MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A MOLDOVEI

Tyragetia

Istorie
Muzeologie

SERIE NOUĂ

Vol. IX [XXIV] nr. 2

Chişinău
2015

ISSN 1857-0240 Categoria B

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A MOLDOVEI

TYRAGETIA

Colegiul de redacţie

Redactor responsabil: dr. hab. Eugen Sava
Secretar de redacţie: dr. Aurel Zanoci
Redactori: Vlad Pohilă, Mariana Balan

Membri: dr. Marius Alexianu (Iaşi); dr. Ana Boldureanu (Chişinău); dr. Nikolaus Boroffka (Berlin); dr. Maria Danilov (Chişinău); dr. hab. Ion Eremia (Chişinău); dr. hab. Alexander Falileyev (Aberystwyth University Ceredigion); dr. hab. Elke Kaiser (Berlin); dr. Maia Kašuba (Chişinău); dr. Igor Manzura (Chişinău); dr. Eugen Nicolae (Bucureşti); dr. hab. Ion Niculiță (Chişinău); dr. Virgil Nițulescu (Bucureşti); dr. hab. Elena Ploşniță (Chişinău); dr. Elena Postică (Chişinău); dr. hab. Gheorghe Postică (Chişinău); dr. Ion Tentiuc (Chişinău); dr. hab. Valentin Tomuleț (Chişinău); dr. Victor Trifonov (Sankt Petersburg); dr. Lilia Zabolotnaia (Chişinău).

Toate lucrările publicate în revistă sunt recenzate de specialişti în domeniu.
All the papers to be published are reviewed by experts.

Revista „Tyragetia” apare de două ori pe an.
Journal „Tyragetia” appears twice a year.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite pe adresa Colegiului de redacţie al „Tyragetiei”: *Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August 1989 nr. 121 ”A”, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova*. Tel. (o373+22) 238279, e-mail: tyragetia@starnet.md

Manuscripts, books and reviews for exchange, as well as other papers are to be sent to the editorship of the „Tyragetia”: *Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August 1989 nr. 121 ”A”, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova*. Tel. (o373+22) 238279, e-mail: tyragetia@starnet.md

Design: Ivan Litsuk, Mihai Sava

© Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei

Verum ab Histro oppida Cremniscoe, Aepolium, montes Macrocremni, clarus amnis Tyra, oppido nomen inponens ubi antea Ophiusa dicebatur. In eodem insulam spatiosam incolunt **Tyragetae**; abest a Pseudostomo Histri ostio CXXX.

Plinii Secundi, *Naturalis Historia*, IV, 12 (26), 82

Iar de la Istru înainte se află oraşele Cremniscoe, Aepolium, munţii Macrocremni, vestitul fluviu Tyras, care dă numele şi oraşului, numit odinioară Ophiusa. Tot acolo este o insulă întinsă, locuită de **tirageţi**, la o depărtare de o sută treizeci de mii de paşi de braţul Pseudostomon al Istrului.

Pliniu cel Bătrân, *Istoria naturală*, IV, 12 (26), 82

CUPRINS
(Contents)

I. Studii (Researches)

Lilia Zabolotnaia
Enigmele, miturile şi realităţile testamentului Mariei (Lupu) Radziwiłł (Mysteries, myths and realities regarding the testament of Maria (Lupu) Radziwiłł) 9

Elena Chiaburu
Despre clopotele şi clopotarii din Ţara Moldovei (până la 1859) (About bells and bellmakers in Moldavia (before 1859) 29

II. Materiale şi cercetări (Papers and surveys)

Emil Dragnev
Registrele profeţilor şi apostolilor din tamburul turlei bisericii Sf. Gheorghe din Suceava şi contextul artei post-bizantine (The registers of prophets and apostles from the spire tholobate of the St. George Church of Suceava. Liturgical and historical implications)..... 51

Irina Cereş
Exportul de mărfuri din Principatul Moldova în Imperiul Rus la sfârşitul sec. al XVIII-lea - începutul sec. al XIX-lea (The export of goods from the Principality of Moldova into the Russian Empire at end of the 18th century - the beginning of the 19th century)..... 79

Lăcrămioara Manea
Din activitatea tipografică a mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni (1808-1812, 1813-1821) şi prezenţa unor ediţii vechi româneşti în colecţii nord-dobrogene (On publishing activity of Metropolitan Gavriil Bănulescu-Bodoni (1808-1812, 1813-1821) and the presence of old Romanian books in the collections of Northern Dobrudja) 91

Valentin Tomuleţ
Mazili şi ruptaşi ştiutori de carte din Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea (Literate mazili and ruptaşi in Bessarabia in the first half of the 19th century)..... 105

Cristina Gherasim
Aspecte privind încadrarea copiilor de nobili din Basarabia în sistemul de învăţământ imperial rus (Aspects of teaching children of the Bessarabian nobility within the educational system of the Russian Empire) 123

Alexandru Argint
Baza legislativă a învăţământului primar şi secundar laic din Basarabia în anii 1857-1878 (The legislative basis of laic primary and secondary education in Bessarabia during 1857-1878)..... 133

Dinu Poştarencu
Ioan Halippa, cercetător pasionat al istoriei Basarabiei (Ioan Halippa – passionate researcher of the history of Bessarabia)..... 143

Eugen-Tudor Sclifos
Congresul de pace de la Paris din 1856. Raporturile franco-ruse şi problema românească (The Peace Congress of Paris in 1856. Franco-Russian relations and the Romanian Question) 155

Вера Стоянова
Молдавская музыкальная культура на рубеже XIX-XX веков: бессарабцы – выпускники петербургской консерватории (Moldavian musical culture in the late 19th - early 20th centuries: Bessarabians – graduates of the St. Petersburg Conservatory) 167

Silvia Scutaru
Activitatea şcolii de cântăreţi bisericeşti din Basarabia (1889-1918) (The activity of the Bessarabian school of church choristers (1889-1918) 173

Jerzy Hatłas, Marek Żyromski
Protoierey Mihail Chakir – orthodox priest, gagauzian spiritual leader and historian (1861-1938) – and the question of emancipation of gagauzians as the independent nation (Protoiereul Mihail Ciachir – preot ortodox, istoric şi lider spiritual al găgăuzilor şi problema emancipării găgăuzilor ca popor aparte) 179

Cristina Tănase
Mateiaş (judeţul Braşov), geneza unui monument al eroilor din Primul Război Mondial (Mateiaş (Braşov County): the emergence of the monument to the heroes of the First World War)..... 185

Maria Danilov
Preliminarii diplomatice în problema Basarabiei din anii 1914-1916 (Diplomatic efforts on the Bessarabian question during 1914-1916)..... 191

Степан Булгар, Иван Думиника
Гагаузы в контексте румыно-турецких отношений в период 1918-1940 гг.: история и личности (The Gagauz in the context of the Romanian-Turkish relations in the period from 1918 to 1940: History and personalities) 203

Ion Chirtoagă
Evoluţia demografică şi sanitară în localitatea Nisporeni (1914-1940) (Demographic and sanitation development of the Nisporeni village (1914-1940) 227

Aurelia Lăpuşan
Europeanul Costa-Foru şi Liga drepturilor Omului şi ale Cetăţenilor pentru integrarea Basarabiei în viaţa politică a României după 1918 (European Costa-Foru and the League for Human and Civil Rights in the integration of Bessarabia into the political life of Romania after 1918) 239

Nicolae Fuştei
Consiliul pentru Problemele Bisericii Ortodoxe Ruse de pe lângă Consiliul de Miniştri al URSS (1943-1965) – un organ de legătură dintre Stat şi Biserică (The Council for the Affairs of the Russian Orthodox Church at the Council of Ministers of the USSR (1943-1965) – a special body for communication between the State and the Church)..... 249

Elena Postică
Victor Andreev: „Şi atunci când Patria îşi va recăpăta libertatea...” (Victor Andreev: “And when the Motherland will regain freedom ...”) 259

Marius Tărîţă
„Dezgheţul” atmosferei de creaţie – Conferinţa republicană a tinerilor scriitori. Chişinău, 22-24 noiembrie 1957 (The Khrushchev Thaw in the literature: the Republican Conference of Young Writers (Chisinau, November 22-24, 1957)..... 271

Diana Caşu
Chestiunea familiei în RSSM în contextul Perestroikăi, 1985-1988 (The question of family policy in the Moldavian SSR in the context of Perestroika (1985-1988) 283

Юрий Пятницкий
Перегородчатые эмали из собрания А.В. Звенигородского и исследование Л. Пекарской «Jewellery of Princely Kiev. The Kiev hoards in the British Museum and The Metropolitan Museum of Art and Related Material» (Cloisonné enamels from the former collection Alexander Zwenigorodsky and a new book by Ljudmila Pekarska, *Jewellery of Princely Kiev. The Kiev Hoards in the British Museum and the Metropolitan Museum of Art and Related Material*)..... 291

Vera Serjant
Ziarul cotidian din Basarabia, ca mijloc de publicitate, în colecţia de presă a MNIM (sf. sec. XIX - înc. sec. XX) (Bessarabian daily newspapers as a means of advertising. From the collection of periodicals of NMHM (end of 19th - early 20th centuries) 315

Ana Grițco
Primul Război Mondial (1914-1918). Contribuţii cartofilice (The First World War (1914-1918) in deltiology) 335

Andrei Emilciuc
Medalia „Pentru munca de realizare excelentă a mobilizării generale din anul 1914" din colecţiile Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei (The Medal "For Works on Excellent Performance of General Mobilization in 1914" from the collections of the National Museum of History of Moldova) 353

Adelaida Chiroşca
Scheme iconografice consacrate Adormirii Maicii Domnului din colecţia Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei (Iconographic patterns of the Dormition of the Mother of God in the collection of the National Museum of History of Moldova) 359

Vera Stăvilă
O colecţie de desene şi litografii antireligioase din patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei (Collection of anti-religious drawings and lithographs from the National Museum of History of Moldova) 375

Ana Grițco
Marele război. Mărturii foto-documentare (Expoziţie consacrată centenarului de la declanşarea Primului Război Mondial) (The Great War. Photographic documents (The exhibition dedicated to the centenary of the First World War) 383

Elena Postică
Stejarul de la Caracui. Expoziţie dedicată centenarului de la naşterea academicianului Nicolae Corlăteanu (Oak from Caracui. Exhibition dedicated to the 100th anniversary of Academician Nicolae Corlăteanu) 387

Elena Ploşniţa
Biletul de intrare şi marketingul muzeal (Entrance ticket and museum marketing) 393

III. Recenzii şi prezentări de carte (Paper and book review)

Каталог архивного фонда Русского Свято-Пантелеимонова монастыря на Афоне», том седьмой, часть 4. Составитель Ермолай (Чежия), Святая Гора Афон/ Издаельство «Голос Пресс», Москва, 2015 г. 445 стр. ISBN 978-5-7117-0734-9 *(Maria Danilov)* 401

Ion Gumenâi, Comunităţile romano-catolice, protestante şi lipoveneşti din Basarabia în secolul al XIX-lea, Chişinău: Editura Institutul de Studii Enciclopedice, 2013, 284 p. ISBN 978-9975-4239-2-2 *(Virgil Pâslariuc)* 404

Lista abrevierilor (List of abbreviation) 406

Condiţiile de publicare în revista „Tyragetia" 408

The following conditions for publishing in the „Tyragetia" journal 409

Условия для публикации в журнале «Tyragetia» 410

ENIGMELE, MITURILE ŞI REALITĂŢILE TESTAMENTULUI MARIEI (LUPU) RADZIWIŁŁ

Lilia Zabolotnaia

Despre viaţa şi activitatea Mariei Lupu s-a scris puţin. O perioadă îndelungată de timp soarta şi căsătoriile fiicelor lui Vasile Lupu, Maria (Lupu) Radziwiłł şi Ruxandra, erau privite ca un instrument al luptei politice a tatălui lor. Şi dacă viaţa Ruxandrei, într-o anumită măsură, a atras atenţia cronicarilor (Costin 1990, 188-189; Latopis 1998, 177; Kraus 1965, 122) şi istoricilor (Zahariuc 2003; Eremia 1999; Şerban 1991; Baidaus 2005; Mischevca, Marinescu 2006, 82-96; Czamańska 2012, 257-264; Zabolotnaia 2008a, 16-45), atunci viaţa Mariei, în opinia noastră, a rămas în umbră, inechitabil dezavantajată, chiar dacă a fost o femeie deosebită – cultă, inteligentă şi cunoştea mai multe limbi străine.

Totuşi, ţinem să menţionăm, că parţial crâmpeie din istoria vieţii Mariei (Lupu) Radziwiłł pot fi restabilite din cercetările istoricilor polonezi şi români, în special, în contextul activităţii politice a soţului (Gane 1991, 198, 206-218; Iorga 1910; Iorga 1911; Iorga 1932; Iorga 1937; Iorga 1992; Zabolotnaia 2004; Zabolotnaia 2008a, 27-42; Zabolotnaia 2008b, 16-45; Zabolotnaia 2010, 115-121; Zabolotnaia 2012, 43-50; Zabolotnaia 2013, 97-110, Spieralski 2001, 138, Wasilewski 1987, 399-401; Wasilewski 1989, 289-308). Vom remarca, însă, că Maria s-a bucurat de o deosebită atenţie din partea literaţilor şi scriitorilor (Kemény 1855; Twardowski 1681, cz. IV, II, 171; Bogdan 1969; Сенкевич 1886; Старицкий 1894). În articolul de faţă propunem reexaminarea şi completarea studiilor istorice existente în lumina noilor documente depistate în Arhiva de Istorie de Stat din Lituania[1], Biblioteca Universităţii din Vilnius (Secţia *Carte rară* şi de manuscrise)[2] şi Biblioteca Academiei de Ştiinţe (Secţia de manuscrise)[3].

Maria (Lupu) Radziwiłł a fost născută din prima căsătorie a lui Vasile Lupu cu Tudosca, fata vornicului Costea Bucioc (Băcioc) (Stoicescu 1971, 347-348; Eremia 1999, 153). Din această căsătorie s-au născut trei copii. O inscripţie din 6/16 mai 1639 ne spune despre terminarea zidirii bisericii Trei Ierarhi. Alături de domnul ţării sunt pomeniţi doamna Tudosca, fiica lui Bucioc, şi copiii – Ioan Voievod, Maria şi Ruxandra (Andreescu, Stoide 1938, 27).

Maria (Lupu) Radziwiłł a fost măritată cu vestitul principe Janusz Radziwiłł. Nunta a avut loc la 5 februarie anul 1645 în capitala Ţării Moldovei, Iaşi. S-au păstrat diverse menţiuni despre această nuntă, în care este descrisă frumuseţea Mariei (Kemény 1973, 134-135, 644) şi inteligenţa ei („fata învăţată") (Călători 1976, 25) (fig. 1, 2).

A fost prima femeie din Ţara Moldovei, care a vizitat Europa în voiajul ei de nuntă (Italia). Mai apoi, fiind în audienţă la regele Poloniei, a primit de la acesta daruri de nuntă şi o carte de întăritură a proprietăţilor şi bunurilor în Polonia (Wasilewski 1987, 399-400; Paliuštyte 1995, 173). Devenind soţia marelui hatman lituanian Janusz Radziwiłł, a jucat un rol important nu numai în viaţa personală a acestuia şi a fiicei acestuia din prima căsătorie (vitrege), dar s-a manifestat ca un darnic mecenat şi protector al bisericilor şi mănăstirilor ortodoxe din Polonia, Lituania – Kedainiai (Keydani), Sluck, Zabłódow (Słownik Geograficzny 1883, 17-19; Города 2009, 273-276; Kotłubai 1859, 335-336, 405) şi Moldova (Iorga 1902, 32)[4].

La momentul de faţă, în fondurile Arhivei de Istorie de Stat din Lituania[5] şi în Biblioteca Universităţii din Vilnius (Secţia *Carte rară* şi de manuscrise)[6] am depistat 20 de scrisori cu caracter administrativ-gospodăresc, care cuprind

[1] Lietuvos Valstybes Istorijos Archyvas (LVIA) (F. 1280, Radivilos 1416-1939).
[2] Vilniaus universiteto biblioteka Rankraščių skyrius (VUB RS).
[3] Lietuvos Mokslų akademijos biblioteka (LMAB).

[4] S-a păstrat o scrisoare din 1644, iulie 17, în care se vorbeşte despre o donaţie a Mariei Lupu mănăstirii Aron-Vodă din Iaşi.
[5] LVIA, F. 1280. Radivilos 1416-1939.
[6] VUB RS, F-A 232-0001-00014; VUB RS, F4-A231-8003, 18004; VUB RS, F4-A205-15927, 15928 (0004).

Fig. 1. Maria (Lupu) Radziwiłł (autor necunoscut, după lucrarea lui Matthäus Merian (junior). Dział Dokumentacji Wizualnej i Digitalizacji. Muzeum Narodowe w Warszawie).

Fig. 2. Janusz Radziwiłł, soţul Mariei (Lupu) Radziwiłł (după Leybowicz 1758).

perioada căsătoriei şi văduviei Mariei (Lupu) Radziwiłł (mijl. anilor ’40 - sf. anilor ’50 ai secolului al XVII-lea). Scrisorile Mariei Lupu sunt un izvor unic de epocă din mai multe puncte de vedere – conţinut, stil, formă etc. Cel mai important e faptul că acestea sunt scrisori originale de la mijlocul secolului al XVII-lea, alte scrisori sau însemnări ale femeilor din această epocă practic nu s-au păstrat, cu mici excepţii. Din scrisorile depistate constatăm că Maria (Lupu) Radziwiłł avea o libertate economică deplină faţă de soţul ei, îşi administra afacerile financiare şi economice privitoare la bisericile şi mănăstirile ortodoxe.

În acest studiu ne vom opri doar la problemele legate de testamentul Mariei. Până în prezent se poartă discuţii despre valoarea zestrei adusă din Moldova, ce bunuri deţinea Maria (Lupu) Radziwiłł în Polonia (mobile şi imobile), dar cele mai aprinse polemici au loc în jurul testamentului Mariei şi al soţului ei şi despre soarta testamentului (fig. 3).

Istoria moştenirii Mariei (Lupu) Radziwiłł reprezintă una din cele mai puţin cunoscute şi neglijate chestiuni. De obicei, istoricii abordează aceasta temă într-o semantică patrimonială, iar scriitorii într-un context al ficţiunii.

În privinţa acestei întrebări, considerăm, că o serie de termeni şi aspecte sunt deseori confundaţi sau utilizaţi separat şi merită o abordare particulară: 1) Proprietatea Mariei în familie, ce provenea din zestrea primită de la tatăl ei, Vasile Lupu. 2) *Weno* (dota) şi cadourile de nuntă. 3) Gratificaţiile regilor polonezi la uzufructul domeniilor imobiliare acordate Mariei. 4) Proprietatea soţului (Zabolotnaia 2014, 45-46).

Conţinutul exact al zestrei Mariei (1625-1660) nu este ştiut, însă, conform documentelor de epocă, acesta era cuprins între 600 000 (Corfus 1983, 267-269, doc. 175) şi 2 000 000 zloţi[7]. Conform cercetărilor istoricului polonez Tadeusz Wasilewski, Maria (Lupu) Radziwiłł a adus cu ea zestre (*posąg*) 450 000 de zloţi în numerar şi bijuterii în suma de 15 000 de zloţi (aur şi argint). De asemenea, domniţa moldoveancă pe durata vieţii sale a căpătat în proprietate şase (6) staroste (unităţi teritorial-administrative) (Wasilewski 1987, 399).

[7] Conform estimărilor, probabil exagerate, ale călugărilor ce o susţineau în judecata pe Maria, aceasta a cesionat suma de 2000 000 de zloţi.

Fig. 3. Maria (Lupu) Radziwiłł (după Leybowicz 1758).

Fig. 4. Maria (Lupu) Radziwiłł (din colecţia M. Berson).

În Varşovia, la 3 martie 1645, imediat după nuntă, Maria (Lupu) Radziwiłł primeşte de la regele polonez Wladisław IV, în calitate de cadou de nuntă, trei concesiuni, ce îi acordau dreptul de proprietate afectat de *uzufruct viager* asupra comitatelor, care aparţineau soţului său, Janusz Radziwiłł: comitatul Sejwy al sectorului Grodziec, Bystrzyca din provincia (regiunea) Lituaniană, precum şi Retów na Żmudzi (Wasilewski 1989, 292-293).

Pe data de 20 septembrie 1645, peste 6 luni după nuntă (sic ! - *L.Z.*) Janusz Radziwiłł a înregistrat în „oprawe/weno“[8] suma de 600 000 de zloţi în favoarea Mariei, pentru contul moşiilor din Zabłódow şi din Bielicy. „*Oprawa*“ sau „*reformacja*“ au fost înregistrate în Brzeszcz (astăzi Brest, Belarus), în cea mai apropiata instanţă de judecată a oraşului unde se afla reşedinţa din Kamienec. Acest document i-a asigurat juridic Mariei o sumă de 450 000 zloţi (bani în numerar); bijuterii, aur şi argint în valoare de 150 000 zloţi – valoarea generală înregistrată a fost până la 600 000 zloţi. Janusz Radziwiłł a înregistrat în „*oprawa*“ suma de 600 000 de zloţi în favoarea Mariei, pentru contul moşiilor din Zabłódow din regiunea Grodziec şi din Bielicy (din regiunea Lida). În afara de „*oprawa*”, Maria (Lupu) Radziwiłł a fost mandatată cu dreptul viager de proprietate asupra următoarelor moşii: Orla din regiunea Bielicy în Podlesia şi Lubcz nad Nemnem din regiunea Nowogrodzic (Wasilewski 1989, 293-294) (fig. 4).

Mai târziu, Maria (Lupu) Radziwiłł dobândeşte de la Wladisław IV drepturi reale de proprietate asupra unui al doilea comitat: Kazimierz (Dolny) din voievodatul Lubelski şi Wilkija na Żmudzi. În 1649, Jan Kazimir (Ioan Cazimir) îi acordă dreptul de proprietate afectat de uzufruct viager asupra comitatului Borisov (din Belarus). Deci, Maria (Lupu) Radziwiłł se bucura de posesia a 6 comitate, care aparţineau soţului său. Pe numele ei au fost trecute localităţile Zabłódow, Bielicy, Orla, Lubicz (Wasilewski 1987, 399-401).

[8] Legislaţia epocii proteja drepturile de proprietate şi moştenire ale fetelor şi femeilor, în special a zestrei. Weno constituia proprietatea egală cu dublul preţ al zestrei dat de nobilul polonez (şleahtici) viitoarei soţii.

Ulterior, în timpul procesului lichidării patrimoniale, din partea familiei Radziwiłł a fost înaintat argumentul potrivit căruia Maria (Lupu) Radziwiłł ar fi renunţat, în favoarea soţului său, la suma de 600 000 zloţi în calitate de „*oprawa*“, pentru a-şi menţine dreptul real asupra comitatelor (Wasilewski 1989, 292-293).

După şapte ani de căsătorie, în 1652, cuplul Radziwiłł a schimbat locul reşedinţei principale în Kedainiai (Keydani). În luna septembrie a aceluiaşi an, Januzs Radziwiłł a clădit în acel oraş o mănăstire pentru doi călugări (cherntsow) care s-au stabilit cu traiul în lăcaşul cu pricina şi în luna octombrie a finisat construcţia bisericii ortodoxe (Wasilewski 1989, 293). Biserica a intrat în dioceza mănăstirii Sfântului Duh din Vilnius (Wisner 2000, 8). Clădirea mănăstirii şi bisericii a constituit un dar oferit soţiei sale, loială religiei creştin-ortodoxe. Merită de menţionat, că majoritatea rechizitelor bisericeşti au fost donate de Vasile Lupu. Despre aceasta ne vorbesc documentele de epocă – Registrele lui Boguslaw Radziwiłł şi ale fiicei acestuia, Ludwiga-Karolina Radziwiłł, unde sunt menţionate lucruri care cu siguranţă făceau parte din zestrea Mariei, deoarece erau trecute din Registrul lui Janusz Radziwiłł. Mai mult ca atât, sunt enumerate anume obiecte din biserica ortodoxă din Kedainiai (Keydani), care cu siguranţa nu făceau parte din averea familiei Radziwiłł (Regestr 1657; Regestr 1670, 21v-22).

În registrele de avere ale Radziwiłłilor se pomenesc icoanele ortodoxe şi alte rechizite bisericeşti (sfeşnice, candelabre etc.), Biblia şi altele (vezi Anexa 1), care cel mai probabil, au fost aduse de Maria (Lupu) Radziwiłł şi cumpărate de dânsa personal[9] sau de tatăl ei. Este cunoscut faptul că Janusz Radziwiłł i-a adus Mariei în dar relicviile Sfântei Varvara din biserica Sfântei Sofia din Kiev (Paliuštyte 1995, 179, 279) (fig. 5).

Nu cunoaştem în detalii cum se achiziţiona şi se administra averea în familie, însă, din documentele care s-au păstrat, putem să presupunem că toată proprietatea, inclusiv a Mariei, era în mâinile lui Janusz Radziwiłł. Implicat în diferite acţiuni politice, el mereu avea nevoie de bani. Probabil, pentru orice eventualitate şi pentru a proteja imobilul familial, Janusz Radziwiłł se foloseşte de averea soţiei sale.

Drept exemplu serveşte acţiunea militară la Moscova. Înainte de plecare, în ianuarie 1654, Janusz Radziwiłł a intrat în datorii importante, fapt ce l-a determinat să cauţioneze suma de 90 0000 de zloţi în favoarea lui Krzysztof Zwiartowski şi a soţiei sale, dar şi să ipotecheze proprietatea din Bielicy, ce legal aparţinea Mariei. Procesul privind titlul de proprietate al stăpânirilor din Bielicy, a durat până la domnia regelui Jan III (Ioan al III-lea). Demersurile judiciare legate de moştenirea Mariei au fost denumite în literatura istorică „*procesul Bielsky*“ (Wasilewski 1989, 293).

La 31 decembrie 1655, în urma rănilor grave, Janusz Radziwiłł a murit la Tykocin (Wisner 2000, 51). După decesul soţului său şi până la sfârşitul vieţii Maria, fără succes, a luptat pentru a primi, conform testamentului soţului, averea de la Bogusław Radziwiłł, care devenise tutorele ei şi al fiicei vitrege Anna-Maria, care mai apoi a fost soţia acestuia (Radziwiłł 1979, 8, 345). Bogusław Radziwiłł a moştenit după moartea lui Janusz Radziwiłł toate proprietăţile acestuia:

Birże, Dubinki, Kiejdany, Słuck, Kopyl, Wiżuny, Newel, Siebież, Węgrów, Stara Wieś; care se întindeau în voievodatele Nowogródek, Troki (Trakai), Wilno (Vilnius), Vitebsk, Podlasie şi Żmudzi (Radziwiłłe 1996, 12; Zielińska 1996, 6). Numai în Słuck Janusz Radziwiłł avea 32 de moşii şi 7 oraşe cu castele: Słuck, Kopyl, Romanow, Starobin, Piaseczna, Lenin şi Lubań (Города 2009, 276).

Maria (Lupu) Radziwiłł avea dreptul viager de proprietate la moşiile din Zabłódow din regiunea Grodziec şi din Bielicy (din regiunea Lida), Orla din regiunea Bielicy în Podlasia şi Lubcz nad Nemnem din regiunea Nowogrodzic, Kazimierz (Dolny) din voievodatul Lubelski şi Wilkija na Żmudzi, Borisov (din Belarus). Pe numele ei au fost trecute oraşe Zabłódow, Bielicy, Orla, Lubcz (Wasilewski 1987, 399-401).

Deci, putem observa că Maria (Lupu) Radziwiłł a rămas văduvă cu moşii imense, dar fără drept să le administreze, deoarece Bogusław Radziwiłł a ascuns testamentul soţului.

Până în 1657 Maria (Lupu) Radziwiłł îi tot scria lui Bogusław Radziwiłł (Kotłubai 1859, 408) cu rugămintea să-i comunice despre soarta corpului

[9] List Maryji Lupu do starosty Keydanów o pieriedache obrazow do Keydanskoy cerkvi. VUB RS, F4-A205-15927, 15928. http://gluosnis.vu.lt/biblio/dshow?id=VUB01_366869

a

b

c

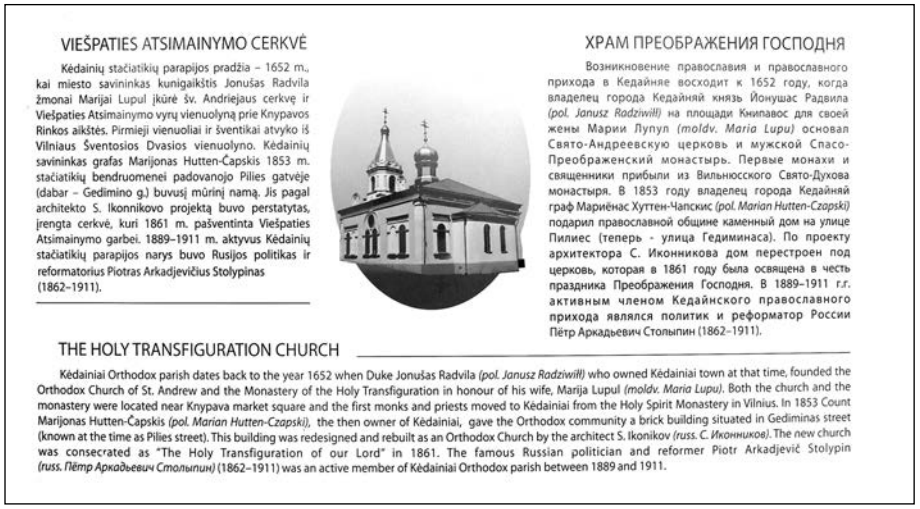
VIEŠPATIES ATSIMAINYMO CERKVĖ
Kėdainių stačiatikių parapijos pradžia – 1652 m., kai miesto savininkas kunigaikštis Jonušas Radvila žmonai Marijai Lupul įkūrė šv. Andriejaus cerkvę ir Viešpaties Atsimainymo vyrų vienuolyną prie Knypavos Rinkos aikštės. Pirmieji vienuoliai ir šventikai atvyko iš Vilniaus Šventosios Dvasios vienuolyno. Kėdainių savininkas grafas Marijonas Hutten-Čapskis 1853 m. stačiatikių bendruomenei padovanojo Pilies gatvėje (dabar – Gedimino g.) buvusį mūrinį namą. Jis pagal architekto S. Ikonnikovo projektą buvo perstatytas, įrengta cerkvė, kuri 1861 m. pašventinta Viešpaties Atsimainymo garbei. 1889–1911 m. aktyvus Kėdainių stačiatikių parapijos narys buvo Rusijos politikas ir reformatorius Piotras Arkadjevičius Stolypinas (1862–1911).
ХРАМ ПРЕОБРАЖЕНИЯ ГОСПОДНЯ
Возникновение православия и православного прихода в Кедайняе восходит к 1652 году, когда владелец города Кедайняй князь Йонушас Радвила (pol. Janusz Radziwiłł) на площади Книпавос для своей жены Марии Лупул (moldv. Maria Lupu) основал Свято-Андреевскую церковь и мужской Спасо-Преображенский монастырь. Первые монахи и священники прибыли из Вильюсского Свято-Духова монастыря. В 1853 году владелец города Кедайняй граф Мариёнас Хуттен-Чапскис (pol. Marian Hutten-Czapski) подарил православной общине каменный дом на улице Пилиес (теперь - улица Гедиминаса). По проекту архитектора С. Иконникова дом перестроен под церковь, которая в 1861 году была освящена в честь праздника Преображения Господня. В 1889–1911 г.г. активным членом Кедайнского православного прихода являлся политик и реформатор России Пётр Аркадьевич Столыпин (1862–1911).
THE HOLY TRANSFIGURATION CHURCH
Kėdainiai Orthodox parish dates back to the year 1652 when Duke Jonušas Radvila (pol. Janusz Radziwiłł) who owned Kėdainiai town at that time, founded the Orthodox Church of St. Andrew and the Monastery of the Holy Transfiguration in honour of his wife, Marija Lupul (moldv. Maria Lupu). Both the church and the monastery were located near Knypava market square and the first monks and priests moved to Kėdainiai from the Holy Spirit Monastery in Vilnius. In 1853 Count Marijonas Hutten-Čapskis (pol. Marian Hutten-Czapski), the then owner of Kėdainiai, gave the Orthodox community a brick building situated in Gediminas street (known at the time as Pilies street). This building was redesigned and rebuilt as an Orthodox Church by the architect S. Ikonikov (russ. С. Иконников). The new church was consecrated as "The Holy Transfiguration of our Lord" in 1861. The famous Russian politician and reformer Piotr Arkadjevič Stolypin (russ. Пётр Аркадьевич Столыпин) (1862–1911) was an active member of Kėdainiai Orthodox parish between 1889 and 1911.

d

Fig. 5. Biserica ortodoxă din Kedainiai (Keydani) (a-b - după Kedainiai Regional Museum*; c-d - foto autor).

* Imaginile din secolul al XIX-lea sunt oferite de către direcţia Kedainiai Regional Museum. Aducem sincere şi profunde mulţumiri şi cu această ocazie.

Fig. 6. Bogusław Radziwiłł, soţul Annei Maria Radziwiłł (după Leybowicz 1758).

neînsufleţit al soţului ei şi cerea înapoierea bunurilor ei, conform registrului de înregistrare (registru) a averii lui Janusz Radziwiłł.

Bogusław Radziwiłł (fig. 6) evita sub orice pretext întâlnirea şi discuţiile cu Maria, pentru a prezenta testamentul soţului, despre retrocedarea proprietăţii ei nefiind vorba. În general, Maria (Lupu) Radziwiłł nu avea la mână nici un document juridic conform căruia ar fi putut pretinde oficial la averea soţului. Cu regret, nu dispunem de toate documente referitoare la procesul de moştenire a întregii averi mobile şi imobile a lui Janusz Radziwiłł. Însă, se ştie că procedura de moştenire a averii lui Janusz Radziwiłł s-a cam lungit, deoarece Maria (Lupu) Radziwiłł a contestat testamentul. Ea cerea partea sa de avere, ce i se cuvenea văduvei, şi partea de zestre ce o primise în Moldova, numai acele lucruri, pe care le primise de la tatăl său (Археографический 1870, 373-374, док. 91)[10], renunţând la obiectele mobile ale soţului decedat (Wasilewski 1989, 295-297). Despre această ne vorbeşte scrisoarea Mariei (Lupu) Radziwiłł din 15 martie 1657 în care îi cere lui Bogusław Radziwiłł să-i întoarcă ceea ce face parte din „*swego ubóstwa*" (din averea ei - *L.Z.*) şi îşi exprimă speranţa „*că dânsul va avea grijă ca nimic să nu piardă*" (Wasilewski 1987, 399-400). În această scrisoare este evidentă şi clară revendicarea averii mobile a Mariei (Lupu) Radziwiłł, adică bijuterii, aur, bani etc. Nimic nu se vorbeşte despre proprietatea imobilă.

Maria (Lupu) Radziwiłł a făcut de nenumărate ori apel la rege, la rude, chiar şi la instanţele de judecată. Regele personal se ocupa de acest caz, îi trimitea scrisori pline de promisiuni şi asigurări de rezolvare a problemei Mariei şi demnitarilor, responsabili de acest proces. În scrisoarea din 9 noiembrie 1597, regele Jan Kazimir se adresează către Wincent Gąsiewski şi îl roagă să încheie contract cu Bogusław Radziwiłł şi să-l oblige se respecte promisiunile, să aibă grijă de văduva şi fiica decedatului Janusz Radziwiłł (Kotłubai 1859, 405, 52).

S-a păstrat „*Scrisoarea regelui Jan Kazimir către cneaghina Maria Radziwiłłowna, din 25 septembrie, anului 1658*", în care regele îi scrie: „*Excelenţa, Vă salutăm cu un deosebit respect! Vă dorim multă sănătate şi dorim nespus ... să fie în sfârşit rezolvată problema cu averea Radziwiłł ... cu regret nu e aşa cum noi dorim ... avem speranţă că la următoarea comisie se va găsi soluţie pentru rezolvarea problemei. Pentru moment, nu avem altă ieşire. Vă doresc toate cele bune şi Dumnezeu să Vă dea sănătate. Scris la Toruń, ziua 25 septembrie anului 1658, Domnia Noastră în Regatul Poloniei IX şi Suediei X. Jan Kazimir, rege. Adresat: Excelenţei Sale Maria Radziwiłł(owa), Voievojanca Vileniska. Cu deosebit respect*" (Kotłubai 1859, 406). Deci, din contextul scrisorii putem conchide că Maria, în primul rând, se ocupa de această problemă personal, ce vorbeşte despre educaţia ei aleasă, inteligenţă şi statutul înalt în societate. Nu oricare femeie putea să-şi permită să se adreseze direct la rege. Mai mult ca atât, să primească răspunsul regelui, cu adresare plină de respect. În al doilea rând, această scrisoarea confirmă că Maria (Lupu) Radziwiłł avea caracter volitiv, o poziţie fermă în luptă pentru obţinerea averii, era aptă şi capabilă să se apere, îşi cunoştea drepturile ei patrimoniale.

[10] Original din 1656. VUB RS, F4-A231-18003, 18004.

În 1656, la un an după decesul soţului, un document confirmă că Maria (Lupu) Radziwiłł a încercat să-şi recupereze averea din armata soţului. Ea trimite o scrisoare către starostele din Kedainiai (Keydani), îl roagă: *„ajutaţi-mă să întorc de la Alexandru Judicki (Александр Юдицкій – войскій Речицій, староста Ясвонскій) lucrurile, acaparate după moartea soţului meu Janusz Radziwiłł, în special corturi, care au fost date mie de tatăl meu, domnul Moldovei (hospodar Valaşschi) ... Nu de mult eu am aflat, că domnul Judicki ... împreună cu alte lucruri ... a luat cortul ... pe care eu l-am dat cu împrumut soţului meu ... dacă asta e adevărat, atunci vă trimit* ***un blanchet cu semnătura mea*** *... în numele meu şi împreună cu scrisoarea să trimiteţi registrul (*sic! Deci erau mau multe - *L.Z.) lucrurilor luate de dânsul, pentru ca el să mi le întoarcă. În caz dacă va fi greu să-mi dea aceste lucruri, atunci rugaţi-l ca el neapărat să întoarcă cortul meu. Ce se face acolo la voi eu nu pot să ştiu, nu am veşti. Vă rog frumos, informaţi-mă ce se face la Kiejdani şi Wilko. 17 septembrie 1656. Maria Radziwiłł*" (Археографический 1870, 373-374, док. 91) (vezi Anexele 2 şi 3).

Această scrisoare prezintă un interes deosebit din mai multe considerente. Maria (Lupu) Radziwiłł încearcă se recupereze averea soţului care era pierdută în expediţie militară. Practic pretindea la lucruri irecuperabile. Soţul ei a pierdut bătălia, deci, concomitent, a pierdut muniţia militară şi civilă. În acest caz Maria (Lupu) Radziwiłł procedează ca o stăpânitoarea a propriei averi din două poziţii juridice şi statutare: a doamnei din Ţara Moldovei, unde bărbaţii nu aveau drept să administreze, să vândă, să achiziţioneze etc. zestrea soţiei. În scrisoare, ea subliniază că unele lucruri ale soţului sunt proprietatea ei, moştenite de la tatăl ei (adusă în calitate de zestre din Moldova - *L.Z.*) şi erau date soţului cu împrumut. În Moldova, chiar dacă se confisca averea soţului (pentru trădarea patriei ş.a. - *L.Z.*), averea soţiei rămânea neatinsă.

Pe de altă parte, Maria (Lupu) Radziwiłł se poziţiona ca o principesă, văduvă a marelui demnitar de stat, a marelui hatman al Lituaniei, voievod al Vilniusului. Dânsa face referinţă la registru (unde erau înscrise lucrurile ei – document juridic! - *L.Z.*), pentru confirmare şi roagă să fie informată despre ce se face la Kedainiai (Keydani), adică sublinia, că este stăpână şi trebuie să cunoască situaţia în moşiile ei. Această scrisoare confirmă în plus că Maria avea o educaţie aleasă, cunoştea multe limbi, inclusiv polona. Atrage atenţia în textul original al scrisorii că scria frumos, caligrafic, păstra distanţa între litere şi rânduri, explica rugăminţile şi poruncile în ordine logică. Un singur neajuns se observă – încurca uneori literele. Însă, considerăm că anume aceasta demonstrează că scria singură, fără ajutorul scribilor şi purta corespondenţă personală în limbi cu caractere slavone şi latine. Prezintă interes şi faptul că trimite *„un blanchet cu semnătura"* (sic! - *L.Z.*), adică, avea hârtie specială pentru corespondenţă oficială, ca o doamnă responsabilă de afacerile casnice şi familiale şi de administrarea bunurilor familiale, ţinea cont de veniturile şi pierderile gospodăreşti.

Maria (Lupu) Radziwiłł ţinea foarte mult la fiica sa vitregă, Anna-Maria, dar fiind într-o situaţie materială grea, nu putea să o susţină material. Bogusław Radziwiłł relata despre acest fapt paharnicului (podczaszy upicki) Krzysztof Styszka. Anna-Maria era dusă la Mitawa sub tutela principesei Ludwiga-Karolina din Kurlanda, rudă din partea lui Bogusław Radziwiłł. Maria (Lupu) Radziwiłł o ruga insistent pe ultimă să o ajute, să-i spună unde este ascunsă averea lui Janusz Radziwiłł şi să-i recupereze partea ei. Însă rugăminţile ei au rămas fără răspuns. Cu toate aceste probleme patrimoniale, Maria (Lupu) Radziwiłł se ocupa activ şi energic de problemele familiale. În 1657 a peţit pe văduva Katarzyna Sobieska, sora lui Janusz Radziwiłł, pentru Mihał Kazimir Radziwiłł, vărul soţului (Wasilewski 1987, 399-400).

În căutarea averii soţului, Maria (Lupu) Radziwiłł schimba locuinţa dintr-o moşie la alta. Iarna şi primăvara a trăit în Wizunki, apoi s-a mutat în Lubcz nad Nemnem. Procesul cu Bogusław Radziwiłł se tergiversa. La şedinţa Seimului din aprilie 1658, problema nu era rezolvată, iar agentul lui Bogusław Radziwiłł costata că situaţia este *„propter minorem invidiam"* (în latină – din cauza, aproape a fi proeminent, invidie, reproş, blestem) (Wasilewski 1987, 399-400).

În procesul de recuperare a averii s-au implicat şi rudele din partea familiei lui Janusz Radziwiłł. Paweł Sapieha, hatmanul Lituaniei, la 2 aprilie 1658 îl avertiza pe Bogusław Radziwiłł că dacă nu-i va întoarce Mariei bunurile ei, atunci nu-i va întări acestuia moşia Stary Buchów din pământurile Bielorusiei (Wasilewski 1987, 399-400).

În 1658 Maria (Lupu) Radziwiłł a decis să plece singură la şedinţa Seimului, la Varşovia. Dar cumnatul ei, Jerzy Karol Hlebowicz, a convins-o să amâne această călătorie, deoarece dosarul ei era transferat pentru examinare la următoarea şedinţa a Seimului. Se ştie că, la 22 mai 1659, Maria (Lupu) Radziwiłł a plecat la şedinţa Seimului la Varşovia. În acelaşi an i-a promis lui Paweł Sapieha, să-i cedeze moşia Retów în schimbul moşiilor Zabłódow, luate de armată (Wasilewski 1987, 400; Wasilewski 1989, 295-297). După patru ani de rugăminţi inutile către Bogusław Radziwiłł şi după Seimul din 1659 Maria (Lupu) Radziwiłł pleacă la Królewiec[11], pentru o întrevedere personală cu Bogusław Radziwiłł şi pentru negocierea testamentului soţului său. Dar el a evitat din nou această întâlnire. În viziunea noastră, era o situaţie stupidă. Ani de zile Bogusław Radziwiłł nu a găsit timp să se întâlnească cu Maria (Lupu) Radziwiłł între patru ochi şi să discute condiţiile testamentului lui Janusz Radziwiłł.

Era evident că Bogusław Radziwiłł dorea cu orice preţ să menţină toată averea în mâinile sale şi să nu cedeze nici o palmă de pământ şi nici un ban Mariei (Lupu) Radziwiłł. Este ciudat că oficial Bogusław Radziwiłł niciodată nu a declarat că refuză să înapoieze averea Mariei (Lupu) Radziwiłł. Mai mult ca atât, el îi trimite scrisori. S-a păstrat o scrisoare din 1 (13) iunie 1659: „*Principele Bogusław Radziwiłł ... către Anna din Mohilă Radziwiłł(owa), văduvă lui Janusz Radziwiłł*“, plină de compasiune şi grijă (după formă, dar după conţinut – făţarnică, ipocrită - *L.Z.*), cu adresarea „*Exelenţă, Dragă Pani Voievojanka Vilenska. Pentru mine întotdeauna Dragă Pani şi soră*“ (Kotłubai 1859, 408). O numeşte Anna din neamul Mohilă[12]. Numele Maria (Lupu) Radziwiłł se întâlneşte în documentele de epocă poloneze şi cu dublu nume – Anna-Maria. În *Registrele* menţionate în ruloul nr. 7 (Wałek nr. 7) depistăm o menţiune (pentru prima dată - sic! - *L.Z.*) despre portretul Mariei (Lupu) Radziwiłł cu numele dublu – Anna-Maria, doamnă voloşancă (*Anna Maryja hospodarówna wołoska druga żona księcia Janusza*) (Regestr 1657; Regestr 1670, 21v-22) (vezi Anexa 4).

Această scrisoare prezintă interes din mai multe considerente, de aceea o citâm mai desfăşurat: „... *În primul rând, Vă mulţumesc că nu m-aţi grăbit ... îmi pare rău, sunt nespus de indignat şi îngrijorat de problemele ce le aveţi cu sănătatea ...Vă doresc ca Dumnezeu să Vă aducă miluire ... şi cât mai repede însănătoşire ... mulţi anii fericiţi şi plini de succes ... Mă doare inimă de greutăţile şi neplăcerile Dumneavoastră ... sper şi ... mă rog la Dumnezeu cât mai repede să fie rezolvate... şi ca următorul Seim o să le pună capăt ... sunt mirat că Majestatea Voievodul de Vilna* (Janusz Radziwiłł - *L.Z.*) *având atâta bogăţie a luat în arenda bunurile Dumneavoastră ... şi va trebui la următorul seim să cereţi întoarcerea ... averii care Vă aparţine ... aş vrea să Vă dau un sfat ... să Vă pregătiţi să prezentaţi (*documente *- L.Z.) care demonstrează tranzacţiile şi dreptul la această avere*[13] *... şi ar fi bine să le trimiteţi scrisori ... să le amintiţi despre nedreptate ... iar ce ţine de banii ... care Vă aparţin ... sincer... acum nu sunt în stare să Vă dau această sumă de bani*[14]*; şi sper că Dumnezeu totuşi ne va scăpa pe noi de la aceste nevoi şi greutăţi ... nu mă îndoiesc că Dumnezeu o sa aibă grijă de Dumneavoastră... Să ne lăsăm în voia Domnului*“ (Kotłubai 1859, 408).

La sigur că Maria (Lupu) Radziwiłł îl ruga să se întâlnească, dar el îi scria răspunsuri dulci. Din start, putem observa că scrisoarea este bine gândită şi foarte bine structurată. Din primele rânduri Bogusław Radziwiłł se adresează către Maria (Lupu) Radziwiłł cu deosebit respect, enumără toate titlurile, subliniind statutul ei înalt (de văduva a marelui demnitar de stat) şi legătură de rudenie „*soră*“. Primele rânduri sunt consacrate îngrijorării lui de sănătatea Mariei (Lupu) Radziwiłł. Apoi trece nemijlocit la problema abordată, îi dă sfaturi cum să procedeze mai bine, ce documente să pregătească pentru Seim şi cum să-şi apere propriile interese. Dintr-o parte, el demonstrează înţelegerea şi susţinerea văduvei, pe de altă parte, face referinţă la lege, care nu permite să-i dea averea şi nu propune ajutorul său la aceste şedinţe. Apare o singură întrebare: de ce documentele Mariei (Lupu) Radziwiłł nu puteau fi restabilite de instanţele judecătoreşti şi din can-

[11] Mai cunoscut ca Königsberg, acum oraşul Kaliningrad din Federaţia Rusă.

[12] Nu este o greşeală. Vasile Lupu a obţinut indigenatul în 1648 cu stema Movilă.

[13] Este o informaţie extrem de interesantă. Maria (Lupu) Radziwiłł nu avea nici un document juridic la mână de la soţul său care ar confirma tranzacţiile patrimoniale în familie. Bogusław Radziwiłł, fiind şcolit, cunoaşte foarte bine jurisprudenţa, operează cu terminologia juridică.

[14] Cu mare probabilitate aici este vorbă despre banii şi tezaurul Mariei (Lupu) Radziwiłł, care făceau parte din zestrea ei.

celaria regală. Confirmarea la proprietate dânsa a primit-o de la regi. Să nu uităm, că în afară de zestrea adusă din Ţara Molodvei, Maria (Lupu) Radziwiłł avea daruri de nuntă şi averea agonisită în 10 ani de căsătorie, venituri de la moşii etc. În opinia noastră, Bogusław Radziwiłł intenţionat reţinea aceşti bani, sub pretextul datoriilor lui Janusz Radziwiłł şi tutelei Annei-Maria. Cu siguranţa, în testamentul lui Janusz Radziwiłł era menţionată Maria (Lupu) Radziwiłł, inclusiv averea mobilă şi imobilă care îi aparţinea. Nu putea el să o dezmoştenească din propria ei avere, nu era legitim şi nu era în puterea lui. Este surprinzător însă faptul de ce Janusz Radziwiłł nu a lăsat-o pe fiica sa sub tutela Mariei (Lupu) Radziwiłł. Izvoarele epocii demonstrează că între Anna-Maria şi mama vitregă erau relaţii foarte bune şi apropiate. Drept confirmare este faptul că Maria (Lupu) Radziwiłł în testamentul său a lăsat toată averea fiicei vitrege şi nu pomeneşte pe rudele sale din Moldova (sora Ruxandra, Ecaterina, mama vitregă şi Ştefănel, fratele vitreg) (fig. 7).

Probabil Bogusław Radziwiłł o şantaja cu datoriile lui Janusz Radziwiłł. Ca moştenitor, el trebuia să întoarcă în primul rând datoriile defunctului. Sub acest motiv Bogusław Radziwiłł tărăgăna afişarea testamentului. Aceste scrisori încă o dată confirmă că pe parcursul anilor Maria (Lupu) Radziwiłł niciodată nu s-a întâlnit cu Bogusław Radziwiłł şi nu a discutat cu el condiţiile testamentului.

În acelaşi an (1659), decepţionată şi bolnavă, Maria (Lupu) Radziwiłł a plecat la Labiawie, unde s-a întâlnit (ultima dată - *L.Z.*) cu Anna-Maria. Cu părere dă rău, nu s-a păstrat nici o scrisoare din corespondenţa lor. Posibil simţea că puterile o lasă, dar fiind ataşata de fiica vitregă, tânjea după ea şi vroia să o vadă. Foarte probabil că anume atunci Maria (Lupu) Radziwiłł i-a promis Annei-Maria că dacă va găsi urmele averii sale, cea mai parte o să fie destinată ei.

După vizită la Anna-Maria, Maria (Lupu) Radziwiłł i-a scris lui Bogusław Radziwiłł o scrisoare (din 13 septembrie 1659) plină de revoltă şi de necaz, la urmă scriind *„că va căuta orice ajutor pentru a-şi găsi dreptate“* (Wasilewski 1987, 400).

După reîntoarcerea în Lituania, la 20 noiembrie 1659, la Liubecz, ea a scris un testament desfăşurat şi două acte separate, particulare pentru averea mănăstirii ortodoxe Înălţarea Maicii Domnului (Zaśnięcia), pentru 12 călugări şi 150 000

Fig. 7. Anna Maria Radziwiłł (după Leybowicz 1758).

galbeni din moşiile de la Zabłudow. În altă diată a lăsat 100 000 galbeni la două mănăstiri din Vilnius – una pentru călugări şi una pentru maici, şi pentru şcolile care erau pe lângă aceste mănăstiri (adică ea era tutorele acestor şcoli - *L.Z.*) (Wasilewski 1987, 400) (fig. 8).

Fig. 8. Portretul Mariei (Lupu) Radziwiłł (autor necunoscut) (https://www.google.MariaRadziwill).

În scurt timp după întocmirea testamentului, la începutul anului 1660 (14/15 ianuarie), din păcate, a murit nedreptăţită, în oraşul Sluck şi este înmormântată acolo, la Biserică Sfântă Treime. Moştenitorii (în particular legatarii) Mariei Radziwiłł au reuşit să ramburseze suma de 471 000 zloţi, ce a fost alocată la 13 mănăstiri, şapte biserici, şcolii din Sluck, pensiunii din Vilnius şi la 3 spitale. În calitate de cheltuieli de înmormântare, ea a consemnat suma de 600 de zloţi pentru liturghia de 40 de zile (*sărindar*). Mănăstirii Sfântului Duh din Vilnius i-a donat suma de 200 000 zloţi. Restul moştenitorilor au primit sume variind de la 400 000 la 100 de zloţi. În a doua parte a testamentului este indicată suma în valoare de 91 164 de zloţi. 37 436 de zloţi le-a împărţit în trei părţi egale: pentru Anna-Maria, fiica vitregă, şi pentru două nepoate (Hlebowicz) (Wasilewski 1989, 305).

După moartea Mariei a început o luptă aprigă pentru averea ei succesorală şi discuţii (pertractare) în jurul testamentului.

Fig. 9. Ludwika Karolina Radziwiłł (după Leybowicz 1758).

Printre părtaşii fervenţi ai luptei pentru restituirea moştenirii Mariei (Lupu) Radziwiłł se numără şi cele mai apropiate rude, şi anume, fratele ei vitreg pe linia paternă, voievodul Ştefaniţă, şi sora ei Ruxandra, văduva lui Timuş Hmelniţki.

Primul şi-a înaintat pretenţiile Ştefăniţă Lupu (1659-1661), fratele Mariei, la Iaşi, la 23 mai 1660. Din instrucţiile lui Andreiaş Ianovici, sol în Polonia, aflăm că Ştefăniţă înaintează pretenţiile sale de succesor al zestrei surorii sale, Maria (Lupu) Radziwiłł: *„Nu-i un secret pentru M.S. Regele şi pentru Republică, că luminăţia sa principesa Maria Radziwiłł, voievodeasă de Vilna, mare hătmăneasă a Marelui Principat al Lituaniei, fiind dată de soţie de viaţă şi de pat luminăţiei sale principelui Radziwiłł (Janusz Radziwiłł - n.a.), a adus ca zestre în casa luminăţiei sale principelui de patru ori o sută de mii şi cinzeci de mii de zloţi polonezi (150 000 - n.a.), bani gheaţă, precum şi bijuterii atât de multe şi altă zestre, al căror registru M.S. Domnul este gata să-l trimită. Iar fiindcă acum Dumnezeu a chemat-o din această lume la slava Sa Sfântă, M.S. Domnul ca succesor legitim, reclamă succesiunea asupra zestrei egale, înscrise luminăţiei sale principesei de luminăţia sa principele Radziwiłł, voievod de Vilna, asupra domeniilor şi oraşelor, lucru care, pentru a fi îndeplinit cât mai repede, roagă să dea scrisori din partea M.S. Regelui către dumnealor domnii executori*“ (Corfus 1983, 268, doc. 175).

Răspunsul regelui la solia lui Andreiaş Ianovici era prompt. Ştefăniţă nu se poate pronunţa în privinţa dreptului său de succesiune asupra dotei surorii sale deoarece: *„ambii sunt decedaţi ... cu acte între cetăţeni particulari. Cu toate acestea, dacă s-ar ridica ceva împotriva numitelor contracte, liberă este reclamaţia de la succesorii decedatului principe Radziwiłł ... care vor fi obligaţi să răspundă despre toate acestea ... domnului într-un tribunal cuvenit, afară doar dacă milostivirea sa domnul n-ar vrea să încredinţeze căutarea dreptăţii cu numiţii succesori unui for competent*” (Corfus 1983, 271, doc. 176).

Cel mai interesant e faptul că s-au păstrat registrele zestrei după 15 ani la fratele ei vitreg, care era minor, când a fost încheiată căsătoria, în 1645 (Ştefănel fiind născut între anii 1641-1644 - sic! – *L.Z.*). După mulţi ani şi diverse evenimente bune şi rele în familia domnească, mai ales cu caracter

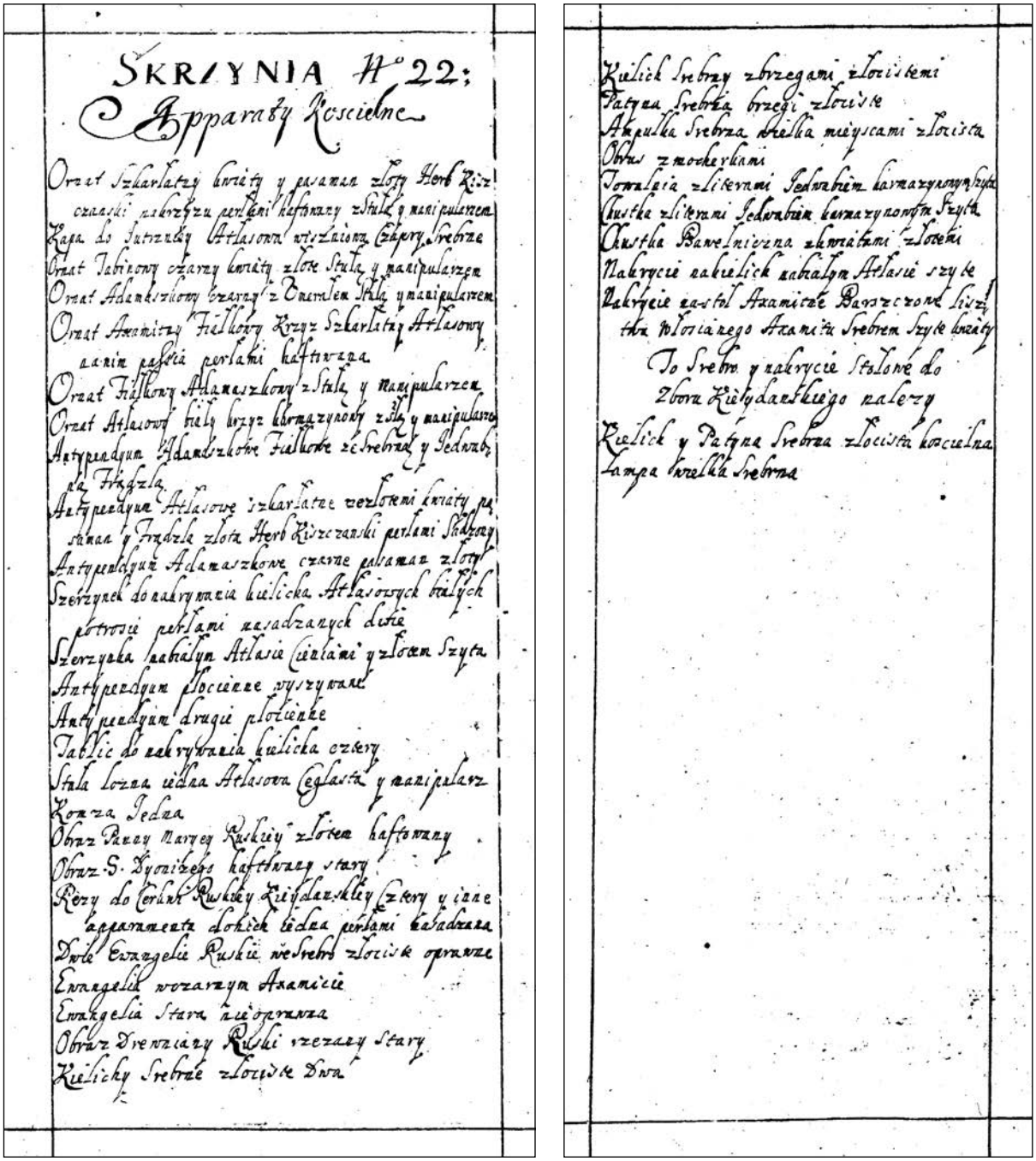

SKRZYNIA № 22:
Apparaty Kościelne

Ornat Szkarłatny kwiaty y pasamon złoty Herb Rzeczanski nabrzyzu perłami haftowany z stułą y manipularzem
Kapa do Jutrzenky Atłasowa wszystkiemu czerwy srebrze
Ornat Tabinowy czarny kwiaty złote Stuła y manipularzem
Ornat Adamaszkowy czarny z Orłem Stuła y manipularzem
Ornat Amarantowy Fiołkowy Krzyż Szkarłatny Atłasowy
zanim pasecia perłami haftowana
Ornat Fiołkowy Adamaszkowy z Stułą y manipularzem
Ornat Atłasowy biały krzyż karmazynowy z stułą y manipularzem
Antypendyum Adamaszkowe Fiołkowe ze srebrzem y Jedwabiu na Frędzle.
Antypendyum Atłasowe szkarłatne wezłotemi kwiaty po stronach y Frędzle złote Herb Rzeczanski perłami Skłodzony
Antypendyum Adamaszkowe czarne galonami złotymi
Szerzynek do nakrywania kielicha Atłasowych białych potrzebie perłami nasadzanych dwie
Szerzynka nabalsyn Atłasie Cielanie y złotem Szyta
Antypendyum złocienne wyszywane
Antypendyum drugie złocienne
Tablic do nakrywania kielicha cztery
Stuła Lozowa iedna Atłasowa Cegłasta y manipularz
Komża Jedna
Obraz Panny Maryey Ruskiey złotem haftowany
Obraz S. Dyonizego haftowany stary
Roży do Cerkwi Ruskiey Kijowskiey cztery y inne apparamenta dobrich iedna perłami nasadzana
Dwie Ewangelie Ruskie we Srebrze złocistym oprawne
Ewangelia wozarzym Adamascie
Ewangelia Stara nieoprawna
Obraz Drewniany Ruski rzezany Stary
Kielichy Srebrne złocistym Dwa

Kielich Srebrny zbrzegami złocistemi
Patyna Srebrna brzegi złociste
Ampułka Srebrna wielka miedzianemi złocista
Obrus z mankerlami
Tonalgia zlitewnemi Jedwabiem karmazynowym szyta
Chustka zlitewnemi Jedwabiem karmazynowym Szyta
Chustka Bawełniana zkwiatami złotemi
Nakrycie nakielich nabalsyn Atłasie szyte
Nakrycie na stol Adamaszkowe Barszczowe Skrzydła Włoskiego Adamaszku Srebrem Szyte kwiaty
To Srebro y nakrycie Stołowe do Zboru Kijowskiego należy
Kielich y Patyna Srebrna złocista kościelna
Lampa wielka Srebrna

Anexa 1. Fragment din: Regestr skarbnice albo rzeczy Radziwiłłowny koniuszanki WXL która posyła z Królewca. 1670, Królewic (56 stron), str. 21v-22 (Vilniaus universiteto biblioteka Rankraščių skyrius).

politic (mazilirea lui Vasile Lupu, prigonirea (exilare, deportare) familiei acestuia ş.a.) în familie s-a păstrat registrul de zestre al Mariei. E uimitor, că documentul a fost găsit în cancelaria altui domn. Mai mult ca atât, Ştefănel se declară unicul moştenitor şi nici nu pomenea de sora lor Ruxandra şi de mama sa Ecaterina Cerchezoaica, care la acel an mai era în viaţă (1660) (fig. 9).

Presupunem că în Polonia a fost trimisă copia foii de zestre a Mariei. Despre aceasta mărturisesc mai multe documente. În particular, în registrele bunurilor lui Janusz Radziwiłł şi Bogusław Radziwiłł se pomeneşte o ladă a Movileştilor cu acte (34 skrzynia Mohiłów), tot acolo erau (găsim) portretele Mariei Lupu (cu numele Ana-Maria), un portret al unui domn necunoscut din Moldova

90.

* Chcąc się dowiedzieć co się w tamtym kraju dzieje, tedy z umysłu posyłam do Wmści i pilno upraszam, abyś mię W. M. uwiadomić chciał (mianowicie), co się z Wilkią dzieje, gdyż u nas słychać, jakoby i pan Sztraberk ustąpił z Wilkiej, a kto się tam został, niewiem. Zaczym i powtóre upraszam WMci, abyś mię oznajmił o wszystkim co się z tamtym krajem dzieje, i co za nowiny W. M. raczycie miewać . . . . . A jeśli by śpiewaki moje, który się w Nowym Mieście zostali byli, to jest Piotrowski basista i Moskiewski, tedy uniżenie pilno upraszam W. M.: racz się W. M. o nich wywiadywać, dzie się obracają i racz im W. M. perswadować, żeby z tym posłancem moim (—przyjechali—), a ja za tę pracę odsłużyć i podziękować winna zostawam, o co i powtóre prosząc, oddawam się zatym w łaskę W. M. Datt. z Dublin 15 Junii. Annno 1656.
Marya X. Radziwiłowa.

„1656 год. Июня 15. Письмо с просьбой Маріи Радивилъ къ кейданскому старостѣ Кохановскому.

Желаю услышать что тамъ слышно в нашемъ крае, посылаю к вам нарочнаго и покорнейше прошу уведомить меня, что произошло с Вилькіей? У насъ поговариваютъ, будто и господин (пан) Штраберкъ выехалъ из Вилькіи. Кто там остался? не знаю. Затемъ повторяю мою просьбу: донесите обо всемъ, что произошло с тем краемъ и какіе у васъ новости?....Естли есть певчіе, которые остались в Новомъ-Месте, т.е. басъ-Петровскій и Московскій; то убедительнейше и покорнейше Васъ прошу разузнать о нихъ, где они находятся? И извольте убедить ихъ пріехать съ темъ же моимъ нарочнымъ. За эти труды обязуюсь отблагодарить и сказать спаси-бо. О чем повторяю мою просьбу, поручаю себя вашему благорасположенію. Данъ в Дублине. 15 июня 1656 года. Марія Кн. Радивилъ

Подлинное собственноручное письмо княгине на листе на простой бумаги".

Sursa: Археографический сборник документовъ относящихся къ исторіи Северозападной Руси, 1870: Т.8, док. 90, с. 373. Оригинал 1656 года. VUB RS F4-(A231)18003,18004. Письмо В. Коханскому (Wawrzyncowi Kochanskiemu), старосте Кейданскому с просьбой о событиях и сделать некоторые повеления (указания).

Anexa 2. Fragment din: Археографический сборник документовъ относящихся къ исторіи Северозападной Руси (Вильнюс 1870), 373-374, док. 91 (Vilniaus universiteto biblioteka Rankraščių skyrius, F4-(A231)18003, 18004).

(*Walek № 16 (48) Hospodar Wołoski (12); Szuflada 60 (62) (Obraz) Mołdawski woiewoda*), al unei domnite (*Szuflada 57 (61 v) Obraz Alexandry Hospodarowny* - poate Ruxandra? - *L.Z.*) şi al calului, pe care Vasile Lupu l-a dăruit lui Janusz Radziwiłł, în calitate de dar de nuntă (*Walek nr. 28 (51) Obraz konia siwego morikonc od Hospodara Woloskiego Xcia Januszowi dawane za które da 5000 talarow*) (Regestr 1657; Regestr 1670). Deci, nu putea fi vorba despre zestrea primei soţii Katarzyna Potocka, deoarece totdeauna se sublinia că ea este din familia Potocki şi Movilă.

La zestrea Mariei (Lupu) Radziwiłł pretindea şi sora ei Ruxandra Hmelniţka. În 1670, deci, la 10 ani de la moartea Mariei, Ruxandra se adresează regelui Poloniei cu rugămintea să-i întoarcă ei zestrea surorii sale, mai ales pretinde la averea imobilă (precum, de altfel, şi fratele lor vitreg).

Noi am depistat un document, răspunsul regelui Poloniei dat Ruxandrei, în care e clar spus că toa-

91.

* Doszło mię onegdzie wiedzieć, iż J. M. p. Judzicki †, przy innym sprzęcie świętej pamięci dobrodzieja mojego xiążęcia Jmci, i namioty zabrał, między któremi iż i mój własny też mnie od dobrodzieja rodzica mego dany, któregom xiążęciu Jmci byłam pożyczonym sposobem dała. Co jeśli tak jest, posyłam blankiet z podpisem ręki mej, abyś W. M. imieniem moim do J. M. napisać chciał, spisawszy i regestr pobranych rzeczy, aby chciał wrócić. A jeśli będzie się zdawało J. M. trudno oddawać, tedy przynajmniej o ten mój własny namiot usilnie go upraszać. Co też tam dzieje się, nie mogę mieć wiadomość: proszę tak o Kiejdanach, jako i o Wilkiej chciej mię W. M. uwiadomić. Zatém W. M. Panu Bogu oddawam. Dat. w Popielu d. 11 7bris A-o 1656. Maria X. Radziwiłowa . . .

„1656 год. Сентября 11. Письмо вдовы Януша Радивила Маріи къ старосте кейданскому Коханскому.

Марія Радивилъ проситъ чрезъ посредство старосты кейданского Коханского, чтобы Юдицкій (Александр Юдицкій – войскій Речиций, староста Ясвонскій) возвратилъ ей вещи, захваченные после смерти ея мужа Януша, особенно требует палатки, подаренные княгине ее родителемъ, господаремъ Валахским.

Господин Коханскій. Недавно я узнала, что господин Юдыцкій вместе с другими вещами, оставшимися по смерти бл. Памяти благодетеля моего князя его милости (Януша Радивила), забралъ и шатры, въ томъ числе и мой собственный, подаренный мне моимъ родителемъ, и который я дала заимообразно покойному мужу моему. Если это правда, то препровождаю вамъ при ***семъ бланкетъ съ моею подписью****, чтобы благоволили написать къ нему отъ имени моего имени и вместе с письмомъ послать реестръ забранных имъ вещей, чтобы он возвратилъ ихъ мне. А если ему почему нибудь трудно будетъ отдать эти вещи, то просите его, чтобы онъ возвратилъ мне по крайней мере мой шатеръ. Что тамъ у васъ делается, не могу иметь известия. Прошу известите меня, что делается в Кейданахъ и Вилькеи. Данъ в Попель 17 Сентября 1656 года. Марія Радивилъ.*

Подлинное письмо на полулисте бумаги”.

Sursa: Археографический сборник документовъ относящихся къ исторіи Северозападной Руси, 1870: Т.8, док. 91, с. 373-374. Оригинал 1656 года. VUB RS F4-(A231)18003, 18004.

Anexa 3. Fragment din: Археографический сборник документовъ относящихся къ исторіи Северозападной Руси (Вильнюс 1870), 373-374, док. 91 (Vilniaus universiteto biblioteka Rankraščių skyrius, F4-(A231)18003, 18004).

tă averea sa imobilă Maria (Lupu) Radziwiłł a lăsat-o fiicei sale vitrege Anna-Maria[15] (fiica lui Janusz Radziwiłł din prima căsătorie cu Katarzyna Potocka) (vezi Anexa 5).

În această istorie cu zestrea Mariei (Lupu) Radziwiłł apare o întrebare importantă – cum aceste rude apropiate (sora şi fratele vitreg) au fost iniţiaţi în detalii despre zestrea ce i-a fost dată Mariei (Lupu) Radziwiłł în Moldova în bani şi bijuterii (şi echivalentul lor în bani); despre toate pământurile ce erau înregistrate pe numele Mariei (Lupu) Radziwiłł, despre moşiile soţului ei, de moştenirea pe viaţă întărite de regii Poloniei. Concomitent nu sunt cunoscute acte oficiale sau scrisori particulare, testamente etc. care ar mărturisi despre întreţinerea unor relaţii de rudenie între ei.

[15] LVIA, F. 1280.A. 1, № 599, 76 v (Zablódow 1581-1824).

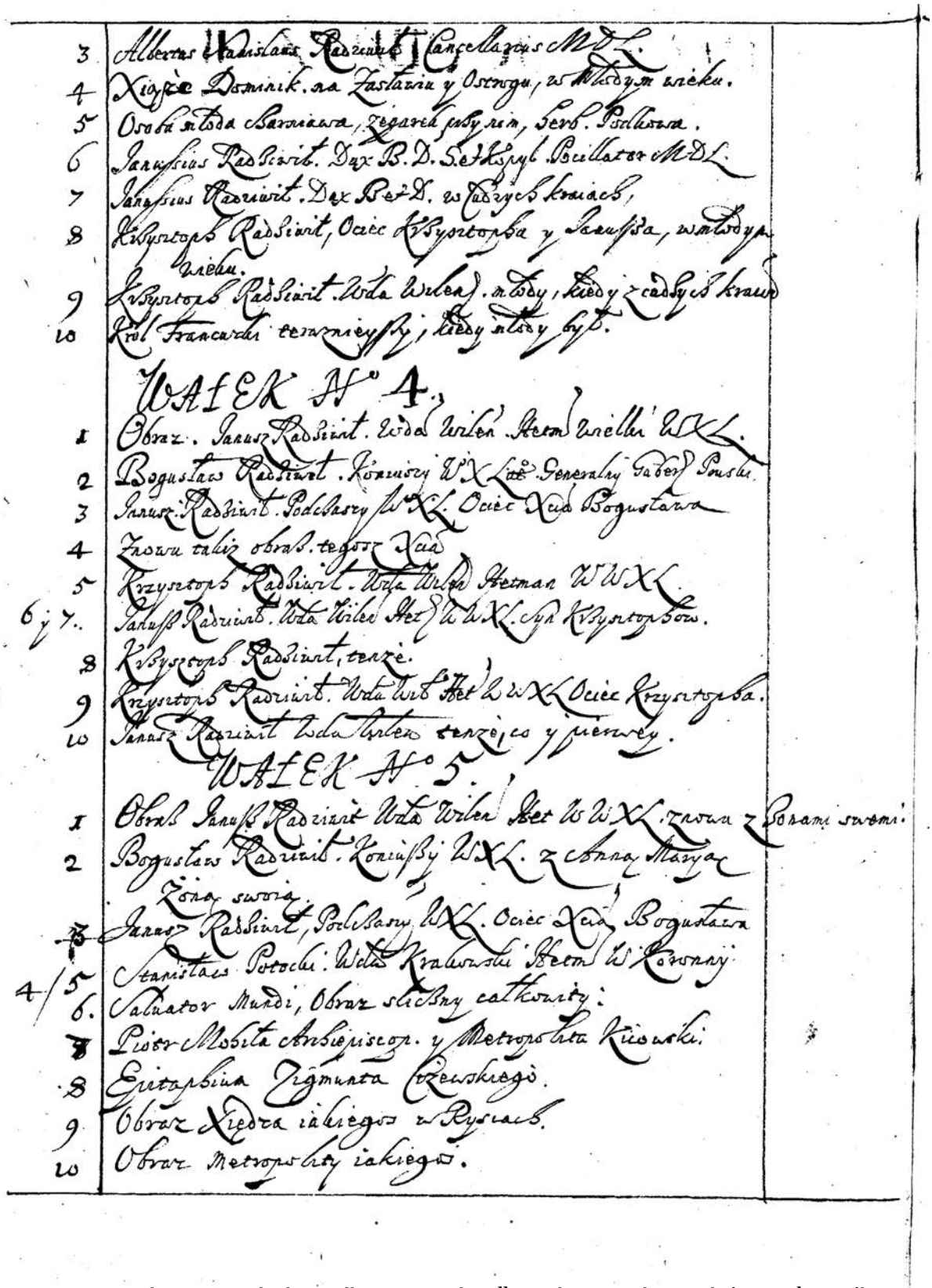

Anexa 4. Fragment din: Regestr skarbnice albo rzeczy Radziwiłłowny koniuszanki WXL która posyła z Królewca. 1670, Królewic (56 stron), str. 45 (Vilniaus universiteto biblioteka Rankraščių skyrius).

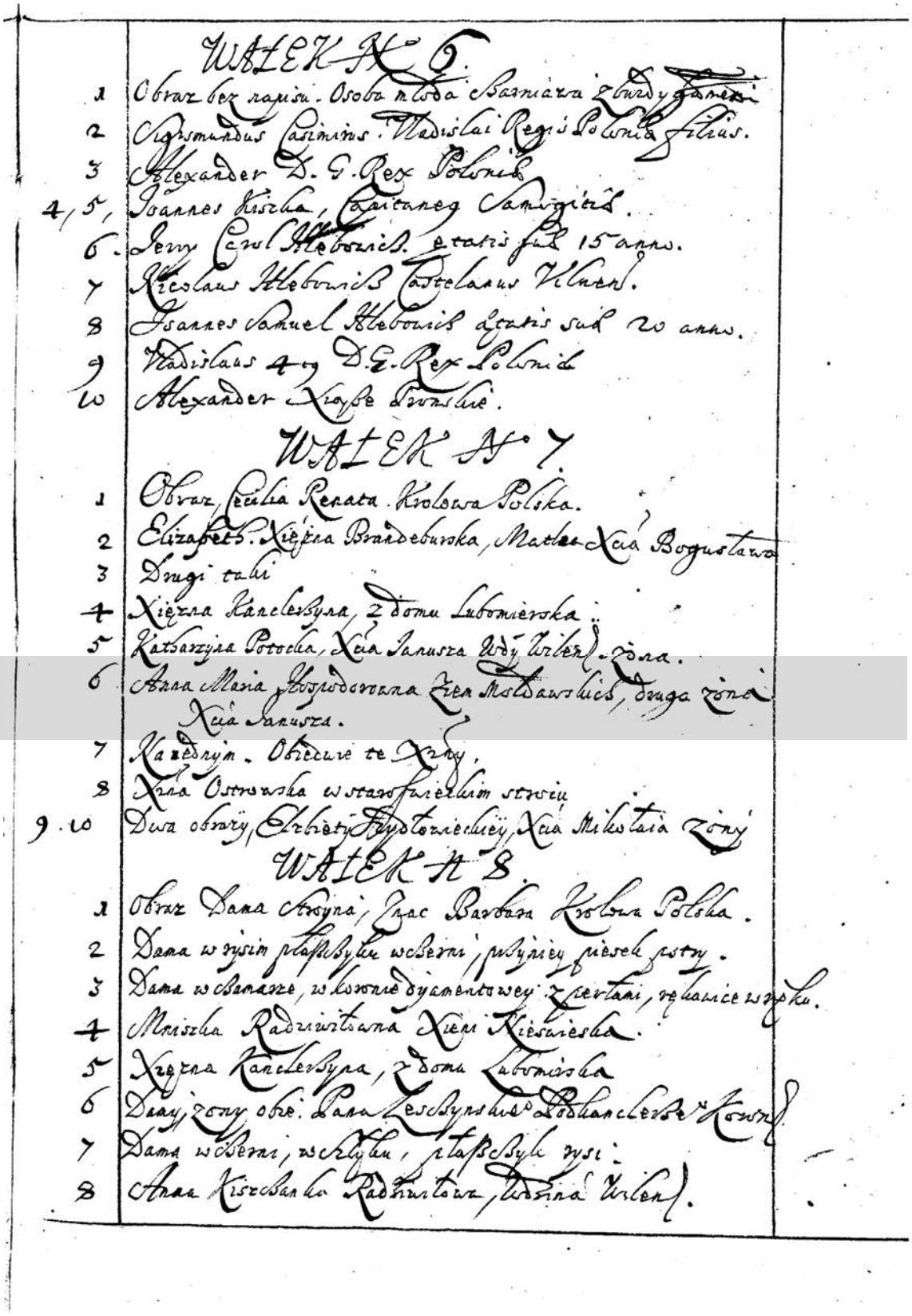

WAŁEK № 6.

1 Obraz bez napisu. Osoba mężka Saxoniarza z brodą y gamerą
2 Sigismundus Casimirus. Vladislai Regis Poloniæ filius.
3 Alexander D. G. Rex Poloniæ
4, 5, Joannes Kiszka, Castellanus Cracoviæ.
6. Jerzy Carol Hlebowicz. ætatis sub 15 annis.
7 Nicolaus Hlebowicz Castellanus Vilnen.
8 Joannes Samuel Hlebowicz ætatis sub 20 annis.
9 Vladislaus 4ty D. G. Rex Poloniæ
10 Alexander Krolewic Szwedzkie.

WAŁEK № 7.

1 Obraz Cecilia Renata. Krolowa Polska.
2 Elizabeth. Xiężna Brandeburska, Matka Xcia Bogusława
3 Drugi taki
4 Xiężna Kanclerzyna, z domu Lubomierska.
5 Katarzyna Potocka, Xcia Janusza Woy. Trock. żona.
6 Anna Maria Gospodarowna Xiężna Mołdawska, druga żona Xcia Janusza.
7 Katedrym. Obiecane te Xżny,
8 Xżna Ostrowska w stanie panieńskim stanie
9.10 Dwa obrazy, Arcibiskupa Gnieznieńskiego, Xcia Mikołaia żony

WAŁEK № 8.

1 Obraz Dama Chrześna, Brat Barbara Krolowa Polska.
2 Dama w rysim płaszczyku wcberni, podszyty pieskiem szary.
3 Dama w Banarze, w kontuszu dyamentowey z pertami, rękawice w ręku.
4 Mnischa Radziwiłłowna Xiężna Kiesiencka.
5 Xiężna Kanclerzyna, z domu Lubomirska
6 Dama, żony obr. Pana Leszczyńskiego Podkanclerzego Koron.
7 Dama w cberni, w czepku, płaszczyk rysi.
8 Anna Kiszczanka Radziwiłłowa, Xiężna Woy. Trock.

Anexa 4. Continuare

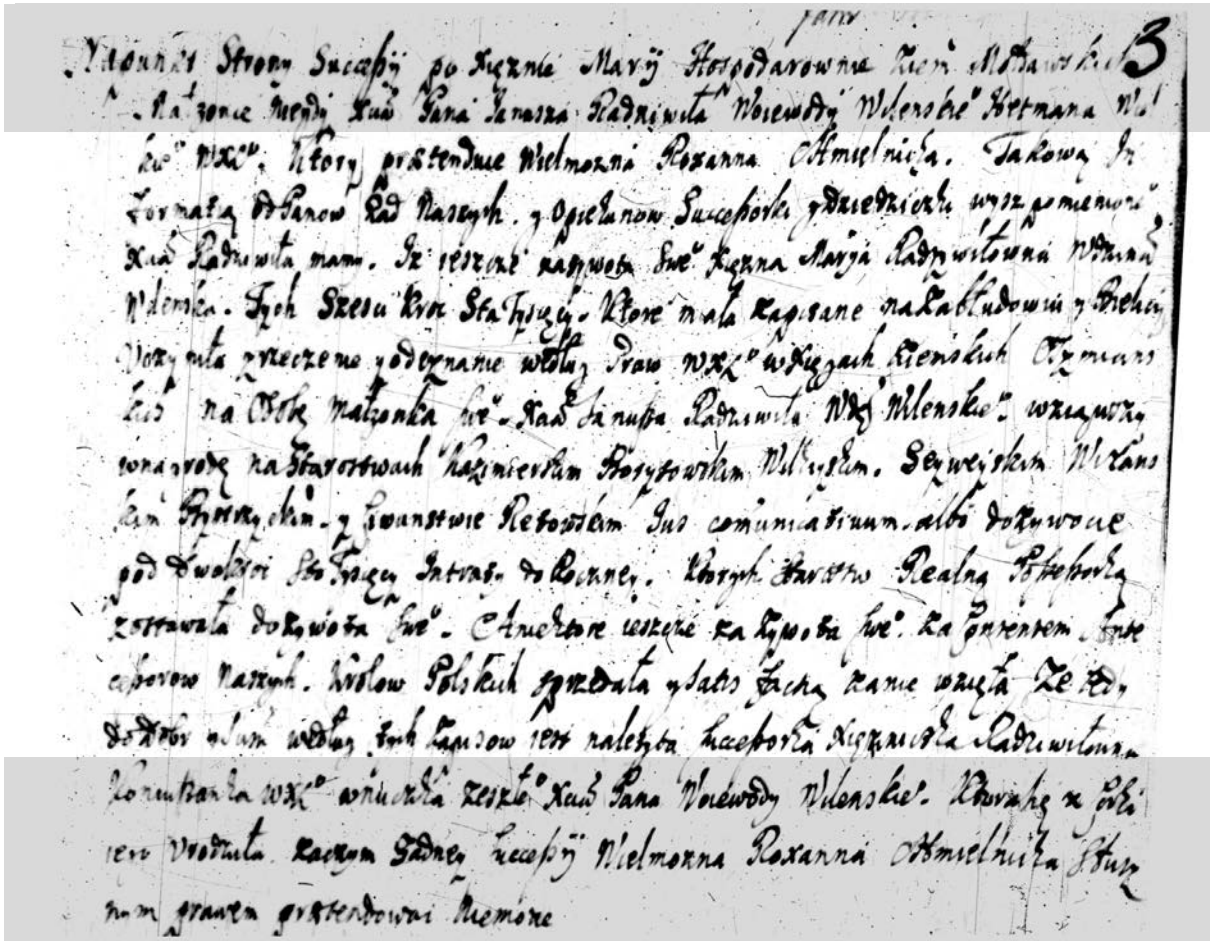

Anexa 5. Fragment din: Lietuvos Valstybes Istorijos Archyvas, F. 1280 (Radivilos 1416-1939), A. 1, nr. 599, 76 v (Zablódow 1581-1824).

Se creează impresia că Maria (Lupu) Radziwiłł nici nu pomeneşte despre rudele din Moldova în testamentul său. Supravieţuind soţului cu 5 ani, Maria (Lupu) Radziwiłł în primii ani de văduvie s-a ocupat numai de averile şi bunurile sale şi ale defunctului. Iar spre apusul vieţii, când era deacum grav bolnavă, purta o corespondenţă activă cu Bogusław Radziwiłł, care era urmaşul oficial al întregii averi a lui Janusz Radziwiłł şi tutore al Annei-Maria. Maria (Lupu) Radziwiłł nu este atestată ca tutore a fiicei sale vitrege, dar, în acelaşi timp, putem citi printre rândurile documentelor de epocă, că, practic, ele erau mereu împreună şi erau foarte apropiate.

În general, diferendele legate de moştenirea Mariei (Lupu) Radziwiłł au durat până la începutul secolului al XIX-lea (1823), fapt ce, ulterior (dar şi la ora actuală), a generat diverse legende şi mituri. Însă, această problema necesită o cercetare aparte.

Bibliografie

Andreescu, Stoide 1938: C.I. Andreescu, C.A. Stoide, Ştefăniţă Lupu, domn al Moldovei (1659-1661) (Bucureşti 1938).

Asahci 1859: Gh. Asahci, Nouvelle historique de la Moldo-Roumanie (Iaşi 1859).

Baidaus 2005: E. Baidaus, Vasile Lupu In: Domnii Ţării Moldovei. Studii (Chişinău 2005), 175-179.

Bogdan 1969: El. Bogdan, Domniţa Ruxandra (prefaţă de V. Eftimiu) (Bucureşti 1969).

Călători 1976: Călătoria lui Paul de Alep. In: Călători străini despre Ţările Române. Volum îngrijit de M. Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru şi P. Cernovodeanu, vol. VI (Bucureşti 1976), 25-35.

Corfus 1983: I. Corfus, Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea (Bucureşti 1983).

Costin 1990: M. Costin, Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aaron-vodă încoace (1595-1675). In: Letopiseţul Ţării Moldovei (Chişinău 1990), 135-251.

Czamańska 2012: I. Czamańska, Situaţia unei femei între domnie şi violenţă. Cazul Roxandei, fiica lui Vasile Lupu. In: (Coord. L. Zabolotnaia) Factorul feminin în istorie. Culegere de studii şi documente (Chişinău 2012), 257- 264.

Eremia 1999: I. Eremia, Relaţiile externe ale lui Vasile Lupu (1634-1653) (Chişinău 1999).

Gane 1991: C. Gane, Trecute vieţi de doamne şi domniţe (Chişinău 1991).

Happel 1973: Eberhard Werner Happel, Căsătoria principelui Radziwiłł cu o domniţă din Moldova. In: Călători străini despre Ţările Române. Volum îngrijit de M. Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru şi P. Cernovodeanu, vol. V (Bucureşti 1973), 643-647.

Iorga 1902: N. Iorga, Studii şi documente cu privirea la istoria românilor. Legăturile principatelor române cu Ardealul. De la 1601 la 1699, vol. IV (Bucureşti 1902).

Iorga 1910: N. Iorga, Viaţa femeilor în trecutul românesc (Vălenii de Munte 1910).

Iorga 1911: N. Iorga, Femeile în viaţa neamului nostru (Vălenii de Munte 1911).

Iorga 1932: N. Iorga, Scrisori de femei (Vălenii de Munte 1932).

Iorga 1937: N. Iorga, Portretele doamnelor române (Bucureşti 1937).

Iorga 1992: N. Iorga, Istoria românilor în chipuri şi icoane (retipărită) (Bucureşti: Editura Humanitas 1992).

Kemény 1973: Ioan Kemény, Memorii. In: Călători străini despre Ţările Române. Volum îngrijit de M. Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru şi P. Cernovodeanu, vol. V (Bucureşti 1973), 134-137.

Kemény 1855: Zs. Kemény, Özvegy és leánya (Budapesta 1855).

Kotłubai 1859: Ed. Kotłubai, Życie Janusza Radziwiłła (Wilno i Witebsk 1859).

Kraus 1965: G. Kraus, Cronica Transilvaniei 1608-1665. Traducerea şi studiul introductiv G. Duzinchevici, E. Reus-Mîrza (Bucureşti 1965).

Latopis 1998: Latopis ziemi Mołdawskiej i inne utwory historyczne. Tłumaczenie, wstęp i komentarze Ilona Czamańska (Poznań 1998).

Leybowicz 1758: H. Leybowicz, Icones familiae ducalis Radivilliane (1758).

Mischevca, Marinescu 2006: V. Mischevca, F. Marinescu, Testamentul Roxandrei Hmelniţki (Lupu) din 15 ianuarie 1667. In: (Coord. L. Zabolotnaia) Civilizaţia medievală şi modernă în Moldova. Studii (Chişinău 2006), 82-96.

Paliuštyte 1995: A. Paliuštyte, Jonušo Radvilos mecenatyste. In: Lietuvos kultūros tyrinėjimai, I tomas (Vilnius 1995), 163-279.

Radziwiłł 1979: Bogusław Radziwiłł. Autobiografia. Opracowal Tadeusz Wasilewski (Warszawa 1979).

Radziwiłłe 1996: Radziwiłłe herbu trąby (Warszawa 1996).

Regestr 1657: Regestr rzeczy które są w skarbnicy Bogusława Radziwiłła koniuszego WXLit gubernatora generalnego X-a Pruskiego. 1657. Królewic (79 stron). Universitatea din Vilnius. Secţia de Manuscrise.

Regestr 1670: Regestr skarbnice albo rzeczy Radziwiłłowny koniuszanki WXL która posyła z Królewca. 1670, Królewiec (56 stron), str.(p.) 21v-22. Universitatea din Vilnius. Secţia de Manuscrise.

Słownik 1883: Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i Innych Krajów Słowiańskich. Pod red. B. Chlebowskiego, Zeszyt 37, Tom IV (Warszawa 1883), 17-19.

Spieralski 2001: Zd. Spieralski, Awantury Mołdawskie (Bălţi 2001).

Stoicescu 1971: N. Stoicescu, Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova. Secolele XIV-XVII (Bucureşti, 1971).

Şerban 1991: C. Şerban, Vasile Lupu, domn al Moldovei (1634-1653) (Bucureşti 1991).

Targosz 1997: K. Targosz, Sawantki w Polsce XVII w. Aspiracje intelectualne kobiet ze środowisk dworskich (Warszawa 1997).

Twardowski 1681: S. Twardowski, Wojna domowa z Kozaki i Tatary. http://www.britannica.com/EBchecked/topic/646449/Wojna-domowa-z-Kozaki-i-Tatary

Wasilewski 1987: T. Wasilewski, Radziwiłłowa z Lupulów Maria. In: Polski Słownik Biograficzny, tom XXX, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich (Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Widawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1987), 399-401.

Wasilewski 1989: T. Wasilewski, Walka o spadek po księżnej Marii Wołosze, wdowie po Januszu Radziwiłłe, w latach 1660-1690. In: Miscellanea Historico-Archivistica, t. III, Radziwiłłowie XVI-XVIII wieku: w kręgu polityki i kultury (Warszawa- Łódź 1989), 289-308.

Wisner 2000: H. Wisner, Janusz Radziwiłł. 1612-1655. Wojewoda Wileński, Hetman Wielki Litewski (Warszawa 2000).

Zabolotnaia 2004: L. Zabolotnaia, Raporturile dinastice şi rolul „diplomaţiei de mariaj" în relaţiile moldo-polone în a doua jumătate a secolului al XIV-lea - mijlocul secolului al XVII-lea (Chişinău 2004).

Zabolotnaia 2008a: L. Zabolotnaia, Movilencele şi descendenţii. Pagini necunoscute. Unele contribuţii la genealogia descendenţilor lui Ieremia Movilă. Tyragetia s.n. II/2, 2008, 27-42.

Zabolotnaia 2008b: L. Zabolotnaia, Între politică şi destin. Ruxandra, fiica lui Vasile Lupu, văzută prin prisma seculară a istoriei. Revista de Istorie a Moldovei 3, 2008, 16-45.

Zabolotnaia 2010: L. Zabolotnaia, Ślub księcia Janusza Radziwiłła z Marią Lupu widziany oczamy im wspolczesnych. In: Relacje polsko-rumunskie w historii i kulturze. Materialy z simpozjum (Suceava 2010), 115-121.

Zabolotnaia 2012: L. Zabolotnaia, The story of the courtship of Catherine "the circassian", the second wife of the prince Vasile Lupu. Codrul Cosminului XVIII/1, 2012, 43-50.

Zabolotnaia 2013: L. Zabolotnaia, Destinul unei doamne în istoria Moldovei. Mituri şi realităţi despre Ecaterina Cerchezoaica – a doua soţie lui Vasile Lupu. Tyragetia s.n. VII/2, 2013, 97- 110.

Zabolotnaia 2014: L. Zabolotnaia, Enigmele, miturile şi realităţile testamentului Mariei Radziwiłł. In: Sesiunea Ştiinţifică a MNIM. Rezumatele comunicărilor (Chişinău 2014), 45-46.

Zahariuc 2003: P. Zahariuc, Ţara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ştefan voievod (1653-1658) (Iaşi 2003).

Zielińska 1996: T. Zielińska, Radziwiłłowie herbu Trąby - dzieje rodu. In: Radziwiłłowie herbu Trąby (Warszawa: DiG 1996), 3-43.

Археографический 1870: Археографический сборник документовъ относящихся къ исторіи Северозападной Руси (Вильнюс 1870).

Города 2009: Города, местечки и замки Великого Княжества Литовского (Минск 2009).

Сенкевич 1886: Г. Сенкевич, Потоп. http://flibusta.net/b/288431/read

Старицкий 1894: М. Старицкий, Перед бурей. http://www.livelib.ru/author/315921

Mysteries, myths and realities regarding the testament of Maria (Lupu) Radziwiłł

Abstract

The matter of Maria (Lupu) Radziwiłł's will is one of little-known questions. Usually this issue was considered by historians in the context of property of the Radziwill family, or used by writers in literary fiction that gave rise to many myths.

In this article the author examines this question in several ways: 1) The property brought by Maria (Lupu) Radziwiłł, a daughter of Vasile Lupu, as a dowry; 2) *Wiano* and wedding gifts; 3) Awards of Polish kings for life ownership of real property; 4) The property of her husband.

The amount of the dowry of Maria is not exactly known, but according to documentary evidence, it numbered from 600,000 to 2000,000 zlotys: 450 thousand in money and 150 thousand in jewels (gold and silver). Besides, she received six starostwos (territorial units) for life tenure.

After the death of Janusz Radziwiłł (1655), Maria tried to return the money and jewelry from her dowry, which was at the time under the custody of a cousin of her husband - Bogusław Radziwiłł, but he evaded the return of its property. Maria Radziwiłł has repeatedly appealed for help to the king, her relatives and tribunals, but could not get justice. She died in 1660, leaving a will. Her heirs managed to return 471,400 zlotys, which were given to 13 convents, seven churches, Slutsk School, Vilnius Boarding School, and 3 hospitals. 600 zlotys were unsubscribed to the service of forty Prayers. Monastery of the Holy Spirit in Vilnius got 200 thousand zlotys. The remaining heirs received from 400,000 to 100 zlotys.

The closest relatives of Maria Radziwiłł – Gospodar Stefaniţă, her half brother on the father, and her sister Ruxandra, Tymish Khmelnytsky's widow, also actively fought for her property. The author concludes that the relatives did not appear in her will.

Disputes regarding Maria's property lasted until the beginning of the 19th century that later (and up to the present) gave rise to many legends and myths.

List of annexes and illustrations:

Annex 1. Fragment of the document: Regestr skarbnice albo rzeczy Radziwiłłowny koniuszanki WXL która posyła z Królewca. 1670, Królewic (56 stron), str. 21v-22 (Vilniaus universiteto biblioteka Rankraščių skyrius).

Annex 2. Fragment of the document: Археографический сборник документовъ относящихся къ исторіи Северозападной Руси (Вильнюс 1870), 373-374, док. 91 Vilniaus universiteto biblioteka Rankraščių skyrius, F4-(A231)18003, 18004).

Annex 3. Fragment of the document: Археографический сборник документовъ относящихся къ исторіи Северозападной Руси (Вильнюс 1870), 373-374, док. 91 Vilniaus universiteto biblioteka Rankraščių skyrius, F4-(A231)18003, 18004).

Annex 4. Fragment of the document: Regestr skarbnice albo rzeczy Radziwiłłowny koniuszanki WXL która posyła z Królewca. 1670, Królewic (56 stron), str. 45 (Vilniaus universiteto biblioteka Rankraščių skyrius).

Annex 5. Fragment of the document: Lietuvos Valstybes Istorijos Archyvas, F. 1280 (Radivilos 1416-1939), A. 1, nr. 599, 76 v (Zablódow 1581-1824).

Fig. 1. Maria (Lupu) Radziwiłł (copy of the portrait by Matthäus Merian (Jr.) made by unknown artist. Dział Dokumentacji Wizualnej i Digitalizacji. Muzeum Narodowe w Warszawie).

Fig. 2. Janusz Radziwiłł, husband of Maria (Lupu) Radziwiłł (after Leybowicz 1758).

Fig. 3. Maria (Lupu) Radziwiłł (after Leybowicz 1758).

Fig. 4. Maria (Lupu) Radziwiłł (from colection of M. Berson).

Fig. 5. Orthodox Church from Kedainiai (Keydani) (a-b - after Kedainiai Regional Museum; c-d – photo by the author).

Fig. 6. Bogusław Radziwiłł, husband of Anna Maria Radziwiłł (after Leybowicz 1758).

Fig. 7. Anna Maria Radziwiłł (after Leybowicz 1758).

Fig. 8. Portrait of Maria (Lupu) Radziwiłł (unknown author) (https://www.google.MariaRadziwill).

Fig. 9. Ludwika Karolina Radziwiłł (after Leybowicz 1758).

Тайны, мифы и реалии относительно завещания Марии Радзивилл

Резюме

История завещания Марии Радзивилл является одной из малоизвестных и малоизученных проблем. Обычно этот вопрос либо рассматривался историками в контексте имущества Радзивиллов, либо использовался литераторами в беллетристике, что породило множество мифов.

В данной статье автор исследует этот вопрос в нескольких аспектах: 1. Имущество, которое Мария, дочь Василия Лупу, принесла в семью в качестве приданного; 2. *Вено* и свадебные подарки; 3. Пожалования польских королей на пожизненное владение недвижимым имуществом; 4. Имущество мужа.

Объем приданого Марии точно не известен, однако, согласно документальным свидетельствам эпохи, ее приданое составляло от 600 000 до 2000 000 злотых: 450 тысяч деньгами, 150 тысяч драгоценностями, золотом и серебром. 6 староств она получила на пожизненное владение.

После смерти Януша Радзивилла (1655 г.) Мария пыталась вернуть деньги и драгоценности из своего приданого, которые находились у опекуна, двоюродного брата мужа – Богуслава Радзивилла, но он под любым предлогом уклонялся от возвращения ей имущества. Мария Радзивилл неоднократно обращалась за помощью к королю, родственникам и в трибуналы, но не смогла добиться справедливости. Она умерла в 1660 г., оставив завещание. Наследникам (легатам) Марии Радзивилл удалось вернуть сумму в 471 400 злотых, которыми были наделены 13 монастырей, 7 церквей, Слуцкая школа, Виленский пансион и 3 больницы. 600 злотых было отдельно отписано на сорокадневную службу *сорокоуст*. Монастырь *Святого Духа* в Вильне получил 200 тысяч злотых. Остальные наследники получили от 400 000 до 100 злотых.

Активную борьбу за наследство Марии Радзивилл развернули и ближайшие родственники – сводный брат по отцу господарь Штефэницэ и родная сестра Руксандра, вдова Тимуша Хмельницкого. Автор приходит к выводу, что родственники не фигурировали в ее завещании.

Судебные разбирательства по имуществу Марии затянулись до начала XIX века, что впоследствии (и до настоящего времени) породило множество легенд и мифов.

Список приложений и иллюстраций:

Приложение 1. Фрагмент из документа: Regestr skarbnice albo rzeczy Radziwiłłowny koniuszanki WXL która posyła z Królewca. 1670, Królewic (56 stron), str. 21v-22 (Vilniaus universiteto biblioteka Rankraščių skyrius).

Приложение 2. Фрагмент из документа: Археографический сборник документовъ относящихся къ исторіи Северозападной Руси (Вильнюс 1870), 373-374, док. 91 (Vilniaus universiteto biblioteka Rankraščių skyrius, F4-(A231)18003, 18004).

Приложение 3. Фрагмент из документа: Археографический сборник документовъ относящихся къ исторіи Северозападной Руси (Вильнюс 1870), 373-374, док. 91 (Vilniaus universiteto biblioteka Rankraščių skyrius, F4-(A231)18003, 18004).

Приложение 4. Фрагмент из документа: Regestr skarbnice albo rzeczy Radziwiłłowny koniuszanki WXL która posyła z Królewca. 1670, Królewic (56 stron), str. 45 (Vilniaus universiteto biblioteka Rankraščių skyrius).

Приложение 5. Фрагмент из документа: Lietuvos Valstybes Istorijos Archyvas, F. 1280 (Radivilos 1416-1939), A. 1, №599, 76 v (Zablódow 1581-1824).

Рис. 1. Мария (Лупу) Радзивилл (неизвестный художник с портрета Маттеуса Мериана (младшего). Dział Dokumentacji Wizualnej i Digitalizacji. Muzeum Narodowe w Warszawie).

Рис. 2. Януш Радзивилл, муж Марии (Лупу) Радзивилл (по Leybowicz 1758).

Рис. 3. Мария (Лупу) Радзивилл (по Leybowicz 1758).

Рис. 4. Мария (Лупу) Радзивилл (из коллекции М. Берсона).

Рис. 5. Православная Кедайняйская церковь (a-b - по Кедайняйский областной краеведческий музей; c-d - фото автора).

Рис. 6. Богуслав Радзивилл, муж Анны Марии Радзивилл (по Leybowicz 1758).

Рис. 7. Анна Мария Радзивилл (по Leybowicz 1758).

Рис. 8. Портрет Марии (Лупу) Радзивилл (автор неизвестен) (https://www.google.MariaRadziwill).

Рис. 9. Людвика Каролина Радзивилл (по Leybowicz 1758).

12.03.2015

Dr. Lilia Zabolotnaia, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: lilia_zabolotnaia2000@yahoo.com

DESPRE CLOPOTELE ŞI CLOPOTARII DIN ŢARA MOLDOVEI (până la 1859)

Elena Chiaburu

În urma Edictului de la Milano din anul 313, prin care împăratul Constantin cel Mare proclama libertatea cultului creştin, în cuprinsul Imperiului Roman au apărut o serie de mijloace pentru anunţarea serviciilor religioase, precum: trâmbiţa, toaca de lemn sau de fier, clopotul. Imperiul Roman de Apus a cunoscut cel dintâi clopotul ca instrument de chemare la slujbă, către finele sec. VI. După tradiţie, cel care a introdus clopotul în Biserică a fost episcopul Paulin de Nola din provincia italiană Campania (353-431). De la numele acestei provincii derivă denumirea apuseană de „campane" dată clopotelor. În Biserica de Răsărit, primele 12 clopote au fost trimise în dar împăratului bizantin Mihail al III-lea (842-867), în anul 852, de către Ursus Patricianus, doge al Veneţiei, şi au fost aşezate într-un turn-clopotniţă la Catedrala Sfânta Sofia din Constantinopol. Generalizarea clopotelor în Răsăritul creştin s-a desăvârşit în sec. XII (Brânzeiu 1938, 2).

Odată cu folosirea clopotelor aşezate în turlele bisericilor sau în clopotniţe, apar şi cele civile în comuna medievală, care serveau pentru a chema locuitorii la arme sau a semnaliza un pericol de incendiu, inundaţii sau furtuni, în special grindină. Clopotele mai mici (clopoţeii) erau folosite în şcoli şi mănăstiri pentru a semnaliza orele anumitor servicii, şi pauzele dintre ele, ori intrau în componenţa orologiilor.

Clopotele sunt, în acelaşi timp, obiecte preţioase pentru istorie şi artă, precum şi izvoare documentare importante, datorită inscripţiilor, decoraţiunilor, stemelor domneşti ori eclesiastice sau formelor mai aparte pe care le posedă uneori.

Deşi indispensabile desfăşurării serviciului religios, clopotele nu au constituit subiectul unor cercetări monografice din partea istoricilor români. Referiri fugare a făcut Nicolae Iorga, care arăta că „până foarte târziu, clopotele se aduc tot de peste hotar, adică îndeosebi de la saşii Braşovului, ba uneori chiar şi de la Danzig. De la saşii ardeleni, românii au deprins şi ei meşteşugul turnării de clopote" (Iorga 1906a, 52). În alt loc, marele istoric scria: „clopotari de ţară nu arată să fi fost până foarte târziu după <sec. XVII>, dar se putea aduce temporar un meşter din alte părţi <astfel încât, o lungă perioadă> clopotarii continuă a fi străini, sau măcar ardeleni" (Iorga 1927, 53-54, 100).

Tot cam în aceeaşi perioadă, Leca Morariu îl evoca pe ultimul meşter clopotar din satul Pătrăuţi (Suceava), Mihail Fogoraş, relatând despre felul cum se turnau clopotele la sfârşitul sec. XIX (Morariu 1926, 6-20).

Preoţii Constantin Brânzeiu şi N.V. Hodoroabă, descriind clopotele confecţionate în anul 1938 la Catedrala Episcopală din Huşi (cel dintâi) şi alcătuind o scurtă lucrare de imnologie religioasă (cel de-al doilea), prezentau sintetic istoria şi utilitatea clopotului în comunităţile creştine, precum şi reflectarea în literatură a motivului clopotului (Brânzeiu 1938, 1-7; Hodoroabă 1942, 1-23). O scurtă trecere în revistă a ecourilor literare ale clopotelor a făcut şi mitropolitul Nicolae Corneanu (Corneanu 2000, 1 şi 15), iar în ultimii ani au apărut scurte lucrări privitoare la istoria şi tipologia clopotului (Ciocan, Bordei, Balint 2004), la semnificaţia acestuia în viaţa Bisericii (Glasul 2008) şi la funcţia lui socială în comunităţile din Transilvania (Holom 2006; Bucur 2014, 171-201).

La sfârşitul deceniului şase al sec. XX, Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban au făcut o privire generală asupra turnării metalelor într-o lucrare rămasă de referinţă pentru studierea meşteşugurilor medievale în Ţările Române (Olteanu, Şerban 1969). În anul 2011, la Universitatea Tehnică „Gheorghe Asachi" din Iaşi a fost elaborată o teză de doctorat având ca subiect analiza materialelor folosite în zilele noastre la turnarea clopotelor (Ciocan 2011), care a însumat o serie de cercetări anterioare cu privire la aliajele clopotelor (Florea, Chiriac, Croitoru 2004; Vlăduţ, Florea 2004; Carcea, Ciocan, Hopulele 2006), punctul de vedere

fiind cel al inginerilor specializaţi în turnarea metalelor.

Meşterii clopotari din perioada enunţată au fost doar amintiţi în treacăt, precizându-se faptul că ei erau ambulanţi şi lucrau în mod exclusiv la comandă, că meşterii localnici erau foarte puţini, pe lângă dânşii întâlnindu-se numeroşi meşteri străini şi că multe clopote se lucrau peste hotare, în Polonia, Austria şi Rusia.

Cel mai amplu studiu consacrat clopotelor şi meşterilor clopotari din Ţările Române până la mijlocul secolului XIX îi aparţine lui Constantin A. Stoide şi a fost publicat în două părţi în revista „Glasul Bisericii" din anul 1971 (Stoide 1971a; Stoide 1971b), dar autorul documentează cu precădere situaţia din Ţara Românească şi Transilvania, spaţiul alocat Ţării Moldovei fiind considerabil mai redus.

Unii cercetători au publicat câteodată inscripţii de pe clopote, dar problema este, în general, mai dificil de cercetat decât altele similare. Poziţia clopotului face greu de studiat şi descifrat textele gravate, pentru care cercetătorul ar trebui să urce adesea pe o scară ca să le poată vedea. În afară de asta, inscripţiile de pe clopote sunt mai sărace în informaţii decât alte tipuri de inscripţii gravate pe obiectele cult, şi dacă dau uneori numele celor care au plătit confecţionarea lor, de cele mai multe ori nu dau şi numele meşterului care le-a turnat. În plus, multe clopote se stricau şi la noua turnare nu se mai reproducea întotdeauna şi vechea inscripţie lângă cea nouă. Deloc de neglijat este şi faptul că în timpul războaielor şi al năvălirilor străine, clopotele au fost topite şi transformate în tunuri, motiv pentru care destul de puţine biserici mai au astăzi clopotele originale cu care au fost înzestrate de ctitori în secolele trecute. O masivă distrugere a clopotelor a avut loc în timpul Primului Război Mondial, când în Transilvania, autorităţile austro-ungare, iar la sud de Carpaţi, în Muntenia, administraţia germană de ocupaţie, au rechiziţionat sistematic clopotele din satele şi oraşele româneşti. În primăvara anului 1917, trupele germane de ocupaţie au ridicat clopotele Catedralei mitropolitane din Bucureşti, împreună cu alte 218 clopote ale bisericilor capitalei, spărgându-le în bucăţi şi ducându-le în Germania spre a fi topite şi folosite la fabricarea de tunuri şi proiectile. Numai protestele energice şi intervenţiile repetate ale mitropolitului primat Conon Arămescu Donici (1912-1919) către generalul Mackensen au salvat de la rechiziţie clopotul cel mare al Catedralei şi încă 28 de clopote ale unor biserici din Bucureşti, din cele 246 câte erau până atunci, pe temeiul valorii lor istorice şi artistice (Glasul 2008, 27).

Nu ştim, deocamdată, dacă situaţia fost similară şi pentru Moldova, zonă rămasă în afara ocupaţiei în timpul Primului Război Mondial.

Pentru partea centrală a Moldovei, un asiduu cercetător al inscripţiilor de pe obiectele de cult în general, deci şi de pe clopote, a fost preotul Constantin Bobulescu, care în perioada interbelică a cercetat bisericile de pe Valea Trotuşului şi apoi din oraşul Iaşi. Rezultatele investigaţiilor pe teren ale acestui cărturar se păstrează în fondul de Arhivă al Bibliotecii Academiei Române din Bucureşti şi au fost folosite doar parţial atât de către dânsul cât şi de alţi autori care s-au ocupat de diverse aspecte ale istoriei acestei zone.

Noi înşine, în anul 2014 am alcătuit un studiu privitor la *Clopotele şi clopotarii din zona Bacăului – până la 1859*, publicat în revista Complexului Muzeal „Iulian Antonescu" din Bacău (Chiaburu 2014, 21-50). În cele ce urmează, vom relua şi vom sintetiza informaţiile pe care le cunoaştem, în scopul creionării unei imagini cât mai precise asupra clopotelor şi a meşterilor clopotari din Ţara Moldovei până la anul 1859. Menţionăm faptul că ne vom ocupa numai de clopotele bisericeşti, nu şi de cele civile, care erau folosite în târguri şi şcoli, la orologii etc.

Studiul începe cu terminologia prin care au fost desemnate clopotele în spaţiul românesc, făcând un inventar cronologic al celor din Ţara Moldovei cunoscute în acest stadiu al cercetării, proveniența lor în funcţie de locul în care au fost turnate şi vom înfăţişa succint modalităţile de înzestrare a bisericilor şi mănăstirilor cu clopote. Vom prezenta părţile componente, aliajul şi tehnica turnării clopotelor şi vom încheia cu câteva aprecieri asupra meşterilor clopotari, cu precizarea că ne vom referi numai la localnici, nu şi la cei vremelnic veniţi din alte locuri pentru a executa o comandă. Limita cronologică este anul 1859, adică atât timp cât a existat formaţiunea politică numită Ţara Moldovei.

Sursele de informare sunt: studiul lui Constantin A. Stoide amintit mai sus, manuscrisele *BAR, A 1610 (ms. C. Bobulescu, Valea Trotuşului*, vol. I, II) şi *BAR, Arhivă 1580 (Inscripţiile bisericilor*

din oraşul Iaşi, culese de C. Bobulescu, Bucureşti, 1943) de la Biblioteca Academiei Române din Bucureşti; cercetările privitoare la tehnica turnării clopotelor; lucrări de istorie generală, de istorie a comerţului, a meşteşugurilor, a Bisericii, de drept canonic, precum şi dicţionare, pe care le vom indica la locul potrivit. Dată fiind unitatea tehnicii medievale şi circulaţia meşterilor clopotari dintr-o formaţiune politică în alta, vom folosi pentru argumentare date privitoare la tot spaţiul românesc, nu doar la Ţara Moldovei. În plus, vom întrebuinţa şi binecunoscutul poem al lui Friederich von Schiller, *Cântecul despre clopot*, în care la anul 1800 poetul-filosof german a omagiat truda meşterilor clopotari ai vremii sale, înfăţişând totodată fazele turnării unui clopot şi oferind importante detalii tehnice valabile în tot spaţiul european. Precizăm şi faptul că materialul de faţă include studiul nostru de mai mici dimensiuni, publicat în revista *Carpica* (Chiaburu 2014, 21-50), mult fortificat şi extins în conformitate cu noul stadiu avansat de cercetare.

Terminologie

În funcţie de limba în care au fost redactate inscripţiile votive, clopotele vechi poartă denumiri diferite. Primele clopote sunt denumite în inscripţiile slavone **кампанъ** (clopote turnate în timpul lui Ştefan cel Mare, în 1477, 1488, 1490 şi 1499). În sec. XVI se folosea termenul de **звонъ** (de exemplu, pe clopotul zis *Siluan*, turnat din ordinul lui Petru Rareş în 1530, pentru mănăstirea Putna), dar spre sfârşitul acestui secol apare şi termenul de **кимвали** (pe clopotul turnat în 1579 pentru mănăstirea Galata, cu cheltuiala lui Petru Şchiopu), care se foloseşte până la jumătatea sec. XVII, când apare întâia oară denumirea de clopot (pe cel de la mănăstirea Bârnova, turnat de Ştefan Tomşa în 1614 şi apoi pe cel turnat de Miron Barnovschi pentru mănăstirea cu acelaşi nume în 1628).

În limba greacă, în inscripţiile moldoveneşti se folosea în sec. XVII termenul καμπάνα (pe clopotul turnat în 1669 pentru mănăstirea Cetăţuia), iar în sec. XVIII-XIX, cel de χώδων (pe clopotul nedatat păstrat la biserica Trei Ierarhi şi pe cel turnat de A. Bömches la Bucureşti în 1804, pentru biserica Sf. Haralambie, ambele din Iaşi) (Stoide 1971a, 709-710, 716).

Antroponime şi toponime

Deşi apelativul **клопотъ** apare în inscripţiile de pe aceste obiecte abia la mijlocul sec. XVII şi doar în cele redactate în limba română, el intră totuşi în graiul nostru dintr-o epocă mult mai îndepărtată. Cuvântul *clopot* se găseşte în *Psaltirea Şcheiană* în două locuri, dar şi în onomastică şi în toponimie. Un Coste Clopot trăia în vremea „bătrânului Petru voievod”, deci la sfârşitul sec. XIV sau prima jumătate a sec. XV. De la acest strămoş, în judeţul Vaslui, un sat azi dispărut, Tuleşti, s-a numit întâi *Clopoteni*, cum se vede dintr-un uric din 7114 (1606) martie 30 de la Ieremia Movilă voievod (Costăchescu 1933, 38-39; Documente 1953, 19).

În judeţul Bacău există un pârâiaş numit *Clopotul*, în fosta plasă a Tazlăului de Sus, comuna Solonţ, care curge prin *Valea Clopotului*, în care erau puţuri de păcură. Alt toponim înrudit este *Clopoţel*. În judeţul Suceava exista *Iazul lui Clopoţel*, în marginea de sud-vest a oraşului Fălticeni şi *Ţarina lui Clopoţel* în suprafaţă de 20-25 fălci, între Fălticeni şi pârâul Buciumeni (Lahovari 1899, 526).

Cele mai vechi clopote din Ţara Moldovei

Clopotele păstrate la est de Carpaţi încep din a doua jumătate a sec. XV, cele mai vechi dovedite cu certitudine ca fiind turnate pentru o biserică din partea locului datând din vremea lui Ştefan cel Mare. Desigur că marele domn şi-a înzestrat toate lăcaşele de cult pe care le-a ctitorit, cu clopote, dar cele mai multe au fost distruse de trecerea timpului ori s-au pierdut din diverse motive, astfel încât nu au mai ajuns până în zilele noastre. Cel mai vechi păstrat până astăzi este clopotul dat de Ştefan cel Mare în 1477 Episcopiei din Roman; termenul folosit în inscripţia slavonă pentru a-l desemna este *campan* (Melchisedec 1874, 133).

Următorul clopot cunoscut, în ordinea vechimii, e dăruit de Ştefan cel Mare mănăstirii Putna în 1482, supranumit *Buga*, despre care s-a însemnat în *Condica* mănăstirii că s-a stricat în 5 ianuarie 1760 şi a fost returnat în 2 iunie 1761 de meşterul clopotar Teodor Poleanschi din Lwow, la porunca mitropolitului Iacov Putneanul (Dan 1905, 242).

Se pare că Ştefan cel Mare a dăruit un clopot şi mănăstirii Neamţ, la 1 septembrie 1485[1], însă şti-

[1] http://neamt.mmb.ro/istoric.html accesat la 29.01.2015.

rea nu mai poate fi astăzi verificată. Când a alcătuit monografia *Mânăstirea Neamţului*, în anul 1912, Nicolae Iorga a dat numai traducerea românească a inscripţiei slavone de pe acel presupus clopot, cu precizarea că nu l-a văzut: „Cu voia Tatălui şi cu ajutorul Fiului şi cu săvârşirea Sfântului Duh, Io Ştefan Voievod, cu mila lui Dumnezeu, domnul Ţării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, a făcut acest clopot mănăstirii Neamţului, unde e hramul slăvitei Înălţări a Domnului Dumnezeu şi mântuitorului nostru Isus Hristos, supt egumenul popa Pimen, în anul 6993 <1485>, luna lui sept. 1". Marele istoric făcea trimitere la cercetările istoricului rus Iaţimirski, fără altă indicaţie şi cu recomandarea de a se face cât mai degrabă o reproducere fotografică a clopotului (Iorga 1912, 16). Acest lucru nu s-a făcut, iar în anul 1925, când Ioachim Crăciun a vizitat mânăstirea cu intenţia de a face fotografia, nu l-a găsit. Istoricul clujean a presupus că acel clopot, dacă a existat într-adevăr, a fost distrus în anul 1862 în incendiul care a mistuit mânăstirea la acea dată şi că nici Iaţimurski nu l-a văzut, el dând textul inscripţiei după vreun manuscris aflat la mânăstire (Crăciun 1929, 429-433).

În 5 mai 1488, Ştefan cel Mare a dăruit două clopote, unul mare şi unul mai mic, cu o inscripţie slavonă identică şi mănăstirii Voroneţ: **Стєфан воєвода б(о)жїѝ м(и)л(о)стїѝ господарь Зємли Молдавскои сътвори сїи кампань в(ъ) лът(о) ҂ѕцчѕ̑ м(ѣ)с(ѧ)це маи є̑**. Trad.: „Ştefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al Ţării Moldovei, a făcut acest clopot la anul 6996 (1488) luna mai 5" (Repertoriul 1958, 356).

În ordinea vechimii, urmează un clopot din anul 1490: cel de-al doilea dat de Ştefan cel Mare mânăstirii Putna, cunoscut sub numele de *Blagovistnic*: **+ Стєфань воєвода г(о)сп(о)д(а)рь Зємли Молдавскои сътв(о)ри сїи камьвань монастирю своємоу Поутноу + прї архим(а)н(дрита) Паисїа мала в(ъ) лѣт(о) ҂ѕцчи**. Trad.: „Io Ştefan voievod, domn al Ţării Moldovei, a făcut acest clopot mănăstirii sale de la Putna, în vremea arhimandritului Paisie cel Mic, în anul 6998 <1490>" (Dan 1905, 32). Tot din acel an se mai păstrează un clopot la mănăstirea Bistriţa, turnat la Lwow, însă cu o inscripţie latină foarte sumară: „Leopoli, anno Domini MCCCCLXXXX" (Repertoriul 1958, 356-357). C. A. Stoide presupunea că a fost turnat tot din ordinul lui Ştefan cel Mare (Stoide 1971a, 717), deşi mănăstirea Bistriţa a mai avut un clopot dăruit de Ştefan cel Mare în anul 1494, la 25 iulie, cu inscripţie precisă în limba slavonă: **І·҃ Стє-фан воєв(о)да Б(о)жїѐ м(и)л(о)стїѝ г(о)сп(о)д(а) рь Зємли М·҃лдавскои с(ы)нь Б·҃гдана воєв(о)ди сътв(о)ри съи камбанѣ** *(sic!)* **в(ъ) л(ѣ)то ҂зв̑лїа кѕ̑; а г(спо)дсва своєго л̑ и ·҃смо такъщеє**. Trad.: „Io Stefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al Ţării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, a făcut acest clopot în anul 7002 iulie 25, iar al domniei sale, în anul al 30 şi optulea curgător" (Melchisedec 1885, 66). Grigore Tocilescu menţiona că, în anul 1886, când a întreprins călătoria de cercetare a principalelor mănăstiri, schituri şi biserici din Principatele Române, dispusă de Ministerul Cultelor şi a Educaţiei din acea vreme, la mănăstirea Bistriţa se păstrează „în clopotniţa care e deasupra paraclisului <...> trei clopote mari, dintre care cel mai mare este din anul 1494 şi 3 mici cu inscripţiuni, care s-au extampizat cu alte 12 extampe făcute la această mânăstire" (Tocilescu 1887, 235). Nu ştim dacă decalcurile lui Tocilescu s-au publicat, după cum nu ştim dacă cele 6 clopote de la Bistriţa se păstrează la mănăstire, în vreun muzeu ori s-au pierdut în decurs de aproape 130 de ani de când Tocilescu le-a „extampat" inscripţiile.

Continuând inventarul clopotelor din Ţara Moldovei în ordine cronologică, la mănăstirea Putna se păstrează şi două clopote dăruite de Petru Rareş în anul 1530. Cel cunoscut sub denumirea de *Uşerul*, era în greutate de 1150 kg şi nu i se cunoaşte data de lună şi zi când a fost turnat: **Иже вь Хр҃їст(ос)а Б(о)га вѣрен І·҃ П(є)трь воєв(о)да г(о)сп(о)дарь Зємли Молдавскои сътв(о)ри съи звон при архимандрить Сїл:ане, в(ъ) лѣт ҂злѳ̑**. Trad.: „Cel întru Hristos Dumnezeu, credinciosul Petru voievod, domnul Ţării Moldovei, a făcut acest clopot sub arhimandritul Siluan, în anul 7038 (1530)" (Dan 1905, 31). Clopotul acela s-a stricat la sfârşitul sec. XIX şi a fost turnat din nou de clopotarul Andrei Geib, care i-a gravat doar o inscripţie în limba română: „Campana aceasta este oferată de principele Ştefam (*sic*!) la anul 1530 mănăstirii Putna, şi fiind stricată la anul 1885, din nou s-a făcut sub arhimandritul mitrofor Dezideriu Cozub de meşterul Andrei Geib" (Dan 1905, 32). Cel de al doilea clopot s-a turnat în 16 iulie 1630, a fost denumit *Siluan*, după numele egumenului de atunci al Putnei şi este de dimensiuni mai mici, cântărind doar 850 de kg (inscripţia slavonă: **Вь д(ь)ни бл(а)гочист(ь)ваго**

г(о)сп(о)дарѧ І·꙳ П(є)тра воєв(о)ды архимандрит иромонахъ Сил:ан сътв(о)ри сь звон за своѭ д:шѭ и своихъ р·꙳диєли, в(ъ) лѣт ҳ слѝ мѣс(ѧ)ца ѵ́лїе їѕ. Trad.: „În zilele drept măritorului domn Io Petru voievod, arhimandritul ieromonah Siluan a făcut acest clopot, pentru sufleţia sa şi a părinţilor săi, în anul 7038 (1530), în luna lui iulie 16” (Dan 1905, 32; Stoide 1971a, 718).

Se pare că vistiernicul Ioan Movilă a dăruit şi el un clopot în anul 1539 mănăstirii Sucevița, dar s-a stricat şi în 1878 a fost „prefăcut, pe vremea domnului Varnava Şindilar, igumen acestii măn(ăstiri) Sucevița” (Dan 1923, 95).

În Iaşi, la mănăstirea Galata s-a păstrat clopotul dat de ctitorul Petru Şchiopu la 25 martie 1579 (inscripţia slavonă: **Сьи кимваль сътв(о)ри Іѣ Пєтрь воєв(о)да и дадє єго вь монастирь идеже єсть храмь С(вѣ)тоє Възнесєнїє, в(ъ) л(ѣ)то ҳзпѕ м(ѣсѧ)ца мартъ кѕ.** Trad.: „Acest chimval l-a făcut Io Petru voievod şi l-a dat mănăstirii unde e hramul Înălţării, în anul 7087 <1579>, luna lui mart 25”), Nicolae Iorga notând că e vorba de clopotul din vechea mănăstire Galata, din şes, care s-a dărâmat (Iorga 1906b, 16; Stoide 1971a, 718), aşa cum se ştie.

Intrând în secolul XVII, în anul 1606, domnul Ieremia Movilă a dăruit un clopot mare mănăstirii Sucevița, ce a fost reînnoit în 7 martie 1720. Pe marginea de sus are inscripţia: „Învierea Ta, Hristoase Mântuitoriule o cântă îngerii în ceriu şi pe noi pe pământ ne învredniceşte a Te cânta şi mări cu inimă curată. Sfânta mănăstire Sucevița”. Pe marginea de jos: „Io Ieremie Movilă voievod, cu mila lui Dumnezeu domnul Ţării Moldovei şi fiul său Constantin şi Alexandru şi Bogdan voievozi, în anul 7114 (1606). Şi s-a înnoit acest clopot în zilele dreptmăritoriului domn Mihai Racoviţă, cu mila lui Dumnezeu domn al ţării. 7228 (1720)” (Dan 1923, 94-95). Lângă Iaşi, la mănăstirea Bârnova s-a păstrat clopotul fusese dat de Ştefan Tomşa în 5 mai 1614 bisericii de la Curtea domnească din Iaşi (cu inscripţia slavonă: **Сьи кимваль сътв(о)ри бл(а)г(о)чьстивїи г(о)сп(о)д(ар)ь І·꙳ Стєфань воєв(о)да Томшовичь г(о)сп(о)д(а)рь Зємли Молдавскои и дадє єго вь црковь ·꙳т дв(о)ръ г(о)сп(о)д(а)рски : тръг въ Їиской идеже єст храм С(вѣ)тѣи Троицѣ, в(ъ) л(ѣ)ть ҳзркѕ м(ѣ) с(ѧ)ца маи ѕ.** Trad.: „Acest clopot l-a făcut bine cinstitorul domn Io Ştefan voievod Tomşa şi l-a dat pre el la biserica din Curtea domnească în târgul Iaşilor, unde este hramul Sfintei Troiţe, la anul 7122 (1614) luna mai 5” (Ghibănescu 1936, 73; Stoide 1971a, 718-719). Pentru ctitoria sa din Iaşi, biserica cu hramul Adormirea Prea Sfintei Născătoare de Dumnezeu, voievodul Miron Barnovschi a comandat un clopot în anul 1628 la meşterul Georgiu Frank din Lwow, pe care a pus să se graveze o inscripţie în două limbi, slavonă şi latină: **Благочєстивъıи и Христо҃бивъıи І·꙳ Миронь Бърновскїи воєв(о)да б(о)жїѣ҃ м(и)л(о) стїѣ҃ г(о)сп(о)д(а)рь Зємли Мольдавскои сътв(о)ри сьи кимваль во ново създанъıи свои монастирь идеже єст храмь :спєнїє прѣсвє(тє)и Б(огороди)ци, въ трьгъ Юсохѣ в(ъ) лѣто ҳзрпѕ рок: Х(ристо)во ҳахки.** Trad.: „Bine credinciosul şi de Hristos iubitor, Io Miron Barnovschi voievod, din mila lui Dumnezeu domn Ţării Moldovei, făcuta acest clopot în noua zidita sa mănăstire unde este hramul Adormirei Preasfintei Născătoare de Dumnezeu, în târgul Iaşilor, la anul 7136, Naşterea lui Hristos 1628”. Pe buza clopotului: „*Et exaudivit de templo sancto suo vocem meam et clamor meus in conspectu cius intravit in aureus eius. Psalmul 17. Divino auxilio me fudit ms. Georgius Frank, Leopoli, Anno Domini 1628 G*” (Ghibănescu 1916, 24; Stoide 1971a, 719).

Clopote turnate în afara Ţării Moldovei

Nu se ştie cu precizie dacă cele mai vechi clopote cunoscute din Ţara Moldovei au fost turnate la faţa locului. Se poate însă dovedi că unele clopote din sec. XVI, păstrate aici au fost aduse din alte locuri într-o perioadă mult mai târzie decât cea menţionată pe ele. Astfel, la mănăstirea Răchitoasa din judeţul Bacău se păstra în perioada interbelică un clopot cu data 1505, cu marca Braşovului gravată pe el şi cu următoarea inscripţie: „*Ave Maria Mater Dei; Custodi Nos*”. Ştiind că mănăstirea este ctitorie din sec. XVII a boierilor Ţifeşti, evident, clopotul a fost adus la Răchitoasa de la altă biserică. Acesta este cel mai vechi clopot turnat la Braşov care se păstrează în Moldova, însă în epocă nu se cunoaşte un meşter clopotar braşovean. În schimb, se ştie că la Sibiu lucra „*magistrum Wolfgangum*”, care în 1501 turna clopotul din Turnul Trompeţilor de la Mediaş. Posibil ca magistrul Wolfgang să fi lucrat şi la Braşov în 1505, astfel încât clopotul de la Răchitoasa să i se datoreze lui (Stoide 1971a, 718).

În Transilvania, la Braşov şi la Sighişoara, meşterii saşi au turnat clopote pentru Ţara Moldovei

până târziu, la mijlocul sec. XIX: două clopote din judeţul Bacău (din satul Rădiana în anul 1815, şi de la schitul Asău în 1832) au fost turnate la Sighişoara, în vreme ce la Braşov s-a turnat clopotul mare de la mănăstirea Bogdana, în anul 1850, iar în 1858, clopotul mare al bisericii din satul Pârâul Boghii (BAR A 1610, 171, 180, 188, 339).

Unele clopote au inscripţii în limba polonă. Cunoaştem două datând din 1570, unul păstrat la mănăstirea Berzunţi din judeţul Bacău („Pan Stenclaw Crebars dal ten zwon ulacz Panu Bogu ku Czezi y ku Chwale. Rocu Bozego 1570". Trad.: „Panul Stenţlav Grebars a dat să fie turnat acest clopot în cinstea şi pentru lauda lui Dumnezeu. Anul Domnului 1570") (Balş 1933, 535; Ghibănescu 1933a, 71) şi altul aflat la mănăstirea Sfântul Sava din Iaşi (cu inscripţia: „Ten zwon ba biez ku sluzbie i ku Chwale Boski. Roku Bozego 1570". Trad.: „acest clopot va fi pentru slujba şi pentru lauda lui Dumnezeu. Anul Domnului 1570") (Balş 1933, 535; Ghibănescu 1933a, 71). Dată fiind limba inscripţiei, desigur că şi aceste clopote au fost iniţial ale altor lăcaşuri de cult şi aduse la Berzunţi şi la Sf. Sava mai târziu, în împrejurări necunoscute nouă astăzi. Alt clopot de la Berzunţi are o inscripţie în limba slavonă care sugerează, la fel, că provine din altă parte: **Да :бини семїѳ до хрaм: :спенїѣ Пр(є)ч(и)стїѣ Р·:·дици Б(ѳ)жеїѣ ф. с҃. Сїи звон до села Камено Бр(ѳ)д:**. Trad.: „Să se facă al şaptelea pentru hramul Adormirea Precistei Născătoare de Dumnezeu, funţi 200. Acest clopot s-a făcut pentru satul Camena Brodw" (Stoide 1971a, 718) şi este probabil, tot din sec. XVI.

La mijlocul sec. XVII, unii domni au comandat clopote tocmai la Danzig. A fost cazul lui Vasile Lupu (Iorga 1906b, 109; Stoide 1971a, 719) şi al lui Gheorghe Duca. Dacă de la Vasile Lupu nu ni s-a păstrat nici un clopot, despre Gheorghe Duca ştim că a turnat acolo, în 1669, două clopote pentru ctitoria sa, mănăstirea Cetăţuia de lângă Iaşi, gravate cu o inscripţie în limba greacă (Τὸ παρὸν καμπανα ἀφιερωται είς τὴν σεβάσμιον, καὶ ἁγὶαν μονὴν τὼν ἁγιων δόξων πανευφὴμων καὶ πρωτοκορι φαιων αποστολων πετρου καὶ παὺλου παρὰ τοὺ θεοσβεστά του καὶ ἐκλαμπροτά του ἡγεμόνος πάσης μολδοβλαχὶας καὶ κτὶτορος κὺρ κηρὶου Ἰωάννου Δοὺκα βοεβόδ εἰς μνημόσυνον αἰωνιν.) de verificat după pdf Trad.: „acest clopot se dă la venerata şi sfânta mănăstire a Sfinţilor Vestiţilor, pretutindeni lăudaţilor şi în frunte mergătorilor Apostoli Petru şi Pavel, de prea cucernicul şi prea strălucitul domn a toată Moldova şi ctitor, domnul domn Ioan Duca voievod, spre veşnica pomenire"), alături de care meşterul *Gerhard Benningk* şi-a semnat şi el lucrarea, în limba latină: „*anno Domini, 1669 omnis spiritus laudet Dominum. Divino auxilio fudit me Gerhardus Benningk Gedani*" (Iorga 1906b, 13-149; Stoide 1971a, 719).

De la mijlocul sec. XVIII, în Ţara Moldovei au început să fie aduse clopote şi din spaţiul rusesc, de la Moscova şi Sankt Petersburg. La mănăstirea Dragomirna se păstrează două clopote turnate la Moscova în anii 1763 şi 1767. Clopotul cel mare, numit *Zaporojanul* deoarece a fost turnat „pe spesele spontanilor donatori ai oastei zaporojane de jos" conduse de mareşalul Petru Rumianţev, „drept semn de căinţă pentru jăfuirea mănăstirii din partea cazacilor înainte cu o sută de ani", la 3 iulie 1767, era în „greutate 66 pud 15 pfunţi" (cca 100 kg) şi are o inscripţie slavă din care reiese că „s-a făcut clopotul acesta în căpitala Moscva pentru Ţara Moldovei pentru mănăstirea Dragomirna cu îngrijirea preacuviosului părinte igumen Paisie Velicicovschi şi cu osteneala învăţăcelului său Gavriil. S-a vărsat în Moscva în atelierul lui Dimitrie Piragov" (Vorobchievici 1925, 38, 40 şi 42). Deşi inscripţia de pe clopotul din 1763 (de la paraclisul Sf. Ioan) este imprecisă (spune doar că s-a făcut „cu costul binevoitorilor dăruitori, oşteni zaporojeni, nizoveni – greutatea 16 pfunduri şi 15 ocă") (Stoide 1971b, 891), desigur că tot la Moscova, la „fabrica" lui Piforov, a fost turnat.

În Ţara Moldovei s-au păstrat şi câteva clopote turnate la Moscova şi Petersburg în prima jumătate a sec. XIX. Un clopot nedatat, dar care pare a fi din sec. XIX, de la biserica Bărboi din Iaşi dă indicaţia că s-a turnat „la Moscova, la fabrica lui Dimitrie Samghin". Greutatea e de 30 puduri şi 24 veliţi (Ghibănescu 1934b, 24). La Brăila, pentru biserica Sf. Arhanghel Mihail s-a turnat la Petersburg un clopot în 1832 de către maistrul Grigorie Feredeev, din material provenit din topirea tunurilor vechi turceşti capturate de oştirea rusă în luptele din 1829. Tot la vreuna din fabricile din Moscova sau Petersburg pare a se fi turnat şi clopotul păstrat la biserica Adormirii din Brăila, a cărui inscripţie spune că a fost „turnat de maestrul de clopote Nicolaie Lascenco, în anul 1838" (Stoide 1971b, 891).

Domnii Ţărilor Române au făcut comenzi de clopote şi la Viena. Drumul a fost deschis de comenzile lui Constantin Brâncoveanu, în Ţara Românească, aproape de sfârşitul sec. XVII, dar în Ţara Moldovei clopotele vieneze au pătruns mai târziu. Aproape de sfârşitul sec. XVIII se lucra cu firma de clopotari asociaţi din Viena, Fillgrader şi Hofbauer. Faptul este dovedit de inscripţia de pe clopotul păstrat la biserica din satul Dumeşti, judeţul Iaşi: „Mich Gross Fillgrader et Hofbauer comp. in Wien, anno 1796" (Elian 1968, 334-335). În primii ani ai sec. XIX, probabil Hofbauer se despărţise de tovarăşul său Fillgrader, sau acesta din urmă murise, fiindcă se comandau clopote numai la el (pe un clopot păstrat la biserica din satul Oboroceni, judeţul Neamţ, se citeşte: „Gos Hoc (*sic*!) Bauer, 1803" (Ghibănescu 1928, 193). Şi la biserica armenească Sf. Treime din Botoşani se păstrează un clopot turnat la Hoffbauer, care, deşi nu are data de turnare, este din aceeaşi perioadă (Stoide 1971b, 889).

Tot la Viena, spre sfârşitul sec. XVIII, se comandau clopote şi la Johann Giorg, aşa cum atestă o inscripţie de pe clopotul bisericii din satul Dumbrăveni, judeţul Vaslui: „Mich goss Johann Giorg in Viena (*sic*!), anno 1797" (Ghibănescu 1934d; Stoide 1971b, 889). Comenzile la meşterii clopotari vienezi au continuat până la mijlocul sec. XIX.

Clopotele şi dreptul de ctitorie

Clopotele se dăruiau bisericilor în virtutea dreptului de ctitorie, de persoane particulare sau de comunităţile deservite de lăcaşul de cult respectiv. Ctitorii înzestrau biserica sau mănăstirea pe care o construiau cu toate obiectele necesare, deci şi cu clopote, caz în care erau consideraţi *ctitori mari*. Tot în categoria ctitorilor intră şi cei care dăruiau ulterior unei biserici deja construite, unul sau mai multe clopote sau doar plăteau reparaţia unora mai vechi dar stricate, caz în care erau numiţi *ctitori mici*. Potrivit dreptului canonic, ctitorii au o serie drepturi şi de privilegii, din punctul de vedere care ne interesează aici important fiind aşa-numitul *ius imaginis*. Acesta includea şi dreptul la scrierea numelui pe obiectul donat, care era valabil nu numai pentru întemeietori ci şi pentru reînnoitorii unui lăcaş de cult (Cronţ 1960, 83; Georgescu 1980, 159-160). În cazul de faţă, dreptul de ctitorie se concretiza în inscripţia gravată pe clopot, ce menţiona numele celui care l-a comandat şi a plătit turnarea, hramul bisericii ctitorite, localitatea şi anul.

În Ţara Moldovei, ca peste tot în spaţiul ortodox, de altfel, ctitorii individuali de clopote, mari sau mici, au fost atât laici (domni şi boieri de diferite ranguri) cât şi feţe bisericeşti (monahi şi clerici de mir).

Confecţionarea unui clopot se putea face şi prin contribuţia unei colectivităţi, motiv pentru care în categoria ctitorilor colectivi intrau o parohie (dintr-un târg sau chiar un sat întreg), o obşte monahală sau o breaslă deservite de biserică. Există însă numeroase clopote lipsite de inscripţii votive sau care menţionează numai anul lucrării şi credem că asemenea clopote, lipsite de inscripţii, fac parte tot din categoria de achiziţie colectivă.

Piesele componente ale unui clopot. Clopotul este un instrument din bronz în formă de pară, deschis în partea de jos şi gol pe dinăuntru, în interiorul căruia e atârnată o limbă mobilă, care, lovindu-se de pereţi, scoate sunete puternice. Părţile lui componente sunt: jugul; coroana; capul; umărul; centura; inelul de sunet; buza clopotului; gura; limba; cordonul. În perioada care ne interesează, clopotele erau turnate dintr-un aliaj numit *madem* sau *acioaie* (Candrea 1931, 294; Hodoroabă 1942, 2). În primele secole ale expansiunii creştine, însă, clopotele nu erau turnate, ci se alcătuiau din una sau două bucăţi plate de fier obţinute prin forjare şi apoi nituite împreună sub formă rectangulară. Din sec. VIII, în Europa apuseană clopotele din fier forjat încep să fie înlocuite treptat cu cele turnate din bronz, iar din sec. XI până în sec. XIV, profilul clopotului s-a modificat continuu: peretele convex a devenit drept şi apoi concav, talia s-a alungit, iar marginea inferioară s-a îngroşat. Mărirea dimensiunilor a fost urmată de pendularea limbii (pivotului) acestuia. Ca urmare a creşterii mărimii clopotului, era necesară rigidizarea obadei prin adăugarea unui inel exterior pentru evitarea apariţiei crăpăturilor în zona în care lovea limba. Ulterior s-a descoperit că această zonă întărită, denumită astăzi arc sau coardă acustică, a determinat mărirea rezonanţei şi producerea unui ton mai muzical. Prin încercări sistematice, arcul acustic avea să se dezvolte, capul avea să se lărgească, umărul devenea mai puţin rotunjit, înălţimea se micşora în raport cu diametrul de la partea inferioară.

În sec. XV, clopotul a ajuns la forma unitară cunoscută astăzi, deoarece prin turnare se puteau obţine forme cu precizie controlată. În plus, în Europa Apuseană, aproape de sfârşitul sec. al XIV-lea, prin studierea acusticii clopotelor, s-a ajuns ca acestea să realizeze trei octave (denumite astăzi fon de fond, fundamental şi normal), plus o terţă minoră deasupra tonului fundamental (Ciocan, Bordei, Balint 2004, 30-32).

Majoritatea clopotelor conţin ornamentaţii pe partea exterioară, constând din inscripţii votive, mai lungi sau mai scurte ce se prezintă sub forma a „două-trei brâie de slove cari încing *pieptul* clopotului, spun de cine, unde şi cându-i făcut, amintind şi numele ctitorului" (Vasiliu 1972, 812; Morariu 1926, 19). Uneori sunt împodobite cu icoana sfântului al cărui hram îl poartă biserica destinatară şi cu stema ţării, a domnului sau a ierarhului locului, în cazul în care aceştia îl comandau. Nu lipsea data, sub formă de văleat până la mijlocul sec. XVIII, apoi în forma de an al erei creştine, mai rar fiind precizate luna şi ziua terminării preţiosului obiect. Inscripţiile şi decoraţiunile exterioare se executau fie direct din turnare, fie ulterior prin gravură. Clopotele turnate în Apusul Europei au gravate frecvent versete latine: *Vivos voco, mortuos plango, fulgura frango*. Trad: „Pe vii îi chem, pe morţi îi plâng, fulgerele frâng" sau *Laudo deum verum, plebem voco, congrego clerum; defunctos plango, fulmina fugo, festa decoro*. Trad.: "Laud pe Dumnezeu cel adevărat, chem mulţimea, adun clerul; îi plâng pe morţi, alung fulgerele, înfrumuseţez sărbătorile" (Bucur 2014, 172-174).

Tehnica turnării clopotelor

Tehnica medievală a turnării clopotelor este cunoscută doar partial. Din cauza duratei lor lungi de viaţă şi a folosirii limitate cu precădere la cultul religios, o biserică obişnuită dintr-un sat sau oraş având de regulă 1, 2, maxim 3 clopote, acestea nu erau produse în serie sau măcar în cantităţi mari. În plus, în Ţara Moldovei, metalele necesare obţinerii aliajului erau mai puţine decât în Muntenia şi Transilvania. De asemenea, cei care comandau clopotul îşi impuneau punctul de vedere asupra sunetului pe care trebuia să îl scoată, a mărimii şi a inscripţiei. Prin urmare, clopotul se comanda, se lucra în baza unui contract ferm şi era un produs de artă.

Aliajul de clopot – consideraţii tehnice generale

În Europa, primele ştiri despre compoziţia aliajului pentru clopote datează din prima parte a sec. XII şi se referă la cinci părţi Cu (cupru) şi o parte Sn (staniu sau *cositor*). Raportul componentelor în aliaj a fost determinat întotdeauna de frumuseţea sunetului şi de mărimea clopotului. Meşterii găseau rezolvarea pe cale experimentală, dar, la fel ca majoritatea meşteşugurilor medievale, îşi ţineau secrete reţetele aliajului. Se pare că, în timp, procentul de Sn a crescut, în funcţie de tonalitatea dorită, care, la rândul ei, condiţiona dimensiunile clopotului. Pentru obţinerea unui sunet mai grav, clopotul trebuia să fie mai mare, iar pentru unul mai pătrunzător şi mai clar, clopotul trebuia să fie mai mic. Unii turnători adăugau mai mult staniu atunci când doreau să obţină un sunet mai plăcut, dar era nevoie de multă experienţă, din cauză că o cantitate prea mare de staniu în aliaj, deşi îi asigura clopotului duritatea şi caracteristicile sonore, îl făcea rigid şi putea determina spargerea lui în timpul utilizării, iar una prea mică îl făcea mai elastic dar îi înrăutăţea sunetul. Se pare că uneori clopotele mai mari conţineau mai mult cupru şi mai puţin staniu (maxim 18%) decât cele mai mici, unde procentul de staniu poate ajunge până la aproximativ 25% (Florea, Chiriac, Croitoru 2004, 106 şi 108-109; Vlăduţ, Florea 2004, 101). Cantitatea de Sn din aliaj determină şi culoarea acestuia: astfel, 20-28% Sn dă o culoare roşiegălbuie spre galben a clopotului (Florea, Chiriac, Croitoru 2004, 110).

Exista în epocă credinţa că pentru a obţine un sunet mai plăcut, în aliajul pentru clopote trebuie să se adauge şi argint. Cercetările efectuate asupra unor clopote celebre în lume prin sunetul şi dimensiunile lor au infirmat însă, ipoteza influenţei argintului asupra sunetului: în clopotele cu un sunet deosebit, analiza chimică fie nu a dovedit deloc existenţa argintului, fie acesta era într-o proporţie nesemnificativă. Aliajele care conţineau până la 2% argint nu aveau un sunet influenţat semnificativ, iar la procente mai mari de argint, sunetul se înrăutăţea. Un clopot suna cu atât mai rău cu cât conţinutul de argint din aliaj era mai mare, din cauză că bronzul cu argint are o duritate mai mare şi o viteză de propagare a sunetului mai mică decât bronzul simplu, concluzia fiind aceea că argintul era folosit de către turnători

doar ca element de aliere (Florea, Chiriac, Croitoru 2004, 110).

În afară de compoziţia chimică a aliajului, determinante pentru obţinerea unui clopot bun erau şi calitatea zăcămintelor / obiectelor din care se obţinea cuprul şi staniul, existenţa unor elemente de aliere, amestecul de faze de lucru şi, foarte importantă, viteza de răcire. Aliajele trebuie încălzite la temperaturi exacte (1050-1100^0 C), turnate în formă şi răcite în condiţii controlate. Grăbirea răcirii poate afecta tonalitatea clopotului şi îl poate predispune la crăpare (Florea, Chiriac, Croitoru 2004, 106-110; Vlăduţ, Florea 2004, 100).

Duritatea, care determină rigiditatea şi capacitatea clopotului de a vibra, este esenţială pentru sunet. Cuprul este întărit prin adăugarea Sn şi duritatea creşte direct proporţional cu procentul de Sn adăugat. Numai că un metal dur este şi casant şi, în consecinţă, predispus crăpării. Asta înseamnă că însăşi proprietatea pe care se bazează rezonanţa şi vibraţia îndelungată a clopotului reprezintă totodată şi cel mai mare pericol şi este principalul motiv pentru crăparea clopotelor. Dintre toate metalele, bronzul este cel mai potrivit pentru fabricarea clopotelor din cauza elasticităţii sale superioare şi a durităţii. În plus, bronzul este mai durabil decât fierul sau oţelul din cauză că nu este supus ruginirii, deşi se degradează. În timp, coroziunea poate afecta înălţimea sunetului unui clopot, dar bronzul cu Sn s-a dovedit a fi un aliaj cu o rezistenţă ridicată la coroziune. Singurul dezavantaj al bronzului cu Sn este preţul, care a fost dintotdeauna mare, făcând în anumite perioade să fie înlocuit cu alte materiale la turnarea clopotelor, cum ar fi bronzul cu siliciu sau fonta. Pornind de la compoziţia bronzului pentru turnarea clopotului, rămasă de sute de ani învăluită în mister, diferitele clopote turnate în lume au avut unele variaţii ale conţinutului de staniu şi al elementelor de adaos. Aliajele cu 20-22% Sn se situează în apropierea zonei de fragilitate maximă, ce determină o rezistenţă insuficientă a clopotului la lovituri şi se cunosc exemple de clopote care s-au spart ca urmare a unei fragilităţi exagerate[2].

În sens invers, o elasticitate prea mare a aliajului, obţinută printr-un conţinut mai redus de Sn, are drept consecinţă incapacitatea clopotului de a scoate un sunet muzical. De asemenea, prezenţa fierului şi a plumbului în aliajul bronzului pentru clopote provoacă o reducere a durităţii, iar sunetul are de suferit. Plumbul până la 3% nu influenţează calităţile sonore ale clopotului, însă peste acest procent se micşorează duritatea, iar stingerea sunetului se accentuează. Aluminiul, fosforul, magneziul, bismutul, fierul, cobaltul sau nichelul înrăutăţesc caracteristicile sonore ale clopotului. Dintre ele, aluminiul, bismutul şi arseniul influenţează negativ sunetul chiar şi la sutimi de procent (Florea, Chiriac, Croitoru 2004, 109; Vlăduţ, Florea 2004, 101).

În cazul clopotelor, solicitarea de bază este dinamică prin şoc, urmată de vibraţii. Şocul este urmarea contactului între limba clopotului şi corpul acestuia; tensiunea de contact este foarte mare şi greu de evaluat, mai ales că în acea zonă se pot produce şi deformaţii plastice locale. În plus, asupra materialului din care este confecţionat clopotul acţionează şi efectul de vibraţie rezultat în urma şocului. Dificultatea este sporită de faptul că şocurile şi vibraţiile sunt provocate intenţionat. Prin urmare, meşterii clopotari trebuiau să cunoască limita elastică a aliajului de clopot, care determină proprietatea fundamentală de reacţiune la vibraţii, având drept rezultat producerea şi transmiterea sunetului şi să-i obţină capacitatea de rezilienţă (îndoire prin şoc), ce garanta evitarea fisurării clopotului de-a lungul anilor de folosire.

Dimensionarea limbii clopotului este şi ea importantă atât pentru obţinerea unui sunet plăcut cât şi pentru tragerea clopotului, practica arătând că este preferabil să se lovească cu o limbă mai uşoară însă cu viteză de lovire mai mare. S-a dovedit că, în afară de incendii şi alte dezastre, principalul motiv din cauza cărora clopotele se deteriorau, crăpând, era însăşi ceea ce le face să sune adică: limba. Loviturile repetate duc la oboseala metalului sau la desprinderea unor particule de bronz în punctul de impact. O zonă slăbită, nereprezentând nici un semn de avarie la început, sfârşeşte prin a se fisura, începând, inevitabil, de la buză. De aceea, pentru stabilirea configuraţiei fizice a profilului clopotului, meşterii clopotari trebuiau să cunoască câteva reguli de bază ale geometriei campanologice şi anume: diametrul clopotului în partea inferioară, la bordură, trebuia să fie exact dublul mărimii diametrului său superior; înălţimea, fără să se ia în calcul sistemul de prinde-

[2] Vezi la: Florea, Chiriac, Croitoru 2004, 109, tabelul nr. 4, compoziţia chimică a bronzurilor folosite la turnarea câtorva clopote faimoase în lume pentru sunetul şi dimensiunile lor.

re, trebuia să fie de 4/5 din diametrul său inferior; pivotul sau limba clopotului trebuie să aibă 1/20 din greutatea clopotului şi să fie realizat din oţel forjat, oţel moale (Carcea, Ciocan, Hopulele 2006, 24-25, 56, 58-59; Ciocan, Hopulele 2006, 23; Ciocan, Bordei, Balint 2004, 35-36; Vlăduţ, Florea 2004, 101).

Atelierul de turnat clopote (*clopotăria*)

Inventarul unui atelier medieval de turnat clopote (numit *clopotărie*) includea un cuptor de topit metalele, foale pentru întreţinerea şi controlarea focului, matriţe, vase pentru prepararea diferitelor amestecuri, ciocane, topoare, pari, cleşti, pile de diferite forme şi dimensiuni, piroane, mari cantităţi de lemne de construcţie şi de foc, cărbuni sau mangal drept combustibil, funii de cânepă şi „tipar" adică slove, litere şi modele ornamentale ce se gravau în relief pe clopot (Morariu 1926, 6).

Din cauză că turnarea şi răcirea aliajului de clopot trebuia să se facă lent şi controlat, fără variaţii mari şi bruşte de temperatură de la o zi la alta sau de seara până dimineaţa, durata necesară obţinerii unui clopot mare era de cam 15 săptămâni, astfel încât meşteşugul nu se putea practica decât vara, înţeleasă mai larg. De aceea, mitropolitul Antim Ivireanul îi scria în iulie 1714 patriarhului Hrisant Notara al Ierusalimului despre un clopot ce urma să fie turnat în Ţara Românească de un meşter local (Teofil ieromonahul), că lucrarea va mai întârzia: „să fie în ştiinţa Ta că va zăbovi isprăvirea lui, pentru că vara e scurtă şi meşterul e singur şi nu va izbuti să facă la vreme pregătirea de nevoie" (Stoide 1971a, 721).

Meşteşugul fiind de cele mai multe ori ambulant, meşterul clopotar împreună cu lucrătorii săi improvizau un cuptor cu adăpost la faţa locului, unde primeau comanda. Pregătirile începeau cu amenajarea încăperii în care avea loc turnarea, de regulă, din lemn şi valuri de pământ. Urma construirea cuptorului în care se topeau metalele ce intrau în compoziţia aliajului (furnalul), „înalt cât un turn", şi a „formei", adică a matriţei. Acea fază dura cel mai mult, „forma" clopotului fiind săpată în pământ. Ea arăta ca un pocal aşezat cu gura în jos şi se ardea foarte bine, pentru a deveni refractară înainte de a fi umplută cu aliaj.

Turnarea clopotelor a fost descrisă în versuri de poetul Friederich von Schiller, care a studiat o turnătorie de clopote în Rudolfstadt între anii 1788-1799, astfel încât poemul intitulat *Cântecul clopotului*, publicat în anul 1800, în „Musen-almanach" (publicaţie bianuală foarte populară în Germania din 1770 până la mijlocul sec. al XIX-lea), oferă importante detalii tehnice. Referindu-se la „formă", poetul german descria construcţia creuzetului, care era mai întâi ars pentru a deveni refractar: „Stau zidiţi din humă arsă / Ai tiparului pereţi" (Schiller 1958, 96). Tehnica fiind unitară la nivel european, între cheltuielile mănăstirii Sf. Spiridon din Iaşi între noiembrie 1796 şi noiembrie 1797 figurează şi cea care „s-au făcut cu clopotul" turnat, unde 96 de parale s-au dat pe „lemni, lut, năsip, cărămidă", folosite, desigur la construcţia cuptorului. Din *Condica de cheltuielile Sfintei Mitropolii* din Iaşi pe anii 1816-1818 aflăm şi că partea de jos a cuptorului în care se aduna materialul topit era căptuşită cu cărămizi îmbinate cu var, pentru a rezista temperaturilor înalte. Iată cantităţile necesare construcţiei unui cuptor pentru turnarea a trei clopote la Mitropolia Moldovei din Iaşi de meşterul braşovean Andreas Andreaschovschi în vara anului 1797, şi preţurile aferente:

„Lei	-	*par(ale)*
154	-	pe 8840 cărămizi pentru cuptoriu şi calupuri.
90,10	-	mangalul ce s-au cumpărat.
7	-	două cară var
28	30	3 cară şi o căruţă de cărbuni" (Caproşu 2007, 71).

În afară de meşterul clopotar cu ajutoarelor sale, la confecţionarea unui clopot mai lucrau şi alţi meseriaşi: teslarii care făceau părţile de lemn ale cuptorului de redus, fierarii pentru cele metalice, un cantaragiu care controla cantităţile de metale ce intrau în componenţa aliajului şi cântărea clopotul la sfârşit, precum şi salahori şi ciocli angajaţi cu ziua şi plătiţi în natură, pentru muncile necalificate (Stoide 1971a, 712; Stoide 1971b, 893; Morariu 1926, 7-8, 12, 10, 14, 19-20; Hodoroabă 1942, 5).

Materia primă necesară obţinerii aliajului era „adunată de pe te miri-unde: sfeşnice vechi, piuliţe, căldări crăpate de pe la cele velniţe" (Morariu 1926, 16 şi 19). Studierea catastifelor negustoreşti de la sfârşitul sec. XVIII şi începutul celui de al XIX-lea sugerează şi posibilitatea importurilor de aliaj semi-preparat pentru clopote, sub forma

unor calupuri de metal. În acest sens, în inventarul prăvăliei pe care marele negustor braşovean Hagi Gheorghe Ciurcu o avea la Iaşi, în anul 1819 figurau „197 oca de clopote de biserică", în „trei clopote", calculate la preţul de 7 lei ocaua (dar şi un clopot „stricat, lăsat la schimb", care avea greutatea de 5½ ocă şi se preţuia la 4 lei oca). În prăvălia fraţilor Hagi Vasile şi Neculai Frigator din Galaţi, la 1 august 1845 se găseau 51 ½ oca clopote, la preţul de 84 florini suta de ocale (Stoide, Caproşu 1992, 206 şi 228). Probabil că bucăţile de aliaj semi-preparat având greutăţi prestabilite, erau încălzite în cuptor, împreună cu alte deşeuri metalice, uşurându-se astfel confecţionarea unui clopot.

Transportul materialelor (lemn, deşeuri metalice, cărbuni, cărămizi, var, seu, potasă, cânepă) se făcea cu carele trase de boi şi căruţele trase de cai. Iată nişte cantităţi, uneltele folosite şi preţurile aferente acestora şi manoperei necesare construcţiei unui cuptor pentru turnarea celor trei clopote la Mitropolia Moldovei din Iaşi de meşterul Andreas Andreaschovschi în vara anului 1797:

„Lei	-	*par(ale)*
41,10	-	salahorilor ce au lucrat cu ziua.
6	-	pol ocă trimitin (?)
-	24	o sită
13,30	-	10 ocă său.
4,32	-	7 ocă cânipă
5	-	o talpă de stejar.
1	30	doi amnari.
4	10	cantaragiului
2	38	o ocă şi trei litre piroane.
34	12	ocă hier
44	16	57 ocă tij.
1	22	100 piroane
77	20	55 dulapi de brad = prin starostele Ioan
-	28	o covăţică
5	20	două tălpoaie pentru trăgători
4	-	teslarilor pentru făcutul vârtejilor
14	-	la trei teslari în două zile pol pentru strat
5	20	Nichitii tij".

Fierul folosit la confecţionarea diverselor elemente ale cuptorului şi ale clopotului a costat după cum urmează:

„Lei	-	*par(ale)*
11	-	verica (sic!) limbii clopotului
20	-	hier prin clopotar la calupuri.
138	38	pe 185 ocă hier prin starostele

Ioan, bez 113 ocă, ce s-au dat de la beci" (Stoide 1971 (II), 908-910) <Beci ? posibil Viena ? sau beciul domnesc? *n.n.* Elena Chiaburu >.

Cuptorul era o „acăstaie de turn cât turnul Vavilonului <...>. Şi de jur împrejurul cuptorului nişte foiuri, ca acele! Şi sub vatra cuptorului, stânjeni întregi de lodbe! Şi la urmă o pălălaie de foc cât casa! Ard stânjenii şi se mistuie cum s-ar mistui un vraf de surceluşe. Şi iaca aşa, Mihai Fogoraş o noapte întreagă tot scormoneşte cu cociorva într-o smoală de „Dumnezeu ştie ce *herării* sleite" (Morariu 1926, 7-8), păstrând cu străşnicie, la fel ca toţi meşterii medievali, secretul de fabricaţie.

Am văzut mai sus că inginerii contemporani, specialişti în turnarea metalelor, au dovedit în ultimii ani care este componenţa aliajului de clopot. Într-o anumită măsură, componenţa enigmaticelor „*herării* sleite" o aflăm şi din menţionata *Condică de cheltuieli* a Mitropoliei din Iaşi: „Socoteala materiei clopotelor:

Oca	*Dramuri*	
2454	200	materie veche
411	125	petaci
17	-	cositor
3002	325	face materie
456	-	să scad din samă ce au rămas din vărsătorie
2546	325	rămâne la clopotul cel mare gata.
379	-	la trei <clopote> vechi
97	300	toaca
911	100	petace
251	-	cositor
1639	-	face materie
Ocă	*Dramuri*	
1248	-	clopotul al doilea
225	-	clopotul cel de mijloc
87	-	clopotul cel mic
1596 "		(Stoide 1971b, 908-910).

Prin urmare, în aliaj intrau, în cazul unui clopot nou: aramă şi cositor în stare brută, obiecte vechi de bronz, monede de aramă, câte o toacă de metal etc. şi, firește clopotul vechi topit în întregime sau doar bucăţi din el, în cazul unei re-turnări.

Preţul acestor cantităţi de metale, exprimate în diferite monede aflate în circulaţie între anii 1816-1818, îl aflăm tot din documentele de arhivă. Astfel, la mănăstirea Sf. Spiridon din Iaşi s-au plătit între noiembrie 1796 şi noiembrie 1797, „195 <lei> pi 130 ocă aramă, câte 60 parale <şi> 105 <lei> pi 30 ocă cos(i)toriu, câte trei pol lei" (Caproşu 2007, 71). În aceeaşi *Condică de cheltuieli a Mitropoliei din Iaşi*, menţionată mai sus, s-au plătit:

„Lei	-	par(ale)
1131	4	pe 411 ocă, 125 dramuri aramă petace, câte 2 lei 30 parale oca la clopotul cel mare
959	-	pe 137 ocă cositoriu, câte 7 lei oca tij.
2531	-	pe 920 ocă petaci tij, câte o rublă, pentru trei clopote ce s-au făcut după cel mare.
175	-	pe 25 ocă cositoriu, câte 7 lei oca tij.
2147	-	pe 2 226 (ocă) tij, câte 9 lei pol oca.
137	20	s-au plătit clopotarului pentru 50 ocă aramă scăzământ, bez 43 ocă ce i-au rămas
13311	01"	(Stoide 1971b, 908-910).

Operaţiunea de turnare se numea *vărsare* sau *sleire* şi cerea o deosebită pricepere din partea meşterului. Furnalul era umplut cu lemne sau cu cărbuni de pământ, împreună cu deşeurile metalice, iar cu ajutorul foalelor manuale şi al gurilor de vânt se realiza temperatura de circa 1000° C necesară procesului de reducere. Metalele reduse se scurgeau sub formă de pastă groasă în partea de jos a cuptorului, căptuşită cu cărămidă (Olteanu, Şerban 1969, 19). Iată cum descrie poetul Friederich Schiller procedura de reducere a aliajului: „Trunchiul de molift mi-l taie, / Dar să fie bine-uscat, / Să trosnească vâlvătaie-n / Botul de cuptor, căscat ! / Fiarbă în cuptor / Cupru, cositor, / Topitura pentru clopot, / Cum e dat, să curgă-n clocot. / Cu foc şi braţe, laolaltă / În groapa-adâncă vom zidi / Ce în clopotniţa înaltă / De noi sunava mărturii" (Schiller 1958, 97).

Amestecul de metale trebuia redus în cuptorul metalurgic până când: „Albi clăbuci se sparg în masă, / Curge valul din cuptor". Când era suficient de omogen, se adăugau unele ingrediente pentru eliminarea materialului steril, aşa-numitul „scăzământ", şi a spori fluiditatea aliajului pentru a fi mai uşor de prelucrat. Firească, cuptorul era supravegheat permanent: „Mestecaţi-l cu potasă, / Căci turnatu-i mai cu spor. / De îl vrei curat, / Nu-l lăsa-nspumat, / Ca din bronz curat să vină / Zvon curat şi voce plină" (Schiller 1958, 98).

Potasa sau săpunul moale (fr. *Potasse*, din. germ. *Pottasche*, d. *pott* – oală, *asche* – cenuşă), era denumirea dată în chimia veche „Hidratului de potasiu, numit şi *potasă caustică* (ca să se distingă de *potasa comercială*, care e un carbonat de potasiu impur), e un corp bazic alb, solid, caustic şi veninos. Se întrebuinţează în medicină precum şi la spălat rufele, la făcut săpun, la curăţat tablourile pictate". Numită în documentele moldoveneşti *pótaş* (rut. *pótáš*, pol. *potasz*, rus. *potáš*), „se extrăgea din cenuşa bătrânilor copaci ai Moldovei", încă de pe vremea lui Duca-vodă, fiind un articol trimis şi la export, în Polonia, la Lwow, şi chiar mai departe, până la Danzig. În anul 1798, se înfiinţa şi o „fabrică de potaş din cenuşă de stejar" (Scriban 1939, 1025 şi 1161; Iorga 1927, 172; Iorga 1906a, 198).

Când aprecia că aliajul a devenit omogen, meşterul clopotar lua o mostră din cuptor şi verifica dacă parametrii doriţi de dânsul erau atinşi: „Ţevile sunt rumeioare. / Băţu-n clocot l-am muiat. / Dacă smălţuit apare / Totu-i gata de turnat. / Hai, acum, fârtaţi ! / Masa o-ncercaţi! / Partea aspră, partea lină / Semne bune-s când se-mbină! / Căci dârz cu blând când se adună, / Blajin cu aspru sempreună, / E cântul pur cum e cleştarul" (Schiller 1958, 99-100).

Dacă amestecul de metale topite atingea densitatea potrivită, era lăsat să curgă în matriţă printr-un orificiu deschis în partea de sus a acesteia. Manevra era foarte periculoasă, curgerea aliajului topit la o temperatură de peste 1000° C în forma clopotului trebuind să fie riguros controlată, pentru a evita producerea unor accidente potenţial fatale. Leca Morariu numea asta: „turnarea smoalei în formă <...>: toporul şi un par rotund se apropie de cepul care închide scurgerea cuptorului. Câteva lovituri de topor. Cepul e mânat înăuntru şi o şuviţă de jeratic curgător ţâşneşte pe strâmtul lătocaş, scurgându-se în adâncul pământului" (Morariu 1926, 18).

Înainte cu un secol, Schiller consemna în versuri că şi meşterii clopotari germani făceau aceleaşi operaţiuni: „Hai ! putem porni turnatul; / Zimţii

crestăturii-s buni. / Dar precum ne este datul, / Mai întâi vin rugăciuni! / Dopu-i scos din loc ? / Fie cu noroc! / Fumegând, ţâşneşte-afară / Bronzu-nvăluit în pară" (Schiller 1958, 102).

În afară de temperatura foarte mare a metalului lichefiat, turnarea mai putea genera şi alte pericole de accidente. Cele mai grave erau greşirea consistenţei aliajului, care putea fi prea dens sau, dimpotrivă, prea fluid, şi, mai ales, desfacerea bruscă a unei matriţe fragile, insuficient de arse şi fără duritatea necesară pentru a rezista temperaturii foarte mari şi presiunii aliajului fierbinte: „Primitoare este huma / Şi tiparu-i împlinit. / Vom vedea noi oare-acum / Lucrul nostu răsplătit? / Oare ce-am turnat / Nu s-a revărsat? / Oare, tot trăgând nădejde, / Nu ne paşte vreo primejdie ?" (Schiller 1958, 102).

Altă etapă importantă care influenţa calitatea clopotului era răcirea controlată a aliajului turnat în formă. Potrivit lui Leca Morariu, „*sleirea* durează cam de la 6 ore seara pân' pe la miezul nopţii" (Morariu 1926, 19-20), Friederich Schiller consemna un obicei ce trebuia respectat de meşteri şi echipa lor, pentru a se asigura reuşita clopotului: „Clopotul, pân-se răceşte, / Fiecare, după plac, / Zburdă, cântă, ciripeşte, / Ca o pasăre-n copac. / Când apare-o stea, / Munca-n loc să stea. / De vecernie când bate, / Meşterul doar se mai zbate" (Schiller 1958, 107).

După ce se răcea complet, clopotul era scos din matriţă, prin spargerea acesteia cu ciocanele: „Forma spargeţi-o pe dată. / Scopul şi l-a-ndeplinit. <...> / C-un ciocan pieziş, / Daţi în înveliş! / Clopotul când viaţă prinde, / Forma-n ţăndări se desprinde" (Schiller 1958, 110).

Era nevoie de multă experienţă din partea meşterului clopotar spre a stabili cu precizie dacă aliajul era întărit suficient şi rezista spargerii matriţei. Dacă matriţa nu fusese confecţionată corect sau era desfăcută prea devreme, scurgerea metalului fierbinte putea produce accidente grave: / „Doar meşterul, cu mâini dibace, / Va sparge forma la soroc; / Dar, vai, când singur se desface / Şi curge bronzu-n val de foc ! / Cu tunet mânios răzbate / Prin cioburile lutului / Şi, ca din hău de iad, abate / Tot ce-ntâlneşte-n calea lui" (Schiller 1958, 110).

Dar atunci când, graţie priceperii meşterului, turnarea clopotului reuşea: „Bucuria-n suflet creşte: / Ca un aurit pocal / Din găoace se iveşte / Miezul luciu de metal. / În al său căuş, / Soare jucăuş / A ivit cununi de laur / Pentru încercatul faur" (Schiller 1958, 110).

După scoaterea cu bine din matriţă, clopotul era finisat, pilit şi lustruit, de acest finisaj depinzând în bună măsură sunetul clopotului: „dl. F(ogaraş), cu pila în mână, netezeşte grunzurii clopotului, un flăcău lustruieşte părţile pilite frecându-le cu nisip ud. Plosca cu pelin umblă din mână în mână şi fiecare oaspe trebuie să beie „întru limpezirea glasului de clopot şi întru limpezirea inimilor celor ce vor să-l asculte" (Morariu 1926, 19). Trebuie precizat şi faptul că în tradiţia rusească, această prelucrare este de neconceput, clopotul fiind terminat la sfârşitul turnării. Ruşii consideră clopotele instrumente ritmate, asemenea tobelor, şi de aceea linia melodică nu este atât de importantă ca în cazul clopotelor europene, fabricate spre a face parte dintr-un carillon. În bisericile ruseşti se utilizează serii de clopote cu dimensiuni şi tonuri diferite, pentru a obţine îmbinări de sunete, dar nu melodii, nici măcar linii melodice. Sunetul lent şi plat al clopotelor mari este acompaniat de sunetul metalic, sprinten şi vesel, specific clopotelor mici. Ruşii preferă sunetele naturale şi consideră că fiecare clopot are o voce personală (Ciocan, Bordei, Balint 2004, 34). Necunoscând, probabil, aceste deosebiri în modul de lucru, în anul 1833 când au comandat nişte clopote pentru biserica Sf. Mihail din Brăila, meşterului clopotar rus Grigoriie Fedoreştev, „cei mai de frunte oraşani" erau nemulţumiţi de sunetul lor şi găseau „feliuri de cusururi". Plângerea lor a ajuns până la Guvern, care transmitea „să facă cunoscut meşterilor ce au turnat clopotele bisericii de acoleà, cusurile ce au, şi să viie aici spre îndreptare". Meşterul Grigoriie Fedoreştev se apăra şi răspundea că dacă clopotele: „ar fi cârpite, nu ar avea nicidecum sunet. <...> Cât pentru clopotul cel mai mare, că s-ar fi aflând la o ureche crăpat, aceasta nu să poate socoti dă cusur, fiindcă la clopotele nemţeşti nici de cum nu să află creştetul aşa de mare precum este acesta pre care eu l-am făcut". Limbile sunt în proporţie. „Toate clopotele ce le-am turnat eu în părţile Rosiii nu au la bunătatea calităţilor nici o îndoială <...>. Iar dacă nu sunt cu plăcere sunetele acelor clopote, apoi eu nu poci să le torn cu mai bune sunete, fiindcă au sunet bun, şi eu voi întoarce înapoi grame şi bani" (Iorga 1929, 40-41).

Uneori limba clopotului era turnată de meşteri fierari din ale părţi, în special în zona minelor de fier din Ţara Românească, adusă gata confecţio-

nată și doar asamblată în clopot. În aceeași *Condică de cheltuieli* a Mitropoliei din Iași pe anii 1816-1818 este notată plata pentru trei limbi de clopot turnate în Țara Românească, la Baia de Fier:

„*Lei* - *par(ale)*
549 - pentru trei limpi (sic!) ce s-au lucrat la Baia de Hier.
101,8 - prefăcutul limbii clopotului, cu
- 60 par(ale) omului ce au adus-o" (Stoide 1971b, 909).

După ce toate părțile componente erau gata, clopotul era asamblat de meșterii fierari (în *Condica de cheltuieli* a Mitropoliei ieșene: „42 <lei s-au plătit> herarilor pentru legat clopotul cel mare") (Stoide 1971b, 895-896). După finisare, clopotul mai trebuia să stea încă o lună sau două pentru că metalul sa se matureze, înainte de a fi urcat în clopotniță.

Nu întotdeauna turnarea clopotelor reușea de prima dată, uneori fiind nevoie de două – trei încercări repetate și nici atunci sunetul clopotului nu era bun. Nereușita se putea datora aliajului insuficient sau necorespunzător pus la dispoziția meșterului de către client, dar putea fi și subiectivă, în funcție de pretențiile celui ce îl comandase, așa cum a fost cazul la Brăila: ce era bun sau măcar satisfăcător pentru unul, putea fi cu totul neacceptabil pentru altul (Stoide 1971b, 895-896).

Odată terminat, clopotul era scos din atelier și livrat celui care îl comandase sau urcase în clopotniță, dacă fusese confecționat la fața locului: „Trageți clopotul afară, / Ridicați-l din ungher! <...> / Trageți cu avânt ! / Se ridică-n vânt! / Fie crainic de vești bune ! / Pace dangătu-i să sune !" (Schiller 1958, 113).

Credințe și obiceiuri legate de turnarea clopotelor

Confecționarea clopotelor era însoțită de o serie de credințe și de obiceiuri care trebuiau respectate pentru obținerea unui sunet bun. Încă de la început, vechii turnători de clopote își începeau lucrul rostind o rugăciune: „Ajută-ne, Doamne, să iasă bine clopotul nostru! Amin!" (Danalache 2014).

Leca Morariu își amintea și că la „turnarea smoalei în formă, de obiceiu <...> toată lumea trebuie să iasă afară, ca nu cumva clopotul să fie deochiat. <...> În mod excepțional, <copiii erau îngăduiți> și la această cea din urmă fază a turnării clopotului, nu însă fără de a ne fi luat mai întâi solemna făgăduință că nu ne vom mira și nici ne-om speria". Mai important decât asta, „așa-i credința, că la sleirea clopotului trebuie răspândită o zdravănă minciună (vestea că doamna Fogoraș a fost ucisă de tren, cu cai, cu trăsură, cu tot), care să se lățească atât de departe și să străbată atât de tare și departe străbătător trebuie să fie glasul clopotului. Și iar a doua tragere pe sfoară: că de unde noi veniam să asistăm la scoaterea din pământ a clopotului, el stătea acum mai gata lustruit în curte, spre bucuria acelora cari cu ciocanul în tot încercau „glasul", însemna că tot atât de plăcut surprinsă să rămână întreaga lume de răsunetul clopotului, cât de surprinși fusesem noi de înșelarea noastră" (Morariu 1926, 18-19).

Distrugeri de clopote. Din păcate, în bisericile și mănăstirile românești astăzi se mai păstrează destul de puține clopote vechi. În afară de faptul că unele s-au stricat din cauza folosinței îndelungate, la fel ca orice obiect care are o durată de viață, după veacul al XV-lea, odată cu dezvoltarea tehnicii militare și apariția tunurilor, clopotele au devenit o pradă de război foarte căutată. Până târziu, la începutul sec. XX (în Primul Război Mondial), în timpul diferitelor evenimente războinice, clopotele erau folosite atât de dușmani, cât și de cei din țară, la turnarea de tunuri. Cea mai veche știre pe care o avem în acest sens datează din 1 ianuarie 1539. Ștefan Lăcustă, pus de turci ca domn după alungarea lui Petru Rareș, ar fi ordonat luarea clopotelor de la toate mănăstirile din țară, pentru a face din ele tunuri și muniții (Olteanu, Șerban 1969, 67). Posibil ca acest domn, crescut la Constantinopol și suspectat de contemporanii din Țara Moldovei că s-a turcit, să fi confiscat și dat la topit clopotele doar de la anumite mănăstiri, în care i se opusese rezistență armată, deoarece, așa cum am arătat mai sus, s-au mai păstrat până la noi o parte din clopotele turnate anterior domniei acestuia.

La sfârșitul sec. XVIII, în urma păcii de la Iași austriecii au trebuit să cedeze raiaua Hotinului către Imperiul Otoman. Operațiunea a fost făcută la începutul anului 1793 de baronul *Dicke*, comandantul austriac al Hotinului, care a predat cetatea funcționarilor turci. În retragere, a luat și „multe obiecte de mare preț: odoare, veșminte și clopote jefuite de pe la biserici, pe care le trimi-

seră parte la *Okopi* în Galiţia, parte la Cernăuţi, unde le depozitară la şeful bisericii catolice (dehantul) din Bucovina *Wenzel Keckert* <...>, iar altele au fost duse la Gura Humorului" (Pocitan Bârlădeanu 1933, 33).

Se pare că, pentru a nu fi furate de năvălitori, clopotele erau îngropate sau ascunse în iazuri şi fântâni. Tradiţia despre pustiirea mănăstirii Râşca în anul 1574 consemnează o astfel de întâmplare: „odată au năvălit tatarii să prade mănăstirea şi, cum i-au simţit călugării că pradă satele împrejur, au sărit cu toţii şi au coborât clopotele din clopotniţă, clopotele cele vechi de la Bogdan-vodă, de la Rareş-vodă, şi le-au aruncat pe toate într-un iaz adânc, ca să nu le ia tatarii să facă din ele gloanţe de puşcă. Călugării au fugit care încotro, tatarii au venit şi-au prădat toată mănăstirea până au pustiit-o de tot. Când s-au întors călugării, au găsit mănăstirea ruinată şi pustiită. Ei au trăit cum au putut, când îndosiţi, când pe lângă ruini. Cu 40 de ani în urmă au adus Dumnezeu pe alt ctitor mare, şi a înnoit mănăstirea, dară clopotele nu s-au găsit, că nici iazul nu era, fiind astupat de tot şi abia i se mai cunoaşte locu în faţa mănăstirii, lângă poarta ogrăzii. Şi de atunci au rămas toate clopotele cele vechi pierdute. Cu mulţi ani în urmă se vedea acolo ieşind o lumină ca de comoară, se arată din când în când; credem că Dumnezeu face vreun semn să le găsim. Până acum n-a căutat nime să vadă de sunt sau ba" (Creţulescu 1901, 78-79). După mai bine de două secole şi jumătate, la 23 iulie 1834, paharnicul Apostol Tăutul cerea învoire de la Isprăvnicia Ţinutului Dorohoi ca să sape în târgul Dorohoiului, „în ograda mănăstirii Sfântului Neculai de aice la un puţ în cari ar fi pusă clopotili vechi aceii bisărici"[3], şi să le scoată. Nu cunoaştem dacă acele clopote au fost găsite sau nu.

Uneori, la sfârşitul războiului, tunurile vechi din bronz erau prefăcute în clopote. În septembrie 1830, după terminarea războiului ruso-turc comandantul rus al artileriei din Cetatea Silistra încunoştiinţa pe Veniamin, mitropolitul Moldovei, că îi trimite cu şalupa, pe Dunăre până la Galaţi, din ordinul generalului-maior Rupert, însărcinat la rândul său de generalul Pavel Kiseleff, preşedintele plenipotenţiar al Divanurilor Ţării Româneşti şi Moldovei în timpul administraţiei militare ruse, 4 tunuri turceşti de aramă spre a turna clopote pentru biserici. Trei dintre aceste tunuri aveau o greutate de 16 funţi fiecare şi erau bune, iar cel de-al patrulea avea 30 funzi dar era stricat (funtul avea cca 17 kg). În scrisoarea de mulţumire a lui Veniamin şi a boierilor către reprezentantul armatei ruse, se arăta că din metalul tunurilor avea să se toarne un clopot mare pentru biserica Mitropoliei şi că s-au „pus în lucrare <...> cele de cuviinţă îngrijiri pentru însemnarea primitoriului la Galaţi a acestor tunuri, aducerea lor aice şi pornirea lucrului" (Erbiceanu 1888, 285 – 286, 462). Inscripţiile de pe clopotele păstrate la Mitropolia din Iaşi arată că până la urmă s-au turnat trei clopote: două mai mici chiar în Iaşi, la mitropolie, în anul 1831, de clopotarul Mihail Fogoraşi (Iorga 1923, 170) şi unul mare, la Braşov, în anul 1832. Pe cele două clopote mici s-a gravat: „Din afierositele tunuri de cătră împărătească mărire Nicolai Pavlovici, cari l-au dobândit de la duşmani la slăvitul război la anilor (*sic*!) 1828 şi 1829, care a dus atât de însămnat şi priincios protimisis pentru Moldav(ia) şi care au întărit buna stare a acestui pământ ce s-o croit. Acest clopot s-au făcut în zilele preosfinţitului mitropolit Moldaviei chirio chirio Veniamin Costachi şi s-au vărsat în sf(ânta) Mitropolii. Anu 1831" (BAR A 1580, 768-769). Pe clopotul mare s-a scris: „Mântuieşte, Doamne, norodul tău şi bla(go)sloveşte moştenirea Ta, biruinţă împăratului asupra varvarilor dăruieşte şi cu crucea Ta păzeşte pre norodul Tău.

Întru slava unuia, adevăratului Dumnezeu ce este în Treime slăvit, a Tatălui şi a Fiului şi a Sfâ(ntului) Duh, în a nouasprezece sută, la 29 ani, 1829, a vecului de la Hristos, acestuia credincios ortodoxul împărat al Rosiei Nicolae, al Moldovlahiei protector şi al ei mântuitor, pe Ismail au învins, împărăţind Mohamet al II-lea preste osmani şi preste daco-romani. Deci, creştineşte triumfând, înalţă corn în Sion, pe creştini desubgiugând şi drituri strămoşeşti pierdute de ani trecuţi de 300, Moldovlahiei hărăzind; ocârmuind ca prezident Pavel de Chiselev, al ţerilor plenipotent, şi-n loc de tunetul său triumfal la-l păcii şi al dragostei, şi în urmare la-l vieţei sfinţit creştinesc altar. Acest clopot s-au vărsat cu toată cheltuiala sfâ(ntei) Mitropolii, afară numai de materie tunurilor, la care easte hramul Sf(ântului) Marelui Mucenic Gheorghie. Anul 1832 <...> din Braşov" (BAR A 1580, 769).

Alte materiale din tunurile turceşti cucerite ruşi în timpul războiului din 1826-1829, încheiat prin

[3] Serviciul Judeţean al Arhivelor Naţionale, Iaşi, Fond: Isprăvnicia Ţinutului Dorohoi, doc. nr. 3720.

pacea de la Adrianopol, au fost date şi pentru turnarea unui clopot la biserica Sf. Arhangheli din Brăila, lucrarea făcându-se de către clopotarul Grigore Feredeiev din Sankt Petersburg (Stoide 1971a, 720).

Câteodată, clopotele erau distruse de incendiile care au mistuit bisericile şi mănăstirile româneşti, ele topindu-se din cauza focului. Pe două clopote de la M-rea Golia din Iaşi este o inscripţie identică în limba greacă din care aflăm că s-au topit într-un incendiu din anul 1821: Ἠπαρούσα καμπάνα πυρπολιθήσα κατά τώ 1821 ἐτους εις τόν καιρού τής ἀνωμαλίας νύν δέ δευτέρου χωλευθείσα διεξων τού πανιερωτάτου μητροπολίτου ἁγίου Εἰρηνουπόλεως καί Βατοπεδίου κ(υρί)ου κ(υρί)ου Γρίγορίου τού καί καθηγουμένου τής ἱεράς μονής ταύτης Γκολίας διεπιστασίας τού πανοσιωτάτου ἀρχιμανδρίτου καί πληρεξουσίου ἐξαρχου Βατοπεδίνού εν τώ 1829. Trad.: „Acest clopot a ars în incendiul din anul 1821, în timpul de restriște, iar acum a doua oară s-a turnat prin cheltuiala preosfinţitului mitropolit, a sfântului Ieronopoleos şi Vatoped, chir chir Grigorie, care este şi egumenul acestei sfinte mănăstiri Golia, şi cu privigherea preacuviosului arhimandrit şi plenipotent exarhul Vatopedului, în 1829" (BAR A 1580, 102 (text gr. şi trad.)). În fine, în prima zi a Crăciunului anului 1862, Vasile Clucerescul din satul Topoliţa, judeţul Neamţ, nota pe un *Ceaslov* (M-rea Neamţ, 1850) că cu o zi înainte, „la anul 1862, luna decembre 24, pe la un ceas de noapte, au ars mănăstirea Neamţului, chiliile cu 2 caturi împrejur, acoperemântul, a doua biserică ce era înlăuntrul, clopotele toate s-au topit şi au ars fără să aleagă nimic dintr-însele aceste clopote" (Ghibănescu 1933b, 141).

Meşterii clopotari

Datele despre turnătorii de clopote în Moldova sunt puţine, din cauză că meşteşugul clopotăriei a fost preponderent ambulant, fiind practicat de călugări autohtoni sau de meşteri străini aduşi anume pentru asta, „ceea ce înseamnă că procedeul a fost cu totul sporadic" (Stoide 1971a, 717-719, 721; Stoide 1971b, 894-895). Din acest motiv, de multe ori, domnii turnau clopotele mari pentru ctitoriile lor în afara hotarelor Ţării Moldovei. Nu avem informaţii documentare asupra meşterilor şi locului unde se turnau clopotele de la bisericile şi mănăstirile lui Ştefan cel Mare, dar probabil că o parte din ele s-au lucrat şi în ţară. Săpăturile arheologice mai vechi efectuate pe locul cetăţii de la Suceava au descoperit „bucăţi de fier şi de bronz topite" ce ar fi putut proveni „de la vreun clopot mai mic", iar în alt loc „două bucăţi de mărimea unui ou de metal topit pentru clopote" (Romstorfer 1915, 26 şi 86).

Începând de la mijlocul sec. XVI, documentele de arhivă menţionează indirect turnarea clopotelor şi pe plan local (în 26 august 1558, domnul Alexandru Lăpuşneanu le scria din Huşi celor de la Liov, din Polonia, să îi cumpere şi să-i trimită 100 de cântare de aramă pentru clopote (Stoide 1971a, 722). În 15 iulie 1598, domnul Ieremia Movilă, într-o scrisoare adresată din Suceava, oraşului Bistriţa, cerea să i se trimită vreo 200 de măji de aramă deoarece vrea să toarne clopote şi dorea să i se comunice preţul pentru a o achita la primire. Câteva săptămâni mai târziu, la 11 august acelaşi an, voievodul îi mulţumea judelui oraşului Bistriţa, care se arăta gata să îi trimită arama şi îi spunea că a trimis un om ca să vadă preţul metalului şi preciza că dacă s-ar găsi mai mult de 200 de măji, cât ceruse în prima scrisoare, era gata să o cumpere, iar diferenţa voia să o folosească „jumătate la clopote, jumătate pentru tunuri" (Hurmuzaki, Iorga 1903, 376, doc. nr. 573 şi 378, doc. nr. 579; Olteanu, Şerban 1969, 67-68), fără a specifica însă dacă meşterii erau localnici sau nu.

În Ţara Moldovei, prima menţiune a unui meşter clopotar localnic este tocmai din a doua jumătate a sec. XVIII. Până la această dată, inscripţiile de pe clopote conţin doar numele ctitorului care le-a comandat, fără a menţiona locul unde s-a făcut turnarea şi nici numele meşterului. Asta sugerează că acele clopote au fost turnate la faţa locului, de meşteri români, monahi sau laici, a căror conduită era determinată de concepţia ortodoxă a smereniei şi umilinţei, astfel încât nu considerau potrivit să îşi treacă numele pe produsul muncii lor şi că, de asemenea, în unele cazuri comanda venea din partea unei comunităţi, nu a unui ctitor individual. În 1757 este atestat un „meşter Gheorghe" care a vărsat clopotul cel mare de la mănăstirea Bisericani, „în zilele arhimandritului Misail", depistat în documente de arhivă, nu într-o inscripţie de pe clopotul respectiv. Informaţii târzii, de după moartea sa (act din 3 august 1781 la Arhivele Statului Bucureşti, Colecţia Documente moldoveneşti, pachet VII, doc. 5), îl arată trăitor la Târgu-Ocna, fiind numit „Gheorghe clopotarul de la Ocnă". Probabil că acolo îşi va fi avut aşezarea

şi atelierul, dar, la fel ca toţi meşterii clopotari ai vremii, s-a deplasat şi în alte locuri după lucru. În acest scop, el a mers de multe ori şi la Iaşi, unde a zălogit în anul 1777, de la Ioniţă Chişcă, pentru suma de 25 de lei, un loc cu casă pe el, în mahalaua Muntenimea de Mijloc (Stoide 1971b, 896).

Prima inscripţie de pe un clopot din Ţara Moldovei, cunoscută în acest stadiu al cercetării, ce conţine numele meşterului clopotar este din tocmai anul 1767 şi se află pe un clopot de la biserica Sfinţii Teodori din Iaşi: „Când strig cătră Tine, Doamne, ia aminte glasul rugii meale. Vasile Rusăt hatman l-am afierosit la biserica Sfântului Marelui Mucenic Teodor, şi s-au lucrat de Misail ierodiacon în Putna. V(ă)leat 1767" (Ghibănescu 1926, 268). Acest clopotar provenit din mediul monahal a mai re-turnat în anul 1770, la comanda episcopului de Roman Ioanichie un clopot vechi al mănăstirii Agapia (din Deal sau Veche), judeţul Neamţ: „S-au lucrat de smeritul Mihail ierodiiacon din Putna, veleat 7278, adică 1770. <Mai jos>: Acest clopot iaste a sfintei mănăstiri Agapiia, care, stricându-se, l-am prefăcut noi, cu a noastră cheltuială. Smeritul Ioanichie episcop Romanului" (Ghibănescu 1926, 268).

În ordinea cronologică a clopotarilor cunoscuţi din Ţara Moldovei urmează Pavel de la episcopia Huşilor, care datorită abilităţii sale de a turna metale, a lucrat şi ca tipograf la Mitropolia din Iaşi, unde a participat la imprimarea a două *Ceasloave*, unul în 1797 şi altul în 1801, a unei *Prăvilioare* şi a unei *Psaltiri* în 1802 (Chiaburu 2010, 610).

Cunoaştem patru inscripţii pe clopotele turnate de meşterul Pavel. Potrivit inscripţiei de pe clopotul cel mare al Episcopiei Huşilor, „acest clopot s-au vărsat şi s-au făcut cu cheltuiala preosfinţiei sale părintelui episcop sfintei episcopii Huşul chirio chir Iacov, în zilele preaînălţatului domn Ioan Alexandru Constandin Mavrocordat voievod, let 1782, când şi preosfinţia sa au stătut întâi episcop al aceştii sfinte episcopii, întru cinstea Sfinţilor Apostoli, a cărora este hramul Petru şi Pavel. Pavel clopotariu" (Melchisedec 1869, 348). Ştiind că antecesorul lui Iacov II Stamati, episcopul Inochentie a murit la 1 octombrie 1782, că Iacov al II-lea a fost ales episcop de Huşi la 9 decembrie şi că s-a instalat efectiv la episcopie abia în 18 decembrie (Păcurariu 2002, 447), ar însemna că Pavel a turnat clopotul în ultimele zile ale anului 1782, ceea ce este destul de neobişnuit, având în vedere practica de lucru a clopotarilor numai în perioada caldă a anului. În orice caz, acest clopot a fost atât de bine turnat şi suna atât de muzical, încât huşenii l-au numit „Pavel", după numele clopotarului (Ciurea 1946, 68).

În anul următor, Pavel a turnat un clopot la Iaşi pentru biserica Sf. Atanasie şi Chiril: „acest clopot s-au făcut la biserica Sfinţilor Aftănasie şi Chiril, în zilile preînălţatului şi luminatului domn, mărie sa Alecsandru voievod Mavrocordat şi în zilele preosfinţiei sale părintelui mitropolitului ţării chir Gavriil. Care clopot s-au făcut din mila creştinilor, anume Ioan, Ioana, Mihai, Ana, A(n)drei, Tofana, Maranda, Ion, Marie, Neculai, Marie, Gheorghi, Marie, Aftanasie, Stefan, Ana. Şi s-au făcut prin osteniala preoţilor de la sf(â)nta biserică, anume: Vasilie proin protopop, Anastasie, Petre, Parfene, Ilinca. Let de la H(risto) s 1783. Pavel clopota(r)" (BAR A 1580, 497). În acest caz, meşterul a lucrat la comanda orăşenilor din parohia Sf. Atanasie şi Chiril, sub coordonarea preoţilor.

În următorul an, Pavel a turnat în atelierul său de la Huşi un clopot pentru mănăstirea Râşca din judeţul Suceava: „† Acest clopot s-au făcut la Huşi, în zilele lui <Alexandru>1 Constantin Mavrocordat vodă, care clopot l-au făcut monahii Calinic şi Dumitru cu toată cheltuiala sa şi l-au dat pentru a lor folos sufletesc la care este închinat sfintei mănăstiri Râşca, la care este hram Sfântul Ierarh Nicolae. Leat 1784. Pavăl clopotariu" (Creţulescu 1901).

A patra inscripţie este din 1801 şi s-a făcut pe clopotul mare de la Biserica Banu, tot din Iaşi: „D(oa)mne, auzi glasul mieu când strig către Tine! Acest clopot s-au făcut cu osirdia şi cu toată cheltuiala preosfinţii sale părintelui chiriu chir Iiacov Stamatie mitropolit Moldaviei, la biserica preosfinţiei sale ce se prăznuiaşte hramu Duminica Tuturor Sfinţilor, aice în oraşul Ieşi. Şi s-au lucrat de Pavel clopotar, la anu de la H(risto)s 1801" (BAR A 1580, 420).

Pavel clopotarul locuia în incinta instituţiei eclesiastice pentru care lucra. Potrivit planului Episcopiei Huşului întocmit de dichiul Iorest Danu în cei dintâi ani ai episcopatului lui Iacov II Stamati, acolo exista o „clopotărie <cu> o chilie în livadă în care şedea clopotariul" (Melchisedec 1869, 334), probabil Pavel al nostru. Situaţia putea fi similară şi în cazul în care acesta s-a aflat în Iaşi.

Cercetarea inscripţiilor de pe clopote ne-a permis depistarea şi a altor meşteri clopotari care au lucrat în Ţara Moldovei până la mijlocul sec. XIX. Un Ioniţă clopotar a turnat în 1824 clopotul mic al bisericii din s. Gura Slănicului, judeţul Bacău („P(ă)ri(n)te arhimandrit Iacov. Ioniţă clopot(ar). Hramu Sf. Troiţă din Mogura (*sic* !). 1824)" (BAR A 1610, 352).

În 1832, la Iaşi a lucrat un meşter provenit dintr-o faimoasă familie de clopotari: Mihail Făgăraş (sau Fogoroş) din satul Pătrăuţi, judeţul Suceava. Acesta a turnat împreună cu fiul său trei clopote: clopotul mare al bisericii Talpalari („S-au făcut cu cheltuiala lui Dimitrie Cantacuzino şi Pulheria soţia sa. S-au vărsat de Mihail Făgăraş cu fiiul său Gheorghe, la anul 1832. Şi tot niamul" (Ghibănescu 1934a, 48); clopotul bisericii Sfântul Haralambie („Gheorghie Leondarie, Manu, Catrina, Ana fiica no(a)stră. Hramul Sfântului Harala(m) bi. S-au vărsat de Mihai Fagaraş cu fiio-său Gheorghie, la anu 1832" (BAR A 1580, 861) şi clopotul cel mare de la biserica Trei Ierarhi (+ **Бла-гоч(ь)стив°и и Х(рист):л҃бивїи г(о)сп(о)д(и)нъ Iѣ Василїе воєв(о)да Б(о)жї҃ м(и)л(о)стї҃ г(о)сп(о) даръ Зємли Мѣолдавскои, съств(о)ри съи к:м-валъ въ ново създанная монастири идеже єсть хрaмъ Трьхъститєлє Василиа Великаго, Григ(о)ри Б(о)г(о)словцъ и Iѣана Злато:стаго въ стол тръгъ Iскои. В(ъ) л(ѣ)то ҳзрмѝ.**) Trad.: „Binecinstitorul şi de Hristos iubitorul domn Io Vasilie voievod, cu mila lui Dumnezeu domn Ţării Moldovei, făcut-a acest clopot în a sa nou zidită mănăstire, unde iaste hramul Trei-Sfetiteli, Vasilie cel Mare, Grigorie Bogoslovul şi Ioan Zlatoust, în stoliţa târgului Iaşii, la anul 7148 <1639 septembrie 1 – 1640 august 31>). Maistri Mihail Făgăraş cu fiiu-său Gheorghie din Bocovina. S-au vărsat la anu 1832 mai 13. <Marca ţării – cap de bou> (Ghibănescu 1935, 86-87).

În anul 1836, clopotul mare al bisericii 40 de Sfinţi din Iaşi a fost făcut de un meşter braşovean, Carol Sărvenac („Acest clopot s-au făcut spre pomenirea sufletului răposatului medelniceriu Constantin Sucevanu, cu ajutor şi de la alte ipochiimene, şi s-au dat la bisărica Sfincilor (*sic*!) Patruzăci de Mucenici, în vremea epitropiii aceştii biserici dumnsau (*sic*!) căminariului Dimitrachi Florea. În anul 1836. Carol Sărvenac clopotar. B. V." (BAR A 1580, 708). După doi ani, în 1838, clopotul cel mic de la mănăstirea Dancu din Iaşi, azi dispărută, a fost re-turnat de meşterul Toma („+ Cu cheltuiala dumisali jupânului Chirica Stamati s-au prefăcut clopotul acesta spre rămânire a dumnisali pomenire. S-au lucrat de Toma clopotariul. 1838" (Ghibănescu 1934c, 104). În fine, în iunie 1840, clopotul cel mare de la biserica Sf. Ilie din oraşul Bârlad, judeţul Vaslui, a fost turnat de Ion Lazăr clopotar („Anul 1840 iunie. Toma, Elinca, Anica, Stănuca, Manolachi, Maria, Crisante, Vasili, Parascheva, Dumitrachi, Chiriachia, Safta, Mihalachi, Cristina, Colea, Maria, Moisă, Maria, Teodosia, Teodoriţa, Petre, Gheorghie, Andreiu, Vasile, Petre, Costachi, Vasile, Radu. Ion Lazăr clopotar" (Antonovici 1911, 315).

La fel ca în toate meşteşugurile medievale, şi în cazul clopotarilor laici, meseria se transmitea din tată în fiu. Apoi, pentru a-şi putea asigura existenţa, clopotarii turnau în bronz şi alte obiecte de uz casnic, mai puţin pretenţioase (sfeşnice, piuliţe, policandre etc.). Tot ei erau folosiţi şi ca turnători de tunuri, de sulinare, adică ţevi pentru captarea apei şi, din a doua jumătate a sec. XVIII înainte, de pompe de incendiu (tulumbe) (Stoide 1971a, 712 şi Stoide 1971b, 894-896).

Privitor la condiţiile pe care trebuiau să le îndeplinească turnătorii de clopote pentru cei care făceau comanda, le cunoaştem pe cele puse negustorului sibian Hagi Constantin Pop de stolniceasa Dumitrana Ştirboaica din Ţara Românească în 1770, când i-a trimis un clopot pentru a fi reparat sau turnat din nou: „trimisăi clopotul ce-l vei vedea dumneata cum iaste stricat; ci te poftesc pune sălinţă, doar de s-ar găsi meşteri buni, să se dreagă, să nu se prefacă! Iar văzând dumneata că nu se poate tămădui de această stricăciune, îl vei da de îl va vărsa. Şi să opreşti dumneata şi ceva *madem*, fiindcă acest clopot iaste cumpărat de răposatul tatăl meu de la Lipsca. <...> Slovele ce sunt la margină, tot acele slove să se facă şi acum. Ci fiindcă au fost *mademul* foarte bun, te rog <...> *mademul* să nu se schimbe, că glasul acestui clopot nu s-au aflat din Olt încoace, ci de vei socoti dumneata să mai pui măcar 10-20 funzi ca să iasă clopot bun" (Furnică 1908, 92-93).

Informaţii valoroase oferă contractul de turnare a unui clopot ce se stricase, încheiat de meşterul braşovean Johann Pauli (care s-a aflat în Moldova de mai multe ori între anii 1794 şi 1805) şi care, desigur, era similar cu al altor clopotari ai vremii. Astfel, greutatea clopotului reparat trebuia să fie cu o majă mai mare decât a fost înainte;

să se calculeze precis scăderea produsă în timpul reducerii aliajului, adică câte un pfund la fiecare 10 pfunzi; pentru fiecare pfund de material cu care se completează cantitatea, se vor plăti câte 2 florini; costul pentru turnatul materialului, adică al întregului clopot, va fi 6 şustaci de un pfund. Johann Pauli se obliga să toarne clopotul în ziua de întâi mai şi să-l facă cu sunet bun şi curat, nu surd. În caz contrar, nu i se va plăti nimic; dacă lucrarea va fi bună, comanditarul se obliga să achite preţul când va lua clopotul. S-a plătit un avans de 20 florini ungureşti din cost şi 5 florini pentru transportul clopotului la meşter. Menţiunea plăţii pentru transportul clopotului la meşter arată că turnarea s-a făcut în atelierul acestuia, nu la faţa locului. Observăm şi că preţul lucrării era fixat în funcţie de greutatea clopotului, deci de cantitatea de metale ce trebuia prelucrată (în partea de nord a Moldovei la începutul sec. XIX „numărându-se câte 5 coroane de kg") (Stoide 1971b, 901-903; Morariu 1926, 19-20).

Meşterii clopotari şi ajutoarele lor erau plătiţi în bani şi în natură. Mitropolitul Veniamin Costachi le-a dat între 1816 şi 1818, meşterului „Andrei clopotarul", „lui Ilie", ajutorul său şi celorlalţi meseriaşi care au contribuit la facerea a trei clopote, bani şi postav:

„Lei	-	*par(ale)*
96	-	pe 6 coţi postav, câte 16 lei cotul, lui Andrei clopotarul
71	-	pe 6 coţi pol tij, câte 11 lei, lui Ilie
100	-	cheltuiala dum(nea)lui clopotari.
3	10	cantaragiului pentru cântăritul materiei.
4	-	cantaragiului pentru cântăritul clopotului celui mare
5	-	bacşiş tij lui
100	-	bacşiş hierarilor, după răvaş(ul) sf(inţiei) sale" (Stoide 1971b, 908-910).

Meşterul garanta prin contract calitatea şi buna funcţionare în timp a clopotului, în caz contrar fiind obligat să facă reparaţiile cu cheltuiala lui. De pildă, clopotarul din Lwow, Theodor Polianschi chemat de mitropolitul Iacov Putneanul să toarne din nou marele clopot *Buga* de la mănăstirea Putna, dădea un zapis de garanţie la 20 iunie 1761, prin care se angaja să refacă clopotul cu cheltuiala lui dacă s-ar strica „până în patru ani". Nu a fost cazul, marele clopot stricându-se abia în 1793, dar „carele 25 de ani au zăcut stricat. După aceea, prin silinţa igumenului Filaret Bendevschi şi cu ajutorul boierilor Ilie Ilschi, Dimitrachi Costân şi Vasilii Vasilico iarăş de iznou s-au prefăcut, în anii 1818. După ce l-au prefăcut, trăgându-l la cântariu s-au aflat de 1230 ocă" (Dan 1905, 243), îşi amintea în 20 martie 1843 Sevastian Gheorghiescul ecclesiarhul mănăstirii Putna. Asta însemna că un clopotar nu era un meşter obişnuit, el având experienţă aparte şi oarece stare materială.

Concluzii

Instrumente rituale în uzul Bisericii creştine, clopotele sunt izvoare documentare datorită inscripţiilor, decoraţiunilor şi stemelor pe care le posedă. În funcţie de limba în care au fost redactate inscripţiile lor, clopotele vechi au avut denumiri diferite.

Ele erau dăruiau bisericilor de persoane particulare în virtutea dreptului de ctitorie sau de comunităţi, cele mai vechi clopote păstrate în Ţara Moldovei fiind din vremea domnului Ştefan cel Mare.

Aliajul din care se confecţionau clopotele conţinea cupru, aramă şi cantităţi infime de argint sau alte elemente. Meşteşugul era ambulant, cuptoarele se improvizau la faţa locului, iar turnarea clopotelor mari se făcea numai în sezonul cald. Operaţiunea se numea *vărsare* sau *sleire*, faza cea mai lungă era confecţionarea cuptorului şi a matriţei, iar manevra cea mai periculoasă era turnarea aliajului topit în forma clopotului. Urma apoi răcirea controlată a aliajului în matriţă, scoaterea clopotului şi finisarea lui. Turnarea clopotelor era însoţită de o serie de credinţe şi de obiceiuri care se respectau pentru reuşita operaţiunii şi obţinerea unui sunet frumos.

Datele despre turnătorii de clopote din Ţara Moldovei sunt relativ sărace, puţini meşteri localnici fiind depistaţi în documente de arhivă şi inscripţii de pe clopote abia la mijlocul sec. XVIII. Unele clopote s-au turnat în Transilvania, la Sighişoara şi la Braşov. Clerici sau mireni, clopotarii era nişte meşteri cu multe cunoştinţe tehnice, care îşi transmiteau secretele din tată în fiu. Din păcate, puţine mai sunt astăzi bisericile şi mănăstirile ce posedă clopotele originale, acestea fiind distruse de-a lungul timpului atât de utilizare, cât şi de incendii şi, mai ales, de rechiziţiile din timpul războaielor, când erau prefăcute în tunuri.

Bibliografie

Antonovici 1911: I. Antonovici, Documente bârlădene, vol. I (Bârlad: Tipografia Neculai P. Peiu 1911).

Athanasiu 1890: Th. Athanasiu, Memoriu de starea bisericilor şi a parohiilor ortodoxe din jud. Bacău. Biserica Ortodoxă Română 2, 1890, 5-6.

Balş 1933: G. Balş, Bisericile şi mănăstirile moldoveneşti din veacurile al XVII-lea şi al XVIII-lea (Bucureşti 1933).

BAR A 1580: BAR, Arhivă 1580 (Inscripţiile bisericilor din oraşul Iaşi, culese de C. Bobulescu, Bucureşti, 1943).

BAR A 1610: BAR, A 1610 (ms. C. Bobulescu, Valea Trotuşului, vol. I, II).

Brânzeiu 1938: C. Brânzeiu, Clopotele de la Huşi (s. l., /1938?/).

Bucur 2014: Al. Bucur, Clopotul. Obiect de cult, artă şi avertizare. In: (Ed. S. Avram) Istorie şi tradiţie în spaţiul românesc (Sibiu: Editura Techno Media 2014), 171-201.

Burada 1885: T.T. Burada, Biserica Bunavestire din Târgul Ocnei a lui Răducanu Racoviţă. Revista pentru Istorie, Arheologie şi Filologie III/V, 1885, 170-173.

Candrea 1931: I.-A. Candrea, Dicţionarul enciclopedic ilustrat (Bucureşti 1931).

Caproşu 2007: I. Caproşu, Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi, vol. X: Acte interne (1796-1800) (Iaşi: Editura „Dosoftei" 2007).

Carcea, Ciocan, Hopulele 2006: I. Carcea, M. Ciocan, I. Hopulele, Criterii de testare a materialelor pentru construcţia clopotelor. In: Turnătoria, de la rigoarea tehnicii la artă (Galaţi: Editura Academica 2006), 56-59.

Chiaburu 2010: E. Chiaburu, Carte şi tipar în Ţara Moldovei (Iaşi: Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" 2010).

Chiaburu 2014: E. Chiaburu, Clopotele şi clopotarii din zona Bacăului – până la 1859. Carpica XLIII, 2014, 21-50.

Ciocan 2011: M.-E. Ciocan, Clopotul – obiect de cult şi de analiză ştiinţifică: Studii de analiză şi optimizare a materialelor pentru construcţia clopotelor. Teză de doctorat (Iaşi 2011).

Ciocan, Bordei, Balint 2004: A. Ciocan, M. Bordei, S. Balint, Clopote, istorie şi tipologie (Galaţi: Editura Academica 2004).

Ciocan, Hopulele 2006: M. Ciocan, I. Hopulele, Clopotul, obiect de cult şi subiect de cercetare ştiinţifică. In: Turnătoria, de la rigoarea tehnicii la artă (Galaţi: Editura Academica 2006), 22-26.

Ciurea 1946: Al. Ciurea, Figuri de ierarhi moldoveni: Iacob Stamati (Iaşi: Tipografia A. Ţerek 1946).

Corneanu 2000: N. Corneanu, Ecourile literare ale clopotelor. Jurnalul literar XI/13-14, iulie, 2000, 1, 15.

Costăchescu 1933: M. Costăchescu, Documente moldoveneşti de la Ştefan cel Mare (Iaşi: Institutul de arte grafice Brawo 1933).

Crăciun 1929: I. Crăciun, Inscripţiile de la mânăstirea Neamţului. In: Anuarul Institutului de Istorie Naţională", IV, 1926-1927 (Bucureşti 1929), 29-33.

Creţulescu 1901: N. Creţulescu, Istoria sfintei mănăstiri Râşca din judeţul Suceava (Fălticeni: Tipografia A. Goldner 1901).

Cronţ 1960: Gh. Cronţ, Dreptul de ctitorie bizantin şi folosirea lui în Ţara Românească şi Moldova. In: Studii şi Materiale de Istorie Medie, anul IV (Bucureşti 1960), 33-60.

Dan 1905: D. Dan, Mănăstirea şi comuna Putna (Bucureşti 1905).

Dan 1923: D. Dan, Mănăstirea Sucevița (Bucureşti: Tipografia Bucovina 1923).

Danalache 2014: T. Danalache, Clopotele în cultul creştin, http://www.crestinortodox.ro/religie/clopotele-cultul-crestin-96090.html, accesat la 19.06.2014.

Documente 1953: Documente privind istoria României: veacul XVII, A. Moldova, vol. II (1606-1610) (Bucureşti: Editura Academiei 1953).

Elian 1968: Al. Elian (red. resp.), Inscripţiile medievale ale României, vol. I: Inscripţiile oraşului Bucureşti (Bucureşti: Editura Academiei 1968).

Erbiceanu 1888: C. Erbiceanu, Istoria mitropoliei Moldaviei şi Sucevei şi a Catedralei Mitropolitane din Iaşi (Bucureşti 1888).

Florea, Chiriac, Croitoru 2004: Gh. Florea, A. Chiriac, Gh. Croitoru, Bronzuri folosite la turnarea clopotelor. In: Turnătoria, de la rigoarea tehnicii la artă (Galaţi: Editura Academica 2004), 106-110.

Furnică 1908: D.Z. Furnică, Istoria comerţului la români (Bucureşti 1908).

Glasul 2008: Glasul Domnului: semnificaţia clopotului în viaţa Bisericii (Bucureşti: Editura Cuvântul Vieţii 2008).

Georgescu 1980: Val. Al. Georgescu, Bizanţul şi instituţiile româneşti până la mijlocul secolului al XVIII-lea (Bucureşti 1980).

Ghibănescu 1916: Gh. Ghibănescu, Inscripţii. In: Teodor Codrescu, anul I, nr. 2 (Iaşi 1916), 22-24.

Ghibănescu 1926: Gh. Ghibănescu, Inscripţii. In: Ioan Neculce, V (Iaşi 1926), 263-270.

Ghibănescu 1928: Gh. Ghibănescu, Inscripţii. In: Ioan Neculce, VII (Iaşi 1928), 192-201.

Ghibănescu 1933a: Gh. Ghibănescu, Inscripţii. In: Teodor Codrescu, anul III, nr. 5 (Iaşi 1933), 72-80.

Ghibănescu 1933b: Gh. Ghibănescu, Inscripţii. In: Teodor Codrescu, anul III, nr. 9 (Iaşi 1933), 85-89.

Ghibănescu 1934a: Gh. Ghibănescu, Biserica Talpalari cu hramul Naşterea Domnului (Iaşi: Tipografia Presa Bună 1934).

Ghibănescu 1934b: Gh. Ghibănescu, Inscripţii. In: Teodor Codrescu, anul IV, nr. 2 (Iaşi 1934), 8-25.

Ghibănescu 1934c: Gh. Ghibănescu, Inscripţii. In: Teodor Codrescu, anul IV, nr. 7 (Iaşi 1934), 100-104.

Ghibănescu 1934d: Gh. Ghibănescu, Inscripţii. In: Teodor Codrescu, anul IV, nr. 11 (Iaşi 1934), 164-169.

Ghibănescu 1935: Gh. Ghibănescu, Inscripţii. In: Teodor Codrescu, anul V, nr. 6 (Iaşi 1935), 86-87.

Ghibănescu 1936: Gh. Ghibănescu, Inscripţii. In: „Teodor Codrescu, anul VI, nr. 5 (Iaşi 1936), 124-125.

Hodoroabă 1942: N.V. Hodoroabă, Imnul clopotului (Iaşi 1942).

Holom 2006: E.C. Holom, Sunet şi sensibilităţi colective: funcţia socială a clopotelor în comunităţile din Transilvania (sec. XIX-XX) (Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană 2006).

Hurmuzaki, Iorga 1903: E. Hurmuzaki, N. Iorga, Documente privitoare la istoria românilor, vol. XII: 1594-1602 Acte relative la războaiele şi cuceririle lui Mihai-Vodă Viteazul (Bucureşti: Editura „Socec" 1903).

Ichim 1984: D. Ichim, Monumente de arhitectură populară din judeţul Bacău. Bisericile de lemn (Episcopia Romanului şi Huşilor 1984).

Iorga 1906a: N. Iorga, Negoţul şi meşteşugurile în trecutul românesc (Bucureşti 1906).

Iorga 1906b: N. Iorga, Studii şi documente, vol. XV, partea I: Inscripţii din bisericile României (Bucureşti: Editura „Socec" 1906).

Iorga 1911: N. Iorga, Contribuţii la istoria bisericii noastre. I: Despre mănăstirea Neamţului, extras din AAR, tom XXXIV, Mem. Secţ. Ist., 1911.

Iorga 1912: N. Iorga, Mânăstirea Neamţului (Vălenii de Munte 1912).

Iorga 1923: N. Iorga, Inscripţii. Revista Istorică IX, 1923, 169-171.

Iorga 1927: N. Iorga, Istoria industriilor la români (Bucureşti 1927).

Iorga 1929: N. Iorga, Cei dintâi ani în noua „Brăilă românească" (1832-1866) (Bucureşti 1929).

Lahovari 1899: G.I. Lahovari, Marele dicţionar geografic al României, vol. II (Bucureşti: Editura „Socec" 1899).

Melchisedec 1869: Melchisedec (Episcopul), Cronica Huşilor şi a Episcopiei cu aseminea numire (Bucureşti 1869).

Melchisedec 1874: Melchisedec (Episcopul), Episcopia Romanului (Bucureşti 1874).

Melchisedec 1885: Melchisedec (Episcopul), Notiţe istorice şi arheologice adunate de la 48 de mănăstiri şi biserici antice din Moldova (Bucureşti 1885).

Morariu 1926: L. Morariu, O rară meserie care s-a stins: Clopotăria din Pătrăuţi pe Suceava. In: Ce-a fost odată. Din trecutul Bucovinei, ediţia a 2-a (Bucureşti 1926), 6-20.

Olteanu, Şerban 1969: Şt. Olteanu, C. Şerban, Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu (Bucureşti 1969).

Păcurariu 2002: M. Păcurariu, Dicţionarul teologilor români, ed. a II-a (Bucureşti 2002).

Pocitan Bârlădeanu 1933: V. Pocitan Bârlădeanu, Vechea Episcopie a Hotinului (Bucureşti: Tipografia Cărţilor Bisericeşti 1933).

Repertoriul 1958: Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare. In: Studii şi materiale de istoria artei (Bucureşti: Editura Academiei 1958), 1-512.

Romstorfer 1915: K.A. Romstorfer, Cetatea Sucevii descrisă pe temeiul propriilor cercetări între 1895-1904 (Bucureşti: Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl" 1915).

Schiller 1958: Fr. Schiller, Poezii (în româneşte de I. Cassian-Mătăsaru) (Bucureşti 1958).

Scriban 1939: A. Scriban, Dicţionaru limbii româneşti (Iaşi 1939).

Stoide 1971a: C.A. Stoide, Despre clopote şi clopotari în Ţările Române (sec. XIV-XIX). Glasul Bisericii XXX/7-8, 1971, 706-728.

Stoide 1971b: C.A. Stoide, Clopote aduse în Ţara Românească şi Moldova din a doua jumătate a secolului al XVII-lea până la începutul secolului al XIX-lea. Glasul Bisericii XXX/9-10, 1971, 888-912.

Stoide, Caproşu 1992: C.A. Stoide, I. Caproşu, Relaţiile economice ale Braşovului cu Moldova: de la începutul secolului al XVIII-lea până la 1850 (Chişinău 1992).

Tăbăcaru 1932: Gr. Tăbăcaru, Bisericile Bacăului (Bacău: Tipografia Gutenberg 1932).

Tocilescu 1887: Gr. Tocilescu, Raporturi asupra câtorva mănăstiri, schituri şi biserici din ţară. In: Analele Academiei Române, seria II, tom. VIII, secţ. II (Bucureşti 1887).

Vasiliu 1972: I.I. Vasiliu, Inscripţii de pe clopotele unor biserici din judeţul Iaşi. Mitropolia Moldovei şi Sucevei XLVIII/9-12, 1972, 812-822.

Vlăduţ, Florea 2004: A. Vlăduţ, Gh. Florea, Turnarea clopotelor de mari dimensiuni. In: Turnătoria, de la rigoarea tehnicii la artă (Galaţi: Editura Academica 2004), 100-105.

Vorobchievici 1925: I. Vorobchievici, Istoria sfintei mănăstiri Dragomirna (Cernăuţi: Tipografia Modernă 1925).

About bells and bellmakers in Moldavia (before 1859)

Abstract

Bells used in Christian churches are documentary sources due to the inscriptions, decorations and coats of arms available on them. Depending on the language in which the inscriptions were made, old bells had different names.

The bells used to be donated to the churches by private persons, by the right of the founder, or by communities; the oldest bells of the medieval Moldavian state date back to the reign of Stephen the Great.

The alloy used for bell casting contained copper, brass and a minor amount of silver or other elements.

Bellfounders were itinerant, traveling from church to church to cast bells, the furnaces were built on sites, and the casting of large bells was carried out only during the warmer months.

The most lasting operation was building the furnace and constructing the mold, and the most dangerous process was pouring the melt metal in a mold. This was followed by controlled cooling the bell, removing the mold material after the metal has solidified, and finishing the bell. Casting bells was always associated with a number of beliefs and practices meant to contribute to the success of the operation and the obtaining of a beautiful sound of the bell.

Data about the practitioners of this craft are rather scanty; their few names can be found in archival documents and inscriptions on the bells only to the middle of the 18th century. Some bells were cast in Transylvania, in Sighişoara and Braşov. Whether members of the clergy or the laity, the bellfounders had great technical knowledge and skills handed down from father to son. Unfortunately, only a few churches and monasteries preserved the original bells; many were lost in course of time, sometimes in fires, and in most cases because of requisitions for military needs, when they were melted down to make cannons.

О колоколах и колокольниках в Молдавском княжестве (до 1859 г.)

Резюме

Церковные колокола являются документальными источниками благодаря имеющимся на них надписям, украшениям и гербам. В зависимости от языка, на котором сделаны надписи, старые колокола носили разные названия.

Их дарили церквям частные лица, на правах основателей, или общины. Самые древние колокола средневекового молдавского государства относятся к временам правления господаря Стефана Великого.

Сплав, который использовали для литья колоколов, содержал медь, латунь и незначительное количество серебра или других элементов.

Литейное дело было «передвижным», плавильные печи сооружались на местах, а литье больших колоколов осуществлялось только в теплое время года. Самым длительным этапом было сооружение печи и изготовление литейной формы, а наиболее опасным процессом была заливка в форму жидкого сплава. Затем следовало контролируемое охлаждение сплава в форме, извлечение колокола и его окончательная доработка. С отливкой колоколов был связан ряд верований и обычаев, которые соблюдались для успеха дела и красивого звучания колокола.

Данные о мастерах, занимавшихся литьем колоколов, довольно скудны, их можно обнаружить в архивных документах и надписях на колоколах лишь к середине XVIII века. Некоторые колокола были отлиты в Трансильвании, в Сигишоаре и Брашове. Колокольники, будь то члены духовенства или миряне, обладали большими техническими познаниями и передавали секреты мастерства от отца к сыну. К сожалению, в немногих церквях и монастырях сохранились старые колокола – они со временем были утрачены, иногда при пожарах, а особенно из-за реквизиций на военные нужды, когда их переплавляли на пушки.

09.03.2015

Dr. Elena Chiaburu, Biblioteca Facultăţii de Economie şi Administrarea Afacerilor, Universitatea „Al.I. Cuza” Iaşi, Bdul Carol I, nr. 22, RO- 700506 Iaşi, România, e-mail: elena.chiaburu@gmail.com

REGISTRELE PROFEȚILOR ȘI APOSTOLILOR DIN TAMBURUL TURLEI BISERICII SF. GHEORGHE DIN SUCEAVA ȘI CONTEXTUL ARTEI POST-BIZANTINE

Emil Dragnev

Biserica Sf. Gheorghe din Suceava a fost edificată cu menirea de a deveni noua catedrală mitropolitană, începând cu 1514, pe timpul lui Bogdan cel Orb, când au fost ridicate zidurile până la nivelul ferestrelor, construcţie abandonată din motive necunoscute, după toată evidenţa, la sfârşitul aceluiaşi an, şi finisată către 1522, pe timpul lui Ştefan cel Tânăr (Ulea 1964, 76, 78, nota 32). Picturile murale au fost executate în 1534[1], urmând pe alocuri intervenţii mai târzii, spre ultimele decenii ale secolului al XVI-lea. Până acum, atenţia cercetătorilor a fost atrasă mai mult de tablourile votive, într-adevăr de o desfăşurare unică în Moldova (Costea 1998, 31-35; Firea 2005, 154-158; Gorovei 2006, 43-48; Székely 2006, 123-125), prin accentuarea ideii dinastice, şi a resturilor de picturi exterioare (Ciobanu C. 2008, 53-66). În ceea ce priveşte desfăşurarea programului iconografic, au fost cercetate doar picturile din spaţiul absidei altarului (Bedros 2011, Anexe, Sf. Gheorghe din Suceava). Ne propunem să demarăm recuperarea întregului program iconografic al acestui monument valoros, atât din perspectivă artistică, cât şi istorică, pe care o începem în prezentul studiu cu picturile din turla naosului[2] (fig. 1).

În tamburul turlei de la biserica Sf. Gheorghe din Suceava, profeţii şi apostolii sunt reprezentaţi în două registre, după registrul anghelic (fig. 3), care înconjoară reprezentarea Pantocratorului din cupolă (fig. 2), şi fiind continuate în registrul următor, de o reprezentare desfăşurată a *Liturghiei Divine*, la baza turlei (fig. 4). Este o ordine a registrelor, care în linii majore urmează tradiţia bizantină de decorare a acestui spaţiu, în mod concret, însă, este reluată dispoziţia pe care pentru prima dată o întâlnim în Moldova la Pătrăuţi (Dragnev 2014[a], 170-173), cu anumite completări, în special, graţie unui spaţiu disponibil substanţial mai vast decât în modesta, ca dimensiuni, ctitorie ştefaniană. Sub acest raport, la Sf. Gheorghe, apare un registru în plus (*Divina Liturghie*), iar numărul figurilor, care poate fi cuprins în fiecare dintre ele, este de asemenea în creştere. Ultimul lucru se datorează şi faptului că înălţimea sporită a turlei, face ca ferestrele să nu coboare mai jos de registrul anghelic, astfel încât, registrele profeţilor şi apostolilor nu mai sunt fragmentate de acestea, obţinându-se în acest mod, un spaţiu în plus.

În raport cu monumentele din epoca lui Ştefan cel Mare, la Sf. Gheorghe din Suceava, alături de alte biserici din vremea lui Petru Rareş, mai apare un element nou în sistemul de decorare a turlei (sau a calotei, sau a bolţii semicilindrice în cazul lipsei turlei) – inscripţia ce înconjoară perimetral imaginea Pantocratorului. Concluzia nu este definitivă, odată ce dosarul privind programele iconografice ale sistemelor de boltire din bisericile moldoveneşti este încă incomplet. Oricum, din ceea ce cunoaştem, putem menţiona că o astfel de inscripţie lipseşte la Pătrăuţi, Voroneţ, Bălineşti şi Arbore, în timp ce nu avem date despre situaţia de la Sf. Ilie din Suceava, Neamţ, Hârlău şi Dorohoi. Pe de altă parte, putem afirma că inscripţia respectivă a existat la Dobrovăţ, Probota şi Humor (astăzi se văd doar urme imposibil de a le întregi) şi este perfect lizibilă la Moldoviţa[3]. Ducem lipsă de datele de la Sf. Dumitru din Suceava, Părhăuţi, Baia, Coşula şi Râşca, dar mai putem afirma că o astfel de inscripţie a existat la Sucevița.

[1] Ulea 1966, 207-231, a se vedea aici şi dezbaterile privind datarea acestor picturi (207-218), care de la demonstraţiile aduse de S. Ulea în favoarea datării cu anul 1534, nu s-au mai redeschis în această privinţă, data respectivă fiind cea general acceptată. A se vedea şi: Caproşu 1980, 69.

[2] Sinegalia 2007, 46-62, studiu în care este pusă problema raporturilor dintre particularităţile arhitecturii moldoveneşti din secolele XV-XVI, în special ale sistemului de boltire şi programele iconografice din spaţiul respectiv. Trasându-se tipologiile principale, mai multe detalizări sunt evacuate de pe agenda sarcinilor menite de a fi abordate în acest studiu, astfel, şi cazul picturilor din sistemul de boltire a turlei de la Sf. Gheorghe, apare în câteva menţiuni de grupare tipologică.

[3] Inscripţia slavonă citează ecfonisul urmat de *Trisaghionul serafimic*, din rânduiala slujbei anaforei din liturghiile Sf. Ioan Gură de Aur şi a Sf. Vasile cel Mare. Cu mai multe detalii la acest subiect vom reveni într-un studiu special.

Fig. 1. Sf. Gheorghe din Suceava, ansamblul picturilor turlei naosului.

Inscripţia de la Sf. Gheorghe, este în mare parte deteriorată, însă fragmentele care mai sunt vizibile ne permit identificarea sa. Astăzi din această inscripţie în greacă se mai păstrează câteva fragmente din prima parte a sa: [...]ΓΟ Θ(ΕΟ)Σ [...] ΚΡΙΤΗΣ ΠΑΝΤΩΝ ΠΕΛΩ [...]Δ [...] ΠΡΟΚΥ[...] ΥΨΩΘ[...]ΔΗΚΗΣ[...]ΤΗΡ[...]Ν[...]Σ Θ[...]. Fragmentele păstrate, precum şi lungimea intervalurilor dintre ele, inclusiv cel ce cuprinde distanţa de la ultima literă sesizabilă până la sfârşitul inscripţiei, ne conduc spre identificarea inscripţiei de la Sf. Gheorghe, cu un text ce apare foarte rar în contextul respectiv până la data pictării sale (1534), îl cunoaştem doar la biserica Cinstitei Cruci din Pelendri (Cipru, între 1353 şi 1374/75)[4], iar după această dată, mai frecvent, în redacţii uşor diferite, la biserica mănăstirii Sf. Nicolae Philanthropinon de pe insula lacului Ioaninei (1542)[5], capela Sf. Nicolae de la Marea Lavră athonită (1560) şi, mai târziu, la biserica de cimitir Sf. Nicolae din Kleidonia de Konitsa din Epir (1631)[6], la bisericile din Zagori (Epir): Sf. Nicolae din Vitsa (1618/19) şi Sf. Mina din Monodendri (1619/20)[7] şi în secolul XVIII la biserica schitului rupestru Panaghia

[4] Velmans 2001, 238; Παπαμαστοράκης 2001, 75, Pl. 59: +ΕΓΩ ΚΡΙΤΗΣ ΤΕ ΚΑΙ Θ(ΕΟ)Σ ΠΑΝΤΩΝ ΠΕΛΩ: [ΙΔΩΝ ΠΡ] ΟΚΟΙΨΑΣ ΥΨΩΘΕΝ ΠΡΩ ΤΗΣ ΔΗΚΗΣ: ΠΑΡΕΓΚΙΩΜΑΙ ΤΟΥΣ ΕΜΟΥΣ ΤΥΡΕΙΝ ΝΟΜΟΥΣ: ΩΣ(Τ)ΙΣ ΘΕΛΕΙ ΤΩΝ ΕΚΦΥΓΕΙΝ ΤΑΣ ΒΑΣΣΑΝΟΥΣ.

[5] Αχειμάστου-Ποταμιάνου 2004, p. 240 [138], fig. 30 la p. 50, aici inscripţia respectivă, pe care o reproducem în cele ce urmează, cuprinde jumătate din spaţiu, în cealată fiind citat Ps. 79. 15-16: +ΕΓΩ Θ(ΕΟ)Σ ΤΕ ΚΑΙ ΚΡΙΤΗΣ ΠΑΝΤΩΝ ΠΕΛΩ. ΙΔΟΥ ΠΡΟΚΥΨΑΣ ΥΨΩΘΕΝ ΠΡΟ ΤΗΣ ΔΙΚΗΣ. ΠΑΡΕΓΤΥΩ ΤΟΥΣ ΕΜΟΥΣ ΤΗΡΕΙΝ ΝΟΜΟΥΣ. ΟΣΟΥΣ ΘΕΛΕΙ ΤΗΝ ΕΚΦΥΓΕΙΝ ΤΑΣ ΒΑΣΑΝΟΥΣ.

[6] Semoglou 1998, 22, nota 100, inscripţia de la capela Sf. Nicolae: ΕΓΩ ΘΕΟΣ ΤΕ ΚΑΙ ΚΡΙΤΗΣ ΠΑΝΤΩΝ ΠΕΛΩ. ΙΔΟΥ ΠΡΟΚΥΨΑΣ ΥΨΟΘΕΝ ΠΡΟ ΤΗΣ ΔΙΚΗΣ ΕΝΤΕΛΛΟΜΑΙ ΜΟΝΟΥΣ ΕΜΟΥΣ ΤΗΡΕΙΝ ΝΟΜΟΥΣ. ΕΙ Δ'ΑΝ ΠΑΡΑΚΟΥΣΙΤΕ ΤΟΙΣ ΡΗΜΑΣΙ ΜΟΥ ΣΥΜΠΑΝΤΑΣ ΑΡΔΗΝ ΠΑΡΑΠΕΜΝΨΩ ΤΩ ΑΙΔΗ (Eu sunt Dumnezeul şi Judecătorul tuturor; apărând de sus înaintea judecăţii, ordon să urmaţi numai legile Mele. Dacă nu veţi asculta cuvintele Mele, o să vă trimit în Iad).

[7] Τούρτα 1991, 135, pl. 20, 21, 75 α-β, 76 α-β, în redacţie apoape identică cu cea la Sf. Nicolae Philanthropinon şi de asemenea asociată cu citatul din Ps. 79. 15-16. A se vedea tot aici şi imaginea pentru Sf. Nicolae din Kleidonia: Pl. 106β.

Spolaitissa din Mikanis (metoc al mănăstirii Sf. Ştefan de la Meteore).

Din versiunile cunoscute ale acestei inscripţii, după incipit, cea de la Sf. Gheorghe coincide cu textele din perioada postbizantină. Cu regret, anume a doua parte, în care apare diferenţa dintre versiunile circulate în secolele XVI-XVIII, este aproape dispărută la monumentul sucevean. Totuşi, spaţiul disponibil pentru ultima parte a inscripţiei, precum şi două litere încă lizibile în sectorul deteriorat (Σ şi Θ), ne conduc spre identificarea textului în conformitate cu versiunea de la Sf. Nicolae Philanthropinon, urmată şi în monumentele mai tardive din secolele XVII-XVIII. Acest text: +ΕΓΩ Θ(ΕΟ)Σ ΤΕ ΚΑΙ ΚΡΙΤΗΣ ΠΑΝΤΩΝ ΠΕΛΩ. ΙΔΟΥ ΠΡΟΚΥΨΑΣ ΥΨΩΘΕΝ ΠΡΟ ΤΗΣ ΔΙΚΗΣ. ΠΑΡΕΓΓΥΩ ΤΟΥΣ ΕΜΟΥΣ ΤΗΡΕΙΝ ΝΟΜΟΥΣ. ΟΣΟΥΣ ΘΕΛΕΙ ΤΗΝ ΕΚΦΥΓΕΙΝ ΤΑΣ ΒΑΣΑΝΟΥΣ (*Eu sunt Dumnezeul şi Judecătorul tuturor, apărând de sus înaintea Judecăţii, ordon să urmaţi doar legile mele pentru toţi cei care vor să scape de chinuri*) a fost interpretat ca fiind o parafrază/ adaptare a versetului Deut.32.39, cântat de Duminica lăsatului sec de carne (Semoglou 1998, 22, notele 101, 102), la începutul Postului Mare.

Dacă la Pătrăuţi, registrele puterilor îngereşti, ale profeţilor şi apostolilor nu cuprind decât 12 figuri fiecare (dispuse a câte trei pe segmentele spaţiale formate de cele 4 ferestre), la Sf. Gheorghe din Suceava, cele două registre ce conţin imaginile profeţilor şi apostolilor, totalizează, respectiv, 18 şi 16 figuri. De asemenea, la fosta catedrală mitropolitană, se mai operează o modificare în componenţa acestor registre, şi anume în cel ce conţine reprezentările apostolilor. La Pătrăuţi, putem vobri despre două registre clar distincte, cel al profeţilor, şi cel al apostolilor. Aici, la Sf. Gheorghe din Suceava, registrul superior conţine doar figurile profeţilor, pe când cel inferior, are o componenţa mixtă, apărând opt imagini ale apostolilor, nefiind reprezentaţi evangheliştii, care oricum apar pe pandantivi, şi tot atâtea de profeţi. Astfel, numărul total al profeţilor reprezentaţi în tamburul turlei, este de 26, ceia ce probabil constituie cel mai amplu ciclu profetic din acest spaţiu, în raport cu exemplele cunoscute din arta bizantină şi post-bizantină până în acest moment[8].

[8] O situaţie similară, a fost altfel rezolvată la Moldoviţa. Şi aici apar două registre supra-dimensionate de profeţi şi apostoli.

Fig. 2. Sf. Gheorghe din Suceava, *Pantocratorul* din cupola naosului.

Fig. 3. Sf. Gheorghe din Suceava, tamburul turlei naosului, registrele anghelice.

Fig. 4. Sf. Gheorghe din Suceava, tamburul turlei naosului, registrele profeţilor, apostolilor şi al *Liturghiei Divine.*

Fig. 5. Sf. Gheorghe din Suceava, tamburul turlei naosului, registrul profeţilor: David, Michea, Isaia, Avacum.

Fig. 6. Sf. Gheorghe din Suceava, tamburul turlei naosului, registrul profeţilor: Avacum, Naum, Sophonia (?), Amos.

Fig. 7. Sf. Gheorghe din Suceava, tamburul turlei naosului, registrul profeţilor: Ilie, Aggeu, Abdias.

Fig. 8. Sf. Gheorghe din Suceava, tamburul turlei naosului, registrul profeţilor: Abdias, Iona, Iezechiel, Ioel.

O astfel de desfăşurare, care tinde mai mult spre o reprezentare completă decât spre o selecţie, face inutilă comparaţia cu componenţa registrelor respective din alte biserici, pe care am operat-o în cazul Pătrăuţilor, unde într-adevăr întâlnim o selecţie. Din această perspectivă, prezenţa unor personaje mai rar întâlnite în alte locuri, nu ne poate surprinde.

În registrul superior, apar, precum am menţionat, doar imaginile profeţilor. Figurile a 18 profeţi sunt dispuse în următoarea ordine, începând din axul estic, spre sud: David, Michea, Isaia, Avacum (fig. 5), Naum, Sophonia (?), Amos (fig. 6), Ilie, Aggeu, Abdias (fig. 7), Iona, Iezeckiel, Ioel (fig. 8), Malachia (fig. 9), Zaharia, Navuthai, Daniel, Osea (fig. 10). Al doilea registru are, exact în axul estic, imaginea Sf. Ioan Botezătorul, spre sud, fiind reprezentaţi apostolii Pavel, Simon, Iacov şi Toma, iar spre nord: Petru, Andrei, Bartolomeu şi Filip (fig. 11-13), fiind absenţi, după cum s-a menţionat, evangheliştii. La aceste imagini, a lui Ioan Botezătorul şi ale celor opt apostoli, se mai adaugă în acest registru reprezentările a şapte profeţi, prezentaţi în continuare, pe aceiaşi direcţie ca şi în registrul superior, după apostolul Toma urmând: Samuil, Elisei, Moise, Solomon (fig. 14), Aaron, un profet neidentificat, Ghedeon (fig. 15).

Privind componenţa şi dispoziţia profeţilor din registrul superior, putem remarca prezenţa tuturor profeţilor mici şi a trei dintre cei patru profeţi mari. Acest registru, aproape complet al profeţilor „cu cărţi", îl întâlnim doar în pictura Serbiei de Morava, la Manasija (1407-1418): Тодић 1995,

Dacă cel superior, ca şi la Sf. Gheorghe din Suceava, este ocupat de figurile profeţilor (19), atunci în cel inferior, registrul apostolilor (aici 12), este completat nu cu imaginile altor profeţi, dar cu opt apostoli din cei 70 (Amplie, Stahie, Lina, Aristarh, Irodion, Arhip, Sosipatru (?), şi unul neidentificat). De altfel, şi compoziţia registrului profetic, diferă substanţial la cele două biserici pictate la trei ani distanţă una după alta. La Moldoviţa, figura centrală a registrului, în axul estic, este cea a Sf. Ioan Botezătorul (la Sf. Gheorghe din Suceava, după cum s-a menţionat, el de asemenea ocupă o poziţie centrală în acelaşi ax, dar în registrul inferior, între opt apostoli), în raport cu care, distingem câteva perechi de profeţi în pandant, precum lui Aaron din partea sudică, îi corespunde figura lui Melchisedec (absent la biserica mitropolitană suceveană) din partea nordică, dar şi cea a lui Moise, care-l urmează pe Melchisedec, în continuare, după acelaşi principiu, consemnăm perechea David şi Solomon, precum şi perechile marilor profeţi, Daniel şi Isaia în partea sudică, în pandant cu Ieremia şi Iezechiel, în cea nordică. Din profeţii mici, la Moldoviţa au fost reprezentaţi doar cinci (Ioil, Zaharia, Amos, Michea şi Sophonia), în raport cu registrul lor complet de 12 figuri la Sf. Gheorghe din Suceava. Pe lângă Ilie, Elisei şi Ghedeon, prezenţi şi la biserica din Suceava, la Moldoviţa mai apare şi Iacob.

Fig. 9. Sf. Gheorghe din Suceava, tamburul turlei naosului, registrul profeţilor: Iezechiel, Ioel, Malachia.

Fig. 10. Sf. Gheorghe din Suceava, tamburul turlei naosului, registrul profeţilor: Zaharia, Nabot, Daniel, Osea.

Fig. 11. Sf. Gheorghe din Suceava, tamburul turlei naosului, registrul profeţilor şi apostolilor: Sff. Petru, Ioan Botezătorul şi Pavel.

Fig. 12. Sf. Gheorghe din Suceava, tamburul turlei naosului, registrul profeţilor şi apostolilor: Sff. Filipp. Bartolomeu şi Andrei.

Fig. 13. Sf. Gheorghe din Suceava, tamburul turlei naosului, registrul profeţilor şi apostolilor: Sff. Pavel, Simon, Iacob şi Toma.

Fig. 14. Sf. Gheorghe din Suceava, tamburul turlei naosului, registrul profeţilor şi apostolilor: Samuel, Moses, Solomon.

Fig. 15. Sf. Gheorghe din Suceava, tamburul turlei naosului, registrul profeţilor şi apostolilor: Aaron, profet neidentificat, Ghedeon.

53-54; Παπαμαστοράκης 2001, 35. Ordonarea figurilor în acest registru, nu lasă să se întrevadă vreun sistem. Spre deosebire de registrul profeţilor de la Pătrăuţi, unde figurile sunt reprezentate procesional, orientându-se spre axul estic al tamburului turlei, aici, ţinutele sunt foarte variate, în afara oricărei logici procesionale.

De asemenea, nu putem constata în acest caz, nici reprezentările perechi ale profeţilor, bine cunoscute în arta paleologă, în care atitudinile lor lasă să se întrevadă un anumit moment de comunicare. Astfel, la Sf. Gheorghe din Suceava, putem

vorbi mai curând despre o galerie de reprezentări individuale, nu însă sub forma unor imagini statuar-frontale, cunoscute în arta bizantină, în special, în epoca comnenă, dar într-o diversitate de ţinute, ce cuprinde atât figuri statice, cât şi posturi destul de puternic agitate. De asemenea, în dispoziţia figurilor profeţilor de aici, nu observăm nici alăturările, sau contrapunerile (imagini în pandant) frecvente ale profeţilor, tipice atât pentru arta bizantină cât şi pentru cea post-bizantină (inclusiv din Moldova, ca de exemplu, la Pătrăuţi, Popăuţi-Botoşani, Bălineşti, Moldoviţa), precum: Moise/Aaron, David/Solomon, Ilie/Elisei, Isaia/Iezechiel ş. a. (Παπαμαστοράκης 2001, 174-181).

Cea mai mare „surpriză" în acest registru al profeţilor este, însă, lipsa unuia dintre marii profeţi, Ieremia şi, deopotrivă, prezenţa unui personaj, subscris – Ο ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΝΑΒΟΥΘΕΑΣ, identificabil cu Nabuthai din 3Reg. 20 (conform Septuagintei), care nu se regăseşte nici într-un registru al profeţilor cunoscut din arta bizantină şi post-bizantină (de altfel, nici într-un text nu i se atribuie calităţi profetice). Practic, este imposibil să presupunem în acest caz o eroare de subscripţie, cunoscute pentru alte monumente, ca şi o lectură defectuoasă a unui alt nume de profet veterotestamentar. Credem că, în acest caz, a fost reprezentat Nabuthai, pentru că s-a vrut să se reprezinte Nabuthai, o intenţionalitate care necisită explicaţii.

În primul rând, trebuie să insistăm asupra faprului că, cu toate că acest personaj veterotestamentar nu a fost niciodată tratat în calitate de profet, contextual, istoria sa, are tangenţe cu profeţii şi profeţiile biblice. Astfel, în Septuaginta, capitolul despre istoria lui Nabuthai (20) este în ordine inversă cu capitolul 21, comparativ cu textul masoretic, pentru a lega episodul de celelalte fapte ale profetului Ilie[9]. De asemenea, istoria lui Nabuthai a fost interpretată în literatura patristică ca o prefigurare a decapitării lui Ioan Botezătorul (Ps. – Ioan Gură de Aur)[10] şi a patimilor lui Iisus Hristos (Sf. Efrem Sirul)[11], dar şi ca exmplu de căinţă sinceră (Sff. Chiril al Ierusalimului[12] şi Ioan Gură de Aur[13]), sau de înţelegere cu intenţii rele, complot (Sf. Ioan Gură de Aur[14]).

Evitând expunerea istoriei relatate în 3Reg. 20 (1Reg. 21), extragem din ea câteva momente cheie: violarea de către regalitate a unor drepturi inalienabile (proprietatea asupra viei), de sorginte divină, prin învinuiri false de blasfemie şi *laesae majestatis* (ambele susceptibile pedepsei cu moartea şi, de altfel, echivalate, de ex.: Ex. 22.27; Ambrozie al Mediolanului, *De Nabuthai*, XI, 46): (Septuaginta 2004, 521, nota 20.10), în cadrul unui proces înscenat, cu toate aparenţele respectate, soldată cu lapidarea unui om nevinovat (Nabuthai), toate puse la cale de regină (Iezabel) cu ascendenţă asupra regelui, intervenţia divină prin profetul Ilie pentru pedepsirea făptaşilor, căinţa regelui Achaab, care aduce la amânarea (dar nu la anularea) sentinţei divine: „... nu voi aduce nenorocirea în zilele lui, ci în zilele fiului său voi aduce" (29).

[9] Septuaginta 2004, 520, nota 20; Anume în ciclul *Vieţii profetului Ilie*, apare şi scena *Lapidării lui Nabouthai* în faimosul manuscris iluminat din secolul al IX-lea, „Sacra Parallela" a lui Ioan Damschin (*Paris. gr. 923*): Weitzmann 1978, 89-93, Pl. XLII-XLIX. Un ciclu extins al istoriei lui Nabuthai, de asemenea integrată în ciclul vieţii profetului Ilie, îl regăsim în celebrul Letopiseţ ilustrat (1568-1576) al lui Ioan cel Groaznic. Fiecare scenă conţine mai multe secvenţe din această istorie: fol. 238^{v} – *Discuţia lui Achaab şi Nabuthai lângă vie* şi *Achaab în pat, resemnat după refuzul lui Nabuthai*; fol. 239 – *Iezabel îl mustră pe Achaab, Redactarea scrisorii în numele lui Achaab* şi *Citirea scrisorii în faţa bătrânilor şi fruntaşilor vecini cu Nabuthai*; fol. 240 – *Iezabel pune la cale judecata, Judecata cu martorii falşi* şi *Lapidarea lui Nabuthai*; fol. 240^{v} – *Iezabel vesteşte lui Achaab despre moartea lui Nabuthai* şi *Achab intră în stăpânirea viei*; fol. 241 – *Dumnezeu îl trimite pe Ilie la Achaab, Ilie îi vesteşte lui Achaab cuvântul Domnului, Achaab pleacă plângând şi îşi sfâşie hainele (Căinţa lui Achaab)*: Лицевой Свод.

[10] În Decollationem LIX, publicat la categoria *Spuria*, col. 485-487, text considerat a fi un pseudoepigraf până în prezent. Ca şi majoritatea pseudoepigrafelor de acest fel, desigur, a circulat în epocă ca un text autentic al Sf. Ioan Gură de Aur. Îl aflăm în *ms. slav. 152* (fol. 96^{v}-99) de la Biblioteca Academiei Române (BAR), datat cu secolul al XV-lea, provenind de la mănăstirea Neamţ, unde probabil a şi fost scris: Panaitescu 1959, 204 şi în manuscrisele *BAR, ms. slav. 305*(fol. 453^{v}-464^{v}) şi 327 (fol. 411^{v}-420), scrise în secolele XV şi, respectiv, XVI, în Ţara Românească: Panaitescu 2003, 45, 93.

[11] Septuaginta 2004, 520-521, nota 20,9, este citat *De ieiunio III, 5* al Sf. Efrem Sirul (publ. in: Beck, 1964, originalul sirian şi traducerea în germană). A se vedea tot aici şi interpretările Sf. Ambrozie al Mediolanului în *De Nabuthae* (nota 20,10). Traducerea în română: *Despre Nabot Izreeliteanul*, în: Ambrozie al Milanului 2007, 429-460.

[12] Relatează despre via lui Nabuthai, implicarea profetului Ilie împotriva nelegiurii inspirate de Iezabel şi căinţa regelui Achaab, care pentru sinceritatea acestui act, a fost graţiat de Dumnezeu: Cyrilli XXXIII, col. 417, 420 (textul grec.), 418-419 (trad. latină).

[13] Joannis Chrysostomi XLVII, col. 284; Joannis Chrysostomi XLVIII, col. 1042; Joannis Chrysostomi, col. 287-289. În manuscrisul din secolul al XV-lea, *BAR, sl. 155*, scris la Athos şi provenind de la mănăstirea Neamţ, la f. 278-285^{v}, apare textul lui Ioan Gură de Aur, „Cuvânt despre pocăinţa şi întristarea regelui Achaab": Panaitescu, 1959, 221 (aici, în catalog, cuvântul slav shtovan^{o}i este tradus prin „cruzimea", traducerea corectă fiind „întristarea"), la fel şi în *BAR, sl. 303* (fol. 99-106), scris în Ţara Românească în sec. XV: Panaitescu 2003, 29.

[14] Joannis Chrysostomi, LVII, col. 405, trad. în limba română: Ioan Gură de Aur 1994, 430.

Contextul amplasamentului lui Nabuthai, în registrul profetic, între Daniel şi Zaharia, pare să nu ne spună nimic în plus nici în privinţa alegerii acestui loc, nici a motivului de reprezentare total neobişnuit a acestui personaj în rândul profeţilor. Doar faptul că în pandant cu această imagine, exact pe partea opusă a tamburului turlei, este înfăţişat profetul Ilie, ne poate sugera o explicaţie a amplasamentului, nu şi a motivului. Lipsa lui Ieremia din acest registru, a unuia dintre profeţii mari, în situaţia când avem o galerie de profeţi, la care adăugăm un cvasi în faţa calificativului de complectă doar din cauza acestei lipse, precum şi textul de pe rotulus, care probabil este o parafrază din cartea lui Ieremia, ne face să credem, că anume figura acestui profet a fost „sacrificată" prin schimbarea subscripţiei, pentru ca să apară Nabuthai, în faţa lui Ilie, a cărui istorie, precum am văzut, atât în tradiţia scripturistică a *Septuagintei*, cât şi în cea iconografică, a fost legată de numele celebrului profet biblic. Nu ne apare, însă, şi motivul „sacrificării".

Din aceste perspective, credem că ar fi îndreptăţită căutarea explicaţiei, într-o intenţionalitate legată de anumite evenimente istorice, la care s-ar fi raporat aluziv această imagine total insolită. Dificultatea acestor căuătări rezidă în multiplele x-uri, pe care le conţine ecuaţia problemei date. Cele mai importante dintre ele ar fi: lipsa informaţiilor referitor la personalitatea, care a supravegheat (şi, respectiv, a dat indicaţii) la executarea acestor picturi; polivalenţa episodului biblic legat de Nabouthai (şi de personajele implicate: Achaab, Iezabel, profetul Ilie), care, la fel ca şi în interpretările patristice, putea să facă aluzii la fenomene diverse (injustiţie regală, implicarea reginei, căinţă sinceră etc.), precum şi lacunele documentare firești, care împiedică reconstituirea mai amplă, mai detaliată şi nuanţată a raportorurilor dintre actorii evenimentelor istorice din această epocă.

Dacă urmăm datarea, sprijinită pe respectiva demonstraţie a lui Sorin Ulea, pe care, la moment, nu avem motive să o contestăm, anul 1534 (mai precis prima jumătate a sa), ar fi cel care pune limita istorică evenimentelor, încadrarea cărora în această ecuaţie ar fi fost posibilă. Urmărind cele petrecute în vremea ctitorilor principali ai bisericii, Bogdan al III-lea şi Ştefan al IV-lea, desigur, anul care a „răsturnat" destine, a fost cel al „frondei boiereşti" din 1523, urmând pe cel al definitivării construcţiei şi sfinţirii noii biserici mitropolitane. Evident, acest an, bulversat de un conflict intern de proporţii, a „produs" multiple situaţii, interpretabile, sub diverse aspecte, în cheia aluziilor veterotestamentare, inclusiv a celor din istoria lui Nabuthai[15].

Cea mai mare rezonanţă, precum se ştie, lăsând şi urme contradictorii în izvoarele narative, a avut-o execuţia lui Luca Arbure, urmată de sugrumarea fiilor săi. În cronica lui Macarie, execuţia bătrânului hatman nu lasă să se întrevadă nici o bănuială privind injustiţia acestui act[16]. Dacă am

[15] În istoriografia artei moldoveneşti din secolul al XVI-lea, „responsabilitatea" pentru complexele intervenţii livreşti în programele iconografice, este pusă pe seama eruditului egumen al mănăstirii Neamţ, iar din 1531, episcopul de Roman, Macarie. Exemplar în acestă privinţă este cazul Dobrovăţului: Ulea 1984, 308-309; Ulea 1985, 14, 22; Costea 1991, 21-22; Cincheza-Buculei 1992, 16. Pe lângă ansamblurile de pictură de la începutul celei de a doua jumătăţi a secolului al XVI-lea (Râşca, gangul turnului de intrare de la Neamţ, paraclisul de la Bistriţa şi pridvorul şi pronaosul de la Neamţ): Ulea 1985, 14, nota 5, mai recent, s-a presupus şi o posibilă intervenţie a iluminatului episcop, la redactarea ciclul vieţii Sf. Ioan Botezătorul de la Arbore: Costea 2005, 5, supoziţie la care vom reveni în nota următoare.

[16] Macarie 1959, 80 (slav.), 93-94 (traducerea): „Domnul precum s-a spus înainte, Ştefan cel Tânăr şi cursul vieţii îndreptându-l cu pricepere după rânduiala celor înţelepţi, vrăjmaşul cel vechi n-a mai răbdat mai mult râvna cea bună, ci a început să sădească la primii sfetnici mai înainte zişi, nesaţul, mama invidiei şi dușmănie cruntă. Umblând ei cu acestea, Ştefan voievod a tăiat capul hatmanului său şi totdeodată întâiului său sfetnic, numit Arbure, în luna aprilie, la curţile domneşti de la Hârlău, în anul şapte mii şi unu către treizeci". Evidenţierile, care ne aparţin, indică destul de clar, că neorânduiala este pusă pe seama celor înţelepţi, deci primii sfetnici mai înainte zişi, şi din cauza uneltirilor lor („umblând ei cu acestea"), domnul taie capul celui dintâi dintre ei, hatmanului Luca Arbure. O explicaţie a evenimentului, pe care o putem califica drept „oficială", a domniei. A se vedea în această privinţă, tratarea similară a sursei la: Pâslariuc 2005, 55. O altă interpretare, o găsim peste mai mult de un secol după consumarea evenimentului, la Grigore Ureche care, lăsând problema culpabilităţi hatmanului sub umbra incertitudinii („pe carile să-l fie aflat în viclenie, iară lucru adevărat nu să ştie"), remarcă meritele sale deosebite, faţă de domn şi Ţară („ce au crescut Ştefan-vodă pe palmile lui, avându atâta credinţă şi în tinereţile lui Ştefan-vodă toată ţara o cârmuia"), transferă povara responsabilităţii pentru sugrumarea sa pe cei „mulţi vrăjmaşi", care „cu multe cuvinte rele l-au îmbucat în urechile domnu-său", neevitând să remarce şi vina domnului, atenuată prin remarcarea vârstei sale („Ci pururea tinerii să pleacă şi cred cuvintele cele rele (ale puhlibuitorilor)"): Ureche 1958, 145. În final, execuţia lui Arbore, este pusă definitiv sub semnul injustiţiei, pentru care în ultimă instanţă se face vinovat domnul: „Şi acea plată au luat de la dânsul, în loc de dulceaţă amar, pentru nevoinţa lui cea mare, că nici judecatu, nici dovedit au perit". Greu de presupus că, la o distanţă temporală, totuşi, destul de importantă, Grigore Ureche, ar fi reinterpretat evenimentul doar pe cont propriu, datorând acest lucru partizanatului său faţă de marea boierime, şi opţiunilor sale pentru un sistem politic intern influenţat de modelul polon. Considerăm că aceste din urmă momente, relevate în istoriografie (a se vedea de ex.: Panaitescu 1925; Panaitescu 1994, 179), explicând în mare parte articularea acestei inerpretări

presupune că Macarie, în cronica sa, menţinându-se în limitile unei versiuni oficiale în interpretarea evenimentului, dar cunoscând la fel şi opinia, care avea să se articuleze în cronica lui Grigore Ureche un secol mai târziu, şi pe care, eventual, cel puţin o lua în seamă, atunci, ţinând cont de ataşamentul pe care-l manifestă constant faţă de instituţia domniei (cu excepţia episodului legat de domnia lui Iliaş vodă), atunci, în limitele supoziţiei participării sale la supravegherea executării picturii din biserica mitropolitană, apariţia lui Nabuthai în registrul profeţilor de aici, nu putea fi decât un gest aluziv la actul de căinţă, deci a grijii faţă de sufletul voievodului Ştefan cel Tânăr, unul dintre principalii ctitori ai acestui locaş[17].

De altfel, această iniţiativă putea să vină şi din partea altui reprezentant al înaltului cler, de exemplu, a mitropolitului Moldovei, Teofan I, cu toate că preocupările sale cărturăreşti sunt mai puţin cunoscute[18], iar în ceea ce priveşte intervenţiile sale în domeniul picturii murale, o inscripţie deasupra intrării din pronaos în naos al bisercii Sf. Gheorghe a mănăsirii Voroneţ, menţionează că pronaosul a fost înfrumuseţat şi aurit de arhiepiscopul Moldovei Teofan[19].

Sfârşitul tragic al hatmanului Luca Arbure a eclipsat în surse alte destine ale dramaticului an 1523, ceea ce nu exclude, că imaginea insolită de la Sf. Gheorghe din Suceava, să fi făcut referinţe la un alt personaj. De exemplu, din perspectiva înlocuirii presupuse a subscribţiei lui Ieremia cu cea a lui Nabuthai, s-ar putea vedea o aluzie la un personaj cu acelaşi nume, Ieremia vistiernicul, care cu toate că a evitat un final pe măsura celui suferit de Luca Arbore, dar care făcea şi el parte din boierii eliminaţi din sfatul domnesc între 20 ianuarie şi 15 martie 1523, pierzând şi dregătoria, lucru, probabil, de asemenea considerat ca un act de injustiţie împotriva sa[20], iar apartenenţa sa ulterioară la cler, de asemenea merită să fie ţinută în seamă în acest context.

Cu toată rezonanţa decapitării hatmanului Luca Arbure şi, eventual, a destinelor altor personaje

în opera cronicarului moldovean, nu ar contrazice presupunerea că Grigore Ureche a exprimat în cronica sa o veche tradiţie, perpetuată în mediul boierimii moldoveneşti. Existenţa acestei tradiţii presupuse, precum am văzut, nu se reflectă în nici un fel, în cronica lui Macarie. În studiul citat în nota precedentă, Costea 2005, s-a depistat sursa subscribţiei insolite a mesenilor din scena ospăţului lui Irod (asta fiind *Viaţa şi tăierea capului cinstitului proroc, Înainte-Mergătorului şi Botezătorului Ioan*, scrise de ucenicul său Ioan, adică Marco, fiind cunoscută circulaţia versiunilor slavone în spaţiul românesc: p. 4), însă mai departe, legătura cu cronica lui Macarie (şi de aici, la presupunerea implicării eruditului episcop în redactarea acestor inscripţii), pare a fi forţată. Sfetnicii din cronica episcopului de Roman şi „puhlibuitorii" din cea a lui Ureche, sunt oameni diferiţi. În primul caz, e vorba de o parte din boierimea, care alcătuia sfatul domnesc încă de la Ştefan cel Mare sau de la Bogdan al III-lea, capul căreia era hatmanul Luca Arbure, şi anume ea este culpabilizată în această cronică de neorânduiala care a destrămat armonioasa colaborare dintre tânărul domn şi boierii experimentaţi, rezultatul fiind execuţia căpeteniei lor. Deci, în nici un fel nu poate fi vorba de execuţia lui Arbure din cauza unor sfetnici (în baza textului cronicii lui Macarie), aceştia din urmă fiind în complicitate cu bătrânul hatman şi nu „turnătorii" lui. La Gr. Ureche, apar alţi „sfetnici", acei „puhlibuitori", după cum îi blamează cronicarul, prin care, de fapt, domnul începe să-i substituie pe primii în sfatul domnesc, între 20 ianuarie şi 15 martie 1523: Székely 2002, 59-60; Pâslariuc 2005, 53-54.

[17] Anume momentul căinţei răscumpărătoare este în primul rând accentuat, în expunerea detaliată a istoriei lui Nabuthai pe care o întâlnim în traducerea românească a *Învăţăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* (în singurul manuscris ce reflectă originalul slavon al scrierii acest capitol nu s-a păstrat: Învăţăturile 1996). Este semnificativ şi faptul că la o vreme apropiată de evenimentele dramatice ale domniei lui Ştefan cel Tânăr şi de pictarea noii biserici mitropolitane din Suceava, într-o scriere ce apare în mediul monahal (fără a intra în dezbaterile privind paternitatea ei şi intenţiile alcătuirii, a se vedea principalele opinii la ecest subiect în: Ursu 1997, 7-21) din vastele posibilităţi oferite de Sfânta Scriptură pentru omiletica moralizatoare, a fost selectat şi expus în amănunte capitolul biblic referitor la Nabuthai, urmat de alte trei compatimente în care sunt relatate consecinţele nelegiuirii faţă de proprietarul viei, pentru Achab, pentru fiul său Ioram, săgetat „să fie pentru moartea lui Navutheiu" şi pentru soţia sa Iezabel pe care „o scoaseră din cetate şi mâncară trupul ei câinii, precum zisese Ilie proroc pentru dânsa" (profeţie urmată exact după uciderea lui Nabuthai): au apărut mai multe ediţii ale versiunii româneşti, a se vedea: Partea I, compatimentele începând cu "Aicea zice pentru Ahav împărat. A treia împărăţie").

[18] Putem face referinţă doar la cărţile copiate la dispoziţia sa, Liturghierul de la 1532, copiat la mănăstirea athonită Zograf: Turdeanu 1997, 271-276, şi Apostolul din 1543, scris de diaconul Mihai: Păcurariu 1992, 471.

[19] În opinia cercetătorilor, intervenţia mitropolitului s-a limitat la lucrări de renovare parţială şi aurire a ornamentelor: Chincheza-Buculei 1993, 7. S-a atras atenţia şi asupra unei eventuale erori în această inscripţie, aici fiind menţionat anul isprăvirii lucrărilor – 1550, moment în care Teofan nu mai era mitropolit al Moldovei: Ciobanu C. 2010, 97, nota 586. Rezultatele lucrărilor de restaurare au confirmât că picturile din pronaos sunt contemporane celor din naos, şi doar intervenţiile parţiale şi aurirea ar data de la mijlocul secolului al XVI-lea: Boldura 2007, 402-404.

[20] Înrudit prin alianţă cu familia domnitoare, prin soţia sa Anuşca, fiica lui Dragoş, nepoată de fiu a lui Duma pârcălab, vărul lui Ştefan cel Mare, este cunoscut în dregătorii din 1499 (vistiernic de grad inferior), îndeplinind misiuni diplomatice şi ajungând la funcţia de mare vistiernic pe timpul lui Bogdan al III-lea (către 1516): Stoicescu 1971, 304. Deşi, precum s-a menţionat, evită pedeapsa capitală şi nici nu ia drumul pribegiei, iar la 1525 mai apare ca donator în favoarea mănăstirii Moldoviţa, curând, din motive necunoscute, se călugăreşte sub numele de Evloghie, la mănăstirea sa din Sălăgeni, unde a şi fost înmormântat după 1546: Pâslariuc 2005, 69. Este cunoscut şi un manuscris, *Apostol*, copiat şi donat de monahul Evloghie mănăstirii Sălăgeni la 1528: Turdeanu 1997, 263-266; Panaitescu 1959, 32-34.

din dramaticul an 1523, ar fi necesar să examinăm şi alte piste de interpretare a imaginii analizate, legate de evenimente mai apropiate de data pictării, şi în acelaşi timp, mai actuale pentru noua domnie, cea a lui Petru Rareş. Din acest punct de vedere, ar trebui luate în calcul şi alte dimensiuni ale istoriei lui Nabuthai, decât cele discutate până aici, şi în special, cea legată de fidelitatea faţă de moşia strămoşilor: „Şi Nabuthai i-a zis lui Achaab: *Fereascâ Dumnezeu să-ţi dau ţie* ***moştenirea părinţilor mei****!*" (3Reg. 20.3/1Reg.21.3)[21], interpretabilă ca o aluzie la una dintre probleme de actualitate ale politicii externe promovate de Petru Rareş în prima parte a domniei sale, şi anume, recuperarea Pocuţiei. Episcopul Macarie, relatând despre începutul reluării diferendului pocuţian de către Petru Rareş, utilizează un termen echivalent celui din textul biblic citat: „În anul 7039 (1531), luna august s-a întâmplat că domnul Petru voievod aruncându-şi privirile peste tot, a trimis cu rugăminte la craiul leşesc ca să-i dea înapoi moşia lui părintească (Pocuţia - *n.n.*), care fusese smulsă în vremea domnilor care au fost înainte."[22]

Este binecunoscut, că în tradiţia creştină, Vechiul Testament, a fost constatnt interpretat în cheia prefigurării evenimentelor nou-testamentare. În acelaşi timp, a fost folosit intens, nu doar în literatura teologică, dar practic în toate genurile literaturii bizantine, inclusiv în literatura istorică, în care se reflecta şi ideologia politică: „il a fournit un arsenal des *figures* dont les rhéteurs, chroniqueurs et hagiographes usent et abusent, des modèles de bonne ou mauvaise royauté, des types de héros *positifs* ou *négatifs*".[23] Figuri retorice şi paralelisme vetrotestamentare sunt prezente astfel, în cronografia bizantină, inclusiv în operele care, în traduceri slave, au circulat în spaţiul românesc. Cu siguranţă, cel care a introdus prin subscripţie figura lui Nabuthai în ciclul profeţilor veterotestamentari, s-a bazat pe literatura scripturistică şi teologică, unde istoria sa a fost expusă şi interpretată, însă, raportarea simbolică, la un personaj/eveniment contemporan, mai curând ar fi de inspiraţie cronografică, care oferă astfel de exemple pentru personajele şi evenimentele din epoca bizantină[24].

La încercările noastre de a creiona câteva explicaţii ipotetice privind imaginea insolită a lui Nabuthai în registrul profeţilor de la Sf. Gheorghe din Suceava, s-ar cuveni să adăugăm şi o altă observaţie. Cu toate că destul de rare, aceste referinţe vetero-

[21] „Atitudinea lui Nabuthai nu este un simplu ataşament sentimental faţă de pământul strămoşilor, ci o fidelitate teologală, o manifestare a credinţei faţă de ţara pe care Domnul o încredinţase neamului său (Num. 36.7; Lev. 25.13)": Septuaginta 2004, 520, nota 20.3.

[22] Macarie 1959, 83, 97, de fapt, în august 1530: Ciobanu V. 1978, 117.

[23] Dagron 2010, 379. A se vedea şi: Dagron 1996, 70: „À Byzance, l'Ancien Testament a valeur constitutionelle; il a la même normativité dans le domaine politique que le Nouveau Testament dans le domaine moral. L'histoire des Juifs, soigneusement déshistoricisée et déjudaïsée par cette lecture chrétienne, a pour fonction de préfigurer ce que sera ou devra être la conduite de l'Empire, de comprendre dans quelles conditions et par conformité avec quelles *figures* bibliques un suverain gagnera ou perdra sa légitimité, un fils héritera du pouvoir de son père, un roi pourra se dire prêtre".

[24] Pe lângă alte aluzii veterotestamentare, în Cronografia lui Theophanes Confesorul, apar câteva paralele între împăraţii romano-bizantini şi regele Achaab: Valens şi călugărul Isaac în ajunul campaniei împotriva goţilor, politica religioasă a lui Constantin Copronimos, „Noul Achaab" – împăratul Nichifor, mustrat nu doar pentru politica sa religioasă, dar şi pentru lăcomie, şi de asemenea Nichifor, rostind „Cine ar înduplea pe Achaab să meargă ?": Theophanis 1839, 102, 678, 761, 762; Teofan 2012, 86, 420, 467, 468. Cronografia lui Theophanes a avut însă o circulaţie restrânsă şi, probabil, doar parţială în traducerile slavone, fiind fragmentar intercalată între cronicile lui Gheorgheos Synkellos şi Gheorghios Amartolos: Бражникова 2000, 108-109. Cea mai intensă circulaţie în versiunile slave a avut-o *Cronica lui Gheorghe Amartolos*. Referinţele veterotestamentare aici sunt destul de abundente, ţinând cont şi de multiplele „abateri" filosofico-teologico-moralizatoare de la expunerea cronografică propriu-zisă. Astfel, pe lângă menţiunea cazului lui Nabuthai în cadrul expunerii domniei lui Achaab, acest personaj mai este amintit în suita reflecţiilor privind judecata injustă şi mărturia falsă, în contextul condamnării lui Arie la sinodul de la Niceea şi „reabilitarea" sa ulterioară de către împărat. Referinţe la Achaab şi Iezabel apar şi în alte contexte, atât în expunerea istoriei Vechiului Testament cât şi în cea a imperiului post-constantinian: Истрин 1920, 92, 153, 168, 178-180, 182, 346, 350, 371; Матвеенко, Щеголева 2000, 87, 135, 146, 154-155, 157, 277, 280, 298. În traducerea slavă a cronicii lui Zonara, istoria lui Nabouthai este descrisă detaliat, făcându-se trimitere la ea şi atunci când se spune despre împlinirea profeţiei de distrugere a neamului lui Achaab, în pasajul despre fiul său Ioram: Zonara 1841, 162-163, 181. Cu toate că domniei lui Achaab, în această cronică, i se oferă un spaţiu destul de extins, în expunerea evenimentelor din următoarele epoci, nu găsim referinţe la el. În versiunea slavă a Cronicii lui Constantin Manasses, referiţe veterotestamentare sunt prezente doar în câteva cazuri: trădarea lui Nikephoros Phocas de către Theophano (Samson şi Dalila, dar şi Tindarida, una dintre fiicele lui Tindar al Spartei, mai curând Clitemnestra, soţia lui Agamemnon, decât Elena, soţia lui Menelau) – referinţă preluată şi acomodată de către Macarie realităţilor din Moldova (cu schimbarea semnului, de această dată, fidelitatea doamnei Elena, soţia lui Petru Rareş, este contrapusă infidelităţii personajelor menţionate): Macarie 1959, 85, 100, visul lui Athanassios cu referinţă la Ezekias ş.a.: Manasses 1989, 329, 276. Macarie foloseşte şi alte asocieri veterotestamentare, descriind domnia lui Petru Rareş: face aluzie la Ps. 82(83).10.11, în legătură cu bătălia de la Feldioara, aminteşte de istoria lui Iov, atunci când domnul este trădat de boieri, îi spune domnului Noul Noe, care şi-a salvat familia în cetatea Ciceiului, de „potopul" marii invazii: Macarie 1959, 82, 84, 85 şi 97, 98, 100. Pentru circulaţia traducerilor slavone ale cronicilor bizantine a se vedea: Mihăilă 1989, 8-22.

testamentare menite să evoce realităţi de actualitate, se pare că s-au mai întâlnit în pictura murală din Moldova. În această cheie a fost interpretată de către Sorin Ulea, scena *Căinţei lui David*, din pronaosul bisericii Sf. Gheorghe de la curţile domneşti din Hârlău, insolită şi ea, dar anume prin dimensiunile şi poziţionarea sa, în afara oricărui ciclu iconografic, precum şi aceeaşi scenă, apărută de asemenea într-un context neobişnuit, la biserica *Pogorârii Sf. Duh* a mănăstirii Dobrovăţ (Ulea 1984, 287-292). Fără a intra în discuţie privind interpretarea acestui subiect, în contextul respectiv, propusă de Sorin Ulea, care, datând ambele ansambluri de picturi cu anii de început ai domniei lui Petru Rareş (nu insistăm nici asupra problemei datării picturilor de la Hârlău cu anul 1530, propuse de acelaşi autor), a văzut în modalitatea şi contextualutatea acestor scene un gest de căinţă a ctitorului picturilor, pentru păcatul adulterului părintelui său, Ştefan cel Mare, oricum, trebuie să recunoaştem, că amplasamentul şi amploarea neobişnuită a celor două scene, pare a fi o reflectare, prin grila lecturii veterotestamentare, a unor evenimente/personaje relevante pentru realităţile istorice ale Moldovei din acele timpuri. Considerăm că şi imaginea lui Nabuthai se înscrie pe aceeaşi linie, iar cercetările ulterioare ne vor apropia de adevăratul său mesaj, pentru care aici, am început doar să schiţăm pistele de investigaţie.

Al doilea registru, precum am menţionat anterior, are o compoziţie puţin obişnuită. În axul estic, este figurat Sf. Ioan Botezătorul, în tipul iconografic de „Înger al pustiei", spre care, din ambele părţi se îndreaptă o procesiune a apostolilor. Amplasamentul Sf. Ioan în axul estic a fost repetat şi la Moldoviţa, dar în registrul superior, încadrat de profeţi[25]. La Sf. Gheorghe din Suceava, figurile profeţilor, care completează registrul, sunt dispuse la fel ca şi cele din registrul superior, în afara oricărei procesiuni, în posturi „autonome". Dacă în registrul superior prevalează profeţii cărora li se atribuie cărţile profetice ale Vechiului Testament, aici situaţia este mai variată, fiind reprzentate personaje cărora li se atribuie alte texte veterotestamentare, decât cele propriu-zis profetice (dar care, ca şi întreg corpusul de scrieri biblice, sunt interpretabile în cheie profetică, de prefigurare a evenimentelor nou-testamentare): Moise, Solomon, cei care apar în calitate de profeţi în Sfânta Scriptură: Samuel, Elisei, Ioan Botezătorul, sau cărora exegeza biblică creştină le atribuie „gesturi profetice": Aaron („toiagul lui Aaron") şi Ghedeon („lâna lui Ghedeon"). N-am reuşit să identificăm a şaptea figură din acest registru, subscripţia căreia nu s-a păstrat, iar textul de pe rotulus, care este începutul unei parafraze din Cartea lui Daniel, nu ne îngăduie o atribuţie sigură, ţinând cont de faptul că acet personaj nu poate fi în nici un fel identificat cu Daniel, care a fost reprezentat deja în registrul supreior, în chipul iconografic consacrat, pe când figura profetului neidentificat, contrazice din toate punctele de vedere (vârsta, vestimentaţia etc.) tradiţia de reprezentare a profetului Daniel.

Unele imagini ale profeţilor sunt însoţite de atribute speciale. În registrul superior doar cea a lui David este însoţită de un astfel de atribut, chivotul, pe care îl ţine în mâna dreaptă[26], iar în cel inferior, ele apar în imaginile lui Moise (vasul de aur pentru mană – Ex.16.33-34)[27], Solomon

[25] Aici, numărul figurilor reprezentate este amplificat în raport cu cel de la biseica mitropolitană, respectiv la 20 şi 22 de figuri în cele două registre. În registrul inferior, în cadrul procesiunii apostolilor, sunt introduşi şi cei patru evanghelişti: Lungu, Sinegalia 2007, imaginea de pe copertă.

[26] Reprezentarea acestui atribut are corespondenţă în textul de pe rotulosul lui David (Ps.45.5-6), la fel ca şi în reprezentarea similară a aceluiaşi atribut (în forma unei case cu acoperişul în două ape, formă cunoscută pentru cutii încă din vechiul Egipt şi adesea adoptată pentru *κιβωτος*: Revel-Neher 1984, 199) din absida altarului de la Bălineşti, care este „confirmată" de un alt citat din psalmi: Ps. 131.8, prescris în Erminia lui Dionisie pentru reprezentarea lui David, asociată la tema *Adormirii Maicii Domnului*: Dionisie 1979, 124-125 (Pentru alte referinţe şi semnificaţiile imaginii de la Bălineşti, a se vedea: Semoglou 2015, 370), sau la Popăuţi-Botoşani (după 1496), unde David, reprezentat cu atributul respectiv, ţine în mână rotulusul cu inscripţia din *hairetisme* similară celei din *icosul* 12 al Acatistului Maicii Domnului sau *icosul* 5 din Acatistul Adormirii Maicii Domnului, în care este invocat *chivotul*. Acelaşi atribut se pare că a fost reprezentat în mâna lui David în picturile de la Dragalevci: Gerov 2003, 73 (lipsa reproducerii nu ne îngăduie o afirmaţie mai sigură), iar în Moldova mai apare în imaginea lui David în medalion de pe arcul triumfal de la Voroneţ, asociată de această dată cu inscripţia de pe rotulus, care citează Ps. 44.11 (Bedros 2011, Anexe, Voroneţ, IV.Arcul Triumfal, 37) şi, mai târziu, în registrul profeţilor din tamburul turlei de la Moldoviţa.

[27] Acest atribut este destul de frecvent în epoca paleologă, pe vas apărând în clipeus imaginea Panaghiei (Chora (Kariye Djami), Lesnovo, Ravanica, Jošanica, Manasija): Underwood 1966, Pl. 73-74; Παπαμαστοράκης 2001, Pl. 108α, 132α, 136α, 143γ. La Kalenić, atributele sunt inversate, vasul apare în mâinile lui Aaron, iar toiagul înmugurit – la Moise: Simić-Lazar 1995, 46. De asemenea, vasul de aur este reprezentat în mâinile lui Aaron la Arilje: Παπαμαστοράκης 2001, Pl. 66β, Prizren, Peć şi Dragalevci: Gerov 2003, 75). Despre legătura cu imnografia marială a acestui atribut a se vedea: Цветковић 2011, 50-52. În absida altarului de la Bălineşti este înfăţişat cu acelaşi vas (clipeusul cu imaginea Maicii Domnului nu este vizibil, de altfel, ca şi la Sf. Gheorghe din Suceava), fără rotulusul cu inscripţie, de altfel, ca şi pe arcurile triumfale de la Popăuţi-Botoşani şi Voroneţ, precum şi în tamburul turlei de la Moldoviaţa. Într-un alt ciclu al profeţilor de la Bălineşti,

(templul)[28] şi Aaron (toiagul înmugurit)[29]. Câteva reprezentări se disting prin vestimentaţii specifice, caracteristice imaginii unor profeţi precum: podirul lui Aaron, straele regale la David şi Solomon, tunica scurtă la Daniel, mantia căptuşită cu blană de oaie la Ilie. Introducerea atributelor, în reprezentarea profeţilor, chiar şi la o scară limitată, distinge picturile de la Sf. Gheorghe din Suceava de cele de la Pătrăuţi, unde ele lipsesc cu desăvârşire, dar rămâne totuşi în urma cazului de la Bălineşti, mai precis a registrului profetic din absida altarului de aici, unde mai apare *lâna* lui Ghedeon, *poarta* lui Iezechiel, *sfeşnicul* lui Zaharia, *scara* lui Iacov şi *muntele* lui Daniel (nu apare însă templul lui Solomon, iar Aaron, în loc de toiagul înmugurit ţine în mână cadelniţa). Prezenţa acestor atribute, „susţinute" de textele de pe rotulusurile profeţilor din registrul tamburului turlei naosului, cu rol prefigurativ mariologic şi al Întrupării, caracterizează în mod special arta sârbească din epoca paleologă (Глигоријвић-Максимовић 2006, 281-317). În Moldova, „înzestrarea" profeţilor cu atribute, pare să atingă punctul culminant în cazul bisercii Bunei Vestiri a mănăstirii Moldoviţa (*cornul* lui Melchisedec, *vasul de aur* al lui Moise, *poarta* lui Iezechiel, *lâna* lui Ghedeon, *sfeşnicul* lui Zaharia, *cadelniţa* lui Aaron, *chivotul* lui David, *muntele* lui Daniel, *cleştele* lui Isaia, *scara* lui Iacob).

Includerea imaginii Sf. Ioan Botezătorul în registrul profeţilor din turle, este cunoscută în arta paleologă (Geraki, Karan, Pelendri, Sf. Andrei de pe Treska, Lesnovo, Markov, Curtea de Argeş), apărând cu regularitate la cele mai importante ansambluri ale Serbiei de Morava la limita secolelor XIV-XV (Manasija, Ravanica, Kalenic): Παπαμαστοράκης 2001, 243, nu însă, în tipul iconografic de „Înger al pustiei", caracteristic, deja, monumentelor din epoca post-bizantină. Erminia lui Dionisie recomandă plasarea imaginii Sf. Ioan Botezătorul în axul vestic, în pandant cu imaginea Maicii Domnului, din cel estic, în registrul anghelic, deasupra registrului profeţilor, dispoziţie urmată deja în secolul al XVI-lea, de exemplu, la Sf. Nicolae Philanthropinon (Dionisie 1979, 248; Αχειμάστου-Ποταμιάνου 2004, fig. 30, 32). Reprezentarea Înaintemergătorului de la Sf. Gheorghe din Suceava, pare a fi o soluţie intermediară între insistenţa cu care apare în arta paleologă tardivă în registrele profetice din tambururile turlelor şi evidenţierea sa specială (aici spre el se îndreaptă procesiunea apostolilor) din arta post-bizantină[30], de asemenea în complexul programului iconografic al sistemului de boltire. Textul de pe rotulus este, probabil, cel mai frecvent întâlnit în imaginile Sf. Ioan Botezătorul.

Remarcăm că toţi apostolii, care flanchează figura Sf. Ioan Botezătorul, ţin în mâini rorulusuri desfăşurate cu texte, cu excepţia Sf. Pavel, reprezentat cu evanghelia închisă în mână, toate textele identificate (6 din 7), de altfel, fiind preluate din epistolele sale. Reprezentarea apostolilor cu rotulusurile desfăşurate nu a fost o practică obişnuită nici în pictura bizantină, nici în cea post-bizantină. De obicei, ei au fost reprezentaţi cu evanghelii închise, sau rotulusuri strânse. Din această perspectivă, este foarte dificil să găsim repere de comparaţie în privinţa textelor citate. Precum am menţionat, în cazul de la Sf. Gheorghe din Suceava, toate textele reproduc pericope din epistolele Sf. Pavel. Într-un caz, întâlnim desfăşurarea unui text consecutiv pe rotulusurile a trei apostoli (Simon, Iacov, Toma: 2Tim. 2.1-2), pe celelalte, pericopele provin din epistole diferite (Evr.1.1; 1Cor.4,9; Tit.2.11;). Desfăşurarea unui text consecutiv pe mai multe rotulusuri vecine este cunoscută, deşi destul de rar, în practica citării textelor liturgice de pe rotulusurile Sfinţilor Ierarhi din absidele altarelor[31]. În acelaşi timp, menţionăm, că sursa textelor citate în cazul nostru, este de asemenea cea liturgică, pericopele fiind preluate nu direct din textul Noului Testa-

reprezentaţi în medalioane pe arcul triumfal, pe rotulosul lui Moise apare textul din Deuteronom (18.15). La Pătrăuţi, pe rotulosul lui Moise este înscris începutul versetului 1 din Deut.32, capitol scris în forma unui poem, alăturat psalmilor în manuscrisele Septuagintei din sec. IV (Septuaginta 2004/1, nota la versetul 32.1, la p. 605-606) şi care este citat şi în cazul nostru, la Sf. Gheorghe din Suceava (32.43).

[28] La fel ca şi în cazul lui David, prezenţa acestui atribut în mâna lui Solomon este în corespondenţă cu textul de pe rotulus (Pr.9.1: „Înţelepciunea şi-a zidit casa..."), de altfel, destul de frecvent în reprezentările sale din epoca bizantină: Παπαμαστοράκης 2001, 191, Tab. 4, întâlnit şi la Voroneţ, dar „neconfirmat" de prezenţa atributului respectiv (de obicei, Solomon ţine în mâna dreaptă, precum adesea, mai ales în epoca post-bizantină, şi David, un *stylus*).

[29] Atribut des folosit în reprezentările lui Aaron (în Moldova, apare la Suceviţa, mai des fiind folosit alt atribut, cadelniţa, precum pe arcele triumfale de la Voroneţ şi Popăuţi-Botoşani, în absida altarului de la Bălineşti şi în tamburul turlei de la Moldoviţa), de asemenea în perfectă corespondenţă şi cu textul de pe rotulus (Evr.9.4), având aceleaşi conotaţii mariologice ca şi cele precedente.

[30] De asemenea într-o poziţie centrală şi în acelaşi tip iconografic de *Înger al pustiei*, apare în registrul profeţilor din tamburul turlei Moldoviţei.

[31] Bedros 2012, 68, este invocat aici exemplul de la Râşca şi remarcată raritatea acestui procedeu în Balcani.

ment, dar din Apostol. Despre acest fapt ne mărturisesc introducerile folosite în pericopele citate: „Fraţilor", „Fiule Timoteu", „Fiule Tit", care indică negreşit anume această sursă.

Textele de pe rotulusurile profeţilor, spre deosebire de cazul Pătrăuţilor, se regăsesc cu o frecvenţă mai mare, în ansamblurile de picturi din arta bizantină, dar şi din cea postbizantină (a se vedea tabelul). Urmând acelaşi reper comparativ, menţionăm că sunt folosite mai des pericopele din lecturile la paremii (David, Michea, Sophonia, Ilie, Iona, Iezechiel, Ioel, Ieremia (la Nabuthai) (?), Zaharia (la Osie), Solomon). Totodată, urmarea consecventă a acestei surse este imposibilă, dat fiind faptul că nu din toate cărţile profetice se fac lecturi la parimii, în timp ce, realizatorii picturilor de la Sf. Gheorghe din Suceava, în general, respectă corespondenţa dintre imaginile profeţelor şi citatarea versetelor din cărţile lor (cu excepţia lui Osea, fiind citată în acest caz cartea lui Zaharia şi două cazuri care deocamdată ne rămân necunoscute din cauza deteriorării inscripţiilor la Amos şi Naum).

Apar de asemenea şi versete din opera imnografică, citatele din Avacum 3.3-4 şi Deuteronom 32.43 făcând parte din cântările 4 şi 6 ale Canonului *Nouă cântări ale Vechiului Testament*. Inscripţia de pe rotulusul profetului neidentificat, de asemenea pare să indice o sursă imnografică. Expresia *ὄρος ἀλατόμητον*, cu sensul de *munte netăiat de mână de om*, este un topos al imnografiei mariologice (inspirat din profeţia lui Daniel), pe care-l întâlnim, de exemplu, în Canonul lui Iosif Imnograful la *Imnul Acatist al Maicii Domnului*[32].

De remarcat că, în câteva cazuri, pe rotulusurile profeţilor de la Sf. Gheorghe din Suceava apar cele mai „populare" citate veterotestamentare, regăsite frecvent la monumentele din epoca bizantină: Michea 4.6, Sophonia 3.8, 4Regi 2.4 (Ilie), Iona 2.3, Ioel 3.1, Daniel 7.9, Solomon 9.1 (Παπαμαστοράκης 2001, 191, 198, 216, 221, 224, 227, 236). În acelaşi timp, pentru alte cazuri, situaţia este exact inversă. Astfel, pentru inscripţia ce însoţeşte reprezentarea profetului Avacum, practic în toate cazurile cunoscute din epoca paleologă, au fost selectate versetele Av. 3.2 şi 3.3[33], în timp ce la Sf. Gheorghe din Suceava, apare „inedit", al doilea emistih al versetului 3.3 şi incipitul versetului 3.4. Nu cunoaştem analogii nici pentru citarea versetului Zaharia 3.1 – scris pe rotulosul acestui profet, în timp ce un alt citat din cartea sa (Zah.8.3), scris pe rotulosul lui Osea în cazul nostru, poate fi regăsit pe rotulosul acestui profet la biserica Pammakaristos din Konstantinopol şi la cea de la Curtea de Argeş (Παπαμαστοράκης 2001, 239). De asemenea, nu am întâlnit la alte monumente, cel puţin în ambianţa programului iconografic al sistemului de boltire, citarea versetelor Ps.45.5-6 (care nu se citeşte ca prochimen la paremii), prezentă în cazul nostru pe rotulusul lui David. Nu cunoaştem utilizarea versetului Isaia 1.2 în epoca bizantină, dar care a avut o anumită circulaţie în epoca post-bizantină, fiind recomandat de erminia lui Dionisie din Fourna (Dionisie 1979, 119).

Cea mai mare parte a inscripţiilor de pe rotulusuri a fost realizată în limba greacă, cu excepţia a două cazuri: Iezechiel şi Nabuthai, scrise în slavă. Însă, în ceea ce priveşte subscribţia numelor profeţilor, situaţia este mai variată, dar şi mai echilibrată în acelaşi timp. În ambele registre, figurile din partea nordică (în primul, cuprinse între Osea şi Abdias, în al doilea, între Sf. Ioan Botezătorul şi Aaron, inclusiv), sunt subscrise în limba greacă. Cele din partea sudică (între David şi Aggeu, în primul registru şi Sf. Pavel şi Solomon) în al doilea, sunt subscrise în slavă. O parte din subscripţiile greceşti (toate din registrul superior) sunt cuprinse în cartuşe rectangulare cu fundal roşu (Daniel, Zaharia, Malachia, Iezechiel, Iona şi Abdias). Remarcăm, că ambele intervenţii de pe rotulusuri cu texte în slavă au fost operate în partea cu subscripţiile greceşti. Remarcăm şi o zonă de interferenţă pe sectorul cu subscripţii greceşti din partea vestică. Aici, la imaginea lui Abdias din ax, inscripţia „profet" nu s-a păstrat, la celelalte două care o urmează pe direcţia spre nord (Iona şi Iezechiel), inscripţiile „profet" sunt în slavă, iar prenumele în greacă.

O repartiţie similară a inscripţiilor am întâlnit-o şi la biserica Sf. Cruce din Pătrăuţi. Acolo, însă,

[32] Ωδὴ ἑ, Δοξὰ Πατρὶ...: *Ρωννύμενοι σθένοι σου, πιστῶς ἀναβοῶμέν σοι· Χαῖρε πόλις τοῦ Παμβασιλέως, δεδοξασμένα, καί ἀξιάκουστα, περί ἧς λελάληνται σαφῶς·* ***ὄρος ἀλατόμητον****, χαῖρε βάθος ἀμέτρητον*. Mulţumim şi pe această cale colegului nostru Athanassios Semoglou pentru consultarea la acest subiect. Pentru trimiteri la alte exemple a se vedea: Ευστρατιάδου 1930, 53.

[33] Παπαμαστοράκης 2001, 233. Capitolul 3 din Cartea lui Avacum este de fapt un psalm, care din secolul al V-lea, într-o colecţie de „Ode" este adăugat Psaltirii, la fel ca şi Deut.32 (a se vedea şi nota 30): Septuaginta 2009, 380.

Fig. 16. Sf. Gheorghe din Suceava, timpanul şi intradosul arcului nord-estic: Bunavestirea şi profeţii David şi Solomon.

Fig. 17. Sf. Gheorghe din Suceava, timpanul şi intradosul arcului sud-estic: Naşterea Domnului şi profeţii Isaia şi Michea.

toate inscripţiile fiind în greacă, diferenţierea, de asemenea pe părţile nordică şi sudică, a fost surprinsă în maniera de caligrafiere. De asemenea, şi aici, ca şi la Pătrăuţi, distincţia consemnată poate fi urmărită mai jos, la compoziţiile din intradosurile arcelor piezişe şi timpanele conturate de acestea. Toate aceste compoziţii fac parte din ciclul *Dodecaortonului* (*Praznicelor*), scenele respective fiind plasate în timpane, asociate de câte două figuri ale profeţilor, plasate în cea mai mare parte pe intradosuri.

Derularea ciclului începe cu timpanul nord-estic, unde este reprezentată *Buna Vestire*, însoţită de figurile profeţilor David şi Solomon (fig. 16), urmează *Naşterea Domnului* împreună cu Isaia şi Michea (sud-est, fig. 17), *Întâmpinarea Domnului* acompaniată de figurile lui Moise şi, din nou, Isaia (sud-vest, fig. 18) şi *Botezul Domnului* cu Sf. Ioan Botezătorul şi Naum (nord-vest, fig. 19). Toate textele de pe rotulusuri sunt în greacă (doar inscripţia de pe rotulusul lui Naum este complet ştearsă), însă subscripţiile, în partea nordică sunt în greacă, iar în cea sudică, în slavă.

Înscripţiile de pe rotulusurile profeţilor sunt, în cea mai mare parte, în corespondenţă liturgică cu scenele pe care le însoţesc. Astfel, pe rotulusul lui Solomon este scris versetul din Ps. 44.11, prescris de Erminia lui Dionisie, adevărat că pentru figura lui David, asociată scenei *Bunei Vestiri*: ΑΚΟΥΣ[ΟΝ] ΘΥΓΑΤΕΡ ΚΑΙ ΕΙΔΕ Κ(ΑΙ) ΚΛΙΝΟΝ ΤΟ ΟΥΣ ΣΟΥ (ἄκουσον, θύγατερ, καὶ ἰδὲ καὶ κλῖνον τὸ οὖς σου) – *Ascultă, fică, şi vezi şi pleacă-ţi urechea*[34]. Cu regret, calitatea imaginilor de care dispunem, nu ne permite identificarea textului de pe rotulusul lui David.

[34] Pentru sursele citatelor din textul grec al Septuagintei şi al traducerii sale româneşti, aici şi în continuare a se vedea nota 2 la tabel.

Fig. 18. Sf. Gheorghe din Suceava, timpanul şi intradosul arcului sud-vestic: Întâmpinarea Domnului şi profeţii Moise şi Isaia.

Fig. 19. Sf. Gheorghe din Suceava, timpanul şi intradosul arcului nord-vestic: Botezul Domnului şi profeţii Sf. Ioan Botezătorul şi Naum.

Ambele inscripţii profetice ce însoţesc scena *Naşterii Domnului* fac parte din lecturile la paremii de sărbătoarea respectivă – Is.7.14: ΙΔΟΥ Η ΠΑΡΘΕΝΟ(Σ) ΕΝ ΓΑΣΤΡΗ ΛΙΨΕΤΕ[35] ΚΕ Τ(Ε) Ξ(Ε)Τ(Ε) ΥΙΟΝ ΚΕ (**ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἕξει καὶ τέξεται υἱόν, καὶ** καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Εμμανουηλ) – *Iată, fecioara va zămisli şi va naşte fiu, şi vei chema numele lui Emmanuel* şi Mich.5.1: ΚΕ (ΣΥ) ΒΗΘΛΕ(Ε)Μ (Ο)ΙΚ(ΟΣ) ΤΟΥ ΕΥΦΡΑΘΑ ΟΛΙΓΟΣΤΟΣ [...] (Καὶ σύ, Βηθλεεμ οἶκος τοῦ Εφραθα, ὀλιγοστὸς) – *Iar tu, Bethleeme, casă din Efrata, prea mititel [eşti ca să fii între miile lui Iuda].*

Aceeaşi constatare este valabilă şi pentru cazul scenei *Întâmpinării Domnului*, textele din Ex.13.12 (sau 13.15): ΠΑΝ ΑΡΣΕΝ[ΙΚΑ] ΔΙΑΝΟΙΓΟΝ ΜΗΤΡΑΝ (πᾶν διανοῖγον μήτραν, τὰ ἀρσεωικά, ...) – *toată partea bărbătească ce deschide pântecele, ...* şi Is.19.1: ΙΔΟΥ Κ(ΥΡΙΟ)Σ ΚΑΘΗΤΕ ΕΠΗ ΝΕΦ[ΕΛΗΣ] (Ἰδοὺ κύριος κάθηται ἐπὶ νεφέλης κούφης ...) – *Iată, Domnul şade pe un nor uşor ...*, sunt citite ca paremii.

În ceea ce priveşte scena *Botezului Domnului*, pe rotulusil Sf. Ioan Botezătorul putem distinge versetul In.1.23: ΦΩΝΗ Β(Ο)ΩΝΤΟΣ ΕΝ [...] (ἐγὼ φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ) – *Eu [sunt] glas al celui care strigă în pustiu*[36]. Pe rotulusul lui Naum nu se poate citi nimic, iar prezenţa sa, probabil, urmează o tradiţie iconografică, bazată pe o con-

[35] *Ληψετε* în loc de *ἕξει* din Septuaginta, apare în *Profetologhioane*: Gravgaard 1979, 51-52, tot aici este dat şi un alt exemplu de substituţie respectivă în pictura post-bizantină, cel de la Dochiariou (1568).

[36] Textul grecesc şi traducerea în limba română după: Evanghelia după Ioan 2010, 26-27.

fuzie textuală de atribuire lui Naum a unui verset absent în cartea sa, recomandat pentru scena *Botezului Domnului* în Erminia lui Dionisie[37].

În legătură cu dispoziţia profeţilor în spaţiul sistemului de boltire al bisericii Sf. Gheorghe din Suceava, e cazul să punctăm câteva momente evolutive în această privinţă la monumentele moldoveneşti. În primul rând, trebuie să distingem apartenenţa tematică a registrelor profeţilor, în al doilea, amplasamentul lor spaţial. La Pătrăuţi, putem vorbi despre două registre ale profeţilor, unul în tamburul turlei, tematic legat de imaginea Pantocratorului în cupolă. Al doilea, de pe intradosurile arcelor piezişe, poate fi calificat ca cel al profeţilor Dodecaortonului, imaginile lor însoţind scenele Praznicelor, iar inscripţiile de pe rotulusuri, pe cât au putut fi identificate, sunt în legătură liturgică cu ele (Dragnev 2014a, 190).

La Sf. Ilie din Suceava, arcul triumfal se dublează[38], fiind compus, de fapt, din două arce, iar pe intradosul celui interior (în raport cu absida altarului), apare un registru de profeţi în medalioane. Câteva elemente, care se mai deslușesc în starea actuală a picturilor nerestaurate, şi anume atributele precum sfeşnicul şi poarta, vizibile la doi dintre profeţi (Zaharia şi Iezechiel?), par să indice că acest registru are o conotaţie marială şi e în corespondenţă cu imaginea Maicii Domnului din conca absidei altarului[39]. La Voroneţ, înregistrăm o situaţie cu totul specială. Timpanele formate de arcele piezişe nu mai găzduiesc scenele Praznicelor şi, respectiv, nici profeţii Dodecaortonului nu-şi mai găsesc locul pe intradosurile acestor arce. Acest registru, pare să fie deplasat pe arcul estic exterior (în raport cu conca absidei altarului), unde profeţii sunt reprezentaţi în medalioane în proximiteatea scenelor Dodecaortonului şi a Pătimitilor. Chipurile profeţilor sunt însă întreptate spre altar, ceia ce ar indica mai curând consonanţa lor cu imaginea Maicii Domnului cu Iisus din conca absidei şi astfel, probabil compleatează registrul profeţilor, reprezentaţi în plină statură pe arcul interior (fig. 21). De altfel, chipurile profeţilor din ambele registre nu se repetă, iar prezenţa atributelor şi a textelor ce invocă prefigurări mariale şi, implicit, ale Întrupării, sunt prezente atât în cel interior, cât şi în cel exterior[40].

În programul iconografic de la Sf. Nicolae din Popăuţi-Botoşani, scenele Dodecaortonului reiau locul în timpane şi se extind şi pe pandantivii mari, însă doar scena *Bunavestirii* este însoţită de imaginile profeţilor de pe intrados (David şi Solomon). În acelaşi timp, alături de registrul profeţilor de pe arcul estic interior, mai apar două rânduri de profeţi în medalioane pe cel exterior (Bedros 2011, Anexe, Popăuţi, IV. Arcul triumfal, 27-32). Aici, situaţia pare să fie similară cu cea de la Voroneţ, chipurile profeţilor nu se repetă, toţi fiind orientaţi spre conca absidei altarului (fig. 20). Un registru de profeţi apare şi pe arcul triumfal de la Neamţ (Bedros 2011, Anexe, Neamţ, IV. Arcul triumfal, 34-49).

Astfel, putem conchide că în vremea lui Ştefan cel Mare, programele iconografice ale absidei altarului (cuprinzând şi arcul triumfal), adoptă, în diverse variaţiuni, asocierea imaginilor profeţilor de reprezentarea Maicii Domnului cu Iisus tronând, care conduc spre ilustrarea temei invocate de cântecul canonului la profeţi, atribuit patriarhului Gherman al Constantinopolului (sec. VIII), *Ἄνωθεν οἱ προφῆται σὲ προκατήγγειλαν* („Din

[37] Dionisie 1979, 122: *Aşa grăieşte Domnul: Cel ce porunceşte apelor mari* (1.12).

[38] Acest lucru se petrece deja la monumentul paralel cu cel de la Pătrăuţi, biserica din Milişăuţi/Bădeuţi, zidită de asemenea în 1487, dar care astăzi nu mai există: Balş 1925, 26 (Milişăuţi), 29 (Sf. Ilie).

[39] În privinţa celorlalte două registre de profeţi, pe care le întâlnim la Pătrăuţi, putem confirma cu certitudine doar prezenţa celui tradiţional, din tamburul turlei, tematica completă a scenelor din timpane, pentru moment, nu poate fi deslușită, deci, şi atribuţia figurilor ce flanchează imagini în medalioane în cheile arcelor piezişe nu poate fi făcută cu siguranţă în favoarea prezenţei profeţilor Dodecaortonului. De altfel, identificarea a două din cele patru scene din pandantivii mari cu scenele Praznicelor (*Schimbarea la Faţă* şi *Învierea lui Lazar*: Bratiloveanu, Blaj 1988, 45), sugerează probabilitatea prezenţei scenelor Dodecaortonului şi în timpane.

[40] Într-un studiu recent publicat, nu puteam afirma cu certitudine acest lucru, neavând la dispoziţie toate imaginile profeţilor în medalioane, lipsindu-ne trei dintre ele de pe versantul nordic al arcului. Graţie bunăvoinţei stareţei mănăstirii Voroneţ, stavroforei Irina Pântescu şi asistenţei maicii Gabriela Platon, acum suntem în posesia acestor imagini şi putem completa respectivul studiu: Dragnev 2014b, 70, lucru pentru care le aducem sincere mulţumiri şi pe această cale. Urmând ordinea de sus în jos, pe versantul sudic, imaginea profetului Isaia, remarcat în studiul citat, este urmată de reprezentările profeţilor Zaharia, Ieremia şi Avacum (subscripţiile primilor doi sunt lizibile, iar identificacea celui din umră poate fi realizată în baza textului de pe rotulus, care o repetă pe cea din tamburul turlei). La Zaharia, este citat versetul Zah. 4.2: **се свѣшни(к) зла(т)ъ и ла(м)бада на нем** (*... iată, un sfeştic cu totul de aur, şi torţa pe acesta...*); la Ieremia, apare versetul care-i însoţeşte destul de frecvent imaginea, dar care aici, la Voroneţ, în două rânduri apare pe rorulusul lui Michea, Baruh 3.36: **съ бъ̂ наш и не приложит сѧ къ нємꙋ** (*Acesta e Dumnezeul nostru, nu se va număea altul afară de El*); şi la Avacum, precum s-a menţionat, este inscris versetul, care apare şi la imaginea sa din registrul profeţilor din tamburul turlei naosului, Av. 3.2: **егда приближи(т)сѧ лѣта познан бъдеши**... (*când vor fi aproape anii, Tu vei fi recunoscut, ...*).

Fig. 20. Sf. Nicolae din Popăuţi-Botoşani, registrele profeţilor de pe arcul triumfal.

Fig. 21. Sf. Gheorghe de la Voroneţ, registrele profeţilor de pe arcul triumfal.

înalturi proorocii te-au vestit")[41]. Cunoscută din secolul al XII, în pictura de icoane, iar în secolul al XIV şi în pictura murală, în special la ctitoriile suveranilor sârbi, în secolele XV-XVI capătă o popularitate deosebită în pictura de icoane ale Rusiei Moscovite (Саликова 1998, 69-80).

Ceea ce constituie particularitatea programelor iconografice din Moldova, este asamblarea acestei teme în spaţiul absidei altarului. Deosebit de vizibil acest lucru se produce la două ctitorii boiereşti, cele de la Bălineşti şi Arbore. Aici, registrul profeţilor este adus în proximitatea imediată a imaginii Maicii Domnului din concă (fig. 22), fiind plasat chiar sub ea, în hemiciclul absidei altarului (la Bălineşti – figuri statuare[42], la Arbore – semifiguri în medalioane).

[41] Diverse prefigurări simbolice ale Maicii Domnului, inspirate din textele veterotestamentare, sunt multiple în opera imnografică și patristică, la acest capitol a se vedea dosarul întocmit în: Herea 2013, 363-381.

[42] Cazul de la Bălineşti a fost examinat în detaliu de Athanassios Semoglou care, doar în baza acestui exemplu, primul indică particularitatea menţionată a programelor iconografice din Moldova, indicând că exemplele de amplasament respectiv al temei „Din înalturi proorocii te-au vestit", în pictura grecească nu sunt semnalate mai devreme de ultimele decenii ale secolului al XVI-lea: Semoglou 2015, 498, până atunci, în arta bizantină și post-byzantină, locurile de amplasament curent al temei fiind spaţiile pronaosului sau cele vestice ale naosurilor

Fig. 22. Sf. Nicolae din Bălineşti, registrul profeţilor din absida altarului.

În secolul al XVI-lea, prezenţa profeţilor pe arcul triumfal al bisericilor din Moldova este în continuare o regulă[43], doar că relaţionarea lor cu imaginea Maicii Domnului din conca absidei altarului necesită o cercetare specială în fiecare caz, ţinând cont de eventualele implicaţii în alte contexte. Este dificil să ne pronunţăm pentru cazul de la Sf. Gheorghe din Suceava, dacă se înscrie în această tradiţie, pentru că picturile originale din conca absidei altarului şi de pe arcul triumfal nu ni s-au păstrat.

Analizând componenţa registrelor profeţilor şi apostolilor din tamburul turlei, precum şi textele de pe rotulusuri, am putea constata că registrul profetic superior, precum în majoritatea absolură a cazurilor de la alte monumente, este în conexiune cu imaginea Pantocratorului din cupolă, prefigurând puterea şi acţiunea Proniei, de la Întrupare până la perspectiva eshatologică[44]. În cel de-al doilea registru observăm şi articularea tematicii mariale, în special prin prisma Întrupării, lucru indicat de atributele pe care le poartă unii profeţi (Moise, Aaron, Solomon), de textele rotulusurilor, dar şi de poziţionare, profeţii fiind reprezentaţi în jumătatea vestică a tamburului, deci în pandant cu imaginea Maicii Domnului din absidă. Astfel, putem presupune, că registrul profeţilor amplasat obişnuit pe arcul triumfal al bisericilor moldoveneşti, fie că a fost deplasat, în cazul bisericii Sf. Gheorghe din Suceava în tamburul turlei, fie cel din tambur l-a completat pe cel de pe arcul triumfal, presupunere care ar putea să explice, unicul caz pe care-l cunoaştem, de concepere a unui registru mixt, de apostoli şi profeţi, atât în pictura moldovenească, cât şi în cele bizantină şi post-bizantină în general, dar fără a exclude şi alte eventuale interpretări ale acestei sutuaţii inedite.

(p. 501, notele 72 şi 73), poziţionare în baza căreia Doula Mouriki a emis ipoteza conform căreia această temă a fost destinată iniţial pentru decorarea cupolelor secundare: Μουρίκη 1970, 247, apud: Semoglou 2015, 498, nota 68 la p. 501.

[43] În Ţara Românească, la acest subiect poate fi invocat exemplul bolniţei Bistriţei (ante 1522), unde imaginea Maicii Domnului Platytera, din conca absidei altarului, este flancată de doi îngeri şi câte doi profeţi de fiecare parte: David şi Zaharia (tatăl lui Ioan Botezătorul) – în mâna dreptă, Solomon şi Ieremia – în cea stângă: Dumitrescu 1978, 24, Pl. 4. Zaharia ţine în mână cadelniţa, iar Ieremia – sfeşnicul, îar din rotulusurile ţinute de David şi Solomon, se poate citi doar începutul textului la ultimul: sliša d òi i viжd (incipitul versetului Ps. 44.11: *Ascultă, fiică, şi vezi* ...). Pe arcul triumfal sunt reprezentaţi câte trei profeţi pe fiecare versant (Moise, un profet neidentificat, imberb şi Daniel în partea nordică, Aaron, alt profet neidentificat imberb şi Isaia, în cea sudică, cei doi profeţi tineri ar putea fi Zaharia şi Avacum), care converg spre imaginea colombei Sf. Duh. Aici, însă, reprezentările profeţilor (lipsiţi de atribute), probabil sunt mai curând în relaţie cu întreaga compoziţie a Sf. Treimi, compusă din reprezentarea menţionată a Sf. Duh din cheia arcului triumfal, imaginea Celui-vechi-de-zile din partea superioară a concei absidei altarului şi Iisus Emanuel din compoziţia Platytera. Textele de pe rotulusuri sunt lizibile doar la Daniel şi Moise. La primul apare: **аз видѣх прѣстоли постанше(сѧ) и ве(т)хїи дн҃ми сѣде** (Dan.7.9: *Pe când priveam, au fost aşezate tronuri, şi Cel vechi de zile S-a aşezat*), la al doilea o paraphrază la Ex. 3.2: **к пин(ѵ) wгню нѣс гарѣщѵ провидѣхте** (aproape de versiunea cântată la utrenie, sâmbăta săptămânii lăsatului sec de brânză: Herea 2013, 372) despre Rugul arzând şi mai curând sunt în corespondenţă cu imaginea Celui vechi de zile, prin referinţe la teofaniile veterotestamentare. Mulţumim şi pe această cale, colega noastră Ioana Mircea, care ne-a pus la dispoziţie pozele privind picturile acestui monument.

[44] În unele cazuri, accentele pot fi modificate, precum de exemplu, la Moldoviţa, tematica mariologică apare destul de puternic evidenţiată, lucru explicabil, probabil, prin hramul bisericii, consacrate *Bunei Vestiri.*

Profeții și apostolii reprezentați în tamburul turlei bisericii Sf. Gheorghe din Suceava: inscripțiile de pe rotulosuri și corespondența lor cu textele din Septuaginta (LXX), Noul Testament (NT), practica liturgică și monumentele din epocile bizantină și post-bizantină

	Profeții și apostolici reprezentați cu subscripțiile lor	Sursele inscripților	Inscripțiile pe rotulusuri	Corespondența cu textul din LXX și NT	Traducerea în română	Corespondența liturgică	Paralele inscripțiilor în monumentele bizantine	Paralele inscripțiilor în monumentele post-bizantine
1	David **Пр(о)к Дад**	Ps. 45.5-6	Θ(ΕΟ)Υ ΗΓΙΑCΕΝ ΤΟ CΚΗΝΟΜΑ ΑΥΤΟΥ Ο ΥΨΙCΤΟC Ο Θ(ΕΟ)C ΕΝ ΜΕCΩ ΑΥΤΗC	5. ...Θεοῦ ἡγίασεν τὸ σκήνωμα αὐτοῦ ὁ ὕψιστος. 6. ὁ Θεὸς ἐν μέσῳ αὐτῆς	Năvălirile râului veselesc cetatea lui **Dumnezeu**, **sfințită-a Cel Prea-înalt lăcașul Său, 6. Dumnezeu e în mijlocul ei**...			
2	Michea **Пр(о)к Міхіа**	Mich. 4.6	ΤΑΔΕ / ΛΕΓΕΙ Κ(ΥΡΙΟ)C CΗΝ[ΑΞΩ] ΤΗΝ CΗΝΤΕΤΡΙΜΕΝΗ(Ν) ΚΕ ΤΗΝ ΕΞΩΜΕΝΗΝ ΕΙCΔΕΞΟΜΕ ΚΕ ΟΥC ΑΠΟCΑΜΕΝ	6. ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, **λέγει κύριος, συνάξω τὴν συντετριμμένην καὶ τὴν ἐξωσμένην εἰσδέξομαι καὶ οὓς ἀπωσάμην·**	În ziua aceea, **zice Domnul, o voi aduna laolaltă pe cea zdrobită, și pe cea alungată o voi primi înapoi, și pe câți i-am alungat**.	Parimie la Nașterea Domnului	Peribleptos Ohrida; Chilandari; Gračanica; Strobolos.	Erminie (la Nașterea Domnului)
3	Isaia **Пр(о)к Ісаіа**	Is. 1.2	ΑΚΟΥΕ ΟΥΡΑΝΕ Κ(ΑΙ) ΕΝΟΤΗΖΟΥ ΓΗ [ΟΤΙ] Κ(ΥΡΙΟ)C ΕΛΑΛΗCΕΝ Υ[Ι]ΟΥC ΕΓΕΝ[Ν]ΗCΑ ΚΕ ΙΨΟC[Α] ΑΥΤ[ΟΙ]	2. Ἄκουε, οὐρανέ, καὶ ἐνωτίζου, γῆ, ὅτι κύριος ἐλάλησεν · υἱοὺς ἐγέννησα καὶ ὕψωσα, αὐτοὶ...	Ascultă, cerule, și ia aminte, pământule, că Domnul a grăit: Născutam fii și i-am crescut, dar...	Parimie la ceasul 6, luni, prima săptămână a Postului Mare		Erminie (9 mai); Sf. Nicolae Filanthropinon; Molivoklissia (?); Sf. Nicolae de la Marea Lavră (?).
4	Avacum **Пр(о)к Авакꙋм**	Av. 3.3-4	ΕΚΑΛΗΨΕΝ Ο(Υ) ΡΑΝΟ(Υ)C Η ΑΡΕΤ(Η) ΑΥΤΟΥ ΚΕ (?) ΕΝΕCΕΟC ΑΥΤΟΥ ΠΛΗΡΗC Η ΓΥ ΚΕ ΦΕΓΓΟC ΑΥΤΟΥ	ἐκάλυψεν οὐραωοὺς ἡ ἀρετὴ αὐτοῦ, καὶ αἰνέσεως αὐτοῦ πλήρης ἡ γῆ. 4. Καὶ φέγγος αὐτοῦ ...	... Măreția Lui a acoperit munții și de lauda Lui plin [este] pământul. 4. Și strălucirea Lui...	În cadrul Canonului celor nouă cântări ale Vechiului Testament (cântarea 4), a fost citit la Utrenie, în special, în perioada Postului Mare.		
5	Naum **Наꙋм**	ilisibil						
6	Sophonia ?	Sph. 3.8	Κ(ΥΡΙ)C ΕΗC ΗΜΕΡΑΝ ΑΝΑCΤΑCΙΟC ΜΟΥ ΕΗC ΜΑΡΤΗ(ΟΝ) ΔΥΟ[ΤΙ]	Διὰ τοῦτο ὑπόμεινόν με, λέγει **κύριος, εἰς ἡμέραν ἀναστάσεώς μου εἰς μαρτύριον· διότι** τὸ κρίμα μου εἰς συναγωγὰς ἐθνῶν ...	zice **Domnul, în ziua ridicării Mele spre mărturie, căci** judecata Mea [va fi] pentru adunările neamurilor, ...	Parimie la Sâmbăta Mare	Parigoritissa din Arta; Peribleptos din Ohrida; Chilandari; Gračanica; Manasija; Strobolos.	Erminia (Ressurection); Sf. Nicolae Filanthropinon

	Profeţii şi apostolici reprezentaţi cu subscripţiile lor	Sursele inscripţiilor	Inscripţiile pe rotulusuri	Corespondenţa cu textul din LXX şi NT	Traducerea în română	Corespondenţa liturgică	Paralele inscripţiilor în monumentele bizantine	Paralele inscripţiilor în monumentele post-bizantine
7	Amos **Амон**	Inscripţie deteriorată						
8	Ilie **Прок Илиа**	4Rg. 2.4	ZH K(YPIO)C KE ZH H ΨYXH MOY [EI] EΓATAΛEIΠO CE	Ζῇ κύριος καὶ ζῇ ἡ ψυχή σου, εἰ ἐγκαταλείψω σε	Viu este Domnul şi viu este sufletul tău, nu te voi părăsi	Parimie la Botezul Domnului	Kalopanagiotis; Studenica; Čučer; Chilandari; Gračanica; Stegys; Markov	Sf. Nicolae Anapafsas, Stavronikita
9	Aggeu **Пр(о)к** **Аггеѹ**	Ag. 2.9	KE EN TO TOΠO TOYTO ΔOCO EHΠHNHN Λ[EΓE] H C(YPIO)C ΠANTOKPATOP K(AI)	9. ... · καὶ ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ δώσω εἰρήνην, λέγει κύριος παντοκράτωρ, καὶ ...	..., cea de pe urmă mai presus decât cea dintâi – zice Domnul Atotputernic - şi...		Karanleg Kilisse	
10	Abdias O ΠPOΦHTHC AYΔIOY (en cartouche)	Ab. 1.17	EN [Δ]E TO OPEI CIΩN ECTAI H C(ΩTH)PI(A) K(AI) O K(YPIO)C (ECTAH?)	Ἐν δὲ τῷ ὄρει Σιων ἔσται ἡ σωτηρία, καὶ ἔσται ἅγιον · ...	„Însă pe muntele Sion va fi scăparea şi va fi [loc] sfânt ...”		Pammakaristos	
11	Iona **Прок** IΩNAC (en cartouche)	Ion. 2.3	EBONHCA EN ΩΛHΨ(EI) MOY ΠPOC K(YPIO)N TON Θ(EO) N M(OY)	... Ἐβόνησα ἐν θλίψει μου πρὸς κύριον τὸν θεόν μου, ...	...În strâmtoarea mea, strigat-am către Domnul Dumnezeul meu...	Parimie la Sâmbăta Mare, incipit al cântării 6 din Canonului celor nouă cântări ale Vechiului Testament (a se vedea p. 4)	Daphni, Capela Palatină, Arilje; Studenica; Čučer; Dečani; Stegys; Ravanica; Treska; Nova Pavlica; Curtea de Argeş; Kalenić; Panaghia Krina	Erminia (Iona); Voroneţ (partea a doua a versetului), Bălineşti, Sf. Nicolae Anapafsas; Sf. Nicolae Filanthropinon; Sf. Nicolae Šiševski; Fiala de la Marea Lavră
12	Iezechiel **Прок Iезекиил** (en cartouche)	Iez. 43.27	**в де(т) ѿ дне ѡ(с) маго и прочеем с творит ієр[еи] ...**		Şi va fi [aşa]: din ziua a opta şi mai apoi, să aducă preoţii ...	Parimie la Naşterea Maicii Domnului	Kalopanagiotis	
13	Ioel O ΠPOΦHTHC IΩHΛ	Il. 3.1	TAΔE ΛEΓEI K(YPIO) C EKXEΩ AΠO TOY Π(NEYM)A(TO)C MOY EΠI ΠAC[AN] CAPKA	1. Καὶ ἔσται μετὰ ταῦτα καὶ / ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός μου επὶ πᾶσαν σάρκα, ...	(Şi [aşa] va fi după acestea): voi revârsa din duhul Meu peste tot trupul ...	Parimie la Cincizecime	San Marco; Manasija; Kalenić;	Erminia (Cincizecime); Dochiariou
14	Malachia O ΠPOΦHTHC MAΛAXI (în cartuş)	Mal. 1.5	EMEΓAΛ(Y)HΘH K(YPIO)C YΠ(E)PANΩ TΩN OPEΩN [TOY] I[CPA]HΛ	Ἐμεγαλύωθη κύριος ὑπεράνω τῶν ὁρίων Ισραηλ	... A fost **preamărit Domnul dincolo de hotarele lui Israel**!		Sf. Apostoli din Tesalonic; Manasija	
15	Zaharia O ΠPOΦHTHC ZAXAPIA (în cartuş)	Zah. 3.1	KAI EΔEIΞEN ME K(YPIO)C IHCOYN TON IEPEA TON MEΓAN	1. Καὶ ἔδειξέν μοι [κύριος] Ἰησοῦν τὸν ἱερέα τὸν μέγαν ...	Şi mi l-a arătat [Domnul] pe Iisus, marele preot, ...			

	Profeţii şi apostolici reprezentaţi cu subscripţiile lor	Sursele inscripţiilor	Inscripţiile pe rotulusuri	Corespondenţa cu textul din LXX şi NT	Traducerea în română	Corespondenţa liturgică	Paralele inscripţiilor în monumentele bizantine	Paralele inscripţiilor în monumentele post-bizantine
16	Nabuthai Ο ΠΡΟΦΗΤΗϹ ΝΑΒΟΥΘΕΑϹ	Parafrază la Ier. 38.31 (?) – 31.31 (TM)	Ѯε грε/д҃ новꙋ же			Parimie la Sâmbăta Mare		
17	Daniel Ο ΠΡΟΦΗΤΗϹ ΔΑΝΙΗΛ (în cartuş)	Dn. 7.9	ΕΓΟ ΔΑΝΙΗΛ ΕΘΕΟΡΟΥΝ ΕΩϹ Ο(ΤΟ)Υ [ΩΡΟΝΟΙ] ΕΤΕΘΗ[ϹΑΝ]	9. ἐθεώρουν ἕως ὅτου θρόνοι ἐτέθησαν, ...	(Eu, Daniel), 9. Pe când priveam, au fost puse tronuri, ...)”		Martorana; Sf. Neophytos, Cipru; Peć; Lesnovo; Pelendri; Markov; Curtea de Argeş; Manasija	Erminia (Judecata de apoi); Dionisiou; Stavronikita; Sf. Nicolae Šišević.
18	Osea **Ѻсіе тор҃л**	Zah. 8.3	ΤΟ ΟΡΟϹ Κ(ΥΡΙΟ)Υ ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΟΡΟϹ ΟΡΟϹ ΑΓΙΟΝ	... τὸ ὄρος κυρίου παντοκράτορος ὄρος ἅγιον	... muntele Domnului Atotputernic, munte sfânt	Parimie la ciasul 6, Vinerea săptămânii Lăsatului sec de carne	Pammakaristos ; Curtea de Argeş (la Zaharia)	
19	Sf. Ioan Botezătorul ΙΩ(ΗΣ)	In. 1.29	ΙΔΕ Ο ΑΜΝΟϹ ΤΟΥ Θ(ΕΟ)Υ Ο ΑΙΡΩΝ [ΤΗΝ ΑΜΑΡΤΑΝ ΤΟΥ ΚΟϹΜΟΥ]	·ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτὰν τοῦ κόσμου.	Iată mielul lui Dumnezeu, care ridică păcatul lumii!			Moldoviţa, Sf. Nicolae Filanthropinon
20	Sf. Pavel **Ѻты Павел**	-	-	-	-	-	-	-
21	Sf. Simon **Ѻты Симѡн**	2Tim. 2.1	ΤΕΚΝΟ ΤΕΜΟΘΗ ΕΝΔΗΝΑΜΟ ΕΝ ΤΗ	... τέκνον μου ἐνδυναμοῦ ἐν τῇ ...	[Tu deci,] Fiule Timotei (fiul meu), întăreşte-te în ...	Incipitul pericopei pentru martirul zilei în timpul liturghiei		
22	Sf. Iacov **Ѻты Іѧко(в)**	2Tim. 2.1-2	ΧΑΡΗΤΗ ΤΗ ΕΩ ΧΥ ΙϹ ΚΕ Α ΗΚΟΥϹΑϹ ΠΑ[Ρ]	... χάριτι τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ 2. καὶ ἃ ἤκουσας παρ ...	Harul care este Hristos Iisus. 2 şi cele ce ai auzit de la ...	Continuarea incipitului pericopei pentru martirul zilei în timpul liturghiei		
23	Sf. Toma **Ѻты Ѳома**	2Tim. 2.2	[Ε]Μ(ΟΥ) ΔΙΑ ΠΟΛΛΩΝ ΜΑΡΤΗΡΟ(Ν) ΤΑΥΤΑ ΠΑΡΑΘΟΥ	... ἐμοῦ διὰ πολλῶν μαρτύρων ταῦτα παράθου ...	... mine înaintea multor martori încredinţează ...	Continuarea incipitului pericopei pentru martirul zilei în timpul liturghiei		
24	Sf. Petru ΠΕΤΡΟϹ	Evr. 1.1	ΠΟΛΗΜΕΡΟϹ ΚΑΙ ΠΟΛΗΤΡΟΠΟϹ	πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως	în multe rânduri (părţi) şi în în multe feluri	Incipitul pericopei pentru Sâmbăta primei săptămâni a Postului Mare şi la primul ceas în ajunul Naşterii Domnului		

	Profeţii şi apostolici reprezentaţi cu subscripţiile lor	Sursele inscripţiilor	Inscripţiile pe rotulusuri	Corespondenţa cu textul din LXX şi NT	Traducerea în română	Corespondenţa liturgică	Paralele inscripţiilor în monumentele bizantine	Paralele inscripţiilor în monumentele post-bizantine
25	Sf. Andrei ΑΝΔΡΕΑC	1Cor. 4.9	ΑΔΕCΛΦΟΙ Ο Θ(ΕΟ) C ΗΜ[ΑC] ΤΟΥC ΑΠΟCΤΟΛ(ΟΥC)	[ἀδελφοί,] δοκῶ γὰπ / ὁ θεὸς ἡμᾶς τοὺς ἀποστόλους ...	[fraţilor,] pentru că gândesc / că Dumnezeu ne-a pus pe noi, apostolii, ...	Incipitul pericopei citite la Utrenie, Duminica sămpămânii a 10-a după Cincizecime şi la apostoli în timpul liturghiei		
26	Sf. Bartolomeu Ο ΑΓΟC ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟC	Tit. 2.11	ΤΕΚΝ ΤΗΤΕC ΕΠΕΦΑΝΗ ΧΑΡΗC (Τ)ΟΥ	Ἐπεφάνη γὰπ ἡ χάρις τοῦ (θεοῦ)...	[Fiule Tit], Pentru că harul lui (Dumnezeu),	Incipitul pericopei la Botezul Domnului		
27	Sf. Filip Ο ΑΓΟC ΦΥΛΙΠ(Π) ΟC	Text deteriorat						
28	Samuel **Прок Самоил**	Ps. 109.3	ΕΚ ΓΑCΤΡΟC ΠΡΟ ΕΟCΦΩΡΟ[Υ] ΕΓΕ[ΝΝΗCΑ CΕ]	ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου ἐξεγέννησά σε	din pântece, mai înainte de luceafăr, te-am născut	Prochimen, ceasului al şaselea din ajunul *Naşterii Domnului*		Pătrăuţi (intradosul arcului nord-estic, la David)
29	Elisei **Прок Єлисе(и)**	4Rg. 2.2; 2.4; 2.6	ΚΑΘΟΥ ΔΗ ΕΝΤΑ(Υ) ΤΑ ΟΤΗ Κ(ΥΡΙΟ)C ΑΠΕCΤΑΛΚΕ[Ω]	Κάθου δὴ ἐνταῦθα, ὅτι κύριος ἀπέσταλκέω ...	Stai aici, căci Domnul m-a trimis...			Stavronikita (2.6)
30	Moise **Прок Моисі**	Deut. 32.43	ΕΥΦΡΑΝΘΗΤΕ Ο(Υ) ΡΑΝΟΗ ΑΜΑ ΑΥΤΟ ΚΕ ΠΡΟ[CΚΥΝΑΤΩCΑΝ]	εὐφράνθητε, οὐεανοί, ἅμα αὐτῷ, καὶ προσκυνησάτωσαν	Veseliţi-vă ceruri, împreună cu El, şi să i se închine...	Încheiere la Cântarea a 6-a din Canonul celor nouă cântări ale Vechiului Testament (a se vedea p. 4 din tabel)		Erminia (4 septembrie)
31	Solomon **Прок Єолом(он)**	Pr. 9.1	Η CΟΦ**Η**Α **ΕΚΩ**ΔΟΜΗCΕΝ ΕΑΥΤ[Η]	1. Ἡ σοφία ᾠκοδόμησεν ἑαυτῇ...	Înţelepciunea şi-a zidit ...	Parimii: Joi, a 3-a săpt. a Postului Mare; miercuri la Înjumătăţirea Cincizecimii; Naşterea Maicii Domnului; Bunavestire; Adormirea Maicii Domnului	Daphni; Sopocani; Peć; Peribleptos Ohrida; Olimpiotissa; Markov; Ravanica	Erminia (20 Iulie); Voroneţ, Sf. Nicolae Šiševski.

	Profeţii şi apostolici reprezentaţi cu subscripţiile lor	Sursele inscripţiilor	Inscripţiile pe rotulusuri	Corespondenţa cu textul din LXX şi NT	Traducerea în română	Corespondenţa liturgică	Paralele inscripţiilor în monumentele bizantine	Paralele inscripţiilor în monumentele post-bizantine
32	Aaron [O] ΠΡ[O]Φ[HTHC] [AA]PON	Evr. 9.4	ΚΑΙ Η ΡΑΥΔΟC ΑΑΡΟΜ Η ΒΛΑCΤΗCΑ[CA]	καὶ ἡ ῥάβδος ἀαρὼν ἡ βλαστήσασα	... şi toiagul lui Aaron, care înmugurise, ...	În cadrul pericopei la Intrarea în Biserică a Maicii Domnului		
33	Profet ne identificat	Parafrază la Dan. 2.34-35	ΕΓΩ ΔΕ ΟΡΟC ΑΛΑΤΟΜΗΤΟΝ				Citat din LXX la Daniel: Stegys, Nova Pavlica (2.34), Peribleptos din Mistra (2.35)	Bălineşti (la Daniel),
34	Ghedeon ΓΕΔΕΩΝ	4Rg. 2.21	ΤΑΔΕ ΛΕΓΕΙ Κ(ΥΡΙΟ)C ΗΑΜΕ ΤΑ	Τάδε λέγει κύριος Ἴαμαι τὰ ...	Aşa spune Domnul: Eu lecuiesc ...			

1. Pentru alcătuirea tabelului a fost utilizat materialul din următoarele surse: Παπαμαστοράκης 2001; Gravgaard 1979; Dionisie 1979; Σοφιανος, Τσιγαριδας 2003; [Bratu]; Σαββας Θ. Παντζαριδης 2006; Αχειμάστου-Ποταμιάνου 2004; Chatzidakis 1997[2]; Διονυσίου 2003; Semoglou 1998; Серафимова 2012.

2. Versetele din Vechiul Testament sunt citate după ediţia: Rahlfs 1935; Traducerile textelor veterotestamentare sunt citate după ediţia: *Septuaginta*, Vol. 1-6, Iaşi, Polirom, 2004-2011. Citarea şi traducerea versetelor din Noul Testament s-a efectuat după: New Testament 2010; Biblia 2001.

3. Registrul monumentelor citate în tabel: **Arilje** (31) - bis. Sf. Ahillie, Serbia (1296); **Bălineşti** (11, 33) - bis. Tăierii Capului Sf. Ioan Botezătorul, Moldova (cca. 1499); **Capela Palatină** (11) - Palermo, Sicilia (1140-1148); **Chilandari** (2, 6, 8) - catoliconul Adormirea Maicii Domnului, al măn. Chilandari, Athos (1321); Čučer (8, 11) - Sf. Nichita, lângă Skopje, Macedonia (cca. 1321); **Curtea de Argeş** (11, 17, 18) - bis. Sf. Nicolae Domnesc, Ţara Românească (1380-85); **Daphni** (11,31) - Atena, Attica (cca. 1100); **Dečani** (11) - bis. Pantocratorul a măn. Dečani, Kosovo şi Metochia (1346-1350); **Dionisiou** (17) - catoliconul măn. Dionisiou (Athos, 1547); **Dochiariou** (13) - catoliconul măn. Dochiariou, Athos (1568); **Fiala de la Marea Lavră** (11) - Athos (1635); **Gračanica** (2, 6, 8) - bis. Bunavestire a măn. Gračanica, Pristina, Kosovo şi Metochia (1318-1321); **Kalenić** (11, 13) - bis. Intrarea în Biserică a Maicii Domnului a măn. Kalenić, Serbia (1413); **Kalopanagiotis** (8, 12) - bis. Sf. Herakleidios, măn. Lambadisti, Cipru (a doua jum. a sec. XIII); **Karanleg Kilisse** - Göreme, Cappadocia (1020-1030) - (9); **Lesnovo** (17) - bis. Sf. Arhangheli a măn. Lesnovo, Macedonia (1346/47); **Manasija** (6, 13, 14, 17) - bis. Sf. Treime a măn. Manasija (Resava), Serbia (1407-18); **Markov** (8, 17, 31) - bis. Sf. Dumitru a măn. Markov, Macedonia (1376-1381); **Martorana** (17) - bis. Santa Maria dell'Amiraglio (Martorana), Palermo, Sicilia (cca. 1143); **Moldoviţa** (19) - bis. Bunavestirii a măn. Moldoviţa, Moldova (1537); **Molivoklissia** (3) - Paraclisul Adormirii Maicii Domnului, Karies, Athos, (1536 sau 1541?); **Nova Pavlica** (11) - bis. Intrarea în Biserică a Maicii Domnului, Serbia (1381-89); **Olimpiotissa** (31) - bis. Panaghia Olimpiotissa, Elassona, Tesalia (1332-1348); **Pammakaristos** (10, 18) - bis. Panaghia Pammakaristos, Constantinopol (paraclisul Mântuitorului, 1310); **Panaghia Krina** (11) - ins. Chios (după 1389); **Parigoritissa din Arta** (6) - Panaghia Parigoritissa, Arta, Epir (1294-96); **Pătrăuţi** (28) - bis. Sf. Cruce a fostei măn. din Pătrăuţi, Suceava, Moldova (după 1487); **Pelendri** (17) - Cinstita Cruce, Cipru (între 1353 şi 1374/75); **Peć** (17, 31) - bis. Maica Domnului Hodighitria, Kosovo şi Metohia (1337); **Peribleptos din Ohrida** (2, 6, 31) - bis. Panaghia Peribleptos, Macedonia (1295); **Peribleptos din Mistra** (33) - bis. Panaghia Peribleptos, Mistra, Pelopones (1360-1370); **Ravanica** (11, 31) - bis. Înălţarea Domnului a măn. Ravanica, Serbia (1385-87); **San Marco** (13) - Catedrala San Marco, Veneţia (?); **Sf. Apostoli din Tesalonic** (14) - (1312-1315); **Sf. Neophitos** (17) - bis. Sf. Neophytos, Cipru (ante 1183); **Sf. Nicolae Anapafsas** (11) - catoloconul măn. Sf. Nicolae Anapafsas, Meteore, Tessalia, (1527), **Sf. Nicolae de la Marea Lavră** (3) - paraclis, Athos, 1560); **Sf. Nicolae Filanthropinon** (3, 11, 19) - Catoliconul măn. Filanthropinon, insula lacului Ioanninei, Epir (1541-1542); **Sf. Nicolae** Šiševski (11, 17, 31) - bis. Sf. Nicolae a măn. Šiševsk, Nira pe Matka, reg. Skopje, Macedonia (cca. 1630); **Sopocani** (31) - bis. Sf. Treime a măn. Sopocani, Serbia (1256); **Stavronikita** (17, 29) - catoliconul măn. Stavronikita (Athos, 1545/46); **Stegys** (8, 11) - bis. Sf. Nicolae, Kakopetria, Cipru, (a doua jumătate a sec. XIV); **Strobolos** (2, 6) - bis. Panaghia Chryseleousa, Cipru (a doua jum. a sec. XIII); **Studenica** (8, 11) - bis. Sf. Ioachim şi Ana (Biserica Regală) a măn. Studenica, Serbia (1314); **Treska** (11) - bis. Sf. Andrei de pe Treska, Macedonia (1388/89); **Voroneţ** (11, 31) - bis. Sf. Gheorghe a măn. Voroneţ, Moldova (după 1488).

Bibliografie

Ambrozie al Milanului 2007: Sf. Ambrozie al Milanului, Scrieri, Partea întâi: Tâlcuiri la Sfânta Scriptură, trad. de Pr. prof. Teodor Bodogae, Pr. prof. Nicolae Neaga şi Prof. Maria Hetco, Bucureşti, Editura Instirurului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române (Bucureşti 2007).

Balş 1925: Gh. Balş, Bisericile lui Ştefan cel Mare, Bucureşti, „Cartea Românească", S.A., 1925 (=Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, anul XVIII, 43-46, 1925.

Beck 1964: E. Beck, Des heiligen Ephraem des Syrers Hymnen de Ieiunio, (Corpus Christianorum Orientalium, 246-247, Scriptores Syri, 106-107), Peeters Publishers (Leuven 1964).

Bedros 2011: Vl. Bedros, Iconografia absidei altarului în bisericile moldoveneşti de la sfârşitul secolului al XV-lea - prima jumătate a secolului al XVI-lea, Teză de doctorat, ms. (Bucureşti 2011).

Bedros 2012: Vl. Bedros, Selecţia Sfinţilor Ierarhi în absidele moldoveneşti (secolele XV-XVI). In: (Coord. L. Brad Chisacof, C. Vătăşescu), Polychronion. Profesorului Nicolae Şerban Tanaşoca la 70 de ani (Bucureşti: Ed. Academiei Române 2012).

Biblia 2001: Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului şi Noului Testament. Traducere literală nouă (Bucureşti 2001).

Boldura 2007: O. Boldura, Pictura murală din Nordul Moldovei. Modificări estetice şi restaurare / Mural painting in the North of Moldova. Aesthetic modifications and restoration (Suceava: Ed. Accent Print 2007).

Bratiloveabu, Blaj 1988: Gh. Bratiloveanu, P. Blaj, Biserica Sf. Ilie Suceava (Iaşi: Ed. Mitropoliei Moldovei şi Sucevei 1988).

[Bratu]: [Bogdan Bratu], Picturile Bisericii Sfântul Gheorghe a Mănăstirii Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava, in http://sfantulioancelnou.ro/pictura/pictura.html

Caproşu 1980: I. Caproşu, Vechea catedrală mitropolitană din Suceava. Biserica Sf. Ioan cel Nou (Iaşi 1980).

Chatzidakis 1997: M. Chatzidakis, The Cretan Painter Theophanes. The Final Phase of his Art in the Wall Paintings of the Holy Monastery of Stavronikita (Mont Athos 1997[2]).

Cincheza-Buculei 1992: Ec. Cincheza-Buculei, Menologul de la Dobrovăţ (1529). Studii şi Cercetări de Istoria Artei, Seria Artă Plastică, t. 39, 1992.

Cincheza-Buculei 1993: Ec. Cincheza-Buculei, Le programme iconographique du narthex de l'église du monastère de Voroneţ. Revue Roumaine d'Histoire de l'Art, Série Beaux-Arts XXX, 1993.

Ciobanu C. 2008: C.I. Ciobanu, Les "prophétie" des Sages de l'Antiquité de l'église Saint Georges du monastère Saint-Jean-le-Nouveau de Suceava. Revue Roumaine d'Histoire de l'Art, Série Beaux-arts XLV, 2008.

Ciobanu C. 2010: C. Ciobanu, Programul iconografic al bisericii „Sf. Gheorghe" a mănăstirii Voroneţ. In: A. Eşanu, V. Eşanu, Mănăstirea Voroneţ. Istorie. Cultură. Spiritualitate (Chişinău: Ed. Pontos 2010).

Ciobanu V. 1978: V. Ciobanu, Apărător al moştenirii lui Ştefan cel Mare. In: (Coord. L. Şimanschi), Petru Rareş (Bucureşti: Ed. Academiei R.S. România 1978).

Costea 1991: C. Costea, Narthexul Dobrovăţului. Revista Monumentelor Istorice LX/1, 1991.

Costea 1998: C. Costea, Despre reprezentarea Sfântului Ioan cel Nou în arta medievală. Revista Monumentelor Istorice LXVII, 1998.

Costea 2005: C. Costea, Herod's Feast at Arbore. Revue Roumaine d'Histoire de l'Art, Série Beaux-Arts XLI-XLII, 2004-2005.

Cyrilli XXXIII: S. Cyrilli Archiepiscopi Hierosolymitani, Chatechesis II.XIII, PG, XXXIII.

Dagron 1996: G. Dagron, Empereur et prêtre. Étude sur le „césaropapisme" byzantin (Paris: Ed. Gallimard 1996).

Dagron 2010: G. Dagron, Judaïser, în Travaux et Mémoires, 11, 1991, reeditat în: G. Dagron, V. Déroche, Juifs et chrétiens en Orient byzantin, Association des amis du Centre d'histoire et civilisation de Byzance (Paris 2010).

Dionisie 1979: Dionisie din Furna, Carte de pictură, Ed. Meridiane (Bucureşti 1979).

Dragnev 2014a: Em. Dragnev, Programul iconografic al sistemului de boltire al naosului bisericii „Înălţarea Cinstitei Cruci" din Pătrăuţi. In: (Eds. V. Spinei, L. Rădvan, Arcadie M. Bodale) Retrospecţii medievale. In honorem Professoris emeriti Ioan Caproşu (Iaşi: Ed. Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"2014).

Dragnev 2014b: Em. Dragnev, Profeţii „Vechiului Testament" din naosul bisericii Sf. Gheorghe a mănăstirii Voroneţ. Revista de Istorie a Moldovei 3 (99), 2014.

Dumitrescu 1978: C.L. Dumitrescu, Pictura murală din Ţara Românească în veacul al XVI-lea (Bucureşti: Ed. Meridiane 1978).

Evanghelia după Ioan 2010: Noul Testament. Evanghelia după Ioan, Ediţie bilingvă, introduceri, traducere, comentariu şi note patristice de Cristian Bădiliţă (Bucureşti: Ed. Curtea veche 2010).

Firea 2005: E. Firea, Concepţie dinastică în tablourile votive ale lui Petru Rareş. Ars Transsilvaniae XIV-XV, 2004-2005.

Gerov 2003: G. Gerov, Newly Revealed Murals from 1476 at the Dragalevci Monasteri. In: Зборник Матице српске за ликовне уметности, 32-33 (Нови Сад 2003).

Gorovei 2006: Şt.S. Gorovei, Familia lui Ieremia Vodă Movilă în tablourile votive. In: Movileştii. Istorie şi spiritualitate românească, vol. II: Ieremia Movilă. Domnul. Familia. Epoca (Sfânta Mănăstire Sucevița 2006).

Gravgaard 1979: A.-M. Gravgaard, Inscription of Old Testament Prophecies in Byzantine Churches. A Catalogue, Museum Tusculanum (Copenhagen 1979).

Herea 2013: Pr. G. Herea, Mesajul eshatologic al spaţiului liturgic creştin. Arhitectură şi icoană în Moldova secolelor XV-XVI (Suceava: Ed. Karl A. Romstorfer 2013).

In Decollationem LIX: In Decollationem Praecursoris et Baptistae Joannis 1, PG, LIX.

Ioan Gură de Aur 1994: Sfântul Ioan Gură de Aur, Scrieri, Partea a treia: Omilii la Matei, trad., introd. indici şi note de Pr. D. Fecioru (Bucureşti: Ed. Institurului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române 1994).

Învăţăturile 1996: Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie, Ediţie facsimilată după unicul manuscris păstrat. Transcriere, traducere şi studiu introductiv de G. Mihăilă, cu o prefaţă de Dan Zamfirescu (Bucureşti: Ed. Roza vânturilor 1996).

Joannis Chrysostomi XLVII: S. Joannis Chrysostomi Archepiscopi Constantinopolitani, Paraenesis sive Adhortatio ad Theodorum Lapsum I.6, PG, XLVII.

Joannis Chrysostomi XLVIII: S. Joannis Chrysostomi Archepiscopi Constantinopolitani, De Lazaro concio VI.9, PG, XLVIII.

Joannis Chrysostomi XLIX: S. Joannis Chrysostomi Archepiscopi Constantinopolitani, Homiliae IX de Poenitentia II.3, PG, XLIX.

Joannis Chrysostomi LVII: S. Joannis Chrysostomi Archepiscopi Constantinopolitani, Homiliae XC in Matthaeum XXXV.1, PG, LVII.

Lungu, Sinigalia 2007: D. Lungu, T. Sinigalia (coord.), România. Patrimoine mondial. Word Heritage (Bucureşti: Ed. Independent Film 2007).

Macarie 1959: Cronica lui Macarie. In: Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan, Ediţie revăzută şi completată de P.P. Panaitescu (Bucureşti: Ed. Academiei R.P. Române 1959).

Manasses 1989: Izvoare [Cronica lui Constantin Manasses]. In: M. Moxa, Cronica Universală. Ediţie critică, însoţită de izvoare, studiu introductiv, note şi indici de G. Mihăilă (Bucureşti: Ed. Minerva 1989).

Mihăilă 1989: G. Mihăilă, „Cronica universală" a lui Mihail Moxa şi izvoarele sale. In: M. Moxa, Cronica Universală. Ediţie critică, însoţită de izvoare, studiu introductiv, note şi indici de G. Mihăilă (Bucureşti: Ed. Minerva 1989).

New Testament 2010: The Greek New Testament, SBL Edition, Edited by Michael W. Holmes, Society of Biblical Literature and Logos Bible Software (Atalanta, Georgia/ Bellingham, Washington 2010).

Panaitescu 1925: P.P. Panaitescu, Influenţa polonă în opera cronicarilor Ureche şi Miron Costin (Bucureşti 1925).

Panaitescu 1959: P.P. Panaitescu, Manuscrise slave din Biblioteca Academiei R.P.R., vol. 1 (Bucureşti: Ed. Academiei R.P. Române 1959).

Panaitescu 1994: P.P. Panaitescu, Interpretări româneşti (Bucureşti: Ed. Enciclopedică 1994).

Panaitescu 2003: P.P. Panaitescu, Catalogul manuscriselor slavo-române şi slave din Biblioteca Academiei Române. Ediţie îngrijită de D.-.L. Aramă şi revizuită de G. Mihăilă, vol. II (Bucureşti: Ed. Academiei Române 2003).

Pâslariuc 2005: V. Pâslariuc, Raporturile politice dintre marea boierime şi domnie în Ţara Moldovei în secolul al XVI-lea (Chişinău: Ed. Pontos 2005).

Păcurariu 1992: Preot Pr. M. Păcurariu, Istoria Bisericii Ortodoxe Române, vol. 1 (Bucureşti: Ed. Institutului biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române 1992).

Rahlfs 1935: A. Rahlfs (ed.), Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes, 1935.

Revel-Neher 1984: É. Revel-Neher, L'arche d'alliance dans l'art juif et chrétien du second au dixième siècle. Le signe de la rencontre (Paris 1984).

Semoglou 1998: At. Semohlou, Le décor mural de la chapelle athonite de Saint-Nicolas (1560). Application d'un nouveau langage pictural par le peintre thébain Frangos Catellanos, Presses Universitaires du Septentrion (Villeneuve d'Ascq Cédex 1998).

Semoglou 2015: At. Semoglou, La composition absidale à Bălineşti et ses composantes hymnographiques murales. Remarques sur un exemple prodromique. In: Festschrift für Academician Panagiotis L. Vocotopoulos, vol. II (Athen 2015).

Septuaginta 2004/1: Septuaginta, vol. 1: Geneza, Exodul, Leviticul, Numerii, Deuteromomul. Volum coordonat de C. Bădiliţă, F. Băltăceanu, M. Broşteanu, D. Sluşanschi, în colaborare cu pr. I.-Fl. Florescu (Iaşi: Ed. Polirom 2004).

Septuaginta 2004/2: Septuaginta, vol. 2: Iisus Nave, Judecătorii, Ruth, 1-4 Regi. Volum coordonat de C. Bădiliţă, F. Băltăceanu, M. Broşteanu, D. Sluşanschi, în colaborare cu pr. I.-Fl. Florescu (Iaşi 2004 Ed. Polirom).

Septuaginta 2009: Septuaginta, vol. 5: Osea, Amos, Michea, Ioel, Abdias, Iona, Naum, Avacum, Sophonia, Aggeu, Zaharia, Malachia. Volum coordonat de C. Bădiliţă, F. Băltăceanu, M. Broşteanu, şi îngrijit de S. Bădiliţă (Iaşi: Ed. Polirom 2009).

Simić-Lazar 1995: D. Simić-Lazar, Kalenić et la dernière période de la peinture byzantine (Skopje/Paris: Edd. Matica Makedonska/De Boccard 1995).

Sinigalia 2007: T. Sinigalia, Relaţia dintre spaţiu şi decorul pictat al naosurilor unor biserici de secol XV-XVI din Moldova. Revista Monumentelor Istorice LXXVI/1-2, 2007.

Stoicescu 1971: N. Stoicescu, Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova în sec. XIV-XVII (Bucureşti: Ed. Eciclopedică română 1971).

Székely 2002: M.M. Székely, Sfetnicii lui Petru Rareş (Iaşi: Ed. Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" 2002).

Székely 2006: M.M. Székely, Manifeste de putere la Ieremia Movilă. In: Movileştii. Istorie şi spiritualitate românească, vol. II: Ieremia Movilă. Domnul. Familia. Epoca (Sfânta Mănăstire Sucevita 2006).

Teofan 2012: Sfântul Teofan Mărturisitorul, Cronografia, trad., stud. introductiv şi note de M. Ţipău (Bucureşti: Ed. Basilica a Patriarhiei Române 2012).

Theophanis 1839: Theophanis, Chronographia, T. I (Bonnae 1839).

Turdeanu 1997: Em. Turdeanu, Oameni şi cărţi de altădată (Bucureşti: Ed. Enciclopedică 1997).

Ulea 1964: S. Ulea, Datarea ansamblului de pictură de la Sf. Nicolae-Dorohoi. Studii şi Cercetări de Istoria Artei, seria Arte Plastice XI/1, 1964.

Ulea 1966: S. Ulea, Datarea frescelor bisericii mitropolitane Sf. Gheorghe din Suceava. Studii şi Cercetări de Istoria Artei, seria Arte Plastice XIII/2, 1966.

Ulea 1984: Sorin Ulea, La peinture extérieure moldave: où, quand et comment est-elle apparue? Revue Roumaine d'Histoire XXIII/4, 1984.

Ulea 1985: S. Ulea, O surprinzătoare personalitate a evului mediu românesc: cronicarul Macarie. Studii şi Cercetări de Istoria Artei, seria Artă Plastică XXXII, 1985.

Underwood 1966: P.A. Underwood, The Kariye Djami, vol. 2: The Mosaics, Bollingen Foundation (New York 1966).

Ureche 1958: Gr. Ureche, Letopiseţul Ţării Moldovei. Ediţia a II-a revăzută, eiţie îngrijită, studiu introductiv, indice şi glosar de P.P. Panaitescu (Bucureşti 1958).

Ursu 1997: N.A. Ursu, Când şi de cine a putut fi iniţiată şi elaborarea „Învăţăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie". In: N.A. Ursu, Contribuţii la istoria literaturii române. Studii şi note filologice (Iaşi: Ed. Cronica 1997).

Velmans 2001: T. Velmans, Quelques programmes iconographiques de coupoles chypriotes du XIIe au XVe siècle. „Cahiers Archeologiques" 32, 1984, 140, reeditat în: T. Velmans, Byzance, Les Slaves et L'Occident. Etudes sur l'art paléochrétien et médiéval, The Pindar Press (London 2001).

Weitzmann 1978: K. Weitzmann, The Miniatures of the Sacra Parallela, Parisinus graecus 923, (= Studies in Manuscript Illumination, 8) (Princeton, N. J. 1978).

Zonara 1841: Ioannis Zonarae, Annales, T. I (Bonnae 1841).

Αχειμάστου-Ποταμιάνου 2004:, Μ. Αχειμάστου-Ποταμιάνου, *Οι τοιχογραφίες της Μονής των Φιλανθρωπηνών στο Νησί των Ιωαννίνον*, (Αθήνα 2004).

Διονυσίου 2003: Ιερά Μονή Αγίου Διονυσίου. Οι Τοιχογραφίες του Καθολικού (Άγιον Όρος 2003).

Ευστρατιάδου 1930: Μητρ. Πρ. Σοφρονίου Ευστρατιάδου, Η Θεοτόκος εν τη υμνογραφία, Librairie Ancienne Honoré Champion/L'Ermitage (Paris/Chennevières-sur-Marne 1930).

Μουρίκη 1970: Ντ. Μουρίκη, Αι βιβλικαί προεικονίσεις της Παναγίας εις τον τρούλλον της Περιβλέπτου του Μυστρά, in Αρχαιολογικόν Δελτίον, 25, 1970. Part Α΄ *Μελέται.*

Παναγία η Σπηλαιώτισσα: Παναγία η Σπηλαιώτισσα στην περιοχή της Μήκανης (Παλαιοπαναγιά) [Μετόχιο ιεράς μονής Αγίου Στεφάνου] -Αγίων Μετεώρων, în http://agiameteora.net/index.php/meteora-oi-ka-

takomves-tou-ouranou/5499-panagia-i-spilaiotissa-stin-perioxi-tis-mikanis-palaiopanagia-metoxio-ieras-monis-agiou-stefanou-agion-meteoron.html

Παντζαριδης 2006: Σ. Θ. Παντζαριδης, Οι τοιχογραφιες του παρεκκλησιου Κοιμησεως Θεοτοκου (Μολυβοκκλησιας) Καρυες Αγιον Ορος, Εκδοσεις Παναγιωτη Σ. Πουρναρα (Θεσσαλονίκη 2006).

Παπαμαστοράκης 2001: Τ. Παπαμαστοράκης, Ο διάκοσμος του τρούλου των ναών της παλαιολόγειας περιόδου στη βαλκανική χερσόνησο και την Κύπρο, Ἠλέκτρας Ἀνδρεάδη (Αθήνα 2001).

Σοφιανος, Τσιγαριδας 2003: Δ.Ζ. Σοφιανος, Ε.Ν. Τσιγαριδας, Αγια Μετεωρα. Ιερα Μονη Αγιου Νικολαου Αναπαυσα Μετεωρων. Ιστορια – τεχνη (Τρικαλα 2003).

Τούρτα 1991: Α.Γ. Τούρτα, Οι ναοι του Αγίου Νικολάου στη Βίτσα και του Αγίου Μήνα στο Μονοδένδρι. Προσεγγίση στο έργο των ζογραφών από το Λινοτόπι, Εκδοσή του ταμείου αρχαιολογικών πορών και απαλλοτριώσεων (Αθήνα 1991).

Бражникова 2000: Н.В. Бражникова, Из наблюдений над списками славянского перевода Хроники Георгия Синкелла. В сб.: (Ред. А.М. Молдован, В.В. Калугин) Лингвистическое источниковедение и история русского языка (Москва: Изд. Древлехранилище 2000).

Глигоријвић-Максимовић 2006: М. Глигоријвић-Максимовић, Иконографија богородичиних праобраза у српском сликарству од середине XIV до середине XV века. Зборник радова Византолошког института 43, 2006.

Истрин 1920: В.М. Истрин, Книги временные и образные Георгия Мниха. Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе. Текст, исследование, и словарь. Т. I: Текст (Петроград 1920).

Лицевой Свод: Лицевой Летописный Свод царя Ивана IV Грозного, Vol. 3, în Общество Любителей Древней Письменности, http://oldp.sterligoff.ru/lls/tom3/Oldbook-3_451-540.pdf.

Матвеенко, Щеголева 2000: В. Матвеенко, Л. Щеголева, Временник Георгия Монаха (Хроника Георгия Амартола). Русский текст, комментарий, указатели (Москва: Издательство «Богородский печатник» 2000).

Саликова 1998: Э.П. Саликова, Сложение иконографии «Похвала Богоматери» в русском искусстве XV-XVI веков. В сб.: Русская художественная культура XV-XVI веков, Государственный Историко-Культурный Музей-Заповедник «Московский Кремль», Материалы и Исследования, XI (Москва 1998).

Серафимова 2012: А. Серафимова, Пророчките слова во манастирската црква Свети Никола Шишевски. В: Патримониум. МК. Списание за културното наследство – споменици, реставрација, музеи, год. 5, Бр. 10, Каламус (Скопје 2012).

Тодић 1995: Б. Тодић, Манастир Ресава (Београд 1995).

Цветковић 2011: Б. Цветковић, Богородичне праслике у куполама цркве манастира Јошанице. Саопштења. Републички завод за заштиту споменика културе Београд XLIII, 2011.

The registers of prophets and apostles from the spire tholobate of the St. George Church of Suceava. Liturgical and historical implications

Abstract

The frescoes of the St. George Metropolitan Church of Suceava, painted inside and outside in 1534, until now have been studied only partly. In the hereby study we aim an iconographic consideration of the paintings within the vaulting system of the nave. Special attention is paid to the registers of prophets and apostles inside the tholobate, which display several important peculiarities. In the superior register are represented 12 Minor Prophets and 3 Major Prophets, to which prophets Elijah and David are added. Surprisingly, the fourth Major Prophet, Jeremiah, is missing, instead of him, even more surprisingly, being represented Naboth the Israelite – the single image of this character within the register of prophets during the Byzantine and Post-Byzantine epoch. In the case of this unexpected insertion, we have attempted to draw several interpretation tracks, connected with the historical realities of the epoch. The inferior register also contains an uncommon mixture, including eight figures of apostles and prophets each, as well as a little habitual practice of endowing the apostles with texts written on rotuli. The study draws a repertory of the inscriptions from the rotuli of prophets and apostles, which are analyzed from the perspective of the practices in this field from the Byzantine and Post-Byzantine art, as well as in the context of their liturgical implications. At the same time, the author presented the inscriptions on the rotuli of prophets from the Dodecaorton (The Great Feasts) from the soffit of the oblique arches, trying also to establish a relationship between the prophetical registers of the St. George Church of Suceava and the evolutions of these registers in the Moldavian art from the 15th -16th centuries.

List of illustrations:

Fig. 1. The St. George Church of Suceava, the paintings of the nave spire.

Fig. 2. The St. George Church of Suceava, *Christ Pantocrator* on the dome of the nave.

Fig. 3. The St. George Church of Suceava, the tholobate of the nave spire, the angelic registers.

Fig. 4. The St. George Church of Suceava, the tholobate of the nave spire, the registers of the prophets and apostles and of the *Heavenly Liturgy*.

Fig. 5. The St. George Church of Suceava, the tholobate of the nave spire, the prophets' register: David, Micah, Isaiah, Habakkuk.

Fig. 6. The St. George Church of Suceava, the tholobate of the nave spire, the prophets' register: Habakkuk, Nahum, Zephaniah (?), Amos.

Fig. 7. The St. George Church of Suceava, the tholobate of the nave spire, the prophets' register: Elijah, Haggai, Abdias.

Fig. 8. The St. George Church of Suceava, the tholobate of the nave spire, the prophets' register: Abdias, Jonah, Ezekiel, Joel.

Fig. 9. The St. George Church of Suceava, the tholobate of the nave spire, the prophets' register: Ezekiel, Joel, Malachi.

Fig. 10. The St. George Church of Suceava, the tholobate of the nave spire, the prophets' register: Zechariah, Naboth, Daniel, Hosea.

Fig. 11. The St. George Church of Suceava, the tholobate of the nave spire, registers of the prophets and apostles: Sts. Peter, John the Baptist and Paul.

Fig. 12. The St. George Church of Suceava, the tholobate of the nave spire, registers of the prophets and apostles: Sts. Philip, Bartholomew and Andrew.

Fig. 13. The St. George Church of Suceava, the tholobate of the nave spire, registers of the prophets and apostles: Sts. Paul, Simon, James and Thomas.

Fig. 14. The St. George Church of Suceava, the tholobate of the nave spire, registers of the prophets and apostles: Samuel, Elisha, Moses, Salomon.

Fig. 15. The St. George Church of Suceava, the tholobate of the nave spire, registers of the prophets and apostles: Aaron, unidentified prophet, Gideon.

Fig. 16. The St. George Church of Suceava, the tympanum and the intrados of the northeast arch: *The Annunciation* and the prophets David and Salomon.

Fig. 17. The St. George Church of Suceava, the tympanum and the intrados of the southeast arch: *The Nativity of Jesus* and the prophets Isaiah and Micah.

Fig. 18. The St. George Church of Suceava, the tympanum and the intrados of the southwest arch: *The Presentation of Jesus at the Temple* and the prophets Moses and Isaiah.

Fig. 19. The St. George Church of Suceava, the tympanum and the intrados of the northwest arch: *The Baptism of Jesus* and the prophets St. John the Baptist and Nahum.

Fig. 20. The St. Nicholas Church of Popăuţi-Botoşani, the prophets' registers on the arch of the central apse.

Fig. 21. The St. George Church of Voroneţ the prophets' registers on the arch of the central apse.

Fig. 22. The St. Nicholas Church of Bălineşti, the prophets' register in the central apse.

Регистры пророков и апостолов в барабане главы церкви Св. Георгия в Сучаве в контексте поствизантийской живописи

Резюме

Наружные и внутренние росписи митрополичьей Георгиевской церкви в Сучаве, выполненные в 1534 г., были лишь частично исследованы. В данной статье мы предпринимаем иконографическое исследование росписей системы возведения купола нефа. Особое внимание уделяется регистрам пророков и апостолов в барабане главы, которые выделяются рядом особенностей. В верхнем регистре изображены 12 малых и 3 великих пророка, а также пророки Илья и Давид, при этом совершенно неожиданным представляется отсутствие четвертого великого пророка, Иеремии, и еще более неожиданным – включение вместо него Навуфея израильтянина – единственное известное изображение данного ветхозаветного персонажа в составе регистров пророков как в византийскую, так и в поствизантийскую эпоху. В статье предлагаются несколько направлений возможных интерпретаций этого неожиданного включения Навуфея в пророческий ряд, связанных с историческими реальностями данного времени. Нижний регистр также содержит необычное смешение персонажей, включая по восемь изображений пророков и апостолов, а также очень

редко практикуемое использование надписей на свитках апостолов. В статье представлены все читаемые надписи на свитках пророков и апостолов, которые исследованы в контексте соответствующих практик их использования в византийском и поствизантийском искусстве и в связи с литургической практикой. Приведены также и надписи на свитках пророков Двунадесятых праздников, изображения которых расположены на софитах арок, поддерживающих барабан купола. В заключение предпринимается попытка определения места пророческих регистров Георгиевской церкви в Сучаве в общей картине эволюции данных регистров в молдавской настенной живописи XV-XVI веков.

Список иллюстраций:

Рис. 1. Церковь Св. Георгия в Сучаве. Ансамбль росписей главы купола.

Рис. 2. Церковь Св. Георгия в Сучаве. Изображение *Пантократора* в куполе нефа.

Рис. 3. Церковь Св. Георгия в Сучаве. Барабан купола, ангельские чины.

Рис. 4. Церковь Св. Георгия в Сучаве. Барабан купола, регистры пророков, апостолов и *Небесной литургии*.

Рис. 5. Церковь Св. Георгия в Сучаве. Барабан купола, регистр пророков: Давид, Михей, Исайя и Аввакум.

Рис. 6. Церковь Св. Георгия в Сучаве. Барабан купола, регистр пророков: Аввакум, Наум, Софония (?) и Амос.

Рис. 7. Церковь Св. Георгия в Сучаве. Барабан купола, регистр пророков: Илья, Аггей и Авдий.

Рис. 8. Церковь Св. Георгия в Сучаве. Барабан купола, регистр пророков: Авдий, Иона, Йезекиль и Иоиль.

Рис. 9. Церковь Св. Георгия в Сучаве. Барабан купола, регистр пророков: Йезекиль, Иоиль и Малахия.

Рис. 10. Церковь Св. Георгия в Сучаве. Барабан купола, регистр пророков: Захария, Навуфей, Даниил и Осия.

Рис. 11. Церковь Св. Георгия в Сучаве. Барабан купола, регистр пророков и апостолов: Свв. Петр, Иоанн Креститель и Павел.

Рис. 12. Церковь Св. Георгия в Сучаве. Барабан купола, регистр пророков и апостолов: Свв. Филипп, Варфоломей и Андрей.

Рис. 13. Церковь Св. Георгия в Сучаве. Барабан купола, регистр пророков и апостолов: Свв. Павел, Симон, Яков и Фома.

Рис. 14. Церковь Св. Георгия в Сучаве. Барабан купола, регистр пророков и апостолов: Самуил, Елисей, Моисей и Соломон.

Рис. 15. Церковь Св. Георгия в Сучаве. Барабан купола, регистр пророков и апостолов: Аарон, неидентифицированный пророк и Гедеон.

Рис. 16. Церковь Св. Георгия в Сучаве. Тимпан и софит северо-восточной арки: *Благовещение* и пророки Давид и Соломон.

Рис. 17. Церковь Св. Георгия в Сучаве. Тимпан и софит юго-восточной арки: *Рождество Христово* и пророки Исайя и Михей.

Рис. 18. Церковь Св. Георгия в Сучаве. Тимпан и софит юго-западной арки: *Сретение Господне* и пророки Моисей и Исайя.

Рис. 19. Церковь Св. Георгия в Сучаве. Тимпан и софит северо-западной арки: *Крещение Господне* и пророки Иоанн Предтеча и Наум.

Рис. 20. Церковь Св. Николая в Попэуць-Ботошань. Пророческие ряды на арке алтарной абсиды.

Рис. 21. Церковь Св. Георгия Воронецкого монастыря. Пророческие ряды на арке алтарной абсиды.

Рис. 22. Церковь Св. Николая в Бэлинештах. Пророческий ряд в алтарной абсиде.

01.07.2015

Dr. Emil Dragnev, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: edragnev@gmail.com

EXPORTUL DE MĂRFURI DIN PRINCIPATUL MOLDOVA ÎN IMPERIUL RUS la sfârşitul sec. al XVIII-lea - începutul sec. al XIX-lea

Irina Cereş

Cu toate că în peisajul istoriografic românesc, istoria economică este în continuare ruda săracă a istoriei politice, interesul nostru pentru istoria economică este determinat de faptul că „comerţul nu este numai un schimb de produse, dar în acelaşi timp şi un schimb de cunoştinţe, un fel de a uni între ele diferite naţiuni". Istoria comerţului, ca şi istoria literară, istoria ideilor, poate să ne dea puncte de sprijin de o foarte mare importanţă în cunoaşterea istoriei naţională şi universală.

Analiza exportului de mărfuri din Principatul Moldova în Imperiul Rus la sfârşitul secolului XVIII-lea - începutul secolului XIX-lea prezintă un interes deosebit, deoarece cunoaşterea acestui aspect explică diverse probleme care au determinat anumite particularităţi în evoluţia relaţiilor comerciale dintre Principatul Moldova şi alte ţări europene. Anume transformările politice care s-au produs în Imperiul Rus în această perioadă au determinat în mare parte conţinutul relaţiilor economice cu Principatul Moldova.

Problemele legate de dezvoltarea comerţului în Ţările Române au ocupat un loc relativ restrâns în cadrul preocupărilor istoricilor. Lipsa aproape generală de interes pentru acest subiect se explică, în primul rând, prin faptul că în peisajul istoriografic românesc, istoria economică era în continuare ruda săracă a istoriei politice, după cum menţionează N. Iorga, „istoricii români erau lipsiţi aproape cu desăvârşire de o pregătire economică" (Iorga 1935, 6).

Unele aspecte ale temei abordate de noi au fost analizate în istoriografie diferit, în funcţie de regimul politic, atitudinea şi viziunea cercetătorilor, autorii care au adus anumite contribuţii la studierea acestei probleme. Însă, analiza gradului de cercetare a temei demonstrează că unele aspecte ale exportului de mărfuri din Principatul Moldova în Imperiul Rus la sf. sec. al XVIII-lea - înc. sec. al XIX-lea n-au fost obiect de studiu aparte nici în istoriografia modernă, nici în cea contemporană.

Relaţiile comerciale dintre Imperiul Rus şi Principatul Moldova pot fi împărţite convenţional în două perioade: 1791-1806 – perioada de pace şi 1806-1812 – perioada de război, perioada în care relaţiile comerciale se desfăşurau în funcţie de interesele Imperiului Rus şi de necesităţile armatei ţariste. Exportul dintre Principatul Moldova şi Imperiul Rus n-a fost liber de intervenţia politicului. În desfăşurarea exportului dintre Principatul Moldova şi Imperiul Rus au intervenit factorii politici, care au distorsionat jocul forţelor pieţei.

În ceea ce priveşte relaţiile comerciale dintre Principatul Moldova şi Imperiul Rus în perioada anilor 1791-1812, constatăm că mărfurile care primau la export erau: vinul, sarea, cerealele, fructele proaspete şi uscate, nuci, vite şi alte mărfuri, însă puţine dintre acestea erau libere la export, cele mai multe produse continuau să fie la dispoziţia armatelor ţariste dislocate pe teritoriul Principatelor Române.

Relaţiile comerciale dintre Principatul Moldova şi Imperiul Rus se bazau pe tratatul comercial ruso-turc din anul 1783, prin care mărfurile ruseşti erau supuse unei taxe vamale de 3% din costul lor. Acest tratat a fost încheiat între Rusia şi Turcia şi prevedea apărarea şi ocrotirea supuşilor ruşi pe întreg teritoriul Imperiului Otoman, care se bucurau de aceleaşi privilegii cu negustorii englezi şi francezi, în toate regiunile Imperiului Otoman. Negustorii prezentau la vamă facturile, în care era indicat preţul de cumpărare a mărfurilor pentru a calcula taxa vamală. Conform art. 21 al tratatului menţionat, negustorii aveau dreptul să achite taxa în bani sau în natură. Marfa ascunsă era confiscată (Sturdza, Colescu-Vartic 1900, 170-171).

În exportul mărfurilor din Principatul Moldova se ţinea cont atât de legislaţia comercial-vamală în vigoare – tariful vamal din 1797, cât şi de Regulamentul comercial din 19 decembrie 1810. În baza Regulamentului comercial din 19 decembrie 1810 se permitea exportul peste hotare al tuturor

mărfurilor, în afară de cai, monede de aur, argint şi aramă, inclusiv aramă în lingouri şi deşeuri. Printre mărfurile interzise pentru export peste hotare, se numără diferite specii de animale, vin, rachiu, carne etc.[1] Pentru exportul mărfurilor din Moldova au fost desemnate oficiile vamale Movilău şi Dubăsari.

O etapă importantă în dezvoltarea relaţiilor comerciale moldo-ruse o reprezintă perioada războiului ruso-turc din anii 1806-1812. Conflagraţia din anii 1806-1812 adusese închiderea graniţelor la sud, către Turcia, ai cărei negustori fură goniţi şi la Nord către austrieci (Iorga 1925, 119). Odată cu izbucnirea războiului ruso-turc în anul 1806, Sublima Poartă a închis strâmtorile Bosfor şi Dardanele, sechestrând numeroase încărcături cu grâne, iar Imperiul Rus a interzis, prin ucazul imperial din 13 februarie 1810, exportul de cereale prin porturile Mării Negre şi Azov, la 26 mai fiind interzis şi accesul vaselor turceşti în porturile ruse (Prousis 2005).

Această conflagraţie a influenţat desfăşurarea relaţiilor comerciale dintre Rusia şi Principatul Moldova. Aceasta se explică prin faptul că, odată cu ocuparea Principatelor Române de către armata rusă, guvernul de la Petersburg a interzis comerţul acestora cu Poarta Otomană, însă prin armistiţiul de la Slobozia (12-24 august), relaţiile comerciale au fost restabilite. Însă ţarul Alexandru I a refuzat să ratifice armistiţiul, iar când comanda armatei ruse a fost preluată de feldmareşalul A. Prozorovski comerţul dintre Principate şi Poartă a fost din nou oprit sub pretextul că „armistiţiul nu este încă o restabilire reală a păcii şi a relaţiilor amicale dintre cele două state, ci numai preludiul acestora" (Agachi, 2008, 287).

În comerţul Moldovei cu guberniile ruse o importanţă deosebită a jucat-o administraţia rusă, în persoana consulilor ruşi din Iaşi şi Bucureşti, care eliberau paşapoartele şi certificatele comerciale şi hrisoavele ce ofereau negustorilor dreptul de a se ocupa cu comerţul. Certificatul comercial reprezintă documentul care acordă dreptul de a exporta mărfuri din Principatul Moldova şi din Ţara Românească în ţările din Europa şi în guberniile ucrainene şi ruse, eliberat la dispoziţia preşedinţilor Divanelor Moldovei şi Ţării Româneşti senatorilor S.S. Kuşnikov şi V.I. Krasno-Milaşevici de către Divanul Moldovei în timpul războiului ruso-turc din anii 1806-1812. Aceste documente conţin informaţii valoroase despre volumul şi structura comerţului, legăturile pieţei moldoveneşti cu pieţele europene, căile comerciale, sistemul vamal etc. Ele conţin şi informaţii preţioase despre dezvoltarea diferitelor ramuri economice – agricultura, creşterea animalelor şi meşteşugăritul. În certificatele comerciale este indicat locul de reşedinţă al negustorului, cantitatea mărfii exportate, locul de unde marfa a fost procurată şi locul ei de destinaţie (Tomuleţ 2011, 221-222). Negustorii din Principatul Moldova îşi exportau mărfurile în Odesa, Moscova, Herson, Kiev, Jitomir şi alte oraşe ucrainene şi ruse. Certificatele comerciale confirmă că din Moldova erau exportate în guberniile interne ruse vinurile moldoveneşti, vitele cornute, cerealele, lâna, lemnul de construcţie, sarea, pielea de animale neprelucrate, caşcavalul, untul şi brânza etc. Mărfurile din Principatul Moldova erau exportate la cele mai mari şi cunoscute iarmaroace ruseşti – Makarievskaia (Makariev), Korenaia (Kursk), Svenskaia (Breansk)[2].

Principalele articole de export ale Principatului Moldova în Rusia erau sarea şi vinul. Analiza izvoarelor istorice ne demonstrează că vinul a constituit un important articol de export al Principatelor încă din sec. XV-lea, fiind exportat în cantităţi considerabile în Rusia. Dezvoltarea viticulturii, abundenţa şi importanţa economică a vinului pentru Principatul Moldova a fost recunoscută de cronicarii noştri, fiind confirmată şi de mărturiile călătorilor străini, care de-a lungul timpului au vizitat Moldova[3].

Negustorii care transportau vinul din Moldova în Rusia se numeau „cazaclii", deoarece mulţi dintre ei se duceau în târgurile din Ţara Căzăcească. Aceşti negustori erau numeroşi în Moldova de Jos, în special în podgoria Odobeştilor, unde un cartier întreg şi o biserică[4] înălţată în anul 1777

[1] AISR, F. 560, inv. 4, d. 101, f. 12.

[2] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 4259.

[3] *Pentru mai multe informaţii vezi:* Irina Cereş, *Exportul de vin din Principatul Moldova în Imperiul Rus (sf. sec. al XVI-II-lea - înc. sec. al XIX-lea)*, în curs de apariţie, în Buletinul Tinerilor Cercetători.

[4] Biserica „Sfinţii Apostoli Cazaclii" a fost construită de breasla negustorilor ruşi de vinuri la mijlocul veacului al XVIII-lea. După decăderea comerţului cu vin la mijlocul sec. XIX, negustorii cazaclii au părăsit podgoria, iar biserica a fost preluată de parohiile din localitate şi folosită până la cutremurul din 1940, când turla principală a căzut. Pentru informaţii despre starea actuală a Bisericii „Sfinţii Apostoli Cazaclii" din Odobeşti vezi: adev.ro/mtdejf; vranceamedia.ro, accesat în data de 07. 02. 2014.

poartă până azi numele de „Cazaclii” (Giurescu 1947, 32).

Pentru negustorii ruşi vinul constituia principalul subiect al comerţului cu Principatul Moldova. Negustorii din Nejin, Afanasi Vafia, Hristofor Boni, Ivan şi Vasile Albanezov[5], aduc în aceste locuri mărfuri ruseşti, întorcându-se cu vinuri moldoveneşti. În anul 1798, negustorii ruşi au investit în procurarea vinurilor de la Odobeşti – 19.941 ducaţi olandezi sau 57.895 piaştri. Sumele cele mai mari au fost investite de către negustorii Iani din Movilău, Gheorghe Artinov din Nejin, Ivan Sliusarenko, negustor de ghilda a III-a din Kiev, negustorul kievean Ivan Ivanskim şi Feodosie Iurev, negustor din Ovideopol (Hurmuzaki 1974, 200-202).

Materialele de arhivă cercetate şi cele depistate din diferite izvoare şi lucrări monografice publicate ne-au permis să stabilim cu aproximaţie volumul exportului de vin din Principatul Moldova în Imperiul Rus.

Tabelul 1

Volumul exportului de vin pe piaţa rusă în anii 1793-1798 (în ruble)*

Anii	Exportul total al mărfurilor moldoveneşti	Raportul în %	Exportul de vin	Raportul vinului, în %
1793	92290	17,4	25040	9,0
1794	26140	5,0	24240	9,0
1795	59724	11,3	40117	15,0
1796	201871	38,0	87612	33,0
1797	107701	20,3	50315	19,0
1798	42824	8,0	39722	15,0
Total	530550	100,0	267046	100,0

* Tabelul a fost elaborat în baza rapoartelor consulilor ruşi publicate în: Documente privind Istoria României. Colecţia Hurmuzaki, vol. I (Bucureşti 1962), 569-571, 578-579, 631-635,681-684, 724-732, 789-791; vol. IV (Bucureşti 1974), 65-67, 91-92, 140-142, 192, 219-222.

[5] Aceşti negustori figurează în listele de negustori ruşi veniţi în Moldova după vinuri în anii 1795, 1796, 1797 şi 1798.

Tabelul 2

Valoarea vinurilor moldoveneşti pe piaţa rusă în anii 1802-1807 (în ruble)*

Anii	Exportul total al mărfurilor moldoveneşti	Raportul în %	Exportul de vin	Raportul vinului în %
1802	302741	15,4	86433	14,6
1803	301772	15,4	81517	14,0
1804	199383	10,1	41996	7,0
1805	214442	11,0	115110	19,4
1806	529125	27,0	135963	23,0
1807	415615	21,1	130137	22,0
Total	1963078	100,0	591156	100,0

* Tabelul a fost elaborat în baza: Государственная торговля (1803; 1804; 1805; 1806; 1807; 1808).

Analiza datelor din tabelul 1 şi 2 ne demonstrează că cea mai mare parte a exportului de vin a fost de 33% în anul 1796, care constituia 87.612 ruble, iar ponderea cea mai mică a fost de 7,0 % în anul 1804, estimată la 41.996 ruble. Dintre toate mărfurile moldoveneşti exportate în Rusia, vinul continua să rămână principalul obiect de comerţ. Vinul moldovenesc se vindea pe pieţele din Nejin, Kiev, Poltava şi alte oraşe. Vinăritul şi cultivarea viţei-de-vie alcătuiau, după calculele lui P. Sovetov 67%, constituind cele mai comercializate ramuri ale agriculturii ţării (Советов 1980, 230).

La 17 mai 1801 Colegiul de Comerţ raportează că „principalul comerţ cu Moldova este cel cu vite, cai, oi, vin, fructe uscate, sare, miere, legume şi piei de vită[6]. În anul 1793 consulul rus I.Severin înştiinţează Colegiul de Comerţ despre faptul că la Odobeşti au venit după vin 32 de negustori ruşi din Nejin, Movilău, Dubăsari[7]. Negustorul Ivan Slusarenko vine anual timp de 5 ani în Moldova, de unde aduce vin în valoare de peste 20 de mii de ruble. În a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, la Nejin se aducea vin moldovenesc în valoare de 50.000 ruble anual.

În anii 1802-1805 din Principatele Române s-a exportat prin vămile de la Movilău şi Dubăsari,

[6] Arhivele Naţionale ale României, Iaşi, Fondul Consulatul General al Rusiei, d. 8, f. 24.

[7] Arhivele Naţionale ale României, Iaşi, Fondul Consulatul General al Rusiei, d. 104, f. 180.

vin în valoare de 362, 9 mii ruble argint[8]. Vinul era unul din produsele comercializate cu succes atât pe piaţa internă cât şi pe cea externă. Aceasta explică şi dorinţa mănăstirilor şi bisericilor, dar şi a marilor demnitari ai domniei de a obţine terenuri de vii la Cotnari şi Hârlău.

Tabelul 3

Veniturile visteriei de la dughenele şi cârciumile oraşelor din Moldova la începutul sec. al XIX-lea (în lei)

Anii	Venitul total al visteriei	Venitul de la dughene şi cârciumi	Raportul venitului de pe dughene şi cârciumi faţă de venitul total în %
1807	1033780	30866	3,0
1808	1510699	35791	2,4
1809	1603823	38805	2,4
1810	476688	42000	9,0
1811	46955	neindicat	neindicat

* Tabelul a fost elaborat în baza documentului „Veniturile de pe dughenele şi cârciumile din târgurile Moldovei, care se plăteşte o dată în an", ANRM, F. 1, inv. 1, d. 1604, f. 53-67.

Conform datelor tabelului 3 constatăm că începând cu anul 1810 scade venitul total al vistieriei Moldovei, iar exportul de vin a avut de suferit în urma politicii protecţioniste promovate de ţarism. La 19 decembrie 1810, prin manifestul împăratului Alexandru I a fost închis un număr mare de porturi şi vămi de la hotarele de apus ale Imperiului, printre care figurau şi vămile de la Isakoveţ, Maiaki, Movilău, fiind introdus un nou tarif vamal, de tip protecţionist, în scopul micşorării importului şi majorării exportului de mărfuri din Imperiul Rus. A fost interzis importul unui mare număr de mărfuri, iar pentru numeroase mărfuri au fost majorate taxele vamale. Aceste măsuri au fost determinate de criza financiară ce plana asupra Rusiei. La graniţa europeană a Imperiului importul era permis numai prin trei vămi, inclusiv prin Dubăsari[9], restul vămilor fiind închise. Conform noului tarif vamal, importul vinurilor era interzis, cu excepţia vinurilor româneşti şi maghiare. Însă, taxele vamale au fost majorate de la 18 ruble până la 40-80 ruble asignate pentru un ocsoft de vin, sau 40 ruble pentru 18 vedre de vin (Agachi 2008, 302). Această măsură cauza prejudicii serioase vistieriei Moldovei, lipsind-o de venituri importante, reducând astfel posibilităţile Divanului de a asigura armata rusă de ocupaţie cu sumele băneşti necesare. În cele din urmă la 21 ianuarie 1812, Consiliul de Stat, ţinând cont de pierderile cauzate vistieriei Moldovei şi vămilor ruseşti de la Nistru de restricţiile din 19 decembrie 1810, ce au influenţat direct întreţinerea armatelor ruseşti dislocate în Principatele Române, permite exportul mărfurilor din Moldova cu plata taxei prin vămile Dubăsari şi Movilău şi prin punctele vamale Isakoveţ şi Maiaki (Tomuleţ 2002b, 7). În această perioadă exportul vinului se desfăşura în strictă dependenţă de politica comercial-vamală promovată de guvernul de la Petersburg. Vinurile şi în special cel de Odobeşti erau exportate în Rusia prin vama de la Movilău.

În timpul războiului ruso-turc din anii 1806-1812 exportul vinului a continuat, însă, se observă o scădere, care poate fi explicată prin faptul că o parte din vinul destinat exportului este utilizat de către armata ţaristă dislocată în Principatele Române. Exportul de vin avea de suferit şi din cauza că unităţile militare care plecau din Moldova luau cu ele mari cantităţi de vin şi alte produse, fără a plăti taxe vamale. Pentru a stăvili acest proces, Kutuzov a fixat următoarele cantităţi de vin, care puteau fi scoase din Moldova fără achitarea taxelor vamale. Astfel, generalii puteau lua cu ei 3 ankeri[10], ½ până la o vadră[11] pentru ofiţeri şi câte o ploşcă[12] pentru gradaţii militari inferiori (Agachi 2008, 297). Comerţul de vin cu Rusia era foarte însemnat, aceasta o confirmă faptul că în anul 1811, după ce au fost anulate restricţiile la export, Moldova exportă 45.440 vedre de vin.

Exportul de vin a continuat şi după încheierea tratatului de la Bucureşti (1812), cu toate că la începutul sec. al XIX-lea în Rusia se observă o scădere a cererii pentru mărfurile moldoveneşti, inclusiv vinul, în legătură cu dezvoltarea comerţului în Marea Neagră şi creşterea pătrunderii mărfurilor

[8] Российская Национальная Библиотека, ф. 267. Виды торговли при сухопутных границах Подольской и Херсонской губерний с Молдавией и Валахией, таб. XVI за 1802, 1803, 1804 и 1805 гг.

[9] ANRM, F. 1, inv, 1, d. 3248, f. 846.

[10] Anker – butoiaş de circa 3 vedre.

[11] Vadră – unitate de măsură pentru lichide. N. Stoicescu (1971), în lucrarea sa, menţionează că vadra este un vas mic, format din doage şi cercuri, care cuprindea 10 ocale sau 15,2 litri, fiind folosită în comerţul cu vin şi rachiu, iar Al. Zane ne spune că varda avea 10 ocale sau 12,88 litri.

[12] Ploşcă – vas de lemn, de lut ars, de metal sau de piele, cu capacitate mică, rotund şi turtit, cu gâtul scurt şi strâmt, în care se ţine băutură şi care se poartă atârnat de o curea.

din Europa. Cu toate acestea, după 1812 numai din Basarabia în guberniile Imperiului Rus au fost exportate în medie 4.319 vedre de vin pe an, cu toate că populaţia Basarabiei se ocupa în mică măsură cu viticultura (Томулец 1984, 62). Promovarea exportului se face dificilă din cauza mai multor bariere tarifare şi a măsurilor protecţioniste ce poartă de multe ori un caracter netarifar aplicate la import de către guvernul de la Petersburg. Relatările călătorilor străini şi informaţia izvoarelor istorice ne permit să constatăm faptul că exportul de vin în Rusia era destul de însemnat, însă acest fapt nu-l îndreptăţea pe N. Iorga să afirme că, după pacea de la Kuciuk-Kainargi „cu ruşii nu făceam aproape nici un negoţ, decât doar cu ceva vin vândut de negustorii cazaclii" (Iorga 1928, 208).

Analiza izvoarelor istorice, ne demonstrează că vinul a reprezentat pentru Principatul Moldova un produs principal de export, iar Rusia de-a lungul timpului a fost printre principalii importatori de vinuri moldoveneşti, care sunt reprezentative sub raportul calităţii cât şi al notorietăţii până în prezent. Imperiul Rus a fost „piaţa-ţintă" şi cea mai atractivă pentru exportul vinurilor moldoveneşti, cu o cotă de cca 70% din export. O creştere substanţială a exportului de vin către Rusia a avut loc pe parcursul sec. al XVIII-lea - înc. sec. al XIX-lea, însă după anexarea teritoriului dintre Prut şi Nistru, prin tratatul de la Bucureşti, se observă o tendinţă de scădere a cantităţilor de vin din cauza taxelor protecţioniste impuse de guvernul rus. Se poate aprecia că exporturile de vin au fost o sursă principală de venituri pentru visteria Principatului Moldova, o afacere prosperă şi o sursă de avuţie, în special, pentru negustorii ruşi.

Analiza surselor inedite de arhivă şi a celor publicate, ne permit să conchidem că exportul de vin a fost una dintre componentele majore ale relaţiilor comerciale dintre Imperiul Rus şi Principatul Moldova, care a oferit Moldovei un debuşeu sigur şi masiv pentru desfacerea excedentului ei de vin. Analiza surselor ne permite să observăm că exportul de vin în Imperiul Rus nu era accidental, ci antrena cantităţi impunătoare, însă a fost şi rămâne până în prezent controlat politic.

Un rol important în comerţul dintre Principatul Moldova şi Imperiul Rus i-a revenit şi exportului de sare. Sarea a reprezentat o bogăţie importantă pentru Principatul Moldova şi un produs strategic de export. Exportul de sare din Moldova este atestat documentar de la începutul sec. al XVIII-lea, fiind expediată prin portul Galaţi în Crimeea, nordul Asiei Mici şi nordul Africii (Ilieş 1974, 223-242). Imperiul Rus, dar şi cel Otoman au reprezentat un debuşeu important pentru sarea românească. Sarea a reprezentat un articol, care se exporta din Principatul Moldova în ţinuturile ruseşti în mari cantităţi. În cazul în care Rusia nu importa direct sarea din Moldova, ea le cumpăra de pe piaţa ucraineană, unde se găseau sare şi grâne de provenienţă românească. Salinele din Moldova sunt amintite şi în Condica lui Bandinus, în care se menţionează despre salinele din regiunea Trotuşului. Bandinus notează că: „adâncimea acestei ocne este de 100 de orgii, însă înăuntru atâta (sare - *n.n.*) cuprinde, încât s-ar putea zidi o cetate; la gura ocnei sunt colosale grămezi de bolovani de sare, ca nişte ziduri, carele şi oamenii ce transportă sunt ca furnicile. Din această ocnă se întrebuinţează sarea nu numai în Moldova, ci se exportă şi în Rusia, Podolia, Ucraina, Turcia" (Urechia 1895, 54-55). Bandinus menţionează şi despre calitatea sării: „natura acestei sări este cu mult mai bună decât sarea de mare, o leacă ajunge pentru a săra bucatele şi pâinea" (Urechia 1895, 55). Calitatea sării din Moldova este atestată şi de Carra în lucrarea sa, „sarea de aici este foarte bună şi din cristalul cel mai curat care se poate găsi, este de aceeaşi calitate cu cea care se află în Polonia la Wieliczka, la Bochnia" etc. (Carra 2011, 122).

Sarea avea un rol important în exportul moldovenesc în guberniile ucrainene şi ruse. Principatele Române aprovizionau cu sare aproape toată Peninsula Balcanică, unde se desfăceau 10 milioane ocale, din totalul de 12 milioane exportate. Sarea era exportată peste Nistru prin oficiile vamale Movilău, Isakoveţ, Dubăsari şi Criuleni. Ca rezultat al interzicerii comerţului cu Poarta şi posesiunile austriece, Imperiul Rus a devenit principalul debuşeu pentru sarea şi vinul moldovenesc. La sfârşitul anului 1807 a crescut interesul Rusiei faţă de sarea adusă din Moldova. Drept exemplu ne serveşte faptul că numai în decursul unui an, de la 1 iulie 1806 - 1 iulie 1807 au fost exportate în Rusia 5 mil. ocale[13] de sare[14]. Astfel, prin oficiile vamale Movilău, Dubăsari şi Isacoveţ se exportau peste Nistru anual până la şapte mln ocale de sare, ce prezenta aproximativ o treime din tot exportul moldovenesc (Tomuleţ 2002a, 297).

[13] Ocă – veche unitate de măsură pentru capacităţi şi greutăţi, egală cu circa un litru sau un kilogram.
[14] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 117,f. 52.

Demnitarii ruşi menţionau că exportul de sare din Moldova a devenit extrem de convenabil pentru Rusia, deoarece „veniturile Principatelor Române sunt utilizate în folosul nostru, iar veniturile acestei ramuri se ştie că sunt destul de importante şi pot aduce la creşterea visteriei. Astfel, noi ne putem atinge un scop dublu: să mărim veniturile noastre şi să ne asigurăm guberniile cu produse de primă necesitate" (Agachi 2008, 300). Anume din acest considerent, ţarul Alexandru I, ţinând cont şi de propunerea contelui Kociubei, a ordonat, ca în anul 1808 sarea din Moldova să fie exportată în Rusia temporar fără achitarea taxelor vamale ruse[15].

Documentele de arhivă conţin numeroase informaţii ce reflectă exportul de sare din Moldova în guberniile ucrainene şi ruse. În anul 1808 supuşii ruşi căruţaşii Filip Voronţov, Mihail Narâvski şi Panteilemon Tkaciov anunţau că ţin drumul în oraşul Movilău având 15 căruţe cu sare[16]. Sarea era transportată din ţinutul Bacău la Isakoveţ, Movilău şi Hotin, unde negustorii moldoveni au construit magazii pentru depozitare şi păstrare, pentru a fi ulterior realizată în guberniile Podolia, Volânia şi Kiev. Sarea extrasă era aproape toată exportată prin vama de la Maiaki la Odesa. Interzicerea comerţului cu Poarta şi limitarea lui cu Austria aducea mari prejudicii exportatorilor de vite, sare şi cereale, fiind principalele articole de export ale Principatelor Române. Avea de suferit şi comerţul cu sare, care constituia un important articol al exportului moldovenesc, deoarece posesiunile otomane figurau printre principalii consumatori. Despre mărimea daunelor pricinuite negustorilor din Principate ne dovedeşte faptul că la Galaţi în luna iulie 1808, se aflau depozitate din cauza interzicerii comerţului cu Poarta cca 4 mil. ocale de sare[17]. La Chilia există o mare cantitate de sare albă. În timpul Ecaterinei a II-a, ea trecea în guberniile moscovite, dar împăratul actual a impus o taxă exorbitantă de 3 lei pentru fiecare căruţă de sare care intră pe teritoriul Imperiului, consumul s-a diminuat mult. Există, de asemenea în Moldova, la Ocna, sare din belşug (Hurmuzaki 1885, 186).

Interzicerea comerţului cu Poarta şi limitarea lui cu posesiunile austriece mărea şi mai mult importanţa relaţiilor comerciale ale Principatelor cu Rusia. Comerţul Moldovei în condiţiile ocupaţiei ruseşti a suferit numeroase daune. Daunele pricinuite negoţului Moldovei erau cu atât mai simţite, cu cât încep să apară piedici şi în calea exportului în Imperiul Rus. Drept exemplu, ne serveşte faptul că au fost sigilate magaziile de sare din oraşul Movilău, care aparţineau negustorului moldovean Sandulache Sturza, sub pretextul că „nu corespundea voinţei monarhului rus", care conform opiniei senatorului Kuşnikov, dimpotrivă dorea ca sarea moldovenească să fie exportată în Rusia în cantităţi cât mai mari (Agachi 2008, 300).

Numai în anul 1795 funcţionarul negustorului rus Mihail Grigorenco, Petru Utelevschi a adus din Moldova în Rusia 41 căruţe de sare în valoare de 360 de ruble (Hurmuzaki 1962, 724). În anul 1796 cu comerţul de sare se ocupau negustorii ruşi: Ianchel Ios, funcţionarul negustorului rus, Leiba Maierkov, care aduce 34 căruţe de sare din Moldova, Ivan Filip – 10.000 oca de sare, în valoare de 186 ruble, Mihail Bejan şi Andrei Pit – 16 căruţe se sare, în valoare de 240 ruble, etc (Hurmuzaki 1962, 67, 92). În unul din rapoartele sale, consulul austriac Raicevich menţionează că în anul 1794 a fost încheiat un tratat privind importul din Ucraina în Moldova a 60. 000 kg cereale, cu plata la rata de 2 bani pentru o ocă de sare, în acest preţ fiind inclus şi costul de transport la frontieră (Hurmuzaki 1922, 715). În anul 1800, domnul Moldovei Ipsilanti a încheiat un acord cu dvoreanul Andrei Dunahovschi din Podolia, privind exportul a 300 000 puduri de sare din Moldova în Ucraina (Vianu 1960, 145).

Tabelul 4

Volumul exportului de sare pe piaţa rusă în anii 1795-1797 (în ruble)*

Anii	Exportul total al mărfurilor moldoveneşti	Raportul în %	Exportul de sare	Raportul sării în %
1795	59724	16,2	360	25,0
1796	201871	54,6	900	62,2
1797	107701	29,2	186	12,8
Total	369296	100	1446	100

* Tabelul a fost elaborat în baza rapoartelor consulilor ruşi publicate în: Documente privind Istoria României. Colecţia Hurmuzaki, vol. I (Bucureşti 1962), 724, 791; vol. IV (Bucureşti 1974), 67, 92.

[15] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 1133, f. 3-4.
[16] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 63, f. 30.
[17] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 117, f. 52.

În baza datelor din rapoartele consulilor ruşi, observăm că în anii 1795-1797 exportul de sare din Moldova în Imperiul Rus era neînsemnat. Aceasta se explică prin faptul că în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea au crescut exporturile româneşti de sare în Imperiul Otoman, care oferea Ţărilor Române un debuşeu sigur şi masiv pentru desfacerea excedentului lor de sare. Însă, cauza principală care a perturbat desfăşurarea normală a negoţului a fost influenţa considerabilă a războaielor ruso-austro-turce. Desfăşurarea războaielor pe teritoriul Ţărilor Române au împiedicat exportul de sare, iar ca rezultat are loc creşterea preţurilor la acest produs pe piaţa otomană. În această perioadă a crescut preţul sării de la 12 aspri ocaua în 1780-1788 la 42 de aspri ocaua în timpul războiului din 1787-1791, apoi scade în 1792 la 8-9 aspri ocaua (Berov 1976, 277-278).

În anul 1811 este atestat un preţ foarte mare de 1,2 guruşi (144 aspri) pentru o ocă de sare, pe când în anul 1792 preţul pentru o ocă de sare varia de la opt-nouă aspri, la începutul războiului fiind în jur de 20 de aspri, dar după încheierea Păcii de la Bucureşti preţul sării în Balcani a scăzut la 24-26 de aspri pentru o ocă (Berov 1976, 278). Spre deosebire de Ţara Românească, Moldova exporta sare nu doar în Imperiul Otoman, ci şi în Rusia şi Polonia. În perioada 22 iunie 1801-19 septembrie 1802 au fost expediate la Galaţi 1,5 mil. ocale, în timp ce prin Moghilău s-au exportat în Rusia peste 5 mil. ocale de sare (Giurescu 1963, 70-91). Istoricul A. Oţetea menţionează că dintre cele opt mil. ocale de sare exportate din Moldova, doar trei milioane de ocale erau expediate în Imperiul Otoman, iar restul în teritoriile Imperiului Rus şi Austiei (Oţetea 1977, 60).

Istoricul Bogdan Murgescu, analizând exporturile româneşti de sare în Imperiul Otoman, constată că dincolo de impactul războaielor, în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea şi mai ales în primele decenii ale sec. al XIX-lea are loc creşterea preţului sării, ceea ce a contribuit la stimularea exportului sării româneşti spre Imperiul Otoman. Extinderea practicării cumpărării sării pe credit a contribuit şi ea la creşterea cantităţilor exportate, permiţând depăşirea unora dintre momentele dificile cauzate de penuria de lichidităţi monetare (Murgescu 2012, 227-235).

Tabelul 5

Volumul exportului de sare pe piaţa rusă în anii 1802-1805 (în ruble)*

Anii	Exportul total al mărfurilor moldoveneşti	Raportul în %	Exportul de sare	Raportul sării în %
1802	302741	29,9	73300	20,1
1803	301772	29,6	87220	24,0
1804	199383	19,5	101187	27,9
1805	214442	21,0	101189	28,0
Total	1018338	100	362896	100

* Tabelul a fost elaborat în baza: Государственная торговля (1803; 1804; 1805; 1806).

Analiza datelor din tabel ne demonstrează că în anii 1802-1805 a crescut exportul de sare din Moldova în Imperiul Rus. Interesul sporit al Rusiei faţă de sarea moldovenească se explică prin faptul că în această perioadă guvernul rus a rupt relaţiile diplomatice cu Anglia, încălcând regulile maritime pe Marea Baltică. După încheierea Tratatului ruso-francez de la Tilsit şi a instituirii blocadei continentale, oraşele din nord-vest şi „guberniile poloneze" ale Rusiei nu mai puteau fi aprovizionate cu sare pe mare, iar sarea extrasă din Peninsula Crimeea era folosită pentru aprovizionarea guberniilor din sud-vestul Rusiei. În legătură cu aceasta, contele Kociubei îi propune lui Prozorovski ca pe tot parcursul anului 1808 sarea să fie permisă pentru export prin toate oficiile şi punctele vamale de la Nistru, fără plata taxei vamale (Семенова 1959, 195). Aceste măsuri fiind necesare pentru a înlătura deficitul de sare cu care se confrunta Rusia. În asemenea circumstanţe sarea din Moldova capătă o importanţă strategică pentru Imperiul Rus.

Deficitul de sare, cu care se confrunta Imperiul Rus, a determinat guvernul de la Petersburg să ia măsuri pentru depăşirea situaţiei create. Astfel, la sfârşitul anului 1809 A. Kurakin, ministrul de interne al Rusiei, ordonă guvernatorilor civili ai guberniilor Herson, Ekaterinoslav, Poltava, Cernigov, Podolia şi Volânia să-i încurajeze pe locuitorii acestor gubernii „*să importe pe cât e posibil o cantitate mai mare de sare din Moldova*". Kuşnikov a primit indicaţii speciale de la Petersburg să asigure extragerea unui milion de puduri de sare, chiar şi cu o plată suplimentară de 3-4 co-

peici asignate pentru fiecare pud de sare extras. Ordinul prevedea şi deschiderea unei ocne în plasa Vrancea (din ţinutul Putna), în acest scop fiind alocate 50.000 de ruble, sarea fiind importată în Rusia fără încasarea taxelor vamale (Agachi 2008, 301). Kuşnikov încheie cu arendaşii ocnelor, în decembrie 1809, un contract de cumpărare a unui milion de puduri de sare la preţul derizoriu, de numai 2 lei suta de ocale, arendaşi ai ocnelor fiind I. Roset-Roznovanu şi asociaţii săi. Însă, prin noul tarif vamal adoptat la 19 decembrie 1810 a fost interzis importul unui mare număr de mărfuri, iar pentru numeroase mărfuri taxa vamală a fost majorată (Золотников 1966, 240-242). În acest context, a avut de suferit şi exportul de sare din Moldova în Rusia, care era permis, doar în baza taxei vamale conform tarifului rus din 1797, care constituia 40 copeici pentru un pud de sare[18]. Însă, măsurile prohibitive ale guvernului de la Petersburg continuă, iar ca rezultat, la 15 aprilie 1810, Kuşnikov primeşte de la Petersburg ordinul care prevedea sistarea extragerii şi procurării sării, oprirea exportului în Rusia şi utilizarea tuturor mijloacelor pentru a-i convinge pe concesionarii ocnelor „să livreze numai acea cantitate de sare pentru care banii fuseseră deja plătiţi”[19].

Ţinând cont de pagubele provocate de noul tarif vamal atât vistieriei Moldovei, cât şi vămilor ruse de la Nistru, la 27 iunie 1811 la insistenţa Divanului, V.I. Krasno-Milaşevici adresează comandantului armatei ruse M. I. Golenişcev-Kutuzov o scrisoare (Tomuleţ 2002b, 2-6) menţionând în ea avantajele de care beneficia armata rusă, haznaua şi populaţia guberniilor Podolia, Volânia şi Kiev de pe seama comerţului cu Moldova. Exportul mărfurilor din Moldova sporea veniturile vămilor ruse de la Nistru şi ale celor moldoveneşti. Banii care erau adunaţi în vistierie erau folosiţi pentru întreţinerea trupelor ruseşti de ocupaţie. Scăderea veniturilor vistieriei Moldovei îl determină pe V.I. Krasno-Milaşevici să-i ceară lui M.I. Kutuzov să intervină faţă de oficialităţile din Sankt Petersburg pentru a restabili exportul mărfurilor din Moldova, în primul rând al sării şi vinului, prin toate vămile de la Nistru. Mărfurile moldoveneşti sporeau veniturile vămilor ruse de la Nistru. Cu cât era mai mare cantitatea de sare exportată în Rusia, cu atât mai înalt era preţul de arendă al ocnelor, iar banii adunaţi în vistierie erau folosiţi pentru întreţinerea armatei ruse.

Faptul că vama de la Dubăsari a fost lăsată deschisă nu salva situaţia comerţului şi a negustorilor din Moldova. Sarea era transportată în Rusia în furgoane speciale pe drumul cel mai scurt din localitatea Bacău spre Hotin, Movilău şi Isacoveţ de către ţăranii angajaţi aflaţi în preajma acestui drum.

În pofida demersurilor întreprinse, restricţiile n-au fost anulate. Ca rezultat, după anularea contractului dintre arendaşii ocnelor de sare şi Divan şi refuzul concesionarilor de a vărsa în vistierie întreaga sumă stipulată în contract, V.I. Krasno-Milaşevici se adresează la 23 septembrie 1811 ministrului de finanţe D.A. Guriev cu rugămintea ca acesta să confirme demersul Divanului Moldovenesc prin care se constata necesitatea încheierii unui nou contract privind concesionarea veniturilor de la extragerea şi realizarea sării (Tomuleţ 2002b, 6-7). Prevăzând o reducere esenţială a veniturilor, care punea în pericol aprovizionarea trupelor ruseşti, senatorul îl informa pe D.A. Guriev că a stopat soluţionarea întrebării până la adoptarea deciziilor referitor la cererea de a permite exportul mărfurilor din Moldova prin vămile de la Movilău, Isacoveţ şi Maiaki.

La 1 ianuarie 1812, cu o cerere similară intervine către ministrul de finanţe şi şeful vămilor de control N. Baikov. El insistă ca mărfurile din Moldova să fie permise, în afară de vămile indicate, şi prin punctul vamal Ovidiopol (Tomuleţ 2002b, 7-8). La insistenţa lui Kutuzov, care a intervenit la Petersburg pentru a restabili exportul către Rusia prin toate vămile de la Nistru, în special al sării şi vinului, dar şi ţinând cont de pierderile vămilor ruse de la Nistru, la 21 ianuarie 1812 ţarul Alexandru I acordă permis de trecere a mărfurilor moldoveneşti în Rusia prin vămile de la Movilău, Isacoveţ şi Maiaki[20].

Interzicerea exportului de sare aducea mari pierderi vistieriei Ţărilor Române. Numai Muntenia pierdea anual 2.000.000 lei din cauza interzicerii exportului de sare. Din cele 20.000.000 ocale de sare extrase în Ţara Românească, doar 5.000.000 de ocale erau utilizate pentru consumul intern, 2.500.000 de ocale se exportau în Serbia, iar în Imperiul Otoman „în vreme

[18] ANRM, F. 1, d. 3820, f. 11-11v.
[19] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 1133, f. 58-59.
[20] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 4268, f. 358-359.

de pace, când este slobodă trecerea" se exporta până la 12.500.000 ocale de sare. Preţul cu care se vindea sarea depindea de conjunctura evenimentelor, dacă până la începutul războiului 100 de ocale de sare se vindeau la preţ de 3 lei, 60 bani, atunci în timpul războiului, în special de la 1809, din cauza interzicerii exportului de sare în Imperiul Otoman şi pentru „mai bun folos al haznalii şi pentru orişicare ajutor la paguba cumpărătorilor arendaşi" preţul sării este majorat la 5 lei pentru 100 de ocale (Documente 1958, 127). În pofida majorării preţului, în primii trei ani de război, arendaşii ocnelor au suferit pagube de până la 150.000 lei fiecare, una din cauze fiind şi lipsa de transport (Documente 1958, 127). În timpul războiului se exportau în Austria de la 5-10.000 vite mari cornute şi de la 30-40.000 de oi, capre şi râmători (porci - *n.n.*) (Documente 1958, 106). După ce în anul 1809 sunt închise din cauza războiului vămile de la Giurgiu, Craiova şi Olteniţa, Kuşnikov încearcă să i-a măsuri pentru îmbunătăţirea situaţiei arendaşilor de ocne ordonând să fie scutit Hagi Moscu de 130.00 de taleri din cei 420.000 pe care trebuiau să-i achite pentru arendarea vămilor, de 20.000 de taleri au fost scutiţi şi sub-arendaşii vămilor de la Văleni Câmpina şi Ploieşti, şi de 16.802 taleri, 26 bani alte 10 vămi, din cauza interzicerii comerţului cu Austria (Urechia 1896, 520). După interzicerea comerţului cu Poarta şi limitarea lui cu teritoriile austriece sporea importanţa comerţului Principatelor cu Rusia, care constituia principalul debuşeu pentru sarea şi vinul moldovenesc. Din cele aproximativ 20.000.000 ocale de sare extrase anual în Moldova, 5-8.000.000 ocale erau exportate în Rusia[21]. Doar în cursul unui an, între 1 iulie 1806 - 1 iulie 1807, au fost exportate prin vămile Movilău şi Criuleni 5.000.000 ocale, iar în anul următor numai prin vama Movilău au trecut 5.800.000 ocale[22]. Pentru extragerea şi transportarea a 100 de ocale de la ocne până la magaziile de la Movilău şi Dubăsari, concesionarii cheltuiau 6,5 lei, sarea fiind apoi vândută cu 9 lei, profitul constituind 2,5 lei[23].

Asupra exportului de sare un rol determinant l-au avut şi fluctuaţiile conjuncturale, care devin destul de elocvente în timpul războiului ruso-turc din 1806-1812, când exporturile sării româneşti spre Imperiul Otoman[24] au fost grav perturbate, de către măsurile administraţiei ţariste care au adus grave pierderi pentru arendaşii exploatării ocnelor şi pentru visteria Moldovei, dar şi la creşterea explozivă a preţurilor în Peninsula Balcanică. Dacă până la interzicerea comerţului cu Poarta Otomană, sarea era vândută cumpărătorilor la ocne la preţul de 3 lei 20 parale suta de ocale, după sistarea exportului spre Imperiul Otoman, preţul este majorat la 5 lei pentru 100 ocale[25].

Analiza surselor de arhivă inedite şi a lucrărilor monografice ne permit să conchidem că volumul exportului moldovenesc de sare în Imperiul Rus a variat în timp, în funcţie de condiţiile generale ale procesului de producţie şi în raport cu împrejurările speciale semnalate în cadrul procesului de desfacere. Chiar dacă din Moldova se exportau în Balcani circa 7-8 milioane ocale de sare pe an, trecute prin Galaţi, altele mai mici, dar nu şi neînsemnate au fost valorificate pe piaţa rusească.

În afară de aceste două articole principale – sarea şi vinul, se mai exporta în Imperiul Rus în cantităţi mai mici, şi alte produse. Certificatele comerciale, care au un rol important pentru cercetarea exportului de mărfuri din Principatul Moldova în Imperiul Rus confirmă că din Moldova erau exportate în guberniile ruse vinurile moldoveneşti, fructele uscate şi proaspete, produsele zootehnice şi derivatele animaliere – pieile neprelucrate, untul, brânza şi caşcavalul, vitele cornute, etc. Mărfurile moldoveneşti erau exportate la cele mai mari iarmaroace ruseşti – Makariev, Kursk, Nejin, Breansk etc.

În concluzie, putem afirma că vinul şi sarea au reprezentat pentru Principatul Moldova principalele produse de export, iar Rusia de-a lungul timpului a fost printre principalii importatori de vinuri moldoveneşti, care sunt reprezentative sub raportul calităţii cât şi al notorietăţii până în prezent. Se poate aprecia că exporturile de mărfuri au fost o sursă principală de venituri pentru Principatul Moldova şi o sursă de avuţie pentru negustorii ruşi. În perioada războiului ruso-turc se observă o diminuare a exportului, care se încerca

[21] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 4267, f. 307.
[22] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 117, f. 52.
[23] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 1323, f. 127-128.

[24] Pentru mai multe informaţii vezi: documentele ce relevă condiţiile în care se desfăşura negoţul cu sare în schelele dunărene şi taxele vamale percepute pentru sarea din Moldova şi Ţara Românească, încercările negustorilor otomani de a scădea preţul de cumpărare a sării (doc. 70, 102, 109, 147, 169, 215, 221), în: Veliman 1984.
[25] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 4267, f. 310-311.

să fie compensat cu înviorarea comerţului interior, stimulat de necesităţile armatei ruse dislocată pe teritoriul Principatelor Române.

În anii 1806-1812 are loc deplasarea centrului de greutate al comerţului românesc dinspre Europa Centrală şi de Vest şi Imperiul Otoman spre Imperiul Rus, fapt explicat prin implicarea administraţiei ţariste în comerţul extern şi intern al Principatelor şi prin interzicerea comerţului cu Imperiul Otoman şi limitarea acestuia cu posesiunile austriece. Exportul de mărfuri din Moldova în guberniile interne ruse capătă o pondere mult mai largă după anexarea teritoriilor din partea stângă a Nistrului şi instituirea cordonului sanitaro-vamal în anul 1793. Un rol mijlocitor în extinderea exportului de mărfuri le-a revenit oraşelor – Grigoriopol şi Dubăsarii Noi. Un important rol mijlocitor îl avea compania negustorească creată la Grigoriopol, alcătuită din 95 de persoane, care a reuşit să stabilească în sudul Rusiei legături comerciale largi. Un rol important îl aveau şi negustorii de la Dubăsari, care aduceau din ţinuturile de la Vest de Nistru vin, fructe uscate, nuci etc. şi le exportau în guberniile centrale ale Rusiei.

Regimul capitulaţiilor, acordurile şi tratatele comerciale, tarifele vamale, statutul juridic al Principatului Moldovei, atribuţiile domnilor, administraţia ţaristă din Principatul Moldova, drepturile şi obligaţiile negustorilor antrenaţi în relaţiile comerciale dintre Moldova şi Imperiul Rus, împiedicau Principatul Moldova să promoveze o politică comercial-vamală naţională şi să-şi valorifice produsele la preţurile pieţei internaţionale. Astfel, exportul Principatului Moldova a suferit fluctuaţii continue, fiind lipsit de acea stabilitate care ar fi putut să-i asigure o dezvoltare ascendentă, faptul datorându-se măsurilor luate de către administraţia rusă în perioada războiului ruso-turc din anii 1806-1812.

Analiza exportului de mărfuri din Principatul Moldova în Imperiul Rus ne demonstrează, că dacă unii istorici nu ar fi „răsfoit” doar istoria comerţului românesc, ar fi constatat că relaţiile economice ale poporului român cu Imperiul Rus n-au fost nici „din cele mai rare” nici „firave şi lipsite de continuitate”, ci au reprezentat o cotă apreciabilă în importul şi exportul românesc. Analiza izvoarelor inedite de arhivă şi a surselor publicate, ne permit să conchidem că exportul dintre Principatul Moldova şi Imperiul Rus purta un caracter permanent şi tradiţional. Drept urmare, teza care persista în istoriografia sovietică, privind orientarea comerţului moldovenesc de la pieţele tradiţionale europene spre piaţa internă rusă în timpul războiului ruso-turc din anii 1806-1812 nu corespunde realităţii.

Bibliografie

Agachi 1994: Al. Agachi, Comerţul Moldovei şi Ţării Româneşti sub ocupaţia militară rusă din anii 1806-1812. In: Destin Românesc. Revistă de istorie şi cultură, nr. 4, (Bucureşti-Chişinău 1994), 59-69.

Agachi 2008: Al. Agachi, Ţara Moldovei şi Ţara Românească sub ocupaţia militară rusă (1806-1812), ed. a II-a, revăzută şi completată (Chişinău 2008).

Carra 2011: J.L. Carra, Istoria Moldovei şi a Ţării Româneşti (Iaşi 2011).

Documente 1958: Documente privitoare la economia Ţării Româneşti 1800-1850, culese de I. Cojocaru, vol. I. (Bucureşti 1958).

Dragnev 1999: D. Dragnev, Ţara Moldovei în epoca luminilor (Aspecte din istoria socio-economică, politicii interne şi culturii în sec. al XVIII-lea (Chişinău 1999).

Giurescu 1947: C.C. Giurescu, Relaţiile economice dintre români şi ruşi până la regulamentul organic. In: Revista istorică română, vol. XVII, fasc. I-II (Bucureşti 1947), 1-53.

Giurescu 2000: C.C. Giurescu. Istoria românilor, vol. III: De la moartea lui Mihai Viteazul până la sfârşitul epocii fanariote (1601-1821) (Bucureşti 2000).

Hurmuzaki 1885: E. Hurmuzaki, Documente privitoare la istoria românilor, culese de A. Odobescu, vol. II, supl. I.(1781-1814) (Bucureşti 1885).

Hurmuzaki 1922: E. Hurmuzaki, Documente privitoare la istoria românilor (Bucureşti 1922).

Hurmuzaki 1962: E. Hurmuzaki, Documente privitoare la istoria românilor, vol. I (Bucureşti 1962).

Hurmuzaki 1974: E. Hurmuzaki, Documente privitoare la istoria românilor, vol. IV (Bucureşti 1974).

Ilieş 1974: A. Ilieş, Drumurile şi transportul sării în Ţara Românească (sec. XV-XIX). SMIM 7, 1974, 223-242.

Ionescu 1956: Tr. Ionescu, Hatişeriful din 1802 şi începutul luptei pentru asigurarea pieţei interne a Principatelor dunărene. In: Studii şi articole de istorie (Bucureşti 1956), 37-78.

Iorga 1925: N. Iorga, Istoria comerţului românesc. Epoca mai nouă (1700-1823) (Bucureşti 1925).

Istoria 2002: Istoria românilor. Românii între Europa clasică şi Europa luminilor (1711-1821), vol. 6 (Bucureşti 2002).

Murgescu 2012: B. Murgescu, Ţările Române între Imperiul Otoman şi Europa creştină (Bucureşti 2012).

Oţetea 1977: A. Oţetea, Pătrunderea comerţului românesc în circuitul internaţional (în perioada de trecere de la feudalism la capitalism) (Bucureşti 1977).

Prousis 2005: T.C. Prousis, Risky Business: Russian Trade in the Ottoman Empire in the Early Nineteenth Century. Mediterranean Historical Review 20/2, December 2005, 201-226.

Stoicescu 1971: N. Stoicescu, Cum măsurau strămoşii. Metrologia medievală pe teritoriul României (Bucureşti 1971).

Sturdza, Colescu-Vartic 1900: A.D. Sturdza, C. Colescu-Vartic, Acte şi documente referitoare la istoria Renaşterii României (Bucureşti 1900).

Tomuleţ 2002a: V. Tomuleţ, Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia şi constituirea burgheziei comerciale (1812-1868) (Chişinău 2002).

Tomuleţ 2002b: V. Tomuleţ, Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia îi influenţa ei asupra constituirii burgheziei comerciale. Documente inedite din arhivele Rusiei, Ucrainei şi Republicii Moldova (Chişinău 2002).

Tomuleţ 2011: V. Tomuleţ, Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (Instituţii, regulamente, termeni) (Chişinău 2011).

Urechia 1895: V.A. Urechia, Codex Bandinus. Memoriu asupra scrierii lui Bandinus de la 1646, urmatu de textu, însoţitu de acte şi documente. Extras din Analele Academiei Române, seria II, tom. XVI. Memoriile secţiunii istorice (Bucureşti 1895).

Urechia 1896: V.A. Urechia, Istoria Românilor, seria 1800-1830, tomul IX (Bucureşti 1896).

Veliman 1984: V. Veliman, Relaţiile româno-otomane (1711-1821). Documente turceşti (Bucureşti 1984).

Vianu 1960: Al. Vianu, Cu privire la relaţiile comerciale romîno-ucrainene şi romîno-ruse la sfîrşitul veacului al XVIII-lea. In: Studii privind relaţiile romîno-ruse şi romîno-sovietice. Sesiunea comună a istoricilor romîni şi sovietici, iunie 1958 (Bucureşti 1960), 95-110.

Xenopol 1930: A.D. Xenopol, Istoria românilor din Dacia Traiană, ed. III, vol. X (Bucureşti 1930).

Государственная торговля 1803: Государственная торговля 1802 года в разных ея видах (Санкт-Петербург 1803).

Государственная торговля 1804: Государственная торговля 1803 года в разных ея видах (Санкт-Петербург 1804).

Государственная торговля 1805: Государственная торговля 1804 года в разных ея видах (Санкт-Петербург 1805).

Государственная торговля 1806: Государственная торговля 1805 года в разных ея видах (Санкт-Петербург 1806).

Государственная торговля 1807: Государственная торговля 1806 года в разных ея видах (Санкт-Петербург 1807).

Государственная торговля 1808: Государственная торговля 1807 года в разных ея видах (Санкт-Петербург 1808).

Золотников 1966: М.Ф. Золотников, Континентальная блокада и Россия (Москва-Ленинград 1966).

Семенова 1959: И.В. Семенова, Новые данные о торговых связях России с Дунайскими княжествами на рубеже XVIII-XIX вв. В сб.: Ученые записки Института истории Молдавского филиала АН СССР, т. 1/10 (Кишинев 1959), 87-92.

Скалецкая 1982: О.Ю. Скалецкая, Русско-украинско-молдавские экономические связи на рубеже XVIII-XIX вв. В сб.: Известия АН МССР. Серия общественных наук, №2 (Кишинев 1982), 73-76.

Советов 1980: П.В. Советов, Развитие феодализма и крестьяне Молдавии. (Очерки истории ренты в XVI начале XVIII в.) (Кишинев 1980).

Халиппа 1901-1907: Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии, под редакцией И.Н. Халиппа, т. 1-3 (Кишинев 1901-1907).

Томулец 1984: В.Н. Томулец, Торговые связи Бессарабии с внутренними губерниями России в 1812-1830 гг. (по данным торговых свидетельств). В сб.: Известия АН МССР. Серия общественных наук, №2 (Кишинев 1984), 67-70.

The export of goods from the Principality of Moldova into the Russian Empire at end of the 18th century - the beginning of the 19th century

Abstract

In the given article the author analyzes the export of goods from the Principality of Moldova into the Russian Empire at the end of the 18th century - the beginning of the 19th century.

As a result it was found that the main export goods in the trade between the Principality of Moldova and the Russian Empire during 1791-1812 were wine, salt, fresh and dried fruits, nuts, cattle, etc. The export of goods from the Principality of Moldova into the Russian Empire was not free from the influence of political factors.

The analysis of unpublished archival sources allowed the author to conclude that export of goods from the Principality of Moldova into the Russian Empire at the end of the 18th century - the beginning of the 19th century had a permanent and traditional character. Therefore, the thesis by some researchers that during the Russo-Turkish War of 1806-1812 the Moldavian trade was reoriented from traditional European markets into Russian domestic market is incorrect.

Экспорт товаров из Молдавского княжества в Российскую империю в конце XVIII - начале XIX веков

Резюме

В данной статье автор анализирует вывоз товаров с территории Молдавского княжества в Российскую империю в конце XVIII - начале XIX веков.

Основными экспортными товарами в торговле между Молдавским княжеством и Российской империей в 1791-1812 гг. были вино, соль, свежие и сушеные фрукты, орехи, крупный рогатый скот и прочее. Этот экспорт не был свободен от влияния политических факторов.

Анализ ранее не опубликованных архивных источников позволил автору сделать вывод, что экспорт товаров из Молдавского княжества в Российскую империю в конце XVIII - начале XIX веков носил постоянный и традиционный характер. Таким образом, известное утверждение некоторых исследователей о том, что во время русско-турецкой войны 1806-1812 гг. молдавская торговля была переориентирована с традиционных европейских рынков на внутренний российский рынок, является неверным.

20.02.2015

Irina Cereş, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici, 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova; Universitatea din Bucureşti, Bd. Regina Elisabeta 4-12, Sector 5, Bucureşti, România.

DIN ACTIVITATEA TIPOGRAFICĂ A MITROPOLITULUI GAVRIIL BĂNULESCU-BODONI (1808-1812, 1813-1821) ŞI PREZENŢA UNOR EDIŢII VECHI ROMÂNEŞTI ÎN COLECŢII NORD-DOBROGENE

Lăcrămioara Manea

Evoluţia culturală şi spirituală a Basarabiei, deşi aflată sub stăpânire rusească mai bine de 150 de ani (1812-1918, 1944-1989), a avut la bază un puternic caracter românesc. Unul din factorii care au contribuit la susţinerea stării românilor în teritoriul dintre Prut şi Nistru a fost, fără îndoială, Biserica, corespondenţa bisericească şi slujbele oficiindu-se, în cea mai mare parte, în limba română.

O grăitoare dovadă o constituie însăşi circulaţia cărţilor româneşti de cult în Basarabia, tipărite în centrele tipografice de la Bucureşti, Târgovişte, Râmnic, Iaşi, Neamţ, Buda ş.a., domnitorii şi mitropoliţii români, patroni ai acestor tipografii, făcându-şi un program cultural de difuzare a cărţii româneşti în ţinuturile aparţinătoare altor imperii (Transilvania, Basarabia şi Bucovina). Aceasta, se ştie, şi pentru că, până la 1814, Episcopia de Huşi, de care aparţinea majoritatea bisericilor basarabene, nu avea o tipografie proprie. Necesitatea înfiinţării unei tipografii la Chişinău a înţeles-o pe deplin Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni în primii ani de după anexarea Basarabiei la Imperiul Ţarist (1812), fiind numit la conducerea noii eparhii a Chişinăului şi a Hotinului la 21 august 1813 (Nedelcea 1996, 104-105).

De asemenea, amintim în contextul activităţii tipografice de pe teritoriul Moldovei răsăritene numele gravorului şi tipografului Mihail Strilbiţchi, contemporan cu Gavriil, stabilit din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în Moldova. A realizat numeroase gravuri (cunoscut fiind încă din 1756) şi a editat lucrări în tipografia Mitropoliei din Iaşi. Pe la 1788, anul în care administraţia ţaristă se instalează în Moldova, Strilbiţchi îşi întemeiază propria tipografie la Iaşi, numită „tipografia politicească", civilă, diferită de cea de la Mitropolie (Chiaburu 2010, 307). După retragerea trupelor ruseşti, rămas fără sprijin la Iaşi, Mihail Strilbiţchi îşi mută tipografia pentru scurt timp la Dubăsari (1794-1796), apoi la Movilău (1796-1800), pe atunci două mici târguri în stânga Nistrului, iar după anul 1800 se reîntoarce la Iaşi şi la Mănăstirea Neamţ (Chiaburu 2010, 308; Păcurariu 1996, 425). Un exemplar al *Psaltirii* de la Movilău, 1796 (BRV II, 604, 390; BRVÎA, 166, 121-122) a fost identificat într-o colecţie particulară din municipiul Tulceaşi descris de noi (Manea 2013, I.1, 288-290), această ediţie fiind destul de rară atât în colecţiile naţionale cât şi în Republica Moldova.

Din lucrarea cunoscutului bibliograf basarabean Alexandru David, *Tipăriturile româneşti în Basarabia sub stăpânirea rusă (1812-1918)*, apărută la Chişinău în 1934, reiese că, din 116 titluri imprimate în intervalul 1812-1877 la Chişinău şi la Sankt Petersburg, 80 au fost editate în limba română în ciuda tuturor presiunilor (*apud* Nedelcea 1996, 105-106). Paul Mihail apreciază că în intervalul 1812-1918 s-au tipărit în provincie cca 1300 de cărţi şi foi volante (Mihailovici 1941, 7).

La început, limba română zisă „moldovenească" a fost recunoscută ca limbă oficială în toate instituţiile de stat din Basarabia, pe lângă limba rusă, iar în unele unităţi din judeţe se întrebuinţa exclusiv această limbă. Treptat însă lucrurile se schimbă şi guvernul rus, prin regulamentul din 29 februarie 1828, desfiinţează autonomia Basarabiei. Limba rusă devine obligatorie, traducerea în limba moldovenească făcându-se doar în caz de necesitate. În anul 1833 limba română, ca limbă oficială, a fost scoasă din toate instituţiile în afară de biserică, unde s-a menţinut mai mult timp (Ciobanu 1923, 18-19; Boldur 1992, 332-333). Cu toate acestea, limba românească a continuat să fie vorbită de către localnici, mai ales la sate. În timpul guvernatorului Fedorov, datorită tactului acestuia, s-a admis din nou în Basarabia întrebuinţarea limbii moldoveneşti în instituţiile statului, până prin deceniul şapte al secolului al XIX-lea (Ciobanu 1923, 152; Boldur 1992, 335-336).

Odată cu numirea episcopului Pavel Lebedev (1871-1882), putem vorbi de o perioadă de decădere a tipăriturilor româneşti (1871-1905). Din decembrie 1879 cărţile româneşti de ritual sunt scoase din uz şi înlocuite cu cele slavoneşti imprimate la Kiev, Moscova ori Sankt Petersburg. Prin ucazul sinodal din 13 ianuarie 1883 Tipografia Duhovnicească (Eparhială) este închisă[1] (Danilov 2007, 203-204). De altfel, Tipografia Eparhială din Chişinău a fost continuatoarea Tipografiei Exarhiceşti (1813-1821) a mitropolitului Gavriil după moartea acestuia. Pe lângă numărul mic al tipăriturilor (imprimate mai ales în tipografii particulare[2]), această epocă se caracterizează prin apariţia de dicţionare şi cărţi utile în gospodărie sau cu privire la sănătatea norodului. De asemenea, îşi continuă activitatea Tipografia Ocârmuirii Oblastei (Guberniei) Basarabiei din Chişinău (1815-1918). Pe de altă parte, acum se vor scrie cele mai multe manuscrise populare cu litere ruseşti şi chirilice, în timp ce cărţi imprimate la Bucureşti, Iaşi, Sibiu vor avea o largă răspândire în satele basarabene, în ciuda măsurilor restrictive (Mihailovici 1941, 6-7).

***

După acest succint parcurs al istoriei limbii şi tiparului din Basarabia în secolul al XIX-lea, ne vom opri în acest material asupra menirii şi activităţii tipografice a exarhului Gavriil Bănulescu-Bodoni, în lupta sa de susţinere a românismului până la Nistru şi de impunere a limbii române în primele două decenii ale veacului al XIX-lea, dar mai ales asupra prezenţei unor ediţii vechi româneşti în spaţiul nord-dobrogean, imprimate în timpul păstoriei sale.

Există o bogată bibliografie cu privire la originea şi numele lui Gavriil Bănulescu-Bodoni, unele interpretări chiar de dată recentă (Chiaburu 2013, 59-82; Chiaburu 2014, 31-40), motiv pentru care nu vom insista asupra biografiei sale care, oricum, nu face obiectul acestui studiu. Dacă argumentele aduse în favoarea ipotezei originii maloruse, din regiunea Galiţiei, a lui Gavriil vor putea fi întărite de noi cercetări în faţa susţinătorilor originii transilvane ori bucovinene, rămâne o problemă deschisă pentru noi toţi. Însă, din anumite aspecte concrete ale vieţii ierarhului, din evoluţia şi avantajele ecleziastice dobândite, din acţiunile sale cât şi din studiul specialiştilor asupra tipăriturilor imprimate în vremea păstoriei sale transpare cert faptul că a avut simpatii în rândul ruşilor, a fost devotat Rusiei ţariste şi bine văzut de Sfântul Sinod, dar nu s-a dezis de limba şi cultura românilor în contextul politic în care s-a aflat.

La 17 ianuarie 1788 Gavriil a fost numit de Sinodul Bisericii Ortodoxe Ruse arhimandrit, rector şi profesor de limba greacă al Seminarului din Poltava, cu sprijinul arhiepiscopului Ambrozie Serebrenikov al Ecaterinoslavului. Între anii 1793-1799 ocupă el însuşi funcţia de mitropolit al Poltavei, apoi al Kievului (1799-1803), iar în aprilie 1801 ţarul Alexandru I (1801-1825), pentru serviciile aduse Rusiei, i-a oferit Ordinul Sf. Andrei clasa I cu briliante şi l-a numit membru al Sf. Sinod, obţinând astfel şi un rang nobiliar (Arbure 1898, 740; Păcurariu 1996, 41; Chiaburu 2013, 74-75). Gavriil este destituit în august 1803 de la conducerea Mitropoliei de Kiev şi se retrage la Dubăsari, orăşelul de unde va călători spre Iaşi, în 1808, odată cu numirea sa în noua funcţie, în contextul instalării protectoratului rus asupra Principatelor Române.

Astfel, la 27 martie 1808 Gavriil Bănulescu-Bodoni este numit prin ucaz „exarh al Moldaviei, Valahiei şi Basarabiei", încredinţându-i-se şi conducerea efectivă a Bisericii din Moldova. Mitropolitul Veniamin Costachi (1803-1808, 1812-1842) fusese retras din scaun la 20 februarie 1808 şi va reveni la Mitropolia Moldovei în 1812, păstorind încă trei decenii. De asemenea, mitropolitul Dositei al Ţării Româneşti urma să lucreze „sub povăţuirea şi ascultarea" exarhului Gavriil. În scurt timp însă, bătrânul mitropolit Dositei intră în conflict, atât cu acesta cât şi cu autorităţile ruse, şi este înlăturat din scaun printr-un ucaz al ţarului, la 15 ianuarie 1810 (Lupu 2009, 339-340, nota 62). Această înlăturare a lui Dositei este considerată de prof. Mircea Păcurariu un amestec fără precedent al Rusiei ţariste în treburile Bisericii Ortodoxe din Ţara Românească (Păcurariu 1994, 418).

Ca patron, editor, prefaţator şi traducător, în această perioadă (1808-1812), Gavriil Bănulescu-Bodoni a tipărit câteva cărţi româneşti. Din unele ediţii noi am identificat exemplare în colecţii nord-dobrogene laice şi religioase: ***Cărticică pentru datoria şi stăpânirea blagocinilor***

[1] Tipografia Eparhială se va redeschide la 26 octombrie 1906.
[2] Între tipografiile particulare din Chișinău menționăm: Tipografia lui Achim Popov (1843-1878), Tipo-litografia lui E. Șlimovici (1894), Tipografia lui A. Goldenștein (1899), Tipolitografia lui F.P. Caşevschi (1901), Tipografia lui S.A. Rozenberg (1903) (Mihailovici 1941, 7).

(Iaşi, 1808) şi ***Carte de rugăciuni pentru cerere de biruinţă*** (Iaşi, 1809) la Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion" Tulcea (I.C.E.M. „Gavrilă Simion"); ***Chiriacodromion*** (Neamţ, 1811) şi volume din seria ***Vieţile Sfinţilor*** (Neamţ, 1807-1815) păstrate la mănăstirile Celic Dere şi Cocoş din nordul Dobrogei, înfiinţate în primele decenii ale secolului al XIX-lea.

Prima lucrare apărută în noiembrie 1808 sub patronajul lui Gavriil Bănulescu-Bodoni vine ca urmare a înfiinţării Dicasteriei exarhale pentru Principatele Române la 8 septembrie 1808, cu sediul la Iaşi, şi a numirii de blagocini şi protopopi. Pentru aceştia exarhul a scos de sub tipar reguli detaliate, care să-i călăuzească în hirotonie: ***Cărticică pentru datoria şi stăpânirea blagocinilor şi a protopopilor,* Iaşi, 1808** (BRV II, 736, 525-526). Ediţia I bilingvă (rusească, românească) s-a tipărit la Iaşi, în anul 1791 cf. BRV II, 544, 340-341. În această nouă ediţie, de la 1808, au fost reluate textul şi prefaţa „Cătră cetitori" numai în limba română, la porunca exarhului. În colecţiile I.C.E.M. „Gavrilă Simion" se păstrează un exemplar al acestei ediţii, provenit în urma unei achiziţii dintr-un anticariat bucureştean în anul 1977 (Manea 2013, XXXIV.36, 103-105). Exemplarul complet, cu [2], 10 f.: 1 il., ne-a permis să aducem unele îndreptări şi completări la această ediţie: foaia 9 a rămas nenumerotată, iar f. 10 este numerotată greşit cu cifra 6. Am precizat, de asemenea, cuprinsul şi ornamentele acestei ediţii: Prefaţa *Cătră cetitori* (f. [2r-v]); *Datoria eutaxias, ce să numesc sloveneşte blagocini, adecă a privighitorilor pentru buna orânduială. Razimă întâi: Întru a căuta de biserici* (f. 1-2r); *A doua: Întru purtarea de grijă asupra preoţilor cum slujesc tainile şi alte slujbe bisericeşti* (f. 2r-5r); *A treia: Întru a căuta pentru viaţa preoţilor* (f. 5r-7r); *A patra: Întru a căuta pentru diaconi şi clerici* (f. 7r); *A cincea: Întru a căuta pentru feţile duhovniceşti, care nu au locurile lor* (f. 7r-8r); *A şasea: Bunul orânduitoriu ocolul sau bisericile ce sunt în sama lui* (f. 8r); *A şaptea: În vremea cercetării să caute, oare să păzesc toate acele de mai sus scrise* (f. 8r); *A opta: Când blagocinul pentru cercetarea bisericilor se depărtează* (f. 8r-v); *A noua: Blagocinul pentru răsplătirea ostenelilor* (f. 8v); *A zecea: Blagocinul are dreptate să ceară protopopie* (f. 8v); *A unsprezecea: Pe blagocin*

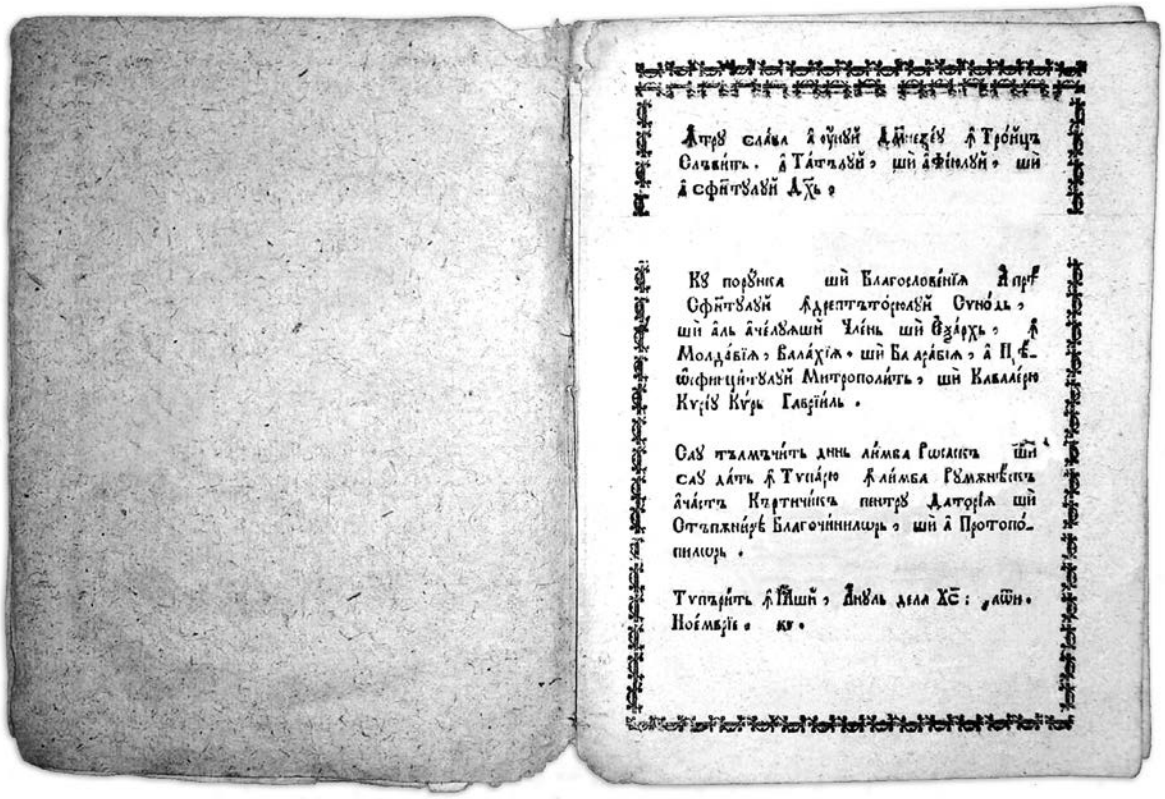

1. *Cărticică pentru datoria şi stăpânirea blagocinilor*, Iaşi, 1808. Foaia de titlu (Institutul „Gavrilă Simion", Tulcea).

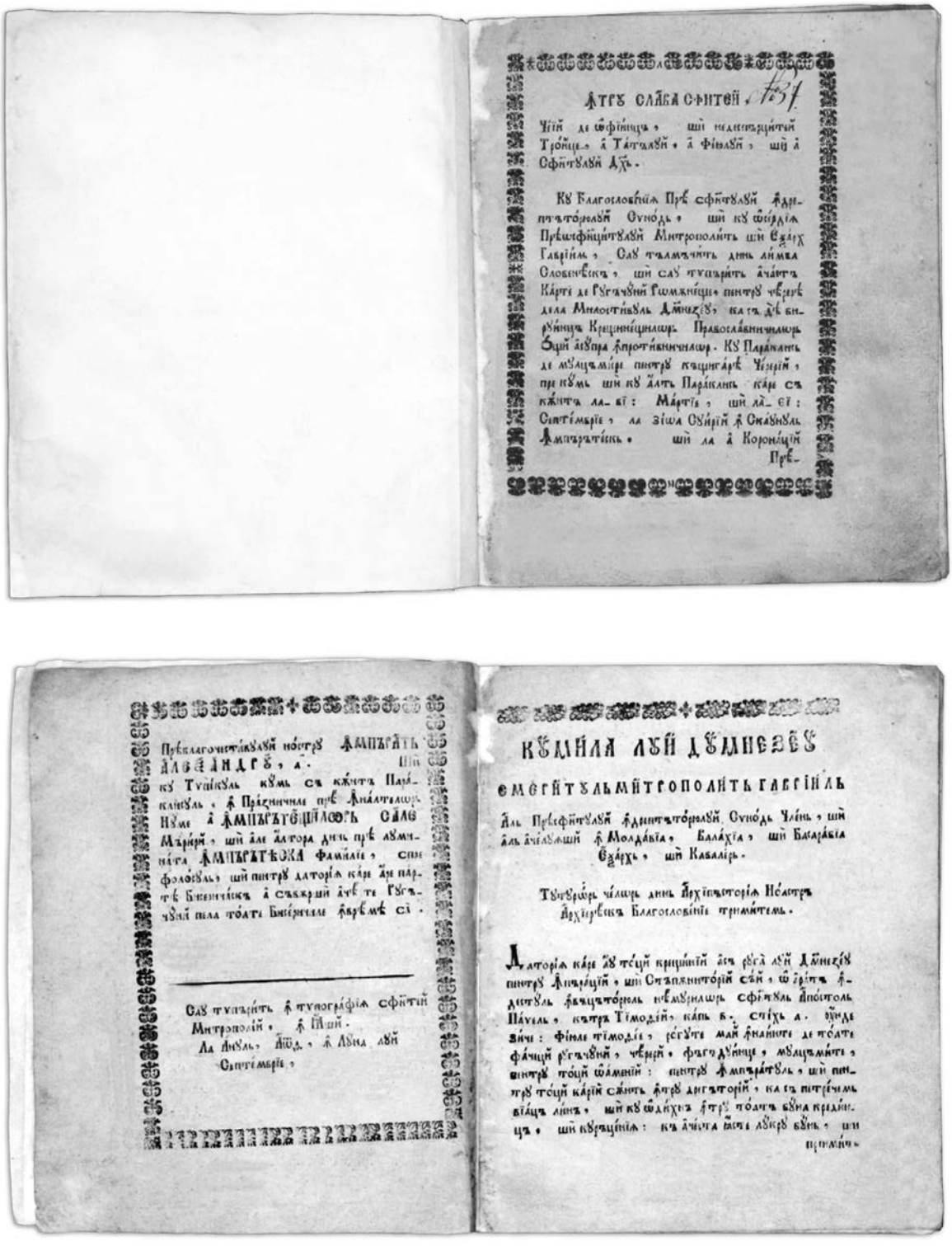

2-3. *Carte de rugăciuni pentru cerere de biruinţă*, Iaşi, 1809. Foaia de titlu recto-verso (Institutul „Gavrilă Simion”, Tulcea).

nu poate nimenea a-l scoate din dregătoria sa (f. 8v); *A doisprezecea: Cercetările pricinilor la faţa locului se încredinţează de la Consistorie blagocinilor* (f. 9r); *Datoria şi stăpânirea protopopilor* (f. 9r-10r). Pe prima foaie numerotată apare o vinietă de frontispiciu, în medalion Cupa împărtăşaniei încadrată de motive fitomorfe (Manea 2013, 104, 300). Trebuie să menţionăm că aceas-

tă „broşură”, intens circulată în epocă, în prezent se mai păstrează în foarte puţine exemplare în colecţii din România, iar în fondurile din Chişinău şi în alte colecţii basarabene publicate până acum nu este semnalat vreun exemplar.

Fără a fi prezente în colecţiile tulcene ori basarabene, amintim aici cele două ediţii identice ale ***Orânduielii pentru sfinţirea Bisericii*** de la Iaşi şi Bucureşti, pentru a sublinia un aspect cu privire la datarea acestora. Tipărite la porunca exarhului Gavriil şi traduse „de pre limba slovenească, pre limba moldovenească”, ediţia de la Iaşi apare la 23 decembrie 1809, iar cea de la Bucureşti la 20 mai 1809 (cf. BRV III, 767-768, 12-13). Pe pagina de titlu a ediţiei de la Bucureşti se spune că a fost tipărită după ediţia de la Iaşi, aşadar poate fi vorba de o greşeală de tipar în sensul că ediţia de la Iaşi s-a tipărit la 23 decembrie 1808 şi nu 1809. În această situaţie, *Orânduiala pentru sfinţirea Bisericii* reprezintă cea de-a doua lucrare cerută de noul mitropolit.

În septembrie 1809, la Tipografia Sfintei Mitropolii din Iaşi, vede lumina tiparului o ectenie: ***Carte de rugăciuni pentru cerere de biruinţă şi Paraclisul pentru familia imperială rusească*** (BRV III, 758, 3-4). Din prefaţa scrisă de Gavriil reiese că acesta este traducătorul şi editorul lucrării, nu autorul, cum precizează cercetătorul Dan Râpă-Buicliu (Râpă-Buicliu 2000, 369). Gavriil Bănulescu-Bodoni a tradus din rusește în românește această cărticică, în care se ruga pentru sănătatea ţarului şi a familiei imperiale, lucrarea fiind expediată la toate parohiile din Moldova, Valahia şi Basarabia (Arbure 1898, 742). La muzeul tulcean se păstrează un exemplar complet, cu [3], 30 f.: 1 il. Din cercetarea lui rezultă că foile 3, 4 şi 6 ale acestei ediţii au rămas nenumerotate, iar Cupa împărtăşaniei apare ca ornament de frontispiciu pe prima foaie numerotată. Exemplarul a circulat spre sudul Moldovei, la Galaţi, conform însemnării lui Gheorghie Ghimpulescu, cântăreţ la Mănăstirea Maica Precista din Galaţi, datare 21 noiembrie 1864. În anul 1952 intră în colecţia noastră, fiind achiziţionat de la tulceanul Grigore Cuculis (Manea 2013, XXXV.37, 105-106, 300). Din fericire, în prezent se mai păstrează două exemplare la Chişinău, la Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei (exemplar achiziţionat în 1987 de la Moscova) şi la Biblioteca Ştiinţifică „Andrei Lupan” (Danilov, Grițco, Malahov 2002, 82; Cereteu 2011, CXXXII.346-347, 153-154).

O altă carte necesară practicii religioase, ce apare „cu blagoslovenia Preasfinţitului Mitropolit Kir Gavriil”, este ***Chiriacodromionul*** imprimat la Tipografia Mănăstirii Neamţ (înfiinţată de mitropolitul Veniamin), în luna mai 1811, tipograf fiind monahul Gherontie. Traducătorul din limba elinească şi prefaţatorul ediţiei este arhiepiscopul Veniamin al Moldovei (BRV III, 790, 31-41). Datorită numerotărilor greşite de paginaţie, ediţia are de fapt [11] f., 326 p. (Cartea I) şi 450 p. (Cartea a II-a). Astfel, în prima parte p. 141-142 sunt sărite, ultima pagină 326 fiind numerotată greşit 328. În partea a II-a, p. 225 este numerotată greşit 285 şi continuă, astfel că ultima pagină numerotată greşit 510 este de fapt p. 450 (cf. Poenaru 1973, 271-274). Cuprinsul Cărţii I este redat la Daniela Poenaru, iar cea de-a doua numerotare începe cu *Tâlcuire la a 2-a epistolie a lui Pavel, cea către corinteni* (Manea 2013, 300). *Chiriacodromionul* a circulat de-o parte şi de alta a Prutului, dar în prezent nu se mai păstrează exemplare în fondurile chişinăuene. La Mănăstirea Hâncu (RM) s-a păstrat un exemplar până la închiderea lăcaşului la 1950, cartea fiind menţionată într-o condică elaborată în anul 1817. În prezent, în patrimoniul mănăstirii redeschise, această carte nu mai este semnalată, conform cercetării întreprinse în anul 2012 de domnul Igor Cereteu (Cereteu 2014, *passim*). Însă, datorită strânselor legături ale mănăstirilor Moldovei cu mănăstirile nord-dobrogene înfiinţate în deceniul patru al secolului al XIX-lea, aici se păstrează trei exemplare, unul la Mănăstirea Celic Dere şi două la Mănăstirea Cocoş, jud. Tulcea. Exemplarul de la Celic Dere, cercetat şi descris de noi (Manea 2013, XXX.32, 180-182), provine de la Mănăstirea Adam[3] (jud. Galaţi-România), iar cele de la Cocoş aparţin vechii biblioteci a mănăstirii de la începuturile constituirii sale. Mai mult, unul din exemplare poartă o însemnare de circulaţie din care aflăm că această carte a fost dăruită mănăstirii din Dobrogea de către stareţul Neonil al Sfintelor Mănăstiri Neamţ şi Secu la 1844: „*Acest Kiriacodromion / s-au dăruit de Sfinţia Sa / Părintele Stareţul Neonil / la S[fântul] schit Cocoşii / ca să fie în biserica de acolo nestrămutat, / întru carea să prăzdnuiaşte hramul / prea Sfintei Treimi, / iar carele va*

[3] Mănăstirea Adam, mănăstire de maici, cu o istorie de peste trei secole, a fost desfiinţată de regimul comunist prin anii 1960-1962 şi reînfiinţată după 1990. În momentul desfiinţării, maicile de la Mănăstirea Celic au adus biblioteca de la Adam, ambele instituţii aflându-se atunci sub jurisdicţia Episcopiei Dunării de Jos de la Galaţi.

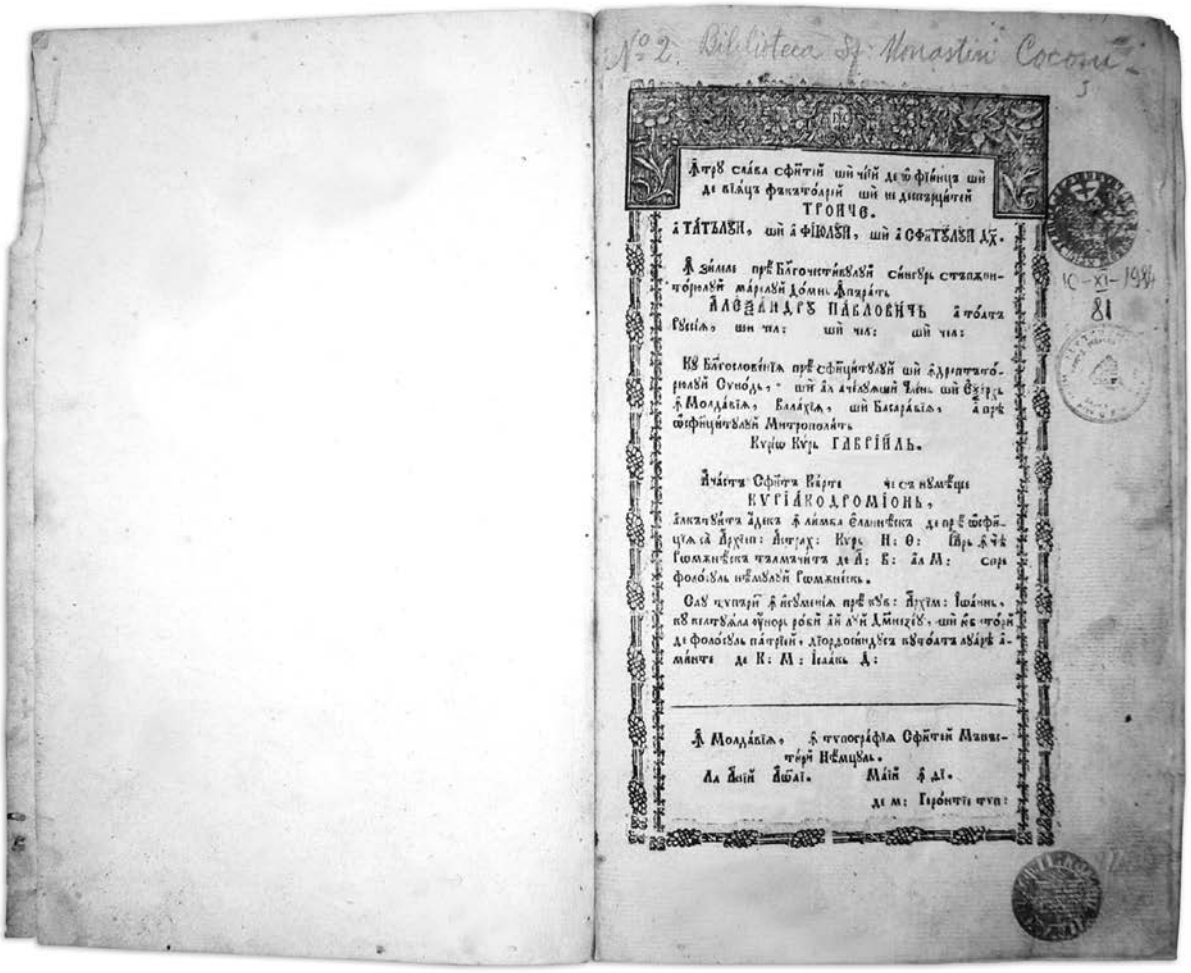

4. *Chiriacodromion*, Neamţ, 1811. Foaia de titlu (Mănăstirea Cocoş, Tulcea).

îndrăzni a-l înstreina / de la acea biserică / va fi supt neiertat canon / până când îl va întoarce iarăşi înapoi / întru aceaiaşi biserică. / La anul 1844, mai 9." (Manea 2013, XIV.16-17, 246-247). De asemenea, menţionăm că nu mai puţin de 8 exemplare ale *Chiriacodromionului* sunt identificate în biserici şi mănăstiri din judeţul Suceava (Mitric 2005, 235-236).

O ediţie foarte răspândită în Moldova, cu numeroase exemplare păstrate până în prezent, o reprezintă ***Vieţile Sfinţilor*** (1807-1815), seria de 12 lucrări imprimate la Neamţ astfel: septembrie, 1807; octombrie, 1809; noiembrie-decembrie, 1811; ianuarie-februarie, 1812; martie-iunie, 1813; iulie, 1814; august, 1815. Au fost traduse din redacţii slavone de Ştefan ierodiacon.

În studiul de faţă vom aduce unele îndreptări şi consideraţii doar asupra volumelor apărute sub patronajul lui Gavriil, mitropolitul Moldovei, Valahiei şi Basarabiei, anume lunile octombrie-februarie, celelalte fiind patronate de mitropolitul Veniamin Costachi. Circulaţia dinspre Moldova şi prezenţa acestor exemplare în spaţiul nord-dobrogean este, de asemenea, grăitoare. Astfel, ***Vieţile Sfinţilor din luna Octombrie*** (1809) cuprinde şi prefaţa arhimandritului şi stareţului Sfintelor Mănăstiri Neamţ şi Secu, Ioan, închinată lui Veniamin Costachi pentru sprijinul financiar acordat (BRV III, 773, 15-20). Deşi în BRV se specifică că ediţia are 174 f. numerotate, are de fapt 172 f., datorită numerotării greşite şi decalării cu două foi mai mult în numerotare, începând cu f. 76 numerotată greşit 78, [...], f. 172 numerotată greşit 174 (Manea 2013, 108, 300). Exemplarul aflat în colecţiile I.C.E.M. „Gavrilă Simion" a fost achiziţionat dintr-un anticariat bucureştean în anul 1982, iar cel de la Mănăstirea Celic Dere a aparţinut Mănăstirii Adam (Manea 2013, XXIX.31, 180). Sugestivă ni se pare călătoria exemplarului de la Mănăstirea Cocoş, care, conform însemnării, a fost dăruit la 1819 de ie-

romonahul Dositeu „jupânului Ştefan din târgul Bârladului”, apoi ajunge în parohia Măcin din judeţul Tulcea şi după 1979 la această mănăstire, în urma concentrării patrimoniului de pe raza judeţului nostru (Manea 2013, XIII.15, 246). Ediţia ***Vieţilor Sfinţilor din luna Noiembrie*** (1811) se regăseşte în două exemplare la cele două mănăstiri tulcene. Deşi în BRV se specifică că ediţia are 334 f. numerotate, are de fapt 333 f., din cauza numerotării greşite începând cu f. 199 numerotată greşit 200, [...], f. 333 numerotată greşit 334 (BRV III, 799, 54; Manea 2013, 182, 300). Dacă exemplarul de la Celic a fost adus de la Adam, cel de la Mănăstirea Cocoş a fost dăruit de la început acestui lăcaş (Manea 2013, XVI.26, 251-252). Tot în colecţii nord-dobrogene se păstrează patru exemplare ale ***Vieţilor Sfinţilor din luna Decembrie*** (1811), două la Mănăstirea Cocoş iar câte unul la I.C.E.M. „Gavrilă Simion” şi la Mănăstirea Celic Dere. Putem semnala faţă de BRV (BRV III, 800, 54-55) o serie de numerotări greşite de paginaţie precum: f. 18 numerotată greşit 13; f. 41 numerotată greşit 44; f. 125 numerotată greşit 121; f. 126 numerotată greşit 121; f. 127 numerotată greşit 123; f. 128 numerotată greşit 124; f. 129 numerotată greşit 127; f. 130 numerotată greşit 126; f. 131 numerotată greşit 127 şi numerotarea continuă 128, 129 etc.; f. 169 numerotată greşit 173 şi numerotarea continuă 174, 175 etc.; f. 233 numerotată greşit 236; f. 276 numerotată greşit 271; f. 324 numerotată greşit 334 (Manea 2013, XXXIX.41, 110-111, 301). În ceea ce priveşte circulaţia exemplarelor din patrimoniul Mănăstirii Cocoş, unul provenind din vechea bibliotecă, celălalt din parohia Somova, jud. Tulcea, putem spune că răspândirea acestor cărţi s-a făcut pe diferite căi, atât în satele nord-dobrogene cât şi la mănăstiri (Manea 2013, XVII.27-28, 252-253). Descrise de noi au fost şi ediţiile din ***Vieţile Sfinţilor din luna Ianuarie*** şi ***Februarie*** (1812),

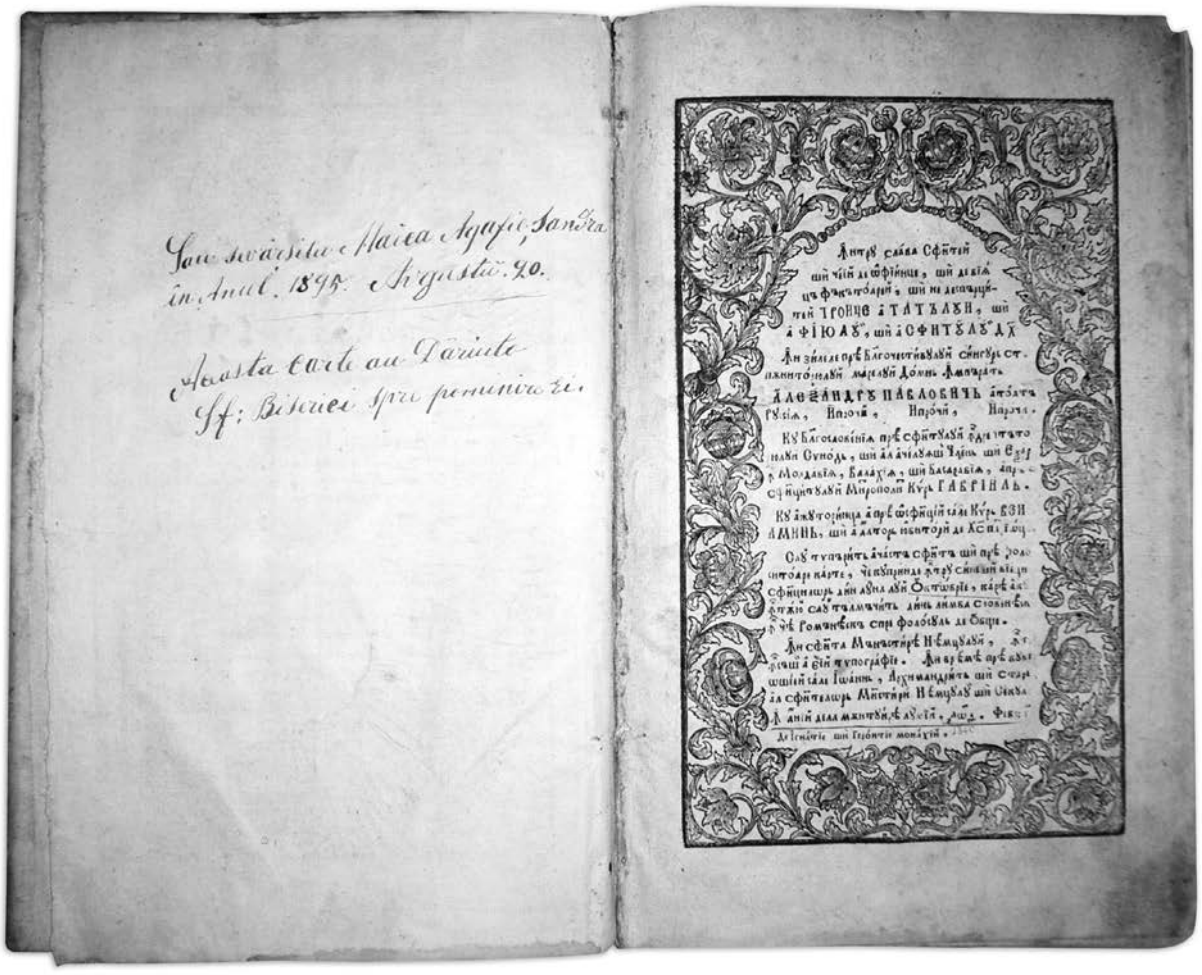

5. *Vieţilor Sfinţilor din luna lui Octombrie*, Neamţ, 1809. Foaia de titlu (Mănăstirea Celic Dere, Tulcea).

păstrate fiecare în câte două exemplare la mănăstirile tulcene (Manea 2013, XXXV-XXXVI.37-38, 186-188; XVIII-XIX.29-30, 253-254).

Din volumele seriei *Vieţilor Sfinţilor* la care am făcut referire mai sus, în judeţul Suceava, la mănăstiri şi biserici, se păstrează până în zilele noastre 42 de exemplare mai mult sau mai puţin complete (Mitric 2005, 234, 237-244). Cu siguranţă, în veacurile trecute ele au fost mult mai multe, pierdute în timp, aşadar au circulat intens în Principatul Moldovei şi în Dobrogea de nord, în ciuda stăpânirii otomane de aici. Fără îndoială că aceste ediţii s-au difuzat şi în Basarabia, dar au fost multe distruse în secolul al XIX-lea şi mai ales după cel de-al Doilea Război Mondial, când au fost arse biblioteci, colecţii întregi de către regimul sovietic. În prezent, sunt semnalate la Chişinău numai două exemplare: *Vieţile Sfinţilor din luna Noiembrie* (1811) la Biblioteca Naţională a Republicii Moldova (Cereteu 2011, CXXXVI.355, 155-156) şi *Vieţile Sfinţilor din luna Februarie* (1812) la Muzeul Literaturii Române din Chişinău (Cereteu 2011, CXXXVIII.358, 156-157). Alte două exemplare pe aceleaşi luni se regăsesc la Mănăstirea Hâncu (cf. Cereteu 2014, 149), dar circulaţia seriei *Vieţilor Sfinţilor* prin unele fonduri chişinăuene şi în unele mănăstiri basarabene redeschise după anul 1990 este semnalată de acelaşi autor, volumele aparţinând înainte de 1950 Mănăstirii Hâncu, judecând după însemnările pe care le poartă (Cereteu 2014, 144-145).

*

În vremea păstoriei exarhului Gavriil din 1808-1812, la Iaşi au ieşit de sub tipar nu doar cărţi, ci şi acte şi foi volante precum: decrete patriarhale, acte sinodale, cărţi pastorale, porunci, dispoziţii, orânduieli, rugăciuni, corespondenţă, acte de stare civilă etc. Dintre cele emise de mitropolitul Gavriil amintim: *Poruncă către feţele bisericeşti de a nu primi dezertori*, 1808 (*apud* Chiaburu 2010, 394), *Poruncă către toţi proestoşii mănăstirilor*, 1808 (BRV IV, 327-Adăugiri, 129) şi o *Gramată de duhovnicie preoţească*, 1810 (*apud* Chiaburu 2010, 394), imprimate pentru a fi trimise la biserici şi schituri.

***

După stabilirea sa la Chişinău, în toamna anului 1812, Gavriil Bănulescu-Bodoni face demersuri către autorităţile ruseşti pentru organizarea noii eparhii a Chişinăului şi a Hotinului, în fruntea căreia este numit mitropolit de către ţar la 21 august 1813, calitate în care rămâne până la sfârşitul vieţii sale. Eparhia a fost organizată asemenea bisericii din Moldova. Mitropolitul a păstrat cele nouă protopopii din Basarabia cu 749 de biserici, a micşorat dările către biserică şi a ataşat o parte din episcopia Ecaterinoslavului (Poltavei), anume regiunea Oceacovului dintre Nistru şi Bug, cu cca o sută de biserici. De asemenea, a înfiinţat Seminarul teologic din Chişinău (inaugurat la 31 ianuarie 1813) cu limbile de predare rusa, româna şi latina (Arbure 1898, 505-506; Ciobanu 1923, 38-39).

La 25 septembrie 1813 mitropolitul Gavriil înaintează un raport Sfântului Sinod din Petersburg argumentând necesitatea înfiinţării, pe lângă Mitropolia din Chişinău, a unei tipografii pentru tipărirea „[...] sub îngrijirea mea proprie a cărţilor bisericeşti în limba moldovenească şi cea slavonească pentru eparhia de aici". La 4 mai 1814 Sinodul rusesc aprobă cererea lui Gavriil, iar la 31 mai tipografia este deschisă, una din cele 17 condiţii stipulate în ucaz fiind ca tipăriturile româneşti să fie traduse după cele ruseşti (Ciobanu 1923, 40-41; Nedelcea 1996, 109-110). Însă, este cunoscut din contribuţia cercetătorilor că mitropolitul Gavriil va reuşi să înşele vigilenţa Moscovei folosindu-se şi de cărţile româneşti, ca „o variantă de compromis ce ar împăca dominaţia politică şi ecleziastică a ruşilor cu viaţa duhovnicească a basarabenilor", aşadar o activitate tipografică înscrisă „între tradiţie şi politica ţaristă" (Danilov 2007, 39).

Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni a imprimat vieţii bisericeşti o direcţie naţională tipărind, în acest sens, diferite cărţi pentru uzul cultului. Apariţia acestor cărţi se explică, în primul rând, prin nevoile practice ale populaţiei şi ne dovedeşte continuitatea tradiţiei româneşti în Basarabia. Ieromonahul Ignatie, chemat de mitropolitul Gavriil de la Mănăstirea Neamţ, este tipograful căruia i s-a încredinţat conducerea Tipografiei Exarhiceşti până la 1821 (Danilov 2007, 91). Tipografia de la Chişinău scotea tiraje de 1200-1500 de exemplare numai pentru Basarabia, unele ediţii fiind retipărite după un an, ceea ce însemna că necesarul de carte era mult mai mare. Dacă noua eparhie a Basarabiei cârmuia peste 800 de biserici, aflate sub ascultarea mitropolitului Gavriil, se poate spune că se imprimau cărţi într-un număr aproape dublu faţă de cel al bisericilor (Arbure 1898, 506; Chiaburu

2010, 89), acoperind oarecum necesităţile preoţilor basarabeni. Însă ediţiile de la Chişinău au circulat şi în afara graniţelor istorice ale provinciei, astfel explicându-ne în prezent păstrarea lor în diferite colecţii din România. De asemenea, în ucazul sinodal din 4 mai 1814 se prevedea ca din fiecare ediţie imprimată aici să fie expediat câte un exemplar Sfântului Sinod şi bibliotecilor acestuia, Departamentului Ministerului Instrucţiunii Publice, Academiei de Ştiinţe, Academiei Teologice din Sankt Petersburg şi două exemplare la Biblioteca Publică Imperială (Cereteu 2012, 235). Deşi cenzurată şi persecutată de comunişti de-a lungul vremii, cartea românească de la Chişinău este destul de răspândită în colecţiile şi bibliotecile de pe teritoriul Republicii Moldova, conform cercetărilor din ultimul timp.

În studiul de faţă vom supune atenţiei prima carte ce reprezintă un punct de plecare pentru cultura românească din Basarabia, anume ***Liturghierul*** din 1815 precum şi ediţiile ***Noului Testament*** (1817, 1819) şi ***Biblia*** (1819) de la Sankt Petersburg, editate şi corectate (unele parţial) de mitropolitul Gavriil, deoarece aceste ediţii se păstrează şi în colecţii nord-dobrogene.

În anul 1815, pentru a anunţa deschiderea tipografiei de la Chişinău, Gavriil a imprimat separat prefaţa *Liturghiei* şi a difuzat-o în ţară sub formă de foaie volantă (Mihailovici 1941, 7, 14-16). Lucrarea a apărut la 3 august 1815 în aproximativ 1200 exemplare, *Slujebnicul* fiind una din cele mai necesare cărţi de ritual (BRV III, 879, 119-122; BRV IV, 879, 300). Motivaţia apariţiei sale este explicată în *Precuvântare* de însuşi Gavriil, care sublinia că în eparhie era mare lipsă de această carte. Prefaţatorul şi editorul volumului totodată precizează că *Liturghierul* nu este tocmai o traducere după ediţiile slavoneşti, ci chiar o îndreptare a ediţiilor româneşti anterioare şi o completare: „[...] pe care noi dinu cele slavoneşti îndreptându-o, câtu s-au pututu mai bine, amu adaos-o cu Synaxariulu celoru 12 luni [...], care învăţături în cele mai denainte tipărite rumâneşti Liturghii nu să află" (BRV III, 120). Aşadar, este vorba de o ediţie elaborată după versiuni româneşti mai vechi, la care s-au făcut unele *îndreptări* de cuvinte ori expresii precum şi *adaosuri*, traducându-se doar Sinaxarul din slavoneşte în româneşte după ediţiile sinodale de la Kiev. Evident, vorbim de Sinaxarul sfinţilor Bisericii Ortodoxe Ruse, necesar clerului basarabean (Danilov 2007, 41-42). În acest mod a reuşit mitropolitul să păstreze tradiţia Bisericii româneşti în formă şi în fapt, nefiind singura tipăritură pe această linie.

Menţionam că un exemplar al *Liturghiei* de la Chişinău se păstrează în fondurile Mănăstirii Celic Dere din Tulcea, provenind de la amintita mănăstire Adam. Volumul este complet ([1], 5, 9, 187 f.: il.), legat pe la 1835 în piele pe lemn, cu două închizători metalice şi într-o stare bună de conservare. În afara ornamentelor binecunoscute, precizăm cele patru gravuri ale ediţiei: f. 5v - *Cina cea de taină* (11,5×12,5 cm); f. 31v - *Sf. Ioan Hrisostom* (25,3×14,5 cm); f. 58v - *Sf. Vasile* (25,2×14,5 cm); f. 82v - *Sf. Grigorie* (25,5×15 cm). Exemplarul nostru poartă pe verso-ul ultimei foi următoarea însemnare de cumpărare şi circulaţie: „*Această sfântă Letu(r)ghie am cumpărat-o eu de la e(r)mona(h) / Seleve(s)tru [Silvestru], şezând el în mito(c) la Sfâ(n)tu(l) Spirido(n)*[4] *în tâ(r)gu [Iaşilor], / şi am legat-o eu de i(z)no[a]vă cu preţul 30 lei. Veniami(n) E(r)mona(h) 835*" (Manea 2013, XLIII.45, 194-196). Fascinantă este călătoria acestui exemplar, de la Chişinău la Iaşi, apoi ajunge la Mănăstirea Adam din jud. Galaţi, iar în final în patrimoniul nord-dobrogean. Un singur exemplar al *Liturghiei* este semnalat pentru judeţul Suceava, la Parohia „Bunavestire" din Bărăşti (Mitric 2005, 254). În Basarabia însă, până la cel de-al Doilea Război Mondial, conform bibliografiei se păstrau 96 de exemplare, iar în prezent se mai conservă 41 de exemplare (Cereteu 2012, 241). Dintre acestea 38 de exemplare au fost identificate numai în bibliotecile şi fondurile muzeale din Chişinău, din care 17 exemplare se află în patrimoniul Bibliotecii Naţionale a Republicii Moldova (Cereteu 2011, CXLIV.373-410, 161-169).

În Tipografia Exarhicească de la Chişinău au mai văzut lumina tiparului: *Molebnic* (1815), *Catihisis în scurt* (1816), *Molebnic*, ed. a 2-a (1816), *Urmarea cântării de rugăciune* (1816), *Ceasoslov* (1817), *Rânduiala panihidei* (1817), *Psaltire* (1818), *Mineiul de obşte* (1819), *Molitvenic* (1820), *Rânduiala sfinţirii bisericii* (1820). Tipăriturile româneşti de la Chişinău au circulat pe teritoriul României de azi, fiind întâlnite în special în zona Moldovei, iar în spaţiul nord-dobrogean prin filiera moldoveană.

Bănulescu-Bodoni, în perioada păstoriei sale, a contribuit totodată la tipărirea cărţilor sfinte apă-

[4] Mănăstirea Sfântul Spiridon din Iaşi a fost construită de Constantin Cehan Racoviţă la 1756-1758 (Stoicescu 1974, 473).

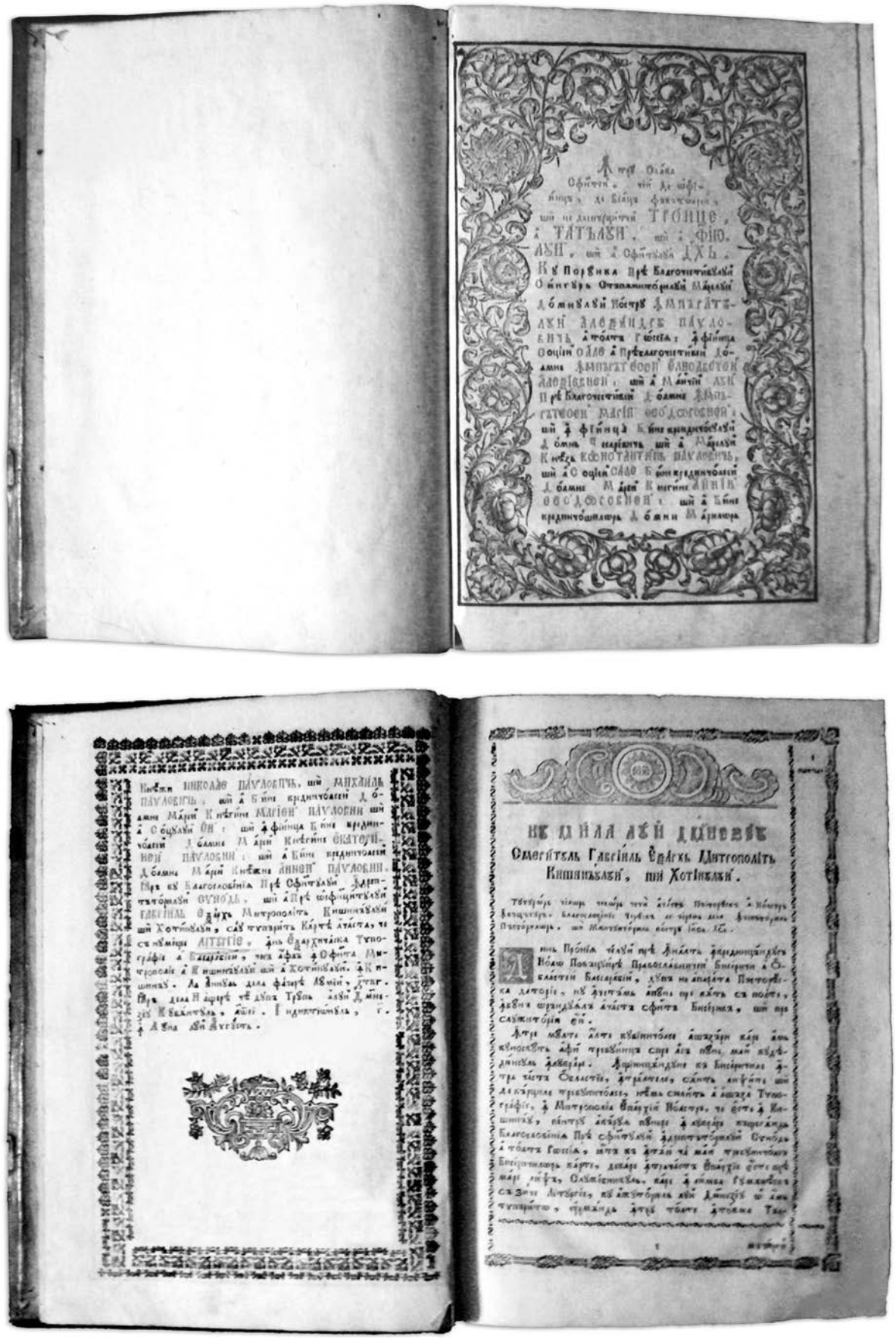

6-7. *Liturghier*, Chişinău, 1815. Foaia de titlu recto-verso (Mănăstirea Celic Dere, Tulcea).

rute la Sankt Petersburg[5] sub egida Societăţii Biblice Ruse, anume ***Noul Testament*** şi ***Biblia***. Datorită Filialei basarabene a Societăţii Biblice Ruse, care a luat fiinţă la 27 septembrie 1817 la Chişinău, aceste ediţii au cunoscut o mare răspândire şi dincolo de Basarabia. Ediţia separată a *Noului Testament* de la 1817, din Tipografia Sfântului Sinod (BRV III, 948, 190), care a devansat decizia de imprimare a Bibliei, a fost scoasă de sub tipar în luna iulie 1817 (Danilov 2007, 62) într-un tiraj de 5000 de exemplare epuizate rapid. Patronajul material a fost asigurat de Comitetul Societăţii Biblice Ruse, avându-l ca vicepreşedinte pe Constantin Ipsilanti. Fostul domn fanariot a asigurat şi corectura textului (cf. Râpă-Buicliu 2000, 396), însă tipărirea cărţii a fost posibilă prin intervenţiile directe ale mitropolitului Gavriil. Acesta a corectat textele biblice expediate din Petersburg la iniţiativa preşedintelui Societăţii, principele Al. Goliţân, începând chiar din anii 1815-1816. Mai mult decât atât, este şi perioada când Gavriil Bănulescu-Bodoni şi-a asumat o mare responsabilitate în editarea unei noi ediţii integrale a *Bibliei* în limba română, până spre sfârşitul anului 1817 reuşind şi corectarea primelor două cărţi din *Vechiul Testament*, *Facerea* şi *Exodul*, după binecunoscutul „model" al *Bibliei* de la Blaj din 1795 (Danilov 2007, 57-60).

Revenind la ***Noul Testament*** (1817) precizăm că în colecţiile tulcene se află patru exemplare, unul la I.C.E.M. „Gavrilă Simion" achiziţionat în 1978 de la Boţocan Valeriu şi trei exemplare la Mănăstirea Celic Dere. În urma cercetării lor, am putut constata multe numerotări greşite de paginaţie: f. 223 numerotată greşit 220; f. 224 numerotată greşit 221; f. 225 numerotată greşit 222; f. 226 numerotată greşit 222; f. 227 numerotată greşit 223; f. 228 numerotată greşit 224; f. 229 numerotată greşit 225; f. 230 numerotată greşit 226; [...]; f. 273 numerotată greşit 269; [...]; f. 276 numerotată greşit 272; f. 277 numerotată greşit 273; f. 278 numerotată greşit 274. Prin urmare, faţă de paginaţia menţionată în BRV de [1], 274 f., ediţia are de fapt [1], 278 f. numerotate cu greşeli (Manea 2013, XLIII.45, 115-116, 302). Exemplarele de la Celic provin toate de la Mănăstirea Adam (Manea 2013, XLVIII.51-53, 200-201). Pentru jud. Suceava sunt descrise nu mai puţin de 15 exemplare (Mitric 2005, 268-270), iar în fondurile din Chişinău se păstrează şase exemplare (Cereteu 2011, CLVII.462-467, 181-182).

Într-un tiraj de 5000 de exemplare, ediţia integrală a ***Bibliei*** de la 1819 (BRV III, 1031, 289-290), a treia cunoscută în spaţiul românesc a fost destinată în primul rând românilor din Basarabia, Societatea Biblică Rusă primind sume de bani speciale pentru editarea *Bibliei* în scopuri misionare. Deşi scrisă de uniaţi, mitropolitul Gavriil recomandă Comitetului din Petersburg *Biblia* de la 1795 precum şi pe arhimandritul Varlaam Cuza, unchiul viitorului domn al Ţărilor Române Alexandru Ioan Cuza, ca redactor-corector al noii ediţii a *Bibliei*. Egumenul moldovean soseşte la Sankt Petersburg în 15 februarie 1817 şi rămâne până la finalizarea tipăririi cărţii (Râpă-Buicliu 2000, 403-404; Danilov 2007, 62), colaborând la început cu exarhul Gavriil aflat la Chişinău. Documentele de arhivă arată că din 18 decembrie 1817 principele Goliţân nu a mai apelat la serviciile mitropolitului. Specialistul Maria Danilov punctează perioada 18 decembrie 1817 - 15 august 1819 (data tipăririi) drept cea de-a doua etapă a istoricului *Bibliei*. Comitetul Biblic a hotărât ca modelul să rămână *Biblia* tradusă de Samuil Micu Clain, iar corectura să rămână sub supravegherea lui Varlaam Cuza în anturajul funcţionarilor ecleziastici din Sankt Petersburg. Mai mult, tiparniţa Tipografiei Sinodale, care suferea pierderi financiare, se mută la noua tipografie a editorului Nicolae Grecea, unde lucrarea vede lumina tiparului. În ceea ce priveşte conţinutul, putem vorbi de o copie parţială a modelului utilizat, deoarece ultima carte din cuprinsul Vechiului Testament, *A lui Iosip Macobei carte, adică pentru singurul ţiitorul gând*, lipseşte în versiunea ediţiei din Sankt Petersburg. Explicaţia este pusă pe seama cenzurii sinodale, în procesul revizuirii textului biblic. În plus, această versiune nu a apărut şi cu binecuvântarea mitropolitului Gavriil, deşi era obligatorie aprobarea ierarhului pentru publicare (Danilov 2007, 57, 64-65). Exemplarul care aparţine Institutului tulcean a fost achiziţionat în anul 1982 (Manea 2013, XLVIII.51, 122-123). Alte 9 exemplare au fost identificate în Moldova de nord (Mitric 2005, 276-277). În Republica Moldova, în diverse colecţii chişinăuene se regăsesc 10 exemplare (Cereteu 2011, CLXIII.486-495, 187-189). De asemenea, la Mănăstirea Hâncu, până pe la 1950 bibliografia veche arată prezenţa mai multor

[5] În oraşul Sankt Petersburg au funcţionat tipografiile: a Senatului, a Sfântului Sinod, a lui Nicolae Grecea (1819), a lui V. Kondurov (1877), a Departamentului Obşteştei Învăţări (1827) şi Tipografia Academiei Imperiale de Ştiinţe (1840) (Mihailovici 1941, 7).

exemplare din ediţiile de la Chişinău şi Sankt Petersburg, patronate sau editate de Gavriil Bănulescu-Bodoni. După redeschidere, în patrimoniul mănăstirii se află alte ediţii scoase în Tipografia Exarhicească, nu *Liturghierul*, şi 2 exemplare ale *Bibliei* de la 1819 (Cereteu 2014, 144, 150-151).

Ediţia ***Noului Testament***, Sankt Petersburg (1819), cu [2] f., 303 p., este o detaşare a textului din ediţia *Bibliei* de mai sus, la care s-a adăugat o nouă foaie de titlu (BRV III, 1049, 314; Râpă-Buicliu 2000, 405). Mai puţin difuzată, această ediţie apare în muzeul tulcean cu un exemplar incomplet şi deteriorat din păcate (Manea 2013, XLIX.52, 123-124). A intrat în patrimoniul nostru printr-un fond de preluări de la Biblioteca Academiei Române din Bucureşti, în anul 1978.

*

În tipografia de la Chişinău au fost imprimate ca foi volante şi o serie de acte bisericeşti emise de mitropolitul Gavriil, unele bilingve ruso-române: *Poruncă* să fie trimişi copiii preoţilor la seminar, 30 martie 1815 (Mihailovici 1941, 11, 18; BRV IV, 402-Adăugiri, 145); *Pastorală* pentru depunerea jurământului către Scaunul împărătesc de către toţi locuitorii, iscălind şi tabelele ce se vor alătura, 28 iulie 1816 (bilingvă) (Mihailovici 1941, 15, 21; BRV IV, 419-Adăugiri, 148); *Pastorală în contra beţiei printre clerici*, 7 iulie 1819 (bilingvă) (BRV III, 1060, 322-323; Mihailovici 1941, 21, 23); *Carte pastorală* prin care îndeamnă credincioşii să păstreze duminica drept zi de sărbătoare, „să nu meargă nici măcar la târguri în această zi”, 2 septembrie 1820 (BRV III, 1105, 364). *Pastorala împotriva beţiei* a fost trimisă bisericilor din Basarabia prin blagocini, însoţită cu ucazul Dicasteriei nr. 1812 din iunie 1819, prin care mitropolitul Gavriil dădea instrucţiuni protopopilor pentru ducerea la îndeplinire (Mihailovici 1941, 23).

***

Pe lângă activitatea editorială asumată de exarhul Gavriil Bănulescu-Bodoni se cunoaşte activitatea sa socială şi pastorală, încercările pe lângă guvernatorii ruşi de a asigura preoţilor din Moldova şi Valahia o viaţă mai bună prin micşorarea impozitelor, prin obţinerea unor drepturi pentru văduvele şi orfanii clericilor precum şi un regim special pentru judecarea de către autorităţile bisericeşti a preoţilor vinovaţi. De asemenea, mitropolitul Gavriil a pus piatra de temelie şi a sfinţit nenumărate lăcaşuri de cult din Moldova, Valahia şi Basarabia, în vremea păstoriei sale (Fuştei 2011, 223-233).

În concluzie, putem spune că mitropolitul Gavriil a pus bazele culturii româneşti în Basarabia sub stăpânirea străină, întărind-o prin întreaga sa activitate şi contribuind totodată la conservarea spiritului românesc în teritoriul dintre Prut şi Nistru. Ediţiile lui Gavriil Bănulescu-Bodoni în colecţii tulcene le datorăm, pe de o parte unei circulaţii contemporane nouă (transferări, achiziţii) pentru exemplarele păstrate la I.C.E.M. „Gavrilă Simion”, pe de altă parte circulaţiei cărţilor din secolul al XIX-lea spre bisericile şi mănăstirile nord-dobrogene, dinspre Moldova sau prin filiera moldoveană.

Bibliografie

Arbure 1898: Z.C. Arbure, Basarabia în secolul XIX (Bucureşti 1898).

Boldur 1992: A. Boldur, Istoria Basarabiei, ed. a 2-a (Bucureşti 1992).

BRV II, III, IV: I. Bianu, N. Hodoş, D. Simonescu, Bibliografia românească veche (1508-1830) (Bucureşti 1910, 1936, 1944).

BRVÎA: M. Iova (coord.), Bibliografia românească veche: îmbogăţită şi actualizată, I (A - C) (Târgovişte 2004).

Cereteu 2011: Ig. Cereteu, Cartea românească veche şi modernă în fonduri din Chişinău. Catalog (Iaşi 2011).

Cereteu 2012: Ig. Cereteu, Unele consideraţii privind difuzarea cărţii vechi tipărite la Chişinău. Tyragetia s.n. VI/2, 2012, 235-242.

Cereteu 2014: Ig. Cereteu, Pagini din istoria bibliotecii Mănăstirii Hâncu. Tyragetia s.n. VIII/2, 2014, 139-154.

Chiaburu 2010: E. Chiaburu, Carte şi tipar în Ţara Moldovei, ed. a 2-a (Iaşi 2010).

Chiaburu 2013: E. Chiaburu, Despre originea şi numele Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni. Acta bacoviensia VIII, 2013, 59-82.

Chiaburu 2014: E. Chiaburu, Interpretări noi cu privire la originea şi numele lui Gavriil Bănulescu (Bodoni). Tyragetia s.n., VIII/2, 2014, 31-40.

Ciobanu 1923: Şt. Ciobanu, Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă (Chişinău 1923).

Danilov, Griţco, Malahov 2002: M. Danilov, A. Griţco, L. Malahov, Cartea românească în colecţiile Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei (1683-1918). Catalog (Chişinău 2002).

Danilov 2007: M. Danilov, Cenzura sinodală şi cartea religioasă în Basarabia. 1812-1918 (între tradiţie şi politica ţaristă) (Chişinău 2007).

Fuştei 2011: N. Fuştei, Activitatea social-pastorală a Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni. Tyragetia s.n. V/2, 2011, 223-233.

Lupu 2009: D. Lupu, Tiparul şi cartea în Ţara Românească între anii 1716 şi 1821 (Iaşi 2009).

Manea 2013: L. Manea, Circulaţia cărţii vechi româneşti (manuscrisă şi tipărită) în spaţiul nord-dobrogean (Brăila 2013).

Mihailovici 1941: Pr. P. Mihailovici, Tipărituri româneşti în Basarabia de la 1812 până la 1918 (Bucureşti 1941).

Mitric 2005: O. Mitric, Carte românească veche în judeţul Suceava (1643-1830): Catalog, ed. a 2-a (Suceava 2005).

Nedelcea 1996: T. Nedelcea, Civilizaţia cărţii. Incursiune în istoria cărţii, presei şi a tiparului (Craiova 1996).

Păcurariu 1994: M. Păcurariu, Istoria Bisericii Ortodoxe Române, Ed. a 2-a, vol. 2 (Bucureşti 1994).

Păcurariu 1996: Pr. prof. M. Păcurariu, Dicţionarul teologilor români (Bucureşti 1996).

Poenaru 1973: D. Poenaru, Contribuţii la Bibliografia românească veche (Târgovişte 1973).

Râpă-Buicliu 2000: D. Râpă-Buicliu, Bibliografia românească veche. Additamenta I (1536-1830) (Galaţi 2000).

Stoicescu 1974: N. Stoicescu, Repertoriul bibliografic al localităţilor şi monumentelor medievale din Moldova (Bucureşti 1974).

On publishing activity of Metropolitan Gavriil Bănulescu-Bodoni (1808-1812, 1813-1821) and the presence of old Romanian books in the collections of Northern Dobrudja

Abstract

One of the factors which contributed to the support of the Romanians and their culture in Bessarabia was the Church, and Metropolitan Gavriil Bănulescu-Bodoni (born 1746 <1750?> - died 1821, Chişinău) was deeply aware of it, bringing the area between the Prut and Dniester to the consciousness and spirituality of the Romanian space before and especially after 1812.

In 1808-1812, after his appointment as a member of the Holy Synod of St. Petersburg and exarch of Moldavia and Wallachia (March 27 1808), in terms of establishing a Russian military occupation regime in the Romanian principalities, the great hierarch initiated the cultural program for the dissemination of Romanian books published in Moldavian printing centers (Iaşi, Neamţ). He successfully led the Archdiocese of Moldavia prior to the signing of the Treaty of Bucharest on May 16, 1812.

As a patron, editor, preface writer and translator, Gavriil Bănulescu-Bodoni published several Romanian books during this period. Copies of some publications we found in the secular and monastic collections in Northern Dobrudja: *Cărticică pentru datoria şi stăpânirea blagocinilor (Booklet about the duty and power of rural deans)* (Iaşi, 1808) and *Carte de rugăciuni pentru cerere de biruinţă (Book of Prayers for Victory)* (Iaşi, 1809) at the Gavrilă Simion Eco-Museum Research Institute from Tulcea; *Kyriakodromion (Sunday Book)* (Neamţ, 1811) and volumes from the *Lives of the Saints (Vieţile Sfinţilor)* (Neamţ, 1807-1815) at the monasteries of Celic Dere and Cocoş, established in the first decades of the 19th century. These publications must have been common in Bessarabia too, but most of them were destroyed during the Russian rule.

But the most important cultural and historical activities of Metropolitan Gavriil Bănulescu-Bodoni occurred in the first years after the annexation of Bessarabia to the Russian Empire in 1812, after the creation of the new Archbishopry of Chişinău and Khotin, the head of which he was appointed on August 21, 1813 and remained until the end of his life. On May 31, 1814 the Diocesan Printing House was opened in Chişinău, with the purpose of printing religious books in Romanian, which should have been translated from the Old Church Slavonic. Under the Metropolitan's leadership, sometimes deceiving the vigilance of the Holy Synod, there were published several books, including *Liturghierul* (*Liturgikon*) in 1815, a copy of which is kept in the monastery of Celic Dere, the Tulcea County.

On both sides of the Prut there also circulated editions of the *New Testament* (1817, 1819) and the *Bible* (1819) printed by the Russian Bible Society in St. Petersburg and intended for the Romanians in Bessarabia; their publisher and proofreader was also Gavriil. The collection of Tulcea museum contains one copy of the *Bible* and the *New Testament* of 1819 edition, and in Celic Dere there are three copies of the *New Testament* of 1817 edition.

In our opinion, the presence of books published under the patronage of Gavriil Bănulescu-Bodoni in Northern Dobrudja can only be explained by two major aspects: by the personality of the Metropolitan, who fought for the preservation of Romanian spirit in Bessarabia by means of language, culture and the Church, and by the fact that the books entered this area from or through Moldavia more intensely than from other Romanian provinces.

List of illustrations:

1. *Booklet about the duty and power of rural deans*, Iaşi, 1808. Title page (Gavrilă Simion Eco-Museum Research Institute, Tulcea).

2-3. *Book of Prayers for victory*, Iaşi, 1809. Front and back sides of the title page (Gavrilă Simion Eco-Museum Research Institute, Tulcea).

4. *Kyriakodromion*, Neamţ, 1811. Title page (Cocoş Monastery, Tulcea).

5. *The Lives of the Saints for the month of October*, Neamţ, 1809. Title page (Celic Dere Monastery, Tulcea).

6-7. *Liturgikon*, Chişinău, 1815. Front and back sides of the title page (Celic Dere Monastery, Tulcea).

Об издательской деятельности митрополита Гавриила Бэнулеску-Бодони (1808-1812, 1813-1821) и наличии старых румынских изданий в собраниях Северной Добруджи

Резюме

Одним из факторов, способствовавших поддержке румын и румынской культуры в Бессарабии, являлась церковь, и митрополит Гавриил Бэнулеску-Бодони (р. 1746 <1750?> – ум. 1821, Кишинёв) глубоко осознавал это, приобщая территорию между Прутом и Днестром к сознанию и духовности румынского пространства до и особенно после 1812 года.

В 1808-1812 гг., после назначения его членом Святейшего Синода и экзархом Молдавии и Валахии (27 марта 1808 г.), в условиях установления режима российской военной оккупации в румынских княжествах великий иерарх инициировал культурную программу распространения румынских книг, издаваемых в молдавских книгопечатных центрах (Яссы, Нямц). Он успешно руководил Митрополией Молдовы до подписания Бухарестского мирного договора 16 мая 1812 года.

В качестве покровителя, издателя, составителя предисловий и переводчика Гавриил Бэнулеску-Бодони выпустил в этот период несколько румынских книг. Экземпляры некоторых изданий мы обнаружили в светских и монастырских коллекциях Северной Добруджи, а именно: *Cărticică pentru datoria şi stăpânirea blagocinilor (Книжица о долге и власти благочинных)* (Яссы, 1808 г.) и *Carte de rugăciuni pentru cerere de biruinţă* (*Сборник молитв о даровании победы*) (Яссы, 1809), хранящиеся в Институте эко-музейных исследований им. Гаврилэ Симиона (Тулча), а также *Кириакодромион* (Нямц, 1811 г.) и *Жития святых* (Нямц, 1807-1815 гг.), хранящиеся в монастырях Челик-Дере и Кокош, основанных в первые десятилетия XIX века. Эти издания наверняка были распространены и в Бессарабии, но большинство из них были уничтожены в период русского правления.

Но наиболее важную культурно-историческую деятельность митрополит Гавриил Бэнулеску-Бодони осуществлял в первые годы после присоединения Бессарабии к Российской империи в 1812 году, после создания новой епархии – Кишиневской и Хотинской, главой которой он был назначен 21 августа 1813 года и оставался до конца своей жизни. 31 мая 1814 года в Кишиневе была открыта Епархиальная типография для печатания религиозных книг на румынском языке, которые должны были переводиться со старославянского языка. Под его руководством, иногда обманывая бдительность Святейшего Синода, здесь были напечатаны несколько работ, в том числе *Liturghierul (Служебник)* 1815 года, экземпляр которого хранится в монастыре Челик-Дере уезда Тулча.

По обе стороны Прута также имели хождение издания *Нового Завета* (1817, 1819 гг.) и *Библии* (1819 г.), отпечатанные Российским Библейским обществом в Санкт-Петербурге и предназначенные для румын Бессарабии; их издателем и корректором тоже был Гавриил. В собрании тулчинского музея хранится по одному экземпляру *Библии* и *Нового Завета* 1819 года издания, а в Челик-Дере – три экземпляра *Нового Завета* 1817 года издания.

По нашему мнению, распространение на территории Северной Добруджи книг, изданных под покровительством Гавриила Бэнулеску-Бодони, объясняется, в основном, двумя аспектами: личностью митрополита, который боролся за сохранение румынизма в Бессарабии с помощью языка, культуры и церкви, и тем, что из Молдавии сюда поступало больше книг, чем из других румынских провинций.

Список иллюстраций:

1. *Книжица о долге и власти благочинных*, Яссы, 1808 г. Титульный лист (Институт эко-музейных исследований им. Гаврилэ Симиона, Тулча).
2-3. *Сборник молитв о даровании победы*, Яссы, 1809 г. Лицевая и оборотная стороны титульного листа (Институт эко-музейных исследований им. Гаврилэ Симиона, Тулча).
4. *Кириакодромион*, Нямц, 1811 г. Титульный лист (Монастырь Кокош, Тулча).
5. *Жития святых на месяц октябрь*, Нямц, 1809 г. Титульный лист (Монастырь Челик-Дере, Тулча).
6-7. *Служебник*, Кишинев, 1815 г. Лицевая и оборотная стороны титульного листа (Монастырь Челик-Дере, Тулча).

27.02.2015

Dr. Lăcrămioara Manea, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion” Tulcea, str. Progresului, nr. 32, 820009 Tulcea, România, e-mail: lacramanea@yahoo.com

MAZILI ŞI RUPTAŞI ŞTIUTORI DE CARTE DIN BASARABIA ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

Valentin Tomuleţ

Preliminarii

Chiar de la început, trebuie să subliniem că istoria diferitor categorii sociale din Basarabia, după anexarea ei în 1812 la Imperiul Rus, cuprinde un număr relativ bogat de lucrări (Istoria 1973, 100-105, 111-118; Istoria 1982, 121-124, 127-131; Madan 1996, 384-395; Madan 2001, 186-198; Ţurcanu 2005, passim), majoritatea scrise în perioada sovietică, având la baza cercetărilor principiile metodologice de clasă şi ale paradigmei marxiste, care au determinat tratarea unilaterală şi tendenţioasă a acestor subiecte. Investigaţiilor au fost supuse categoriile de bază ale societăţii, în special cele de jos – ţăranii moşiereşti, ţăranii de stat, coloniştii transdanubieni, coloniştii germani etc. Stările sociale nobile şi cele privilegiate ale societăţii basarabene – mazilii şi ruptaşii – nu au fost supuse, în mod special, investigaţiilor şi au fost analizate doar tangenţial în lucrările de sinteză care au avut ca tematică de cercetare istoria modernă a Basarabiei.

Sursele de arhivă ne demonstrează că, după anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, populaţia din regiune se împărţea în două categorii distincte: cei care beneficiau de privilegii şi de un statul economic şi social preferenţial (clerul, boierii şi boiernaşii) şi poporul simplu (ţăranii şi orăşenii), care suportau majoritatea dărilor şi prestaţiilor. Aceasta modalitate de compartimentare a categoriilor sociale ale populaţiei este confirmată în raportul prezentat la 3 mai 1822 de Direcţia Economică a Guvernului Regional al Basarabiei privind datele selectate pentru alcătuirea descrierii militaro-statistice a Basarabiei, prezentate administraţiei imperiale, din care aflăm că „populaţia regiunii Basarabia este alcătuită din diferite categorii de oameni şi stări sociale, ca de exemplu: nobili, boiernaşi, mazili, ruptaşi şi din oameni simpli, atât locuitori băştinaşi basarabeni, cât şi din cei veniţi de peste hotare în timpul şi după ultimul război purtat cu turcii, cât şi din oameni veniţi de mai demult din guberniile velicoruse şi ucrainene care s-au aşezat cu traiul pe pământurile de stat şi cele moşiereşti”[1]. Din acelaşi raport mai constatăm că „locuitorii de aici, în afară de nobili, boiernaşi, mazili şi ruptaşi se împart în stări conform provenienţei sau originii în: velicoruşi, ucraineni, lipoveni, băştinaşi moldoveni, greci, armeni, bulgari, înzestraţi conform dispoziţiei imperiale din 1822 cu drepturi de colonişti şi care locuiau pe pământurile acordate lor. Coloniştii din Varşovia, la fel beneficiau de drepturi şi privilegii speciale acordate de instituţiile imperiale special pentru ei. Ţiganii şi evreii, ca şi în cazul guberniilor interne ruse, nu erau divizaţi în clase cum ar fi negustorii şi mic-burghezii (мещане)”[2].

Din această informaţie putem constata că la efectuarea stratificării etnice a populaţiei, autorii raportului nu includeau categoriile nobiliare şi cele privilegiate ale mazililor şi ruptaşilor în aceste liste. Totuşi, acest raport confirmă că mazilii şi ruptaşii intrau în categoria stărilor sociale distincte, privilegiate, alături de nobili şi boiernaşi, deşi nu făceau parte nemijlocit din această categorie socială.

Şi Regulamentul organizării administrative a regiunii Basarabia din 29 aprilie 1818 confirmă păstrarea în provincia nou-anexată a structurii sociale şi a componenţei naţionale existente în Principatul Moldova şi urma să asigure un mod deosebit de administrare a acesteia (Устав 1818, 2). Noul Regulament recunoştea existenţa în Basarabia a următoarelor categorii sociale: *clerul, nobilimea (dvorenimea), boiernaşii,* ***mazilii,***

[1] ANRM, F. 5, inv. 3, d. 747, f. 21, 22-22 verso.

[2] ANRM, F. 5, inv. 3, d. 747, f. 23-24 verso. ***Mica burghezie*** *(мещане)* – pătură socială ce includea diferite categorii de orăşeni: mici negustori şi meseriaşi, funcţionari şi salariaţi săraci, proprietari mici (de case) etc. Mic-burghezii constituiau un grup social ierarhic inferior din cadrul populaţiei orăşeneşti, supus impozitului pe cap de locuitor (capitaţiei), prestaţiilor şi recrutării; aveau dreptul să se angajeze în calitate de salariaţi, să practice meşteşugăritul şi comerţul cu amănuntul (Tomuleţ 2014, 395-396).

ruptaşii[3]*, negustorii şi mica burghezie, ţăranii* sau *coloniştii agricoli, ţiganii* (care aparţineau statului şi moşierilor) şi *evreii* (Устав 1818, 16). Din acest document constatăm că şi *evreii* nu constituiau o categorie socială distinctă, dar una etnică. Ei puteau fi întâlniţi în toate categoriile sociale din Basarabia, dar cel mai des ei erau încadraţi în categoria meşteşugarilor şi a negustorilor – a micii burghezii şi a burgheziei comerciale[4].

În studiul de faţă, în baza izvoarelor de arhivă inedite, depistate în special din fondurile Arhivei Naţionale a Republicii Moldova, fără a recurge la o amplă analiză a statutului social şi juridic al acestor categorii sociale/fiscale ale populaţiei, pe care am făcut-o în studiile anterioare (Tomuleţ 2013, 9-51; Tomuleţ 2014a, 79-96; Tomuleţ 2014b, 171-194; Tomuleţ 2014c, 348-374), vom insista la analiza celor două categorii privilegiate ale populaţiei – a mazililor şi ruptaşilor, mai mult prin prisma viziunilor reflectate în studiile diferitor autori, care, pe parcurs, s-au referit tangenţial la această problemă. Vom încerca să demonstrăm că în cadrul acestor categorii erau persoane ştiutoare de carte, iar mazilii, în special, se bucurau de stima şi aprecierea păturilor de jos ale populaţiei. Pornind de la considerentul că în baza Regulamentului din 10 martie 1847[5], mazilii şi ruptaşii din Basarabia au fost lichidaţi ca stare socială şi fiscală şi incluşi în categoria odnodvorţilor, ne vom referi tangenţial şi la această categorie socială a populaţiei, specifică Imperiului Rus, din rândurile cărora, pe parcursul anilor, mulţi au fost nevoiţi să ceară de la administraţia regională şi cea imperială confirmarea sau recunoaşterea statutului lor social şi fiscal.

Statutul mazililor şi ruptaşilor reflectat în literatura istorică

Din start trebuie să constatăm că acestor categorii sociale/fiscale – mazililor şi ruptaşilor, iar ulterior şi odnodvorţilor nu li s-au dedicat studii speciale sau studii de sinteză monografice. În Republica Moldova lipsesc lucrări speciale dedicate acestor categorii, excepţie făcând doar studiul dedicat odnodvorţilor (*mazililor şi ruptaşilor*), semnat de P.G. Gore încă în anul 1908 (Горе 1908, 1-32), articolul istoricilor M. Muntean şi T. Marşalkovski dedicat ruptaşilor, scris la mijlocul anilor '60 ai secolului trecut (Мунтян, Маршалковский 1964, 59-68) şi datelor cu referire la aceste categorii sociale/fiscale depistate din lucrarea de sinteză dedicată istoriei gospodăriei populare din Basarabia (1812-1861), semnată de istoricii Ya.S. Grosul şi I.G. Budak (Гросул, Будак 1967, 88-94). Lipsa lucrărilor dedicate acestor categorii sociale/fiscale poate fi uşor înţeleasă. Mazilii, ruptaşii, iar ulterior se odnodvorţii erau o categorie neînsemnată numeric şi social, n-au jucat, în viziunea istoricilor sovietici, un rol atât de însemnat în viaţa economică şi politică a Basarabiei pentru a fi analizaţi într-un studiu separat. În plus, ţarismul a întreprins măsuri concrete pentru a uniformiza aceste două stări sociale şi a le apropia de cele existente în Imperiul Rus. Totuşi, prezenţa lor în structura socială şi fiscală a Basarabiei prezintă un interes deosebit, deoarece ne permite de a înţelege mai profund nu doar particularităţile politicii sociale şi fiscale a ţarismului promovate la periferiile naţionale ale Imperiului Rus în epoca modernă, dar să şi elucidăm soarta acestor categorii privilegiate din Basarabia sub regim de dominaţie ţaristă.

Cercetătorii care s-au ocupat de stările sociale din Basarabia recunosc că mazilii constituiau o categorie socială privilegiată. În limba română polisemia noţiunii de *mazil*, cum constată cercetătorul român Mihai Sorin Rădulescu, predispune la confuzie (Rădulescu 2006, 419): ***1.*** domn, destituit din domnie; ***2.*** boier (dregător) înlocuit (mazilit) din dregătorie, care păstra toată viaţa titlul dregătoriei, precedat de particula *biv*; ***3.*** înmulţindu-se şi căzând „la sărăcie", mazilii au devenit o categorie socială care păstra amintirea boieriei (adică, urmaşii fără dregătorii ai boierilor de rangul doi); era mai numeroasă decât boierimea în slujbă şi lupta împotriva declasării prin jalbe pentru păstrarea privilegiilor de altădată. La sfârşitul secolului al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea s-au luat măsuri „să rămâie mazili" numai cei ce se trag din mazili. Cercetarea se făcea sub controlul vel-vistierului care, pe baza rezultatelor, era în drept să-i aşeze în tablele vistieriei, „la rânduiala

[3] ***Mazil*** – stare socială; ***ruptaşi*** – categorie fiscală.

[4] De fapt, conform statutului din 1804, evreii din Basarabia, ca şi cei din Rusia, erau împărţiţi, în patru categorii sociale: negustori, meşteşugari, agricultori şi starea mic-burgheză, stratificare ce s-a păstrat pe întreg parcursul secolului al XIX-lea. În aceste patru categorii sociale un loc aparte le revine negustorilor ce deţineau un rol important în comerţul Basarabiei. Locul deosebit pe care l-au ocupat negustorii evrei în comerţul interior este reflectat atât în izvoarele de arhivă, cât şi în numeroase relatări ale contemporanilor (Tomuleţ 2014, 506).

[5] Discutat la şedinţa Consiliului de Stat din 18 ianuarie şi 10 februarie 1847, dar adoptat la 10 martie.

mazililor". Cei trecuți la „catastiful mazililor" primeau de la Domn cărți de mazil (Instituții 1988, 285). Prin urmare, mazilii aparțineau categoriei privilegiate a populației, adică boierimii, și în această calitate erau oameni liberi și proprietari de pământ (Giurescu 1999, 26-64).

Conform unor surse de arhivă, mazilii sunt urmașii boierilor moldoveni și ai boiernașilor, care și-au obținut pe timpul domnilor moldoveni slujbe, până la rangul de *vel-șătrar*[6]. Cuvântul „mazil" este de proveniență turcică și însemna „destituit din serviciu, în retragere". El a apărut în Moldova în perioada dominației otomane, la începutul secolului al XVII-lea, și era utilizat oficial atât cu referire la Domnul Moldovei, care era înlocuit de un succesor numit de Poartă, cât și cu referire la boieri, pe care noul Domn îi înlocuia cu alții, confirmați în acest titlu. Constantin Mavrocordat, printr-un așezământ special, a confirmat statutul mazililor și obligațiile lor față de Domnie. Mazilii proveniți din dregători mari până la „boieria a treia" au primit scutiri de orice dări pentru ei și feciorii lor și chiar 5-20 scutelnici[7]. Aceștia alcătuiau tagma mazililor mari. Mazilii mici au fost impuși la dajdii mai ușoare, după putința fiecăruia, au continuat să plătească birul fără cisluire, desetina boierește, iar nu țărănește. Mai târziu, au fost, ca și mazilii din Țara Românească, scutiți de dijmărit și vinărici. Statutul de mazil era ereditar. Caracterul ereditar s-a menținut până în secolul al XIX-lea (mazili erau numai „cei care vor fi cu adevărat drepți feciori de *mazili* și de *ruptași*") chiar prin Regulamentul Organic. Din considerentul că situația de mazil era una privilegiată, au fost multe cazuri de însușire abuzivă a ei.

Ange Bally, moșier, doctor în jurisprudență, om destul de cărturar la acele timpuri (a învățat în Italia și în Franța, cunoștea greaca veche și elina/neogreaca, latina, germana)[8], în studiul său publicat în limba franceză *Privire asupra regiunii Basarabia, sub aspect politic* (Bally 1940) scria la câțiva ani după anexarea teritoriului dintre Prut și Nistru la Imperiul Rus: „...în intervalul de aproximativ 500 de ani care s-au scurs de la descălecatul lui Dragoș, vedem cel puțin un exemplu aproape unic, cel al unei fluctuații continue în tot ce face parte din autoritatea publică și cel al unei lungi serii de prinți suverani care au plătit cu prețul vieții tristul privilegiu al voievodatului. Ambițioșii care caută să le obțină cinstit sau prin mită ajung să piară unii în sabie, spânzurați sau otrăviți, alții mor în captivitate, în exil, în umilință și cei puțini care scapă acestui trist destin iau cu ei în mormânt regretul de a nu putea transmite urmașilor decât sărăcie și mizerie. Descendenții lor, aceia care provin din familiile cele mai renumite din anuarele de provincie se consideră foarte norocoși dacă pot, în zilele noastre (în secolul al XIX-lea - *V.T.*), *să figureze încă în categoria mazililor, a ruptașilor și a altor privilegiați* (sublinierea noastră), a căror singură plăcere este că nu sunt confundați cu țăranii în distribuirea responsabilităților publice" (Bally 1940, 3). Ange Bally descrie o situație reală în care s-au pomenit stările privilegiate ale societății românești, care, pe parcursul secolelor, în condițiile diferitor împrejurări istorice, au pierdut din drepturile și privilegiile lor de altădată.

Autorul studiului dedicat *Dreptului de avere al diferitor clase ale populației din regiunea Basarabia* la 1842, constată că mazilii sunt „...o categorie a șleahtei, care și-au însușit drepturi și privilegii deosebite prin legitimitatea provenienței lor din categoria funcționarilor, dar care n-a fost permanent susținută prin actul de transmitere a acestor ranguri prin ereditate, de la tată la fiu. În Principate, mazilii, deși beneficiau de unele privilegii, nu erau eliberați pe deplin de la plata impozitelor de stat, și anume erau impuși de a plăti așa-numita „dajdie". Guvernul rus le-a păstrat aceleași îndatoriri și aceleași privilegii" (Права 1843, 56-57).

Despre statutul social al mazililor scrie și Constatntin C. Giurescu, referindu-se la titlul de „mazâl" pe care și-l dau jumătate din locuitorii satului Cucuruzeni, ținutul Orhei – un titlu de distincție socială, care va fi legiferat un secol mai târziu,

[6] Arhiva Istorică de Stat din Rusia (AISR), F. 560, inv. 6, d. 575, f. 3.

[7] ***Scutelnic*** – țăran scutit de plata birului, în schimbul unor prestații suplimentare (de obicei, militare) față de Domnie sau față de stăpânul moșiei. Sensul general al termenului este „scutit de bir" (Instituții 1988, 431). Această categorie de agricultori era folosită de către moșier doar la muncile casnice sau la alte munci sătești. Pentru îndeplinirea acestor munci ei erau răsplătiți cu prisosință, prin faptul că nu îndeplineau niciun fel de prestații, a căror povară cădea pe restul populației" (AISR, F. 1308, inv. 1, d. 8, f. 101). În Basarabia numărul scutelnicilor era stabilit de instituțiile regionale în corespundere cu legislația domnilor moldoveni (ANRM, F. 205, inv. 1, d. 574, f. 14-17). Instituția scutelniciei a ființat în Basarabia până la 1 mai 1818, când, prin rescriptul imperial din 29 aprilie 1818, emis pe numele lui A.N. Bahmetev, a fost suprimată (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 596, f. 768; F. 3, inv. 1, d. 8, f. 2).

[8] Mai detaliat, despre Ange Bally și lucrarea sa, *a se vedea*: Danilov 2013, 99-108.

prin reforma lui Constantin Mavrocordat, şi care s-a păstrat până astăzi în ţinuturile Orhei, Soroca şi Lăpuşna (Giurescu 2003, 486).

Preşedintele Comisiei Ştiinţifice Arheologice din Basarabia, Paul Gore, în studiul său dedicat odnodvorţilor (mazililor) constată că denumirea de mazil nu conţinea în sine nimic înjositor, din simplul considerent că mazilirea boierilor de noul domn în acele timpuri era un fenomen obişnuit şi demisia nu conţinea ceva ruşinos. Erau numiţi mazili nu numai boierii în retragere, dar şi urmaşii lor, în cazul în care ei nu erau încadraţi în serviciu. Mulţi din boieri preferau să ducă o viaţă liniştită, modestă şi vrednică pe moşiile lor, în locul celei zgomotoase, pline de griji şi intrigi de la oraş sau de la Curtea domnească (Гope 1908, 3-4).

În actele vechi moldoveneşti, alături de familiile boiereşti, sunt întâlnite şi cunoscute familii de mazili: Cantacuzino, Sturdza, Brâncoveanu, Prăjescu, Racoviţă, Stârcea, Cujbă, Neculce, Tăutu, Jora etc. (Гope 1908, 4). Mihai Sorin Rădulescu constată că „multe spiţe boiereşti îşi au începătorul în rândurile mazililor, ceea ce de fapt le atestă, de obicei, vechimea şi autohtonia. Aceasta deoarece multă vreme calitatea de mazil – sau cum apare adesea în documente, de „boier mazil" sau „boiernaş mazil" – nu a depins de dregătoria de la Curte Domnească sau din administraţia ţării, ci a ilustrat noţiunea de „nobleţe ereditară" (Rădulescu 2006, 420).

Zoe Diaconescu, într-un studiu dedicat boierilor şi mazililor din teritoriile înstrăinate – Bucovina şi Basarabia, referindu-se la termenii boier şi mazil, scrie că „...„boier" şi „mazil" nu sunt categorii *contrare*, că sunt ordonate ierarhic (pentru că un boier cu funcţie e superior unui mazil), că termenul *mazil* poate fi determinant al lui *boier* sau o categorie independentă, paralelă" (Diaconescu 1996, 2/238). Esenţial, atât la boieri cât şi la mazili, este o anumită atitudine pe care Paul Gore o numeşte *mândrie de clasă* – conştiinţa *„tragerii din neamuri"* – şi de aici o evidentă preocupare genealogică, pentru memoria strămoşilor. Iar aceasta este o dovadă incontestabilă a caracterului *ereditar* al clasei nobile româneşti (Diaconescu 1996, 2/238). După anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, ţarismul a întreprins măsuri concrete în vederea distanţării boierilor şi mazililor, transformându-i pe ultimii într-o stare socială simplă, de jos, deşi privilegiată.

Analizând aceste categorii sociale sub cele două regimuri de dominaţie, autoarea constată că dacă boierii şi mazilii bucovineni au primit din partea autorităţilor cu uşurinţă recunoaşterea nobleţei, legitimitatea şi apoi înmatricularea, boierii (dar şi mazilii – *constatarea noastră*) basarabeni au fost purtaţi pe drumuri zeci de ani, obţinând înscrierea doar în partea I a Cărţii genealogice a nobilimii, ce însemna, de fapt, nobleţea conferită de suveran, iar ca rezultat sentimentul de veneraţie al acestora faţă de instituţia monarhică rusă, lipsa nobililor în Sfatul Ţării şi explicaţia faptului de ce boierii basarabeni nu s-au înghesuit să voteze unirea (Diaconescu 1996, 11/247).

Despre statutul ereditar al mazililor ne demonstrează şi acel fapt că ei erau încadraţi în administraţia locală. În Moldova, privighetorii de ocoale erau aleşi de ispravnici şi de vorniceii satelor din ţinut, dintre mazili (boieri de rangul III) şi neamuri (boieri de rangul II), urmând ca cel ales să fie confirmat în funcţie de către Domn (Apetri 2009, 64).

După anexarea, în 1812, a Basarabiei la Imperiul Rus, mazilii şi-au păstrat denumirea şi statutul, conştiinţa şi spiritul naţional, deoarece nu-şi căsătoreau niciodată fiii şi fiicele lor cu tinerii de altă origine socială, inferioară, şi de origine străină, în special de origine rusă – lucru considerat ca umilire a demnităţii naţionale (Pelivan 1919, 54). Cărţile de mazil, eliberate de domnii Moldovei Mihai Suţu şi Alexandru Moruzi, care confirmau starea lor socială, mazilii din Basarabia le-au prezentat în 1816, din ordinul rezidentului plenipotenţiar al Basarabiei A.N. Bahmetev, Comitetului Provizoriu al Basarabiei[9]. În 1818 ei au fost confirmaţi în drepturi şi şi-au păstrat acele drepturi

[9] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 214, f. 5. **Comitetul Provizoriu al Basarabiei (1816-1818)** (Бессарабский Временный Комитет) – Comitet instituit la 4 iulie 1816 ce era ierarhic superior Guvernului Regional. Alături de problemele majore legate de modernizarea formelor administraţiei de stat, Comitetul urma să contribuie la elaborarea proiectului Regulamentului de administrare a Basarabiei, să opereze anumite modificări în statele de funcţie din cadrul instituţiilor regionale şi ţinutale, să stabilească apartenenţa locuitorilor la categoriile sociale privilegiate, să organizeze studierea bogăţiilor naturale, să mărească veniturile de stat făcând ordine în sistemul fiscal, să determine volumul comerţului interior şi exterior pornind de la principiile comerţului liber, determinând necesităţile şi câştigul pe care îl poate avea statul, să alcătuiască regulamentul privind stabilirea în regiune a coloniştilor, să verifice corespunderea datelor statistice alcătuite de Guvernul Regional privitor la diverse întrebări cu situaţia reală din regiune, să asigure ordinea publică şi paza de frontieră etc. (Tomuleţ 2014, 221-222).

şi privilegii, de care au beneficiat în trecut în Moldova. Ei nu puteau fi supuşi pedepselor corporale, fără aprobarea judecăţii; plăteau în folosul statului impozitul denumit *dajdie*, ce constituia 14 lei anual de la fiecare familie, şi participau la îndeplinirea prestaţiilor după obiceiul vechi moldovenesc[10].

Potrivit altor surse, *mazilii* ocupau în categoria stărilor privilegiate locul al treilea. Ei proveneau din familii vechi moldoveneşti boiereşti, care pe parcurs s-au ruinat şi şi-au pierdut autoritatea de altădată. În pofida acestui fapt, ei au moştenit totuşi unele privilegii. În Regulamentul organizării administrative a regiunii Basarabia din 29 aprilie 1818 se menţiona că „...mazilii fac parte din starea socială privilegiată, păstrează pe veci dreptul ereditar şi privilegiile moştenite de la domnii Moldovei" (Устав 1818, 18). Regulamentul stipula că „...ei şi neamul lor nu pot fi supuşi pedepselor corporale fără sentinţă judecătorească, ...vor plăti în vistieria statului impozitul denumit *dajdia*[11] şi vor îndeplini prestaţiile locale potrivit obiceiului moldovenesc, ...vor vărsa în vistieria statului *goştina*[12], *vădrăritul*[13] şi *pogonăritul*[14] în rând cu poporul simplu. Cât priveşte încasarea *desetinei*, mazilii urmau să beneficieze de privilegiile de care se bucură potrivit categoriei sociale din care fac parte" (Устав 1818, 18).

Din alte surse aflăm că „privilegiul de a se numi *mazil* îl aveau doar persoanele provenite din mazili. Ceilalţi nu pot beneficia de statutul de mazil. Ei plătesc impozit statului separat de celelalte categorii sociale, de la fiecare persoană de mazil câte 2 lei 90 aspri şi din fiecare leu câte 15 cop. Aceste impozite sunt fixate într-un registru special de stat şi sunt folosite pentru plata salariilor. Impozit este plătit de 4 ori pe an, adică peste fiecare 3 luni"[15].

P. Svinin atribuia mazilii stării sociale a curtenilor (dvorenilor/nobililor), asemănându-i cu şleahticii polonezi. În trecut după finisarea serviciului de stat, fiecare boier trecea în categoria socială a mazililor. Ei erau obligaţi să îndeplinească călări diferite dispoziţii ale guvernului; pentru crime nu erau pedepsiţi de isprăvnicii, dar erau trimişi instanţelor superioare; erau scutiţi de toate prestaţiile locale, dar similar ţăranilor plăteau goştina, vădrăritul şi jumătate din desetină, uneori erau impuşi unei dări băneşti de la 12 la 20 lei anual. Cu timpul în categoria mazililor au intrat „persoane de tot felul, din diferite categorii sociale" (Свиньин 1816, 213). Unii din mazili dispuneau de ocini[16].

Faptul că mazilii constituiau o stare socială privilegiată este confirmat şi de ofiţerul Cartierului General A. Rozeilon-Soşalski, care a alcătuit în 1826 *Descrierea militaro-statistică a Basarabiei* şi care cunoştea bine situaţia din provincie. A. Rozeilon-Soşalski confirmă că mazilii, alături de boieri, aveau în proprietate ţigani şerbi care nu erau impuşi de către stat la plata impozitului şi, din considerentul că nu pot să se adapteze la modul de viaţă sedentar şi să se îndeletnicească cu agricultura, aduc puţine foloase stăpânilor lor. Aceştia le permit să hoinărească dintr-un loc în altul, lăsându-i fără asistenţă, care le-ar permite să-şi îmbunătăţească starea morală şi materială[17].

[10] AISR, F. 379, inv. 2, d. 12, f. 21 verso.

[11] ***Dajdie*** – dare fixă către stat, la care erau impuşi, până în anul 1825, doar mazilii, ruptaşii şi ţiganii: fiecare familie de mazil plătea câte 14 lei, ruptaşii şi ţiganii – 15 lei anual; până în 1839 – câte 9 rub. 35 cop. asignate. Burlacii plăteau jumătate din sumă (AISR, F. 379, inv. 2, d. 12, f. 21 verso).

[12] ***Goştină*** – dare (taxă) anuală percepută în Ţările Române asupra oilor, caprelor şi porcilor (Instituţii 1988, 206). Goştina a continuat să existe şi în Basarabia până în 1825, după obiceiul moldovenesc, şi constituia câte $4^{1}/_{3}$ parale pentru fiecare oaie sau capră, la care erau impuşi toţi locuitorii (AISR, F. 379, inv. 2, d. 12, f. 21 verso).

[13] ***Vădrărit*** – dare asupra vinului în Moldova (secolele XVII-XIX), înfiinţată de Antioh Cantemir (1705-1707). În Basarabia, vădrăritul era o dare asupra vinului, egală cu 4 parale de la fiecare vadră şi câte o para pentru etichetă de la fiecare poloboc. De această dare, în afară de categoriile sociale şi persoanele nominalizate, de scutirea de goştină şi desetină mai beneficiau logofeţii şi diaconii de vistierie. Celelalte persoane care posedau plantaţii de viţă-de-vie pe pământurile statului şi cele moşiereşti plăteau în vistierie de la fiecare vadră de vin anual câte 12 aspri, iar pentru fiecare etichetă încleiată pe fiecare poloboc – câte 3 aspri (AISR, F. 379, inv. 2, d. 12, f. 21 verso; ANRM, F. 3, inv. 1, d. 129, f. 169; d. 1320, f. 5 verso-6; F. 4, inv. 1, d. 44, p. II, f. 332; F. 5, inv. 3, d. 747, f. 27).

[14] ***Pogonărit*** – dare asupra viilor, plătită pe pogon. Potrivit altor surse – dare specială pe vii. După introducerea cultivării porumbului şi tutunului (secolul al XVIII-lea) a apărut pogonăritul (dare specială) pe porumb şi tutun (Dicţionar 1965, 799). În Basarabia, pogonăritul era considerat o dare plătită pentru cultivarea tutunului, egală cu 2 lei 20 aspri de la fiecare pogon, egal cu 48 de prăjini (ANRM, F. 3, inv. 1, d. 1380, f. 50 verso-51).

[15] ANRM, F. 5, inv. 3, d. 548, f. 134.

[16] ***Ocină (dedină)*** – proprietate de pământ transmisă prin ereditate. Apare uneori cu calificarea de *călugărească, bisericească, mănăstirească, domnească, cnezească, a oraşului*. Este sinonim cu termenul *baştină, dedină* şi *moşie*. În procesul de privatizare şi consolidare a proprietăţii, moşia are un rol de seamă şi este orice „stăpânire locurească". Dar ea nu este încă o adevărată proprietate ereditară, ci numai o stăpânire particulară a unei singure grupe familiale, devenită ereditară, dar „grevată de o serie de legături faţă de obşte" (Instituţii 1988, 336).

[17] Arhiva Istorică Militară de Stat din Rusia (AIMSR), F. Arhiva Militaro-Ştiinţifică (AMŞ), d. 18589, p. I, f. 12.

Locotenent-colonelul Cartierului General al armatei ruse M. Daragan scrie că „mazilii au provenit, la început, de la boieri, dar distanţându-se complet de la serviciu în folosul domniei, au pierdut aceste drepturi; ei pot fi comparaţi cu odnodvorţii ruşi şi constituie clasa agricultorilor cei mai buni, deţinând dreptul de a procura în proprietate pământuri" (Военно-статистическое 1849, 101).

P.A. Cruşevan analizând împărţirea administrativ-teritorială a Basarabiei în primele decenii după anexarea la Imperiul Rus constată că „...ţinuturile erau divizate în ocoale, administrate de ocolaşi şi căpitanii de mazili, târguşoarele erau administrate de căpitanii de târg. Ocolaşii şi căpitanii erau puşi în funcţii de ispravnici din rândurile micilor proprietari funciari, mazililor şi chiar din rândurile slujitorilor personali" (Крушеван 1903, 114).

Alexandru Boldur îi consideră pe mazili ca stare socială privilegiată. Ei şi moştenitorii lor păstrează pentru totdeauna prerogativele ce li s-au conferit de către Domnii Moldovei. Ei şi moştenitorii lor sunt scutiţi de pedepse corporale fără hotărâre judecătorească. La stat plătesc un impozit sub denumirea de *dajdie*, iar în impozite agricole iau parte după vechiul obicei moldovenesc (Boldur 1929, 52).

Mazilii îşi mai completau rândurile, în fond, de pe seama boiernaşilor, consideraţi categoria cea mai de jos a boierimii. Ei s-au format, în fond, din boierii mai săraci sau decăzuţi, fie prin ascensiunea unor mici stăpâni de pământ care ajungeau să capete o slujbă sau o dregătorie inferioară – de la polcovnici, postelnici, vel-căpitani şi până la vel-şătrari (Instituţii 1988, 54)[18]. În Regulamentul organizării administrative a regiunii Basarabia din 29 aprilie 1818 se menţiona că „sub denumirea de boiernaşi se subînţelege nu clasa de proveniență nobiliară şi care nu a ajuns la ranguri boiereşti mari, dar cei care au obţinut funcţii până la vel-şătrar. Ei vor beneficia de drepturi de nobleţe personale" (Устав 1818, 17), dar numai ei personal. Urmaşii lor intrau în categoria mazililor, care nu mai beneficiau de aceste privilegii[19]. Această constatare o face şi I.C. Filitti, care scria în 1923: „Când Rusia anexează Basarabia, aplică aici principiile dvoreanstvo-ului rusesc. În Rusia, anumite cinuri inferioare conferă numai nobleţe personală; în Basarabia, boiernaşii (de la vel-şătrar în jos) dobândesc evghenie personală, iar urmaşii lor sânt puşi în clasa mazililor" (Filitti 1923, 19).

După anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, mazilii au fost folosiţi în calitate de străjeri la paza noului hotar, care urma să fie instituit la noua frontieră – la Prut şi Dunăre. La 7 august 1813 comandantul Regimentului doi de cazaci Orenburg esaulul Grebenşcikov îi raportează lui I.M. Hartingh despre măsurile întreprinse pentru întărirea cordonului sanitar la Prut şi Dunăre, asupra necesităţii cărora indica la 2 august 1813 A.B. Kurakin[20]. În acest scop, Comitetul carantinal l-a trimis pe locotenentul Kulik să cerceteze situaţia la faţa locului. Acesta a găsit cordonul sanitar în dezordine, îndeosebi în localitatea Leova, unde cazacii rar controlau linia de hotar, iar rapoartele trimise privind starea cordonului sanitar nu corespundeau realităţii[21]. Ca rezultat, la 13 august Departamentul doi al Guvernului Regional îi raportează lui I.M. Hartingh că, ţinând seama de dispoziţia lui din 10 august privind întărirea cordonului sanitar la Prut de pe seama locuitorilor, dispoziţii respective au fost trimise ispravnicilor de Hotărniceni, Codreni, Orhei şi Iaşi, pentru a mări posturile de pază de pe seama locuitorilor, îndeosebi în locurile unde râul Prut uşor putea fi trecut. Pentru supravegherea pazei sanitare pe o distanţă de 30 de verste (sau timp de 6 ore) au fost numite persoane credincioase, agere şi sigure din rândurile mazililor, sub răspunderea personală a ispravnicilor[22].

Ruptaşi, spre deosebire de mazili, erau o categorie fiscală privilegiată; descendenţi din familii de preoţi; nu puteau fi supuşi pedepselor corporale fără decizia judecăţii; plăteau impozitul denumit dajdie, câte 15 lei de la fiecare familie şi achitau plata pentru prestaţii deopotrivă cu mazilii[23]. Ruptaşii se împărţeau în trei grupuri: *ruptaşi* (descendenţi ai clerului), *ruptaşi de vistierie* şi *ruptaşi de cămară*. Pentru a li se recunoaşte apartenenţa la categoria respectivă de contribuabili, ruptaşii din Basarabia, la fel ca şi mazilii, au prezentat actele doveditoare instituţiilor autorizate atât în 1816, cât şi în 1834[24].

[18] ANRM, F. 2. inv.1, d. 1199, f. 14.
[19] ANRM, F. 5, inv. 3, d. 747, f. 22 verso-23.
[20] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 198, f. 58-58 verso, 74.
[21] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 198, f. 58 verso.
[22] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 198, f. 65-65 verso.
[23] AISR, F. 560, inv. 6, d. 575, f. 3; ANRM, F. 5, inv. 3, d. 747, f. 167 verso.
[24] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 214, f. 5, 10.

Din alte surse aflăm că *ruptaşii* constituiau ultima categorie privilegiată a populaţiei din Basarabia. Această categorie este inferioară celei a mazililor. Ruptaşii sunt descendenţi din familii de preoţi, protoierei şi diaconi[25].

Potrivit Regulamentului organizării administrative a regiunii Basarabia din 29 aprilie 1818, ruptaşii „...proveneau din rândurile preoţimii..., nu puteau fi supuşi pedepselor corporale fără sentinţă judecătorească..., achitau în folosul statului impozitul numit *dajdia*, iar la îndeplinirea prestaţiilor locale participau în rând cu mazilii. *Desetina* era încasată de la ei cu anumite facilităţi, în bază dispoziţiilor guvernului moldovenesc; cât priveşte încasarea goştinii, vădrăritului şi pogonăritului, ruptaşii erau egalaţi cu ţăranii" (Устав 1818, 18-19).

Autorul studiului dedicat *Dreptului de avere al diferitor clase ale populaţiei din regiunea Basarabia* la 1842, constată că „Alături de mazili se află ruptaşii, sau descendenţii din familiile de preoţi, care rămân a fi laici. Pornind de la considerentul că în Principate în categoria clerului sunt incluşi propriu-zis slujitorii cultului, adică protoiereii, preoţii şi diaconii, iar slujitorii de rang inferior nu beneficiază de nici un fel de drepturi şi privilegii, apoi situaţia dată a fost păstrată şi în regiunea Basarabia: cei care erau deja atestaţi în categoria ruptaşilor, erau şi mai departe incluşi în această categorie, adică toţi copiii protoiereilor, preoţilor şi diaconilor, în cazul în care ei nu vor dori să devină slujitori ai cultului. În toate tipurile de relaţii sociale şi civile ruptaşii din Basarabia sunt egalaţi cu mazilii" (Права 1843, 58).

Aceeaşi sursă scrie că, în afară de ruptaşi, în Basarabia mai există o categorie de oameni care au un nume deosebit: *rupta de vistierie* şi *rupta de cămară*. Aceştia sunt descendenţi ai coloniştilor străini, în special bulgari şi sârbi, care s-au aşezat în aceste locuri încă în timpul domnilor pământeni; şi străinii, care pentru anumite servicii, au primit dreptul să achite impozitele şi să îndeplinească diferite prestaţii, separat de masa de bază a populaţiei. Ei şi-au căpătat denumirea de *rupta de vistierie* şi *rupta de cămară* de la modalitatea de prestare a impozitelor: în haznaua comună a statului (vistierie) şi în haznaua personală a domnului (cămară). Pornind de la considerentul că după anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, această particularitate a încetat să mai existe şi ca rezultat, în prezent, ambele denumiri se păstrează pur formal, ca tradiţie, fără anumite drepturi şi privilegii deosebite (Права 1843, 58).

Majoritatea cercetătorilor din secolul al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea care s-au referit tangenţial la această categorie fiscală îi considerau ca o categorie privilegiată: A. Nadejdin vedea în ei urmaşi ai coloniştilor străini – bulgarilor, sârbilor etc., care s-au aşezat pe aceste teritorii în timpul domniilor pământene (Права 1843, 58); locotenent-colonelul Cartierului General al armatei ruse M. Daragan – agricultori, transferaţi din categoria preoţilor şi slujitorilor bisericeşti, iar rupta de vistieria şi rupta de cămara – îi asemăna cu raznocinţii (Военно-статистическое 1849, 101); A. Skalkovski – descendenţi din alte categorii sociale, preponderent din rândurile preoţilor sau în cazul împroprietăririlor cu pământ – ale nobililor personali, sau cu referinţă la *rupta de vistierie* şi *rupta de cămară* – a raznocinţilor (Скальковский 1846, 414); A. Zaşciuk – o categorie a răzeşilor, ce posedau ţigani şerbi (Защук 1862, 192); A. Nacco – industriaşi străini, ce plăteau dări în baza cărţilor de danie (Накко 1900, 18); N. Laşkov – originari din alte state, transferaţi cu traiul în Moldova: *rupta de vistierie* plăteau impozite vistieriei, iar *rupta de cămară* – personal domnului (cămara), care după anexarea acestui teritoriu la Rusia au pierdut fostele privilegii şi prestigiul social (Лашков 1912, 68).

P.Svinin îi considera pe ruptaşi o categorie de locuitori destul de veche, descendenţi din familii de preoţi care beneficiază de diferite privilegii; similar mazililor erau scutiţi de prestaţiile locale şi îndeplinesc împreună cu ei diferite dispoziţii ale guvernului; plătesc, la dispoziţia vistieriei, personal darea numită dajdie, iar alte dări le achită ca şi mazilii; plătesc doar jumătate din desetină; pot dispune de 50 stupi de albine şi tot atâtea capete de porcine; pentru un număr mai mare, similar ţăranilor, achită câte 8 parale pentru fiecare (Свиньин 1816, 213-214). Rupta de vistierie şi rupta de cămară, scrie P. Svinin, intră în categoria *ruptelor*. Această clasă este alcătuită din străini, industriaşi (negustori) şi meşteşugari, care nu sunt impuşi birului şi prestaţiilor locale, dar achită o anumită sumă de bani, în funcţie de situaţia lor financiară sau în baza cărţilor de danie pe care le au de la domnii Moldovei. P. Svinin consideră necesar de a împărţi *ruptele* în ghilde, similar ne-

[25] ANRM, F. 5, inv. 3, d. 548, f. 135.

gustorilor din guberniile interne ruse. Această părere o împărtăşesc şi ruptele, înţelegând foloasele pe care le pot trage din această divizare (Свиньин 1816, 214).

Alexandru Boldur îi consideră pe ruptaşi ca stare socială privilegiată. Ei sunt urmaşi ai clerului. Copiii protoiereilor şi prezbiterilor intră în starea ruptaşilor. Ei sunt scutiţi de pedepse corporale fără judecată şi plătesc impozite pe aceleaşi baze ca şi mazilii (Boldur 1929, 52).

Dintr-un document datat cu anul 1812 (Listă de acte a ţinuturilor, târgurilor, satelor şi a locuitorilor din Moldova şi Basarabia), publicat de cercetătorul român Constantin Burac, constatăm că *ruptaşi* sunt lucrători cu ruptul şi constituie o categorie fiscală privilegiată care plătea numai anumite dări (Burac 2010, 205).

După anexarea Basarabiei la Rusia unii din ruptaşi au căutat să-şi confirme statutul deţinut în Principatul Moldova. Spre exemplu, la 9 septembrie 1813 Ioniţă şi Spiridon Puiu îl rugau pe guvernatorul civil al Basarabiei I.M. Hartingh să-i înscrie în categoria ruptaşilor, motivând că „până la începutul ultimului război purtat de Rusia cu Poarta Otomană, pe timpul guvernării moldoveneşti, tatăl lor Vasile Puiu se afla, conform obiceiului local, în numărul ruptaşilor, despre care fapt dispune de la fostul voievod Suţu documentele de rigoare, în această stare aflându-se şi ei după decesul tatălui lor”[26].

Diversitatea izvoarelor de arhivă confirmă că în categoria ruptaşilor au intrat nu doar descendenţii din familiile de preoţi, care din anumite considerente au fost înlăturaţi din slujbe, dar şi o parte din coloniştii străini – „veniţi de după hotar şi primiţi în categoria vistiernicilor”, cu alte cuvinte străinilor primiţi în categoria ruptaşilor vistieriei, sau celor ce au beneficiat de dreptul ruptaşilor. În categoria ruptaşilor intrau şi unii ţărani care la timpul lor au emigrat peste hotare, iar mai târziu s-au întors înapoi şi la decizia domnului au fost înscrişi în această categorie fiscală[27]. De dreptul de ruptaşi au mai beneficiat şi o parte din micii burghezi, ce se ocupau cu diferite activităţi meşteşugăreşti şi unii negustori, care au cumpărat acest drept, de a se numi ruptaşi, de la vistierie sau de la domnii Moldovei[28]. Anume din aceste considerente ruptaşii erau împărţiţi în două categorii de bază: *rupta de vistierie* – ruptaşii care plăteau impozite în haznaua statului şi *rupta de cămară* – ruptaşii care plăteau impozite în folosul domnului. Prin urmare, în categoria ruptaşilor intrau nu numai descendenţi din familii de preoţi, dar şi descendenţi din alte categorii sociale – ţăranilor, răzeşilor, mic burghezilor, negustorilor, boiernaşilor etc. Anume această diversitate – economică, socială şi fiscală i-a impus pe cercetătorii M. Muntean şi T. Marşalcovschi să-i considere o categorie neprivilegiată, atribuind-o păturii de jos a ţărănimii libere (Мунтян, Маршалковский 1964, 60,67).

Această categorie fiscală – *rupta de vistieria* şi *rupta de cămara* s-a păstrat şi în Basarabia după anexarea ei la Imperiul Rus. Numărul lor în diferite ţinuturi ale Basarabiei era diferit, dar prevalau numeric în ţinutul Orhei. În unele izvoare de arhivă rupta de cămară şi rupta de vistierie sunt întâlniţi cu noţiunea de „*rupţi*”, nefăcându-se distincţii între ei. Conform datelor prezentate la 26 iulie 1816 de serdăria Orhei preşedintelui Comitetului Provizoriu al Basarabiei, în ţinutul Orhei erau înregistrate 299 familii de „*rupti*” (rupta de cămară şi rupta de vistierie)[29].

Mazili şi ruptaşi ştiutori de carte în Basarabia

În istoriografia rusă din perioada ţaristă, dar şi în lucrările scrise în perioada sovietică, a dominat ideea potrivit căreia, până la 1812, pe teritoriul dintre Prut şi Nistru nu au existat şcoli de învăţământ public, din care cauză, la momentul anexării Basarabiei la Imperiul Rus, stările de jos ale populaţiei erau complet analfabete. Spre exemplu, protoiereul Petru Kuniţki scria la 1813 că: „Atât în Basarabia, cât şi în toată Moldova învăţământul e într-o stare foarte proastă. Nu numai locuitorii de rând nu sunt instruiţi, fiind complet analfabeţi, dar chiar boierii şi însuşi clerul nu prea străluceau faţă de oamenii din popor, dar nu din cauza că nu aveau dorinţă şi aptitudini, deoarece orice boier are unul sau doi învăţători străini şi copii boierilor reuşesc uşor să înveţe limbile. Toţi boierii vorbesc, cu excepţia limbii materne, moldoveneşti, în greceşte şi franţuzeşte, iar mulţi – în nemţeşte, şi italieneşte” (Куницкий 1813, 28). Alexis

[26] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 89, f. 1-1 verso.
[27] A se vedea, în acest sens, copia cărţii de danie din 1759, emisă de domnul Moldovei Ioan Teodor Callimachi (august 1758 - mai 1761) (ANRM, F. 3, inv. 4, d. 88, f. 23-25 verso).
[28] ANRM, F. 3, inv. 4, d. 88, f. 88.
[29] ANRM, F. 4, inv. 1, d. 44, f. 137 verso.

Nacco, care, probabil, cum constată cercetătorul Dinu Poştarencu (Poştarencu 2012, 151-152), s-a inspirat din lucrarea protoiereului Petru Kuniţki, confirmă acest lucru. Acesta scria: „Până la 1812, în Basarabia nu a fost nici o şcoală de învăţământ public, din care cauză stările de jos ale locuitorilor erau complet analfabete. În ceea ce priveşte clerul şi boierii, apoi ei, cu o oarecare excepţie, nu prea străluceau faţă de oamenii din popor la compartimentul ştiinţei de carte. De fapt, doar funcţionarii ştiau să citească şi să scrie în moldoveneşte" (Накко 1900, 151).

Pe parcursul anilor această teză a fost combătută de mai mulţi cercetători. Astfel, istoricul Andrei Eşanu a prezentat, în baza unui număr mare de documente, un tablou amplu al formelor organizate de instruire din Principatul Moldova în secolul al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea, din care rezultă că pe teritoriul dintre Prut şi Nistru, care era parte integrantă a Principatului, a existat până la 1812 un anumit sistem de şcoli (Şcoala Domnească din Chişinău, deschisă în 1803; şcoli de pe lângă mănăstiri şi biserici etc.) (Ешану 1978, 87-93; Eşanu 1993, 14-15; Eşanu 1997, 338-378) unde, posibil, şi-au făcut studiile şi unii copii de mazili şi ruptaşi.

Însă, ţinând cont de faptul că unele categorii sociale/fiscale îşi făceau studiile în familie, a depista numărul ştiutorilor de care în rândurile stărilor de jos ale populaţiei este foarte dificil.

Numărul mazililor şi al ruptaşilor ştiutori de carte poate fi determinat, deşi convenţional şi destul de greu, din numeroase cereri, plângeri şi reclamaţii adresate de ei instituţiilor ţinutale, regionale şi imperiale, precum şi după desfăşurarea recensămintelor fiscale (1824, 1835, 1850, 1858), în urma cărora, unii din ei n-au fost confirmaţi, din diverse motive, în categoria socială de mazili sau în cea fiscală de ruptaş. Ca rezultat, în urma numeroaselor plângeri şi reclamaţii ale mazililor şi ruptaşilor, în baza deciziei Consiliului Regional al Basarabiei judecătoriile ţinutale (judeţene), urmau să cerceteze la faţa locului mărturiile a 24 de mazili sau ruptaşi care trebuiau să confirme sau să infirme starea privilegiată a acestor persoane. În fondurile Arhivei Naţionale a Republicii Moldova s-au păstrat, deşi fragmentar, diferite cereri şi mărturii, în special mărturiile mazililor sau ruptaşilor (24 persoane) care depuneau jurământul pentru confirmarea statutului social sau fiscal al mazililor şi ruptaşilor, în care depistăm semnăturile persoanelor ştiutoare de carte, cu indicarea vârstei şi/sau categoriei sociale sau fiscale.

Să exemplificăm. În cererea depusă la 1 decembrie 1822, pe numele guvernatorului civil al Basarabiei C.A. Catacazi, de ruptaşii de naţionalitate sârbă din coloniile din ţinuturile de sud ale Basarabiei aceştia scriau că în baza cărţii de danie emise de domnul Moldovei Alexandru Constantin Moruzi (septembrie 1802 - august 1806, octombrie 1806 - martie 1807), la 27 ianuarie 1805, 31 familii de sârbi, au fost înscrişi în categoria ruptaşilor de vistieria, cu plata unei dări anuale în valoare de 13 lei şi câte 5 parale de la fiecare leu „bani de răsură"[30], dare care trebuia să fie plătită în două rate: jumătate în ziua Sf. Gheorghe, iar cealaltă jumătate – în ziua Sf. Dumitru. De celelalte dări şi prestaţii ei erau scutiţi[31]. Ruptaşii sârbi sperau că, în baza prevederilor Regulamentului organizării administrative a regiunii Basarabia din 29 aprilie 1818, vor beneficia de aceste privilegii şi în continuare. Ei scriau că despre activitatea Comisiei instituite la Chişinău care urma să examineze cererile ruptaşilor de vistieria şi ruptaşilor de cămara au aflat în ultimul moment, când deja Comisia şi-a finisat lucrările. Pentru examinarea cererilor înaintate de ei era nevoie de avizul pozitiv al guvernatorului civil al Basarabiei C.A. Catacazi, din care cauză ei se şi adresează cu această cerere, semnată de 25 de ruptaşi, care demonstrează că majoritatea din ei erau ştiutori de carte[32].

Aceste documente confirmă că domnii Moldovei confirmau statutul de ruptaşi unor grupe întregi de persoane, iar cărţile de danie erau deţinute colectiv.

Similar este şi cazul celor 6 locuitori din Chişinău, care la 10 mai 1824 confirmau statutul de ruptaşi de vistieria lui Gheorghe Rusu (56 ani), soţiei sale Ioana (50 ani), feciorilor Teodor (26 ani) şi Iacov

[30] ***Răsură*** – dare suplimentară care exista în Moldova la începutul secolului al XIX-lea, din al cărei venit se plătea leafă slujbaşilor publici. Potrivit raportului Comitetului de Control adresat Consiliului Suprem al Basarabiei, datat cu 12 martie 1828, *răsura* constituie o dare în bani, încasată de la fiecare leu plătit potrivit dării bir, care constituia 15 parale de la fiecare leu (ANRM, F. 3, inv. 1, d. 341, f. 1-1 verso). La achitarea răsurii „participau păturile inferioare ale societăţii; mazilii şi ruptaşii, iar raznocinţii, denumiţi ruptele vistieriei, şi evreii..., erau eliberaţi de această plată, în schimb dădeau câte 5 parale de la fiecare leu în calitate de bir vel-vistiernicului, care era în exerciţiul funcţiei" (ANRM, F. 5, inv. 3, d. 548, f. 130-130 verso).

[31] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 862, f. 9.

[32] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 862, f. 9-9 verso.

(10 ani) că ei într-adevăr fac parte din categoria ruptei de vistieria, din lista celor 31 de persoane incluse în cartea de danie a domnului Moldovei Alexandru Moruzi. Semnăturile depuse pe certificat de 5 din cei 6 semnatari dovedesc că aceştia erau ştiutori de carte[33].

După intrarea în vigoare a Legii din 10 martie 1847 mazilii şi ruptaşii din Basarabia au fost transferaţi în categoria odnodvorţilor ruşi. Însă cei care, din anumite considerente, nu au fost incluşi în listele odnodvorţilor din Basarabia au fost nevoiţi să prezinte pe parcursul anilor documente care trebuiau să confirme că fac parte dintr-o categorie socială sau fiscală privilegiată – mazili sau ruptaşi. În afară de actele oficiale semnate de domnii Ţării Moldovei şi deciziile Comitetului Provizoriu al Basarabiei prin care era confirmat statutul lor social şi juridic, mazilii şi ruptaşii trebuiau să prezinte mărturiile a 24 de persoane din categoria stărilor sociale privilegiate, care urmau să confirme, prin depunerea jurământului, proveniența de mazil, ruptaș sau de odnodvorţi a acestor persoane. Este semnificativ faptul că semnăturile făcute de mazili şi ruptaşi în timpul depunerii jurământului demonstrează că o bună parte din ei erau ştiutori de carte sau cel puţin aveau cunoştinţe elementare de carte, documentele fiind semnate, în majoritate, în româno-chirilică.

După aplicarea în Basarabia a recensământului VIII fiscal din 1835, mulţi mazili, din diverse considerente, n-au fost confirmaţi în categoria socială de mazili şi nu s-au regăsit în listele persoanelor privilegiate. Spre exemplu, locuitorul din satul Măgura, judeţul Iaşi, Ioan Vasile Păduri se plânge autorităţilor regionale că după moartea părinţilor săi, în timpul recensământului fiscal din 1835, fiind orfan, a fost înscris în familia unchiului său Teodor Ion Păduri, în calitate de rudă, dar a fost transferat în categoria ţăranilor, în care s-a aflat mulţi ani[34]. La 6 septembrie 1849 el se adresează instituţiilor regionale de a fi repus în drepturile de mazil, dovedind că fratele tatălui său Teodor Ion Păduri este înscris în categoria mazililor, cerând în plus de a aduce mărturiile unui număr suficient de mazili care ar confirma starea privilegiată de mazil în care s-a aflat tatăl său şi în care, respectiv, trebuie să fie şi el[35]. La 25 august 1850, Consiliul Regional al Basarabiei discută raportul Judecătoriei Judeţene Iaşi privind documentele prezentate şi mărturiile celor 24 de odnodvorţi din satul Măgura şi satele limitrofe supuşi jurământului care confirmă starea lui privilegiată de mazil (la 1850 deja odnodvorţ)[36]. Semnăturile puse în timpul depunerii jurământului atestă faptul că unii din mazili erau ştiutori de carte.

Pentru confirmarea noului statut social, în baza dispoziţiei circulare din 25 octombrie 1847 a Guvernului Regional, dosarele mazililor şi ruptaşilor urmau a fi examinate în şedinţa Consiliului Regional al Basarabiei[37]. Să examinăm doar câteva din cererile depuse de mazili şi ruptaşi pentru confirmarea apartenenţei la starea socială privilegiată şi să demonstrăm, în baza câtorva exemple, că unii din reprezentanţii acestor stări sociale/fiscale erau ştiutori de carte.

Exemplu, în acest sens, ne poate servi cazul mazilului Ion Eremia Bivol din satul Mândreşti, judeţul Iaşi. După recensământul fiscal din 1835, din lipsa de documente (în 1824, tatăl său a prezentat documentele de rigoare Administraţiei Financiare a Basarabiei, iar aceasta le-a transmis în 1825 Consiliului Suprem al Basarabiei[38]; după lichidarea Consiliului[39] documentele împreună cu dosarul au rămas depozitate în arhiva Consiliului) el a fost transferat în categoria ţăranilor. Deopotrivă cu el, în categoria ţăranilor au fost transferaţi şi fraţii săi Teodor şi Chiril. În cererea depusă la 22 mai 1848 pe numele Consiliului Regional al Basarabiei Ion Bivol scria că „tatăl său este fiul adevărat al lui Eremia Bivol, iar acesta fiul adevărat al mazilului Andrei Bivol, pe numele căruia a fost emis actul oficial de confirmare a privilegiilor semnat de domnul Moldovei Mihai Constantin Suţu din 20 iunie 1794, care în prezent se află în Consiliul Regional al Basarabiei”[40]. În plus el mai scria că rudele sale care locuiesc în satul Costeşti,

[33] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 862, f. 158.
[34] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 97, f. 1-3.
[35] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 97, f. 5.
[36] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 97, f. 13-14.
[37] ANRM, F. 3, inv. 3, d. 95, f. 1 verso.
[38] ***Consiliul (Sfatul) Suprem al Basarabiei*** *(Бессарабский Верховный Совет)* – organ legislativ, administrativ şi judecătoresc suprem, instituit în Basarabia la 28 august 1816 din membrii celor două departamente ale Guvernului Regional, reorganizat (*în izvor* – instituit) la 29 aprilie 1818 şi abilitat să exercite funcţii organizatorice, administrative, economice şi judecătoreşti (Mihail, Mihail 1993, 29; Устав 1818, 2).
[39] În baza Regulamentului privind administrarea Basarabiei din 29 februarie 1828, Consiliului Suprem al Basarabiei a fost lichidat şi instituit ***Consiliul Regional al Basarabiei*** *(Бессарабский Областной Совет)* – ca parte componentă a Administraţiei Regionale din Basarabia (Tomuleţ 2014, 249).
[40] ANRM, F. 3, inv. 3, d. 89, f. 1-1 verso.

judeţul Orhei, au fost deja confirmate în categoria odnodvorţilor.

Pentru confirmarea titlului de mazil, la 21 mai 1849, 12 locuitori ai satului Mândreşti şi ai câşlei[41] Mândreşti şi 12 locuitori ai satului Zgărdeşti, judeţul Iaşi, toţi odnodvorţi care au fost confirmaţi în această categorie socială, au depus jurământ prin care confirmau că Ion Bivol într-adevăr face parte din categoria mazililor. Este semnificativ faptul că cca jumătate din odnodvorţii ştiau carte şi au pus semnăturile pe actul jurământului. Aceştia erau odnodvorţii din satul Mândreşti Teodor Gheorghiu (53 ani), Vasile Harghel (48 ani), Semion Samson (70 ani), Manolache Sava (32 ani), Constantin Tertia (48 ani) şi din satul Zgărdeşti – Dumitru Gagură (38 ani), Manolache Potlog (39 ani), Teodor Spânu (45 ani), Andrei Scurtu (35 ani) şi Iordache Fialcovschi (30ani)[42]. Majoritatea din semnatari au semnat cu caractere româno-chirilice (excepţie făcând doar Manolache Sava şi Manolache Potlog, care au semnat cu caractere ruseşti, caracteristice secolului al XIX-lea), fapt ce atestă că erau ştiutori de carte, sau cel puţin aveau cunoştinţe elementare de carte.

La 13 mai 1850 Judecătoria Judeţeană Iaşi raporta Consiliului Regional al Basarabiei că la 15 februarie 1850 Ion Eremia Bivol a depus o cerere prin care solicita de a fi confirmat în categoria socială a odnodvorţilor, iar judecătoria dispunea de mărturia depusă de cei 24 de odnodvorţi care confirma că părinţii săi într-adevăr au făcut parte din categoria mazililor[43]. Din alt act de jurământ depus de 3 odnodvorţi din satul Ciulucani şi 21 de odnodvorţi din satul Mândreşti, constatăm că 10 din ei erau ştiutori de carte: Ion Furculiţa (30 ani), Gheorghe Popov (45 ani), Gheorghe Popa (36 ani), Manole Popa (56 ani), Ivan Popa (28 ani), Dumitru Anastasiu (35 ani), Manuil Vrânceanu (45 ani), Vasile Năstase (40 ani), Ion Roşca (35 ani) şi Ion Sava (? ani). Faptul că mazilul Ioan Popa, feciorul lui Manole Popa *(Иван Еманоил Попа)*, alături de Gheorghe Popov a semnat actul de jurământ cu caractere ruseşti demonstrează faptul că aceştia, probabil, au făcut şcoală rusească[44].

Din cazul ruptaşului Vasile Semion Volontir, din satul Ciulucani, transferat de Consiliul Regional al Basarabiei în categoria ţăranilor, din cauza neprezentării documentelor ce ar confirma starea lui privilegiată (fecior de preot), aflăm că în urma jurământului depus la 23 mai 1849 de cei 24 de locuitori (odnodvorţi) din satul Mândreşti, câşla Mândreşti şi satul Ciulucani s-a confirmat că el este într-adevăr feciorul adevărat al preotului Semion Volontir din satul Zgărdeşti"[45] şi are aproximativ 24 de ani. Şi în acest caz actul de jurământ a fost semnat de 9 odnodvorţi ştiutori de carte: cunoscuţii deja Ion Furculiţa, Gheorghe Popov, Gheorghe Popa, Manole Popa, Ivan Popa, Dumitru Anastasiu, Manuil Vrânceanu, Vasile Năstase şi Ion Roşca[46].

Un alt caz este cel al mazilului Constantin Andrei Iovu din satul Năpădeni, judeţul Iaşi, care în timpul efectuării recensământului fiscal din 1835, din cauza neprezentării documentelor de rigoare (actul oficial de confirmare a privilegiilor semnat de domnul Moldovei Mihai Constantin Suţu din noiembrie 1793, se afla, după moartea tatălui său, la unchiul său Vasile), a fost transferat în categoria ţăranilor. La sfârşitul anului 1838, la cererea din 17 noiembrie a Consiliului Regional al Basarabiei el a prezentat certificatul eliberat la 20 iunie 1817 de Comitetul Provizoriu al Basarabiei, dar Consiliul Regional prin decizia din 30 august 1846 a considerat insuficiente aceste argumente şi a cerut să prezinte suplimentar mărturiile a 24 de mazili şi ruptaşi care ar confirma starea lui privilegiată[47].

Din alt act de jurământ depus la 3 mai 1848 de 24 odnodvorţi din satul Năpădeni, constatăm că 6 din ei erau ştiutori de carte: Carp Iurăşco (54 ani), Andrei Coşcodan (45 ani), Costache Popa (42 ani), Teodor Zoral (38 ani), Iancu Coşcodan (40 ani) şi Leon Popa (50 ani), care au semnat jurământul punând semnătura în româno-chirilică[48].

Similar este şi cazul mazilului Constantin Nistor Golban din satul Coşcodeni, judeţul Iaşi. Din cauza neprezentării actelor care ar confirma starea lui socială de mazil, el a fost transferat în catego-

[41] ***Câşlă*** – aşezare bazată pe creşterea vitelor. Alte surse atestă despre câşlă ca despre un loc de iernare, construcţii pentru adăpostul vitelor în timpul iernării. În secolul al XVIII-lea câşle sunt atestate în zona de stepă a ţinuturilor Iaşi, Botoşani, Soroca etc. În timpul războiului ruso-turc din 1806-1812 apar câşle în Bugeac, unde se stabileau coloniştii transdanubieni (Tomuleţ 2014, 155).

[42] ANRM, F. 3, inv. 3, d. 89, f. 4-4 verso.

[43] ANRM, F. 3, inv. 3, d. 89, f. 9-9 verso.

[44] ANRM, F. 3, inv. 3, d. 89, f. 12, 13.

[45] ANRM, F. 3, inv. 3, d. 91, f. 1 verso.

[46] ANRM, F. 3, inv. 3, d. 91, f. 12-13.

[47] ANRM, F. 3, inv. 3, d. 92, f. 3.

[48] ANRM, F. 3, inv. 3, d. 92, f. 6-6 verso, 7 verso.

ria ţăranilor. La insistenţa sa, la 31 mai 1848, Judecătorie Judeţeană Iaşi examinează cazul şi cere prezentarea mărturiilor a 24 de odnodvorţi care ar confirma starea lui privilegiată[49].

Actul de jurământ depus la 8 noiembrie 1849 de 24 odnodvorţi din satul Coşcodeni, confirmă că zece din ei erau ştiutori de carte: Nicolai Gârba (58 ani), Nicolai Mardari (30 ani), Tanas Banari (38 ani), Tanas Mardari (50 ani), Niţă Trohin (60 ani), Dumitru Siniţarul (40 ani), Gheorghe Zanoi (38 ani), Vasile Anastasiu (45 ani), Ioan Lupşa (33 ani) şi Ioan Mârzencu (35 ani) care, în afară de ultimii trei, au semnat cu caractere româno-cirilice[50].

Şi mai semnificativ este cazul mazilului din satul Goreşti, judeţul Iaşi, Dumitru Panaite Bobul. La 28 februarie 1854 el se adresează instituţiilor regionale cu rugămintea de a fi confirmat în categoria odnodvorţilor. El scria că tatăl său Panait Ioniţă Bobul provine dintr-o familie veche de mazili. Documentele care ar confirma starea socială de mazil au ars împreună cu casa şi toate bunurile ce erau în ea. Din acest motiv, în timpul recensământului fiscal din 1835, Consiliul Suprem al Basarabiei l-a înscris în categoria ţăranilor[51].

La 6 iulie 1850 Judecătoria Judeţeană Iaşi a supus jurământului 24 odnodvorţi din satul Goreşti şi din târgușorul Sculeni care au confirmat că familia Panait Ioniţă Bobul provine din vechi familii de mazili. În plus, verişorii lui Dumitru Panaite Bobul – Ion, Lazar şi Simion Teodor Bobul au fost deja confirmaţi în categoria socială a odnodvorţilor, iar Teodor Bobul este fratele adevărat al tatălui său – Panaite Bobul[52].

Este semnificativ faptul că o parte din mazilii care au depus jurământ erau ştiutori de carte, iar numele de familie erau toate româneşti: Nichita Meşan, în vârstă de 80 ani, Matvei Osoianu (65), Ion Bobul (52), Ioan Bisericanu (50), Ion Bodiu (40), Vasile Raţă (48), Gheorghe Bisericanu (52), Alexandru Moşanu (38), Nicolae Dumitraşcu (33), Constantin Bisericanu (38), Gheorghe Trifon Osoianu (36), Ştefan Chişcă (62), Ştefan Osoianu (72), Hristea Caracaş (65), Ioan Ţâţu (55), Vasile Osoianu (54), Ioan Caracaş (33), Ştefan Manolache (37), Gheorghe Vasile Osoianu (66), Nicolae Osoianu (38), Constantin Ţâganaş (34), Niţă Ţâganaş (36), Niţă Ţâganaş (39) şi Vasile Bobu de 35 ani[53].

La 30 noiembrie 1856, Consiliul Suprem al Basarabiei examinează dosarul lui Dumitru Panaite Bobul privind confirmarea lui în categoria odnodvorţilor, dar îi refuză din considerentul că cei 24 de odnodvorţi, deşi au confirmat că provine din mazili, n-au confirmat că într-adevăr tatăl său a dispus de documentele necesare care ar confirma starea lui socială[54].

Prezintă interes şi cazul locuitorilor din satul Buteşti Velicico Gheorghe Grigoriev, Gheorghe, Ion, Constantin şi Dimitri Andrei Bogdan, care la 20 februarie 1855 se adresează împăratului cu rugămintea de a fi confirmaţi în categoria odnodvorţilor. Ei scriau că tatăl primului din ei şi bunelul fraţilor Bogdan au fost în categoria mazililor şi a beneficiat de toate privilegiile în baza documentelor pe care le deţinea, dar în urma incendiului care a avut loc, în rând cu bunurile pe care le-au avut, au ars şi documentele pe care le deţineau de la domnii Moldovei. Făcând referinţă la decizia imperială din 10 martie 1847, ei cereau de a fi confirmaţi în categoria odnodvorţilor din Basarabia[55].

Pentru a verifica veridicitatea cererii, administraţia judeţeană a apelat la jurământul a 24 de odnodvorţi (mazili). La 28 februarie 1855 odnodvorţii Ion Popa – 65 ani, Panait Nacu – 52, Ion Stavro – 48, Gheorghe Popa – 51, Nicolai Popa – 54 (satul Buteştii lui Stăvar), Dumitru Moţco – 58, Ion Coroi – 52, Ion Axenti Popa – 56, Vasile Stavro – 58, Ion Jighina – 57, Alexandru Molea – 52 (satul Buteştii lui Velușcă); Iordache Scobioală – 63, Manole Scobioală – 56, Niţă Molea – 58 (satul Mănăileşti); Lupu Naforniţa – 75, Gheorghe Naforniţa – 59 (satul Pătruşeni); Ion Scobioală – 52, Sandulache Vasilache – 56, Costache Scobioală – 57 (satul Cucueţi); Gheorghe Onuţă – 63, Ioan Onuţă – 52 (satul Munteni); Constantin Dulan – 53 (satul Cobani) şi Ignat Răciula – 56 ani (târgul Floreşti) au fost supuşi jurământului[56]. Ca şi în celelalte cazuri, mulţi din ei erau ştiutori de carte. Mărturiile depuse de odnodvorţii din satele

[49] ANRM, F. 3, inv. 3, d. 93, f. 1,6.
[50] ANRM, F. 3, inv. 3, d. 93, f. 6.
[51] ANRM, F. 3, inv. 3, d. 104, f. 2-2 verso.
[52] ANRM, F. 3, inv. 3, d. 104, f. 4 verso-6 verso.
[53] ANRM, F. 3, inv. 3, d. 104, f. 2 verso-3.
[54] ANRM, F. 3, inv. 3, d. 104, f. 8 -9 verso.
[55] ANRM, F. 3, inv. 3, d. 106, f. 2-2 verso.
[56] ANRM, F. 3, inv. 3, d. 106, f. 3 verso-4. Mărturiile odnodvorţilor din aceste localităţi *a se vedea* detaliat: ANRM, F. 3, inv. 3, d. 106, f. 5-6 verso.

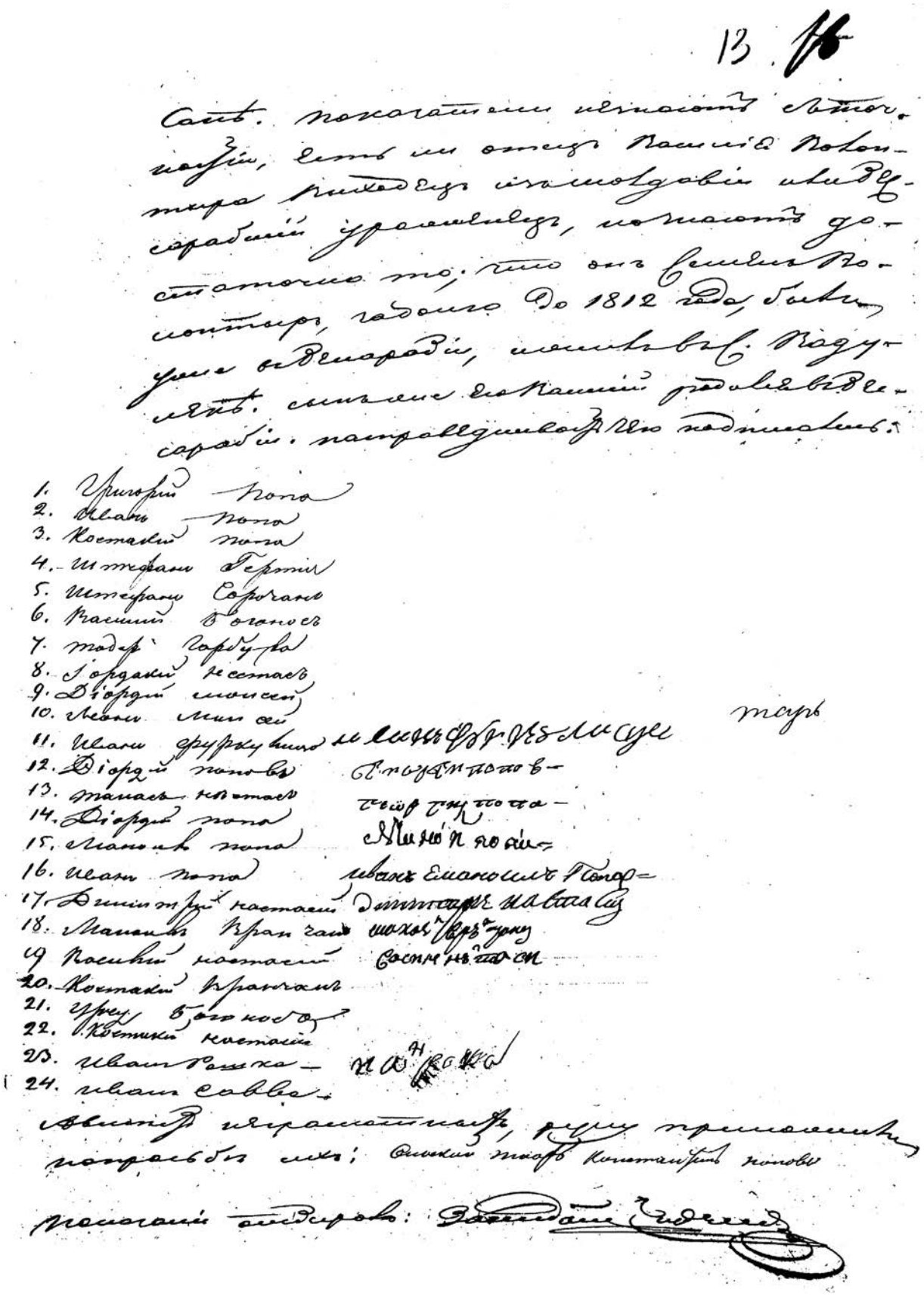

Fragment din actul de jurământ depus la 8 noiembrie 1849 de odnodvorţii (mazilii) din satul Coşcodeni ce confirmă că unii din ei erau ştiutori de carte (ANRM, F. 3, inv. 3, d. 93, f. 7-7 verso).

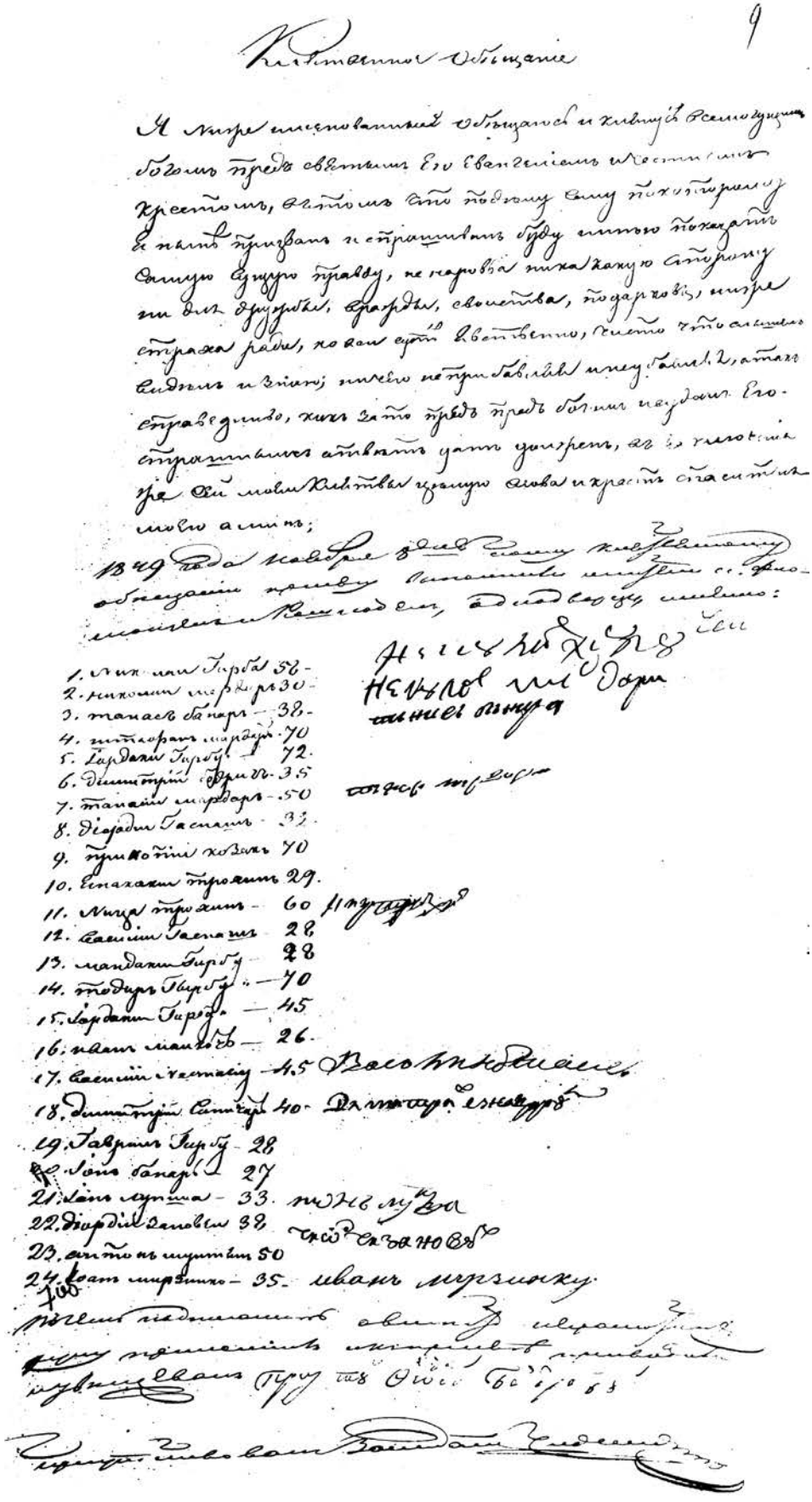

Fragment din actul de jurământ depus la 8 noiembrie 1849 de odnodvorţii (mazilii) din satul Flămânzeni şi Ciulucani ce confirmă că unii din ei erau ştiutori de carte (ANRM, F. 3, inv. 3, d. 89, f. 12, 13).

Buteștii lui Velușcă, Buteștii lui Stăvar, Mănăileşti, Pătrușeni, Cucueți, Munteni și târgul Fălești au demonstrat că locuitorii din satul Buteștii lui Velușcă Gheorghe Grigoriev, Gheorghe, Ion, Constantin și Dimitri Andrei Bogdan erau într-adevăr rude: ultimii erau frați și rude ale primului, pe linia fratelui drept Andrei Bogdan, decedat în 1849 și că toți Bogdanii, din cele mai vechi timpuri, provin din categoria socială a mazililor: primul de la tatăl Gheorghe, iar ultimii – de la Andrei Bogdan și că ei aveau documente de la domnul Moldovei Mihai Suțu voievod, eliberate la 2 noiembrie 1793, care concomitent cu averea pe care o dețineau au ars în urma incendiului din 1814. Ca rezultat, rămânând fără documente, în timpul perfectării recensământului fiscal din 1835 ei au fost înscriși în categoria țăranilor, iar după moartea părinților au sărăcit și s-au pomenit într-o situație deplorabilă. În plus, în urma cercetărilor s-a demonstrat că ei sunt băștinași ai Basarabiei și nu sunt veniți după 1812 de peste hotare, cum se credea anterior[57].

În timpul efectuării recensământului fiscal din 1850 ei au rămas înscriși în categoria țăranilor. În cele din urmă, după mai multe tentative, cererea lor este discutată în Consiliul Regional al Basarabiei, iar la 27 ianuarie 1856 ei au fost restabiliți în categoria odnodvorților din Basarabia[58].

Mazilii sunt întâlniți și în calitate de slujitori bisericești, care în majoritatea cazurilor erau persoane știutoare de carte. Cercetătorul Dinu Poștarencu, analizând extrasele din statele de personal ale fețelor bisericești din județul Soroca, întocmite în anii 1841 și 1879, constată că printre slujitorii bisericești, alături de persoanele ce provin din familii clericale, părinții cărora avea grijă să le transmită știință de carte, figurează și persoane care se trăgeau din rândurile mirenilor – mazililor și țăranilor (Poștarencu 2012, 166), ce denotă încă o dată faptul că mulți din mazili erau știutori de carte. În 1841, în județul Soroca, serviciul divin era oficiat de către mazili în satele Trifăuți (dascăl Chiril Boțan, de 41 de ani), Vasilcău (dascăl Mihail Comindat, de 50 de ani), Grinăuți (preot Gavril Cozmolici, de 53 de ani), Dărcăuți (preot Ștefan Său, de 61 de ani și dascăl Ioan Vrânceanu, de 66 de ani), Gura Camencii (dascăl Trifan Arhire, de 56 de ani), Cotiujenii de Jos (preot Grigore Dimitrie Murafa, de 59 de ani) și Zahorna (deputat preot Constantin Negresa, de 53 de ani). Toți ei erau fără studii seminariale, dar au învățat în familie sau în mod particular și știau carte (Poștarencu 2012, 486, 491, 495, 497, 499, 500).

Făcând parte din starea socială privilegiată a societății, fiind parțial știutori de carte, mazilii și ruptașii intrau și în componența administrației județene. Ei făceau parte din componența Judecătoriei ținutale (județene), alcătuită din judecătorul ținutal, un asesor din partea guvernului, doi asesori din partea nobilimii și doi asesori din partea mazililor, ruptașilor și coloniștilor[59]. Pentru a îndeplini diferite porunci (înmânarea citațiilor etc.), pe lângă fiecare judecătorie ținutală se aflau 4 mazili, din oameni știutori de carte și de încredere, care pentru serviciile lor erau remunerați, la sfârșit, din contul vinovatului (Устав 1818, 94-96).

Concluzii

Analiza izvoarelor de arhivă inedite, documentelor publicate și lucrărilor monografice în care este abordat tangențial subiectul pus în discuție ne permit să concluzionăm că teza care a existat în istoriografia rusă din perioada țaristă, și din cea sovietică, potrivit căreia până la 1812, pe teritoriului dintre Prut și Nistru nu au existat școli de învățământ public, din care cauză, la momentul anexării Basarabiei la Imperiul Rus, stările de jos ale populației erau complet analfabete, s-a dovedit a fi falsă.

Documentele de arhivă ne permit să afirmăm, având ca exemplu doar două categorii privilegiate – mazilii și ruptașii – că unii din ei cunoșteau carte, învățând în familie sau în școli de pe lângă mănăstiri și biserici, cunoștințele de carte erau transmise de la o generație la alta. Ca rezultat, la momentul anexării Basarabiei la Rusia unii mazili și ruptași erau știutori de carte sau cel puțin aveau cunoștințe elementare de carte.

Numărul mazililor și ruptașilor știutori de carte poate fi constatat, deși destul de dificil, din numeroasele cereri, plângeri și reclamații adresate instituțiilor ținutale, regionale și imperiale, precum și în timpul desfășurării recensămintelor fiscale (1824, 1835, 1850, 1858), în urma cărora, unii din ei n-au fost confirmați, din diverse motive, în categoria socială de mazili sau în cea fiscală de ruptaș. Ca rezultat, în baza deciziei Consiliului Regional al Basarabiei judecătoriile ținutale (județe-

[57] ANRM, F. 3, inv. 3, d. 106, f. 8-9 verso.
[58] ANRM, F. 3, inv. 3, d. 106, f. 10-10 verso.
[59] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1197, f. 6 verso.

ne) erau obligate să cerceteze mărturiile a 24 de mazili sau ruptaşi care trebuiau să confirme sau să infirme starea privilegiată a acestor persoane.

Aceeaşi situaţie atestăm şi în urma intrării în vigoare a Legii din 10 martie 1847, în temeiul căreia mazilii şi ruptaşii din Basarabia au foste transferaţi în categoria odnodvorţilor ruşi. Cei care însă, din anumite considerente, nu au fost incluşi în listele odnodvorţilor din Basarabia, au fost nevoiţi să prezinte pe parcursul anilor documente care ar confirma că fac parte dintr-o categorie socială sau fiscală privilegiată. În afară de actele oficiale semnate de domnii Ţării Moldovei şi deciziile Comitetului Provizoriu al Basarabiei, mazilii şi ruptaşii urmau să prezinte mărturiile a 24 de persoane din categoria stărilor sociale privilegiate, care urmau să confirme, prin depunere de jurământ, proveniența de mazil, de ruptaş sau de odnodvorţi a acestor persoane. Este semnificativ faptul că, semnăturile puse pe mărturii de mazili şi ruptaşi în timpul depunerii jurământului, demonstrează că o bună parte din ei erau ştiutori de carte sau cel puţin aveau cunoştinţe elementare de carte, documentele fiind semnate, în majoritate, cu caractere româno-cirilice.

În pofida faptului că mazilii şi ruptaşii beneficiau de anumite privilegii administraţia imperială nu-i agrea şi a făcut tot posibilul pentru a-i suprima. Această măsură a coincis şi cu politica imperială rusă de a unifica organizarea administrativă şi socială în provincia nou-anexată. Procesul s-a produs pe seama înlăturării lor treptate, în special a mazililor, din diferite funcţii administrative şi gospodăreşti şi subminarea prestigiului lor social. Cu timpul, drepturile mazililor au fost limitate, fiind impuşi să îndeplinească prestaţiile locale şi să achite diferite taxe deopotrivă cu birnicii. Ca urmare, unii dintre ei pentru diferite încălcări au fost transferaţi în categoria ţăranilor, alţii, ruinându-se, s-au dizolvat în categoriile sociale înrudite ale ţărănimii. În pofida acestui fapt, mazilii au continuat să-şi păstreze din trăsăturile distincte de ordin social şi spiritual.

Bibliografie

Apetri 2009: C.N. Apetri, Istoria administraţiei publice (Galaţi 2009).

Bally 1940: A. Bally, Un cuvrage d'il ya un siècle sur la Bassarabie comme pays Modave. Publié par N. Iorga (Vălenii-de-Munte 1940) (Ange Bally, O lucrare de acum un secol despre Basarabia ca stat moldovenesc. Publicată de N. Iorga (Vălenii-de-Munte 1940).

Boldur 1929: A. Boldur, Autonomia Basarabiei sub stăpânirea rusească în 1812-1828. Studiu (Chişinău 1929).

Burac 2010: C. Burac, Un document inedit despre starea Principatului Moldovei la începutul anului 1812. In: Limba Română. Revistă de Ştiinţă şi Cultură, nr. 9-10, anul XX (Chişinău 2010), 198-206.

Ciobotea 1999: D. Ciobotea, Istoria moşnenilor, I/1 (Craiova 1999), 26-64.

Danilov 2013: M. Danilov, O istorie a Basarabiei de Ange Bally. Inventarierea surselor (primele trei decenii ale sec. XIX). In: Studii de arhondologie şi genealogie (Chişinău 2013), 99-108.

Diaconescu 1996: Z. Diaconescu, Boieri şi mazili în teritoriile înstrăinate (Bucovina şi Basarabia). In: Arhiva Genealogică, III (VIII), nr. 3-4 (Iaşi 1996,) 1 /238-11/247.

Dicţionar 1965: Dicţionar enciclopedic român, vol. III (Bucureşti 1965).

Eşanu 1993: A. Eşanu, Şcoala domnească din Chişinău la începutul secolului al XIX-lea. Revista de istorie a Moldovei 3, 1993, 12-19.

Eşanu 1997: Contribuţii la Istoria culturii româneşti (Moldova medievală) (Chişinău 1997).

Filitti 1923: I.C. Filitti, Originile democraţiei române. In: Viaţa Românească, 1 ianuarie 1923, anul XV, nr. 1, 8-23.

Giurescu 1993: C. Giurescu, Despre boieri. In: Constantin Giurescu, Studii de istorie, ed. Dinu C. Giurescu (Bucureşti 1993), 392-450.

Giurescu 2003: C.C. Giurescu, Istoria Românilor. III. Partea întâi, partea a doua. De la moartea lui Mihai Viteazul până la sfârşitul epocii fanariote (1601-1821). Ediţie îngrijită de Dinu C. Giurescu (Bucureşti 2003).

Instituţii 1988: Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar (Coord. O. Sachelarie, N. Stoicescu) (Bucureşti 1988).

Istoria 1973: Istoria, arheologia, etnografia Moldovei. Indice al literaturii sovietice, vol. I, 1918-1968 (Chişinău 1973).

Istoria 1982: Istoria, arheologia, etnografia Moldovei. Indice al literaturii sovietice, vol. II, 1969-1980 (Chişinău 1982).

Madan 1996: I. Madan, Cercetări în domeniul ştiinţelor umanistice la Universitatea de Stat din Moldova (1974-1995). Contribuţii bibliografice (Chişinău 1996).

Madan 2001: I. Madan, Istorie, arheologie, etnografie. 1981-2001. Contribuţii bibliografice (Chişinău 2001).

Mihail, Mihail 1993: P. Mihail, Z. Mihail, Acte în limba română tipărite în Basarabia, I, 1812-1830 (Bucureşti 1993).

Pelivan 1919: I. Pelivan, La Bessarabie sour le regime russe (1812-1918) (Paris 1919).

Poştarencu 2012: D. Poştarencu, Destinul românilor basarabeni sub dominaţia ţaristă (Chişinău 2012).

Rădulescu 2006: M.S. Rădulescu, O familie de mazili din Oltenia. In: Naţiunea Română. Idealuri şi realităţi istorice. Acad. Cornelia Bodea la 90 de ani (Bucureşti 2006), 419-433.

Tomuleţ 2013: V. Tomuleţ, Statutul şi fiscalitatea mazililor, ruptaşilor şi odnodvorţilor din Basarabia sub regim de dominaţie ţaristă (1812-1871). In: Promemoria. Revista Institutului de Istorie Socială. Volumul IV, nr. 5-6 (Chişinău 2013), 9-51.

Tomuleţ 2014: V. Tomuleţ, Basarabia în epoca modernă (1812-1918). Instituţii, regulamente, termeni. Ediţia a III-a, revăzută şi adăugită. Colecţia Opera Omnia (Iaşi 2014).

Tomuleţ 2014a: V. Tomuleţ, Fiscalitatea mazililor şi ruptaşilor din Basarabia sub regim de dominaţie ţaristă (1812-1847). Tyragetia s.n. VIII/2, 2014, 79-96.

Tomuleţ 2014b: V. Tomuleţ, Mazilii şi ruptaşii din Basarabia în primele decenii după anexarea teritoriului dintre Prut şi Nistru la Imperiul Rus (1812-1828). In: (Coord. S. Cheptea, H. Dumitrescu) In memoriam Gheorghe Buzatu (1939-2013) (Iaşi 2014), 171-194.

Tomuleţ 2014c: V. Tomuleţ, Problema reconfirmării statutului de mazil şi de ruptaş în Basarabia sub regim de dominaţie ţaristă (1812-1847). In: Studii de arheologie şi istorie în onoarea profesorului Gheorghe Postică (Chişinău 2014), 348-374.

Ţurcanu 2005: I. Ţurcanu, Bibliografia istorică a Basarabiei şi Transnistriei (Chişinău 2005).

Военно-статистическое 1849: Военно-статистическое обозрение Российской империи, том. XI, часть 3. Бессарабская область (Санкт Петербург 1849).

Горе 1908: П.Г. Горе, Историческая записка об однодворцах (мазылах) (Кишинев 1908).

Гросул, Будак 1967: Я.С. Гросул, И.Г. Будак, Очерки истории народного хозяйства Бессарабии 1812-1861 гг. (Кишинев 1967).

Ешану 1978: А. Ешану, Школы Кишинева во второй половине XVIII - начале XIX в. В: Известия Академии наук МССР, Серия общественных наук, № 2, 1978, 87-93.

Защук 1862: А. Защук, Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Бессарабская область, ч. I (Санкт Петербург 1862).

Зябловский 1842: Е.Ф. Зябловский, Российская статистика. Часть I. Издание второе (Санкт Петербург 1842).

Крушеван 1903: П.А. Крушеван, Бессарабия. Географический, исторический, статистический, экономический, литературный и справочный сборник (Москва 1903).

Куницкий 1813: П.С. Куницкий, Краткое статистическое описание заднестровской области, присоединенной к России по мирному трактату, заключенному с Портою Оттоманскою в Бухаресте в 1812 году (Санкт Петербург 1813).

Лашков 1912: Н.В. Лашков, Бессарабия – к столетию присоединения к России. 1812-1912 гг. Географический и историко-статистический обзор состояния края (Кишинев 1912).

Мунтян, Маршалковский: М.П. Мунтян, Ф.Я. Маршалковский, Рупташи Бессарабии в первой половине XIX века. В: Ученые записки Кишиневского ун-та, т. 72 (Кишинев 1964), 59-68.

Накко 1900: А. Накко, Очерк гражданского устройства в Бессарабской области с 1812-1828 г. В: Записки Императорского Общества Истории и Древностей, т. XXII (Одесса 1900), 109-221.

Права 1843: Права состояния разных классов народонаселения Бессарабской области. В: ЖМВД, ч. III (Санкт Петербург 1843), 48-64.

Розейлон-Сошальский 1826: А. Розейлон-Сошальский, Военно-статистическое описание Бессарабской области 1821-1826 гг. (Manuscris) (AIMSR, F. AMŞ, d. 18589, p. I, f. 12).

Свиньин 1867: П. Свиньин, Описание Бессарабской области в 1816 году. В сб.: ЗООИД, том VI (Одесса 1867), 170-262.

Свод 1833: Свод Законов Российской Империи. Законы о состояниях (Санкт Петербург 1833), 114-119.

Скальковский 1847: А.А. Скальковский, Историческое введение в статистическое описание Бессарабской области. В: Журнал Министерства внутренних дел, ч. XIII (Москва, Санкт Петербург 1846), 410-450.

Устав 1818: Устав образования Бессарабской области 1818 г. (Кишинев 1818).

Literate mazili and ruptaşi in Bessarabia in the first half of the 19th century

Abstract

Based on previously unpublished archival sources the author considers two privileged categories of the population of Bessarabia – mazili and ruptaşi, attempting to show that some of them were literate and enjoyed respect and authority among the lower strata of the population. The number of literate mazili and ruptaşi possible, although quite difficult to identify by examination of the numerous petitions, complaints and claims addressed to county, regional and imperial institutions, especially in cases when after the fiscal censuses (1824, 1835, 1850, 1858) some of them for some reasons have not been identified in the social class of mazili or in the fiscal class of ruptaşi. Another similar situation was attested after the entry into force of the Law of 10 March 1847, under which mazili and ruptaşi from Bessarabia were reclassified to the Russian social category of odnodvortsy. Those, who for various reasons were not included in the list of the privileged classes of Bessarabia, had over the years to present documents proving that they belong to privileged social or fiscal categories. In addition to official documents signed by former rulers of Moldavia and the decisions of Provisional Committee of Bessarabia, mazili and ruptaşi were required to present testimonies of 24 persons from the category of ruptaşi and mazili, who could confirm under oath that the petitioners belong to mazili, ruptaşi or odnodvortsy. It is remarkable that the signatures on the testimonies argue that many of these ruptaşi and mazili were literate or at least were able to basically read and write. The signatures on these documents were made using Romanian Cyrillic alphabet, which means that after 1812 mazili and ruptaşi were taught to read and write at home.

Владеющие грамотой мазылы и рупташи в Бессарабии первой половины XIX века

Резюме

На основе ранее не публиковавшихся архивных источников автор статьи рассматривает две привилегированные категории населения Бессарабии – мазылов и рупташей, делая попытку доказать, что некоторые из их представителей владели грамотой и пользовались уважением и авторитетом у низших слоев населения. Численность грамотных мазылов и рупташей можно, хотя и довольно трудно, определить по многочисленным прошениям, жалобам и ходатайствам, адресованным цынутным, областным и имперским властям, особенно после фискальных переписей населения (1824, 1835, 1850, 1858 гг.), когда некоторые из них по каким-либо причинам не были определены в социальную категорию мазылов или фискальную – рупташей. В этом контексте следует отметить и Положение от 10 марта 1847 года, на основе которого мазылы и рупташи Бессарабии были переведены в категорию российских однодворцев. Те же из них, которые по разным причинам не были включены в списки представителей привилегированных сословий Бессарабии, были вынуждены в течение многих лет представлять документы, подтверждающие их принадлежность к этим социальным и фискальным категориям. Кроме официальных документов, подписанных господарем Молдавского княжества, и решения Бессарабского временного комитета, просители должны были представить свидетельства 24 человек, состоявших в категории мазылов и рупташей, которые могли под присягой подтвердить их принадлежность к мазылам, рупташам или однодворцам. Для нас примечателен тот факт, что подписи, поставленные на свидетельствах во время присяги, доказывают, что некоторые из этих просителей были образованными людьми или просто умели читать и писать. Подписи на документах ставились румынской кириллицей – факт, свидетельствующий о том, что и после 1812 года мазылы и рупташи обучались грамоте в домашних условиях.

03.04.2015

Dr. hab. Valentin Tomuleț, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici 60, MD-2009 Chișinău, Republica Moldova

ASPECTE PRIVIND ÎNCADRAREA COPIILOR DE NOBILI DIN BASARABIA ÎN SISTEMUL DE ÎNVĂŢĂMÂNT IMPERIAL RUS

Cristina Gherasim

Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, în 1812, a condus la anumite schimbări în viaţa economică, socială, politică şi culturală a provinciei. Prin politica imperială promovată în teritoriul nou-anexat, ţarismul tindea să centralizeze şi să uniformizeze sistemul administrativ. Scopul de bază al politicii de uniformizare în domeniul cultural îl constituia rusificarea forţată a populaţiei autohtone, menită să înlăture şi să lichideze particularităţile naţionale, să intensifice procesul de asimilare a băştinaşilor. Unul din mijloacele de realizare a acestei politici îl constituia sistemul de învăţământ.

Studierea diverselor probleme legate de evoluţia sistemului de învăţământ din Basarabia, în secolul al XIX-lea, rămâne actuală, întrucât acest fenomen deschide perspectiva cunoaşterii mai aprofundate a politicii de rusificare şi de deznaţionalizare a românilor basarabeni prin intermediul învăţământului. Un rol aparte în acest sens ţarismul i-l atribuie încadrării nobilimii basarabene în sistemul de învăţământ.

Procesul de studiere a problemelor referitoare la sistemul de învăţământ din Basarabia, în secolul al XIX-lea, este tratată tangenţial sub aspect general în lucrările Z. Arbore, I. Nistor, Al. Boldur, Şt. Ciobanu, N. Ciachir, Al. Crupenschi etc. Subiectul legat de evoluţia învăţământului din Basarabia a fost examinat şi în istoriografia rusă. De exemplu, Axentie Stadniţki, în lucrarea sa dedicată mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni relatează despre eforturile acestuia la deschiderea primei şcoli teologice ţariste în Basarabia; Iosif Parhomovici, profesor la Seminarul Teologic din Chişinău, face o trecere în revistă a activităţii principalelor şcoli din Basarabia (Chicaroş 2008, 273-274).

Dintre reprezentanţii istoriografiei sovietice putem nominaliza lucrările cercetătorilor T.A. Crăciun, O.G. Andrus, F. Cibotaru, studiate şi analizate deja de tânăra cercetătoare Tatiana Chicaroş, a căror stil de expunere a materialului factologic avea o pronunţată tentă politică şi conţinând multe contradicţii şi concesii făcute conjuncturii politice (Chicaroş 2008, 274). Or, altfel spus, istoriografia rusă şi sovietică încerca să demonstreze faptul că pe teritoriul dintre Prut şi Nistru nu au existat instituţii de învăţământ, acestea dezvoltându-se în timpul administraţiei imperiale, prin contribuţia acesteia. Actualmente, unele aspecte ale sistemului de învăţământul din Basarabia sunt examinate în diferite studii şi articole semnate de către Valentin Tomuleţ (Tomuleţ 2014) şi Tatiana Chicaroş (Chicaroş 2008), în care sunt abordate probleme ce se referă la fondarea şi dezvoltarea pe teritoriul Basarabiei a diferitor instituţii de învăţământ, la analizarea programele de studii, componenţa etnică şi dinamică numerică a elevilor din aceste instituţii de învăţământ etc. Unele aspecte privind evoluţia sistemului de învăţământ în Basarabia sunt abordate de istoricul Dinu Poştarencu (Poştarencu 2012). Acesta se referă la problema existenţei şcolilor şi a învăţământului în Moldova (respectiv şi în teritoriul dintre Prut şi Nistru) până la 1812 şi prezintă date despre dezvoltarea şcolilor româneşti în Basarabia după anexare, despre practicarea învăţământului particular şi familial, în special în mediul clericilor basarabeni.

La elaborarea studiului dat drept bază izvoristică, ne-au servit documente inedite de arhivă, depozitate în fondurile ANRM cu referire la nobilimea din Basarabia (Fondul 88, Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia), şi în care sunt păstrate informaţii preţioase referitoare la familiile de nobili, funcţiile ocupate de aceştia, precum şi încadrarea copiilor de nobili la studii în diferite instituţii de învăţământ existente în provincie sau în alte oraşe ale imperiului.

Boierii, reprezentând elita societăţii, desigur că tindeau să-şi educe copiii în cele mai prestigioase instituţii de învăţământ, pentru ca, ulterior, aceştia să se poată încadra uşor în sistemul administrativ, judiciar, militar al Imperiului.

Până în 1812, în teritoriul dintre Prut şi Nistru era răspândit îndeosebi învăţământul casnic. Drept dovadă ne servesc şi descrierile realizate de diferiţi călători străini şi de unii reprezentaţi ai administraţiei imperiale cu referire la studiile, nivelul de educaţie ale copiilor nobililor din Moldova şi Basarabia. Spre exemplu, în scrisorile lui Dimitrie Bantâş-Kamenski[1] (care, fiind trimis în Serbia, a trecut prin Moldova în anul 1808) (Bezviconi 1947, 165), sunt relatate fapte despre nivelul educaţiei elitei nobiliare moldoveneşti, inclusiv cele ce urmează „boierii... mai toţi vorbesc franţuzeşte şi puţini ştiu ruseşte. Aici am văzut profesori de franceză, care la ei în Franţa probabil erau grăjdari – şi totuşi nu se ruşinează să încaseze mii de lei! Boierii de aici sunt extraordinar de mândri" (Bezviconi 1947, 172). Aceleaşi menţiuni le întâlnim şi la călătorul Rochechouart[2], care, călătorind de la Odessa la Iaşi, realizează o descriere a boierilor moldoveni. Acesta, ajungând la Iaşi, constată că „societatea ieşeană, ca şi aceea a Bucureştilor, erau formată din oameni foarte distinşi prin educaţia şi manierele lor europene, cei mai mulţi vorbeau franceza cu o mare perfecţiune şi cu expresiuni alese..." (Bezviconi 1947, 162).

Aceste date sunt confirmate şi în informaţiile scriitorului miliar Mihailovski-Danilevski, autor al unui studiu asupra războiului ruso-turc din anii 1806-1812. El a vizitat Ţările Române în 1829 şi descrie astfel nivelul de studii al nobilimii: „... au apărut fiii gazdelor mele, tineri cultivaţi, a căror educaţie era superioară nobililor noştri din Rusia, care trăiesc, în diferite gubernii, cu toate că şi moldovenii mei îşi au reşedinţa obişnuită pe moşiile lor. Vorbeau foarte bine franţuzeşte, nemţeşte şi judecau lucrurile atât de sănătos, încât conversaţia lor mi-a făcut multă plăcere. Boierii moldoveni nu fac de loc instrucţie militară..." (Bezviconi 1947, 265-266).

L.S. Berg, referindu-se la anii '20 ai sec. al XIX-lea, menţionează că boierii bătrâni vorbeau în limba moldovenească, unii – în cea greacă, cei mai tineri cunoşteau limba franceză şi germană (Берг 1918, 101).

Faptul că nobilimea din Basarabia era erudită şi cunoştea limba franceză relata şi călătorul francez M.Bugnion, care în anul 1846 vizitează teritoriul dintre Prut şi Nistru. Descriind trecutul şi prezentul Basarabiei, acesta menţiona că una din limbile vorbite în Basarabia este şi cea franceză. În Basarabia, se sublinia, că această limbă universală nu este vorbită de toată populaţia, dar în fiecare familie de nobili sunt reprezentanţi care studiază şi cunosc limba franceză. Această tendinţă autorul o explică prin faptul că limba franceză este una la modă şi pentru că cele mai bune opere literare sunt scrise în franceză (Bugnion, 1846, 60).

Sinteza relatărilor contemporanilor ne permite să constatăm deosebita educaţie pe care o deţineau, în special, fiii boierilor. Majoritatea copiilor de boieri îşi făceau studiile peste hotarele ţării, cunoşteau limbi străine (franceza, greacă, germană etc.).

Cele relatate ne permit să constatăm că, până la anexare, pe teritoriul viitoarei gubernii a Imperiului Rus, în Principatele Române era răspândit învăţământul particular şi cel casnic, precum şi studiile peste hotarele ţării, în special în statele din Occident. Drept argument, ne poate servi şi opinia viceguvernatorului Basarabiei Vighel care în memoriile sale afirmă că aproape toţi boierii din Basarabia vorbeau franţuzeşte, iar unii nemţeşte, dar nimeni din ei nu ştia şi nici nu dorea să înveţe ruseşte şi nu avea nici o dorinţă să vadă Petersburgul sau Moscova. Ei nu ascundeau părerea că nordul Rusiei este o ţară sălbatică, însă mulţi plecau la Viena (Boldur 1992, 452). Iar Nadejdin reproşează boierilor români din Basarabia slăbiciunea lor pentru educaţia vieneză şi nu pentru cea rusească. Boierii moldoveni din Basarabia îşi trimiteau copiii la studii în Viena şi nu la Odessa, Moscova sau Petersburg.

După 1812, sistemul de învăţământ românesc din Basarabia a fost treptat marginalizat şi substituit cu cel rusesc. Administraţia rusească avea nevoie de funcţionari, clerici, alţi cetăţeni cunoscători de limbă rusă, devotaţi puterii ţariste (Moraru 1995, 31). Din acest considerent, ţarismul a promovat o politică de încadrare a elitei nobiliare din Basarabia în sistemul de învăţământ rusesc. În 1816 a fost deschis Pensionul pentru nobili, care avea drept scop să pregătească „pentru regiune oameni capabili şi folositori, funcţionari cunoscători ai limbilor rusească şi românească" (Moraru 1995, 31). Fiind prima şcoală laică sub regimul rusesc, Pensionul pentru nobili pregătea cadre care să servească cu credinţă administraţia rusă. Numă-

[1] Dimitrie Bantâş-Kamenski (1788-1850) – istoric, guvernator la Tobolsk şi Vilna.

[2] Rochechouart (1806-1807) – acesta participă, alături de ducele Armand-Emmanuel de Richelieu, guvernatorul Odesei, la războiul ruso-turc din 1806-1812. Ultimul fiind invitat la Iaşi, fac împreună o călătorie de la Odesa la Iaşi.

rul moldovenilor care studiau aici era foarte mic. În aceasta instituţie se admiteau, de fapt, numai odraslele nobilimii ruse sau ale nobilimii băştinaşe care acceptaseră sistemul colonial rus (Moraru 1995, 32). Pensionul pentru nobili era format din patru clase. Aici erau admişi copii de la 8-12 ani. Durata studiilor era de doi ani. Principalele obiecte incluse în programa de studii al pensionului erau: religia, limbile rusă, română, greacă, latină, franceză şi germană, filologia, poezia rusă, geografia universală, geografia Rusiei, matematica, filosofia, dreptul, desenul, muzica şi cântul pe note. În anul 1831, în virtutea unor circumstanţe nefavorabile, această instituţie de învăţământ a fost închisă.

La Chişinău, lângă biserica Sf. Arhanghel Mihail, între anii 1800-1819 a funcţionat o şcoală grecească, în care îşi făceau studiile copii de boieri şi de negustori din Chişinău şi unde în calitate de profesor era angajat un oarecare Constantin Grecu. Nu este exclus faptul că asemenea şcoli erau şi în alte oraşe ale Basarabiei, elocventă în acest sens a fost existenţa şcolii unui „filosof grec" din Movilăul de peste Nistru, unde învăţau fiii boierilor din judeţul Soroca (Ciobanu 1992, 30).

În lipsa instituţiilor de învăţământ locale o parte din nobilimea basarabeană continua să-şi instruiască copiii la domiciliu sau la pensioanele particulare, care funcţionau în Basarabia, fapt ce oferea posibilitate promovării în continuare a ideilor naţionale în detrimentul politicii imperiale ruse. Situaţia respectivă a fost cercetată de către Direcţia şcolilor din Basarabia. Rezultatele acestei cercetări au fost aduse la cunoştinţă Guvernatorului Civil al Basarabiei, la 16 octombrie 1828, iar la 17 octombrie a aceluiaşi an – mareşalului regional al nobilimii I. Başotă. Raportul cercetării prevedea că învăţământul realizat în pensioanele particulare din Chişinău, precum şi cel practicat în particular se desfăşoară ilegal, pentru că acestea funcţionează fără acordul autorităţilor administrative responsabile de procesul de învăţământ din Basarabia. Conducătorii pensioanelor, precum şi profesorii care activau în aceste instituţii sau care profesau învăţământul în mod particular (învăţământul casnic) nu deţineau autorizaţia eliberată de administraţia ţaristă care le-ar fi permis desfăşurarea procesului instructiv-educativ. Analiza documentului respectiv ne permite să constatăm că tinerii care studiau atât la pensioane cât şi în particular nu erau formaţi în conformitate cu programele stabilite de Statutul de funcţionare a instituţiilor de învăţământ din Imperiul Rus. Acest fapt a fost stabilit în baza unei examinării realizate de organele competente[3]. În baza acestei informaţii, Guvernatorul Civil al Basarabia urma să emită un ordin prin care se stabilea că toate pensioanele din regiunea Basarabia, atât cele pentru băieţi, cât şi cele pentru fete, trebuiau să fie închise în conformitate cu art. 141-158 al Statului de funcţionare a instituţiilor de învăţământ. Totodată, prezentul ordin urma să oblige proprietarii pensioanelor, contra semnătură, precum şi profesorii din instituţiile respective, că nu vor mai practica şi nu vor mai învaţă pe nimeni, fără a deţine permisiunea administraţiei imperiale, în caz contrar urmau să fie pedepsiţi conform legislaţiei în vigoare. Pornind de la aceste informaţii, mareşalul regional al nobilimii avea misiunea de a anunţa nobilii din Basarabia că dascălii care nu posedă autorizaţie de la administraţia imperială să nu fie acceptaţi în postură de profesori pentru copiii lor. În cazul în care în familia de nobili existau deja astfel de dascăli urma ca aceştia să fie trimişi urgent la Direcţiei şcolilor din Basarabia pentru a obţine autorizaţia ce le-ar permite să profeseze în continuare[4]. Analiza conţinutului acestui document ne permite să constatăm că administraţia imperială dorea să ţină sub un control riguros educaţia copiilor de nobili din Basarabia. Prin aceste metode ţarismul dorea să obţină în persoana tinerei nobilimi basarabene o generaţie de nobili cu o nouă mentalitate imperială. Or, învăţământul particular, necontrolat de instituţiile imperiale, putea cultiva şi promova valorile româneşti.

Deci, anume învăţământul particular şi familial a contribuit, în cea mai mare măsură, la existenţa în Basarabia a cunoscătorilor de carte românească, deşi aceştia reprezentau un număr neînsemnat în raport cu întreaga populaţie românească din regiune.

Despre clericii moldoveni din acele timpuri şi despre călugări nu se poate vorbi ca despre nişte agramaţi; ei toţi ştiau a citi, a scrie şi a cânta moldoveneşte, altfel n-ar fi fost admişi la funcţiile lor. O dovadă sigură despre acest lucru sunt condicile bisericeşti, toate scrise moldoveneşte în Basarabia până la 1872, cu toate că este sigur, chiar după

[3] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 352, f. 2.
[4] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 352, f. 2 verso, 3.

istoricii ruşi, că în Basarabia nu a fost deschisă de ruşi nici o şcoală specială moldovenească.

Nobilii basarabeni, conştientizând necesitatea studiilor pentru copiii lor, optau să fie deschise cu orice preţ pe teritoriul dintre Prut şi Nistru diferite instituţii de învăţământ. În acest sens, au obţinut permisiunea din partea administraţiei imperiale ca în 1833 să fie deschis la Chişinău gimnaziul regional, iar 1835 – un pension pentru nobili, subvenţionat cu 30 de burse pentru copiii de nobili şi de funcţionari. Documentele de arhivă păstrează informaţii despre suma de bani alocată pentru construcţia edificiilor pensionului, a unei staţii electrice şi a unei staţii de încălzire cu aburi: s-au cheltuit în total 314117 ruble, din această sumă nobilimea a oferit 14117 ruble (Samoilenco 2012, 259).

În această perioadă, în Basarabia funcţionau şi pensioane particulare, printre care Pensionul pentru Domnişoare Nobile şi Pensionul Maie. În aceste instituţii au primit educaţie fiicele nobililor din Basarabia: de exemplu, în 1833, la Pensionul Maie învăţau Ecaterina Alexandri, Maria Buzni, Elena şi Pulheria Donici ş.a. (Samoilenco 2012, 259).

Un timp îndelungat, nobilii din Basarabia, mai cu seamă cei mai bogaţi, îşi trimiteau copiii să înveţe carte peste hotare, la Viena, în Elveţia şi în Germania. Chiar şi generaţia mai tânără urmase această tradiţie: Al. Casso învăţase la Bonn, iar P. Dicescu – la Heidelberg.

Nobilimea basarabeană a susţinut deschiderea în Basarabia a instituţiilor de învăţământ. De exemplu, la 27 octombrie 1842 a fost adresată o scrisoare către Guvernatorul General al Novorosiei şi Basarabiei, prin care se argumentează necesitatea achiziţionării lotului de pământ pentru construcţia clădirii gimnaziului. Conform acesteia se aducea la cunoştinţa informaţia că la momentul actual sediul gimnaziului se află în casa unui negustor; şi deşi este una din cele mai spaţioase case din Chişinău, totuşi, ea a fost construită pentru alte scopuri decât cele de fi o instituţie de învăţământ. Însă, anual, pentru arenda acestui spaţiu locativ se acorda o sumă impunătoare din bugetul regional al Basarabiei. Din aceste considerente era mult mai eficient de a obţine un teren şi de a construi o clădire destinată sediului gimnaziului. În scrisoarea trimisă era specificată şi modalităţile de soluţionare a problemei. Nobilimea basarabeană a identificat terenul pe care urma să fie construită clădirea gimnaziului. Acesta era amplasat vis-a-vis de clădirea poliţiei şi intra în proprietatea mănăstirilor din Oraşul Sfânt. În acest scop nobilimea basarabeană s-a adresat cu o cerere de cumpărare patriarhului Ierusalimului, dar a primit răspuns negativ. Totodată, în răspuns se specifica faptul că terenul ales pentru construcţia gimnaziului, fiind pământul Domnului, nu poate fi vândut, dar poate fi schimbat pe o altă locuinţă din oraş. Reprezentaţii mănăstirii au ales casa-pentru care ar fi putut schimba terenul, aceasta aparţinea arhitectului orăşenesc G. Zauşchevici. Ultimul a evaluat casa sa la un preţ de 2000 ruble. Nobilimea conştientiza faptul că cedarea de către patriarh a unui cartier din centrul oraşului pentru o casă de la periferia Chişinăului este o acţiune de binefacere, de aceea nu trebuia de pierdut această ocazie. Pentru a acumula suma de 2000 ruble, s-a propus ca nobilii din Basarabia să jertfească surse financiare pentru obţinerea acestui teren[5]. Pentru procurarea lotului de pământ pe parcursul anului 1843, nobilii din circumscripţia Orhei-Chişinău au donat 385 rub. 28 cop.; Iaşi-Soroca – 170 ruble; Hotin – 40 ruble 85 cop.; Cahul 4 ruble şi 60 cop[6]. De exemplu, din circumscripţia Soroca-Iaşi au donat următorii nobili: Egor Catargi, mareşalul judeţean la nobilimii – 50 ruble, Ion Sturdza – 25 ruble, stolnicul N. Katardev – 50 ruble, proprietarul N. Leonard şi proprietarul E. Casso – câte 25 ruble[7].

Putem identifica şi alte situaţii când nobilimea din Basarabia a susţinut diferite instituţii de învăţământ:

În 1834 moşierul Carastati a donat 2 633 cărţi bibliotecii gimnaziului din Chişinău[8].

1. În 1856 mareşalul regional al Nobilimii I. Balş a donat, pentru cabinetul de fizică şi pentru procurarea instrumentelor necesare – 400 rub. argint.
2. În 1857 nobilii din Basarabia au jertfit 1000 ruble pentru amenajarea cabinetului de fizică.

[5] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1070, f. 2, 2 verso, 3, 3 verso, 4, 4 verso, 5.
[6] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1070, f. 13, 16, 26, 38.
[7] ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1070, f. 49.
[8] În anul 1835, Biblioteca Gimnaziului din Chişinău deţinea 1011 titluri de carte (3075 volume), inclusiv: 1536 în limba greacă, 333 în latină, 640 în franceză, 286 în germană, 3 în engleză, 8 în italiană, 1 în ungară, 20 în română, 248 în rusă, 12 atlase şi hărţi geografice. A se vedea detaliat: Записки, 1867, 18.

3. În 1861 mareşalul regional al nobilimii, cneazul Cantacuzino, a donat 2000 ruble pentru continuarea studiilor universitare a doi absolvenţi ai gimnaziului;
4. Oaspetele de onoare al gimnaziului Eg.M. Krupenski a donat 1000 ruble pentru susţinerea elevilor săraci şi îmbogăţirea fondului de carte al bibliotecii (Записки 1867, 30-31).

Un exemplu de susţinere a procesului de învăţământ din Basarabia este Nicolae Ştefan Casso[9], care, fiind mareşal ţinutal al nobilimii, a susţinut înfiinţarea şcolilor primare moldoveneşti din judeţul Bălţi. Elevii – absolvenţi ai şcolilor înfiinţate de acesta au fost susţinuţi pentru a-şi continua studiile la liceul din Iaşi, apoi la Universitatea din Paris (Pelivan 1992, 263).

Analiza documentelor de arhivă ne permite să constatăm că o parte din copiii nobililor s-au încadrat activ la studii atât în instituţiile de învăţământ de pe teritoriul Basarabiei, cât şi în alte oraşe ale Imperiului Rus. Acest fapt poate fi confirmat prin multitudinea de programe şi propuneri de la diferite instituţii superioare din Odessa, Sankt Petersburg etc., care erau trimise la Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia pentru a fi aduse la cunoştinţă nobilimii basarabene. Aceste programe includ cerinţele pentru admitere, actele necesare pentru a fi înmatriculat, programele de studiu etc.

Un mijloc de încadrare a copiilor de nobili la studii în instituţiile de învăţământ imperial a fost adoptarea legii din 25 mai 1899. Conform acestei legi fiecare Adunare a Deputaţilor Nobilimii din guberniile Imperiului Rus trebuia să acorde burse pentru copiii de nobili. În baza punctului 1, articol 2 al legii, din 25 mai 1899, nobilii urmau să contribuie la educarea copiilor lor, în acest sens achitând burse din fondurile financiare ale Adunării. Aplicarea în practică a acestei legi a fost problematică, cauza fiind neînţelegerea dintre nobili şi conducerea din instituţiile superioare tehnice. Esenţa problemei consta în faptul că nobilii susţineau ideea că viitorii studenţi, beneficiari de bursă, nu trebuiau să susţină examenele de admitere şi să participe la concursul de admitere desfăşurat de instituţiile superioare. Administraţia instituţiilor de învăţământ avea o altă părere, susţinând ideea că bursa acordată de Adunările Nobiliare putea fi valabilă numai în situaţia când candidatul susţinea examenele de intrare în rând cu toţi abiturienţii şi era înmatriculat. Problema în cauză a fost discutată şi de Consiliul de Stat care a decis că deţinătorii burselor nobiliare nu trebuie să susţină examenele de admitere. În situaţia când erau mai mulţi pretendenţi – deţinători de burse, urma să se realizeze concursul doar între aceşti candidaţi şi nu între toţi doritorii de a intra la studii la instituţia superioară. Pornind de la aceste prevederi, Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia trebuia să prezinte extras din procesul-verbal al şedinţei, cu indicarea numărului de burse acordat copiilor de nobili şi specificarea concretă a instituţiilor de învăţământ superior[10].

La 12 ianuarie 1905, Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia s-a întrunit într-o şedinţă, prezidată de mareşalul regional al nobilimii T.I. Semigradov, pentru a discuta problema în cauză. La şedinţă au fost puse în discuţie numărul şi mărimea burselor care urmau să fie acordate din fondurile adunării pentru copii de nobili. Prima problema abordată a fost mărimea burselor acordate. La început s-a propus bursa să fie în mărime de 200 ruble. Dar baronul A.T. Stuart a considerat necesar că bursa în valoare de 200 ruble este prea mică şi a propus ca aceasta să fie majorată până la 300 ruble. Propunerea a fost susţinută şi acceptată de toţi membrii Adunării Deputaţilor Nobilimii. În unanimitate a fost susţinută şi propunea nobilului M.V. Lazo ca bursele să fie acordate doar reprezentanţilor nobililor de viţă din gubernia Basarabia, incluşi în Cartea Genealogică a Neamurilor Nobile din Basarabia. P.P. Kuzminschi a propus ca bursele acordate de adunare să fie numite în cinstea celor mai renumiţi eroi, participanţi la război, dar în special celor care au participat la bătălia de la Port-Artur din timpul războiului ruso-japonez din 1904-1905. Propunerea a fost criticată, încât M.V. Lazo a menţionat că eroi sunt foarte mulţi a căror merite trebuie să fie memorate pentru totdeauna, dar pentru aceasta

[9] ***Nicolae Ştefan Casso***, născut 10 mai 1839, în satul Ciutulești, jud. Soroca. Studiile le-a făcut la Liceul Richelieu din Odesa, secţia juridică, apoi a continuat studiile la Facultatea de Medicină din Paris, pe care însă n-a finisat-o. El a avut o atitudine deosebită faţă de ideea românismului şi promovarea acesteia printre masele populare din Basarabia. Fiind ales mareşal al nobilimii în judeţul Bălţi, el s-a străduit să mărească numărul şcolilor în judeţ şi a construit spitale model la Bălţi şi Flămânzeni. Pentru construcţia spitalului din Bălţi, N. Casso nu avea încredere în inginerii şi arhitecţii ruşi şi fiind un admirator al Occidentului civilizat, a comandat planurile unui arhitect german, şi anume Niess din Dresda. A se vedea detaliat: Pelivan 1992, 263.

[10] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 118, f. 2-3 verso.

nu ajung surse financiare; din acest considerent a menţionat că există o singură persoană, care concentrează în sine toţi eroi şi care reprezintă întreaga Rusie – împăratul Nicolae al II-lea, – şi în numele acestuia să fie nominalizate bursele. Propunerea lui M.V. Lazo a fost acceptată de membrii adunării. În urma celor discutate, membrii Adunării Deputaţilor Nobilimii din Basarabia au decis să fie acordate 20 de burse nobiliare cu numele împăratului Nicolai al II-lea, suma constituind 300 ruble[11]. Cele 20 de burse, a câte 300 ruble, cu numele împăratului Nicolai al II-lea, urma să fie acordată anual, copiilor nobililor din Basarabia. Banii, divizaţi în două cote, erau trimişi în două rate, pe adresa administraţiei instituţiei de învăţământ superior, unde învăţă bursierul, la 1 martie şi la 1 septembrie. Aceasta urma să fie acordată bursierului în fiecare lună în timpul studiilor şi pentru mai multe luni concomitent în perioada vacanţelor. S-a stabilit că bursa putea fi acordată doar nobililor de viţă din Basarabia, care au finalizat cu succese deosebite cursurile gimnaziale. Bursierului i se permitea să rămână pentru al doilea an la acelaşi curs, dar cu păstrarea bursei – doar numai o singură dată pe parcursul studiilor. Studentul care, însă, a pierdut această bursă din anumite motive nu putea să beneficieze în nici un caz repetat. Bursa nu se achita nici în cazul în care era vorba de decesul bursierului sau de cel care a finalizat cursul studiat, sau a fost exmatriculat pe un motiv sau altul de la studii din instituţia de învăţământ[12]. Totodată, în decizia Adunării Deputaţilor Nobilimi se stipula că dacă cineva din foştii bursieri va manifesta dorinţa de a reîntoarce suma cheltuită pentru educarea lui, atunci banii returnaţi urmau să fie folosiţi pentru acordarea de noi burse[13].

Cele 20 de burse au fost împărţite astfel: Universitatea din Sankt Petersburg – 2 burse, Universitatea din Novorosia – 5 burse, Universitatea Sf. Vladimir din Kiev – 3 burse, Institutul de Inginerie Civilă – 2 burse, Institutul Agrar din Moscova – 3 burse, Institutul de Agricultură şi Silvicultură – 4 burse şi Institutul de Transporturi şi Comunicaţii – 1 bursă.

La 2 aprilie 1905, Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia a trimis către universităţile nominalizate demersuri prin care se solicitau acceptarea numărului de burse şi locuri pentru bursieri de către conducătorii instituţiilor superioare numite. Drept urmare, au fost acordate: 5 burse – de Universitatea din Novorosia[14], 2 burse – de Universitatea din Sankt Petersburg (cu specificarea – la Facultăţile de Istorie şi Filologie şi Limbi Orientale vor fi acceptaţi toţi elevii care au absolvit cursul gimnazial; la Facultatea de Juridică şi Fizică şi Matematică vor fi acceptaţi doar cei care au finalizat cursul gimnazial în Petersburg[15]), 4 burse au fost acordate de Institutul de agricultură şi silvicultură[16], 3 burse – de Universitatea Sf. Vladimir şi 2 burse – de Institutul de Transporturi şi Comunicaţie Alexandru I[17]. O problema a apărut în legătura cu bursele care urmau să fie acordate la Institutul Agricol din Moscova. Administraţia acestuia institut a adus la cunoştinţă ca ea acceptă cererea pentru aceşti bursieri, numai că suma de 300 ruble pentru întreţinerea studenţilor este insuficientă. Aceasta din considerentul că studenţii trebuie să achite 100 ruble pentru studii şi 300 ruble pentru întreţinere (fără îmbrăcăminte). În acest sens, administraţia institutului a propus ca bursa pentru fiecare student să fie de 500 ruble sau minimum de 400 de ruble[18]. În cazul Institutului de Inginerie Civilă „Nicolai I" au fost acceptate ambele burse cu condiţia înmatriculării candidaţilor în baza concursului general[19].

Pentru obţinerea acestor burse fiii nobililor urmau, mai întâi, să depună o cerere unde să argumenteze necesitatea de a fi aleşi printre tinerii beneficiari de bursă. De exemplu, la 24 octombrie 1907, Mihail Nicolae Crijanovschi a depus o cerere Adunării Deputaţilor Nobilimii din Basarabia, în care menţiona că este absolvent al gimnaziului din Riga şi are dorinţa de a-şi continua studiile, dar nu dispune de surse financiare suficiente. La cerere acesta a anexat certificatul eliberat de organele de poliţie din Hotin, cu nr. 56/7457, prin care se confirma despre starea lui financiară, precum şi certificat despre confirmarea nobleţei, unde se stipula că neamul Crijanovschi este inclus în Cartea Genealogică a Neamurilor Nobile din Basarabia şi arborele genealogic al familie sale[20]. În urma analizei acestor documente Adunarea

[11] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 118, f. 5.
[12] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 118, f. 28.
[13] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 118, f. 38.
[14] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 118, f. 12.
[15] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 118, f. 14.
[16] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 118, f. 15.
[17] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 118, f. 21.
[18] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 118, f. 18, 18 verso.
[19] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 118, f. 19.
[20] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 118, f. 56.

Deputaţilor Nobilimii din Basarabia a acordat tânărului nobil o bursă din cele 20 existente[21]. În afară de documentele ce confirmau nobleţea şi insuficienţa surselor financiare, în cazurile când petiţionarii erau înmatriculaţi, trebuiau să anexeze certificatul care adeverea acest fapt, de la instituţia superioară respectivă.

Printre beneficiari de burse în anul 1905 erau: la Universitatea din Sankt Petersburg – Alexei Feona şi Constantin Scordeli; la Universitatea din Novorosia – Alexei Nour; la Institutul Tehnologic din Kiev – Nicolai Botezat. În anii 1907, 1908 au primit burse: Ion Jucovschi, Alexandru Oatu, Petru Jucovschi, Nicolai Bossie-Codreanu, Victor Bossie-Codreanu, Iulian Iancovschi, Gheorghe Coşciug, Anatolie Druganov, Boleslav Bugarevici, Mihail Ciaicovschi, Constantin Condac, Serghei Denbschi, Mihail Bulatov, Valentin Ostrovschi etc.

Prezintă interes şi faptul că Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia ţinea la control reuşitele studenţilor bursieri ai nobililor din Basarabia. Spre exemplu, la 29 octombrie 1908, Adunarea Deputaţilor Nobilimii a trimis o scrisoare către toate instituţiile superioare de învăţământ, unde îşi făceau studiile studenţii basarabeni, solicitând informaţie cu privire la reuşita studenţilor, după cum urmează: directorului institutului din Sankt Petersburg – despre Victor Bossie-Codreanu, directorului Institutului Politehnic din Sankt Petersburg – despre Alexandru Krâlov, rectorului Universităţii din Sankt Petersburg – despre Iulian Iancovschi, Constantin Captarenco, Boleslav Bugaciov, Vladimir Condac; directorului Institutului Politehnic din Kiev – despre Nicolae Bossie-Codreanu, Anatol Druganov; rectorului Universităţii din Kiev – despre A. Oatu; rectorului Universităţii din Novorosia – despre P. Jucovschi, M. Bulatov, I. Jucovschi şi G. Coşciug[22].

În confirmările date, administraţia Institutului Politehnic din Kiev „Alexandru II", informa că studentul Bossie-Codreanu a obţinut note bune la toate disciplinele studiate, pe când studentul Anatolie Druganov a susţinut doar trei examene. Ambii studenţi au comportament adecvat şi în acţiuni ilegale nu au fost implicaţi[23].

Administraţia Universităţii Imperiale din Novorosia a prezentat o informaţie detaliată cu privire la reuşita şi comportamentul studenţilor, de exemplu: studentul Jucovschi Petru Mihail are următoarele note: 3 la fizică, 3 la botanica, 3 la zoologia cu anatomia comparată, 5 la mineralogie, 4 la chimia anorganică şi 3 la chimia organică; a susţinut colocviu la următoarele activităţi practice: chimia analitică – pentru sem. II, fizica – pentru semestrul I şi II, botanica – pentru semestrul I şi II, zoologia şi anatomia comparată, anatomia, histologia şi embriologia – pentru ambele semestre.

Mihail Bulatov a obţinut, în toamna anului 1906, următoarele calificative: la istoria dreptului roman, dreptul enciclopedic, economia politică şi statistica – bine; în primăvara anului 1907 – istoria dreptului rus, drept financiar şi istoria filosofiei dreptului – bine; şi primăvara 1908 la dreptul religios şi dreptul poliţienesc – bine. O astfel de informaţie a fost prezentată şi pentru studenţii: Gheorghe Coşciug, Valentin Ostrovschi[24].

Aceeaşi informaţie este prezentată şi din partea administraţiei Institutului Politehnic din Sankt Petersburg privind reuşita studentului Alexandru Krâlov, care a susţinut toate examenele şi a avut un comportament adecvat[25].

În urma analizei acestor rezultatele putem să constatăm ca marea majoritatea a studenţilor bursieri s-au încadrat activ în procesul instructiv-educativ.

Pornind de la tendinţa de a dezvolta şi educa tinerii nobili din Basarabia, Adunarea Deputaţilor Nobilimii a mai acordat încă 5 burse. La şedinţa Adunării Deputaţilor Nobilimii din Basarabia din 17 ianuarie 1905, prezidată de către mareşalul regional al nobilimi B.M. Ianuşevici, V.I. Bogdan a venit cu propunerea să fie acordate câteva burse nobiliare în numele lui M.N. Krupenschi. Propunerea dată a fost acceptată în unanimitate, fiind luată decizia de a acorda 5 burse în numele fostului mareşal al nobilimii din Basarabia – M.N. Krupenschi, a câte 300 ruble fiecare, cu condiţia ca aceasta să fie acordată doar nobililor basarabeni[26]. Pentru a beneficia de această bursă a fost depusă o cerere, la 10 februarie 1905, de către Nicolai Teodor Oderjehovschi, care scria că situaţia lui financiară este grea şi că este orfan de la vârsta de doi ani. Pentru moment îşi face studiile în anul întâi la Universitatea din Novorosia[27]. Drept argu-

[21] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 118, f. 57.
[22] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 118, f. 162, 162 verso.
[23] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 118, f. 159.
[24] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 118, f. 160, 160 verso.
[25] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 118, f. 174.
[26] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 137, f. 1, 1 verso.
[27] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 137, f. 2, 2 verso.

ment prezintă adeverinţa nr. 376 din 10 februarie 1905 de la Universitatea din Novorosia, care confirmă că acesta este înmatriculat la studii în această instituţie la Facultatea de juridică[28]. Cercetând documentele prezentate de N.T. Oderjehovschi, Adunarea Deputaţilor Nobilimi din Basarabia a decis, la 15 februarie 1905, să-i acorde o bursă în valoare de 300 ruble[29]. O altă cerere a fost depusă la 14 februarie 1905 de Nicolae Codreanu, directorul Liceului Real din Chişinău, în care cere o bursă pentru fiul său, Constantin, care este student la Institutul de Transporturi şi Comunicaţii[30]. În baza acestei cereri mareşalul regional al nobilimii prezintă câteva argumente în favoarea acordării lui Constantin Codreanu a unei burse, printre aceste fiind enumerate următoarele: tatăl acestuia 30 de ani a activat în calitate de director al gimnaziului, este de proveniență nobiliară ereditară. Obţinând această bursă, Constantin Codreanu avea posibilitatea să-şi finiseze studiile şi astfel să fie educat un tânăr devotat politicii imperiale şi util patriei[31]. Cererea respectivă a fost acceptată şi Constantin Codreanu a primit bursă în valoare de 300 ruble[32].

La fel o cerere a fost depusă de către Marian Peaseţki (student la Universitatea Sf. Vladimir, Facultatea Matematică şi Fizică), însă aceasta a primit refuz din considerentul că tatăl său, medic în judeţul Hotin, nu era nobil[33]. Ulterior, acesta a prezentat documentul eliberat, la 4 august 1848, de către Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia prin care demonstra, că reprezentanţii familiei Peaseţki, anume: Alexandru cu fiii Teodor, Ion, Dominic, Erasm şi Carl, Serafim şi Mihail cu fiul Mihail, Franţ cu fiul Albert au fost recunoscuţi ca nobili ereditari ai Basarabiei şi incluşi în partea a VI a Cărţii Genealogice a neamurilor nobile din Basarabia[34]. Drept urmare, în martie 1906, lui M.K. Peaseţki i s-a acordat bursa solicitată[35]. Alte burse au mai fost acordate lui Alexandru Krâlov (student la Universitatea din Novorosia) şi lui Vladimir Teodor Juriari (student la Institutul Politehnic din Kiev[36]).

Aşadar, prin acordarea acestor burse administraţia imperială tindea să încadreze tinerii de nobili basarabeni în sistemul universitar rus. Faptul că elita nobiliară deţinea studii universitare este demonstrat şi de datele oferite de Recensământul populaţiei din 1897 (Tabelul 1).

Analizând Tabelul 1, care include datele din 1897 ale Recensământului populaţiei din Basarabia, cu referire la studiile deţinute de populaţie, putem constata că dintre categoriile sociale, nobilii sunt cei care îşi continuă studiile în universităţi – circa 7,52% (7,27% – bărbaţi şi 0,25% femei), după care urmează reprezentanţii clerului – 0, 53%. La fel doar nobilimea era unica categorie socială ale cărei reprezentanţi îşi făceau studii militare superioare (0,11%). Aceasta se explică prin politica promovată de ţarism şi prin faptul că pentru continuarea studiilor era nevoie de bani, de care nu dispuneau alte categorii sociale. Încorporarea în 1812 a Basarabiei în Imperiul Rus a condiţionat schimbări majore în dezvoltarea culturii naţionale moldoveneşti, acestea fiind operate treptat. De altfel, învăţământul, care reprezintă un factor de progres şi o componentă dintre cele mai importante în patrimoniul spiritual al unui popor şi al unei ţări se include în dezvoltarea societăţii şi evoluează în strânsă legătură cu schimbările ce au loc în societate. Progresul istoric este direct condiţionat de posibilitatea de însuşire a cunoştinţelor utile şi de transmitere a acestora de la o generaţie la alta.

Analiza izvoarelor de arhivă inedite şi a literaturii monografice publicate ne permite să concluzionăm că unul din mijloacele de rusificare şi deznaţionalizare utilizate de administraţia ţaristă în Basarabia a fost instruirea populaţiei în conformitate cu legislaţia educativă imperială. În promovarea acestei politici un rol deosebit ţarismul acorda nobilimii, care, pentru a-şi păstra privilegiile şi proprietăţile funciare, acceptau mai uşor politica ţaristă. Era evidentă şi tendinţa nobililor de a-şi trimite copiii la studii, unde erau educaţi în spiritul imperial şi pe care administraţia imperială îi vedea promotori fideli ai politicilor acesteia. Aceste politici au fost implementate atât prin deschiderea diferitor tipuri de şcoli în Basarabia, cât şi prin acordarea burselor din partea Adunării Nobilimii Deputaţilor la instituţiile superioare.

Astfel, studierea în instituţiile de învăţământ ţariste, iar ulterior – deţinerea diferitor funcţii în sistemul administrativ imperial a contribuit la schimbarea comportamentului, moravurilor, ideilor etc., dar şi a mentalităţii nobilimii din Basarabia.

[28] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 137, f. 3.
[29] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 137, f. 4.
[30] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 137, f. 6, 6 verso.
[31] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 137, f. 10, 10 verso.
[32] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 137, f. 12, 12 verso.
[33] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 137, f. 23.
[34] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 137, f. 25.
[35] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 137, f. 39.
[36] ANRM, F. 88, inv. 2, d. 137, f. 15, 15 verso.

Tabelul 1

Încadrarea diferitor categorii sociale din Basarabia în sistemul de învăţământ, conform Recensământului din 1897*

Categoria socială	Numărul total al populaţiei	Ştiutorii de carte din numărul total de populaţie (%)		Deţinători de studii din numărul total de populaţie (%)		Inclusiv											
						Studii universitare (%)		Studii superioare speciale (%)		Studii medii speciale (%)		Studii medii (%)		Studii superioare militare (%)		Studii medii militare (%)	
		Sexul															
		M	F	M	F	M	F	M	F	M	F	M	F	M	F	M	F
Nobili	21863	71,6	65,3	37,01	24,36	7,27	0,25	0,98	0,04	2,16	0,47	20,77	23,60	0,11	-	5,72	-
Clerul	10915	78,4	49,8	42,46	23,97	0,53	-	-	-	0,37	0,06	41,54	23,91	-	-	0,02	-
Orăşenii (cetăţeni de onoare, mici burghezi negustori)	458968	37,7	17,2	1,21	0,98	0,08	0,01	0,01	-	0,01	0,03	1,10	0,94	-	-	0,01	-
Ţărani	1396362	15,4	4,5	0,11	0,04	-	-	-	-	0,02	-	0,09	0,04	-	-	-	-
Alogeni	23157	32,6	22,2	2,18	1,82	0,15	0,03	0,04	-	0,08	0,07	1,91	1,72	-	-	-	-
Alte categorii	24147	40,5	18,4	6,21	4,23	0,52	0,12	-	0,04	2,16	0,28	3,53	3,79	-	-	-	-
Total	**1935412**																

* Первая всеобщая перепись населения Российской Империй 1897 г., III том. Бессарабская губерния. Издание центрального статистического комитета министерства внутренних дел. Под ред. Н.А. Тройницкого (Санкт Петербург 1901), XX.

Bibliografie

Bezviconi 1947: Gh.G. Bezviconi, Călători ruşi în Moldova şi Muntenia (Bucureşti 1947).

Boldur 1992: A. Boldur, Istoria Basarabiei (Bucureşti 1992).

Cazacu 1992: P. Cazacu, Moldova dintre Prut şi Nistru 1812-1918 (Chişinău 1992).

Ciobanu 1992: Şt. Ciobanu, Basarabia, Populaţie, Istorie, Cultură (Chişinău 1992).

Ciobanu 1992: Şt. Ciobanu, Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă (Chişinău 1992).

Bugnion 1846: M. Bugnion, La Bessarabie ancienne et moderne (Paris 1846).

Chicaroş 2008: T. Chicaroş, Evoluţia învăţământului liceal din Basarabia sub dominaţia ţaristă. Tyragetia s.n. II/2, 2008, 273-284.

Chicaroş 2009: T. Chicaroş, Unele consideraţii privind evoluţia învăţământului laic şi bisericesc din Basarabia în sec. XIX-lea - începutul sec. al XX-lea. Tyragetia s.n. III/2, 2009, 195-202.

Chicaroş 2010: T. Chicaroş, Activitatea Şcolii reale din Chişinău în perioada anilor 1873-1918. Tyragetia s.n. IV/2, 2010, p. 203-212.

Moraru 1995: A. Moraru, Istoria Românilor. Basarabia şi Transnistria 1812-1993 (Chişinău 1995).

Pelivan 1992: I. Pelivan, Nicolae Ştefan Casso. In: Fapte trecute şi basarabeni uitaţi (Chişinău 1992).

Poştarencu 2012: D. Poştarencu, Destinul românilor basarabeni sub dominaţie ţaristă (Chişinău 2012).

Tomuleţ 2014a: V. Tomuleţ, Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (Instituţii, regulamente, termeni), ediţia II-a (Chişinău 2014).

Tomuleţ 2014b: V. Tomuleţ, Instituirea şi activitatea şcolilor lancasteriene din Basarabia în anii 20-40 ai secolului al XIX-lea. Tyragetia s.n. VIII/2, 2014, 121-137.

Samoilenco 2012: V. Samoilenco, Rolul nobilimii în viaţa publică din Basarabia în secolul al XIX-lea. In: Tratatul de pace de la Bucureşti din 1812. 200 de ani de la anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus (Chişinău 2012), 259-262.

Берг 1918: Л.С. Берг, Бессарабия, страна-люди-хозяйство (Петроград 1918).

Записки 1867: Записки Бессарабского областного Статистического Комитета. Том II, изданный под редакцией Д. Члена Комитета А.Н. Егунова (Кишинев 1867).

Aspects of teaching children of the Bessarabian nobility within the educational system of the Russian Empire

Abstract

The given article, based on unpublished archival documents and monographic studies, discusses aspects of implementation of the Russian educational system in Bessarabia. The imperial policy promoted in the newly annexed territory tended to centralize and standardize the administrative system. The main objective of this policy in the field of culture was forced Russification of the autochthonous population, which involved the removal and destruction of national traditions to enhance the process of assimilation of the natives. One of the means to achieve this aim was the policy of education.

Before annexation of Bessarabia to the Russian Empire, most noble children were taught at home, usually by teachers of foreign origin, and then continued their studies in Western Europe. The situation changed immediately after the signing of the Treaty of Bucharest. For example, a letter dated 17 October 1828, addressed to the District Marshal of Nobility, contained the demand to stop the activities of private teachers and all boarding schools in Bessarabia due to their illegality. Nobles were warned that they should not hire private teachers who did not have a special certificate issued by the tsarist administration, as otherwise they will be punished according to law. Other sources provide information that the Bessarabian Assembly of Nobility was obliged to allocate funds for scholarships "to educate young people in the spirit of devotion to the Tsar and the homeland." As a result, the Bessarabian Assembly granted 20 scholarships in the name of Emperor Nikolay II and 5 scholarships in the name of the District Marshal of Nobility M.N. Krupensky – 300 rubles each fellow to continue their education in higher educational institutions of Russia.

Аспекты обучения детей бессарабских дворян в рамках образовательной системы Российской Империи

Резюме

В данной статье на основании изучения архивных документов и монографических изданий рассматриваются аспекты внедрения образовательной системы Российской Империи в Бессарабии.

Путем проведения имперской политики на новой аннексированной территории власти царской России стремились к централизации и единству административной системы. Основная цель этой политики в области культуры состояла в принудительной русификации местных жителей, которая подразумевала устранение и уничтожение национальных особенностей, интенсификацию процесса ассимиляции коренного населения. Одним из средств реализации этой политики являлась система образования.

До присоединения Бессарабии к Российской Империи большинство дворянских детей обучалось на дому, обычно учителями иностранного происхождения, после чего продолжали учебу в странах Западной Европы. Ситуация изменилась сразу после подписания Бухарестского мирного договора. К примеру, в письме от 17 октября 1828 года, адресованном окружному маршалу дворянства, содержалось требование прекратить деятельность частных учителей и всех пансионов в Бессарабии в связи с их незаконностью. Дворян предупреждали, что они не должны нанимать частных учителей, не имевших особой справки, выданной царской администрацией, так как в противном случае они будут наказаны согласно закону. В других источниках имеются сведения о том, что Бессарабское дворянское депутатское собрание было обязано выделить из своих фондов средства на стипендии «с целью воспитания молодёжи в духе преданности царю и родине». В результате Бессарабское дворянское депутатское собрание предоставило 20 стипендий имени императора Николая II и 5 стипендий имени окружного маршала дворянства М.Н. Крупенского – по 300 рублей каждому стипендиату для продолжения обучения в высших учебных заведениях России.

На основании вышеизложенного можно сделать вывод, что система образования в Бессарабии рассматривалась имперской администрацией в качестве механизма русификации, от которого пострадала, в первую очередь, дворянская элита этого края.

27.03.2015

Cristina Gherasim, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici 60, MD-2009, Chişinău, Republica Moldova, e-mail: cristinagherasim@mail.ru

BAZA LEGISLATIVĂ A ÎNVĂŢĂMÂNTULUI PRIMAR ŞI SECUNDAR LAIC DIN BASARABIA ÎN ANII 1857-1878

Alexandru Argint

În epoca modernă, în Imperiul Rus învăţământul constituia un sistem complex, care funcţiona în temeiul cadrului legislativ în vigoare. Sistemul educaţional era alcătuit din câteva trepte, care oglindeau gradul de dezvoltare a procesului de instruire şi educare a societăţii. Complexitatea reţelei şcolare reflectă nivelul de dezvoltare a învăţământului, iar finalitatea o constituiau elitele societăţii. Ca normă, cele trei nivele ale sistemului educaţional: primar, secundar şi superior – erau interdependente, deşi învăţământul acelor timpuri era unul de castă şi nivelele respective corespundeau acestor realităţi.

Basarabia acelor vremuri, aflată în componenţa Imperiului Rus, înregistrează o evoluţie lentă în domeniul instrucţiei publice, chiar din primii ani de ocupaţie. În Basarabia, de-a lungul ocupaţiei imperiale ruse, au existat doar două trepte de învăţământ – primară şi secundară, aşa încât, în continuare ne vom referi doar la baza legislativă pentru instituţiile de învăţământ care se încadrau în aceste limite. Perioada anilor 1857-1878 reprezintă pentru istoria Basarabiei un segment de timp important, în care au existat două sisteme de administrare diferite: cel românesc din cele trei judeţe din sudul Basarabiei şi cel de ocupaţie rusă din restul teritoriului basarabean, fapt care a determinat diverse schimbări pentru o perioadă scurtă de timp în societatea basarabeană.

Din perspectivă istoriografică, problema bazei legislative a învăţământului din Basarabia constituie o încercare serioasă pentru orice cercetător care ar dori să elucideze evoluţia sistemului educaţional basarabean în secolul al XIX-lea, datorită multitudinii şi complexităţii normelor legale referitoare la cele două sisteme de învăţământ. La momentul actual în Republica Moldova nu există un studiu complex şi cuprinzător care să elucideze istoria învăţământului din Basarabia, la general, cu excepţia celui al lui Timofei Craciun care a avut mai multe preocupări pentru istoria învăţământului basarabean din cele mai vechi timpuri, însă, care, prin abordările sale prin prisma luptei de clasă şi a altor clişee ale istoriografiei sovietice îşi pierde din valoare (Крачун 1985). Dacă ar fi să discutăm despre o lucrare teoretică de abordare a legislaţiei educaţionale basarabene de-a lungul istoriei, aceasta ar fi un pas important în cercetarea acestui domeniu şi din punct de vedere juridic, lucru care lipseşte cu desăvârşire. Problema constă în faptul că nici în Republica Moldova şi nici în România nu există vreo lucrare care să abordeze complet această latură a istoriei învăţământului basarabean, iar unele aspecte, cum ar fi: aplicarea legii instrucţiunii publice din 1864 în şcolile din sudul Basarabiei, neconcordanţe între partea practică şi cea teoretică a sistemului educaţional secundar, distribuirea obiectelor de studii şi cursurile acestora în anii de studii, problema tipologizării şcolilor primare din sistemul educaţional ţarist, evaluarea tuturor legilor şi regulamentelor implementate de administraţia ţaristă în învăţământul basarabean din secolul al XIX-lea, cât şi alte aspecte ale şcolii basarabene sunt încă neelucidate de istorici.

Anterior anului 1812, în Moldova au funcţionat o legislaţie şi un sistem educaţional, cu trăsături specifice epocii respective. Domnitorii fanarioţi au avut multe intervenţii legislative pentru încurajarea învăţământului, mai ales a celui grecesc, însă au existat şi din cei care au perceput lucrurile mult mai profund şi de lungă durată. Grigore Ghica, în cele trei domnii ale sale la Iaşi a avut mai multe intervenţii în legislaţia şcolară, şi anume – a introdus un impozit de un galben pentru reprezentanţii clerului (singurul plătit de aceştia), care asigura plata cheltuielilor pentru întreţinerea instituţiilor de învăţământ şi a salariilor pedagogilor, însărcinarea mitropolitului ţării cu colectarea banilor şi întreţinerea şcolilor, crearea şi evidenţierea unui sistem şcolar cu tipologizarea şcolilor şi înfiinţarea de noi şcoli în Iaşi şi alte reşedinţe ţinutale: Roman, Rădăuţi şi Huşi (Pascu 1983, 232, 234), iar controlul şi grija asupra lor era încredinţată episcopilor (Крачун 1985, 26). Un alt reformator şi susţinător al sistemului de învăţământ moldovenesc a fost Grigore

Alexandru Ghica, care, în hrisovul său din 23 aprilie 1766, măreşte impozitul pentru preoţi la 4 lei pe an, majorează salariile cadrelor didactice (Крачун 1985, 28). Tot el a edificat un local din piatră pentru Şcoala Domnească, redenumită „Academia învăţăturilor şi epistemiilor", a creat o bibliotecă (Banciu 2010, 26-27) şi un internat pentru 20 de copii (Крачун 1985, 28). El înfiinţează organul de control al şcolilor – Epitropia şcoalelor, din care făceau parte mitropolitul, cinci boieri şi patru negustori (Banciu 2010, 27). Înaintea anexării Basarabiei la Imperiul Rus în Moldova în domeniul educativ era în vigoare şi Hrisovul lui Alexandru Moruzi de la 23 mai 1803, prin care se înfiinţase şi la Chişinău o şcoală cu predare în limbile greacă şi română, cu întreţinerea din banii colectaţi de la preoţi şi diaconi şi cu o contribuţie suplimentară din vistieria statului. Astfel, putem observa că pe teritoriul ocupat de ruşi, la 1812, rebotezat ulterior Basarabia, a existat o bază legislativă (hrisoave), care reglementa activitatea şi evoluţia sistemului educaţional moldovenesc.

La data anexării Basarabiei, învăţământul ecleziastic rus funcţiona în baza legii din 26 iunie 1808 ***Cu privire la modernizarea Şcolilor ecleziastice; despre trasarea condiţiilor pentru înfiinţarea acestor şcoli şi crearea capitalului pentru întreţinerea clerului*** (*subl. şi trad. A.A.*) (ПСЗРИ 1808-1809, 368), cu anexa statelor de personal al Academiilor Teologice, Seminarelor, Şcolilor ţinutale şi parohiale. Seminarul Teologic din Chişinău, cât şi celelalte instituţii ecleziastice primare, vor fi instituite în baza acestui document, sau se vor reforma conform lui. Pensionul nobilimii, prima instituţie de învăţământ secundară laică din ţinut, înfiinţat în anul 1816, cât şi alte instituţii primare laice (puţine câte au existat) aveau la bază ***Statutul instituţiilor de învăţământ subordonate Universităţilor*** (*subl. şi trad. A.A.*) (ПСЗРИ 1804-1805, 626), aprobat la 5 noiembrie 1804. Ministerul Instrucţiunii Publice din Imperiul Rus, înfiinţat în anul 1802, a fost reorganizat în anul 1817, fuzionând cu Direcţia cultelor, formând Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice, iar în instruirea tinerei generaţii un rol tot mai mare i se acorda Bisericii.

Prima iniţiativă directă a statului în învăţământul laic din Basarabia se produce în anul 1827, când guvernul rus a aprobat ***Instrucţiunea cu privire la înfiinţarea şcolilor în regiunea Basarabia*** (*subl. şi trad. A.A.*) (ПСЗРИ 1827, 995). În conformitate cu prevederile acestui document urmau să fie organizate: un gimnaziu regional, înfiinţat la 12 septembrie 1833 şi 6 şcoli ţinutale, la 1828: în Chişinău, Bălţi, Hotin, Bender, Akkerman şi Ismail, finanţate de la bugetul de stat. Se preconiza în şcolile ţinutale din oraşele Chişinău şi Bălţi să fie angajaţi profesori care să cunoască şi să predea regulile gramaticale ale limbii române datorită faptului că această limbă este dominată. Pe lângă toate indicaţiile cu referire la partea financiară a problemei, acest document prevede ca şcolile din Basarabia să fie conduse de un director special, care urma să devină şi directorul viitorului gimnaziu. De fapt, se vorbeşte despre înfiinţarea unei direcţii şcolare în Basarabia care să aibă sub auspiciile sale şcolile din acest ţinut, care va fi creată în 1828 „Direcţia şcolilor primare din Basarabia".

Deşi existau diferite tipuri de şcoli – ecleziastice şi private, primele şcoli primare, care au fost înfiinţate din iniţiativa ministerului de resort, au fost cele lancasteriene, cu instruire reciprocă. La început, ele se subordonau autorităţilor ecleziastice, iar din anul 1828, când este înfiinţată Direcţia şcolilor primare din Basarabia, ele se vor subordona concomitent şi acesteia. Începând cu anul 1835 acestea sunt administrate direct de această instituţie (Ciobotaru 1991, 179).

Toate aceste instituţii de învăţământ laice au avut la bază statutul sus-menţionat, din anul 1804.

Un rol important în evoluţia învăţământului din Basarabia l-a avut ***Statutul gimnaziilor, şcolilor ţinutale şi parohiale subordonate universităţilor din Sankt Petersburg, Moscova, Kazan şi Harkov*** (*subl. şi trad. A.A.*) (ПСЗРИ 1828, 1097), publicat la 8 decembrie 1828 şi implementat şi în Basarabia în anii 1836-1838, care a contribuit la instituirea învăţământului de castă, dar care, în acelaşi timp, a generat o ruptură între două componente ale sistemului educaţional, cel primar şi cel secundar. Această lege se referă la instituţiile de învăţământ laice din Imperiul Rus şi anulează statutul din 1804. Statutul dat identifică şi stabileşte sistemul de învăţământ laic din auspiciile ministerului de resort, iar universităţile sunt declarate centre regionale care exercitau rolul de coordonator. Şcolile primare erau subordonate supraveghetorilor de stat din cadrul şcolilor ţinutale, acestea, la rândul lor – directorului gimnaziului regional, care era şi directorul Direcţiei de învăţământ al provinciei, iar mai multe licee erau coordonate de o circumscripţie de învăţământ, care se aflau în administrarea directă a universităţii (ПСЗРИ 1828, 1099). Acest statut transformă şcolile ţinutale în şcoli primare urbane mai avansate, iar absolvenţii acestor instituţii de învăţământ nu

puteau să-şi continue studiile secundare în cadrul gimnaziului, fapt care genera curmarea continuităţii sistemului educaţional rus.

În Basarabia acest statut va fi valabil pentru învăţământul primar laic până în anul 1868, când se va aplica ucazul imperial ***Cu privire la şcolile primare pentru popor*** (*subl. şi trad. A.A.*) (ПСЗРИ 1864b, 167), publicat la 14 iulie 1864, iar pentru cel secundar – până în anul 1864, când va intra în vigoare ***Statutul gimnaziilor şi semi-gimnaziilor în autoritatea Ministerului Învăţământului Public*** (*subl. şi trad. A.A.*) (ПСЗРИ 1864a, 613), publicat la 19 noiembrie 1864.

Ca urmare a înfrângerii Imperiului Rus în Războiul Crimeii, în anul 1857, conform prevederilor Tratatului de pace semnat în cadrul Congresului de Pace de la Paris din 1856, Principatului Moldovei îi vor fi retrocedate cele trei judeţe sud-basarabene – Cahul, Bolgrad şi Ismail, restul teritoriului Basarabiei rămânând în continuare sub ocupaţie imperială rusă. Până la o analiză a prevederilor legii privind instrucţiunea publică din anul 1864 din România, vom face o scurtă retrospectivă a bazei legislative a învăţământului din Principatul Moldovei din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Ca urmare a revoluţiei de sub conducerea lui T. Vladimirescu şi a suprimării domniilor fanariote din Principatele Române, printre reprezentanţii tinerii generaţii de la Iaşi şi Bucureşti devine tot mai populară ideea învăţământului naţional în limba maternă, într-o versiune modernă. Un fervent luptător pentru aceste idealuri în Principatul Moldovei a fost Gheorghe Asachi, pedagog talentat, un ctitor iscusit de aşezăminte educaţionale şi un promotor consecvent al limbii române în învăţământ. A fost apropiat cu Ioan Sandu Sturza şi Mihail Sturza, care au susţinut multe demersuri de modernizare şi organizare a învăţământului din Principatul Moldovei. Gh. Asachi a înfiinţat un curs de inginerie cadastrală în limba română pe lângă Academia Domnească de la Iaşi, iar apoi a luat fiinţă sub auspiciile sale o şcoală de ingineri hotarnici, a reorganizat în 1820 Seminarul de la Socola, în anul 1822 a obţinut trei moşii pentru şcoala de la Trei Ierarhi, etc. În anul 1828 a fost publicată „Anaforova epitropiei şcoalelor" din Moldova, în care se insista asupra promovării limbii române în învăţământ (Banciu 2010, 37).

Ca urmare a intrării în vigoare, la 1832, a Regulamentului Organic, a fost posibilă punerea în aplicare şi a prevederilor despre instrucţiunea publică. Capitolul IX, secţia a patra, legifera învăţământul public din Principatul Moldovei prin intermediul a şapte articole (Angelescu 2004, 336). În ele se stipula: învăţământul era în îngrijirea şi „privegherea guvernului", Epitropia era organul de control şi aplicare al guvernului, care transmitea rapoartele şi sugestiile prin ministerul de interne, Epitropia învăţăturilor publice va elabora un regulament pentru organizarea tuturor şcolilor din Principatul Moldovei, diverse stipulări de înfiinţare a unor instituţii de învăţământ, cât şi un apel către concetăţeni de a jertfi pentru finanţarea înfiinţării instituţiilor de învăţământ (Angelescu 2004, 336-337). Tot în anul 1832, sub egida lui Gh. Asachi s-a inaugurat un curs pedagogic pentru învăţătorii şcolilor primare din judeţe, iar în 1834 s-a înfiinţat o şcoală elementară de fete la Iaşi (Banciu 2010, 38). În anul 1835, în Principatul Moldovei a intrat în vigoare Regulamentul şcolar alcătuit din 5 compartimente cu 234 de capitole (Bordeianu, Vladcovschi 1979, 118). În spiritul ideilor lui Gh. Asachi, acest document cuprindea divizarea şcolilor în primare, secundare şi superioare, înfiinţarea unei şcoli publice elementare de fete, organizarea unei biblioteci, trimiterea tinerilor la studii peste hotarele ţării, obligaţiunile profesorilor, materiile de studii, disciplina în instituţiile de învăţământ, notarea, examenele etc. (Manolache 1993, 17-18). Acest document va sta la baza învăţământului din Principatul Moldovei până în anii 50 ai secolului al XIX-lea, care va fi completat cu programe şcolare adoptate de Eforia din Iaşi.

La 16 iunie 1835, sub protectoratul domnitorului Mihail Sturdza şi cu ajutorul lui Gheorghe Asachi şi al altor intelectuali este înfiinţată la Iaşi Academia Mihăileană, instituţie de învăţământ de grad superior, în care au fost incluse şi clasele gimnaziale de la Trei Ierarhi (Banciu 2010, 39). Această instituţie va aplica multe idei moderne: studii în limba română, posibilitatea studiilor superioare pentru cât mai multe categorii sociale, acordarea de burse elevilor săraci şi după meritul personal, etc. Totodată, acordarea de burse în străinătate pentru pregătirea cadrelor necesare în pedagogie şi alte domenii va fi aplicată constant din anul 1835.

Revoluţia din anul 1848 din Principatele Române a constituit un vulcan al ideilor moderne şi revoluţionare în toate domeniile, care, odată erupte, nu mai puteau fi stăvilite. Implicarea întregii populaţii în procesul educaţional în limba română reprezenta o prioritate şi o normă a revoluţionarilor paşoptişti români. În Proclamaţia de la Iaşi, din 27 martie 1848, se preconiza „instruirea egală şi gratuită pentru toţi

românii", iar în toate localităţile din ţară se preconiza înfiinţarea a câte unei şcoli. În Proiectul de constituţie al lui M. Kogălniceanu se preconiza înfiinţarea unei universităţi şi altor instituţii de învăţământ medii în limba română (Manolache 1993, 139). Revoluţionarii moldoveni manifestau un interes sporit pentru învăţământ, pledând constant pentru instruirea şi educarea tuturor categoriilor sociale, pentru făurirea unei naţiuni unite şi culte, iar lupta pentru şcoala în limba română devine o idee naţională a tuturor românilor.

În anul 1851, printr-o decizie a domnitorului Gr. Alexandru Ghica a fost aprobat „Aşezământul pentru reorganizarea învăţăturilor publice în Principatul Moldovei", elaborat de o serie de personalităţi marcante ale acelor timpuri, printre care V. Alecsandri, M. Kogălniceanu, C. Hurmuzachi ş.a. (Adăniloaie 1998, 23). El prevedea instituirea învăţământului primar gratuit, dezvoltarea învăţământului de toate gradele în limba română, instruirea cadrelor didactice, elaborarea manualelor, înfiinţarea de şcoli primare la sate, inclusiv de fete (Adăniloaie 1998, 23-24), eliminarea priorităţilor pentru fiii boierilor, înfiinţate prin Regulamentul Organic şi majorarea numărului internilor fără plată, în baza situaţiei familiale şi a meritocraţiei, sistemul de învăţământ din trei cicluri: primar, secundar şi „înalt", cât şi alte prevederi (Manolache 1993, 151). Din nefericire, unele prevederi ale acestui regulament cu privire la învăţământul primar nu au fost implementate. Acest document va sta la baza viitoarei legi privind instrucţiunea publică din 1864. Şcolile care funcţionau, la 1857, în cele trei judeţe sud-basarabene, urmau a fi reorganizate în conformitate cu prevederile legislaţiei în vigoare în Principatul Moldovei, iar noile şcoli înfiinţate aveau la bază Aşezământul din 1851, cu excepţia Şcolii centrale din Bolgrad[1].

Anul 1864 a fost unul determinant pentru modernizarea învăţământului din Basarabia, atât pentru regiunea sudică, aflată sub administraţia românească, cât şi pentru cea rămasă sub ocupaţie rusă. Reformarea sistemului de învăţământ constituia o tendinţă a timpului, iar în perioada anilor 1857-1878, în Basarabia, au funcţionat două sisteme de învăţământ diferite, care se asemănau prin mai multe aspecte, însă conţineau şi deosebiri esenţiale. În Basarabia anilor 1857-1878 au existat doar două nivele de învăţământ – primar şi secundar. Chiar dacă în ţinut nu exista nici o universitate, unii tineri basarabeni au putut să-şi continue studiile peste hotarele Basarabiei. Tinerii din România, chiar aveau posibilitatea să obţină burse de studii, acordate de stat în afara ţării.

În România, reforma învăţământului a fost promovată în baza unei singure legi, promulgată de domnul Unirii, Al.I. Cuza, la 25 noiembrie 1864, sub denumirea ***Legea Instrucţiunii din 1864*** (*subl. A.A.*) (Lascar, Bibiri 1901, 9). Reformarea învăţământului printr-o singură lege se încadrează în tradiţia anterioară din domeniul educaţional al românilor, chiar dacă pentru o asemenea lege importantă era indicată o mai largă desfăşurare a ei, ori separarea nivelurilor de învăţământ prin legi diferite. Acest fapt a generat mai multe lacune şi neajunsuri ale acestei reforme, care, ulterior s-au completat cu diverse dispoziţii şi legi. Deşi criticată de mulţi oponenţi ai domnitorului, aceasta a fost prima lege organică modernă din spaţiul românesc, care a instituit obligativitatea studiilor primare, cât şi gratuitatea parţială a acestora. Totodată, prin această lege se instituie un sistem şcolar unic în România, care avea niveluri diferite de dezvoltare pe teritoriul său, iar faptul că această lege a rezistat, cu mici completări, până la sfârşitul secolului al XIX-lea, scoate în evidenţă rolul ei deosebit pentru prima perioadă de modernizare a societăţii româneşti.

În Imperiul Rus, în componenţa căruia continua să rămână cea mai mare parte a Basarabiei, reformarea învăţământului s-a efectuat prin legi diferite şi modificate ulterior, lucru care, în esenţă, bulversa sistemul educaţional rus, încă deosebit de fragil. Pentru învăţământul primar laic în perioada anilor 1864-1874 s-au adoptat trei legi, prima, mai sus menţionată – „Cu privire la şcolile primare pentru popor" (ПСЗРИ 1864a, 613), publicată la 14 iulie 1864, cea de-a doua din anul 1872 – ***Cu privire la şcolile urbane*** (*subl. şi trad. A.A.*) (ПСЗРИ 1872, 727), prin care şcolile ţinutale sunt transformate în şcoli primare urbane, şi a treia lege, care urma s-o modifice pe prima numai la 10 ani – ***Noul statut al şcolilor primare pentru popor*** (*subl. şi trad. A.A.*) (ПСЗРИ 1874, 834), publicată la 25 mai 1874. Pentru învăţământul secundar a fost elaborată legea sus-amintită: „Statutul gimnaziilor şi semi-gimnaziilor în autoritatea Ministerului Învăţământului Public" (ПСЗРИ 1864b, 167), publicat la 19 noiembrie 1864. În continuare, vom efectua o analiză comparativă a prevederilor legislative ale celor două sisteme de învăţământ pentru nivelul primar şi secundar.

[1] Această instituţie va fi organizată după un statut special, „Hrisovul caimacanului Vogoride" din 10 iunie 1858, despre care se va vorbi puţin mai la vale.

Învăţământul din România era separat de biserică, impunându-se tot mai consecvent laicizarea şcolii, iar cel primar era de trei ani (deşi această prevedere a legii nu se va aplica şi se va păstra cursul de studii de patru ani), general, parţial gratuit şi obligatoriu pentru toţi copiii cu vârsta între 7 şi 12 ani. Noua lege promovează egalitatea în drepturi între sexe în domeniul educaţional, crearea unor condiţii egale pentru întreaga populaţie privind accesul la cunoştinţe elementare, unitatea sistemului de învăţământ primar rural şi urban, etc. Şcoala rurală şi urbană românească se deosebea doar prin numărul de profesori, – unul pentru şcolile săteşti şi doi pentru cele orăşeneşti (Isar, Gudin 2004, 23), programa şcolară şi numărul anilor de studii fiind aceleaşi. Totodată, în articolul 7 se menţiona: cadrele didactice de la sate se numeau învăţători şi învăţătoare, iar cei de la oraşe institutori şi institutrise (Lascar, Bibiri 1901, 10). Toate studiile în România se efectuau în limba română, iar obiectele de studii prevăzute de lege erau: citirea şi scrierea, catehismul, noţiuni de gramatică, aritmetică elementară (cele 4 operaţiuni şi sistemul măsurilor), noţiuni de geografie, istoria patriei, noţiuni de drept administrativ, noţiuni de igienă, iar în şcolile primare pentru fete era inclus ca obiect obligatoriu de studiu – lucrul manual (Isar 2012, 153). În şcolile primare puteau să-şi facă studiile atât băieţii, cât şi fetele, iar în cazurile când comunităţile erau mai mari se organizau şcoli primare pentru fete, fenomen similar şi în Imperiul Rus.

Statutul şcolilor primare din Imperiul Rus, aprobat în 1864, nu impunea obligativitatea şi gratuitatea studiilor primare, nu stabilea numărul exact al anilor de studii şi al celui de clase, dar, cu preponderenţă au fost instituite şcoli cu o clasă şi cu trei ani de studii. Toate tipurile de şcoli primare existente, cu excepţia învăţământului la domiciliu, erau subordonate Ministerului Instrucţiunii Publice, iar cu timpul acestea se vor reorganiza doar în şcoli primare rurale şi urbane. Programa şi activitatea şcolilor primare rurale se deosebea cu mult de a celor urbane, mai ales, odată cu transformarea şcolilor ţinutale în şcoli primare urbane, cu 2-4 clase şi cu studii de 6 ani. Odată cu modificarea statutului şcolilor primare, în 1874, sunt instituite şi şcoli primare cu două clase, care erau mai avansate, fiind destinate, cu preponderenţă, pentru copiii ţăranilor înstăriţi. Toate studiile se efectuau în limba rusă, iar obiectele de studii în şcolile primare rurale erau: Religia (catehismul şi istoria sfântă), citirea pe baza cărţilor laice şi bisericeşti, scrierea, primele 4 operaţii aritmetice şi cântul bisericesc, acolo unde era posibil (ПСЗРИ 1864a, 614). În momentul aplicării acestei legi în Basarabia, la 1868, la această listă s-a mai adăugat: pentru băieţi studierea unei meserii, iar pentru fete – lucrul manual şi studiul bunelor maniere[2]. Statutul şcolilor primare din 1874, în privinţa obiectelor de studiu păstrează aceeaşi stare a lucrurilor, conform legii din 1864. În şcolile urbane erau obligatorii următoarele obiecte de studiu: religia, citirea şi scrierea, limba rusă şi citirea slavonei bisericeşti, cu traducerea în limba rusă, aritmetica, geometria practică, geografia şi istoria patriei, cu unele elemente de geografie şi istorie universală, elemente din istoria artei şi fizicii, pictură şi desen, muzica şi gimnastica (ПСЗРИ 1872, 729). Deci, exista o diferenţă mare între şcolile primare urbane şi rurale, chiar şi cele orăşeneşti se deosebeau între ele.

În şcolile primare rurale activau un învăţător şi un preot, care preda religia, iar în şcolile primare urbane era un profesor de religie şi câte un învăţător în fiecare clasă. Astfel, învăţământul primar era unul diferit şi discriminatoriu nu numai cu referire la spaţiile rural şi urban, dar şi între şcolile primare săteşti. Elementele ecleziastice erau mai pronunţate în învăţământul rusesc decât în cel românesc, deoarece statul rus implica direct Biserica în procesul educaţional.

În şcolile din România funcţiona inspecţia şcolilor primare, însă numărul revizorilor era unul mic, fapt care reducea din eficienţa acestei instituţii. În şcolile primare urbane institutorii claselor superioare îi inspectau pe ceilalţi institutori. În fiecare comună se creau comitete şcolare, care controlau instituţiile de învăţământ doar din punct de vedere administrativ (Isar 2012, 153).

În Imperiul Rus controlul era unul mai riguros şi mult mai vast. Şcolile primare erau supravegheate de consiliul ţinutal, care era alcătuit din reprezentanţi ai Ministerului Instrucţiuii Publice (directorul şcolii ţinutale – supraveghetorul de stat) şi Ministerului Afacerilor Interne (şeful poliţiei locale), cei ai Bisericii Ortodoxe, doi reprezentanţi ai consiliului zemstvei ţinutale şi câte unul din partea acelor departamente care subvenţionau şcolile primare pentru popor. În oraşe, unde funcţionau şcoli primare, finanţate din contul comunităţii orăşeneşti, se delega şi un reprezentant al obştii acelei urbe. Acest consiliu avea atribuţii largi, de la înfiinţarea şi numirea profesorilor, până la operarea destituirilor şi închiderea instituţiilor de învăţământ pe diverse motive. Prezenţa reprezentanţilor organelor de for-

[2] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 8001, f. 26-26v.

ţă în acest consiliu demonstrează, de fapt, controlul şi cenzura procesului de învăţământ din partea statului rus. Direcţia şcolilor din Basarabia, devine organul de supraveghere a procesului educaţional din ţinut, toate instituţiile de învăţământ fiind sub auspiciile sale. În conformitate cu legea din 1874, preşedintele consiliului ţinutal nu mai era ales de membrii acestuia, ci era din start numit, acesta fiind mareşalul nobilimii.

În şcoala primară românească programul de studii şi conţinutul său era elaborat de profesorii acestor instituţii, lucru stipulat prin lege, iar pentru cea basarabeană rusă în anul 1869, de către Direcţia şcolilor din Basarabia este elaborată programa de studii, cu o scurtă descriere a conţinutului. Pregătirea cadrelor didactice constituia încă o problemă serioasă în sistemul educaţional din Basarabia ţaristă, care era soluţionată de o manieră anevoioasă. În Imperiul Rus au fost fondate Institute pentru pregătirea profesorilor şcolilor orăşeneşti, şapte la număr în tot imperiul, iar în România au fost instituite şcoli normale pentru instruirea cadrelor didactice, ce-i drept, şi aici, într-un număr restrâns. Astfel, şcoala românească şi cea rusească în Basarabia se deosebeau nu numai din punct de vedere tehnic, dar şi conceptual.

Prin intermediul instituirii obligativităţii învăţământului primar în şcoala românească se introduc noţiuni noi, moderne, în sistemul educaţional, ca penalitatea părinţilor şi recensământul şcolar. Copiii de ambele sexe, cuprinşi între 8 şi 12 ani erau obligaţi să frecventeze şcolile primare, iar nerespectarea acestei prevederi a legii genera penalităţi, ce urmau a fi aplicate persoanelor responsabile pentru aceşti copii. Aceştia, după trei zile din momentul aplicării avertismentului, erau amendaţi cu 20 de parale, la oraş şi 10 parale la sate, pentru fiecare zi lipsită de copii de către Consiliul comunal, care era informat de profesori, revizori sau subrevizori. Amenda putea fi achitată în bani sau cu muncă în folosul comunei, iar legea preciza că în caz de recidivă, amenda putea fi dublată. Pentru aplicarea strictă a obligativităţii, la începutul anului şcolar se efectua un recensământ al copiilor de vârstă şcolară – o noutate în domeniul instrucţiunii publice (Popescu-Teiuşan 1963, 96). Totuşi, legea conţinea şi o stipulare, prin care părinţii care vor demonstra că copiii lor urmează studii la domiciliu sau într-o şcoală privată, nu se aplica amenda sus-menţionată. Aceste elemente modernizatoare nu se regăseau în legile instrucţiunii publice din Imperiul Rus, fapt determinat de mai multe motive: tradiţia veche în politica educaţională a statului rus, modernizarea învăţământului în corespundere cu necesităţile şi priorităţile nobilimii aristocratice şi regimului autocratic, încă slaba dezvoltare a societăţii şi a ideilor iluministe în Rusia ţaristă a anilor 60 din secolul al XIX-lea, etc.

Învăţământul primar românesc era şi parţial gratuit, datorită faptului că salariile profesorilor, materialele didactice, care pentru copiii săraci erau şi gratuite, baza materială a şcolilor erau asigurate de stat, iar restul cheltuielilor le reveneau comunelor, inclusiv asigurarea localului.

Cea mai mare importanţă a Statutului şcolilor primare pentru popor din 1864, aplicat în Basarabia în 1868 a fost, că s-au creat condiţii pentru antrenarea în procesul educaţional a copiilor ţăranilor români basarabeni, într-un număr mai mare, care până la acel moment nu au avut un cadru legal şi posibilitatea de a înfiinţa şcoli primare şi pe moşiile particularilor. Şcolile primare erau întreţinute în totalitate de comunităţile săteşti sau orăşeneşti[3], de zemstvele locale, iar numărul şcolilor primare întreţinute de la bugetul de stat era unul infim. La sfârşitul anului 1869, din cele 131 de şcoli primare, doar una era subvenţionată de stat, 18 – din contul urbelor, 76 – din contul comunităţilor săteşti etc. (Ciobotaru 1991, 299).

Sistemele educaţionale secundare din România şi Imperiul Rus conţineau şi ele multiple deosebiri între cele două strategii educaţionale. Liceele româneşti nu erau divizate în clasice, reale şi mixte ca în sistemul rusesc, în România implementându-se liceul clasic universal prin combinarea disciplinelor reale cu studiul limbilor străine. În învăţământul secundar românesc funcţionau gimnazii şi licee pentru băieţi cu 4, respectiv 7 ani de studii, iar în cel rusesc erau semi-gimnaziile şi, respectiv, gimnaziile, cu acelaşi număr de ani de studii. Liceele ruseşti constituiau o combinaţie între învăţământul secundar şi superior (institute), în oraşele mai importante, unde nu existau instituţii de învăţământ superior, dar erau necesare cadre cu studii superioare. În Basarabia nu existau asemenea instituţii de învăţământ, cel mai apropiat fiind Liceul Richelieu din Odessa, unde îşi făceau studiile mulţi tineri basarabeni.

Evidenţiat anterior, liceul român era unul unitar, o simbioză între cursurile reale şi umanitare[4], care se

[3] Excepţie fiind şcolile ţinutale, care, până la 1872, funcţionau în conformitate cu prevederile Statutului din 1828 şi finanţate de stat. Şi şcoala de două clase din Zaraşeni era finanţată din contul Vistieriei statului. ANRM, F. 2, inv. 1, d. 8001, f. 28v.

[4] Totuşi cu un evident accent pe studierea limbilor, datorită tradiţiei intelectualităţii româneşti.

explica prin consensul adoptat de intelectualitatea română după revoluţia paşoptistă şi dictată de necesităţile timpului. În articolul 93 al legii se preconiza implementarea urgentă a sistemului educaţional secundar prin instituirea de licee şi gimnazii în principalele oraşe ale ţării, un liceu fiind preconizat şi în oraşul Ismail[5]. În celelalte capitale de judeţe, nemenţionate în articol, urmau să fie înfiinţate câte un gimnaziu (Lascar, Bibiri 1901, 14). În liceele de 7 clase şi gimnaziile de 4 clase erau admişi absolvenţii ciclului primar, fără probă de admitere. Prevederile legii din România instituiau administraţia specială a liceelor şi gimnaziilor, precizându-se atribuţiile directorilor acestor instituţii, înfiinţau consiliile şcolare, domeniul de activitate şi componenţa acestora. Profesorii titulari întocmeau programa disciplinei şi o transmiteau ministrului prin intermediul directorului, care era aprobată de către Consiliul permanent. În lege nu era stipulată separarea obiectelor de studii pe clase, aceasta fiind o prerogativă a profesorului de curs şi a administraţiei instituţiilor secundare de învăţământ[6] în urma unor instrucţii ministeriale.

Obiectele de studiu pentru liceele româneşti erau: religia, limba română, latină, elenă, franceză, italiană şi germană[7], „aritmetica raţională, sistema legală a mesurilor şi greutăţilor, elemente de ţinere a registrelor", geometria, algebra, trigonometria, istoria naturală, elemente de fizică şi chimie, istoria generală şi istoria românilor, cosmografie, geografia statică, elemente de filozofie şi retorică, elemente de economie politică şi de drept administrativ, muzica şi gimnastica (Lascar, Bibiri 1901, 15). Obiectele de studiu în cadrul gimnaziului nu erau indicate în lege, dar se stipula ca planul de studiu gimnazial să fie detaşat de cel liceal, iar absolvenţilor gimnaziilor să li se elibereze o diplomă, astfel creându-se două trepte de sine stătătoare, cel liceal fiind o continuare a primului, unde o parte din discipline erau reluate. Absolvirea cursului de liceu sau de gimnaziu avea loc printr-un examen general, care se producea în incita instituţiei de învăţământ, în faţa unei comisii, care era prezidată de directori sau rectorii universităţii (Popescu-Teiuşan 1963, 74).

Legea Instrucţiunii Publice din 1864 prevedea funcţionarea pe lângă licee a internatelor conduse de directorii de liceu, care erau ajutaţi de adjuncţii lor şi de repetitori pentru supraveghere şi în care erau admişi bursierii statului şi cei la contract. Se stipulau şi criteriile, în baza cărora se ofereau burse pentru elevi: în baza actelor de stare materială dar şi în baza meritocraţiei.

Înainte de a elucida prevederile instrucţiunii secundare de fete, care în sudul Basarabiei nici nu a existat, ne vom referi succint la evidenţierea celor câteva instituţii secundare din această regiune. La 1858 este înfiinţată Şcoala centrală din Bolgrad, în baza Hrisovului caimacanului Vogoride, din 10 iunie 1858. Această instituţie de învăţământ, înfiinţată la insistenţa nobililor bulgari şi sub presiunea Imperiului Rus, constituia o imitare a sistemul educaţional basarabean ţarist, cu anumite modificări. Ea nu se încadra în reforma instrucţiunii din 1864 şi continua să funcţioneze în baza Hrisovului sus-menţionat. Pe lângă Şcoala centrală din Bolgrad funcţiona şi un Comitet de inspecţie, condus de nobili bulgari, care avea sub supravegherea lor toate şcolile din coloniile sud-basarabene. În domeniul procesului educaţional, Şcoala centrală din Bolgrad foarte greu se reforma după noile cerinţe ale legii – abia la 1876 ea aprobă programa de studii de liceu, cu adăugarea „limbilor bulgară şi slavă şi a Ştiinţelor Comerciale, prevăzute în Hrisov" (Solcanu 2013, 298). Elevii erau admişi în această instituţie, o perioadă îndelungată, fără studiile primare, iar studiile obţinute de ei nu erau o bună perioadă de timp recunoscute prin diplomele eliberate de această instituţie. Ea nu avea un statut bine definit, fiind utilizată şi noţiunea de gimnaziu, chiar dacă avea cursul de studiu de 7 ani (Solcanu 2013, 295-297). Deşi avea cel mai mare buget din toate liceele din România, datorită colectării impozitelor din vinderea drepturilor de pescuit în câteva lacuri, din dreptul de exploatare a podului plutitor de peste Ialpug şi a crâşmelor din sudul Basarabiei, aceasta rămânea cel mai înapoiat „liceu" din ţară. O atare stare a lucrurilor va fi redresată abia spre sfârşitul administraţiei româneşti în cele trei judeţe sud-basarabene. Totodată, gimnaziul din Ismail, la înfiinţarea sa din anul 1875, a fost racordat la legea instrucţiunii publice din anul 1864. Cât priveşte Seminarul din Ismail, el a fost o instituţie de învăţământ ecleziastică, care s-a racordat la legea susmenţionată, iar Şcoala Normală din acelaşi oraş a

[5] Din păcate, această prevedere nu se va aplica, îla Ismail fiind înfiinţat un gimnaziu în 1875.

[6] Multe programe şcolare ale liceelor şi gimnaziilor din România erau editate la tipografie în urma aprobării din partea ministerului.

[7] După opinia lui Nicolae Isar, toate limbile străine erau facultative, cu excepţia celei elene, însă Ilie Popescu Teiuşan consideră că doar italiana şi germana sunt facultative. În textul legii, în articolul 118 se precizează: „Tote limbile sunt facultative, afară de cea elenă, francesă şi latină...", româna fiind obligatorie în şcolile româneşti.

activat o perioadă foarte scurtă pentru a influenţa învăţământul din sudul Basarabiei, fiind înfiinţată la 1877, iar în 1878 aceasta a fost transferată la Galaţi, împreună cu seminarul de aici.

Învăţământul secundar pentru fete din România se efectua în cadrul şcolilor secundare de fete, în care studiile durau 5 ani şi prevederile legislative erau evidenţiate în articolele 184-198, capitolul III, secţiunea a doua (Lascăr 1901, 19). În Basarabia fuseseră înfiinţate câteva pensioane private pentru fete, dar şcoli secundare de fete nu au fost instituite. Din lipsă de spaţiu şi de timp nu vom detalia acest subiect, cu promisiunea că vom reveni într-un studiu aparte.

Reforma învăţământului secundar în Imperiul Rus s-a efectuat prin legea anterior menţionată: Statutul gimnaziilor şi semi-gimnaziilor în autoritatea Ministerului Instrucţiunii Publice, din 19 noiembrie 1864. Conform acestui statut, în Imperiul Rus existau două tipuri de instituţii de învăţământ secundar: gimnaziile de 7 ani şi semi-gimnaziile cu 4 ani de studii, care includeau primele 4 clase ale gimnaziilor. Gimnaziile, ca şi semi-gimnaziile, erau de două tipuri: clasice – cu predarea limbilor clasice – elena şi latina, şi reale – fără predarea limbilor vechi. Totodată, se admitea un nou tip, o simbioză din cele sus-menţionate – gimnazii semi-clasice, în care se preda doar o singură limbă veche. După reformarea gimnaziului regional din Chişinău, singura instituţie secundară laică din Basarabia de sub ocupaţia imperială rusă la acea vreme, acesta va deveni gimnaziu semi-clasic, cu predarea limbii latine (Ciobanu 1991, 304).

Gimnaziile şi semi-gimnaziile din Imperiul Rus, conform reformei sus-menţionate, fuseseră înfiinţate prin ordinul ministerului şi se aflau sub auspiciile circumscripţiei de învăţământ a regiunii din care făceau parte. Aceste instituţii erau subvenţionate de la bugetul de stat şi din contul persoanelor private sau al comunităţilor, iar ultimele făceau parte din categoria instituţiilor de învăţământ private. În lege se specifica componenţa statelor de personal şi atribuţiile acestora, care rămâneau aceleaşi, cu excepţia că în semi-gimnazii nu exista funcţia de director, atribuţiile acestuia fiind exercitate de inspector. În fiecare instituţie de învăţământ secundară se instituiau consiliile pedagogice, care deţineau atribuţii largi în domeniul educativ şi cel administrativ. Totodată, în cadrul gimnaziilor şi semi-gimnaziilor erau înfiinţate pensionate – internate, unde erau plasaţi elevii primelor patru clase gimnaziale şi elevii semi-gimnaziilor.

Programa de studii pentru gimnazii era una specific pentru fiecare profil. În cele clasice aceasta includea: religia; limba rusă, cu cea bisericească slavă şi cea slavă; limbile latină şi elenă; matematica; fizica şi cosmografia; istoria; geografia; istoria naturală; limba franceză şi cea germană[8]; caligrafia, desenul şi pictura. Programa de studii în cadrul gimnaziilor cu profil real includea: religia; limba rusă, cu cea bisericească slavă şi cea slavă; istoria; geografia; caligrafia, matematica; istoria naturală cuplată cu chimia; fizica şi cosmografia; limbile germană şi franceză – ambele fiind obligatorii. Programa de studii pentru semi-gimnaziile clasice şi reale era identică cu cea pentru primele 4 clase ale gimnaziilor clasice sau reale. Numărul orelor pentru fiecare obiect de studiu, cât şi distribuirea lor pe clase se efectua după un tabel aparte, care era anexă a legii, ce rămânea în linii generale neschimbat (ПСЗРИ 1864b, 171). Astfel, programele de studii ale celor două sisteme de învăţământ secundar – românesc şi rusesc se deosebeau sub aspect conceptual şi tehnic, primul fiind mai modern, incluzând obiecte de studii practice şi necesare, în concordanţă cu noile cerinţe, care urma să contribuie la dezvoltarea iniţiativei şi responsabilităţii cadrelor didactice, pe când în cel ţarist se observă menţinerea rigorilor vechi şi cenzura, controlul riguros al statului asupra procesului educaţional. Multe metode erau perimate, se utiliza în continuare metoda mecanică de învăţare, se păstrau pedepsele corporale pentru primele 4 clase de gimnaziu precum şi în semi-gimnazii, iar statul avea puţine centre de pregătire şi dezvoltare profesională a profesorilor de gimnaziu.

Elevii instituţiilor de învăţământ secundare din Imperiul Rus erau admişi la studii în baza cererii pe numele conducătorului instituţiei, a adeverinţei de naştere, a unui certificat medical emis de medicul instituţiei şi în urma susţinerii unui test pentru aprecierea cunoştinţelor (ПСЗРИ 1864b, 172). Nu era specificată necesitatea adeverinţei de studii primare, lucru ce pare subînţeles prin cunoştinţele pe care trebuia să le deţină candidatul. Studiile erau contra plată, însă statul oferea scutiri pentru achitarea taxei pentru studii şi burse, în special pentru elevii ce proveneau din familii sărace, luându-se în consideraţie şi principiul meritelor personale. O abordare similară era caracteristică şi pentru sistemul de învăţământ românesc.

Absolvenţii gimnaziilor şi semi-gimnaziilor li se elibera un atestat cu sigiliul instituţiei de învăţământ,

[8] În lege se menţiona că în gimnaziile clasice era obligatorie doar una din cele două limbi moderne.

ce conţinea semnăturile membrilor Consiliului pedagogic, iar cei care se evidenţiaseră în cadrul procesului de învăţământ, erau decoraţi cu medalii de aur şi de argint pentru rezultatele remarcabile la învăţătură. Absolvenţii gimnaziilor medaliaţi erau angajaţi în administraţia civilă, indiferent de starea socială, într-o funcţie mai avansată. Absolvenţii semi-gimnaziilor şi cei care aveau finisate studiile de primele patru clase de gimnaziu, în cazul când erau angajaţi în administraţia civilă, li se oferea, fără probă de concurs, prima clasă în ierarhia funcţionarilor. Absolvenţii gimnaziilor sau cei care dispuneau de adeverinţă, care certifica faptul că au frecventat întreg cursul liceal, dispuneau de dreptul de a fi admişi la universităţi şi şcoli superioare profesionale etc. (ПСЗРИ 1864b, 179).

Noul Statut stipula înzestrarea gimnaziilor cu biblioteci, cabinet de fizică, material pentru istoria naturală şi hărţi de geografie, o sală de gimnastică şi o clasă de muzică, iar în cele reale – suplimentar se preconiza şi un laborator de chimie. Asemenea prevederi conţinea şi Legea Instrucţiunii Publice şi pentru liceele şi gimnaziile româneşti. Semi-gimnaziile de asemenea urmau să deţină acelaşi arsenal de instrumentariu, cu excepţia cabinetului de fizică şi a laboratorului de chimie (ПСЗРИ 1864b, 172).

Textul Statutului mai conţinea şi alte menţiuni cu referire la activitatea consiliilor pedagogice şi atribuţiile acestora, la examenele de absolvire, la procesul de învăţământ, dar şi alte prevederi, care constituiau premisele funcţionării sistemului de învăţământ secundar din Basarabia.

Prin intermediul acestui studiu comparativ am intenţionat să scoatem în evidenţă principalele prevederi ale legislaţiei din România şi Imperiul Rus în domeniul învăţământului primar şi secundar laic instituite prin reformele din anul 1864, care au avut un impact important asupra evoluţiei învăţământului basarabean. De menţionat este faptul că cele trei reforme de bază au fost iniţiate în spiritul epocii şi al ideilor care erau împărtăşite de oamenii politici ai vremii şi trebuie tratate ca atare. În Rusia funcţiona un sistem politic, cu reminiscenţe arhaice, absolutist şi totalitar, care suporta primele măsuri de modernizare, iar în Principatele Române, care au alcătuit România, elemente de modernitate în domeniul învăţământului au fost înregistrate cu câţiva zeci de ani mai devreme, fapt care a facilitat o reformă a instrucţiei publice mai avansată şi mai modernă, cu elemente democratice, în spirit naţional românesc.

Reformele din domeniul instrucţiunii publice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea din România şi Imperiul Rus au condus la impulsionarea dezvoltării reţelei de şcoli din Basarabia şi au avut drept urmare o diferenţiere pronunţată a caracterului instruirii în cele două ţări. Şcoala din sudul Basarabiei a avut un caracter naţional românesc, cu elemente moderne, în timp ce în Imperiul Rus a fost impusă dogma, promovată deznaţionalizarea şi separarea instruirii pe caste.

În consecinţă, reformele sus-menţionate au produs efecte importante asupra evoluţiei învăţământului din Basarabia pentru o perioadă mai lungă. Pe de o parte, s-a aprofundat politica de rusificare impusă şi prin intermediul învăţământului de autorităţile imperiale de ocupaţie, iar pe de altă parte, autorităţile române au instituit un sistem naţional românesc de instruire în cele trei judeţe sud-basarabene: Cahul, Bolgrad şi Ismail, producând metamorfoze în cadrul populaţiei basarabene, care au fost vizibile un timp îndelungat.

Bibliografie

Adăniloaie 1998: N. Adăniloaie, Istoria învăţământului primar (1859-1918) (Bucureşti 1998).

Angelescu 2004: C.C. Angelescu (coord.), Regulamentul Organic al Moldovei, realizat de Vitcu Dumitru şi Bădărău Gabriel (Iaşi 2004).

Banciu 2010: J. Banciu, Istoria Învăţământului din România de la primele începuturi până în anul 1990 (Bucureşti 2010).

Bordeianu, Vladcovschi 1979: M. Bordeianu, P. Vladcovschi, Învăţământul Românesc în date (Iaşi 1979).

Ciobotaru 1991: T.T. Ciobotaru (coord.), Istoria învăţămîntului şi gîndirii pedagogice în Moldova (Chişinău 1991).

Isar 2012: N. Isar, Şcoala şi biserica în societatea românească (1800-1914). Studii (Bucureşti 2012).

Isar, Gudin 2004: N. Isar, C. Gudin, Din Istoria politicii şcolare româneşte. Problemele învăţământului în dezbaterile Parlamentului (1864-1899) (Bucureşti 2004).

Lascar, Bibiri 1901: C. Lascar, I. Bibiri, Colecţiunea legilor, regulamentelor, programelor şi diferitelor decisiuni şi dispoziţiuni generale ale acestui departament de la 1864-1901 (Bucureşti 1901).

Manolache 1993: A. Manolache (coord.), Istoria Învăţământului din România, vol. II (1821-1918) (Bucureşti 1993).

Pascu 1983: Ş. Pascu, Istoria învăţămîntului din România, vol. I (de la origini pînă la 1821) (Bucureşti 1983).

Popescu-Teiuşan 1963: I. Popescu-Teiuşan, Contribuţii la studiul legislaţiei şcolare româneşti. Legea Instrucţiunii Publice din 1864 (Bucureşti 1963).

Solcanu 2013: I.I. Solcanu, Şcoala românească în judeţele Cahul, Bolgrad şi Ismail pe durata reîntrupării la Principatele Române (1857-1878) (Bucureşti 2013).

Крачун 1985: Т.А. Крачун, Развитие школы и педагогической мысли в Молдавии (Кишинев 1985).

ПСЗРИ 1808-1809: Полное собрание законов Российской империи, с 1649, том 30 (1808-1809): Законы (22737 - 24063), закон 23122 (Санкт Петербург 1830).

ПСЗРИ 1804-1805: Полное собрание законов Российской империи, с 1649, том 28 (1804-1805): Законы (21112 - 21982), закон 21501 (Санкт Петербург 1830).

ПСЗРИ 1827: Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе, том 2 (1827): Законы (800-1676), закон 1520 (Санкт Петербург 1830).

ПСЗРИ 1828: Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе, том 3 (1828): Законы (1677-2574), закон 2502 (Санкт Петербург 1830).

ПСЗРИ 1864a: Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе, том 39 (1864). Отделение I: Законы (40457-41318), закон 41068 (Санкт Петербург 1867).

ПСЗРИ 1864b: Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе, том 39 (1864). Отделение II: Законы (41319-41641), закон 41472 (Санкт Петербург 1867).

ПСЗРИ 1872: Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе, том 47 (1872). Отделение I: Законы (50383-51051), закон 50909 (Санкт Петербург 1875).

ПСЗРИ 1874: Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе, том 49 (1874). Отделение I: Законы (52982-53684), закон 53574 (Санкт Петербург 1876).

The legislative basis of laic primary and secondary education in Bessarabia during 1857-1878

Abstract

The article presents the evolution of legislation in the field of education in Bessarabia in the period of 1812-1875, with a brief introduction to the educational legislation of the Principality of Moldavia in the second half of the 18th century - the first half of the 19th century in terms of its influence on the Bessarabian educational system in 1857-1878. Particular attention is given to reforms in the field of public education in the second half of the 19th century in the United Principalities of Moldavia and Wallachia (later Romania) and the Russian Empire, which started in 1864 the very important process of evolution of primary and secondary secular education in the territory of Bessarabia. In order to highlight the main aspects and features of the Romanian and Russian educational systems influenced the elementary school in Bessarabia the article presents a practical part of reforms rather than the theoretical one. This article is a study of the evolution of education from a historical point of view, being based on a comparison of the two systems of primary and secondary education in Bessarabia in the period of 1857-1878. This comparison will highlight the similarities and differences between the two systems of education, which influenced the Bessarabian society in the second half of the 19th century.

Законодательная база начального и среднего светского образования в Бессарабии в 1857-1878 гг.

Резюме

В статье представлена эволюция законодательства в области образования в Бессарабии в период 1812-1875 гг., с кратким введением в законодательство Молдавского княжества в области образования во второй половине XVIII века - первой половине XIX-го века и освещением его влияния на бессарабскую систему образования в период 1857-1878 гг. Особое внимание уделяется реформам в области народного образования во второй половине XIX века в Объединенных княжествах Молдавии и Валахии (впоследствии Румынии) и Российской империи. Процесс реформирования, важный для начального и среднего светского образования на территории Бессарабии, начинается в 1864 году. Чтобы выделить основные аспекты и особенности румынской и русской образовательных систем, повлиявших на начальную школу в Бессарабии, в статье представлена не теоретическая, а практическая часть введения реформ. Эта статья является исследованием эволюции образования с исторической точки зрения, осуществляемым на основе сравнения двух систем начального и среднего образования в Бессарабии в период 1857-1878 гг. Данное сравнение позволит выделить сходства и различия двух систем образования, оказавших влияние на бессарабское общество второй половины XIX века.

06.01.2015

Alexandru Argint, Institutul de Istorie al AŞM, str. 31 August 1989, 82, MD-2012, Chişinău, Republica Moldova, e-mail: alexandru.silver@gmail.com

IOAN HALIPPA, CERCETĂTOR PASIONAT AL ISTORIEI BASARABIEI

Dinu Poştarencu

În calitatea sa de istoric, arhivist şi redactor, Ioan Halippa este unul dintre puţinii oameni de ştiinţă pe care i-a avut Basarabia în perioada dominaţiei ţariste, această situaţie fiind o consecinţă, în primul rând, a lipsei în provincie, pe parcursul perioadei respective, a unui centru universitar. Graţie editării, mai cu seamă, a celor trei volume de studii ale Comisiei Ştiinţifice Guberniale a Arhivelor Basarabiei (I volum a apărut în 1900, vol. II – în 1902, vol. III – în 1907), la care a contribuit substanţial ca autor şi redactor, el se înscrie printre cercetătorii care au studiat istoria Basarabiei. Iar ca arhivist s-a manifestat cu prisosinţă atât prin valorificarea fondului de arhivă cunoscut sub denumirea de *Arhiva senatorilor de la Chişinău*[1], cât şi prin publicarea unui şir de documente vechi. În 1904, apreciindu-i aportul la justa valoare, eminentul istoric Nicolae Iorga i-a atribuit lui Ioan Halippa calificativul „arhivarul", „care a tipărit două volume groase de acte, unele româneşti, cu privire la trecutul Basarabiei" (Iorga 1995, 82).

În linii generale, despre Ioan Halippa şi opera acestuia s-a scris puţin. Semnalăm în acest sens articolele semnate de Gheorghe Bezviconi (1942, 1-10), Iurie Colesnic (1993, 52-57), Vasile Malanețchi (1999, 39-50), Ana Grițco (1999, 53-57). Remarcăm însă că unele aspecte ale biografiei şi creaţiei lui Ioan Halippa rămân până în prezent neelucidate.

Având în vedere această constatare, ne-am propus să expunem o serie de informaţii referitoare la ascendenţa lui Ioan Halippa, să precizăm data naşterii a acestui savant notoriu, să-i detaliem biografia, în măsura în care ne permit sursele din epocă, să-l înfăţişăm ca istoric, trecând în revistă studiile pe care le-a semnat.

Ascendenţa. La 1816, străbunicul său, Ştefan al lui Grigore Halipa[2], era preot la biserica Sfinţilor Mai Marilor Voievozi din satul Cubolta, ţinutul Soroca[3].

În lista slujitorilor bisericii Sfinţilor Arhangheli Mihail şi Gavriil din Cubolta, judeţul Iaşi[4], întocmită la 2 aprilie 1835, este indicată următoarea componenţă a familiei preotului Ştefan Grigore Halipa, care avea vârsta de 63 de ani: fiii Gheorghe (de 21 de ani) şi Agapie (de 19 ani) şi fiica Maria (de 28 de ani). Funcţia de pălămar o exercita fiul acestui preot, Ioan Halipa, de 26 de ani, căsătorit cu Teodosia, de 23 de ani, care creşteau o fiică pe nume Elena, de 4 ani. În listă mai figurează şi membrii familiei decedatului preot Ioan Halipa: soţia acestuia, Maria, de 44 de ani, şi copiii: Iacob (de 21 de ani), Elena (de 18 ani) şi Ioan (de 16 ani)[5].

În statul personal al paracliserului Ioan Ştefan Halipa, întocmit în 1840, este notat că el citeşte şi cântă „de mijloc"[6].

Din „Vedomoste[7] pentru biserica Sfinţilor Voievozi din satul Cubolta, uezdul[8] Sorocii, pe anul 1843" aflăm că în acest an, „ponomariul"[9] Ioan Ştefan Halipa avea 33 de ani, era fecior de preot, fără studii seminariale. Prin „ucazul[10] Consistoriului Duhovnicesc a Chişinăului" din 30 septembrie 1831, el a fost rânduit „ponomar" la această biserică. Soţia sa, Teodosia Timofeevna, avea 31 de ani. Copiii lor: Elena (de 11 ani), Alexandru

[1] Fondul 1 al Arhivei Naţionale a Republicii Moldova.

[2] În registrele parohiale de stare civilă ale bisericii din satul Cubolta, numele de familie al ascendenţilor lui Ioan Halippa, inclusiv al tatălui său, este scris cu o singură literă *p*.

[3] ANRM, F. 211, inv. 1, d. 10 (registrul de stare civilă al bisericii din satul Cubolta).

[4] Suprimat în 1818, ţinutul Soroca a fost reînfiinţat în 1836.

[5] ANRM, F. 134, inv. 2, d. 120, f. 324v-325. În 1908, în satul Rudi din judeţul Soroca locuia cetăţeanul de onoare de viţă Petru Halippa, născut la 26 iunie 1855 şi botezat la biserica Sf. Treime din acest sat, avându-i ca părinţi pe locuitorii satului Samoleuca Ştefan Adam Halipa şi Teodosia. Tatăl său, Ştefan Adam Halipa, era nepotul preotului Ştefan Halipa din satul Cubolta (ANRM, F. 6, inv. 5, d. 586, f. 12-14).

[6] ANRM, F. 208, inv. 16, d. 1a, f. 39v.

[7] Vedomoste (rusism) – listă, tabel, situaţie. În cazul de faţă: chestionar cu răspunsuri referitoare la biserică.

[8] Uezd (rusism) – judeţ.

[9] Ponomari (rusism) – paracliser.

[10] Ucaz (rusism) – ordin, decret.

(de 8 ani), Nicolae (de 4 ani, născut la 2 februarie 1840) şi Gheorghe (de 1 an). În acest timp, preotului Ştefan Gr. Halipa, de 91 de ani, era în afară de „şţat”[11]: la 17 octombrie 1840, „din pricina bătrâneţii, s-au uvolnit[12] afară din şţat. Trăieşte întru a sa casă”[13].

Copiii paracliserului Ioan Ştefan Halipa şi ai soţiei acestuia, Teodosia, enumeraţi în formularul cu date referitoare la slujitorii bisericii din Cubolta din anul 1849: Elena (de 17 ani), Alexandru (de 14 ani), Nicolae (de 10 ani), Ecaterina (de 4 ani) şi Vasile (de 1 an). Tot aici este scris că primii trei copii „carte nu învaţă”[14].

În 1859, Ioan Şţ. Halipa slujea în calitate de cântăreţ la biserica din Cubolta. La 8 februarie al acestui an, fiind în vârstă de 50 de ani, el s-a căsătorit a doua oară cu ţăranca văduvă Ioana Moraru, de 38 de ani, din satul Hăsnăşenii Mici[15], care, la 13 mai 1861, i-a adus pe lume un băiat pe nume Alexandru[16].

La 16 decembrie 1863, a decedat de tifos paracliserul de la biserica Sf. Arhangheli Mihail şi Gavriil din satul Cubolta, Ioan Şţ. Halipa[17], în al cărui loc, la 29 ianuarie 1864, a fost numit fiul acestuia, Nicolae Halipa[18].

Totodată, Nicolae Halipa se căsătoreşte cu Paraschiva (1846 – 26 februarie 1918), fiica preotului Dumitru Ţau[19] din satul Gvozdova (Vozdu), judeţul Soroca, care, pe data de 20 septembrie 1866, a adus pe lume o fetiţă, botezată cu numele Maria[20].

În formularele de serviciu ale clericilor de la biserica Sf. Elisaveta din Cubolta (biserica nouă, cu acest hram, a fost zidită în anii 1865-1869, cu sârguinţa moşierului Ştefan Leonard[21]) pe anul 1874 este notat că paracliserul Nicolae Ioan Halipa, în vârstă de 34 de ani, „citeşte şi cântă destul de bine, cunoaşte slab catehismul”. Soţia sa, Paraschiva, avea vârsta de 28 de ani. Copiii lor: Maria, de 8 ani, şi Ioan, de 4 ani[22]. În acest timp, funcţia de preot la biserica din Cubolta o exercita Gheorghe Ioan Cerchez[23], iar cea de dascăl – Gheorghe Captarenco[24].

În 1877, Nicolae Halipa avea un alt statut în cadrul bisericii Sf. Elisaveta din Cubolta: paracliser în afara statelor de plată[25].

La 1 august (stil vechi) 1883, familia cuplului Nicolae şi Paraschiva Halipa a devenit mai numeroasă: s-a născut fiul Pantelimon[26], viitorul militant pentru cauza naţională a românilor basarabeni din anii stăpânirii ţariste.

Intervine o modificare şi în cariera de slujitor bisericesc a lui Nicolae Halipa: el devine cântăreţ la biserica din satul natal. În această calitate, Nicolae Halipa este menţionat în registrul parohial de stare civilă al bisericii din satul Cubolta pe anul 1886, alături de alţi doi dascăli care slujeau aici[27].

Prin dispoziţia eparhială din 14 martie 1895, dascălii peste schemă de la biserica din Cubolta, Gheorghe Captarenco şi Nicolae Halipa, au fost puşi în disponibilitate (KEB 1895).

În ziua de 23 iulie 1900, la biserica Sf. Elisaveta din Cubolta a fost oficiată cununia cântăreţului de la biserica satului Cucioaia, judeţul Bălţi, Filip Andrei Luncan, de 28 de ani, cu Xenia, de 22 de

[11] Şţat (cuvânt rusesc) – stat, schemă.
[12] Uvolnit (rusism) – a-şi da demisia.
[13] ANRM, F. 211, inv. 6, d. 20, f. 46. Tot aici se menţionează că biserica a fost zidită în „anul 1794, prin sârguinţa poporănilor. Făcută este de lemn, lipită cu lut, acoperită cu şindilă, cu deosăbită clopotniţă pe patru stâlpi de lemn, veche”. Preot, la 1843, era Chirică Constantin Vartic, fiu de preot, iar dascăl – Gheorghe Teodor Moroşanu, la fel fiu de preot. Informaţii similare despre paracliserul Ioan Şţ. Halipa extragem şi din statele lui personale, întocmite în 1840 (ANRM, F. 211, inv. 6, d. 145, f. 39v) şi 1841 (ANRM, F. 208, inv. 16, d. 1, f. 45v-46).
[14] ANRM, F. 208, inv. 16, d. 4, f. 263v.
[15] ANRM, F. 211, inv. 6, d. 81 (registrul de stare civilă al bisericii din satul Cubolta).
[16] ANRM, F. 211, inv. 6, d. 90 (registrul de stare civilă al bisericii din satul Cubolta).
[17] ANRM, F. 211, inv. 6, d. 99 (registrul de stare civilă al bisericii din satul Cubolta).
[18] ANRM, F. 208, inv. 16, d. 49, f. 3v-4.
[19] În 1852, preotul Dumitru al lui Damian Ţaul de la biserica din satul Vozdu avea 37 de ani. Era fiu de preot, fără studii seminariale. Începând din 1838, el a exercitat funcţia de dascăl la biserica din Rubleniţa, judeţul Soroca. În 1851 este hirotonit diacon şi numit în postul de dascăl al bisericii din Vozdu, iar la 29 iunie 1852 este ridicat la treapta de preot pentru această biserică. Soţia sa, Elena, avea în 1852 34 de ani. Copiii lor: Paraschiva, de 9 ani, Maria, de 8 ani, Ana, de 6 ani, şi Gheorghe, de 5 ani (ANRM, F. 208, inv. 16, d. 5, f. 530v-531).
[20] ANRM, F. 211, inv. 6, d. 110 (registrul de stare civilă al bisericii din satul Cubolta).
[21] ANRM, F. 208, inv. 16, d. 49, f. 1.
[22] ANRM, F. 208, inv. 16, d. 49, f. 3v-4.
[23] Preotul Gheorghe Ioan Cerchez, în vârstă de 30 de ani (în 1874), era absolvent al Seminarului Teologic din Chişinău. La 30 august 1869, el a fost hirotonit preot pentru biserica din Cubolta (ANRM, F. 208, inv. 16, d. 49, f. 2v-3).
[24] Gheorghe Captarenco, fiu de preot, exercita funcţia de dascăl la biserica din Cubolta de la 29 noiembrie 1853 (ANRM, F. 208, inv. 16, d. 49, f. 2v-3).
[25] ANRM, F. 211, inv. 15, d. 27 (registrul de stare civilă al bisericii din satul Cubolta).
[26] ANRM, F. 211, inv. 6, d. 198, f. 115v-116.
[27] ANRM, F. 211, inv. 6, d. 201 (registrul de stare civilă al bisericii din satul Cubolta).

ani, fiica paracliserului peste schemă de biserică din Cubolta, Nicolae Halipa[28].

Nicolae Ioan Halipa a decedat pe data de 14 august 1917, la vârsta de 75 de ani, fiind prohodit de preotul Xenofont Nicolaev[29].

Ioan Halippa. Mai întâi de toate, este necesar de precizat data naşterii lui Ioan Halippa. Într-o serie de publicaţii, începând cu lucrarea lui P.A. Lotoţki din 1913 (Лотоцкий 1913, 94), este indicat că el s-a născut la 4 ianuarie 1871 (stil vechi).

Consultând însă registrul parohial de stare civilă pe anul 1871 al bisericii Sfinţilor Arhangheli Mihail şi Gavriil din satul Cubolta, constatăm următoarele: la 7 ianuarie s-a născut pruncul Ioan, părinţii săi fiind paracliserul de la această biserică, Nicolae Ioan Halipa, şi soţia sa, Paraschiva. Naşi ai nou-născutului au fost: Emilia, soţia preotului Gheorghe Cerchez de la biserica din Cubolta şi şeful de plasă, Hariton Boldescu[30]. Această dată a naşterii viitorului istoric basarabean figurează şi în registrele matricole[31] ale Seminarului Teologic din Chişinău, pe când el îşi făcea studiile aici, la fel şi în atestatul de absolvire a instituţiei respective[32].

Aşadar, fiind indicată, în 1913, data naşterii a lui Ioan Halippa, autorul lucrării, P.A. Lotoţki, sau tipograful a comis, evident, o greşeală mecanică, din simplul motiv că cifrele 4 şi 7, în funcţie de scrierea lor, uşor pot fi confundate.

Încheind, în anul 1885, învăţătura la Şcoala Duhovnicească din Edineţ, Ioan Halippa s-a înscris la Seminarul Teologic din Chişinău. După şase ani de studii (1885-1891) la seminar, el a absolvit această instituţie de învăţământ ecleziastic cu următoarele note (conform sistemului de cinci puncte, aplicat în Rusia), trecute în atestatul său: tălmăcirea Sf. Scripturi – 5, istoria biblică – 5, istoria bisericească generală – 5, istoria Bisericii ruse – 5, disciplinele teologice (obiectul de bază – 5, teologia dogmatică – 5, teologia etică – 5, teologia comparativă – 5), istoria şi demascarea schismei ruse – 5, călăuza practică a preotului – 5, gomiletica – 5, liturghia – 4, literatura rusă – 5, istoria literaturii ruse – 5, istoria civilă universală – 4, istoria civilă a Rusiei – 5, algebra – 5, geometria şi pascalia – 5, fizica – 5, logica – 5, psihologia – 5, bazele elementare şi istoria concisă a filozofiei – 4, didactica – 5, limba latină – 5, limba greacă – 5, limba germană – 4, limba evreiască (ebraică) – 5, cântul bisericesc – 5, învăţătura despre neoiudaism – 5[33]. Deci, din numărul de 29 de note, înscrise în atestat, majoritatea absolută sunt note maximale, cu excepţia a patru note de 4.

Apoi, viitorul om de ştiinţă a urmat cursul Academiei Teologice din Kiev, pe care a terminat-o în anul 1895.

În 1896, Ioan Halippa, candidat în teologie, exercita funcţia de pedagog[34] la Şcoala Duhovnicească din Chişinău. La 20 septembrie 1896, lui i s-au acordat şi orele de religie în clasa întâi a Şcolii Eparhiale de Fete din Chişinău (KEB 1898, 70).

La 27 ianuarie 1897, Ioan Halippa este eliberat din funcţia de profesor de religie, pe care o exercita la Şcoala Eparhială de Fete din Chişinău, în legătură cu desemnarea lui în calitate de ajutor de inspector la Seminarul Teologic din Chişinău (KEB 1898, 71).

Prin intermediul organului Eparhiei Chişinăului şi Hotinului din 15 august 1902, cititorii au fost anunţaţi despre apariţia *Studiilor Comisiei Ştiinţifice Guberniale a Arhivelor Basarabiei*, sub redacţia lui Ioan Halippa (KEB 1902b, 352).

La 6 iulie 1905, tutorele Circumscripţiei de Învăţământ Odesa i-a expediat rectorului Seminarului Teologic din Chişinău o adresă, prin care i-a adus la cunoştinţă că el, de comun acord cu direcţia centrală de învăţământ teologic, l-a numit pe ajutorul inspectorului de la Seminarul Teologic din Chişinău, Ioan Halippa, în calitate de inspector al şcolilor din judeţul Novomoskovsk[35]. Din acest motiv, prin petiţia din 14 iulie 1905, înaintată Direcţiei Seminarului Teologic din Chişinău, I. Halippa, care deţinea rangul civil de clasa a VII-a[36], a solicitat să fie eliberat din funcţie[37]. Peste scurtă vreme, la 4 august 1905, Cancelaria ober-procurorului al Sinodului Bisericii Ortodoxe Ruse l-a înştiinţat pe episcopul Vladimir al Chişinăului şi

[28] ANRM, F. 211, inv. 6, d. 344 (registrul de stare civilă al bisericii din satul Cubolta).
[29] Arhiva Actelor de Stare Civilă de la Chişinău.
[30] ANRM, F. 211, inv. 15, d. 4 (registrul de stare civilă al bisericii din satul Cubolta).
[31] ANRM, F. 1862, inv. 9, d. 487, f. 29v (lista elevilor seminarului din anul şcolar 1885/1886).
[32] ANRM, F. 1862, inv. 9, d. 136, f. 2.
[33] ANRM, F. 1862, inv. 9, d. 136, f. 2.
[34] În rusește: надзиратель-репетитор.
[35] ANRM, F. 1862, inv. 9, d. 213, f. 6.
[36] În rusește *nadvornâi sovetnik* – rang civil care, conform Tabelului despre ranguri din Rusia, corespundea gradului militar de locotenent-colonel.
[37] ANRM, F. 1862, inv. 9, d. 213, f. 7.

Hotinului că în postul vacant de subinspector din cadrul Seminarului Teologic din Chişinău a fost desemnat Gheorghe Efimov, absolvent al Academiei Teologice din Sankt Petersburg, care urma să preia postul la 16 august[38].

Despre această schimbare intervenită pe plan profesional citim în numărul din 15 august 1905 al organului eparhial al Basarabiei, care conţine următoarea dispoziţie guvernamentală: ajutorul inspectorului de la Seminarul Teologic din Chişinău, Ioan Halippa, este transferat în postul de inspector al şcolilor din judeţul Novomoskovsk, gubernia Ekaterinoslav (КЕВ 1905b, 374).

Deşi Ioan Halippa era plecat din provincie, *Calendarul Basarabiei pe anul 1906* informa publicul cititor că funcţia de preşedinte al Comisiei Ştiinţifice Guberniale a Arhivelor Basarabiei o deţinea Pavel V. Dicescu, care îl avea ca ajutor pe secretarul acestei comisii, Ioan Halippa (Бессарабский 1905, 127). În timp ce în lista membrilor Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti din Basarabia, publicată în 1906, este indicat: I.N. Halippa, care ocupă postul de inspector al şcolilor din gubernia Ekaterinoslav, este plecat (КЕВ 1906, 247).

Comunicându-i, prin adresa secretă din 14 august 1907, despre transferarea lui I.N. Halippa din postul de inspector al şcolilor din judeţul Novomoskovsk, gubernia Ekaterinoslav, în cel de inspector al şcolilor din judeţul Chişinău şi că acesta, potrivit informaţiilor de care dispunea, făcea parte din Partidul Naţional Român[39], guvernatorul Basarabiei, Alexei N. Haruzin, i-a cerut şefului Direcţiei Guberniale de Jandarmi din Basarabia „să fie organizată o supraveghere vigilentă şi secretă a activităţii acestuia" (Negru 1994, 37).

La 23 februarie/7 martie 1908, ziarul chişinăuian de limbă rusă *Drug* comunica publicului larg că, în legătură cu plecarea la Bălţi, până pe data de 24 februarie, a şefului Direcţiei Şcolilor din Basarabia, L.V. Golovko, conducerea acestei instituţii, pe durata absenţei şefului ei, i-a fost încredinţată inspectorului şcolilor din judeţul Chişinău, I.N. Halippa (Друг 1908, 3).

Poliţia nu contenea să-l supravegheze pe Ioan Halippa. Prin raportul confidenţial din 31 decembrie 1909, şeful Direcţiei Guberniale de Jandarmi din Basarabia, colonelul Sokolov, a comunicat Departamentului de Poliţie al Imperiului Rus: „Deoarece de la agenţii secreţi ai Direcţiei pe care o conduc parvin informaţii despre apariţia în anturajul moldovenilor din gubernia Basarabia a unei mişcări separatiste în favoarea României, eu am intensificat supravegherea secretă a unor locuitori ai Basarabiei, care stau în fruntea acestei mişcări, şi am stabilit următoarele. În august 1907, în postul de inspector al şcolilor din judeţul Chişinău a fost numit Ioan N. Halippa, despre a cărui apartenenţă la Partidul Naţional Român este cunoscut Direcţiei pe care o conduc. Cu timpul, inspectorul Halippa a început să atragă atenţia asupra sa prin raporturile sale cu persoane care dau dovadă de o loialitate politică dubioasă şi prin tentativele remarcate de a propaga în mediul moldovenilor basarabeni ideile naţionale româneşti. Bunăoară, are legături cu fratele său Pantelimon Halippa, pe care, în 1908, Direcţia condusă de mine l-a supravegheat în stare de libertate ca aderent la grupul socialist-revoluţionar, iar în prezent locuieşte în România, unde ţine discursuri înflăcărate despre necesitatea unirii Basarabiei cu România; de asemenea, cu fostul învăţător în Basarabia Mihail Gheorghe Vântu, pe care, în 1906, Direcţia condusă de mine l-a tras la răspundere sub acuzaţia de încălcare a articolului 125 (ancheta a fost sistată din cauza probelor de învinuire insuficiente), apoi a plecat în România, unde a devenit un scriitor naţionalist renumit; la fel este în relaţii apropiate cu medicul Lisnevici din satul Cinişeuţi, un polonez vestit, care detestă tot ce e rusesc. Pe lângă aceasta, cu scopul de a propaga naţionalismul românesc în şcolile din Basarabia, inspectorul Halippa numeşte în satele mari ca învăţători preponderent moldoveni; îi protejează pe aceştia şi, concomitent, îi persecută, prin toate mijloacele, pe învăţătorii de origine rusă, pe care îi numeşte în cele mai proaste locuri şi le refuză solicitările legale etc. Desemnându-i pe moldoveni ca învăţători în sate, Halippa este întru totul convins că aceştia din urmă nu vor întârzia să răspândească, cu prudenţă şi insistenţă, în rândul noii generaţi a Basarabiei ideea separatismului moldovenesc şi a unirii Basarabiei cu România" (Negru 1994, 38).

Tendinţele naţionale româneşti ale lui Ioan Halippa, semnalate de către organul poliţienesc, au determinat autorităţile provinciei să ia măsuri şi, drept consecinţă, în 1910, el este trecut în acelaşi

[38] ANRM, F. 1862, inv. 9, d. 213, f. 8

[39] Este vorba de un partid imaginar, în care guvernatorul Basarabiei includea toate persoanele, care, într-un fel sau altul, pledau în favoarea unităţii naţionale a românilor (Negru 1994, 45).

post de inspector şcolar în oraşul Berdeansk din gubernia Taurida.

Referitor la această mutare a lui Ioan Halippa, Gheorghe V. Stârcea a redactat un articol cu titlul *Despre destituirea lui I.N. Halippa*, pe care l-a semnat cu pseudonimul *J. G-u*[40], menţionând în el următoarele: „Circumstanţele şi motivele destituirii inspectorului şcolar I.N. Halippa sunt ţinute strict secret. Toate persoanele competente răspund că nu posedă informaţii, fără să nege însuşi faptul. Am izbutit doar să aflăm că d. Halippa şi-a dat consimţământul să fie transferat în Circumscripţia de Învăţământ Moscova, în aceeaşi funcţie. La fel şi d. Halippa a refuzat să dea vreo informaţie, declarând doar: *Nu am dreptul să comunic ceva, întrucât corespondenţa este confidenţială*. Ieri, d. Halippa a avut o audienţă îndelungată cu şeful guberniei" (Ж. Г-y 1910, 3).

Curând, în numărul din 15 iulie 1910 al aceluiaşi cotidian vede lumina tiparului un alt articol cu referire la destituirea lui Ioan Halippa, intitulat *Un separatist grozav*. Alexandru Tamarin, autorul articolului, a prezentat nedreptatea comisă faţă de această figură valoroasă a Basarabiei într-o manieră plină de sarcasm la adresa oficialităţilor imperiale. El a plesnit cu biciul ironiei atât în autorităţile centrale de resort, cât şi în cele basarabene: „Ministerul Instrucţiunii Publice este pasionat de proaspătul *naţionalism fiziologic* şi, pe fundalul funcţionării ruse, a pornit să elimine petele de altă naţionalitate... Bineînţeles, despre asemenea pete *albe*, precum este ministrul Schwartz[41], un rus adevărat (probabil, un descendent al boierilor moscoviţi!), nimeni nu şi-a amintit, deoarece ochiul rusesc este creat pentru aceea ca să nu observe elefantul. Au început de la păturile de jos. În lista inspectorilor ai şcolilor din gubernia Basarabia au dat de numele de familie Halippa... Informându-se, au aflat: Inspectorul Halippa este un conservator vechi, de dreapta, extrem de devotat interesului de serviciu, un funcţionar tipic, ortodox. Nu consumă băuturi spirtoase, semne particulare nu are, este evlavios şi modest. Dar în rubrica, introdusă de către Schwartz şi intitulată *originea etnică*, este scris: moldovean... Ministerul s-a zăpăcit... I s-a cerut părerea deputatului Crupenschi: Poate oare spiritul naţionalismului constructiv de stat, făurit de ministerul lui Schwartz, să pună stăpânire pe moldoveni şi poate oare moldoveanul Halippa să întruchipeze în sine forţa de rezistenţă a spiritului rusesc? Crupenschi l-a chemat pe funcţionarul Kocikariov şi i-a poruncit să compună un răspuns inteligent. Kocikariov a scris, iar Crupenschi a semnat. Avizul a fost trimis ministerului: Problemele etice ale naţionalismului constructiv constau în propaganda spiritului rusesc, reprezentat prin exponenţii familiei Crupenschi... Halippa niciodată nu a făcut agitaţie pentru neamul Crupenschi, prin urmare, el este separatist, întrucât toţi cei care sunt împotriva neamului Crupenschi, aceea sunt pentru regele Carol al României. Deci, fiece răuvoitor al neamului nostru este un răuvoitor al statalităţii ruse şi imediat trebuie pedepsit". Dezvoltând ficţiunea, autorul relatează că ministerul i-a solicitat lui V.M. Purişkevici să se pronunţe în privinţa lui Ioan Halippa. Acesta, chipurile, a răspuns: „Moldovenii sunt ticăloşi, deoarece ei nu sunt din neamul Purişkevicilor... Halippa este jidan, întrucât bunelul său nu a fost protoiereu, iar el niciodată nu a înjurat, nu i-a intimidat pe birjari, nu a pus la cale nici un pogrom evreiesc şcolar, nu a denunţat, nu a clevetit, nu a urmărit cursantele evreieşti, din fluier nu a fluierat... Într-un cuvânt, el se comportă ca un adevărat anticrist, ca un separatist, ca un moldovean... În genere, toţi moldovenii sunt români, deoarece tot spiritul rusesc, trimis de sus asupra Basarabiei, s-a întruchipat în inimile a doi Purişkevici şi a unui Ponse". În fine, pe baza a câtorva avize plăsmuite de semnatarul articolului, examinate în cadrul unei consfătuiri speciale imaginare, ministerul, ne mai spune autorul cu acelaşi ton ironic, a decis: „Pentru a preveni introducerea holerei în Petersburg, desprinderea Basarabiei, apariţia repetată a cometei Halley şi alipirea ei împreună cu Basarabia la România, dispunem ca inspectorul Halippa să fie eliberat din funcţia pe care o deţine, fără a explica motivele, întrucât este moldovean, mason, adică separatist şi, prin urmare, român în suflet..." După care Alexandru Tamarin conchide: „Aşa a fost demis inspectorul Halippa, din cauza că tata şi mama sa au fost moldoveni" (1910, 3).

Având în vedere informaţiile acumulate de poliţie în urma supravegherii lui Ioan Halippa, redate mai sus, dar şi enunţurile ziaristului Alexandru Tamarin privind apartenenţa spirituală a lui Ioan Halippa la neamul românesc, considerăm că este

[40] Despre faptul că acest pseudonim i-a aparţinut lui Gheorghe V. Stârcea se menţionează în articolul lui P. C (P.C. 1938, 330).
[41] A.N. Şvarţ (Schwartz) – ministru al Învăţământului Public din Rusia între anii 1908 şi 1910.

lipsită de temei declaraţia avocatului Teodor Păduraru precum că Ioan Halippa a fost „mutat din Basarabia din pricina acţiunii antiţariste dusă de fratele mezin, Pan. Halippa" (Păduraru 1937, 37). În adevăr, ambii fraţi Halippa erau puşi sub observaţie poliţienească, amândoi fiind suspectaţi de separatism. Mai mult, în perioada respectivă (începând din toamna anului 1908), Pan. Halippa se afla în România, la Iaşi, unde, până în 1912, şi-a făcut studiile la universitate.

Realmente, desemnarea lui Ioan Halippa într-un post din afara Basarabiei a fost nu altceva decât o exilare voalată.

La 6 iunie 1917, presa chişinăuiană a difuzat ştirea că în capitala Basarabiei a sosit fostul inspector al şcolilor din judeţul Chişinău, I.N. Halippa, care deţinea o funcţie similară în judeţul Melitopol din gubernia Taurida (Бессарабская 1917, 3).

Ioan Halippa arhivist. Referindu-se la preocupările arhivistice ale lui I. Halippa, Gheorghe Bezviconi declara: „Ion Halippa este primul cercetător priceput al arhivelor basarabene şi a fost cel dintâi care a arătat valoarea arhivelor din Basarabia" (Bezviconi 1942, 5).

Meritul lui I. Halippa în sfera de cercetare a arhivelor basarabene este incontestabil, însă este cazul să accentuăm că anterior, materialele documentare păstrate în aceste arhive au fost investigate, într-o măsură mai mică sau mai mare, şi de alţi cercetători. Bunăoară, Alexis Nacco a examinat peste 200 de dosare ale Arhivei senatorilor de la Chişinău şi, pe temeiul informaţiilor acumulate, a elaborat studiul privind administrarea civilă a Basarabiei, Moldovei şi Valahiei în perioada războiului ruso-turc din 1806-1812, care a ieşit de sub tipar în 1879 (Накко 1879, 269-310). De asemenea, mai mulţi semnatari ai articolelor cu tematică istorică, tipărite în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în paginile revistei Eparhiei Chişinăului şi Hotinului, cum ar fi M. Ganiţki, M. Grifţov, Andrei Parhomovici, Aleksandr Silin, Axinte Stadniţchi, D. Şceglov, au pus în circulaţie informaţii extrase din documentele depozitate în Arhiva Consistoriului Duhovnicesc din Chişinău, unii dintre ei reproducând integral documentele depistate.

În mod special, Ioan Halippa a investigat Arhiva senatorilor de la Chişinău, descriind în paginile celor trei volume de studii ale Comisiei Ştiinţifice Guberniale a Arhivelor Basarabiei conţinutul a 500 de dosare incluse în această arhivă importantă pentru studierea istoriei Principatelor Române pe parcursul războiului ruso-turc din 1806-1812 (descrierile sunt publicate în vol. I, p. 327-374, vol. II, p. 341-424, vol. III, p. 442-508). O bună parte dintre descrieri conţin unele detalii sau chiar fragmente extrase din dosarele consultate.

În volumul trei al acestor studii el a descris 60 de documente armeneşti ce se păstrau în arhiva de familie al Hudobaşilor (vol. III. p. 429-441).

Tot prin intermediul volumelor respective Ioan Halippa a lansat o suită de documente relative la istoria oraşului Chişinău, datând din anii 1576-1818 (acestea sunt reproduse în vol. I, p. 171-233, vol. II, p. 231-340, vol. III, p. 321-394). De asemenea, între coperţile acestor trei volume a mai publicat: o colecţie din 12 documente vechi ce se păstrau în arhiva de familie a Z.T. Donici, născută Carp Russo (vol. I. p. 234-260); lista proprietăţilor funciare şi structura socială a populaţiei Basarabiei în baza datelor recensământului din 1817 (vol. III. p. 3-229); trei acte medievale moldoveneşti din anii 1624-1629 (vol. III. p. 395-413); I. Halippa le-a numit hrisoave vlaho-bulgare); lista nobililor pământeni din provincie, alcătuită la 15 mai 1818 de către Obştea Nobililor din Basarabia (vol. III. p. 413-421).

Ioan Halippa istoric. Manifestând un viu interes faţă de trecutul provinciei natale, Ioan Halippa a dat publicităţii un şir de studii şi articole axate pe tematica istorică basarabeană. O parte dintre acestea le-a inclus în paginile volumelor îngrijite de el.

În primul volum a plasat un studiu despre 15 arhierei greci (cu excepţia mitropolitului Veniamin Costachi al Moldovei, menţionat şi el printre aceştia), care s-au refugiat în Eparhia Chişinăului şi Hotinului din cauza revoltei eteriste (p. 27-68). Studiul, subliniază autorul, este elaborat în baza informaţiilor extrase din dosarele Arhivei Consistoriului Duhovnicesc din Chişinău. Tot în acest volum publică articolele *Fântâna Zânelor* (p. 79-88) şi *Geamii de pe teritoriul Basarabiei, transformate în biserici (1808-1813)* (p. 89-96), ambele fiind alcătuite în temeiul datelor culese din documentele aceleaşi arhive.

Studiile din volumul al doilea semnate de Ioan Halippa: 1. *Datele istorice principale despre Basarabia* (p. 11-118), care cuprinde: a) *Privire generală asupra Basarabiei până la 1812* (p. 11-26); b). Textul *Tratatului de pace de la Bucureşti*

încheiat la 16 mai 1812 între Rusia şi Turcia (varianta în ruseşte) (p. 26-33); b) *Informaţii sumare referitoare la guvernatorii civili şi militari ai Basarabiei, inclusiv o schiţă despre vizitele întreprinse în provincie de către Persoanele Supreme şi enumerarea altor evenimente importante pentru Basarabia din timpul administrării fiecărui guvernator* (p. 33-118). 2. *Studiu privind istoria învăţământului în Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea* (p. 119-180). 3. *Cu privire la istoria familiei de nobili Hasnaş* (p. 181-214).

Este cazul să punem în discuţie o afirmaţie din studiul privind istoria învăţământului în Basarabia, care susţine ideea, dominantă în istoriografia rusă din perioada ţaristă, că până în 1812, pe teritoriul dintre Prut şi Nistru nu au existat şcoli. Deci, Ioan Halippa a declarat, în mod subiectivist, că odată cu anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, „pentru misiunea culturală a Rusiei s-a deschis un nou tărâm, puţin sau aproape necultivat. Pe toată întinderea noii regiuni încorporate nu era nici o şcoală temeinic organizată – publică, ecleziastică sau una specială. Şi aceasta nu a fost doar din cauza ocupării în decurs de şase ani (1806-1812) a principatelor Moldova şi Valahia de către armatele ruse cu prilejul războiului cu Turcia; întregul secol al XVIII-lea din istoria românilor se caracterizează prin lipsa oricărei mişcări culturale. Şcolile greceşti ce luau fiinţă din când în când – proiecte născute moarte ale domnitorilor fanarioţi, care doreau să promoveze în principate cultura elenă – erau într-o stare proastă, nu se bucurau de simpatia societăţii şi erau slab frecventate” (Халиппа 1902, 119). Iar în continuare Ioan Halippa a expus părerea că în 1812, conştiinţa privind necesitatea şcolilor la populaţia provinciei româneşti anexate „sau cu totul lipsea, sau era foarte vagă”. Este evident că Ioan Halippa nu a cercetat problema respectivă. Din contra, până în 1812, după cum a demonstrat Andrei Eşanu, în Principatul Moldovei (teritoriul dintre Prut şi Nistru, până în acest an, nu poate fi privit ca un spaţiu izolat) au existat forme organizate de instruire şi tendinţa de a învăţa, fiind răspândit pe larg, mai cu seamă, învăţământul particular şi familial (Eşanu 1997, 283-287, 362-365). Evidenţiem şi faptul că Ioan Halippa a idealizat, de bună seamă, misiunea culturală a Rusiei, în timp ce însăşi populaţia acestui stat nemărginit era în mare parte analfabetă, cota ştiutorilor de carte, la mijlocul secolului al XIX-lea, conform unor „calcule generoase”, constituind circa 6% din numărul total al locuitorilor (Рашин 1956, 289). Nefiind acceptate şcolile greceşti, după cum susţine Ioan Halippa, a existat oare, ne întrebăm noi, o atitudine binevoitoare faţă de cele cu predarea în ruseşte deschise de ţarism? Iar enunţul că românii basarabeni nu conştientizau necesitatea şcolilor denotă o lipsă de respect faţă de neamul său. Prezenţa acestei necesităţi ne-o demonstrează dezvoltarea, în perioada respectivă, a învăţământului în dreapta Prutului. Şi românii basarabeni aspirau să deschidă şcoli naţionale, ei însă nu mai erau stăpâni în provincia răpită.

În volumul al treilea al studiilor pe care le-a îngrijit este prezent articolul său intitulat *Cu privire la locul de origine al mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, primul ierarh al Basarabiei ruseşti* (p. 301-315), însoţit de câteva documente.

Ioan Halippa a publicat articole şi în *Buletinul Eparhiei Chişinăului*. Unul în 1902, despre mitropolitul Iosif al II-lea al Moldovei şi Sucevei (КЕВ 1902a, 53-57), născut la 27 iulie 1820, în Basarabia, iar altul în 1905, cu titlul *Ce trebuie şi ce ar putea să facă Societatea Istorico-Arheologică Bisericească din Basarabia?* (КЕВ 1905a, 53-57)

Studierea istoriei Basarabiei, care l-a făcut să cugete asupra tragicului eveniment din 1812, i-a cristalizat conştiinţa de român şi, ca urmare, a tins să stabilească contacte cu societatea românească din dreapta Prutului. Astfel, Ioan Halippa a menţinut legături cu ieromonahul Nicodim Munteanu, viitorul patriarh al României, pe care l-a avut drept coleg la Academia Teologică din Kiev, ambii absolvind-o în acelaşi an. După trei ani de la terminarea academiei kievene, ieromonahul i-a scris următoarea dedicaţie: „Această carte, numită Pidalion, o ofer simpaticului meu coleg şi amic Ion Halippa spre amintire. Ieromonahul Nicodim Munteanu, Iaşi, 10 august 1898” (Păduraru 1937, 37-38).

Ioan Halippa a purtat corespondenţă cu prestigiosul savant Bogdan Petriceicu Hasdeu. Păstrând în casa sa din Chişinău arhiva şi biblioteca lui Ioan Halippa (despre care se menţionează mai jos), avocatul Teodor Păduraru a publicat în formulă de facsimil plicul şi scrisoarea trimisă din Câmpina de B.P. Hasdeu „arhivarului” de la Chişinău, pe data de 5/18 noiembrie 1902 (Păduraru 1937, 41, 43).

Cu excepţia lui B.P. Hasdeu, a ieromonahului Nicodim şi a unor membri ai Academiei Române,

afirmă Teodor Păduraru, Ioan Halippa a întreţinut legături cu mulţi savanţi din diferite oraşe ale Vechiului Regat, Transilvaniei şi Bucovinei. Totodată, „din Vechiul Regat primea multe cărţi de ştiinţă, pe care dădea ultimii bani de strictă necesitate familială" (Păduraru 1937, 42).

Drept dovadă că avea la dispoziţie cărţi româneşti servesc notele de la subsolul studiilor lui Ioan Halippa. De exemplu, în articolul cu privire la locul de origine al mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, publicat în volumul al III-lea al studiilor, el a făcut trimitere la *Analele Academiei Române, Istoria Mitropoliei Moldovei şi Sucevei* de Constantin Erbiceanu, *Arhiva*, organul Societăţii Ştiinţifice şi Literare din Iaşi, *Documente româneşti din Arhivele Bistriţei* de Nicolae Iorga. În articolul apărut în *Buletinul Eparhiei Chişinăului* (nr. 8 din 1905), el a citat din ediţia românească a *Istoriei Imperiului Otoman* a lui Dimitrie Cantemir.

Unele informaţii referitoare la arhiva şi biblioteca lui Ioan Halippa. În ziua de joi, 27 iunie 1940, aflându-se la Chişinău, preotul Paul Mihail a notat în jurnalul său: „...în beci şi subsolul casei avocatului Teodor Păduraru am dat de toată arhiva şi biblioteca învăţatului Ioan N. Halippa, care mai trăieşte în Rusia sovietică. Am găsit material privitor la continuarea *Tipăriturilor româneşti în Basarabia*, pentru volumul II" (Mihail 1998, 11-12).

Ulterior, la 22 septembrie 1940, fiind deja în refugiul de la Iaşi, Paul Mihail a consemnat: „A venit prof. Raşcu şi mi-a adus vestea că biblioteca şi documentele mele au fost ridicate de Ştefănucă Petre, Moroşanu N. şi duse la Institutul pedagogic sovietic, unde se formează secţia basarabeană şi unde dânşii sunt profesori" (Mihail 1998, 18-19). Iar peste o lună şi ceva (26 octombrie 1940), el a mai însemnat: „Caut să-mi dau seama de ceea ce a rămas în biblioteca mea, azi, la Facultatea sovietică din Chişinău" (Mihail 1998, 20). Printre lucrările bibliotecii sale enumeră şi materialul pentru volumul al doilea al *Tipăriturilor româneşti în Basarabia (1812-1918)*.

La 11 august 1941, revenit la Chişinău, Paul Mihail a trecut în jurnalul său următoarea notă: „La Mihai Viteazu 3 am căutat cărţile, documentele şi manuscrisele mele, care toate au fost ridicate, arse şi furate" (Mihail 1998, 57). A continuat să le caute şi, la 30 noiembrie 1941, a menţionat: „Câteva din cărţile mele le-am găsit prin locuri străine". Dar, cu regret, nu a găsit nici un document sau manuscris (Mihail 1998, 59). Prin urmare, sub regimul stalinist de teroare, instaurat în Basarabia la 28 iunie 1940, s-au pierdut arhiva şi biblioteca lui Ioan Halippa, pe care Paul Mihail, după cum susţine în notele sale de jurnal, le descoperise în ziua de 27 iunie 1940, în beciul şi subsolul casei avocatului Teodor Păduraru.

Anexe

1. Articolul lui J. G-u (Gheorghe Stârcea) despre destituirea lui Ioan Halippa din postul de inspector al şcolilor din judeţul Chişinău

К увольнению И.Н. Халиппы

Обстоятельства и мотивы увольнения инспектора нар. училищ И.Н. Халиппы держатся в строжайшей тайне. Все близко стоящие к делу лица отзываются абсолютным незнанием, не отрицая только самого факта. Нам удалось только узнать, что г. Халиппа согласился перейти в Московский учебный округ на такую же должность. Сам г. Халиппа также воздерживается от сообщений и заявил лишь: „Я не вправе ничего сообщать, так как переписка конфиденциальная". Вчера г. Халиппа был у начальника губернии в продолжительной аудиенции.

В городе по этому поводу циркулируют самые разнообразные толки.

Г. Халиппа передал своему вр. заместителю г. Михайличенко только текующие дела по инспекции, а все остальные кипы книг и пр. вчера перевез на хранение в архив 2-го городского 3-х классного училища. Официально г. Халиппа считается в отпуск до 15 августа.

И.Н. Халиппа в 1891 г. окончил Кишиневскую духовную семинарию, а в 1895 г., окончив курс Киевской академии, был назначен помощником инспектора Кишиневской семинарии, в каковой должности пробыл до 1903-1904 г. Оставив затем службу в духовном ведомстве, перешел в Министерство Народного Просвещения и был назначен инспектором народных училищ Но-

вомосковского уезда Екатеринославской губернии. В конце 1907 г. он был переведен на ту же должность в Кишиневский уезд на место Г.П. Лакашина, и в этой должности пробыл до настоящего времени.

Г. Халиппа на всех поприщах службы заявил себя ревностным службистом, но еще более – сухим формалистом. Он причастен литературе и считается в Бессарабии одним из лучших знатоков местной старины; принимал деятельное участие в Губернской Архивной Комиссии и, состоя правителем дел ее, очень много потрудился по изучению ее памятников. Его перу принадлежат два обширных тома „Трудов Комиссии" и, кроме того, многочисленные отдельные монографии, из коих наиболее ценными считаются монографии о Кишиневе („Кишла-Ноу") и „Буюканах". Бессарабия в лице г. Халиппы потеряла неутомимого исследователя края.

Ж. Г-у

Sursa: *Бессарабская жизнь*, nr. 150, 3 iulie 1910, p. 3.

2. Articolul lui Alexandru Tamarin

Ужасный сепаратист

Уволен инспектор народных училищ Бессарабской губернии
Халиппа за ... тайный сепаратизм.
(Из газет).

Министерство народного просвещения увлеклось свежеиспеченным „физиологическим национализмом" и начало уничтожать инородческие пятна на фоне русского чиновничества...

Конечно о таких „белых" пятнах, как истинно русский министр Шварц (вероятно, потомок московских бояр!), никто не вспоминал, ибо русский глаз создан для того, чтобы слона не замечать.

Начали с низов...

В списках инспекторов народных училищ по Бессарабской губернии нашли фамилию:

Халиппа...

Навели справки и узнали:

– Инспектор Халиппа, старый консерватор, правый, сугубо преданный делу, типичный чиновник, православный. Спиртных напитков не употребляет, особых примет не имеет, религиозен и скромен.

Но в графе, заведенной Шварцем, и называющейся „род племени", стояло:

– Молдаванин...

Министерство смутилось... Запросили депутата Крупенского:

– Могут ли молдаване проникнуться духом государственного строительного национализма, создающегося общей историей министерства Шварца, и может ли молдаванин Халиппа олицетворить в себе отпорную силу русского духа?

Крупенский позвал к себе чиновника Кочкарева и приказал ему сочинить умный ответ.

Кочкарев написал, Крупенский подписал.

Послали в министерство отзыв:

– Этические проблемы созидательного национализма заключается в пропаганде русского духа, заключенного в представителях семьи Крупенских...

Халиппа никогда не агитировал за Крупенских, следовательно он – сепаратист, ибо все, кто против Крупенских, те за румынского короля Карла.

Всякий недоброжелатель нашей семьи, таким образом, является недоброжелателем русской государственности, и должен быть немедленно наказан...

Министерство прочло, чихнуло, покачало головой и обратилось с запросом к Пуришкевичу:

– Совместимо ли молдавское происхождение с несеньем инспекторских обязанностей и как поступить с инспектором, носящим антинационалистическую фамилию Халиппа?

Депутат В.М. Пуришкевич ответил:

– Молдаване – прохвосты, потому что они не Пуришкевичи ... Халиппа – жид, ибо его дед не был протоиереем, сам он никогда не ругался, не смущал извозчиков, не устроил ни одного школьного еврейского погрома, не доносил, не клеветал, не следил за еврейскими курсистками, в свисток не свистел... Словом, держал себя как настоящий антихрист, как сепаратист, как молдаванин... Вообще, молдаване все румыны, потому что русских дух, отпущенный свыше на Бессарабию, весь воплотился в сердцах двух Пуришкевичей и одного Понсэ.

Остальные молдаване – инородцы и шабесгои, а бабушка инспектора Халиппы была родней теткой жида Пилата, который умыл руки... Поэтому Халиппа тоже каждый день мыл руки, как настоящий инородец...

Министерство загрустило, почувствовало корчи в желудке и запросило Пантелея Синадино:

– Кто такой Халиппа?

Пантелей Викторович задумался:

– Это хорошо, что меня само министерство спрашивает. Наверное, меня уже прочат в министры, поэтому нужно дать о Халиппе продуманный отзыв. Человек он, собственно, никуда не пригодный... Столько прожил и никого не надул, не разорял мужиков, не числился одновременно в семи партиях и четырех фракциях, не кокетничал с дядиной доверенностью, не залезал под партийную кровать, ни в чужой карман, не водил за нос горожан...

Синадино сел к столу и написал:

– Халиппа – инородец, а разве инородец может быть русским? Халиппа не умеет менять личины, следовательно, он не государственный деятель ... Халиппа – не истинно-русский октябрист... Из всего этого вывод: Халиппа, с одной стороны – ничего, с другой – вообще нечто, с третей – ничто!

Министерство только отплюнулось и циркулярно снеслось с депутатом Третьяченко, прося его сообщить характеристику инспектора Халиппы.

Солтуз немедленно сообщил:

– Меня носит на руках вся страна. Государственная Дума – это я, Бессарабия – это тоже я... Румынский король у меня в передней ожидает сербские королевичи руку целуют, я тот, который спасет Россию, а потому я не знаю, кто Халиппа и что Халиппа!

Министерство в особом совещании рассмотрело все четыре отзыва и постановило:

– В предотвращение занесения холеры в Петербург, отпадения Бессарабии, вторичного появления кометы Галлея и присоединения ее вместе с Бессарабией к Румынии, уволить инспектора Халиппу от занимаемой им должности без объяснения причин, ибо он молдаванин, масон, а потому сепаратист, и, следовательно, румын в душе...

Так уволен инспектор Халиппа за то, что его папа и мама были молдаване...

Александр Тамарин

Sursa: *Бессарабская жизнь*, nr. 160, 15 iulie 1910, p. 3.

Bibliografie

Bezviconi 1942: Gh. Bezviconi, Istoricul Basarabiei – Ion Halippa. In: Viaţa Basarabiei, nr. 2-3 (Chişinău 1942), 1-10.

Colesnic 1993: I. Colesnic, Basarabia necunoscută (Chişinău 1993).

Eşanu 1997: A. Eşanu, Contribuţii la istoria culturii româneşti (Moldova medievală) (Bucureşti 1997).

Griţco 1999: A. Griţco, Ioan Halippa. Contribuţii la cercetarea istoriei Basarabiei. In: Pergament, vol. II (Chişinău 1999), 53-57.

Iorga 1995: N. Iorga, Neamul românesc în Basarabia. Ediţie îngrijită, introducere, note şi bibliografie de Iordan Datcu (Bucureşti 1995).

Malaneţchi 1999: V. Malaneţchi, Documente despre viaţa şi activitatea lui Ioan Halippa în Uniunea Sovietică. In: Pergament, vol. II (Chişinău 1999) 39-50.

Mihail 1998: P. Mihail, Jurnal (1940-1944) şi corespondenţă (Bucureşti 1998).

Negru 1994: Gh. Negru, Documente referitoare la problema şi mişcarea naţională în Basarabia. A doua jumătate a sec. al XIX-lea - începutul sec. al XX-lea. Revistă de istorie a Moldovei 2, 29-46.

Păduraru 1937: T.N. Păduraru, Însemnări din timpul unirii. Oameni şi evenimente. Extras din „Viaţa Basarabiei", 1937 (Chişinău 1937), 44.

P.C. 1938: P.C., O pagină tristă din trecutul basarabean. In: Viaţa Basarabiei, nr. 4-5 (Chişinău 1938), 330-331.

Бессарабская 1917: Бессарабская жизнь, №139 (Кишинев 1917).

Бессарабский 1905: Бессарабский адрес-календарь на 1906 год (Кишинев 1905).

Друг 1908: Друг, №51 (Кишинев 1908).

Ж. Г-у 1910: Ж. Г-у, К увольнению И.Н. Халиппы. В: Бессарабская жизнь, №150 (Кишинев 1910), 3.

КЕВ 1895: Кишиневские епархиальные ведомости, №7 (Кишинев 1895).

КЕВ 1898: Кишиневские епархиальные ведомости, №4 (Кишинев 1898).

КЕВ 1902a: Кишиневские епархиальные ведомости, №4 (Кишинев 1902).

КЕВ 1902b: Кишиневские епархиальные ведомости, №16 (Кишинев 1902).

КЕВ 1905a: Кишиневские епархиальные ведомости, №8 (Кишинев 1902).

КЕВ 1905b: Кишиневские епархиальные ведомости, №16 (Кишинев 1905).

КЕВ 1906: Кишиневские епархиальные ведомости, №27 ((Кишинев 1906).

Лотоцкий 1913: П.А. Лотоцкий, Список и краткие биографии окончивших полный курс Кишиневской Духовной Семинарии за сто лет ее существования (1813-1913) (Кишинев 1913).

Накко 1879: А. Накко, Очерк гражданского управления в Бессарабии, Молдавии и Валахии во время русско-турецкой войны 1806-1812 г. В сб.: Записки Императорского Одесского Общества Истории и Древностей, том XI (Одесса 1879), 269-310.

Рашин 1956: А.Г. Рашин, Население России за 100 лет (Москва 1956).

Тамарин 2010: А. Тамарин, Ужасный сепаратист. В: Бессарабская жизнь, №160 (Кишинев 1910), 3.

Халиппа 1902: И. Халиппа, Очерк истории народного образования Бессарабии в первой половине XIX-го века. В: Труды Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комиссии, том II (Кишинев 1902), 119-180.

Ioan Halippa – passionate researcher of the history of Bessarabia

Abstract

The article presents a series of biographical information about Ioan Halippa, Bessarabian historian, archivist and editor. There is given information on the ancestry of the scientist. There is verified the date of his birth: he was not born January 4, 1871, as it was known so far, but January 7, 1871 (Old Style). The article also contains other data of his biography, in particular about the police surveillance over his activities and the double reassignment from Bessarabia into other regions of the Russian Empire. It describes his work as a historian and archivist. At the end of the article there are attached two articles on Ioan Halippa's dismissal from the post of inspector of schools, which were published in Chisinau newspapers in 1910.

Иоанн Халиппа – увлеченный исследователь истории Бессарабии

Резюме

В статье изложен ряд биографических сведений об Иоанне Халиппе, бессарабском историке, архивисте и редакторе. Представлены данные о родословной ученого. Уточнена дата его рождения: не 4 января 1871

г., как считалось до сих пор, а 7 января 1871 г. (по старому стилю). Статья содержит и другие данные его биографии, в частности о полицейском надзоре над его деятельностью и двукратном переводе по службе из Бессарабии в другие регионы Российской Империи. Охарактеризована его деятельность в качестве историка и архивиста. В конце прилагаются две статьи об увольнении Иоанна Халиппы с поста инспектора народных училищ, которые были опубликованы в кишиневских газетах за 1910 г.

07.04.2015

Dr. Dinu Poştarencu, Institutul de Istorie al AŞM, 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: dpostarencu@yahoo.com

CONGRESUL DE PACE DE LA PARIS DIN 1856. RAPORTURILE FRANCO-RUSE ŞI PROBLEMA ROMÂNEASCĂ

Eugen-Tudor Sclifos

Problema unirii Principatelor şi atitudinea Marilor Puteri a suscitat întotdeauna atenţia cercetătorilor şi i-a preocupat în permanenţă pe istoricii români de pe ambele maluri ale Prutului. În articolul de faţă se vrea scos în evidenţă faptul cum a influenţat raporturile franco-ruse rezolvarea problemei româneşti în cadrul forumului păcii de la Paris. Astfel, Franţa era unica mare putere cu care Rusia putea întreţine relaţii amicale, în condiţiile în care nu existau ciocniri majore de interese între aceste două state, iar societatea rusă manifesta simpatie faţă de Franţa lui Napoleon al III-lea şi era vehementă la adresa Marii Britanii.

„Imperiul înseamnă pacea", rostea Louis Napoleon la 9 octombrie 1852 la Bordeaux, cu o lună înainte de proclamarea celui de-al doilea Imperiu Francez. În cancelariile europene era privită cu scepticism venirea lui Bonaparte pe tronul Franţei, lucru care nu putea aduce menţinerea stării de lucruri instituite la Congresul de la Viena din 1814-1815. Louis Napoleon în *Idées napoléoniennes* vorbea despre înlocuirea sistemului de la 1815 cu o Europă unită sub sceptrul principiului naţionalităţilor.

Semnarea Tratatului de pace de la Paris din 30 martie 1856 a reprezentat apogeul celui de-al doilea imperiu francez, aşa cum momentul semnării Tratatului de la Tilsit din 1807, dintre Napoleon I şi ţarul Alexandru I, a fost unul de glorie al primului imperiu. De asemenea, Războiul Crimeii a dus la dizolvarea alianţei ce se formase împotriva Franţei la Chaumont, în 1814, iar la acel moment, alianţa dintre Franţa şi Anglia, dar şi separarea Austriei de Rusia, a condus la dizolvarea Sfintei Alianţe, proiect iniţiat de ţarul Alexandru I (Carné 1865, 37).

Teritoriul Principatelor Române a fost teatrul mai multor războaie dintre ruşi şi turci, care aveau ca finalitate ocuparea lor pe un timp îndelungat din partea trupelor ţariste, ceea ce a condus la slăbirea acestora. De aceea, încă din timpul negocierilor de la Viena, din 1855, s-a ajuns la un consens, şi anume acela ca Principatele Române să treacă de sub durul protectorat rusesc sub garanţia colectivă a Marilor Puteri (Debrauz 1856, 163).

Problema unirii Principatelor a fost pusă în discuţie încă în timpul Conferinţei de la Viena, la 26 martie 1855, de către reprezentantul francez, baronul de Bourqueney (Ubicini 1858, 6). Astfel se stipula că „Rusia nu va exercita nici un drept particular, de protecţie sau de ingerinţă în afacerile interioare ale Principatelor". Mihail Gorceakov, reprezentantul ţarului la Conferinţa de la Viena, opina că „noua ordine de lucruri nu trebuie să priveze aceste provincii de nici un avantaj pe care ele le-au avut până acum". Cancelarul Karl Nesselrode considera că Principatele Române erau datoare Rusiei că se bucurau de atâtea privilegii şi imunităţi. La aceste declaraţii ministrul Afacerilor Externe al Franţei, contele Walewski, a declarat că Rusia a exercitat o influenţă abuzivă în Principate, luând jumătate din teritoriul Moldovei, care era garantat de sultan, iar la conducerea celor două ţări româneşti s-au aflat persoane loiale Rusiei, fiind atent supravegheată de agenţii ruşi, care urmăreau fiecare mişcare a domnului (Debrauz 1855, 168).

În cadrul celei de-a doua şedinţe a conferinţei de la Viena delegatul rus A.M. Gorceakov a luat cuvântul şi a vorbit despre necesitatea examinării imunităţilor de care s-au bucurat Principatele Române sub protectorat rusesc, după care urma să se ia decizia ce trebuia păstrat şi ce trebuia îmbunătăţit în organizarea acestora (Acte 1889, 621). De asemenea, reprezentantul ţarului considera important că populaţia trebuia să fie consultată în ceea ce priveşte menţinerea sau abolirea Regulamentului Organic, cel care a stat la baza dezvoltării interne a principatelor. Astfel, proiectul înaintat de viitorul cancelar al Rusiei Mihail Gorceakov a avut ecou în cadrul conferinţei de la Viena şi a fost inclus în proiectul preliminar al păcii din 1 februarie 1856 şi confirmat la Congresul de pace de la Paris. Serge Gorianov, în lucrarea sa *Le Bosphore et les Dardanelles*, bazată pe surse documentare din arhiva

rusească, apreciază faptul că diplomaţia rusă avea trasat în fiecare chestiune un plan bine determinat pe care trebuiau să-l urmeze (Gorianov 1910, 108-109). Istoricul american T.W. Riker, care a dedicat o monografie realizării unităţii româneşti la 1859, explică poziţia luată de Gorceakov în chestiunea unirii Principatelor: „lucru destul de curios, Rusia a fost aceea care înaintea tututor a avut hotărât meritul de a fi venit în ajutorul cauzei naţionaliste în Principate" (Riker 1944, 50). Tot în acest context, al atitudinii Rusiei privind unirea principatelor, istoricul N. Iorga afirmă: „Rusia ştiuse a se arăta incontestabil atât de înţeleaptă în fond, pe cât de generoasă în formă" (Iorga 1938, 266).

Astfel, Franţa a fost prima care venea cu iniţiativa ca Moldova şi Valahia să se unească, devenind o barieră menită să garanteze integritatea Imperiului Otoman (Lévy 1858, 8). Dacă facem referire la Anglia, aceasta dorea ca Principatele Române să fie în continuare dependente de Imperiul Otoman, pentru ca acesta să-şi menţină integritatea (Corivan 1931, 1-3).

Istoriografia românească consideră această propunere venită din partea reprezentantului francez la Conferinţa de la Viena proba cea mai semnificativă pentru susţinerea cauzei româneşti. În acea perioadă, martie 1855, când se punea în discuţie chiar plecarea lui Napoleon al III-lea pe frontul din Crimeea (Henderson 1938, 115-129) din cauza situaţiei dificile în care se aflau armatele aliaţilor, a provocat neliniște guvernului francez (Charles-Roux 1913, 2). În aceste condiţii împăratul francez era gata să sacrifice principatele Austriei ca aceasta, în schimb, să participe la operaţiunile militare din Crimeea (Tarle 1952, vol. II, 317). În timpul întrevederii lui Napoleon al III-lea cu prinţul consort Albert, din aprilie 1855, la Londra, împăratul francez considera necesară intervenţia Austriei în război, iar în schimb aceasta putea obţine Principatele.

Evenimentele care au urmat au dat câştig de cauză Franţei, care şi-a restabilit prestigiul pe plan extern. După căderea ultimei redute a Sevastopolului, Franţa îşi concentra atenţia asupra noii ordini europene. Astfel, Franţa nu dorea slăbirea excesivă a Rusiei, dar nici o întărire a puterii Albionului pe continentul european, şi nici în Orient. În culise se negocia între Morny şi Gorceakov (Vianu 1959, 198), iar pe canale oficiale – între contele Walewski şi cancelarul Karl Nesselrode, care aveau convingerea că alianţa franco-rusă putea aduce doar beneficii pentru puterile antagoniste din timpul Războiului Crimeii.

„Dacă Rusia este mută, ea nu este redusă a fi surdă", declara Gorceakov. În toamna anului 1855 s-au deschis două runde de negocieri în paralel: una oficială între Waleski, care îl succeda pe Drouyn de Lhyus la conducerea Ministerului Afacerilor Externe, şi contele Karl Nesselrode, şi una secretă, între fratele vitreg al împăratului francez, ducele de Morny, şi viitorul cancelar al Rusiei Mihail Gorceakov, la acea vreme ambasadorul Imperiului Rus la Viena (Bapst 1902, 707). Ambasada rusă din Paris a fost încredinţată baronului de Seebach, ministrul Saxei la Paris.

Decizia Austriei de a se alia cu puterile occidentale pentru a înfrânge Imperiul Rus provocase rumoare în cancelaria imperială rusească, iar scopul urmărit de diplomaţia rusă este de „a se răzbuna pe ingratitudinea şi trădarea Rusiei" (Bapst 1909, 60).

În timpul Războiului Crimeii, după bătălia de la Alma, Napoleon al III-lea l-a însărcinat pe Seebach să-l informeze pe împăratul Nicolae I ca toţi cei răniţi căzuţi în mâinile Franţei să fie trimişi Rusiei fără nici o condiţie. Într-o discuţie dintre Waleski şi Seebach, primul a declarat că „Franţa doreşte pacea, dar este decisă să menţină alianţa cu Anglia". Napoleon al III-lea îşi punea speranţa într-o „negociere intimă" cu Mihail Gorceakov, omul de încredere şi „alter ego" al contelui de Nesselrode. În timpul negocierilor secrete dintre ducele de Morny şi Gorceakov acesta şi-a luat numele de M. Dupuis. În timpul acestor întrevederi ducele de Morny asigura pe Gorceakov că Franţa doreşte iniţierea unei alianţe cu Rusia, deşi împăratul francez dădea asigurări că va menţine în continuare alianţa cu cabinetul de la Saint James. Baronul Eskeles, intermediar între cei doi, declara lui Gorceakov: „Acceptaţi condiţiile pe care vi le oferim; este minimum ce vi se poate cere; poate Franţa va propune abrogarea lor. Cea mai dură este obligaţia de a nu avea putere maritimă pe Marea Neagră, nu va fi aplicată mult timp, pentru că este imposibil de a împiedica un popor militar ca Rusia să nu aibă flotă" (Bapst 1909, 66). Napoleon al III-lea declară că cele patru puncte vor constitui bazele negocierilor de pace. Totodată, dorea o negociere directă cu Rusia, dar nu dorea pe de altă parte să rupă relaţiile diplomatice cu Marea Britanie. Austria nu era privită ca un aliat pentru Franţa, un imperiu eterogen „inamic" al tuturor schimbărilor, iar o alianţă cu Franz Josepf obliga Franţa să urmeze aceeaşi conduită bazată pe conservatorism, cea care a guvernat Europa mai bine de 40 de ani. Napoleon dorea să pună în aplicare principiile naţionalităţilor (Bapst 1902, 705).

Lordul Clarendon, ambasadorul Marii Britanii la Paris, care cunoştea despre negocierile franco-ruse din iarna anului 1855, considera acest demers „act de trădare a alianţei" (Wesley 1928, 89). În acelaşi timp diplomatul englez îl considera pe contele Walewski „mai rus decât Rușii" şi cu siguranţă Imperiul lui Napoleon al III-lea a promis ţarului să limiteze dorinţele lordului Palmerston, care cerea Rusiei sacrificii mult mai mari decât cele care serveau ca bază de negocieri la Congresul de la Paris din 1856. Acelaşi lucru era sesizat şi de reprezentantul austriac la congres, contele Buol, care avea temerea că se va lua decizii în detrimentul aliaţilor (Temperley 1932, 389).

Rusia a acceptat propunerile de pace la 16 ianuarie 1856. Înainte de a lua această decizie ţarul Alexandru al II-lea a convocat un consiliu format din cei mai loiali: Nesselrode, Orlov, Bludov, Kiselev şi Woronzoff, prinţul Dolgoruki şi baronul Meyendorf. Toţi, cu excepţia lui Bludov, erau partizanii păcii. În dimineaţa când ţarul îi convoca la reşedinţa de iarnă contele Nesselrode primeşte o depeşă din partea ambasadorului rus de la Viena, Gorceakov, în care acesta afirma că dacă ţarul va negocia direct cu Napoleon al III-lea poate obţine anumite avantaje pentru Rusia. De asemenea, negocierile dintre ducele de Morny şi Gorceakov erau constructive în vederea unei viitoare alianţe franco-ruse. Pe de altă parte, ambasadorul Prusiei la Petersburg, Werther, i-a declarat ţarului că Prusia nu poate rămâne o perioadă lungă de timp în neutralitate, în caz contrar va trebui să se alieze cu puterile occidentale. Toate acestea au constituit motivaţii pentru ţarul Alexandru al II-lea să accepte propunerile de pace (Bapst 1909, 85). La aceste motivaţii se adăuga şi intransigenţa lordului Palemerston, cel mai vehement la adresa Rusiei. El cerea ca anumite teritorii să fie împărţite între Imperiul Otoman şi Austria. Lordul Palmerston cerea ca Georgia, Circasia şi Crimea să fie cedate Imperiului Otoman, Polonia să devină un stat tampon, iar Principatele Române şi Basarabia să fie cedate Austriei (Rieber 2014, 340).

În timp ce Franţa îşi recăpăta statutul de mare putere, alt lucru se putea spune despre problema românească, care nu-şi găsise rezolvare la conferinţa de la Viena. La 9 ianuarie 1856 la Constantinopol a mai avut loc o conferinţă, care punea în discuţie soluţionarea chestiunii româneşti, ca una stringentă, care nu mai poate suporta amânare. Referitor la chestiunea principatelor a fost semnat protocolul din 11 februarie 1856 cu privire la organizarea de care vor beneficia cele două ţări româneşti, aflate încă sub suzeranitatea otomană. Astfel, tratatele semnate între Poartă şi Rusia, cu privire la Moldova şi Valahia îşi pierd valabilitatea în urma încheierii acestui război. De asemenea, Regulamentele Organice elaborate sub girul Moscovei sunt abolite (Ubicini 1858, 13). Se mai preciza că ţările române, teritoriul cărora este parte integrantă din Imperiul Otoman, vor dispune de o administraţie separată şi independentă, sub suzeranitatea Sublimei Porţi. Domnitorii vor fi aleşi din familiile cele mai notorii ale Moldovei şi Munteniei, care vor dispune de instituţii adecvate pentru dezvoltarea acestora. Astfel, Principatele vor fi libere de orice fel de amestec străin în afacerile interne, iar în ceea ce priveşte relaţiile cu puterile străine interesele acestora vor fi reprezentate de Poartă. Ţările Române vor întreţine raporturi cu Poarta prin intermediul capuchehaielor. De asemenea, ele vor fi nevoite să plătească un tribut moderat, fără alte rechiziţii din partea autorităţilor otomane.

O parte a prevederilor enumerate mai sus nu puteau mulţumi pe români, care doreau unirea Moldovei şi Valahiei într-un singur stat. Astfel, soarta acestora urma să se decidă în urma negocierilor de pace ce urma să aibă loc la Paris.

În instrucţiunile trimise de cancelarul Nesselrode celor doi reprezentanţi ai Imperiului Rus la Congresul de pace de la Paris, contele Orlov şi baronul Brunov, li se arată să se pronunţe în chestiunea unirii celor două principate doar în cazul în care Franţa va susţine această propunere. Diplomaţia rusă îşi dădea seama că această problemă va duce la divergenţe între puterile coalizate împotriva Rusiei în timpul Războiului Crimeii.

Problema românească era menită de la bun început a fi o piatră de încercare pentru Marile Puteri, ceea ce va duce la o vizibilă divizare a acestora. Napoleon al III-lea nutrea simpatie faţă de cauza românească şi dorea să-şi pună amprenta asupra acesteia, iar numele său să dăinuie în memoria românilor (Sanejouand 1856, 51). El vedea în unificarea celor două ţări româneşti „emblema" reînvierii naţionalităţilor în Europa de Sud-Est, urmând să joace rolul unei bariere contra expansiunii ruseşti, o „santinelă" a latinităţii (Seton-Watson 1937, 269) şi un centru cultural pentru propagarea ideilor sale. Imperiul Rus nu putea accepta prezenţa unei bariere. Dar s-a dovedit că această problemă putea reprezenta un mijloc de a rupe coaliţia franco-engleză, formată împotriva colosului de la nord

în timpul Războiului Crimeii (Seton-Watson 1955, 350). Şi, nu în ultimă instanţă, unirea Principatelor însemna slăbirea considerabilă a Imperiului Otoman, dar şi slăbirea influenţei Austriei în zonă (Riker 1940, 50).

Congresul de pace de la Paris i-a oferit lui Napoleon al III-lea nu numai şansa de a retrasa harta Europei, dar şi a obţine prestigiu pe arena internaţională (Thouvenel 1903, 225). Pentru a putea realiza programul de politică externă, Franţa avea nevoie de aliaţi. Iar Rusia, cu siguranţă, se va transforma într-o putere revizionistă, care va căuta să-şi recapete statutul de mare putere, ştirbit în urma Tratatului de la Paris (McMilan 2014, 74).

Congresul de pace de la Paris şi-a găsit reflectare în literatura istorică, iar rezultatele pozitive ale acestuia au fost apreciate de istoricii francezi (Duroselle 1964, 194, Droz 1952, 291), (Damé 1900, 94, Mantran 1961, 99-100). Aceştia considerau că Congresul de pace a reprezentant un punct de reper pentru diplomaţia europeană în ceea ce priveşte unirea principatelor şi a fost etapa premergătoare realizării micii uniri de la 1859. Aceeaşi opinie este vehiculată şi de unii istorici englezi. Este cazul lui (Taylor 1971, 95 şi Michelson 1998, 28), care vedeau în semnarea Tratatului de la Paris din 30 martie 1856 începutul unei noi „epoci" pentru lupta românească de eliberare de sub protectoratul rusesc. Istoricii români au rezerve în ceea ce priveşte semnarea Tratatului de la Paris, considerând că de fapt acesta a tergiversat rezolvarea chestiunea unirii principatelor (Berindei 1995, 117).

La Paris, în 1856, se întrunea diplomaţia europeană după o pauză de 40 de ani de la Congresul de la Viena, care pusese capăt războaielor napoleoniene, iar acum Franţa era încununată de laurii succesului (Platon 2005, 225) şi se afirma din nou ca „marea naţiune" pe continentul european. Pentru a se arăta moderat, încă de la început împăratul Napoleon al III-lea a propus oraşul Bruxelles ca loc de desfăşurare a forului european. Ţarul Rusiei a venit cu propunerea ca discuţiile păcii să se ţină la Frankfurt, reşedinţa Dietei germane. În ultimul moment, alegerea capitalei Franţei a fost unanimă (Thouvenel 1896, 599). Prima şedinţă a forului european urma să aibă loc la Paris la 25 februarie 1856. Contele Walewski a fost numit preşedinte, iar Vincent Benedetti secretarul Congresului de pace, cel care opina că anul 1856 este unul crucial pentru soarta Europei (Bourgeois 1905, 414). Lucrările congresului trebuiau să aibă loc de trei ori pe săptămână: luni, miercuri, vineri (Delord 1869, 639).

Cu certitudine, miza congresului de la Paris era una de o importanţă majoră pentru români, dar şi pentru interesele Marilor Puteri. Astfel, acesta trebuia să găsească o soluţie de mijloc care să mulţumească părţile implicate în Războiul Crimeii. Se observă o tendinţă evidentă din 1856 în care Franţa şi Rusia susţineau unirea Principatelor, iar Austria, Anglia doreau menţinerea integrităţii Imperiului Otoman (Mano 1900, 55). Astfel, la prima vedere se contura o apropiere vizibilă între cabinetele de la Tuileries şi Petersburg în problema românească, deşi Rusia îşi ascundea cu abilitate adevăratul scop urmărit în această problemă spinoasă (Rain 1913, 634-635). Totodată, congresul de la Paris trebuia să reprezinte: „acel laborator în retortele căruia principiul naţionalităţilor trebuia să capete conturi concrete" (Turliuc 2006, 101).

Misiunea diplomaţiei ruse era să obţină o pace onorabilă pentru imperiu şi să reuşească apropierea de Franţa lui Napoleon al III-lea, care devenea noul arbitru al disputelor europene. Astfel, internaţionalizarea problemei româneşti s-a datorat într-o măsură semnficativă convergenţei de interese franco-ruse. La Petersburg exista convingerea că Franţa va căuta să-şi impună prestigiul în Principate, iar Rusia nu putea permite ca aceasta să se bucure singură de laurii succesului. Rusia era datoare să se revanşeze faţă de români din cauza regimului dur al protectoratului impus de ţar. Diplomaţia rusă era convinsă că susţinând unirea Moldovei şi Munteniei poate distruge coaliţia ce se formase împotriva ei, iar mai târziu să pună în discuţie clauzele oneroase ale Tratatului de la Paris, care erau incompatibile cu onoarea imperiului rus. Referitor la condiţiile impuse Rusiei, dintre care unele exigente, Apostol Stan remarca: „Războiul Crimeii încheiat cu Tratatul de la Paris, încununa o voinţă occidentală de recuperare strategică a acestei zone geopolitice, prin instaurarea unei libertăţi depline a comerţului şi a navigaţiei la gurile Dunării şi Marea Neagră, inclusiv prin organizarea politică a celor două state autonome româneşti. Acestea din urmă, puse sub garanţie europeană, erau menite a constitui un obstacol împotriva planurilor expansioniste ale Rusiei" (Stan 1995, 286).

Ca urmare, plenipotenţiarii ruşi aveau misiunea dificilă de a intra în graţiile împăratului Napoleon al III-lea. Reprezentanţii ţarului la congresul de pace erau diplomaţi cu experienţă: contele Alexis Orlov şi baronul Brunov. În viziunea Franţei contele Orlov reprezenta vechea Rusie, cea a ţarului Nicolae I. După bătălia de la Borodino din 1812

împotriva armatei imperiale franceze conduse de Napoleon Bonaparte a fost promovat general major şi comandant al regimentului de cavalerie. După semnarea Tratatului de la Adrianopol din 1828 este numit ambasador al Rusiei la Constantinopol, funcţie pe care o va ocupa până în 1832 (Fourmestraux 1862, 110). În 1845 îl înlocuia pe contele Beckendorff ca şef al jandarmeriei imperiului. Datorită acestei funcţii a exercitat o influenţă asupra ţarului Nicolae I, opunându-se vehement tentativei ţarului de a redeschide chestiunea orientală şi de a ocupa Principatele Române (Goudron 1857, 458). Cel de-al doilea reprezentant al Rusiei la negocierile de pace, baronul Brunov, a ocupat funcţii importante în cadrul ministerului de externe rus. A fost ministru plenipotenţiar la Stuttgart şi Hess-Darmstadt şi la curtea din Saint-James (Fourmestraux 1862, 111).

Primul sosi în capitala franceză baronul Brunov, care ajungea la 13 februarie 1856, la 10 seara, aşteptat de un valet, spre a-l conduce la maşina lui Seebach. Cu acest prilej ziarele engleze titrau: „Înainte de a o rupe cu Anglia, Franţa se aliază cu inamicul său".

Plenipotenţiarul rus Brunov a fost trimis mai devreme la Paris, pentru a sonda terenul şi a vedea poziţia Franţei faţă de Rusia. Guvernul imperial rusesc dorea să vadă dacă putea conta pe sprijinul necondiţionat al guvernului francez la negocierile de pace de la Paris şi dacă putea fi un sprijin pentru delegaţii ruşi, care trebuiau să facă faţă pretenţiilor exagerate ale Marii Britanii. Baronul Brunov este primit în audienţă cu multă căldură de împăratul Franţei, fiind asigurat de intenţiile guvernului francez de a încheia pacea. Napoleon al III-lea s-a declarat gata să susţină interesele urmărite de Rusia la negocierile de pace, dar în măsura posibilităţilor. Baronul Brunov comunica la 19 februarie cancelarului Karl Nesselrode observaţiile sale cu privire la atitudinea Franţei. El aprecia că atitudinea guvernului de la Tuileries este una conciliantă la adresa Rusiei: „intenţia guvernului francez constă într-o dorinţă ardentă a lui Napoleon de a încheia cât mai repede pacea. Dificultăţile nu pot veni decât din partea Angliei şi a Austriei" (Петров 1891, 108). La aceste afirmaţii împăratul francez declara că aceasta nu însemna că guvernul imperial doreşte să rupă alianţa cu Marea Britanie. Asemenea punct de vedere i-a fost prezentat diplomatului rus şi de ministrul Afacerilor Externe, contele Walewski: „împăratul Napoleon este nerăbdător să menţină legătura care îl uneşte de Anglia" (Петров 1891, 108). Cu toate astea, plenipotenţiarul rus a fost asigurat că Franţa este dispusă să se implice activ în chestiunile de litigiu, care vor surveni în timpul congresului de pace, dar să nu se aştepte la rezultate „spectaculoase", ţinând cont de atitudinea ostilă a Marii Britanii, dar şi de poziţia de ţară învinsă în războiul recent încheiat. În depeşa către cancelarul rus Brunov era vorba şi de atitudinea Angliei, care îl îngrijora prin faptul că aceasta nu era mulţumită de preliminariile păcii şi poate considera semnarea tratatului de la Paris nesatisfăcătoare pentru naţiunea engleză. Lordul Clarendon monitoriza cu atenţie această apropiere franco-rusă, care nu era pe placul englezilor, fiind percepută ca o trădare a alianţei. În această depeşă reprezentantul englez e caracterizat ca „timid şi susceptibil" şi arăta reţinere în ceea ce priveşte valabilitatea alianţei dintre guvernul francez şi cel englez.

Într-o întrevedere avută cu ministrul francez al finanţelor Achile Fould, Brunov a fost asigurat că Napoleon al III-lea îşi va aroga rolul de „moderator" (Петров 1891, 108) în disputa dintre Anglia şi Rusia în negocierile de pace.

În discuţiile avute cu contele Walewski, dar şi cu alte personaje de rang înalt din Paris, baronul Brunov declara că până la sosirea celui de-al doilea reprezentant al ţarului la negocierile de pace, contele Orlov, el primise instrucţiuni clare să nu decidă nimic, ci doar să „asculte cu atenţie" propunerile venite din partea Franţei (Петров 1891, 111).

Delegatul rus Brunov a reuşit să intre în discuţie şi cu ducele Morny, fratele vitreg al împăratului francez, care era adeptul unei alianţe cu Rusia, în detrimentul uneia cu Marea Britanie. Acesta era asigurat de dorinţa Franţei de a îmbunătăţi relaţiile cu guvernul rus, dar considera prudent „tăcerea" Rusiei pentru ca Franţa să reuşească să facă „tranziţia" de la alianţa cu Anglia spre una cu Petersburgul.

Impresiile reprezentantului rus de la Paris erau satisfăcătoare, în ceea ce priveşte poziţia luată de guvernul francez, care se arată „conciliant" cu duşmanul recent învins. Răspunzând unei depeşe din partea cancelarului rus, care îl întreba despre poziţia Rusiei la acel moment şi dacă se poate spera la un rezultat favorabil intereselor ruseşti, baronul Brunov a declarat că tabloul general este unul favorabil Rusiei, dar trebuie eforturi apreciabile pentru a ajunge la un rezultat rezonabil. Franţa era considerată principalul sprijin pentru Rusia,

iar Anglia principalul „deranj” pentru aceasta (Петров 1891, 117).

Înainte de începerea congresului de la Paris a avut loc o întrevedere privată dintre Napoleon al III-lea şi cel de-al doilea reprezentant al Rusiei la negocierile de pace, Orlov. Plenipotenţiarul rus îşi făcea speranţe în ceea ce priveşte susţinerea de care va beneficia Rusia, la tratativele de pace, din partea Franţei, mai ales în chestiunile de litigiu (Петров 1891, 114). Referitor la chestiunea Principatelor, plenipotenţiarul rus se declară „partizanul” unirii, (Vinogradov 1959, 38), deşi această chestiune ocupa un loc secundar pe agenda politicii externe a colosului rusesc (Vianu 1959, 198). Rusia urmărea, în principal, soluţionarea chestiunii Bolgradului în detrimentul aliaţilor, dar şi problema neutralizării Mării Negre, care „lovea în orgoliul rusesc” de mare putere maritimă. Împăratul francez i-a dat de înţeles plenipotenţiarului rus că Rusia ar trebui să se resemneze în ceea ce priveşte delimitarea frontierei în favoarea Rusiei, dar ca o recompensă Franţa nu ar protesta dacă aceasta va păstra Karsul. Franţa avea să depună eforturi considerabile în acest sens, dar s-a ciocnit de poziţia tranşantă a cabinetului Saint-James, care nu era de acord cu cedarea de teritorii către Rusia învinsă.

Atitudinea rusească în chestiunea românească este una care pare surprinzătoare la prima vedere, ţinând cont de faptul că pe tot parcurcul ostilităţilor militare din Crimeea a combătut unirea principatelor. Acum se ralia planurilor unioniste ale Franţei, care îşi recăpăta gloria pierdută în 1815 (Mano 1900, 72). Această contradicţie evidentă este explicabilă, Rusia avea nevoie de un aliat, pentru a evita izolarea pe plan internaţional, dar şi de a reuşi într-o perioadă scurtă de timp să pună în discuţie clauzele oneroase ale tratatului care urma să fie încheiat la Paris. Diplomaţia rusă considera necesar ca Imperiul Rus să-şi recapete prestigiul în faţa românilor, văzut mai mult în ipostaza de opresor, care îşi mascase adevăratele intenţii sub „umbrela ortodoxismului” şi a eliberării de sub „jugul otoman”. Susţinând cauza românească, Rusia spera să obţină un avantaj dublu pentru noua politică externă, de a limita influenţa crescândă a Austriei în Principate şi de a slăbi tot mai mult Imperiul Otoman. Pe de altă parte, spera că prin acest „gest semnificativ” putea obţine simpatia Europei, dar în special „bunăvoinţa” Franţei lui Napoleon al III-lea, „omul momentului” la acea vreme.

Nicolae I, cel care deteriorase relaţiile cu Franţa, nu mai era la ţar, iar Alexandru al II-lea miza pe sprijinul francez în timpul negocierilor de pace, gândindu-se chiar la încheierea unei alianţe. Această atitudine a fost dictată de împrejurările vremii, dar Rusia va caută mijloace eficiente pentru a-şi recapătă poziţia domininantă în sud-estul Europei (Corivan 1959, 161).

Walewski a pus în discuţie problema unirii Principatelor, tributare Imperiului Otoman şi aflate sub protectorat rusesc (Thouvenel 1896, 606). Cel mai vehement era reprezentantul Imperiului Otoman, Aali-Paşa, care nu accepta punctul de vedere francez. Acesta a declarat că cele două ţări româneşti nu doresc unirea într-un singur stat, fiind doar o idee vehiculată de câţiva români, care fac propagandă în capitalele europene pentru înfăptuirea unirii (Şeicaru 1959, 167). Pe de altă parte, plenipotenţiarul rus contele Orlov susţinea punctul de vedere francez, considerând că găsirea unei soluţii în această chestiune nu mai poate fi amânată o perioadă îndelungată de timp (Vinogradov 1959, 38).

La 24 februarie 1856 contele Orlov a primit la Tuileries pe reprezentantul Porţii, marele vizir Aali-Paşa. Scrisorile venite de la Sankt Petersburg anunţau cu tărie că Orlov este purtătorul unor instrucţii precise în ceea ce priveşte restabilirea păcii şi că „discuţiile preliminariilor nu vor fi de lungă durată. Exista convingerea la Sankt Petersburg, adăugau corespondenţii noştri, că Curtea este sincer dispusă de a se reconcilia cu Franţa şi Anglia” (La Presse, 24 février 1856).

În timpul primei întruniri a congresului, de la 25 februarie 1856, au fost stabilite preliminariile păcii, care vor genera numeroase discuţii între diplomaţii prezenţi în capitala pariziană. Referitor la problema românească putem enumera aici abolirea protectoratului rusesc (Jelavich 1977b, 683; Jelavich 1969, 397-408; Jelavich 1961, 349-366), ceea ce însemna că Rusia nu putea exercita nici un drept particular sau exclusiv asupra Principatelor sau ingerinţă în treburile interne ale acestora. Acestea erau puse sub garanţia Marilor Puteri (Acte 1889, 1000).

În cadrul celei de-a doua şedinţe a Congresului de la Paris, din 28 februarie 1856, anume reprezentanţii Franţei şi Rusiei, contele Walewski şi, respectiv, Orlov au reuşit să convingă Marile Puteri ca soluţionarea definitivă a problemei româneşti să fie încredinţată unei comisii speciale (Corivan 1959, 162). De asemenea, plenipotenţiarul Brunov a făcut o remarcă la adresa termenului „protectorat”, care în opinia sa nu exprimă adecvat rolul

jucat de Imperiul Rus în cele două state româneşti (Acte 1889, 1004). Trimişii ţarului cereau înlocuirea acestui termen cu altul mai „convenabil", lucru cerut încă în timpul Conferinţei de la Viena din 1855. Reprezentantul austriac, contele Buol, a declarat că sintagma de „protectorat" este una uzuală existentă în documentele vremii. Aali-Paşa a declarat că termenul de protectorat a fost utilizat mai ales în Regulamentele Organice, întocmit sub girul ţarului Nicolae I. Reamintim faptul că Regulamentele Organice au fost abolite. Ele fuseseră întocmite în lunga ocupaţie rusească din 1828-1834, având ca finalitate ingerinţa tot mai mare a Rusiei în afacerile interne ale Moldovei şi Valahiei (Radulesco 1850,19). În acest context se înscrie şi atitudinea presei franceze care era de părere că problema românească necesită o atenţie deosebită din partea diplomaţiei europene. Sugestiv este un articol scris de P. Vincard la rubrica „Affaire d'Orient", în care acesta constată că problema românească este una europeană, şi nu una care ţine de Imperiul Otoman, caracterizat drept „omul bolnav de pe Bosfor". P. Vincard aprecia faptul că problema Principatelor necesită o examinare serioasă din cauza Regulamentul Organic „defectuos" şi a tratatului de la Balta-Liman din 1849. Revenind la rolul jucat de instrumentul rusesc numit Regulament Organic, acesta a urmărit imixtiunea puterii protectoare în politica internă a celor două state româneşti, iar domnii care guvernau sub „umbrela protectoare" a Rusiei trebuiau să arate devotament faţă de ţar, urmăriţi în toate acţiunile lor de consulii ruşi (Vincard 1856, 1).

La 8 martie 1856 contele Walewski punea iarăşi în discuţie necesitatea unirii Principatelor, care ar trebui acceptată de congres. Preşedintele congresului afirma că problema unirii este una „indispensabilă" şi necesită o soluţionare rapidă. Reprezentantul englez împărtăşea aceeaşi opinie ca şi colegul său francez, dar considera necesar de a lua în considerare şi vocea populaţiei din cele două principate. Cum era de aşteptat, plenipotenţiarul otoman Aali-Paşa susţinea cu tărie ideea că separarea celor două ţări româneşti este consecinţa naturală a evidentei deosebire dintre cele două (Ubicini 1858, 32). La această opinie se ralia şi reprezentantul austriac, contele Buol, care nu vedea nici o justificare pentru unirea celor două state româneşti. Delegaţia rusească, prin vocea contelui Orlov, era mai „tăcută" şi moderată în declaraţii, sprijinind punctul de vedere francez. Ea considera că problema românească necesită o soluţionare în interesul acestora. Contele Orlov s-a mărginit să declare că unirea este unica soluţie pentru ca aceste două provincii „văduvite de soartă" să fie prospere.

În şedinţa din 10 martie 1856 s-a pus în discuţie chestiunea delimitării frontierei în Basarabia, care va fi analizată mai detaliat tot în acest articol. Contele Walewski a reamintit plenipotenţiarilor prezenţi că organizarea principatelor este punctul cardinal al acestei congres şi este necesar de a încredinţa soarta acestora unei comisii care să decidă destinul Moldovei şi Munteniei (Ubicini 1858, 38).

Astfel, în viziunea Franţei „chestiunea orientală se rezumă la Principate, care reprezintă nordul gordian, care ameninţă pacea şi securitatea în Europa" (Levy 1858, 47). Istoricul român Leonid Boicu consideră că poziţia luată de Franţa în timpul Congresului de la Paris reprezenta „cea mai mare însemnătate pentru dezlegarea pe căi diplomatice, potrivit Tratatului de la Paris, a chestiunii române" (Boicu 1978, 28), iar N. Iorga aducea un adevărat elogiu împăratului francez, considerându-l „unicul" responsabil pentru unirea Principatelor: „puterea aceasta n-a fost puterea unui stat, ci puterea unui om... opera personală a împăratului care stăpânea absolut, în momentul acela la Paris" (Iorga 1915, 15). Acelaşi istoric român considera că „aceste Principate Unite, această Românie, au fost create ca o pedeapsă pentru Rusia, ca un instrument împotriva ambiţiilor acesteia în Orient, ca un impediment în calea intereselor ei în zona Dunării Inferioare, a Mării Negre şi către strâmtorile apelor libere din Sud" (Iorga 1995, 273).

În timpul acestor sesiuni ale congresului de pace plenipotenţiarul Orlov face declaraţii care îi satisface pe francezi, iar împăratul francez Napoleon al III-lea îl numeşte pe acesta „diplomatul cel mai puternic al Europei". Sugestiv este şi acest moment: „ieri Orlov a refuzat o serată în suburbia Saint Germain, pentru a nu se găsi într-o societate ostilă guvernului împăratului". „Aceste politeţuri pe care le primim produc efect asupra austriecilor, care tremură la gândul unui Tilsit" (Thouvenel 1896, 615). Sau cel puţin asta era una dintre tezele vehiculate de presa germană. Contele Buol, care a reprezentat interesele austriece la Congres, nu dorea să părărească Parisul până nu va avea convingerea în durabilitatea tratatului încheiat la 2 decembrie 1854. Thouvenel mai adăuga că o alianţă între Franţa şi Rusia este utilă pentru a susţine chestiunea unirii Principatelor, dar şi chestiunea

italiană, existând şi chestiunea poloneză, unde diplomaţia rusă nu dorea să cedeze teren. Diplomaţia ţaristă avea ca prim obiectiv de a asista eforturile împăratului francez de a „se elibera de alianţa britanică" (Mosse 1955, 310).

În cadrul şedinţei din 10 martie, Walewski consideră necesar ca viitorul Principatelor să fie încredinţate unei comisii care să analizeze minuţios această problemă, care suscită atenţia marilor puteri.

Pe lângă diplomaţii francezi, care susţineau unirea celor două principate, regăsim şi oameni politici francezi care şi-au pus amprenta asupra prezentării problematicii româneşti în ziare şi broşuri de epocă. Un caz semnificativ este cazul lui Paul Bataillard, unul din elevii lui Edgard Quinet (Iorga 1923,311), care a susţinut atât unirea Principatelor, cât şi restituirea in integrum a Basarabiei, anexată în mod fraudulos de Imperiul Rus la 1812. Memoriul acestuia (Bataillard 1856a) a apărut în timpul Congresului de pace de la Paris, considerând că problema românească nu este cunoscută în ţările occidentale, care astăzi au rolul de a decide soarta românilor. În debutul acestui memoriu el declară că doreşte să facă lumină în problema românească. El aprecia că ţările române au fost victime ale rivalităţii otomano-ruso-austriece, secătuite de regimul fanariot, deposedate de toate drepturile ce ţin de organizarea politică şi militară, în special (Bataillard 1856 b, 416). Publicistul francez invocă memoriul trimis de N. Golesco şi Rosetti prinţului Napoleon, în mai 1855, care apreciau că pentru a soluţiona problema românească este necesară unirea. De asemenea, aceştia mai considerau important faptul „de a lua Basarabia, pe de o parte, Poarta ca putere suzerană şi Rusia ca protectoare nu aveau dreptul să ia teritoriul Moldovei, pe de altă parte" unirea este „unicul mijloc care va da României frontiere durabile şi veritabile" (Bataillard 1856a, 424-425). Paul Bataillard îşi încheia pledoaria cauzei româneşti, declarând că „românii doresc în unanimitate, cu consacrarea capitulaţiilor, unirea celor două principate sub un principe aparţinând unei familii suverane ale Europei" (Bataillard 1856a, 425).

În cadrul forumului păcii de la Paris o chestiune intens dezbătută de diplomaţia europeană a fost problema teritoriului sudului Basarabiei, care trebuia cedat Principatului Moldovei. Rusia propuse Karsul în locul cedării celor trei judeţe din sudul Basarabiei. În cadrul primei întrevederi dintre contele Orlov şi Napoleon al III-lea, împăratul francez s-a declarat de acord cu propunerea rusească (Boutenko 1927, 288). Buol şi Waleski erau de acord cu această cerere. Reprezentantul englez lordul Clarendon primise instrucţiuni clare de la lordul Palmerston de a nu ceda nimic Rusiei, utilizând un limbaj dur cu Brunov în timpul unei întrevederi avute cu acesta în particular. Dacă în problema unirii principatelor atitudinea engleză era oscilantă, nu acelaşi lucru se poate spune de problema Basarabiei, fiind fermă pe poziţiile pe care nu dorea să le cedeze (Temperley 1932, 401).

Astfel, problema sudului Basarabiei a suscitat atenţia Europei pe tot parcursul anului 1856. În cele expuse în continuare se va putea constata că această problemă, la prima vedere nesemnificativă, va avea nevoie de o implicare serioasă din partea diplomaţilor europeni. Referindu-ne la Anglia care privea cu animozitate eventuala apropiere a Franţei de Rusia, la care putem adăuga nemulţumirea acesteia faţă de condiţiile „lejere" impuse Rusiei la Paris, chestiunea Basarabiei trebuia soluţionată în detrimentul Imperiului Rus, care aştepta „dispoziţii conciliante şi vot de încredere" (Charles-Roux 1913, 82) din partea împăratului francez. Anglia era gata să se opună oricăror încercări a Rusiei de a se sustrage hotărârilor Congresului de pace de la Paris. Principalul argument invocat de Rusia pentru a păstra sudul Basarabiei era faptul că acesta era reşedinţa bulgarilor. Napoleon al III-lea, care miza pe „sinceritatea" Rusiei la negocierile de pace se ralia punctului de vedere prezentat de plenipotenţiarii ruşi declarând: „eu consider că Bolgrad, centrul coloniei bulgare să revină Rusiei" (Morny 1896, 84). Franţa era dispusă să facă concesii Rusiei în chestiunea Bolgradului, dar s-a ciocnit de intransigenţa lordului Palmerston, care s-a dovedit a fi adversarul cel mai de temut al ţarului Alexandru al II-lea. Din Albion veneau ştiri, care aduceau nemulţumiri apropierii franco-ruse şi distanţării imperiului francez de Marea Britanie (Charles-Roux 1909, 280).

Guvernul francez venea cu propunerea ca Rusia să cedeze Insula Şerpilor, să dea Imperiului Otoman Sulina şi Delta Dunării, iar aceasta să păstreze Bolgradul. Cu această propunere era de acord Mihail Gorceakov, dar avea un oponent pe măsură, lordul Palmerston, care nu dorea ca hotărârile Tratatului de la Paris, recent încheiat, să sufere modificări semnificative. Această „amiciţie" franco-rusă este sesizată şi în depeşa lordului Clarendon trimisă guvernului de la Londra: „în toate

discuţiile guvernul francez se pronunţă mereu în favoarea Rusiei" (Charles-Roux 1909, 283). Ambasadorul Franţei la Constantinopol Thouvenel analizează minuţios situaţia în care se găsea Franţa, ademenită între două alianţe, Anglia şi Rusia, dar cea din urmă prevalează, din cauza conflictului diplomatic privind sudul Basarabiei. Guvernul francez considera că Franţa nu putea tranşa toate problemele referitoare la executarea Tratatului de la Paris în defavoarea Rusiei, apreciind că Rusiei i se impuseseră nişte clauze umilitoare şi i se pare echitabil să i se facă şi unele concesii. Aceste principii erau în opoziţie cu politica urmată de Anglia, dar şi de Austria (Charles-Roux 1913, 131).

Pe parcursul anului 1856 a avut loc o corespondenţă intensă între reprezentantul francez la Petersburg, ducele Charles de Morny şi contele Walewski, care asigura guvernul franceză că „Rusia nu va face nimic fără o înţelegere prealabilă cu noi. Împăratul Alexandru are încredere în Napoleon" (Charles-Roux 1909, 293).

Anglia s-a arătat intransigentă la adresa Rusiei, considerând că „încercarea Rusiei de a se sustrage hotărârilor Congresului de pace este nedemnă de o mare putere ca Rusia". Această chestiune era un litigiu între Marile Puteri, ceea ce scotea în primplan neînţelegerile existente între aliaţi. Ca urmare a acestei „sciziuni diplomatice" între Anglia şi Franţa, în chestiunea cea mai sensibilă a momentului, Mihail Gorceakov dorea să profite de pe urma acesteia. Cancelarul rus considera schimbul Insulei Şerpilor cu Bolgradul unul echitabil pentru Rusia, dar fapt neacceptat de Anglia (Vitcu 2006, 125). În acest context tensionat Urharzy Gyorgy nota: „una din chestiunile importante era cedarea de către Rusia a teritoriilor stabilite prin Tratatul de pace de la Paris. Rusia nu voia să cedeze Moldovei Bolgradul şi Turciei Delta Dunării şi Insula Şerpilor, Austria nu dorea retragerea trupelor din Principatele Dunărene până nu se efectuează cedările, Anglia nu voia să-şi recheme flota de război din apele teritoriale ruseşti, astfel pacea Europei se afla în pericol" (Românii 1859, 132).

În timpul unei întrevederi dintre Walewski şi lordul Palmerston din cursul anului 1856 s-a pus din nou în discuţie necesitatea restituirii Bolgradului către Principatul Moldovei. Pentru împăratul francez aceste disensiuni în problema rectificării graniţei dintre Imperiul Otoman şi cel Rus reprezenta o piedică serioasă pentru noua construcţie politică a Europei. Întrebarea care trebuia pusă la acea vreme este dacă Napoleon al III-lea ştia de existenţa a două localităţi cu numele Bolgrad[1]. Lordul Palmerston considera oportun în acest context tensionat convocarea unui nou forum internaţional, care să găsească o soluţie problemei basarabene, deoarece Rusia uzitează de toate mijloacele pentru a-şi păstra teritoriile, care prin tratat urmau a fi cedate (Schroeder 1922, 384). Lordul Palmerston considera tentativa Rusiei de a nu respecta Tratatul de la Paris un joc „rușinos" pentru o putere ca Rusia, iar „încercarea de a substitui oraşul sudic celui nordic este un act cu care Anglia şi Franţa nu pot fi de acord" (Craven 1879, 513).

Abia spre finele anului 1856 Franţa a renunţat să susţină pretenţiile Rusiei asupra Bolgradului, iar prin protocolul din 6 ianuarie 1857 Rusia era obligată să cedeze sudul Basarabiei Principatului Moldovei (Bamberg 1858, 82).

Astfel, se observă o coincidenţă în raporturile franco-ruse. În anul 1814, la 30 martie, contele Orlov sosea la Paris după victoria aliaţilor împotriva lui Napoleon Bonaparte pentru a semna triumful Rusiei împotriva Franţei. Abia acum, după 42 de ani, la 30 martie 1856, era semnată pacea dintre Franţa victorioasă şi o Rusie care şi-a arătat limitele în război, dar care avea forţa necesară să revină în prim-planul Europei. Ca urmare, dacă în 1814 Orlov venea în calitate de învingător, acum venea să ceară suveranului francez pacea.

Congresul de la Paris a fost privit în epocă destul de bine, cu toate neajunsurile sale, dar şi consecinţele imediate, care au reprezentat pentru Franţa „o oră glorioasă". Ambasadorul francez la Constantinopol Edouard Thouvenel considera că diplomaţia franceză a reuşit să salveze integritatea Imperiului Otoman de o „moarte violentă" (Thouvenel 1896, 610).

Rezultate Congresului de pace de la Paris au fost comunicate de Walewski într-o serie de telegrame expediate reprezentantului francez de la Constantinopol Thouvenel. Pe 5 aprilie îi expediază o scrisoare cu următorul text: „pacea este asigurată,

[1] În ceea ce priveşte Bolgradul s-a produs o eroare. Comisarii europeni însărcinaţi cu delimitarea graniţei dintre Imperiul Rus şi Imperiul Otoman au constatat cu „stupoare" existenţa a două localităţi cu numele de Bolgrad, ambele situate în apropiere una de alta faţă de graniţa fixată prin Tratatul de la Paris din 30 martie 1856. Comisarii ruși considerau ca frontiera trebuie să treacă la sud de târgul Bolgrad, care era centrul coloniei bulgare, și nu la sud de localitatea de localitatea Tabac (localitatea numită Tobac în lucrarea lui Dimitrie Cantemir Descriptio Moldaviae), căruia pentru o scurtă perioadă de timp i s-a zis Bolgrad.

faptul că negocierile s-au ţinut la Paris a condus la un rezultat mulţumitor" (Thouvenel 1896, 613). De altă părere era reprezentantul englez la negocierile de pace de la Paris, lordul Palmerston, care vedea în acest tratat ceva „ruşinos", ce va dura foarte puţin. Celălalt reprezentant al Angliei, lordul Clarendon, mai moderat în declaraţii, i-a afirmat lui Walewski că „tratatul din 30 martie deschide o nouă epocă, care trebuie să fie una de pace, dar nu trebuie să neglijăm nimic pentru a face ca pacea să fie solidă şi durabilă" (Delord 1869, 645).

Semnarea păcii din capitala Franţei a reprezentat în viziunea diplomaţiei ruse un sacrificiu necesar. Acest tratat, cu urmări grave pentru Imperiul Rus, a fost urmat de o schimbare majoră la nivel diplomatic. Contele Nesselrode, care devenise pentru ruşi un „Nestor al diplomaţiei", o analogie reuşită cu celebrul personaj din războiul Troiei, părăsea cariera diplomatică după mai bine de 40 de ani de activitate. Locul său este luat de Mihail Gorceakov, care avea legături personale, familiale, cu românii. Astfel, al doilea fiu a lui Gorceakov era căsătorit cu o fiică a fostului domn regulamentar Mihai Sturdza; George Cantucuzino, colonel în armata rusă era căsătorit cu o soră de a lui Gorceakov şi, în fine, a doua fiică a lui George Cantacuzino se căsătorise cu Giers, nepot prin alianţă al cancelarului Rusiei, cel care a îndeplinit funcţia de consul general al Rusiei la Bucureşti în perioada anilor 1858-1863.

Una din schimbările majore era că Rusia îşi pierde statutul de jandarm al Europei în favoarea Franţei, care devine „prim-dirijor" în concertul european. În situaţia creată Gorceakov va face eforturi pentru realizarea unei alianţe cu Franţa, în acest sens ducând o luptă pentru susţinerea cauzei româneşti.

Astfel, după încheierea Păcii de la Paris, Mihail Gorceakov avea de jucat un rol exponenţial pentru Rusia. Gorceakov avea convingerea că înfrângerea suferită de Rusia în războiul contra tandemului franco-englez nu este una totală, iar Rusia are asigurat un loc printre marile puteri.

Franţa în tandem cu Rusia şi-au pus amprenta asupra realizării unirii de la 1859, cu precizarea că Rusia îşi ascundea cu abilitate obiectivele urmărite, susţinând chestiunea cea mai intens dezbătută de aeropagul european. Cu toate acestea, cele două ţări, antagoniste în timpul Războiului Crimeii, au colaborat pentru realizarea doleanţelor românilor de la acea dată, iar în unele momente Franţa era dispusă să cedeze teren ruşilor. Congresul de la Paris n-a oferit o soluţie definitivă în problema realizării unirii, din cauza opiniilor divergente ale Marilor Puteri, dar a reuşit să mai obţină un aliat – Rusia.

Astfel, în timpul negocierilor de pace de la Paris, Franţa şi Rusia aveau acelaşi punct de vedere în problema unirii principatelor.

Bibliografie

Acte 1889: D.A. Sturdza, Acte şi documente privitoare la istoria renascerei României, vol. II (Bucureşti 1889).

Bamberg 1858: F. Bamberg, Histoire diplomatique de la crise orientale de 1853 à 1856 (Paris 1858).

Bapst 1902: G. Bapst, Les coulisses du Congrès de Paris (d'après les souvenirs du maréchal Caronbert). Revue politique et littéraire, nr. 23, 4 série, tome XVIII, décembre 1902, 705-710.

Bapst 1909: G. Bapst, Le Maréchal Caronbert souvenirs d'un siècle, tome troisième (Paris 1909).

Bataillard 1856a: P. Bataillard, La Moldo-Valahie dans la manifestation de ses efforts et ses voeux (Paris 1856).

Bataillard 1856b: P. Bataillard, Premier point de la question d'Orient. Les Principautés de Valachie et de Moldavie devant le Congrès (Paris, 1856).

Berindei 1995: D. Berindei, Diplomaţia românească modernă (Bucureşti 1995).

Boicu 1978: L. Boicu, Diplomaţia europeană şi triumful cauzei române (1856-1859) (Iaşi 1978).

Bourgeois 1905: E. Bourgeois, Manuel historique de politique étrangère, t. III (Paris 1905).

Boutenko 1927: V. Boutenko, Un projet d'alliance franco-russe en 1856, d'après des documents inédits des Archives russes. In: Revue Historique, t. 155, fasc. 2. (Paris 1927), 277-325.

Carné 1865: L. Joseph Marie Carné, L'Europe et le Second Empire (Paris 1865).

Charles-Roux 1909: Fr. Charles-Roux, La Russie et l'alliance anglo-française après la guerre de Crimée. In: Revue Historique, t. Cent unième (Paris 1909), 272-315.

Charles-Roux 1913: F. Charles-Roux, Alexandre II, Gortchakoff et Napoléon III (Paris 1913).

Corivan 1931: N. Corivan, Renseignements sur la conférence de Vienne. In: Revue historique du sud-est européen, janiver-mars (Bucarest 1931), 1-5.

Corivan 1959: N. Corivan, Unirea Ţărilor Române în cadrul politicii europene. In: Studii, nr. 1, (Bucureşti 1959), 159-190.

Craven 1879: A. Craven, Lord Palmerston. Sa correspondance intime pour servir à l'histoire diplomatique de l'Europe de 1830 à 1865, vol. II (Paris 1879).

Damé 1900: F. Damé, Histoire de la Roumanie contemporaine depuis l'avènement des princes indigènes jusqu'à nos jours (1822-1900) (Paris 1900).

Debrauz 1856: L. Debrauz, Le Traité de Paris du 30 mars 1856 étudié dans ses causes et ses effets (Paris 1856).

Delord 1869: T. Delord, Histoire du Second Empire 1848-1869, tome I (Paris 1869).

Droz 1952: J. Droz, Histoire diplomatique de 1648 à 1919 (Paris 1952).

Duroselle 1964: J.-B. Duroselle, L'Europe de 1815 à nos jours. Vie politique et relations internationales (Paris 1964).

Fourmestraux 1862: Eu. Fourmestraux, Etude sur Alexandre II (Paris 1862).

Gorianov 1910: S. Gorianov, Le Bosphore et les Dardanelles. Étude historique sur la question des détroits (Paris 1910).

Henderson 1938: G.B. Henderson, Napoléon et son projet de voyage en Crimée (1855). In: Revue Historique, t. 182, fasc. 1 (Paris 1938), 115-129.

Iorga 1915: N. Iorga, Partea lui Napoleon al III-lea în Unirea Principatelor (Bucureşti 1915).

Iorga 1923: N. Iorga, Un colaborator al unirii Principatelor Paul Bataillard. In: Memoriile Secţiunii Istorice, seria. III, t. I (Bucureşti 1923), 311-324.

Iorga 1938: N. Iorga, Istoria românilor, vol. IX (Bucureşti 1938).

Iorga 1995: N. Iorga, Istoria relaţiilor române (Bucureşti 1995).

Jelavich 1969: B. Jelavich, Balkan Nations under European Protectorship. In: Actes du premier congress international des Etudes Balkaniques et sud-est europeennes, t. IV (Sofia 1969), 397-408.

Jelavich 1977a: B. Jelavich, The Danubian Principalities and Bulgaria under Russian Protectorship. In: Jahrbücher für geschichte Osteuropa (München 1961), 349-366.

Jelavich 1977b: B. Jelavich, The great power protectorate and romanian national development 1856-1877. In: Revue des études sud-est européennes, t. XV, nr. 4 (Bucarest 1977), 681-694.

Lévy 1858: A. Lévy, L'Empereur Napoléon et les Principautes Roumaines (Paris 1858).

Mano 1900: J.G. Mano, L'Union des Principautés Roumaine. Étude d'histoire diplomatique & de droit international (Paris 1900).

Mantran 1961: R. Mantran, Histoire de la Turquie (Paris 1961).

McMilan 2014: J.F. McMilan, Napoleon III (Profiles in power) (New York 2014).

Michelson 1998: P.E. Michelson, Romanian Politics 1859-1871. Frim Prince Cuza to Prince Carol (Iaşi 1998).

Morny 1896: Ch. Morny, Une ambassade en Russie: 1856 (Ollendorf 1892).

Mosse 1955: W.E. Mosse, How Russia made peace september 1855 to april 1856. Cambridge Historical Journal 11/ 3, 1955, 297-316.

Platon 2005: Gh. Platon, Românii în veacul construcţiei naţionale – naţiune, frământări, mişcări sociale şi politice, program naţional (Bucureşti: Editura Enciclopedică 2005).

Radulesco 1850: J. Radulesco, Le protectorat du czar ou la Roumanie et la Russie. Nouveaux documents sur la situation européenne (Paris 1850).

Rieber 2014: A. Rieber, The struggle for the eurasian bordelands from the rise of early modern empires to the end of the first World War (United Kingdom 2014).

Riker 1940: T.W. Riker, Cum s-a înfăptuit România (Bucureşti 1940).

Riker 1944: T.W. Riker, Cum s-a înfăptuit România (Bucureşti 1944).

Românii 1859: Românii la 1859. Unirea Principatelor Române în conştiinţa europeană, vol. II: texte străine (Bucureşti 1984).

Sanejouand 1856: A. Sanejouand, Les Principautés Roumaines devant l'Europe (Paris 1856).

Schroeder 1922: P.E. Schroeder, Austria, Great Britain and the Crimean War. The destruction of the European Concert (London 1922).

Seton-Watson 1937: R.W. Seton-Watson, Histoire des Roumains de l'époque romaine à l'achèvement de l'unité (Paris 1937).

Seton-Watson 1955: R.W. Seton-Watson, Britain in Europe, 1789-1914: a survey of Foreign Policy (Cambridge University Press 1955).

Stan 1995: A. Stan, Protectoratul Rusiei asupra Principatelor Române, 1774-1856: între dominaţie absolută şi anexiune (Bucureşti: Editura Saeculum 1995).

Şeicaru 1959: P. Şeicaru, Unirea Naţională ideea forţă a României Moderne, în perspectivă istorică şi în complexul politic european (Madrid 1959).

Tarle 1952: E.V. Tarle, Războiul Crimeii, vol. II (Bucureşti 1952).

Taylor 1971: A.J.P. Taylor, The Struggle for Mastery în Europe, 1848-1919 (Oxford 1971).

Temperley 1932: H. Temperley, The Treaty of Paris of 1856 and its executation. In: The Journal of Modern History, vol. IV, nr. 3, September (Chicago 1932), 523-543.

Thouvenel 1896: L. Thouvenel, Paris et le Congrès en 1856. In: Revue de Paris, tome sixième, novembre-décembre (Paris 1896).

Thouvenel 1903: L. Thouvenel, Pages de l'histoire du Second Empire, d'après les papiers de M. Thouvenel, ancien ministre des Affaires Étrangères (Paris 1903).

Turliuc 2006: C. Turliuc, Principiul naţionalităţilor în Tratatul de la Paris (1856). In: (Ed. D. Ivănescu, D. Vitcu) Congresul de pace de la Paris (1856): prefaceri europene, implicaţii româneşti (Iaşi 2006), 101-111.

Ubicini 1858: A. Ubicini, La question des Principautés devant l'Europe (Paris 1858).

Vianu 1959: A. Vianu, Relaţiile franco-ruse în problema Unirii. In: Studii, nr. 1 (Bucureşti, 1959), 191-210.

Vincard 1856: P. Vincard, Affaire d'Orient. In: La Presse, 25 février (Paris, 1856), 1.

Vinogradov 1959: V. Vinogradov, Cu privire la rolul diplomaţiei ruse în unirea Ţărilor Române. In: Studii, nr. 2 (Bucureşti 1959), 35-53.

Vitcu 2006: D. Vitcu, Tratatul de la Paris (1856) şi avatarurile delimitării hotarului european între Rusia şi Turcia. In: (Ed. D. Ivănescu, D. Vitcu) Congresul de Pace de la Paris (1856) prefaceri europene, implicaţii româneşti (Iaşi 2006), 113-143.

Wesley 1928: F.A. Wesley, The Paris Embassy: from the papers of Earl Cowley (London 1928).

Петров 1891: А.Н. Петров, Парижский конгресс. В сб.: Исторический вестник, №1-3 (Москва 1891), 198-120.

The Peace Congress of Paris in 1856. Franco-Russian relations and the Romanian Question

Abstract

40 years after the Congress of Vienna that ended the Napoleonic Wars, European diplomats gathered in Paris. France, together with England, managed to defeat Russia in the Crimean War, and now it was crowned with the laurels of success. On the agenda of foreign policy of the Great Powers appeared Romanian question. Despite the fact that Russia was defeated, it approached to France as a result of secret negotiations between the Duke de Morny and Russian ambassador in Vienna Gorchakov in 1855.

The Congress of Paris in 1856 demonstrated evidence of this rapprochement. France put forward for discussion the question of the union of two Romanian principalities that suddenly found support from Russia, which wanted to be rehabilitated to Romanians and looked for an opportunity to destroy the Franco-British alliance. Despite this, both countries warring at the time of the Crimean War, cooperated in implementing the desires of Romanians, and sometimes France was ready to concede to Russians. The Congress of Paris did not give a definitive solution on the question because of divergent views of the Great Powers, but managed to find support from Russia.

Парижский конгресс по вопросам перемирия 1856 года. Французско-русские отношения и румынский вопрос

Резюме

Спустя 40 лет после Венского конгресса, завершившего наполеоновские войны, европейская дипломатия собралась в Париже. Франции, вместе с Англией, удалось победить Россию в Крымской войне, и она удостоилась лавров победителя. На повестке внешней политики великих держав оказался румынский вопрос. Несмотря на то, что Россия оказалась побежденной, она сблизилась с Францией вследствие секретных переговоров между герцогом де Морни и русским послом в Вене Горчаковым в 1855 г.

Парижский конгресс продемонстрировал очевидность этого сближения. Именно Франция выдвинула на обсуждение объединение принципатов, что неожиданно нашло поддержку у России, которая желала реабилитироваться перед румынами и искала возможность уничтожить англо-французский союз. Несмотря на это, две страны, враждовавшие во время Крымской войны, сотрудничали во имя осуществления желаний румын, а иногда Франция была готова уступить русским. Парижский конгресс не дал окончательного решения по вопросу объединения из-за противоположности мнений великих держав, но обнаружил поддержку со стороны России.

23.01.2015

Eugen-Tudor Sclifos, Institutul de Istorie al AŞM, 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: tudor.scl@gmail.com

МОЛДАВСКАЯ МУЗЫКАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА НА РУБЕЖЕ XIX-XX ВЕКОВ: БЕССАРАБЦЫ – ВЫПУСКНИКИ ПЕТЕРБУРГСКОЙ КОНСЕРВАТОРИИ

Вера Стоянова

XIX век стал временем коренных изменений во всех сферах жизни Бессарабии. Географическое положение региона между Европой, Османской и Российской империями определило интерес к нему мирового сообщества. Строительство в 1876 году железной дороги Яссы - Кишинев - Одесса, как и многие другие события, открыло новые торгово-экономические перспективы развития.

Существенные преобразования произошли и в музыкальной культуре края. Появление концертных залов, театров, музыкальных магазинов, развитие меценатства повлияло на то, что в конце века здесь неоднократно выступали с концертами Г. Венявский (1869, 1871, 1879), П. Сарасате (1884), А. Зилоти (1880), А. Рубинштейн (1882), Ф. Шаляпин (1899). Эти выступления в большой мере содействовали формированию просвещенной публики из числа музыкантов-любителей. Заметим, что молдавские корни обнаруживаются в родословных многих известных музыкантов – А. Зилоти и А. Рубинштейна, а также Г. Львовского, С. Рахманинова, А. Оссовского, А. Гольденвейзера.

Однако вплоть «до 90-х гг. XIX века <...> не было специальных музыкальных учебных заведений», частная педагогическая практика и уроки музыки в лицеях и гимназиях лишь отчасти восполняли этот пробел (Котляров 1982, 53). История становления музыкального образования в Бессарабии связана с именем выпускника Петербургской консерватории, виолончелиста, общественного деятеля Василия Гутора (1864-1947), который стал организатором первой музыкальной школы в Кишиневе. Воспитанник выдающегося виолончелиста Давыдова, он, по собственному признанию, «сознавал трудность и часто невозможность обеспечить дело достаточным числом подготовленных специалистов и решил по возможности специализироваться самому в деле обучения пению и фортепианной игре, в деле организации хора, оркестра, камерных ансамблей» (Котляров 1982, 55). Гутору принадлежит заслуга проведения первого концерта молдавской вокальной и инструментальной музыки в Кишиневе (Ciaicovschi-Mereşanu 2005, 68). Школа, существовавшая лишь на энтузиазме и денежных средствах ее организатора, через несколько лет закрылась, однако по инициативе композитора В. Ребикова (1866-1920) вскоре было открыто Кишиневское отделение Русского музыкального общества и при нем музыкальное училище (1899). Деятельность частных музыкальных школ и училища сыграли существенную роль в воспитании молодых бессарабцев, продолживших обучение в Петербурге (Ciaicovschi-Mereşanu 2005, 59-61).

Петербургская консерватория, основанная в 1862 году нашим соотечественником А. Рубинштейном, в начале XX века находилась на вершине своей славы и заслуженно пользовалась репутацией мирового музыкального центра. Концертмейстерская практика учащихся-пианистов в вокальных, скрипичных, дирижерских классах, исполнение в четыре руки камерной и симфонической музыки, еженедельные концерты силами студентов, открытые выступления известных артистов в Большом и Малом залах – все это имело колоссальное значение для формирования молодых музыкантов.

Были среди них и уроженцы Бессарабской губернии, которые внесли достойный вклад в историю музыкальной культуры России и Молдовы. Это композиторы, вокалисты, пианисты, скрипачи, ученики Н. Римского-Корсакова, А. Лядова, А. Глазунова, Л. Ауэра, А. Вержбиловича, А. Есиповой, М. Бариновой, Ф. Блуменфельда. Среди прочих, «в кон-

серватории обучались пианисты Ю. Гуз, К. Файнштейн, М. Дайлис, Е. Сырб, Л. Вольская, З. Болдур, скрипачи М. Пестер и Н. Вилик, виолончелист Г. Яцентковский, композитор Н. Бойченко; на сцене Мариинского театра блистали В. Куза, Л. Липковская, М. Златова, А. Антоновский, Е. Луч; в певческой капелле дирижировал А. Фрунзе» (Стоянова 2014, 8). Часть выпускников осталась работать в Петербурге, достойно проявив себя на педагогическом и исполнительском поприще, имена других бессарабцев канули в Лету в связи с массовыми миграциями революционных лет, но многие из окончивших консерваторию вернулись на родину и внесли существенный вклад в развитие национальной музыкальной культуры и образования.

Сначала несколько слов об уроженцах Бессарабии, оставшихся после окончания вуза в Петербурге. Завершив обучение в консерватории, здесь остались преподавать пианистки Александра Стадницкая-Гинце и Берта Бурштейн. Стадницкая-Гинце окончила консерваторию в 1910 году по классу М. Бариновой. В ее квартиру на улице Рубинштейна несколько поколений петербуржцев приводили на занятия начинающих музыкантов. Стадницкая-Гинце пережила блокаду вместе с сыном, Алексеем Гинце – известным пианистом, солистом Ленинградской филармонии.

Берта Бурштейн, дочь преподавателя кафедры духовых инструментов консерватории *Unirea*, училась у Есиповой и Ляпунова (выпуск 1914 года). Высоко оценивали ее работу в качестве преподавателя музыкальной школы на Петроградской стороне[1] коллеги: «... Сделано ею очень много, так как с основания школы на всех концертах и конкурсах блистали ее ученики» (Баринова 2012, 561). Личная жизнь пианистки была полна драматических моментов: в результате доноса в конце 1930-х годов был арестован и отправлен в лагеря единственный сын, виолончелист Оскар Бурштейн (Баринова 2012, 561-562).

Не вернулась на родину Елена Гофман (1892-?) – выпускница фортепианного класса А. Есиповой 1911 года, обладательница Малой золотой медали и Премии Михайловского дворца[2], присужденной ей «ввиду ее выдающегося таланта и технической зрелости»[3]. Хорошо известно ценителям искусства имя мецената Максима Каролика (1893-1963), собравшего и передавшего в Бостонский художественный музей богатейшую коллекцию картин. Талантливый ученик С. Габеля (выпуск 1915 года), до отъезда в 1922 году в США Каролик был певцом-солистом Мариинского театра.

Жизнь и деятельность музыкантов, вернувшихся в Бессарабию, оказалась непосредственно связана с развитием музыкальной культуры края – они концертировали и преподавали, внося свой склад в формирование молдавской исполнительской школы. Большая часть бессарабцев, выпускников первой русской консерватории, входит в элиту молдавской педагогики и исполнительства. Несколько поколений скрипачей обязаны своим мастерством ученикам Л. Ауэра – Петру Каховскому (1855-192?), Марку Пестеру (1884-1944), а также известному частному преподавателю Науму Вилику (1887-196?).

П.Каховский в период с 1885 по 1918 год проводил большую музыкально-просветительскую работу вместе с В. Гутором, Н. Бонгардтом (пианист, ученик Ф. Лешетицкого) и В. Анненковым (певец). Кроме того, Каховский состоял членом различных музыкальных обществ, выступал с камерными программами, где звучали произведения западноевропейских и русских классиков, читал лекции по музыкальному искусству, преподавал в частных школах Кишинева.

Не менее плодотворной была деятельность выпускника консерватории 1907 года М. Пестера. Солидный опыт солиста и дирижера симфонических оркестров в южных городах России, талант руководителя и широкая эрудиция сделали его одной из ключевых фигур Бессарабии. Помимо преподавания в учебных заведениях Кишинева, он с 1920 года руково-

[1] Премия Михайловского дворца в размере 1200 рублей и с правом поездки за границу за счет консерватории присуждалась по решению Художественного совета консерватории. В разные годы ее получали Б. Сибор (1901), М. Баринова (1902), И. Ахрон (1904), Е. Цимбалист (1907) и другие.

[2] Государственный исторический архив Ленинградской области, Ф. 361, оп. 11, д. 371, л. 32.

[3] Государственный исторический архив Ленинградской области, Ф. 361, оп. 11, д. 371, л. 32.

дил оркестром, аккомпанировавшим местным солистам и гастролерам; в его репертуаре были симфонии В.Моцарта, Л.Бетховена, П.Чайковского, А.Глазунова, С.Рахманинова.

Выдающимися музыкантами, основоположниками фортепианной школы Молдовы являются ученики М. Бариновой – Ю. Гуз и А. Стадницкая-Андронаки. Их деятельность стала примером интенсивного служения искусству на педагогическом и исполнительском поприщах.

Юлий Гуз (1885-1971) до приезда в Петербург обучался в Краковской консерватории (1905-1907) у Ю. Лелевича, в Берлинской Высшей школе музыки у Г. Барта и в Школе высшего мастерства в Вене в классе Л. Годовского. Антонина Стадницкая-Андронаки (1887-1943) занималась музыкой частным образом. В Петербургской консерватории они восприняли принципы исполнительского мастерства И. Гофмана и Ф. Бузони, которые Баринова усвоила в ходе занятий с известными музыкантами и считала ключевыми в своей методике. Баринова высоко оценивала своих студентов, тепло вспоминала о них: «В класс мой поступили очень способные, сильные пианисты: Гуз, Ферштер, Лев...», из которых в 1915 году «закончил один ученик Гуз, с ответственной программой, получивший пятерку» (Баринова 2012, 327).

О Стадницкой находим такие строки: «считаю Антонину Михайловну Стадницкую в высшей степени одаренной пианисткой, а также превосходным педагогом»[4]. Баринова приводит в пример ее работу в качестве ассистентки при подготовке учеников к вступительным экзаменам в консерваторию. Высоко ценил педагогический талант вчерашней студентки и Глазунов. В марте 1914 г. он дал ей следующую рекомендацию: «смело могу рекомендовать Г-жу Стадницкую в качестве умной и опытной преподавательницы, так как мне хорошо известны результаты ее педагогической деятельности»[5].

И действительно, Стадницкая стала выдающимся педагогом, воспитавшим значительное число известных деятелей музыкальной культуры Молдовы. Пройдя курсы высшего мастерства у Ф. Бузони (Базель, сентябрь 1910) и обучение у Р. Тейхмюллера (Лейпциг, 1915) и Ф. Музическу (Бухарест, 1933), Стадницкая придавала большое значение исполнению полифонии и классической сонаты. Ее манеру исполнения отличали «безукоризненная техника, отсутствие внешних эффектов, стройность мысли и полифоничность мышления» (Стоянова 2014, 11). В фортепианных программах артистки, помимо произведений немецких композиторов, звучали сочинения Шопена, Рубинштейна, Аренского, Глазунова, Рахманинова.

Деятельность Ю. Гуза также тесно связана с Кишинёвом, где он выступал с концертными программами, преподавал в музыкальном училище и в частных консерваториях, а после II Мировой войны возглавил фортепианную кафедру Молдавской государственной консерватории. Его клавирабенды из произведений Шопена, Шумана, Листа, Рахманинова привлекали широкое внимание кишинёвской публики, рецензенты отмечали яркое романтическое дарование и «глубокую искренность, присущую этому пианисту». В ансамблевых концертах Гуз исполнял трио Чайковского, Рахманинова, Шуберта, сонаты Бетховена, дуэты для двух роялей (совместно со Стадницкой); с оркестром были сыграны фортепианные концерты Чайковского, Грига. Авторитет Гуза-преподавателя, его блестящее знание мировой музыкальной литературы, дружба с П. Столярским, Д. Ойстрахом, М. Старковой, Э. Гилельсом вызывали глубочайшее уважение среди коллег и учеников. Свой 70-летний юбилей (в 1955 году) пианист отметил в Большом зале консерватории, сыграв сольный концерт из произведений Листа, Шумана, Грига, Скрябина (Молдавско-русские 2009, 293-295).

В музыкальной жизни региона активно участвовали другие представители петербургской фортепианной школы: ученицы А. Есиповой – преподаватель частной консерватории Клара Файнштейн (1892-1966) и концертмейстер Евгения Сырб (1887-1968); ученица В. Дроздова – частный педагог Лидия Вольская (1890-1978). С большим успехом проходили концерты Зинаиды Болдур (1890-1957) – супруги историка А. Болдура, выпускницы класса О. Калантаровой (1915), гастролирую-

[4] MNIM, FB -22304-7.
[5] MNIM, FB-22304-4.

щей пианистки, выступавшей с концертами в Крыму, Бухаресте, городах Бессарабии (Boldur 2006, 348). В ее интерпретации кишиневцы впервые услышали произведения А. Скрябина и Н. Метнера.

Историю Специальной музыкальной школы[6] при Кишиневской консерватории невозможно представить без класса Марии Дайлис (1892-1985) – ученицы Ф. Блуменфельда в Петербурге (1916-1918), И. Гофмана (1920-1921) и Г. Гальстона (1926) в Вене. Пианистка много концертировала, играла клавирабенды и камерные программы, выступала как солистка с оркестром, аккомпанировала певцам в светских салонах Петербурга, Бухареста, Лейпцига, Берлина. С 1927 года, вернувшись на родину, Дайлис начала работать с юными музыкантами, которые впоследствии отмечали особую деликатность, интеллигентность своего профессора, верность своему призванию, а также умение раскрыть индивидуальность каждого ребенка (Розенталь 2013, 28-34).

Эти и многие другие музыканты, окончившие Петербургскую консерваторию, являлись членами Ассоциации кишиневских музыкантов (1922-1940), созданной с целью исполнения произведений русских композиторов. Ассоциация проводила благотворительные концерты, устраивала просветительские вечера для молодежи, лекции по истории русской музыки для широкой публики.

Еще одной яркой страницей в жизни региона стала деятельность Кружка друзей камерной музыки (1930-1940), который основали выпускники Петербургской консерватории супруги Георгий и Тамара Яцентковские. Композитор, теоретик, дирижер, известный исполнитель, ученик Ф. Мулерта и А. Вержбиловича, Г. Яцентковский (1883-1934) был преподавателем гармонии и виолончели в Музыкальном училище и частных школах Кишинева. Одним из ярких его учеников, контакты с которым не прерывались до конца дней, был С. Антропов-Ману – выдающийся румынский виолончелист.

Активная жизненная позиция Г. Яцентковского, контакты с А. Глазуновым и Н. Римским-Корсаковым, под руководством которого он изучал теорию музыки, организация на высоком уровне музыкальных вечеров и курсов подготовки к поступлению в европейские высшие музыкальные учебные заведения по программе консерватории снискали к нему интерес профессионалов и любителей музыкального искусства. Участниками камерных концертов Кружка, проходившими в зале консерватории *Unirea*, были пианисты Ю. Гуз, А. Стадницкая, К. Файнштейн, Е. Сырб, скрипачи М. Пестер, А. Павлов, певицы Л. Липковская, М. Златова, виолончелист М. Шильдкрет (Ciaicovschi-Meresanu 2005, 82).

В послевоенные годы традиции Рубинштейновской консерватории получили развитие благодаря деятельности выпускника Л. Николаева пианиста Александра Соковнина (1912-1993). Будучи долгое время заведующим фортепианной кафедрой Молдавской консерватории, он определил высокую планку профессионального мастерства, к которой тянулись преподаватели и студенты (Buzilă 1996, 391). Известные молдавские педагоги и исполнители – пианисты С. Коваленко, Ю. Махович, О. Юхно, М. Кучук, дирижеры Д. Гоя, А. Самоилэ, выпускники духовой кафедры Е. Вербецкий, А. Данилэ и другие совершенствовали свое мастерство в ассистентуре-стажировке Ленинградской консерватории. Таким образом, сохранялись традиции и осуществлялась преемственность от первых учеников Петербургской консерватории к молдавской исполнительской школе на современном этапе ее развития.

[6] Ныне – Республиканский музыкальный лицей *Чиприан Порумбеску (Ciprian Porumbescu)*.

Библиография

Баринова 2012: М. Баринова, Судьба бросала меня как лодочку в океане...: Воспоминания (Санкт-Петербург 2012).

Котляров 1982: Б. Котляров, Из истории музыкальных связей Молдавии, Украины, России (Кишинев 1982).

Молдавско-русские 2009: Молдавско-русские взаимосвязи в искусстве в лицах и персоналиях, т. 1 (Кишинёв 2009).

Розенталь 2013: Ц. Розенталь, Воспоминания о Марии Львовне Дайлис. В: Musicus, №4 (Санкт-Петербург 2013), 28-34.

Стоянова 2014: В. Стоянова, Уроки жизни и творчества выпускницы Петербургской консерватории А.М. Стадницкой (1878-1943). В: Musicus, №1 (Санкт-Петербург 2014), 6-13.

Boldur 2006: A. Boldur, Memorii. Viaţa mea. Lumini şi umbre (Bucureşti 2006).

Buzilă 1996: S. Buzilă, Interpreţi din Moldova. Lexicon enciclopedic (1460-1960) (Chişinău 1996).

Ceaicovschi-Meresanu 2005: G. Ceaicovschi-Mereşanu, Învăţămîntul muzical din Moldova de la origini pînă la sfîrşitul secolului XX (Chişinău 2005).

Cultura muzicală moldovenească la sfârşitul secolului XIX - începutul secolului XX: basarabenii – absolvenţi ai Conservatorului din Petersburg

Rezumat

Articolul de faţă este prima cercetare în muzicologia naţională pe tema succesiunii tradiţiilor muzicale ale şcolii pedagogice şi interpretative din Petersburg de către băştinaşii din Basarabia. Eseul este pregătit pe materialele arhivei Conservatorului din Sankt Petersburg şi fondurilor Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei.

La sfârşitul sec. XIX - începutul sec. XX moldovenii talentaţi au avut posibilitatea de a face studii profesionale muzicale în primul conservator din Imperiul Rus, fondat de către compozitorul Anton Rubinstein, originar din Transnistria. După absolvirea conservatorului mulţi basarabenii au revenit acasă, continuând tradiţiile culturale din Petersburg şi devenind fondatori ai şcolii interpretative naţionale. Printre ei sunt L. Lipcovscaia, Iu. Guz, A. Stadniţcaia, M. Pester, G. Iaţentkovski, K. Fainstein, M. Dailis, care, prin măiestria lor au intrat în fondul de aur al Moldovei.

Moldavian musical culture in the late 19th - early 20th centuries: Bessarabians – graduates of the St. Petersburg Conservatory

Abstract

The paper represents the first musicological experience of research on the succession of the performing and pedagogical traditions of the St. Petersburg Conservatory by natives of Bessarabia. It is based on materials from the St. Petersburg State Conservatory archive and collections of the National Museum of History of Moldova.

In the late 19th - early 20th centuries talented Moldavians got the opportunity to get professional music education in the first Russian Conservatory founded by Anton Rubinstein. After graduating from the Conservatory, many of the Bessarabians returned home, becoming the successors of St. Petersburg's cultural traditions and the founders of the national performing school. Among them there are L. Lypkovskaya, Ju. Guz, A. Stadnitskaya, M. Pester, G. Yatsentkovsky, Z. Boldur, K. Fainstein, and M. Daylis, whose names are included in the golden fund of Moldavian culture.

25.03.2015

Вера Стоянова, Санкт-Петербургская государственная консерватория им. Н.А. Римского-Корсакова, Театральная пл., 3, RU-190000 Санкт-Петербург, Россия, e-mail: vera.stoianova@rambler.ru

ACTIVITATEA ŞCOLII DE CÂNTĂREŢI BISERICEŞTI DIN BASARABIA (1889-1918)

Silvia Scutaru

Lăcaşul sfânt este locul unde fiinţa umană se manifestă ca un tot întreg prin trup, minte şi sentimente. Icoanele, frescele, elementele de arhitectură, veşmintele liturgice sunt o adevărată hrană duhovnicească. Închinarea sinceră faţă de Dumnezeu este amplificată şi de muzica bisericească, care are capacitatea de a exprima mai bine sentimentele individului şi vine în concordanţă cu tendinţa acestuia spre desăvârşire.

În virtutea circumstanţelor, cântarea bisericească în Eparhia Chişinăului şi Hotinului a avut legătură directă cu evoluţia acesteia în Rusia imperială. Autorităţile eparhiale susţineau activitatea cântăreţilor bisericeşti, dar se confruntau uneori cu neîndeplinirea sau îndeplinirea necorespunzătoare a sarcinilor de serviciu de către aceştia.

În comunicarea noastră vom aborda unele aspecte ale activităţii Şcolii de muzică bisericească din Basarabia sub stăpânirea ţaristă. Vom încerca să determinăm rolul acesteia în viaţa bisericească eparhială. Considerăm oportun şi alt aspect demn de luat în consideraţie: atitudinea autorităţilor imperiale faţă de muzica bisericească autohtonă.

Clasa de cântăreţi bisericeşti din Chişinău a fost deschisă în anul 1889 (Отчёт 1909, 2). Un grup de tineri, care doreau să fie cântăreţi bisericeşti, s-au adresat Episcopului Cetăţii Albe PS Arcadie, cerându-i sprijinul pentru o mai bună pregătire în acest domeniu. Vicarul Arcadie a sprijinit iniţiativa tinerilor şi *a luat iniţiativa de a-i pregăti personal, predându-le cântarea, cetirea bisericească şi tipicul bisericesc* (Harghel 1925, 36).

Din luna octombrie 1889, la iniţiativa episcopului Serghie s-a deschis Şcoala de Cântăreţi Bisericeşti din Basarabia, care se numea Clasa de Cântăreţi Bisericeşti şi avea sediul în casa arhierească[1]. Vicarul eparhial Arcadie[2] susţinea elevii cu manuale şi rechizite şcolare. În primii ani de activitate aceasta s-a confruntat cu lipsa mijloacelor materiale necesare şi a unui statut oficial.

Iată de ce deputaţii congresului eparhial din anul 1891 au hotărât să-l roage pe episcopul Isaachie *a) a lua asupra sa sarcina şi grija pentru deschiderea şcolii de cântăreţi bisericeşti pe cale oficială; b) a acorda din veniturile fabricii eparhiale de lumânări pentru acest lucru 1000 ruble anual, începând cu a doua jumătate a anului curent*... (Журнальные 1891, 188-189). Ca urmare şcoala de cântăreţi şi-a îmbunătăţit condiţiile de activitate.

În anul 1893 şcoala a fost vizitată de revizorul Comitetului de instrucţie de pe lângă Sfântul Sinod, Dl P. I. Neceaev[3]. El a dat un aviz favorabil activităţii clasei. Până în anul 1893 în şcoala de cântăreţi se preda catehismul, citirea slavonă bisericească, gramatica limbii ruse, cântarea bisericească, tipicul bisericesc şi muzica instrumentală (Introducere 1922, XVIII). PS Arcadie a propus Congresului eparhial din 1893 să elaboreze regulamentul şi programul obiectelor de studii. Deputaţii au discutat şi despre susţinerea materială a elevilor, dar hotărârile congresului nu au fost aplicate în practică. Mai mult ca atât, Arhiepiscopul Neofit dă ordin ca clasa de cântăreţi să fie desfiinţată, ceea ce s-a şi întâmplat la 13 aprilie

[1] Presa bisericească rusă aborda problema calităţii cântărilor bisericeşti. Astfel, în 1896, V. Victorovski condamna faptul că majoritatea cântăreţilor bisericeşti *pun accentul pe interpretare, efecte şi caracter muzical şi lasă în umbră mesajul psalmilor* (Викторовский 1896, 1200). În aceeaşi lucrare găsim notele unor cântări bisericeşti, titlul cărţilor de specialitate, preţul acestora şi adresa unde pot fi procurate (Церковные 1900b, 467-473).

[2] Arcadie (Alexei Filonov), originar din eparhia Smolensk, devine călugăr în anul 1849. Peste trei ani, în 1851, este înmatriculat la Academia Teologică din Sankt Petersburg, pe care a absolvit-o în anul 1855. A fost episcop de Murom, vicar al eparhiei Vladimir. În anul 1887 a fost numit vicar al eparhiei Chişinăului, episcop de Akkerman (Церковные 1900a, 160).

[3] Şi-a făcut studiile la Academia Teologică din Sankt Petersburg. Magistru în teologie. A scris „Pietatea şi semnificaţia sa istorică" (1873), „Ghid practic pentru clerici" (1895), „Manual de îndrumări practice pentru pastori" (1892) etc. A murit în 1905. (http://www.biografija.ru/biography/nechaev-petrivanovich.htm, accesat 1 septembrie 2014)

1894 (Harghel 1925, 37). Totuşi aceasta continua să existe, pentru că elevii rămaşi în Chişinău s-au adresat PS Arcadie, rugându-l să-i ia sub patronajul său. Vicarul a dat o cameră din locuinţa sa pentru clasă şi personal preda elevilor lecţii de cântare bisericească.

În anul 1896 preotul Andrei Partenie, profesor la Seminarul Teologic, a propus Congresului ajutorilor de protopopi reînfiinţarea Şcolii de cântăreţi după proiectul său. Deşi deputaţii au aprobat proiectul, realizarea lui a fost amânată din cauza lipsei resurselor financiare.

Până la urmă Congresul din anul 1897 (Журнальные 1877, 468) a hotărât reînfiinţarea clasei de cântăreţi bisericeşti sub conducerea vicarului Arcadie şi acordarea acesteia unui suport material de 1000 de ruble anual din contul Fabricii de lumânări. Având aprobarea Arhiepiscopului Neofit, clasa de cântăreţi şi-a început oficial activitatea. Corpul profesoral se compunea din preotul Ioan Curbet, diaconul Urlescu, preotul Constantin Parfeniev şi Dl Bahtalovschi (Журнальные 1897, 438).

În anul 1905, deputaţii Congresului eparhial au propus ca cântăreţii să studieze *limba şi cântarea moldovenească în baza unor programe elaborate pentru aceste obiecte* (Журнальные 1905, 46). A fost aleasă o comisie, compusă din protoiereul C. Popovici, preoţii C. Parfeniev şi M. Berezovschi, ieromonahul Gurie. Ei urmau să alcătuiască programa obiectelor studiate de viitorii cântăreţi bisericeşti, să fixeze suma pentru întreţinerea acestei şcoli şi să alcătuiască statutul acesteia (Parhomovici 1928, 228). Congresului eparhial din anul 1906 i-au fost prezentate două proiecte: unul elaborat de comisie şi altul – de preotul A. Parfeniev (Журналы 1906b, 112). Deputaţii au ales o comisie specială, din care făceau parte preoţii A. Leleavski, A. Parfeniev, I. Holdevici, M. Berezovschi, P. Cernăuţan, I. Tocan, V. Guma şi ieromonahul Gurie, care urma să studieze propunerile din cele două proiecte şi alcătuiască unul comun. Episcopul Vladimir a aprobat statutul clasei de cântăreţi prin hotărârea nr. 5217 din 8 septembrie 1907 şi a cerut autorităţilor eparhiale să-l prezinte Sfântului Sinod spre aprobare (Отчёт 1908, 2). În el se menţiona că şcoala trebuie să dispună de două încăperi pentru 40 de elevi, cameră pentru profesori şi bibliotecă, cameră pentru odihnă pentru 80 de elevi, cantină, bucătărie, patru încăperi pentru profesori şi una pentru supraveghetor (Журналы 1906b, 124). Statutul prevedea sancţiuni pentru cântăreţii bisericeşti, care prin acţiunile lor *nu vor fi demni de a se numi slujitori ai bisericii..., conducerea eparhială fiind în drept de a-i exclude din rândurile clerului*[4]. Noul statut a intrat în vigoare la 1 noiembrie 1907[5].

Congresul eparhial din anul 1907 a aprobat suma anuală de 300-400 ruble ca ajutor material pentru elevii din familii sărace. Deputaţii au decis să ofere clasei de cântăreţi *suma de 1500 de ruble ca donaţie de la mănăstiri...*[6]. A fost ales preşedintele Consiliului clasei de cântăreţi – preotul Andrei Leleavski, supraveghetor – Vasile Gobjilă, alţi membri – preoţii Constantin Parfeniev şi M. Berezovschi[7]. Deputaţii au criticat comportamentul unor cântăreţi bisericeşti care au iniţiat denunţuri neloiale pe numele unor preoţi şi au propus ca aceştia să fie transferaţi în alte parohii, dacă Consiliul eparhial nu va putea să aplaneze aceste fricţiuni. Revista eparhială bisericească a publicat scrisoarea cântăreţului bisericesc E. Leu, care scria că nu este de acord cu hotărârea deputaţilor eparhiali, deoarece ei sunt *...toţi preoţi şi ar trebui să asculte şi de reprezentanţii cântăreţilor bisericeşti*, care nu erau prezenţi la congres (Леу 1908, 381-383).

Autorităţile eparhiale aveau atitudine diferită faţă preoţi în comparaţie cu cântăreţii bisericeşti. Astfel, T. Jovmir menţiona că *...preoţii au atitudine arogantă faţă de cântăreţii bisericeşti. Mirenii sărută mâna preotului iar la ultimii nici nu se uită. ...Autorităţile eparhiale premiază preoţii cu scufie, camilafcă... iar cântăreţul bisericesc ... primeşte o medalie pentru că a muncit 50 de ani, dar şi din aceştia sunt foarte puţini* (Жовмир 1910, 1824-1825).

Deşi în viaţa eparhială erau prezente asemenea neînţelegeri, autorităţile bisericeşti căutau modalităţi de a face slujba mai atractivă anume prin muzica bisericească. Astfel, în cadrul şedinţelor Congresului eparhial din anul 1908 s-a decis deschiderea unui internat pentru toţi elevii *...în localul şcolii de cântăreţi, în clădirile casei eparhia-*

[4] ANRM, F. 208, inv. 3, d. 3978, f. 1.
[5] În darea de seamă despre activitatea clasei de cântăreţi pentru anul 1907 se preciza că la orele de citire bisericească moldovenească elevii aveau doar patru exemplare de octoih. Din aceste considerente aceştia citeau texte în limba moldovenească mai mult cu conţinut laic (Отчёт 1909, 6).
[6] ANRM, F. 208, inv. 3, d. 3978, f. 2.
[7] ANRM, F. 208, inv. 3, d. 3978, f. 2.

le...; ca urmare, bugetul pentru întreţinerea şcolii a crescut, ajungând la suma de 4605 ruble în anul 1909 (Parhomovici 1928, 229). Aceste acţiuni se făceau cu scopul de a diversifica viaţa bisericească eparhială. Revista eparhială bisericească menţiona că biserica nu mai era atractivă pentru mireni *...iar cântarea bisericească ar atrage din nou credincioşii în lăcaşele sfinte...* (Яворский 1909, 886).

Autorităţile eparhiale au decis ca în clasa de cântăreţi bisericeşti să fie admise şi persoane laice, care vor alcătui 10% din numărul total de elevi şi care vor achita taxa de studii de 40 de ruble pe an (От Совета 1910, 282-283).

În anul 1912 Sfântul Sinod a elaborat un regulament pentru toate şcolile de cântăreţi din Rusia. Documentul a fost introdus şi în Eparhia Chişinăului şi Hotinului. Noul Regulament preciza că şcolile de cântăreţi bisericeşti se aflau sub supravegherea chiriarhilor eparhiali. Acesta numea directorul şcolii din rândurile feţelor bisericeşti, care aveau studii de seminar. Înalta faţă bisericească aproba şi candidaturile a doi profesori din rândurile absolvenţilor seminarului şi ale profesorului de muzică cu studii corespunzătoare. Regulamentul stipula vârsta candidaţilor (15 ani), durata studiilor (doi ani), obligativitatea prezenţei de trei ori pe săptămână la slujbele de dimineaţă şi seară în locaşul sfânt indicat de chiriarh (Нормальный 1912, 575-576). În acest context, Arhiepiscopul Serafim scria în revista eparhială bisericească: *...instituţia trebuie să fie finanţată din fondurile eparhiale, iar congresul eparhial va stabili taxa pentru studii... Administraţia şcolii asistată de Gavriil va alcătui devizul de cheltuieli pentru 50 de elevi, dintre care 40 – vor avea cazare, iar 10 – gazdă* (Архиепископ Серафим 1912, 189-190). Şcoala obţine statutul unei instituţii de stat cu bugetul necesar, elevii fiind selectaţi din rândurile absolvenţilor a două clase secundare, care aveau aptitudini muzicale. Doritori de a studia cântarea bisericească erau destul de mulţi. Astfel, între 17-27 august 1913, în Casa eparhială s-au desfăşurat examenele de admitere. Comisia, din care făceau parte conducătorul clasei de cântăreţi, preotul Gobjilă, preoţii M. Berezovschi şi V. Govorov au ascultat peste 100 de candidaţi la 25 de locuri disponibile (Епархиальная 1912d, 1331).

Absolvenţii şcolii organizau coruri bisericeşti în mediul rural şi urban, contribuind la diversificarea vieţii bisericeşti din eparhie. La 15 mai 1912 declamatorul Pavlov a avut o serată de creaţie în Casa eparhială. În pauză a cântat corul cântăreţilor bisericeşti sub bagheta dirijorului V. Govorov (Епархиальная 1912c, 727). Corul clasei de cântăreţi, condus de profesorul de muzică Govorov a participat la lecturile spirituale, organizate de misionarul eparhial F. Chirica (Епархиальная 1912a, 98). La 29 martie 1912 corul clasei de cântăreţi bisericeşti, sub bagheta aceluiaşi dirijor a interpretat muzică bisericească în cadrul lecturilor spirituale, la care a fost prezent Episcopul de Akkerman Gavriil (Епархиальная 1912b, 390). Întâlnirile misionare organizate de T. Skvozneakov la 18 noiembrie 1912 au fost susţinute din nou de elevii şcolii de cântăreţi (Епархиальная 1912e, 1409).

Primul Război Mondial şi evenimentele din 1917 din Rusia au marcat activitatea Şcolii de cântăreţi. Internatul a fost desfiinţat, şcoala îşi schimbă sediul în clădirile Mitropoliei, elevii locuiau în încăperi umede şi murdare din suburbiile oraşului şi nu puteau fi supravegheaţi, calitatea studiilor fiind afectată. Ca urmare, unii preoţi din parohii nu erau mulţumiţi de prestaţia spirituală şi morală a absolvenţilor Şcolii de cântăreţi.

După Unirea din 1918, *în locul fostei şcoale ruse de cântăreţi din Chişinău, s-a instituit şcoala de cântăreţi românească, care se numea Şcoala de cântăreţi din Chişinău*[8]. La 15 septembrie 1918 fost aprobat statutul Şcolii de cântăreţi[9]. S-a introdus limba română în predarea tuturor obiectelor de studiu, care au rămas aceleaşi din anul 1913. Statul român urma să suporte o parte din celtuielile prevăzute pentru întreţinerea şcolii (Anexa 1). Prin decretul Nr. 11260, Mihail Berezovschi[10], a fost numit director al şcolii începând cu 15 septembrie 1918. El urma să-şi înveţe discipolii muzica vocală (teorie), muzica corală şi citirea şi cântarea slavonă”[11]. În anul 1922, Con-

[8] ANRM, F. 1335, inv. 1, d. 1, f. 39.

[9] Statutul menţiona: *...personalul pedagogic şi administrativ se compune din 4 profesori dintre care unul îndeplineşte funcţiile directorului, un pedagog, un dirijor, un medic, un servitor... Şcoala se compune din două clase, fiecare cu curs anual... toţi elevii cu cursul studiilor în Şcoală sunt scutiţi de serviciul militar... Şcoala se compune din două clase, fiecare cu un curs anual. Personalul administrativ şi pedagogic era salarizat de stat* (ANRM, F. 1335, inv. 1, d. 1, f. 39, 40).

[10] Membrii Consiliului Şcolii de cântăreţi au aprobat împrumutul de 3000 lei pentru tipărirea celor 8 glasuri de Octoih, care au fost puse de Mihail Berezovschi pe note liniare după melodiile bisericeşti basarabene şi aprobate de ÎPS Gurie (ANRM, F. 1335, inv. 1, d. 1, f. 23).

[11] ANRM, F.1135, inv. 2, d. 1, f. 7, 8.

gresul Eparhial a alocat sumele necesare pentru reînfiinţarea internatului.

Şcoala de cântăreţi bisericeşti a jucat un rol cultural important în viaţa eparhială din Basarabia. Viitorii cântăreţi şi dirijori de coruri bisericeşti au valorificat muzica bisericească în satele şi oraşele basarabene. În context îl vom nominaliza pe M. Berezovschi – care, prin măiestria sa, a demonstrat diversitatea muzicii bisericeşti. Şcoala şi-a îndeplinit misiunea de a răspândi cultura românească prin discipolii săi, care încă din anul 1905, când aici se introduce limba şi cântarea bisericească românească, *cântau în biserică în graiul dulce al poporului* (Harghel 1925, 43). Deşi activitatea acesteia a fost încă o verigă în politica imperială de dominaţie spirituală, promovată de autocraţia ţaristă şi autorităţile bisericeşti în eparhia Chişinăului şi Hotinului, totuşi discipolii ei au contribuit la menţinerea devotamentului credinţei şi tradiţiilor Bisericii basarabene.

Anexa 1

Bugetul şcolii de cântăreţi din Chişinău, 1918-1919

Nr. curent	Venituri	Valoarea
De la 1 septembrie 1918 până la 1 septembrie 1919, se aşteaptă venituri:		
1	Din fondul mănăstirilor de peste graniţă	20000
2	De la mănăstirile din Basarabia	2560
3	Din taxele de la elevii şcolii de cântăreţi	7200
4	Din creditele statului pentru întreţinerea personalului	42840
	Total	72600
Nr. curent	**Cheltuieli**	**Valoarea**
1	De la 1 septembrie 1918 până la 1 septembrie 1919	42840
2	Pentru întreţinerea personalului şcolii de cântăreţi	3600
3	Spor la leafă primului pedagog	4800
4	Doctorul şcolii.....	600
5	Spor la leafă secretarului şcolii	600
6	Încălzitul	6000
7	Lumina	1000
8	Cheltuieli de cancelarie	400
9	Cărţi şi note	2000
10	Reparaţia şcolii	1000
11	Vopsirea acoperişului	4000
12	Curăţirea latrinelor	1000
13	Curăţirea şcolii	360
14	Cheltuieli neprevăzute	400
15	Chiria clasei	4000
	Total	72600

ANRM, F. 1135, inv. 2, d. 1, f. 56.

Bibliografie

Introducere 1922: Introducere. In: Anuarul eparhiei Chişinăului şi Hotinului (Basarabia), 1922, III-XXXII.

Parhomovici 1928: I. Parhomovici, Episcopul Vladimir al Chişinăului (1904-1908). Revista Societăţii istorico-arheologice bisericeşti din Chişinău, 1928, 5-412.

Harghel 1925: A. Harghel, Jubileul de 35 ani de existenţă a Şcoalei de Muzică Bisericească din Chişinău. Luminătorul 19, 1925, 35-42.

Архиепископ Серафим 1912: Архиепископ Серафим, О псаломщическом классе в г. Кишинёве. В сб.: КЕВ, №22 и 23 (Кишинев 1912), 180-186.

Викторовский 1896: В.И. Викторовский, Церковное пение в духовной школе. В: Церковные ведомости 33, 1896, 1200.

Епархиальная 1912a: Епархиальная хроника. В сб.: КЕВ, №4 (Кишинев 1912), 97-99.

Епархиальная 1912b: Епархиальная хроника. В сб.: КЕВ, №14 (Кишинев 1912), 390-394.

Епархиальная 1912c: Епархиальная хроника. В сб.: КЕВ, №21 (Кишинев 1912), 722-734.

Епархиальная 1912d: Епархиальная хроника. В сб.: КЕВ, №34 (Кишинев 1912), 1330-1332.

Епархиальная 1912e: Епархиальная хроника. В сб.: КЕВ, №47 (Кишинев 1912), 1408-1417.

Жовмир 1910: Т. Жовмир, Думы псаломщика, вызванные наболевшем сердцем. В сб.: КЕВ, №50 (Кишинев 1910), 1882-1825.

Журнальные 1891: Журнальные постановления епархиального съезда депутатов от духовенства Кишинёвской епархии 27 мая - 5 июня 1891. В сб.: КЕВ, №13-14 (Кишинев 1891), 174-203.

Журнальные 1897: Журнальные постановления Кишинёвского епархиального съезда, состоявщегося 18-28 августа 1897. В сб.: КЕВ, №19 (Кишинев 1897), 415-471.

Журнальные 1905: Журнальные постановления епархиального съезда депутатов от духовенства Кишинёвской епархии, 1905. В сб.: КЕВ, №24 (Кишинев 1905), 1-120.

Журналы 1906a: Журналы съезда депутатов духовенства Кишинёвской епархии сессии 1906 года. В сб.: КЕВ, №37 (Кишинев 1906), 1-98.

Журналы 1906b: Журналы съезда депутатов духовенства Кишинёвской епархии сессии 1906 года. В сб.: КЕВ, №38 (Кишинев 1906), 97-216.

Леу 1908: Е. Леу, Из писем в редакцию. В сб.: КЕВ, №10 (Кишинев 1908), 381-383.

Нормальный 1912: Нормальный устав псаломщических школ. Прибавление к Церковным новостям, №14, 1912, 575-576.

От Совета 1910: От Совета псаломщического класса духовенства Кишинёвской епархии. В сб.: КЕВ, №33 (Кишинев 1910), 282-283.

Отчёт 1909: Отчёт о состоянии псаломщического класса духовенства Кишинёвской епархии за 1907 учебный год. В сб.: КЕВ, №8 (Кишинев 1909), 6.

Устав 1908: Устав псаломщического класса Кишинёвской епархии. В сб.: КЕВ, №1, 1908, 109-119.

Церковные 1900a: Церковные ведомости 4, 1900.

Церковные 1900b: Церковные ведомости 11, 1900.

Яворский 1909: К. Яворский, Забытое дело. В сб.: КЕВ, №22 (Кишинев 1909), 865-873.

The activity of the Bessarabian school of church choristers (1889-1918)

Abstract

The school of church choristers of the Eparchy of Chisinau and Khotin played an important role in the spiritual life of the Guberniya of Bessarabia. Although the activity of this school was carried out as part of imperial policy of spiritual domination, promoted by Tsarist autocracy and ecclesiastical authorities, its disciples helped to maintain devotion to the faith and traditions of the Bessarabian Church.

This article addresses some aspects of the history of this institution, which was opened in 1889. It highlights its role in the life of the eparchy through the prism of imperial authorities' attitude towards local church music.

Деятельность бессарабской школы церковных певчих (1889-1918 гг.)

Резюме

Школа церковных певчих при Кишиневско-Хотинской епархии играла важную роль в духовной жизни Бессарабской губернии. Несмотря на то, что деятельность школы осуществлялась в рамках имперской политики духовного господства, установленной царским самодержавием и церковными властями, её ученики способствовали сохранению преданности вере и традициям Бессарабской Церкви.

Данная статья посвящена вопросам истории этого учебного заведения, которое было открыто в 1889 году. В ней освещается его роль в жизни епархии сквозь призму отношения имперских властей к местной церковной музыке.

10.12.2014

Dr. Silvia Scutaru, Liceul teoretic „N. Iorga”, str. Valea Crucii, 4/1, MD-2072 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: silvia.scutaru@gmail.com

PROTOIEREUS MIHAIL CHAKIR – ORTHODOX PRIEST, GAGAUZIAN SPIRITUAL LEADER AND HISTORIAN (1861-1938) – AND THE QUESTION OF EMANCIPATION OF GAGAUZIANS AS THE INDEPENDENT NATION

Jerzy Hatłas
Marek Żyromski

Undoubtedly, the Protoiereus Mihail Chakir was one of the most interesting persons in all the history of Bessarabia. Moreover, during his lifetime the geographical region between the Pruth and Dniester rivers experienced very difficult situation. First of all, during the lifetime of Mihail Chakir there was the First World War (and also two Balkan wars before it) and the October Revolution in Russia. At the same time Bessarabia changed its political situation and state's identity. Mihail Chakir was born in the Russian Empire, but he died in the "Great Romania". And so, the intensive activity of Mihail Chakir can be analyzed on many fields. The most important fields of his activity (as it seems) were: his very energic activity as the Orthodox priest and as Gagauzian spiritual leader and also as the historian.

Mihail Chakir was born in Bessarabia on April 27 (May 9 in the Julian calendar) of 1861 in the colony of Ceadîr-Lunga. He descended from the kin from which many members were connected with the Orthodox Church – both as priests and as members of administrative personnel. The founder of colony Ceadîr-Lunga was his forefather Zahariy Chakir. The history of the kin of Chakir (Чакир 2005, 25-55) had been described in 1893 by one of its members Dmitriy Chakir (1839-1916) (Булгар 2005, 21-24), who was also the Orthodox priest.

Mihail Chakir was certainly the Gagauzian educator but at the same time the ethnic identity of the Chakir kin is not easy to analyze. In some modern literature we can find the information that abovementioned Dmitri Chakir (a little older member of Chakir kinship) functioned also as "the Gagauzian educator" (Булгар 2005, 21). It is namely his book which initiated the history of Gagauzian (but he published his book in Russian language). Dmitri Chakir placed the beginning of his kinship in the first half of 17th century on Bulgarian soil. He stated that the Chakir kinship belongs to Bulgarian nation and at the same time belongs to Slav tribe (Чакир 2005, 26). Moreover, he pointed out that Gagauzians (or *Gagauz people*) are Bulgarians who during the Turkish occupation had two possibilities of compulsory assimilation. In connection with the first posibility Bulgarians could preserve their native language but they had to accept the islamic faith. The second possibility had been

a reverse – they could preserve the Christian faith but they had to accept Turkish language. Thanks to this theory such the Bulgarians who preserved the faith of their forefathers became known as Gagauzians but such the Bulgarians who accepted the islamic faith became known as the so-called Pomaks (Чакир 2005, 29). But the above-mentioned statement can not be regarded as the scientific theory. It is rather connected with some tribal customs and local tradition. The Bulgarian scientist Grigor Grigorov rightly noticed that we know some Christian communities in other regions of the world which use some Turkic languages but do not present themselves as Turks. For instance, in Georgia there is the group of Christians regarding themselves as Greeks in spite of their turkophonic positions (Григоров 2008, 255.). They also in a similar way present their original situation (the Christian faith and at the same time Turkic language) in the identical way as Dmitri Chakir did. Undoubtedly, in the very Chakir kinship there were controversies on the question of his ethnical position.

Unfortunately, the question of ethnic origin of Gagauzians is not definitely established. There are quite many hypotheses but because of lack of written historical sources no one hypothesis can be scientifically verified (Етногенез 2002; **Матеева 2006; Гагаузите 2007**). In spite of some intense researches in some latest years there is no progress. We can say nowadays (such as many years ago) that there is "the people of

misterious origin" (Зайончковски 1974, 77). The situation that in Moldavia and in Ukraine the descendance of Gagauzians from some medieval Turkish tribes is regarded as the established historical fact can not finish the scientific discussion but rather have to be the stimulus for further scientific investigations. On the other hand, the Bulgarian authorities in Sofia "do not negate the position that Gagauzians belong to the Bulgarian nation". This means that if Gagauzians feel themselves also as Bulgarians they belong *de facto* to the Bulgarian nation. Such is the official political position of Sofia. Moreover, the ethnic identity of Gagauzians is additionally complicated by the dual self-identification of Gagauzians (both in Balkans and in Transcaucasia) – not only as "Gagauzians" but also at the same time as "Bulgarians". Only in Bessarabia Gagauzians treat themselves as the separate nation because not only some political questions (both Romanian and Soviet politics later on) but also because of tendencies presented by Gagauzians toward the emancipation. Dmitri Chakir presented himself (as it had been already written in this article) *de facto* as Bulgarian and Slav but at the same time Mihail Chakir presented himself as Gagauzian only. As testify this example the national identity is connected not only with ethnical identity but it is rather a kind of free choice made by a given person.

Mihail Chakir was the first Gagauzian who had not problems with his ethnic identity. He did not recognized the double self-identification as "Gagauzian" but also as "Bulgarian". And so he was proponent of breaking all ethnical relations with Bulgarians and he treated Gagauzians as the separate nation in Bessarabia. It was namely Mihail Chakir who can be treated as the forefather of Gagauzian emancipation. Nevertheless, we have to bear in mind that he undertook his activity in very favourable political situation. The Romanian authorities after the first world war definitely separated Gagauzians from Bulgarians and even financed many social and cultural activities undertaken by Mihail Chakir. Of course such the position was politically motivated. In Romania after the First World War the attitude of political authorities toward the national minorities was not good and in some periods this attitude had been openly hostile. The great minority of so-called "Bulgarian colonists" who lived in Romania could not be supported by political authorities which had mainly nationalistic attitudes. And so, such the big Christian community descending from a neighbouring country had to be divided into two smaller parts. In the official statistical materials Gagauzians had been separated (as the separate nation) and even some teachers from Turkey had been invited. Moreover, at that time Gagauzian community in Bessarabia had very weak national consciousness. Gagauzians came to Bessarabia together with Bulgarians but did not feel as the separate nation at that time. The political authorities in tsarist Russia treated them as Bulgarians who speak in Turkish language. Few scientists only mentioned somewhere on Gagauzians as the group of persons separate from Bulgarians. There were practically no intelligentsia amongst Gagauzians at that time (instead of few priests of Gagauzian origin) and the rural community thought that in a situation that they came from Bulgaria so they also had to be Bulgarians – besides they had the same religion.

Michail Chakir began his education in his native town of Ceadîr-Lunga. But later on as the youngster he transferred to Chişinău where in practice he spent whole his mature life up to his death. First he learned in the lower secondary school for boys and later on he learned in the seminary. After he graduated this religious school (in 1881) he remained in this school as the school teacher of geography and religion. He had been elected the president of school council at Chişinău by the ministry of education. Moreover, he taught also in some other schools in Chişinău. In 1884 he became a priest and he worked in some Orthodox churches in the capital of Bessarabia and also in the village of Schinoasa nearby.

In 1896 Mihail Chakir presented the petition to the ministery of education of the Russian Empire and asked for the possibility of printing some books in Moldavian (Romanian) language (Derlicki 2007, 15-16). The reason was that at that time both Moldavians and Gagauzians knew Russian language very little. The Russian authorities reacted favorably, but on the condition that every text published in Moldavian language would have also a Russian edition.

In 1904 Mihail Chakir got the approval for his idea of printing the religious newspaper and conducting worship in Gagauzian language. He already

in 1905 got the title „protoiereus" for his activity on such many fields of social and cultural activity. In 1905-1908 he was the member of Duma as the representative of Bessarabia. It was his idea to establish the parish school in Schinoasa and he also gave some furnitures and other things to some Orthodox churches (for instance he gave the bell to one Orthodox church in the Izmail district). In years 1907-1914 he translated from Russian to Gagauzian language many religious texts (for instance Gospel, The Book of Psalms and The Book of Hours). He wrote some school books, he was the first who started to write in Gagauzian language. Moreover, he translated some books from Old Church Slavonic language to Gagauzian.

Mihail Chakir had been very active also after the First World War when Bessarabia became part of "Great Romania". Instead of some religious activities he became the head of a special commission which coordinated some translations of religious and secular books for Gagauzians who lived in Bessarabia (in 1918-1938). He also visited some schools and he coordinated and censored the archbishop's printing house in Chişinău. He was also a librarian, he acted in the district council of Orthodox church schools and he also functioned as the court translator in Chişinău. Besides, there is also a small part of social and cultural activities undertaken by Mihail Chakir.

Undoubtedly, the most important achievement of Michail Chakir in that time is the book "The History of Gagauzians in Bessarabia", printed in 1934 (Чакир 2005, 80-108). This text had been published in Gagauzian language. Moreover, in the very next year Romanian edition had been published. This book is not too big but it is very valuable because it is the first outline of the history of Gagauzians as the separate nation. The history of Gagauzians written by Mihail Chakir had to answer the basic questions: who are Gagauzians and from which geographical area they came to Bessarabia (Григоров 2008, 257). Mihail Chakir presented some theories (which were known in his times) on the question of ethnical origin of Gagauzians. Because of lack of any written historical sources created before the time they came to Bessarabia Mihail Chakir tried to connect the beginning of Gagauzian history with some definite geographical region of Balkan Peninsula and also with some political organization. He concluded that an old Gagauzian state had been the state (which existed in 14th century) with Kavarna as its capital. He presented Dobrotica – ruler of Dobrudja – as Gagauzian. Later on Mihail Chakir wrote on coming Gagauzians to Bessarabia and he established some dates of coming Gagauzians to many towns and villages, in which Gagauzians still are living. Mihail Chakir spent even forty years to collect the material to this not big book "The History of Gagauzians in Bessarabia". As the first scientist in this field he had to solve the problem of lack of any historical sources from the period of staying of Gagauzians on Balkans. Nevertheless, he found many information in Bessarabia. He spent a lot of time in some villages inhabited by Gagauzians and Bulgarians. He interrogated some older persons about the information from their forefathers about the origin of Gagauzians. The history of Gagauzians written by Mihail Chakir at the same time presents some scientific theories on the origin of Gagauzians, presents some oral folk tradition and presents a historical analysis of the process of settlement of Gagauzians in Bessarabia. Only the last of these three above-mentioned question is also presented in some written historical sources.

In 1938 Mihail Chakir published the Gagauzian-Romanian dictionary. However, the long and very hard work of this Orthodox priest in very negative way influenced his health conditions. He died on September 8, the very same year in Chişinău, where he is buried.

The great activity of Mihail Chakir on such many fields had been very positively valued by highest political and governmental authorities, in spite of actual state's situation of Bessarabia. The authorities of tsarist Russia gave him the order of merit of "Saint Anne" and "The Emperor Alexander the Second". On the other hand, Romanian authorities (on behalf of the 70-ties anniversary of his birth and 50-ties anniversary of his religious-educational activity) gave him the order of merit of „Steaua Romaniei". During the Soviet times there was no information on Mihail Chakir although there was no silence on Gagauzians. There was even an education in Gagauzian language on some territories inhabited by them in Southern Moldavia but the authorities very quickly abandoned this idea. The Soviet authorities at that time presented Gagauzians as the separate nation (which can be learned for instance in statistical information). The reason is perhaps similar to

the position of Romanian political authorities. Bulgaria during the Second World War fought on the side of Germany and so the great Bulgarian minority in Bessarabia after the Second World War was not well accepted. During Soviet times had been published many books in Gagauzian language, there were some Gagauzian dictionaries, there were even grammatic books of Gagauzian language, etc. Such the initiatives during the communist times certainly did not come from below but were strictly connected with the overall policy created in Moscow. Even in the Academy of Science there were some institutions which analyzed some Gagauzian problems.

Of course during the Soviet influence and rule and especially in time of fight against religion the person of priest could not be the example for others. On the contrary, he had been automatically treated as the so-called "class enemy" or "enemy of the people". Only in the period of the so-called "glasnost" initiated by Mihail Gorbatchev this situation could change. In 1991 on the occasion of 130-ties anniversary of birth of Mihail Chakir in Ceadîr-Lunga there were organized the turkologic scientific conference with many scientist who came both from the Soviet Union and from abroad as well.

During the Moldavian independence the memory of Mihail Chakir was not forgotten – on the contrary. Especially the political authorities of the Autonomous Territorial Unit of Găgăuzia (*Gagauz Yeri*) try not to forget their spiritual leader. Nevertheless, also the "simply" inhabitants of Gagauzian Autonomy remember Mihail Chakir. His historical book "The History of Gagauzians in Bessarabia" had been published both in Russian and in Gagauzian language (Чакир 2005, 88-108; Çakir 2007). The name of Mihail Chakir received some streets not only in Gagauzia (and especially in his native Ceadîr-Lunga) but also in the capital city of Chişinău. His name bears also the pedagogical college in Komrat, Gagauzian National Drama Theater and the cultural – educational center in Ceadîr-Lunga or the library of Gagauzian literature in Chişinău. In years 1997-2007 there were five scientific conferences in Ceadîr-Lunga. In Ceadîr-Lunga in front of Gagauzian Theater there is a great monument to Mihail Chakir and in 2006 in the Alley of Glory – in front of the main building of Komrat State's University (*Komrat Devlet Universiteti*) the special memorial stela had been placed. The year 2011 was in Gagauzia the year of Mihail Chakir. Moreover, in the room of the head of Gagauzian Autonomy there is the picture of Mihail Chakir. The main biographical data can be obtained with no problem from some web pages[1].

In 2011 there was 150-ties anniversary of birth of Mihail Chakir. And so, the Executive Committee of Gagauzian Autonomy organized many activities connected with this anniversary – so important for all the Gagauzians. The peak of this activities had been the official opening (at the Central Cemetery on the Armenească Street) on December 12, 2011 the monument on the grave of Mihail Chakir. In this ceremony participated for instance The Head of Gagauzian Autonomy Mihail Formuzal, metropolitan of Chişinău and all the Moldavia Vladimir (Kantarian), Orthodox priests from Gagauzia, Irina Vlach (member of the parlament of the Republic of Moldova), Fedor Gagauz – the head of the organization „Edinaja Gagauzija" (United Gagauzia) and also many historians, writers and social activists from the Gagauzian Autonomy (Единая Гагаузия, №44 from 15.12.2011, p. 3). The official speeches on the grave of Mihail Chakir were presented by the Bashkan of Gagauzia Mihail Formuzal and Metropolitan Vladimir, who consecrated the monument. After the ceremony the Round Table took place in memory of the person and achievements of Mihail Chakir.

The person of Mihail Chakir can be analyzed on many fields of his activity – as very active priest, social and cultural activist and also as the historian. Nevertheless, for Gagauzians in Bessarabia Mihail Chakir always remains first of all the spiritual leader, whose achievements are beyond any doubt. Moreover, it was already Dmitri Chakir who laid the fundaments of Gagauzians literature. Undoubtedly, it was Chakir kinship which served so good for the community in Bessarabia (not only for the sake of Gagauzians but also for Moldavians, Bulgarians, Ukrainians and for other Orthodox on this area). There were not only some Orthodox priests but some intellectuals as well. The protoiereus Mihail Chakir is certainly one of the greatest persons for all Gagauzians in Bessarabia – the person not to forget. It was namely Mihail Chakir who presented a kind of

[1] http://www.gagauzy.com/mihail-chakir.html

"spiritual inspiration" for the young Gagauzian intelligentsia, which took a difficult task of establishing of some form of independence in 80-ties and 90-ties of the 20th century. This idea had been undertaken later on by all the Gagauzian living in the southern part of Moldova. In effect in 1990 the separate so-called "Gagauzian Republic" had been created and lately in December of 1994 the Autonomous Territory of Gagauzia (*Gagauz Yeri*) had been established. In the beginning there were some attempts to create one republic together with Bulgarians but some political questions opposed such the initiative. Nevertheless, during some time (even after the creation of Gagauzian Autonomy) some local politicians presented an idea of creation so-called "Budjak Republic", which could unite all the geographical area inhabited by Gagauzians and Bulgarians.

In conclusion, some basic questions connecting with the emancipation of Gagauzians as the separate nation are certainly worth to be underlined. The question of ethnical origin of Gagauzians (as it had been already mentioned in this article) is in practice impossible to solve – because of lack of any written historical sources. And so, the authors of this articles can not chose any of already known theories presenting the question of origin of Gagauzians. In our opinion this question have to remain open. Nevertheless, the question of emancipation of Gagauzians in Basarabia from the so-called "Bulgarian colonists" (as it seems) existed in two separate periods. The first period consisted of the separation of Gagauzians from Bulgarians and it was perhaps even the "creation" of this nation made from above by the Romanian and Soviet political authorities (as the classic example of politics and rule by *divide et impera*). The second period had been marked by the origin of national consciousness among Gagauzians later on – thanks to the well educated Gagauzian intelligentsia. So, is it possible to treat Gagauzians in Bessarabia as the separate nation or only as the ethnical group? In the opinion of both authors of this article Gagauzians in Bessarabia already formed the separate nation. First of all such they present strong self-identification as Gagauzians and we have to bear it in mind. On the other, there is also some problems with the process of gaining the political consciousness by Gagauzians themselves. There was not a simple process, with many different political influences. Rather this process was twofold. We are (as authors of this article) well aware the situation that there are very difficult and even delicate questions. Nevertheless, for some persons of rather nationalistic attitudes it is clear that firstly, Gagauzians have nothing to do with the Bulgarian nation and secondly that the today's situation of Gagauzians in Moldavia is only the result of long and conscious attempts of Gagauzians themselves to gain the independence and emancipation as the separate nation. In our opinion there is no doubt that Gagauzians existed already on Balkan Peninsula. We would like only to point out the difficult process of emancipation of Gagauzians as the separate nation, in which process there was the close interrelation between the question of ethnical self-identification and consciousness on the one side and the political problems (such as ideology and/or propaganda) on the other.

We hope that this article will start some discussion or even some political controversies, which could analyze *de novo* the difficult process of emancipation of Gagauzians in Bessarabia – without any emotions and/or political influences.

Bibliography

Çakir 2007: M. Çakir, Ay Boba Mihail Çakir. Gagauzlar: Istoriya, adetlär, dil hem din (Chişinău 2007).

Derlicki 2007: J. Derlicki, Czyje państwo i czyj nacjonalizm? Dylematy tożsamości w Mołdawii. Etnografia Polski t. 51, z. 1-2, 2007, 7- 22.

Булгар 2005: С. Булгар, Протоиерей Дмитрий Чакир (1839-1916). В: Страницы истории и литературы гагаузов XIX-нач. XX вв. (Кишинэу 2005), 21-24.

Гагаузите 2007: Гагаузите в България. Записки от терена (София 2007).

Григоров 2008: Г. Григоров, Родословие и националност при бесарабската фамилия Чакир. В: Балканистичен Форум, № 1-2, 2008, 251-261.

Етногенез 2002: Етногенез и этническая история гагаузов. Исследования и материалы, вып. 1 (Кишинев-Етулия 2002).

Зайончковски 1974: В. Зайончковски, К этногенезу гагаузов. Folia Orientalia, 1974, 77-86.

Матеева 2006: В. Матеева, Гагаузите – още един поглед (София 2006).

Сырф 2011: В.И. Сырф, Протоиерей Михаил Чакир (к 150-летию со дня рождения). В: Единая Гагаузия, № 44 (15.12.2011 г), 3.

Чакир 2005: Д. Чакир, Биографический очерк рода и фамилии Чакир. В: Страницы истории и литературы гагаузов XIX - нач. XX вв. (Кишинэу 2005), 25-55.

Чакир 2005a: М. Чакир, История гагаузов Бессарабии. В: Страницы истории и литературы гагаузов XIX - нач. XX вв. (Кишинэу 2005), 80-108.

Protoiereul Mihail Ciachir – preot ortodox, istoric şi lider spiritual al găgăuzilor şi problema emancipării găgăuzilor ca popor aparte

Rezumat

În articol sunt reflectate principalele crâmpeie biografice ale preotului şi iluministului de origine găgăuză Mihail Ciachir, care a influenţat substanţial procesul de autoidentificare şi de formare a conştiinţei naţionale la găgăuzi.

Personalitatea şi realizările acestei figuri proeminente sunt analizate în contextul originii etnice şi al istoriei găgăuzilor. Conform opiniei autorilor, există două perioade în procesul de emancipare a găgăuzilor şi a separării lor de „coloniştii bulgari". Prima perioadă include separarea găgăuzilor de bulgari şi „crearea" acestei etnii de către autorităţile române, apoi de către cele sovietice, având la bază motive politice şi utilizând principiul „divide et impera", pentru a slăbi diaspora bulgară de pe teritoriul Basarabiei. Cea de-a doua perioadă se caracterizează prin trezirea conştiinţei naţionale a găgăuzilor sub influenţa intelectualilor găgăuzi.

Протоиерей Михаил Чакир – православный священнослужитель, историк и духовный лидер гагаузов – и вопрос эмансипации гагаузов как самостоятельного народа

Резюме

В статье освещаются основные факты биографии гагаузского священнослужителя и просветителя Михаила Чакира, оказавшего огромное влияние на формирование четкой самоидентификации и национального самосознания у гагаузов.

Личность и достижения этого выдающегося деятеля рассматриваются в связи с вопросами этнического происхождения и истории гагаузов. По мнению авторов, существуют два отдельных периода в эмансипации гагаузов и отделении их от «болгарских колонистов». Первый период включает в себя отделение гагаузов от болгар и «создание» этого этноса румынскими, а затем советскими властями по политическим соображениям, согласно принципу «разделяй и властвуй», для ослабления крупной болгарской диаспоры в Бессарабии. Второй период характеризуется пробуждением национального самосознания у гагаузов под влиянием гагаузской интеллигенции.

12.12.2014

Dr. Jerzy Hatłas, University of Adam Mickiewicz, Poznań, ul. Ratajczaka 38/40, Poznań 61-816, Poland, e-mail: sitalkes@yahoo.com

Prof. Dr. Marek Żyromski, University of Adam Mickiewicz, Poznań, ul. Ratajczaka 38/40, Poznań 61-816, Poland.

MATEIAŞ (JUDEŢUL BRAŞOV), GENEZA UNUI MONUMENT AL EROILOR DIN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Cristina Tănase

În vara anului 2014 s-au împlinit 100 de ani de la izbucnirea Primului Război Mondial, iar în luna septembrie, 95 de ani de la înființarea Societății „Mormintele eroilor căzuți în război". În ceea ce privește Societatea amintită, fondată sub înaltul patronaj al Reginei Maria, considerăm necesară o radiografiere scurtă a istoricului comemorării eroilor căzuți pe fronturile „Marelui Război"[1], argumentul principal fiind modificarea repetată a denumirii acesteia, pe tot parcursul perioadei interbelice.

În baza Legii nr. 502 din 27 februarie 1919 Ministerul de Război emite un ordin în urma căruia toate osemintele celor ce și-au dat viața pentru țară să fie strânse în cimitire militare. Fiecare așezare trebuia să-și mobilizeze întreaga suflare, oamenii să meargă la mormintele acelea ad-hoc, de pe raza localității respective, să dezgroape rămășițele pământești și, cu preoții în frunte, să fie îngropate în perimetre bine stabilite din satul sau orașul unde aceștia s-au jertfit. Câteva luni mai târziu, la 20 septembrie 1919, prin Decretul-Lege nr. 4106 ia ființă Societatea „Mormintele eroilor căzuți în război". Începând cu anul 1927 opera acesteia a fost continuată de Societatea „Cultul Eroilor", care a acționat în baza „Legii asupra regimului mormintelor de război din România", publicată în Monitorul Oficial din 2 iunie 1927. Conform statutului și instrucțiunilor privitoare la lucrările comemorative, aceasta a avizat construirea de monumente, edificii, cimitire, etc., pentru comemorarea eroilor „căzuți în război sau glorificarea eroismului românesc pretutindeni și în toate timpurile"[2]. Edificiile comemorative puteau fi realizate atât de către comitetele statutare ale Societății „Cultul Eroilor", cât și de grupuri de inițiativă particulară, constituite conform legislației în vigoare. Începând cu anul 1940, societatea se reorganizează sub o nouă denumire, „Așezământul național Regina Maria pentru cultul eroilor"[3]. Conform Statutului, scopul asociației era „identificarea și ocrotirea mormintelor ostașilor căzuți în timpul și din cauza războiului, situate pe teritoriul român; identificarea și ocrotirea edificiilor sau a oricăror altfel de construcții sau lucrări, care se vor fi înfăptuit și se vor înfăptui pentru comemorarea celor căzuți sau a unor fapte în legătură cu glorificarea eroismului românesc din toate timpurile; îngrijirea, înfrumusețarea și păstrarea tuturor mormintelor de război situate pe teritoriul român; executarea sau contribuția la executarea de monumente, plăci comemorative cât și orice lucrări artistice în țară și străinătate, menite a eterniza memoria celor căzuți pentru înălțarea și întregirea neamului; comemorarea „Zilei Eroilor", care se va face în fiecare an la ziua „Înălțării Domnului"[4] etc. În temeiul acestor acte legislative pe tot cuprinsul României Mari se vor construi edificii comemorative, sub egida Comitetului Central al Societății cu sediul la București. Aceste acțiuni, de recuperare a memoriei celor jertfiți pentru patrie și plasare a lor în panteonul eroilor neamului, au reprezentat funcția cea mai importantă a monumentelor și cimitirelor militare și civile (Negustor 2009, 125).

Studiul de față prezintă împrejurările și ansamblul de fapte și elemente care au concurat la edificarea monumentului eroilor din localitatea Mateiaș, căzuți pe front între anii 1914-1918 și se bazează pe un fond documentar, format din 27 de procese-verbale, scrisori, dări de seamă, acte financiare, afișe, schițe, păstrate vreme de peste șapte decenii de către comunitatea locală, prin grija specială a învățătorului Ioan Iosif.

[1] Apelativul pe care Primul Război Mondial l-a primit în istoriografie.

[2] Instrucțiuni privitoare la realizarea lucrărilor comemorative: monumente și cimitire de eroi.

[3] În anul 1948, prin Decretul nr. 48 publicat în Monitorul Oficial nr. 124/31 mai 1948, „Așezământul național Regina Maria pentru cultul eroilor" s-a desființat, întregul său patrimoniu trecând la Ministerul Apărării Naționale.

[4] Aceasta a fost decretată sărbătoare națională.

Primul Război Mondial „a umplut de jale satul Mateiaş" (Iosif 1974). La decretarea mobilizării, în anul 1914, 178 de bărbaţi între 18 şi 50 de ani „au fost răspândiţi pe fronturile din Polonia, Rusia, Serbia, Italia" (Iosif 1974). 39 au căzut la datorie, nouă s-au întors mutilaţi, 33 răniţi, iar 38 de copii au rămas orfani (Păşescu, Stratanov, Leancu 2001, 290). În perioada respectivă satul Mateiaş aparţinea comitatului Târnava Mare şi era situat în extremitatea estică a acestei unităţi administrative[5]. Între cele două războaie mondiale aşezarea avea 634 de locuitori[6], mare parte dintre aceştia migrând la Bucureşti, în primii ani de după încheierea primei conflagraţii mondiale. Acest fenomen a luat amploare în întreaga Transilvanie şi a fost reprezentat, în marea sa majoritate, de populaţie tânără, necalificată, aflată în căutarea unui loc de muncă. În ceea ce priveşte Mateiaşul, această mişcare de populaţie va avea drept consecinţă apariţia la Bucureşti a unei comunităţi importante numeric, care va funcţiona la nivel asociativ în cadrul „Uniunii Ardelenilor din Capitală". Referitor la construirea monumentului eroilor atât comunitatea mateieşenilor stabiliţi la Bucureşti cât şi cei rămaşi acasă au înfiinţat câte o Asociaţie a „Cultului Eroilor", ambele unindu-şi eforturile pentru strângerea de fonduri necesare proiectului propus. Iniţiativa revine comitetului din Mateiaş, format din preotul Septimiu Brotea, învăţătorul Ioan Iosif şi „membrii de încredere" Victor Boţoman şi Ştefan Sârbu. Conform procesului-verbal din 14 noiembrie 1937, Societatea „Cultul Eroilor" Mateiaş întrunea încă de la înfiinţare 80 de membri cotizanţi[7], la care se adăugau „34 de fraţi ai noştri, români mateieşeni, aflaţi pe la diferite servicii în Bucureşti, subscriind fiecare suma de 40 de lei cotizaţie lunară". Conform statutului, aceştia aveau datoria de a plăti lunar cotizaţia şi de a „executa eventualele prestaţii". Comitetul, în care membri de drept erau preotul, învăţătorul, primarul şi comandantul subcentrului P.P., alege din componenţa sa preşedintele, secretarul, casierul şi doi cenzori. Comitetul Central Bucureşti, forul principal al Societăţii „Cultul Eroilor, aprobă constituirea Societăţii „Cultul Eroilor" din Mateiaş, punându-i totodată la dispoziţie baza legislativă, *Instrucţiunile referitoare la realizarea lucrărilor comemorative* şi o broşură conţinând proiecte de cruci, troiţe şi monumente. „Locuitorii comunei aflători în Bucureşti" îşi înfiinţează propria filială, înregistrată la Primăria Sectorului I Galben, iar secretarul acesteia devine persoana de legătură între organizaţia din Mateiaş şi filiala din capitală. Pentru realizarea scopului propus, Comitetul de la Bucureşti distribuie apelul „Fraţi mateeşani", îndemnând membrii ambelor comunităţi să se înscrie în număr cât mai mare în cadrul asociaţiei. Periodic, situaţia financiară a filialei este transmisă comitetului din Mateiaş, care centralizează sumele încasate din cotizaţiile lunare şi din donaţii. Conform *Instrucţiunilor privitoare la realizarea lucrărilor comemorative*, nici un proiect nu poate fi început dacă nu sunt asigurate integral sumele necesare realizării construcţiei, comanditarului fiindu-i interzise contractarea lucrărilor de construcţie fără a avea fondurile necesare şi datoriile băneşti de orice fel. În actele financiare trebuiau prevăzute inclusiv sumele aferente întreţinerii lucrării comemorative, creându-se un fond special destinat acestei operaţiuni. Trebuie precizat faptul că Societatea „Cultul Eroilor" înceta să mai acorde susţinere morală şi materială comitetelor din ţară care nu se conformau acestor instrucţiuni. În consecinţă, cele două comitete[8] organizează periodic colecte, sumele rezultate fiind depuse la C.E.C. „Pentru ca fapta celor ce vor înţelege să ne dea sprijinul să rămână pentru totdeauna de exemplu, adunarea hotărăşte a se procura un registru din hârtia cea mai fină, unde să fie trecuţi cu numele toţi membri societăţii şi sumele cu care au contribuit sau le-au colectat de la persoane străine"[9]. Din documentele privind tabloul financiar, întocmite periodic, rezultă o serie de aspecte referitoare la proveniența sumelor încasate şi la persoanele şi organizaţiile participante. Există numeroase cazuri când membri cotizanţi se regăsesc constant şi pe listele de donaţii, contribuind cu sume importante de la demararea proiectului şi până la finalizarea acestuia (anii 1936-1939). Totodată, se disting două categorii de plătitori: direcţi şi indirecţi. Din prima categorie fac parte persoanele fizice şi organizaţiile, iar în cea de-a doua colectanţii, puţini la număr, dar care aduceau în conturile societăţii sume importante, cuprinse

[5] Astăzi localitatea se găseşte pe malul stâng al Oltului, în partea NNE a judeţului Braşov.
[6] Conform Recensământului din anul 1930.
[7] Cotizaţiile lunare erau de 20, 30 şi 40 de lei, în cazul Corporaţiei şcolare înregistrându-se valoarea de 60 de lei.
[8] Societatea „Cultul Eroilor" din Mateiaş şi filiala acesteia din Bucureşti.
[9] Proces-verbal din 14 noiembrie 1937.

între 700 şi 1750 de lei, de la persoane fizice şi juridice pe care le convingeau să susţină construirea monumentului din Mateiaş. Un caz aparte îl reprezintă firma „Ing. N. I. Nicolau & Comp." din Bucureşti. La solicitarea salariatului, Gheorghe Mitrofan, „omul Dvs. de serviciu, care îndeplinindu-şi o datorie de conştiinţă apelează la D-nii Directori şi Funcţionari să contribuie cu cât cred la o frumoasă realizare românească într-un colţ ardelenesc, care a fost şi va rămâne românesc"[10], inginerul N.I. Nicolau, mama acestuia şi alţi 27 de angajaţi donează suma de 2400 de lei. În actele casieriei sunt înregistrate sume importante provenite de la trei organizaţii care îşi desfăşurau activitatea în Mateiaş, *Cooperativa şcolară*, *Comitetul comunal* şi *Tinerimea română*, prima dintre acestea având dublă calitate, de cotizant şi filantrop. Comitetul Asociaţiei „Cultul Eroilor" din Mateiaş şi cel al filialei din Bucureşti fac apel la membri cotizanţi şi la familiile acestora pentru organizarea unor evenimente de anvergură (baluri, reprezentaţii teatrale) care să atragă sume importante în conturile proiectului. Cu ocazia Zilei Eroilor, serbată în anul 1938, la Mateiaş a fost prezentată prima *Dare de seamă* conţinând realizările comune ale membrilor celor două societăţii. În faţa adunării generale se prezintă situaţia financiară, caracterizată ca fiind peste aşteptări. Totalul general se ridica la valoarea de 56.531 lei, din care 43.441 existenţi în cont, iar 13.090 urmau a se încasa de la cotizanţii restanţieri. Sumele proveneau din donaţii, colecte, cotizaţii şi „din producţia teatrală din iarnă"[11], în urma căreia mateieşenii obţin suma de 3891 lei[12]. Cu acelaşi prilej comitetul prezintă informaţii legate de costurile monumentelor ridicate deja în localităţile învecinate (Caţa – peste 100.000 lei, Drăuşeni – 85.000 lei, Ungra – 65.000 lei) şi promite întocmirea planului lucrării ce urma a fi contractată prin licitaţie publică. Se aduce în discuţie neîncrederea care planează în continuare asupra realizării proiectului, sentiment manifestat de o parte a localnicilor „neînţelegători sau de rea-credinţă"[13]. În şedinţa desfăşurată la 14 august 1938 comitetul din Mateiaş face primele demersuri pentru începerea lucrărilor. Din broşura „Troiţe şi monumente" alege modelul de proiect

SALOANELE
RICHTER
Str. Lutherană No. 27-29
Duminică 19 Februarie 1939
(Lăsatul secului de Paşti)
dela orele 5 seara până la 8 dim.
MARE BAL
ARDELENESC
Dat de comitetul pentru ridicarea unui monument al eroilor din comuna Mateiaş, jud. Târnava Mare, căzuţi în războiul pentru întregirea neamului.
Toţi bunii români sunt rugaţi a da concursul.
MUZICA ARDELENEASCA
în frunte cu DORU şi TECUŞANU vor distra pe onor. Public cu cele mai frumoase jocuri şi cântece ardelenaşti.
O ORCHESTRA de Dansuri moderne
va cânta cele mai noui şi moderne arii de dans.
La ora 1 noaptea se va alege Regina Balului, care va primi o frumoasă amintire.
Bufet bine asortat
Preţuri populare

Foto 1. Afiş de bal.

şi încredinţează comitetului din Bucureşti sarcina de a achiziţiona vulturul şi plăcile de bronz[14]. Monumentul din piatră urma să fie o combinaţie a două modele şi trebuia să aibă 4 m înălţime, un postament format din trei rânduri şi o placă de marmură cu cruce.

Între cele două comitete se poartă o corespondenţă susţinută, cel din capitală fiind desemnat să obţină aprobările şi detaliile proiectului de la instituţiile de drept din Bucureşti[15]. Deosebit de activă şi cu posibilităţi financiare mai mari, filiala bucureşteană organizează la începutul anului 1939 două baluri. Pentru a obţine autorizaţiile necesare solicită Primăriei Mateiaş împuternicire oficială de strângere de fonduri pentru monument. Primul „Mare Bal Ardelenesc" se organizează la *Saloanele Tomis*, sub egida *Uniunii Ardelenilor din Capitală*, în ziua de Sfântul Ion,

[10] Cerere adresată firmei „Nicolau & Comp." de către salariatul Gheorghe Mitrofan, p. 1
[11] Expunere la Ziua Eroilor din 1938, p. 3.
[12] Expunere la Ziua Eroilor din 1938, p. 3.
[13] Expunere la Ziua Eroilor din 1938, p. 3.
[14] Proces-verbal din 14 august 1938.
[15] Proiectele de monumente erau aprobate de Comitetul Central al Societăţii „Cultul Eroilor" Bucureşti. Începând din ianuarie 1939 această atribuţie va intra în competenţa Direcţiei Monumentelor Publice din cadrul Ministerului Cultelor şi Artelor.

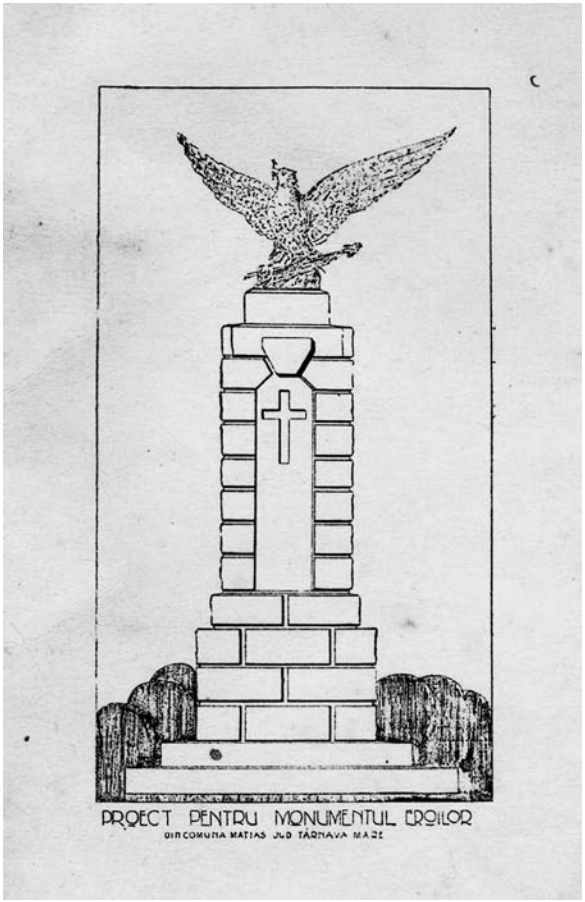

Foto 2. Proiectul de monument.

fiind invitaţi „toţi bunii români să dea concursul pentru acest act patriotic”[16]. Al doilea, la „Lăsatul secului de Paşti”, se desfăşoară în str. Luterană, la *Saloanele Richter*. Cei peste 600 de participanţi[17] au petrecut cu muzică ardelenească şi orchestră de dansuri moderne, iar la ora 1 din noapte au ales regina balului (foto nr. 1). Potrivit bilanţului, acest ultim bal a adus în contul Societăţii „Cultul Eroilor” din Mateiaş un venit net de 8642 de lei, încasările fiind „mult mai mari decât la balul din rândul trecut”[18].

În primăvara anului 1939 se trece la realizarea etapizată a construcţiei. Victor Brotea din Mateiaş este plătit cu 1000 lei pentru piatra cioplită în jurul monumentului. Soclul, înalt de 4,5 m şi împrejmuirea acestuia, ambele din granit, sunt realizate de Întreprinderea de pietre „Eduard Schnabl” din Deva, lucrări care se ridică la valoarea de 78.000 lei. Placa, din marmură albă de Carrara, şlefuită şi gravată cu litere aurite, a fost executată de către firma „B. Reder” din Bucureşti şi a costat 6868 lei, la care s-au adăugat 540 lei pentru ambalare şi transport. Pentru vulturul de pe soclu s-a purtat o corespondenţă îndelungată între comitetul din Mateiaş şi cel din Bucureşti, ultimul fiind desemnat cu achiziţionarea obiectului de la sediul central al Societăţii „Cultul Eroilor”. Piesa aleasă iniţial avea „atitudine de măreţie”[19], (foto nr. 2) model fiindu-i acvila cruciată de pe stema României regale. Însă, la lansarea comenzii stocul era deja epuizat „şi nici o turnătorie particulară nu mai are drept să toarne alţi vulturi fără aprobare... Mărimea e conform planului dar forma nu... Am vrut să-l luăm aşa... dar ne-a cerut 17.000 lei pe el. Noi am căutat pe toate căile să obţinem o reducere dar până azi nu am putut obţine nimic”[20]. În final s-a achiziţionat „singurul model de vultur”[21] deţinut la acel moment de Societatea „Cultul Eroilor” din Bucureşti, pentru care s-au plătit 10.000 de lei. Acest model era reprezentat zburând şi ţinând în gheare steagul românesc interbelic (foto nr. 3). Cu prilejul Zilei Eroilor din anul 1939 comitetul din Mateiaş prezintă *Darea de seamă asupra sumelor totale cheltuite pentru monument*, acestea ridicându-se la valoarea de 94.868 lei. Documentul menţionează numai plăţile efectuate pentru „soclu, grilajul din granit, vultur şi placa de marmură”, fără a fi luate în calcul cheltuielile de ambalaj, transport, corespondenţă, deplasări etc.

Înălţat în centrul localităţii, la mijlocul anului 1939, de către obştea satului, monumentul este construit din granit şi se compune din piedestalul cubic, deasupra căruia se înalţă soclul paralelipipedic, în patru trepte. La partea superioară a complexului este acvila, în poziţie de zbor, ţinând în gheare un steag. Împrejmuirea, realizată din piatră, este alcătuită din arcade cu baluştri intermediari. Pe latura nordică a acesteia este intrarea, alcătuită dintr-o portiţă din bare de fier îmbinate cu nituri. Pe placa de marmură, fixată pe latura nordică a soclului, sunt gravate inscripţia „În amintirea eroilor din Mateiaş”, o cruce, anii „1914” şi „1918” şi lista cu numele eroilor mateieşeni:

[16] Textul se regăseşte pe afişul balului din 7 ianuarie 1939.
[17] Conform borderoului au fost vândute 595 de bilete.
[18] Scrisoare, datată 25 februarie 1939, trimisă de Filiala Bucureşti comitetului Societăţii „Cultul Eroilor” Mateiaş.
[19] Scrisoare, datată 17 aprilie 1939, trimisă de Filiala Bucureşti comitetului Societăţii „Cultul Eroilor” Mateiaş.
[20] Ibidem.
[21] Ibidem.

SBLT. BROTEA ROM.
PLOT. ŞERBAN ION
SERG. SÂRBU GRIGORE
” ŞERBAN NICOLAE
CAP. SĂBĂU GHEORGHE
FR. BLAGA GHEORGHE
” BOŢOMAN NICOLAE
” LEANCU TEOFIL
SOLD. BROTEA GHERASIM
” BROTEA IOSIF
” BROTEA TEOFIL
” BUTA GHEORGHE
” BUTA NICOLAE
” DUMITRU SILVESTRU
” DUMITRU VICTOR
” GURGUI NICOLAE
” LEANCU CONST.
” LEANCU GHEORGHE
” LEANCU IACOB
” LEOCĂ IACOB
” MACHIDON ION
” MOGA ION
” MUCEA G. GHEORGHE
” MUCEA I. GHEORGHE
” OLARIU ION ŞI PETRI ION
” POPA GHEORGHE
” SÂRBU G. GHEORGHE
” SÂRBU I. GHEORGHE
” SOREA NICOLAE
” SURDILĂ ION
” SURDILĂ NICOLAE
” ŞTEFAN ION
” VĂTAVU MOISE
” CECLEA DUMITRU
” DRĂGAN NICOLAE
” MARAVELA GHEORGHE”

În timpul celui de-al Doilea Război Mondial alţi 12 locuitori ai satului şi-au pierdut viaţa pe front. Numele acestora, gravate cu litere aurite, sunt inscripţionate pe o a doua placă de marmură, după cum urmează:

1944 - 1945
SERG. MUCEA GHEORGHE
CAP. CECLEA GHEORGHE
” POPA GHEORGHE
” VĂTAVU ZAHARIE
FRT. SOREA DUMITRU
” SOREA GHEORGHE
FRT. SOREA ŞTEFAN
SOLD. BUNICA ION

Foto 3. Monumentul astăzi.

” LEANCU ION
” MARAVELA GHEORGHE
” MUCEA GHEORGHE
” SÂRBU GHEORGHE

Piedestalul monumentului este împrejmuit cu un strat de pământ, lat de cca 1 m, unde, până în anii 90 se sădeau flori multicolore. La Ziua Eroilor şi cu alte prilejuri la monument au loc festivităţi, se ţin slujbe de pomenire şi se depun buchete de flori pentru cinstirea memoriei eroilor ale căror nume sunt săpate pe plăcile de marmură.

Pornit din iniţiativă particulară, monumentul eroilor de la Mateiaş, judeţul Braşov, a prins contur în anul 1936 şi a fost edificat trei ani mai târziu, de către Societatea „Cultul Eroilor” din Mateiaş şi de către filiala acesteia din Bucureşti. Simbol al jertfei colective (Mihalache 2007) a comunităţii mateieşene, edificiul a reprezentat imaginea sacrificiului făcut de cei 37 de eroi pe fronturile Primului Război Mondial. Documentele originale, inedite, păstrate mai bine de şapte decenii, evidenţiază implicarea la nivel de comunitate şi ansamblul de acţiuni care au concurat la înălţarea edificiului eroilor mateieşeni.

Bibliografie

Iosif 1974: I. Iosif, Monografia satului Mateiaş, manuscris.

Mihalache 2007: A. Mihalache, Mănuşi albe, mănuşi negre. Cultul eroilor în vremea Dinastiei Hohelzollern (Cluj Napoca: Ed. Limes 2007).

Negustor 2009: Gh. Negustor, Cultul morţilor, cultul eroilor? Sacralitatea şi laicizarea morţii în timpul Primului Război Mondial. In: Eroi şi morminte, vol. II (Buzău: Ed. Alfa MDN 2009).

Păşescu, Stratanov, Leancu 2001: Gh. Păşescu, D. Stratanov, I.V. Leancu, Jertfă şi recunoştinţă. Eroi şi mormintele lor din Ţara Bârsei, Ţinutul Cohalmului şi Ţara Făgăraşului (Braşov: Ed. Pastel 2001).

Mateiaş (Braşov County): the emergence of the monument to the heroes of the First World War

Abstract

In 2014 we celebrate 100 years since the beginning of the First World War and 95 years from the founding of the Society for the Burial of the Heroes Fallen in the War (*Mormintele eroilor căzuţi în război*). On the basis of the law and regulations of the "Cult of Heroes" Society, which was under the patronage of Queen Maria, there was decided to erect monuments, buildings, cemeteries, etc. to perpetuate the memory of the fallen in war or glorify the heroism of Romanians everywhere and at all times. Construction could be carried out by statutory committees of the "Cult of Heroes" Society and by private initiative groups established in accordance with the law.

The idea of creating a monument to the heroes in Mateias, Brasov County originated in 1936 as a result of private initiative and was embodied in the life by the "Cult of Heroes" Society in 1939. Original documents, stored for more than seven decades, tell us how this memorial – a symbol of collective sacrifice made on the "altar" of the Romanian nation – was built.

List of illustrations:

1. Announcement of the ball.
2. The monument project.
3. Monument today.

Матеяш (уезд Брашов): возникновение памятника героям Первой мировой войны

Резюме

В 2014 году исполнилось 100 лет с начала Первой мировой войны и 95 лет с основания Общества захоронения павших в войне героев. На основе законодательства, устава и предписаний общество «Культ героев», находившееся под патронажем королевы Марии, приняло решение о возведении памятников, зданий, кладбищ и т.п. для увековечения памяти павших в войне или прославления героизма румын везде и во все времена. Строительство могло осуществляться как уставными комитетами общества «Культ героев», так и частными инициативными группами, созданными в соответствии с законодательством.

Идея создания памятника героям в Матеяше уезда Брашов возникла в 1936 году в результате частной инициативы и была воплощена в жизнь обществом «Культ героев» в 1939 году. Подлинные документы, хранившиеся более семи десятилетий, повествуют о том, как возводился этот мемориал – символ коллективной жертвы, принесенной на «алтарь» румынской нации.

Список иллюстраций:

1. Объявление о бале.
2. Проект памятника.
3. Памятник сегодня.

17.01.2015

Cristina Tănase, Muzeul Judeţean de Istorie Braşov, Piaţa Sfatului, nr. 30, RO-500025 Braşov, România, e-mail: cristinatanase67@yahoo.com

PRELIMINARII DIPLOMATICE ÎN PROBLEMA BASARABIEI DIN ANII 1914-1916

Maria Danilov

De-a lungul unui secol care s-a scurs de la declanşarea Primului Război Mondial, în atenţia istoricilor români şi străini s-au impus mai ales problemele ce ţin de etapa neutralităţii României, de semnarea tratatului de alianţă cu Puterile Antantei (4/17 august 1916), de cel de-al doilea Consiliu de coroană (14/27 august 1916), de problemele legate de evenimentele principale ale războiului. Multiple alte aspecte ce ţin nemijlocit de problema Basarabiei în contextul internaţional al anilor 1914-1918, de poziţia Marilor Puteri ori evoluţia situaţiei politice europene în raport cu problema Basarabiei, au rămas în continuare insuficient valorificate.

O analiză a perspectivei româneşti, a interpretărilor şi justificărilor istoriografiei tradiţionale, faţă de această delicată problemă, întârzie să apară. Considerăm deosebit de important să vedem cum au decurs tratativele în problema Basarabiei din perspectiva diplomaţiei ruseşti şi a Puterilor Centrale în anii 1914-1916. Şi, nu în ultimul rând să vedem care a fost poziţia oficială a Statului Român în această spinoasă problemă a Basarabiei în anii 1914-1916. Cu atât mai mult se impune acest subiect în cercetările noastre, cu cât acesta n-a fost unul dintre momentele de referinţă în poziţia României în această etapă a tratativelor (Zbuchea 2007, 40-49). Impactul politic al acestei chestiuni a depăşit cu mult în epocă limitele unei simple dispute diplomatice între Est şi Vest, astfel încât o analiză temeinică a subiectului este mereu în actualitate şi necesită un demers complex, o reinventariere a surselor celor dintâi.

Nu avem în scrisul nostru istoric lucrări temeinice asupra relaţiilor diplomatice româno-ruse şi problema Basarabiei în anii 1914-1916 (Diamandy 1914, 17-19; Zbuchea 2007, 45-49). Dincolo de faptul că este vorba de un segment cronologic foarte îngust din anii Primului Război Mondial, ar trebui să observăm că tocmai în contextul relaţiilor diplomatice româno-ruse din anii 1914-1916, ar trebui să căutăm mai multe răspunsuri rezervate de istorie vizavi de poziţia rusească şi problema Basarabiei la Conferinţa de Pace de la Paris (1920) (Ţâcu 2004, 272). Scrisul nostru istoric este tributar în egală măsură acelor puţine scrieri în tematica basarabeană din anii interbelici, în special lucrărilor scrise de Alexandru Boldur (Boldur 1927, 7-25; Boldur 1937, 3-32; Boldur 1992, 512-514). Edificatoare în acest sens este şi lucrarea semnată de Dumitru Th. Pârvu, apărută într-un context istoric nu tocmai prielnic scrisului istoric, în 1943 (Pârvu 2013, 171-252)[1]. Deşi, fără referire specială la subiectul nostru, se cuvine să amintim contribuţia istoricului Ion M. Oprea (Oprea 1998, 64-70). Extrem de vastă şi întinsă, istoriografia dedicată problemei relaţiilor diplomatice din anii Primului Război Mondial, este încă departe de a putea epuiza subiectul.

Departe de a interveni cu unele aprecieri asupra istoriografiei ruse din epocă, vom remarca doar că interpretările acestora asupra documentelor diplomatice publicate suferă de tendinţe unilaterale, în special şcoala istoriografică din epocă (până la 1938) este influenţată mult de concepţiile istoricului M.N. Pokrovski[2]. De altfel, anume lui îi datorăm iniţiativa de publicare a corespondenţei diplomatice ruseşti din anii Primului Război Mondial (Царская Россия 1926. 1-145). Istoricii ruşi oferă o imagine cu totul distorsionată nu numai asupra rolului României în războiul mondial, ci chiar şi asupra perioadei neutralităţii României, asupra unor personalităţi de primă mărime în viaţa politică românească din anii 1914-1916

[1] Contribuţia lui de Dumitru Th. Pârvu în problema Basarabiei, constituie subiectul tezei de doctorat susţinută la Facultatea de Drept (secţia Politico-economică) a Universităţii „Regele Ferdinand I" din Cluj-Sibiu, în februarie 1941. Tipărită în volum, în tiraje restrânse (1943, 1944), lucrarea lui Dumitru Th. Pârvu, *Problema Basarabiei în lumina principiilor actelor juridice internaţionale*, cade sub interdicţiile cenzurii regimului, fiind scoasă din circuitul public. În 2013, a fost reeditată la Bucureşti.

[2] M.N. Pokrovski (1868-1932) a fost unul dintre organizatorii Academiei comuniste (1919) şi al Institutului de Istorie (1921).

(Виноградов 1969, 52-59, 121-169). Totodată, atenţia istoricilor ruşi este îndreptată spre valorificarea documentelor diplomatice secrete din arhivele militare din Sankt Petersburg. Cunoscuta ediţie – *Международные отношения в эпоху империализма* / МОЭИ (Relaţiile internaţionale în epoca imperialismului), începută în anul 1931, cuprinde documente diplomatice din fondul Ministerului Afacerilor Externe şi din multe alte colecţii ale arhivelor ţariste (Виноградов 1992, 195-197). De fel întâmplător că problema Basarabiei în anii de război şi-a găsit o largă reflectare în istoriografia rusă (Нотович 1947, 293-295; История 1945, 216-237, 276-302; Виноградов 1969, 52-70, 150-170; Бессарабия 1996, 168-248; Георгиев 1988, 58-73; Листиков 2011, 15-29; Козенко 2001, 3-27; Ланник 2011, 160-164). Importante secvenţe ale problemei Basarabiei sunt cuprinse în culegerile de documente ale Conferinţei de Pace de la Paris (The deliberations 1992, 633-672). Istoriografia dedicată chestiunii Basarabiei în anii Primului Război Mondial, deşi extrem de întinsă pe parcursul unui secol, este încă departe de a putea epuiza subiectul. Rămân în continuare în afara interesului istoric multiple probleme ce ţin de poziţia oficială a guvernului condus de Ion Brătianu în problema Basarabiei în anii 1914-1916, de condiţiile în care s-a negociat harta României Mari, în 1914, de către Ionel Brătianu şi Constantin Diamandy, de perspectiva de abordare a problemei basarabene în contextul relaţiilor diplomatice româno-ruse în perioada neutralităţii (1914-1916).

Aşadar, ne-am propus să surprindem şi să prezentăm o serie de detalii semnificative privind preliminariile diplomatice şi atmosfera europeană în problema Basarabiei, reflectată în corespondenţa secretă a diplomaţilor ruşi. De remarcat că problema Basarabiei apare în disputa diplomatică din anii 1914-1916, doar în momentele critice ale războiului, fiind speculată de către Puterile Centrale, pe fondalul discursului naţionalist al României, dar şi cel al interesului imperial, nedisimulat al Rusiei ţariste de a-şi menţine în continuare dominaţia politică în acest colţ de românime. Atât din motive geografice (al interesului direct într-o cooperare militară), cât şi din considerente politice (greu de neglijat), rolul preponderent al negocierilor cu România l-a avut Rusia. Totuşi, discursul diplomatic rusesc (atât cât poate fi relevat din contextul documentelor aduse în discuţie) este permanent secondat de reprezentanţa diplomatică a Franţei. Aceasta din urmă, prin prisma simpatiei şi încrederii de care se bucura, atât în mijlocul cercurilor conducătoare, cât şi cele ale opiniei publice româneşti, a fost nevoită mereu să modereze, adică să modeleze şi chiar să intervină direct – ori de câte ori era nevoie - în discursul diplomatic al ruşilor (Царская Россия 1926, 154)[3]. La Paris, se pare, se cunoştea că problema Basarabiei era speculată intens, atât de Puterile Centrale, cât şi de diplomaţii ruşi, fapt, care poate fi lesne decodificat din cuprinsul mărturiilor documentare din arhivele ruseşti. Aflat în subordonarea directă a lui S.D. Sazonov (Игнатьев 1996, 24-26)[4], serviciul diplomatic al ruşilor se caracteriza printr-o stare de incertitudine, de suspiciuni şi neîncredere, de insinuări neîntemeiate şi de agresivitate. Fire nestatornică şi contradictorie, S.D. Sazonov mai era dominat de neîncrederea şi aversiunea sa contra României, care îşi declarase prompt statutul său de neutralitate (1914).

O altă faţetă se deschide asupra perspectivei de abordare a serviciului diplomatic român, condus de primul ministru al României, Ion Brătianu (Виноградов 1969, 165). Documentele vremii ni-l prezintă drept unul din cale afară de delicat, cult, inteligent şi care nu se lăsa uşor atras în mrejele diplomaţiei ruseşti, fapt care l-a scos adeseori din sărite pe ministrul rus de externe, S.D. Sazonov. Tot aici ar mai trebui pus în evidenţă un lucru prea puţin studiat şi cunoscut (în istoriografia tradiţională): contextul politic în care s-a pomenit Statul Român în momentul declanşării conflagraţiei mondiale (aflat sub presiunile ambelor tabere beligerante, acestea alternând de la promisiuni la ameninţări, în funcţie de situaţia militară de pe fronturile de luptă), a antrenat în lupta diplomatică pentru interesele ţării întru realizarea idealului naţional, un corp diplomatic demn de toată admiraţia (Spector 1962, 23).

Dincolo de tabloul luptelor diplomatice din anii 1914-1916, de atitudinea beligeranţilor faţă de România, de a o atrage cu orice preţ în conflict de partea lor, se deprinde, se conturează, de fapt, o imagine de fel măgulitoare a problemei Basarabiei. Diplomatic România n-a încercat în nici un fel să obţină de la ruşi, ceea ce nu se putea militar. Gravitatea situaţiei este greu de imaginat, odată ce i-a

[3] Telegrama secretă a lui A.P. Izvolsky, consulul rus din Paris din 29 iulie/11 august 1914, nr. 265 [18].
[4] Serghei D. Sazonov, ministru de externe al Rusiei în anii 1910-1916.

surprins tocmai şi pe diplomaţii ruşi (Виноградов 1969, 52-54). Realmente, cohorta diplomaţilor romani în frunte cu Ionel Brătianu, în aceasta etapă a tratativelor (1914-1916) au stăruit consecvent doar în problemele legate de recuperarea teritoriilor româneşti aflate sub ocupaţia austro-ungară. Sunt avansate în discuţii cedări teritoriale în Bucovina şi promisiuni pentru autonomia Transilvaniei, a Banatului istoric. Pe când spaţiul basarabean s-a lăsat acoperit de o misterioasă tăcere. Şi atunci ne întrebăm, oare această stare de orientare confuză/ambiguă în problema românismului dintre Prut şi Nistru n-a condus ulterior la ştirbirea idealului naţional? Oare, nu cumva tocmai această atitudine a diplomaţilor români faţă de problema basarabeană a şi fost răspunsul imperialilor ruşi/sovietici la Conferinţa de Pace de la Paris în 1920?

Neutralitatea României şi labirinturile diplomaţiei ruseşti. România, în opinia diplomaţilor ruşi, era acea ţară cu ajutorul căreia, în 1913 „Rusia lui Nicolai al II-lea i-a pus la respect pe bulgari, când aceştia încercau să ameninţe coroana bizantină predestinată împăratului rus". În semn de recunoştinţă „pentru acea misiune de onoare România ar fi primit de la ruşi, Dobrogea bulgărească" (Покровский 1926, XIV). În opinia diplomaţilor ruşi, prin aceasta se urmăreau două obiective: pe de o parte, Bulgaria să fie ţinută în frâu, iar pe de altă parte, se încerca ruperea convenţiei militare care îi lega pe români de Tripla Alianţă[5]. Iar pentru a apropia şi mai mult România, escorta împărătească a ţarului a întreprins o vizită specială la Constanţa (1914). Toate acestea trebuiau să recreeze o atmosferă binevoitoare din partea românilor faţă de Imperiul Rus şi să producă o schimbare de imagine, de atitudine faţă de Austria: „nemţii vor întâlni în faţa României un duşman neîmpăcat, pe când Antanta, dincolo de originile germane ale dinastiei române, va avea de câştigat doar un aliat credincios", susţinea M. Pokrovski (Покровский 1926, XIV-XV). Pentru a atinge aceste obiective, diplomaţii ruşi aveau nevoie de o cunoaştere exactă a poziţiei guvernului român. Dar tocmai acest fapt i-a îngrijorat cel mai mult pe angajaţii serviciului secret.

Paradoxul situaţiei este că ambele tabere ale serviciului diplomatic manifestau o neîncredere reciprocă: neîncrederea pe care România o arăta Rusiei era îndreptăţită, atât de experienţa istorică pe care românii au trăit-o de la 1812 încoace, de cunoaşterea planurilor expansioniste nedisimulate ale ruşilor, cât şi din experienţa istorică recentă, cum ar fi alianţa din timpul războiului de la 1877-1878 (Iorga 1998, 211-222). Respectiv, temerile şi neîncrederea Rusiei – dincolo de acele mari pagube istorice, teritoriale şi morale pe care le datorau românilor – mai erau alimentate şi de acea stare „privilegiată" în care nimerise Statul Român la declanşarea Marelui Război. Ministrul rus de externe, S.D. Sazonov, avea să susţină că „România începuse să facă negoţ cu statutul său de neutralitate" (Покровский 1926, XI).

Tatonările serviciului diplomatic rusesc în România, după cum s-a arătat mai sus, începuseră mult mai devreme de începerea războiului. Primul document publicat în colecţia lui M. Pokrovski (1926) se datează cu 12/25 iulie 1914 (nr. 162). Este vorba de telegrama secretă a lui S. Poklewsky-Koziell[6], ataşatul rus la Bucureşti, în care se comunica lui S.D. Sazonov, precum că I. Brătianu ar fi confirmat faptul că România nu poate susţine Serbia cu o intervenţie militară împotriva Austriei, pentru că această decizie nu intră în sfera intereselor româneşti, care în opinia acestuia se rezumau doar la reţinerea Bulgariei de a porni împotriva Serbiei, iar în urma războiului dintre austrieci şi sârbi, ultimii să nu suporte pierderi teritoriale (Царская Россия 1926, 145). Tot acolo S. Poklewsky îl informa pe şeful diplomaţiei ruseşti, că la întrebarea expresă către I. Brătianu „ce poziţie ar ocupa România în cazul începerii unui conflict militar", acesta ar fi răspuns următoarele: „o decizie a poziţiei României în război va putea fi luată nu numai de guvern, ci şi în urma unor eventuale consultări cu liderii opoziţiei (...). Va fi absolut necesar să se cunoască şi poziţia Rusiei în acel război. Discuţiile mele cu Brătianu au un caracter amical şi sunt sufletiste", încheia pe un ton promiţător S. Poklewsky (Царская Россия 1926, 145). Aceleaşi ştiri privitor la poziţia României într-un eventual conflict militar sunt semnalate în textul secret telegrafiat peste două zile,

[5] România avea un tratat secret de alianţă cu Germania şi Austro-Ungaria încă din 1883, încheiat de regele Carol I, astfel că la declanşarea războiului mondial Puterile Centrale au cerut României să îşi îndeplinească obligaţiile asumate şi să intre în război de partea centralilor.

[6] Stanislas Poklewsky-Koziell a activat în serviciul diplomatic rus la Bucureşti în anii 1913-1915/1917 (înlocuit cu N. Şebeko). În urma puciului bolşevic din 25 octombrie/7 noiembrie 1917 a refuzat să colaboreze cu bolşevicii şi a emigrat în Apus, ocupându-se de problema refugiaţilor ruşi (1920-1930).

pe 14/27 iulie 1914 (nr. 169). S. Poklewsky mai adaugă doar că în opinia lui Brătianu, declanşarea unui război pentru România ar echivala cu o adevărată catastrofă, „de aceea guvernul român este îndreptăţit să acţioneze în scopul preîntâmpinării acestuia" (Царская Россия 1926, 146-147). Ştirile sunt repetate în aceeaşi manieră diplomatică în scrisoare adin 15/28 iulie 1914 (nr. 170) (Царская Россия 1926, 146-147). A doua zi, pe 16/29 iulie, ministrul rus de externe avea să telegrafieze la Bucureşti: „Rog, Domnia voastră, să-i transmiteţi lui Brătianu următoarele: în cazul unui conflict real dintre Austria şi Serbia, pentru a nu permite învingerea acesteia de către Austria, noi prevedem intervenţia noastră armată. În aceasta va consta scopul războiului nostru cu Austria, dacă el va fi necesar. Răspunzând astfel la întrebările puse de Brătianu, la rândul Domniei voastre, fiţi binevoitori de a-l întreba categoric ce poziţie va ocupa România, printre altele, aţi putea să-i daţi de înţeles că noi nu excludem posibilitatea unor anumite avantaje pentru România, în cazul în care va lua parte alături de noi împotriva Austriei. Noi ne-am dori să cunoaştem care este punctul de vedere al guvernului în această problemă" (Царская Россия 1926, 146-147)[7]. Pe aceeaşi linie de gândire ministrul rus va insista în textul secret telegrafiat la Bucureşti a doua zi, pe 17/30 iulie 1914 (nr. 1566): „În cazul în care consideraţi că puteţi să începeţi un dialog concret privitor la înlesnirile pe care poate conta România, puteţi să declaraţi direct către Brătianu, dacă România va participa în război împotriva Austriei, noi suntem gată să susţinem alipirea Transilvaniei" (Царская Россия 1926, 148). Astfel, declaraţia făcută de ministrul rus pe 17/30 iulie 1914 nr. (1556), este primul document în care imperialii dau dezlegare promisiunilor de război faţă de români, însă fără a-şi asuma anumite obligaţii. Demersul diplomaţiei ruse la Bucureşti, rămânând aceeaşi: participarea României la război alături de Antanta.

Răspunsul lui S. Poklewsky, care a urmat chiar a doua zi (telegrama secretă din 18/31 iulie 1914, nr. 174), se conţine într-o epistolă narativizată excesiv, cu multe amănunte stăruitoare să-l convingă cât de cât pe şeful diplomaţiei ruseşti. Evenimentele ce se petreceau în vara anului 1914, la Bucureşti, păreau foarte semnificative pentru diplomatul rus. S. Poklewsky: „în urma unor şedinţe care s-au ţinut trei zile la rând, aici se resimt unele schimbări importante. Ieri, în presă au fost publicate informaţii oficiale, precum că România va decide ce poziţie să ia în cazul izbucnirii unui război european. Unele ziare se încumetă să comenteze ştirea oficială în sensul că România nu va păstra un statut de neutralitate, pentru că regele a hotărât să acţioneze împreună cu Germania.

În baza mărturiilor pe care le deţin eu şi reprezentantul francez este greu să verificăm aceste informaţii. În ultima şedinţă a Cabinetului de Miniştri, regele s-a pronunţat pentru contracararea oricăror încercări de a declanşa războiul european, iar daca acesta va fi inevitabil, atunci România va acţiona împreună cu Tripla Alianţă. Brătianu împreună cu toţi miniştrii ar fi ripostat regelui, fapt care ar fi provocat declaraţia de abdicare a acestuia. Totodată, după aceleaşi surse sunt invocate şi motivele regelui întru susţinerea Triplei Alianţe: 1) existenţa unei convenţii de apărare cu Austria; 2) existenţa unor posibile angajamente personale ale regelui faţă de împăratul german şi cel austriac; 3) cererea curentă din partea Austriei referitor la îndeplinirea angajamentelor de alianţă asumate, iar din partea Germaniei – determinarea poziţiei României faţă de viitorul război; 4) imposibilitatea păstrării de către România a statutului de ţară neutră, riscând să-şi înrăutăţească relaţiile cu ambele tabere beligerante şi să piardă din posibilele avantaje ale războiului; 5) încrederea în superioritatea forţelor Triplei Alianţe şi că aceasta din urmă i-ar putea da anumite garanţii faţă de Bulgaria. De adăugat că Germania şi Austria răspândesc zvonuri nebinevoitoare la adresa noastră, precum că nu suntem pregătiţi de război; nedorinţa Angliei şi a Franţei de a participa la război ş.a. Consiliul de Miniştri nu a ajuns la un numitor comun, de aceea se va întruni şi mâine cu participarea celor din opoziţie şi trebuie de spus că opinia publică de aici este predispusă duşmănos faţă de Austria, iar armata română de un an de zile trăieşte cu speranţa unor acţiuni comune cu noi împotriva monarhiei bicefale şi numai la gândul unor eventuale acţiuni împotriva Rusiei, ofiţerii de aici se indispun grozav. La Bucureşti au avut loc deja manifestaţii de protest şi altele se mai pregătesc (...). Mi-am permis să mă opresc asupra acestor amănunte pentru că ele coincid întocmai cu cele relatate de Domnia voastră în telegrama sub nr. 1536. Pentru moment este imposibil de aflat ceva mai mult de la Brătianu (...). După ce ataşatul francez

[7] Telegrama secretă din 16/29 iulie 1914, nr. 1541.

ne-a părăsit, eu am încercat să insist asupra lui Brătianu privitor la importanţa deciziilor actuale pentru viitorul relaţiilor dintre Rusia şi România şi a realizării idealului românesc cu ajutorul nostru. Pentru ca să nu-mi scape vreun mijloc de a acţiona asupra lui Brătianu, eu mi-am permis de asemenea să-l informez asupra telegramei noastre, nr. 1556. Brătianu a exprimat mulţumiri şi a promis să cântărească cuvintele mele. Totodată a întrebat dacă aliaţii vor sancţiona dezlipirea unor provincii austriece, deoarece Anglia va insista, se vede, pentru păstrarea statu-quo după terminarea războiului. I-am răspuns că aliaţii noştri vor ţine cont de promisiunile noastre. Apoi, Brătianu a rugat să nu dăm crezare zvonurilor care circulă prin oraş, stăruind să mă convingă despre faptul că o eventuală colaborare cu noi nu trebuie exclusă. Informându-vă despre toate cele înşirate mai sus, în aceste momente grele, încă nu sunt hotărât să înaintez concluziile mele, deoarece eu, la fel ca şi Înălţimea voastră, nu aş vrea să cred în posibilitatea unei viclenii fără precedent din partea României" (Царская Россия 1926, 148-149)[8]. După cum vedem, discursul diplomatic dintre ruşi şi români este dominat de ostilităţi şi neîncrederea reciprocă pe care ambele tabere nu întârzie să le manifeste de fiecare dată în momentele de grea cumpănă ale istoriei.

În prima fază a tratativelor, ministrul rus de externe S.D. Sazonov a înaintat cereri exagerate, formulate ambiguu în care făcea referinţă la unele avantaje neînsemnate pentru români. Eventual, ruşii declarau că erau gată să susţină alipirea Transilvaniei, deşi orizonturile unei asemenea susţineri erau confuze şi neclare, atât timp cât România nu-şi declarase deschis intenţiile faţă de părţile beligerante. Basarabia, în această etapă a tratativelor, nu intră în sfera de interes diplomatic al ministrului rus. Situaţia însă va fi răsturnată din momentul în care acesta a aflat ştirea, precum că România „ar fi înclinată să menţină o poziţie de neutralitate sau chiar să adere spre unele acţiuni comune cu Austria". Anume acest fapt, greu de contestat, reclama o stare de agitaţie nu numai în Rusia, ci şi în Franţa. A.P. Izvolsky[9], ambasadorul rus la Paris, s-a grăbit să-l informeze pe ministrul rus privitor la părerea lui Poincaré. Pe 19 iulie 1914 A.P. Izvolsky telegrafia lui S.D. Sazonov: „Aici a fost recepţionat mesajul reprezentantului francez la Bucureşti, care reflectă într-o lumină agitată intenţiile României. Aceasta, se pare, este înclinată spre o deplină neutralitate sau chiar la acţiuni comune cu Austria. Preşedintele republicii şi-a exprimat părerea că ar fi nevoie imediat, fără a pierde timpul, să influenţăm asupra României, promiţându-i Transilvania" (Царская Россия 1926, 149)[10]. Sfatul primit de la francezi (1 august 1914) era întârziat. Cu două zile mai devreme, pe 17/30 iulie, S.D. Sazonov expediase lui S. Poklewsky la Bucureşti mesajul telegrafic „strict confidenţial", amintit mai sus (codificat sub nr. 1566). Ţariştii independent de sfatul francezilor, erau gata să susţină, să promită, de fapt, alipirea Transilvaniei în cazul aderării României de partea Antantei (Царская Россия 1926, 147-148)[11].

Aşadar, S.D. Sazonov s-a arătat foarte neliniştit în legătură cu eventuala poziţie a României în război. Diplomaţii ruşi au sesizat imediat că Puterile Centrale aveau pârghiile lor de a influenţa asupra României, nu mai puţin convingătoare, decât asupra bulgarilor. De aceea îşi schimbă brusc poziţiile şi trec la tactica de promisiuni şi avantaje, care, bineînţeles, erau făcute din contul celuilalt, adică al inamicului. Atunci când I. Brătianu, în dialog cu ataşatul rus la Bucureşti (20 iulie/2 august) S. Poklewsky, a întrebat „dacă Rusia va aprecia poziţia de neutralitate a ţării ca gest de amiciţie", acesta va fi nevoit – pentru a evita ceva mai rău – să răspundă afirmativ, fapt pentru care I. Brătianu i-ar fi mulţumit (Царская Россия 1926, 150)[12].

Convenţia cu ruşii şi „paroxismul" lui Sazonov (*diplomatic românii n-au încercat să obţină de la ruşi, ceea ce nu puteau militar*). Pentru prima data problema Basarabiei este consemnată în documentul secret din 21 iulie/3 august 1914. S. Poklewsky expedia la Petersburg un raport foarte consistent în care sublinia: „În baza informaţiilor reale de care dispun, diplomaţii germani şi austrieci cer de la România să declare nouă război, ameninţând-o că statutul său de ţară neutră va fi considerat drept o atitudine duşmănoasă faţă de

[8] Telegrama secretă din 18/31 iulie, 1914, nr. 174 [6].

[9] Alexandr P. Izvolsky (1856-1919), diplomat rus, ministru al afacerilor externe (1906-1910); reprezentantul corpului diplomatic al Imperiului Rus la Paris (1910-1917). În anii războiului a contribuit mult la consolidarea Antantei. S-a retras din funcţie în luna mai 1917 şi a rămas în Franţa. A scris un volum de memorii, apărut în două ediţii – în engleză şi franceză, tradus ulterior şi în rusă (Извольский 1924).

[10] Telegrama secretă din 19 iulie/1 august 1915, nr. 224 [7].

[11] Telegrama secretă a ministrului de externe către reprezentantul diplomatic din Bucureşti din 17/30 iulie 1914, nr. 1556 [nr. 5].

[12] Telegrama secretă din 20 iulie/2 august 1914, nr. 179 [9].

Tripla Alianţă. Ei dau garanţii asupra frontierelor sudice cu bulgarii, oferind Basarabia şi valea Timocului. Mai răspândesc şi zvonuri, precum că victoria Triplei Alianţe este iminentă, iar o nouă hartă a Europei de mult a fost croită, ceea ce acţionează negativ asupra opiniei publice" (Царская Россия 1926, 152)[13]. Aşadar, constatăm că problema Basarabiei apare în disputa diplomatică din partea diplomaţilor germani şi austrieci, drept recompensă pentru România în cazul în care aceasta ar declara război Rusiei. În paralel, diplomatul rus din Bucureşti a sesizat ca şi Bulgaria a declarat României „recunoaşterea pentru totdeauna a dreptului asupra Dobrogei în schimbul acordării acesteia libertăţii depline de acţiuni în criza intervenită" (Царская Россия 1926, 153)[14]. Ştirile sosite de la Bucureşti întreceau aşteptările ministrului rus S.D. Sazonov. În discursul diplomatic european era scoasă la mezat Basarabia „rusească", fapt care nu putea fi agreat sub nicio formă de Imperiul Rus. Ecoul problemei basarabene nu s-a lăsat mult aşteptat. În urma unor consultaţii prealabile cu reprezentanţele consulare ale Franţei şi Angliei la Sankt Petersburg, S.D. Sazonov va telegrafia de urgenţă ambasadorului rus din Bucureşti: „După cum s-a convenit cu ambasadorii Franţei şi Angliei, propun acestor guverne să trimită imediat directive reprezentanţelor din Bucureşti, ca acestea să înainteze următoarea declaraţie: 1) Primind propunerea condiţiilor înaintate de Rusia în scopul unei colaborări active din partea României îndreptate împotriva Austro-Ungariei, Franţa şi Anglia sunt de comun acord cu Rusia şi, 2) din momentul în care România va lua parte alături de Rusia la luptele împotriva Austro-Ungariei, Franţa şi Anglia se vor considera în stare de război cu orice altă ţară care va ataca România în această perioadă. Această declaraţie trebuie făcută în scris, pentru a-i da legitimitate din partea ambelor ţări" (Царская Россия 1926, 153)[15]. În paralel, consulul Imperiului Rus în Italia, A.N. Krupenski[16], îl informa pe S.D. Sazonov privitor la intenţiile României de a adera în război alături de Austria. Drept acoperire îi serveau informaţiile transmise de către diplomatul italian la Bucureşti San-Giuliano (Царская Россия 1926, 154)[17].

Este firesc să ne întrebăm care au fost reacţiile oficiale ale diplomaţilor Franţei şi Angliei la declaraţia nesancţionată a ministrului rus S.D. Sazonov. Or, iniţiativa acestuia ieşea din limitele discursului diplomatic oficial. Excesul de brutalitate al imperialilor ruşi era evident. Vom reţine doar, că în colecţia documentelor publicate de M.N. Pokrovski (1926), nu se deţin şi mărturii care reflectă răspunsul oficial al Franţei sau Angliei. În schimb, avem probe indirecte care ne confirmă acest fapt. P. Izvolsky, ambasadorul rus la Paris telegrafia la Sankt Petersburg textul secret pe 29 iulie 1914: „Dumergue[18], m-a încredinţat că i s-a poruncit ambasadorului francez la Bucureşti, să aducă la cunoştinţă guvernului român declaraţia Domniei Voastre cu cerinţele stipulate acolo, numai că a atras atenţia că ar fi periculos să apăsăm în aşa hal asupra României sau s-o brutalizăm, pentru că acolo se duce o luptă între două curente. Eu, cunosc, de asemenea, că reprezentantul Franţei la Bucureşti este de părerea că neutralitatea României poate fi mai convenabilă decât participarea ei directă în război împotriva Austriei, deoarece îi va crea posibilitatea de a veghea asupra Turciei şi Bulgariei, iar intrarea acestora în război, vor atrage după sine şi România la acţiuni comune alături de noi" (Царская Россия 1926, 154)[19]. Astfel, vedem că ambasadorul francez la Bucureşti, Camille Blondell, va fi nevoit să medieze cumva între I.I.C. Brătianu şi Poklevsky-Koziell, pentru a-l îndupleca pe ministrul rus S.D. Sazonov vizavi de cerinţele exagerate înaintate faţă de România.

Mărturiile documentare ce reflectă corespondenţa diplomatică secretă pe segmentul 12/25 iulie-19 august/1 septembrie, 1914, ne dezvăluie acea stare de nelinişte şi iritare în care se afla S.D. Sazonov. Statutul de ţară neutră, promovat insistent de guvernul român, nicidecum nu-l aranja pe ministrul rus. În legătură cu situaţia creată istoricul M. Pokrovski avea să declare tranşant: „măgarul muri de foame, însă România n-a renunţat la poziţia sa de ţară neutră. Ea se găsea nu doar între două stoguri de fân, ci între trei" (Покровскокий

[13] Telegrama secretă din 21 iulie /3 august 1914 nr. 181 [13].
[14] Telegrama secretă din 23 iuie/5 august 1914, nr. 202 [15].
[15] Telegrama secretă a ministrului de externe către ambasadorii din Paris şi Londra din 27 iuie/9 august 1914, nr. 1750 [16].
[16] A.N. Krupenski (1850, Corjeuţi, jud. Hotin–Roma, 1923), diplomat, consilier titular, ambasador în Norvegia (1905-1912) şi Italia (1912–1915); membru al consiliului monarhic al emigranţilor ruşi (este fiul lui N.M. Krupenski, mareşal al Adunării Nobilimii din Basarabia (1866-1869).
[17] Telegrama secretă din 28 iuie/10 august 1914, nr. 76 [17].
[18] G. Dumergue (1863-1937), ministrul de externe al Franţei în anii 1914-1918.
[19] Telegrama secretă din 29 iuie/11 august 1914, nr. 265 [18].

1926, XV). Faptul că România continuă să-şi păstreze poziţia sa de ţară-neutră, îi deruta mult pe diplomaţii ruşi. În opinia acestora, România, fiind favorizată atât de factorii politici, cât şi de cei geografici, începea să târguiască neutralitatea sa „cu o încăpăţânare tot mai afişată. Cu ce, la o adică, este ea mai prejos decât Bulgaria?" (Покровский 1926, XV).

Un alt document important care atestă problema Basarabiei în discursul diplomatic al ruşilor este textul telegramei secrete expediate de S. Poklewsky la Petersburg pe 19 august/1 septembrie 1914: „Ţinând cont de anumite obligaţii, pe care România le are faţă de Tripla Alianţă, dar şi de dispoziţia regelui, este greu de presupus dacă neutralitatea României poate fi acceptată drept un gest de prietenie deosebită faţă de noi. Cu atât mai mult cu cât poziţia care şi-a declarat-o poate influenţa indirect şi starea de viitor a Bulgariei. De asemenea, cu certitudine se lămureşte că, dincolo de opinia publică favorabilă nouă, este aproape imposibil să provocăm România la acţiuni duşmănoase împotriva Austriei până la o nouă schimbare de situaţie pe câmpul de luptă sau până la o schimbare radicală, cum ar fi, de pildă, o acţiune deschisă a Italiei alături de noi. Printre altele, ar trebui să luăm în calcul faptul că, succesele militare vremelnice ale Germaniei ar putea lejer să năucească minţile unora, încât să ajute regelui şi unor persoane influente de aici, protivnice nouă, de a face propagandă în folosul răscumpărării „trădării" României, faţă de Austria şi Germania. De asemenea, în situaţia intervenită, nu punem la îndoială faptul că guvernul român susţine păstrarea neutralităţii Bulgariei şi ideea unor concesii teritoriale din partea Serbiei şi Greciei, pentru atingerea acestui scop. Totodată, nimeni nu ne poate garanta faptul că, în situaţia în care, minţile de aici vor conştientiza o perspectivă clară asupra distrugerii Austriei şi o lărgire teritorială a Bulgariei şi Serbiei, evident, fără o compensaţie pentru România, ultima nu va găsi în aceasta un pericol pentru interesele sale şi va încerca să şi le asigure cu ajutorul duşmanilor noştri, care, se ştie, îi fac cele mai provocătoare oferte. Apoi, diverşi reprezentanţi ai puterii de stat de aici încep să promoveze unele temeri, în sensul că, neutralitatea României nu este pe deplin preţuită de noi şi că, ar trebui să le dăm anumite garanţii în această privinţă. În unele organe de presă aceşti inşi au strecurat ideea că pentru statutul său de ţară neutră Rusia îi va da României o parte din Basarabia. După cum am raportat mai înainte, dorinţa de a obţine de la noi unele promisiuni, în câteva rânduri a fost exprimată deja de Brătianu, dar şi de reprezentantul italian de aici, care, ceva mai înainte, a făcut unele aluzii, precum că în războiul de faţă ar fi binevoitor din partea noastră să-i dăm României unele asigurări mai clare" (Царская Россия 1926, 156)[20].

Aşadar, în contextul disputei diplomatice dintre ruşi şi romani, pentru a doua oară este vizată problema Basarabiei în telegrama din 19 august/1 septembrie1914. De fapt ea apare, de astă dată, din interiorul gândirii şi acţiunii societăţii româneşti, din presa vremii. Ambasadorul rus la Bucureşti, S. Poklewsky, doar a preluat şi a multiplicat această idee, transmiţând-o către oficialul ministerului de externe din Sankt Petersburg. În discursul oficial al diplomaţilor, fie români, fie ruşi, problema ca atare lipseşte cu desăvârşire.

În legătură cu cele expuse se profilează două momente importante: pe de o parte, problema Basarabiei era speculată intens de Puterile Centrale şi doar arareori îşi găsea loc de avizare, de semnalare în opinia publică românească, iar pe de altă parte este evident că ataşatul rus din Bucureşti a sesizat perfect acele noi schimbări intervenite în poziţia României faţă de ruşi, odată ce aceasta cere tot mai insistent anumite garanţii. Mărturie în acest sens ne poate servi raportul lui S. Poklewsky, expediat la Petersburg pe 20 august/2 septembrie 1914, din care sunt evidente câteva învăţăminte (pentru diplomaţii ruşi):

- „Atâta timp, cât la putere stă Brătianu noi putem conta, cel puţin, pe neutralitatea României";
- „Să-i oferim garanţii doar din contul duşmanului nostru";
- „Recroirea hărţii Peninsulei Balcanice nu mai poate să provoace împotrivirea sau nemulţumirea României";
- „În cele din urmă, noi vom avea încrederea că am folosit toate mijloacele pentru a nu provoca o acţiunea duşmănoasă a României împotriva noastră" (Царская Россия 1926, 156)[21].

După cum vedem din declaraţiile lui S. Poklewsky, intenţiile imperialilor ruşi faţă de România erau în

[20] Telegrama secretă din 19 august/1 septembrie 1914, nr. 246 [24].
[21] Telegrama secretă din 20 august/2 septembrie 1914 nr. 246 (continuare) [25].

continuare deosebit de dure, deşi îşi dădeau prea bine seama că neutralitatea României nu este „pe deplin preţuită” şi că ar trebui să ofere anumite garanţii. În mare, strategia acestora rămâne neschimbată, aceştia continuând să momească România doar cu unele promisiuni vagi din contul inamicului. Evident, ţariştii promiteau ceea ce nu puteau da. Despre Basarabia nici nu putea fi vorba.

Şi totuşi, în câmpul disputelor diplomatice avansate ale părţilor beligerante privitor la cedări teritoriale în favoarea României, la sfârşitul lunii septembrie 1914 apare din nou problema Basarabiei (telegrama secretă a lui S. Poklewsky către S.D. Sazonov din 9/22 septembrie 1914). S. Poklewsky recunoaşte că „membrii guvernului român nu se lansează în discuţii vizavi de promisiunile făcute de Austria, totodată, eu deţin informaţii certe, din surse demne de încredere, precum că în ultima vreme guvernul Austriei a promis un statut special pentru Transilvania şi unele modificări neînsemnate de frontieră în Bucovina. În plus, în cazul unei victorii a Germaniei şi Austriei, România va obţine toată Basarabia şi Odesa. Iar pentru ca pe viitor România să nu aibă teamă de vecinătatea noastră, guvernul german îi încredinţează pe unii militari de aici că România după război va fi despărţită de Rusia de către Austria vasală prin marele principat al Ucrainei. La începutul războiului, când principele Carol părăsea Germania, împăratul Wilhelm îi repeta promisiunile din fragmentul de mai jos, adăugând că peste 20 de ani Transilvania va fi alipită la România. Până acum nu s-a observat, ca cele înşirate mai sus să fi avut un ecou deosebit aici şi aspiraţiile opiniei publice sunt îndreptate spre dobândirea teritoriilor româneşti ale Austro-Ungariei” (Царская Россия 1926, 164)[22]. Aceste provocări neaşteptate din partea aliaţilor, care se arătau atât de „generoşi” faţă de români, îi împingeau în derută pe diplomaţii ruşi. M. Pokrovski, cel care a îngrijit colecţia de documente publicate (1926), privitor la corespondenţa diplomatică secretă din anii 1914-1916, avea să constate contrariat: „mai în scurt, românii se comportau foarte degajat, arătând cât sunt de importanţi şi nelăsându-se provocaţi de nici cele mai ademenitoare ispite” (Покровский 1926, XVI).

Anul 1915 aduce noi evenimente şi fapte în câmpul dezbaterilor diplomatice dintre ruşi şi români, printre care de maximă importanţă a fost intrarea în război de partea Antantei a Italiei (legată ca şi România de un tratat cu Puterile Centrale) şi semnarea convenţiei militare cu Imperiul Rus. O analiză atentă a textelor publicate în corespondenţa diplomatică secretă pe anul 1915, scoate în evidenţă faptul că problema Basarabiei continuă să persiste în atenţia serviciilor secrete ale Imperiului Rus. Tratativele purtate între ruşi şi români în primăvara anului 1915 (martie-mai) în legătură cu teritoriile aflate sub austrieci scot în evidenţă spectrul basarabean al problemei. Diplomaţii ruşi reclamau, nu fără temei, precum că România îşi extinde pretenţiile şi asupra Basarabiei „semiucrainene” (полуукраинскую Бессарабию), având şi sprijinul aliaţilor „propovăduitori ai spiritului de libertate şi civilizaţie” (Покровский 1926, XVI). Evident, aceste probe documentare sunt consemnate în mărturiile diplomaţilor ruşi din surse indirecte. O elocvenţă în acest sens, ne poate servi textul ambasadorului francez la Bucureşti, Camille Blondele către ministrul francez de externe, Delcassé (10/23 aprilie 1915): „în cazul în care Rusia, a cărei pofte cresc, odată ce consideră victoria sa foarte aproape, va insista şi nu va înţelege, că pentru a atenua acele triste amintiri ale anului 1878, ar trebui să-şi schimbe cumva poziţiile, atunci ea va împinge România să treacă de partea Triplei Alianţe, ceea ce va trage o răcire generală în relaţiile diplomatice şi va îndrepta toate ţările neutre către Germania şi Austria. Rusia face o mare greşeală, care poate fi mult mai gravă decât cele întâmplate în septembrie, anul trecut. De aceea ar trebui să dea dovadă de mai multă bunăvoinţă. Eu am temei să presupun că aceste iniţiative vin din partea lui Sazonov, odată ce ministrul rus mi-a mărturisit ieri că s-ar putea să-i declare deschis lui Brătianu: odată ce România încă nu s-a hotărât la acţiuni concrete, la ce i-ar mai ajuta o asemenea neînduplecare, pentru că am putea lejer să ne descurcăm şi fără ea.

După cum am semnalat către colegul meu, un astfel de răspuns, dacă cu adevărat ar avea loc, nu este îndreptăţit din partea lui şi ar conduce la urmări grave. Din câte ştiu, dl Sazonov, singur a propus românilor o libertate absolută referitor la alegerea momentului când vor intra în război. De aceea, deliberând Rusiei să decidă de una singură înţelegerile cu România, noi, totuşi, ar trebui să insistăm ca faţă de România să demonstreze bunăvoinţă şi atenţie.

[22] Telegrama secretă din 9/22 septembrie 1914, nr. 283 [39].

Poziţia ei de acum va determina conlucrarea armatei române.

Regele şi Brătianu ar fi fost mulţumiţi de această ultimă decizie, iar pentru Rusia ar fi însemnat o victorie şi un succes al politicii noastre româneşti, în stare să mai potolească din acele triste amintiri ale anului 1878" (Царская Россия 1926, 180)[23].

Eşecul încercărilor de a atrage România în război de partea Antantei, la momentul oportun, provoacă cele mai diverse discuţii şi în mijlocul elitelor diplomatice ale Franţei. Conducerii franceze i se imputa faptul că i-a lăsat pe ruşi să conducă negocierile cu românii. În special, agenţii ruşi erau foarte sensibili la reacţiile din presa franceză. În opinia acestora, unele ziare influente din Franţa promovau ideea că pentru a salva situaţia creată şi pentru a atrage România în război, Rusia ar fi trebuit să jertfească o parte din Basarabia. La rândul ei, reprezentanţa rusă semnala că, această stare de spirit provoacă o atmosferă nedorită şi ar putea influenţa negativ relaţiile părţilor (telegrama secretă din 12 octombrie 1915) (Царская Россия 1926, 201)[24].

Problema Basarabiei apare din nou în textul telegrafiat de S. Poklewsky pe 19 octombrie/1 noiembrie 1915. De astă dată se sublinia că în cazul în care România ar trece de parte aliaţilor, atunci germanii ar fi promis să ofere României „un miliard-două de franci şi pe deasupra toată Basarabia şi Bucovina"[25]. Aşadar, din perspectiva unor interese reale ale diplomaţilor ruşi, problema Basarabiei devenea un măr al discordiei în relaţiile dintre ruşi şi români. În opinia lui S.D. Sazonov, pentru acel ajutor neînsemnat pe care îl putea acorda România aliaţilor „jocul nu costa nici două parale". Cu atât mai mult cu cât această chestiune n-o deranja de fel pe Franţa. Ministrul rus considera că Ţarigradul i se oferea Rusiei nu de dragul „ochilor frumoşi", ci pentru sprijinul real acordat francezilor şi englezilor în lupta împotriva germanilor. Pe acelaşi ton iritat S.D. Sazonov îşi continua monologul: „Dacă nu eşti în stare să dai acest ajutor, dar singur ai nevoie de el, nu numai nu-ţi vor da trecerile, ci tu trebuie să le dai Basarabia"[26].

La fel, istoricul M. Pokrovski în finalul discursului său asupra corpului de documente privitoare la corespondenţa diplomatică secretă din anii 1914-1916, dintre români şi ruşi, declara tranşant: „Asupra României nu mai avea putere şi influenţă nici isteria francezilor, nici momeala reală a englezilor, care procuraseră grâul de la români, neputând să-l scoată din ţară, numai ca această să nu-l vândă germanilor şi, care au transferat în România la începutul anului (1915) 12 mln lire sterline. De astă dată, România considera ca acel moment este prielnic: acum sau niciodată" (Покровский 1926, XXI).

Corpul de documente se încheie cu telegrama şefului Statului-Major al districtului militar Odesa din 15/ 28 august 1916, în care se anunţa că în baza informaţiilor recepţionate de la serviciul pazei de grăniceri „la ora 10.30, în ziua de 15 august 1916, în România a fost anunţată mobilizarea generală" (Покровский 1926, XXI). De astă dată, despre Basarabia nu se mai amintea.

În concluzie. Corespondenţa diplomatică secretă din anii 1914-1916 evocă faptul că, problema basarabeană revine în preocupările politice ale marilor puteri europene în momentele critice ale războiului. Contextul politic în care s-a pomenit Statul Român, în momentul declanşării conflagraţiei mondiale a creat o situaţie specială în orientarea strategica în anii de război. Diplomaţii români în această etapă a tratativelor (1914-1916), definită ca perioadă a neutralităţii României în „marele război" au stăruit consecvent doar în problemele legate de recuperarea teritoriilor româneşti aflate sub ocupaţia austro-ungară – a Transilvaniei, Bucovinei şi Banatului istoric. Pe când spaţiul basarabean s-a lăsat acoperit de o misterioasă tăcere. Totodată, observăm că din perspectiva diplomaţiei ruseşti – problema Basarabiei a fost una prioritară în disputa diplomatică a Marilor Puteri in anii 1914-1916. Imperialii au stat cu ochiul de veghe pe întreaga Basarabie şi nu le-a scăpat nici un moment prielnic pentru a-şi întări poziţiile diplomatice sau strategice în acest spaţiu românesc.

Documentele din arhivele ruseşti atestă faptul că, în perioada anilor 1914-1916, oficialii români nu ridicaseră în nici un fel problema românilor de la est de Prut. Guvernul condus de I. Brătianu n-a înaintat revendicări teritoriale în legătură cu Basarabia. România a decis în favoarea Antantei, sacrificând astfel interesul său naţional de la est de Prut. Diplomatic vorbind, românii n-au încercat să obţină de la ruşi ceea ce nu puteau lua militar.

[23] Telegrama secretă din 10/23 aprilie 1915, nr. 183 [67].

[24] Telegrama secretă telegrafiată la Paris din 29 septembrie /12 octombrie 1915, nr. 639 [103].

[25] Telegrama secretă din 19 octombrie/1 noiembrie, 1915, nr. 671 [106].

[26] Adresa către S.D. Sazonov din 2/15 noiembrie 1915, nr. 107.

Bibliografie

Boldur 1927: Al. Boldur, La Bessarabie et les relations russo-roumaines (Paris 1927).

Boldur 1937: Al. Boldur, Imperialismul rusesc în Balcani. Schiţă de istorie (Chişinău 1937).

Boldur 1992: Al. Boldur, Istoria Basarabiei (Bucureşti 1992).

Diamandy 1914: C. Diamandy. România şi conflictul european (Bucureşti 1914).

Iorga 1998: N. Iorga, Războiul pentru independenţa României. Acţiuni diplomatice şi stări de spirit (Bucureşti: Editura Albatros 1998).

Oprea 1998: M. Oprea, România şi Imperiul Rus, vol. I, 1900-1924 (Bucureşti: Editura Albatros 1998).

Pârvu 2013: D.Th. Pârvu, Problema Basarabiei în lumina principiilor actelor juridice internaţionale (Contribuţii la cunoaşterea raporturilor diplomatice româno-ruse). Studiu introductiv, note şi indice de nume de I. Constantin (Bucureşti 2013).

Spector 1962: Sh. D. Spector, Roumania at the Paris Peace Conference. A Study of the Diplomacy of Ioan I. C. Bratianu (New York 1962).

The deliberations 1992: The deliberations of the Council of Four (March 24-June 28, 1919). Notes of the official interpreter Mantoux P.; Transl. a. ed. by Link A.S. with the ass. of Boemeke M.F., Princeton (N.J.) (Princeton 1992).

Ţâcu 2004: O. Ţâcu, Problema Basarabiei şi relaţiile sovieto-române în perioada interbelică (1919-1939) (Chişinău: Editura „Prut Internaţional“ 2004).

Zbuchea 2007: Gh. Zbuchea, Peste Prut sau peste Carpaţi? Despre opţiunile politice ale României în anii 1912-1916. In: Magazin istoric, an 41 (Bucureşti 2007), 40-49.

Бессарабия 1996: Бессарабия на перекрестке европейской дипломатии. Документы и материалы (сост. М.Д. Ерещенко, Т.А. Покивайлова, Л.Е. Семенова, В.Н. Виноградов) (Москва 1996).

Виноградов 1969: В.Н. Виноградов, Румыния в годы Первой мировой войны (Москва: Наука 1969).

Виноградов 1992: К.Б. Виноградов, Первая мировая война. Дискуссионные проблемы. Новая и новейшая история 2, 1995, 192-197.

Георгиев 1988: А.В. Георгиев, Царизм и российская дипломатия накануне Первой мировой войны. Вопросы истории 3, 1988, 58-73.

Игнатьев 1996: А.В. Игнатьев, Сергей Дмитриевич Сазонов. Вопросы истории 9, 1996, 24-46.

Извольский 1924: А.П. Извольский, Воспоминания (пер. с англ. А. Сперанского) (Петербург-Москва 1924).

История 1945: История дипломатии. Дипломатия в новое время (1872-1919 гг.), т. 2 (сост. И.И. Минц, В.М. Хвостов; под ред. В.П. Потемкин) (Москва 1945).

Козенко 2001: Б.Д. Козенко, Отечественная историография Первой мировой войны. Новая и новейшая история 3, 2001, 3-27.

Ланник 2011: Л.В. Ланник, Осознавая войну: германская военная элита осенью 1914 г. Первая мировая война: взгляд спустя столетие (Москва 2011).

Листиков 2011: С.В. Листиков, Великие державы и „русский вопрос“ в 1919-1920 годах: Решения Версальской мирной конференции и их последствия. Отечественная история 5, 2011, 15-29.

Нотович 1947: Ф.И. Нотович, Дипломатическая борьба в годы первой мировой войны (Москва 1947).

Царская Россия 1926: Царская Россия в мировой войне [сборник материалов и документов]: Т. 1 (предисловие М.Н. Покровского) (Ленинград: Центрархив 1925/1926).

Diplomatic efforts on the Bessarabian question during 1914-1916

Abstract

For a century since the beginning of the First World War the attention of Romanian and foreign historians was focused on the issues related to the period of neutrality of Romania, the signing of the Treaty of Bucharest by the second Crown Council (14/27 August 1916), and other issues related to the major events of that war. However, it is particularly important to undertake a re-inventorying of the initial sources and to understand how the negotiations on the issue of Bessarabia were conducted from the perspective of Russian and the Central Powers diplomacies in 1914-1916. The importance of research is increased by the fact that at the time the negotiations were held this issue wasn't a reference point for the Romanian diplomacy.

The problem of Bessarabia of 1914-1916 remains on the periphery of historical research. The paradox lies in the fact that there are no documents (not found), which could reveal the position of the Romanian government at this

stage of the "Great War" (1914-1916) on the territorial issue of Bessarabia, annexed by Russia in 1812, as well as any requests or claims made by the Romanian government regarding the Romanians in Bessarabia, especially considering the total lack of schools teaching in Romanian.

Дипломатические усилия по Бессарабскому вопросу в 1914-1916 гг.

Резюме

В течение века с начала Первой мировой войны внимание румынских и иностранных историков было сосредоточено на вопросах, связанных с периодом нейтралитета Румынии, подписанием договора о союзе с государствами Антанты (4/17 августа 1916) вторым Советом Короны, главными событиями войны. Однако особенно важно провести инвентаризацию первоисточников, чтобы выяснить, как с точки зрения российской дипломатии и Центральных держав проходили переговоры по вопросу Бессарабии в 1914-1916 гг. Важность исследования усиливается тем, что в то время, когда велись переговоры, этот вопрос не был в центре внимания румынской дипломатии.

Проблема Бессарабии 1914-1916 годов остаётся на периферии исторических исследований. Парадокс ситуации заключается в том, что не существует документов (не найдены), по которым можно было бы выявить позицию румынского правительства на данном этапе Первой мировой войны (1914-1916) по территориальному вопросу Бессарабии, аннексированной Россией в 1812 году, а также какие-либо запросы или претензии румынского правительства относительно бедственного положения румын в Бессарабии, особенно учитывая полное отсутствие национальных школ.

26.02.2015

Dr. Maria Danilov, Institutul de Istorie, AŞM, str. 31 August, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: danilovmaria@yahoo.com

ГАГАУЗЫ В КОНТЕКСТЕ РУМЫНО-ТУРЕЦКИХ ОТНОШЕНИЙ В ПЕРИОД 1918-1940 гг.: ИСТОРИЯ И ЛИЧНОСТИ

Степан Булгар
Иван Думиника

В историографии тема гагаузов в контексте румыно-турецких взаимоотношений практически не исследована. В данном направлении первые шаги проделаны молдавским исследователем Степаном Булгаром, который впервые на основе документов турецких архивов, а также полевых исследований открыл публике ряд неизвестных фактов и имен студентов-гагаузов, обучавшихся в учебных заведениях Турции в период 1931-1940 гг. (Bulgar 2000a, 16-34; Bulgar 2000б, 51-59; Bulgar 2010, 38-47). Некоторые моменты, касающиеся состояния учебного процесса в среде гагаузского населения Бессарабии, в одной из своих статей представил историк Олег Берку (Bercu 2006, 70-73). Со своей стороны, стратегию Турции по включению гагаузов в систему тюрко-турецкого мира на протяжении XX-XXI вв. на основе источников в специальных статьях проанализировали Благовест Нягулов (Нягулов 2007, 253-271) и В. Иванова (Иванова 2013, 263-267). В основном исследователи останавливаются на вопросе взаимоотношений турецкого посла в Румынии Хамдуллаха Субхи Танрыёвера (Hamdullah Suphi Tanrıöver) с гагаузами. В этом контексте примечательны статьи М. Аджароглу (Acaroğlu 1967, 80-82), Ю. Анзерлиоглу (Anzerlioğlu 2006, 31-51) и Н. Явуза (Yavuz 2010, 177-184). В 1999 г. была опубликована статья турецкого журналиста Неджипа Хаблемитоглу под названием «Kemal'in Öğretmenleri» («Учителя Кемаля»), в которой без ссылок на документы и источники приводится количество гагаузских студентов в Турции – 200 человек и более (Hablemitoğlu 1999). О численности гагаузских студентов в Турции свидетельствует непосредственный участник тех событий, уроженец с. Конгаз Ёздемир Чобаноглу (Василий Чебанов). В интервью турецкому журналу «Yesevi» Чобаноглу рассказывает, что в 30-е годы XX века в Турцию прибыло на учебу «70 человек» (Gagauz 2000, 22-25). Необходимо отметить, что все гагаузы – выпускники турецких вузов после того, как с началом второй мировой войны в 1940 г. закрылись границы, остались жить в Турции. Получая новые турецкие документы, обустраивая свою жизнь, большинство из них приняли турецкие имена и фамилии, которые принимало все турецкое население в соответствии с законодательством Турции.

Исходя из вышеизложенного, заметна необходимость привлечения нового материала для того, чтобы пролить свет на малоизученную страницу истории гагаузов в период 1918-1940 гг. Представленная статья призвана очертить достигнутые нами успехи в данном направлении.

Румыно-турецкие дипломатические взаимоотношения, прерванные в результате первой мировой войны 20 августа 1916 г., были восстановлены в 1922 г. На Лозаннской международной конференции Турция выступила за полную отмену режима капитуляций стран Антанты. В своем стремлении она получила поддержку Румынии, которая выступала за невмешательство держав в ее внутренние дела (Campus 1980, 239-242). В такой обстановке 22 июля 1922 г. в Турцию в качестве посла Румынии был направлен Николае Симионеску, а в Румынию – Геват Бей, последнего в мае 1925 г. заменил Хусейн Рагиб (Ekrem 1993, 27, 31). В 1931 г. в Бухаресте начал свою деятельность новый турецкий посол Хамдуллах Субхи Танрыёвер, занимавший эту должность вплоть до 1944 г. Хамдуллах Субхи Танрыёвер был известным политиком и деятелем культуры Турецкой Республики[1] (рис. 1).

[1] Хамдуллах Субхи Танрыёвер родился в 1885 г. в Стамбуле. Отец его – Абдулланиф Субхи Паша, мать – Юлфет ханым – родом с Кавказа. Хамдуллах Субхи учился в на-

Рис. 1. Посол Турции в Румынии в 1931-1944 гг. Хамдуллах Субхи Танрыёвер.

Отношения обоих государств в этот период характеризовались как дружественные. Не случайно министр иностранных дел Румынии Николае Титулеску выдвинул идею о том, что «Румыния и Турция должны практиковать активную и искреннюю дружбу» (Oprea 1964, 533). В 1935 г. король Румынии Карол II в поздравительном письме, адресованном Мустафе Кемалю Ататюрку по случаю его переизбрания на президентский пост, отмечал, что он разделяет желание, «которое направлено к сохранению и еще более сильному укреплению прекрасных отношений, которые, к счастью, объединяют Румынию и Турцию» (Ciachir 1981, 1145). Со своей стороны, румынская пресса называла Ататюрка «верным союзником Румынии», приобретшим для Республики Турция чувство стойкой дружбы со стороны румынской общественности (Ekrem 1974, 598). В то же время в 1936 г. Ататюрк отмечал следующее: «мы имеем доверие к Румынии и заверяем ее, что она может иметь аналогичное доверие к нам» (Ciachir 1981, 1146). Кроме того, известно, что он же являлся сторонником «объединения балканских наций под флагом общей организации», как результат – с 9 февраля 1934 г. Турция и Румыния, а также Греция и Югославия входили в военно-политический союз под названием Балканская Антанта (Балканский пакт) (Campus 1972, 135). Обобщением вышеизложенного могут звучать слова известного румынского историка и тюрколога Мехмета Али Екрема о том, что «в период Ататюрка (1923-1938 - *С.Б.*, *И.Д.*) отношения между Румынией и Турцией без каких либо издержек могут быть охарактеризованы как великолепные» (Ekrem 1974, 598).

Кроме экономических и культурных вопросов, входивших в сферу взаимоотношений обоих государств, отдельное место здесь занимал вопрос положения гагаузов Бессарабии. Это не было случайным. Перепись населения в Румынии, проведенная в 1930 г., показывает, что в Бессарабии гагаузы по численности населения занимали довольно значительное место, насчитывая 98172 человека. Всего в Румынии их количество составляло 105750 человек (Manuilă 1940, 35). Интересно, что уже тогда румынские власти отмечали гагаузов как народ тюркского происхождения, говоривший на турецком языке. В графе национальностей гагаузы располагались после турок и татар, а в графе «родной язык» не отмечался «гагаузский язык». Турки, татары и гагаузы обозначены как этносы, говорящие на одном и том же языке. Как результат, в переписи отмечено, что 101 358 человек из гагаузских сел Бессарабии в качестве родного языка указали «турецкий и татарский язык» (Manuilă 1940, 55). Не углу-

чальной школе Кысыклы Алтунызаде Нумунек Терракки, затем – девять лет (1895-1904 гг.) в лицее Галатасарай. После окончания лицея был принят на работу в главное управление табачной промышленности стажером, работал учителем в школе Айасофия Рушдие. В 1913 г. Хамдуллах Субхи принимал участие в группе, связанной с международными соглашениями по итогам второй Балканской войны (Seraslan 1995, 3-51). Будучи лектором в Стамбульском университете, он первый раз посетил Румынию. Молодой ученый входил в состав делегации дидактических университетских кадров и студентов, которые в мае 1914 г. совершили визит в Румынию (Prodan 1999б, 87). С 1913 г. принимал участие в работе организации «Türk Ocağı» («Турецкие очаги»), собравшей группу турецкой интеллигенции, объединенную идеями создания турецкой нации. В 1923 г. в Анкаре Хамдуллах Субхи открывает центральный «Türk Ocağı», где работает до 1931 г., пока эта организация не была закрыта. "Türk Ocağı" сыграли большую роль в вопросе национального развития Турции. Во время первой мировой войны Хамдуллах Субхи бывал на разных фронтах, в том числе Чанаккале, Сирии, Ливане. В 1918 г. Хамдуллах Субхи Танрыёвер побывал в Германии. После возвращения в Турцию принимает участие в кемалистском движении и создании Турецкой Республики. Хамдуллах Субхи Танрыёвер был избран депутатом первого созыва Парламента Турецкой Республики, который приступил к работе 8 апреля 1920 г. С 1931 по 1944 гг. был послом Турецкой Республики в Румынии. После возвращения в Турцию в 1944 г. был избран депутатом Парламента Турецкой Республики. В 1949 г. были вновь открыты «Türk Ocağı» («Турецкие очаги»), где в руководстве общества он работал до 1966 г. Много времени уделял проблемам гагаузских студентов, их устройству на работу, получению ими необходимых документов для проживания в Турции. Свои воспоминания о Румынии, в том числе и о гагаузах, турецкий посол отразил в таких трудах, как Günebakan (Подсолнух), Анкара, 1929 г. и Dağ Yolu (Путь к себе), Анкара, 1928 г. Последний труд был переиздан два раза, в 1931 г. и 1987 г. Хамдуллах Субхи Танрыёвер умер в 1966 г. (Serarslan 1995, 3-51).

бляясь в научную классификацию тюркских языков, отметим, что «татарский язык» – это язык кыпчакской группы тюркских языков, а «турецкий язык» относится к огузской группе языков. Необходимо отметить, что тюркологи отмечают особенности гагаузского языка и считают его самостоятельным языком тюркской группы языков (Покровская 1997, 5).

Восточный отдел Министерства иностранных дел Румынии в 1931 г. отмечал, что «национальные меньшинства для Турции не являются элементом политических разногласий» (Ciachir 1981, 1142). Позже, 12 января 1936 г. румынское посольство в Анкаре в своем рапорте министру иностранных дел Н. Титулеску отмечало интерес турецкого правительства в репатриации турецкого мусульманского населения из Румынии. В частности Турция ежегодно принимала стипендиатов-студентов и учащихся начальных школ для их обучения в средних школах и лицеях Стамбула и Анкары (Ciachir 1981, 1142).

Одной из причин привлечения балканских турок и мусульман в Турецкую Республику являются также демографические показатели, которые упали в период первой мировой войны. По этой причине Анкара стремилась привлечь тюркское население Балканского полуострова. В этом плане Турция подписала документ с Румынией 4 сентября 1936 г. В этих условиях большинство турецких и добруджанских газет призывали местное турецко-татарское население эмигрировать и помочь Турции в ее «культурном и социальном пробуждении» (Omer 2014, 261-262).

Касаясь данной тематики, турецкий писатель и журналист Яшар Наби Найир, посетивший Бессарабию в 1936 г., в книге «Balkanlar ve türklük» («Балканы и тюркизм») писал, что Бухарест знал об интересе Анкары в отношении гагаузов, как результат «правительство Румынии официально предложило Турции их забрать» (Nabi 1936, 110-114)[2]. По этому поводу в самой Турции были разные мнения. Турецкий посол Хамдуллах Субхи Танрыёвер был склонен к тому, чтобы переселить гагаузов Бессарабии в Турцию. В то же время в объяснительном письме от 1936 г. генералу Исмету Иненю идея переселения гагаузов в Турцию была подвергнута критике и признана нецелесообразной[3]. В конечном итоге в турецком правительстве от идеи переселения гагаузов в Турцию отказались. В то же время гагаузы Бессарабии оставались в сфере внимания турецкого государства. За активную помощь бессарабским гагаузам Хамдуллаха Субхи Танрыёвера прозвали «митрополитом гагаузов» (Иванова 2013, 264).

Стоит отметить, что активность Турции в «гагаузском вопросе» начала увеличиваться именно в период, когда послом в Румынии состоял видный турецкий политический деятель Хамдуллах Субхи Танрыёвер. Это не является случайным, так как до начала дипломатической деятельности, в период 1923-1931 гг. он возглавлял государственную организацию «Türk ocakları» («Турецкие очаги»). Эта структура занималась просветительной деятельностью, связанной с идеями турецкого национального движения. После ликвидации «тюркских очагов» в 1931 г. ему было предложено поехать в качестве посла в Бухарест, Каир или Белград. Основным доводом в поль-

[2] Политика румынского правительства, направленная на эмиграцию гагаузов, проявилась и в 1926-1930 гг. Тогда была организована эмиграция гагаузов и болгар в Бразилию. Бразильский консул в Бухаресте отмечал, что румынские власти были склонны разрешить эмиграцию при условии, что желающие переселиться в Бразилию владеют иностранным языком. Это обозначало, что могли переселяться болгары и гагаузы, которые, в отличие от этнических румын, кроме румынского, владели родном языком. По заключению болгарского исследователя Румена Стоянова, эта политика проводилась с целью изменения этнического состава Румынии (Косиков 2014, 27). Жители Бессарабии (гагаузы и болгары), пожелавшие эмигрировать, должны были записаться в списки, которые составляли уполномоченные по эмиграции. После этого кандидаты на эмиграцию должны были пройти медосмотр в уездных городах Тигина (Бендеры), Аккерман, Кагул или в Бухаресте и там же получали паспорта и оформляли документы на транспортный проезд. Получив медицинскую справку о состоянии здоровья, семья кандидата должна была сфотографироваться на коллективное фото. После собеседо¬вания в уездном комиссариате полиции семья получала иммиграционный паспорт (paşaport de emigrare) (Bulgar 2009, 8-9). С главой семьи румынское правительство заключало договор о проезде (contract de transport) до порта отправки: Гамбург (Германия), Амстердам (Голландия), Триест (Италия) и др. Эмигрантов принимали на борт океанского лайнера и располагали на места самой низкой категории, женщины и дети располагались отдельно от мужчин. Из порта Сантос бессарабцев доставляли в Сан-Паулу и распределяли по кофейным фазендам (Cocicov 2007, 685). Отметим, что в тот период некоторые местные публикации нередко называли гагаузов этнонимом – турки (Парчевский 1936).

[3] Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. Лист: 030_10_00_00_116_810_12_3. (1936. Baş Vekil General İsmet İnönüne takdim).

зу Бухареста для него послужило наличие в Румынии гагаузов (Иванова 2013, 263).

Так как идеи тюркской национальной идентичности, турецкого языка и культуры были близки новому турецкому послу, то именно при нем в Бессарабии *«…гагаузы начали приобщаться к тюркской идентичности»* (Sararslan 1995, 155), при лояльности румынского государства к данному процессу. Как следствие, усилия турецкого посла сосредоточились на организации курсов турецкого языка в гагаузских селах, а также на привлечении гагаузской молодежи для обучения в турецких учебных заведениях. Указанные меры нашли поддержку у турецкого правительства. Яшар Наби писал, что это делалось для того, чтобы гагаузы были признаны тюрками (турками) и рано или поздно эмигрировали в Турцию для *«выгоды обоих государств»* (Nabi 1936, 114).

В отделе периода Республики Государственных архивов Турции (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi) хранятся документы, дипломатическая переписка, рапорты Хамдуллаха Субхи Танрыёвера, направленные правительству Турции. Они касаются различных проблем турецко-татарского и гагаузского меньшинств в Румынии в период 1934-1944 гг. Эти документы являются основными источниками, позволяющими пролить свет на деятельность турецкого государства в отношении гагаузов Румынии.

Итак, сразу же после своего прибытия в Румынию новый турецкий посол Хамдуллах Субхи Танрыёвер стал проводить активную деятельность по организации работы среди гагаузов. Прежде всего, для ознакомления с положением гагаузов турецкий посол решает посетить их поселения в Буджаке. На своей машине в сопровождении префекта жудеца Лэпушна Михая Воя он отправляется в путь. Из его рапорта, адресованного в Анкару в сентябре 1934 г., мы узнаем, что в Комрате официальных лиц встречало большое количество местных жителей. Принимал их примар Комрата Георгий Кайкы. Ночевали гости в доме примара, который приятно удивил их чистотой и порядком[4]. При въезде в Чадыр-Лунгу машину с послом и губернатором торжественно встречали всадники, которые сопровождали гостей до примэрии: «Было много народа.... Ночевали в доме местного богача – владельца механической мельницы Савелия Кусурсуза»[5]. Итогом поездки стало то, что «губернатор (префект - *С.Б., И.Д.*) признал, что гагаузы являются народом тюркского происхождения»[6]. Поездка с привлечением румынского официального лица не была случайной. Посол хотел, чтобы румынская администрация, признав за гагаузами тюркское происхождение, позволила преподавать в гагаузских селах турецкий язык. Этому способствовал *Закон об образовании*, принятый в 1928 г. Согласно ему, в регионах, где компактно проживают национальные меньшинства, разрешалось при государственных школах открывать секции, в которых образование должно проводиться на родном языке. В этих секциях должны были обучаться лишь дети, родной язык которых соответствует языку преподавания. Они могли быть открыты лишь при условии, если туда записывалось 30 учеников гимназических и 25 – лицейских классов. В то же время подчеркивалось, что в данных секциях на румынском языке в обязательном порядке продолжали преподаваться такие предметы, как румынский язык, история румын, география Румынии и гражданское воспитание (Monitorul 1928, 4267).

С первых дней своего пребывания в Румынии Х. Танрыёвер активно изучал проблемы гагаузов в сфере образования, родного языка и политического положения. В одном из своих рапортов он писал следующее: «В румынских зонах Бессарабия и Добруджа существует родственный нам народ, который называется гагаузы, и который в качестве родного языка использует турецкий, в то же время этот народ исповедует христианство православного толка»[7]. Посол Танрыёвер считал, что легче всего приобщить гагаузов к тюркской культуре через приобщение их к изучению турецкого языка. Дело это оказалось непростым. Проблема была в том, что этот проект был абсолютно новым. До этого преподавание гагаузского или турецкого языка в гагаузских

[4] Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. Лист: 030_10_00_00_247_668_14_6. Лист: 030_10_00_00_247_668_14_7. (Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekaleti. 18.11.34. Rapor. Bükreş Elçisi Hamdullah Suphi).

[5] Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. Лист: 030_10_00_00_247_668_14_9;Лист:030_10_00_00_247_668_14_10.

[6] Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. Лист: 030_10_00_00_247_668_14_12.

[7] Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. Лист: 030_0_00_010_000_000/246_666_30_2.

селах не проводилось, учебников не было, отсутствовали и подготовленные учителя. Посол обращается к своему руководству, чтобы оно содействовало организации курсов турецкого языка и литературы, которое могло быть осуществлено через направление в гагаузские села учителей турецкого языка и отправку в Бессарабию учебников турецкого языка и литературы. По этому поводу из переписки Министерства иностранных дел Турецкой Республики сообщается: *«…в Румынии находящиеся кровные братья (гагаузы* - прим. *С.Б., И.Д.) нуждаются в книгах и учителях»*[8]. В своей инициативе посол получил полную поддержку правительства, что дало ему основания для принятия дальнейших действий.

Как утверждают источники, Танрыёвер находился в дружеских связях с румынской королевской семьей. Он не раз консультировал короля по поводу положения тюркских меньшинств в Добрудже и Бессарабии. Близость к королевской чете позволила ему провести реформу в мусульманской семинарии, расположенной в городе Меджедии уезда Констанца, в результате чего здесь было введено преподавание истории тюрок и французского языка, чтение религиозных книг по-турецки, а не по-арабски, замена арабицы новым турецким алфавитом, замена чалмы и традиционной одежды на жакет, брюки и шляпы (Иванова 2013, 264). Уже в 1935 г. Х. Танрыёвер договорился с чиновниками в Министерстве просвещения Румынии по поводу организации курсов для преподавателей турецкого языка. Эти курсы могли быть организованы лишь в Меджедии, так как там готовились религиозные служащие и студентами были турки – уроженцы Румынии. С целью подготовки учителей турецкого языка для гагаузских школ посол продолжил реформирование мусульманской школы в Меджедии. Таким образом это учебное заведение было преобразовано в педагогическое училище (Serarslan 1995, 152). После окончания курсов турецкие учителя назначались в гагаузские села. При посредничестве Х. Танрыёвера в 26 гагаузских селах были открыты курсы турецкого языка (Yavuz 2010, 182). Отметим, что деятельность педагогов финансировалась из бюджета Турецкой Республики. По некоторым данным, курсы оплачивались также и румынским правительством (Nabi 1936, 114). Одновременно для учащихся, посещающих уроки турецкого языка, были привезены учебники турецкого языка и литературы.

Об этих курсах рассказывают очевидцы тех событий. В своих воспоминаниях гагаузский писатель Н. Бабоглу рассказывает о прибытии в 1937 г. в село Татар-Копчак турецкого учителя Байрама Кантарелли: «На первом уроке учитель рассказал, что он родом из турецкого села в Добрудже и о том, что турецкое правительство заключило соглашение с Румынией, разрешающее преподавание турецкого языка в гагаузских селах. С этого дня начались курсы турецкого языка в селе Татар-Копчак» (Бабоглу 1974, 32-34). О том, как преподавали турецкий язык в румынской школе, вспоминал житель г. Вулканешты Георгий Михайлович Онофрей, 1930 года рождения. Он рассказал авторам данной статьи, что детей, желающих учить турецкий язык, собирали в одном классе, где турецкий учитель давал уроки турецкого языка и литературы. Дети с интересом посещали эти уроки. Г.М. Онофрей запомнил несколько стихотворений на турецком языке, которые он декламировал на этих уроках (Bulgar 2010, 39). Аналогичная ситуация прослеживалась и в других гагаузских селах.

Ниже представим сведения о некоторых турецких учителях, работавших в гагаузских селах. О педагоге Османе Абдуллахе известно, что он родился в 1912 г. в южно-добруджанском селе Чиллер. В 1933 г. окончил мусульманскую семинарию в Меджидии. Уже в 1937 г. его направили на работу учителем турецкого языка в с. Кубей. В 1939 г. турецкий учитель женился на местной девушке Анастасии Сакаллы. В 1940 г. они с женой уехали из Бессарабии в Румынию. Скончался в 1989 г. (Bulgar 2010, 47) (рис. 2).

Другой учитель, Али Кантарелли, работал учителем турецкого языка в с. Конгаз, также женился на гагаузке. Когда в 1940 г. турецкие учителя уехали в Румынию, он решил остаться в Бессарабии. В первые послевоенные годы его назначили на должность директора начальной школы в с. Кырланень (сегодня – с. Котовское, Комратский район). И сегодня у жителей этого села сохранились аттестаты,

[8] Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. Лист: 030_10_00_00_247_668_14_1. (Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekaleti. 18.11.34. Başbakanlığa).

Рис. 2. Учитель турецкого языка Осман Абдуллах и его супруга Анастасия (Сакаллы). Село Кубей, 1940 год.

где можно увидеть подпись директора А. Кантарелли. Так, например, в 1946 г. он подписал школьный аттестат Дончева Семена Васильевича[9] (рис. 3). Из-за того, что Кантарелли был иностранцем, он был репрессирован Советской властью. Но судьба пощадила его, и он вернулся из ссылки.

Архивные источники показывают, что в 1937 г. в Комрате работал Захит Мехмет Бозтуна, в Конгазе – Хасан Белал Кылыч и Сали Исмаил, а в 1938 г. в Кубее – Ахмед Мехмед[10].

Параллельно с организацией преподавания турецкого языка в гагаузских селах Хамдуллах Субхи Танрыёвер стал отбирать выпускников начальных школ, гимназий и лицеев, показавших хорошие результаты в учебе, для того, чтобы направить их продолжить образование в Турции. С этой целью в 1934 г. турецкое посольство выступает с официальным обращением, в котором желающим предлагалось записываться на курсы обучения в Высший сельскохозяйственный институт г. Анкары (Bercu 2006, 72).

Как показывают документы, это была целая программа, поддерживаемая правительством Турции. Для студентов-гагаузов турецкое руководство организовало образовательную систему, которая позволяла новоприбывшим абитуриентам адаптироваться к турецкой системе образования. Немаловажное значение в этом играло строго организованное государственное материальное обеспечение всех студентов. Порядок был следующим. Всем студентам-гагаузам в турецком посольстве в Бухаресте покупали билеты на проезд поездом до Стамбула. Из Бухареста на поезде студенты добирались до города Констанца, а оттуда – пароходом до Стамбула. В Стамбуле вновь прибывших студентов встречали специальные представители, которые привозили их в педагогическое училище («Erkek muallim mektebi»), где для них уже были приготовлены места в общежитии. Их обеспечивали питанием, форменной одеждой и определенной суммой карманных денег (Заврак, Курогло, Булгар 2014, 98-99) (рис. 4-8).

Отношение к организации приема гагаузских студентов из Бессарабии контролировалось на высшем уровне. Это доказывает документ, подписанный лично президентом Турции Му-

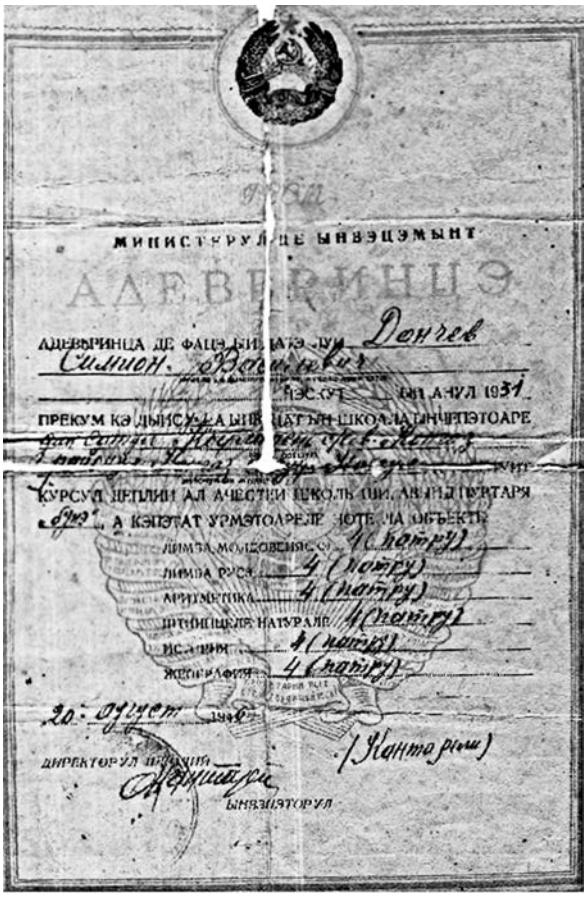

Рис. 3. Свидетельство об окончании начальной школы, выданное Дончеву Семену Васильевичу (1931 г. рождения) из села Кырланень, с/совета района Конгаз, Кагульского уезда, подписанное директором школы Али Кантарелли (бывшим учителем турецкого языка). 20.08.1946 г.

[9] Архив С.С. Булгара: «Адеверинцэ. Дончев Симион Васильевич. 1946 г., сатул Кырланень, с.совет Конгаз».
[10] НАРМ, Ф. 680, оп. 1, д. 3192, л. 373.

стафой Кемалем Ататюрком 27 ноября 1937 г.: «Находящиеся в лицее Галатасарай румынские тюрки Икизли Онотол (Анатолий - прим. *С.Б., И.Д.*), Нивого Велодимир (Нивогло Владимир – прим. С.Б., И.Д.), Бойлу оглу, Стайон оглу Василий (Стояноглу Василий – прим. С.Б., И.Д.), прибывшие для обучения в Турции, должны быть приняты для облегчения проживания... бесплатно в высшее техническое училище...»[11] (рис. 9, 10).

Другой документ, который также показывает поощрительное отношение к гагаузским студентам – это письмо нового президента Турции Исмета Инёню от 3 декабря 1938 г. Речь идет об обустройстве студента Петра Заврака: «Петр Степанович Заврак из румынских тюрок, прибывший для учебы в Анкарском сельскохозяйственном институте, имеет право на бесплатное обучение и общежитие» (Заврак, Курогло, Булгар 2014, 98).

Как показывают документы, студенты, отобранные турецким послом на учебу в Турцию, происходили из разных гагаузских сел. Ниже приводим таблицу с именами тех, кого на данный момент удалось установить. Из источников видно, что выпускники турецких университетов получали различные профессии. Также из списка видно, что большой популярностью пользовались ВУЗы Стамбула, Измира и Анкары.

Таблица 1

Гагаузские студенты, обучавшиеся в Турции в 30-х гг. XX в.*

Имя и Фамилия	Место рождения	Место учебы	Профессия
Özdemir Çobanoglu (Василий Чебанов)**	Конгаз	Стамбул	учитель
Orhan Bucak (Дмитрий Тулба)	Конгаз	Стамбул	учитель
Kamil Gökoguz (фамилия Митиш)	Конгаз	Стамбул	
Ali Kaygı (Георгий Кайкы)	Комрат	Стамбул	заместитель директора лицея Галатасарай, преподаватель французского языка, Стамбул
(Дмитрий Кайкы)	Комрат	Стамбул	эмигрировал в Австралию
(Юрий Кыса)	Комрат	-	инженер, эмигрировал в Канаду
Erol Biricik (Мина Василиоглу)	Комрат	Стамбул	доктор
Mete Kargalık (Дмитрий Гаргалык)	Комрат	Стамбул	учитель французского языка
Emin Mutaf (Георгий Мутаф)	Комрат	Измир	доктор, профессор, зам. ректора Эгейского университета
Enise Mutaf (жена Емина Мутафа)	Комрат	Измир	
Engin Mutaf (Евгений Мутаф)	Комрат	Стамбул	инженер-строитель
Мериям Комратлы	Комрат		
(Василий Стояногло)	Комрат		
Selma Öztürk (Ирина Булгар)	Вулканешты	Румыния, Бухарестский университет	профессор, доктор математических наук в университете Мармара в Стамбуле
Oguz Gürel (Иван Павлиоглу)	Вулканешты	Стамбул	эксперт-механик

[11] Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. 030_13_01_02_49_80_19. T.C. Başvekalet Muamelat müdürlüğü. 2 Şube, Sayı 1622. Kararname.

Имя и Фамилия	Место рождения	Место учебы	Профессия
Karel Güngör (Георгий Волонтир)	Кубей	Стамбул, сельскохозяйственный факультет	доктор
Süzan Güngör (Раиса Колева), жена Карела Гюнгера	Кубей		
Selma Sakallık (Ксения Сакаллы)	Кубей		
Aksel Rustem (Леонид Гагауз)	Кубей	Стамбульский университет	профессор, доктор, генетик, эмигрировал в Канаду
Aynur Aksel (Акулина Райнова), жена Акселя Рустема	Кубей		
Bedri Sakallı (Петр Сакаллы)	Кубей		бизнесмен
Osman İkizli (Анатолий Икизли)	Кубей	Стамбульский университет	профессор, доктор
(Михаил Киор)	Кубей	Стамбул	учитель
(Петр Заврак)	Кубей	Анкара	фольклорист
Yusuf Sakallı (Иосиф Сакаллы)	Кубей		
(Петр Колев)	Кубей		
(Надежда Колева)	Кубей		
(Анна Сакаллы)	Кубей		
Deniz Kapsız (Анна Капсыз)	Кирсово	Стамбул	учитель
Aksel Alan (Семен Терзи)	Баурчи	Измир	ветеринар
Veysel Arseven (Василий Ёкюзчю)	Баурчи	Анкара	музыковед, преподаватель университета Гази, Стамбул
(Николай Калпакчи)	Баурчи	Стамбул	адвокат
Erol Kapsız (Павел Капсыз)	Бешалма	Стамбул	бизнесмен, рекламная фирма
(Люба Новачлы)		Измир	
İskender Akkerman (Александр Драганов)	Саталык-Хаджи		ветеринар
Kaya Gökoguz	Бешгиоз		
Nadiya Kuloglu	Бешгиоз		
Aral Kulaksız (Николай Кулаксыз)	Курчи	Стамбульский университет	ветеринар
Önel Kargalık			
Cem Tezel (Дмитрий Тезек)	Авдарма		бизнесмен, Анкара
Turgut Kargalık	Авдарма	Стамбульский университет	учитель французского языка
Atasever Cedikoglu			Профессор
(Виктор Генов)	Чадыр-Лунга	Стамбульский университет	инженер
(Владимир Нивогло)			
Acar Uzgiden (Николай Маджар)			

[*] Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. 030_13_01_02_49_80_19. T.C. Başvekalet Muamelat müdürlüğü. 2 Şube, Sayı 1622. Kararname; НАРМ. Ф. 680, оп. 1, д. 3192, л. 401; Некоторые данные об именах студентов получены в результате встречи с бывшими турецкими студентами во время их приезда в Республику Молдову в 1993–1999 гг.

[**] В скобках отражены первоначальные имена гагаузов до принятия ими турецкой именной системы.

Важным периодом в жизни студентов из Бессарабии были годы учебы в мужском педагогическом колледже («Erkek muallim mektebi») в Стамбуле, где они изучали турецкий язык и могли дальше продолжить обучение в турецких вузах. Как показывают источники, здесь обучалось много гагаузов, они собирались вместе по воскресеньям, посещали православную церковь.

Стоит отметить, что одновременно с отбором учеников для обучения в турецких учебных заведениях Хамдуллах Субхи Танрыёвер помог некоторым гагаузам – выпускникам румынских вузов в исследовательской деятельности в области тюркологии[12]. В этом плане показателен пример известного гагаузского историка-тюрколога Михаила Губоглу, который в феврале 1940 г. по рекомендации посла Турции начал свою научную деятельность сначала в качестве ассистента тюрколога Франца Бабингера, а затем стал ученым секретарем Института тюркологии при Ясском университете (Сырф 2011, 90).

Хамдуллах Субхи Танрыёвер отправил турецкому журналисту Яшару Наби книгу болгарского исследователя Атанаса Манова «Потеклото на гагаузите и техните обичаи и нрави» («Происхождение гагаузов и их обычаи и нравы», Варна, 1938). В 1939 г. книга была издана на турецком языке с предисловием редактора. Тот же Я. Наби опубликовал о гагаузах ряд статей в газете «Ulus» («Страна»), печатном органе Республиканской народной партии, которой руководил Кемаль Ататюрк. Эти статьи перепечатала добруджанская газета «Türk Birliği» («Турецкое единство») (Nabi 1939a). Здесь же в 1939 г. М. Губоглу опубликовал статью «Tarih Karşisinda Gagauzlar» («Гагаузы перед лицом истории»). Эти исследования должны были показать тюркское

Рис. 4. Гагаузские студенты во время учебы в мужском педагогическом училище. Стамбул, 1939 год.

Рис. 5. Гагаузские студенты с преподавателями во время учебы в мужском педагогическом училище. Стамбул, 1939 год.

Рис. 6. Здание мужского педагогического училища. Стамбул, 30-е годы XX в.

происхождение гагаузов. Публикации вызвали интерес среди гагаузов, о чем свидетельствует письмо, отправленное неким гагаузом в редакцию: «Газета «Турецкое единство» публикует статьи о происхождении гагаузов.

[12] Следует отметить особые заслуги Танрыёвера в развитии тюркологии в Румынии в межвоенный период. Под его патронажем был организован ряд конференций по истории Республики Турция и румыно-османских отношений в средние века и новое время. Он внес вклад в создание Ясского института тюркологии (1940-1945), привлечение в него профессиональных исследователей, обеспечение книгами и историческими картами. Посол персонально был знаком и сотрудничал с известным немецким тюркологом Францем Бабингером и румынским историком Николае Йорга. С последним он вел активную переписку историко-филологического характера, связанную с историей румыно-османских связей (Prodan 1999a, 70).

Рис. 7. Спальное помещение мужского педагогического училища. Стамбул, 30-е годы XX в.

Рис. 8. Гагаузские студенты во время учебы в мужском педагогическом училище. Стамбул, 1938 год.

Эти публикации очень порадовали нас, гагаузов. До сегодняшнего дня никто этого не делал для нас, по этой причине мы оставались в темной неизвестности...» (Omer 2014, 267). Известно также, что посол Танрыёвер посоветовал турецкому учителю в Комрате Захиту Бозтуну собирать гагаузских фольклор для того, чтобы в дальнейшем опубликовать его в турецком журнале «Varlık» («Богатство»), редактором которого был тот же Яшар Наби. В том же журнале были опубликованы статьи о народной медицине и гагаузском фольклоре Петра Заврака, бессарабского гагауза, обучавшегося в Турции (Acaroğlu 1867, 81) (рис. 11). Яшар Наби покровительствовал молодым исследователям.

Деятельность турецких учителей в гагаузских селениях, где, кроме гагаузов, проживали болгары и молдаване, привела к недовольству среди местных учителей. Известны случаи, когда в 1937 г. с официальными протестами выступили учителя и некоторые местные жители Комрата, Чадыр-Лунги и Конгаза. Они были недовольны тем, что в указанных коммунах два турецких учителя обучали турецкому языку всех учеников, независимо от их этнического происхождения[13]. Это привело к тому, что главный школьный инспектор Холбан был вынужден совершить поездку в Комрат для ознакомления с ситуацией. Был проведен всеобщий съезд учителей трех поселений. На нем присутствовали два учителя турецкого происхождения, руководство данных коммун, а также местная интеллигенция. В результате многочасовых дебатов было решено, что турецкий язык должен преподаваться два раза в неделю и только лишь гагаузам, «так как они турецкого происхождения»[14]. Эта обязанность возлагалась на учителя Захита Мехмета Бозтуна, который к тому же имел направление от Министерства просвещения, культов и искусств.

В 1937 г. в газете «Добруджански глас», официальном органе болгар города Базарджик (совр. г. Добрич, Болгария), была напечатана статья под заголовком «Туркизация гагаузов, болгар и молдаван в Бессарабии». В ней рассматривалась деятельность «местных элементов», которые назывались «агентами турецкого правительства»[15]. Они обвинялись в том, что получали значительную сумму денег от Анкары за то, чтобы проводить пропаганду среди местных жителей и привлекать местную молодежь для обучения в Турции. По свидетельству корреспондента, «известные фамилии повелись на это и, пользуясь

[13] НАРМ, Ф. 680, оп. 1, д. 3192, л. 377.
[14] НАРМ, Ф. 680, оп. 1, д. 3192, л. 377.
[15] НАРМ, Ф. 680, оп. 1, д. 3192, л. 376.

широкой поддержкой турецкого государства, получили образование»[16]. Как показывают архивные источники, эта статья вызвала интерес и у представителей румынской сигуранцы, в результате чего 22 октября 1937 г. из Бухареста в Кишинев было направлено секретное письмо с тем, чтобы местные представители компетентных органов «серьезно проверили» представленную в газете информацию[17]. Уже 24 ноября 1937 г. из Кишинева поступила информация, что в действительности среди гагаузов развернули свою преподавательскую деятельность три турка, которые, как утверждали источники, имели на то разрешение министерства[18]. Скорее всего, румынские власти заинтересовались деятельностью указанных учителей, так как 27 ноября того же года из Бухареста поступило новое письмо, в котором требовалось как можно быстрее предоставить информацию по каждому из них.

Из представленных данных узнаем, что Захит Бозтуна получил авторизацию на преподавание турецкого языка решением румынского Министерства просвещения, культов и искусств в 1937 г. под № 161328. В том же году под № 159937 аналогичное разрешение получил Хасан Кылыч. Оба находились в ведомстве Кишиневского отделения образования. Относительно Ахмета Мехмета отмечалось, что он не находился в базах данных кишиневского ведомства, и поэтому предполагалось, что он проходит по базе Галацкого школьного региона[19]. При проверке данных оказалось, что в действительности А. Мехмед был назначен Галацким ведомством по приказу Министерства национального просвещения под № 6998, но отмечалось, что на 22 марта 1938 г. он уже не преподавал в Кагульском уезде. Вместе с тем отмечалось, что решением Министерства под № 158918 в 1937 г. в Конгазе начал работать Сали Исмаил[20].

Источники указывают, что румынские власти к концу 30-х гг. XX в. начинали видеть угрозу национальным интересам в том, что гагаузская молодежь получала образование в Турции. Звучали опасения, что, вероятно, вер-

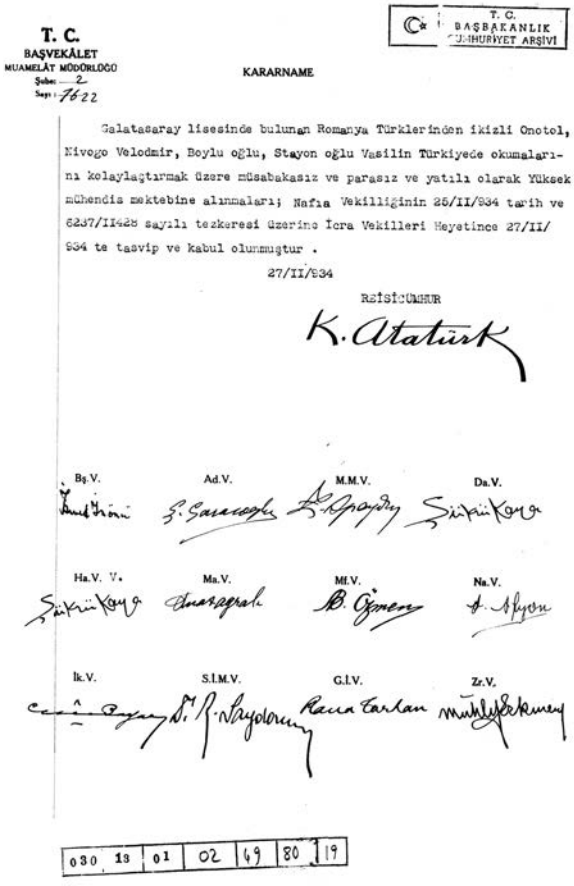
T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ
Şube: 2
Sayı: 7622

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

KARARNAME

Galatasaray lisesinde bulunan Romanya Türklerinden ikizli Onotel, Nivego Velodmir, Boylu oğlu, Stayon oğlu Vasilin Türkiyede okumalarını kolaylaştırmak üzere müsabakasız ve parasız ve yatılı olarak Yüksek mühendis mektebine alınmaları; Nafıa Vekilliğinin 25/II/934 tarih ve 6237/11425 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 27/II/934 te tasvip ve kabul olunmuştur .

27/II/934

REİSİCUMHUR

K. Atatürk

Bş.V. Ad.V. M.M.V. Da.V.

Ha.V. V. Ma.V. Mf.V. Na.V.

İk.V. S.İ.M.V. G.İ.V. Zr.V.

030 13 01 02 49 80 19

Рис. 9. Распоряжение, подписанное президентом Турции Ататюрком, о приеме на учебу в лицей Галатасарай. Стамбул, 1934 год.

Рис. 10. Здание лицея Галатасарай. Стамбул, 2014 год.

[16] НАРМ, Ф. 680, оп. 1, д. 3192, л. 377.
[17] НАРМ, Ф. 680, оп. 1, д. 3192, л. 376.
[18] НАРМ, Ф. 680, оп. 1, д. 3192, л. 373.
[19] НАРМ, Ф. 680, оп. 1, д. 3192, л. 388.
[20] НАРМ, Ф. 680, оп. 1, д. 3192, л. 398.

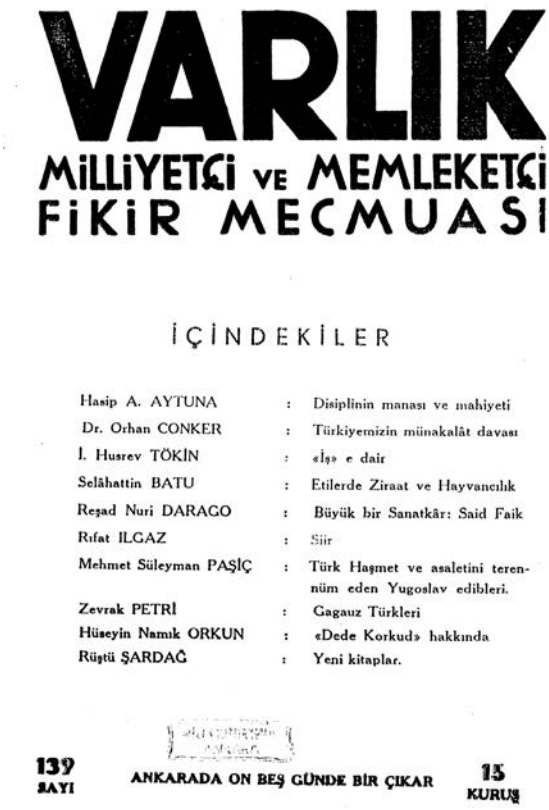

VARLIK

MİLLİYETÇİ VE MEMLEKETÇİ FİKİR MECMUASI

İÇİNDEKİLER

Hasip A. AYTUNA	:	Disiplinin manası ve mahiyeti
Dr. Orhan CONKER	:	Türkiyemizin münakalât davası
İ. Husrev TÖKİN	:	«İş» e dair
Selâhattin BATU	:	Etilerde Ziraat ve Hayvancılık
Reşad Nuri DARAGO	:	Büyük bir Sanatkâr: Said Faik
Rıfat ILGAZ	:	Şiir
Mehmet Süleyman PAŞİÇ	:	Türk Haşmet ve asaletini terennüm eden Yugoslav edibleri.
Zevrak PETRİ	:	Gagauz Türkleri
Hüseyin Namık ORKUN	:	«Dede Korkud» hakkında
Rüştü ŞARDAĞ	:	Yeni kitaplar.

139 SAYI — ANKARADA ON BEŞ GÜNDE BİR ÇIKAR — 15 KURUŞ

Рис. 11. Журнал “VARLIK” (1939 год, № 139), где были напечатаны фольклорные произведения, собранные П. Завраком в гагаузских селах Бессарабии.

нувшаяся из-за границы гагаузская молодежь будет продвигать турецкие интересы на юге Бессарабии. Опасения властей подкреплял рапорт румынского консула в г. Русе М. Николае, направленный в 1938 г. в Министерство иностранных дел. В нем сообщалось, что по случаю проверки паспортов румынских граждан, находившихся три месяца за границей, в консульство обратился Михаил Киор, который родился в коммуне Кубей, Кагульского уезда. Он сообщил, что его не впустили назад в страну на контрольно-пропускном пункте Джурджу. В результате проверки было установлено, что он имел при себе паспорт, выданный Префектурой Кагульского жудеца 11 декабря 1937 г. Для того, чтобы ему было разрешено въехать в страну, он представил переведенный румынским посольством в Софии акт, в котором утверждалось, что Киор обучался в Педагогической школе для мальчиков в Стамбуле. Консул сообщал, что его заинтересовал факт обучения М. Киора в Турции, и он расспросил его об этом подробнее. Тот ему рассказал, что ему известно, что около 50 молодых гагаузов Бессарабии обучаются в различных школах Стамбула. Обучение и содержание всех оплачивало турецкое правительство. Киор также сообщал, что, после прохождения курсов в педагогической школе и обучения турецкому языку, в дальнейшем они должны были пройти специализацию в технических школах. Консула насторожило то, что, когда он задал вопрос, что намеревается делать гагаузская молодежь после окончания образования, Киор дал «путаный ответ». По этой причине консул просил, чтобы компетентные органы, а также консульство в Стамбуле обратили особое внимание на вопрос обучения в Турции гагаузской молодежи[21].

Румынская сигуранца взяла под свой контроль этот случай, и уже в августе 1938 г. было установлено, что действительно М. Киор осенью 1937 г. совместно с четырьмя юношами и тремя девушками уехал из Кубея на учебу в Турцию, что в коммуне среди молодежи велись активные дискуссии по поводу преимуществ обучения в Турции. Отмечалось, что ведется активная пропаганда того, чтобы как можно больше молодых гагаузов записывалось в высшие учебные заведения этой страны. Там они обеспечивались стипендией и бесплатным содержанием. Обещалось, что по завершении обучения турецкое правительство обеспечит всех желающих вакантными рабочими местами. Констатировалось, что многим выпускникам сразу же предлагалась работа при условии их отказа от румынского гражданства[22].

Румынские власти опасались и того, что гагаузская молодежь могла связаться с представителями гагаузской эмиграции, проживающей в Турции. Некоторые являлись активными членами социалистического движения. Из-за своих антирумынских взглядов они вызывали пристальный интерес Бухареста. Не случайно в самой Бессарабии велась активная проверка лиц, которые могли бы быть замешаны в свя-

[21] НАРМ, Ф. 680, оп. 1, д. 3192, 401-402об. Биографические данные священника Михаила Чакира показывают, что в 1919 г. ему было 60 лет, и он не мог быть студентом. Речь, очевидно, идет о представителях семьи священника Федора Чакира, проживавших в г. Измаиле.
[22] НАРМ, Ф. 680, оп. 1, д. 3192, л. 420.

зях с ними. Источники показывают, что румынская сигуранца подозревала гагаузского просветителя, священника Михаила Чакира в том, что он «работал на гагаузскую эмиграцию в Турции». По данным сигуранцы, еще в 1919 г., являясь студентом Измаильского мужского лицея, Михаил Чакир входил в местную организацию революционного комитета. Также утверждалось, что он совместно с секретарем коммуны Ескиполос (сов. с. Глубокое, Татарбунарский район Одесской области) организовал в селе дом культуры «Воевода Михай», и они «под маской культурной пропаганды на самом деле состояли в коммунистической организации»[23]. В этой связи приказом от 1 ноября 1938 г. бессарабским жандармам была отослана фотография священника с тем, чтобы они проводили тайную слежку за его деятельностью. 16 ноября того же года сообщалось, что план действий в отношении М. Чакира не был воплощен в жизнь, так как «в сентябре священник-пенсионер скончался и был похоронен в Кишиневе»[24].

Необходимо отметить, что, согласно источникам, турецкий посол Танрыёвер в действительности установил связь с гагаузским просветителем протоиереем Михаилом Чакиром. Но он его ценил, прежде всего, как автора книг и словарей на гагаузском языке. В своих рапортах турецкому правительству посол рассказывал о деятельности Чакира как лидера гагаузов и очень авторитетной личности в Бессарабии (Bulgar 2004, 7). Протоиерей Михаил Чакир собирался уехать в Турцию на долгое время по приглашению турецкого правительства и хотел взять с собой своего внука Николая (Bulgar 2000б, 19).

По свидетельству источников, с целью предупреждения какой либо антирумынской деятельности на юге Бессарабии румынская сигуранца установила пристальное наблюдение за передвижениями турецкого посла Хамдуллаха Субхи Танрыёвера. В одном из отчетов сообщалось, что 1 мая 1939 г. посол совместно с военным представителем посетил Комрат. Там он гостил у бывшего примара Георгия Кайкы. В этот день в доме Кайкы посол встречался с турецким учителем Кылык и делегацией из десяти учеников-гагаузов. На следующий день Танрыёвер посетил коммуны Бешалма, Конгаз, Казаклия Дезгинже, Вулкэнешть (Кагульский уезд), Димитриевка, Саталык Хаджи (уезд Четатя Албэ) и Чадыр-Лунгу (Тигинский уезд)[25].

В контексте опасений румынских властей звучит и утверждение русского ученого-географа В. В. Покшишевского, который несколько лет спустя в статье «В краю гагаузов» писал следующее: «Турецкие националисты добились в 1938-1939 гг. у румынского буржуазного правительства права посылки турецких учителей в гагаузские сёла; сюда стал часто наезжать из Бухареста турецкий посол. Турецкое правительство охотно принимало студентов-гагаузов из кулаков в учебные заведения Анкары и Стамбула. Играя на близости языков, националисты манили гагаузов чем-то вроде национально-культурной автономии под покровительством Турции» (Покшишевский 1946, 32-33).

Исходя из имеющихся данных, ниже приведем краткие сведения из биографий некоторых гагаузов, которые в указанный период получили образование в Турции и стали известными учеными.

Петр Заврак (рис. 12). Родился в 1917 г. в селе Кубей. В 1934 г., после окончания Болградской гимназии, он вместе с братом Дмитрием уехал учиться в Турцию. Окончив педагогическое училище в Стамбуле, в 1938 г. Петр поступил на сельскохозяйственный факультет Анкарского университета. В то же время Петр занимался сбором гагаузского фольклора в гагаузских селах Бессарабии и в Добрудже.

Рис. 12. Братья Петр и Дмитрий Завраки (слева направо). Турция, 1941 год.

[23] НАРМ, Ф. 680, оп. 1, д. 3192, л. 420.
[24] НАРМ, Ф. 680, оп. 1, д. 3192, л. 451.
[25] НАРМ, Ф. 680, оп. 1, д. 3192, л. 477.

В 1939 г. в журнале «Halk Bilgisi Haberleri» («Народные знания. Сообщения») появляется статья Петра Заврака «Gagauzlar arasında kullanılan halk ilaçları» («Народная медицина гагаузов») (Zavrak 1939a, 111-112). В 1939 году журнал «Varlık» печатает его большую подборку гагаузских народных песен («Gagauz türküleri») (Zavrak 1939b, 240-243), гагаузских загадок («Gagauz bilmeyceleri») (Zavrak 1939b, 278-280). В предисловии Яшар Наби писал, что «молодой ученый проделал большую работу, ценную для изучения тюркского фольклора» (Nabi 1939b, 240-243).

Ирина Булгар (Selma Öztürk). Родилась в Вулканештах в 1913 г. Отец погиб на фронте первой мировой войны в 1916 г. У матери на руках остались пятеро сирот. После окончания школы в родном селе, в 1926 г. она поступила в Болградский лицей, где открылся бесплатный интернат для учащихся. Особые успехи проявляла в математике, хорошо выучила французский язык. После успешного окончания лицея в 1930 г. поехала в Бухарест и там поступила в университет на математический факультет. При университете открылся бесплатный интернат для студентов, куда она была принята. На приемах в посольстве Турции, куда ее часто приглашали, она познакомилась с послом Хамдуллахом Субхи Танрыёвером, который пригласил Ирину переехать жить в Турцию. Ей была обещана достойная работа. В Турцию она приехала перед второй мировой войной. Там она вышла замуж, сейчас у неё есть сын и внуки. Тогда же приняла тюркское имя – Селма Ёзтюрк. В 1949 году она защитила докторскую диссертацию. Является автором ряда научных статей. Около сорока лет Ирина Булгар проработала преподавателем математики в Техническом университете Стамбула (Булгар 2003, 82-83) (рис. 13).

Иван Павлиоглу (Oguz Gürel). Родился 24 апреля 1916 г. в Вулканештах в крестьянской семье. Несмотря на все трудности, он хорошо учился в школе, особые успехи проявил в точных науках. В 1939 году И. Павлиоглу узнал о том, что есть возможность получить высшее

Рис. 13. Интеллигенция села Вулканешты с представителями румынской власти, 1939 год (Ирина Булгар стоит во втором ряду третья справа).

образование в Турции. Он поехал в Бухарест и обратился в посольство Турции. Турецкий посол Хамдуллах Субхи Танрыёвер оформил выездные документы И. Павлиоглу, и он уехал в Турцию. Здесь он получил другое имя – Огуз Гюрель. В 1940 году прервалась связь студента с Бессарабией. Впервые после отъезда И. Павлиоглу приехал в Вулканешты в 1978 году. После окончания технического университета Огуз Гюрель работал преподавателем в Индустриальном лицее, экспертом-механиком на химических предприятиях в Анкаре (Bulgar 2008, 46-48).

Георгий Мутаф (Emin Mutaf) (рис. 14). Родился в Комрате. Окончил местный лицей им. Дмитрия Кантемира. В 1933 г. поступил в Ясский университет на сельскохозяйственный факультет. После первого курса Георгий узнал о стипендиях для гагаузской молодежи. Тогда же он поехал в Бухарест, где ему помог посол Турции. В Стамбуле Г. Мутаф прошел подготовительный курс турецкого языка и в 1935 г. поступил в сельскохозяйственный институт в Анкаре. В этот период он берет себе имя Емин. По окончании института поступил ассистентом на работу в научно-исследовательский институт, а в 1942 г. перешел на факультет сельхозмашин. Там он занимался разработкой и внедрением сельскохозяйственных машин в Турции. Опубликовал ряд научных работ. Доцента Е. Мутафа как перспективного специалиста отправляли в Англию, в Силсоу, для исследований в Национальном институте сельхозмашин. В 1958 г. он переехал в г. Измир, где работал на факультете сельхозмашин Эгейского университета. За активную научную работу Е. Мутафу присвоили профессорскую степень, он много лет работал проректором. 70-е годы XX в. – время наивысшей точки его деятельности. Он сотрудничал с научными институтами по всему миру – Франция, США, Канада, Западная Германия и др. (Bulgar 2000б, 29-31).

Рис. 14. Емин Мутаф (Георгий Мутаф), проректор Эгейского университета в г. Измире, Турция. 60-е годы XX в.

Рис. 15. Василий Чебанов (Ёздемир Чобаноглу) во время учебы в Болградской гимназии (в центре в белой шапке). 1937 год.

Василий Чебанов (Özdemir Çobanoglu) (рис. 15, 16). Родился 27 июля 1915 г. в селе Конгаз в состоятельной крестьянской семье. Окончив школу в родном селе, подал документы в Болградскую гимназию, где при поступлении показал высокие результаты и получил стипендию фонда «Ялпуг». В 1934 г. успешно окончил гимназию, получил степень бакалавра и право поступления в высшие учебные заведения. В 1936-1937 гг. он служил в румынской армии, расквартированной в Измаиле. Воспользовавшись коротким отпуском, поехал в Бухарест. Его принял посол Турции Намдуллах Субхи Танрыёвер, обычно проводивший собеседования с молодыми гагаузами. Официальная встреча переросла в дружбу на всю жизнь. Они регулярно пере-

Рис. 16. Василий Чебанов (Ёздемир Чобаноглу).

писывались, причем в письмах Намдуллах Субхи называл Ёздемира Чебаноглу (Василия Чебанова) «сыном» (рис. 17). В декабре 1937 г., демобилизовавшись, Чебанов отправился в Стамбул, в педагогическое училище, после окончания которого, в 1939 г., поступил на факультет языка, истории и географии Анкарского университета. Окончив ВУЗ, стал ассистентом на кафедре истории средних веков, работал над диссертацией. В то же время он преподавал языки в лицее. Объектом диссертации Чебанов избрал молдавского ученого и политического деятеля Дмитрия Кантемира. Название звучало так: «Личность Дмитрия Кантемира и его произведения». В 1950 г. он с успехом защитил докторскую диссертацию. На этом Чебанов не закончил исследовать труды Кантемира, он перевел на турецкий язык его труд «Возвышение и упадок Османской империи» (1 и 2 том) (Dimitri Kantemir "Osmanlı imperatorluğu'nun yükseliş ve çöküş tarihi" 1-2 cilt, İstanbul, 1998), писал исследования на другие исторические темы. В 60-70-е гг. XX в. В. Чебанов регулярно приезжал к родственникам в Конгаз. Начиная с 1991 г., доктор исторических наук, литератор Ёздемир Чебаноглу неоднократно приезжал уже в

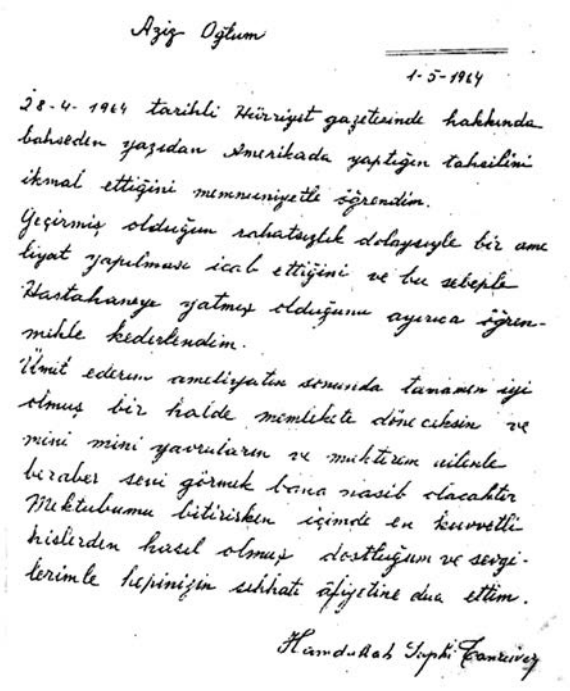
Aziz Oğlum

1-5-1964

28-4-1964 tarihli Hürriyet gazetesinde hakkında bahseden yazıdan Amerikada yaptığın tahsilini ikmal ettiğini memnuniyetle öğrendim.
Geçirmiş olduğum rahatsızlık dolayısıyle bir ameliyat yapılması icab ettiğini ve bu sebeple Hastahaneye yatmış olduğumu ayrıca öğrenmekle kederlendim.
Ümit ederim ameliyatın sonunda tamamen iyi olmuş bir halde memlekete döneceksin ve seni mini yavrularım ve muhterem ailenle beraber görmek bana nasib olacaktır
Mektubumu bitirirken içimde en kuvvetli hislerden hasıl olmuş dostluğum ve sevgilerimle hepinizin sıhhati âfiyetine dua ettim.

Hamdullah Suphi Tanrıöver

Рис. 17. Письмо Хамдуллаха Субхи Танрыёвер к Ёздемиру Чобаноглу (Василию Чебанову). 28.04.1964 г.

независимую Республику Молдова, встречался с односельчанами, со студентами Комратского государственного университета, которому подарил коллекции книг из своей личной библиотеки. В 2000 г. он написал книгу воспоминаний «Bir gagauz öğretmenin başına gelenler» («Из жизни гагаузского учителя», Стамбул, 2000) (Bulgar 2000a, 51-59) (рис. 18).

Василий Ёкюзчю (Veysel Arseven). Родился в 1919 г. в селе Баурчи Чадыр-Лунгского района. Его семья была бедной, родители крестьяне. После окончания сельской и технической школы в селе Васиены Василий возвратился в родное село. Там он узнал, что несколько его сверстников уехали учиться в Турцию. После встречи с одним из них, студентом Семеном Терзи, он решил последовать их примеру. На дорогу в Бухарест нужны были деньги, и мать попросила помощи у священника Баурчинской церкви. Батюшка Евсевей (Евсевей Георгиевич Крокос, 1867-1936) (Курдогло 2012, 76-77) дал 500 леев и благословил юношу на дальнюю дорогу. Так исполнилось его желание поступить в высшее учебное заведение на Анатолийском полуострове. После окончания педагогического училища в Стамбуле, он поступил на музыкальный факультет Университета Гази в Анкаре. Тогда же принял турецкое имя Вейсел Арсевен. Позднее он стал известным собирателем и исследователем музыкального фольклора. Опубликовал более 500 статей по музыкальной тематике (Bulgar 2004, 1-2). Из его научных работ перечислим такие статьи, как «Gagauz halk türküleri» («Гагаузские народные песни»), опубликованная в издании «Musiki Ansiklopedisi» (Şubat 1947) («Турецкая музыкальная энциклопедия», февраль 1947 г.), «Gagavuz halk müziği ile anadolu halk müziği hakkında mukayeseli bir inceleme» («Сравнительное исследование гагаузской народной музыки и анатолийской народной музыки», 1952), «Üç türkü» («Три песни», 1953), «Çok sesli halk türküleri» («Хоровые народные песни», Стамбул, 1957) (Çok sesli 1957), «Açıklamalı. Türk halk müziği kitap ve makaleler. Bibliografiyası» («Библиография турецкой народной музыки», 1969) (Açıklamalı 1969). В 2004 г. была опубликована подготовленная С. Булгаром книга «Gagavuz kompozitörü müzikoloğu ve folklorcusu Veysel Arseven (Vasili Öküzçü) 1919-1977. Biyografisi, makaleleri ve müzik

TÜRKİYE CUMURİYETİ
KÜLTÜR BAKANLIĞI
İLKOKUL ÖĞRETMENLİĞİ DİPLOMASI

DİPLOMA GENEL NUMARASI : 1481

Görgi Oğlu Vasil Çobanoğlu

İlk öğretmen okulunda Türkçe ve Edebiyat, Psikoloji, Pedagoji ve Tarihi, Tedris Usulü ve Tatbikatı, Sosyoloji, Tarih Coğrafya, Fizik, Kimya, Tabiiğ Bilgiler, Genel ve Okul Sağlık Bilgisi, Matematik (Cebir, Geometri, Kozmoğrafya) Yabancı Dil (Fransızca) Resim, Elişi, Musiki, Beden Eğitimi, ~~Askerlik, Çocuk Bahımı, Evidarcsi, Biçki-Dikiş~~ derslerinden İstanbul İlk Öğretmen Okulunda yoklama geçirerek «iyi» derecede "İlkokul Öğretmenliği Diploması„ almağa hak kazanmıştır.

27/ VII /1939

Okul Direktörü Yar Direktör

Adı ve soyadı	Vasil Çobanoğlu
Babasının adı	Görgi
Doğduğu yer	Kongas (Romanya)
Doğduğu yıl	1915
Diploma veren okul	İstanbul Erkek Öğretmen Okulu
Talebenin okul №	173
Bitirme ders yılı	1938- 1939
Mecburi hizmet müddeti	

DAMGA PULU 50 50

Form. II. 938

Рис. 18. Учительский сертификат, выданный Министерством культуры Турции Ёздемиру Чобаноглу (Василию Чебанову) в 1939 г.

eserleri» («Гагаузский композитор, музыковед и фольклорист Вейсел Арсевен (Васили Ёкюзчю) 1919-1977. Биография, статьи и музыкальные произведения», Анкара, 2004), в которую вошла большая часть его творчества (Gagavuz kompozitörü 2004) (рис. 19).

Леонид Гагауз (Aksel Rustem). Родился в 1910 г. в селе Кубей (совр. с. Червоноармейское Болградского района Одесской области Украины). Его отец М. Г. Гагауз в царский период был учителем и директором школы, а в румынское время – примаром. Леонид окончил Кубейскую начальную школу, а затем, в 1929 г., – Болградскую гимназию. В 1935 г. Л. Гагауз поступил в Стамбульский университет на аграрный факультет. После окончания университета Леонид Гагауз принял новое имя Рустем Аксель и получил турецкое гражданство. В основном он занимался преподавательской деятельностью, публиковал научные статьи, связанные с исследованиями в области семеноводства. В 1949 г. Р. Аксель защитил докторскую диссертацию и через некоторое время по приглашению местного университета вместе с женой Айнур Аксель (Акулиной Петровной Райновой) и детьми эмигрировал в Канаду, в город Эдмонтон, провинция Альберта. Здесь он снова защитил докторскую диссертацию, получил научное звание профессора. В Канаде Аксель Рустем работал много и

Рис. 19. Музыковед и композитор Вейсел Арсевен (Василий Ёкюзчю) с семьей. Анкара, Турция, 60-е годы XX в.

плодотворно. В 1977 г. в соавторстве с Амиром Мухаммедом и Р. К. вон Борстелом написал монографию “Genetic diversity in plants” (edited by Amir Muhammed and Rustem Aksel and R. C. von Borstel) («Генетическое разнообразие в растениях») – один из основополагающих трудов по генетике и селекции. Книга увидела свет в Нью-Йорке (Genetic 1977).

Виктор Генов. Родился в 1924 г. в с. Чадыр-Лунга. Окончив гимназию в Чадыр-Лунге, поступил в лицей г. Тигина (Бендеры). В 1938 г. уехал в Турцию, где продолжил обучение. После десятилетнего пребывания в Турции продолжил обучение в Будапештском техническом университете (Венгрия). Там он получил диплом по специальности инженер. В 1960 г. В. Генов вернулся в Румынию, где занимался проектированием. В 1991 г. приехал на родину в Чадыр-Лунгу, интересовался проблемами языка и культуры гагаузов. Впоследствии он начал готовить русско-турецко-гагаузско-румынский словарь. В 2005 г. румынский исследователь гагаузского происхождения Анатол Мэкриш, который лично был знаком с В. Геновым, отмечал, что этот словарь «будет очень богатым и полезным» (Măcriş 2005, 23). Данный словарь был напечатан после смерти В. Генова.

Юрий Кыса. Родился в 1921 г. в Комрате. Его родители были учителями в школе при церкви Успения Божией Матери. Ю. Кыса окончил начальную школу и три курса в Комратском лицее «Дмитрие Кантемир». В 1935 г. уехал в Турцию, где окончил лицей, а в 1944 г. уехал в Австрию. В г. Вена Ю. Кыса изучал германскую филологию. В 1955 г. вместе со своей семьей он эмигрировал в Канаду, где поселился в г. Оттава. В период 1955-1959 гг. он обучался на факультете химической инженерии при Университете Макгилла, Монреаль. Работал в области канадской электронной индустрии. Семнадцать лет работал в Министерстве обороны Канады. Представлял страну в трех технических комиссиях НАТО. После выхода на пенсию в 1991 г. основал фирму и занялся бизнесом. В 1992 г. и 1994 г. посетил родной Комрат. Учредил именную стипендию для Комратского государственного университета. Скончался в 2007 г. (Măcriş 2008, 125-126).

ALİ KAYGI

Рис. 20. Исполняющий обязанности директора лицея Галатасарай Али Кайгы (Георгия Кайкы). Стамбул, 1965 год.

Георгий Кайкы (Ali Kaygı). Родился в 1920 г. в Комрате. Его отец был примаром Комрата в период 1932-1933 г. Окончил Комратский лицей «Дмитрие Кантемир». Окончил в Турции Педагогический институт Гази, и в Америке – Государственный Университет во Флориде. Работал учителем французского языка, заместителем директора лицея Галатасарай в Стамбуле. Отец Георгия Кайкы был примаром Комрата с 1931 по 1940 гг., был репрессирован советской властью в 1940 г. Об этом румынские власти направили официальное письмо в Турцию на запрос Али Кайгы в 1942 г. (Bulgar 2000б, 34) (рис. 20, 21).

Дмитрий Кайкы. Родился в 1924 г. в Комрате. Окончил пять классов в Комратском лицее «Дмитрие Кантемир», а затем в 1940 г. уехал к брату в Стамбул. Позже он уехал в Австралию.

Павел Капсыз (Erol Kapsız). Родился в с. Бешалма в 1924 г. Уехал в Стамбул в 1938 г., где окончил педагогическое училище. Учился на экономическом факультете Стамбульского университета, но не закончил обучение. Женился, создал рекламную фирму в Стамбуле, которая успешно работала. Скончался в 2007 г. В Бухаресте проживали родители П. Капсыза, которые эмигрировали из Бессарабии в 1944 г. (Măcriş 2001, 44).

Дмитрий Гаргалык (Mete Kargalık). Родился в Комрате в 1917 г. Его отец, Федор Гаргалык, был родом из Комрата, а мать, Елена, родом из с. Конгаз. Отец занимался торговлей и был владельцем ресторана в с. Конгаз. Дми-

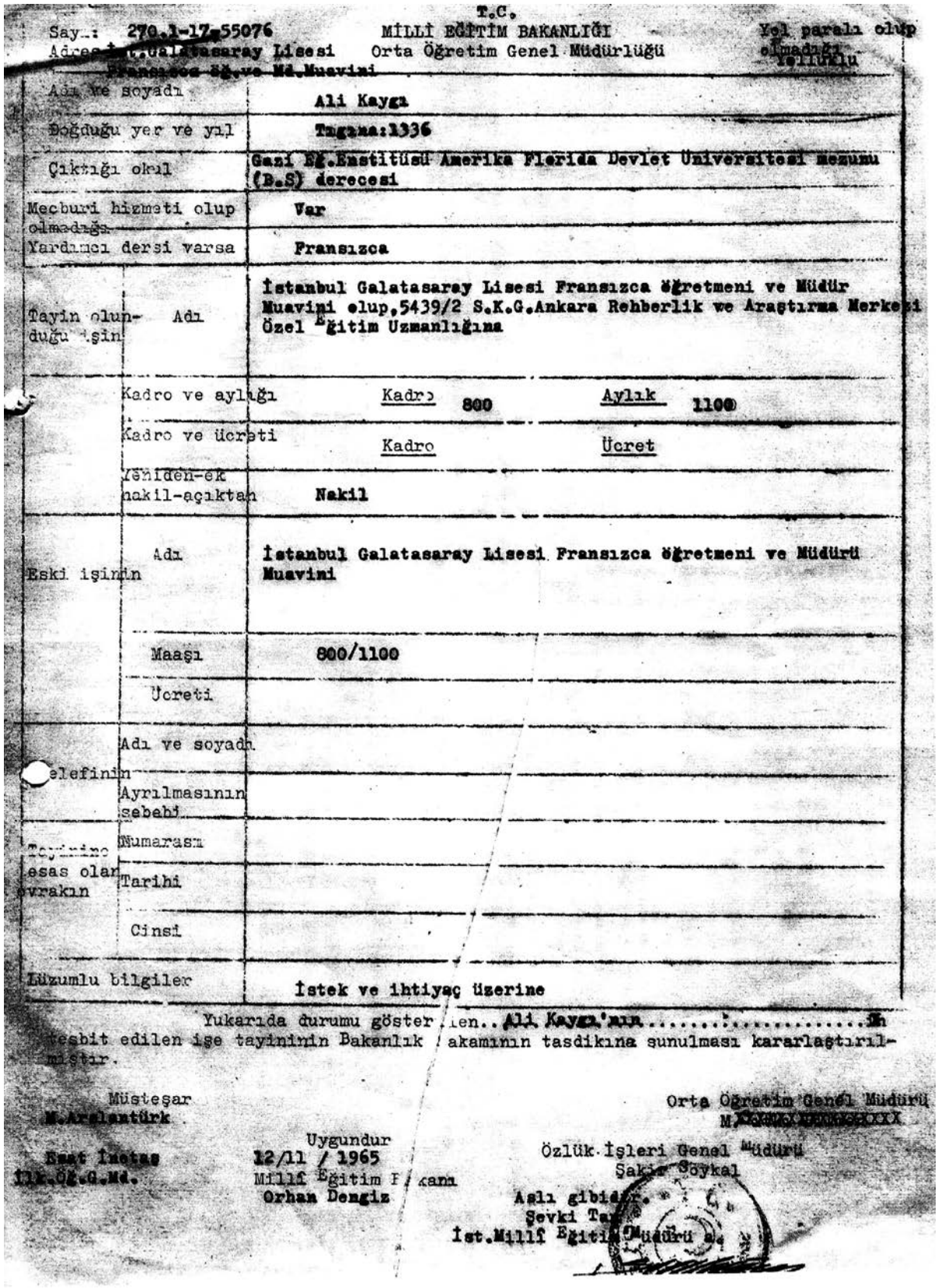

T.C.
MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI
Orta Öğretim Genel Müdürlüğü

Say.: 270.1-17-55076
Adres: Galatasaray Lisesi Fransızca Öğ.ve Md.Muavini

Yol paralı olup olmadığı Yolluklu

Adı ve soyadı		Ali Kayga
Doğduğu yer ve yıl		Tuzana:1936
Çıktığı okul		Gazi Eğ.Enstitüsü Amerika Florida Devlet Üniversitesi mezunu (B.S) derecesi
Mecburi hizmeti olup olmadığı		Var
Yardımcı dersi varsa		Fransızca
Tayin olunduğu işin	Adı	İstanbul Galatasaray Lisesi Fransızca öğretmeni ve Müdür Muavini olup,5439/2 S.K.G.Ankara Rehberlik ve Araştırma Merkezi Özel Eğitim Uzmanlığına
	Kadro ve aylığı	Kadro 800 Aylık 1100
	Kadro ve ücreti	Kadro Ücret
	Yeniden-ek nakil-açıktan	Nakil
Eski işinin	Adı	İstanbul Galatasaray Lisesi Fransızca öğretmeni ve Müdürü Muavini
	Maaşı	800/1100
	Ücreti	
Değilinin	Adı ve soyadı	
	Ayrılmasının sebebi	
Tayinine esas olan evrakın	Numarası	
	Tarihi	
	Cinsi	
Lüzumlu bilgiler		İstek ve ihtiyaç üzerine

Yukarıda durumu gösterilen..Ali Kayga'nın.....in tesbit edilen işe tayininin Bakanlık makamının tasdikına sunulması kararlaştırılmıştır.

Müsteşar
M.Arslantürk

Esat İnetaş
İlk.Öğ.G.Md.

Uygundur
12/11 / 1965
Milli Eğitim Bakanı
Orhan Dengiz

Orta Öğretim Genel Müdürü
M.XXXXXXXXXXXX

Özlük İşleri Genel Müdürü
Şakir Söykal

Aslı gibidir.
Şevki Tan
İst.Milli Eğitim Müdürü

Рис. 21. Из личного дела преподавателя французского языка Али Кайгы (Георгия Кайкы) лицея Галатасарай. Стамбул, 1965 год.

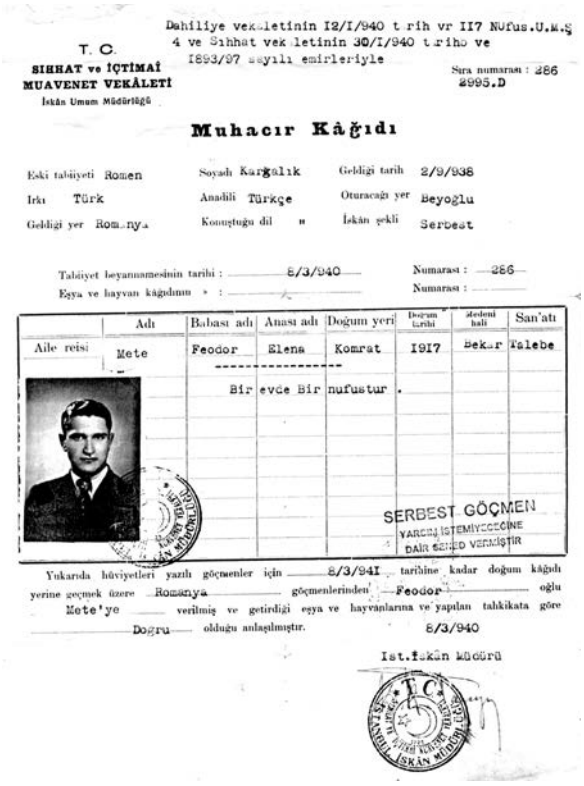

T. C.
SIHHAT ve İÇTİMAİ MUAVENET VEKÂLETİ
İskân Umum Müdürlüğü

Dahiliye vekâletinin I2/I/940 tarih ve II7 Nüfus.U.M.Ş 4 ve Sıhhat vekâletinin 30/I/940 tarihli ve 1893/97 sayılı emirleriyle
Sıra numarası : 286
2995.D

Muhacır Kâğıdı

Eski tabiiyeti Romen — Soyadı Kargalık — Geldiği tarih 2/9/938
Irkı Türk — Anadili Türkçe — Oturacağı yer Beyoğlu
Geldiği yer Romanya — Konuştuğu dil » — İskân şekli Serbest

Tabiiyet beyannamesinin tarihi : 8/3/940 — Numarası : 286
Eşya ve hayvan kâğıdının » : — Numarası :

	Adı	Babası adı	Anası adı	Doğum yeri	Doğum tarihi	Medeni hali	San'atı
Aile reisi	Mete	Feodor	Elena	Komrat	1917	Bekar	Talebe

Bir evde Bir nüfustur.

SERBEST GÖÇMEN
YARDIM İSTEMİYECEĞİNE DAİR SENED VERMİŞTİR

Yukarıda hüviyetleri yazılı göçmenler için 8/3/941 tarihine kadar doğum kâğıdı yerine geçmek üzere Romanya göçmenlerinden Feodor oğlu Mete'ye verilmiş ve getirdiği eşya ve hayvanlarına ve yapılan tahkikata göre doğru olduğu anlaşılmıştır. 8/3/940

İst.fskân Müdürü

Рис. 22. Документ иммигранта, выданный Мете Каргалыку (Дмитрию Гаргалык) в 1940 году в Турецкой Республике.

трий хорошо учился, окончил Комратский лицей и, узнав, что есть возможность учиться в Турции, обратился к турецкому послу Хамдуллаху Субхи Танрыёверу. После собеседования получил направление на учебу. В Стамбуле окончил педагогическое училище и университет, филологический факультет. Окончил двухгодичные курсы французского языка в Париже. Работал преподавателем французского языка в различных учебных заведениях Турции (Bulgar 2000б, 24-25) (рис. 22, 23).

Derecesi : Teğmen
Yaka No. : 1858
Kayıt No. : 74030

T. C.

Sınıfı : Topçu
Adı Soyadı : Mete Kargalık
Baba adı : Feodor
Memleketi : Komrat
Doğumu : 1333

Yukarda künyesi yazılı ve fotoğrafı bulunan öğrenci Yd. Sb. Okulunun 25 ci dönemi öğrenim ve eğitimini başarı ile bitirmiştir.

Yedek Subay Okulu K. Tuğg.

22/Nisan/1947

Рис. 23. Диплом о получении офицерского звания, выданный Мете Каргалыку (Дмитрию Гаргалык) после окончания службы в турецкой армии. 1947 год.

Таким образом, можно констатировать, что судьбы гагаузских студентов, уехавших из Румынии учиться в Турцию, сложились поразному. После того как началась вторая мировая война, никто из них на родину не вернулся. Начался долгий и трудный период адаптации на новой родине. Большинство из них получили высшее образование и смогли устроиться на работу, получить необходимые документы и достичь успехов в сфере своей деятельности. Тем не менее, до развала Советского Союза об этих людях на их прежней родине не было практически ничего известно. Те планы, которые возлагал на гагаузских студентов Хамдуллах Субхи Танрыёвер в политическом и культурном плане, не смогли осуществиться из-за изменившегося международного положения, сложившегося в результате второй мировой войны и начавшейся «холодной войны».

Библиография

Бабоглу 1974: Н. Бабоглу, Легенданын изи (Кишинев 1974).

Булгар 2003: С.С. Булгар, Гагаузские судьбы (Кишинёв 2003).

Иванова 2013: В.В. Иванова, Стратегии включения гагаузов в тюрко-турецкое культурное пространство (XX-XXI вв.). Радловский сборник: Научные исследования и музейные проекты МАЭ РАН в 2012 г. 2013, 263-267.

Заврак 2014: Н.Х. Заврак, С.С. Курогло, С.С. Булгар, Петр Заврак – возвращение легенды (Кишинев 2014).

Косиков 2014: Ж. Косиков, Имиграцията в Бразилия. Бесарабски българи и гагаузи (София 2014).

Курдогло 2012: К. Курдогло, Баурчи: очерки (Люди, события, документы) (Кишинев 2012).

Нягулов 2007: Б. Нягулов, Политика и идентичност: Румъния, Турция и гагаузите през 30-е г. на XX век. Исторически преглед 3-4, 2007, 253-271.

Парчевский 1936: К. Парчевский, Судьба русских крестьян в Бразилии. Новая заря 1, IV, 1936.

Покшишевский 1946: В.В. Покшишевский, В краю гагаузов. Вокруг света 5-6, 1946, 32-33.

Покровская 1997: Л.А. Покровская, Современный гагаузский язык (курс лекций) (Комрат 1997).

Сырф 2011: В. Сырф, Михаил Петрович Губоглу. Биобиблиографический очерк (к 100-летию со дня рождения). Buletin enciclopedic. Publicaţie de istoria ştiinţei şi studii enciclopedice 1, 2011, 87-102.

Acaroğlu 1967: M. Acaroğlu, Tanrıöver ve Gagauzlar. Türk Yurdu: Hamdullah Suphi Tanrıöver: Özel Sayı Şubat 6, 2, 1967, 80-82

Açıklamalı 1969: Açıklamalı, Türk halk müziği kitap ve makaleler. Bibliografiyası. Hazırlayan Veysel Arsrven. Milli eğitim basımevi (İstanbul 1969).

Anzerlioğlu 2006: Anzerlioğlu Y. Bükreş Büyükelçisi Hamdullah Suphi ve Gagauz Türkleri. Bilig 39 2006, 31-51.

Bercu 2006: O. Bercu, Învăţământul în mediul populaţiei găgăuze din Basarabia (1918-1940). Anuarul Institutului de cercetări interetnice VI, 2006, 70-73.

Bulgar 2000a: S. Bulgar, Dr. Özdemir Çobanoglu (Vasiliy Çebanov) (1915-2007). Sabaa yıldızı 13, 2000, 51-59.

Bulgar 2000б: S. Bulgar, Türkiyeye gelen 1934-1940-cı yıllarda gagauz üürenicileri. Sabaa yıldızı 13, 2000, 16-34.

Bulgar 2004: S. Bulgar, Veysel Arseven (Vasili Öküzçü) – kompozitor, muzikolog (1919-1977). Veysel Arseven (Vasili Öküzçü) 1919-1977. Bibliografisi makaleleri ve müzik eserleri. Türksoy (Ankara 2004), 1-28.

Bulgar 2008: S.S. Bulgar, İki Valkaneşlinin yaşama yolları. Sabaa yıldızı 43, 2008, 46-48.

Bulgar 2009: S. Bulgar, Braziliya gagauzları. Bir emigraţiyanın istoriyası 1925-1930 yy. Jurnal „Sabaa Yıldızı" 46, 2009, 8-9.

Bulgar 2010: S. Bulgar, Türk dili üüredicileri gagauz küülerindä Besarabiyada 1937-1946 yıllarında. Sabaa yıldızı 49, 2010, 38-47.

Campus 1980: E. Campus, Din politica externă a României, 1913-1947 (Bucureşti 1980).

Campus 1972: E. Campus, Înţelegerea Balcanica (Bucureşti 1972).

Ciachir 1981: N. Ciachir, Informaţii din arhivele româneşti despre Mustafa Kemal Atat**ü**rk. Revista de istorie 34, 6, 1981, 1135-1148.

Cocicov 2007: J. Cocicov, Imigração bulgaros e gagauzos bessarabianos "Romenos". Brazil, Uruguai (Ribeirã Preto 2007).

Çok sesli 1957: Çok sesli halk türküleri. Hazırlıyan Veysel Arseven (İstambul 1957) – Maarif basımevi.

Ekrem 1974: M.A. Ekrem, Atat**ü**rk în opinie publică românească. Revista de istorie 27, 4, 1974, 597-604.

Ekrem 1993: M.A. Ekrem, Relaţiile româno-turce între cele două războaie mondiale (1918-1944) (Bucureşti 1993).

Gagauz 2000: Gagauz yurdu'ndan anayurda... Mülakat: Dr. Metin Akar - Dr. Acar Sevim. Yesevi, 2000, 22-25.

Gagavuz kompozitörü 2004: Gagavuz kompozitörü müzikoloğu ve folklorcusu Veysel Arseven (Vasili Öküzçü) 1919-1977. Biyografisi, makaleleri ve müzik eserleri. Kitabı yayına hazırlayan Stepan Bulgar (Ankara 2004).

Genetic 1977: Genetic diversity in plants. Edited by Amir Muhammed, Rustem Aksel and R. C. von Borstel. International Symposium on Genetic Control of Diversity in Plants (1976: Lahore) (New York 1977).

Hablemitoğlu 1999: N. Hablemitoğlu, Kemal'in Öğretmenleri. Yeni Hayat, 1999.

Manuilă 1940: S. Manuilă, Studiu etnografic asupra populaţiei României (Bucureşti 1940).

Măcriş 2001: A. Măcriş, Găgăuzii. Opinii şi însemnări (Bucureşti 2001).

Măcriş 2005: A. Măcriş, Găgăuzii în diaspora şi la ei acasă (Bucureşti 2005).

Măcriş 2008: A. Măcriş, Găgăuzii (Bucureşti 2008).

Monitorul 1928: Monitorul Oficial, 15 mai, № 105 (Bucureşti 1928).

Nabi 1936: Y. Nabi, Türk gagauzlar. Balkanlar ve Türklük (Ankara 1936).

Nabi 1939a: Y. Nabi, Önsöz. Varlık 139, 15, 1939, 240-243.

Nabi 1939b: Y. Nabi, Türk Gagauzlar. Türk Birliği 34-38, 1939.

Omer 2014: M. Omer, Mesageri de bună convieţuire: Evoluţia presei turceşti din România (1888-1989). Analele Asociaţiei naţionale a tinerilor Istorici din Moldova. Revistă de istorie 11, 2014, 247-272.

Oprea 1964: I. Oprea, Nicolae Titulescu (Bucureşti 1964).

Prodan 1999a: D. Prodan, Preocupări de orientalistică-turcologie în România în perioada 1878–c. 1950. Consideraţii introductive. Acta Moldaviae Septentrionalis 1, 1999, 7-82.

Prodan 1999б: D. Prodan, Preocupări de orientalistică şi turcologie în România între Independenţă şi Marea Unire (1878–1918). Acta Moldaviae Septentrionalis 1, 1999, 83-178.

Serarslan 1995: H. Serarslan, Hamdullah Subhi Tanrıöver (Ankara 1995).

Yavuz 2010: N. Yavuz, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Gagavuzlar. Gazi Akademik Bakış 4, 7, 2010, 177-184.

Zavrak 1939a: P. Zavrak, Gagauzlar arasında kullanılan halk ilaçları. Halk Bilgisi Haberleri 89-90, 3-4, 1939, 111-112.

Zavrak 1939b: P. Zavrak, Gagauz bilmeyceleri. Varlık 140, 1, 1939, 278-280.

Zavrak 1939c: P. Zavrak, Gagauz türküleri. Varlık, 139. 15, 1939, 240-243.

Găgăuzii în contextul relaţiilor româno-turceşti în perioada anilor 1918-1940: istorie şi personalităţi

Rezumat

În prezentul articol se introduc pentru prima dată în circulaţia ştiinţifică documente necunoscute din arhivele din Turcia, România şi Republica Moldova privind „problema găgăuzilor” în contextul relaţiilor reciproce româno-turceşti. Autorii au acordat atenţie, în special, la domeniul învăţământului, unde cel mai mult a fost observată influenţa culturală şi ideologică turcă. Realizând politica răspândirii conştiinţei identitare turceşti printre găgăuzii din Basarabia, guvernul turc se baza, în special, pe intelectualii şi tinerii găgăuzi. În acest scop, în satele găgăuze se trimiteau învăţători turci: Zahit Mehmet Boztuna, Hasan Belal Kîlîci, Ahmet Mehmed, Sali Ismail, Osman Abdullah, Ali şi Bairam Kantarelli etc. Ei primeau autorizaţia corespunzătoare din partea Ministerului iluminării naţionale privind predarea limbii turce de două ori pe săptămână. Este cunoscut faptul că ei desfăşurau activitatea de instruire în satele găgăuze şi bulgaro-găgăuze: Comrat, Congaz, Cubei, Ceadîr-Lunga etc. Conform unor informaţii, activitatea acestor persoane era finanţată din bugetul turc, parţial din cel român. În acelaşi timp, la cel mai înalt nivel Guvernul turc stimula atragerea tinerilor găgăuzi în instituţiile de învăţământ medii, superioare şi speciale din Ankara şi Istanbul. În acest scop, studenţilor li se asigura cazarea în cămine, instruire în bază de buget şi plata burselor. În articol este apreciat rolul ambasadorului Turciei în România Hamdullah Subhi Tanriöver (1931-1944), care a iniţiat şi a desfăşurat munca de bază în organizarea predării limbii turce în satele cu populaţie găgăuză, asigurarea cu manuale, pregătirea profesorilor de limbă turcă.

Lista ilustraţiilor: (fotografii din arhiva personală a lui S.S. Bulgar)

Fig. 1. Ambasadorul Turciei în România în anii 1931-1944 Hamdullah Subhi Tanriöver.

Fig. 2. Învăţătorul de limbă turcă Osman Abdullah şi soţia sa Anastasia (Sakallî). Satul Cubei, anul 1940.

Fig. 3. Certificat de absolvire a şcolii primare, eliberat lui Doncev Simion, fiul lui Vasile (a.n. 1931) din satul Cîrlăneni, plasa Congaz, judeţul Cahul, semnat de directorul şcolii Ali Kantarelli (fostul învăţător de limbă turcă). 20.08.1946.

Fig. 4. Studenţi găgăuzi în timpul studiilor la şcoala pedagogică pentru băieţi. Istanbul, anul 1939.

Fig. 5. Studenţi găgăuzi cu profesorii în timpul studiilor la şcoala pedagogică pentru băieţi. Istanbul, anul 1939.

Fig. 6. Clădirea şcolii pedagogice pentru băieţi. Istanbul, anii ’30 ai sec. XX.

Fig. 7. Dormitorul şcolii pedagogice pentru băieţi. Istanbul, anii ’30 ai sec. XX.

Fig. 8. Studenţi găgăuzi în timpul studiilor la şcoala pedagogică pentru băieţi. Istanbul, anul 1938.

Fig. 9. Dispoziţia, semnată de preşedintele Turciei Kemal Atatürk, cu privire la admitere la studii în liceul Galatasaray. Istanbul, anul 1934.

Fig. 10. Clădirea liceului Galatasaray. Istanbul, anul 2014.

Fig. 11. Revista „VARLIK” (anul 1939, Nr. 139),]n care au fost tipărite operele folclorice, adunate de P. Zavrak în satele găgăuze din Basarabia.

Fig. 12. Fraţii Petru şi Dimitrie Zavrak (de la stânga spre dreapta). Turcia, anul 1941.

Fig. 13. Intelectuali din satul Vulcăneşti cu reprezentanţi ai autorităţilor româneşti, anul 1939. (Irina Bulgar se află în rândul doi, a treia din dreapta).

Fig. 14. Emin Mutaf (Gheorghe Mutaf), prorectorul Universităţii Egeea din oraşul Izmir, Turcia. Anii ‘60 ai secolului XX.

Fig. 15. Vasile Cebanov (Özdemir Ciobanoglu) în timpul studiilor în gimnaziul din Bolgrad (în centru, cu căciulă albă). Anul 1937.

Fig. 16. Vasile Cebanov (Özdemir Ciobanoglu).

Fig. 17. Scrisoarea lui Hamdullah Subhi Tanriöver către Özdemir Ciobanoglu (Vasile Cebanov), 28.04.1964.

Fig. 18. Certificat de învăţător, eliberat de Ministerul Culturii al Turciei lui Özdemir Ciobanoglu (Vasile Cebanov) în anul 1939.

Fig. 19. Muzicologul şi compozitorul Veisel Arseven (Vasile Öküzcü) cu familia. Ankara, Turcia, anii '60 ai sec. XX.

Fig. 20. Directorul interimar al liceului Galatasaray Ali Kaigî (Gheorghe Kaikî). Istanbul, anul 1965.

Fig. 21. Din dosarul personal al profesorului de limbă franceză Ali Kaigî (Gheorghii Kaikî) de la liceul Galatasaray. Istanbul, anul 1965.

Fig. 22. Documentul de imigrant, eliberat lui Mete Kargalîk (Dimitrie Kargalîk) în anul 1940 în Republica Turcia.

Fig. 23. Diploma de obţinere a gradului de ofiţer, eliberată lui Mete Kargalîk (Dimitrie Kargalîk) după finalizarea serviciului militar în armata turcă. Anul 1947.

The Gagauz in the context of the Romanian-Turkish relations in the period from 1918 to 1940: History and personalities

Abstract

The article first introduces unknown documents from the archives of Turkey, Romania and the Republic of Moldova related to the "Gagauz problem" in the context of the Romanian-Turkish relations. The authors have paid attention mainly on the education field, where Turkish cultural and ideological influence was the most noticeable. In the dissemination of the policy of the Turkish identity among the Gagauz in Bessarabia, Turkish government largely relied on Gagauz intellectuals and the youth. Therefore, Turkish teachers Zahit Mehmet Boztuna, Hasan Belal Kilic Ahmed Mehmed, Sali Ismail, Osman Abdullah, Ali and Bayram Cantarelli, and others were sent to Gagauz villages. They had an appropriate authorization from the Romanian Ministry of National Education to teach Turkish language for two hours a week and provided the training in the Gagauz and Bulgarian-Gagauz villages of Comrat, Congaz, Kubey, Chadir-Lunga, Congaz, etc. According to some reports, their activities were funded from the Turkish and partly from the Romanian budget. At the same time, the Turkish government encouraged Gagauz young people to enter secondary, high and specialized secondary schools in Ankara and Istanbul. Students were guaranteed a hostel, training for the budget account and scholarships. The article reflects a huge role of the Turkish Ambassador in Romania Hamdullah Subhi Tanriyover (1931-1944), who initiated and conducted most of the work on the organization of Turkish language teaching in Gagauz villages, provision of textbooks and teacher training.

List of the illustrations (photographs from St. S. Bulgar's personal archive):

Fig. 1. The Turkish Ambassador in Romania Hamdullah Subhi Tanriyover (1931-1944).

Fig. 2. Turkish teacher Osman Abdullah and his wife Anastasia (Sakally). Kubey village, 1940.

Fig. 3. School-leaving certificate of Semen Vasilyevich Donchev (born in 1931) from the village of Cîrlaneni, signed by the school director Ali Cantarell (former teacher of Turkish language). 20.08.1946.

Fig. 4. Gagauz students during studying in the Men's Teacher Training College. Istanbul, 1939.

Fig. 5. Gagauz students with the teachers during the studies in the Men's Teacher Training College. Istanbul, 1939.

Fig. 6. Building of a male school. Istanbul, 1930s.

Fig. 7. Sleeping quarters of a male school. Istanbul, 1930s.

Fig. 8. Gagauz students while studying in the Men's Teacher Training College. Istanbul, 1938.

Fig. 9. The order signed by the President of Turkey Atatürk: the admission to study at the Galatasaray High School. Istanbul, 1934.

Fig. 10. Building of the Galatasaray High School. Istanbul, 2014.

Fig. 11. Magazine "VARLIK" (1939, № 139), which published the works of folklore collected by P. Zavrak in Gagauz villages of Bessarabia.

Fig. 12. Brothers Pyotr and Dimitry Zavrak (left to right). Turkey, 1941.

Fig. 13. Intellectuals of Vulcaneşti village with representatives of the Romanian authorities in 1939 (Irina Bulgar stands in the second row, third from right).

Fig. 14. Emin Mutaf (George Mutafov), Vice President of the Aegean University in Izmir, Turkey. 1960s.

Fig. 15. Vasily Chebanov (Özdemir Chobanoglu) while studying in the Bolgrad Grammar School (in center, in a white hat). 1937.

Fig. 16. Vasily Chebanov (Özdemir Chobanoglu).

Fig. 17. Letter from Hamdullaha Subhi Tanryëver to Özdemir Chobanoglu (Vasily Chebanov). 04.28.1964.

Fig. 18. Teacher's Certificate issued to Özdemir Chobanoglu (Vasily Chebanov) by the Ministry of Culture of Turkey in 1939.

Fig. 19. Musicologist and composer Veysel Arseven (Vasily Ëkyuzchyu) with his family. Ankara, Turkey, 1960s.

Fig. 20. Director of the Galatasaray High School Ali Kaigy (George Kaikeyi). Istanbul, 1965.

Fig. 21. From the personal file of the French language teacher Ali Kaigy (George Kaikeyi), Galatasaray High School. Istanbul, 1965.

Fig. 22. Undocumented immigrants, issued to Mete Kargalyk (Dimitry Gargalic) in 1940 in the Republic of Turkey.

Fig. 23. Certificate of assigning an officer rank, issued to Mete Kargalyk (Dimitry Gargalic) after service in the Turkish army. 1947.

01.12.2014

Степан Булгар, Научно-исследовательский центр Гагаузии им. М.В. Маруневич, ул. Суворова, 55, MD-2012, Комрат, Республика Молдова.

Др. Иван Думиника, Институт культурного наследия, Академия наук Молдовы, бул. Штефан чел Маре, 1, MD-2012, Кишинев, Республика Молдова.

EVOLUȚIA DEMOGRAFICĂ ŞI SANITARĂ ÎN LOCALITATEA NISPORENI (1914-1940)

Ion Chirtoagă

În timpul Primului Război Mondial şi în perioada interbelică, evoluţia populaţiei localităţii Nisporeni avea loc în condiţii specifice pentru perioada respectivă din regiune. La finele Primului Război Mondial au apărut condiţii favorabile pentru ca Basarabia să se unească cu România, fapt care a favorizat dezvoltarea economică şi socială a populaţiei româneşti de la est de Prut, inclusiv din Nisporeni.

În cele ce urmează ne vom opri succint asupra evoluţiei populaţiei din Nisporeni (1914-1940) în timpul Primului Război Mondial şi a măsurilor luate de autorităţile române în domeniul sanitar, în localitate şi, parţial, în satele din plasa cu acelaşi nume în perioada interbelică.

Informaţii despre populaţia Nisporenilor se conţin în diferite statistici culese periodic de către autorităţile, mai întâi imperiale ruse, apoi române. În preajma Marii Uniri a fost întocmită o statistică, care ne poate servi ca punct de pornire în studierea chestiunii abordate în prezentul studiu. La începutul Primului Război Mondial, la Nisporeni locuiau 4531 persoane. În Nisporenii de Jos se aflau 2971 de oameni, inclusiv 2741 români basarabeni, 34 ruşi (inclusiv 6 lipoveni, adică reprezentanţi ai acestei etnii, credincioşi de rit vechi), 18 ucraineni şi 128 de alte naţionalităţi (ţigani, armeni ş.a.) În Nisporenii de Sus locuiau 1560 persoane, inclusiv 1498 români basarabeni şi 62 de evrei. Din punctul de vedere al apartenenţei de gen sursa menţionată ne permite să analizăm doar situaţia populaţiei româneşti, bărbaţii fiind mai numeroşi decât persoanele de gen feminin. În Nisporenii de Jos erau 1427 persoane de gen masculin şi 1314 – feminin. În Nisporenii de Sus locuiau 799 persoane de gen masculin şi 699 – feminin (Справочная книга 1915, 160).

În timpul războiului, o bună parte a persoanelor de gen masculin, aflate în floarea vârstei, au fost mobilizate pentru a fi trimişi în calitate de carne de tun pe numeroasele fronturi, unii dintre ei fiind măcelăriţi în luptele grele. Mai târziu a fost întocmită o listă de 52 de bărbaţi din Nisporeni, căzuţi pe fronturile Primului Război Mondial[1].

În urma acestor evenimente tragice, la Nisporeni, ca şi în alte localităţi din Basarabia şi din întreaga Europă, s-a produs un decalaj semnificativ între bărbaţii în floarea vârstei şi femeile în perioada de fertilitate optimă. S-a redus foarte mult numărul căsătoriilor şi, bineînţeles, a natalităţii. În atare condiţii nefavorabile de reducere a numărului naşterilor, sporeşte rata mortalităţii, depăşind-o, într-o oarecare măsură, pe cea a natalităţii. În urma acestor evoluţii în condiţiile de creştere a populaţiei are loc o anumită reducere a numărului locuitorilor din Nisporeni.

Spre finele conflagraţiei mondiale, situaţia demografică a localităţii a început să se amelioreze puţin. În 1917, de pe câmpul de luptă au început să revină la baştină majoritatea celor care mai rămăsese în viaţă. A început să crească numărul căsătoriilor şi, desigur, a natalităţii. Drept dovadă serveşte faptul că în 1919, în plasa vecină Zberoaia au decedat 262 de persoane, însă s-au născut 388 de copii[2].

Totuşi, situaţia demografică din Nisporeni ca şi din Basarabia şi din alte regiuni ale bătrânului continent european, continua să fie complicată ca urmare a războiului care se încheiase recent. Către anul 1918 starea sanitară a satelor din spaţiul românesc, inclusiv din Basarabia, era precară. După cum menţiona Nicolae Iorga, „medicina a plecat de la domni, a trecut pe la boieri, fără a fi ajuns încă la ţărani...” Pe parcursul Primului Război Mondial nivelul sanitar al populaţiei regiunii dintre Prut şi Nistru s-a redus foarte mult. Ca şi în alte războaie, în timpul conflagraţiei mondiale, în Basarabia au avut loc numeroase deplasări şi concentrări de trupe imperiale, care au provocat o extindere a bolilor virale în rândul populaţiei locale

[1] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 1260, f. 72 verso-73.
[2] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 2370, f. 195.

– febrei tifoide, tifosului exantematic, variolei ș.a. Serviciile sanitare ruseşti erau neputincioase în faţa unui şir de epidemii, care periodic făceau ravagii în rândurile armatei şi populaţiei civile.

După Unirea politică, serviciile sanitare locale au fost subordonate Inspectoratului Sanitar din Basarabia, care au desfăşurat o muncă amplă şi intensivă de contracarare a bolilor virale. Chiar de la începutul activităţii sale, Comisariatul Basarabiei a acordat o atenţie specială ameliorării situaţiei epidemiologice din regiune. Deja la 7 iunie 1918 el a emis o ordonanţă referitoare la serviciul medical de la est de Prut: „Văzând starea sanitară rea din Basarabia şi că tifosul exantematic continuă a fi foarte intens, (ordon - *n.n.*) ca toţi medicii" să se prezinte la datorie. Iar la 10 iulie A. Văitoianu a ordonat ca să fie vaccinată populaţia în vederea protejării ei de holeră, care făcea ravagii în regiunile vecine ale Ucrainei. În această perioadă se extindea în toată Europa epidemia de gripă spaniolă, care la finele Primului Război Mondial şi în perioada imediat următoare a dus la cimitir câteva milioane de oameni de pe bătrânul continent. Deja la 1 octombrie 1918 campania de jandarmi din judeţul Chişinău raporta prefecturii acestuia că aproape toate satele erau contaminate cu epidemia de gripă spaniolă. Se întâlneau multe cazuri mortale. În acest sens, căpitanul Gorescu preciza că inspectoratul sanitar nu întreprindea măsurile necesare pentru combaterea acestei maladii periculoase. Şi spitalele din Basarabia se confruntau cu insuficienţa de medici calificaţi, medicamente, combustibil, mijloace financiare ș.a.

Situaţia sanitară constituia o îngrijorare de prim rang şi autorităţilor locale din plasa Nisporeni. La 10 ianuarie 1919 subprefectul plasei Th. Ionescu-Dore raporta prefecturii că în primele luni ale anului precedent au decedat mulţi oameni din cauza că starea sanitară a plasei lăsa mult de dorit. Printre măsurile profilactice îndreptate direct împotriva bolilor virale subprefectul considera sporirea numărului medicilor şi văruirea caselor. În acest scop, propunea prefecturii să se dea „cooperativelor var pe care locuitorii să-şi poată vărui casele ştiindu-se că aceasta este numai pentru a se înlătura bolile ce eventual ar putea aduce infecţii, glodul de pe drumurile satului. Însă cum prin aceste părţi bântuie tifosul exantematic şi cum aici sunt cazuri destul de numeroase ca să ne îngrijoreze pe toţi, singurul mijloc este de a mări personalul medical pentru ca să poată la nevoie să dea ajutorul necesar"[3].

O piedică serioasă în activitatea sistemului medical de pe teritoriul plasei Nisporeni o constituiau drumurile proaste, care primăvara şi toamna, când avea loc desfundarea lor din cauza ploilor şi a zăpezii topite, deveneau impracticabile. În acest sens relata şi subprefectul plasei: „...Din cauza drumurilor, care sunt aproape impracticabile... este aproape imposibil unui singur medic să se poată deplasa la bolnavi, mai ales, că în grija sa (se afla - *n.n.*) şi un spital din Nisporeni"[4].

O altă rezervă în combaterea bolilor infecţioase o constituia menţinerea curăţeniei în gospodării: „Cum toate bolile se propagă foarte uşor atunci când nu se găseşte curăţenie într-o gospodărie şi când soarele nu intră în case, una din grijile cele mai mari ale autorităţilor noastre este de a arăta oamenilor acest rău, făcând pe cât se poate de dat, în special, pentru fiecare gospodărie şi dacă nu prin sfaturi da chiar şi prin amenzi să facem ca fiecare sătean să aibă curăţenie în casă..."[5]. De asemenea, se cerea ca să se facă curăţenie şi prin curţile oamenilor, deoarece „în unele gospodării sunt grămezi de 2-3 ani şi, mai ales, să aibă fântâni făcând o groapă cât de adâncă şi care să se dezinfecteze cât mai des cu apă şi var"[6]. Cu alte cuvinte, plecarea pe front a unui mare număr de bărbaţi a lăsat un şir de familii fără braţe de muncă eficiente. Din această cauză, multe gospodării, rămase fără braţe de muncă bărbătească, s-au adunat grămezi de gunoi de grajd, care constituia o condiţie propice pentru izbucnirea şi propagarea unor boli infecţioase.

O problemă mai veche a Basarabiei o constituia şi lipsa unor cimitire pentru animalele domestice, aşa cum erau în unele ţări europene avansate. „O altă cauză de infecţie, relatează subprefectul, mai este lipsa unor cimitire pentru vite, care mai mor de boli contagioase pentru oameni. Cadavrul este aruncat pe câmp după ce proprietarul vitei moarte de această boală a avut grijă de a-i lua pielea atât de scumpă aci..."[7]. În continuare Th. Ionescu-Dore relata că de la încălţămintea de piele a unui animal domestic contaminat cu o boală virală se îmbolnăveau mai mulţi oameni, propunând ca în

[3] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 25, f. 21 verso.
[4] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 25, f. 21 verso.
[5] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 25, f. 21 verso.
[6] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 25, f. 21 verso.
[7] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 25, f. 21 verso.

fiecare comună să fie inaugurat câte un cimitir de animale moarte. Oficialul mai opina că urma „a se mări personalul medical al agenţilor medicali şi, mai ales, a se da medicamente pe la familii şi spitale care aici din cauza insuficienţei de alimentaţie organismul oamenilor fiind foarte slăbit, orice boală cât de uşoară în alte timpuri aici face ravagii printre ei”[8].

După cum se vede, o altă cauză a creşterii mortalităţii în rândurile populaţiei locale o constituia insuficienţa şi calitatea proastă a alimentelor utilizate de populaţia locală: „Alimentaţia este cât se poate de rea şi de insuficientă, aşa că s-a ajuns un pud de păpuşoi la 35 ruble, iar un pud de grâu – la 85. Din cauza însă că mai fiecare sătean are anemie, cel puţin, 1000 de ruble ar da şi aceste preţuri fabuloase însă nu se găsesc cu foarte mare greutate şi de aici a venit intervenţia mea pentru a se da voie locuitorilor să-şi aducă pâinea din alte judeţe”[9]. Nu trebuie de uitat nici faptul că la finele Primului Război Mondial, în mai multe ţări beligerante, inclusiv în România, se promova o politică de limitare a comerţului cu pâine pentru a nu periclita aprovizionarea populaţiei urbane şi trupele militare cu acest produs foarte necesar.

De asemenea, administraţia era îngrijorată de calitatea proastă a alimentelor: „Ceea ce este grav însă e faptul că păpuşoii sunt stricaţi, mucegăiţi şi din cauza scumpetei oamenii îl mănâncă aşa ceea ce se ştie că dă naştere la o boală atât de gravă „pelagra”, care duce întotdeauna la nebunie”[10]. În continuare, Th. Ionescu-Dore raporta despre măsurile pe care el le întreprindea în vederea ameliorării situaţiei create: „Singura măsură ce se impune este de a aduce din localităţile unde s-a făcut pâine pentru locuitori care să se distribuie prin ordine. Tuturor morarilor ce iau vamă pentru morărit ca să dea tot ce va face ca vamă locuitorilor satului în maximum 20 ruble pudul de păpuşoi”[11]. În continuare, oficialul român a apelat la conştiinţa cetăţenească a sătenilor, pentru ca cei mai bogaţi să facă anumite sacrificii în vederea salvării de la înfometare a unor oameni, lipsiţi de alimente.

În aceeaşi zi, subprefectul Th. Ionescu-Dore relata prefecturii şi despre situaţia din localitatea Nisporeni: „Tifosul exantematic, în ultimul timp, luând proporţii îngrijorătoare în comuna Nisporeni astfel că la începutul lunii ianuarie se găseau numai în spitalul din localitate 11 bolnavi afară de alte multe cazuri nedeclarate, este aproape imposibil medicului circumscripţiei M.D. Blanc de a-şi face datoria aşa cum cer împrejurările de azi. Din cauza drumurilor... (medicul se ocupă, în principal, cu îngrijirea bolnavilor din spital – *n.n.*). Pentru combaterea acestei boli care aici în Basarabia este epidemică şi deci trebuie a se lua măsuri foarte aspre. Este absolută nevoia de a se numi încă un medic la spitalul din Nisporeni cum şi un agent sanitar care, împreună cu personalul existent al spitalului, va putea face ca bolile să nu se mai propage şi prin satele vecine”[12].

Situaţia continua a fi complicată şi în săptămânile următoare. La 9 februarie 1919 subprefectul raporta prefecturii: „Cum că pe zi ce trece tifosul exantematic face victime noi... pe care din cauza insuficienţa personalului medical, lipsei de medicamente, impracticabilitatea drumurilor şi altele face imposibilă nu numai distrugerea focarelor dar chiar contaminarea celorlalţi. Şi pentru a vă arăta mai bine mortalitatea numai în comuna Nisporeni în anul 1918 au murit 110 oameni cu toate ravagiile ce a făcut spanca (gripa spaniolă - *n.n.*), iar în luna ianuarie 1919 până la (data de 29 - *n.n.*) au murit 30 de oameni din care majoritatea de tifos exantematic”[13].

Oficialul cerea subalternilor, în primul rând, medicilor să întreprindă măsuri energice pentru ameliorarea situaţiei sanitare din comuna Nisporeni: „Faţă de această stare îngrijorătoare pentru populaţie am convocat la subprefectură în ziua de 28 ianuarie curent pe doctorul spitalului şi şefii diferitor autorităţi locale, când am luat mai multe măsuri pentru combaterea acestei epidemii. Iar în ceea ce priveşte dezinfectarea celora cu care bolnavul a venit în contact dl doctor Blanc ne-a declarat că etuva spitalului este stricată şi trebuie a fi schimbată la Chişinău cu alt mai bună”[14]. În ziua de 9 ianuarie 1919, în spitalul din Nisporeni erau 24 de bolnavi din localitate, încă 20 suferinzi mai fiind la domiciliu[15]. Pe lângă bolnavii din spital medicul urma să aibă grijă şi de cei, care rămâneau la domiciliu.

[8] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 25, f. 22.
[9] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 25, f. 22.
[10] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 25, f. 22.
[11] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 25, f. 22.
[12] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 25, f. 23-23 verso.
[13] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 25, f. 83.
[14] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 25, f. 83.
[15] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 25, f. 83 verso.

Conform aceloraşi date statistice, culese de autorităţile locale în primele 4 luni ale anului 1918, în comuna Nisporeni au decedat 60 de persoane. În primele 4 luni ale anului 1919, în aceeaşi comună au decedat 135 persoane. Cele mai multe au fost în lunile februarie (34) şi martie (36). Odată cu venirea primăverii, mortalitatea a început să se reducă. În luna aprilie 1919, în comuna Nisporeni au decedat 26 persoane, cu 10 mai puţin decât în martie (36). Cu încălzirea timpului, cazurile de îmbolnăvire a oamenilor cu boli infecţioase deveneau tot mai rare.

Lupta cu bolile contagioase nu contenea nici vara. La 4 iunie 1919 Th. Ionescu-Dore comunica prefecturii Chişinău că starea sanitară din plasa Nisporeni continua să lase mult de dorit: „Pe de o parte, insuficienţa personalului medical, iar pe de alta, încăpăţinarea ţăranilor face ca tifosul exantematic în loc să descrească, din contra, face ravagii înspăimântătoare...Măsurile de îndreptare în limitele puterii noastre de azi sunt acelea pe care le-am arătat (în rapoartele anterioare - *n.n.*). Faţă de numărul mare al bolnavilor din aceeaşi gospodărie am hotărât înfiinţarea unui spital de izolare în care scop am rechiziţionat paturi, rufărie pentru 35 persoane. Însă, pe de o parte, lipsa de familii pentru chiria localului şi pentru plata personalului necesar, iar pe de altă parte, lipsa personalului medical ne-au împiedicat de a face acest spital de izolare. Desigur, se ştie dle prefect, că la spitalul Nisporeni este un singur doctor şi un felcer, care de abia poate face faţă cerinţelor spitalului faţă de numărul mare al bolnavilor. În luna lui martie au fost (30 bolnavi) necum se mai poată vizita bolnavi aiurea. De aceea credem că este de absolută nevoie numirea unui medic de plasă cum şi a doi agenţi sanitari în această regiune”[16].

Peste o oarecare perioadă de timp, Th. Ionescu-Dore menţiona că din cauza insuficienţei financiare în domeniul sănătăţii lucrurile se mişcau mai încet decât era nevoie. La 7 august 1919 el relata despre starea sanitară din plasă că „lasă mult de dorit şi ce este mai îngrijorător este faptul că a trecut timpul favorabil pentru o dezinfectare generală a locuitorilor satelor şi din lipsă de personal medical ca şi de medicamente nu s-a luat nici o măsură ca astfel la iarnă (să fie) feriţi de acest flagel (tifos exantematic - *n.n.*). Cu modestele noastre mijloace şi cu puterile noastre am făcut, dle prefect, în com(una) Nisporeni... o baie populară...”[17]. În continuare subprefectul relata că în comună se afla şi un cuptor de deparazitare, însă nu putea fi utilizat din lipsa unui specialist, care să-l pună în funcţiune.

În urma măsurilor întreprinse de autorităţile române, treptat, starea sanitară din plasa Nisporeni şi din alte subdiviziuni din regiune se ameliora. Este evident faptul că în urma acestor măsuri energice ale autorităţilor locale, în 1919 numărul cazurilor de boli infecţioase s-a redus substanţial. Doar în luna ianuarie 1920 apăruse unele cazuri izolate de tifos exantematic. În scopul de a preveni o nouă epidemie de boli infecţioase autorităţile au interzis locuitorilor ca ei să vină în biserică cu mortul şi pomenirea lui. În 18 aprilie 1920 subprefectura plasei Nisporeni raporta că starea sanitară deja se ameliorase faţă de luna precedentă. În 1921-1922 starea epidemiologică din plasă se ameliorase substanţial. Drept dovadă serveşte raportul subprefecturii Nisporeni din noiembrie 1922 adresat prefecturii că în plasă starea sanitară era foarte bună. Pe parcursul lunii noiembrie, când fusese întocmit raportul, în plasă nu fusese înregistrat nici un caz de boală molipsitoare.

La combaterea extinderii bolilor infecţioase un rol important îl jucau instanţele medicale. În perioada interbelică, în Basarabia a sporit considerabil numărul dispensarelor, spitalelor şi centrelor de deparazitare. Instituţiile de ocrotire a sănătăţii se aflau, cu prioritate, în centrele administrative respective. Bineînţeles, atare organe se aflau şi în Nisporeni, unde îşi avea sediul subprefectura (numită ulterior pretură) plasei cu acelaşi nume. În 1923, în localitatea menţionată se afla medicul de plasă, o moaşă de circumscripţie, un spital de stat şi o farmacie (Dicţionarul 1923, 266-267). În acelaşi an au fost înregistraţi medicul Efimie Blanc şi farmacista Blanc Valman Lea (Anuarul 1924, 112). În 1925-1926 pe post de moaşă activau Maria Derevici, Valentina Petraşcu şi Elena Radzivil (Anuarul 1926, 2358). În perioada interbelică un spital se afla şi la Boldureşti, care o anumită perioadă de timp a fost şi centru de plasă.

Primul Război Mondial a lăsat urme adânci în rândul populaţiei Basarabiei. În 1920 au fost întocmite tablouri cu numele invalizilor, ale văduvelor de război şi ale orfanilor. În satul Nisporeni au fost înregistraţi 11 invalizi de război: Simion

[16] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 25, f. 96 verso.

[17] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 25, f. 115 verso.

Gh. Adam, Toader Ion Ţugulea, Simion Isac Guidea, Sofronie Gh. Robu, Constantin Nicolaev, Ion Gh. Ulinici, Dumitru Ion Bâtcă, Toader Meşcoi, Chiril Ion Crudu, Gheorghe Şt. Condurache. Tot atunci au fost înregistrate 25 văduve de război: Paraschiva Tofan, Irina Cataraga, Ioana Caragia, Paraschiva Crudu, Paraschiva Ciochină, Eftenia Grosu, Anastasia Gribcu, Elena Bâtcă, Anisia Cucina (probabil, Ciochină), Irina Răileanu, Seiga Bolt, Hantea Sraibman, Ecaterina Crudu, Tudora Fărâmă, Paraschiva Beleiu, Maria Talpă, Nastasia Tulbure, Anica Cârlig, Ioana Adam, Paraschiva Musteaţă, Maria Munteanu, Aftenia Cheibaş, Ioana Ulinici, Anica Fărâmă Şchiopu[18].

În altă listă, mai completă, a fost înregistrat un număr de două ori mai mare decât în prima: Nadejda Munteanu, Alexandra Furtună, Anastasia Canuda, Ioana Pahomea, Daria Triboi, Paraschiva Tofan, Anica Bolun, Vasilca Gorobceanu, Irina Cataraga, Anica Oghina, Ecaterina Triboi, Elena Sârbu, Melania Robu, Elena Profirie, Ioana Caragia, Paraschiva Ciochină, Paraschiva Crudu, Aftenia Grosu, Ioana Lazăr, Anastasia Gribcu, Anica Fărâmă, Varvara Şchiopu, Alexandra Vidraşcu, Elena Bâtcă, Zinovia Tabără, Anica Ciochină, Irina Răileanu, Feiga Volf, Maria Oghină, Ecaterina Crudu, Tudora Fărâmă, Paraschiva Bobeică, Maria Talpă, Zinovia Tulbure, Anica Cârlig, Ioana Adam, Sofia Zubcu, Efimia Tulbure, Vasilisa Cârlig, C. Musteaţă, Maria Munteanu, Efimia Cheibaş, Eudochia Serafimovici, Anica Cebotari, Ioana Ulinici, Irina Bâtcă, Maria Basaova[19].

În acelaşi an au fost înregistraţi şi trei orfani de război: Mihail Caragia, Ion Munteanu şi Vasile Guidea[20]. Bineînţeles, orfani de război la Nisporeni erau cu mult mai mulţi. Aici e vorba de acele persoane care au rămas orfani nu numai de tată căzut în război, ci şi de mamă decedată acasă, dar tot din cauza greutăţilor insuportabile prin care au trecut femeile cu gospodării ţărăneşti, rămase fără mână de bărbat.

Uneori medicul era nevoit să contribuie la rezolvarea anumitor chestiuni delicate, prin eliberarea certificatului referitor la starea sănătăţii unor persoane cu anumită funcţie. Spre exemplu, într-un certificat medical se menţiona: „Subsemnatul Efim Blanc, medicul spitalului Nisporeni-Rişinari, certific prin aceasta că examinând în ziua de 27 octombrie pe ajutorul de primar din com(una) Nisporeni, Vasile Zugravu, am constatat că dânsul suferă de miocardită, din care cauză nu e în stare a-şi îndeplini cumsecade serviciul funcţiunii sale, deoarece-l împiedică a face eforturi fizice impuse de serviciul datoriei sale”[21]. Bineînţeles, asemenea documente creau o bază legală de concediere a unui funcţionar într-o ţară democratică, în care se respectau interesele statului, dar şi ale cetăţeanului.

După o anumită perioadă de timp au început să fie luate în consideraţie şi nevoile celor care au suferit de pe urmele Primului Război Mondial. La 15 noiembrie 1921 subprefectura plasei Nisporeni raporta prefecturii judeţului Chişinău: „În urma războiului pentru întregirea neamului au rămas atâţia orfani şi văduve de război fără încă un ajutor din partea statului timp de aproape 3 ani. În toamna aceasta s-a luat dispoziţiunea şi un delegat al cercului de recrutare Chişinău... a venit pentru a lucra împreună cu notarii toate actele de pensie...”[22].

Se ameliora şi starea sanitară în Nisporeni. La 14 noiembrie 1921 subprefectura plasei raporta nu fără o anumită doză de satisfacţie: „Starea sanitară umană este foarte bună şi în cursul lunii nu s-a declarat nici o epidemie de boli infecţioase”[23]. Starea sanitară bună în comună a fost menţionată şi în raportul lui Alexandru Cijevschi, ajutor de subprefect al plasei Nisporeni din 11 noiembrie 1922[24]. Aceasta se datora şi faptului că autorităţile locale, inclusiv cele sanitare, întreprinzând măsuri energice, au reuşit să potolească epidemiile din teritoriu. La 7 februarie 1923 subprefectura raporta că în localităţile plasei Nisporeni „starea sanitară umană este bună afară de câteva cazuri de tifos exantematic ce au fost raportate la timp. Măsurile cele mai drastice s-au luat pentru evacuarea bolnavilor şi dezinfectarea locuitorilor”[25].

În 1923, în satul Nisporeni au fost înregistrate 1375 de menaje (curţi, gospodării) şi 1335 clădiri locuite. Mai erau încă 78 clădiri nelocuite. În sat trăiau 5253, inclusiv 2695 persoane masculine şi 2558 feminine (Dicţionarul 1923, 268). În pofida faptului că o parte din bărbaţi a căzut pe frontu-

[18] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 70, f. 11 verso.
[19] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 70, f. 89 verso.
[20] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 70, f. 11 verso.
[21] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 93, f. 45.
[22] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 93, f. 96 verso.
[23] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 155, f. 5, 5 verso.
[24] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 155, f. 44.
[25] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 209, f. 15 verso.

rile Primului Război Mondial, numărul bărbaţilor continua să-l depăşească pe cel al femeilor.

Starea epidemiologică şi epizootică din Nisporeni şi în alte comune din plasă era satisfăcătoare. La 7 octombrie 1924 subprefectul Ion Dănilă relata că starea sanitară umană şi veterinară era satisfăcătoare, nu bântuia nici o epidemie şi nici o epizootie. Ion Dănilă a atras atenţia primarului ca să întreprindă măsuri „ca toţi locuitorii din comună să cureţe ogrăzile şi drumurile de gunoaie şi murdărie pentru a preveni bolile molipsitoare care mai întotdeauna îşi au focarele în aceste depozite de gunoaie şi murdărie... Fântânile vor fi văruite şi presărate cu nisip”[26]. La 4 februarie 1925 subprefectura raporta instanţelor superioare: „Starea sanitară generală a populaţiei şi starea generală veterinară a animalelor este satisfăcătoare, afară de comuna Vărzăreşti, unde s-au constatat cinci cazuri de tifos exantematic. S-a(u) luat măsuri... de medicul respectiv pentru internarea bolnavilor în spital şi dezinfectarea locuinţelor acelor bolnavi”[27]. La 25 martie cazuri de tifos exantematic au mai fost înregistrate la Grozeşti şi Vărzăreşti. La 7 aprilie au fost semnalate cazuri de febră tifoidă în Zberoaia şi Măcăreşti[28]. În urma măsurilor întreprinse, boala nu s-a extins în comuna Nisporeni, unde se afla târgul săptămânal şi alte instituţii administrative, economice de circumscripţie prin intermediul cărora putea să se propage această boală periculoasă din punct de vedere epidemiologic, deşi pe ici, pe acolo după cum s-a menţionat anterior mai apăreau cazuri de boală virală. Cazuri de apariţie a unor boli infecţioase se vor repeta, însă, depistate la timp, ele nu duceau spre extinderea unor epidemii cu urmări grave pentru creşterea populaţiei locale.

Cu încălzirea timpului de primăvară se intensificau nu numai lucrările de însămânţare pe câmpiile ţării. Se cerea o curăţenie generală în comună pentru a preveni apariţia unor noi boli virale, primarul fiind preîntâmpinat de superiori, „însărcinat de a lua imediat măsuri să fie curăţite toate străzile şi curţile prin... (toate mijloacele pe - *n.n.*) care le găseşte de cuviinţă”[29], relata Mihail Crăciunescu la 12 aprilie 1925. Însă în continuare subprefectul menţiona că, potrivit reclamaţiilor medicului locuitorii nu se prea grăbeau să-şi facă vaccinele şi M. Crăciunescu cerea primarului să dea ordin ca la „13 aprilie să se prezinte femeile şi copiii din Nisporenii de Jos la spitalul... (din localitate - *n.n.*) pentru această vaccinare şi pe ziua de 15 aprilie – locuitoarele din Nisporenii de Sus la şcoala nr. 3. Şeful de post trebuie să fie încunoştinţat pentru a da concursul necesar”[30].

În primăvara anului 1927, în comuna Nisporeni au apărut unele cazuri de boli infecţioase, care au pus în alertă pe medicii şi autorităţile din plasă şi judeţ. La 18 aprilie 1927 medicul primar al judeţului Lăpuşna, Erosi Alexandru, a întocmit un proces-verbal, în care se menţiona că de la 29 martie când a vizitat comuna Nisporeni, mai apăruse în localitatea cu acelaşi nume 7 cazuri de tifos exantematic. La casele acestora urmau să fie puse strajă până la deparazitarea lor completă. Pentru deparazitarea gospodăriilor urma să fie tunşi şi unşi cu un amestec de ulei, târgul săptămânal se închidea, străzile se curăţeau de gunoaie, casele se văruiau[31]. Toate măsurile amintite aveau menirea să pună capăt acestei maladii foarte periculoase, care ameninţa să se extindă şi alte comune.

La 6 mai 1927 comuna a fost inspectată de medicul circumscripţiei VIII Nisporeni, relatând că la 2 mai au mai apărut încă două cazuri de tifos exantematic (Maria Ciochină de 23 ani şi Anton Ciochină de 17 ani), bolnavii fiind internaţi în spital, iar în casa lor s-a făcut deparazitare şi dezinfectare cu sulfură. În primele zile ale lunii mai, în comună s-au născut trei copii şi a decedat o persoană, mişcarea naturală a populaţiei fiind pozitivă. Au fost curăţite străzile, oamenilor li s-a explicat cum să se comporte în situaţia dată. La porţile oamenilor bolnavi au fost puse table cu inscripţia: „Nu intra!” În urma măsurilor întreprinse de personalul medical şi autorităţile locale epidemia era deja în descreştere. Se putea de purces la redeschiderea târgului săptămânal din Nisporeni[32], activitatea lui fiind sistată, anume, pentru a proteja locuitorii de la extinderea bolii infecţioase în timpul efectuării operaţiilor comerciale şi a creării unor aglomeraţii de oameni.

Autorităţile aveau grijă ca în localitate să fie utilizată apa doar din fântânile autorizate de o comisie specială, care urma să activeze în folosul populaţiei. La 1 iunie 1926, Gheorghe Piţigoi relata într-un

[26] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 258, f. 19-19 verso.
[27] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 320, f. 170.
[28] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 364, f. 46, 125.
[29] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 320, f. 270.
[30] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 320, f. 270.
[31] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 638, f. 74-74 verso.
[32] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 638, f. 7-7 verso.

proces-verbal întocmit în prezenţa autorităţilor comunale: „Comisiunea pentru alimentarea cu apă a comunei nu a ţinut nici o şedinţă de la înfiinţarea ei. Se atrage atenţia autorităţilor comunale a nu se mai construi în viitor nici o fântână fără autorizaţia dată de această comisiune”[33]. Iar la 15 iunie 1927 pretorul Gheorghe Piţigoi cerea primarului ca „toţi locuitorii să-şi văruiască casa şi să-şi cureţe curţile de gunoi”[34]. La 13 septembrie Gheorghe Piţigoi menţiona cu satisfacţie că „higiena şi salubritatea publică este bună. Străzile sunt curate şi în jurul fântânilor s-a pus nisip. Starea sanitară umană şi veterinară este bună”[35]. Însă cu răcirea timpului apăreau şi cazuri sporadice de boli virale. La decembrie 1927 pretorul menţiona că „printre locuitori sunt cazuri de febră tifoidă. Bolnavii sunt internaţi în spitalul din localitate. S-a luat măsuri de combaterea epidemiei”[36]. În urma acestor măsuri energice ale medicului susţinut de şeful de post bolnavii de febră tifoidă s-au însănătoşit şi deja la 21 ianuarie 1928 n-a fost înregistrat nici un caz de boală infecţioasă[37]. Totuşi, autorităţile nu se mulţumeau cu rezultatele obţinute pledând pentru o curăţenie totală. La 4 octombrie 1928 pretorul Gheorghe Piţigoi a cerut primarului să întreprindă măsuri urgente în vedere curăţirii drumurilor şi curţilor de gunoaie[38].

N-au fost depistate cazuri de boli infecţioase nici de către Ioan Nicicov, prim-pretor al plasei Nisporeni, care a vizitat comuna cu acelaşi nume la 16 ianuarie 1930 şi a relatat următoarele: „Epidemii, epizootii sau boli infecţioase nu sunt în prezent. Satul este destul de curat”[39]. Însă apăruse o problemă referitoare la curăţenia din târgul săptămânal, despre care acelaşi prim-pretor Nicicov relata: „Târgul săptămânal însă nu este îngrijit de loc cu toate că noi am dat ordin încă prin aprilie ca să se cureţe târgul tot în aceeaşi zi după ce se termină iarmarocul şi gunoiul adunat să se ardă, deoarece conţine diferite bacterii aduse cu nutreţul scuturat adus din diferite localităţi”[40]. Măsurile erau binevenite deoarece, anume, prin intermediul târgului, unde se aduna o mulţime de oameni şi animale domestice puteau apărea epidemii şi epizootii, care uneori afectau grav sănătatea oamenilor şi vitelor.

Se întreprindeau măsuri în vederea inaugurării şi funcţionării corecte a cimitirelor de animale ca acestea să nu devină focare de boli molipsitoare. La 11 noiembrie 1928 medicul veterinar al ocolului 3 Nisporeni, inspectând comuna cu acelaşi nume, „a constatat că cimitirul de animale nu este împrejmuit nici cu şanţ, nici cu gard, situat lângă drumul public, păscând prin el vitele”[41]. În continuare, în raportul şefului biroului judeţean către prefectură din 21 noiembrie 1928 se menţionau prevederile regulamentului respectiv că „cimitirul trebuie să fie depărtat de locuinţe, drumuri publice, fântâni, izvoare de apă, de locuri de păşune şi de ape curgătoare...limitările trebuie să fie îngrădite, în special, cu gard viu, astfel ca dezgroparea cadavrelor de către câini şi fiare sălbatice să nu se poată face”[42]. Responsabil pentru respectarea prevederilor regulamentului era primarul. Au urmat stricte dispoziţiuni pentru ca cimitirul, care era amenajat în vederea protejării populaţiei de a nu fi contaminată cu boli infecţioase să nu se transforme într-un focar de infecţie.

Şi Dumitru Zugravu, pretorul ţinutului Herţa, care provizoriu exercita funcţia de şef la plasei Nisporeni, relata la 19 noiembrie 1929 că în localitatea de reşedinţă a preturii „starea sanitară (era - *n.n.*) satisfăcătoare. Medicul primar din judeţ (Lăpuşna care - *n.n.*) a vizitat comuna la 24 iulie 1929”[43]. Această constatare a unei persoane venite dintr-o parte demonstrează că situaţia sanitară din localitate era, cu adevărat, satisfăcătoare.

Pe parcursul anului următor autorităţile locale au întreprins măsuri energice pentru a menţine situaţia sanitară într-o stare bună. La 27 octombrie 1929 comuna a fost vizitată de către I. Ţosuiant, medic-veterinar al circumscripţiei Hânceşti (suplinitoare a circumscipţiei Nisporeni), unde a inspectat „magazinele de mezeluri şi brânzeturi, conserve de carne şi peşte, ouă şi alte produse de origine animalieră şi toate am găsit bine şi în regulă”[44].

Uneori, pe timp de iarnă, în comuna Nisporeni mai apăreau cazuri de tifos exantematic, punând în alertă autorităţile locale şi personalul medi-

[33] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 319, f. 248.
[34] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 633, f. 31 verso.
[35] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 638, f. 45.
[36] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 638, f. 143 verso.
[37] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 758, f. 18.
[38] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 758, f. 326.
[39] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 640, f. 245.
[40] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 640, f. 345.
[41] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 465, f. 157.
[42] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 465, f. 157.
[43] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 465, f. 281.
[44] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 979, f. 236.

cal pentru a nu admite extinderea acestei boli în mediul populaţiei. Spre exemplu, la 21 ianuarie 1930, în comună a apărut primul caz de tifos exantematic din iarna respectivă. Apoi, a mai apărut câteva cazuri, ultimul fiind înregistrat la 1 aprilie. Cei 12 bolnavi s-au însănătoşit. Au fost efectuate operaţii de deparazitare ale caselor bolnavilor. La 15 aprilie 1930 medicul circumscripţiei Nisporeni, inspectând comuna, n-a mai descoperit nici un caz nou de bolnavi de tifos exantematic. Printre elevi, de asemenea, nu s-au găsit bolnavi. Vizitând băcăniile şi cârciumile, medicul n-a depistat produse alimentare alterate. Cele 12 cazuri de tifos n-au periclitat sporul natural al populaţiei, în perioada de la 24 martie până la 15 aprilie fiind pozitiv – 14 (născuţi – 28, decedaţi – 14) persoane[45]. Şi în timpul următoarei inspecţii medicale de circumscripţie, din 19 mai 1930, nu s-au depistat cazuri noi de tifos exantematic. S-a efectuat o nouă operaţie de deparazitare, bolnavi în rândurile elevilor nu s-au găsit, în instituţiile de alimentaţie publică bucate alterate n-au fost depistate. În perioada de la 15 aprilie până la 19 mai sporul natural continua să fie pozitiv 13 (24 născuţi şi 11 decedaţi)[46].

La 23 mai 1930 organele sanitare locale au luat sub controlul lor deosebit Nisporenii, deoarece în localitate au apărut cazuri de tifos exantematic. S-a constatat faptul că primul s-a îmbolnăvit la 18 ianuarie 1930, fiind depistat de organele sanitare peste trei zile. În afară de o persoană, care a decedat, restul bolnavilor s-au însănătoşit satisfăcător. Familiile contaminate nu se aflau în legături de rudenie, casele lor situându-se la mari distanţe unele de altele[47].

În procesul-verbal din 23 mai 1930 al medicului de circumscripţie referitor la aceste evenimente dramatice se menţiona: „Boala a fost suportată relativ uşor (în afară - *n.n.*), de un caz mortal, bolnav de miocardită. A(u) fost luate următoarele măsuri de contracarare: 1. S-a(u) internat toţi bolnavii în spital, 2. S-a pus strajă la casele contaminate care s-a ridicat numai după ce casele s-a(u) dezinfectat, 3. S-a dezinfectat şi s-a deparazitat casa cu pucioasă şi cu var, prima dată după ce s-a ridicat bolnavii şi a doua oară – peste o săptămână, 4. S-a deparazitat purtătorii de insecte din casele contaminate şi casele învecinate prin tundere părţilor păroase şi ungerea cu ulei. 5. S-a aşezat pe case contaminate (anunţul - *n.n.*) „Nu intraţi, boală molipsitoare”. 6. S-a ţinut conferinţa în ziua de 5 martie „Tifos exantematic” şi măsuri de combatere, 7. Agentul sanitar inspecta satul în fiecare săptămână, ultimul bolnav, îmbolnăvindu-se în ziua de 11 aprilie. Şi de atunci a trecut mai mult de 40 de zile fără să se ivească un caz nou”[48].

În acel an au fost doar două cazuri de scarlatină. La 2 octombrie 1930 au fost depistaţi Vascal Ţvilic (de 3 ani) şi Deica Ţvilic, veniţi din Leova în ospeţie, au fost depistaţi fiind bolnavi de scarlatină şi internaţi în spital. Însă după ce în casa lui Marcu Reiher, unde s-au aflat bolnavii în vizită, a fost dezinfectată cu formalină boala nu s-a extins şi n-a afectat nici un copil din localitate. Medicul a constatat că atât elevii, cât şi restul populaţiei nu erau contaminaţi cu boli infecţioase. Localurile şcolare erau întreţinute curat. La 25 octombrie 1930 medicul N. Comorovschi relata că sporul populaţiei continua să fie pozitiv, în luna septembrie constituind 15 persoane (27 născuţi, 12 decedaţi), iar în octombrie – 19 (27 născuţi, 8 decedaţi)[49].

Informaţii mai ample despre populaţia Nisprenilor au fost colectate în timpul efectuării recensământului populaţiei din decembrie 1930. Conforma acestui document, în satul Nisporeni erau 5975 persoane cu trai stabil în localitate, inclusiv 3007 de gen masculin şi 2968 de gen feminin. Din punctul de vedere al stării civile erau 1636 bărbaţi celibatari (persoane de gen feminin – 1414), căsătoriţi – 1275 (1290), văduvi – 85 (241), divorţaţi – 8 (20) (Recensământul 1938, 138). Din informaţia prezentată se vede limpede că în pofida faptului că pe fronturile Primului Război Mondial au căzut 52 de recruţi, în Nisporeni numărul persoanelor de gen masculin continua să depăşească puţin pe cel feminin (cu 39 suflete). Deoarece bărbaţii se căsătoresc mai târziu decât persoanele de gen feminin, numărul celibatarilor era mai mare cu 222 persoane decât al femeilor. În schimb, datorită faptului că o parte din recruţi au căzut pe front, numărul femeilor văduve era cu 156 persoane mai mare decât al bărbaţilor, ale căror consoarte trecuse în lumea celor drepţi.

Din punctul de vedere al vârstei în satul Nisporeni au fost înregistrate persoane de gen masculin de până la 6 ani – 670 (feminin – 635), de la 7

[45] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 1260, f. 64.
[46] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 1260, f. 65.
[47] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 1261, f. 51-51 verso.
[48] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 1261, f. 51 verso.
[49] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 1260, f. 200.

până la 12 – 384 (350), de la 13 până la 19 – 433 (448), de la 20 până la 64 – 1401 (1422), peste 64 – 102 (103), cu vârste nedeclarate – 17 (10) (31, 400). Cea mai mică diferenţă dintre reprezentanţii celor două genuri se observă la persoanele de vârsta a treia – un suflet. O diferenţă mai mare se observă la persoanele cu vârste între 20 şi 60 ani, femeile având un număr mai mare (21), decât al bărbaţilor. În schimb, până la 19 ani inclusiv numărul persoanelor de gen masculin era mai mare decât feminin, ceea ce demonstrează că se năşteau mai mulţi băieţei decât fetiţe (până la 6 ani – cu 35 persoane, de la 7 până la 12 – 34). Din cauza că în anii Primului Război Mondial mulţi bărbaţi fuseseră mobilizaţi în armata imperială rusă, numărul persoanelor masculine cu vârste între 7 şi 12 ani era mai mic decât de până la 6 ani (286, la cele de gen feminin – 285). Numărul persoanelor de gen masculin, cu vârsta de 7-13 ani, era mai mic şi faţă de cele de 13-19 ani (49, la cele de gen feminin – 98). Diferenţa dintre persoanele masculine şi feminine cu vârste cuprinse între 13 şi 19 ani ar putea fi explicată prin faptul că în timpul Primului Război Mondial o bună parte din adolescenţi erau folosiţi la munci grele (în condiţiile unei eventuale alimentaţii insuficiente), unii dintre ei având un sfârşit prematur.

Din punct de vedere etnic, majoritatea populaţiei satului era formată din români basarabeni, care la finele anului 1930 numărau 5313 persoane. Atunci, în Nisporeni mai locuiau 375 evrei, 172 ruşi, 44 ţigani, 24 polonezi, 18 germani, 13 bulgari, 7 greci, 5 ucraineni, un armean, un turc şi un ungur (două persoane nu s-au identificat din punct de vedere etnic). Vorbitori de limbă română în localitate au fost înregistraţi 5443 oameni, idiş – 368, rusă – 97, ţigănească – 28, bulgară – 16, germană – 8, poloneză – 7, armeană – 3, greacă, turcă şi armeană – câte unul (fără identificare lingvistică – 2 persoane) (Recensământul 1938, 274-275). Din informaţia prezentată ar reieşi că o parte din reprezentanţii minorităţilor etnice din localitate preferau să utilizeze limba română nu numai în locurile publice, ci şi în familie.

Cu venirea timpului ploios de toamnă târzie, au reapărut unele boli în mediul celor săraci. La 13 decembrie 1931, C. Zaharov relata: „Din epidemii s-au constatat trei cazuri de tifos exantematic şi multe cazuri de pojar la copii”[50]. În lunile următoare tifosul s-a extins foarte repede. Din relatările medicului Nicolae Comarovschi aflăm că la 11 şi 12 februarie a fost descoperit bolnavul Mihail Fărâmă (de 69 ani), la 14 şi 19 februarie – Anca Bâtcă (12), Iacob Ulinici (10), 23 februarie – Chiril Tulbure (9). Medicul a convocat agenţii sanitari pentru cercetare şi deparazitare. Cercetările se făceau din casă în casă, bolnavii fiind descoperiţi, erau internaţi în spital, iar casa – deparazitată cu sulfură, îmbrăcămintea şi albiturile – spălate, persoanele din casa contaminată – tunse pe cap şi deparazitate cu amestec de petrol şi ulei, şcolile – închise pentru două săptămâni. De la 12 decembrie 1931 până la 29 februarie 1932, în comuna Nisporeni s-au îmbolnăvit de tifos exantematic 34 de persoane din 19 case, dintre care trei au decedat[51].

La 1, 2, 4 martie N. Comarovschi şi agenţii sanitari Radzivil, Pincus Feighin şi Vasile Valcov au depistat bolnavi de tifos exantematic. Medicul împreună cu agenţii sanitari efectuau o muncă de zi cu zi pentru a depista la timp şi a trata bolnavii în vederea protejării oamenilor sănătoşi şi a nu permite extinderea unei boli periculoase în rândurile populaţiei. Nu trebuie de uitat nici faptul că aceste cazuri de boală erau tratate în condiţiile complicate de criză economică mondială din 1929-1933, care au afectat şi populaţia Basarabiei.

Pe fundalul crizei economice mondiale, care a slăbit situaţia materială a unor familii socialmente vulnerabile au apărut mai multe cazuri de tifos exantematic în rândul locuitorilor din comuna Nisporeni, soldându-se şi cu unele decese. Spre finele primăverii anului 1932 autorităţile române au reuşit să reducă efectele bolii, la 13 mai declarând că în comună „epidemii nu sunt, sunt numai câteva cazuri de tifos exantematic”[52]. Spre toamnă starea sanitară în comuna Nisporeni şi plasa cu acelaşi nume se ameliorase. La 5 octombrie 1932 pretura relata că „în cursul lunii (septembrie - *n.n.*) bolnavi noi nu s-au înregistrat. Bolnavii se tratează. Epidemia, aproape, s-a stins cu totul”[53]. În aşa mod, autorităţile administrative şi medicale, întreprinzând măsuri energice, au reuşit să oprească o epidemie, care începuse să facă ravagii în mediul populaţiei din comuna Nisporeni şi plasa cu acelaşi nume cu pierderi minime de vieţi omeneşti.

[50] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 1684, f. 22.

[51] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 1684, f. 57.

[52] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 1684, f. 124 verso.

[53] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 1684, f. 149 verso.

În 1934, primul an de după criza mondială din 1929-1933, starea sanitară din comună a fost bună, fără începuturi de epidemii de boli infecţioase, care periodic puneau în alertă organele medicale şi administrative locale. Doar unele cazuri de malarie şi de boli sociale (în primul rând, de tuberculoză) erau combătute cu succes de către organele sanitare locale[54].

Unele informaţii despre activitatea administraţiei locale în domeniul social conţine bugetul comunal din 1935/1936. În document anumite sume erau prevăzute pentru invalizi, săraci (1,5 mii lei), ajutoare bătrânilor, văduvilor şi infirmilor lipsiţi de mijloace materiale (o mie de lei), ajutoare sinistraţilor (2 mii lei), transportul pe calea ferată a celor lipsiţi de mijloace financiare care aveau nevoie de ajutor medical calificat (1,5 mii lei)[55]. Aceste alocaţii, nu prea mari, erau menite să uşureze viaţa celor mai trişti din localitate, cu mijloace modeste de trai, demonstrând încă o dată că România era un stat democratic[56]. La aceasta se mai adaugă cheltuielile de ordin sanitar (întreţinerea fântânilor şi repararea cişmelelor – 2,4 mii lei)[57].

Organele centrale şi locale aveau grijă ca persoanele socialmente vulnerabile să nu sufere din cauza ridicării nejustificate la preţurilor la produsele de larg consum. Spre exemplu, la 1 iulie 1936 comisia interimară a comunei Nisporeni a fixat pe luna în curs următoarele preţuri: pâinea albă calitatea I – 7 lei/kg, pâinea albă calitatea II – 5 lei, carnea de vacă – 18, carnea de porc – 20, slănina – 30, cârnaţi – 40 lei ş.a.[58]. Pentru cei care trăiesc în ziua de azi ar fi o curiozitate să afle că, spre exemplu, atunci slănina era mai scumpă decât carnea de porc. Însă nu pot fi unele şi aceleaşi preţuri pentru toate timpurile şi gusturile. Principalul pentru comisia interimară de atunci era să nu permită o escaladare nejustificată a preţurilor, care putea afecta grav persoanele socialmente vulnerabile.

Însă, bineînţeles, organele locale, în primul rând, cele medicale manifestau grijă de sănătatea oamenilor, având sarcina nobilă să depisteze la timp încălcările de ordin sanitar, bolnavii ş.a. La 16 mai 1938 N. Istrătescu, medicul spitalului din Nisporeni, vizitând comuna cu acelaşi nume, a constatat faptul că în măcelării se menţinea curăţenia respectivă, toţi comercianţii obţinuseră autorizaţiile corespunzătoare de la comisia de igienă, a dat cinci consultaţii şi a inspectat elevii din şcolile nr. 1 şi 2. La rândul său, doctorul Morgulis, medicul circumscripţiei Boldureşti, vizitând la 8 iulie 1938 Nisporenii, a constatat că în comună starea sanitară era satisfăcătoare, boli epidemice n-au fost depistate. În prima săptămână a lunii iulie se născuseră patru copii (un băiat şi trei fetiţe), dintre care unul în primele zile după apariţia sa pe lume a decedat[59]. La 21 iunie 1938 Morgulis a constatat faptul că în primele trei săptămâni ale lunii iunie au apărut pe lume 20 de copii şi au decedat şapte persoane, sporul natural constituind 13 noi născuţi. Printre cei decedaţi au fost patru copii, inclusiv unul s-a născut mort, trei bolnavi de debilism congenital. Ceilalţi morţi, doi au decedat de pneumonie şi unul de miocardită. Starea sanitară şi epidemiologică continua să fie satisfăcătoare fără înregistrarea unor boli virale. De la 1 până la 25 iulie, în Nisporeni se născuseră 11 copii (3 de gen masculin şi 8 feminin) şi decedase şase persoane. Sporul natural, de asemenea era pozitiv, constituind 5 noi născuţi. Printre cei decedaţi au fost bolnavi de pelagră (2), debilism congenital (1), bronho-pneumonie (1), dizenterie (1) şi tuberculoză pulmonară. Au urmat noi vizite ale medicului, efectuându-se lucrări de deparazitare, în primul rând, a celor unde anterior fusese bolnavi de tuberculoză. Organele sanitare constatau faptul că fântânile erau ţinute într-o stare bună, urmând să se efectueze dezinfectări pe malul iazului, care se afla la o depărtare mică de târgul de vite. Au fost vizitate trei băcănii şi o măcelărie, constatându-se că ele erau întreţinute bine[60].

În a doua jumătate a lunii august, în Nisporeni se observă o uşoară reducere a ratei de creştere a locuitorilor, născându-se doar patru bebeluşi şi decedând tot atâtea persoane. Printre cei decedaţi doi erau de enterită, unul de debilitate congenitală, iar altul de 50 de ani – de epilepsie. Autorităţile întreprindeau măsuri sanitare intense, fiind dezinfectate peste 50 de case şi mai multe fântâni (apăruse trei cazuri de malarie infectivă). Perso-

[54] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 1804, f. 12.
[55] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 10401, f. 11.
[56] Spre deosebire de România, unde chiar şi în cele mai grele situaţii economice autorităţile au reuşit să protejeze populaţia de insuficienţă de alimente, în fosta Uniune Sovietică, condusă de un regim totalitar, în 1922, 1933 şi 1947 de foame au murit milioane de oameni.
[57] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 10401, f. 11 verso.
[58] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 2151, f. 188 verso.
[59] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 2370, f. 41, 307.
[60] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 2371, f. 16, 99.

nalul sanitar explica mamelor tinere cum să fie alimentaţi şi îngrijiţi sugacii[61].

La 21 noiembrie 1938, pretorul Hr. Zaharov relata că în comună nu erau cazuri de epidemii şi epizootii. Baia aflată pe lângă „Casa Naţională", de care se foloseau mai mulţi funcţionari şi comercianţi, dar şi unii locuitori simpli, deja se reconstruise[62].

În cea de a treia săptămână a lunii august, în Nisporeni s-au născut cinci copii şi au decedat trei persoane, inclusiv Ecaterina Ciochină (de un an, de difterie), Irina Iftode (de enterită) şi Axinia Caragea (de 42 ani, de pelagră). La 23 august medicul girant relata că n-au fost depistate cazuri de boli virale în localitate. Însă apăruseră recidive de malarie, agentul sanitar Șehtman depistând 50 de agricultori care urmau a fi trataţi fie la domiciliu, fie la spital, unde erau plasaţi bolnavii cronici. Pe parcursul săptămânii respective au fost deparazitate 38 de case şi curăţate fântânile înnămolite, au fost întreprinse măsuri de revaccinare a unor locuitori din Nisporeni. În localitate nu erau băltoace, care ar fi putut provoca boala malariei. Grajdurile erau întreţinute curat, iar cânepa se „topea" în iazurile din afara localităţii. Concomitent, a avut loc o inspecţie efectuată în Nisporeni de medicul-veterinar, doctor F. Gotfrid, la 19 august 1938. Depistând în curtea lui Pavel Ciaicovschi o bovină bolnavă de antrax (boală care putea afecta şi sănătatea oamenilor) medicul-veterinar a interzis eliberarea biletelor de vânzare a animalelor domestice din curtea lui P. Ciaicovschi şi sângerarea vitelor. F. Gotfrid, de asemenea, a cerut ca imediat ce se vor depista cazuri de boală, animalele suferinde urmau să fie imediat izolate. La 31 august şi 1 septembrie 1938, prin Nisporeni a trecut medicul-veterinar al circumscripţiei nr. 5 Constantin I. Antohi, care a inspectat abatorul, gospodăria comunală şi măcelăria fără ca să depisteze grave încălcări a regulilor sanitare[63]. Şi prin aceste măsuri energice se văd rezultatele pozitive ale activităţii autorităţilor române în vederea protejării sănătăţii oamenilor simpli din Basarabia, în cazul de faţă, din comuna Nisporeni.

O inspecţie mai amplă au efectuat medicul de circumscripţie (Morgulis) şi cel militar stagiar (Fetirgher Maximilian) la 11-14 septembrie 1938. Au fost vizitate 1027 case şi gospodării, majoritatea fiind văruite şi cu lantrine (excepţie fiind nevăruite 247 case, fără lantrine - 138). Toate focarele de tifos exantematic din ultimii ani au fost vizitate de medicul militar stagiar, rufăria fiind etuvată (45 etuvări). În timpul expediţiei au fost depistaţi şi unii suferinzi de boli sociale: malarie – 41, tuberculoză pulmonară – 3, pelagră – 5, sifilitici – 3, scalioşi – 5. În afară de unii bolnavi de malarie (totuşi erau cam mulţi!), cea mai mare parte a suferinzilor au fost internaţi în spital, unde urmau să primească o tratare specială şi calitativă[64].

La 18 noiembrie 1938 Pavel Dornic, medicul spitalului din Nisporeni, a constatat faptul că starea sanitară a satului era satisfăcătoare, toate casele deja fuseseră văruite. Însă malaria mai continua să facă ravagii, fiind depistaţi 8 elevi dintr-o şcoală primară. În 19 gospodării au fost depistaţi doi bolnavi (Tudora Vieru de pelagră şi un bătrân de 60 de ani). Boli epidemice în continuare nu erau în localitate.

Ca şi în alţi ani, situaţia demografică a comunei spre toamnă se înrăutăţea puţin. La 29 noiembrie medicul Pavel Dornic a constatat faptul că în ultima decadă a lunii noiembrie au fost înregistraţi 8 copii noi născuţi şi decedase opt persoane (de rahitism, tuberculoză pulmonară, astenie, pneumonie, enterită şi în urma unui accident). În timpul toamnei târzii, însoţită de o umiditate sporită, malaria continua să afecteze populaţia, apărând şi unele cazuri grave. Medicul a cerut agentului sanitar local să vaccineze copiii născuţi în 1938 şi revaccinarea celor apăruţi pe lume în anul precedent[65].

La 9 decembrie 1938 medicul Pavel Dornic putea deja să facă bilanţul creşterii populaţiei din comună pentru aproape întregul an. Medicul a constatat că pe parcursul celor 11 luni şi o săptămână, în comuna Nisporeni s-au născut 264 copii şi au decedat 166 persoane (inclusiv 7 născuţi morţi)[66]. Prin urmare se poate de constatat faptul că pe parcursul anului rata de creştere a populaţiei Nisporenilor era în general pozitivă.

Lupta cu bolile sociale a continuat şi în 1939. La 27 mai 1939 medicul Pavel Bornic împreună cu agentul sanitar Th. Radzivil au inspectat şi dezinfectat mai multe case din mahalaua „Cordun" şi „Tonia". În cele 28 de gospodării inspectate din „Tonia" au fost depistate 12 cazuri de pelagră şi 8

[61] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 2371, f. 287-288.
[62] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 2371, f. 305.
[63] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 2371, f. 241-241 verso, 242.
[64] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 2371, f. 281.
[65] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 2371, f. 406.
[66] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 2371, f. 406.

de malarie. Bolnavii au fost supuşi unui tratament medical. Mai fuseseră depistaţi încă doi bolnavi de scarlatină, care erau deja pe cale de însănătoşire. Au mai fost inspectate două întreprinderi comerciale, care se aflau într-o stare satisfăcătoare din punct de vedere igienic[67].

La 6 iunie 1939 medicul Pavel Bornic a constatat faptul că în primele 5 luni ale anului s-au născut 136 copii şi au decedat 143 persoane, ceea ce rezultă că pe timp de iarnă mortalitatea era mai ridicată. Cei doi bolnavi de scarlatină, Beila Şvarţbein (de 8 ani) şi Reva Ghitnic (11), se vindecaseră. Se cerea din nou vaccinarea celor născuţi în 1938. În localitate era un dispensar pentru copii[68]. La 13 iunie au fost vaccinaţi 187 copii născuţi în 1936[69]. Deşi în această perioadă a timpului fără antibiotice mortalitatea infantilă era destul de mare, totuşi, cea mai mare parte a copiilor mici continua să trăiască. Anume datorită faptului că autorităţile române au întreprins măsuri energice mortalitatea infantilă din Nisporeni era relativ redusă, bineînţeles, în condiţiile respective de atunci.

După înfăptuirea Marii Uniri, în Nisporeni ca şi în alte localităţi din Basarabia au loc schimbări pozitive în evoluţia demografică, starea sanitară, nivelul de viaţă a populaţiei. Însă perioada interbelică a fost prea scurtă pentru ca ţăranii basarabeni să atingă nivelul de trai din cele mai dezvoltate regiuni ale României cum ar fi cel din Banat, nemaivorbind de standardul de viaţă al ţărilor occidentale dezvoltate. Din această cauză rata mortalităţii continua să fie relativ ridicată, diminuând mult excedentul natural al populaţiei, mai ales, în anii de secete, crize economice ş.a.

Bibliografie

Anuarul 1924: Anuarul „Socec" al României Mari, vol. II (1923-1924) (Bucureşti 1924).

Anuarul 1926: Anuarul României Mari pentru comerţ, industrie, meserii şi agricultură 1925-1926 (Bucureşti 1926).

Dicţionarul 1923: Dicţionarul statistic al Basarabiei (Chişinău 1923).

Recensământul 1938: Recensământul general al populaţiei României, 1930, vol. 1 (Bucureşti 1938).

Справочная книга 1915: Справочная книга Кишиневской епархии за 1915 год (Кишинев 1915).

Demographic and sanitation development of the Nisporeni village (1914-1940)

Abstract

The article elucidates the negative impact of the First World War on the development of population in Bessarabia using the example of the Nisporeni village. As a result of the urgent measures taken by the local Romanian authorities, the spread of contagious diseases was stopped. The birth rate has increased, the mortality rate dropped and population growth became positive.

Демографическое и санитарное развитие местечка Ниспорень (1914-1940 гг.)

Резюме

В статье освещается негативное влияние Первой мировой войны на развитие населения Бессарабии на примере местечка Ниспорень. В результате энергичных мер, предпринятых местными румынскими органами власти, было остановлено распространение инфекционных заболеваний. Рождаемость увеличилась, смертность снизилась, и прирост населения стал положительным.

20.12.2014

Dr. hab. Ion Chirtoagă, Institutul de Istorie al AŞM, 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: ionchirtoaga@yahoo.com

[67] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 2478, f. 50.
[68] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 2478, f. 51a.
[69] ANRM, F. 339, inv. 1, d. 2478, f. 53.

EUROPEANUL COSTA-FORU ŞI LIGA DREPTURILOR OMULUI ŞI ALE CETĂŢENILOR PENTRU INTEGRAREA BASARABIEI ÎN VIAŢA POLITICĂ A ROMÂNIEI DUPĂ 1918

Aurelia Lăpuşan

1.0. Repere biografice

C.G. Costa-Foru (1856-1935) a fost o remarcabilă personalitate culturală română, ziarist de autoritate, avocat şi activist pentru drepturile ziariştilor, fondator al Ligii drepturilor omului şi ale cetăţenilor (1929), iniţiatorul Comitetului pentru amnistie (1928-1929) şi al Blocului pentru apărarea libertăţilor democratice (1935). A fost fiul unui cunoscut om politic, profesor de drept civil, primul rector al Universităţii din Bucureşti (1864-1871), fost deputat, senator, ministru.

S-a născut la 26 octombrie 1856, la Joseni (Berca), judeţul Buzău, unde şi-a petrecut o mare parte din viaţă. A învăţat la Pensionul Schewitz şi la Colegiul „Sf. Sava", în Germania la Heidelberg şi în Franţa, la colegiul Saint Barbe. Ia parte la Războiul de Independenţă, apoi revine în capitala Franţei pentru a urma cursurile Facultăţii de Drept. Politician de forţă, apreciat orator, a manifestat un deosebit interes pentru tineret şi problemele acestuia. Constantin Gheorghe Costa-Foru a îndeplinit funcţii în diplomaţie şi în administraţie, fiind ataşat diplomatic la Paris şi subprefect în Comana-Vlaşca.

A desfăşurat o deosebită activitate în domeniul publicistic, fiind cel care a înfiinţat ziarele *Ciomagul, Bucureşti* şi *Epoca*[1], revistele *Scrisoarea săptămânii*[2], *Alergătorul*[3], *Părerile unor spectatori* şi *Revista copiilor şi tinerimii*[4]. A semnat în ziarele *Dimineaţa* şi *Adevărul*, unde s-a pronunţat împotriva războaielor, pentru convieţuire paşnică cu naţionalităţile conlocuitoare, pentru desfiinţarea cenzurii şi libertatea presei. Îi scria lui Constantin Mille: „Am ales Adevărul şi mă rog de dumneata să-mi dai ospitalitatea în cititul dtale ziar, fiindcă neînregimentat în niciun partid politic, vreau să scriu simţirile şi credinţele mele în aceeaşi libertate de cugetare neţărmurită cu care scriam odinioară – acum un sfert de secol – înfiinţând *Epoca*, apoi *Scrisoarea săptămânii*, apoi ziarul *Bucarest*, până când, după intrarea mea în Cameră, prea dezgustat de bucătăria parlamentară, am încetat de a scrie şi am pus cruce carierei mele politice" (Din viaţa 1986, 35). Colaborări la *Cuvântul liber*, *Realitatea ilustrată*, *Dimineaţa copiilor* (Centenarul 2004, 92)[5], *Calendarul nostru*[6], *Izbânda*, *Jurnalul*, *Avântul*, dar şi *Strălucitorul*[7] din Constanţa. *România de la Mare*[8] i-a publicat necrologul. Cititorii constănţeni aflau astfel că „A murit C.G. Costa-Foru. S-a stins la adâncă bătrâneţe, după o viaţă trăită din plin, inimosul ziarist de rasă C.G. Costa-Foru. Animator, pamfletar viguros, luptător neînfricat pentru democraţie şi dreptate socială. Atacat aprig, a ţinut piept tuturor şi a dat lovituri tot aşa de aprige. Ca ziarist a avut momente de eroism, de epopee. Prin scrisul său, prin agitaţia sa a smuls din zidurile ocnei două victime ale unei erori judiciare, soţii Miulescu, osândiţi pentru crimă. Printr-o revistă de un format original... o scrisoare cu plic... *Scrisoarea săptămânii*, a răscolit dosare, a întreprins anchete, a publicat reportaje senzaţionale asupra cazului soţilor Miulescu/.../ S-a remarcat iarăşi ca prezident al Ligii drepturilor omului, luptător pentru cauza dreptăţii sociale. Cu Costa-Foru dispare ultimul reprezentant – poate – al pleadei de ziarişti care vedeau în această nobilă profesie un apostolat" (România de la Mare 1945, 2).

[1] Fondat în 16 noiembrie 1885, prim redactor Barbu Ştefănescu Delavrancea.
[2] *Scrisoarea săptămânii*, 11 aprilie 1888 - 25 aprilie 1889, redactată de C. Costa-Foru.
[3] *Alergătorul, Bucureşti*, 1 aprilie 1891 - 9 aprilie 1892, cotidian politic de orientare liberal-conservatoare, redactat de C. Costa-Foru.
[4] *Revista copiilor şi tinerimii*, săptămânal, 25 mai 1913 - 12 noiembrie 1916, 1 ianuarie 1919 - 1924, sub conducerea lui C. Costa-Foru şi a lui I. Barberis.
[5] Periodice editate de Societatea Adevărul.
[6] *Calendarul nostru*, Bârlad, 1918, publică literatură despre război, amintiri, comentarii şi studii. Colaboratori N. Iorga, I. Simionescu, V. Voiculescu, Al. Vlahuţă, C. Costa-Foru şi alţii.
[7] *Strălucitorul*, organ independent, 1919-1941, neregulat, director Miltiade Cutava.
[8] *România de la Mare*, organ dobrogean politic-economic-literar, Constanţa, 26 noiembrie 1933 - 28 mai 1940. Director C. Irimescu, apoi Al. Gherghel.

Debutează în politică ca membru al Partidului Conservator, este ales deputat, dar renunţă pentru a se dedica afacerilor cu petrol, fiind unul dintre cei mai activi întreprinzători industriali din România. În 1914 este membru în primul Comitet de iniţiativă şi mai apoi în Comitetul Central al Asociaţiei „Cercetaşii României", rămânând una din personalităţile care au sprijinit constant Cercetăşia. A explicat pe înţelesul copiilor principiile morale cuprinse în Legea Cercetaşului în Scrisori către cercetaşi şi aspiranţii-cercetaşi. Conduce *Revista copiilor şi a tinerimii*[9], în care sunt publicate articole şi povestiri despre cercetăşie. În preajma intrării României în Primul Război Mondial revista propune exemple de activităţi pe care cercetaşii ar putea să le facă în caz de mobilizare. Preocupările sale pentru democraţie s-au răsfrânt şi asupra organizării cercetăşiei, propunând, printre altele, ca cercetăşia să facă abstracţie de decalajele sociale sau ca şefii de patrule să fie aleşi de către cercetaşi şi nu numiţi de către comandanţi. La 60 de ani s-a înrolat voluntar în Corpul IV Armată, apoi este integrat în corpul ofiţeresc al Armatei l. Scrie pe front, în 1917, broşura *Credinţe şi îndemnuri ostăşeşti,* dedicată fiului său „trăznit de un obuz vrăjmaş". Fiul său, Gheorghe Costa-Foru, fost cercetaş, încadrat ca ofiţer de artilerie, a murit în luptele de lângă Braşov în septembrie 1916.

Constantin Costa-Foru a fost unul dintre fruntaşii francmasoneriei româneşti, membru al Lojei Redeşteptarea. În noiembrie 1925, sprijinea organizarea Comitetului de ajutoare de pe lângă Sindicatele Unite, iar în 1926 se afla printre iniţiatorii Ligii contra terorii. În acelaşi an, împreună cu alţi lideri ai vieţii publice româneşti, înfiinţează Comitetul de iniţiativă pentru amnistie. Militant de stânga, a condus în perioada 1923-1929, ca secretar general, Liga drepturilor omului. În 1935 este ales preşedinte al Blocului pentru apărarea libertăţilor democratice, calitate în care a militat pentru democraţie şi pace, înţelegere între naţiuni, drepturi şi libertăţi democratice, obiective pentru care s-a luptat până la moartea sa, survenită la 15 august acelaşi an. O membră a familiei, Xenia C. Costa-Foru, a publicat în 1940, la Fundaţiile Regale Mihai I, lucrarea „Cercetarea monografică a familiei", acordându-i un spaţiu generos.

[9] *Revista copiilor şi tinerimii,* în colaborare cu I. Barberis, 25 mai 1913 - 12 noiembrie 1916, reapare la 1 ianuarie 1919 până în 1924. Apare în fiecare sâmbătă sub conducerea d-lor: C.G. Costa-Foru şi I. Barberis, Ediţie populară, Bucureşti: Institutul de Arte Grafice şi Editură „Minerva". În 1929, Victor Ion Popa era angajat redactor şi desenator la revista copiilor şi tinerimii.

1.1. Activitatea dedicată jurnalismului românesc

„Omul bun [...], se cuvine să fie cunoscut aşa cum merită. Altminteri zadarnic au trecut anii şi zadarnic au crescut rânduri de flori peste muşuroiul de pământ, sub care doarme, împăcat cu veacul, unul din sufletele cele mai înalte şi mai curate ale acestui leat de răsplămădire a întregii vieţi româneşti. Nu era un om, era un zâmbet. O seninătate desăvârşită, aidoma cumplitei neprihăniri a unui copil, care îi îngăduie mărturisirea a tot ce doreşte şi visează, fără măcar să-l înjunghie bănuiala că poate ajunge aspru, sau părtinitor. Moşneguţul rotund şi roz cu mustaţă colilie şi ochii luminoşi, îmbina astfel cu atâta armonie cele două margini ale vieţii, încât numai orbii puteau să-l priceapă greşit şi să nu-i primească judecata.

Aceia venea din desăvârşite seninătăţi şi tot lor le era hărăzită. Cântarul obişnuit al mizeriilor noastre mărunte n-avea putere să măsoare o inimă aşa de dreaptă, aşa de limpede, aşa de bravă. Aceasta este, poate, taina pentru care Costa-Foru n-a avut duşmani, nici chiar pe cei mai înverşunaţi potrivnici ai gândurilor lui. E vreo deosebire între asemenea stare şi aceea a unui părinte faţă de copiii pe care şi-i mustră? Nu cred. Şi iată că, răsucind astfel cuvintele, se lămureşte, fără îndoială, toată existenţa de dragoste, cinste şi părintească grijă, pe care bătrânul zâmbitor din Dealul Patriarhiei a închinat-o dreptăţilor şi bunătăţii, cei doi uriaşi stâlpi de temelie, trebuitori unei vieţi mai luminoase. Şi tot astfel se lămureşte, poate, pentru ce Costa-Foru s-a părăsit pas cu pas pe sine, dăruindu-se zilei de mâine. Adică iubirii de oameni şi iubirii de copii. Iar fiindcă nu poţi iubi pe nimeni, fără să nu aperi ţelul dragostei tale, Costa-Foru şi-a împins lupta tot pe-atâta de departe, pe cât de departe îşi dusese şi iubirea. L-am văzut îmbrăcând strai de ostaş voluntar la vârsta de şaizeci de ani, l-am văzut jertfindu-şi banul să tipărească în ţara noastră cea dintâi revistă pentru copii şi l-am văzut adunând cu mâini înfierbântate tot ce-i rămăsese dintr-un copil iubit, aşchii de oscioare frânte în detunătura de obuz... Pentru ţara de astăzi şi de mâine, pentru liniştea şi buna stare a timpurilor ce vin, Costa-Foru n-a pregetat să-şi plătească, înseninat, de bună voie şi cu bărbătească mândrie, dajdia cea năpraznică. Astăzi, când mi-l amintesc, îl văd ca pe un Moş Crăciun micuţ şi vesel, care în loc de daruri mărunte şi amăgitoare, împarte zâmbitor din sacu-i plin, fărâmele unei vieţi de omenie" – Victor Ion Popa[10].

[10] Text extras din „Suflet de părinte – Cuvinte pentru copii şi tinerime" / C.G. Costaforu dacoromanica.ro.

C. Costa-Foru este ales vicepreşedintele Asociaţiei Generale a Presei Române, ca peste doar o lună să fie reales preşedinte, iar Al. Ciurcu, vicepreşedinte. În paralel se constituise şi Uniunea Ziariştilor Profesionişti, preşedinte ales Henric Streitman, secretar Vasile Canarache. La Congresul presei periodice din 1924 este reales preşedinte şi delegat la Congresul presei Micii Înţelegeri[11].

2.0. Finalul Marelui război pentru reîntregire, contexte politice

După încetarea ostilităţilor, prin semnarea armistiţiului din noiembrie 1918, diplomaţii români şiau concentrat atenţia pe susţinerea dreptului de recunoaştere legitimă a statutului politic şi teritorial al ţării. În acelaşi timp, între guvernele aliate şi factorii politici români au existat numeroase relaţii de informare reciprocă, un rol important în această privinţă jucând misiunile diplomatice ale Franţei, Marii Britanii şi Italiei. Primul Război Mondial a avut un impact deosebit asupra conştiinţei colective, prin efectele sale directe: milioane de morţi şi răniţi, foamete, schimburi de populaţie, noi configuraţii de graniţe etc. Toate acestea au dus la apariţia, la finele războiului, a unui număr important de organizaţii internaţionale careşi propuneau conservarea păcii, instalarea regimului democratic, libertăţi cetăţeneşti, ştergerea decalajelor dintre ţările mici şi mari.

În România, alături de aceste mişcări sau generate de acestea, s-a înregistrat o puternică agitaţie antidinastică, care a început în toamna anului 1917 şi în iarna lui 1918, cerându-se chiar abdicarea regelui. Restaurarea politică a ţării s-a datorat marilor evenimente care s-au dezvoltat din prea lunga şi mocnita dorinţă populară de a reuni provinciile ţării, începând cu Basarabia şi continuând cu Transilvania.

„Pentru regele Ferdinand, oamenii care conduc destinele ţării sunt, scria în memoriile sale Sextil Puşcariu, nişte figuranţi pe care îi menajează atâta timp cât are nevoie de ei şi îi lasă să cadă în momentul când îi par incomozi. E poate un precept pe care domnitorii îl au înscris în catehismele lor, dar este un lucru care poate să aibă de urmare deziluzia oamenilor de bine, ce-şi dau tot ce au mai bun ca să-l slujească. Aşa a făcut şi cu Nistor, căruia împreună cu Inculeţ, le-a cerut să părăsească pe Vaida spre a-l răsturna şi să treacă la Averescu pentru ca să-l controleze pe acesta" (Puşcariu 1978, 505)

Unirea de la 1 Decembrie 1918 a necesitat măsuri legislative, economice şi politice de realizare a unificării depline, a integrării provinciilor revenite acasă în statul român. A fost mai întâi o perioadă de tranziţie, în anii 1918-1920, când organisme special create, cum au fost Sfatul Ţării, Parlamentul şi Consiliul Dirigent din Transilvania, Comitetele Unirii din Basarabia şi Bucovina au asigurat integrarea paşnică a acestor teritorii româneşti în statul naţional. Integrarea se face prin cultură şi idealuri politice. În 1920, prin Decrete lege, aceste organisme regionale de tranziţie au fost desfiinţate. În plan economic unificarea s-a realizat mai întâi prin ştampilarea coroanelor austriece şi a rublelor, în 1919, şi prin Legea Impozitului din 1921 prin care s-a fixat un impozit unic, pentru toţi cetăţenii, în funcţie de avere. În acelaşi timp, s-a introdus Legea Bugetului de stat, valabilă şi pentru teritoriile nou revenite. În plan politic, încă din 1918, s-a introdus în România votul universal, egal, direct şi secret pentru toţi cetăţenii de la 21 de ani. Erau exceptaţi de la dreptul de vot militarii, magistraţii şi femeile. Eforturile constante depuse de asociaţiile feminine şi presiunea pe care acestea au exercitat-o asupra liderilor politici pentru îmbunătăţirea statutului civil şi politic al femeii, au înregistrat succese parţiale. Abia noua lege a unificării administrative, promulgată în luna iunie a anului 1925, prevedea la articolul 10 obligativitatea cooptării consilierelor femei în comunele reşedinţă de judeţ şi facultativ în celelalte comune urbane în funcţie de numărul locuitorilor[12].

La sfârşitul anului 1918, dar, mai ales în primele luni ale anului 1919, situaţia la frontiera de est s-a agravat pe fundalul atacurilor bandelor bolşevice ruseşti şi ucrainene, ceea ce a impus riposta fermă a grănicerilor şi a Armatei Române, implicit a trupelor dobrogene. A urmat plecarea Diviziei 10 infanterie din Basarabia către garnizoanele avute înainte de război (Scurtu 2013, 24).

[11] Mica Înţelegere sau Mica Antantă a fost o convenţie regională româno-sârbo-cehoslovacă, constituită în spiritul articolului 21 din Pactul Societăţii Naţiunilor, la finalul Primului Război Mondial. Prima convenţie s-a semnat între Iugoslavia şi Cehoslovacia, la Belgrad, la 14 august 1920, a doua – între România şi Cehoslovacia – a fost semnată în 23 aprilie 1921. La 7 iunie, acelaşi an, o convenţie identică a fost semnată la Belgrad. Trei acorduri bilaterale distincte, aproape identice în conţinutul lor, care au fost completate cu convenţii militare. Ele constituie Charta constitutivă a Micii Înţelegeri. La 15 august 1925, după modelul Micii Înţelegeri, se înfiinţează Mica Antantă a presei.

[12] Femeile vor primi dreptul de vot prin Constituţia din anul 1938.

2.2. Presa se reface, cenzura se menţine

La 2 decembrie 1918, potrivit ziarului *Socialismul* (Istoria 2012, 434), se constituise în Capitală o asociaţie liberă a ziariştilor profesionişti, al cărui scop era apărarea intereselor profesionale. Pentru presă intrarea în vigoare a Decretului privind cenzura ziarelor, telegramelor, corespondenţei, la 6 decembrie 1918, prevedea, printre altele: „Cenzurarea se exercită de preşedintele Consiliului de Miniştri asupra tuturor produselor de tipar, ilustraţii, produse muzicale, reprezentaţii teatrale sau cinematografice. Apariţia oricărui ziar nou este supusă aprobării prealabile a cenzurii". În acest sens se constituia o delegaţie specială condusă de un membru al guvernului (Istoria 2012, 434).

La 13 decembrie are loc marea grevă a tipografilor bucureşteni: circa 600 de oameni cer salarii mai mari şi condiţii mai bune de muncă. Guvernul autorizează deschiderea focului şi în Piaţa Teatrului Naţional din Bucureşti sunt ucişi 16 tipografi şi răniţi câteva sute. O parte dintre manifestanţi sunt arestaţi şi torturaţi. Învinuirea de „crimă contra siguranţei statului, complot contra statului" şi „provocare de rebeliune şi ofensă adusă regelui". Infiltraţi printre manifestanţi şi militanţi comunişti din dispoziţia bolşevicilor de la Moscova" (Istoria 2012, 354).

Situaţia presei româneşti era la fel de precară. Pe de-o parte se reînfiinţau ziare în toate provinciile româneşti, pe de alta erau interzise. Ziarişti arestaţi, dosare politice, delicte judecate de tribunale militare. După patru ani de război, zorii păcii păreau tot întunecaţi.

Ne limităm la câteva exemple: *Lumea nouă*. Organ al democraţiei din judeţul Argeş, este interzis în zilele de 16/29 decembrie 1918 şi 6 ianuarie 1919 ca abuz de putere al prefectului, iar directorul a fost închis la Văcăreşti 30 de zile. La Târgu Jiu, apare *Libertatea*, autointitulată „gazeta democraţiei", cenzurată de prim-procurorul judeţului. Închis la Văcăreşti a fost şi Constantin Stere, fondatorul ziarului *Lumina* care a apărut la Bucureşti, zilnic, de la 1 septembrie 1917 şi până la 12 septembrie 1918. Publicaţia tipărită pe teritoriul ocupat de germani i-a adus lui Stere acuzaţia de „înaltă trădare" şi întemniţarea la Văcăreşti (Colesnic 2008, 59). Cum scria şi Pamfil Şeicaru, Stere era acuzat că a folosit arhivele secrete ale Rusiei date publicităţii de guvernul bolşevic imediat după cucerirea puterii, în 1917. Pe baza documentării bogate, C. Stere făcea procesul politicii externe a lui Ionel Brătianu (Şeicaru 2007, 279).

Procesele se ţineau lanţ. Spre exemplu, în 1919 a avut loc procesul redactorilor ziarului comandaturii germane, *Gazeta Bucureştilor:* Ion Slavici, Tudor Arghezi, Dem. Teodorescu, D. Karnabat, M. Sărăţeanu, I. Grossman, Duţu Popescu, condamnaţi între 10 şi 15 ani. Şt. Antim, dat în judecată şi el, a fost achitat, făcând dovada că a rămas în Bucureşti ca agent al Siguranţei. Procesul lui Stere nu s-a judecat, dosarul a dispărut, deşi cu insistenţă, ca deputat de Soroca, fostul director al ziarului *Lumina* l-a cerut în nenumărate rânduri. Lui Ionel Brătianu îi convenea să înconjoare numele lui Stere de o acuzaţie infamantă, dar nu i-ar fi convenit dezbaterea publică a unui proces care ar fi silit pe C. Stere să vorbească (Şeicaru 2007, 287).

Între 1918 şi 1919 Tudor Arghezi a fost închis, împreună cu 11 ziarişti şi scriitori (printre care şi Ioan Slavici), la penitenciarul Văcăreşti, fiind acuzat de trădare, pentru colaborarea cu autorităţile germane de ocupaţie. În timpul ocupaţiei germane colaborează la „Gazeta Bucureştilor" şi „Scena", activitate pentru care e condamnat in procesul ziariştilor colaboraţionişti din 1918. Deţinut la Văcăreşti, este graţiat în 1919 prin intervenţia lui Nicolae Iorga[13]. Şi cele două ziare ale lui Constantin Mille, *Adevărul şi Dimineaţa*, sunt interzise de cenzura germană din noiembrie 1916 până la 3 ianuarie 1919. La sediul redacţiilor se instalează organul de presă al trupelor invadatoare, *Gazeta Bucureştilor*, care apare bilingv, ca mijloc de propagandă germană. La revenirea în activitate, Constantin Mille scria în primul său editorial din 3 ianuarie 1919: „Azi visul rău a trecut. Sunteţi în casele voastre. Între patru pereţi goi – căci nemţii au luat tot – vă găsiţi ca într-un palat fermecat, căci închideţi ochii şi vedeţi aievea visul copilăriei părinţilor voştri: România Mare!" (Centenarul 2004, 85). În acelaşi prim număr din 1919, semna şi C. Costa-Foru: „În România Nouă trebuie să ne croim o viaţă nouă" (Din viaţa 1986, 65), înţelegând prin aceasta dezvoltarea democratică a statului român, respectarea Constituţiei şi a legilor, desfiinţarea cenzurii, dezvoltarea învăţământului de toate gradele. Încă de atunci Costa-Foru combate cu vehemenţă bolşevismul, „sursele sale de producere" şi de difuzare, efectele acestuia asupra maselor. „Pentru a doua oară cei care ne guvernează aduc o puternică zdruncinare temeliilor noastre sociale, îndrumând ţara spre bolşevism.

[13] adevarul.ro/cultura/istorie/arghezi-trimis-lagar-nazisti-apoi-elogiat-comunisti-1_50b9fc8a7c42d5a663ae1260/index.html

Prima dată a fost de frică ca să nu pătrunză, acum ca să nu se lăţească. Scopul era bun, dar mijloacele rele, mai mult chiar decât rele, căci, în ambele dăţi în loc să ne scape de bolşevism, l-au ajutat, atunci de a pătrunde, de a se lăţi. Bolşevismul la noi nu a venit de jos, ci de sus. Cei ce au dat lovitura de moarte proprietăţii au fost aceia care juraseră s-o apere, cei care azi, între ei se ceartă revendicându-şi fiecare meritul de a fi dat ţăranilor pământ" (Costa-Foru 1922, 1; Din viaţa 1986, 142). La 1 ianuarie 1919 este arestat, la Sibiu, fostul director al *Gazetei Transilvaniei*, Arsenie Vlaicu, din timpul ocupaţiei germane (Istoria 2012, 354).

Ar fi foarte important de analizat presa basarabeană, câtă a apărut imediat după anul 1918, deşi preocupări în acest sens nu au fost prea multe, Maria Danilov evidenţiind în eruditul său studiu *Presa şi cenzura în Basarabia* doar aportul lui Ştefan Ciobanu, „printre puţinii cercetători din interbelic, care a cercetat temeinic şi a pus în valoare presa basarabeană dintr-o perspectivă academică" (Danilov 2012, 85).

E drept, apărea ziarul *România Nouă*, susţinut de statul român şi influenţat de unioniştii care, văzându-şi idealurile împlinite, îşi luaseră responsabilitatea înfăptuirii pe teren a marii uniri. *România Nouă* era succesoarea gazetei *Ardealul*. Are subtitlul „Organ de propagandă unirea politică a tuturor românilor". Apare din ianuarie 1918 în fiecare zi lucrătoare (doar până în decembrie), înscriindu-se alături de *Sfatul Ţării* în rândul primelor cotidiene naţionale. Director-editor, Onisifor Ghibu, prim redactor Ion Mateiu.

După datele furnizate de Onisifor Ghibu, ziarul apărea în 8.000 de exemplare, dintre care jumătate se distribuiau în Basarabia, cealaltă parte în Moldova de peste Prut. Despre publicaţie se aprecia că este „cotidian pur românesc care a satisfăcut curiozitatea cititorilor români o bună bucată de timp. Nu se mărginea numai să fie o simplă foaie de informaţii serioase, ci în articole înflăcărate, bine simţite din care radiau izvoare bogate de naţionalism şi patriotism, insufla primele simţăminte româneşti, adormite de peste 100 de ani, din iniţiativa celor mai mulţi dintre fraţii noştri dintre Prut şi Nistru" (Grossu 2003, 57-58).

2.3. Memoriul Asociaţiei generale a presei române către Rege

La 20 decembrie 1918, vicepreşedintele Asociaţiunii generale a presei române, C.G. Costa-Foru, primit în audienţă de Majestatea sa Regele, expune „Memoriul Asociaţiei generale a presei române către Majestatea sa Regele Ferdinand I" (Memoriul 1919, 1). Autorul memoriului pleda în calitatea sa oficială de vicepreşedinte al Asociaţiei şi problemele expuse se rezumau la cenzură, suprimarea de ziare şi arestarea de ziarişti. „Liberă şi neatinsă de Puterea executivă sau de Puterea Legiuitoare ordinară, Presa, după Constituţie nu este supusă decât controlului Instanţelor Judecătoreşti. Ziariştii vinovaţi să fie judecaţi şi pedepsiţi. O vrem, o cerem; căci cu cât răspunderile vor fi mai efective şi severe, cu atât autoritatea şi prestigiul presei va creşte, iar Presa epurată îşi va îndeplini misiunea ei în Stat tot mai de sus. Răspunderile să fie însă stabilite pe calea legală, făţiş, la lumina zilei, iar pedepsele pronunţate de judecătorii legali". Cu acest preambul, autorul îl informa pe rege că de la declararea războiului, invocându-se starea de asediu, Presa a fost supusă unei cenzuri fără precedent, fapt neconstituţional, ilegal, contravenind mai multor articole din Constituţie, cum ar fi, bunăoară: „Că nici o lege excepţională nu se va putea înfiinţa în această materie, precum Cenzura, sau altă măsură preventivă pentru apariţiunea, vinderea sau distribuţiunea oricărei publicaţiuni. Că nici un ziar nu va putea fi suspendat sau suprimat, că arestul preventiv în materie de presă este suprimat". Iată că autorul memoriului îl informa pe rege că deşi există asemenea prevederi clare, de doi ani şi 4 luni, deci de la intrarea în război a României, ziarele au fost suprimate şi în acelaşi timp ziariştii cari le scriau au fost arestaţi în bloc şi internaţi într-un hotel. „Aceste fapte, cari trag în grea răspundere Guvernul, pun direct în cauză chiar pe Majestatea Voastră, carele este personal interesat la stricta respectare a pactului dintre Ţară şi Tron".

Autorul memoriului, evocându-i regelui falsele legalităţi contrare Constituţiei, punctează consecinţele suportate de presă: „Sugrumată de Cenzură, Presa nu şi-a putut îndeplini datoria sa în Stat nici chiar protesta împotriva atentatului de care este victimă, răul acesta – cenzurarea presei în timpul războiului răsfrângându-se asupra Ţării, Armatei şi chiar Majestăţii Sale. Asociaţia generală a Presei române îşi îndreaptă doleanţele către Regele Ţării, fiindcă el este paznicul firesc şi jurat al Constituţiei, care garantează tuturor Românilor libertăţile lor publice, esenţiale vieţii constituţionale, între care, în prim loc, libertatea Presei. De fapt, de la declararea războiului, Presa, pe temeiul Legii stării de asediu, a fost supusă unei Censuri mai

aspră ca nicăieri aiurea. În Rusia ea era mult mai blândă. Legea Stării de asediu este însă, în drept, inexistentă, iar de fapt, inconstituţională. Inexistentă, – fiindcă, înfiinţată la 1864, după lovitura de Stat a lui Vodă-Cuza, ea a fost formal abrogată prin articolul 129 din Constituţia de la 1866, sub care, – teoreticeşte – încă trăim. Regală – fiindcă nu poate fi legală o lege care contravine Constituţiei. Legea Stării de asediu contravine mai multor articole din Constituţie, printre care, privitor la Presă, articolul 24, în care sunt precizate garanţiile ce înconjoară libertatea de a comunica şi publica ideile şi opiniile noastre prin viu grai, prin scris şi prin presă. Analizându-le cum ele s-au produs, vedem că legea Stării de asediu s-a dezgropat în zăpăceala şi teroarea răscoalelor din 1907, atunci când Camerele au voit să dea Guvernului puteri nemărginite pentru înlăturarea primejdiei. Totuşi, aceste puteri n-au fost date decât „până la restabilirea ordinei şi liniştei". De aceea, la 1915, s-a simţit nevoia unei noi dezmormântări. Deosebirea între 1907 şi 1915 este că, pe când guvernul din 1907 s-a ferit de a se atinge de Presă, Guvernul de la 1915 s-a năpustit asupra Presei, nu numai fără nici o fereală, dar cu o vădită înverşunare. Altă diferenţă este că, pe când atunci, puterile dictatoriale fuseseră votate pe timpul strict mărginit la acele momente grele şi nu s-au aplicat Presei, de astă dată ele i se aplică de doi ani şi patru luni, cu tendinţa de a statornici un regim despotic alternant militaro-civil, la fel fără margine nici frâu.

Să arate Censura toate articolele şi ştirile ce a censurat. Din obiectiva lor discuţie s-ar constata uşor că isprăvile Censurei au servit nu interese publice, ale Ţării sau ale Armatei, ci numai interese politice şi personale. Dovedită inadmisibilă în drept, Censura rămâne şi nejustificată în fapt, în tot decursul de când fiinţează. Dar, admiţând că articole şi ştiri culpabile ar fi fost, oare Curtea cu Juraţi n-ar fi osândit, la moment şi chiar foarte aspru, pe acela care ar fi primejduit armata în care luptau fiii şi fraţii acelor Juraţi? Chiar azi, de ce censură şi mitraliere contra molimei care bântuie la hotare? Juraţii n-ar fi ei cei mai aprigi menţinători ai ordinei şi liniştei în Ţară şi n-ar înfrâna ei, pe calea legală a judecăţii, la lumina zilei, primejdioasele porniri şi infiltrările germenilor unor desordine, de care cu toţii ne temem?

Departe de a fi primejdioasă, Presa este, Sire, cel mai minunat instrument pentru buna desfăşurare a Guvernelor şi a Popoarelor. Fără presa liberă, guvernare constituţională nu se concepe; regimurile de opinie publică, fără contract cu opinia publică, nu pot trăi. În presă se complace a se oglindi opinia publică şi tot ea, prin presă, oglindeşte Guvernelor şi Majestăţii Voastre, starea spiritelor şi intensitatea curenţilor. /.../ De doi ani şi patru luni, Guvernele Majestăţii voastre cârmuiesc ţara fără busolă, nici supapă de siguranţă. Nemulţumirile şi durerile poporului în cursul războiului au fost nespus de multe, infinit de mari. Fiecare însă a înţeles că orice ne-ar distrage de la suprema datorie de a ne apăra ţara, trebuie toate înăbuşite în sufletul nostru până după război şi... înăbuşite au fost. Dar, după ce războiul s-a sfârşit, şi după ce în toate ţările, – în care censura era legală, – ea a fost ridicată, de ce, numai la noi ea mai dăinuie, la noi unde ea nu poate fi legală fiindcă este anticonstituţională?

În Franţa, dătătoare lumii de lumină şi de libertăţi, în Franţa duşmană tuturor tiraniilor şi liberatoare popoarelor oprimate, marele Clemenceau a desfiinţat censura încă pe când vrăjmaşul încălca teritoriul. Revoluţia a desfiinţat-o în toate celelalte ţări. În Transilvania şi în Banat, – dar numai în părţile unde armatele noastre încă n-au pătruns, – censura nu există. Chiar la Budapesta ziarele române apar necensurate. Oare, singură, fosta Românie liberă să-i supere apăsarea greului ei jug? Şi până când, Sire? După câte vedem, Guvernanţii s-au îndulcit cu censura şi le place atât starea de asediu că, fără censură şi dictatură militară, ei nici nu mai concep guvernarea.

Răbdarea, se ştie, are şi ea marginele ei. Suprarăbdarea noastră tradiţională este supusă, în aste vremuri de redeşteptare a conştiinţei tuturor popoarelor, la o încercare prea îndrăznită. În cel mai apropiat viitor, Sire, putem prevede că virtuţile neamului reîntregit vor reacţiona puternic în România Mare. Ele au reacţionat victorios în Basarabia contra ţarismului rusesc. Victorios, în cursul secolelor, ele au reacţionat în Transilvania contra opresiunii maghiare. Nu e de crezut că România Mare să primească o stare de fapt făţiş opusă stării de drept şi să se mulţumească cu libertăţi scrise numai în Constituţie, care, de fapt şi în realitate, să-i fie răpite, desfiinţate! Cum să se încreadă Românii din România Mare făgăduielilor de largă democraţie, dreptate şi libertate ce Regele le face, când îl văd că tot el domneşte în plină nepotrivire cu Constituţia, cu care îl leagă jurământul prestat solemn la suirea sa pe tron?!

Românii, care se bucură de a fi scăpat de jugul rusesc sau unguresc, nu trebuie să simtă că cel

românesc apasă şi mai greu. Ar fi oribil ca ei să îndure, de la noi, suferinţa mai grea de cât de la vrăjmaşii neamului nostru. Iar noi, cari odinioară ne făleam că suntem România liberă, nu putem roşi mai îndelung de starea noastră de acum, nici răbda în tăcere, nici sta în inacţiune, nici trăi de aci înainte, în totală lipsă a unor libertăţi esenţiale vieţii noastre constituţionale. Nevrednici, şi de hula lumii întregi am fi. Iar Majestatea Voastră, reprezentantul oficial al poporului român, n-aţi putea fi mândru de un popor compus din cetăţeni incapabili de a-şi apăra şi păstra libertăţile pe cari părinţii lor le-au cucerit, lăsându-le lor moştenire.

A mirosit sângele său vărsat pe străzile Capitalei şi se întreabă, încruntat, dacă nu s-a vărsat destul din sângele său în războiu? El a aflat acum că mitralierele, la Bucureşti, au tras în mulţimea nevinovată şi că gloanţele au intrat în carne românească, ucigând pe nemiluite şi pe nealese./.../ România făcuse două războaie fără censură când Majestatea Voastră s-a urcat pe tron. Atât la 1877 cât şi la 1913, Regele Carol şi Guvernele Sale au avut încredere în patriotismul Presei. Iar Presa a justificat, prin purtarea ei, atât la 1877 cât şi la 1913, cuminţenia făuritorilor Constituţiei noastre, când ei au interzis censura pentru orice împrejurare şi fără nici o excepţie. La fel ar fi fost şi în cursul războiului, la fel ar fi fost şi acum, dacă Presa ar fi liberă. Gândiţi-vă, Sire, că între Presă şi Tron este o strânsă solidaritate; şi, în loc de a o îndepărta, apropiaţi-o. Atât drepturile şi prerogativele Coroanei, cât şi acelea ale Presei, în aceeaşi Constituţie sunt înscrise. Amândouă tot într-însa îşi găsesc garanţiile existenţei lor.

Presa roagă respectuos pe Majestatea Voastră să considere că diversitatea punctelor de vedere, din care scriitorii pot privi interesele Ţării, nu exclude comuna lor preocupare de propăşirea ei spre mai mult bine şi că, atunci când trebuinţa cere, sufletele lor se unifică într-o comună dragoste de ţară şi de neam. Presa nu vrea impunitate, ci răspunderea fiecăruia pentru scrisele lui. Delictele să fie urmărite şi cât de aspru pedepsite; libertatea cugetării trebuie însă respectată, aşa precum Constituţia impune. România nu poate fi singura ţară pe lume în care Absolutismul să se poată sălăşlui. Şi dacă aceasta s-ar produce la Bucureşti, fatalmente România Mare s-ar despica în bucăţi. În loc ca Majestatea Voastră să fie făuritorul Marei noastre uniri, riscaţi a trece în Istorie ca despicătorul neamului nostru.

Nu mai lăsaţi străzile Capitalei, încă împodobite pentru serbarea Neamului, să fie pătate nevinovat, iar în beciurile poliţieneşti să fie schingiuiţi până la moarte, spre înfricoşarea mulţimii, arestaţii ultimelor zile. Gloanţele mitralierelor îndreptate asupra mulţimii trecătorilor pot nimeri în oricine; căci ele nu ştiu deosebi între paşnicul nevinovat şi agentul provocator sau făuritorul de desordine, smintit, plătit sau... convins de dreptul lui. D-aceia, Sire, importă să faceţi a se ridica legea Stării de asediu şi d-a lăsa presa liberă. Vremurile sunt mari. Să ne potrivim lor cu toţii. Uniţi în acelaşi sincer dor de propăşire, de dreptate şi de legalitate pentru toţi, să tindem spre pace, ordine şi armonie socială. Subsemnatul, carele în scrierea acestui memoriu, n-am fost călăuzit decât de datoria de a spune sincer adevărurile ce ştiu şi simt, rog respectuos pe Majestatea Voastră să nu ia în nume de rău o sinceritate puţin obişnuită în sferele Palatului, nicidecum însă rău intenţionată". Şi semna: Vice-preşedinte al Asociaţiei G-rale a Presei Române, C.G. Costa-Foru, Decembrie 1918.

2.4. Amnistia politică, militară şi agrară – un apel disperat la drepturi şi libertăţi cetăţeneşti

Activitatea desfăşurată de Costa-Foru ca secretar al Ligii drepturilor omului şi ca iniţiator al Comitetului pentru amnistie (1928-1929) şi al Blocului pentru apărarea libertăţilor democratice este strâns legată de modalităţile practice ale integrării Basarabiei în viaţa politică a României după 1918.

În închisorile României erau la acea dată 350 de condamnaţi politic, alţi 60 de muncitori, intelectuali, ţărani aveau dosare în curs în faţa instanţelor militare din ţară. La Galaţi fuseseră condamnaţi 20 de muncitori şi studenţi la 88 de ani de închisoare şi sute de mii de lei amendă. În Ocnele Mari mai zăceau ţărani condamnaţi cu prilejul răscoalelor din 1907.

Comitetul Central de iniţiativă pentru amnistie, condus de C.G. Costa-Foru, avea alături pe prof. univ. dr. C. Parhon, N. Alexandru, fost senator, prof. univ. dr. Ştefan Ciobanu, membru al Academiei, prof. univ. Gala Galaction, decanul Facultăţii de Teologie din Chişinău, prof. univ. P. Constantinescu Iaşi, Luca Brânză, decanul Baroului Chişinău, C. Titel Petrescu, avocat, L. Pătrăşcanu, avocat, A. Terziman, ziarist, alţi câţiva avocaţi, un medic, dar şi trei muncitori.

Din textul lansat către populaţie: „Suntem singura ţară care 10 ani de la încheierea păcii mai are peste 30.000 procese pentru infracţiuni militare în

curs de judecată. În puşcăriile şi ocnele României, mii de victime ale teroarei oligarhice îşi sfârşesc zilele. În colibele mahalalelor şi satelor familiile lor se sting de mizerie şi deznădejde. Asuprirea şi exploatarea muncitorilor de la sate şi oraşe, impunerea la biruri şi angarale covârşitor de grele, specula cu pâinea, locuinţa şi cele necesare vieţii, nu s-a putut face de oligarhie, decât suprimând din cale pe muncitorii, intelectualii şi cetăţenii care au luptat curajos împotriva ei.

Muncitorii, intelectualii şi cetăţenii conştienţi au plătit cu schingiuiri la siguranţă şi la jandarmerie şi cu libertatea lor, îndrăzneala de a fi protestat contra regimului tiranic de exploatare şi jaf. Consiliile de război, care au funcţionat 10 ani de zile, în plină pace, pe baza stării de asediu ilegale şi anticonstituţionale, au aruncat ani grei de închisoare pe umerii muncitorilor şi intelectualilor cari au luptat pentru a apăra libertăţile şi drepturile cetăţeneşti şi dreptul de existenţă al maselor exploatate de la sate şi oraşe. Regimul în închisoare pentru deţinuţii politici înseamnă a doua condamnare şi cea mai gravă: condamnarea la moarte sau, în cel mai bun caz, condamnarea la o boală incurabilă. Zguduitoare greve de foame, purtătoare până la pragul mormântului, au înfiorat în dese rânduri pe muncitorii şi cetăţenii cinstiţi şi au ridicat un colţ din vălul ce acoperă barbariile ce se petrec între zidurile închisorilor şi ale căror victime au fost deţinuţi politici. Condamnaţi pe nedrept şi din răzbunare de către oligarhia tiranică şi asupritoare, schingiuiţi şi maltrataţi pe la Siguranţă şi Jandarmerie, bătuţi, înfometaţi, persecutaţi şi băgaţi la carceră, deţinuţii politici au dreptul şi noi cerem pentru ei.

Războiul a lăsat în urma lui zeci de mii de procese pentru infracţiuni militare unei judecate, altele în curs de judecare. Condamnările la muncă silnică au căzut aspru asupra ţăranilor şi muncitorilor-soldaţi, adesea pentru a ascunde răspunderile altora. Teroarea de la sate a fost mai cu seamă exercitată de către oligarhie contra adversarilor politici, cărora li s-au înscenat procese pentru infracţiuni militare şi cari au fost târâţi în faţa Consiliilor de război pentru vini inexistente. Ţăranii şi muncitorii soldaţi ispăşesc astăzi la ocne greşelile şi incapacitatea celor ce i-au condus la război. Prin pretinsa ridicare a stării de asediu această gravă situaţie nu este soluţionată. Procesele vor continua a fi judecate mai departe de Consiliul de Război. Deasupra a zeci de mii de familii pluteşte încă ameninţarea distrugerii căminelor, zeci de mii de copii vor vedea părinţii vârâţi în ocnă. Ca să înceteze odată această mare nedreptate, cerem amnistia militară".

Amnistia agrară pe care acest Comitet de iniţiativă o formulează către Casa regală porneşte de la „Revolta ţăranilor exasperaţi cari s-au văzut din nou jefuiţi de pământul plătit cu sângele lor, s-a manifestat adesea într-o formă violentă de care au fost mai curând vinovate autorităţile abuzive, şi pe aceşti ţărani vinovaţi de a-şi fi apărat pământul, boierii hrăpăreţi, i-au vârât la ocnă".

3.0. Liga drepturilor omului

Activitatea Ligii drepturilor omului şi ale cetăţenilor, lansată în vara anului 1923, de Costa-Foru, s-a desfăşurat pe mai mulţi ani. La 23 iulie apare în presa de mare tiraj a Capitalei manifestul program către toţi cetăţenii României, semnat de C.G. Costa-Foru, Zamfir Arbore, Paul Bujor, N.D. Cocea, Istrate Micescu, Constantin Mille, Ilie Moscovici, Radu Rosetti, Victor Eftimiu, Camil Ressu, Virgil Madgearu, Cornel Medrea ş.a.

La invitaţia formulată de Costa-Foru profesorului C. Rădulescu Motru acesta îi răspundea: „Meritul dumitale cel mare ar fi să convingi opinia noastră publică că respectul pentru persoana omului nu este o idee de dreapta ori de stânga – ci este o instituţie de bun simţ pentru europeanul cult de astăzi. Nu se poate face politică pe câtă vreme oamenii nu se respectă reciproc"... (Din viaţa 1986, 69).

Scopurile Ligii: o mai strictă respectare a legilor, constatarea şi denunţarea faptelor ilegale şi abuzive comise în dauna avutului public şi privat, oricine ar fi făptuitorul, apărarea femeii, a copiilor şi tineretului, apărarea victimelor intoleranţei naţionaliste, a culturii, o asociaţiune de solidaritate socială, apolitică, în vederea sporirii ordinei, legalităţii şi dreptăţii în ţară. Liga şi-a desfăşurat activitatea în locuinţa lui Costa-Foru. „Independentă de partidele politice, scria Costa-Foru în *Adevărul* din 22 septembrie 1923, fără aspiraţiuni la guvernarea ţării, ea (Liga - *n.n.*) îşi va concentra pe deasupra tuturor partidelor toată activitatea în slujba dreptăţii, legalităţii pentru toţi şi pentru buna funcţionare a instituţiilor noastre democratice" (Din viaţa 1986, 70). Şi în alt loc:"Liga se reazemă pe două mari puteri, pe de-o parte presa, iar pe de alta baroul, acest firesc auxiliar şi colaborator al puterii judecătoreşti". În afară, Liga stă în legătură firească cu toate ligile drepturilor omului din ţările străine. „Liga se prezintă având în fruntea ei ca

preşedinte pe binecunoscutul filantrop şi marele român basarabean V. Stroescu, care încă înainte de război îşi întinsese munificienţa importantelor sale daruri pentru cultura poporului asupra întregului nostru neam românesc. Vasile Stroescu este personificarea necontestată a omului de bine absolut desinteresat şi străin intereselor politice de partid. Vicepreşedinţi sunt doi, Constantin Mille, preşedintele Asociaţiunii generale a Presei Române, şi D. Dobrescu, preşedintele Uniunii avocaţilor din întreaga Românie Mare.

Se cunoaşte încă destul de puţine lucruri despre Vasile Stroescu, mare moşier şi filantrop basarabean, bine cunoscut prin folosirea celei mai mari părţi din avere sa în investiţii mari în ţară. Pot fi enumerate doar construcţia şi înfiinţarea „Preparandiei de la Blaj", contribuţia la finalizarea lucrărilor „Ateneului Român" din Bucureşti, bani din aur pentru înfiinţarea şi construirea Bisericii Neamului, la Bucureşti, şi multe alte acţiuni caritabile la care se adaugă ridicarea de edificii şi acordarea de burse.

Şi marea luptătoare pentru unire Elena Alistar, directoarea Liceului eparhial din Chişinău, simbol al femeii basarabene, a reuşit cu sprijinul marelui moşier patriot, filantropul Vasile Stroescu să urmeze cursurile Facultăţii de medicină din Iaşi. Când a fost arestată pentru „activitate naţionalistă" împreună cu membrii grupării lui Daniel Ciugureanu deoarece susţinea necesitatea eliberării prin forţă a Basarabiei de sub stăpânirea rusă, a scăpat din temniţă tot cu ajutorul acelui filantrop, Vasile Stroescu, care cu bogăţia lui a adus servicii conducerii guberniale. Dar cum a aflat că pupila sa este întemniţată? Circulă ca o legendă că Elena Alistar şi-a rupt un petic din poala cămăşii pe care a scris cu sângele său unde se află şi printr-un paznic, bun român basarabean, semnalul ei a ajuns unde trebuie.

La 1 Decembrie 1919, Vasile Stroescu, ales senator într-o circumscripţie din Basarabia, fiind decan de vârstă, a deschis şedinţa primului Parlament al României Mari. Discursul lui este valabil şi astăzi. „De acum a venit timpul ca să ne aşezăm treburile înlăuntrul ţării. După obiceiul care a devenit a doua natură, ne uităm împrejur cine ne-a ajuta ca noi de-a gata să gustăm fructele muncii altora. Nu, Domnilor aşa nu mai merge! Trebuie să muncim şi să ne îngrijim singuri de binele nostru. Este o vorbă: Cu mâna străinilor e bine numai foc să iei. Poate că e bine, dar nu creştineşte şi nici omeneşte!... În viaţa noastră trebuie să avem gânduri şi mâni curate", a cuvântat Vasile Stroescu, îndelung aplaudat de aleşii poporului.

Concluzii

În opinia noastră, Liga drepturilor omului – condusă de avocatul publicist C.Gh. Costa-Foru şi avându-l preşedinte pe basarabeanul Vasile Stroescu, a pus în discuţie problemele reale ale societăţii româneşti tradiţionale, reorganizată după Unire la scara întregii Românii, a militat pentru drepturile omului, indiferent de convingerile lor politice, stare socială, a apărat libertatea presei şi dreptul ei de a se exprima liber. C. Costa-Foru a fost o voce puternică, curajoasă, s-a ridicat contra oricărei forme de nedreptate, injustiţie, neadevăr, imoralitate. Şi-a iubit până la jertfă ţara şi a apărat-o din convingere şi sentimente.

„Se întâmplă ca Liga să ia în toate ţările din Apus şi aici la noi, apărarea comuniştilor nedreptăţiţi, căci Liga le ia apărarea nu ca comunişti, ci ca nedreptăţiţi, căci Liga urmăreşte nedreptatea ori de ce naţionalitate sau credinţă politică sau religioasă ar fi victima nedreptăţii. Nedreptăţitorii invocă însă împrejurarea adevărată sau falsă, că victima este de cutare neam sau de credinţă bolşevică. Ce are a face oare asemenea împrejurare? Încă o dată, aceste împrejurări în ochii Ligii n-au nicio importanţă./.../Atunci când Liga are în faţa ei p-un bolşevic, victimă a nedreptăţii, ea îşi face datoria faţă de victima nedreptăţii, indiferent dacă acea victimă ar fi un adversar al democraţiei, un partizan al vreuneia din diferitele dictaturi în fiinţă, fie acela Mussolini sau Brătianu. Liga nu e răzbunătoare, ea îşi face datoria şi apără pe nedreptăţit, numai fiindcă este nedreptăţit, numai fiindcă este nedreptăţit şi măcar că îi este vrăjmaş. Iar când în acel moment s-ar găsi ziarişti care din ignoranţă sau rea-credinţă ar arunca asupra Ligii calomnia că e „bolşevică" sau „brătienistă", Liga rămâne nepăsătoare sau îşi aduce aminte cu durere că sunt spre ruşinea ziaristicii, chiar în presă, instrumente apărătoare ale opresiunii libertăţilor publice şi ale suprimării drepturilor omului. În special Siguranţa generală a statului – acea instituţie de bază a absolutismului dictatorial – pare a fi izbutit să-şi infiltreze agenţi cam pretutindeni; în partidele politice, în corporaţiuni, în saloane, în sindicate şi chiar până în redacţiile ziarelor, acolo unde ar trebui să arză d-a pururea focul purificator şi inspirator al tuturor virtuţilor cetăţeneşti" (Costa-Foru 1927, 1-3; Din viaţa 1986, 206).

Bibliografie

Centenarul 2004: Centenarul ziarului Dimineaţa, 1904-2004 (Bucureşti: Editura Semne 2004).

Colesnic 2008: Iu. Colesnic, O conştiinţă veritabilă de publicist, Constantin Stere. In: Presa scrie istorie (Chişinău-Piteşti: Editura Libertas 2008), 59.

Costa-Foru 1922: C.G. Costa-Foru, La curtea marţială. In: Adevărul, nr. 11694, 21 mai (Bucureşti 1922), 1.

Costa-Foru 1927: C.G. Costa-Foru, Liga drepturilor omului şi vrăjmaşii ei. In: Adevărul, nr. 13354, 2 iulie (Bucureşti 1927), 1-3.

Danilov 2012: M. Danilov, Presa şi cenzura în Basarabia. Documentar, secolul al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea (Chişinău: Pontos 2012).

Din viaţa 1986: Din viaţa şi opera unui mare democrat român, C.G. Costa-Foru (Cluj Napoca: Dacia 1986).

Grossu 2003: S. Grossu, Presa din Basarabia în contextul sociocultural al anilor 1906-1944 (Chişinău 2003).

Istoria 2012: Istoria jurnalismului din România în date (volum coordonat de M. Petcu) (Iaşi: Editura Polirom 2012).

Memoriul 1919: Memoriul Asociaţiei generale a presei române către majestatea sa Regele Ferdinand I (Bucureşti 1919).

Puşcariu 1978: S. Puşcariu, Memorii (Bucureşti: Editura Minerva 1978).

România 1935: România de la Mare, II, nr. 10, 19 august (Constanţa 1935).

Scurtu 2013: C. Scurtu, În Armată şi mass-media. Studii şi comunicări prezentate la sesiunea ştiinţifică dedicată Zilei Arhivelor Militare şi aniversării a 93 de ani de la înfiinţarea Centrului de Studii şi Păstrare a Arhivelor Militare Istorice (Brăila: Editura Istros 2013).

Şeicaru 2007: P. Şeicaru, Istoria presei, (Bucureşti: Editura Paralela 45 2007).

European Costa-Foru and the League for Human and Civil Rights in the integration of Bessarabia into the political life of Romania after 1918

Abstract

C.G. Costa-Foru (1856-1935) was an outstanding personality of the Romanian culture, well-known journalist, lawyer, human rights activist and secretary of the League for Human and Civil Rights (1923-1929), the founder of the Committee on Amnesty (1928-1929) and the Bloc for Defense of Democratic Freedoms (1935).

As a vice-president of the General Association of the Romanian Press, founded December 2, 1918 in Bucharest, C.G. Costa-Foru had an audience with the king and boldly expressed to him harsh accusations of censorship, suppression of the press and the arrests of journalists.

His activities in the framework of the League for Human and Civil Rights, the Committee on Amnesty (1928-1929) and the Bloc for Defense of Democratic Freedoms were closely linked to practical measures for the integration of Bessarabia into the political life of Romania after 1918.

Европеец Коста-Фору и Лига по правам человека и граждан в деле интеграции Бессарабии в политическую жизни Румынии после 1918 года

Резюме

К.Г. Коста-Фору (1856-1935 гг.) – выдающаяся личность румынской культуры, известный журналист, адвокат, активист и секретарь Лиги по правам человека и граждан (1923-1929), инициатор основания Комитета по амнистии (1928-1929) и Блока демократических свобод (1935).

Являясь вице-президентом Генеральной ассоциации румынской прессы, созданной 2 декабря 1918 года в Бухаресте, К.Г. Коста-Фору получил аудиенцию у короля, где высказал резкие обвинения в цензуре, подавлении прессы и арестах журналистов.

Его деятельность в рамках Лиги по правам человека и граждан, Комитета по амнистии (1928-1929) и Блока демократических свобод тесно связана с практическими мерами по интеграции Бессарабии в политическую жизнь Румынии после 1918 года.

27.02.2015

Dr. Aurelia Lăpuşan, Universitatea Ovidius din Constanţa, bdul Mamaia nr. 124, Constanţa, România, e-mail: seclitere@univ-ovidius.ro

CONSILIUL PENTRU PROBLEMELE BISERICII ORTODOXE RUSE DE PE LÂNGĂ CONSILIUL DE MINIŞTRI AL URSS (1943-1965) – UN ORGAN DE LEGĂTURĂ DINTRE STAT ŞI BISERICĂ

Nicolae Fuştei

Normalizarea relaţiilor Stat – Biserică apare în agenda zilei odată cu începutul războiului din 1941-1945, când s-a ajuns la ideea de a forma o instituţie specială abilitată să ţină legătura între Stat şi Patriarhia Moscovei.

După persecuţiile dure din anii 1930, în timpul războiului statul devine mai tolerant faţă de credincioşi. O schimbare considerabilă în relaţiile Stat - Biserică începe în septembrie 1943, în urma întâlnirii lui I. Stalin cu ierarhii Patriarhiei Moscovei: mitropoliţii Serghie (Stragorodski), Alexei (Simanski) şi Nicolae (Iaruşevski). La această întâlnire s-a hotărât alegerea Patriarhului, redeschiderea bisericilor şi a şcolilor teologice, editarea revistei „Журнал Московской Патриархии". La propunerea lui Stalin[1], pe lângă acestea, în septembrie 1943, a fost organizat un instrument al guvernului – Consiliul pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse de pe lângă Consiliul Comisarilor Poporului în frunte cu colonelul Securităţii Gheorghi Karpov, şcolit în cadrul serviciilor speciale (Сосковец 2008, 163). Consiliul pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse a fost înfiinţat prin hotărârea Consiliului Comisarilor Poporului nr. 993 din 14 septembrie 1943 (Власть и церковь 2009, 20-21). Acesta urma să controleze activitatea cultelor, având un rol special în implementarea politicii religioase în perioada postbelică. Prin aceeaşi hotărâre, în fruntea Consiliului este numit G. G. Karpov.

La indicaţia Consiliului Comisarilor Poporului, Karpov urma în decurs de 10 zile să elaboreze Statutul noului consiliu şi lista personalului. De fapt, Karpov urma să formeze un nou organ de stat, să se îngrijească de elaborarea documentaţiei necesare, găsirea unul local corespunzător, să aleagă personalul necesar pentru activitatea Consiliului.

Karpov s-a apucat de lucru cu râvnă, astfel că pe data de 23 septembrie 1943 Consiliul Comisarilor Poporului prin hotărârea 1095 aprobă Statutul Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse (Власть и церковь 2009, 21-22). Formarea noului organ de stat era controlată de la cel mai înalt nivel, probabil de însuşi I. Stalin. Nu în zadar Hotărârea vizată mai sus este iscălită de însuşi I. Stalin, pe document se află şi iscălitura lui Ia. Ceadaev, care gestiona afacerile Consiliului Comisarilor Poporului din URSS.

Noul Consiliu s-a instalat la Moscova pe strada Kropotkinskaia, la etajul doi al edificiului cu numărul 20.

Statele şi salariile angajaţilor Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse de pe lângă Consiliul Comisarilor Poporului din URSS[2]

Funcţia	Numărul de posturi stabilite	Salariul lunar (ruble)
Preşedintele Consiliului	1	2500
Vicepreşedintele Consiliului	1	2000
Secretarul responsabil	1	1800
Asistentul preşedintelui	1	1600
Referent pe lângă vicepreşedinte	2	1500
Consilier juridic	1	1500
Inspector superior	1	1400
Inspector	3	1200
Şeful gospodăriei	1	1000
Contabil	1	800
Grefier superior	1	700
Grefier	1	500
Stenografistă	1	600
Dactilografă	1	500
Secretar	5	600
Şofer	5	385
Curier-femeie de serviciu	2	250
Portar	3	250
Bufetieră	1	300
Cazangiu	3	250

[1] După cum consideră unii cercetători, printre care şi N.A. Krivova, Stalin a pus pe seama acestei instituţii rolul de intermediar între autorităţile sovietice şi Biserică, dar păstrându-şi dreptul de a soluţiona toate problemele-cheie (vezi Письма Патриарха 2009, 8, anexa).

[2] Arhiva de Stat a Federaţiei Ruse (în continuare ASFR), F. P-6991, inv. 2, d. 37, f. 11.

În conformitate cu Anexa la procesul-verbal nr. 97 al şedinţei Biroului Politic al CC al PC(b)M din 24 decembrie 1945, Împuternicitul Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse, cât şi cel al Consiliului pentru problemele cultelor religioase de pe lângă Consiliul Comisarilor Poporului al URSS pentru RSSM făceau parte din nomenclatura CC al PC(b) al Moldovei[3].

În statutul Consiliului pentru problemele Bisericii Ruse (CPABOR) se stipula că acesta realizează legătura între guvernul URSS şi Patriarhul Moscovei în problemele ce ţin de competenţa guvernului URSS. Consiliului îi reveneau următoarele funcţii: examinarea prealabilă a chestiunilor iniţiate de Patriarh, care necesitau implicarea guvernului; elaborarea proiectelor de legi şi hotărârilor referitor la problemele Bisericii, la fel şi a instrucţiilor şi altor documente referitor la implementarea, respectarea şi propunerea pentru examinarea lor de către Consiliul Comisarilor Poporului; controlul asupra implementării legilor şi hotărârilor referitoare la Biserică în tot cuprinsul ţării; informarea la timp a guvernului despre situaţia Bisericii Ortodoxe Ruse; evidenţa generală a bisericilor şi elaborarea statisticilor în conformitate cu datele furnizate de către autorităţile locale. Pentru realizarea acestor obiective Consiliul avea dreptul să solicite de la organele centrale şi locale sovietice informaţiile şi materialele necesare ce ţin de Biserica Ortodoxă (Сосковец 2008, 162).

În activitatea sa de intermediar dintre guvernul sovietic şi Patriarhia Moscovei referitor la problemele Bisericii Ortodoxe, care necesită implicarea conducerii URSS, Consiliul era înzestrat cu următoarele funcţii: examinarea prealabilă a problemelor ridicate de către Patriarh şi care solicitau implicarea guvernului URSS; elaborarea proiectelor actelor legislative şi hotărârilor referitoare la Biserica Ortodoxă, la fel şi a instrucţiunilor şi altor documente referitoare la implementarea lor, prezentarea acestora pentru a fi examinate în CCP URSS; monitorizarea implementării pe întreg teritoriul ţării a legilor şi hotărârilor ce ţin de Biserica Ortodoxă Rusă; prezentarea, către Consiliul Comisarilor Poporului, a diferitor concluzii referitoare la Biserica Ortodoxă; informarea la timp a guvernului URSS despre situaţia Bisericii, activităţile acesteia în teritoriu, contorizarea numărului de comunităţi religioase şi elaborarea notelor informative de statistică după datele furnizate de organele puterii locale (Власть и церковь 2009, 21-22).

Consiliul mai avea şi sarcina de a „lustrui" imaginea Uniunii Sovietice în străinătate. Karpov regulat primea în audienţă la sediul Consiliului corespondenţi străini. În urma acestor întâlniri au fost făcute însemnări, erau scrise dări de seamă. În prezent acestea se păstrează în inventarul nr. 2 al fondului Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse din Arhiva de Stat a Federaţiei Ruse[4].

În perioada imediat următoare de la constituirea Consiliului s-a observat o îmbunătăţire a situaţiei Bisericii Ortodoxe Ruse.

Spre sfârşitul războiului au fost restabilite eparhiile, funcţionau cursuri teologice, numărul bisericilor deschise a crescut de la 3732 în 1941 la 10200 (Шкаровский 2009, 12).

În perioada 1945 - prima jumătate a anului 1948 statul a făcut o serie de concesii în favoarea Bisericii, unele dintre care intrau în contrazicere cu legea din 1929 despre organizaţiile religioase, cum ar fi recunoaşterea statutului de persoană juridică cu drepturi limitate, lărgirea împuternicirilor preoţilor parohi, permisiunea activităţilor economice ş.a.

Din jumătatea a doua a anului 1948 statul sovietic refuză dialogul constructiv cu Biserica Ortodoxă – nu mai era nevoie de imaginea unui stat loial faţă de Biserică. De aceea elita de partid încearcă să reformeze politica bisericească din anii 1943-1947 şi rolul Consiliului pentru problemele Bisericii pe lângă Consiliul de Miniştri. Între CC şi Consiliu apar cel puţin două probleme:

1) Prerogativa controlului şi conducerii tacite a Bisericii Ortodoxe Ruse revenea structurilor ideologice ale partidului, în special CC al PC(b) şi cu deosebire Departamentului de Propagandă şi Agitaţie.
2) Consiliul urma să-şi restructureze calitativ politica faţă de Biserica Ortodoxă, refuzând funcţia de intermediar şi coordonator, urmând să se transforme într-un institut de conducere a Bisericii în interesul statului şi partidului, în limitele confruntărilor ideologice ale concepţi-

[3] Arhiva Organizaţiilor Social-Politice din Republica Moldova (în continuare AOSPRM), F. 51, inv. 3, d. 32, f. 219.

[4] ASFR, F. P-6991, inv. 2, d. 10, f. 13.

ilor ateiste şi religioase despre lume (Горбатов 2007, 168).

Confruntările dinte CC şi Consiliu reflectau situaţia din ţară. Noul curs liberal în politica bisericească a fost întâlnit cu ambiguitate de activul partidului în teritoriu. Fiind foarte sensibili la dispoziţiile celor de la conducerea PCUS, cinovnicii sovietici din teritoriu au înţeles că acum au „mâinile dezlegate" şi că pot aplica metodele încercate de luptă cu organizaţiile religioase.

Prima jumătate a anilor 1960 în istoriografia rusă şi cea de peste hotare este caracterizată ca o nouă perioadă în luptă politică cu religia şi Biserica în URSS. Caracterul, metodele şi rezultatele noii politici sunt destul de bine analizate în diferite lucrări[5].

Pe 16 octombrie 1958 apar două hotărâri ale Consiliului de Miniştri al URSS: „Despre impozitul pe lumânări" (*О свечном налоге*) şi „Despre mănăstirile din URSS" (*О монастырях*). Împreună cu alte documente adoptate de Secretariatul CC la PCUS, acestea semnalau schimbarea politicii faţă de organizaţiile religioase din faza de luptă cu intensitate scăzută în faza de ofensivă aproape totală împotriva lor, în special a Biserici Ortodoxe Ruse.

Noua politică bisericească a statului, orientată spre îngrădirea, limitarea activităţii Bisericii se evidenţiază în documentele de partid şi de stat şi în activitatea Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse în direcţia implementării acestora spre sfârşitul anilor 1950. Însă potrivit convingerilor celor din CC poziţia preşedintelui Consiliului G.G. Karpov nu satisfăcea noile cerinţe. În hotărârea „Despre măsurile de lichidare a încălcării legislaţiei sovietice despre culte" (*О мерах по ликвидации нарушений советского законодательства о культах*) din 13 ianuarie 1959 se spune că „...Karpov nu înţelege corect obligaţiile Consiliului, nu doreşte să ia în consideraţie schimbările survenite în ţară..."[6]. Unii cercetători consideră că această hotărâre l-a provocat pe Karpov să plece din postul de preşedinte al Consiliului (Чумаченко 2008, 138-144). Oficial Karpov a fost eliberat din funcţia de preşedinte al Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse de pe lângă Consiliul de Miniştri a URSS la 6 februarie 1960 prin decizia Consiliului de Miniştri. Prin aceeaşi hotărâre în locul lui G.G. Karpov este numit V.A. Kuroedov, un lucrător din aparatul CC al PCUS (Чумаченко 2010, 74). Prima şedinţă a Consiliului sub conducerea noului preşedinte are loc pe data de 23 februarie şi a ţinut până a doua zi, 24 februarie. Cercetătorii atrag atenţia asupra schimbărilor caracterului stenogramelor şedinţelor Consiliului. Sunt trasate noi obiective, probleme, metode de lucru, ceea ce arată hotărârea fermă a noului conducător să execute indicaţiile conducerii statului şi partidului pentru „repararea greşelilor" comise de administraţia precedentă. Sunt interesante expresiile folosite de noua conducere: „...vor fi chemaţi episcopii în eparhiile cărora s-au observat cele mai multe încălcări ale legislaţiei, şi care opun o rezistenţă mai mare" (Чумаченко 2010, 74). Consiliul a luat o serie de măsuri în vederea îndeplinirii hotărârii CC al PCUS din 13 ianuarie 1960. Printre acestea este şi proiectul instrucţiunii pentru folosirea legislaţiei şi hotărârii Guvernului URSS, referitor la culte; pregătirea modificărilor necesare în legislaţia despre culte şi Statutul Bisericii Ortodoxe Ruse; propuneri pentru micşorarea numărului de seminare teologice ş.a.[7]

V. Kuroedov, venind în locul lui G. Karpov, a supus unei critici acerbe activitatea predecesorului său.

Fostul conducător al Consiliului era învinuit că a contribuit la renaşterea şi activitatea organizaţiilor religioase, a fost prea loial şi fără de pretenţii, ceea ce a condus a creşterea „poftei" conducătorilor religioşi[8]. Evident că aceste învinuiri nu aveau nimic cu realitatea. De fapt, se schimba politica partidului şi a statului faţă de culte.

S-au reîntors la teza despre neloialitatea politică a clericilor. Spre exemplu, partea a treia a referatului lui V. Kuroedov, preşedintele CPPBOR, ţinut la consfătuirea unională a împuterniciţilor (21 aprilie 1960), era intitulat: „Să manifestăm vigilenţă şi să curmăm la timp atacurile antisovietice ale clerului" (*Проявлять бдительность, своевременно пресекать антисоветские выпады духовенства*)[9]. În referat se stipula că clerul răspândeşte zvonuri şi bârfe despre viaţa

[5] Printre acestea se evidenţiază lucrările: Алексеев 1993; Гераськин 2008; Горбатов 2008; Марченко 2007; Одинцов 1994; Одинцов 2002; Поспеловский 1997; Цыпин 1997; Шкаровский 1999a.

[6] ANRM, F. 51, inv. 2s, d. 24, f. 60.

[7] ANRM, F. 2046, inv. 2s, d. 24, ff. 224-226.

[8] ANRM, F. 3046, inv.2s, d. 24, f. 60.

[9] ANRM, F. 3046, inv. 2s. d. 24, ff. 71-77.

oamenilor sovietici, despre atitudinea statului faţă de religie şi Biserică. În concluzie Kuroedov spune că „statul nu va admite ca unii clerici să folosească amvonul pentru calomnii împotriva statului". Acesta cheamă împuterniciţii să cerceteze atent predicile preoţilor. „În ţara noastră mai bine de 10 mii de preoţi citesc sute de mii de predici în care puteţi găsi cât doriţi atacuri la adresa realităţilor noastre"[10].

Un an şi jumătate s-a discutat noul Statut al Consiliului în diferite instanţe şi abia în aprilie 1961 acesta a fost trimis spre examinare la CC al PCUS şi la Consiliul de Miniştri al URSS, evident cu schimbările făcute în conformitate cu hotărârea Consiliului de Miniştri al URSS din 16 martie 1961 „Despre înăsprirea controlului asupra respectării legislaţiei cultelor" (*Об усилении контроля за выполнением законодательства о культах*) (Чумаченко 2010, 75).

Astfel că spre mijlocul anului 1961 a fost alcătuită o nouă echipă a Consiliului, fiind gata de a realiza noile cerinţe puse de către CC al PCUS. Această componenţă a Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse va rămâne neschimbată până la momentul unirii celor două Consilii în decembrie 1965.

La începutul anului 1963 (în conformitate cu cerinţele Plenarei din noiembrie 1962 a CC) s-a hotărât crearea pe lângă Consiliul pentru Afacerile Bisericii Ortodoxe Ruse a unui grup de inspectori-consultanţi pe baze obşteşti „pentru îndeplinirea anumitor propuneri tematice ale Consiliului" (Чумаченко 2010, 76).

Iniţial în componenţa grupului au fost incluse 12 persoane. Peste un an grupul era format din 21 persoane (Чумаченко 2010, 76), printre care şi savanţi de renume cum ar fi N.P. Krasnikov, E.I. Lisavţev, P.K. Kurocikin.

Noile direcţii principiale de activitate a Consiliilor au fost sonorizate de către V. Puzin la şedinţa celor două Consilii şi a împuterniciţilor din februarie 1958. Referatul lui lăsa de bănuit că vor începe măsuri de amploare de atacuri asupra cultelor. Spre exemplu, V. Puzin îşi manifesta indignarea că în ţară s-au păstrat foarte multe edificii de cult care nu mai funcţionează, însă care prin prezenţa lor servesc la educarea religioasă. În concepţia acestuia, prea multe dintre aceste edificii au fost introduse în lista monumentelor de arhitectură, că aceste liste trebuie să fie revizuite. Puzin practic chema la un nou val de vandalizare: distrugerea crucifixelor, cupolelor bisericilor ş.a., adresând o întrebare retorică: „Oare în cei 20-30-40 de ani nu a fost găsit un prilej pentru a ne debarasa de o astfel de privelişte?" (Сосковец 2008, 165).

Printre direcţiile de activitate ale Consiliului şi împuterniciţilor acestuia se numără următoarele:

Propagarea ateismului

În conformitate cu Statutul Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse, acesta urma să îndeplinească un rol intermediator neutru între organizaţiile religioase şi autorităţile statului, să controleze respectarea legislaţiei sovietice de către cele două părţi, la fel să îndeplinească funcţii consultative, de arbitraj şi altele.

Însă după cum demonstrează documentele de arhivă, nu putem vorbi despre o atitudine neutră a Consiliului. Una dintre datoriile principale ale Consiliului era promovarea propagandei ateiste, deseori manifestându-se în calitate de cel mai activ, consecvent şi fără de compromis organizator al acesteia. „Consiliul nu este un organ de propagandă a ateismului, dar este dator să-i ajute pe cei care o fac. Acţiunile incorecte ale Consiliului pot aduce daune procesului de educaţie ateistă a populaţiei", – se menţiona în timpul unei şedinţe a Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse (Сосковец 2008, 163).

De fapt, cele arătate mai sus ne conving în ideea că CPABOR era un instrument docil în mâinile statului în aşa-numita problemă religioasă. Sarcina centrală a acestei instituţii era controlul activităţii organizaţiilor religioase, înregistrate oficial.

Lupta cu încălcările legislaţiei despre culte

În ianuarie 1960 este adoptată o nouă hotărâre a CC al PCUS referitoare la religie: „Despre măsurile în vederea stopării încălcării legislaţiei sovietice despre culte din partea clerului" (*О мерах по ликвидации нарушений духовенством советского законодательства о культах*) (О мерах 1994, 43-67).

[10] ANRM, F. 3046, inv. 2s, d. 24, f. 87.

Influenţarea politicii de cadre în Biserică

Consiliile promovau o politică care era în interesul statului. Aceasta includea: 1) descurajarea şi neadmiterea hirotoniei noilor episcopi din rândul clerului care nu trezea încrederea autorităţilor; 2) descurajarea „reproducerii" noilor preoţi prin refuzul „argumentat" al candidaţilor; 3) influenţarea, în favoarea statului, numirii arhiereilor la catedrele respective; 4) limitarea numărului studenţilor de la Academiile şi Seminarele Teologice admişi în anul întâi, influenţarea procesului de selectare a studenţilor; 5) eliminarea din activitatea bisericească a persoanelor care nu satisfac Consiliile, a celor consideraţi „persona non grata" de către statul sovietic (Сосковец 2008, 166).

Micşorarea veniturilor parohiilor

Pe lângă chestiunea cadrelor, Consiliile şi împuterniciţii acestora erau preocupaţi de baza financiară a parohiilor ortodoxe şi a altor confesiuni şi organizaţii religioase, pentru micşorarea veniturilor acestora.

Controlul asupra activităţilor de binefacere

O măsură importantă pentru controlul din partea împuterniciţilor era cea ce ţine de activitatea de binefacere din partea organizaţiilor religioase, care era interzisă prin lege.

În conformitate cu Statutul Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse, o nouă funcţie – Împuternicitul Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse – este introdusă în Consiliile Comisarilor Poporului din republicile unionale, autonome, consiliile executive regionale şi ţinutale. În conformitate cu Anexa la procesul-verbal nr. 97 al şedinţei Biroului Politic al CC al PC(b)M din 24 decembrie 1945, Împuternicitul Consiliului pentru Problemele Bisericii Ortodoxe Ruse, cât şi cel al Consiliului pentru problemele cultelor religioase de pe lângă Consiliul Comisarilor Poporului al URSS pentru RSSM făceau parte din nomenclatura CC al PC(b) al Moldovei[11].

Împuterniciţii erau numiţi prin hotărârea organelor locale ale puterii sovietice şi erau confirmaţi la birourile republicane, ţinutale sau regionale ale partidului. Consiliul pentru problemele Bisericii Ortodoxe doar coordonau nominalizarea candidaturilor. De fapt, după cum a arătat practica ulterioară, aceasta era doar o chestiune formală, organele locale ale puterii singure determinau nominalizarea candidaţilor la funcţia de împuternicit şi toate încercările lui Karpov de a influenţa deciziile ce ţin de politica cadrelor au suferit eşec (Чеботарев 2004, 43).

Împuternicitul Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse pentru RSSM apare la Chişinău în 1944, când a fost confirmat în această funcţie Serghei Petrovici Volkopealov (1944-1945)[12].

Ulterior statutul şi funcţiile împuternicitului au fost precizate, iar statutul lor a devenit unul special.

În 1945, potrivit directivei adjunctului preşedintelui Consiliului Comisarilor Poporului al URSS V.M. Molotov, împuterniciţii CPPBOR erau supuşi fie nemijlocit preşedinţilor Consiliului Comisarilor Poporului al republicilor unionale/autonome, comitetelor executive regionale, fie primilor adjuncţi. Împuterniciţii erau aprovizionaţi cu produse alimentare şi industriale la acelaşi nivel ca şi şefii de direcţii (în republicile unionale şi autonome), iar în ţinuturi şi regiuni la acelaşi nivel cu şefii secţiilor comitetelor executive. Conducerile regionale nu aveau dreptul să transfere împuterniciţii la alte funcţii fără aprobarea CPABOR, nici să-i trimită în delegaţii pe termen lung dacă nu aveau tangenţă cu activitatea lor (Зонов 2012, 145).

După cum am menţionat mai sus, prima jumătate a anilor 1960 în istoriografia rusă şi cea de peste hotare este caracterizată ca o nouă perioadă în luptă politică cu religia şi Biserica în URSS.

Canalul principal de realizare a noii politici religioase a statului rămânea institutul împuterniciţilor în teritoriu.

Statutul şi baza juridică a împuterniciţilor se afla în vizorul lui V.A. Kuroedov din primele zile ale aflării acestuia în postul de preşedinte al Consiliului. În unul dintre primele documente pe adresa CC Consiliul atrage atenţia asupra subaprecierii rolului împuterniciţilor. În informaţie sunt prezentate cazuri când în funcţia de împuternicit al Consiliului în teritorii, autorităţile locale numeau persoane, care nu au calităţile profesionale necesare. Mai mult ca atât, s-a constatat că la

[11] AOSPRM, F. 51, inv. 3, d. 32, f. 219.

[12] AOSPRM, F. 51, inv. 16, d. 10, ff. 85, 86.

începutul anului 1960, funcţia de împuternicit al Consiliului a fost lichidată în 20 regiuni ale ţării (Чумаченко 2010, 76).

În februarie 1961 activau 103 de împuterniciţi ai CPPBOR, în 1963 -86, iar spre finele anului 1964 numărul lor s-a redus până la 77 de persoane[13].

Din 1960 se implementează o nouă formă de lucru cu împuterniciţii – seminarele. Primul seminar de şapte zile a fost convocat în noiembrie 1960. Un alt seminar de cinci zile pentru împuterniciţi a fost organizat în iunie 1963 la Moscova[14]. Seminare pentru „schimb de experienţă" au fost organizate în 1965 în oraşele Moscova, Kiev, Minsk, Riga, Novosibirsk şi Taşkent (Чумаченко 2010, 77).

Pentru prima oară Kuroedov a vorbit în faţa împuterniciţilor în 11 aprilie 1960, la Consfătuirea unională. Laitmotivul referatului preşedintelui Consiliului era critica conducerii anterioare care nu a pus piedică intensificării activităţii clericilor, ceea ce a condus la disfuncţionalitatea legislaţiei cultelor. Majoritatea împuterniciţilor au fost de acord cu tonalitatea intervenţiei lui Kuroedov.[15] La Consfătuire s-au trasat anumite măsuri pentru redresarea situaţiei. Consiliul considera că sarcină principală care-i revine în conducerea activităţii împuterniciţilor este stabilirea „controlului sistematic" asupra îndeplinirii hotărârii CC al PCUS din 13 ianuarie şi a Consiliului de Miniştri al URSS din 16 martie 1961.

Munca activă în această direcţie a început imediat după Conferinţă. De două ori pe lună Consiliul examina dările de seamă ale împuterniciţilor, concomitent cu controlul activităţii lor efectuau vizite pe teren membrii Consiliului şi inspectori ai acestuia. În urma acestor acţiuni s-a constatat, spre sfârşitul anului 1960, „lucrul nesatisfăcător, neînţelegerea esenţei legislaţiei cultelor de către marea majoritate a împuterniciţilor, neînţelegerea sensului şi esenţei hotărârii CC al PCUS din 13 ianuarie 1960" (Чумаченко 2010, 77).

Pentru a uşura munca împuterniciţilor, în primăvara anului 1960 Consiliul începe lucrul asupra unei Instrucţiuni cu privire la folosirea legislaţiei sovietice despre culte. Către primăvara anului 1961 Instrucţiunea cu parafa „secret" pentru împuterniciţii ambelor Consilii a fost aprobată şi tipărită într-o broşură aparte (Чумаченко 2010, 78).

În iulie 1961 Consiliul expediază în teritoriu „Explicaţii" pentru folosirea legislaţiei cultelor, aprobate de ambele Consilii (Consiliul pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse şi Consiliul pentru problemele Cultelor)[16].

Odată cu venirea noii conduceri la Consiliu, în faţa împuterniciţilor s-au pus o serie de probleme: de la cele strategice – ce ţineau de îndeplinirea hotărârilor CC şi Consiliului de Miniştri, până la probleme curente.

Pe seama împuterniciţilor rămânea şi datoria de a ţine evidenţa bisericilor, caselor de rugăciune şi averilor comunităţilor religioase, analiza predicilor clericilor, participarea activă la formarea sistemului de educaţie ateistă, implementarea ritualurilor nereligioase ş.a. Spre exemplu, împuterniciţii erau obligaţi să prezinte către 15 februarie 1963 dări de seamă despre activitatea lor „în lumina hotărârilor partidului şi guvernului", în care să fie prezentate informaţii ce ţin de: activitatea organelor locale ale puterii de stat, rezultatele restructurării organelor de conducere a parohiilor; caracteristica persoanei arhiereului, clericului şi a membrilor fondatori; informaţii despre activitatea nelegitimă a autorităţilor locale, informaţii despre angajarea în câmpul muncii a preoţilor care au rupt-o cu religia. Şi, în final, împuterniciţii trebuiau să prezinte măsurile pe care le vor implementa în anul 1963, la fel şi planul pentru intensificarea controlului asupra respectării legislaţiei cultelor[17].

Urmau să fie îndeplinite o serie de formulare şi tabele elaborate de Consiliu. De fapt, încă la începutul anilor '60, Consiliul reacţiona la măsurile administrative aplicate faţă de credincioşi din partea împuterniciţilor. Spre exemplu, în una din primele consfătuiri sub preşedinţia lui V.A. Kuroedov, la 12 martie 1960, Consiliul a examinat darea de seamă a lui A. Oleinik, împuternicitul Consiliului pentru RSSM, după care a fost adoptată o hotărâre specială în care se stipulau „greşelile împuternicitului (...) tov. Oleinik la scoaterea de la înregistrare a comunităţilor religioase". Că Oleinik „printr-un singur act" a scos de la înregistrare, fără de aprobarea Consiliului, samavolnic, pe cale administrativă 158 de comunităţi re-

[13] ASFR, F. P- 6991, inv. 1, d. 2136, f. 115.
[14] ANRM, F. 3046, inv. 2s, d. 27, f. 114-117.
[15] ANRM, F. 3046, inv. 2s, d. 24, f. 56-96.
[16] ASFR, F. P- 6991, inv. 2, d. 307, ff. 35-42.
[17] ASFR, F. P- 6991, inv. 2, d. 452, ff. 33-35.

ligioase". Consiliul a calificat această acţiune a lui Oleinik ca fiind „greşită şi practic dăunătoare"[18]. Însă Oleinik nu a tras concluziile necesare, astfel că Consiliul a fost nevoit să mai discute o dată în plus activitatea acestuia în RSSM. Astfel, la 24 decembrie 1964, apare Hotărârea Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse „Despre neajunsurile în activitatea împuternicitului Consiliului în RSSM în vederea controlului respectării legislaţiei cultelor" (*О недостатках в работе уполномоченного Совета по Молдавской ССР по осуществлению контроля за выполнением законодательства о культах*).[19]

De fapt, şi predecesorul lui Oleinik, P.N. Romenski nu se evidenţia prin disciplină şi îndeplinirea conştiincioasă a obligaţiilor de serviciu. Astfel, în şedinţa din 19 ianuarie 1951 Consiliul pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse s-a constatat că Romenski „se amestecă în treburile interne bisericeşti, nu monitorizează conştiincios activitatea comunităţilor religioase şi a mănăstirilor". Pentru aceasta Romenski a fost „preîntâmpinat"[20]. Dar probabil că nu a tras concluziile necesare, de aceea Consiliul se adresează la 29 august 1951 cu o scrisoare specială către L.I. Brejnev şi G.Ia. Radu cu rugămintea să-i atragă atenţia lui Romenski asupra greşelilor comise în serviciu şi indisciplina de care dă dovadă"[21]. Activitatea lui Romenski a mai fost discutată în şedinţa din 6 decembrie 1952 în cadrul Consiliului[22].

În 1963 se amplifică numărul materialelor despre încălcările administrative faţă de cler şi credincioşi. La 7 martie 1963 Consiliul adoptă o hotărâre tot „referitor la „acţiunile ilegale" ale împuterniciţilor, persoanelor în funcţie şi autorităţilor locale", despre ce informează CC al PCUS, dar şi CC al PCM[23].

Este semnificativă Hotărârea Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse din 7 martie 1963 cu referire la „greşelile grosolane din partea unor împuterniciţi" (*О фактах грубого нарушения законодательства о культах со стороны отдельных уполномоченных Совета и местных советских органов*): „...Au început să încalce legea. Aceasta duce la rezultate rele (...) Este fraudă evidentă, minciună, încercări de închidere (a bisericilor - *n.n.*) prin metode administrative"[24].

Documentele de arhivă arată că la mijlocul anilor '60 în majoritatea unităţilor administrative din URSS, împuterniciţii mai curând jucau rolul de instrumente ale autorităţilor sovietice şi de partid locale în lupta pentru scoaterea Bisericii din viaţa publică. De aceea credincioşii şi clericii pierdeau încrederea faţă de împuterniciţi ca reprezentanţi ai organelor centrale ale puterii de stat, şi se adresau direct la Consiliu când aveau de rezolvat vreo problemă. Această stare de lucruri punea în pericol executarea funcţiilor aparatului central, deci, şi realizarea politicii religioase în ţară.

Bibliografie

Алексеев 1993: В.А. Алексеев, «Штурм небес» отменяется? Критические заметки по истории борьбы с религией в СССР (Москва 1993).

Власть и церковь 2009: Власть и церковь в Восточной Европе. 1944-1953. Документы российских архивов: в 2-х томах. Том 1-й. Власть и церковь в Восточной Европе. 1944-1948 гг. (Москва 2009).

Гераськин 2008: Ю.В. Гераськин, Взаимоотношения Русской Православной Церкви, общества и власти в конце 30-х - 1991 г. (Рязань 2008).

Горбатов 2007: А.В. Горбатов, Государственно-церковные отношения в Сибири (1949-1952 гг.). В сб.: Известия Томского политехнического университета, т. 310, №3 (Томск 2007), 166-170.

Горбатов 2008: А.В. Горбатов, Государство и религиозные организации Сибири в 1940-1960-е гг. (Томск 2008).

[18] ANRM, F. 3046, inv. 2s, d. 24, ff. 8-9.
[19] ANRM, F. 3046, inv. 2s, d. 29, ff. 2-9.
[20] AOSPRM, F. 51, inv. 12, d. 151, f. 2.
[21] AOSPRM, F. 51, inv. 12, d. 151, f. 2.
[22] AOSPRM, F. 51. inv. 12, d. 151, f. 5.2
[23] AOSPRM, F. 51, inv. 23, d. 101, f. 131-135.
[24] ANRM, F. 3046, inv. 2s, d. 27, ff. 71-75.

Зонов 2012: О.Б. Зонов, Государственно-церковные отношения в 1940-1950-х годах: региональный аспект (по материалам Центрального Государственного Архива Удмуртской республики). Вестник Удмуртского Университета 3, 2012, 145-149.

Марченко 2007: А.Н. Марченко (протоиерей Алексий), «Хрущевская реформа»: Очерки церковно-государственных отношений (1958-1964 гг.) (Пермь 2007).

О мерах 1994: «О мерах по ликвидации нарушений духовенством советского законодательства о культах». Постановление ЦК КПСС от 13.01.1960 г. Письма и диалоги времен «хрущевской оттепели» (Десять лет из жизни патриарха Алексия). Отечественные архивы 5, 1994, 43-67.

Одинцов 1994: М.И. Одинцов, Письма и диалоги времен «хрущевской оттепели» (Десять лет из жизни патриарха Алексия, 1955-1964 гг.). Отечественные архивы 5, 1994, 25-33.

Одинцов 1999: М.И. Одинцов, «Проявлять бдительность, своевременно пресекать антисоветские выпады духовенства». Доклад председателя Совета по делам Русской Православной Церкви при СМ СССР В.А. Куроедова на Всесоюзном совещании уполномоченных, 1960 г. Исторический архив 2, 1999, 64-91.

Одинцов 2002: М.И. Одинцов, Русская православная церковь в XX веке: история, взаимоотношения с государством и обществом (Москва 2002).

Письма Патриарха 2009: Письма Патриарха Алексия I в Совет по делам Русской Православной Церкви при Совете Народных Комиссаров – Совете Министров СССР 1946-1953 гг., том 1 (отв. состав. Ю.Г. Орлова) (Москва 2009).

Поспеловский 1995: Д.В. Поспеловский, Русская православная церковь в XX веке (Москва 1995).

Сосковец 2008: Л.И. Сосковец, Советы по делам религий как проводники государственной политики в отношении церкви. В сб.: Известия Томского политехнического университета, т. 312, №6 (Томск 2008), 162-167.

Цыпин 1997: В. Цыпин (протоиерей), История Русской церкви, 1917-1997 (Москва 1997).

Чеботарев 2004: С.А. Чеботарев, Тамбовская епархия 40-60 гг. XX века (Тамбов 2004).

Чумаченко 2008: Т.А. Чумаченко, К вопросу об отставке Г.Г. Карпова с должности председателя Совета по делам Русской православной церкви при СМ СССР. Вестник Челябинского госуниверситета 18. История, вып. 25, 2008, 138-144.

Чумаченко 2010: Т.А. Чумаченко, Совет по делам Русской Православной Церкви при Совете Министров СССР и его уполномоченные в первой половине 1960-х годов: Структура, формы и методы работы. Вестник Челябинского госуниверситета 30. История, вып. 42, 2010, 74-85.

Шкаровский 2009: М.В. Шкаровский, Сталинская религиозная политика и Русская Православная Церковь в 1943-1953 годах. Acta Slavica Iaponica 27, 2009, 1-27.

Шкаровский 2009a: М.В. Шкаровский, Русская православная церковь при Сталине и Хрущеве: Государственно-церковные отношения в СССР в 1939-1964 годах (Москва 1999).

The Council for the Affairs of the Russian Orthodox Church at the Council of Ministers of the USSR (1943-1965) – a special body for communication between the State and the Church

Abstract

Normalization of relations between the Church and the State during the war led to the need to create a special body to establish relations between the State and the Russian Orthodox Church. Therefore, in August 1943 the Council for the Affairs of the Russian Orthodox Church attached to the Council of People's Commissars of the USSR was formed. G. Karpov, a former member of the Soviet KGB, was appointed the head of the new body. Managing staff of the Council was picked from a list of party nomenclature. The Council was located in Moscow, Kropotkin Street, on the second floor of the building No. 20. Soon, the number of employees of this body has increased significantly.

The order of the Council stated that it would maintain links between the Government of the USSR and the Moscow Patriarchy on matters within the competence of the Government.

Among other things, the Council was to "improve" the image of the USSR abroad. Presidents of the Council regularly hosted foreign correspondents. Each meeting was followed by reports.

The responsibilities of Presidents of the Council included regular meetings with leaders of the Church for discussions and consultations on various issues.

It is believed that the creation of a special Council for relations with the Russian Orthodox Church was due to active patriotic activities of the Orthodox Church during the Second World War, as well as to the struggle for the international leadership of the USSR in the period of 1940-1950. In this context, the Moscow Patriarchy was supposed to be a kind of tool in the foreign policy of the USSR.

The analysis of the new archival documents allows concluding that the religious policy of the Soviet State during the second half of the 1940s was determined by the external and internal political situation in the postwar period. The attitude of the Party and Government towards the Orthodox Church were determined by pragmatic interests, rather than a desire to take into account the spiritual needs of citizens.

Совет по делам Русской Православной Церкви при Совете Министров СССР (1943-1965 гг.) – орган для налаживания отношений между государством и церковью

Резюме

Нормализация отношений между церковью и государством, начало которой было положено во время войны, привела к необходимости создания специального органа для налаживания отношений между государством и Русской Православной Церковью. Поэтому в августе 1943 года при Совете народных комиссаров СССР был образован Совет по делам Русской Православной Церкви. Главой нового органа был назначен Г. Карпов, бывший сотрудник советской госбезопасности. Управляющий персонал Совета был подобран из списка партийной номенклатуры. Совет находился в Москве, по улице Кропоткинской, на втором этаже строения № 20. В скором времени количество его сотрудников значительно увеличилось.

В положении о Совете отмечалось, что он будет осуществлять связи между правительством СССР и Московской Патриархией по вопросам, входящим в компетенцию правительства.

Помимо прочего, Совет должен был «улучшать» образ СССР за рубежом. Председатели Совета регулярно принимали у себя иностранных корреспондентов. После каждой встречи составлялись доклады и отчеты.

В обязанности руководства Совета входили регулярные встречи с высокопоставленными иерархами церкви для обсуждения и консультаций по различным вопросам.

Считается, что создание специального Совета по связям с Русской Православной Церковью было обусловлено активной патриотической деятельностью Православной Церкви во время Великой Отечественной Войны, а также борьбой СССР за международное лидерство в период 1940-1950 годов. В этом контексте Московская Патриархия должна была стать своеобразным инструментом в международной политике СССР.

Анализ документов фонда Совета по делам Русской Православной Церкви при Совете Министров СССР позволяет прийти к заключению, что религиозная политика советского государства во второй половине 40-х годов прошлого столетия определялась контекстом внешней и внутренней политической ситуации в послевоенное время.

Отношение партии и правительства к Православной Церкви определялись прагматичными интересами, а не желанием учитывать духовные потребности граждан.

11.02.2015

Dr. Nicolae Fuştei, Institutul de Istorie al AŞM, str. 31 August 1989, 82, MD-2012, Chişinău, Republica Moldova, e-mail: fustei_nicolae@yahoo.com

VICTOR ANDREEV: „ŞI ATUNCI CÂND PATRIA ÎŞI VA RECĂPĂTA LIBERTATEA...”

Elena Postică

Istoria rezistenţei antisovietice şi anticomuniste din Basarabia postbelică este foarte bogată în fapte şi nume de combatanţi.

Articolul de faţă relatează despre destinul fraţilor Victor şi Ion Andreev, care, în primăvara anului 1949, alături de alţi tineri, au hotărât să pună bazele unei organizaţii clandestine de luptă împotriva ocupaţiei sovietice.

Cei mai mulţi membri ai organizaţiei erau intelectuali de la sat, în special cadre didactice, care, datorită pregătirii profesionale şi intelectuale, au intuit poate mai bine decât alţii consecinţele nocive ale sovietizării şi bolşevizării Basarabiei.

Documentele statutare ale „Partidului Libertăţii”, corespondenţa dintre membrii organizaţiei, literatura confiscată în momentul arestării, procesele verbale ale interogatoriilor la care au fost supuşi sunt mărturii incontestabile ale setei de libertate şi dârzeniei acestor tineri patrioţi.

În Actul de acuzare în procesul intentat de organele de represiune sovietice aşa-zisei organizaţii antisovietice insurecţionale „Partidul Libertăţii”, aprobat la 16 decembrie 1950 de ministrul Securităţii de Stat al RSSM, I. Mordoveţ, citim următoarele: „Membrii organizaţiei „Partidul Libertăţii”, fiind naţionalişti moldo-români, au avut o atitudine ostilă faţă de instaurarea Puterii Sovietice în Moldova. O ură deosebită le-a trezit colectivizarea gospodăriilor ţărăneşti şi lichidarea culacilor. Apariţia ilegalităţii antisovietice pe teritoriul raioanelor Chişinău, Kotovski şi Cărpineni, în baza căreia s-a creat „Partidul Libertăţii”, se referă la anul 1949. Fondatorii acestei organizaţii ilegale sunt acuzaţii Condrat C.V., Istrati I.V., Istrati N.V. şi Andreev V.P. Toţi aceştia erau profesori de şcoală, se cunoşteau între ei şi toţi, fiind înverşunaţi naţionalişti moldo-români, erau uniţi între ei prin comunitatea convingerilor duşmănoase Puterii Sovietice. Întâlnindu-se în casa lui Condrat C.V. din s. Băcioi (raionul Chişinău), şi în casa lui Istrati I.V. din s. Văsieni (raionul Kotovski), în discuţiile purtate de membrii organizaţiei se regreta faptul înfrângerii României în războiul împotriva URSS. Având convingeri contrarevoluţionare, dânşii criticau de pe poziţii antisovietice politica partidului şi a guvernului sovietic. Sperând că blocul americano-englez va declanşa un război împotriva Uniunii Sovietice şi dorind înfrângerea URSS în acest război, în scopul apropierii acestei înfrângeri s-au exprimat în favoarea unei lupte organizate împotriva Puterii Sovietice.

În urma acestor întruniri ilegale, acuzaţii Condrat C.V., Istrati I.V., Istrati N.V. şi Andreev V.P., având convingeri antisovietice, în mai 1949 au ajuns la înţelegerea de a crea o organizaţie clandestină şi de a încadra în activitatea acesteia alţi membri din rândul elementelor antisovietice”[1].

Deşi kaghebiştii au interpretat tendenţios şi după bunul lor plac obiectivele principale ale „Partidului Libertăţii”, totuşi ei au constatat just că motivul de bază care a determinat apariţia acestei organizaţii a fost atitudinea ostilă a membrilor ei faţă de regimul sovietic instaurat prin forţa armelor în Basarabia, faţă de politica economică şi ideologia ateistă a sovietelor.

Dorul de libertate s-a înfiripat în inimile tinerilor basarabeni cu mult înainte de 1949. În jurnalul lui Victor Andreev, confiscat de KGB, se relata despre o întâlnire a membrilor unei societăţi studenţeşti, care a avut loc în primăvara anului 1946 într-o pădure din preajma Chişinăului. În toiul discuţiilor, un tânăr, pe nume Nicolae, s-a ridicat şi a început să spună nişte adevăruri cunoscute de toată lumea, dar pe care nimeni nu îndrăznise până atunci să le rostească: „...facem parte din generaţia cea mai nenorocită din câte au existat vreodată. Suntem supuşi de un regim fariseic. Suntem subjugaţi. Nu suntem decât robi, nişte robi persecutaţi mai rău decât robii din tim-

[1] Arhiva Serviciului de Informaţii şi Securitate al Republicii Moldova (în continuare ASISRM), F. 018219, dosar penal 5742, vol. 16, p. 401-473.

1. Fotografia lui Victor Andreev cu dedicaţie fratelui Ion, 21.01.1948.

pul feudalilor. Suntem un grup de tineri nebuni după viaţă. Dar ce putem noi lua astăzi de la viaţă... când părinţii ori fraţii noştri gem prin închisori? Pustii sunt astăzi străzile oraşelor noastre. Întâlneşti oameni care sunt gata pentru o bucată de pâine să-ţi împlânte pumnalul în piept. Pustii sunt satele noastre, odinioară atât de bogate. Nu auzi nici lătratul câinilor, fiindcă ţăranii au găsit de cuviinţă să se lipsească de ei, deoarece nu se mai tem că vor veni lupii să le fure oile, pe care nu le mai au. Pustie este şi viaţa noastră, domnilor, fiindcă pustiu este şi pământul învăluit de steagul roşu”[2].

Despre atitudinea lui Victor Andreev faţă de regimul sovietic şi intenţia de a-şi făuri prin luptă viitorul dorit aflăm şi din scrisoarea adresată prietenului său Efim Sofroni, la 7 februarie 1950:

„Dragul meu! Ce rău îmi pare că ne desparte o distanţă destul de potrivită! Ce bine ar fi fost să fim împreună! La lumina unui opaiţ, poate gândurile noastre se contopeau într-unul singur, pornind pe o cărăruşă cunoscută. Dar nu e târziu. Şi ceea ce am pornit trebuie dus la bun sfârşit. Tu ce zici? Uite-l mart. Apare blând cu peisajele cele mai frumoase. Natura face totul în alte culori, băgându-ne în inimi aroma vie a vieţii! O dorinţă vie de a trăi te cuprinde. Dar cum să trăieşti? Oare poţi trăi când simţi cum cătuşele te curmă? Oare poţi trăi când simţi cum totul este un haos în a cărui mreajă eşti cuprins şi purtat cu dispreţ în abisul nesfârşit al „nicevoului”? Numai acel ce nu are conştiinţă se poate mulţumi. Dar noi? Noi care înţelegem totul mai mult ca alţii, noi care visăm o viaţă liniştită într-un cabinet la o masă de scris înconjurat de literatură, noi tineri şi plini de viaţă ne putem oare mulţumi?

... Dragul meu. A venit timpul să ne gândim serios la viitorul nostru. De eşti tot acela atunci trebuie de gândit”[3].

Scopurile principale ale organizaţiei, criteriile de organizare, drepturile şi obligaţiile membrilor au fost formulate în Regulamentul „Partidului Libertăţii”[4], elaborat de Victor Andreev în mai 1950 (potrivit unor surse a fost elaborat în decembrie 1949). Primele rânduri ale Regulamentului constituie un îndemn la luptă împotriva autorităţilor, adresat tuturor patrioţilor basarabeni, accentuându-se că numai prin acţiuni concrete şi jertfire de sine se poate obţine libertatea: „Deoarece trăim într-o epocă neagră – noi, patrioţii, – am luat hotărârea ca prin luptă să recăpătăm ce am avut mai scump – adică libertatea. Sute de patrioţi astăzi stau de pază, atacând acolo unde rezistenţa este mai mare şi toţi sunt hotărâţi, fiindcă înţeleg sufleteşte noblеţea acestei mari idei, fiindcă toţi îşi dau seama că prin luptă se atinge scopul.

Voi, patrioţi, când citiţi aceste rânduri, aruncaţi câteva unde de gândire spre acei ce vă sunt fraţi – spre acei ce astăzi în mijlocul duşmanilor croiesc drumuri drepte spre un luminiş strălucitor. Şi atunci când gândurile Dumneavoastră concentrate mult asupra acestui fapt vor ajunge la o hotărâre, puneţi-vă o simplă întrebare: „Oare îmi iubesc eu Patria?”.

La răspunsul „nu”, retrageţi-vă din societatea patrioţilor, îmbrăţişaţi pentru totdeauna steagul

[2] ASISRM, F. 018219, dosar penal 5742, vol. 11, p. 46.

[3] Scrisoarea se regăseşte în lotul de documente şi materiale transmis MNIM în custodie temporară de către SIS al RM în baza Acordului de colaborare între Serviciul de Informaţii şi Securitate al Republicii Moldova şi Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei semnat la 3 aprilie 2012 în scopul completării colecţiei Muzeului victimelor deportărilor şi represiunilor politice, filială a MNIM.

[4] ASISRM, F. 018219, dosar penal 5742, vol. 11, p. 122.

mârşav al duşmanului. Şi atunci când Patria îşi va recăpăta libertatea, să nu veniţi în genunchi să-i cereţi ocrotire.

La răspunsul „da”, ridicaţi-vă şi porniţi pe drumul adevărului – pe acel drum pe care au pornit cândva Avram Iancu şi Tudor Vladimirescu. În suflet cu aceşti eroi, în mâini cu arma şi în inimă cu vitejia, treceţi peste piepturile duşmanilor. Nu vă uitaţi că ei sunt mulţi. Loviţi în ei fără cruţare, căci lovind în ei, slăbiţi bârlogul putregăios al tiraniei. Glasul Patriei vă cheamă, instinctul conştiinţei trebuie să vă îndemne a urma acest glas pornit din adâncul inimii rănite”.

În Regulament, se menţiona că pentru a obţine victorie este necesar ca toţi patrioţii să fie organizaţi într-un partid, care urmează să întreprindă acţiuni directe şi hotărâte. Potrivit prevederilor lui, membri ai partidului puteau fi: „1) persoane născute pe teritoriul României; 2) persoane corecte, care ar putea să execute o însărcinare până la sfârşit; 3) persoane care au fost condamnate pentru activitate antisovietică; 4) persoane care în Armata Română au avut grade ofiţereşti; 5) persoane simple din masele populare; 6) preoţi; 7) ca excepţie, femei cu studii superioare, în stare să conducă un laborator fizic, chimic ori medical; 8) funcţionari.”

În ultimul capitol erau concretizate obiectivele principale ale partidului: „A reda din nou libertatea şi a pune pe tron pe rege”; a educa din sânul său „oameni hotărâţi, oameni călіţi în luptă, care mâine să formeze guvernul statului român”; „a lichida toate elementele putregăioase, care şi-au găsit reşedinţa pe teritoriul român”; „a repatria pe toţi acei care astăzi stau înlănţuiţi în Siberia”; „a întoarce avutul celor ce au fost despuiaţi de hoardele năvălitorilor”; „a restabili echilibrul ţării din punct de vedere economic, industrial, ştiinţific etc”; „a restabili graniţele vechi ale ţării”. Semnătura de la sfârşitul Regulamentului, „Comitetul central al „Partidului Libertăţii” în legătură cu „Partidul Răzbunător” din Polonia” e foarte curioasă, ea sugerându-ne gândul – este doar o presupunere a noastră – că conducătorii „Partidului Libertăţii” aveau cunoştinţă de existenţa unor formaţiuni de rezistenţă anticomuniste pe teritoriul Poloniei[5].

La numai două luni de la înfiinţare, când KGB-ul nici nu bănuia de existenţa acestei organizaţii, ca urmare a dramaticelor evenimente de la 6 iu-

2. Ion Andreev cu soţia şi fiul, 1948.

lie 1949, au fost deportaţi în Siberia fraţii Ion şi Nicolae Istrati, membri fondatori ai organizaţiei clandestine „Partidul Libertăţii”. În ciuda acestui fapt, organizaţia şi-a continuat existenţa, iar copoii stalinişti vor da de urmele ei mult mai târziu, în vara anului 1950. Fraţii Istrati nu s-au lăsat pradă deznădejdii şi au reuşit într-un termen relativ scurt să restabilească legătura cu Victor Andreev şi Constantin Condrat şi prin intermediul unei vaste corespondenţe au continuat să-şi încurajeze camarazii de luptă şi să dirijeze activitatea lor. În cele din urmă, scrisorile au nimerit în mâinile KGB-ului. În timpul percheziţiei şi arestării lui V. Andreev au fost confiscate 11 scrisori semnate de Ion Istrati, scrise în limba română, cu grafie latină (Postică 1997, 191-192).

După deportarea fraţilor Istrati în Siberia, conducerea organizaţiei a fost preluată de Victor Andreev, care din motive de conspiraţie abandonează postul de pedagog la şcoala din satul Băcioi şi se stabileşte cu traiul în localitatea Condriţa (Străşeni), devenind cursant al Şcolii silvice din localitate.

La Condriţa, în sânul codrilor, departe de ochiul vigilent al KGB-ului, el şi-a orientat eforturile, în special, spre consolidarea rândurilor organizaţiei,

[5] ASISRM, F. 018219, d. p. 5742, vol. 11, p. 122.

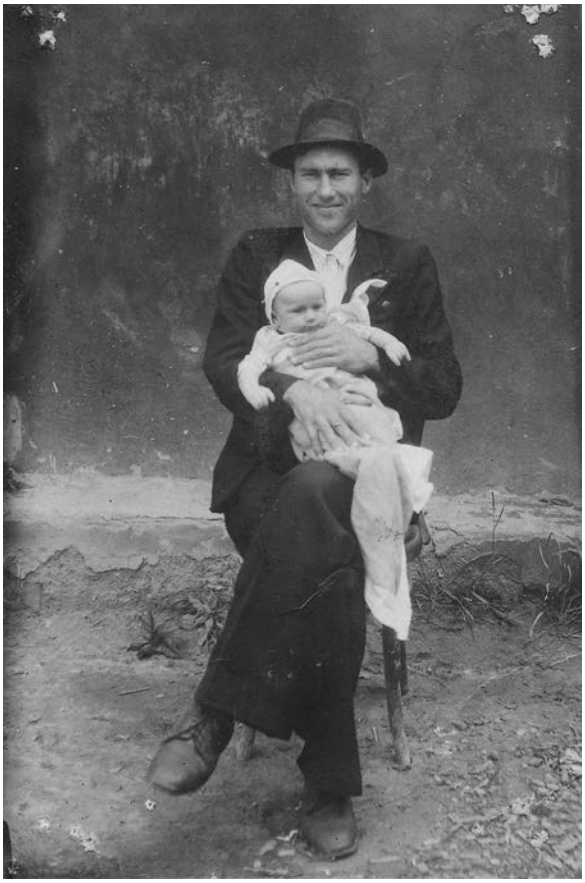

3. Ion Andreev cu fiul Grigore, 1949.

cooptarea unor noi membri şi sporirea eficienţei activităţii lor, reuşind să-i atragă în activitatea organizaţiei pe tinerii intelectuali Andrei Sanduţa, Vasile Vâlcu, Andrei Guţu, Ion Andreev ş.a. Conform directivei din scrisoarea lui Ion Istrati din 5 martie 1950, au fost create mai multe celule primare în localităţile raioanelor Cărpineni, Kotovski, Chişinău. Grupul ce activa în zona satului Cărpineni, format din 8 persoane, era condus de zootehnicianul Ion Andreev, fratele lui Victor Andreev.

În calitate de conducător al organizaţiei, responsabil de activitatea membrilor ei, Victor Andreev a emis câteva ordine şi directive, în care erau concretizate scopurile curente ale organizaţiei şi prerogativele conducătorilor celulelor primare. Pentru confirmarea celor menţionate reproducem un extras din ordinul din 25 mai destinat lui Ion Andreev: „Vi se aduc la cunoştinţă unele puncte ale ordinelor trimise de şef – de la 20 aprilie, precum şi de la 28 aprilie anul curent. În legătură cu aceasta vi se ordonă: 1) organizarea sistematică a cadrelor în regiune; 2) de capturat armatură; 3) de aranjat oameni de legătură; a) fiecare şef este dator a-şi educa pe cât mai mult posibil subalternii săi; b) fiecare şef este însărcinat în mod obligatoriu de a se înarma cu o armă uşoară; c) fiecare şef este obligat a nimici pe subalternul său, dacă observă o abatere oarecare în sens contrar lucrului”[6].

Dar agenţii KGB-ului au dat de urmele lui Victor Andreev şi la 5 iunie 1950 este arestat. În aceeaşi zi este reţinut şi Andrei Sanduţa, la 6 iunie – Ion Andreev, Simion Calestru, Vasile Vâlcu şi Tudor Ciorescu. În luna iulie sunt aduşi din Siberia şi întemniţaţi în închisoarea din Chişinău fraţii Ion şi Nicolae Istrati. Pe parcursul lunilor iunie-august au fost urmăriţi şi arestaţi 29 de membri şi susţinători ai organizaţiei antisovietice „Partidul Libertăţii”.

Pe durata anchetei Victor Andreev a fost ţinut în închisoarea Ministerului Securităţii de Stat al RSSM, iar Ion Andreev în închisoarea nr. 1 a MAI al RSSM.

Reproducem în continuare câteva secvenţe din jurnalul lui Victor Andreev, care reflectă starea sa sufletească în timpul când era întemniţat în închisoarea KGB-ului din Chişinău:

„Unde-mi sunteţi voi, dragi prieteni? Unde sunteţi voi, toţi acei pe care vă iubeam atât de mult? Unde este fericirea, dragostea, libertatea?... De ce nu răspundeţi? De ce nu veniţi atunci când rugămintea mea se îndreaptă către voi? Ori poate nu vă interesează o furnică din furnicarul uriaş al omenirii? Veniţi, căci întunericul mi-a înconjurat corpul, ce începe a mucezi în celula umedă. Veniţi, voi clipe, ce mi-aţi fost atât de scumpe şi-mi alinaţi dorul ce mă roade după libertate. Vino, dragoste, şi întinde-mi fragezimea braţelor tale albe, cuprinde-mi corpul, schilodit de biciul nemilos al gardianului. O, vino tu, rege al cerului, şi încălzeşte cu razele tale lâncezimea pereţilor umezi ai celulei, ce îmi încătuşează mâinile, veniţi, căci cel ce vă cheamă nu este un criminal, nu este hoţ, mişel, trădător ori imbecil...

Stăteam întins pe cimentul murdar al neîncăpătoarei celule. Gândurile îmi zburau încâlcit, trezindu-mi noian de amintiri. Şi de fiecare dată când o nouă amintire se ivea, pumnul mi se încleşta cu atâta putere, încât pocneau degetele. Eram neputincios în faţa acestor ziduri, în faţa uşii de fier, în dosul căreia se plimba plictisită santinela. Întunericul mă învăluise într-atâta, încât nu mai

[6] ASISRM, F. 018219, dosar penal 5742, vol. 11, p. 88.

ştiam de-i noapte ori zi. Eram omul adus la neputinţă atât fizic, cât şi moral. Şi pentru ce? Ce crimă comisei, de-am fost atât de aspru pedepsit de Dumnezeu? Scârţâitul cheii în broască m-a trezit din noianul acestor gânduri. Uşa s-a deschis şi la lumina oarbă a felinarului am deslușit figura deja cunoscută de mine. Era ora unu noaptea, ora la care încep cercetările, acompaniate de torturi, ora la care gemetele nu sunt auzite, deşi sunt scoase din piept omenesc, ora, la care torturile sunt aplicate corpului în modul cel mai crunt. „Vstati!”[7].

Au urmat nenumărate interogatorii, însoţite de maltratări psihice şi fizice. Scopul lor era unul: de a-i face pe acuzaţi să recunoască crime pe care nu le săvârşiseră. În cele din urmă, în zilele de 18-27 ianuarie 1951, a fost intentat un proces judiciar cu uşile închise, membrii „Partidului Libertăţii” fiind învinuiţi de trădare de patrie, desfăşurarea activităţilor antisovietice, comiterea unor acte teroriste împotriva activiştilor de partid şi sovietici ş.a. Deşi nu săvârşiseră nici un act terorist, totuşi li s-a incriminat intenţia de a-l asasina pe Tudor Scafaru, preşedintele sovietului sătesc Văsieni, şi de a arunca în aer unele clădiri administrative din Chişinău, inclusiv clădirea în care îşi ţinea lucrările Sovietul Suprem al RSSM. Drept mărturii documentare ale „crimelor” săvârşite serveau corespondenţa membrilor organizaţiei, două exemplare ale Regulamentului „Partidului Libertăţii”, culegerea „fascistă” „Cuvântul Mareşalului către săteni”, două poezii antisovietice scrise de V. Bivol, câteva arme şi rezervele de cartuşe confiscate de către KGB în momentul percheziţiei şi arestării acuzaţilor (Postică 1997, 44).

Amănunte despre comportamentul „apărătorilor legii” în raport cu arestaţii găsim şi în scrisoarea adresată de Ion Andreev redacţiei ziarului „Moldova socialistă” la 2 august 1989:

„Îmi amintesc, cât de rău se purtau anchetatorii cu noi, „vinoveţii”. Deci cele arătate de noi în anul 1950 le consider luate prin constrângere – carceră, interzicerea de a primi „peredace” şi altele.

Anchetatorul îmi spunea: „Soţia ta stă la poartă cu coşul cu alimente, dar tu, banditule, o obligi să se întoarcă înapoi cu merindele şi lacrimi în ochi. Deci, alegeţi, ori semnezi protocolul ori cazul se va repeta”. Şi într-adevăr aşa cazuri s-au repetat de multe ori. Auzind toate acestea şi chiar lovituri fizice – cedam”.

[7] ASISRM, F. 018219, dosar penal 5742, vol. 11, p. 46.

Din Actul de acuzare aprobat la 16 decembrie 1950 de ministrul Securităţii de Stat al RSSM, I. Mordoveţ, aflăm ce învinuiri i se aduceau lui Victor Andreev:

„Андреев Виктор Павлович, 1928 г.р., уроженец с. Маноилешты, Котовского района, молдаванин, гражданин СССР, из крестьян-середняков, бывший член ВЛКСМ, ранее не судим, холост, образование 9 классов, до ареста проживал в с. Кондрица Страшенского района, учился в школе лесного хозяйства.

В Советской Армии не служил.

(Обвиняется – n.n.) В том что, являясь румыно-молдавским националистом, в мае 1949 г. изменил Родине, вступив в антисоветскую организацию «Партия Свободы», и вскоре после этого, как наиболее активный и враждебно настроенный к советской власти занял в ней руководящее положение.

На нелегальных сборищах членов организации принимал участие в определении антисоветских целей и задач организации.

Проводил активную деятельность по подготовке вооруженного восстания против Советской Власти в Молдавии, создавая в населенных пунктах широко разветвленное антисоветское подполье, изыскивал оружие для организации.

В конце июня 1949 г. в с. Маноилешты Котовского района завербовал в организацию своего брата – обвиняемого Андреева И.П.

После выселения, в начале июля 1949 г., руководителя организации Истратий И.В. и его брата Истратий Н.В. возглавил руководство организации «Партия Свободы» и развернул активную работу по вербовке антисоветских кадров в ее ряды.

В августе 1949 г., завербовал в организацию обвиняемого Сандуца А.Д., в октябре 1949 г. по проведению враждебной работы объединился с руководителем антисоветской группы в г. Кишиневе – обвиняемым Вылку В.Г.

Создал в селах Карпиненского, Котовского, Кишиневского районов и гор. Кишиневе ячейки организации «Партия Свободы».

Осуществлял руководство антисоветскими кадрами повстанческо-террористической организации «Партия Свободы», давал установки

участникам организации по активизации подготовки вооруженного восстания в Молдавии, приобретении оружия и вербовке новых кадров.

В мае 1949 г. разработал программный документ повстанческой националистической организации именуемой «Regulamentul Partidului Libertăţii" (Устав Партии Свободы). Как руководитель издал приказ по Карпиненской ячейке организации с указанием практических мероприятий по антисоветской работе.

Кроме того, предпринимал попытку к бегству из СССР за границу, то-есть (обвиняется – n.n.) в преступлениях предусмотренных ст.ст. 54-1а, 54-2, 54-8, 54-10ч1 и 54-11 УК УССР"[8].

Acuzaţii de naţionalism, trădare de patrie şi antisovietism i se aduceau şi lui Ion Andreev. În Actul de acuzare din 16 decembrie 1950 citim următoarele:

„Андреев Иван Павлович, 1918 г.р., уроженец с. Дурлешты Кишиневского района, молдаванин, гражданин СССР, из крестьян-середняков, б/п, образование среднее, женат, до ареста проживал в с. София Карпиненского района, работал зоотехником.

В Советской Армии не служил.

(Обвиняется – n.n.) В том, что будучи крайне враждебно настроен к Советской Власти, являясь румыно-молдавским националистом, в июне 1949 г. был завербован своим братом – Андреевым Виктором в антисоветскую повстанческую организацию «Партия Свободы», а впоследствии специальным приказом по организации был назначен руководителем ячейки по селу София Карпиненского района МССР.

Проводил активную работу по подготовке вооруженного восстания в Молдавии, вербовал в организацию новых участников, изыскивал оружие в

повстанческих террористических целях, организовывал и проводил нелегальные сборища участников организации, на которых обсуждались вопросы активизации антисоветской работы"[9].

Pe lângă aceste acuzaţii, documentul face referire şi la o „crimă" pe care Ion Andreev ar fi comis-o în perioada războiului:

„Обвиняемый Андреев Иван П., являясь румынским националистом, крайне враждебно настроенным к Советской Власти, находясь в период 2-ой мировой войны на службе в румынской фашистской армии, в документе на имя своего командования писал:

„Нижеподписавшийся ефрейтор Андреев Иван, по национальности румын, по профессии служащий, прошу разрешить 30 дневный отпуск для эвакуации семьи из Бессарабии, так как ей грозит большевистская оккупация".

В другом документе высказал свои террористические настроения в отношении руководителя Советского правительства"[10].

La 27 ianuarie 1951 Tribunalul militar regional Odesa, în cadrul unei şedinţe judiciare închise, convocate în or. Chişinău, fără participarea acuzatorilor şi apărării, a pronunţat sentinţa în procesul intentat aşa-zisei organizaţii antisovietice insurecţionale „Partidul Libertăţii" (Postică 2010, 263). Justiţia sovietică a calificat acţiunile fraţilor Andreev drept terorism şi trădare de patrie, Victor Andreev fiind condamnat la moarte prin împuşcare, iar Ion Andreev la 25 de ani de detenţie în lagăre de muncă forţată.

Reproducem în continuare un fragment din sentinţa de condamnare:

„Андреев Виктор, являясь румыно-молдавским националистом, в первой половине 1949 г. в беседах с Истратий Николаем систематически высказывал явно антисоветские взгляды и возводил клевету на мероприятия партии и правительства в области коллективизации сельского хозяйства и на национальную политику в отношении Молдавии.

В июне 1949 г. Андреев, изменив Родине, по предложению Истратий Ивана вступил в антисоветскую организацию, ставившую своей задачей отторжение советской Молдавии от СССР и восстановление на ее территории буржуазно-монархического режима и вскоре в этой организации занял руководящее положение.

...на сборищах организации Андреев неоднократно обсуждал цели и задачи организации, практические вопросы борьбы с Советской Властью, ориентировал организацию на террор, обещал приобрести взрывчатку для ди-

[8] ASISRM, F. 018219, dosar penal 5742, vol. 16, p. 401-473.
[9] ASISRM, F. 018219, dosar penal 5742, vol. 16, p. 401-473.
[10] ASISRM, F. 018219, dosar penal 5742, vol. 16, p. 401-473.

версионно-террористических целей, в частности для взрыва правительственных учреждений в городе Кишиневе.

В июне 1949 г. Андреев ходил в село Старые Драгушены Котовского района к крестьянину Северину с целью приобретения оружия – пистолета для организации. В том же месяце ходил за оружием в село Бардар к подсудимому Рошиор.

Опасаясь провала организации, Андреев вместе с Истратий Иваном и Истратий Николаем намеревались бежать за границу. Выезжал на разведку местности в погранзону, но осуществить намерения не нашел возможности. После выселения кулаков, а с ними Истратий Ивана и Николая, Андреев укрывшись в Кондрицкой школе мастеров лесного хозяйства, возглавил руководство антисоветской организацией, выработал устав этой организации, переименовал ее в «Партию Свободы»

В конце июня 1949 г. Андреев завербовал в организацию брата Ивана, которого впоследствии, 25 мая 1950г. назначил руководителем ячейки по Карпиненскому району.

В августе 1949 г. Андреев Виктор на квартире своего брата Андреева Ивана завербовал в антисоветскую организацию Сандуца Андрея Дмитриевича, посвятив его в цели и задачи организации, назначив его впоследствии заместителем своего брата – Андреева Ивана. В конце октября 1949 г. в с. Маноилешты установил связь с Вылку Василием который проводил антисоветскую националистическую деятельность в Кишиневском педагогическом институте. Ознакомив друг друга со своими планами антисоветских действий, Андреев и Вылку договорились в будущем встретиться в Кишиневе и работу проводить совместно.

В ноябре Андреев установил письменную связь с высланными в Тюменскую область Истратий Иваном и Николаем и, в соответствии с директивными указаниями последних по антисоветской работе, создал в населенных пунктах Кишиневского, Карпиненского, Котовского районов и в г. Кишиневе четыре ячейки возглавляемой им антисоветской организации.

В декабре 1949 г. Андреев Виктор выработал устав возглавляемой им антисоветской организации и переименовал ее в «Партию Свободы». Один экземпляр устава хранил у себя, а второй для проработки в организации вручил Сандуца Андрею у которого этот второй экземпляр и был изъят при обыске.

Осуществляя руководство ячейками, Андреев Виктор издавал приказы и директивы. Приказом от 25 мая 1950 г. возложил обязанности на руководителя ячейки Андреева Ивана расширять организацию, приобретать оружие, уничтожать членов организации в случае «измены». Приказом от 30 мая 1950г секретарем местного кружка №7 назначен Сандуца.

В целях популяризации устава «Партии Свободы» и активизации работы по расширению организации и изысканию оружия Андреев Виктор 1 и 2 мая 1950 г. провел совещание в доме своих родителей с Сандуцей и Андреевым Иваном.

1 июля 1950 г. вечером Андреев провел совещание в акациевой роще у села Балчана Карпиненского р-на. На совещании присутствовали Бивол В.И., Гуцу А.И., Выртосу Г.Г. и Гуцу Константин.

5 июня 1950 г. антисоветская деятельность Андреева арестом пресечена”[11].

Astfel, Tribunalul militar Odesa, în componenţa preşedintelui Nelupov şi a membrilor Darmeşkin, Iakimenko şi Sineakov, în baza art.54-1 lit.a a Codului Penal al RSS Ucrainene, l-a condamnat pe Victor Andreev la pedeapsa capitală prin împuşcare cu confiscarea întregii averi. Aceeaşi soartă au avut-o camarazii săi: Constantin Condrat, Ion Istrati şi Vladimir Bivol.

Ion Andreev, alături de alte 18 persoane, a fost condamnat la 25 de ani de detenţie în lagăre de corecţie prin muncă, degradare civică pe termen de 5 ani şi confiscarea întregii averi (Cartea Memoriei 2001, 458-461). Au urmat 10 ani de calvar prin lagărele siberiene.

La sfârşitul lunii mai 1951, sute de deţinuţi, printre care şi Ion Andreev, au fost încărcaţi în renumitele vagoane „stolâpiniste” şi obligaţi să ia drumul Siberiei, drumul suferinţelor şi al înstrăinării de baştină.

Şi-a ispăşit pedeapsa în lagărele din Dudinka şi Kaierkan din reg. Norilsk, lucrând la minele de cărbuni. Apoi a cunoscut infernul lagărelor din regiunile Irkutsk şi Mordovia.

[11] ASISRM, F. 018219, dosar penal 5742, vol. 16, p. 479-501.

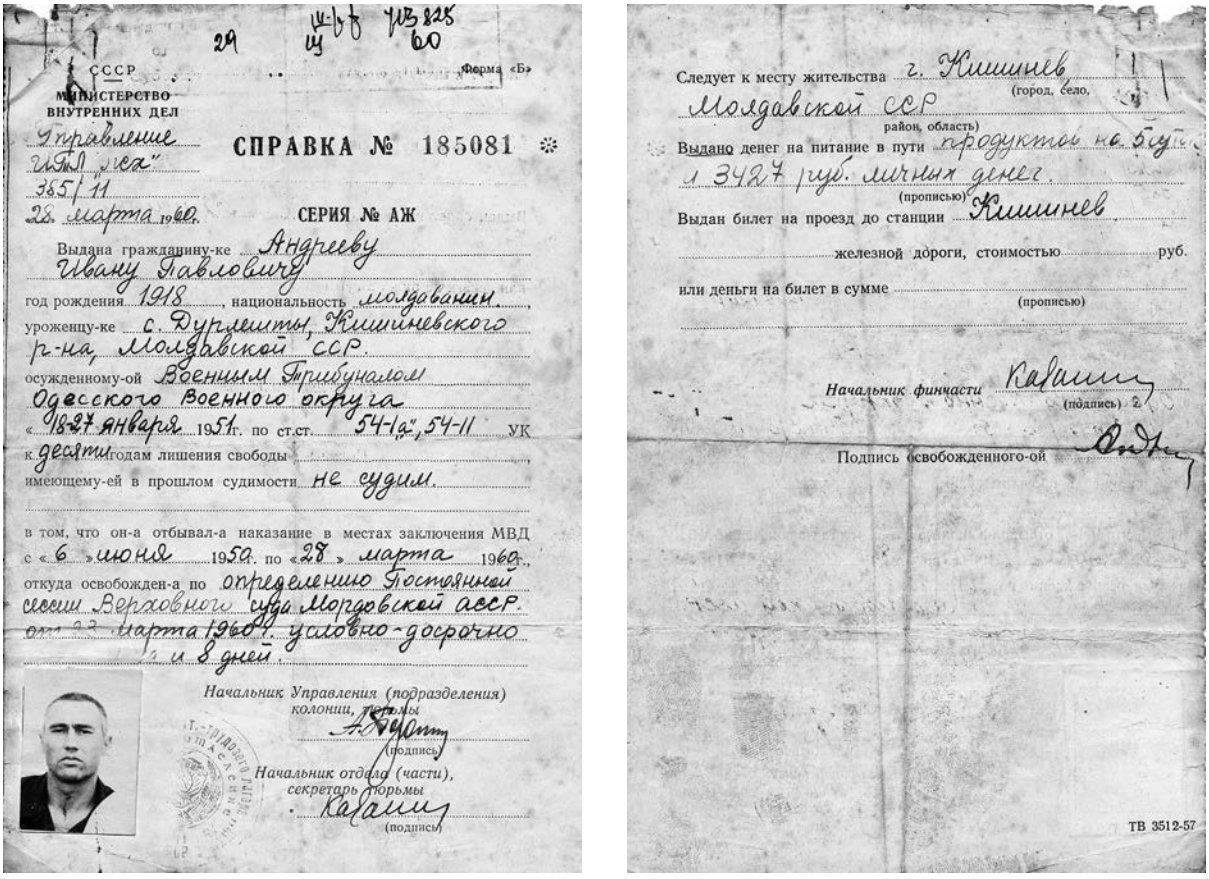

СССР
МИНИСТЕРСТВО ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
Управление ГУЛП „Усл"
385/11
28 марта 1960.
Форма «Б»

СПРАВКА № 185081

СЕРИЯ № АЖ

Выдана гражданину-ке Андрееву Ивану Павловичу
год рождения 1918, национальность молдаванин,
уроженцу-ке с. Дурлешты, Кишиневского р-на, Молдавской ССР
осужденному-ой Военным Трибуналом Одесского Военного округа
«18» января 1951 г. по ст.ст. 54-1а", 54-11 УК
к десяти годам лишения свободы,
имеющему-ей в прошлом судимости не судим.

в том, что он-а отбывал-а наказание в местах заключения МВД
с «6» июня 1950 по «28» марта 1960,
откуда освобожден-а по определению Постоянной сессии Верховного суда Мордовской АССР от 22 марта 1960 г. условно-досрочно 1 и 8 дней.

Начальник Управления (подразделения) колонии, тюрьмы
(подпись)
Начальник отдела (части), секретарь тюрьмы
(подпись)

Следует к месту жительства г. Кишинев
(город, село,
Молдавской ССР
район, область)
Выдано денег на питание в пути продуктами на 5 суток
и 3427 руб. личных денег
(прописью)
Выдан билет на проезд до станции Кишинев
железной дороги, стоимостью руб.
или деньги на билет в сумме
(прописью)

Начальник финчасти
(подпись)
Подпись освобожденного-ой

ТВ 3512-57

4. Certificat despre eliberarea lui Ion Andreev din locurile de detenţie unde s-a aflat în perioada 6 iunie 1950- 28 martie 1960.

Mai târziu, în anul 1989, într-un interviu acordat revistei „Orizontul", Ion Andreev îşi amintea cu tristeţe de acele momente din viaţă:

„După vreo săptămână am fost îmbarcaţi într-un tren special pentru ecartament îngust şi îmi amintesc bine că şi aici în tundră vagoanele erau fără ferestre! Am ajuns la Norilsk, în lagărul nr. 4. Era în plină zi. În timp ce administraţia lagărului ne lua în primire conform dosarului, un camarad, rus de naţionalitate, mă întreabă: „Сколько времени?". Uitându-mă la soare, îi răspund: „Probabil, e ora cinci după masă". El râde: „Nu, e ora trei de noapte!". Astfel am aflat de scurta zi polară.

Am stat în carantină vreo săptămână, după care am fost repartizaţi în brigăzi. În acest timp am avut ocazia să plec la lucru la încărcat cărbuni pentru lagăr. Ne-am dus noi, moldovenii, vreo 20 de oameni din curiozitate ne-am dus, vroiam să vedem cum e noaptea polară în toiul verii. La întoarcere (mergeam pe jos) am cântat în marş „Cânt frumoasa România". Cred că a fost prima dată când pe aceste meleaguri – peninsula Taimâr – să se audă un astfel de cântec şi, dea Domnul, să fie ultima dată. Chiar şi soldaţii care ne însoţeau, şi cei din cazarma de alături ne priveau cu gura căscată şi mi s-a părut că printre ei se aflau şi moldoveni.

După perioada de carantină – şapte zile – am fost repartizaţi pe brigăzi. Eu am nimerit la săpat gropi pentru fundamentul caselor – oraşul Norilsk. Gropile erau adânci, de 25-30 de metri, adică până ajungeam la stâncă. Lucrul era foarte greu, fiindcă pământul veşnic îngheţat nu se rupea uşor la loviturile târnăcopului. Deci, norma – un metru cub – era greu de îndeplinit. În consecinţă – mâncare mai puţină. Ajunsesem că nu eram în stare să urc pe pat de atâta slăbiciune. Orele de lucru – nouă pe zi; scrisori două pe an şi acelea din câteva cuvinte..." (Andreev 1989, 75).

După moartea lui Stalin, când sute de mii de deţinuţi au părăsit Gulag-ul sovietic, Ion Andreev spera să fie eliberat din clipă în clipă. Cu atât mai mult cu cât în timpul detenţiei a dat dovadă de

5. Legitimaţie de şofer, categoria trei, pe numele deţinutului Ion Andreev, 1956.

„bună purtare” şi hărnicie admirabilă (era „fruntaş al muncii”), lucruri apreciate şi recunoscute de „şefi”. Dar întrucât se încăpăţâna să se declare nevinovat şi nu dorea să recunoască nici o „crimă” comisă, eliberarea a întârziat să vină.

„În timp ce mulţi se eliberau – mărturisea Ion Andreev în interviul menţionat – eu, care nu eram mai breaz ca dânşii, stăteam la urşii albi, fiindcă nu vroiam să recunosc nici o vină... Gândeşte-te şi dumneata: mă învinuiau de terorism! Pe cine am omorât, la viaţa cui am atentat?! Eram încăpăţânat, dar aveam dreptate. Am scris multe scrisori să-mi fie cercetat cazul. Cu ocazia cercetărilor am ajuns odată şi la Chişinău. Credeam că – gata, sunt eliberat. Eram „fruntaş al muncii”, premiat; când m-au mutat dintr-un loc în altul sub escortă, aveam cu mine, adică la soldaţii ce mă însoţeau, un ceas de aur, 3 mii de ruble. Vedeam aievea libertatea, însă... au găsit la mine un caiet cu însemnări despre lagăr, cu date meteorologice, cu izbucniri de revoltă... Aşa că după un scurt popas la Chişinău, am mai văzut şi Mordovia. Anchetatorul mi-a întors şi caietul, subliniind cu roşu anumite fraze. Acum nu mai am caietul cela” (Andreev 1989, 76).

A avut şi clipe de deznădejde cumplită:

„Odată, în timpul anchetării, fiindcă nu vroiam să recunosc învinuirile, zăceam într-o carceră de ciment, rotundă ca un butoi, luminată puternic de un bec de vreo 400 de lumini. În carceră nu era absolut nimic: nici scaun, nici pat, nici masă, nici o cârpă aruncată jos. Mă răzbătuseră frigul, singurătatea şi deznădejdea. Mă cuprinse şi o slăbiciune mare. Îmi ziceam, că nu mai ies de acolo... Şi deodată am văzut o furnică! Era o furnică vie – exista viaţă alături de mine. Nu ştiu de unde o fi apărut sărmana, că nici o crăpătură în butoiul cela de ciment nu se vedea. Dar era lângă mine şi era vie! Atunci mi-am amintit despre regele Solomon, care avea un inel cu inscripţia: „Şi asta va trece”. Aşa mi-am zis şi eu: şi asta va trece şi, uite, a trecut...” (Andreev 1989, 76).

Odiseea siberiană a lui Ion Andreev a luat sfârşit la 28 martie 1960, după 10 ani de umilinţe şi muncă istovitoare.

A revenit în Moldova şi deoarece avea studii de agronom a muncit timp de câteva decenii în satele Lăpuşna şi Cărpineni din raionul Hânceşti. Cumsecădenia, spiritul gospodăresc, dragostea şi priceperea de a lucra pământul i-au fost răsplătite de săteni cu mult respect şi admiraţie. Însă anii petrecuţi în Siberia i-au răscolit mereu sufletul...

Când a venit timpul să plece la odihna binemeritată autorităţile i-au stabilit o pensie de „tocmai” 38 de ruble şi 78 copeici!

Amănunte aflăm din scrisoarea adresată de Ion Andreev redacţiei ziarului „Moldova socialistă” la 2 august 1989:

„Odată cu arestarea mea mi s-a făcut percheziţie acasă şi mi s-au confiscat toate documentele ce le aveam, printre care Diploma de absolvire a Şcolii de agricultură din Cricova, fotografiile din copilărie printre care şi cea cu colegii de clasă la absolvi-

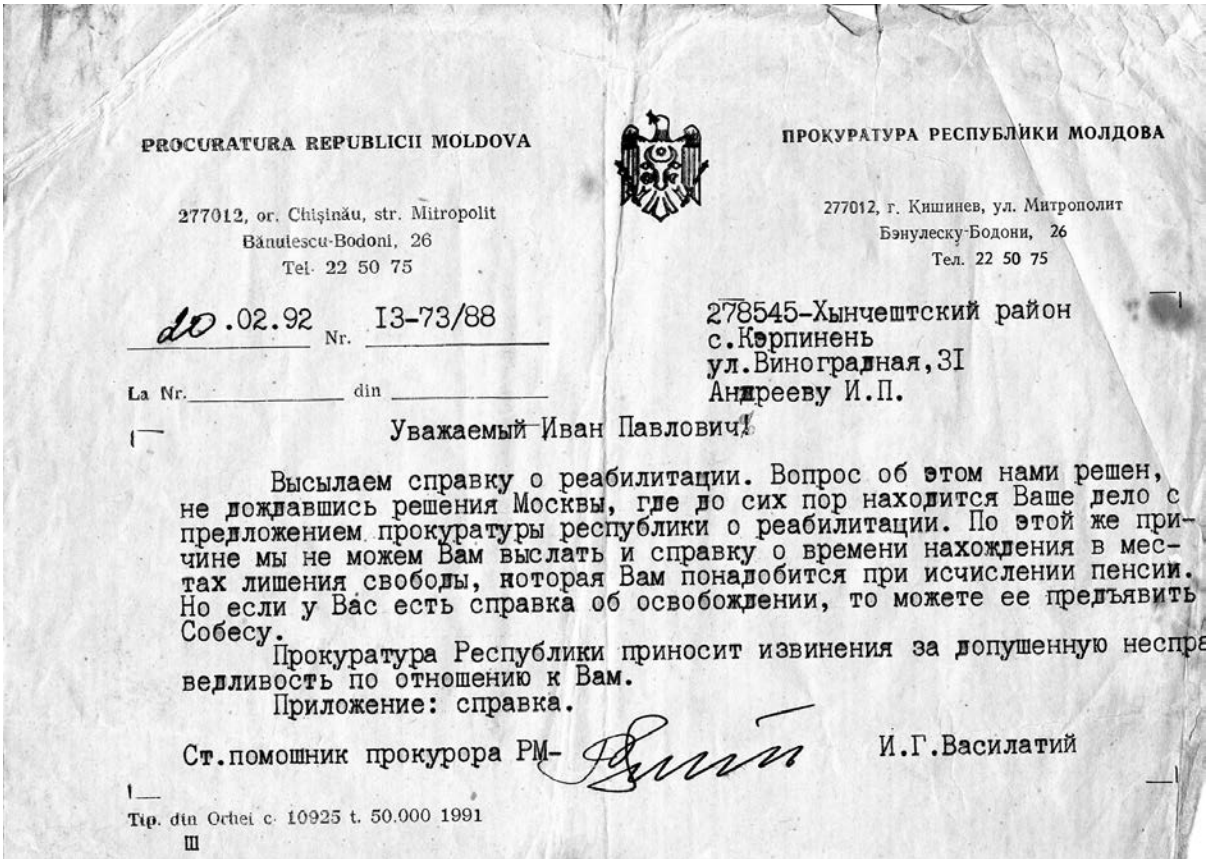

PROCURATURA REPUBLICII MOLDOVA

277012, or. Chişinău, str. Mitropolit Bănulescu-Bodoni, 26
Tel. 22 50 75

ПРОКУРАТУРА РЕСПУБЛИКИ МОЛДОВА

277012, г. Кишинев, ул. Митрополит Бэнулеску-Бодони, 26
Тел. 22 50 75

20.02.92 Nr. I3-73/88

La Nr. _____ din _____

278545-Хынчештский район
с.Кэрпинень
ул.Виноградная,3I
Андрееву И.П.

Уважаемый Иван Павлович!

Высылаем справку о реабилитации. Вопрос об этом нами решен, не дождавшись решения Москвы, где до сих пор находится Ваше дело с предложением прокуратуры республики о реабилитации. По этой же причине мы не можем Вам выслать и справку о времени нахождения в местах лишения свободы, которая Вам понадобится при исчислении пенсии. Но если у Вас есть справка об освобождении, то можете ее предъявить Собесу.

Прокуратура Республики приносит извинения за допущенную несправедливость по отношению к Вам.

Приложение: справка.

Ст.помошник прокурора РМ- И.Г.Василатий

Tip. din Orhei c. 10925 t. 50.000 1991

6. Certificat de reabilitare a lui Ion Andreev, eliberat de Procuratura Republicii Moldova, 20.02.1992.

re, documente care arătau că între anii 1936-1944 eu am lucrat ca funcţionar de stat ş.a. În consecinţă la pensionare (anul 1979) mi s-a aprobat o pensie de 38 rub. 78 cop. După vreo 7-8 ani mi-au mărit-o la 45 ruble şi acum de vreun an la 54 ruble. La întrebarea mea de ce aşa puţin primesc, şeful secţiei de asigurare socială mi-a răspuns, că trebuiesc documente, care să dovedească că ai lucrat în acea perioadă. Eu, deşi ştiam unde se află documentele mele îmi era frică să le caut, iar munca în lagăre nu se ia în consideraţie cât timp nu eşti reabilitat”[12].

Din aceeaşi scrisoare aflăm că după condamnarea fraţilor Victor şi Ion Andreev nici părinţii acestora n-au scăpat de furia autorităţilor:

„În anul 1952 părinţii mei Pavel şi Eufrosinia Andreev cu sora mai mică Lida în vârstă de 14 ani, care locuiau în satul Manoileşti (azi Văsieni) au fost deportaţi în Siberia, regiunea Semipalatinsk [de fapt, în Kazahstan – *n.n.*], pe motivul că eu şi fratele am fost judecaţi conform art. 58. Pe drum spre Siberia tatăl meu s-a îmbolnăvit de scârbă, n-a mai putut lucra acolo şi mama aproape că cerşea ca să-şi întreţină familia şi cu ajutorul localnicilor au supravieţuit. În anul 1956 s-au întors la baştină. Peste puţin timp tata a murit la vârsta de 59 de ani după o boală de 6 ani, împlinindu-i-se dorinţa să moară acasă şi trupul neînsufleţit să fie scos din casa pe care a făcut-o şi înmormântat alături de rude”.

Pentru a-şi face dreptate Ion Andreev a fost nevoit să bată pe la uşile mai multor instanţe. În cele din urmă, la 20 februarie 1992, Procuratura Republicii Moldova emite un certificat prin care se confirmă că Ion Andreev, condamnat ilegal din motive politice de Tribunalul militar Odesa la 27 ianuarie 1951, a fost reabilitat în baza Decretului Preşedintelui URSS din 13 august 1990 „Cu privire la restabilirea în drepturi a tuturor victimelor represiunilor politice din anii 20-50”[13].

A fost alături de neamul său atunci când s-a declanşat restructurarea gorbaciovistă şi mişcarea de renaştere naţională a românilor basarabeni, s-a pronunţat cu tărie pentru decretarea limbii române ca limbă de stat şi revenirea la alfabetul latin.

[12] MNIM, FA-11934-22.

[13] MNIM, FA-11934-28.

„Îmi pare rău că unii, așa-zişi moldoveni, se pronunţă contra – declara Ion Andreev în interviul acordat revistei „Orizontul”. Ar trebui să-şi aducă aminte din ce neam se trag. Lor le-aş mai spune: în copilărie aţi fost fără doar şi poate, cu uratul. Păi, degeaba aţi mai mâncat covrigii lui badea Traian!” (Andreev 1989, 76).

Întrebat pentru care lucruri neisprăvite regretă cel mai mult şi ce i-ar dori tinerei generaţii, acesta a răspuns: „Toată tinereţea mea a trecut ca o furtună grea: războiul, foametea, lagărele. Când m-am trezit, eram de-acum bătrân. Şi ceea ce regret mai mult e că nu mi-am putut continua studiile. Tinerei generaţii îi doresc să înveţe, să fie înţeleaptă şi atentă în raport cu cei vârstnici” (Andreev 1989, 76).

Recunoştinţa pentru sacrificiile celor doi luptători anticomunişti a venit mult mai târziu. La 23 august 2010, în semn de înaltă preţuire a verticalităţii, curajului şi spiritului patriotic de care au dat dovadă în lupta împotriva regimului totalitar-comunist, printr-un decret al Preşedintelui Republicii Moldova, fraţii Victor şi Ion Andreev au fost decoraţi post-mortem cu Ordinul Republicii (Decret 2010, 48).

Bibliografie

Acord 2012: Acord de colaborare între Serviciul de Informaţii şi Securitate al Republicii Moldova şi Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, 3 aprilie 2012.

Andreev 1989: I. Andreev, „Degeaba aţi mâncat covrigii lui badea Traian”. Interviu realizat de Ion Iachim. In: Orizontul, nr. 10 (Chişinău 1989), 74-76.

Cartea Memoriei 2001: (Coord. E. Postica) Cartea Memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului comunist, vol. 2 (Chişinău 2001), 458-461.

Comunicat 2010: Comunicat de presă al Preşedinţiei Republicii Moldova. In: Literatura şi arta, nr.34 (3390) (Chişinău, 26 august 2010).

Decret 2010: Decret privind conferirea „Ordinului Republicii” unor luptători împotriva regimului totalitar comunist de ocupaţie. In: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 155-158 (Chişinău, 3 septembrie 2010), 47-49.

Postică 1997: E. Postică, Rezistenţa antisovietică din Basarabia 1944-1950 (Chişinău 1997).

Postică 1997: E. Postică, Partidul Libertăţii. Tyragetia IV-V, 1997, 37-47.

Postică 2010: E. Postică, Procese judiciare intentate participanţilor la mişcarea de rezistenţă antisovietică în Moldova postbelică. Tyragetia s.n. IV/2, 2010, 257-266.

Victor Andreev: “And when the Motherland will regain freedom ...”

Abstract

The history of anti-Soviet and anticommunist resistance in postwar Bessarabia is rich in facts and names of fighters.

This article tells about the fate of brothers Victor and Ion Andreev, natives of the village of Mănoileşti, who in the spring of 1949, together with other young people, decided to establish an underground organization to fight against the Soviet occupation.

Most members of this organization were intellectuals, mostly rural teachers, who, for reasons of professional and intellectual training, perhaps better than others intuited the harmful effects of Sovietization and Bolshevization of Bessarabia.

The main goals of the organization, organizational criteria, rights and obligations of the members have been formulated in the “Freedom Party” Charter developed by Victor Andreev, who at the time had been a primary school teacher in the village of Băcioi in the Kotovski District. The first lines of the Charter contain an appeal to all patriots of Bessarabia for the struggle against the authorities, which emphasizes that only concrete action and self-sacrifice can help to gain freedom. “And when the Motherland will regain freedom, do not come to seek protection” – it was Victor Andreev’s message to those who “recognized the vile enemy flag”.

Statutory documents, correspondence between members of the organization, literature confiscated during arrests, records of interrogations to which they were subjected are irrefutable evidence of the thirst for freedom and courage of these young patriots.

Sons of unified Romania, being raised and educated in the spirit of Romanian traditions, these young people were unable or unwilling to accept a different way of life, a different social system, collectivization, mass deportations, repression, famine... For them it was “a great misfortune to live in a country other than that of their ancestors”.

Soviet justice qualified the brothers Andreev’s activities as terrorism and treason; on January 27, 1951, by the verdict of the Military Court of the Odessa Military District Victor Andreev was sentenced to death by shooting and Ion Andreev was sentenced to 25 years of imprisonment in labor camps.

Gratitude for the sacrifices of these fighters against communism came much later. On 23 August 2010, in a sign of high appreciation of tenacity, courage and patriotic spirit manifested in the struggle against the totalitarian Communist regime, by Decree of the President of the Republic of Moldova brothers Victor and Ion Andreev were posthumously awarded the Order of the Republic.

List of illustrations:

1. Photo of Victor Andreev with a dedication to his brother Ion, 1948.
2. Ion Andreev with his wife and son, 1948.
3. Ion Andreev with his son Grigore, 1949.
4. Certificate of Ion Andreev's release from prison, where he stayed from June 6 to 28 March 1960.
5. Third category driver's license in the prisoner Ion Andreev's name, 1956.
6. Ion Andreev's Certificate of Rehabilitation issued by the Prosecutor's Office of the Republic of Moldova, 02.20.1992.

Виктор Андреев: «И когда Родина вернет себе свободу ...»

Резюме

История антисоветского и антикоммунистического сопротивления в послевоенной Бессарабии богата фактами и именами борцов.

Эта статья рассказывает о судьбе братьев Виктора и Иона Андреевых, которые весной 1949 года, вместе с другими молодыми людьми, решили основать подпольную организацию по борьбе против советской оккупации.

Большинство членов организации принадлежало к сельской интеллигенции, в основном это были учителя, которые, в силу профессиональной и интеллектуальной подготовки, возможно, лучше других понимали вредные последствия советизации и большевизации Бессарабии.

Основные цели организации, организационные критерии, права и обязанности членов были сформулированы в Уставе «Партии свободы», разработанном Виктором Андреевым, в то время учителем начальных классов в селе Бэчой Котовского района. Первые строки Устава содержат призыв к борьбе с властями, адресованный всем бессарабским патриотам, где подчеркивается, что только конкретные действия и самопожертвование помогут обрести свободу. «И когда Родина вернет себе свободу, не приходите просить у нее защиты» – таким был посыл Виктора Андреева к тем, кто «признал гнусный вражеский флаг».

Уставные документы, переписка членов организации, литература, конфискованная во время арестов, протоколы допросов, которым они были подвергнуты, являются неоспоримыми доказательствами жажды свободы и смелости этих молодых патриотов.

Сыновья единой Румынии, воспитанные в духе румынских традиций, эти молодые люди не могли или не желали принять иной образ жизни, другую социальную систему, коллективизацию, массовые депортации, репрессии, голод... Для них было «большим несчастьем жить в другой стране, не в стране своих предков».

Советская юстиция квалифицировала деятельность братьев Андреевых как терроризм и измену Родине. По решению Военного трибунала Одесского военного округа от 27 января 1951 года Виктор Андреев был приговорен к смертной казни через расстрел, а Ион Андреев – к 25 годам заключения в трудовых лагерях.

Благодарность за жертвы этих борцов против коммунизма пришла гораздо позже. 23 августа 2010 года, в знак высокого признания несгибаемости, мужества и патриотического духа, проявленного в борьбе с коммунистическим тоталитарным режимом, Указом Президента Республики Молдова братья Виктор и Ион Андреевы были посмертно награждены Орденом Республики.

Список иллюстраций:

1. Фото Виктора Андреева с дарственной надписью брату Иону, 1948 г.
2. Ион Андреев с женой и сыном, 1948 г.
3. Ион Андреев с сыном Григорием, 1949 г.
4. Справка об освобождении И. Андреева из мест лишения свободы, где он находился с 6 июня по 28 марта 1960 г.
5. Удостоверение шофера третьего класса на имя заключенного И. Андреева, 1956 г.
6. Справка о реабилитации, выданная И. Андрееву Прокуратурой Республики Молдова 20.02.1992 г.

17.02.2015

Dr. Elena Postică, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: epostica@yahoo.com

„DEZGHEȚUL" ATMOSFEREI DE CREAȚIE – CONFERINȚA REPUBLICANĂ A TINERILOR SCRIITORI. CHIȘINĂU, 22-24 NOIEMBRIE 1957

Marius Tărîță

„Noi suntem convinşi că tânăra generaţie de scriitori va birui toate greutăţile de creaţie..."
(V. Coroban, 22 noiembrie 1957)

Tinerii scriitori au constituit o categorie aparte ce a suscitat interesul CC al PC(b)M chiar de la reinstaurarea puterii sovietice în Basarabia în anul 1944. Până în anul 1950 au avut loc mai multe concursuri literare şi două consfătuiri republicane ale tinerilor scriitori. După aceasta s-a instaurat o pauză de şapte ani. A treia consfătuire republicană a tinerilor scriitori s-a desfăşurat la Chişinău între 22 şi 24 noiembrie 1957. Până la acel moment deja s-au format mai multe grupuri de tineri scriitori talentaţi, dar glasul lor încă nu se auzea atât de clar în societate. Majoritatea lor au beneficiat de ediţiile clasicilor literaturii române, după 1950. Pe de altă parte, moartea lui Stalin şi congresul al XX-lea, au adus un alt suflu (cu accente de critică autentică şi de entuziasm) care a marcat caracterul şi direcţia pe care au început să activeze aceştia.

A treia consfătuire republicană a tinerilor scriitori din RSS Moldovenească şi-a ţinut lucrările la Chişinău între 22 şi 24 noiembrie 1957. Notiţele cu luările de cuvânt ale participanţilor la această consfătuire pot fi consultate în Fondul 2955-P al Arhivei Organizaţiilor Social-Politice din Republica Moldova. Este posibil ca aceste notiţe să fi ajuns din întâmplare în acest fond datorită faptului că el conţine în cadrul inventarului 1 documente de până la anul 1956. Datele Uniunii Scriitorilor Sovietici din Moldova, pentru anii 1957-1969, nu există la momentul actual. Inventarul al doilea al respectivului fond conţine manuscrise trimise Uniunii de diferiţi autori tineri şi începători, iar unele chiar sunt ale unor scriitori consacraţi în epocă.

În istoriografia de la Chişinău o referinţă utilă privind atmosfera culturală din epocă şi contactele culturale cu Republica Populară Română, o constituie capitolele II şi III din monografia lui Gh. Cojocaru – „Dezgheţul" lui N. Hruşciov şi problema Basarabiei" (vezi Cojocaru 2014, 70-169).

George Ciorănescu aprecia într-un studiu apărut la Paris în 1971, că în 1954-1956, odată cu liberalizarea atmosferei, „poporul moldovean şi-a afirmat viguros vitalitatea şi spiritul de creaţie, şi, a cerut prin vocea criticului literar V. Coroban, dreptul moldovenilor de a avea concepţiile lor artistice proprii. Mai târziu „spiritul corobanist" a fost condamnat ca revizionist, naţionalist şi reacţionar". Cu toate acestea, literatura moldoveană a intrat într-o fază „mai activă". „De asemenea s-a îmbunătăţit calitatea. Astfel, „Frunze de dor" de Ion Druţă, a ridicat literatura moldoveană, conform opiniei lui Klaus Heitmann, la nivelul literaturii mondiale" (Ciorănescu 1993, 226-227).

În prezentul studiu ne vom referi la luările de cuvânt ale participanţilor la consfătuirea menţionată mai sus şi la limitele libertăţii de creaţie ce şi-o permiteau, dar şi la unele aspecte ce ţin nu doar de teoria literaturii, ci şi de posibilităţile de afirmare ce existau pentru un tânăr scriitor la acel moment. Unii dintre tinerii scriitori până la urmă s-au afirmat în alte domenii, interesantă însă rămâne, din punctul nostru de vedere, atmosfera ce exista la acel moment în viaţa cultural-artistică din RSS Moldovenească.

În cazul unora dintre tinerii scriitori la care ne vom referi, în documente (şi chiar şi în ziare) apare doar numele, de aceea şi în textul nostru vor apărea fără prenume, deoarece nu în toate cazurile am reuşit să le stabilim. Unele din discursurile ţinute au fost bătute la maşina de scris (ex. Gh. Malarciuc, Ar. Cibotaru ş.a.), majoritatea însă au fost scrise de mână. În citarea discursurilor am păstrat şi unele stângăcii (inclusiv ordinea incorectă a cuvintelor în propoziţie) deoarece ele reflectă nivelul limbii la acel moment, dar şi re-

venirea la forme mai apropiate de limba română literară.

Avanpremiera consfătuirii din 22-24 noiembrie 1957

Consfătuirea tinerilor scriitori a fost anunţată în paginile ziarelor republicane, în special în „Tinerimea Moldovei" şi „Molodioji Moldavii". Pe lângă cele două ziare activau cercuri (cenacluri) literare. În 17 noiembrie 1957 „Tinerimea Moldovei" a publicat poezii de Ar. Cibotaru, M. Roman, M. Cibotaru, A. Ciocanu, P. Boţu, recenzia povestirii Anei Lupan – „Lasă vântul să mă bată", şi părerile a patru tineri scriitori – Petrea Cărare (vezi anexa nr. 2), Alexandru Donos, Vasile Horceag şi Grigore Tonciu. Povestirea Anei Lupan a fost recenzată şi în „Molodioji Moldavii" din 19 noiembrie 1957. Dincolo de unele observaţii critice, naraţiunea era apreciată pozitiv. Tema abordată era cea a tinerilor specialişti care se întorceau să lucreze la sat după absolvirea unei instituţii de învăţământ superior. În cazul dat, învăţătoarea Rodica Bujor nimerise într-o situaţie în care adjunctul şcolii avea un cuvânt hotărâtor, iar ceilalţi învăţători şi directorul, într-o formă sau alta, se conformau acestuia (vezi Молодежь Молдавии 1957a).

„Tinerimea Moldovei" a continuat publicarea de mostre ale creaţiei tinerilor scriitori în 22 noiembrie 1957. În pagină au fost plasate poezii de V. Tulnic, V. Teleucă, L. Damian, Gr. Vieru, A. Strâmb[e]anu, P. Cărare, I. Cecan, V. Mazepa, F. Mironov, V. Lebedinschi, Gh. Vodă, V. Gaja, M. Garaz, M. Vatavu şi M. Cibotaru. Alături era plasat un desen de Iu. Rumeanţev, în care tinerii scriitori escaladau o stâncă în vârful căreia era clădirea Uniunii Scriitorilor şi Emilian Bucov care încerca să îi ajute. Sub desen erau câteva rânduri despre generaţia tinerilor: „Pornit-au în asalt/ Teleucă şi Ciocanu,/ Cibotaru şi Loteanu,/ Malarciuc şi E. Crăcan,/ Şi mulţi alţii an cu an,/ Îşi croiesc drum spre „Olimp",/ Ca un tânăr vrednic schimb" (Тинеримя Молдовей 1957c).

În editorialul apărut în „Molodioji Moldavii" din 21 noiembrie era remarcată existenţa cercurilor (cenaclurilor) literare pe lângă mai multe ziare de limba rusă din republică printre care şi „Dnestrovskaia Pravda", „Pobeda", „Kommunist". Se nota că tinerii literaţi luau cuvântul în şcoli şi cluburi muncitoreşti, şi că prin contribuţiile lor au fost editate volumele colective „Molodosti" şi „Utro". De asemenea era remarcat faptul că tinerii din afara Chişinăului nu erau susţinuţi, scriitorii fiind oaspeţi rari ai cercurilor literare din provincie. „Uniunea Scriitorilor a Moldovei încă nu a elaborat un sistem bine pus la punct, care să contribuie la descoperirea şi educarea tineretului de creaţie" (Молодежь Молдавии 1957b). În încheiere era apreciată la superlativ misiunea tinerilor scriitori – „ce fericire mare e să scrii aşa încât poeziile, povestirile, cântecele să devină conştiinţa luptătorilor pentru comunism, ajutor activ în viaţa noastră şi în munca noastră eroică"! În pagina a treia au fost plasate poeziile lui V. Gaja, V. Iasnâi, P. Liutâi, Nina Treigher, M. Filştein, A. Levicev, Vera Iaţcovscaia, un articol teoretic de G. Perov, un mic text ironic de E. David şi o doleanţă de C. Şişcan. Acesta din urmă propunea introducerea unei rubrici cu texte pentru copii în revista „Dnestr" şi îşi exprima speranţa că clubul pentru tineret urma să fie deschis în sfârşit (Молодежь Молдавии 1957b).

„Moldova socialistă" a publicat o pagină cu creaţiile tinerilor scriitori sub titlul „Drum bun, tineri scriitori! "Urarea de bază din editorial era – „să se dezbaiere cât mai curând de exerciţiile lirice ale adolescenţei, tinzând să devină scriitori-cetăţeni ai marii noastre Patrii, scriitori-luptători pentru interesele poporului. Şi o ultimă urare: să rămână veşnic tineri, dar nici de cum începători!" În pagină puteau fi citite versuri de A. Blanovschi, F. Mironov, I. Bolduma, P. Boţu, S. Rusu, Gr. Vieru, M. Garaz, A. Cibotaru şi M. Ploşniţă. Nu ştim dacă versurile din pagina literară au fost selectate de redacţie, sau fuseseră propuse de tinerii scriitori cu respectiva ocazie, însă e de remarcat că cele mai lirice şi atemporale erau cele semnate de Ploşniţă – „Toamna târzie" (şase strofe). Reuşite erau şi versurile lui P. Boţu – „Pleacă cocorii" (şapte strofe), însă acesta insera în text cinci strofe cu accent social, doar prima şi ultima strofă corespunzând pastelului de toamnă.

Organul Uniunii Scriitorilor, revista „Nistrul", al cărei redactor-şef era Gh. Meniuc, nu a publicat materiale legate special de consfătuirea tinerilor scriitori. Numărul 12, din decembrie 1957, a conţinut textele câtorva tineri autori. E de remarcat faptul că în nr. 3 al revistei „Nistrul" din respectivul an, a fost publicat romanul „Frunze de dor" de I. Druţă, care s-a dovedit a fi un eveniment în istoria literaturii din Basarabia. Meniuc remarca că acest roman „ne zugrăveşte începutul unei vieţi noi după eliberare" şi că „a trezit multe discuţii

în cercul scriitorilor". Dincolo de laude, Meniuc a ales să aducă şi o critică din perspectiva realismului socialist – „trezeşte unele nedumeriri, care nu se pot elimina aşa de uşor, cum pare la prima vedere. Lucrarea parcă nu urmăreşte dezvoltarea fondului social al evenimentelor. Dar de ce nu-l dezvăluie? – ne întrebăm noi, după ce mântuim de citit romanul. Frunzele de dor aici parcă-s nişte frunze de pelin" (Менюк 1957, 117). În acelaşi text Meniuc exclama în privinţa raportării la tinerii scriitori: „Dar oare n-avem şi noi ce împărtăşi tinerilor literaţi? Cred că am ajuns la o vârstă când nu mai putem ţine cunoştinţele şi experienţa noastră la noi acasă. Tainele artei sunt mari şi complicate, şi ele se cer împărtăşite, analizate, date în vileag" (Менюк 1957, 124). În aceeaşi revistă din martie 1957 au fost redate şi câteva discursuri de la consfătuirea scriitorilor la sfârşitul lunii ianuarie 1957. Ch. Covalgi a trecut atunci în revistă creaţia tinerilor scriitori G. Perov, C. Semenovschi, Iu. Cernov, S. Burlaca şi A. Fridman. Criticul R. Portnoi a menţionat o serie de lucrări ce ar fi rămas la o parte de „actualitatea arzătoare", printre care şi „S-a întors tata" de Gh. Malarciuc. Unicul discurs centrat pe problema tinerilor scriitori a aparţinut lui Ion Robul. Acesta a notat de mai multe ori atitudinea distantă a Uniunii Scriitorilor: „scriitorii însă nu se interesează de creaţia tinerilor poeţi, prozatori şi dramaturgi"; „creaţiei tinerilor nu se dă încă atenţia cuvenită"; „nu-i întâmplător că tinerii poeţi s-au dedat cu totul liricii intime, de cameră" ş.a. (Консфэтуиря скрииторилор 1957, 148).

Exemplele de mai sus arată că sprijinul cel mai clar şi hotărâtor tinerii scriitori l-au avut din partea celor două ziare comsomoliste, „Tinerimea Moldovei" şi „Molodioji Moldavii". Redactorii de la aceste ziare au susţinut constant tinerii scriitori şi au sesizat apariţia unei noi generaţii în literatură. În ziua deschiderii consfătuirii, în editorialul din „Tinerimea Moldovei" se menţiona – „O pleiadă de tinere talente a răsărit pe ogorul literaturii moldoveneşti. O pleiadă, care a adus în scrieri farmecul zorilor şi boarea câmpului, speranţă şi dragoste, încredere şi bucurie, nestrămutare şi romantizm".

Participanţii la consfătuirea a treia republicană a tinerilor scriitori

La manifestare au participat după diferite date între 130 şi 200 de persoane. Din punctul de vedere al limbii vorbite erau prezenţi tineri scriitori de limba română (inclusiv de la Cernăuţi), rusă şi găgăuză. Din reprezentanţii altor instituţii au fost prezenţi – Gh.F. Bogaci, de la Filiala Moldovenească a Academiei de Ştiinţe din URSS, Grinco, de la Institutul Pedagogic din Chişinău, şi V.P. Coroban, de la Universitatea de Stat din Chişinău.

Raportul a fost ţinut de preşedintele Cârmuirii Uniunii Scriitorilor, poetul Em. Bucov, iar corapoartele au fost pregătite de P. Savca şi Chiril Covalgi. Bucov a vorbit despre „Literatură şi viaţă", Covalgi despre „Noua generaţie a poeţilor ruşi", iar Savca despre „Literatura pentru copii". Printre cei care au participat la dezbateri au fost – Gh. Malarciuc, A. Fridman, V. Roşca (era consultant al Uniunii Scriitorilor), Ar. Cibotaru (lucra la „Scânteia leninistă"), Barbaroş, Talpă, Untilă, O. Pavlovschi, Petr Parhomovschi, Ana Lupan, Nilova, I. Chirpel-Socolov (activa pe lângă „Dnestrovskaia Pravda" din Tiraspol), A. Busuioc (colaborator la „Moldova socialistă"), Ţânea, Iu. Cernov, D. Caracioban, Ceachir, L. Damian, V. Leviţchi, Ruxanda Colpacci, Constantin Şişcan, An. Gujel, G. Gheorghiu, V. Teleucă, R. Suveică, V. Cealîi (lucra la ziarul „Za urojai" din Aneni, r-nul Bulboaca).

Tinerii şi Uniunea Scriitorilor

Chiar primul dintre participanţii la discuţii, Gh. Malarciuc, a trecut direct la critica Uniunii Scriitorilor, fiind pe alocuri ironic sau chiar sarcastic. „Probabil că trebuie să ne bucurăm cu toţii, că în sfârşit am obţinut fericirea să ne întrunim într-o adunare de rang înalt. Pun la îndoială acest fapt, deoarece, confraţilor noştri, dacă mi-i permis să mă exprim aşa, de la Uniunea Scriitorilor, organizarea acestei conferinţe a adus mai multe bătăi de cap şi necazuri. Prin oraş nici un afiş, nici un program tipărit, gazetele au anunţat care cum au putut. Dar şi aşa-i bine". După ce descria o deplasare ce au obţinut-o cu greu mai mulţi tineri scriitori în raion, vorbitorul continua: „Aşa s-a organizat şi conferinţa – cu cârnituri de nas şi cu strângeri din umeri nu cumva să ne luăm nasul la purtare! Şi tot aşa suntem încântaţi noi – cum n-ar fi, e doar congresul nostru, al tinerilor"![1] După discursul lui Malarciuc, următoarea critică a venit din partea lui Arhip Cibotaru. Acesta a început cu

[1] Arhiva Organizaţiilor Social-Politice din Republica Moldova (în continuare: AOSPRM), Fondul 2955-P, inventarul 1, dosarul 81, f. 5.

menţionarea faptului că de la a doua consfătuire republicană a tinerilor scriitori trecuseră şapte ani. În textul discursului era tăiată critica adusă Uniunii Scriitorilor, care „n-a făcut tot ceea ce ar fi putut să facă pentru organizarea conferinţei. Deplasări prin raioane ale unor grupuri de tineri scriitori au fost prea puţine. Nici scriitorii noştri profesionali şi criticii literari nu şi-au prea bătut capul, scriind recenzii în presă privitoare la creaţia celor tineri”[2].

Barbaroş a vorbit despre aşteptările ce le-a avut de la conferinţă. „Tare mult am aşteptat noi această zi să ne întâlnim aici. Astfel noi ne îndreptăm greşalele, pe care le scăpăm noi. Tare multă lume am aşteptat această întâlnire. Tare puţin vorbim despre aceea [neclar; cum sunt?] relaţiile între tinerii din raioane şi scriitori. În raioane sunt mulţi, care încearcă să scrie versuri, pe care le trimit la redacţie de unde primesc răspunsul şablon”[3].

Untilă a vorbit despre cercul literar de la Institutul Agricol, care avea şi o foaie literară cu numele „Mugurii”. „Ştie oare despre asta Uniunea Scriitorilor? Nu există nici o legătură între Uniunea Scriitorilor şi tinerii agronomi literaţi. Numai o singură dată în patru ani la cercul nostru literar a fost de faţă t. Condrea, dar noi de multe ori am cerut, am rugat să vie cineva din scriitorii consacraţi”[4].

Parhomovschi a vorbit, după cum a apreciat el însuşi, despre ceva „banal, despre ajutorul acordat autorilor tineri”. Remarca faptul că se vorbea mult, dar se făcea puţin. „Practic, principalul e să te raportezi cu bunăvoinţă faţă de tânărul autor”[5]. Chirpel-Socolov a rugat ca întâlnirile cu tinerii scriitori din republică să fie organizate mai des. De asemenea a rugat să fie deschisă o revistă pentru tineri, menţionând totodată că: „avem nevoie de literaţi arzători şi nu de lăudăroşi”[6].

Poetul Andrei Lupan a asistat la conferinţă şi a ţinut şi el un discurs pe marginea referatelor (notiţele din arhivă sunt în rusă). După luările de cuvânt incisive ale lui Malarciuc şi Cibotaru, Lupan şi-a construit discursul într-un mod diplomat. Astfel, şi-a exprimat „îngrijorarea” pentru faptul că tinerii „bat pasul pe loc, într-o atmosferă intelectual-livrescă”. A criticat uşor ruperea de la viaţă (a dat exemplul lui Tulnic), influenţele lui Bacovia, Esenin şi Blok în scrierile tinerilor scriitori[7]. În privinţa relaţiei cu Uniunea Scriitorilor a declarat că trebuia ca aceasta să ajute tinerii scriitori, dar în acelaşi timp cei din urmă să fie egali – tinerii nu doar să ceară, scriitorii în vârstă să nu fie doar birocraţi, ca cei tineri să fie în aceeaşi măsură lucrători ai frontului cultural. „Trebuie de deschis uşile uniunilor literare, de organizat discuţii largi”[8].

Iu. Cernov s-a referit la activitatea literară din afara Chişinăului – la asociaţiile de creaţie de la Bălţi, Bender, Tiraspol. „Trebuie de le ajutat, de făcut analize, de mers la faţa locului... Trebuie de manifestat grijă pentru platforma de tipar a tinerilor. Volumele „Molodioji” – primul a fost primit bine, al doilea e frânat de editură. Noi am putea face volume separate din deşeurile de hârtie de ziare, ieftine. E necesar ajutorul CC al PCM. Acest supliment la ziar ar fi de ajutor”[9].

Tânărul scriitor găgăuz Ceachir s-a plâns că Uniunea Scriitorilor i-a pierdut manuscrisul[10].

Colpacci a evocat perspectiva celor din mediul rural, abordarea fiind una idealistă. „Noi cei din sate, care avem munca noastră dragă n-am vrea nici în literatură să fim diletanţi. Trebuie mai mari relaţii între cei din Chişinău şi cei de la periferie. Nu pot să nu aduc gazetei „Tinerimea Moldovei” un omagiu, care creşte talente. O gazetă ce ştie să se poarte frumos cu tinerele talente”[11].

V. Teleucă a atras atenţia „asupra unor fapte, despre relaţiile între scriitorii consacraţi şi tineri”. Teleucă era nemulţumit de atitudinea pe care o aveau cei de la Uniunea Scriitorilor faţă de generaţia sa. „Dacă noi trebuie să fim în relaţii cu scriitorii nu trebuie să aşteptăm luni de zile până ni se dă un răspuns. În „Glasuri tineri” au intrat un mănunchi de tineri numai din Chişinău. Colegiul de redacţie a socotit că unele poezii care trebuiau să intre aici, n-au intrat. Critica numai aminteşte tinerii şi nu le face o analiză largă, concretă. Noi suntem la început şi nu totdeauna putem să dăm lucrări mai bune, ca ale lui Bucov, Istru”[12].

Cealâi a spus că dincolo de faptul că unii delegaţi aveau părerea că conferinţa nu a fost pregătită,

[2] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 14-15.
[3] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 24.
[4] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 27.
[5] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 29.
[6] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 44.
[7] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 32.
[8] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 33.
[9] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 47.
[10] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 52.
[11] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 58.
[12] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 61.

însuşi faptul desfăşurării acesteia era îmbucurător. Considera că „e foarte important contactul dintre scriitorii tineri şi scriitorii mai în vârstă"[13].

Noua generaţie în literatură

Discursurile ţinute de tinerii scriitori la consfătuire, au accentuat şi ele faptul că în literatură se manifesta plenar o altă generaţie, mai sinceră, mai directă, şi cel puţin la acel moment, datorită liberalizării relative din URSS şi lecturării clasicilor, mai independentă, mai puţin conformistă decât generaţiile precedente.

A. Fridman a semnalat lipsa criticii literare faţă de tinerii scriitori. Apoi s-a referit la satiră: „În rapoarte această problemă a fost ocolită. De ce? Poate de aceea că sunt foarte puţini satirici tineri? Sau nu e nevoie de satiră? Această întrebare mă neliniştește mult. Au apărut cărţile lui Perov, Kopâlov, Busuioc, a mea, a lui Ceaşcin, Panicevnâi. Deşi au apărut cărţile, recenzii nu-s. Panicevnâi e un scriitor tânăr, şi dacă s-ar fi avut mai multă grijă de critică, cartea lui ar fi fost mai bună". La aceasta a mai adăugat faptul că recenzase o carte de poezii semnată de Meniuc[14] şi ca urmare a fost învinuit de Mezenţev că „îl duce pe Meniuc într-o parte". Prea puţine recenzii erau scrise despre cărţile lui Cernov, Burlac şi Crapcean[15].

Roşca şi-a susţinut mai tinerii colegi spunând că „referentul a scăpat din vedere pe mulţi din tovarăşii talentaţi. La noi sunt mulţi scriitori care trebuie pomeniţi. M-am simţit neplăcut de felul cum s-a vorbit despre proză"[16]. În acelaşi timp a criticat revista „Nistrul" al cărei redactor-şef era Gh. Meniuc. „Nistrul" caută să respingă aproape toate lucrările celor tineri. Poate că de vină [e] însuşi tov. Deleanu, care e prea sever cu tinerii" [?][17].

Ar. Cibotaru a menţionat pe mai mulţi din exponenţii generaţiei sale care s-au afirmat în paginile „Scânteii leniniste". Printre aceştia erau – Ion Bejenaru, Anatol Ciocanu, Gheorghe Belic, Vladimir Lebedinschi, Gheorghe Bârcă, „tânărul poet găgăuz" Caracioban şi alţii. „Aceşti tineri din zi în zi îşi perfecţionează stilul şi-i bucură pe cititori cu frumoase poezii"[18].

Un alt vorbitor, Barbaroş, s-a plâns de atitudinea faţă de tinerii scriitori, în cazul dat accentul a căzut nu pe atitudinea Uniunii Scriitorilor, ci pe „severitatea" redactorilor de la ziare. „Lucrezi câte trei săptămâni la o lucrare şi primeşti un răspuns de două rânduri. La „Colhoznicul Moldovei" ţi se spune că poeziile sunt lirice şi nu se pot publica. Te duci la „Tinerimea", le ia Gujeli, acesta le „peredă" [transmite] lui Mironov. Şi nu se primeşte [nu izbuteşti] nimic.

Redactorii sunt prea severi şi primesc poeziile care [nu] sunt trebuincioase. Eu aş dori ca de la această conferinţă să ne întoarcem cu noi puteri de muncă"[19].

În ziua de 23 noiembrie, Chipel-Socolov a vorbit despre cercul literar de la Tiraspol. A notat că la acest cerc veneau în vizită scriitorii Barschi, Pasco şi Cocetcov. Cu toate acestea formula către Uniunea Scriitorilor rugămintea – „să vină la noi mai des"[20]. Un alt discurs plin de naivitate şi speranţă a fost cel al lui Ţânea, care era din afara Chişinăului. „Mai întâi vreau să spun cu câtă emoţie am venit aici. Am vrut foarte mult să văd scriitorii. Citeşti literatura [-] scriitorii tineri şi vârstnici şi te minunezi.

Scriitorul trebuie să fie cel mai desăvârşit om. La dispoziţia lui îs florile, soarele, fetele...

Fiecare participant trebuie să spună ceva nou. Să fii scriitor de reclamă (sic!) îi o cinste. Scriitorul (chiar şi eu) trebuie să aibă toate şurubaşele". În încheierea notiţelor era o frază tăiată: „Nu ştiu de ce criticii sunt foarte pretenţioşi..."[21].

Mai frontal sau mai moderat, din discursurile celor menţionaţi mai sus rezultă senzaţia pe care o aveau tinerii, că nu erau susţinuţi, iar în unele cazuri chiar erau descurajaţi.

Colpacci s-a referit la „îndrăzneala tinerilor". „Scriitorii tineri scriu câteodată teme foarte îndrăzneţe. Tinerii, care iau cuvântul trebuie să vorbească concret. Mulţi din tineri sunt serioşi. Cei de la sate nu avem parte de o consultaţie în scris". În final Colpacci îşi exprima speranţa că „poate fiecare sat va avea poetul său"[22].

C. Şişcan, care scria în limba rusă, a insistat că „scriitorii tineri ruşi au glasul propriu, grupul

[13] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 66.
[14] Din text nu este clar dacă vorbitorul se referea la poetul Gh. Meniuc sau la tânărul poet şi prozator P. Meniuc.
[15] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 9.
[16] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 10.
[17] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 13.
[18] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 14.
[19] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 24-25.
[20] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 44.
[21] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 46.
[22] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 59-59a.

poeţilor ruşi e puternic prin individualitatea fiecăruia”[23].

Anatol Gujel a remarcat dintre cei tineri pe E. Loteanu, V. Tulnic, P. Boţu, Ar. Cibotaru şi V. Teleucă, dând aprecierea că în versurile acestora „a fost înscăunată măria-sa poezia”. Pe de altă parte a criticat faptul că în creaţiile tinerilor „multe poezii se repetă una pe alta. Câte poezii despre cerbi, bunăoară, au fost scrise în ultimele luni”![24]

Gheorghiu a atras atenţia asupra „apariţiei poeziei găgăuze”, ceea ce era „un eveniment destul de însemnat”. În acelaşi timp a informat despre faptul că la „Scânteia leninistă” veneau mai multe versuri decât poezii. Aprecia faptul că din cei tineri doar pe degete puteau fi număraţi cei care scriau poezii pentru copii. Iar despre R. Lungu, M. Gherman, A. Sajin, I. Ciocanu, V. Ciobanu nota – „cam aceştia-s tinerii, care scriu proză pentru copii”. Şi dădea o notă critică prozei: „se simte o unilateralitate în toate povestirile acestea. Toată acţiunea se petrece în vis”[25].

Un discurs critic a fost cel al tânărului critic Raisa Suveică. Aceasta a criticat raportul lui Em. Bucov şi pe E. Loteanu, a luat apărarea Elenei Damian. „Emilian Bucov n-a evidenţiat în referatul său pe tinerii, care dau o nădejde vădită. Repetarea lui Loteanu e prea deasă. Loteanu se afişează singur. Nu s-a făcut o analiză amănunţită a lucrărilor scriitorilor tineri... Cred că trebuia mai mult de vorbit despre toţi începătorii, atât despre cei care scriu bine, cât şi pentru cei care scriu prost.

Nu-s de acord cu afirmaţia lui Andrei Lupan despre peisajul E. Damian, pe care l-a criticat”.[26]

Leviţchi s-a referit la „răceala unor redactori” faţă de tinerii scriitori. „Dacă n-a fost publicată o poezie, nu e mare nevoie. Un poet de autentică valoare nu se teme de piedici. Este o ediţie veche a operelor lui Eminescu unde la urmă se dau note şi variante. Sunt strofe şi versuri la care Eminescu a renunţat. Încă un lucru. Socot de cuviinţă că tinerii scriitori nu trebuie să fie în dauna lucrului de bază. Lucrez învăţător şi n-o să renunţ nicicând la lucrul meu. De-o fi, că n-o să ies la drumul mare. Nu-i îndoială că unii din copilaşii pe care-i educ va deveni învăţător fără îndoială”[27].

Un vorbitor al cărui nume nu apare, a ţinut un excurs mai larg despre avatarurile din procesul editării unei cărţi la Chişinău. „Până acum ca să-ţi editezi o carte trebuia să urmezi următoarele etape: să predai manuscrisul la Uniune, să aştepţi o lună-două până îl citeşte cvorumul respectiv, să asişti la discuţie apoi o lună-două să corectezi manuscrisul în lumina celor semnalate la discuţie. După asta îl predai la editură. Aştepţi şi aici o lună-două până îl citesc membrii consiliului redacţional, o lună-două pentru corectarea greşelilor şi în sfârşit jumătate de an sau mai mult până îţi vezi cartea. Ori după o asemenea carte, când pe deasupra mai conţine bucăţi editate câţiva ani în urmă, nu poţi judeca despre posibilităţile actuale ale tânărului autor. Socot că toată procedura poate fi redusă la o singură discuţie la editură cu participarea scriitorilor cum şi se face de obicei. În felul acesta am câştiga jumătate din timpul pierdut în van”[28].

Problema unei reviste a tinerilor

Ideea editării unei reviste a apărut înainte de desfăşurarea conferinţei tinerilor scriitori în paginile revistei „Tinerimea Moldovei”, în opinia expusă de P. Cărare. Una din primele argumentaţii expuse în acest sens la consfătuire a aparţinut lui Iu. Fridman. Acesta a accentuat necesitatea unei reviste pentru tineri şi raţionalitatea organizării unui seminar al satiricilor la care să fie invitaţi satiricii moscoviţi[29].

Talpă a argumentat că era nevoie de o revistă deoarece „Dnestr” reflecta puţin creaţia tinerilor. La aceasta a adăugat că era nevoie de a se deschide un club în care să se vorbească despre artă, despre literatură[30].

Parhomovschi a remarcat că „Dnestr” nu poate publica toate creaţiile tinerilor. E nevoie de o revistă pentru tineri, şi nu peste doi ani, ci acum”[31].

A. Busuioc, a opinat că pentru editarea unei reviste a tinerilor „motive sunt o sută”. „Citind poezii ale tinerilor, găseşti poezii serioase şi publicaţiile noastre periodice nu pot promova talente incontestabile. Ciocanu, A. Cibotaru, M. Cibotaru, E. Cracan, P. Cărare, I. Gherman – toţi pot să apară în aceste reviste”. Ziarele nu puteau răspunde pertinent la scrisorile primite de la tineri, de ace-

[23] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 60.
[24] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 61.
[25] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 62.
[26] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 65.
[27] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 55-56.
[28] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 75.
[29] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 9.
[30] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 26.
[31] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 29.

ea era nevoie „de un câmp pe care trebuie să fie cultivate talentele"[32].

Caracioban a propus editarea unei reviste ilustrate lunare în limba găgăuză, sublinia că „iniţiator al acestuia poate fi doar Uniunea Scriitorilor"[33]. Această propunere idealistă, era în acelaşi timp şi ireală deoarece Uniunea Scriitorilor nu edita la acel moment, lunar, ceva similar în română sau rusă. Pe lângă aceasta Caracioban a propus ca viitoarele culegeri de poezii, precum „Deni poezii", să cuprindă pe lângă traducerile moldoveneşti şi cele „găgăuze şi bulgare".

P. Boţu care era membru al cenaclului literar de la „Tinerimea Moldovei", a susţinut şi el ideea de a fi editată o revistă a tinerimii[34]. Gujel de asemenea a recunoscut că venise „într-adevăr vremea să avem în republică o revistă pentru tineret ..."[35].

Gheorghiu şi-a exprimat părerea că „ar trebui să se editeze o revistă pentru tineret şi critica noastră literară să se ocupe mai deaproape de lucrările tinerilor"[36].

În rezoluţia finală a consfătuirii în privinţa revistei era spus – „Participanţii la conferinţă au indicat că s-a copt necesitatea creării unui almanah literar-artistic periodic tineresc, să se confirme colegiul său redacţional permanent cu aceea ca mai târziu să poată să se transforme în revistă lunară pentru tineret"[37].

Problema limbii şi esteticii

Pe lângă subiectele abordate mai sus, mai la margine au existat şi câteva aspecte ce erau importante, însă prea puţin reflectate în notiţele celor care au luat cuvântul. Abordarea realismului socialist, dar într-o modalitate atentă, de asemenea a fost prezentă în discursurile participanţilor. Pavlovschi a vorbit despre critică şi metoda realismului socialist. „La critică se uită ca la o neînţelegere. Dar şi criticii înşişi cunosc puţin viaţa. Când oare criticii vor înceta să vorbească despre linia de creaţie şi vor începe să vorbească despre destinele omeneşti... Sunt rare articolele în care e analizat chipul eroului. Metoda realismului socialist ne deschide drumuri largi. Trebuie să ne folosim de avantajele acestea"[38].

Parhomovschi a invocat faptul că a fost criticat pentru „manierism" (rus. manernosti) în revista „Dnestr", nr. 4 (probabil din 1957). El zicea că Renin scria despre creaţiile nepublicate ale lui Parhomovschi în care era prezent acest „manierism". „Aceasta e critică pentru critică. Oamenii vin în literatură astfel – simplu, alţii pe căi şerpuitoare. Nu se poate de-i abordat pe toţi cu aceeaşi măsură a simplităţii şi complexităţii. O sarcină importantă e de a întinde mâna noilor puteri care vin în literatură"[39].

A. Busuioc a semnalat problema limbii. „Din toate materialele aduse la ziar [„Moldova socialistă"] am întâlnit un lucru neplăcut. E vorba de limba tinerilor autori, ba chiar la [de?] ortografia lor"[40].

În opinia lui Levi̯chi, una din „problemele acute" ce exista la acel moment era cea a limbii. „Noi nu reprezentăm încă bine. Ne permitem să vorbim uneori cum n-ar fi. E foarte dureros când întâlneşti prin gazete perle felurite. Am întâlnit nu demult „fecior rusesc" care nu merge în moldoveneşte (în ruseşte „ruskii pareni"). Nu era rău dacă cei care au luat cuvântul să vorbească concret despre tinerii autori"[41].

Polemica privind poeziile lui Liviu Damian

Discuţiile privind câteva poezii nepublicate ale lui L. Damian, au apărut ca urmare a articolului lui Gheorghe Malarciuc, publicat în „Tinerimea Moldovei" la 3 noiembrie 1957. Acesta se referea la nişte poezii cu influenţe simboliste, pe care L. Damian le-a scris, dar nu le-a publicat. În 20 noiembrie 1957, Vitalie Tulnic şi Ion Gherman au publicat în acelaşi ziar textul „În ajun de conferinţă", în care se refereau la noua generaţie de scriitori, după care treceau la scrisoarea lui Malarciuc. Ei i-au imputat colegului lor „lipsa de tact", considerând „argumentele şi exemplificările" acestuia „fără temei şi semnificaţie". Tulnic şi Gherman susţineau că făceau parte dintr-o „generaţie de entuziaşti" cărora le erau „străine pesimismul şi stările de deprimare, ceea ce nu înseamnă" că nu aveau „momente de tristeţe, de regret".

[32] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 45.
[33] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 50.
[34] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 57
[35] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 61.
[36] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 63.
[37] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 68.
[38] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 28.
[39] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 29.
[40] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 45.
[41] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 55.

Malarciuc le-a răspuns dur colegilor săi în timpul conferinţei tinerilor scriitori, fiind primul care a luat cuvântul după citirea rapoartelor. V. Roşca s-a referit laconic la acest caz – „scrisoarea deschisă din „Tinerimea Moldovei" s-a publicat mai mult spre a face vâlvă între tinerii scriitori"[42]. Ar. Cibotaru a criticat poeziile „Sunt pustiu" şi „Tristeţea...". Talpă, care a vorbit în rusă, a catalogat gestul lui Malarciuc ca nefiind frumos şi a adăugat că faptul de a urma în creaţie „pe poetul oraşelor Bacovia" e bine. „E un poet profund. Trebuie să învăţăm chiar şi de la poeţii decadenţi ca Balmont şi A. Belâi"[43].

Discuţia în privinţa sa într-un fel a încheiat-o chiar L. Damian, care, cel puţin aşa rezultă din text, nu i-a dat importanţa ce i-au acordat-o antevorbitorii. „Lucrurile pe care tov. Malarciuc le-a ridicat în prăjină, s-au întâmplat cu multă vreme în urmă. Tov. Malarciuc a ştiut despre aceasta şi n-au vorbit despre aceasta atunci.

Andrei Lupan foarte bine a amintit despre aceea că poezia de astăzi „e cărturară. Noi mai dăunăzi am venit profani din şcoli. Am fost flămânzi şi am înghiţit totul. Maeştrii pe care-i citesc o să-i ador totdeauna. Am scris pentru mine. Acest colecţionar de hârtii l-am dat uitării"[44].

Accentele rezoluţiei finale a consfătuirii

Rezoluţia finală a consfătuirii a notat printre altele, sub influenţa ideologicului, „îndepărtarea de la viaţă, fuga de realitate" a tinerilor autori, neajunsuri ce trebuiau depăşite prin mobilizarea Uniunii Scriitorilor şi a tinerilor. Din şirul tinerilor scriitori menţionaţi despre care se nota că erau „capabili" făceau parte – Gh. Malarciuc, Gh. Gheorghiu, R. Lungu, Arhip Cibotaru, A. Blanovschi, Anatol Ciocanu, R. Colpacci, V. Leviţchi, P. Boţu, V. Gaja, P. Parhomovschi, B. Crapcean, Popaz, D. Caracioban şi Ceachir. În această listă nu mai apare E. Loteanu, care era prezentat printre cei mai importanţi scriitori tineri în analiza lui E. Bucov în „Moldova socialistă", publicată înaintea consfătuirii.

Cele menţionate mai sus nu au fost reflectate în cronica apărută în „Tinerimea Moldovei". Fie cele concluzionate nu au fost considerate ca necesare spre a fi prezentate publicului larg, fie cronicarul nu a vrut să evidenţieze pe unii dintre tinerii scriitori în detrimentul altora. Era menţionat faptul că la şedinţa de încheiere secretarul CC al ULCT din Moldova, V. Buga, a vorbit despre sarcinile tinerilor scriitori. „După cuvântare el a salutat pe tinerii literaţi din partea CC al comsomolului, iar la 19 tineri le-a înmânat Diplome de onoare". În finalul cronicii, contrar liniei discursive susţinute de mai mulţi vorbitori, era scris că respectiva conferinţă „va uni şi mai strâns pe tinerii literaţi în jurul Uniunii Scriitorilor şi va fi totodată un îndemn la munca de creaţie" (Тинеримя Молдовей 1957).

Atitudinea faţă de tinerii scriitori după consfătuire

În numărul 12 din 1957 al revistei „Nistrul", au fost publicate texte ale următorilor tineri scriitori la rubrica intitulată „Condeie tinere": G. Gheorghiu, M. Garaz, R. Lungu, V. Teleucă, A. Vasiliuc, F. Mironov, N. Stegaru, V. Levitchi, T. Vasiliţă (în total 21 de pagini). În afara paginilor revistei, din lipsă de spaţiu sau cu bună-ştiinţă, rămâneau, din cei menţionaţi în rezoluţia consfătuirii – Gh. Malarciuc, Arhip Cibotaru, A. Blanovschi, A. Ciocanu, R. Colpacci, P. Boţu, V. Gaja, P. Parhomovschi, B. Crapcean, Popaz, D. Caracioban şi Ceachir. Primele 50 de pagini ale numărului erau acoperite de poeziile şi proza lui A. Gujel, A. Lipcan şi C. Condrea, care au fost promovaţi de Uniunea Scriitorilor din anii 1946-1947, şi publicaţi periodic în paginile revistei „Octombrie". E un fapt evident că revista „Nistrul", care apărea de 12 ori pe an, ar fi putut „ceda", după cum propunea P. Cărare în paginile „Tinerimii Moldovei", spaţiu tinerilor scriitori. Fără a intra într-o arie a speculaţiilor, am putea găsi trei explicaţii posibile ale acestei atitudini reci:

1) scriitorii consacraţi considerau că tinerii trebuiau să înveţe de la ei. Într-un articol menţionat mai sus, Meniuc propunea scriitorilor consacraţi să împărtăşească experienţa ce o aveau tinerilor scriitori. Retrospectiv, ne întrebăm, ce experienţă aveau scriitorii afirmaţi în anii 1940 – cea a elogiilor aduse lui Stalin, PC(b) şi colectivizării?
2) redacţia „Nistrului" şi Uniunea Scriitorilor considerau versurile tinerilor ca slabe şi naive, fapt care se datora şi unei anumite birocratizări, dar şi reticenţei faţă de o generaţie mai tânără.
3) exista o frică reală faţă de talentul tinerilor scriitori (care erau şi foarte mulţi, după cum am

[42] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 12.
[43] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 26.
[44] AOSPRM, F. 2955-P, inv. 1, d. 81, f. 53.

văzut mai sus), care beneficiaseră şi de lecturi din clasicii literaturii, şi dincolo de influenţe simboliste sau expresioniste, aveau potenţialul de a lua locul scriitorilor consacraţi. Cel puţin unul din tinerii scriitori, Ion Druţă, prin „Frunze de dor", deja ocupase un loc de necontestat în rândul prozatorilor mai „vechi" ca Barschi, Lipcan, Cosmescu, Şleahu, cu excepţia lui Canna care a fost omis în spaţiul cultural-literar după 1954 şi Cutcoveţchi care după „Foc!" şi „Zorile", a avut o perioadă de creaţie mai pasivă (specifică de altfel şi poetului Lupan).

Înainte de desfăşurarea Congresului al II-lea al scriitorilor din RSS Moldovenească (1-5 noiembrie 1958), Meniuc a publicat o analiză mai largă a stării literaturii sovietice moldoveneşti. Un anume spaţiu era dedicat tinerilor scriitori. Despre conftuirea din 22-24 noiembrie 1957 se spunea doar că a avut loc, după care – „Consultanţii Uniunii se ocupă de tinerii autori. Secţiile recomandă editurilor culegeri de povestiri şi versuri ale tinerilor". După constatarea faptului că în ultimii patru ani organizaţia scriitorilor şi-a mărit rândurile cu 28 membri noi, Meniuc trecea la critica tinerilor. „Nu e un secret că lucrările unui şir de autori tineri au un conţinut mărunt, nu tratează teme interesante... În loc să trăiască printre muncitori şi ţărani, să se pătrundă de cunoaşterea vieţii lor, tânărul literat, proaspăt absolvent de şcoală, se transformă peste noapte în „profesionist". De aceea mulţi autori de acest fel scriu amintiri despre frumoasele zile ale copilăriei şi tinereţii, când porneau acasă în vacanţă, şi cum îi întâmpinau cu drag părinţii... Dincolo de o astfel de reprezentare a vieţii nici n-au cum să străbată asemenea tineri. Ori, având la bază numai atât de sumare „amintiri", cum poţi redacta lucrările altora, printre care sunt, firește, şi scriitori maturi?! Nu e de mirare şi nici întâmplător faptul că, în consecinţă, unul din tineri a scris o povestire despre viaţa emigranţilor albi din Paris, altul – despre peripeţiile unei cuconiţe romantice, care şi-a părăsit bărbatul, găsindu-şi refugiul pe culmile munţilor Caucaz, iar al treilea, care în viaţa lui n-a trecut hotarul republicii, s-a apucat să descrie... taigaua"! (Менюк 1958, 104)

În deschiderea Congresului al II-lea Bucov a ţinut un discurs larg în care a analizat în detaliu evoluţiile ce au avut loc în literatură în anii 1954-1958. În ce-i priveşte pe tinerii scriitori remarca creaţia lui Gheorghiu, Malarciuc, Lungu, Marinat, E. Damian, Loteanu, Tulnic, Leviţchi, Vieru, Blanovschi, Crapcean, Filip, Şişcan şi Gaja. L-a criticat dur pe N. Costenco pentru faptul că acesta considera că tinerii literaţi erau ignoraţi şi nu aveau unde să publice. Şi mai dur a fost apreciat Cărare. „Când tineretul sovietic lucrează şi trăieşte cu voioşie, construind noi oraşe, înălţând noi furnale, trage noi brazde în ţelină, când tinerimea – această bucurie şi mândrie, nădejde şi viitorul poporului – înscrie pagini de eroism şi de noblеţă în cartea vieţii, entuziasmându-i prin aceasta pe tinerii cinstiţi din lumea întreagă, când un cor de glasuri şi slove răsună armonios pe meleagurile ţării – apare câte un ţiuit disonant întregului colectiv. Astfel de ţiuit l-a scos P. Cărare, care încearcă să arunce o umbră glodoasă de odată şi asupra temelor contemporane, şi asupra învăţătorimii, şi asupra întregului colectiv scriitoricesc. Când uşile tuturor redacţiilor şi ale editurilor le sunt deschise tinerilor talente, Cărare se plânge că tinerii nu au unde să-şi publice lucrările.

Mai sunt şi alţi tineri literaţi ai Moldovei, care, fiind rupţi de la realitatea curentă, bâjbâie în pâcla unor rătăciri individualiste. Capătul acestor rătăciri nu poate fi decât o ratare ruşinoasă" (Буков 1958, 116). Gh. Cojocaru consideră că acest discurs al lui Bucov constituie „primele semnale ale unui „îngheţ" inopinat în sfera culturii" (Cojocaru 2014, 91).

Nu trecuse nici un an de la a treia consfătuire a tinerilor scriitori la care Bucov a vorbit pozitiv despre aceştia, şi atitudinea lui a devenit defensivă. Putem considera că presiunea acestei noi generaţii era atât de mare, încât glasurile ei ajunseseră deranjante pentru conducerea Uniunii Scriitorilor. Faptul că poeziile erau publicate în ziare, nu era meritul Uniunii Scriitorilor, ci al redacţiilor ziarelor respective, care aveau fiecare de la caz la caz, politică proprie în acest domeniu. Cu un an mai devreme mai mulţi tineri scriitori au exprimat dezideratul fondării unei reviste a tinerilor, însă acesta nu a fost auzit. Interesant e faptul că prozatorul N. Costenco, care se întorsese de puţin timp din Siberia, şi-a exprimat sprijinul pentru aceşti tineri.

Retrospectiv, pentru contrapunere, poate fi evocată imaginea istoriei „oficiale", într-un cadru mai larg, la două decenii după evenimentele expuse mai sus. În anul 1979, V. Stati reţinea pentru anii cinzeci şi şaizeci, ca „lucrări de un înalt conţinut artistic şi ideologic", proza scrisă de I. Druţă

şi Ana Lupan; poeziile lui Vieru, Şişcan, Loteanu, Boţu, Teleucă şi A. Cibotaru (В. Стати 1979, 167). Mulţi alţi scriitori, tineri cu două decenii mai devreme, şi apreciaţi atunci, nu făceau parte din lista numelor alese. Şi chiar şi din cei puţini enumeraţi de Stati în 1979, nu toţi mai sunt cunoscuţi publicului larg de astăzi.

În opinia noastră, generaţia afirmată în 1956-1957, constituie un fenomen complex, care trebuie reflectat ca atare, fără a pune accentul doar pe unii dintre literaţi, care s-au desprins din această generaţie mai târziu, rămânând mai cunoscuţi.

Concluzii

Materialele de arhivă privind cea de-a treia conferinţă a tinerilor scriitori din RSS Moldovenească, desfăşurată la Chişinău în 22-24 noiembrie 1957, completate de articolele apărute în presa vremii, ne arată apariţia unei generaţii noi, calitativ diferite, de scriitori. Printre trăsăturile acestei generaţii erau următoarele:

1) stilul de scriere, dincolo de stângăciile inerente, era unul sincer şi entuziast, romantic, în cazul unora cu influenţe simboliste (L. Damian), temele fiind inspirate din copilărie, adolescenţă, anii de facultate sau natură, ceea ce a condus la „ruperea de la realitatea de azi" şi la o anumită distanţă dintre scriitorii tineri şi cei consacraţi.
2) sprijinul principal al tinerilor s-au dovedit a fi cenaclurile literare formate pe lângă ziarele republicane „Tinerimea Moldovei" şi „Molodioji Moldavii", dar şi pe lângă ziare locale precum „Dnestrovskaia Pravda" sau raionale. În cele mai multe cazuri redacţiile acestor ziare au favorizat publicarea poeziilor şi textelor scurte ale tinerilor prozatori.
3) Uniunea Scriitorilor avea o atitudine reticentă faţă de tinerii scriitori. Aceasta s-a manifestat atât în organizarea consfătuirii, cât mai ales în consultarea textelor acestora, fapt semnalat de Malarciuc, Cibotaru, Untilă, Parhomovschi, Teleucă (a fost exclus din volumul „Glasuri tinere") şi Ceachir (i s-a pierdut manuscrisul).
4) una din ideile dominante în mediul tinerilor era editarea unei reviste a acestora, fapt prefigurat în presă de P. Cărare şi susţinut la conferinţă de Fridman, Talpă, Busuioc, Boţu şi Gheorghiu. Acest fapt a fost precizat şi în rezoluţia finală a conferinţei. Însă Uniunea Scriitorilor nu a susţinut în anii ce au urmat acest deziderat şi necesitate a unei generaţii.
5) a permis manifestarea scriitorilor moldoveni, ruşi şi găgăuzi, fiind auzit şi glasul scriitorului din regiunea Cernăuţi V. Levitchi. Însă un neajuns al tinerilor a fost limba (inclusiv ortografia), la care s-au referit în principal doar doi vorbitori, Levitchi şi Busuioc.

Bibliografie

Ciorănescu 1993: G. Ciorănescu, Bessarabia. Disputed land between East and West (Bucureşti 1993).

Cojocaru 2014: Gh.E. Cojocaru, „Dezgheţul" lui N. Hruşciov şi problema Basarabiei (Târgovişte 2014).

Буков 1958: Е. Буков, Вяца попорулуй е изворул несекат ал инспирацией артистиче. Ништрул 12, 1958, 101-121.

Консфэтуиря скрииторилор 1957: Консфэтуиря скрииторилор дин Молдова. Ништрул 3, 1957, 139-154.

Менюк 1957: Г. Менюк, Унеле проблеме литераре. Ништрул 3, 1957, 108-126.

Менюк 1958: Г. Менюк, Кувынт ынаинте де конгрес. Ништрул 8, 1958, 97-106.

Стати 1979: В.Н. Стати, Дезволтаря традициилор интернационалисте але културий советиче молдовенешть (Кишинэу 1979).

Тинеримя Молдовей 1957a: Тинеримя Молдовей, нр. 135, 1957.

Тинеримя Молдовей 1957b: Тинеримя Молдовей, нр. 136, 1957.

Тинеримя Молдовей 1957c: Тинеримя Молдовей, нр. 137, 1957.

Тинеримя Молдовей 1957d: Тинеримя Молдовей, нр. 139, 1957.

Молодежь Молдавии 1957a: Молодежь Молдавии, нр. 137, 1957.

Молодежь Молдавии 1957b: Молодежь Молдавии, нр. 138, 1957.

The Khrushchev Thaw in the literature: the Republican Conference of Young Writers (Chisinau, November 22-24, 1957)

Abstract

Archival documents concerning the 3rd Republican Conference of Young Writers of the Moldavian SSR show that in 1957 it was possible to speak of a new generation in the Moldavian literature. This generation of writers was characterized by sincerity, enthusiasm, romanticism, and even elements of symbolism. Childhood, youth, studentship, and nature were among the preferred subjects of their literary works. For this reason, the "old" writers criticized them for their "isolation from today". Young writers found major support in the newspapers, especially "Tinerimea Moldovei" and "Molodezh Moldavii". Cărare, Fridman, Talpă, Busuioc, Boţu and Gheorghiu argued the need for publication of a special journal of young writers. It was reflected in the resolution of the conference, but the Writers' Union did not put into practice the idea.

«Хрущевская оттепель» в литературе: Республиканская конференция молодых писателей (Кишинев, 22-24 ноября 1957 г.)

Резюме

Архивные документы 3-й Республиканской конференции молодых писателей Молдавской ССР показывают, что в 1957 г. уже можно говорить о новом поколении в молдавской литературе. Этому поколению были присущи искренность, энтузиазм, романтизм и даже элементы символизма. Среди предпочитаемых сюжетов были детство, юность, студенческие годы и природа. По этой причине «старые» писатели критиковали молодых за «оторванность от сегодняшнего дня». Главную поддержку молодые нашли в редакциях газет, особенно «Тинеримя Молдовей» и «Молодежь Молдавии». Кэраре, Фридман, Талпэ, Бусуек, Боцу и Георгиу выступили за издание журнала молодых литераторов. Это было отражено и в резолюции конференции, но Союз Писателей не претворил в жизнь эту идею.

06.02.2015

Dr. Marius Tărîţă, Institutul de Istorie al AŞM, str. 31 August 1989, nr. 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: marius@nichita.org

CHESTIUNEA FAMILIEI ÎN RSSM ÎN CONTEXTUL PERESTROIKĂI, 1985-1988

Diana Caşu

În perioada 25 februarie - 6 martie 1986 la Moscova a avut loc cel de-al XXVII-lea congres al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice (PCUS). În cadrul acestuia a fost aprobat un nou Statut al PCUS, precum şi un nou program intitulat „Principalele direcţii de dezvoltare economică şi socială a URSS în anii 1986-1990 şi pentru perioada de până la anul 2000 (construirea comunismului)". Ca de obicei, programul prezentat la congresele partidului trebuia să servească drept document de bază pentru dezvoltarea statului sovietic pe o perioadă de cinci ani. Acest program conţinea detalii privitoare la un set întreg de chestiuni, inclusiv cu privire la politica faţă de familie.

Raportul respectiv a fost discutat pe larg într-o şedinţă a Biroului Comitetului Central al Partidului Comunist al Moldovei în data de 27 mai 1986. Una dintre problemele discutate pe marginea programului nou al partidului „Principalele direcţii de dezvoltare economică şi socială a URSS în anii 1986-1990 şi pentru perioada de până la anul 2000 (construirea comunismului)" a fost chestiunea familiei. Mai exact, s-a accentuat faptul că familia merită o atenţie mai mare decât i-a fost acordată în perioada anterioară, deoarece anume prin intermediul familiei se poate atinge obiectivul de inoculare a ideilor şi valorilor comuniste, fără de care, se considera, Perestroika nu avea şanse de izbândă. S-a mai constatat că politica socială promovată în URSS, precum şi politica în vederea educaţiei tinerei generaţii în spiritul valorilor sovietice, menită să construiască comunismul mult aşteptat, s-a dovedit a fi una ineficientă. Munca educativă desfăşurată în direcţia educaţiei tineretului prin intermediul organizaţiilor pioniereşti, comsomoliste, nu a atins rezultatele preconizate. De aceea, se decide adoptarea şi promovarea unor măsuri mai complexe. Ideologii partidului consideră că fortificarea spiritului comunist putea fi realizat mai sigur prin sporirea lucrului educativ de propagandă prin intermediul familiei. Prin urmare, instituţia familiei urma să fie o ţintă predilectă prin intermediul căreia se avea în vedere realizarea programului, dovedit a fi utopic, de construcţie a comunismului. Diverse probleme sociale urmau a fi rezolvate prin intermediul familiei, prin crearea unui climat sovietic sănătos din punct de vedere ideologic şi moral, în care părinţii îşi înţeleg rolul lor propriu în procesul educaţional sovietic.

În cadrul şedinţei Biroului Comitetului Central al Partidului Comunist al Moldovei din 27 mai 1986 a fost prezentată şi analizată informaţia cu privirea la situaţia *de facto* a instituţiei familiei din RSSM. Astfel, s-a menţionat că în republică existau 3 mii de familii, ale căror membri au săvârşit sau puteau săvârşi infracţiuni cu caracter antisocial, antisovietic, reprezentând un pericol pentru „spiritul sănătos al societăţii sovietice". În cadrul discuţiilor s-a abordat şi problema divorţurilor, precizându-se că în ultimii 5 ani au divorţat mai mult de 56 mii familii. Printre familiile nou-formate, rata de divorţ era de 25 la sută.

S-a raportat de asemenea creşterea în ultimii ani mai ales a numărului de infracţiuni săvârşite de minori, ceea ce însemna, din perspectiva autorităţilor sovietice moldoveneşti, existenţa unor lacune în sistemul educaţional. Numai în 1985 rata infracţiunilor creşte cu 23,3% faţă de anul 1981. O altă problemă ajunsă în vizorul conducerii era numărul mare al persoanelor cu patologii psihice, mai ales în rândurile copiilor. Din cele 26400 persoane puse la evidenţă, 7,8 la sută erau copii cu grade diferite de probleme psihice, 51,7% dintre aceştia provenind din familii incomplete, iar 41,3% – din familii membrii cărora sufereau de alcoolism. S-a făcut remarca potrivit căreia „starea de sănătate a populaţiei, mai ales, a copiilor, era alarmantă. Acest lucru influenţea-

ză negativ educaţia şi formarea tinerei generaţii în spirit sovietic”[1].

Politica socială în mare parte s-a dovedit a fi ineficientă, au fost evidenţiate un şir de probleme, precum ar fi lipsa spaţiului locativ pentru familiile nou-create, deficitul de mărfuri, mari neajunsuri în sistemul de justiţie, asupra căruia cădea responsabilitatea asigurării protecţiei familiei din partea statului, precum şi cuantumul mizer al indemnizaţiilor aferente, asigurarea mai mult decât insuficientă a locurilor la grădiniţe etc.

În ceea ce priveşte chestiunea familiei, în cadrul şedinţei s-au menţionat de asemenea neajunsuri în activitatea sovietelor săteşti, raionale, a comitetelor executive, a deputaţilor poporului, a sovietelor de femei şi a altor instituţii ale „democraţiei sovietice”. Explicaţia invocată pentru această stare de lucruri în domeniul protecţiei familiei era promovarea unor acţiuni şi măsuri doar la un nivel formal. În realitate, acest domeniu era aproape complet neglijat. Spre exemplu, în 1985, din cei 5056 părinţi ai căror copii minori au săvârşit contravenţii administrative şi fapte antisociale, doar 231 de cazuri au fost discutate în cadrul judecătoriilor tovărăşeşti de la locul de muncă sau de trai. Din 53 de informaţii prezentate de către organele de drept despre infracţiunile minorilor, părinţii cărora deţineau posturi înalte sau erau membri de partid au fost discutate în public doar 11 cazuri[2]. Aceste discuţii aveau, de fapt, un caracter mai mult formal, de a arăta că odraslele nomenclaturii nu au nicidecum un statut privilegiat, ceea ce de fapt nu corespundea realităţii. În acest sens proporţia cazurilor discutate raportate la cele existente – legate de copiii nomenclaturii – de 1 la 5, o demonstrează cu prisosinţă. Putem presupune lesne că numai cazurile copiilor provenind din eşaloanele de jos ale nomenclaturii au fost expuse mustrării publice, în timp ce cele ale înalţilor funcţionari, la nivel de comitet raional de partid sau de Comitet Central al PCM, au fost lăsaţi în pace.

Sovietele săteşti, orăşeneşti, raionale, organizaţiile de comsomol s-au dovedit a fi incapabile în ceea ce priveşte relaţia cu familia, justificând lipsa unui program, a unui plan de activitate, lipsă de specialişti competenţi, precum şi de literatură specializată în domeniul educării populaţiei.

În vederea lichidării neajunsurilor semnalate, în baza programul social unional şi a directivelor stabilite în cadrul congresului al XXVII-lea al PCUS, desfăşurat la 25 februarie - 6 martie, se hotărăşte: să se elaboreze şi să se aplice programului republican „Familia”, prevăzut pe perioada anilor 1987-1990, unele măsuri fiind preconizate a fi extinse până în anul 2000. În vederea implementării acestui program trebuiau să se implice toate ministerele şi organizaţiile obşteşti, atât la nivel local, cât şi republican. Pentru elaborarea programului a fost creată o comisie republicană în următoarea componenţă: N.P. Chiriac (preşedinte), P.V. Buga, V.M. Volosiuc, C.A. Draganiuc, F.I. Danii, B.V. Dînga, L.N. Eşanu, N.D. Kudreavţeva, E.F. Jmereneţcaia, D.G. Zidu, V.A. Cherdivarenco, L.F. Culiuc, G.I. Cuşnir, A.S. Constantinov, S.I. Lozan, N.P. Mariasov, A.V. Melnic, D.I. Munteanu, M.A. Macovei, V.N. Nicolaev, M.L. Orlova, I.I. Popovici, E.V. Sobor, A.D. Ursu, V.I. Ţurcanu, termenul prezentării proiectului către CC al PCM şi Consiliul de Miniştri al RSS Moldoveneşti fiind fixat pentru 1 octombrie 1986[3].

În scopul ridicării rolului familiei în procesul educaţional, a inoculării valorilor clasei muncitoare în rândurile tinerei generaţii angajate în diferite întreprinderi, organizaţiilor li se propune lansarea unei noi forme de competiţie socialistă a muncii, intitulată „Accelerarea cincinalului şi familia mea”, care era menită a transmite participanţilor nu numai aptitudini profesionale, dar şi morale şi politice „corecte”. Aceleaşi responsabilităţi trebuiau, potrivit PCM, să le aibă şi membrii familiei.

Unele indicaţii au fost date, mai întâi, unor ministere: industriei uşoare – să prevadă lărgirea sortimentului mărfurilor pentru copii, a mobilei pentru copii, a jucăriilor, îmbrăcămintei, încălţămintei, inclusiv a celei sportive, extrem de deficitară. Se prevedea de asemenea deschiderea în magazinele săteşti a unor secţii pentru mărfurile destinate copiilor. În acelaşi timp, Ministerului Învăţământului superior şi mediu special, Ministerului Sănătăţii şi Academiei de Ştiinţe a Moldovei li se dădea indicaţii să acorde o atenţie sporită identificării şi cercetării problemelor teoretice şi practice apărute în cadrul familiei. Mai mult, se stipula organizarea unui sondaj socio-

[1] AOSPRM, F. 51, inv. 71, d. 366, f. 3.
[2] AOSPRM, F. 51, inv. 71, d. 366, f. 4.
[3] AOSPRM, F. 51, inv. 71, d. 366, f. 5-6.

logic cu privire la rolul şi locul familiei în educaţia tinerei generaţii, precum şi introducerea în instituţiile de studii medii, speciale şi superioare a unor cursuri obligatorii sau ore facultative despre familie ale căror obiective era exprimat în sloganul „Familia – celulă importantă a societăţii socialiste”[4]. La rândul lor, Ministerul Culturii şi Uniunile de creaţie erau însărcinate să elaboreze măsuri cultural-educative la tema respectivă, precum şi să contribuie la introducerea unor noi ritualuri şi tradiţii sovietice[5]. Nici justiţia nu era trecută cu vederea. Astfel, Ministerului Justiţiei i se împuternicea rolul de a controla realizarea şi respectarea legislaţiei în vederea protecţiei drepturilor mamei şi ale copilului, a lichidării neajunsurilor şi cazurilor de nerespectare ale legislaţiei. Ministerului Sănătăţii, pe lângă ceea ce s-a menţionat mai sus, i se încredinţa responsabilitatea de a crea în cadrul instituţiilor medico-sanitare comisii în vederea controlului respectării normelor sanitare ale locuinţelor, formarea unor centre de informare a viitorilor părinţi şi altele[6].

Comitetelor orăşeneşti şi raionale, Consiliului republican de femeilor li se dădeau indicaţii de a acorda o atenţie deosebită asistenţei consiliilor de femei din cadrul colectivelor muncitoreşti în scopul îmbunătăţirii muncii politico-ideologice, a educării tinerei generaţii, în special în vederea pregătirii tinerelor fete pentru viaţa de familie. S-a luat de asemenea decizia de a convoca Congresul Republican al Consiliului de femei pentru luna februarie 1987.

Nici redacţiile ziarelor, orăşeneşti, raionale, republicane, organizaţiile audio-vizuale, Comitetul de Stat pentru televiziune şi radiofuziune, Comitetul de Stat pentru cinematografie, Uniunilor de creaţie, societatea „Ştiinţa” au primit şi ei anumite indicaţii. De exemplu, să se lupte împotriva beţiei, ca unul dintre cele mai importante flagele care provoacă probleme în familie şi, prin extensie, în întreaga societate. În vederea propagării politicii sociale a partidului prevăzut pentru cincinalul al 12-lea s-a decis crearea unor filme documentare şi artistice axate pe tematica respectivă. Comitetul de Stat pentru poligrafie din RSS Moldovenească a primit la rândul său indicaţii de a iniţia o serie de carte intitulată „Biblioteca pentru părinţi”, precum şi o serie de broşuri pe tema căsătoriei, familiei, relaţiilor între soţi[7].

În scurt timp, programul republican „Familia” a fost prezentat Consiliului de Miniştri şi aprobat în şedinţa din 10 februarie 1987. În program erau incluse şase compartimente, care includeau 100 de puncte menite să îmbunătăţească viaţa familiei în RSSM. Mai exact, era vorba de îmbunătăţirea de către instituţiile de stat şi obşteşti a formelor şi metodelor de lucru cu familia; îmbunătăţirea condiţiilor de trai al familiilor şi asistenţa în cadrul educării şi creşterii familiilor; îmbunătăţirea condiţiilor de muncă a mamelor lucrătoare; întărirea sănătăţii părinţilor şi copiilor; munca educativă de propagandă orientată spre consolidarea familiei şi ridicarea rolului ei în educaţia copiilor; munca cu familiile nefavorabile; activitatea ştiinţifică de cercetare. Toate aceste direcţii făceau parte de fapt din planul general unional de restructurare a politicii sociale în domeniul familiei.

După cum s-a menţionat mai sus, fiecare ministeru trebuia să lichideze neajunsurile şi să-şi îmbunătăţească activitatea conform noilor cerinţe. Spre exemplu, Ministerul Culturii în conlucrare cu comitetele orăşeneşti şi raionale au primit indicaţia de a implementa noi obiceiuri şi ritualuri sovietice elaborate în cadrul Consiliului republican pentru elaborarea şi introducerea în viaţă a noilor ritualuri şi sărbători civile, de a introduce practicarea pe larg a ritualurilor şi sărbătorilor sovietice în cotidianul populaţiei, pregătirea şi instruirea cadrelor organizatorice[8]. Un alt punct prevedea crearea cluburilor în cadrul tuturor organizaţiilor, întreprinderilor, dar şi la locul de trai al mamelor cu mulţi copii, precum şi a unor aşa-zise *dinastii muncitoare*. Acelaşi minister era responsabil de mărirea numărului complexelor cultural-sportive destinate pentru întreaga familie, de organizarea unor camere pentru copii în cadrul instituţiilor culturale, precum teatre, cinematografe, dar şi cluburi orăşeneşti. Era preconizată extinderea reţelei instituţiilor cu destinaţie culturală, mai exact construcţia a nouă Case de cultură în raioane, precum şi a 165

[4] AOSPRM, F. 51, inv. 71, d. 366, f. 5-6.
[5] AOSPRM, F. 51, inv. 71, d. 366, f. 5-8.
[6] AOSPRM, F. 51, inv. 71, d. 366, f. 7.
[7] AOSPRM, F. 51, inv. 71, d. 366, f. 7.
[8] AOSPRM, F. 51, inv. 71, d. 366, f. 13.

de cluburi în spaţiul rural[9]. S-a luat în vedere şi organizarea Congresului republican al femeilor în cadrul căruia să se identifice direcţiile de activitate în scopul realizării programului de stat, dar şi organizarea unor seminare de instruire a membrelor Consiliilor de femei. Printre tinerele familii era propagată lozinca „ O familie puternică – o patrie puternică”[10].

Primele rezultate cu privire la îndeplinirea programului „Familia” erau prezentate în perioada februarie 1987 - septembrie 1988. Conform programului, în republică se desfăşurase conferinţa ştiinţifico-practică cu tema „Rolul familiei, şcolii şi societăţii sovietice în procesul educaţiei tinerei generaţii”, în cadrul căreia s-au elaborat anumite recomandări. În cadrul Institutului Pedagogic de Stat „Ion Creangă” din Chişinău a fost creat un laborator de cercetare asupra problemelor familiei şi educaţiei în familie. În cadrul Centrului protecţiei sănătăţii mamei şi copilului şi Policlinicii nr. 1 din oraşul Chişinău s-a reanimat activitatea cabinetelor consultative intitulate „Căsătoria şi familia”[11].

S-a decis, în egală măsură, desfăşurarea unor măsuri cu caracter cultural-educativ cu genericul: „Tata, mama, eu – o familie sportivă” sau „Cu toată familia – la start”. Dar şi a unor serate cu genericul „Ordinul în casa ta” sau „Pe ei îi slăveşte patria”, menite a consolida de data aceasta educaţia patriotică, la care erau invitaţi membri ai familiilor care aveau un trecut revoluţionar sau, cum se spunea în epocă, au luptat „pentru apărarea patriei” (de fapt, din perspectiva de azi, au contribuit la ocupaţia din 1940 şi reocuparea în 1944 a Basarabiei)[12].

În cadrul Academiei de Ştiinţe s-a început elaborarea studiului ”Probleme actuale ale relaţiilor matrimoniale”, culegerea de articole „Dezvoltarea familiei contemporane (aspecte sociale, demografice şi juridice)” şi încheiată monografia „Familia şi viaţa de familie în Moldova”[13].

La realizarea noului program de stat cu privire la familie trebuia să participe şi instituţiile culturale şi de artă. În repertoriul teatrelor au fost incluse piese tematice ca „Abecedarul” şi „Tata” de Dumitru Matcovschi, „Fântâna Anghelinei” de Andrei Burac, „Lecţii de muzică” de L. Petruşevskaia. Se pregăteşte în premieră la teatrul *Luceafărul* spectacolul după piesa Elenei Damian „Daţi-i plopului o frunză”. Problema familiei, a relaţiilor de familie sunt reflectate în lucrările scriitorilor şi poieţilor din republică, precum Grigore Vieru, Spiridon Vangheli, Vasile Romanciuc, Nicolae Dabija. În ultima perioadă fusese date în folosinţă 13 case de cultură. Studioul *Moldova-film* a turnat o serie de filme pe tematica solicitată, precum „Bunicii şi nepoţii” după scenariul lui Nicolae Harin; „Şi vine sărbătoarea” după scenariul lui Boris Vieru; „Cronica familiei Bologan” după scenariul lui Anatol Codru, iar în pregătire pentru anul 1988 era anunţat şi un film documentar, intitulat „Bărbatul şi femeia”[14].

În urma verificării operate pe marginea planului de implementare a programului republican „Familia”, s-au depistat şi o serie de „neajunsuri” în ceea ce priveşte aspectele organizatorice. Explicaţia invocată cel mai des de către autorităţile comuniste era lipsa controlului din partea organelor de partid în teritoriu şi faptul că în multe raioane ale republicii programele locale au fost elaborate cu întârziere. Se menţionau însă şi încălcări punctuale ale programului cu pricina. De exemplu, societatea „Znanie/Ştiinţa” nu şi-a îndeplinit obligaţia de formare a cabinetelor permanente în cadrul universităţilor populare, şi nu a colaborat suficient cu facultăţile de educaţie moral-estetică etc.[15] Ministerul Învăţământului la rândul său nu a elaborat cursul educativ „Pedagogia relaţiilor familiale” şi „Ghidul educaţiei familiale”, drept urmare acestea nu au putut fi incluse în planul de studiu[16]. Oficiile Stării Civile nu au fost mai active în sensul că nu şi-au îndeplinit obligaţiile asumate în ceea ce priveşte deschiderea unor şcoli pentru educarea tinerelor familii, fiind create doar 25 de astfel de centre, ceea ce constiuia un număr prea mic pentru a face posibilă atingerea unor rezultate palpabile în acest domeniu[17]. Ca un detaliu interesant cu privire la politica faţă de familie şi încurajarea naşterii copiilor este de amintit, că din anul 1986, toţi bărbaţii în vârstă de la 20 ani până la

[9] AOSPRM, F. 51, inv. 71, d. 366, f. 17.
[10] AOSPRM, F. 51, inv. 71, d. 366, f. 11.
[11] AOSPRM, F. 51, inv. 71, d. 366, f. 42.
[12] AOSPRM, F. 51, inv. 71, d. 366, f. 43.
[13] AOSPRM, F. 51, inv. 71, d. 366, f. 43.
[14] AOSPRM, F. 51, inv. 71, d. 366, f. 59.
[15] AOSPRM, F. 51, inv. 71, d. 366, f. 45.
[16] AOSPRM, F. 51, inv. 71, d. 366, f. 46.
[17] AOSPRM, F. 51, inv. 71, d. 366, f. 46.

50 achitau un impozit dacă nu aveau copii, indiferent dacă erau căsătoriţi sau nu, în acelaşi timp femeile fiind obligate să achite acest impozit abia din momentul căsătoriei.

În anul 1987 în republică au fost înregistrate 11600[18] de divorţuri, ceea ce constituia un motiv de nelinişte pentru autorităţile comuniste care se străduiau să demonstrează superioritatea sistemului comunist faţă de cel capitalist. Datele erau îngrijorătoare şi constituiau un argument în plus cu privire la incapacitatea sistemului de a controla viaţa de familie. Numărul familiilor cu mari probleme în anul 1987 era de opt mii, iar în anul următor, 1988, s-a majorat la zece mii. Un număr mare de familii problematice erau înregistrate în oraşele Chişinău, Râbniţa, Soroca, Bălţi, dar şi în raioanele Criuleni, Kotovski, Anenii Noi, Cimişlia[19]. O altă problemă ce exista în republică era numărul sporit de familii în care se consuma alcool în cantităţi excesive. În acelaşi timp, la evidenţa cabinetelor narcologice erau aproximativ 7 mii familii, dintre care în 20% ambii părinţi consumau alcool în exces, în 55% dintre aceste familii – doar taţii sufereau de alcoolism, iar în 15% – mamele. Un număr de 79 de tineri erau înregistraţi la dispensar fie din cauza diagnozei de alcoolism cronic, toxicomanie sau narcomanie. Din această cauză creştea şi numărul infracţiunilor săvârşite de minori şi adolescenţi. Astfel, numai în 1988 numărul infracţiunilor era de 2560, ceea constituia cu 25,7% mai mult decât în anul 1987, dintre care 576 comise ca urmare a consumului excesiv de băuturi spirtoase[20]. Consumul excesiv de alcool influenţa direct fenomenele antisociale, familiile problematice. Din totalul de 9648 de familii cu probleme, în 5890 dintre acestea sursa era consumul excesiv de alcool din partea părinţilor. Aproximativ 4 mii de familii erau luate la evidenţă deoarece părinţii sufereau de probleme psihice sau defecte de dezvoltare fizică. Tot în această categorie a familiilor cu probleme au fost incluse şi familiile în care membrii lor aveau o conduită antisocială sau imorală, fiind vorba de 217 de prostituate[21]. În asemenea familii se majorase numărul copiilor ce se năşteau cu dificultăţi fizice şi psihice. Erau înregistraţi 70 000 mii de copii şi adolescenţi cu anomalii în dezvoltare, dintre care 24 000 de copii care frecventau grădiniţe. Pe lângă aceasta, 30 000 mii de copii aveau probleme psihice[22].

Din cauza iresponsabilităţii părinteşti, a alcoolismului, în special, numai în anul 1988 au fost lipsite de drepturi părinteşti 242 de persoane, altor 217 – li s-au limitat drepturile părinteşti, iar la 3426 persoane li s-a impus să urmeze un curs tratare de alcoolism[23].

Anual în republică se înregistrau aproximativ 40 mii de familii noi. În comparaţie cu anul 1985, numărul căsătoriilor în 1988 scade cu 6%, cea mai scăzută rata a căsătoriilor fiind înregistrată în raioanele Grigoropol, Slobozia şi oraşul Râbniţa. O problemă stringentă o prezenta rata ridicată a divorţurilor. Astfel, dacă în 1987 numărul divorţurilor s-a ridicat la cifra de 11597, în 1988 numărul acestora era de 12085, adică la o mie de persoane erau înregistrate 370 de divorţuri. Cel mai mare indice al divorţurilor erau înregistrate în raioanele Grigoropol, Drochia, Edineţ, Râbniţa şi Slobozia. Trebuie de remarcat că rata divorţurilor era mai mare în zona urbană decât în cea rurală. Spre exemplu, procentul divorţurilor în Chişinău era mai mare decât media pe republică cu 76,6%, în oraşul Bender – cu 45,3%, în Tiraspol – cu 43,8%. Majoritatea absolută a divorţurilor – 89% – erau înregistrate la oraşe, în $^{2}/_{3}$ de cazuri fiind vorba de căsnicii desfăcute după 10 ani de convieţuire, în 66% dintre divorţuri, ambii soţi aveau vârsta medie de 35 ani. Totodată, rata celor care se recăsătoreau după divorţ era foarte mică: la bărbaţi – de 16%, la femei – 13%[24].

Foarte multe probleme erau semnalate la nivelul sistemului de justiţie. De exemplu, deseori procesele de divorţ se desfăşurau fără participarea părţilor. Conform datelor judecătoriei raionului Lenin a oraşului Chişinău, din 52 dosare de divorţ intentate, 16 şedinţe s-au desfăşurat fără participarea soţilor, iar 6 şedinţe – doar cu participarea reclamantului.[25] Pe parcursul anului 1988 în judecătoriile republicii au fost analizate 2883 dosare despre solicitarea pensiilor alimen-

[18] AOSPRM, F. 51, inv. 71, d. 366, f. 45.
[19] AOSPRM, F. 51, inv. 71, d. 366, f. 45.
[20] AOSPRM, F. 51, inv. 71, d. 366, f. 45.
[21] AOSPRM, F. 51, inv. 71, d. 366, f. 80.
[22] AOSPRM, F. 51, inv. 71, d. 366, f. 79.
[23] AOSPRM, F. 51, inv. 71, d. 366, f. 80.
[24] AOSPRM, F. 51, inv. 71, d. 366, f. 75.
[25] AOSPRM, F. 51, inv. 71, d. 366, f. 76.

tare pentru copii, dintre care au obţinut aviz pozitiv 88 la sută[26].

O altă problemă era numărul copiilor născuţi în familiile incomplete ce sporea din cauza relaţiilor extraconjugale. Numărul copiilor născuţi de mame solitare în anul 1970 era de 6 mii, acesta ridicându-se cu mai mult în 1987, constituind 9,3 mii. Numărul acestora creşte semnificativ în anul 1988, an în care se înregistrau 23800 mame solitare, dintre care 200 mame cu mulţi copii. În asemenea familii se educau 40 mii copii, fiecare a doua mamă educând patru copii (58%), fiecare a patra – cinci copii (26%)[27]. Scade de asemenea numărul mamelor cu mulţi copii ce deţineau titlul de mame-eroine. În 1988 numărul lor era de 24586 mii, cu 10% mai puţin decât în anul 1980.

Încălcări privind respectarea drepturilor mamei şi copilului, protecţiei maternităţii se înregistrau la numeroase organizaţii şi întreprinderi. Spre exemplu, în schimbul de noapte anual munceau aproximativ 43 de mii de femei. Numărul lor se reducea în fiecare an cu numai o 1000 de persoane, ceea ce era considerat insuficient. Nu erau create condiţii adecvate pentru muncă, fiecare a 10-a femeie lucrând în condiţii ce nu corespundeau normelor de protecţie a muncii (iluminare insuficientă, vibraţii, zgomot excesiv, praf etc.). Erau evidenţiate cazuri când administraţia întreprinderilor refuza acordarea indemnizaţilor conform legii, nu crea condiţii favorabile pentru femeile ce aveau copii mici. Un asemenea caz a fost semnalat la Fabrica de conserve „M.E. Grosu" din Olăneşti, o mamă a doi copii solicitând transferul la o jumătate de normă de lucru, dar cererea nu i-a fost îndeplinită[28]. Încălcări ale legislaţiei au fost înregistrate la fabrici de conserve situate în raioanele Orhei, Cahul şi Anenii Noi. În cadrul acestor întreprinderi, în schimbul de noapte şi suplimentar au fost încadrate femei însărcinate. În oraşul Bălţi, la fabrica de tricotaj au fost încadrate în schimbul de noapte 44 de femei însărcinate, ceea ce contravenea flagrant legii. Încălcări se înregistrau şi în colhozurile şi sovhozurile din republică. Spre exemplu, în gospodăriile de tutunărie din Briceni, Edineţ, Floreşti, Lozova şi Rezina au fost semnalate cazuri când la strânsul tutunului erau încadrate femei însărcinate, dar şi mame ce alăptau copii[29].

În raionul Călăraşi, organele protecţiei sănătăţii au efectuat un sondaj sociologic în urma căruia s-a stabilit că între 22%-48% procente de familii locuiesc în frig, 21,8% familii – în locuinţe umede, 48,8 familii – în locuinţe prost iluminate. La întrebarea referitoare la posibilitatea de a face baie, 35,7% din părinţi au menţionat că nu au condiţii adecvate pentru aşa ceva, lipsa de săpun o resimţeau 10,3% dintre respondenţi, nu aveau cădiţă de scăldat copiii 21,7 la sută, lenjerie de pat sau un set de schimb – 16,6%. Nu mai puţin de 75% dintre intervievaţi nu deţineau o cultură sanitară elementară, 42% locuiau în condiţii inadmisibile, 79% aveau o stare materială grea. Toate aceste date indică asupra faptului că în republică existau probleme care erau muşamalizate de date statistice falsificate ce erau publicate în presa republicană. Spre exemplu, asigurarea cu spaţiului locativ a tinerelor familii rămânea a fi una din cele mai acute probleme ale timpului. Numai 170 mii familii erau puse la evidenţă pentru îmbunătăţirea condiţiilor de trai, ponderea familiilor ce aşteptau acordarea unui spaţiu locativ era cea mai ridicată în oraşele republicii.

Prin urmare, situaţia familiei în RSSM în a doua jumătate a anilor 1980 era foarte dificilă, înregistrându-se o tendinţă sporită de înrăutăţire. Acest lucru se referă atât la rata divorţurilor, în creştere vertiginoasă, dar şi la condiţiile de igienă, criminalitatea printre adolescenţi, condiţiile de muncă a femeilor în ansamblu, ale celor însărcinate sau cu copii sugari, în mod special, dar şi multe altele. Acest lucru arată, printre altele, că problemele familiei din perioada de după 1991, după căderea comunismului, nu au apărut peste noapte, ci constituie o moştenire grea a regimului sovietic care, în ciuda unor eforturi care nu pot fi negate, nu a reuşit să rezolve o multitudine de probleme, printre care era şi cea a familiei.

[26] AOSPRM, F. 51, inv. 71, d. 366, f. 76.
[27] AOSPRM, F. 51, inv. 71, d. 366, f. 76.
[28] AOSPRM, F. 51, inv. 71, d. 366, f. 78.
[29] AOSPRM, F. 51, inv. 71, d. 366, f. 79.

The question of family policy in the Moldavian SSR in the context of Perestroika (1985-1988)

Abstract

The Perestroika that has been launched by Mikhail Gorbachev in mid-1985 was a very ambitious program of further modernization of the Soviet Union aimed at solving the many problems of Soviet society. Among these problems was the policy on family. In this regard, the 27th Congress of CPSU (February-March 1986) adopted a number of measures that were designed to change the family policy. The Government of the Moldavian SSR and the Central Committee of the CPM took the lead in implementing this program. The responsibilities were distributed among the various ministries, agencies, cultural and social organizations. There were organized several public opinion polls to obtain information about the life of families in Soviet Moldavia. As a result, there was revealed a very difficult situation: criminality among teenagers, alcoholism in families, growing tendency of divorces, hygienic difficulties and so on. These problems were inherited by post-communist societies in the countries of the former Soviet Union, including the Republic of Moldova.

Вопрос о семейной политике в Молдавской ССР в контексте перестройки (1985-1988 гг.)

Резюме

Перестройка, начатая в середине 1985 года Михаилом Горбачевым, представляла собой весьма неоднозначную программу дальнейшей модернизации СССР, нацеленную на решение многочисленных проблем советского общества. Среди этих проблем была и политика в отношении института семьи. В этой связи XXVII съезд КПСС (февраль-март 1986 г.) принял ряд мер, которые имели целью коренным образом изменить семейную политику. Правительство Молдавской ССР и ЦК КПМ приняли на себя инициативу в реализации этой программы. Обязанности были распределены между различными министерствами, ведомствами, а также культурными и общественными организациями. Было организовано несколько опросов общественного мнения для получения информации о жизни семей Советской Молдавии. В результате была выявлена менее утешительная картина, чем было принято считать официально: наличие преступности среди подростков, алкоголизм в семьях, растущая тенденция разводов, вопросы гигиены и прочее. Эти проблемы были унаследованы посткоммунистическими обществами в странах бывшего Советского Союза, в том числе и Республикой Молдова.

26.02.2015

Diana Caşu, Institutului de Istorie al AŞM, 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

ПЕРЕГОРОДЧАТЫЕ ЭМАЛИ ИЗ СОБРАНИЯ А.В. ЗВЕНИГОРОДСКОГО И ИССЛЕДОВАНИЕ Л. ПЕКАРСКОЙ «Jewellery of Princely Kiev. The Kiev Hoards in the British Museum and the Metropolitan Museum of Art and Related Material»

Юрий Пятницкий

В 2011 году специалисты по византийской и древнерусской культуре получили замечательный подарок – давно ожидаемую книгу Людмилы Пекарской, посвященную ювелирным украшениям средневекового Киева. Основу её исследования составили предметы клада, хранящиеся в Британском музее в Лондоне и в музее Метрополитен в Нью-Йорке (Pekarska 2011). Клад, найденный в 1906 году в Киеве, был нелегально вывезен с территории Российской империи на Запад и в конце концов в декабре 1907 года был продан Джону Пьерпонту Моргану (1837-1913) – знаменитому американскому банкиру и коллекционеру. Часть предметов была подарена им Британскому музею, где они хранятся и ныне. Другая часть клада поступила в личное собрание Моргана в Нью-Йорке, а после его смерти перешла в собственность его сына Джека Моргана, который в 1917 году продал её в музей Метрополитен в Нью-Йорке. Поступив в музейные собрания, предметы киевского клада 1906 года (особенно перегородчатые эмали) неоднократно привлекали внимание специалистов, публиковались и экспонировались. Следует отметить, что к ним обращались как западные ученые, так специалисты Советского Союза, а затем России и Украины. Именно советским специалистом-археологом Г.Ф. Корзухиной было установлено на основе архивных документов, что предметы из Метрополитен и Британского музея происходят из киевского клада 1906 года (Корзухина 1954, 124-125; Корзухина 1972, 129-137). Вместе с тем, многие эпизоды истории этого клада: его находка, вывоз из России, детали продажи Дж. Пьерпонту Моргану – оставались неясными, а в публикациях имелись неточности и противоречия.

Идея монографического издания киевского клада 1906 года, хранящегося в двух разных музеях на двух разных континентах, была чрезвычайно плодотворной и естественной. Точно так же, как и приглашение для этого проекта Людмилы Пекарской – специалиста, получившего образование в Киеве в советское время, а, после Перестройки по семейным обстоятельствам обосновавшейся в Лондоне. Л. Пекарская имела исключительную возможность объединить научные материалы, методику и библиографию «Запада и Востока» благодаря своей работе в библиотеке имени Тараса Шевченко в английской столице, свободному владению не только английским языком, но также русским и украинским. В самом деле, книга Л. Пекарской реально знакомит западного читателя со значительным пластом материалов по древнерусскому ювелирному

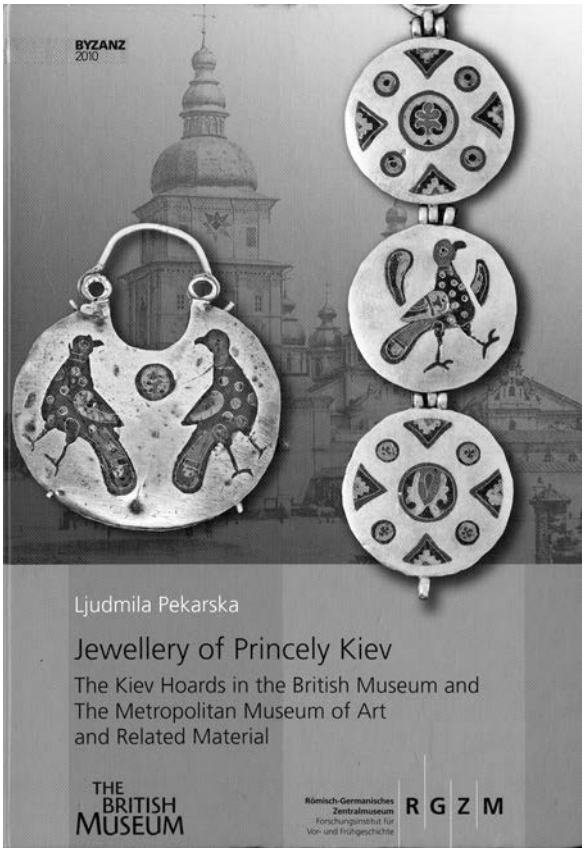

Фото. 1. Обложка книги Л. Пекарской.

искусству, которые, как сказано в аннотации книги: *«никогда не публиковались ранее за пределами бывшего Советского Союза - Most of the jewellery found in these hoards, <…>, has never been published outside the former Soviet Union»* (фото 1). Чисто теоретически можно предположить, что данное издание могло бы существенно выиграть, если бы третьим полноправным членом публикации был Архив Института истории материальной культуры РАН (б. Институт археологии) с его документальной базой. Публикация архивной информации в оригинальном варианте, а не только в интерпретации автора монографии, несомненно, более соответствовала бы характеру и уровню издания, заявленного Л. Пекарской, Британским музеем и музеем Метрополитен, а также качеству монографий серии «Römisch-Germanischen Zentralmuseums», в которой была осуществлена данная публикация.

Следует сразу же однозначно высказать свое весьма позитивное отношение к исследованию Л. Пекарской и вышедшей публикации. Без всякого сомнения, эта книга является важным шагом в изучении древнерусских перегородчатых эмалей. Кроме того, благодаря изложению Л. Пекарской, так называемый сопроводительный материал (сведения о найденных в XIX веке в Киеве кладах) стал доступен большему числу западных специалистов. Вместе с тем вышедшая книга не лишена определенных недостатков. Имеются неточности в изложении фактов, иногда довольно существенные; в ряде случаев отсутствует критический анализ источников, особенно мемуаров и частной корреспонденции; есть непонятные и странные пропуски в библиографии. Специалист, который попробует взять на себя нелегкий труд написать научную рецензию на книгу Л. Пекарской, столкнется с большими трудностями и обнаружит некоторые весьма специфические особенности этого издания. Особенности эти не всегда приятны для критического разбора, поскольку в ряде случаев носят явно национально-политизированный характер. Эти особенности останавливают нас в желании заняться подробным критическим анализом данного исследования. Однако мы можем предложить читателю несколько уточнений некоторых фактов и положений, затронутых исследовательницей. Смеем надеяться, что эти дополнения могут быть не только полезны специалистам, но и заставят критически взглянуть на достоинства и недостатки монографии Л. Пекарской.

В книге специальный пассаж посвящен знаменитой коллекции перегородчатых эмалей А.В. Звенигородского и обстоятельствам её продажи за границу (Pekarska 2011, 158-160). Интерес к этой теме не был случаен. Дело в том, что в составе коллекции находилось два золотых колта и фрагменты цепи с эмалевыми медальонами из клада, найденного в 1842 году у Десятинной церкви в Киеве, то есть предметы, непосредственно связанные с темой исследования. В тексте книги Л. Пекарская упоминает, что Александр Викторович Звенигородский был «богатым аристократом, хорошо известным русским коллекционером произведений искусства» («a rich nobleman, well-known Russian collector»), который был награжден орденами Святого Станислава и Святого Владимира «за свою безупречную службу» («for his faultless service») в качестве управляющего Конторою Двора[1] цесаревича Александра. Согласно версии исследовательницы, в 1886 году музей барона Штиглица в Санкт-Петербурге[2] обратился к А.В. Звенигородскому с предложением продать музею его коллекцию произведений искусств за 135 000 долларов. Речь шла о первой коллекции Звенигородского, включавшей в себя разнообразные памятники разных времен и школ. Коллекционер согласился, поскольку как раз в это время увлекся собиранием византийских, грузинских и древнерусских перегородчатых эмалей. Именно благодаря этим эмалям и роскошному изданию о них, опубликованному в количестве 600 нумерованных экземпляров, которые не поступали в продажу, имя А.В. Звенигородского стало широко известно в мире. Вместе с тем о нем самом и его жизни сохранилось не так много сведений. Некоторые биографические факты содержатся в некрологах[3].

[1] Названия учреждений, должности и титулы даются в их историческом написании.

[2] Официальное название – Музей Центрального училища технического рисования барона Штиглица в Санкт-Петербурге.

[3] Примечательно, что даже в некрологе, написанном В.В. Стасовым, который, по его же словам, *«в продолжении последних 20 лет <…> был в близких и постоянных сношениях с покойным по части искусства»*, почти нет биографических сведений о А.В. Звенигородском. Более того, в приводимых им немногочисленных данных содержатся неточности и ошибки (Стасов 1903; Стасов 1952, 192-193).

Немногочисленные упоминания разбросаны также в воспоминаниях и переписке второй половины XIX - начала XX века. В 1903 году журнал «Исторический Вестник» в XCIV томе сообщил: *«27 октября скончался в Аахене известный знаток искусств, коллекционер и меценат, действительный статский советник Александр Викторович Звенигородский»* (Звенигородский 1903, 1147-1148). Аналогичные некрологи были опубликованы в газетах «Новое Время» №9935 и «Новости и биржевая газета» № 229, а также в № 242 «Правительственного Вестника». Благодаря анализу всех сведений можно восстановить основные факты жизненного пути коллекционера.

А.В. Звенигородский родился в 1837 году в Оренбурге, а первоначальное образование получил в частном пансионе в Лифляндии (фото 2). В 1854 году он поступил на службу унтерофицером в Оренбургский 2-й линейный батальон. В 1856 году был произведен в прапорщики, *«но вскоре переименовался в гражданский чин и служил в военном министерстве до 1867 года»*, был назначен управляющим Конторою Двора наследника цесаревича Александра в 1867 году, а в 1871 году перешел на службу в Государственную Канцелярию и был внештатным помощником статс-секретаря Государственного Совета. В 1883 году он вышел в отставку в чине действительного статского советника и поселился за границей *«вследствие расстроенного здоровья»*. Умер – 27 октября 1903 года в Аахене в Германии (по сообщению В.В. Стасова – от воспаления в легких).

Весьма любопытная характеристика А.В. Звенигородского содержится в «Дневнике» Государственного секретаря А.А. Половцова, который сделал следующую запись 14 марта 1883 года: *«Сверхштатный помощник ст[атс]-секретаря Звенигородский, не получающий жалованья, просит отставки, но желает получить и чин тайного советника и пенсию за то, что, будучи выгнан из Конторы цесаревича, ничего не делал в Государственной Канцелярии»* (Половцов 1966, 57). В переписке сотрудника Императорской Публичной библиотеки В.В. Стасова (большой друг А.В. Звенигородского и его соратник во многих проектах) имеется замечание о характере коллекционера. Отвечая издателю «Русской музыкальной газеты» Н.Ф. Финдейзену на просьбу о возможности покупки книги об истории издания

Фото 2. Портрет А.В. Звенигородского.
Фото из архива автора.

«Византийских эмалей А.В. Звенигородского» (Стасов 1898), В.В. Стасов, в письме от 15 февраля 1901 г. писал: *«<..> если мне удастся, я попробую впоследствии попросить Звенигородского, чтоб он подарил Вам экземпляр. Он очень упрям и несговорчив, но, кто знает, может быть согласится»* (Стасов 1967, 266).

В последней четверти XIX века А. В. Звенигородский был довольно известным коллекционером. В его некрологе в «Историческом Вестнике» сказано: *«<…> будучи с молодых лет любителем искусства, покойный посвятил весьма много энергии и трудов на собирание капитальных художественных произведений. Более всего ему посчастливилось с византийскими эмалями X и XI веков»* (Звенигородский 1903, 1147). Аналогично высказался в своем некрологе и В.В. Стасов: *«Но главное дело и заслуга его деятельности состояли в собирании разных капитальных произведений искусства. Ему всего более посчастливилось с древними византийскими эмалями, необыкновенно редкими в современной Европе. Ему удалось в продолжение немногих лет во время путешествий своих собрать за огромные деньги такую коллекцию эмалей X и XI веков, которая по признанию авторитетнейших знатоков французских, немецких, английских и русских может считаться самым значительным собранием этого рода во всем свете»* (Стасов 1952, 192).

Сам А.В. Звенигородский тоже написал о своей коллекционерской деятельности в «Предисловии» монографии о перегородчатых эмалях. Он упомянул свою первую коллекцию произведений искусства, которую собирал с 1860-х годов и продал в музей Центрального училища технического рисования барона Штиглица в Санкт-Петербурге[4]. В её состав входили: *«значительное по числу и качеству собрание рейнских эмалей, майолик, древних терракот, gres de Flandre, предметов из слоновой кости, небольших мраморных и деревянных скульптур, золотых и серебряных предметов (собрание г[осподина] Новикова, купленное в 1881 г. в Керчи)»* (Звенигородский 1892, I-VIII; Androsov 2004, 50-52). В «Предисловии» А.В. Звенигородским был указан 1886 год как дата продажи коллекции. Однако, из «Дневника» А.А. Половцова следует, что собрание поступило в Музей Училища барона Штиглица уже в 1885 году. Также имеются расхождения и в сумме, которая была выплачена за коллекцию: А.В. Звенигородский упоминает 135 000 рублей[5], в то время как А.А. Половцов указывает немного меньшую сумму – 130 000 рублей.

Следует заметить, что Александр Александрович Половцов (1832-1909) – сенатор и член Государственного Совета, председатель Императорского Русского Исторического общества, был женат на Н.М. Июневой, воспитаннице барона А.Л. Штиглица, унаследовавшей огромное состояние. Практически А.А. Половцов был основателем Училища барона Штиглица, и он тратил значительные собственные суммы на его устройство и содержание, а также на пополнение музея Училища. Поэтому мы считаем, что сведения из его «Дневника» заслуживают внимания (Зайончковский 1966, 5-18). 13 марта 1883 года А.А. Половцов упомянул: *«осмотр коллекции Звенигородского, – замечательная коллекция превосходных вещей»* (Половцов 1966, 67). Затем, только через два года, 12 апреля 1885, он записал: *«заезжаю в Училище и, взяв [Георгия Георгиевича] Месмахера, отправляюсь к Звенигородскому, у которого и покупаем всю его коллекцию за 130 тысяч»* (Половцов 1966, 311). Через неделю, 20 апреля 1885 года, он сделал новую запись: *«в 91/2 час. Отправляемся с вел[иким] кн[язем] Владимиром Александровичем в наше Рисовальное училище посмотреть на только что выставленную коллекцию, купленную от Звенигородского»* (Половцов 1966, 316).

Продажу этой первой коллекции часто связывали с желанием А.В. Звенигородского сконцентрироваться на собирании перегородчатых эмалей. Он сам активно поддерживал эту версию, которая фигурирует во многих статьях. Например, это отметил Е. Редин в 1895 году в своей рецензии на книгу о перегородчатых эмалях. Он писал, что *«на продажу этой* [первой. - *П.Ю.*] *коллекции А[лександр] В[икторович] решился лишь потому, что в это время его особенно стали привлекать византийские эмали, собрание которых ему и хотелось составить»* (Редин 1895, 223). Однако, вспомнив вышеприведенную запись А.А. Половцова от 14 марта 1883 года, можно высказать предположение, что мотивы для продажи коллекции были более сложными, и, скорее всего, они были связаны с уходом А.В. Звенигородского в отставку с государственной службы. В «Дневнике» А.А. Половцова следуют друг за другом запись о первом осмотре предложенной к продаже коллекции и запись о требованиях А.В. Звенигородского получить высокий чин и пенсию при отставке. Симптоматично, что коллекция была предложена именно Музею Училища барона Штиглица, где главную роль играл А.А. Половцов, человек, от которого напрямую зависело удовлетворение требований А.В. Звенигородского о пенсии и чине.

Итак, расставшись с коллекцией предметов искусства и древностей в 1885 году, А. В. Звенигородский, тем не менее, сохранил за собою небольшое, но весьма ценное собрание византийских перегородчатых эмалей, которое впоследствии дополнил новыми редкостя-

[4] Опубликованные сведения об этой первой коллекции предметов искусств А.В. Звенигородского, приобретенной Музеем Училища барона Штиглица, скудны. Однако сохранился Инвентарь музея, по которому можно реконструировать её состав. Инвентарь этот, так же как и основная часть предметов бывшего Музея Училища барона Штиглица, хранится ныне в Государственном Эрмитаже в Санкт-Петербурге. Задача подобной реконструкции весьма интересна и сулит неожиданные открытия.

[5] Именно рублей, а не долларов, как указано в тексте Л. Пекарской. Возможно, мы имеем здесь дело лишь с простой невнимательностью переводчика. Однако специфически настроенный читатель может усмотреть в этой ошибке сознательное желание украинской исследовательницы подчеркнуть, что и в XIX столетии финансовые расчеты в России велись сугубо в американской валюте. Это, впрочем, совершенно не соответствует реальности.

ми. Долгое время имя А.В. Звенигородского упоминалось исследователями как пример «исключительного» для XIX века коллекционера, который не скрывал источники формирования своего собрания эмалей, а, напротив, открыто указал их в собственноручном «Предисловии» в издании, посвященном этой коллекции. Эту точку зрения разделила Л. Пекарская, повторив сведения из вышеупомянутого «Предисловия». К этому она добавила, со ссылкой на книгу Ш. Я. Амиранашвили, весьма странную фразу: *«With the support of officials and the Georgian Ezarchate he also acquired enamels from monasteries and sacristies of Georgia – Благодаря поддержке официальных властей и Грузинского Экзархата, он также приобрел эмали из монастырей и ризниц Грузии*». В действительности же Ш.Я. Амиранашвили писал: *«Некоторые коллекционеры, при содействии грузинского Экзархата, расхитили из монастырей и ризниц богатейшие собрания грузинских древностей под видом реставрации памятников искусства. Больше всего привлекали «любителей» древние эмали и произведения чеканного искусства. <…> Знаменитое собрание эмалей Звенигородского и, частично, Боткина состояло из эмалей, добытых ими в Грузии при содействии официальных лиц»* (Амиранашвили 1950, 13). Как видим, грузинский ученый однозначно заявлял именно о кражах, о расхищении древностей Грузии. Более того, в том же самом издании он более подробно писал о разграблении перегородчатых эмалей в храмах Грузии и их поступлении в частные собрания, в том числе к А.В. Звенигородскому: *«Петербургский фотограф Сабин-Гус, пользуясь покровительством духовных властей, под предлогом обновления древних икон обокрал много древних монастырей Западной Грузии, в первую очередь Джуматский и Шемокмедский. Он вывез из Джумати два образа – архангелов Михаила и Гавриила; первый был украшен эмалевыми медальонами грузинской работы; эмалевые медальоны второго были византийской работы. Эмали второго образа попали в коллекцию А.В. Звенигородского и составили основной фонд его собрания»* (Амиранашвили 1950, 226; Амиранашвили 1963, 257). Поскольку книга Ш.Я. Амиранашвили снабжена именным указателем, в котором на имя А.В. Звенигородского указаны страницы обоих выше процитированных пассажей, непонятная «избирательность» Л. Пекарской вызывает серьезное недоумение. Она дала в сноске указание только на первый из двух пассажей, к тому же кардинально исказив смысл высказывания Ш.Я. Амиранашвили. Действительно ли современная исследовательница искренне считает, что путь поступления предметов в частные собрания не имеет значения, даже в том случае, когда речь идет о криминале? Или мы имеем дело с политесным желанием «пригладить» информацию, чтобы «не огорчать» нынешних владельцев этих эмалей? В обоих вариантах вряд ли подобная позиция допустима для серьезного научного издания. Мы не можем удержаться, чтобы не отметить совершенно диаметральную позицию по вопросу о происхождении эмалей собрания А.В. Звенигородского, которую заняли русские ученые в 1909-1910 годах, когда обсуждался вопрос о возможности её приобретения в казну. Немного ниже мы приведем чрезвычайно интересные протоколы этого обсуждения. Идеализированный взгляд на А.В. Звенигородского - коллекционера эмалей не соответствует действительности. Он привел в «Предисловии» сведения (да и то

Фото 3. Портрет Н.П. Кондакова.
Фото из архива автора.

не совсем верные) только о нескольких эмалях, но умолчал о том, что покупал краденые древности, реальное происхождение которых ему было хорошо известно. Практически вся коллекция А.В. Звенигородского была сформирована из эмалей, похищенных из церквей и монастырей Грузии. Многих исследователей долгие годы подкупала «открытость» А.В. Звенигородского - коллекционера, публично рассказавшего о путях составления своей коллекции, приведшего даты приобретения и названия предметов. Однако, эта «открытость» А.В. Звенигородского не была реальной, и её можно рассматривать лишь как хорошо продуманный рекламный ход.

Л. Пекарская, вслед за А.В. Звенигородским, повторила, что первые две византийские эмали тот купил в январе 1881 года у князя С. Абашидзе в Кутаиси («Апостол Петр» и «Святой Николай Чудотворец»); затем, в августе 1881 года, к нему поступила декоративная эмаль из собрания археолога А.П. Бергера в Тифлисе (Pekarska 2011, 158). В том же 1881 году и там же в Тифлисе у частного лица он приобрел один эмалевый медальон в ноябре месяце («Евангелист Лука»), и еще один в декабре («Христос Пантократор»). Покупки медальонов в Тифлисе продолжились и 1882 году – по одному медальону в январе («Святой Феодор») и декабре («Святой Иоанн Богослов»). В мае 1885 года в Грузии была приобретена плакетка «Распятие». Одновременно коллекция пополнялась и древнерусскими эмалями: в Киеве у В.В. Антоновича (1882 год) и Ю.В. Тарновского, а также у Кирьянова из местечка Любны, близ Полтавы. Такова информация, сообщенная непосредственно самим А.В. Звенигородским (Звенигородский 1892, IV-V). Считается, что формирование коллекции он закончил к 1886 году, когда решил опубликовать её. В 1886 году Санкт-Петербургский журнал «Художественные новости» сообщил своим читателям о новом проекте А.В. Звенигородского, который *«издает на собственный счет великолепный альбом хромолитографических изображений драгоценных византийских эмалей, входящих в состав его коллекций. Текст для этого издания составляют два знатока средневекового искусства: ахенский ученый Шульц и профессор Новороссийского университета Н.П. Кондаков. Он будет на трех языках: русском, французском и немецком. Издание обойдется г[осподину] Звенигородскому 25 000 рублей и не поступит в продажу, а будет рассылаться любителям искусства и художественным библиотекам»* (Художественные 1886, 458).

Благодаря В.В. Стасову текст исследования о византийских эмалях был поручен одному из лучших византинистов России – Н.П. Кондакову (фото 3, 4) В письме от 19 октября 1886 года В.В. Стасов сообщил Ф.И. Буслаеву: *«Относительно Н.П. Кондакова Вы своим **авторитетным словом** только укрепили меня в моей мысли, что если не Вам, то Кондакову и более никому следует писать текст к византийским эмалям Звенигородского. И теперь дело это уже в ходу; надеюсь, что в будущем году весь текст будет написан, и хороший, наверное. Я был бы безутешен, если б этот текст писал какой-то **немец**, да еще из неважных, точно у нас нет своих ученых, да еще первоклассных! Это был бы просто срам!»* (Стасов 1962, 211-212)[6]. Значение отзыва Ф.И. Буслаева в получении этого заказа подчеркивал и сам Н.П. Кондаков, написавший 20 октября 1886 года Ф.И. Буслаеву: *«Благодаря Вашей рекомендации – о чем мне стало известно от Стасова – я получил и первый заказ в моей жизни: составить текст к эмалям Звенигородского. И тема для меня крайне интересная, и деньги для меня большие – по 100 руб[лей] за лист <…>»* (цит. по: Кызласова 1985, 171).

В.В. Стасов отметил в некрологе А.В. Звенигородского: *«Поручив всю научную часть проф[ессору] Кондакову, Звенигородский*

[6] Следует отметить, что А.В. Звенигородский все же обратился к немецкому пастору И. Шульцу в Аахене и в 1890 году напечатал во Франкфурте на немецком языке его сочинение об эмалях своей коллекции (Schulz 1890). Книга была издана в количестве 300 нумерованных экземпляров и имела 22 таблицы, правда только черно-белые. Несмотря на то, что год издания был указан 1890, в «предисловии», написанном Dr. A. Curtius, упомянута книга Н.П. Кондакова 1892 года. Позднее А.В. Звенигородский обратился к другому немецкому ученому Ф. Боку и заказал ему еще одну книгу о своих эмалях. Она была опубликована в Аахене в 1896 году (Bock 1896). В письме от 19 ноября 1897 года граф И.И. Толстой писал Н.П. Кондакову: «*Получил ли ты книгу об эмалях Fr. Bock'a, изданную Звенигородским? Я получил, прочел и, признаться, удивляюсь пошлости З[венигородского]: написана она, очевидно, главным образом, ради посрамления Venturi, единственного ученого, осмелившегося выругать Зв[енигородского] за барство его предприятия. Хорош и Бок, подличающий за мзду! Что касается его книги, то я сравнил его доводы с твоими везде, где он с тобою полемизирует, и нахожу, что прав ты, а не он. Вообще, я ожидал от него большего и очень разочаровался*» (Санкт-Петербургский Филиал Архива РАН, Ф. 115, оп. 2, д. 389, л. 174 об).

Фото 4. Титул книги Н.П. Кондакова о коллекции эмалей А.В. Звенигородского.

оставил за собою всю художественную. Он проявил здесь такое знание, глубокое художественное чутье и вкус, всем распоряжался, все решал и направлял, и выбрал себе в помощники таких художников, как И.П. Ропет и В.В. Матэ, и при их помощи создал книгу, признанную совершенно единственной» (Стасов 1952, 193-194). Однако, желание «всем распоряжаться, все решать и направлять» А.В. Звенигородский распространил и на научную часть издания. В частности, им были даны Н.П. Кондакову весьма четкие инструкции и запреты относительно некоторых аспектов исследования. Например, хотя владелец и предоставил ему реальную информацию о происхождении эмалей коллекции, но Н.П. Кондаков не имел права разглашать её. Именно этим объясняются «темные» места в исследовании, когда Кондаков, зная о принадлежности ряда эмалей одному комплексу, не мог откровенно написать об этом и прибегал к сложным, часто путаным предложениям. По этой же причине он не мог привлечь внимание правительства к фактам хищения древних памятников Грузии. Однако, несмотря на все запреты, кое-какие сведения все же проскакивают в архивных документах, в первую очередь в переписке Н.П. Кондакова. Особенно интересны для нашей темы два письма, где речь идет о появлении в 1888 году в Санкт-Петербурге торговца древними эмалями. В одном из писем граф И.И. Толстой сообщил ученому: *«К Бобринскому приехал жид из Тифлиса (очевидно, поставщик Звенигородского), привезший перегородчатые эмали: небольшой (вершка 1? в диаметре) византийский медальон Христа безбородого. С зеленым (поврежденным) прозрачным полем.*

Кусочек нимба с византийским узором, большая часть которого принадлежит Звенигородскому, и который Вы знаете; большой (вершка 2 ? или 3 в диаметре) образ, круглый, мученика, перегородчатой эмали грузинской работы; такой же работы два крестовидных медальона с белыми грузинскими буквами по синему полю, золотое изображение Спасителя с креста с отломанными руками и грузинское изображение Спасителя на 4-угольной серебряной позолоченной пластине чеканной работы. Бобринский приобрел все вещи, за исключением первого медальона, за 2700 рублей. Византийский медальон жид почему-то отказался продать теперь. Бобринский, однако, не теряет надежды, что он уступит ему эту великолепнейшую вещь, которую я, как будто, видел у Звенигородского (?!)»[7].

В свою очередь Н.П. Кондаков немедленно проинформировал об этих эмалях А.В. Звенигородского, причем конкретно указал, что речь идет о фрагменте нимба, другие части которого входят в его коллекцию. Это куски знаменитого эмалевого нимба, которые, вместе с фрагментами фона с аналогичным рисунком, относили к знаменитой иконе «Богоматерь Хахульская» (Амиранашвили 1972, 98-100, рис. 6, 7; Хускивадзе 1984, 126-129, №170-180). В своем исследовании Н.П. Кондаков не писал прямо о Хахульском образе, а высказал туманное предположение, что фрагменты, вероятно, относились к одной прославленной грузинской иконе Богоматери с младенцем. Чрезвычайно любопытна в этом письме фраза Н.П. Кондакова: *«остаются ли сделанные Вами исключения настолько безусловными, что о них в книге нигде не упоминать?»*, – на кото-

[7] Санкт-Петербургский Филиал Архива РАН, Ф. 115, оп. 2, д. 387, л. 73.

рой есть помета, сделанная А.В. Звенигородским, возвратившим письмо: *«да, безусловно, не упоминать!»*[8].

Заинтригованный письмом И.И. Толстого, ученый обратился к А.А. Бобринскому и получил возможность осмотреть приобретенные эмали. Он без труда определил, что медальон «Св. Георгий» некогда украшал поля иконы «Архангел Михаил» из монастыря Джумати, а две накладки с грузинской надписью относятся к парной иконе «Архангел Гавриил» из того же монастыря. Обе иконы еще около середины XIX столетия были сфотографированы Д. Ермаковым. С согласия А.А. Бобринского и при поддержке И.И. Толстого Н.П. Кондаков написал записку о хищениях в церквях Грузии, которую передали императору Александру III. Для убедительности записка была проиллюстрирована фотографией Д. Ермакова с иконы «Архангел Михаил», на которой ученый отметил эмали, находившиеся в коллекции А.А. Бобринского («Св. Георгий») и петербургского фотографа С.Ю. Сабин-Гуса («Св. Феодор», «Св. Дмитрий», «Христос Пантократор»). Позднее станет известно, что именно С.Ю. Сабин-Гус был основным похитителем эмалей из Грузии во второй половине XIX века. Примечательно, что фотография с иконы «Архангел Гавриил» не была приложена к записке Н.П. Кондакова, хотя на ней без труда опознавались и две пластинки с грузинской надписью, купленные А.А. Бобринским, и византийские эмалевые медальоны святых, которые находились у А.В. Звенигородского. Бесспорно, что Н.П. Кондаков прекрасно знал и эти медальоны, и фотографию Д. Ермакова, на которой они были запечатлены «на своих исторических местах». Однако не стал привлекать к ним внимание властей, поскольку был связан обязательствами перед А.В. Звенигородским. Этот эпизод показывает, в каких условиях и с какими ограничениями приходилось работать Н.П. Кондакову над исследованием о византийских перегородчатых эмалях.

Благодаря записке Н.П. Кондакова и поддержке его графом А.А. Бобринским император Александр III принял меры к прекращению грабежа исторических ценностей Грузии. По его поручению на средства Кабинета Н.П. Кондаков и грузинский исследователь Д. Бакрадзе совершили знаменитое путешествие по Грузии и составили охранную «Опись», которая была опубликована с иллюстрациями в 1890 году (Кондаков, Бакрадзе 1890)[9].

В 1895 году[10] многие русские и зарубежные высокопоставленные лица и ученые получили в подарок от А.В. Звенигородского роскошное издание с весьма сложным названием. На переплете вытеснено: *«Византийские эмали. Собрание Звенигородского. 1892»*. Книга открывается специальным посвящением на первом листе: *«Его Императорскому Величеству Государю Императору Александру III. С глубочайшим благоговением имеет счастие посвятить свое издание верноподданный Александр Звенигородской 1892»*. Затем идет титул – *«Византийские эмали. Собрание А. В. Звенигородского. 1889»*. На следующем листе две надписи: *«Печатано в количестве 200 нумерованных экземпляров. №...»* и *«экземпляр...»* (в каждой копии книги рукой А.В. Звенигородского был вписан номер экземпляра и посвящение). Следующий, четвертый лист является как бы вторым титулом: *«История и памятники византийской эмали. Сочинение Н. Кондакова, профессора С. Петербургского Университета и старшего хранителя Императорского Эрмитажа. С. Петербург. 1892»*. Разные годы, проставленные на титулах книги, являются результатом длительного процесса издания. Хотя на переплете и втором титуле стоит 1892 год, но реально печатание книги на всех трех языковых версиях было закончена только в конце 1894 года (задержка произошла из-за перевода на французский язык). Отпечатанные ранее русский и немецкий варианты издания находились у А.В. Звенигородского, который никому не предоставлял экземпляров, ожидая выхода французского варианта книги[11]. Только тогда, когда все три языковые версии оказались у него на руках, он начал преподносить их в подарок. В каждую книгу он собственноручно вписывал

[8] Санкт-Петербургский Филиал Архива РАН, Ф. 115, оп. 2, д. 387, л. 74.

[9] Весьма странным выглядит заявление И.Л. Кызласовой, что эта «Опись» «предваряла один из разделов» книги о коллекции эмалей А.В. Звенигородского (Кызласова 1985, 124, примеч. 211).

[10] Иногда приводятся сведения, что рассылка издания началась еще в конце 1894 года.

[11] Таким образом, границей сведений из исследовательского текста Н.П. Кондакова является 1892 год, когда была отпечатана русская версия книги. Это необходимо учитывать при использовании информации, приводимой Н.П. Кондаковым. Ср.: (Pekarska 2011, 9, note 2).

номер и фамилию лица, которому направлялся этот роскошный том, а также ставил свою подпись в конце «Предисловия»[12]. Таким образом, де факто книга стала доступна читателю (хотя и крайне ограниченному числу) не в 1892 году, как напечатано на титуле, а только в 1895 году. Это объясняет, почему рецензии на это великолепное издание появились лишь в 1895 году[13]. На первый взгляд кажется, что это малозначительное уточнение. Однако оно приобретает значимость, когда встречаешь у некоторых авторов «аналитическое замечание», что рецензии на работу Н.П. Кондакова «появились только через три года» после выхода книги. На самом деле это совершенно не соответствует действительности. Как только исследование Н.П. Кондакова об эмалях коллекции А.В. Звенигородского появилось, оно сразу же вызвало большой резонанс в научном мире[14]. Книга по праву стала считаться чудом полиграфического искусства и избалованной роскоши, и история её создания, несомненно, заслуживает отдельного подробного повествования. Впрочем, в 1898 году, по просьбе коллекционера и на его деньги, была выпущена не менее роскошная и редкая книга, составленная В.В. Стасовым – *«История книги „Византийские эмали" А.В. Звенигородского»*, – которая содержит много важных и любопытных сведений[15]. Прежде чем вернуться к истории самой коллекции перегородчатых эмалей, считаем необходимым отметить небольшую странность в библиографии книги Л. Пекарской. Она почему-то приводит в списке литературы указание только на русскую и немецкую версии книги Н.П. Кондакова о византийских эмалях. Методологически более правильным было бы либо дать все три языковые версии, либо ограничиться лишь той одной, которой непосредственно пользовалась исследовательница.

В некрологе А.В. Звенигородского в «Историческом Вестнике» упомянуто, что *«в продолжение немногих лет, при затрате огромной суммы денег, он собрал такую коллекцию эмалей, которая, по заключению авторитетных знатоков, является самою значительною и ценною из подобного рода коллекций во всем свете. Собрание было закончено в 1886 году»* (Звенигородский 1903, 1147). Первоначально коллекция состояла из 45 предметов перегородчатой эмали. Однако уже в своем «Предисловии» А.В. Звенигородский сделал любопытное примечание о судьбе двух памятников. Он писал, что две эмали – «Распятие» и медальон с поясным изображением святого Феодора – *«были похищены обманным путем и переданы в другие руки. Теперь [то есть в 1892 г.[16] - П.Ю.] они находятся в коллекции академика М.П. Боткина»* (Звенигородский 1892, I). Речь шла о медальоне «Святой Феодор» конца XI - начала XII века с оклада чеканной иконы «Архангел Гавриил» из монастыря Джумати в Грузии и о квадрифоле X века из монастыря Шемокмеди, некогда украшавшем архиерейский посох. В исследовательском тексте Н.П. Кондакова также содержится информация, что еще несколько предметов из собрания А.В. Звенигородского к 1892 году уже находились «в других руках»

[12] Мало кто обращал внимание на то, что А.В. Звенигородский по-разному подписывал «Предисловие», в зависимости от того, кому направлялась книга: «*А. Звенигородской*», «*Aron Swenigorodskoï*».

[13] Одним из первых откликнулся В.В. Стасов, напечатавший заметку в газете «Петербургская жизнь» №155 от 22 октября 1895 г. (Стасов 1895).

[14] В Императорской Публичной библиотеке на средства А.В. Звенигородского была сооружена специальная витрина для экспонирования всех трех языковых версий книги и декоративных материалов её оформления. В.В. Стасов сообщал Н.П. Кондакову в письме от 26 марта 1895 года: *«<…> на этой неделе, к Пасхе, у нас будет сооружена <…> в большой овальной зале великолепная витрина в византийском стиле, чудесно сочиненная [И.П.] Ропетом, вся из резного дуба, отчасти с красками и золотом, где будут храниться библиотечные экземпляры Вашей книги. Витрина – треугольная в плане (три языка), и тут будут, кроме самих книг: её оба переплета, шелковые одеяльца, закладка, заглавн[ые] и посвятит[ельные] листы, главные рисунки (медальоны и т.д.). Это будет, я надеюсь, нечто совершенно отличное!»* (цит. по: Вялова 2001, 46).

[15] В.В. Стасов писал 15 февраля 1901 года Н.Ф. Финдейзену об этой книге: *«<…> Я должен, к сожалению, ответить, что нельзя нигде и никак приобрести это издание. Оно напечатано всего в 300 экземплярах (100 по-русски, 100 по-французски и 100 по-немецки), и все они* ***никогда и нигде*** *не поступали в продажу. Все розданы самим Звенигородским по Европе, музеям, библиотекам и обществам. Оно необыкновенно роскошное и редкое, стоило около 20 000 рублей. Заглавие же его не «Описание», а* ***«Книга о Книге Звенигородского»****. Моего есть там только мое имя и некоторый труд и хлопоты»* (Стасов 1967, 266).

[16] Поскольку русский текст книги был напечатан в 1892 году, то именно его мы считаем «верхней хронологической границей» похищения эмалей. Ходили весьма достоверные слухи, что в отсутствие А.В. Звенигородского один из его слуг совершил кражу, будучи подкуплен М.П. Боткиным. Репутация последнего делала этот слух почти неопровержимым фактом. В 1923 году эти две эмали были переданы в Грузию и хранятся в Государственном музее искусств (Хускивадзе 1984, 27, №12, 96, №137).

– у того же М.П. Боткина. Это эмалевые лик и руки Богоматери и два фрагмента нимба с ультрамариновым фоном и кастами для драгоценных камней (Кондаков 1892, 302-303, 350-360, табл. 15, 20)[17]. По словам самого М.П. Боткина, он купил все эмали законным путем еще при жизни А.В. Звенигородского. Правда, говорил он это в 1909 году, через шесть лет после смерти коллекционера, который уже не мог опровергнуть это заявление. В протоколе заседания «Особой комиссии для решения вопроса о приобретении коллекции эмалей А.В. Звенигородского» от 9 мая 1909 года записано: *«М.П. Боткин сообщил, что в коллекции нет следующих вещей: большого образа Богоматери, Распятия, св[ятого] Феодора и одного из венчиков (грузинской работы), каковые предметы им, Боткиным, куплены при жизни А.В. Звенигородского»* (Скурлов 2006, 82). Это утверждение противоречит замечанию самого А.В. Звенигородского относительно кражи квадрифоля «Распятие» и медальона «Святой Феодор». Впрочем, беспринципность, вороватость и лживость М.П. Боткина, особенно в вопросах коллекционирования предметов искусства, были хорошо известны (Пятницкий 1996, 311-321; Беручашвили 2001, 218-233; Новаковская-Бухман 2011, 9-21). По-видимому, и здесь он «покривил душой».

Основу коллекции А.В. Звенигородского составляли 11 медальонов византийской перегородчатой эмали конца XI - начала XII века, которые некогда декорировали поля чеканной иконы «Архангел Гавриил» (фото 5). Сегодня девять из них находятся в музее Метрополитен в Нью-Йорке; медальон «Святой Димитрий» хранится в Лувре в Париже (Byzance 1992, 324-325). Медальон «Святой Феодор», украденный у владельца еще до 1892 года и оказавшийся в собрании М. П. Боткина в Санкт-Петербурге, в 1923 году был передан в Грузию (Хускивадзе 1984, 96, №137). Некогда все эти эмали размещались на полях серебряного чеканного оклада иконы. На верхнем поле – три медальона, составлявшие «Деисус» (Богоматерь, Христос Пантократор, Иоанн Предтеча); на нижнем поле – три святых воина: Георгий, Димитрий и Феодор; на боковых полях: апостолы Петр и Павел, евангелисты Лука, Матфей и Иоанн Богослов (Glory 1997, 346-347, nr. 234)[18]. Следует отметить, что обе чеканные иконы из Джумати – «Архангел Гавриил» (с византийскими эмалями на полях) и «Архангел Михаил» (с грузинскими эмалями на полях) – исчезли из монастыря около 1880 года и оказались уничтоженными. Небольшие фрагменты чеканки обоих памятников в конце 1880-х годов попали к М.П. Боткину, а квадрифоли с грузинскими надписями и один из грузинских эмалевых медальонов в 1888 году поступили к А.А. Бобринскому, как мы уже знаем из письма И.И. Толстого. Последний называет продавца «жид из Тифлиса», добавляя, что это, «очевидно, поставщик Звенигородского». В публикуемом ниже протоколе заседания «Особой комиссии» о приобретении коллекции А.В. Звенигородского от 19 мая 1910 года однозначно сказано, что разграблением грузинских древностей в первой половине 1880-х годов занимался фотограф С.Ю. Сабин-Гус, продавший фрагменты декора Джуматских икон архангелов и А.В. Звенигородскому, и А.А. Бобринскому, и М.П. Боткину. Больше всего предметов – 11 медальонов – попали именно к Звенигородскому, между тем сам он в своем «искреннем» «Предисловии» указал приобретение в Тифлисе только четырех медальонов из этого комплекса, и притом в течение двух лет (с ноября 1881 по декабрь 1882 года). Как обстояло дело в действительности – сейчас сказать трудно. Возможно, все 11 эмалей были куплены сразу, а если приобретались частями, то должна была быть договоренность с владельцем, что он не будет предлагать медальоны другим коллекционерам. Во всяком случае, бесспорно, что купленные эмали находились не «в частном собрании в Тифлисе», как деликатно высказался А.В. Звенигородский, а у грабителя и проходимца С.Ю. Сабин-Гуса, называть которого «коллекционером» было бы неэтично.

Уникальнейшими эмалями в собрании А.В. Звенигородского были лик и две руки Богоматери, которые еще до 1892 года были перепроданы им М.П. Боткину, так же как две части эмалевого венчика. Чем была вызвана эта продажа, и почему Звенигородский решил

[17] В 1923 году эти эмали были переданы в Грузию и хранятся в Государственном музее искусств (Хускивадзе 1984, 30-31, №16, 124-125, №168-169).

[18] На боковом поле иконы некогда также находился медальон с изображением евангелиста Марка, однако неизвестно, когда он исчез с оклада, куда попал и вообще сохранился ли он до нашего времени.

Фото 5. Византийские эмалевые медальоны конца XI-начала XII века из бывшей коллекции Звенигородского. Музей Метрополитен в Нью-Йорке.

расстаться со своими самыми большими редкостями – остается неясным. Зная репутацию М.П. Боткина, нельзя исключить какую-то сложную интригу, возможно, связанную с тем, что лик и руки принадлежали знаменитой Хахульской Богоматери, чей образ был украден в 1859 году из монастыря Гелати и разломан.

Следующими по значимости в коллекции были четыре эмалевых куска фона от иконы Богоматери и два фрагмента нимба. Долгое время существовало мнение, что это также фрагменты знаменитой иконы Хахульской Божьей Матери (Амиранашвили 1972, 126-128). Однако в 1978 году К. Тодуа подверг критике это мнение и предположил, что фон и нимбы принадлежали другой иконе молящейся Богоматери, которая, в отличие от Хахульского образа, была повернута в левую сторону. В качестве иконографической аналогии он привел образ «Богоматерь Хобская». Это мнение было поддержано Л. Хускивадзе в 1981 году, развито в 1992 году Ж. Дюраном, хранителем Лувра, и принято затем большинством специалистов (Хускивадзе 1981, 78-80; Byzance 1992, 328-329, nr. 242; Glory 1997, 348-349, nr. 236). Три фрагмента фона и два фрагмента венчика попали в музей Метрополитен, а один фрагмент фона – в Лувр[19].

Среди других эмалей коллекции были разнообразные медальоны и пластинки с изображениями святых. Две прямоугольные пластинки с ростовыми фигурами «Святой Николай Чудотворец» и «Святой Петр» – это, очевидно, те самые, которые были куплены в Кутаиси

[19] Следует отметить, что в собрании М.П. Боткина находились еще один фрагмент фона и один фрагмент нимба, которые были переданы в Грузию в 1923 году; один фрагмент нимба, купленный в 1888 году А.А. Бобринским, был затем в 1915 году продан им в Музей Училища барона Штиглица, в 1924 году он поступил в Эрмитаж, а в 1975 году передан из Государственного Эрмитажа в Государственный музей искусств Грузии в Тбилиси (Пятницкий 2000, 41-45). В 1913 году в музей в Тбилиси поступило восемь мелких фрагментов от этого же эмалевого нимба (Хускивадзе 1984, 129, №173-180).

у С. Абашидзе в январе 1881 года. Медальон «Христос Эммануил», возможно, именно тот, который упоминается в письме И.И. Толстого 1888 года. Он находился в руках «жида из Тифлиса» и не был им уступлен А.А. Бобринскому – возможно, как раз именно из-за того, что уже находился в коллекции А.В. Звенигородского. Три миниатюрных медальончика содержали поясные изображения «Иоанна Златоуста», ангела и «Христа Пантократора».

Отдельную группу составляли декоративные эмали с орнаментами: два соединенных фрагмента золотого нимба с растительным узором, два отдельных куска нимба с эмалями и вставками для камней (к 1892 году были уже куплены М.П. Боткиным), три треугольные накладки с растительным орнаментом и семь мелких прямоугольных накладок с геометрическим узором. Следует отметить, что из этих семи фрагментов шесть пластинок однозначно происходили от одного памятника и обрамляли небольшую иконку. Аналогичный фрагмент с точно таким же орнаментом и, несомненно, от этого же самого обрамления находился в собрании М.П. Боткина, а ныне хранится в Оружейной палате Московского Кремля (Собрание Боткина 1911, табл. 91; Византийские древности 2013, 179, №21)[20]. Мы можем указать и конкретный памятник, откуда происходят все эти пластинки – они были выломаны из обрамления верхнего и правого поля портативной византийской иконы X века из монастыря Шемокмеди (Хускивадзе 1984, 38-39, №32). Древнерусские эмали составляли отдельную группу. Она включала два фрагмента цепи с эмалевыми медальонами (по три на каждом фрагменте) и три колта – два с птицами и один с сиринами.

Внимательно проанализировав состав коллекции А.В. Звенигородского, можно сделать вывод, что было два основных источника происхождения: эмали (как византийские, так и грузинские), некогда хранившиеся в монастырях Грузии, и эмали, происходившие из древнерусских кладов в Киеве. Большую часть предметов из Грузии коллекционер получил через С.Ю. Сабин-Гуса, и они были выкрадены из ризниц грузинских монастырей. Некоторые вещи, такие как лик и руки Божией Матери, фрагменты нимба и фона от иконы Богоматери, тоже имели криминальное происхождение, но, по-видимому, были похищены еще в 1859-1870-х годах.

Весьма важным является наблюдение, что фрагменты от одних и тех же памятников в 1880-х годах поступили не только к А.В. Звенигородскому, но к М.П. Боткину и А.А. Бобринскому. Это свидетельствует, что все три коллекционера пользовались услугами одних и тех же продавцов, в частности С.Ю. Сабин-Гуса. По докладу министра Императорского Двора от 26 октября 1889 года за всплывшие факты хищений в ризницах Грузии было отдано Высочайшее распоряжение о преследовании С.Ю. Сабин-Гуса. Однако это распоряжение осталось не выполненным, и «за сроком давности» 12 января 1894 года министр Двора приказал «преследования не возбуждать». По-видимому, в дело вмешались высокие покровители расхитителя, а кроме того, были выявлены и серьезные нарушения со стороны Экзарха Грузии Палладия. Что касается коллекции А.В. Звенигородского, то владелец еще в конце 1880-х годов успешно вывез ее в Германию.

Судьба коллекции А.В. Звенигородского

Как мы уже знаем, 27 октября 1903 года А.В. Звенигородский скончался в Аахене в Германии. После его смерти сложилась непростая ситуация с наследством, на которое претендовали разные представители семейства Звенигородских. Основным наследником являлся младший брат коллекционера Владимир Викторович Звенигородский, находившийся в Лондоне. Одновременно высказывали свои претензии и племянники покойного. Дело разбиралось в суде, и в это время коллекция эмалей оценивалась судебными приставами. Информация об этом содержится в письме от 3 февраля 1909 года директора Эрмитажа И.А. Всеволожского в Канцелярию Министерства Императорского Двора: «<...> *несколько лет тому назад наследники Звенигородского вели процесс по разделу имущества покойного, и произведенная тогда судебная оценка коллекции может также способствовать относительно верному определению*

[20] И.А. Стерлиговой ошибочно указано, что в музее Метрополитен хранится только один фрагмент из шести некогда входивших в коллекцию А.В. Звенигородского. На самом деле все шесть пластинок благополучно находятся в музее, где я имел возможность их подробно исследовать в 2004-2005 годах.

её стоимости»[21]. В письме В.В. Стасова к византинисту Н.П. Кондакову от 8 сентября 1905 года упоминается желание наследников продать коллекцию эмалей, чтобы уладить финансовые проблемы. В.В. Стасов писал: «*Меня удостаивают своих посещений племянники Звенигородского. Не знаю, как избавиться от их разговоров, бесед и планов. Кажется, они все еще чего-то надеются. Наследник же Звенигородского, Влад[имир] Виктор[ович], в Лондоне. Ведет, говорят, переговоры о продаже «Эмалей». Какой ужас! Неужели они пропадут для России?!!*» (Стасов 1962, 303).

Довольно запутанная история наследственных отношений и судьба коллекции подробно были изложены сестрой собирателя – Надеждой Викторовной Мясоедовой-Ивановой, которая в конце концов стала обладательницей уникальных перегородчатых эмалей. Она обратилась 12 января 1909 года к министру Императорского Двора барону В.Б. Фредериксу с ходатайством о приобретении коллекции для одного из российских музеев. В Архиве Государственного Эрмитажа сохранилась заверенная копия этого прошения.

«*Его Высокопревосходительству*
Господину Министру Императорского Двора

Жены Тайного Советника Надежды
Викторовны Мясоедовой-Ивановой

Прошение

Покойному брату моему, Действительному Статскому Советнику Александру Викторовичу Звенигородскому, известному археологу и любителю древностей, при своей жизни, удалось путем упорного труда и значительных затрат собрать – единственную и всемирно известную коллекцию древне-византийских и древнерусских эмалей. Предметы, в числе 43-х входящие в состав этой коллекции подробно описаны и точно воспроизведены в знаменитом сочинении Профессора Кондакова, посвященном Августейшему Имени в Бозе почившего Императора Александра III.

После смерти Александра Викторовича Звенигородского названная коллекция досталась по наследству младшему его брату отставному Действ[ительному] Стат[скому] Совет[нику] Владимиру Викторовичу Звенигородскому, а после смерти сего последнего перешла ко вдове его Юлии Павловне Звенигородской. В виду того, что Александр Викторович Звенигородский скончался за границей в Аахене (Германия), где он в последние годы своей жизни постоянно проживал, его брату и наследнику Владимиру Викторовичу пришлось понести непосильные для него расходы по делу об утверждении его в правах наследства по вводу во владение и пр[очее], которые привели его к тому, что коллекция эта оказалась заложенною известному торговцу древностями Зелигману[22] в Лондоне за сравнительно ничтожную сумму и на весьма тяжелых условиях. Кроме того, после смерти В. В. Звенигородского осталось немало частных долгов, по коим кредиторы решились ожидать уплаты, рассчитывая лишь на возможность реализовать стоимость упомянутой коллекции. Юлия Павловна Звенигородская, оставшаяся вдовой без всяких средств и оказавшаяся собственницей этой коллекции при таких обстоятельствах, обратилась за помощью к ближайшим родственникам, в том числе и ко мне, и мы, собрав, что было возможно наличностью и дополнив эту сумму новым займом, освободили коллекцию от залога и путем состоявшейся между нами сделки, коллекция, хотя и обремененная значительным долгом, перешла в мою собственность.

Желая ныне продать эту коллекцию с целью ликвидировать все лежащие на ней обязательства для скорейшего окончания расчетов с наследниками и кредиторами моего покойного брата, я имела честь почтительнейше просить Ваше Превосходительство не благоугодно ли будет Вам не отказать

[21] Архив ГЭ, Ф. 1,оп. V-1909, д. 20, л. 19 об.

[22] Имеется ввиду Жак Селигман (1858-1923) – знаменитый антиквар родом из Германии, обосновавшийся в 1874 году в Париже, где в 1880 году открыл собственный магазин. Имел успех и в 1900 году смог открыть «Галерею Селигмана» на Вандомской площади в Париже. Два его брата – Саймон и Арнольд – стали его компаньонами по антикварному бизнесу. В 1904 году фирма открыла свой офис в Нью-Йорке, вскоре превратившийся в роскошную галерею на Пятой авеню. После смерти Жака Селигмана в 1923 году фирму возглавил его сын Жермен, сохранивший имя компании в неприкосновенности «Жак Селигман и К».

взять на себя труд представить о сем на Высочайшее Его Императорского Величества благовозрение, на предмет приобретения от меня этой коллекции для какого либо Государственного хранилища редкостей.

При этом имею честь присовокупить, что по имеющимся сведениям собиратель этой коллекции Александр Викторович Звенигородский ценил её свыше 800 000 рублей; эта цена ему была за нее предложена при его жизни, но он с покупателем не сошелся. В бумагах покойного Владимира Викторовича Звенигородского имеется письмо, указывающее на то, что он не соглашался продать ее за 500 000 рублей. Я же, руководимая желанием, чтобы это редкое собрание древностей (unica) осталось в пределах России, готова отдать ее за 400 000 рублей.

Один экземпляр книги Кондакова, в которой с совершенною точностью изображены предметы, входящие в состав этой коллекции и список наличного их числа при сем прилагаю. Самая коллекция хранится в Берлине и по первому требованию, в случае если мое настоящее предложение будет принято, может немедленно быть доставлена в Петербург.

Подлинное подписала: жена Тайного Советника

Надежда Викторовна Мясоедова-Иванова рожденная Звенигородская

12-го января 1909 года. Морская 46.

С подлинным верно:

Делопроизводитель Канцелярии

Министерства Императорского Двора Н. Оприц»[23].

Прошению Н.В. Мясоедовой-Ивановой был дан ход. Министерство Императорского Двора запросило Императорский Эрмитаж, который высказался за приобретение коллекции, однако поставил под сомнение запрашиваемую владелицей сумму. Приведем текст ответа по отпуску, хранящемуся в Архиве Эрмитажа.

«3 февраля 1909 г.
№74
В Канцелярию Министерства Императорского Двора

В ответ на отношение Канцелярии от 3 сего февраля за №1140, имею честь уведомить, что приобретение принадлежащей жене Тайного Советника Мясоедовой-Ивановой коллекции древне-византийских и русских эмалей, небольшой по числу экземпляров, но единственной в своем роде по подбору выдающихся по работе и историческому интересу образцов, является, безусловно, желательным. Что же касается заявленной госпожой Мясоедовой-Ивановой цены, то, не касаясь вопроса о сделанных ею затратах и допуская, что владелица имеет основания ценить коллекцию значительно дороже, Императорский Эрмитаж мог бы произвести самостоятельную оценку лишь в том случае, если бы были вещи из числа обычных на антикварном рынке. Но так как византийские эмали за много уже лет не являлись на аукционах, то Эрмитаж, определяя кажущуюся ему подходящую цену коллекции приблизительно в 150 000 руб[лей], основывается не на условиях теперешнего спроса и предложения, а на чисто субъективных соображениях. Затраты покойного Звенигородского на приобретение этих эмалей могли бы приблизительно быть проверены путем справок у Председателя Императорской Археологической Комиссии графа А.А. Бобринского и Академика Тайного Советника М.П. Боткина, которые одновременно с Звенигородским покупали образцы эмалей у того же источника. Кроме того несколько лет тому назад наследники Звенигородского вели процесс по разделу имущества покойного и произведенная тогда судебная оценка коллекции может также способствовать относительно верному определению её стоимости.
Подпись Директора Обер-Гофмейстера И. Всеволожского
Скрепил делопроизводитель
А. Дворжицкий»[24].

Вопрос был доложен императору Николаю II, который поручил премьер-министру П. А. Столыпину рассмотреть ходатайство в Совете Министров. Для этого была создана «Особая комиссия» под руководством председателя Императорской Археологической комиссии

[23] Архив ГЭ, Ф. 1, оп. V-1909, д. 20, л. 22. Заверенная копия. Пометы: «*к № 118. 4 февраля 1909 года*».

[24] Архив ГЭ, Ф. 1, оп. V-1909, д. 20, л. 18-19 об. Отпуск.

графа А.А. Бобринского. В состав Комиссии вошли: академик М.П. Боткин, академик Н.П. Кондаков, директор Санкт-Петербургского Археологического института Н.В. Покровский, хранитель Императорского Эрмитажа Я.И. Смирнов. Позднее на заседания были приглашены член Императорской Археологической комиссии Б.В. Фармаковский и член Государственного Совета, коллекционер Б.И. Ханенко.

Петербургским исследователем В. Скурловым в 2006 году были опубликованы тексты двух протоколов заседаний этой «Особой комиссии» – от 9 мая 1909 года и 19 мая 1910 года (Скурлов 2006, 82-85). Они представляют огромный интерес, как для воссоздания истории продажи коллекции эмалей Звенигородского, так и причин её утраты для России. Весьма важным представляется нам моральный аспект дискуссии. Ведущие русские ученые подняли в 1909 году вопрос о криминальном происхождении эмалей Звенигородского и о необходимости возвращения похищенных некогда предметов на исторические места. В своей публикации В. Скурлов указал, что обнаружил материалы в Государственном Историческом архиве в Санкт-Петербурге, но не дал сносок на номера архивных дел. Учитывая важность этих протоколов, мы посчитали целесообразным воспроизвести их, основываясь на публикации В. Скурлова.

Заседание 9 мая 1909 года.

«<…> Граф Бобринский отметил, что Мясоедова-Иванова не желает сделать никакой скидки с 400 тыс[яч] руб[лей], о чем и заявила ему, гр[афу] Бобринскому, при личном с нею объяснении.

Н.П. Кондаков указал на необходимость выяснить точный состав коллекции сравнительно с тем, какой им и А. В. Звенигородским издан в известной книге о византийских эмалях

М.П. Боткин сообщил, что в коллекции нет следующих вещей: большого образа Богоматери, Распятия, св[ятого] Феодора и одного из венчиков (грузинской работы), каковые предметы им, Боткиным, куплены при жизни А.В. Звенигородского.

Н.П. Кондаков находил запрошенную сумму (400 тыс[яч] руб[лей] до невероятия преувеличенною и полагал, что ее следует уменьшить в 4 или даже в 5 раз, тем более что А.В. Звенигородский платил за каждый медальон по 1 тыс[яче] руб[лей]. Из предметов коллекции наибольшую ценность, до 10 тыс[яч] руб[лей, представляет византийский венчик – «уника». Далее следуют русские эмали и, наконец, остальные, которые следует ценить не свыше 3-5 тыс[яч] руб[лей] каждая. Однако, самым главным препятствием к высокой оценке предметов служит то, что большинство их, как и эмали других русских коллекций — сплошь краденые, и, строго говоря, должны быть возвращены теперешними обладателями их первоначальным владельцам (кавказским церквам и монастырям). При составлении и издании Кондаковым в 1889 году (по Высочайшему повелению за счет Кабинета Его Величества) Описи древностей в означенных церквах и монастырях, выяснилась непростительная ошибка со стороны местного духовенства, разрешившего дворянину Сабин-Гусу заменять старинные оклады с целью обновления ризниц; но, в виду отказа экзарха Грузии предъявить ему, Кондакову, официальную переписку по этому делу, пришлось тогда ограничиться лишь кратким рапортом министру Императорского Двора. Во всяком случае, если будет сделана попытка продать за границей предметы из коллекции Звенигородского и им подобные, то он почтет долгом опубликовать, что вещи – похищенные, и укажет их истинное происхождение.

М.П. Боткин не согласился с мнением Н.П. Кондакова о наибольшей ценности в коллекции – эмалей русских и полагал, что византийские важнее.

Н.П. Кондаков согласился с М.П. Боткиным, что иные византийские эмали – лимбургские и на окладе Мстиславова Евангелия, как старшие по древности и лучшие по работе, могут цениться выше русских, но византийские эмали в коллекции Звенигородского, относящиеся к XII веку, не так важны в историческом отношении и ремесленны по исполнению.

Я.И. Смирнов предложил вопрос о том, какую следует занять позицию в том случае, когда похищенные из кавказских монастырей и церквей эмали будут поступать в продажу не за границей, а внутри России, т.е. как в данном случае с Мясоедовой-Ивановой?

Н.П. Кондаков считал, что раз дело с покупкой у нее коллекции налажено, то желательно, чтоб таковая состоялась, и весь вопрос заключается в подходящей цене.

Я.И. Смирнов указал на возможность доказать продавцам по старым фотографиям, что некоторые вещи принадлежат к числу снятых с икон (кроме венчика «уника»).

М.П. Боткин, не возлагая надежд на такой способ воздействия, ибо в деле продажи за границу киевским торговцем Золотницким клада киевских эмалей 1906 года он не помог, со своей стороны отметил, что коллекция Звенигородского была заложена Зелигману в Лондоне всего лишь за 100 тыс[яч] франков (38 тыс[яч] руб[лей], так что скачок в 400 тыс[яч] руб[лей ничем не мотивирован.

Граф А. А. Бобринский предложил повысить оценку коллекции до 150 тыс[яч] руб[лей].

Н.П. Кондаков отметил, что предполагаемый покупатель – главнейший коллекционер нашего времени Пирпонт Морган. Приобретает пока не эмали, а другие вещи, и потому незаметно, чтобы цена на эмали ныне возвышалась.

Я.И. Смирнов указал на необходимость беречь казенные суммы и игнорировать любительские цены, так как в погоне за определенными экземплярами любители иногда готовы заплатить, что угодно, лишь бы стать обладателями их.

М.П. Боткин обратил внимание на то, что приводимая Мясоедовой-Ивановой сумма 800 тыс[яч] руб[лей] была предложена А.В. Звенигородскому именно от Моргана. Относительно цены, по которой эмали были куплены, А.В. Звенигородский говорил ему, Боткину, что они обошлись по 1,5-2 тыс[ячи] руб[лей] каждая.

Я.И. Смирнов за лучшие образки считал бы возможным заплатить вдвое больше, т. е. по 3 тыс[ячи] руб[лей], а за все пятнадцать – 45 тыс[яч] руб[лей], набавив еще немного за все остальное.

Н.П. Кондаков, возвращаясь к вопросу о происхождении эмалей, высказал мнение, что большой образ Богоматери, купленный из коллекции А.В. Звенигородского М.П. Боткиным, как показывают новейшие научные наблюдения, есть подлинная чтимая Хахульская икона, а находящаяся в Гелатском монастыре – позднее подражание.

М.П. Боткин выразил сомнение относительно догадки Н.П. Кондакова, но подтвердил, что, по словам графини П.С. Уваровой, подлинную Хахульскую икону она нашла в одном из монастырей Грузии, а не в Гелатском: таким образом, принадлежащий ему образ Богоматери возврату в Гелати не подлежит.

Граф А.А. Бобринский выразил со своей стороны желание вернуть по принадлежности купленные им около 25 лет тому назад у неизвестных лиц эмали с грузинскими подписями, если на месте будет обеспечено для них безопасное хранение.

Н.В. Покровский напомнил, что когда Богоматерь была выставлена М.П. Боткиным для всеобщего обозрения на одной из выставок, то единогласно она была признана одним из величайших произведений христианского искусства.

Я.И. Смирнов возбудил попутно вопрос о необходимости приобретения в государственную собственность еще одну замечательную коллекцию византийских эмалей – Балашова.

М.П. Боткин сообщил, что Балашов уже завещал ее музею Императорского Общества Поощрения Художеств. Эмали Балашова также были увезены с Кавказа (из Кутаиса) графом Левашовым.

Собранием единогласно приняты следующие пункты:

1) коллекция эмалей, предлагаемая к приобретению Мясоедовой-Ивановой, есть в значительной степени достояние православных церквей и монастырей Кавказа и, как таковое, не подлежит продаже за границу;

2) приобретение коллекции в собственность Императорского Российского Правительства следует признать крайне желательным;

3) цена коллекции ни в коем случае не ниже 75 тыс[яч] руб[лей], однако во внимание к особым обстоятельствам (невыгодный заклад, редкость предметов такого рода в продаже и в музеях) за нее могла бы быть уплачена значительно большая сумма, но не более 150 тыс[яч] руб[лей].

Н.П. Кондаков нашел желательным не поднимать цены выше 100 тыс[яч] руб[лей], а Я. И. Смирнов полагал и эту цифру слишком высокой» (Скурлов 2006, 82-84).

Протокол другого заседания датируется 19 мая 1910 года.

«Б.И. Ханенко пожелал знать, как давно эмали Звенигородского ушли из кавказских церквей и монастырей.

Н.П. Кондаков сообщил, что преступная деятельность Сабин-Гуса на Кавказе относится к первой половине [18]80-х годов.

Б.И. Ханенко находил, что и в настоящее время было бы возможно возбуждение против него уголовного преследования.

Н.П. Кондаков отметил, что Экзархат, повидимому, разрешил Сабин-Гусу забрать басменный лом ризниц, а тот забирал местные иконы в храмах, ставя взамен новые малоценные и т.п.

М.П. Боткин указал, что в виденной А.В. Звенигородским у Сабин-Гуса бумаге от Экзархата значилось следующее: «Вы имеете возобновить иконы, новыми заменить и таким образом привести в порядок нашу ризницу».

Н.П. Кондаков, возражая М.П. Боткину, отметил, что Экзарх Грузии Высокопреосвященный Палладий в 1889 году лично ему сказал: «Я разрешил Сабин-Гусу брать старый лом», но копии бумаги, данной Сабин-Гусу, все-таки не показал. Характерно, что, выломав иконы, Сабин-Гусу иногда, например, в Шемокмеди, приходилось спасаться на лошади.

Я.И. Смирнов сообщил, что наступающим летом он будет в Тифлисе и выразил согласие навести справки в архиве Грузинской Синодальной конторы.

Делопроизводитель А.С. Раевский доложил архивную справку, что во исполнение Всеподданнейшего доклада министра Императорского Двора 26 октября 1889 года им отдано было распоряжение преследовать Сабин-Гуса судом, и что таковое осталось неисполненным, а посему 12 января 1894 года министром было приказано против Сабин-Гуса, по силе п. 2 ст. 158 Улож. Наказ, и п. 2 ст. 16 Уст. Угол. Суд., преследования не возбуждать.

Б.И. Ханенко и Я.И. Смирнов, в виду этой справки, полагали возможным признать легальность владения кавказскими эмалями их теперешних собственников.

М.П. Боткин отметил, что «серебряный лом» брался Сабин-Гусом из церквей – кроме, может быть, редких случаев — при свидетелях, а потому его нельзя считать виноватым за то, что невежество прежних хранителей древних предметов не позволяло им понимать, насколько они будут ценны для музеев.

Я.И. Смирнов, в дополнение к своей прошлогодней оценке, сообщил, что расценка поступающих в продажу номеров – в сумме 56,4 тыс[яч] руб[лей].

Собрание приняло следующую резолюцию:

приобретение коллекции в собственность государства признается желательным;

наивысшей ценой должно признать 150 тыс[яч] руб[лей];

коллекции упускать не следует, но необходимо принять все меры к тому, чтобы приобретение ее обошлось ниже этой цены.

Добавления: по п.2 «Я.И. Смирновым цена коллекции признается равной 56.400 руб[лей], а Н.П. Кондаковым – 100 тыс[яч] руб[лей]».

По п. 3, согласно предложению Н.П. Кондакова – «до уплаты денег Мясоедовой-Ивановой, коллекция имеет быть выписана в г. С[анкт]-Петербург, проверена комиссией из ученых специалистов по эмалям и лишь тогда принята».

Подписал: Председатель граф А. Бобринский» (Скурлов 2006, 84-85).

Возможность приобретения столь известной и редкой коллекции перегородчатых эмалей широко обсуждалась в российском обществе. Так, в декабре 1910 года журнал «Старые годы» в разделе «Вести за месяц» сообщил: *«В Совете Министров будет решен вопрос о приобретении знаменитой коллекции древне-византийских и древнерусских эмалей А.В. Звенигородского, состоящей из 43 предметов»* (Старые годы 1910, 46).

Приведенные архивные документы, как опубликованные В. Скурловым, так и найденные нами в Архиве Государственного Эрмитажа, позволяют более четко представить судьбу этой замечательной коллекции эмалей. Из документов становится ясным, что в конце 1880-х годов коллекция перегородчатых эмалей была вывезена А. В. Звенигородским за границу и находилась в Германии (либо в Аахене, где проживал А.В. Звенигородский последние годы, либо она хранилась в сейфе одного из банков Берлина). После смерти коллекционера в 1903 году его основной наследник – младший брат Владимир Викторович Звенигородский (проживал в Лондоне) заложил коллекцию через один из лондонских банков известному антиквару Жаку Селигману за 100 тысяч франков (38 тысяч рублей). Залог был необходимой мерой в связи с затратами по вступлению в наследство и судебными исками других лиц семейства Звенигородских, претендовавших на наследство (в основном, племянников коллекционера). После смерти самого В.В. Звенигородского права на коллекцию перешли к его вдове, Юлии Павловне Звенигородской. Вместе с тем, кроме коллекции эмалей, она унаследовала и многочисленные долги своего мужа. Погасить их можно было, только продав перегородчатые эмали. Вдова обратилась за помощью к родственникам мужа. Как пишет сестра коллекционера, Н.В. Мясоедова-Иванова, семейство Звенигородских собрало деньги, частично взяв их под новый залог, и выкупило коллекцию эмалей у Ж. Селигмана. По мирному соглашению между всеми сборщиками денег эмали достались именно Н.В. Мясоедовой-Ивановой. Последняя владелица предложила её министру Двора барону В.Б. Фредериксу, оценив в 400 тысяч рублей. Из документов стало известно, что в свое время эмали торговал известный американский коллекционер Дж. Пьерпонт Морган. Правда, приводимые Н.В. Мясоедовой-Ивановой сведения о предложенной американским финансистом сумме – 500 000 и 800 000 рублей – вызывают сомнения. Пока не будут найдены письма А.В. Звенигородского и Дж. Пьерпонта Моргана об этом предложении, есть основания считать указанную сумму сознательно преувеличенной Н.В. Мясоедовой-Ивановой. «Чрезвычайно важными являются сведения, что в 1909-1910 годах, в то время, когда обсуждался вопрос о покупке коллекции для российских музеев, сама она находилась в Берлине. Хотя на заседании «Особой комиссии» 19 мая 1910 года академик Н.П. Кондаков и ставил вопрос о том, что эмали должны быть привезены в Санкт-Петербург для экспертизы специалистами, однако остается неясным, было ли это исполнено Н.В. Мясоедовой-Ивановой. Возможно, что нет, поскольку нахождение коллекции за границей лишало официальные российские власти возможности оказывать какое-либо «давление» на владелицу с целью снижения цены. Хотя основания для этого имелись, учитывая действующие законы Российской империи и определенно криминальный характер формирования самой коллекции. Переговоры не дали положительных результатов, и приобретение эмалей не состоялось. В январе 1911 года журнал «Старые годы» в разделе «Вести за месяц» сообщил: *«Пока наша Специальная комиссия «думала-гадала» и дожидалась решения Совета Министров, драгоценная коллекция эмалей Звенигородского уже куплена парижским антикваром Зелигманом за 300 000 рублей. Когда же мы дождемся узаконений, при которых не могли бы так просто происходить незаменимые потери?»* (Старые годы 1911, 59). Как мы знаем, Ж. Селигман покупал эти эмали для Дж. Пьерпонта Моргана, и согласно их переписке (указано в книге Л. Пекарской) за коллекцию было заплачено 296 000 рублей (Pekarska 2011, 159-160).

Однако в этой истории есть еще одна скрытая от глаз страница – участие в ней знаменитого М.П. Боткина. В исследовании Л. Пекарской приведен интересный фрагмент письма Ж. Селигмана, направленного в январе 1910 года Дж. Пьерпонту Моргану. В нем речь шла о коллекции А.В. Звенигородского и в частности сообщалось: *«Сегодняшний владелец коллекции утверждает то же самое, что говорил ранее и старый джентльмен [имеется ввиду А. В. Звенигородский. - П.Ю.] – что Правительство купит коллекцию. Но я совершенно уверен, что есть люди, которые имеют противоположные интересы, и что Правительство никогда не будет покупать её. Об этом мне сообщил человек, который возглавляет Правительство и от кого зависело окончательное решение о покупке. Он сказал, что коллекция чрезвычайно дорогостоящая,*

и они не имеют денег для покупки таких дорогих вещей» (Pekarska 2011, 159)[25].

Председателем Совета Министров был П.А. Столыпин, «Особую комиссию» по вопросу о покупке коллекции А.В. Звенигородского возглавлял граф А.А. Бобринский (председатель Императорской Археологической комиссии) – ни тот, ни другой не могли вести переговоры с парижским антикваром Ж. Селигманом. Следует обратить внимание на позицию графа А. А. Бобринского во время заседания 9 мая 1909 года – он выразил желание вернуть по принадлежности находящиеся у него эмали с грузинскими надписями, *«если на месте* [т.е. в монастырях Грузии. - *П.Ю.*] *будет обеспечено для них безопасное хранение»*. Единственным человеком в «Особой комиссии», который не был заинтересован в приобретении казной коллекции эмалей, являлся М.П. Боткин. Он сам обладал большим собранием перегородчатых эмалей, значительная часть которых попала к нему криминальным путем именно из Грузии. Поднятый Н.П. Кондаковым вопрос о желательности возвращения некогда украденных из Грузии памятников, поддержанный А.А. Бобринским, был крайне щекотливым для М.П. Боткина, поскольку, в таком случае, и он должен был бы «добровольно» вернуть в Грузию «криминальные эмали».

В своей книге Л. Пекарская утверждает, по-видимому, основываясь на мемуарах Жермена Селигмана (Seligman 1961), что бывшую коллекцию эмалей А.В. Звенигородского приобрел М.П. Боткин, и именно эти 43 высокохудожественные произведения составили основу собственной коллекции эмалей М.П. Боткина (Pekarska 2011, 159). Оба утверждения Л. Пекарской совершенно не соответствуют действительности. Во-первых, М.П. Боткин не покупал в 1910 году эмалей от Н.В. Мясоедовой-Ивановой. Во-вторых, реальное количество предметов было всего 39 (если считать два фрагмента цепи с медальонами за один предмет), а не 43 (шесть предметов находились уже к 1892 году в собрании М.П. Боткина). И эти 39 эмалей никогда не входили в коллекции М.П. Боткина (фото 6). Убедиться в этом Л. Пекарской не составляло большого труда – достаточно было сравнить публикации обеих коллекций: М.П. Боткина и А.В. Звенигородского. Репутация М.П. Боткина и как коллекционера, и как человека была, конечно, крайне негативной. Однако он был членом государственной «Особой комиссии» по приобретению эмалей А.В. Звенигородского, и легально перекупить их в тот момент, когда Совет Министров решал вопрос о покупке, было невозможно даже для него. А вот организовать интригу, зная о желании Дж. Пьерпонта Моргана приобрести эти эмали, и вступить в сговор с Жаком Селигманом – это было в стиле М.П. Боткина. Как вспоминал И.Э. Грабарь, Боткин *«был похож на лукавого московского подьячего XVII века, какими мы их обычно себе рисуем: с жидкой монгольской бородкой, монгольскими маленькими глазами и преувеличенной ласковостью в обращении. При встрече он всегда обнимался и говорил какие-нибудь сахарные любезности. <…> Боткину доставляло физическое наслаждение вливать ложку дегтя во все бочки с медом, стоявшие на его дороге и почему-либо ему мешавшие. Не было такого хорошего и большого художественного предприятия, которого он не стремился бы сорвать. Делал он это столь мастерски, что его участие в очередной «пакости» не легко было установить: о нем больше догадывались»* (Грабарь 2001, 167-168). Аналогично высказывался о М.П. Боткине и Александр Бенуа: *«состоял он во всевозможных художественных комиссиях и комитетах, но всюду пользовался, несмотря на свои ласковые манеры, репутацией коварного интригана»* (Бенуа 1990, 196).

В ситуации с продажей коллекции А.В. Звенигородского и меркантильный интерес М.П. Боткина, и его непосредственное участие в интриге были достаточно очевидны. Совершенно понятно, что именно его имеет в виду Жак Селигман, упоминая в выше цитированном письме некого важного человека «из правительства». Следует отметить еще одну деталь: М.П. Боткин сам коллекционировал эмали, и слава А.В. Звенигородского не давала ему покоя. Недаром, он так же издал роскошное описание своей коллекции в количестве 600 нумерованных экземпляров. Навязчивой идеей М.П. Бот-

[25] «The present proprietor always says the same thing as the old gentleman said before, that the government will buy the collection, but I am pretty sure that there are people who have opposite interests and that the government will never buy it, as the man who is the head of the government and who has to give his final consent for the purchase told me that the collection is much too dear and they have got no money to buy such expensive things» (Pekarska 2011, 159).

Фото 6. Портрет М.П. Боткина.
Фото из архива автора.

кина было превзойти А.В. Звенигородского, и здесь он не останавливался ни перед покупкой краденного, ни даже перед фальсификацией предметов. Сегодня уже достоверно известно, что значительная часть его коллекции состояла из умело созданных подделок (Беручашвили 2001, 218-233). Правда, о подделках в его коллекции говорили еще с конца XIX века: например, византинист Н.П. Кондаков. Продажа эмалей Звенигородского за границу делала коллекцию М.П. Боткина единственной и непревзойденной в России. Это была именно та цель, которой он добивался так долго.

Л. Пекарская излагает следующую версию дальнейших событий, связанных с покупкой бывшей коллекции А.В. Звенигородского: в конце 1910 года Жак Селигман послал инкогнито своего сына Жермена в Санкт-Петербург для «переговоров с русским аристократом, близким другом коллекционера» о цене, за которую могли быть проданы эмали. Когда в этом вопросе была достигнута договоренность, в конце декабря Жак Селигман лично приехал в Санкт-Петербург и приобрел коллекцию за 296 000 рублей. Согласно сведениям Л. Пекарской, Жермен Селигман упаковал бесценные эмали в небольшой саквояж и сел в поезд Санкт-Петербург – Париж, где притворился больным, чтобы не привлекать особого внимания к своему драгоценному грузу. Хотя, как утверждает Л. Пекарская, *«не было никаких препятствий для легального вывоза коллекции из России – Although there was no issue about the legality of taking the collection out of Russia»* (Pekarska 2011, 160). В Париже эмали были положены в банковский сейф на хранение. Между февралем 1912 и январем 1913 года Жак Селигман отправил большую партию произведений искусств (351 ящик), приобретенных для Дж. Пьерпонта Моргана и составлявших его собственность, в Нью-Йорк, США (фото 7). Получателем был музей Метрополитен, по договоренности между коллекционером и дирекцией музея, которая получила право экспонировать в течение нескольких лет значительную часть этих произведений искусства. Среди них были замечательные эмали бывшей коллекции А.В. Звенигородского. В 1917 году, уже после смерти Дж. Пьерпонта Моргана, через его сына Джека все эти эмали стали частью постоянной коллекции музея Метрополитен. Однако в музей поступило и хранится сегодня только 37 предметов. Еще в 1911 году, когда все эмали Звенигородского находились в Париже, Дж. Пьерпонт Морган отдал распоряжение Ж. Селигману передать в дар Лувру два предмета: медальон «Святой Феодор» и фрагмент эмалевого фона от иконы Богоматери (Byzance 1992, 324-325 N 239, 328-329 N 242).

Утверждение Л. Пекарской о том, что не было препятствий для легального вывоза эмалей из России отражает точку зрения антиквара, провернувшего удачную сделку. Серьезному ученому следовало бы критически подойти к мемуарам торговца древностями. Версия, изложенная Л. Пекарской, отражает только одну точку зрения на события – точку зрения антикваров и покупателя. И излагает она её только по источникам этой стороны. Целый ряд деталей в этой истории остается не до конца ясными. Например, действительно ли эмали находились в Санкт-Петербурге и именно отсюда были тайно вывезены в Париж? Или Селигманы забрали их из Берлина, где они находились еще в 1909 году? Если, как утверждает Л. Пекарская, не было никаких препятствий для легального вывоза коллекции, то почему Жермен Селигман приехал в Россию инкогнито, а вся сделка велась через посредничество М.П. Боткина и сохранялась в глубокой тайне?

Причины для секретности все же имелись. Поскольку владелец – Н.В. Мясоедова-Иванова – сама обратилась к государству с предложением о приобретении коллекции, она должна была ждать окончательного решения Совета Министров, и лишь при получении отказа в покупке могла рассматривать другие предложения. Однако она, через М. П. Боткина, вступила в контакт с Ж. Селигманом еще до того, как было вынесено правительственное решение. Если бы переговоры с парижским антикваром велись публично, как это и должно было быть в случае с предметами уровня национального достояния, то в дело могла вмешаться общественность. Она могла оказать давление на решение Совета Министров, организовать протесты или сбор средств, привлечь меценатов. Наконец, как грозил Н.П. Кондаков, в случае попытки продажи эмалей за границу, мог быть поднят вопрос о криминальном происхождении этих памятников и наложен запрет на их вывоз. Все это понимал, в первую очередь, М.П. Боткин, изощренный в махинациях и скандально-криминальных делишках с произведениями искусства. Преследуя свои собственные цели, он ни на минуту не задумался о том, какой урон приносит российским музеям и национальной культуре. Довольно верно охарактеризовал его в свое время И. Э. Грабарь: *«Это был предатель по природе, изменник по страсти, интриган по культуре»* (Грабарь 2001, 167).

История с тайной продажей эмалей Звенигородского и потерей их для отечественных музеев всколыхнула общество, и немало едких критических замечаний было высказано в адрес правительства. Впоследствии, когда вставал вопрос о приобретении того или иного знаменитого собрания, пресса сразу же вспоминала об эмалях Звенигородского. В определенной степени эта история повлияла на приобретение казной псковской коллекции древностей Ф.М. Плюшкина в 1911 году и петербургского собрания икон Н.П. Лихачева в 1913 году. Несмотря на скандальный оттенок всей истории с вывозом эмалей из страны, формально – после завершения сделки – Россия никаких официальных претензий к новым владельцам предъявить не могла и, как мы знаем, не предъявляла. Другое дело Грузия. В 1923 году она добилась возвращения из российских музеев и библиотек огромного количества памятников национальной культуры и искусства. Без преувеличения можно сказать,

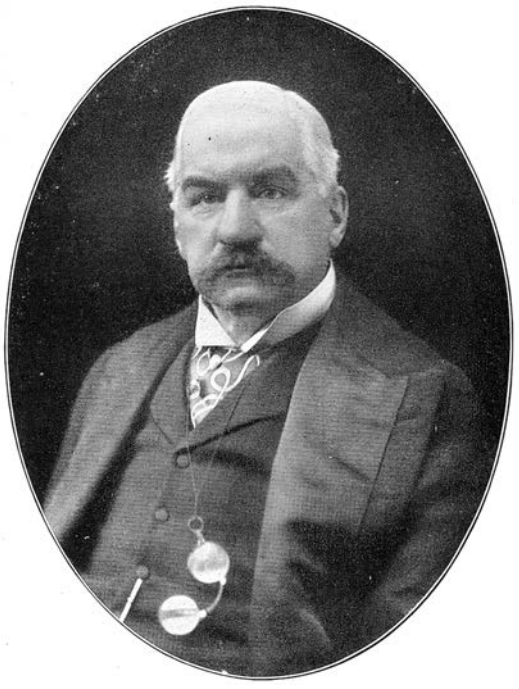

Фото 7. Портрет Дж. Пьерпонт Моргана.
Фото из архива автора.

что московские и особенно петербургские собрания были обескровлены: все, что собиралось в течение столетий, с затратой больших государственных средств, все, что безвозмездно передавалось меценатами и любителями изящных искусств, все, что нередко было спасено от гибели и уничтожения, – все было запротоколировано, упаковано и перевезено в Грузию. Лишь жалкие остатки некогда богатейших собраний грузинских памятников хранятся сегодня в музеях и библиотеках России. Если говорить об эмалях А.В. Звенигородского, то, напомним, уже Н.П. Кондаков в 1909 году поднимал вопрос о возвращении этих предметов в Грузию, откуда они были похищены (говоря по-простому – украдены). Как раз именно относительно этих эмалей у Грузии было, да, пожалуй, остается и сегодня, право поставить вопрос о передаче этих национальных сокровищ в Тбилиси. Весьма странно, что этот вопрос не был поставлен Л. Пекарской в её исследовании, впрочем, как не был затронут ею и вопрос о возврате из западноевропейских и американских музеев древнерусских эмалей на Украину. Между тем, подобные требования относительно произведений, хранящихся в собраниях современной России, время от времени будоражат музейное сообщество.

Библиография

Амиранашвили 1950: Ш.Я. Амиранашвили, История грузинского искусства, том I (Москва 1950).

Амиранашвили 1963: Ш.Я. Амиранашвили, История грузинского искусства (Москва 1963).

Амиранашвили 1972: Ш.Я. Амиранашвили, Хахульский Триптих (Тбилиси 1972).

Бенуа 1990: Ал. Бенуа, Мои воспоминания, том 2 (Москва: Наука 1990).

Беручашвили 2001: Н.Л. Беручашвили, Об истории перегородчатых эмалей из коллекции М.П. Боткина в Государственном музее искусств Грузии. В сб.: Ювелирное искусство и материальная культура. Сб. статей (Санкт-Петербург 2001), 218-233.

Византийские древности 2013: Византийские древности. Произведения искусства IV-XV веков в собрании Музеев Московского Кремля. Каталог (отв. ред.-сост. И.А. Стерлигова) (Москва 2013).

Вялова 2001: С.О. Вялова, Из наследия Н.П. Кондакова в Российской Национальной библиотеке. В сб.: Никодим Павлович Кондаков 1844-1925. Личность, научное наследие, архив. К 150-летию со дня рождения (Palace Editions 2001), 46-50.

Грабарь 2001: И.Э. Грабарь, Моя жизнь. Автомонография. В: И.Э. Грабарь, Моя жизнь. Автомонография. Этюды о художниках (Сост., вступит. ст. и коммент. В.М. Володарского (Москва 2001), 13-324.

Зайончковский 1966: П.А. Зайончковский, А.А. Половцов (Биографический очерк). В кн.: А.А. Половцов, Дневник Государственного секретаря в двух томах, том 1 (1883-1886 гг.) (Москва 1966), 5-18.

Звенигородский 1892: А.В. Звенигородский, Предисловие. В кн.: Н.П. Кондаков, Византийские эмали. Собрание А.В. Звенигородского. История и памятники византийской эмали (Санкт-Петербург 1892), I-VIII.

Звенигородский 1903: Звенигородский А.В. [Некролог]. В сб.: Исторический Вестник. Историко-литературный журнал, том XCIV (Санкт-Петербург 1903), 1147-1148.

Кондаков 1892: Н.П. Кондаков, Византийские эмали. Собрание А.В. Звенигородского. История и памятники византийской эмали (Санкт-Петербург 1892).

Кондаков, Бакрадзе 1890: Н. Кондаков, Д. Бакрадзе, Опись памятников древностей некоторых храмов и монастырей Грузии (Санкт-Петербург 1890).

Корзухина 1954: Г.Ф. Корзухина, Русские клады IX-XIII вв. (Москва/Ленинград 1954).

Корзухина 1972: Г.Ф. Корзухина, Русские клады в зарубежных собраниях. В сб.: КСИА, вып. 129 (Ленинград 1972), 129-137.

Кызласова 1985: И.Л. Кызласова, История изучения византийского и древнерусского искусства в России (Ф.И. Буслаев, Н.П. Кондаков: методы, идеи, теории) (Москва 1985).

Новаковская-Бухман 2011: С. Новаковская-Бухман, Михаил Петрович Боткин – человек и коллекционер. В: Коллекции Михаила и Сергея Боткиных. [Каталог выставки] (Palace Editions 2011), 9-21.

Половцов 1966: А.А. Половцов, Дневник Государственного секретаря в двух томах, том 1 (1883-1886 гг.) (Москва 1966).

Пятницкий 1996: Ю.А. Пятницкий, Коллекция К.-А. Бейне в собрании Государственного Эрмитажа. В сб.: Памятники культуры. Новые открытия. Ежегодник 1994 (Москва 1996), 311-321.

Пятницкий 2000: Ю.А. Пятницкий, О происхождении некоторых перегородчатых византийских эмалей из коллекции Эрмитажа. В сб.: Эрмитажные чтения памяти Б.Б. Пиотровского. Тезисы докладов (Санкт-Петербург 2000), 41-45.

Редин 1895: Е. Редин, Рецензия на «Византийские эмали. Собрание А.В. Звенигородского. История и памятники византийской эмали. Сочинение Н. Кондакова». СПб., 1892. В сб.: Византийский Временник, том II (Санкт-Петербург 1895), 223-233.

Скурлов 2006: В. Скурлов, О несостоявшемся приобретении коллекции эмалей Звенигородского. 1909 г. В сб.: Ювелирное искусство и материальная культура. Тезисы докладов участников пятнадцатого коллоквиума (10-16 апреля 2006 года) (Санкт-Петербург 2006), 82-85.

Собрание Боткина 1911: Собрание М.П. Боткина (Санкт-Петербург 1911).

Старые годы 1910: Вести за месяц. В сб.: Старые годы, декабрь 1910, 46.

Старые годы 1911: Вести за месяц. В сб.: Старые годы, январь 1911, 59.

Стасов 1895: В.В. Стасов, Новая книга и новая витрина в Императорской Публичной библиотеке. В газете: Петербургская жизнь, №155, 22 октября 1895 г.

Стасов 1898: В.В. Стасов, История книги «Византийские эмали» А.В. Звенигородского (Санкт-Петербург 1898).

Стасов 1903: В.В. Стасов, Александр Викторович Звенигородский. Некролог. В: Новости и биржевая газета, №299 от 30 октября 1903 г.

Стасов 1952: В.В. Стасов, Александр Викторович Звенигородский. Некролог. В сб.: В.В. Стасов, Статьи и заметки, публиковавшиеся в газетах и не вошедшие в книжные издания, том 1 (Москва 1952), 192-193.

Стасов 1962: В.В. Стасов, Письма к деятелям русской культуры, том 1 (Москва 1962).

Стасов 1967: В.В. Стасов, Письма к деятелям русской культуры, том 2 (Москва 1967).

Художественные 1886: Художественные Новости, том IV, №16 (Санкт-Петербург 1886), 458.

Хускивадзе 1981: Л.З. Хускивадзе, Грузинские эмали (Тбилиси 1981).

Хускивадзе 1984: Л.З. Хускивадзе, Средневековые перегородчатые эмали из собрания Государственного музея искусств Грузии (Тбилиси 1984).

Androsov 2004: S. Androsov, I marmi del Camerino: la storia collezionistica. In: Il Camerino di alabastro. Antonio Lombardo e la scultura all'antica. A cura di Mattheo Ceriana (Milano 2004), 50-52.

Bock 1896: F. Bock, Die byzantinischen Zellenschmelze der dr. Alex. Von Swenigorodskoi und das darüber veröffentlichte Prachwerk. Archäologisch-Kunstgeschichte Studie (Aachen 1896).

Byzance 1992: Byzance. L'art byzantine dans les collections publiques françaises (Paris 1992).

Glory 1997: The Glory of Byzantium. Art and Culture of the Middle Byzantine Era A.D. 843-1261. [Catalogue of the exhibition]. / Ed. by Helen C. Evans and William D. Wixom. The Metropolitan Museum of Art (New York 1997).

Pekarska 2011: L. Pekarska, Jewellery of Princely Kiev. The Kiev Hoards in the British Museum and the Metropolitan Museum of Art and Related Material. Ed. by B. Ager and D. Kidd (Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Band 92) (Mainz/London 2011).

Schulz 1890: J. Schulz, pfarrer. Der Byzantinische Zellenschmelz (Frankfurt A.M. 1890).

Seligman 1961: G. Seligman, Merchants of Art: 1880-1960. Eighty years of professional collecting (New York 1961).

Emailurile barierate din colecţia lui Al. Zvenigorodsky şi cercetarea L. Pekarska

Jewellery of Princely Kiev. The Kiev hoards in the British Museum and The Metropolitan Museum of Art and Related Material

Rezumat

Tipărită în anul 2011, cercetarea Ludmilei Pekarska era de mult aşteptată de către specialiştii în domeniul artei ruse vechi şi al celei bizantine. La baza cărţii a fost pusă istoria tezaurului de bijuterii, descoperit în 1906 la Kiev şi care, prin voia întâmplării, astăzi este partajat între Muzeul Britanic şi Muzeul Metropolitan din New York. Însă autoarea nu s-a limitat numai la analiza pieselor din acest tezaur, ci a mai valorificat un imens material comparativ, făcând uz de numeroase colecţii atât din ţările occidentale, cât şi din Ucraina şi din Rusia. L. Pekarska a acordat principala atenţie emailului barierat – un fenomen strălucit al luxului artistic din Evul Mediu. Salutând apariţia acestei cărţi, exprimându-ne toată stima şi preţuirea faţă de cercetarea însăşi, ca şi faţă de autoare, totodată însă, nu putem să nu ne exprimăm anumite temeri pentru specialiştii care îşi vor asuma dificultatea recenzării ştiinţifice a acestui studiu. Vorba e că cercetarea conţine o mulţime de aspecte specifice, dar mai conţine afirmaţii politizate şi fapte denaturate, încât cititorul neavizat, dar chiar şi un specialist tare în materie se va confrunta, în anumite situaţii, cu dificultatea interpretării şi analizei textului cercetării. Tocmai din acest motiv, personal am decis să ne limităm la analiza a doar trei pagini din monografia dnei L. Pekarska, şi anume cele consacrate colecţiei de emailuri barierate ale lui Alexander Zvenigorodsky şi destinului acestei colecţii ce se păstrează actualmente la Metroplitan Museum. Ne exprimăm speranţa că articolul nostru îl va ajuta pe eventualul cititor să se descurce în dedesubturile cărţii dnei L. Pekarska; în plus, astfel vom oferi cititorilor o informaţie detaliată despre această colecţie unică şi despre motivele pentru care colecţia a ajuns în muzee din Occident.

În articol sunt prezentate date biografice despre personalitatea însăşi a lui Al. Zvenigorodsky; este analizată istoria apariţiei acestei colecţii de emailuri barierate; se povesteşte despre provenienţa lor – peripeţii demne de un roman poliţist – din mănăstirile montane ale Georgiei. Sunt furnizate informaţii privind editarea, de către posesor, a acestei colecţii – care s-a soldat cu o faimoasă carte, tipărită cu tiraje a câte 200 ex. în limbile rusă, germană şi franceză. Cartea este de mult un model de execuţie poligrafică de cea mai înaltă probă, devenind un obiect de lux în domeniul artei poligrafice. Se acordă o atenţie deosebită sorţii de care a avut parte colecţia după decesul posesorului ei şi despre motivele pentru care a fost vândută, în mare taină, lui John Piermont Morgan. Este analizat şi rolul nefast ce l-a avut, în această tranzacţie, un colecţionar de tristă faimă, Mihail Botkin. După cum ne putem da seama, o problemă aparent de ordin privat, cum ar fi cea a colecţiei lui Al. Zvenigorodsky, implică numeroase alte probleme, de ordin etic, metodologic şi chiar – într-o anumită măsură – cu un substrat cultural-politic.

Lista ilustraţiilor:

Foto 1. Coperta cărţii Ludmilei Pekarska.

Foto 2. Portretul lui Al. Zvenigorodsky. Foto din arhiva autorului.

Foto 3. Portretul lui N. Kondakov. Foto din arhiva autorului.

Foto 4. Foaia de titlu a cărţii lui N. Kondakov, consacrată colecţiei de emailuri a lui Al. Zvenigorodsky.

Foto 5. Medalioane cu email barierat, din Bizanţ, sfârşitul sec. XI – începutul sec. XII. Piese din colecţia lui Al. Zvenigordsky, acum în patrimoniul Muzeului Metropolitan din New York.

Foto 6. Portretul lui M. Botkin. Foto din arhiva autorului.

Foto 7. Portretul lui John Pierpont Morgan. Foto din arhiva autorului.

Cloisonné enamels from the former collection of Alexander Zwenigorodsky and a new book by Ljudmila Pekarska, *Jewellery of Princely Kiev. The Kiev Hoards in the British Museum and the Metropolitan Museum of Art and Related Material*

Abstract

In 2011, a monograph long anticipated by art historians with an expertise in Old Russian and Byzantine art was published by Ljudmila Pekarska. The main subject of the monograph – the history of a hoard of jewellery found in Kiev in 1906, and as luck would have it is today divided between the British Museum and the Metropolitan Museum of Art. The author, however, did not limit her study to the analysis of objects from this hoard. She used an extensive amount of comparative materials from collections in many Western, Ukrainian, and Russian museums. L. Pekarska focuses mainly on the cloisonné enamels, an impressive example of exquisite medieval luxury. Welcoming the publication of this book, and being interested in the research, as well as its author, I do not envy the hard work that it would take for a person to write a scholarly review on this publication. The book contains so many specific features, so many politicized statements, so many altered facts that an unprepared reader, and even a professional, will not always be able to understand these "sleights of hand". For this reason, I chose only three pages from the book of Ljudmila Pekarska that discuss a collection of cloisonné enamels of Alexandr Zvenigorodsky and its fate (now almost the entire collection is kept in the Metropolitan Museum of Art). I hope that my article will help the reader in understanding the nuances of L. Pekarska's book and, besides that, offers the reader more detailed information about the unique collection of Zvenigorodsky and the reasons it is now in Western museums. In this article, the author includes biographical facts about Alexander Zvenigorodsky; it shines a light on the history of Zvenigorodsky's ownership of the cloisonné enamels, and criminal origin of the collection taken from Georgian monasteries. Also included is information on the publication of the collection by its owner – the famous book issued in three languages in 200 copies each: in Russian, in German, and in French. The book has long since become a rare example of the highest quality of printing and refined luxury. A considerable attention is paid to the fate of the collection after the death of its owner; the reason it was secretly sold to John Pierpont Morgan; a negative role in this sale of the infamous collector Michail Botkin. A seemingly private matter about Zvenigorodsky's collection of enamels has raised numerous problems of ethical, methodological, and, in some degree, even cultural and political nature.

List of illustrations:

Photo 1. Cover of Ljudmila Pekarska's book.

Photo 2. Alexander Zvenigorodsky.

Photo 3. Nikodim Kondakov.

Photo 4. Title page of N. Kondakov's book on Zvenigorodsky's collection.

Photo 5. Byzantine cloisonné medallions from the former collection of Alexander Zvenigorodsky, end of the 10th - early 12th century. The Metropolitan Museum of Art, New York.

Photo 6. Michail Botkin.

Photo 7. John Pierpont Morgan.

27.03.2015

Юрий Пятницкий, Государственный Эрмитаж, Дворцовая наб., 34, RU-190000 Санкт-Петербург, Россия, e-mail: pyatnitskiy1@yahoo.com

ZIARUL COTIDIAN DIN BASARABIA, CA MIJLOC DE PUBLICITATE, ÎN COLECŢIA DE PRESĂ A MNIM (SF. SEC. XIX - ÎNC. SEC. XX)

Vera Serjant

Publicitatea din presă poate fi împărţită în trei tipuri de bază: publicitatea din ziare, din reviste şi publicitatea din suplimente (aici pot fi incluse suplimentele la ziare, calendarele). Ca mijloc de publicitate, ziarele au început să fie folosite la sfârşitul secolului XIX, fiind până la apariţia televiziunii cel mai important mijloc de publicitate. Datorită timpului scurt între momentul predării materialului publicitar şi cel în care acesta apare în ziar şi a faptului că ziarele apar zilnic, publicitatea prin intermediul cotidienilor era foarte eficientă pentru transmiterea informaţiilor de ultima oră către consumator.

La sfârşitul sec. XIX şi începutul sec. XX toate ziarele cotidiene din Basarabia conţineau anunţuri publicitare. Dacă anunţurile publicitare erau puţine, aceasta însemna că publicaţia e din cale afară de serioasă sau, din contra, nu avea popularitate. Dar şi proprietarii celor mai serioase publicaţii, fiind oameni de afaceri, nu ratau şansa de a câştiga capital de pe urma reclamei. Astfel veniturile de pe urma abonării şi vinderii cu amănuntul a ziarelor sunt plasate pe locul doi, accent punându-se pe veniturile obţinute din reclamă. Ele încurajau editorii să editeze ziare cu un format mare, de 69×49 cm, numărul paginilor ajungând uneori şi la şase. Astfel de ziare au fost ziarele: *Бессарабскій Вьстникъ, Бессарабецъ, Бессарабская жизнь, Другъ, Голосъ Кишинева* ş.a. Spaţiul destinat reclamelor din ziarele cotidiene constituia unu la unu faţă de spaţiul redacţional. În ceea ce priveşte particularităţile reclamei din ziare, trebuie de menţionat că nu întotdeauna conţinutul lor coincidea cu cel din reviste.

Anunţurile publicitare din reviste păstrau regulile bunului gust. Aici, spre deosebire de ziare, nu apăreau texte ţipătoare, deghizate, cu exces de laude ale produselor ce li se făceau reclamă. Conţinutul textelor aveau un caracter informaţional serios. Concurenţa acerbă, atât pe piaţa de mărfuri, cât şi pe piaţa serviciilor de reclamă a condus la schimbări mari în aspectul anunţurilor publicitare din ziare. Anunţul cu un conţinut simplu, informativ, de altădată, este înlocuit de anunţurile ilustrate culese cu diverse caractere (uneori punându-se accent pe majuscule) şi împodobite cu diferite chenare şi viniete.

Răsfoind ziarele cotidiene editate în Basarabia în această perioadă îţi apare în faţă un caleidoscop de imagini: de sticle, roţi, pălării, piane, cizme, lornioane, parfumuri etc. Ilustraţiile produsului căruia i se făcea publicitate ajungeau uneori la proporţii naturale. De exemplu, pentru reclama şampaniei franceze „DOYEN et C˚" şi a magazinului de încălţăminte al lui Vivodţev din Chişinău în multe numere ale ziarului *Бессарабская жизнь* din lunile iulie-august 1907 se folosea imaginea unei sticle de şampanie şi a unei cizme aproape de mărime naturală. Uneori textul anunţului era publicat în poziţie verticală sau total întors, pentru a atrage atenţia cititorului. În nr. 182 din 11 august 1907 ale ziarului *Бессарабская жизнь* găsim un astfel de anunţ cu textul întors. Subiectul lui ţine de activitatea Pavilionului Clubului Nobilimii din Chişinău şi are următorul conţinut: „Pavilionul Clubului Nobilimii. Directorul Primului Artel de chelneri din Basarabia. Sâmbătă, 11 august 1907, în incinta Pavilionului va avea loc un „benefice"[1] „chique" (strălucit) în ajutorarea „camardinerilor"[2]. Grădina Publică va fi iluminată. O sumedenie de noutăţi. Un caleidoscop de distracţii. La spectacol va participa renumitul declamator Dragomirov". Anunţul este însoţit de o fotografie-portret pe care este reprezentat H. Iuliş, proprietarul primului Birou de reclamă din Basarabia. Prezenţa fotografiei denotă, că H. Iuliş activa şi la Clubul Nobilimii, în calitate de organizator de spectacole/concerte. Procedeul

[1] Spectacol /concert organizat în cinstea unor actori sau a unor lucrători din teatru, beneficiul/venitul căruia era repartizat totalmente, în afara cheltuielilor de organizare, celor în a căror susţinere se organiza.
[2] Camardiner – chelner, ospătar.

de întoarcere a textului anunţului, folosit pentru a sustrage atenţia cititorului, era practicat des de H. Iuliș, când publica anunţuri în ziarele cotidiene, propunând servicii de reclamă.

Varia şi modul de publicare a anunţurilor care se repetau. Ele erau publicate odată pe prima pagină, şi altă dată pe ultima pagină.

În Rusia de până la revoluţia din 1917 nu existau legi speciale despre reclamă. Nu existau ele de fapt, nici într-o altă ţară din lume. Doar în Germania şi Anglia s-au întreprins unele măsuri în acest domeniu. De exemplu, în 1889, în Germania, a fost adoptată o lege despre interzicerea reclamei escrocheriilor. Conform acestei legi erau trase la răspundere persoanele care tipăreau afișe şi anunţuri în care se indicau incorect calitatea mărfii/produsului, modul de obţinere, importanţa, durata de existenţă a firmei şi distincţiile primite de firmă. Totuși, anumite măsuri de interdicţie se întreprindeau în mod administrativ și în Rusia. Astfel, nu se admitea publicitatea ce ţinea de mariaj, care era destul de răspândită în presa din Apus. Unei cenzuri aparte se supuneau reclamele despre medicamentele speciale. Se considera o ruşine între medici ca să faci publicitate modurilor de tratare a bolilor intime. Cel mai interesant e că nu exista un organ care să lupte cu aceste reclame (Брокгауз, Ефрон 1899, 528).

În Rusia, până în anul 1863, dreptul de a publica „anunţuri particulare” îl aveau doar „Vedomstiile” guberniale, în cazul Basarabiei la acel moment „Vedomstiile” regionale. După anularea restricţiilor, apariţia anunţurilor în presă rusă, inclusiv cea basarabeană, era reglementată în mare parte de aşa-zisele „Reguli temporare despre presă”, adoptate în anul 1865, şi de o serie de circulare ale Ministrului Afacerilor Interne şi ale Departamentului Principal pentru problemele presei şi cenzurii. Ele au intrat în Statutul despre presă şi cenzură, care conţinea 302 articole şi cuprindea întreg volumul 14 din Codul de legi al Imperiului Rus. Acest Statut a avut mai multe redacţii. În redacţia anului 1890, trei articole: 39, 40 şi 41 conţineau indicaţii cu privire la publicarea reclamelor. Articolul 39 prevedea: publicarea anunţurilor despre vinderea biletelor de loterie străine sunt admise doar cu permisiunea Ministerului Finanţelor, fără implicarea organelor de poliţie. Articolul 40 se referea la publicarea anunţurilor despre medicamente. Textul lui suna în felul următor: regulile privind examinarea şi aprobarea spre publicare a anunţurilor despre vinderea medicamentelor, despre modurile de utilizare şi despre tratarea bolilor sunt expuse în Statutul Medical. În articolul 41 se stipula următoarele: examinarea diferitor genuri de afişe şi anunţuri mici se încredinţează organelor locale de poliţie (Устав 1890, 69). Aceste articole au rămas intacte şi în alte redacţii ale Statutului (din 1902, 1905, 1906). Aşadar, unele tipuri de anunţuri din ziare, ca cele cu subiecte financiare, erau publicate cu permisiunea Ministerului de Finanţe. Conform Statutului Medical se publicau şi reclamele despre vinderea medicamentelor. În scopul luptei cu reclama escrocă a medicamentelor şi a majorării veniturilor vistieriei de stat, la 18 iunie 1890 s-a adoptat o hotărâre nouă în această privinţă. Conform ei, anunţurile despre medicamente, aprobate de Comitetul Medical, urmau să fie publicate mai întâi în ziarul *Правительственный вестникъ* şi după aceea în alte publicaţii, fără a li se schimba forma şi conţinutul. Ziarele care republicau pentru prima dată aceste anunţuri erau obligate să indice sursa – numărul acestui ziar şi anul în care s-a editat. În nr. 142 al cotidianului basarabean *Голосъ Кишинева* din 22 iunie 1916, editat de Iu. I. Guzic şi M.H. Puterman în anii 1913-1916, am întâlnit astfel de anunţuri. Mesajul anunţului ţine de preparatul „Chiuratin”, care trata gonoreea. Sub textul lui se precizează, că este extras din ziarul *Правительственный вестникъ* nr. 70, 1916. Publicarea repetată a acestor anunţuri nu necesita indicarea ziarului de unde a fost extras. Anunţurile despre tratarea bolnavilor, se publicau fără a fi inserate preventiv în ziarul *Правительственный вестникъ*. Ele necesitau permisiunea Direcţiilor locale de medicină. Nu o dată Departamentul Principal pentru problemele presei şi cenzurii amintea prin circulare guvernatorilor, că toate anunţurile ce ţineau de sănătate, cele ale medicilor, în special, ale dentiştilor, să fie publicate doar după aprobarea lor de specialiştii de la Direcţiile locale de medicină. Medicii puteau să indice în anunţurile lor doar gradul ştiinţific, numele de familie, specialitatea, locul de trai şi orele de primire, fără aprecierea metodelor de lecuire. Anunţurile medicilor, în care nu se anunţa numele şi gradul ştiinţific, ci doar locul şi orele de primire, erau interzise. Conform art. 23 al Statutului Medical, editat în anul 1905, Direcţiile locale de medicină urmau să examineze şi să aprobe spre publicare nu numai anunţurile ce se inserau în periodice,

dar şi cele ce se tipăreau pe foi aparte, indiferent de mărimea lor[3].

Unei cenzuri speciale erau supuse şi anunţurile teatrale. Acestea nu erau publicate fără permisiunea cenzorilor speciali de pe lângă Departamentul principal pentru problemele presei.

Organele locale de poliţie, sub supravegherea Ministerului Afacerilor Interne, aveau în competenţa lor aprobarea reclamelor, după cum prevedea art. 41 din Statutul despre presă şi cenzură. În cazul încălcărilor, publicaţia era supusă unor sancţiuni administrative: deopotrivă cu interzicerea vânzării cu amănuntul şi a suspendării temporare i se interzicea publicarea anunţurilor. Interzicerea anunţurilor constituia o pedeapsă foarte dură, deoarece, în afară de faptul că editorul era lipsit de venit, anunţul era preluat de altă publicaţie. Lipsa venitului din reclame conducea la închiderea ziarelor. Aşa s-a întâmplat cu ziarul săptămânal Бессарабское Эхо, editat la Chişinău de Napoleon Hlopiţki (1912) care, din cauza interzicerii de a publica reclame, n-a putut să-şi continue activitatea. Nu cunoaştem la momentul actual cazuri de interzicere şi suspendare temporară a cotidienilor din Basarabia din cauza reclamelor. Cercetând colecţiile de cotidiene din Arhiva Naţională a Republicii Moldova, am depistat cazuri când redactorii lăsau spaţii goale pe paginile ziarelor scriind (cu litere de tipar) pe ele: „Continuă abonarea la ziarul cenzurat *Бессарабская жизнь*" (БЖ 1905a) sau următoarele cuvinte (scrise de mână): „întrebaţi-l pe cenzorul von Rappen" (БЖ 1905b). Faptul că editorii îndrăzneau să insereze asemenea formule de protest se datorează evenimentelor din 1905, mai bine zis, revoluţiei burghezo-democratice care a condus la confuzii/dezordini în domeniul cenzurii. Libertăţile democratice proclamate în manifestul din 17 octombrie 1905: libertatea conştiinţei, a cuvântului, a întrunirilor etc. au înviorat temporar dezvoltarea presei. A fost lichidată (temporar) cenzurarea preventivă a publicaţiilor. Odată cu încetinirea mişcării revoluţionare sunt adoptate o serie de „reguli" care aduc activitatea presei în limitele de altădată. Mai mult ca atât, adoptarea unor acte legislative şi a documentelor normative pun publicaţiile periodice în condiţii aspre de activitate. Presa se va afla în continuare sub controlul organelor de cenzură. Libertatea presei este brusc limitată cu începerea Primului Război Mondial, când este adoptat Regulamentul temporar cu privire la cenzura militară. Cenzorii militari controlau tot ce publicau periodicele, inclusiv reclamele. O mărturie în acest sens este şi circulara cenzorului militar al tipăriturilor periodice şi neperiodice din Chişinău, N.A. Pravdoliubov, din 8 iulie 1915, adresată Şefului de poliţie din Chişinău, în care se stipula: „Conform hotărârii obligatorii despre înregistrarea anunţătorilor, luată de Şeful Districtului General din Odesa, vă rog, Excelenţă, să-i anunţaţi pe toţi editorii şi redactorii tipăriturilor periodice din Chişinău, cât şi pe toţi proprietarii de tipografii, care tipăresc anunţuri 1) că ei toţi sunt obligaţi să aibă cărţi şnuruite care trebuie să fie prezentate mie spre aprobare; 2) că la primirea anunţului, un extras veridic al acestuia din cartea sus-amintită, în trei exemplare, să fie prezentat mie, cenzorului militar, pentru aprobarea lui spre publicare. La cele scrise mai sus adaug, că cenzura militară nu-i eliberează pe funcţionarii poliţiei de la executarea art. 41 al Statutului despre presă şi cenzură. Obligaţiile în scris ale editorilor şi redactorilor tipăriturilor periodice şi neperiodice şi ale proprietarilor de tipografii de a îndeplini cele relatate mai sus, trimiteţi-le mie. Cenzorul militar. Chişinău. Pravdoliubov"[4].

Toate aceste indicaţii nu se respectau nici pe departe. Chiar şi şefului de poliţie îi scăpau multe anunţuri neverificate. Erau cazuri de corupţie din partea acestora.

Aşadar, în Rusia nu exista o legislaţie unică despre reclamă. Dacă cenzurarea în prealabil a reclamelor ar fi funcţionat cu adevărat, aceasta ar fi îngreunat răspândirea informaţiei economice în societate. Dar cum arată practica, în majoritatea cazurilor, reclama nu era supusă cenzurii decât celei generale. Întreprinzătorii, de fapt, erau puţin strâmtoraţi în mijloacele de a face reclamă. Statul încerca să influenţeze doar anumite sfere ale reclamei din ziare, sperând să controleze reclama din domeniul medicinei şi finanţelor, limitând într-un fel posibilităţile reclamei de proastă calitate.

Ziarele cotidiene apăreau de regulă în oraşele mari şi în capitale. În comunicarea de faţă vom face referire doar la ziarele cotidiene locale. Cercetarea va include colecţia de cotidiene din patrimoniul MNIM tipărite în Basarabia la sf. sec. XIX - înc. sec. XX.

[3] ANRM, F. 289, inv. 1, d. 146, f. 31.

[4] ANRM, F. 289, inv. 1, d. 48, f. 76.

Colecţia de presă a MNIM include un număr mic de ziare cotidiene editate în Basarabia la sfârşitul sec. XIX şi începutul sec. XX. Muzeul dispune de un singur exemplar al ziarului *Бессарабский Вьстник* (1889-1898), cel cu nr. 1177, din 2 noiembrie 1894[5], primul ziar particular din Basarabia, editat de E. Sokolova. Ziarul a fost achiziţionat în anul 2010 de la V. Delibatov din orăşelul Chidighici. Din 1891, editor şi redactor al ziarului devine Ion Cecan. Cu aceeaşi titulatură de ziar politic, social, literar şi comercial apărea zilnic, în afară de zilele de după sărbători. Costul abonamentului pe un an era de 8 ruble, pe jumătate de an 5 ruble, pe trei luni 3 ruble, pe o lună o rublă. Un singur exemplar era vândut cu 5 copeici. Din anul 1896 redactor şi editor al ziarului devine F.P. Koşevski. Taxa pentru anunţuri era următoarea: pentru un rând petit pe prima pagină 15 copeici, pe pagina patru 10 copeici. Anunţurile venite la redacţie din alte localităţi, în afară de guberniile Basarabia, Herson şi Podolia erau publicate la preţul unui rând petit cu 20 de copeici pe prima pagină şi cu 10 copeici rândul petit pe pagina patru.

Două exemplare ale ziarului *Бессарабецъ* am depistat în fondurile MNIM, cel cu nr. 248 din 19 decembrie 1897[6], şi cel cu nr. 135 din 1 decembrie 1905[7], ultimul fiind expus în expoziţia permanentă (Sala de bronz). Cel din anul 1897 (anul I de ediţie) este tipărit pe pânză/stofă de bumbac, are dimensiunile 64×47 şi conţine 4 pagini. El a fost găsit în anul 1955 în podul casei lui Vasile Aga din satul Suruceni, raionul Străşeni, şi donat muzeului. Starea de conservare deteriorată. Pe alocuri, textul se citeşte rău. Ziarul social-politic, literar şi economic de orientare monarhistă, *Бессарабецъ* a început să fie editat în limba rusă de Pavel Cruşevan din 2 februarie 1897 şi a văzut lumina tiparului până în octombrie 1906. Alţi editori: D.V. Malski (din 1905) şi Pavel Dicescul (din ianuarie-octombrie 1906). Ziarul cu nr. 135 din 1 decembrie 1905 a fost achiziţionat la un preţ de 325 de ruble în urma licitaţiei organizată la 18 martie 1990 de librăria „Bukinist” din oraşul Chişinău. Starea de conservare este medie.

Un alt ziar tipărit de Pavel Cruşevan la Chişinău, aflat în colecţia muzeului, este ziarul *Другъ*. Muzeul dispune de un singur exemplar al acestui ziar, cel cu nr. 143 din 6 iunie 1909[8], achiziţionat în anul 2006 de la L. Sokolova din Chişinău. Starea de conservare – deteriorată. Conţine necrologul lui Pavel Cruşevan.

În patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei se păstrează o colecţie de 12 numere ale ziarului *Знамя*: nr. 279, 280, 283, 286, 287 din anul 1911 şi nr. 117, 134, 135, 136, 268, 270, 271 din anul 1912[9]. Ziarul a fost transferat în fondurile muzeului de la Biblioteca Publică a RSFSR. Se află într-o stare gravă de conservare, are multiple rupturi şi arsuri. În prezent se află la restaurare. Cotidianul *Знамя*, editori M. Radcenko şi V. Iacubovici, redactori N.F. Gherman, V.A. Râkov, P.I. Bondarenco, s-a tipărit la Chişinău între anii 1911 şi 1914. Este, de fapt, o continuare a ediţiei precedente a ziarului *Другъ*, care îşi schimba denumirea fiind persecutat de cenzura ţaristă. Programul şi conţinutul lui nu se deosebea cu nimic de cel al ziarului propriu-zis. Mai mult ca atât, pe paginile lui apăreau anunţuri cu propuneri de abonare la ziarul *Другъ*. Astfel, în nr. 279 al ziarului *Знамя*, din 6 decembrie 1911, se anunţa despre abonarea la ziarul *Другъ* pentru anul 1912, subliniindu-se că este un „ziar mare, naţional şi independent”. Cu siguranţă, *Другъ* a fost unul din cele mai mari ziare cotidiene, editate în Basarabia la înc. sec. XX. Primul număr a apărut la 20 aprilie 1905, şi a văzut lumina tiparului până în anul 1914. Primul editor a fost Pavel Cruşevan. Formatul ziarului era de 69×49 cm, conţinând 4 pagini, uneori şi mai multe. Tirajul era de 5000 de exemplare.

Colecţia de presă a muzeului mai include o serie de numere ale unui alt cotidian mare editat în Chişinău. Este vorba de ziarul *Бессарабская жизнь*, editat în lunile iulie-august 1916*:* nr. 131, 141, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211[10] şi nr. 162 din 4 iulie 1917[11]. Cele 32 de numere ale ziarului editate în 1916 au fost transferate din fondurile Bibliotecii Publice a RSFSR. Formatul ziarului este de 61×42,5 cm. Numărul editat la 4 iulie 1917 a fost transferat de la Muzeul de studiere a ţinutului natal. Are formatul 64×44 cm şi conţine patru pagini. Ziarul este în stare gravă, lipseşte prima filă, are rupturi fragmentate,

[5] MNIM, FB-28084.
[6] MNIM, FA-9909.
[7] MNIM, FB-17498-3.
[8] MNIM, FA-11153.
[9] MNIM, FA-4049.
[10] MNIM, FB-8084 (1-32).
[11] MNIM, FB-7481-4.

Г. КИШИНЕВЪ. № 3911.
Суббота, 6 (19) іюня 1909 г.
№ 143
ПОДПИСНАЯ ЦѢНА:
съ доставкой и пересылкой
ДЛЯ ГОРОДСКИХЪ и ИНОГОРОДНИХЪ ПОДПИСЧИКОВЪ
На годъ . . . 10 руб.
На 6 мѣсяцевъ . . . 6 руб.
На 3 мѣсяца . . . 3 руб.
На 1 мѣсяцъ . . . 1 руб.
Подписка принимается только съ перваго числа каждаго мѣсяца и не далѣе іюня года.

ГОДЪ ИЗДАНІЯ XIII.

ДРУГЪ

ГОДЪ ИЗДАНІЯ XIII.

ОБЩЕСТВЕННАЯ, ПОЛИТИЧЕСКАЯ, ЛИТЕРАТУРНАЯ И ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ГАЗЕТА.

Редакція газеты „Другъ", г. Кишиневъ, ул. Кіевской и Скобелевской ул., д. № 105. Телефонъ № 190
Контора газеты „Другъ", г. Кишиневъ, ул. Александровской и Михайловской, д. № 100. Книжный магазинъ „Бессарабецъ", уголъ Александровской и Михайловской, д. № 100. Телефонъ № 190
Типографія газеты „Другъ", г. Кишиневъ, ул. Александровской и Михайловской, д. № 100, Бронницкаго. Телефонъ № 190

За разсылку объявленій безъ требованія отъ редакціи не болѣе одного листка по 8 руб. съ 1000 экземпляровъ.

ВСѢ ОБЪЯВЛЕНІЯ, КАКЪ РУССКИХЪ, ТАКЪ И ЗАГРАНИЧНЫХЪ ФИРМЪ, ПРИНИМАЮТСЯ НЕПОСРЕДСТВЕННО КОНТОРОЙ «ДРУГА», что, устраняя необходимость платить комиссіонные проценты контрагентамъ или спеціальнымъ конторамъ объявленій, позволяетъ печатать всевозможныя объявленія на 50% ниже той таксы, по которой они принимаются спеціальными конторами.

№ 3911. Г. КИШИНЕВЪ.
Суббота, 6 (19) іюня 1909 г.
№ 143

ТАКСА ЗА ОБЪЯВЛЕНІЯ:
НА ПЕРВОЙ СТРАНИЦѢ: За строку петита въ одну колонку 30 коп. въ первый разъ, остальные по 10 коп.
НА 2-й и 4-й СТРАНИЦАХЪ: За строку петита въ одну колонку 10 коп. въ первый разъ, остальные по 5 коп.
Плата за годовыя и мѣсячныя объявленія взимается по особому соглашенію.
ВЪ РОЗНИЧНОЙ ПРОДАЖѢ ОТДѢЛЬНЫЕ №№ по 5 К

†
Удрученный и подавленный горемъ отецъ извѣщаетъ о смерти горячо любимаго сына
Павла Александровича
Крушевана.

†
Предсѣдательница воскресной школы Бессарабскаго губернскаго отдѣла союза русскаго народа со скорбью извѣщаетъ о кончинѣ истиннаго друга просвѣтителя народа,
Павла Александровича
Крушевана.

†
Гимнастическое общество „Русскій Орелъ", удрученное горемъ, извѣщаетъ о кончинѣ своего основателя и предсѣдателя
ПАВЛА АЛЕКСАНДРОВИЧА
КРУШЕВАНА.

†
Потрясенные горемъ племянницы, племянники, невѣстка и братья съ неизъяснимой скорбью извѣщаютъ родныхъ, друзей и знакомыхъ о кончинѣ дорогого дяди, шурина и брата
ПАВЛА АЛЕКСАНДРОВИЧА
КРУШЕВАНА.

†
Сотрудники „Друга" съ глубокимъ прискорбіемъ извѣщаютъ о смерти редактора-издателя газеты,
Павла Александровича
КРУШЕВАНА,
послѣдовавшей вчера, 5 іюня, въ 2 часа 25 минутъ дня.

†
Служащіе типографіи и конторы, рядовые великой арміи печати, съ глубокой скорбью извѣщаютъ о кончинѣ доблестнаго вождя
ПАВЛА АЛЕКСАНДРОВИЧА
КРУШЕВАНА.

†
Кончина Павла Александровича Крушевана.

†
Кишиневскій Городской Голова
съ душевнымъ прискорбіемъ доводитъ до свѣдѣнія горожанъ, что 5 іюня с. г. скончался Гласный Городской Думы
Павелъ Александровичъ
КРУШЕВАНЪ.

†
Общество Копейки Спасителя, пораженное тяжкимъ горемъ, извѣщаетъ о кончинѣ своего основателя
ПАВЛА АЛЕКСАНДРОВИЧА
КРУШЕВАНА.

†
СОВѢТЪ
бессарабскаго губернскаго отдѣла союза русскаго народа
съ глубокимъ прискорбіемъ извѣщаетъ г.г. членовъ отдѣла о безвременной кончинѣ нашего дорогого труженика, предсѣдателя отдѣла,
Павла Александровича
КРУШЕВАНА,
послѣдовавшей 5 іюня, въ 2 часа 25 минутъ дня.

†
Библіотечный комитетъ Бессарабскаго губернскаго отдѣла союза русскаго народа извѣщаетъ о кончинѣ основателя и вдохновителя этого добраго просвѣтительнаго дѣла,
ПАВЛА АЛЕКСАНДРОВИЧА
КРУШЕВАНА.

Первая панихида.

Порядокъ выноса тѣла П. А. Крушевана изъ квартиры въ каѳедральный соборъ.

1. Ziarul *Другъ* nr. 143, 6 iunie 1909, pag. 1.

4. ДРУГЪ. № 143. (№ 3911)

Кишиневская УѢЗДНАЯ Земская Касса Мелкаго Кредита

(просятъ не смѣшивать съ губернской), съ капиталомъ въ 79.000 рублей, принимаетъ вклады, по которымъ платитъ:

1) ПО БЕЗСРОЧНЫМЪ . . . 4½ въ годъ.
2) „ СРОЧНЫМЪ:
а) НА ½ ГОДА . . . . 5% „ „
б) НА 1 ГОДЪ и болѣе . 6% „ „
3) УСЛОВНЫМЪ до . . . . 6% „ „

При этомъ обращается вниманіе на нижеслѣдующія льготы, предоставляемыя закономъ вкладчикамъ земскихъ кассъ въ то время, какъ ни одно кредитное предпріятіе и учрежденіе изъ дѣлать не можетъ, а именно:

1) Проценты по вкладамъ освобождены отъ 5% государственнаго сбора.

2) Записи въ расчетныхъ книжкахъ освобождены отъ гербоваго сбора.

3) Если при взносѣ денегъ вкладчикомъ сдѣлано условіе: послѣ его смерти деньги выдать опредѣленному лицу, то достаточно представить въ Правленіе кассы удостовѣреніе о смерти вкладчика, и деньги тотчасъ будутъ выданы по назначенію, безъ утвержденія въ правахъ наслѣдства и безъ уплаты наслѣдственныхъ пошлинъ, если сумма вклада не превышаетъ тысячи рублей.

Всѣ сбереженія кассы обезпечиваются капиталами кассы и полной отвѣтственностью Кишиневскаго Земства.

Касса также выдаетъ ссуды ИСКЛЮЧИТЕЛЬНО УЧРЕЖДЕНІЯМЪ МЕЛКАГО КРЕДИТА КИШИНЕВСКАГО УѢЗДА, принимая %%-ю ссудамъ въ основные капиталы . . 6% годов. и „ „ краткосрочнымъ . . . . . 9% „ „

Предсѣдатель Е. Суручанъ.
Инспекторъ фонъ-Эрнъ.

Комис. Киш. Отд. Импер. Русск. Муз. Общ.

депо

РОЯЛЕЙ, ПІАНИНО и ФИСГАРМОНІЙ.

ПАТЕФОНЫ, ЧУДО XX ВѢКА

ВЪ МУЗЫКАЛЬНОМЪ и НОТНОМЪ МАГАЗИНѢ

И. Кубицкаго

Фирма существуетъ съ 1846 года.

Кишиневъ, Пушкинская ул., № 36, домъ Шварцмана.

Единственное представительство для Бес. губ.

первой всемірно извѣстной фабрики

СТЕНВЕЙ и С-ья въ Нью-Іоркѣ,

а также РЕНИША и ВИНКЕЛЬМАНЪ

и другихъ первоклассныхъ заграничныхъ фабрикъ отъ 360 рублей.

Имѣются концертные піанино съ разсрочкой платежа отъ 15 руб. отъ извѣстныхъ своихъ первоклассныхъ крупнаго класса

ПРОКАТЪ, ПОЧИНКА и НАСТРОЙКА.

РАЗСРОЧКА ПЛАТЕЖА.

ЦѢНЫ САМЫЯ УМѢРЕННЫЯ.

Натуральныя

СТАРЫЯ, ВЫДЕРЖАННЫЯ ВИНА

Аккерманскихъ и Шабскихъ виноградниковъ

въ погребѣ М. И. ЧУМАЧЕНКО

этого Михайловской и Фонтанного перулка, д. фонъ-Гольдраха.

Продажа производится на ведра, бутылки и кварты

Поставщикъ

Киши. Отдѣл. Импер. Русскаго Музык. Училища

РОЯЛЕЙ, ПІАНИНО и ФИСГАРМОНІЙ

ДЕПО

и другихъ музыкальныхъ инструментовъ

Р. Сикора и К°

Единственное представительство для Бессарабской губерніи всемірно-извѣстныхъ фабрикъ

БЛЮТНЕРА и БЕХШТЕЙНА.

Допускается разсрочка.

ПРОКАТЪ—РАСТРОЙКА—ПОЧИНКА

Мраморныя ванны и бани

на Болгарской, между Подольской и Леовской, съ устройствомъ собственнаго канализаціи

ОТКРЫТЫ и ежедневно отапливаются.

Вновь устроенныя ЭМАЛЬИРОВАННЫЯ ВАННЫ по 40 коп.

НОМЕРА 1 разрядъ, ванны и душами отъ 60 коп. и дороже.

ДВОРЯНСКАЯ ОБЩІЯ—мужскія и женскія бани

ПО ПЯТНИЦАМЪ и СУББОТАМЪ.

ГРАММОФОНЫ и ПЛАСТИНКИ

Акціонернаго Общества въ С.-Петербургѣ

можно получить у нашего представителя

Р. Сикора и К°

МУЗЫКАЛЬНЫЙ МАГАЗИНЪ

Александровская улица, городской домъ (Чешмекси, Васкалу), магазинъ № 1-й

Кишиневская Городская Управа

объявляетъ, что ею, на основаніи разрѣшенія г. министра внутреннихъ дѣлъ,

ОТКРЫТЪ ПРІЕМЪ ВКЛАДОВЪ

на усиленіе оборотныхъ средствъ городского ломбарда

Вклады принимаются не менѣе 1000 руб. и не болѣе 5000 руб. отъ каждаго отдѣльнаго лица, сроком на одинъ годъ, съ съ уплатою 6½ % годовыхъ.

Выдача процентовъ будетъ производиться по истеченіи каждыхъ трехъ мѣсяцевъ.

Пресвъ, а также выдачу вкладовъ и процентовъ производитъ касса кишиневской городской управы ежедневно, кромѣ праздничныхъ и непріемственныхъ дней, съ 10 до 1 часа дня.

Городской Головы П. Синадино.
Бухгалтеръ Ф. Великонковъ.

ОБЪЯВЛЕНІЯ.

Образованная барышня желаетъ получить МѢСТО воспитательницы или урокъ.

Можетъ съ ручательствомъ. Имѣетъ отличные отзывы и рекомендаціи. Желающіе могутъ адресъ: Кишиневская ул., № 32.

Курсы кожевъ, чтобы научить ихъ, владѣлецъ заявляетъ за предложеніе Европы дешевой коммерческихъ наукъ. Въ 3 мѣс. для 2. И. Васть.

ПОРТНИХА опытная ищетъ подённой работы. Имѣю журналы. Вознаграждение 1 р. 50 к. въ день. Прошу поспѣшить. Адресъ: Кишиневская ул., № 45, уголъ у В. Чернова.

по случаю ПРОДАЕТСЯ барская мебель.

Видѣть можно ежедневно отъ 9 час. утра до 2-хъ и отъ 5 до 7 час. вечера. Николаевская улица, домъ дочи Гросманъ.

ПРОДАЕТСЯ доходный ДОМЪ съ 2 КЛАРНЯМИ. Предложенія Кишиневъ, Александровская, № 45, узнать у В. Чернова. Возможенъ на выгодныхъ условіяхъ.

МОТОРЪ 12-ти СИЛЪ системы „Отто-Дейтцъ“ ПРОДАЕТСЯ.

Видѣть можно въ работѣ въ механическомъ заведеніи И. И. ЛАНГЕ. Гостиницы „Бесса“, домъ, противъ шлагбаума.

ПРАЧЕШНАЯ Тимаса Михайловича Марварта.

Принимаетъ въ стирку разнаго рода бѣлья самыми умѣренными цѣнами.

Работа исполняется скоро, аккуратно и добросовѣстно, безъ употребленія вредныхъ химическихъ средствъ.

Резинская улица, № 49.

ДИСТИЛЛИРОВАННАЯ ВОДА

для аптекъ, аптекарскихъ магазиновъ, докторовъ, аптекарскихъ станцій и другихъ надобностей продается въ чайной „Москва“ по цѣнѣ, при покупкѣ большого количества, по 10 коп. за штуф. Адресъ воды при пріемѣ.

За редактора-издателя В. Е. АБАДЖЕРЪ.

ДВИЖЕНІЕ ПОѢЗДОВЪ.

Данное расписаніе:

ПРИХОДЪ ВЪ КИШИНЕВЪ.

Со ст. „Одесса“.

Курьерскій № 1—10 час. 38 м. вечера.
Пассажирскій № 5—8 час. 25 м. вечера.
Почтовый № 3—11 час. 25 мин. утра.
Смѣшанный № 7—7 час. 30 м. утра.

Со ст. „Унгены“.

Пассажирскій № 6—9 час. 25 м. утра.
Смѣшанный № 8—7 час. 30 м. вечера.
Товаро-пассажирскій № 12—10 ч. 12 м. веч.

ОТХОДЪ ИЗЪ КИШИНЕВА.

На ст. „Одесса“.

Курьерскій № 2—6 часовъ утра.
Пассажирскій № 6—9 час. 30 м. утра.

На ст. „Унгены“.

Смѣшанный № 7—8 час. 0 м. утра.
Почтовый № 4—11 час. 40 мин. вечера.
Пассажирскій № 5—2 час. 40 м. вечера.

Печатано въ типографіи Александровская ул., № 130, д. Ярославскаго.

2. Ziarul *Другъ* nr. 143, 6 iunie 1909, pag. 4.

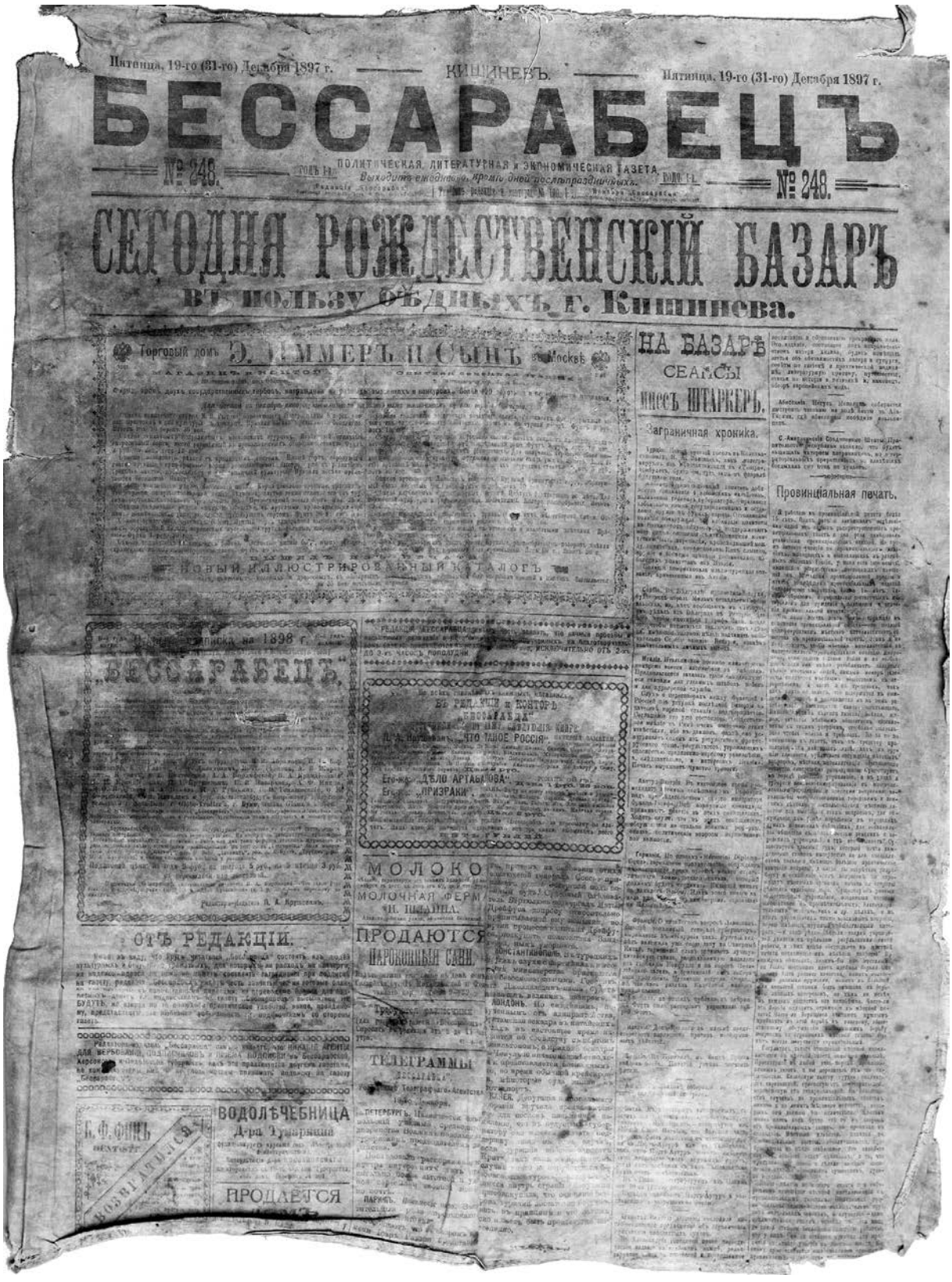
Пятница, 19-го (31-го) Декабря 1897 г. — КИШИНЕВЪ. — Пятница, 19-го (31-го) Декабря 1897 г.

БЕССАРАБЕЦЪ

№ 248. ПОЛИТИЧЕСКАЯ, ЛИТЕРАТУРНАЯ и ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ГАЗЕТА. Выходитъ ежедневно, кромѣ дней послѣпраздничныхъ. № 248.

СЕГОДНЯ РОЖДЕСТВЕНСКІЙ БАЗАРЪ

ВЪ ПОЛЬЗУ БѢДНЫХЪ г. Кишинева.

Торговый домъ Э. ЭММЕРЪ И СЫНЪ въ Москвѣ

НА БАЗАРѢ

СЕАНСЫ

миссъ ШТАРКЕРЪ.

Заграничная хроника.

Провинціальная печать.

„БЕССАРАБЕЦЪ".

ОТЪ РЕДАКЦІИ.

МОЛОКО

ПРОДАЮТСЯ

ТЕЛЕГРАММЫ

ВОДОЛѢЧЕБНИЦА

Д-ра Тушинскаго

ПРОДАЕТСЯ

3. Ziarul *Бессарабецъ* nr. 248, 19 decembrie 1897, pag. 1.

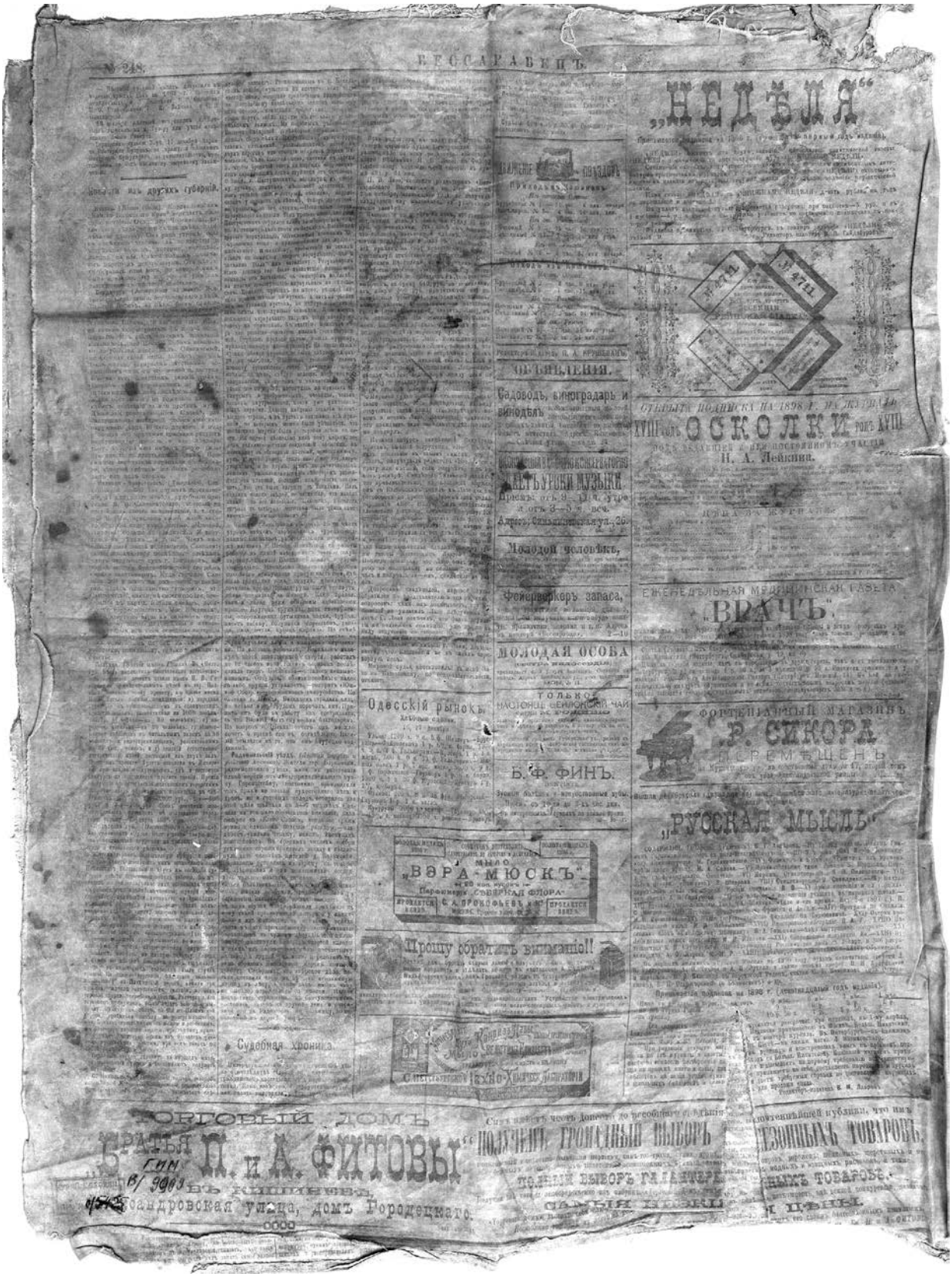

4. Ziarul *Бессарабецъ* nr. 248, 19 decembrie 1897, pag. 4.

БЕССАРАБСКІЙ

ЮЖНЫЙ КРАЙ

ЕЖЕДНЕВНАЯ ПОЛИТИЧЕСКАЯ, ЛИТЕРАТУРНАЯ, ОБЩЕСТВЕННАЯ И КОММЕРЧЕСКАЯ ГАЗЕТА. ВЫХОДИТЪ ВЪ БЕНДЕРАХЪ.

Объявленія: За мѣсто, занимаемое строкой петита въ одну колонну, впередъ текста—30 коп., позади текста—15 коп. въ текстѣ—50 коп.; для ищущихъ труда и занятій—особая уступка.

ОСНОВАТЕЛЬ Д. А. НАТВИЗОНЪ.

Четвергъ, 10 августа 1917 г. | № 1552 | Подписная цѣна на мѣсяцъ 1 р. 50 к. | Цѣна въ городѣ 7 коп. | Годъ изд. V.

11-го августа, въ 5 часовъ вечера, въ зданіи Комитета состоится засѣданіе членовъ

Военно-Исп. Комитета.

Явка всѣхъ членовъ обязательна

Въ субботу, 12 авг., въ 7 ч. веч., состоится общее собраніе всѣхъ

членовъ Ссудо-Сберегат. Т-ва.

Обсужденію собранія подлежитъ: 1) вопросъ объ отмѣнѣ института уполномоченныхъ, и 2) текущія дѣла.

О мѣстѣ собранія будетъ объявлено особо.

БЮРО

для помощи совѣтовъ и написанія прошеній по всѣмъ юридическимъ дѣламъ принимаетъ въ помѣщеніи Бендерскаго Союза городовъ. Пріемъ ежедневно отъ 6 час. — 9 веч. Каушанская, д. № 79.

Союзъ учащихъ г. Бендеръ и его уѣзда съ 1 сентября текущ. года открываетъ

вечернія курсы для взрослыхъ.

Пріемъ прошеній въ группы за 1—2, 3—4, 5—6 и 7—8 кл. мужскихъ гимназій производится ежедневно въ кв. В. Ф. Бондыря, Кавузинская, 14 отъ 6 до 8 час. вечера. Потребные свѣдѣнія и бланки прошеній выдаются тамъ же.

Въ ближайшемъ будущемъ Союзъ предполагаетъ открыть

курсы латинскаго языка

за четыре и восемь кл. мужск. гимн.

Требуются переплетчики

для сдѣльной работы.

Объ условіяхъ узнать въ отдѣлѣ народнаго образованія Бендерской Земской Управы.

БЕНДЕРЫ, 10 АВГУСТА

Московское совѣщаніе

Приготовленія къ московскому совѣщанію идутъ повсюду.

Готовятся промышленники, кадеты, готовится демократія, готовится, вѣроятно, гдѣ-то въ тѣни, невидимо для людей—и черная сотня.

На московскомъ совѣщаніи имѣетъ произойти если не генеральное сраженіе—оно будетъ отложено до Учредительнаго Собранія—то авангардные бои между представителями демократіи и буржуазіи. Послѣдняя никакъ не можетъ мириться съ мыслью, что ее она стоитъ у власти, не она управляетъ жизнью страны, а люди, мечтающіе о соціализаціи земли, о фабричномъ законодательствѣ и другихъ ересяхъ мутящихъ умы и нарушающихъ покой фабрикантовъ и помѣщиковъ.

На голову демократіи взваливаютъ самыя тяжкія обвиненія; она, молъ, виновата во всемъ: и въ неудачахъ на фронтѣ, и въ экономической разрухѣ, и въ безпорядкахъ въ тылу.

Промышленники и ихъ идеологи, конечно, понимаютъ, что корень переживаемыхъ Россіею тяжелыхъ испытаній въ прошломъ, что революція лишь вскрыла и оголила старыя раны, нанесенныя давно еще государственному организму старымъ порядкомъ. Буржуазія хорошо понимаетъ, что не вина демократіи во всей переживаемой трагедіи, а что страна, обезсиленная и опустошенная войной, вступивъ въ полосу революціи, подвергла буржуазію страшному испытанію.

Буржуазія сознаетъ, конечно, когда приписываетъ демократіи всю отвѣтственность за современное состояніе Россіи.

Но къ какимъ только мѣрамъ не прибѣгнутъ люди, жадно ищущіе власти и видящіе въ ней и цѣль, и средство, и всю сущность своего бытія.

Наканунѣ схватки на московскомъ совѣщаніи буржуазія пустилась въ ходъ всѣ средства, чтобы дискредитировать демократію.

Промышленный съѣздъ мечетъ громы и молніи на голову совѣтовъ рабочихъ депутатовъ; бурлитъ жующая дуэса, подтасовываются факты и сгущаютъ краски, дѣлается все возможное, чтобы возстановить общественное мнѣніе противъ революціонной демократіи.

Поможетъ ли этотъ удастся ли оскорбленной и возмущенной буржуазіи ввести въ заблужденіе страну?

Лучшимъ отвѣтомъ на этотъ вопросъ являются послѣдніе выборы въ мѣстныя самоуправленія: вездѣ, за очень рѣдкимъ исключеніемъ, побѣждаютъ представители труда. И никакія инсинуаціи, никакія подтасовки здѣсь не помогутъ.

Больно становится только отъ того, что жертвою раздоровъ является сама страна и всѣ революціонныя блага. На картѣ стоитъ наша независимость, наша свобода.

Быть можетъ, эта опасность, общая для всѣхъ россійскихъ гражданъ, грозящая Россіи, образумитъ всѣхъ. И на предстоящемъ московскомъ совѣщаніи предста-нетъ передъ лицомъ внѣшнихъ нашихъ враговъ единая сплоченная масса, сильная духомъ, спаянная плотнымъ кольцомъ любви и преданности къ родинѣ.

Быть можетъ, вмѣсто раздора немыхъ на части классовой и національной борьбой группъ и народовъ—на московскомъ совѣщаніи мы снова узримъ единую могущественную Русь, ставшую на защиту погибающей родины.

Хотя бы на мигъ пусть сольются сердца всѣхъ въ общей любви къ изнемогающей отчизнѣ!

Сбудутся ли наши пожеланія?

С. Ф—ръ.

А. Ф. Керенскій.

„Диктатура въ Россіи".

Относительно „Эры Керенского" и „Диктатуры въ Россіи" нѣмецкая печать пишетъ въ одно слово съ покойной „Правдой". Въ событіяхъ 3—5 іюля винуватъ уходъ кадетовъ, „предательски покинувшихъ ряды правительства въ самый трудный моментъ", виноваты англійскій и французскій послы, особенно же революція одно и то же, а пр. пр. Нѣсколько сдержаннѣе и гораздо правильнѣй толкуетъ возведеніе Керенскаго „Форвертсъ", который понимаетъ, что „Керенскій заклятый врагъ имперіализма и готовъ оказать всяческое давленіе на союзниковъ, чтобы выпудить ихъ принять его формулу мира. Но Керенскій считаетъ, что голосъ Россіи въ хорѣ державъ будетъ услышанъ лишь въ томъ случаѣ, если Россія покажетъ себя сильной и выполнитъ свою военную задачу. И убѣжденъ, что только силой можно заставить центральныя имперіи отказаться отъ ихъ программъ. Вотъ почему онъ гналъ войска въ огонь, убѣжденный, что только наступленіемъ можно приблизить демократическій миръ. Но болѣе его радикальные круги не раздѣляютъ его мнѣнія, считая наступленіе измѣной революціонно-демократической идеѣ и на губной подпержкой имперіализма союзниковъ, все еще не согласившихся пересмотрѣть свои военныя цѣли. Такимъ образомъ, между этими двумя крутыми лежитъ пропасть, повидимому, не переходимая".

„Для того, чтобы удержаться, Керенскій долженъ сумѣть соединить диктатуру съ революціонной идеей. Его диктатура должна быть демократической, социалистической. Удастся ли ему выполнить эту трудную задачу.

Многія обстоятельства благопріятствуютъ ему. Человѣкъ вызывающій такую ожесточенную вражду къ себя, долженъ имѣть и горячихъ приверженцевъ. Пока еще въ Совѣтахъ и ихъ армія большинство за него. Его противники не тѣсно сплочены, цѣли ихъ нерѣдко противорѣчивы. Они требуютъ, чтобы власть перешла въ руки демократическихъ Совѣтовъ и тутъ же сами подрываютъ ихъ авторитетъ, доказывая, что ихъ составъ недемократиченъ и выборъ произвольно и незаконно...

Наибольшая трудность, съ какой правительству приходится бороться,—продовольственная разруха, можетъ пойти ему на пользу: страхъ передъ катастрофой поможетъ водворенію порядка.

Нѣмецкое наступленіе, конечно, также поспособствуетъ использовать, указывая на него народу, какъ на опасность, угрожающую русской революціи и свободѣ... Какъ бы то ни было, никто еще человѣкъ не стоялъ въ болѣе опасную годину во главѣ великой имперіи".

Керенскій и Гамбетта.

Баронъ Ф. Ардениъ въ „Берлинеръ Багебладтъ" проводитъ параллель между Керенскимъ и Гамбеттой, находя въ нихъ большое сходство.—„Гамбетта опрокинулъ тронъ наполеонидовъ, Керенскій—царизмъ. Обоихъ вынесъ на поверхность міровыхъ событій вихрь революціи изъ среды незначительныхъ парламентскихъ кругонъ. Оба сумѣли поставить свое время и сосредоточить власть въ своихъ рукахъ. Обоими руководитъ безграничное честолюбіе, которое въ значительной степени обусловливаетъ и ихъ патріотизмъ. Оба, достигнувъ власти, проявляютъ самый безудержный произволъ, изгоняя и смѣщая всѣхъ неугодныхъ имъ министровъ и генераловъ... Оба, не будучи военными, активно вмѣшиваются въ войну и руководительство арміями. Результатъ такого вмѣшательства можетъ быть только одинъ какъ говорилъ Наполеонъ: ordre—contre-ordre — desordre (приказъ, отмѣна приказа, безпорядокъ). Но не будучи тактиками и стратегами, оба отличные организаторы. Гамбетта въ два мѣсяца сумѣлъ создать армію въ нѣсколько сотенъ тысячъ, хотя и очень неравноцѣнности. Керенскій сдѣлалъ то же, но сорвался на организаціи новаго офицерскаго состава. Оба поражаютъ своей энергіей и изумительной работоспособностью, которой въ Керенскомъ не можетъ ослабить даже болѣзнь... Оба народные трибуны и ораторы... Оба призываютъ къ наступленной войнѣ противъ Германіи... И оба будутъ опрокинуты германцевъ...

Фонъ Ардениъ убѣжденъ, что Керенскаго послѣ великой побѣды германцевъ въ Галиціи постигнетъ та же участь, что и Гамбетту въ 1871 году.

Сегодня, въ 7 съ пол. ч., веч. состоится засѣданіе комитета партіи

Соц. Революціонеровъ.

въ помѣщеніи комитета. Просятъ всѣхъ членовъ обязательно явиться.

Телеграммы.

Сообщеніе изъ Ставки

Оффиціально. Срочно.

Отъ 8 августа.

Западный фронтъ.

На Двинскомъ направленіи оживленная перестрѣлка. Наиболѣе интенсивный артиллерійскій огонь противникъ велъ въ районѣ къ сѣверу отъ Дриссяты. На Владимиро Волынскомъ направленіи, сѣвернѣе Затурцы, нѣмцы, произведя газовую атаку, пытались перейти въ наступленіе, но нашимъ огнемъ были остановлены.

Румынскій фронтъ.

На рѣкѣ Быстрицѣ, въ районѣ юго-восточнѣе Круне, противникъ произвелъ нѣсколько атакъ, которыя были отбиты нашей пѣхотой. На Окнинскомъ направленіи въ теченіе 7 августа противникъ велъ энергичное наступленіе южнѣе рѣки Слоникъ, вдоль горнаго массива между рѣками Слоникъ и Ойтосъ. Къ вечеру ему удалось нѣсколько продвинуться впередъ. Бой за Фабрику-Дессаклеріе продолжался весь день 7 августа съ перемѣннымъ успѣхомъ. Восточнѣе и сѣверо-восточнѣе Совежа противникъ велъ ожесточенныя атаки. Къ вечеру ему удалось овладѣть небольшой частью румынскихъ окоповъ. На Фокшанскомъ направленіи западнѣе дороги Фокшаны—Аджудъ румыны отбили всѣ атаки германцевъ. Восточнѣе указанной линіи желѣзной дороги рядомъ контръ-атакъ румыны выбили противника изъ окоповъ, занятыхъ имъ наканунѣ, и возстановили положеніе. На остальномъ фронтѣ перестрѣлка.

Кавказскій фронтъ.

Безъ перемѣнъ.

Балтійское море.

6 августа нѣсколько отрядовъ непріятельскихъ гидроэроплановъ совершили три налета на побережье Эзеля въ Рижскомъ заливѣ. Наши летчики вылетѣли навстрѣчу непріятелю и выпудили его удалиться. Исправленскимъ летчикамъ удалось сбросить бомбы у города Аренсбургъ. Нашими летчиками произведенъ ... летъ на крупнѣйшее повѣтрежье, гдѣ сброшены бомбы въ военное сооруженіе противника.

Дѣйствія летчиковъ.

На Барановичскомъ направленіи, у станціи Орда самолетами противника сброшены бомбы.

Прокладка водопровода.

Городская магистраль по Соборной ул. проходитъ пишь до Диѣстровской. Такимъ образомъ, весь районъ отъ Диѣстровской до Аккерманской улицы остался безъ водопровода. Нынѣ жители этого района вошли съ ходатайствомъ въ городскую управу о томъ, чтобы водопроводная магистраль была продлена по Соборной до Аккерманской и для этой цѣли употребить старыя трубы, имѣющіяся у города, при этомъ просители предлагаютъ произвести земляныя работы за свой собственный счетъ. Заявленіе домовладѣльцевъ городская управа передаетъ на обсужденіе городской думы.

Бабій переполохъ.

2 часа пробилс на думск. час.

Въ нижнемъ этажѣ городского зданіи давно уже томился отъ жары, голода и жажды нашъ почтенный гласный Ф. Гримбовскій.

Утомительная и непосильная работа досталась ему на долю: выдавать пайки солдатскимъ женамъ и матерямъ.

Два часа, а бабъ у дверей толпятся еще сотни!

— Годе! Будетъ на сегодня, завтра, бабы, приходите!—заявилъ Гримбовскій.

— Какъ завтра? Мы съ утра тутъ томимся на солнцѣ, а ты завтра!

Бабы ворвались во внутрь и грозно стали наступать.

Не выдержалъ тутъ Гримбовскій, выхватилъ тутъ шашку у милиціонера и сталъ грозно ей махать.

— Воннна!—закричалъ онъ.

Бабы съ милиціонеромъ пустились на утекъ, выскочили на Соборную улицу и стали вопить!

— Милиціонеръ свистѣть!

Свистокъ милиціонера собралъ мигомъ кучу мѣвакъ съ улицы.

Прибѣжали и служащіе управы, пришли и пожарные.

Бабы опомнились.

— А ну, подайте намъ его сюда!—неистово кричали онѣ.

Но никто Гримбовскаго не подалъ, ибо онъ черезъ дворъ въ ворота далъ ходу изъ управы.

Все ли хорошо, что хорошо кончается? С. М—нчъ.

ОТГОЛОСКИ.

„Heu mihi!"

Увы! мнѣ несчастному!

Я кадетъ!

Я публично сознался въ своемъ преступленіи.

Кажется, сознаніе преступника облегчаетъ ему наказаніе, на дѣлѣ-же не такъ.

„Всѣ гонятъ, всѣ клянутъ"...

Не дальше, какъ вчера, товарищъ Г. бросилъ въ меня увѣсистый камень.

Напрасно! Камень до меня не долетѣлъ и запорошилъ только и безъ того близорукіе глазки товарища...

„Кадеты рвутъ и мечутъ".

Поразительно, какъ товарищи извращаютъ факты, какъ „съ больной головы валятъ на здоровую".

Послѣ выборовъ въ печати не появилось ни одной строчки, написанной кадетами, а между тѣмъ въ обѣихъ бендерскихъ газетахъ, что ни день, то злобный выпадъ противъ кадетъ...

Раньше товарищъ Хацкелевичъ ругательски ругалъ всю кадетскую партію.

— За что?—спросите вы его.

„Валю съ больной головы на здоровую".

Теперь товарищъ Г., потомъ напишетъ товарищъ Д, Е, Ж, и т. д.

Товарищи со всѣми инициалами нашей азбуки...

Въ другой мѣстной газетѣ „Св. Сл. Б." появилась статейка, за подписью „Демократія".

Что-же пишетъ сія госпожа?

„На запросъ губернскаго комиссара, городская управа сообщаетъ: „Нарушеніе закона выразилось въ попыткахъ нѣкоторыхъ лицъ подавать избирательныя записки за другихъ и въ уничтоженіи въ одной изъ участковыхъ комиссій избирательныхъ записокъ".

Это факты запротоколенные.

Должна-ли была городская управа скрыть ихъ отъ губернскаго комиссара?

А между тѣмъ, „Демократія" съ пафосомъ восклицаетъ:

„Какъ отнестись къ подобнымъ голословнымъ заявленіямъ бендерской городской управы, судите ужъ сами, читатель!"

Читатель такъ и сдѣлаетъ. Будетъ-ли только довольна тогда „Демократія"!

Надо вамъ знать, что я записался въ кадетскую партію случайно и состою въ ней оффиціально, какъ говорится, „безъ году недѣля", такъ что выступать защитникомъ этой партіи я вовсе не желаю, да меня никто и не уполномачивалъ.

Однако, не напоминаетъ-ли вамъ настоящая газетная травля исторію мужика съ батракомъ.

„Мужикъ и ахнуть не успѣлъ, какъ медвѣдь на него насѣлъ".

Положеніе крестьянина критическое, и молитъ онъ батрака спасти его.

Батракъ разжахнулся и убилъ медвѣдя!

И что-же?

Мужикъ-же батрака ругаетъ:

„Знай колотъ, всю испортилъ шкуру!"

Не такъ ли и у насъ?

Революція совершена кадетами, думской комиссіей.

Когда народъ обрѣлъ свободу, соціалисты набросились на кадетъ:

„Знай колотъ, всю испортилъ шкуру!"

Оно дѣйствительно, что демократія обрѣла свои права въ великой россійской революціи.

Но почему же этими правами могутъ пользоваться только г-жа „Демократія", товарищи Хацкелевичъ и Г., а прочимъ гражданамъ этихъ правъ не полагается?

Почему, почему-же?

А потому:

„Кто палку взялъ, тотъ и капралъ".

Но палка бываетъ о двухъ концахъ.

Это не угроза, но дружеское предупрежденіе.

ОДУСЪ.

ОТЪ РЕДАКЦІИ:

Не считая себя вправѣ заниматъ роль сторонникамъ городской управы и кадетовъ, редакція, несмотря на то, что она со многими положеніями настоящей статьи несогласна, даетъ мѣсто статьѣ тов. Одуса на правахъ дискуссіи.

У РАМПЫ.

„Декаданъ".

7-го августа въ электро театрѣ „Декаданъ", послѣ демонстрированія картинъ, выступилъ г. Домбровскій, исполнившій „Гимнъ свободной Россіи". Послѣ гимна г. Юговымъ были прочитаны юмористическія стихотворенія, не на злобу дня, а старыя, избитыя вещи, всѣмъ порядкомъ надоѣвшія и извлеченныя изъ давно забытаго архива.

Получается довольно странный винигретъ: исполняется „Гимнъ свободной Россіи", военный оркестръ играетъ „Марсельезу", публика выслушиваетъ все это стоя, и не успѣли еще разойтись задушевныя волны чудныхъ звуковъ, какъ залъ оскверняется шантанными пѣснями, вродѣ „Блохи" и др., а публика (ну, и публика!..) апплодируетъ гораздо сильнѣе, чѣмъ только что исполненной „Марсельезѣ"...

„Марсельезу" вы обращаете въ Богъ знаетъ что. Вы играете ее въ ресторанахъ во время обѣда (былъ такой случай въ саду Бѣланова 17-го іюня текущаго года). Глядя со стороны, получалась довольно курьезная картина: публика стоя выслушиваетъ „Марсельезу" и смотритъ съ сожалѣніемъ на остывшій обѣдъ, —а оркестръ преспокойно играетъ.. Бабушка изъ Орловской губерніи сказала-бы: „Ска-а-жи, какъ пріятно.. " Затѣмъ, вы играете „Марсельезу" по случаю пожертвованія кѣмъ либо денегъ на благотворительныя цѣли (см. мою замѣтку „У раипы" въ газетѣ „Бес. Южный Край" отъ 2-го с. м.) и, наконецъ, позволяете исполнять этотъ святой гимнъ вперемежку съ исполненіемъ шантанныхъ пѣсенъ.. Сходи и на открытую сцену какого либо кафе вы его первнесете...

„Марсельеза"—это святая святыхъ революціи. Ради всего святого не забывайте этого. Гдѣ исполняется „Марсельеза"—тамъ нѣтъ мѣста пустому веселью...

Да въ настоящіе грустные дни смѣшно какъ-то и даже преступно находить веселье въ выслушиваніи шантанныхъ пѣсенъ... Вѣдь тамъ, на кровавыхъ поляхъ, наши братья слушаютъ совершенно другія пѣсни... А мы забываемъ все, на свѣтѣ совершающееся, не хотимъ видѣть надвигающейся черной тучи—и спокойно веселимся, рѣшительно ни о чемъ не думая.

Недавно я получилъ съ фронта письмо: просятъ сообщить настроеніе публики и какія мѣры принимаются гражданами для спасенія Россіи? Что имъ отвѣтить? Конечно, правду... Но развѣ можно имъ написать, что граждане свободной Россіи преспокойно сидятъ въ театрахъ и безпечно слушаютъ шантанныя пѣсни, и попрежнему халатно относятся ко всему... Пожалуй не повѣрятъ, или скажутъ, что сума сошли...

Стыдно, господа. Какъ то не хочется вѣрить, но дѣйствительность—лучшій показатель.

Нѣтъ, видно, пока громъ не грянетъ—мы не опомнимся...

С. Идашкинъ.

ОТЪ СОЮЗА ВЛАДѢЛЬЦЕВЪ ПЕКАРЕНЪ.

Правленіе Союза владѣльцевъ хлѣбопекаренъ проситъ житалей г. Бендеръ, въ случаѣ покупки ими въ мѣстныхъ пекарняхъ хлѣба, плохо выпеченнаго, немедленно доставить этотъ хлѣбъ въ правленіе союза съ указаніемъ фамиліи владѣльца этой пекарни; купившихъ сырой хлѣбъ у торговокъ, узнать у послѣднихъ владѣльца пекарни, отпустившаго хлѣбъ, и сообщить въ то же правленіе, которое помѣщается въ д. Павлоцкаго, Соборная, уг. Почтовой. Правленіемъ будутъ приняты самыя энергичныя мѣры къ устраненію злоупотребленій со стороны хлѣбопекаренъ. ПРАВЛЕНІЕ.

Ново-открытая
ЧУЛОЧНАЯ МАСТЕРСКАЯ

Богатый выборъ товаровъ нитокъ всѣхъ сортовъ. Пишу работы. Адресъ: Михайловская, № 118

ЛѢДЪ ПОПУДНО.

Адресъ узнать въ конторѣ ред. „Б.Ю.К."

ПРОДАЕТСЯ ДОМ

уголъ Павловской и Пушкинской. Узнать рядомъ. Пушкинская, 55, рядомъ съ воинскимъ присутствіемъ, во дворѣ.

Нуженъ садовникъ

хорошо знающій виноградарство. Кромѣ жалованья, проценты съ дохода. Фарладаны, дача бывш. Мяловидова.

НАБОРЩИКИ

ВЪ САЛОНЪ М-ля Зингеръ

Спросить въ конторѣ газ. „Бес. Юж. Край".

Пропала лошадь-жеребецъ, небольшого роста, пепельнаго цвѣта. На задней правой ногѣ бедрѣ тавро S, передніе бѣлые чулки. Просьба сообщить С. Бругушану. За вознагражденіе за сообщеніе; 25 р. тому, кто вернетъ.

ПРИ МУЖСКОМЪ БЕЗСИЛІИ

Изъ многочисленнаго количества блестящихъ отзывовъ профессоровъ, врачей и больныхъ за недостаткомъ мѣста помѣщаемъ лишь одинъ отзывъ извѣстнаго врача Статскаго совѣтника В. Д. Хрула, практикующаго свыше 50 лѣтъ.

М. Г.

Напотребленный Д-ра Глэза препаратъ мнѣ приходилось применять у тѣхъ, пожилыхъ мужчинъ, страдающихъ болѣе молодой гипотеніи, и приходилось убѣдиться, что изъ числа многихъ средствъ, рекомендованныхъ прежде этого недуга.

„ПРЕПАРАТЪ Д-ра ГЛЭЗА"

ОКАЗЫВАЕТСЯ НЕЗАМѢНИМЫМЪ ПО СВОЕМУ, ХОТЯ БОЛЬЕ МЕДЛЕННОМУ, НО БОЛЬЕ ПРОЧНОМУ ЭФФЕКТУ. Принимая даже уменьшенную дозу, по одной штукѣ въ разъ въ день, больные черезъ 10 дней убѣждались сами въ прекрасномъ дѣйствіи этого препарата. Въ теченіи моей 46 лѣтней практики, мнѣ приходилось применять всевозможныя excitantia et aprioti-maca и, сравнивая ихъ дѣйствіе съ дѣйствіемъ его спиртными и нѣкоторыми средствами до Врунъ-Секаровской жидкости включительно, должена признать, что „ПРЕПАРАТЪ Д-ра ГЛЭЗА" ЗАНИМАЕТЪ МЕЖДУ НИМИ ПЕРВОЕ МѢСТО ПО ПРОЧНОСТИ СВОЕГО ВЛІЯНІЯ НА ВОЗСТАНОВЛЕНІЕ ОСЛАБЛЕННОЙ ПОЛОВОЙ СПОСОБНОСТИ.

Ежедневный анализъ, на отдѣленіе фосфатовъ почками, показалъ, что таковое нисколько не увеличивается и фосфаты уплотняются тканями организма. Для этого опыта достаточна очевидная и всѣмъ доступная проба Heller'a, кипяченіе небольшого количества мочи, на спиртовой лампѣ, въ пробиркой трубкѣ, съ добавленіемъ азотной кислоты, при чемъ фосфаты осядутъ въ видѣ обильнаго осадка, величина котораго указываетъ на степень выдѣленія фосфорнокислыхъ солей. Тѣмъ самымъ, я составляю себѣ полную оцѣнку „ПРЕПАРАТА Д-ра ГЛЭЗА".

Докторъ, Ст. Сов. Виктотій Винентьевичъ КРУЛЬ. г. Одесса.

послѣдствіяхъ излишествъ и неврастеніи, больные должны съ особенной осторожностью относиться къ выбору средства для леченія. Существуетъ множество неэффективныхъ средствъ, временно возбуждающихъ нервную систему и впослѣдствіи еще болѣе усугубляющихъ болѣзнь.

Дѣйствительно-научнымъ и одобреннымъ извѣстными профессорами средствомъ противъ мужского безсилія является радикальный французскій препаратъ „Гранулы Д-ра Глэза".

Гранулы Д-ра Глэза подвергались обширнымъ испытаніямъ въ крупныхъ европейскихъ клиникахъ и признаны представителями науки за исключительно радикальное и несомнѣнно вѣрное средство при леченіи разнообразныхъ формъ половой импотенціи и нервной истощенности.

Гранулы Д-ра Глэза дѣйствуютъ непосредственно на нервно-половые центры, управляющіе половой дѣятельностью, укрѣпляютъ ихъ, уничтожаютъ разслабленность и возстанавливаютъ нормальныя половыя функціи. Наряду съ этимъ Гранулы Д-ра Глэза насыщаютъ всю нервную систему фосфоромъ, оздоровляютъ всѣ нервныя ткани и уничтожаютъ разслабленность, упадокъ силъ, душевную подавленность, сердцебіеніе, головныя боли и прочіе признаки неврастеніи.

Гранулы Д-ра Глэза—единственное средство, которое официально рекомендуется крупными профессорами противъ всѣхъ видовъ безсилія и съ огромнымъ успѣхомъ примѣняется въ европейскихъ санаторіяхъ, клиникахъ и больницахъ.

Цѣна одной коробки—

Курсъ леченія 2—3 коробки.

Подробная брошюра, посвященная описанію **Гранулъ Д-ра Глэза** высылается безплатно по первому требованію.

въ г. Бендерахъ, исключительно въ Бендерскомъ отдѣленіи „Лабораторіи Практической Медицины", при аптекарскомъ магазинѣ А. М. ЛЬВОВСКАГО.

Типографія Э. И. Натензонъ, Бендеры, Николаевская, 62.

Редакторъ-Издатель Э. И. НАТЕНЗОНЪ.

ГИМ Кн- 17498-8

6. Ziarul *Бессарабскій Южный Край*, nr. 1552, 10 august 1917, pag. 4.

№ 1177. Кишиневъ, Среда 2-го (14-го) ноября 1894 года. № 1177.

БЕССАРАБСКІЙ ВѢСТНИКЪ

ПОЛИТИЧЕСКАЯ, ОБЩЕСТВЕННАЯ, ЛИТЕРАТУРНАЯ И КОММЕРЧЕСКАЯ ГАЗЕТА

ГОДЪ ШЕСТОЙ.

ВЫХОДИТЪ ЕЖЕДНЕВНО, КРОМѢ ДНЕЙ ПОСЛѢПРАЗДНИЧНЫХЪ.

Контора и Редакція «БЕССАРАБСКАГО ВѢСТНИКА» помѣщаются на углу Кіевской и Купеческой улицъ, д. Делиянскаго № 61.

Отдѣльные № № 5 коп.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА.

Продолжается подписка съ 1-го Октября 1894 г. на политическо-общественную, литературную и коммерческую газету

Бессарабскій Вѣстникъ

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА: на годъ 8 руб., на полъ года 5 руб., три мѣсяца 3 руб., два мѣсяца 2 руб. и одинъ мѣсяцъ 1 руб.

Свѣчное Управленіе при Епархіальномъ Попечительствѣ симъ объявляетъ, что имъ назначены на 12-ое Декабря сего года, съ узаконеною черезъ три дня перторжкою, торги на поставку для Кишиневскаго Епархіальнаго свѣчнаго завода трехъ тысячъ пудовъ чистаго желтаго пчелинаго воска. Желающіе торговаться могутъ пожаловать въ Канцелярію Свѣчнаго Управленія для ознакомленія съ кондиціями на поставку воска ежедневно съ десяти часовъ дня до двухъ часовъ по полудни.

По конструкціи, прочному и плавному выполненію всевозможныхъ работъ, считаются самыми лучшими и усовершенствованными, что доказывается постоянно увеличивающейся сбытъ машинъ, такъ какъ и полученныя

НАСТОЯЩІЯ Лучшія въ мірѣ ЗИНГЕРЪ въ употребленіи 10 милліоновъ машинъ. ШВЕЙНЫЯ МАШИНЫ

БОЛѢЕ 400 ОТЛИЧІЙ ПЕРВОЙ СТЕПЕНИ

ЧИКАГО 1893 г.—54 ПЕРВЫХЪ НАГРАДЪ!!

Специальныя для домашняго употребленія, съ простою и плавною отдѣлкою, для всякаго рода портняжескихъ и бѣлошвейныхъ, а также сапожныхъ, шорныхъ и сѣдельныхъ работъ, для фабрикаціи корсетовъ, зонтиковъ, перчатокъ, трикотажей, мѣховъ, брезентовъ, плащтоковъ, принадлежностей и проч.

Дѣйствительное ручательство.

Безплатное обученіе, необязывающее

Облегченныя условія уплаты. Иллюстрированный каталогъ высылается безплатно.

Остерегаюсь поддѣлокъ!!

Самого лучшаго качества всегда имѣются на складѣ.

Настоящія швейныя машины ЗИНГЕРЪ

Фабрикуются только КОМПАНІЕЙ ЗИНГЕРЪ и продаются исключительно у І. НЕЙДЛИНГЕРЪ.

Всѣ же другія машины, предлагаемыя подъ названіемъ «ЗИНГЕРЪ» поддѣльныя.

Торговый домъ І. НЕЙДЛИНГЕРЪ.

ПРИДВОРНЫЙ ПОСТАВЩИКЪ.

Единственный магазинъ въ Кишиневѣ, въ Архіерейскомъ домѣ, на углу Александровской и Губернской улицъ, рядомъ съ магазиномъ часовъ ШАЙХЕНЕЙЕРА.

ПАМЯТЬ

ИСКУССТВО УКРѢПЛЕНІЯ ПАМЯТИ

Въ 6 часовъ.

Профессора Индійской Школы

С. Файштейна

ПРИНИМАЮ ЗАКАЗЫ

Докторъ МУРАЧЕВЪ.

—ТОРГОВЫЙ ДОМЪ—

„Бр. П. и А. ФИТОВЫ"

КИШИНЕВЪ, АЛЕКСАНДРОВСКАЯ ДОМЪ ГОРОДЕЦКАГО.

Симъ имѣетъ честь довести до благосклоннаго вниманія почтеннѣйшей публики, что въ магазинѣ его полученъ громадный выборъ сезонныхъ товаровъ какъ-то: модныя шелковыя и шерстяныя матеріи и бумазея новѣйшей ткани.

Имѣются спеціальные отдѣлы: ПОЛОТНЯННЫЙ, МЕБЕЛЬНО-КОВРОВЫЙ, СУКОННЫЙ, ГАЛАНТЕРЕЙНЫЙ и полный ассортиментъ ОДѢЯЛЪ и ПЛѢТКОВЪ.

Въ конфекціонномъ отдѣлѣ постоянно имѣются: дамскія мантиліи, заграничныя модели и приготовленныя въ своей спеціальной мастерской новѣйшихъ фасоновъ: пальто, вятерпруфы, жакеты накидки, капишусеры, ротонды и шубы на мѣху.

ЗАКАЗЫ ИСПОЛНЯЮТСЯ СКОРО И АККУРАТНО.

Продажа производится: ВЪ РОЗНИЦУ И ОПТОМЪ ПО УМѢРЕННЫМЪ ЦѢНАМЪ И БЕЗЪ ТОРГУ.

ПОСТОЯННАЯ ПРОДАЖА ОСТАТКОВЪ СЪ ГРОМАДНОЮ УСТУПКОЮ ПО ПЯТНИЦАМЪ И СУББОТАМЪ.

ДОКТОРЪ

М. Б. Френкель.

ДЕШЕВО и МОДНО.

Магазинъ М. Шермана

МУЗЫКАЛЬНАЯ ШКОЛА Е. ГУТОРА,

ПРІЕМЪ УЧАЩИХСЯ ПРОДОЛЖАЕТСЯ.

Предметы преподаванія:

Плата за обученіе

Лица, поступающія

ВЪ ПОПОЛНЕНІЕ МАГАЗИНА ПОЛУЧЕНЪ ТРАУРНЫЙ МАТЕРІЯЛЪ.

П. НУБИНЪ.

КИШИНЕВСКАЯ

ЧАСТНАЯ ЛѢЧЕБНИЦА

съ отдѣленіемъ постоянныхъ кроватей, Семинарская, № 39, рядомъ съ почтой.

9–10	Докт. Назаровъ—внутр. и венер.
	Докт. Карпиновскій по зуб. бол.
10–11	Докт. Хунинъ по внутр. и венер. бол., дѣл. электрич.
11–12	Женщинъ врач. Тешнеръ по внутр. и кожн.
12–1	Докт. Коганъ хирургич. и глаз.
	Докт. Рейтманъ—внутр. и дѣтск.
1–2	Докт. Фрейндъ—уш. нос. и горл.
3–4	Докт. Муромцевъ по венерическ. и кожнымъ.

Консультаціями лѣчебницы оффотъ

ДАНТИСТЪ

ПАВЕЛЪ АЛЕКСАНДРОВИЧЪ

НАЗАРОВЪ

КОССОДО-ПЕРЬЯ

У ФИЛОЛОГА

ПРОДАЕТСЯ

ОТДАЕТСЯ

КИШИНЕВЪ, 2 ноября.

Г. Рена въ „Кіевлянинѣ" указываетъ на то, что Русскіе хлѣбопашцы поразъ приходятся удивляться одному страннаго обстоятельству, довольно рѣдко бросающемуся въ глаза всѣмъ: что только берутъ на себя трудъ произвести параллель между судьбами нашего и американскаго земледѣлія. Это начатое это обстоятельство въ самомъ дѣлѣ. За послѣдніе время цѣны главнѣйшій продуктъ сельскохозяйственнаго производства ведетъ къ совершенно неслыханнымъ послѣдствіямъ у насъ и въ Америкѣ. У насъ цѣны эта создала острый экономическій кризисъ, грозящій крупными потерями и разореніемъ не только земельнымъ арендаторовъ, но и самымъ земледѣльцевъ. Она рѣзко, почти на 50%, понизила арендную плату, она повела къ понженію продажной стоимости земли и сильно поколебала прогрессъ земледѣлія и заставила многихъ вернуться къ худшимъ формамъ его, которыя, какъ такъ, слѣдуетъ считать уже отжившими свое время. Однако, кажется эта цѣна создала въ нашихъ хлѣбородныхъ губерніяхъ такой губернія, что даже самое сельское хозяйство объявлено находящимся на краю гибели. Ничего подобнаго мы не видимъ въ Америкѣ. И такъ низкія хлѣбныя цѣны повліяли на благосостояніе сельскихъ хозяевъ, не такого рѣзкаго обостреннаго положенія, какъ у насъ, онѣ не создали. Американскіе хозяева, подъ давленіемъ низкихъ цѣнъ, сознали вынужденную увеличить насколько свою экономность, но не кризисъ, ни о банкротствахъ, ни о чрезвычайныхъ мѣрахъ спасенія погибающаго хозяйства они не говорятъ и трудятся не имѣютъ успѣха, стараются побороть неблагопріятно сложившіяся обстоятельства. Въ чемъ-же заключается причина того, что условія, грозящія намъ гибелью, въ Америкѣ еще далеко не имѣютъ такого ужасающаго вида? Почему наши хозяева, при 62 к. за пудъ пшеницы, вынуждены бываютъ, а хозяева американскіе платящіе простымъ рабочимъ по 42 р. въ мѣсяцъ, а подмастерьямъ, напр., при молотилкѣ по 6 р. въ день, чувствуютъ себя, хотя и плохо, но далеко не въ такой степени, какъ наши? Нѣкоторый отвѣтъ на этотъ вопросъ мы находимъ въ выношенномъ на дняхъ крайне интересномъ докладѣ Всѣхъ-Экономическому обществу Э. Ф. Мичерлиха, тщательно изслѣдовавшаго хозяйства штата Сѣверная Дакота, въ которыхъ въ 1891 г. было произведено одной только пшеницы на 75 милліоновъ рублей. Вѣсятъ съ тѣхъ, г. Мичерлихъ продолжаетъ и изъ которыхъ данныя, касающіяся положенія сельскаго хозяйства въ Америкѣ вообще и могущія дать болѣе или менѣе удовлетворительный отвѣтъ на приведенный выше вопросъ русскихъ хозяевъ.

Изъ числа наиболѣе характерныхъ особенностей американскаго хозяйства, г. Мичерлихъ указываетъ на широкое примѣненіе машинной работы, дѣлающее возможнымъ сокращеніе человѣческаго труда до послѣдней степени. Онъ говоритъ, что, пробѣгая въ поѣздѣ, въ сотни жатвы, но жнущихъ дорогихъ или въ экипажѣ, на цѣлыя сотни верстъ въ полномъ почти не видно было людей; въ крупныхъ и самыхъ мелкихъ хозяйствахъ уборка

7. Ziarul *Бессарабскій Вѣстникъ*, nr. 1177, 2 noiembrie 1894, pag. 1.

№ 1177. Бессарабскій Вѣстникъ. 4

МЕБЕЛЬНО-СТОЛЯРНОЕ ЗАВЕДЕНІЕ Г. А. ДРАЧИНСКАГО.

по Мещанской улицѣ, въ домѣ Драгунтанскаго, № 17, въ Кишиневѣ.

ПРИНИМАЮТСЯ ВСЕВОЗМОЖНЫЕ ЗАКАЗЫ МЕБЕЛИ И ДЛЯ ПОСТРОЕКЪ ОКНА И ДВЕРИ ВЪ ПОВѢЙШЕМЪ СТИЛѢ.

А ТАКЖЕ ИМѢЕТСА БОЛЬШОЙ ВЫБОРЪ ГОТОВОЙ МЕБЕЛИ ДЛЯ ПРОДАЖИ, СОБСТВЕННОЙ РАБОТЫ, ПО ВЕСЬМА ДЕШЕВЫМЪ ЦѢНАМЪ.

Сколько быть, спрашиваетъ предсѣдатель, не всегда отвѣтственъ капитанъ того судна, которое получаетъ ударъ въ правый бортъ?

Экспертъ на это отвѣчаетъ, что тотъ, кто маневрировалъ и получилъ ударъ въ правый бортъ, тотъ и отвѣтственъ. Адмиралъ-же Калиеторгъ находитъ, что въ такихъ случаяхъ виновенъ тотъ, кто нанесъ ударъ, несмотря на то, что ударъ другого парохода получился въ правый бортъ. Далѣе экспертъ на вопросъ г. прокурора разъясняетъ, что при встрѣчномъ курсѣ, когда другъ у друга всѣми силами, пароходы при тихомъ перпендикулярѣ ихъ параллельнаго движенія въ 25 саженяхъ могутъ дать свободный поворотъ вправо и разойтись красными огнями то правыми.

(Продолженіе слѣдуетъ).

Внутреннія извѣстія.

— Министръ путей сообщенія командировалъ старшаго инспектора россійскихъ желѣзныхъ дорогъ ст. сов. П. С.Салтыкова для осмотра Николаевской желѣзной дороги и для разсмотрѣнія ихтиграммы на ст. Сѣверной въ Москвѣ.

— Министръ народнаго Просвѣщенія по соглашенію съ Министромъ Внутреннихъ Дѣлъ и Оберъ-прокуроромъ Святѣйшаго Сунода предоставилъ право разрѣшать народныя чтенія во всѣхъ уѣздныхъ городахъ водъ наблюденіемъ мѣстныхъ представителей отъ учебнаго и духовнаго вѣдомствъ.

— 27-го октября, съ курьерскимъ поѣздомъ Николаевской желѣзной дороги выѣхалъ въ Москву министръ внутреннихъ дѣлъ дѣйств. тайн. сов. И. Н. Дурново.

— Въ настоящее время по соглашенію министровъ внутреннихъ дѣлъ и юстиціи разрабатывается вопросъ объ измѣненіи компетенціи земскихъ начальниковъ по судебной части.

Иностранныя извѣстія.

Великое горестное событіе—кончина Императора Александра III—произвело весьма сильное и поразительное впечатлѣніе, какъ извѣстно, не въ одной Россіи. Заграничные органы печати, какъ и русскіе, единодушно скорбятъ о почившемъ Государѣ Императорѣ.

Въ Цетиньѣ, столицѣ Черногоріи, народная скорбь выразилась въ манифестаціи Николая, въ которомъ онъ

обращаетъ слезу народу о смерти Царя России и единокровнаго Великаго покровителя Черногоріи, нашедшаго пристанище единокровной вѣры. Исчисливъ заслуги покойнаго Царя предъ всѣми человѣчествомъ, князь Николай обращается къ своимъ черногорцамъ съ призывомъ—нравственно претворить послѣднее Вѣщее желаніе и сохранить твердую увѣренность въ томъ, что Молодой Царь исполнитъ Родительскій Завѣтъ и не оставитъ Черногорію Своимъ покровительствомъ. Манифестъ заканчивается словами «да здравствуетъ Царь Николай».

Разныя извѣстія.

— Сани и сорта изъ Юго-Западнаго края. Нѣтъ сомнѣнія въ выгодности ихъ сказались для Юго-Западнаго края весьма печальныя, благодаря слѣдующимъ обстоятельствамъ. Прежде всего, ранней весной громадный говоръ сидитъ по всѣмъ русскимъ, обильнымъ по числу яблонь и не только ихъ, но и листа. Особенно богатыми въ урожаѣ плодами и обильные сады Подольской губерніи. По Брацлавскій уѣздъ, напримѣръ, извѣстенъ своими садовыми насажденіями, дающими главный доходъ крестьянъ, въ нѣкоторые годы получаются полные неурожаи, такъ что на продажу не поступаетъ и весной части средняго урожая. Точно такое же урожаи сады и яблони, которые, по мѣрѣ урожая обильнаго урожая, по сообщеніе уѣздъ и прибавляется сильнѣе даже до 5 Юго-Запад. Правомъ погреба—гостепріимство, которое которыхъ прилагаемые сидятъ и въ этомъ самомъ случаѣ: апельсинъ, а не грушевъ много плодовъ ложатся зимой. Это настоящаго года, какъ извѣстно, отличался чрезвычайно раннимъ, такимъ же образомъ обѣ этомъ и на плодовыхъ. Всѣ яблоки, которые сорвутся листа плодовыхъ и грушевыхъ деревьевъ покрылись такимъ, образовавшимся вокругъ плодовъ. Благодаря затѣмъ, урожай, какого почти совершенно нѣтъ, грушевое получилось исключительно, количество и очень невелико. Такимъ образомъ, грушевая и количество сдѣлки то, что сдѣлаются въ Юго-Западномъ краѣ нужно въ нѣкоторомъ почти совершенно не урожаи, благодаря тому, что и они оказались нормальными потомствомъ. Изъ числа сказанныхъ то не совершенно плодъ, каковыя за лѣтомъ оказались и мерзлые плоды. Если мы отъ

садовъ перейдемъ къ огородамъ, то и здѣсь картина будетъ не лучше. Благодаря поздней и холодной весной, огурцы почти совершенно не уродили, а крайне жаркій и сухой послѣдній получилъ урожай огурцовъ, но и родились растеній урожайному второго урожая едва только корнеплодовъ, за исключеніемъ моркови, картофеля, всѣхъ которыхъ могъ не особенно рано, и который, всѣдствіе того, дать болѣе чѣмъ умѣренный урожай.

Въ заключеніе скажу, какъ и въ годы прежде, что сторона мѣстность не только легко выдѣляется, но и врослыхъ свѣдѣніемъ успѣшно горѣлаго въ садоводствѣ всякихъ и разновидностей Юго-Западнаго края, между которыми, по добросовѣстности, особенно выдается извѣстный нашъ Анатолій Татаринъ въ г. Овручъ, Подольской губерніи, не въ состояніи всѣхъ вознаграждать его своимъ высокимъ урожаемъ, совершенно не нарадуемости растеній по его имѣніи. Такъ, напримѣръ, въ экономіи А. П. Сапѣгина за послѣдніе 20 яблонь болѣе 60 коп. за штуку за яблоко, а за грушевое—по 75 г. Такое чрезвычайно высокое «Так только» и можетъ быть объясненіе тѣхъ, что сорвать на деревѣ предложеніе, и сорвавши садовникъ вознаграждается удобнѣе случаемъ для полученія вознагражденія за садовода.

СМѢСЬ.

Кишиневскій голосъ видитъ 1-го числа пресѣдованія открытія.

Три яблока чрезвычайно, а только въ нихъ какъ.

Кишиневъ сталъ очень по городу, но ужъ было поздно.

У родимаго кишиневскаго голоса оказалось число, изъ котораго узнать, что голосъ родимый можетъ оставаться отсюда.

Но на трехъ головы, но головы трехъ не нашли.

Въ голосѣ кишиневскомъ родилась мысль о кистеперыхъ.

И теперь кишиневцы размышляютъ о томъ: Бѣдные дѣсятина безъ головы!"

Движеніе поѣздовъ

Отх. изъ Кишинева

Пассажирскій №0 » — 2— 2 д.
Почтов. » — 9—53 в.
Почт. на Унгены — — 8—11 в.
Пассажирскій № 7— — 5—31 д.
Смѣш. № 93, Бендеры — — 3—28 в.

Приходитъ въ Кишиневъ.

№ 3 Почт. изъ Рашковой — 7—46 у.
№ 5 Пассажирскій — — 4— 1 д.
№ 25 смѣш. изъ Бендеръ — 7—15 в.
№ 8 Почт. изъ Унгенъ — 9—28 в.
№ 8 Цесскій изъ Унгени — 1—25 д.
отх. изъ Унгени

Пассажирскій № 8 Кишиневъ 8—20 у.
Почтовый № 4 » — 5—53 д.
Отходъ изъ Бендеры на Кишиневъ.
Смѣш. № 25 — — 11—20 д.
на Рени Почтовый № 3 — 7—15 у.
Отх. изъ Рени на Бендеры.
Цесковый № 4 — — — 11—29

Редакторъ издатель *И. Г. ЧЕБАНЪ.*

Объявленія.

ОТЪ КОНТОРЫ РОССІЙСКАГО ОБЩЕСТВА.

Морского, рѣчного, сухопутнаго страхованія и транспортированія кладей и товарныхъ складовъ съ полнаго сего, симъ объявляется, что на основаніи ВЫСОЧАЙШЕ утвержд. устава общества, 6-го Ноября 1894 года, въ 10 часовъ утра, въ помѣщеніи конторы, по Александровской ул. въ д. Охана, будутъ продаваться пробывшія и непринятыя въ установленный срокъ кладя, состоящія изъ галант., чулочн., оптическ., товаровъ, фотограф. плат. льняныхъ питокъ и др.

НОВО-ОТКРЫТАЯ МАСТЕРСКАЯ

Товарищество Іосифа Гинтера и мины Яцимірскаго.

Принимаются всевозможные заказы и починки столярнаго и обойнаго ремесла. Въ Кишиневѣ, по Леовской улицѣ № 54. Въ домѣ Тилоки.

СТРАХОВОЕ ОБЩЕСТВО „РОССІЯ“

Высочайше утвержденное въ 1881 г.

въ *С.-Петербургѣ, Большая Морская, № 37.*

Основной и запасные капиталы 20,500,000 р.

Обществомъ заключаетъ:

Страхованія жизни

т. е. капиталовъ и доходовъ для обезпеченія семьи или собственной старости, приданаго для дѣтокъ, стипендій для мальчиковъ и т. п., на особо выгодныхъ условіяхъ и съ участіемъ страхующихся въ прибыляхъ Общества.

Къ 1 Января 1894 года г. въ Обществѣ „Россія“ было застраховано 28,246 лицъ на капиталъ въ 73,621,010 руб.

Страхованія отъ несчастныхъ случаевъ

какъ отдѣльныхъ лицъ, такъ и коллективныя страхованія служащихъ и рабочихъ на фабрикахъ,—съ уменьшеніемъ страховыхъ платежей безъ ущерба дивиденду;

Страхованія всѣхъ видовъ движимыхъ и недвижимыхъ имуществъ всякаго рода (строеній хозяйственныхъ, товаровъ, мебели и пр.);

страхованія транспортовъ

рѣчныхъ, сухопутныхъ и морскихъ; страхованіе корпусовъ судовъ.

Заявленія о страхованіи принимаются и всякаго рода свѣдѣнія сообщаются въ Правленіи въ С.-Петербургѣ (Большая Морская, собств. д., № 37), агентами въ г. Кишиневѣ И. В. Гринфельдомъ и Н. Г. Гинтеромъ (Ильинская ул., д. И. Гринфельда) и другими агентами Общества въ городахъ Имперіи.

Страховые билеты по страхованію пассажировъ отъ несчастныхъ случаевъ во время путешествія по желѣзнымъ дорогамъ и на пароходахъ выдаются также на станціяхъ желѣзныхъ дорогъ и на пароходныхъ пристаняхъ.

ФОТОГРАФІЯ Х. А. А. ТЕДЕСКО.

ПРЕЙСЪКУРАНТЪ

1 Карт. плат.	—	—	20 к.
1 » кабин.	—	—	40 к.
½ » плат. отъ	—	—	1 р. 50 к.
12 » кабин. »	—	—	4 р.
2 Карт. для воен.	—	—	30 к.

Изъ приведеннаго краткаго прейсъ-куранта публика можетъ убѣдиться, что Фотографія Тедеско находится внѣ конкурренціи. Работа самая изящная и аккуратная. Снимки производятся во всякую погоду.

Фотографія помѣщается на углу Николаевской и Семинарской ул. д. № 125.

Съ почтеніемъ Х. А. А. ТЕДЕСКО.

ВИНО-ТОРГОВЛЯ Германа Штейнъ и К° ВЪ ВАРШАВѢ.

Гуселя улица № 11, принимаетъ на комиссію всякаго рода вина и занимается продажею таковыхъ. Первостепенныя рекомендаціи.

Бессарабскій натуральный КОНЬЯКЪ ВИНОГРАДО-ВОДОЧНАГО ЗАВОДА Е. РЕЙДЕЛЯ ВЪ КИШИНЕВѢ.

Приготовляемый по французскому способу, на французскихъ перегонныхъ аппаратахъ, изъ отборныхъ сортовъ виноградныхъ винъ и выдержанный въ дубовыхъ бочкахъ, получаетъ качество французскаго натуральнаго коньяка, во вкусѣ значительно лучшаго.

Розничная продажа по цѣнамъ подлинныхъ прейсъ-куранта, во всѣхъ винотор говыхъ г. Кишинева и уѣздахъ Бессарабской губерніи. При заказѣ ссылаться на приложенныя свидѣтельства водки, заверенныя и надлежащимъ образомъ, что дѣйствительно изготовляется изъ виноградныхъ винъ.

Качество приготовляемыхъ моимъ заводомъ, не уступаетъ качеству иностранныхъ напитковъ, такъ какъ они приготовляются подобно французскимъ напиткамъ, изъ французскихъ виноградныхъ винъ, французскими мастерами, обученными и отличающимися высокой вкусовой пробой. Цѣнами прейсъ-куранты согласованы по требованію гг. торговыхъ заведеній.

Опытный садовникъ

предлагаетъ свои услуги по этой части. Адресъ въ редакціи.

Русская Бонна

желаетъ получить мѣсто въ благородномъ домѣ, согласна на выѣздъ. Адресъ въ редакціи «Бес. Вѣст.»

Окончившій Реальное Училище, желаетъ репетировать по всѣмъ предметамъ реальнаго училища и съ руководствомъ готовитъ на полное опредѣленіемъ 1-го и 2-го разрядовъ за весьма умѣренное вознагражденіе или-же за столъ и квартиру. Кишиневъ улица д. Рай-була кв. Хомяка.

Въ семействѣ врача

отдается комната: можно принять участіемъ гимназіи или реальнаго училища (евреевъ) съ разрѣшеніемъ жительства; согласны со столомъ.

Адресъ: *Въ Редакціи.*

Самопишущіе Инструменты съ ручкой.

ПАТЕНТОВАННЫЙ

ФЕНИКСЪ-ОРГАНЪ

съ металлическими мехами и клавіатурой полнымъ 20 руб. Цѣна въ нему по 60 к.

НОВЫЙ УСПѢХЪ

стоитъ теперь только 10 руб. Цѣна въ нему по 35 коп. Новый иллюстрированный прейсъ-куранть и скидки высылаются безплатно.

Юлій генрихъ ЦИММЕРМАНЪ

ГЛАВНОЕ ДѢЛО.

Музыкальныхъ инструментовъ и нотъ.

С.-Петербургъ, Б. Морская, № 34 и 40. Москва, Кузнецкій м., д. Захарова.

Инструменты моей фабрики на осторожной выставкѣ въ ЧИКАГО удостоены медали и почетнаго диплома, а на АНТВЕРПЕНСКОЙ выставкѣ золотой медали.

КОРНЕТЫ-А-ПИСТОНЪ

хорошей конструкціи и работы въ 12, 15, 22, 25 и 75 р., собственной фабрики въ 50, 60, 75 и 100 р. Знаменитой фабрики Сентгеля въ 90 р., 100 руб. и 200 руб.

ФЛЕЙТЫ

хорошей конструкціи и работы въ 2, 4, 6, 9, 15, 20, 30, 40, 50 и 60 руб. собственной фабрики въ 50, 75, 85, 120 и 160 р. 6-ти и 8-ми клапанныя Цирера, находящіяся въ употребленіи у первостепенныхъ артистовъ, по 85 и 120 руб. Школа самоучитель Кастро по 1½, и 2½ руб.

КЛАРНЕТЫ

въ 6, 10, 15, 20, 25 и 35 руб. и собственной фабрики въ 45, 60, 75 и 90 руб. Школа самоучитель.

Каталоги по 2½ и 4 р.

Пересылка на счетъ покупателя.

Всѣ другіе музыкальные инструменты и принадлежности лучшаго качества по умѣреннымъ цѣнамъ.

Иллюстрированные прейсъ-куранты безплатно.

Юлій генрихъ ЦИММЕРМАНЪ,

ГЛАВНОЕ ДѢЛО.

Музыкальныхъ инструментовъ и нотъ.

С.-Петербургъ, Б. Морская, 34 и 40. Москва, Кузнецкій м., д. Захарова.

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА 1895 ГОДЪ

„НОВОЕ СЛОВО“

№ 1 ЯНВАРЬ

научно-литературный и политическій журналъ

ТОМЪ 2-й

(ВЫХОДИТЪ БЕЗЪ ПРЕДВАРИТЕЛЬНОЙ ЦЕНЗУРЫ).

Годъ существованія новаго журнала—достаточное время для того, чтобы оно окрѣпло, его направленіе и жизнеспособность.

«НОВОЕ СЛОВО», съ самаго возникновенія, ставило себѣ задачи весьма опредѣленно: по мѣрѣ силъ и знаній служить **удовлетворять нужды новизны въ области науки, искусства, философскихъ движеній и литературныхъ направленій.**

Лучшія имена, которыя которыхъ для новаго года были имена, украсившихъ сотрудниковъ только-что народившагося журнала. Въ остальномъ редакція постоянно заботилась, чтобы въ «НОВОМЪ СЛОВѢ» принимали и новыя силы, которыхъ принадлежитъ будущее литературы.

Русская читающая публика, особенно провинціальная, также отличили по всякому полезному и дорогостоящему начинанію. Новый журналъ въ первый-же годъ достигъ значительнаго распространенія, такъ что не представляется нужнымъ говорить здѣсь объ измѣненіи его программы и разнообразіи помѣщаемаго за годъ матеріала.

Ряда именъ авторовъ, пріобрѣтенія которыхъ были навсегда въ «НОВОМЪ СЛОВѢ»:

В. А. Бильбасовъ, Г. И. Градовскій, Д. Я. Мордовцевъ, М. А. Лесковскій, М. А. Протопоповъ, Н. П. Кичеевскій, С. Г. Фругъ, П. Н. Черкасъ, А. К. Клапенбургъ, Н. К. Никифоровъ, В. Я. Сахтовъ, Р. Соловьевъ, С. А. Красильниковъ, К. Гротовъ (псевдонимъ), Н. Э. Гейнце, В. И. Ленжинъ, Ал. Ив. Пыпинъ, С. И. Ушаковъ, Н. Ф. Лѣсковъ (Корольскій), П. П. Сталовскій, А. А. Соколовъ, П. А. Юдинъ, Ф. И. Покровскій, женщ. - врачъ И. И. Покровская, Ф. (Сологубъ), И. Порошинъ, П. Терская, П. П. Небольсинъ Ф. К. Булгаковъ, П. П. Булычевъ, С. Д. Мягковъ, П. Двигельштедтъ, М. Крупенскій, К. Р.-докт., В. Е. Чешихинъ, и мн. др.

Избѣгая сухихъ статей и переходныхъ библіотекъ, редакція предполагаетъ бесѣдовать оригинальную и живую, популярныя статьи, какъ изучаемаго, такъ и публицистическаго содержанія.

Въ каждомъ книжкѣ помѣщаются преимущественно законченныя произведенія.

Журналъ «НОВОЕ СЛОВО» выходитъ ежемѣсячно, БЕЗЪ ПРЕДВАРИТЕЛЬНОЙ ЦЕНЗУРЫ, большими книгами (около 30 печатныхъ листовъ) въ лучшей бумагѣ, въ изящномъ видѣ.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА: на годъ 10 руб., на полгода 5 руб., съ пересылкою.

НОВЫМЪ ПОДПИСЧИКАМЪ. Такъ какъ многіе изъ гг. Новыхъ подписчиковъ выразили желаніе имѣть въ своей библіотекѣ журналъ съ его основанія, то оставшіеся полные экземпляры «НОВАГО СЛОВА» за 1894 годъ, только подписчики могутъ получить за половинную цѣну—5 руб., высылая ЗА ОБА года 15 руб. Допускается разсрочка.

Письма и деньги адресуются: въ Петербургъ, въ контору журнала „НОВОЕ СЛОВО“. Саперный пер. 6.

Редакторъ-Издатель И. А. Баталинъ.

Дозволено цензурою Кишиневъ 1-го октября 1894 года.—Печатано въ Типографіи С. А. Долинскаго, Купеческая улица, № 46.

MNAIM
FB-28084

8. Ziarul *Бессарабскій Вѣстникъ*, nr. 1177, 2 noiembrie 1894, pag. 4.

СРЕДА 17 (30) августа 1916 г. № 208

Цѣна отдѣльнаго №5коп

БЕССАРАБСКАЯ ЖИЗНЬ

ГАЗЕТА ПОЛИТИЧЕСКАЯ, ЛИТЕРАТУРНАЯ, ОБЩЕСТВЕННАЯ И ЭКОНОМИЧЕСКАЯ

Условія подписки: Въ городѣ 1 мѣс 1 р. 00 к. Иногородн. 1 р 00 к.

Годъ XIII.

Такса за объявленія:

РЕДАКЦІЯ и КОНТОРА

ТЕАТРЪ ОРФЕУМЪ

Съ понедѣльника 15 до четверга 18 августа

Исердцемъ как куклой ИГРАЯ, онъ сердце как куклу разбилъ

КАКЪ ПРЕНСЪ СТАЛЪ РАЗБОЙНИКОМЪ веселая комедія Видовая

Театръ экспресс

Съ понедѣльника, 15 августа, 1916 г.

ЛИХО ОДНОГЛАЗОЕ

Ночныя приключенія дарятъ намъ наслажденія

Комедія-фарсъ въ 3-хъ част.

Женская гимназія С. О. СКОМОРОВСКОЙ

Театръ „ОЛИМПЪ“ 17, 18, и 19-го августа 1916 года

ЖИЗНЬ, ПОБѢЖДЕННАЯ СМЕРТЬЮ

КРАСНАЯ ДѢВИЦА веселая комедія въ 3 большихъ част

ВЕЧЕРНІЕ КУРСЫ

И. Г. ВАЙСМАНОМЪ

Образуются группы для начальнаго обученія.

КУРСЫ ШОФФЕРОВЪ

Прiемъ лицъ обоего пола съ 15-го августа.

Зубные врачи А. и С. Тавероверъ

ДОКТОРЪ Я.А. Виндзбергъ

Уши, носовые и горловыя болѣзни

ТЕЛЕГРАММЫ

«Петроградскаго Тел. Агентства».

Выступленіе Румыніи.

Румынская нота*)

СТОКГОЛЬМЪ. 15—VIII. Изъ Вѣны сообщаютъ, что румынскій посланникъ прибылъ вчера въ министерство иностранныхъ дѣлъ и передалъ ноту, въ которой сообщалось, что съ 14 августа, съ 9 часовъ вечера Румынія считаетъ себя въ состояніи войны съ Австро-Венгріей.

БУКАРЕСТЪ 15—VIII. Послѣ затянувшаго нѣкоторое время засѣданія совѣта министровъ была вручена австро-венгерскому посланнику нота Братіану сообщающая, что Румынія, считая дальнѣйшее пребываніе Австро-Венгріи въ Бухарестѣ грозящимъ общественному порядку и спокойствію, предлагаетъ графу Чернину немедленно покинуть Румынію.

«Ожидая, заявленій между Германіей, Австро-Венгріей и Италіей нѣтъ, согласно заявленіямъ правительственныхъ органовъ, что существуетъ оборонительный и оборонительный характеръ, причемъ главною цѣлью его было обезпеченіе союзныхъ державъ противъ нападенія какой-либо державы, Румынія, присоединяясь къ этому союзу.

Посвятивъ себя дѣлу своего внутренняго строительства и мирной работѣ твердому убѣжденію оставаться въ рамкахъ Тройственнаго союза, Румынія, какъ это признавалось Германіей, Австро-Венгріей и Италіей, она не измѣнила своего содержанія, не перешла отъ оборонительной къ наступательной политикѣ. Она не участвовала ни въ балканскихъ войнахъ и не участвовала въ нынѣшней войнѣ, которая была вызвана нападеніемъ Австро-Венгріи на Сербію, не руководствуясь завоевательными стремленіями и не въ виду слѣдуетъ, что Румынія, не участвуя въ нынѣшней войнѣ, не считаетъ себя связанной договорными обязательствами.

Въ настоящее время изъ вышеприведенныхъ фактическихъ положеній, которые можетъ послужить исходнымъ пунктомъ для мирныхъ и территоріальныхъ политическихъ переговоръ, могущихъ имѣться сторонней группой безопасности и будущему Румыніи.

Такимъ образомъ, служеніе миру, цѣли правителя Румыніей, вѣрной духу тройственнаго союза, оказалось безподкупнымъ, которое обязательствамъ никогда такъ держалось, которыя признавала поддерживать и защищать его сознаніе.

Присоединившись въ 1883 году къ тройственному договору, Румынія добилась отъ своихъ союзниковъ, чтобы они, успокоившимся между тремя великими державами, прекратилъ долгій спокойствія, Германіи и Италіи, обновляющія свои государственные организмы на основѣ національнаго принципа, не имѣя въ виду основы, на которой основаны ихъ собственное существованіе.

Что касается Австро-Венгріи, то это установленіе дружественныхъ отношеній между нею и румынскимъ королевствомъ получило гарантію собственнаго согласія Австро-Венгріи и Германіи, которыя признали законность этой основы, на которой покоилось и собственное существованіе.

Что касается Австро-Венгріи, то это установленіе дружественныхъ отношеній между нею и румынскимъ королевствомъ получило гарантію собственнаго согласія Австро-Венгріи и Германіи, которыя признали законность этой основы, на которой покоилось и собственное существованіе.

Дѣйствительно, Германія и Италія, обновляющія свои государственные организмы на основѣ національнаго принципа, не имѣя въ виду основы, на которой покоилось и собственное существованіе.

Что касается Австро-Венгріи, то это установленіе дружественныхъ отношеній между нею и румынскимъ королевствомъ получило гарантію собственнаго согласія Австро-Венгріи и Германіи, которыя признали законность этой основы, на которой покоилось и собственное существованіе.

Одновременно съ этимъ на нѣкоторыхъ державъ, выражавшихъ обидныя указанія должно соотвѣтствовать обвиненію міра и сохраненію положенія, существующаго на этихъ и покоящаго на договорныхъ началахъ, свободу дѣйствія, которыя тогда войну начнутъ съ тою цѣлью, чтобы добиться коренного измѣненія признанныхъ соглашеній, существующихъ основой для нихъ же собственнаго основного договора.

Эта глубокая симпатія сознанія Румыніи находимъ доказательствомъ того, что цѣли, которую она преслѣдовала, присоединившись къ тройственному союзу, не могли уже болѣе

*) Телеграммы, помѣченныя звѣздочкой, имѣли запущены опубликованія цензурами.

Мобилизація арміи.

БУКАРЕСТЪ 15—VIII. Король Фердинандъ объявилъ мобилизацію арміи.

Въ городѣ большой энтузіазмъ.

Италія и Германія.

Объявленіе войны Италіей Германіи.

РИМЪ. 14—VIII. Итальянское правительство получило увѣдомленіе отъ швейцарскаго, что швейцарскій посланникъ въ Берлинѣ по его просьбѣ заявилъ Германіи, что съ 15 августа Италія считаетъ себя въ состояніи войны съ Германіей.

ЭНТУЗІАЗМЪ НАСЕЛЕНІЯ ПО ПОВОДУ ОБЪЯВЛЕНІЯ ВОЙНЫ.

РИМЪ. 15—VIII. Извѣстіе объ объявленіи войны Германіи вызвало всеобщій энтузіазмъ съ чувствомъ жизнѣннаго удовлетворенія.

Вечеромъ огромная толпа народа собралась на площади Колонна, гдѣ были произнесены патріотическія рѣчи и пѣли. Всѣ время раздавались возгласы: «Да здравствуетъ Италія», «Долой Германію!» Толпа образовала торжественное шествіе по главнымъ улицамъ города среди всеобщаго ликованія. Городъ расцвѣтился флагами.

Манифестаціи.

ПЕТРОГРАДЪ. 15—VIII. Днемъ состоялись грандіозныя манифестаціи по поводу выступленія Румыніи.

Манифестанты собирались на углу Невскаго пр. и Садовой ул. съ пѣніемъ «Боже Царя Храни» направлялись къ Казанскому собору. Здѣсь манифестанты пропѣли «Спаси Господи» и «Кличъ сѣрафимовъ», коимъ Румынія и народы Италіи напутствовалъ въ Небесному и Литейному пр.

Здѣсь они соединились со встрѣчной многочисленной толпой манифестантовъ, преимущественно рабочихъ шедшихъ съ красными знаменами.

Въ направленіи къ румынскому посольству и миссіи. Къ манифестантамъ вышелъ секретарь посольства, принятый громкими манифестантовъ.

Клики въ честь Румыніи покрыли его слова.

Отсюда манифестанты прошли къ итальянскому посольству, гдѣ къ нимъ вышелъ со своей любимой рѣчью итальянскій посолъ.

Послѣ шумныхъ овацій въ честь Италіи манифестанты направились къ Зимнему дворцу, гдѣ многочисленная полиція народный гимнъ.

Отсюда манифестанты прошли къ англійскому посольству, гдѣ къ нимъ вышелъ со своей любимой рѣчью англійскій посолъ.

Послѣ шумныхъ овацій въ честь Англіи манифестанты направились къ Зимнему дворцу, гдѣ многочисленная полиція народный гимнъ.

Отсюда манифестанты прошли къ англійскому посольству, гдѣ къ нимъ вышелъ со своей любимой рѣчью англійскій посолъ.

Послѣ шумныхъ овацій въ честь Англіи манифестанты направились къ Зимнему дворцу, гдѣ многочисленная полиція народный гимнъ.

На западномъ фронтѣ

Операціи союзниковъ.

ПАРИЖЪ. 15—VIII. (Вечернее сообщеніе). Вѣсколько атакъ германцевъ, предпринятыхъ противъ французскихъ позицій восточнѣе Соммы, легко отражены огнемъ и штыкомъ.

На остальномъ протяженіи фронта ночь прошла спокойно.

ОТЪѢЗДЪ ПУАНКАРЕ, РОППА И ЖОФФРА НА ФРОНТЪ.

ПАРИЖЪ 14—VIII. Президентъ Пуанкаре въ сопровожденіи Бріана, генерала Роппа и Жоффра направился сегодня на фронтъ для Соммы, гдѣ встрѣтился съ генераломъ Хейгомъ и Фошемъ.

Президентъ республики, Бріанъ, Роппа и Жоффръ посѣщали пятыхъ расположенія ихъ войскъ.

Въ Даніи

ВСТУПЛЕНІЕ ВЪ СИЛУ НОВОЙ КОНСТИТУЦІИ.

КОПЕНГАГЕНЪ. 14—VIII. 14—VIII. Согласно извѣщенію газеты «Politiken», законопроектъ о отступленіи въ силу новой конституціи будетъ внесенъ въ рикстаг въ сущности видѣ.

ВЫБОРЫ ВЪ ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЯ УЧРЕЖДЕНІЯ.

КОПЕНГАГЕНЪ. 14—VIII. Выборы въ фолькстагъ состоятся въ октябрѣ, въ двухтомъ въ ноябрѣ.

Ожидается объединеніе всѣхъ должностныхъ лицъ и нѣмцевъ служащихъ Даніи.

Въ составъ новаго совѣта войдутъ около 200000 человѣкъ.

Въ Германіи.

Кассаціонная жалоба Либкнехта.

СТОКГОЛЬМЪ. 14—VIII. Либкнехтъ подалъ кассаціонную жалобу въ имперскій военный судъ на послѣдній приговоръ военнаго суда.

Россія и Японія.

БАНКЕТЪ ВЪ ЧЕСТЬ ЯПОНСКИХЪ ПОСЛОВЪ.

ПЕТРОГРАДЪ. 15—VIII. Вечеромъ въ ресторанѣ «Дононъ» состоялся банкетъ русско-японскаго общества въ честь японскихъ гостей.

Предсѣдатель общества графъ Игнатьевъ произнесъ рѣчь и поднялъ бокалъ за здоровье японскихъ гостей.

Императоръ дѣлаетъ смотръ.

Царь объѣзжаетъ фронтъ.

Царь объѣзжаетъ фронтъ.

Царь объѣзжаетъ фронтъ

4 БЕССАРАБСКАЯ ЖИЗНЬ Среда 17 августа 1916 г 208

оборванные. На площадкѣ сидѣлъ офицеръ, который, отмѣтивъ мальчишекъ, крикнулъ имъ: «Куда вы; еще упадете и разобьетесь! Мальчики на ходу поѣзда спрыгнули съ площадки и исчезли на задней площадкѣ поѣзда, такие съ этой стороны. Ягоды жгутся. Въ это время изъ вагона упалъ контуженый. Мальчишки спрыгнули на ходу поѣзда, и, увы. Одинъ сосѣдъ ушелъ и убѣжалъ. Товарищъ же его, Василій Доманковъ, 11 лѣтъ (Воскресенскій, № 68) упалъ на спинѣ о столбъ, а потомъ упалъ подъ отходящій вагонъ. Мальчикъ издалъ отчаянный крикъ и упалъ на мостовую. Поѣзда остановили. Собравшаяся толпа нашла изъ мальчика почти въ безсознательномъ состояніи. Лѣвая нога была отторгнута и вся въ крови. Мальчикъ отвезли въ гор. больницу, гдѣ выяснилось, что нога сильно постралала и что мальчикъ останется калѣкой.

Мальчикъ оставленъ въ больницѣ на излѣченіе.

НЕСЧАСТНЫЙ СЛУЧАЙ.

Несчастный случай имѣлъ мѣсто вчера, на 2-мъ этажѣ дома Апостола, обладая г. Болграда.

Георгій Кавокаловъ, 70 лѣтъ, сегодня по недугъ въ недугъ своимъ 10 сыновей вологи, долженъ питаться отъ подаянію въ волосяную утку. Спустившись видимо, Кавокаловъ сталъ утку и стать подниматься вверхъ по перилъ. Въ время подъема перила оборвались, Кавокаловъ полетѣлъ внизъ и разбился на смерть.

Кража.

Ночью воръ забрался въ кухню П. И. Кокуно (Проспектъ Императора Николая II, 101) и укралъ вещи прислуги на 70 руб. и самоваръ хозяина, стоимостью 15 руб.

Письма въ редакцію

Милостивый государь,
г. редакторъ.

Въ «Бес. Ж.» помѣщена замѣтка «Среди «иностранныхъ» въ которой сказано, что выборно-мѣстные комитеты, будучи созваны для составленія раскладки денежного сбора на 1915 г., настаивали на утвержденіи въ волостяхъ старшинъ избраннаго ими С. и въ виду отказа, демонстративно ушли, оставивши отъ раскладки, за что они были оштрафованы. Просимъ дать выписки потеннаго положенія дѣла, въ отказать въ любезности гомбезить изъ-за существо: Живописно-живописные, хронологически-малорусы и живописно-малорусы, изъ которыхъ составлялся одинъ цехъ. Въ прошломъ году, въ виду потребства цехъ раздѣлился на три категоріи, избравъ себѣ отдѣльныхъ старшинъ. Изъ бронный цехъ С. не былъ утвержденъ въ должности. Просьба же наша о произведеніи новыхъ выборовъ до сихъ поръ не увѣнчалась успѣхомъ. И вотъ въ концѣ іюля мы были созваны, и помимо нашей воли насъ представителъ данного-полицейскому посту и предложили произвести раскладку. Сознавая этого цехъ, г. Чеховъ, видя нашу ситуацію, предложилъ намъ раскладку отложить и объединиться по этому поводу съ ремесленными головой. Съ этой цѣлью мы и явились на слѣдующій день. Однако, нашъ головъ по удостовѣрилъ насъ своимъ вниманіемъ, предоставилъ намъ объединиться съ г. Чеховымъ, который безпремѣнно желаетъ намъ, что въ виду того, что между нашими ремесленными живописно-малярного цѣха есть порядочныхъ людей, онъ, Чеховъ, желаетъ исполнить обязанности старшины нашего цѣха. Такъ, господа, бѣлчимъ сѣйсе, заявилъ Чеховъ оскорбило наше достоинство и мы рѣшили уйти изъ собранія и не производить раскладки, пока у насъ не будетъ избранъ старшина нашего цѣха.

Съ совершенномъ уваженіемъ
Л. Зельцманъ и В. Гуммѣйнъ.

СУДЪ.

ДѢЛО ГРАБИТЕЛЕЙ.

17 августа въ одесскомъ военно-окружномъ судѣ будетъ слушаться дѣло Ивана Вабкина и Николая Галютина, задержанныхъ чинами 3 пол. участка по обвиненію въ грабежахъ и нападеніи смертельныхъ рапеній въ Новоселицкѣ и Гапчинской дорогѣ (убійство дьякона и др.). Преступленія эти имѣли мѣсто въ апрѣлѣ и маѣ мѣсяцѣ сего года.

Дѣло уже было разъ назначено къ слушанію, но по разнымъ причинамъ отложено.

Сегодня выѣзжаютъ въ Одесу священники по этому дѣлу приставъ Гимбарсей, помощникъ Дашевскій, надзиратель Берлинскій и горовой Долотовъ.

Нашъ край.

(Отъ нашихъ корреспондентовъ).

АККЕРМАНСКІЙ УѢЗДЪ.

Дорогоповна и дѣйствительно развиваетъ права гражданства и дѣлъ „понятъ моментъ". Такъ, цѣны на вино дошли до 7 руб. съ лишнимъ, а за сорта виноградъ „чубусъ" уже теперь подходитъ по 7 руб. за пудъ. Что же касается лишнихъ сортовъ винограда, то по сей день еще никакихъ сдѣлокъ не совершено, такъ какъ владѣльцы виноградниковъ подумываютъ пока объ установленіи такихъ цѣнъ, чтобъ можно было солидную заработать.

— Трезвому дню пропасть линіи, почтительный рынокъ сорта винограда, а на тѣмъ кончать и грать, противникъ много отъ время виноградниковъ.

ВЫТЯЖКА изъ СѢМЕННЫХЪ ЖЕЛЕЗЪ
ОРГАНОТЕРАПЕВТИЧЕСКОЙ ЛАБОРАТОРІИ Д. КАЛЕНИЧЕНКО.
ПРИМѢНЯЕТСЯ: при неврастеніи, истеріи, невральгіи, старческой дряхлости, подагрѣ, ревматизмѣ, малокровіи, артеріосклер., туберкулезѣ, діабетѣ, головныхъ болѣзняхъ, безсонницѣ, половомъ безсиліи, хроническомъ разстройствѣ питанія и сердеча. дѣятельн., общей слабости, послѣ тяжкихъ болѣзней: инфлуэнцы, сифилиса, послѣ родовъ, операцій, кровопотерь и проч.
ОБШИРНАЯ ЛИТЕРАТУРА ПО ТРЕБОВАНІЮ БЕЗПЛАТНО.
3 руб.
ПРЕДОСТЕРЕЖЕНІЕ.

ПРЕДОСТЕРЕЖЕНІЕ.
Какъ отличить подѣлку отъ настоящей вытяжки „изъ сѣменныхъ железъ" лабораторіи Д. КАЛЕНИЧЕНКО.
Органотерапевтическая и Химическая лабораторія Д. Калениченко.—Москва.

Мочевая кислота отравляетъ организмъ.
Артритикъ долженъ каждый мѣсяцъ или послѣ излишествъ въ пищѣ (пиво, сторы вина и т. д.) предпринять курсы лечения. Уродонамъ Шателена, который, удаляя мочевую кислоту, защищаетъ отъ приступовъ подагры, ревматизма и неврастеническихъ явленій.
Ревматизмъ, Подагра, Артритизмъ, Невралгія, Мигрень, Артеріосклерозъ, Песокъ и камни въ почкахъ.
Лица, у которыхъ моча становится красной или оставляетъ осадокъ, должны немедленно удобствуютъ къ Уродоналу Шателена.
Уродоналъ Шателена Французскій препаратъ.
Отравленный мочевой кислотой погибаетъ, изнываетъ,
онъ—въ тискахъ страданій. Его можетъ спасти только
УРОДОНАЛЪ ШАТЕЛЕНА,
ибо УРОДОНАЛЪ Шателена растворяетъ мочевую кислоту, какъ горячая вода растворяетъ сахаръ.
Уродоналъ Шателена излечилъ себѣ всемірную славу. Тысячи врачей во всѣхъ странахъ производили опыты съ этимъ препаратомъ за которыми признали выдающіяся качества.
Многочисленные научные труды и доклады, прочитанные въ ученыхъ обществахъ, свидѣтельствуютъ о вѣрности этого средства, успѣвшаго стать классическимъ. Анализы мочи доказываютъ, что Уродоналъ выдѣляетъ изъ мочевой кислоты, такъ какъ онъ по дѣйствію въ 37 разъ сильнѣе литія кот. почему врачи предпочитаютъ его съ увѣренностью въ математически точныхъ результатахъ, которые получаются при всѣхъ уронологическихъ заболѣваніяхъ, при которыхъ мочевая кислота, этотъ ядъ отравляющій нашъ организмъ, должна быть изгнана. Никакой другой растворитель не можетъ, сравниться съ нимъ, и онъ имѣетъ еще то неоцѣнимое достоинство, что не даетъ никакихъ нежелательныхъ побочныхъ явленій.
Нѣкоторые интоксикаціи, обременяющія желудокъ, сердца или мозга не замѣчаются даже при значительныхъ дозахъ.
РЕВМАТИКИ Скопившаяся кислота есть ихъ которой дѣйствуетъ на мозгъ (вызвавъ осложненіе начата 10 лѣтъ спустя). Онъ лишаетъ сонъ желудка и имѣетъ подавляющее дѣйствіе на сердце. Избѣгайте этого. Уродоналъ Шателена дѣйствуетъ сильно и въ то же время совершенно безвредно.
ПОДАГРИКИ Бойтесь колхицина, который часто даетъ роковыя послѣдствія даже при малыхъ дозахъ. Профессоръ Ланжеронъ, бывшій президентъ Медицинской Академіи, обращаетъ вниманіе на опасность употребленія колхицина. Уродоналъ Шателена съ своимъ „Настоящимъ способомъ" Уродоналъ прекрасно водворяетъ органамъ въ здоровомъ состояніи, такъ какъ онъ растворяетъ излишекъ мочевой кислоты въ случаяхъ подобныхъ онъ замѣняетъ минеральныя воды и продолжаетъ ихъ дѣйствіе. Онъ является наилучшимъ лѣкарствомъ для долговременнаго лѣченія.
Уродоналъ ШАТЕЛЕНА продается во всѣхъ аптекахъ и аптекарскихъ магазинахъ.
Избѣгайте недобросовѣстныхъ и вредныхъ для здоровья подѣлокъ. При покупкѣ УРОДОНАЛА требуйте всегда фирму изобрѣтателя
ШАТЕЛЕНЪ.
Русское агентство фирмы ШАТЕЛЕНЪ въ Парижѣ, МОСКВА, Петровскій пассажъ, № 38, отд. 27.

АЛЛЕНБЗРИСЪ
АНГЛІЙСКАЯ
СОЛОДОВАЯ ПИЩА,
получаются блестящіе результаты
Алленъ и Гэнбэрисъ (Россія)
Москва, Мѣщанская 22

Курсы М. В. ПОБѢДИНСКАГО.
Петроградъ, Невскій, 102
Высшіе коммерческіе
Счетоводные
Желѣзнодорожные
Торгово-промышленные
Кооперативнаго дѣла

Новооткрыт. мастерская дамской обуви
Ц. Бродской
Принимаются заказы на дамскую обувь изъ матеріи и кожи.

Антисептическія
Pastilles VALDA
(Лепешки Вальда)
обладаютъ неоцѣнимымъ дѣйствіемъ
для
ПРЕДУПРЕЖДЕНІЯ или ЛЕЧЕНІЯ
простуды, болѣзней горла, сѣнныхъ или застарѣлыхъ горячекатовъ, сиплость или хронической бронхитовъ, насморка, гриппа, инфлуэнцы, ангинозы и т. п.
по главнымъ образомъ
ТРЕБУЙТЕ
во всѣхъ аптекахъ и аптекарскихъ магазинахъ
непремѣнно
НАСТОЯЩІЯ ЛЕПЕШКИ ВАЛЬДА
(PASTILLES VALDA)
въ коробкахъ
съ красной бандеролью
VALDA
E. Cabosse
Paris

ОТКРЫТИЕ
Врачъ Фишманъ
(бывш. ассистентъ и помощникъ Акад. Николаевскаго Военно-Медицинскаго Института)
принимаетъ по болѣзнямъ
ВЕНЕРИЧЕСКИМЪ и КОЖНЫМЪ
(бывш. г. Кишиневъ и К°)

JEUNE parisienne
donne leçons de francais,
Ул. Гоголя, 29, каждый день
до 3 час.

ПРОДАЮТСЯ 10 учебниковъ, тамъ же партія ящиковъ.
Пруд.-удовская ул., 4 уг. Павловской.

ДОМЪ продается
съ большимъ акромъ въ концѣ Александровской улицы, визави кирпичнаго завода Кальвейтъ.
Объ условіяхъ спросить у домовладара. 15778

Съ 20 августа учительница
нужна комната
съ столомъ, за уроки по предметамъ гимназическаго курса, или спецальность фран. яз. Предложенія адресовать въ ред. „Б. Ж."

ГОТОВЛЮ и РЕПЕТИРУЮ
по курсу гр., уч. кл. и 6 частей, по латыни (письмен. и устно), математикѣ и нѣм. языкамъ.
В. ЗИЛЬБЕРМАНЪ. Жуковскаго, ул. № 10, во дворѣ.
Прiемъ отъ 2-4 ч.

БРИЛЛІАНТЫ высокаго качества, для колецъ, ушныхъ, продаю. Видѣть можно ежедневно весь день кромѣ субботы и воскресенья на кварфутурномъ заводѣ ул. Киевской Гадперинъ. Александровская, уголъ Купрической, спросить артельщика. Телефонъ № 171.

ОКОНЧИВШАЯ фельдшерица, дающая уроки по всѣмъ предметамъ среднихъ учебныхъ заведеній, желаетъ дать уроки по этимъ предметамъ. Адресъ: Николаевская, 71, спр. вправо отъ 12 до 4 дня; тамъ же нужны мальчикъ въ ученье на жалованье къ художнику. 15738.

ОПЫТНАЯ учительница окончившая 8 кл. гимназіи (ин. отт. арѳм.) дастъ уроки, согласна на выѣздъ. АДРЕСЪ узнать въ редакціи «Б. Ж.»

НУЖНА средняя хозяйка
Адресъ: Николаевская, 71, спр. вправо отъ 12 до 4 дня; тамъ же нужны мальчикъ въ ученье на жалованье къ художнику. 15738.

ПРАВЛЕНІЕ КИШИНЕВСКАГО ГОРОДСКОГО КРЕДИТНАГО О-ВА
симъ объявляетъ, что очередное по четвергамъ съ 1 августа 1916 г. помѣщеніе О-ва, улица Гоголя № 27, будутъ производиться ежедневно по продажу оставшихся за Обществомъ имуществъ, списокъ коихъ выставленъ въ помѣщеніи.
Сверхплановыя будутъ начинаться съ предложеній наличными суммы.
Справки выдаются въ Правленіи О-ва въ присутственные дни отъ 11 часовъ утра до 2-хъ часовъ дня.

КУПАЙТЕСЬ
Вода—источникъ здоровья
Терапевтическія процедуры
Бани и ванны
бывш. Л. ДОБРОЗИРОВА на Фонтанѣ.
Цѣлебный источникъ обѣихъ водъ, горячій морской
Получена лиманная соль.
Свѣтолѣчебница отъ врачей.

Изъ сада Ю. А. Кантаковской
ОКОНЧИВШАЯ фельдшерица, дающая уроки по математическому отдѣленію желаетъ давать уроки по всѣмъ предметамъ средне-учебн. заведеній, готовитъ также на разныя званія. Окончила русскій яз. и чистописаніе по адресу: ул. Шишкинская и Мѣщанской, дворъ Сапожкова, ежедневно отъ 4—6 ч.

МОЛОДАЯ особа (бѣженка) ищетъ уроковъ по нѣмецк. яз и по древне-ср. Александр., 40, кв. Эйденштейна, спр. по Красноскую. 15736

ЖЕЛАЮ купить «Изюмъ и другіе сухіе фрукты. Прошу сообщить цѣны І. Вахтерголъ, Губернаторская ул. 11, к. 8, г. Ревель. 15717

МОЛОДАЯ особа ищетъ мѣсто кассирши. Имѣетъ залогъ 300 руб. Адресъ узнать въ конторѣ «Бесс. Жизни». 15739.

Дозволено военной цензурой Кишиневъ, 16 августа 1916 года. Тип. «БЕССАРАБСКАЯ ЖИЗНЬ» И.И. Волкомича. Издатель И. И. Волкомичъ Редакторъ И. Г. Карницъ.

10. Ziarul *Бессарабская Жизнь*, nr. 208, 17 august 1916, pag. 4.

ПОНЕДѢЛЬНИКЪ 15 (28) августа 1916 г № 206

Цѣна отдѣльнаго №5коп

БЕССАРАБСКАЯ ЖИЗНЬ

ГАЗЕТА ПОЛИТИЧЕСКАЯ, ЛИТЕРАТУРНАЯ, ОБЩЕСТВЕННАЯ И ЭКОНОМИЧЕСКАЯ

Условія подписки: Въ городѣ 1 м-цъ 1 р. 00 к. Иногородн. 1 р 00 к.

Годъ XIII.

Такса за объявленія:

РЕДАКЦІЯ и КОНТОРА

ТЕАТРЪ ОРФЕУМЪ

Съ понедѣльника 15 до четверга 18 августа

Исердцемъ как куклой играя, онъ сердце как куклу разбилъ

КАКЪ ПРЕНСЪ СТАЛЪ РАЗБОЙНИКОМЪ

Театръ „ОЛИМПЪ"

ПОЭТЪ И ЖЕНЩИНА

ХОЧУ ЖЕНИТЬСЯ

ВЕЧЕРНІЕ КУРСЫ И. Г. ВАЙСМАНОМЪ

ОБЪЯВЛЕНІЕ.

Л. А. Кулина открываются Вечерн. курсы

Среднее учебное заведение

Л. А. КУЛИНОМЪ

Окончившая

Готовлю и репетирую

Открытки

Братья Юлиш.

Женское 8-ми классное коммерческое училище Одесскаго Общества Преподавателей

Нужна

Подготовительная школа съ дѣтскимъ садомъ М. Ф. Хршзновской

Опытная учительница

Молодая

Александровская гор. домъ (Пассажъ) Московскій мѣховой магазинъ Б. М. ШПЕТНЕРА Александровская гор. домъ (Пассажъ)

ДЕШЕВАЯ ПРОДАЖА КАРАКУЛЯ.

Получена громадная партія.

ТЕЛЕГРАММЫ

«Петроградскаго Тел. Агентства».

На восточномъ фронтѣ

(Официально, 13—VIII).

Отъ штаба Верховнаго Главнокомандующаго.

ЗАПАДНЫЙ И КАВКАЗСКІЙ ФРОНТЫ.

Бояъ прекратился.

На Балканахъ

На солунскомъ фронтѣ.

ПАРИЖЪ. 13—VIII. (Сообщено с посольствъ дѣятелей въ Балканскомъ Полуостровѣ). Къ востоку отъ озера Таховосъ англійскій кавалерійскій патруль, обошедшій бдительность непріятеля, подошелъ къ берегу рѣки Ангисты, не содержавшей врага.

Въ районѣ Струмы—довольно сильная ружейная перестрѣлка передовыхъ постовъ.

У Болими—жизнь спокойна.

У Добропольскаго озера, на правомъ берегу Вардара—довольно удачная артиллерійская стрѣльба.

На высотѣ 1800 футовъ сербскіе войска значительно продвинулись въ районѣ Бухурина.

Ожесточенныя контръ-атаки болгаръ на наши позиціи къ сѣверо-западу отъ озера Острово вовсе не имѣли успѣха, завершились кровавыми для нихъ потерями.

ЛОНДОНЪ 13—VIII. Официально сообщается изъ Солуни, что британскія войска, поспѣвши на оказаніе болгарамъ сопротивленія, разрушили три моста къ сѣверу отъ Кестора, между Пассаномъ и Бучуковъ.

Въ высадкѣ русскихъ войскъ.

ЛОНДОНЪ. 10—VIII (?). „Рейтеръ" сообщаютъ изъ Солуни, что высадившимся русскимъ войскамъ былъ оказанъ восторженный пріемъ. Генералъ Сарайль произвелъ смотръ на набережной.

Въ моментъ прибытія перваго русскаго транспорта сербскій миноносецъ (первое судно сербскаго флота) прошелъ мимо транспорта. Русскіе солдаты, замѣтивъ сербскій флагъ, привѣтствовали его восторженными кликами „ура".

Присутствіе русскихъ и итальянскихъ войскъ на солунскомъ фронтѣ свидѣтельствуетъ не только о полномъ единеніи союзниковъ, но также о полномъ господствѣ на моряхъ.

На западномъ фронтѣ

СОВѢЩАНІЕ

ЛОНДОНЪ 12—VIII. «Бюро печати» сообщаетъ, что въ Барѣ состоялось совѣщаніе между представителями великобританскаго и французскаго правительствъ.

Достигнуто полное единеніе во всѣхъ интересующихъ вопросахъ.

Между прочимъ, заключено соглашеніе относительно платежей англичанъ для поддержанія франко-англійскаго курса.

Французское правительство было представлено Бріономъ. Рибо и директоромъ «Banque de France» Шаломоми, Д-Маржери и Оаборомъ и военно-финансовыми экспертами, министромъ финансовъ, а также Монтегю, Мак-Кинаддомъ, первымъ лордомъ судей, директоромъ «Bank of England» и подчиненными Гедесъ.

НАЛЕТЪ МОРСКИХЪ АЭРОПЛАНОВЪ.

ЛОНДОНЪ 13—VIII. Официально сообщается, что утромъ, 13 августа, морскіе аэропланы совершили налетъ на германскіе ангары дирижаблей близъ Намюра. Ангары повреждены успѣшной бомбардировкой. Были отмѣчены попадания.

Всѣ наши воздушные аппараты возвратились невредимыми.

Одинъ изъ нашихъ аэроплановъ не вернулся.

Разныя.

Новый тов. м-ра вн. дѣлъ.

(ОФИЦІАЛЬНО).

ПЕТРОГРАДЪ. 13—VIII. Цѣнный указъ, данный правительствующему сенату 1916 года, августа, 11 дня.)

Директору 2 департамента министерства юстиціи д. с. с. Назлову возложеніе поручается быть товарищемъ министра внутреннихъ дѣлъ.

КОНЧИНА ТЕОТОКИСА.

ПАРИЖЪ. 13—VIII. На островѣ Корфу скончался премьеръ-министръ Греческаго Королевства Михаилъ Теотокисъ.

Отклики войны.

ВЫГОВОРЪ ПРЕДСѢДАТЕЛЮ ЧЕРЕПОВЕЦКОЙ ЗЕМСКОЙ УПРАВЫ.

ПЕТРОГРАДЪ. 13—VIII (Официально) Приказъ Верховнаго начальника санитарной и эвакуаціонной части отъ 12 августа, 1916 г. № 221.

Объявляю выговоръ предсѣдателю Череповецкой уѣздной земской управы дворянину Ивану Иванову за помѣщеніе терапевтическихъ больныхъ въ заразномъ отдѣленіи больницы и за уклоненіе отъ отправъ однопреемнаго двухъ врачей больницы съ оставленіемъ ихъ главѣ последней подано прошеній объ отставкѣ.

Подписалъ: генералъ-адъютантъ принцъ Александръ Ольденбургскій.

ПРИБЫТІЕ ЯПОНСКИХЪ ПАРЛАМЕНТАРІЕВЪ.

ПЕТРОГРАДЪ. 13—VIII. Поѣздомъ въ 10 ч. 30 м. вечера, изъ Петрограда члены японскаго посольства въ составѣ графа Терашима, полковника Иноуэ, Бухго и Танака и секретаря Мията.

Съ поѣздомъ часть парламента отбыла въ «Японскую гостиницу».

ПОЖАЛОВАНІЕ СУЛТАНУ ОРДЕНА ПОЧЕТНАГО ЛЕГІОНА.

ПАРИЖЪ. 13—VIII. Французское правительство пожаловало египетскому султану большой крестъ ордена Почетнаго Легіона, затѣмъ погодамъ французскій посланникъ вручилъ сегодня султану въ торжественной аудіенціи.

Вѣсти изъ Румыніи

(Отъ нашего бухарестскаго корр-на).

ИДЕОЛОГИ МАРГИЛОМАНСТВА.

Органъ Маргиломана «Стягулъ», окончательно присоединившись, посвящаетъ читателя въ сущность маргиломанской идеологіи:

— Братцы обязался настоять передъ Россіей, хотя и не письменно, что подолгителю ея въ состояніи отступить. Однако, двинутся впередъ онъ не можетъ—момента еще не наступило, стоять на мѣстѣ не дають ему русскіе—и вотъ тебѣ пуганаишки. Въ руководящихъ кругахъ нашей партіи (маргиломановъ) на-днях говорилъ о томъ, что положеніе не въ состояніи отступить. Однако, двинутся впередъ онъ не можетъ—момента еще не наступило, стоять на мѣстѣ не дають ему русскіе—и вотъ тебѣ пуганаишки. Въ руководящихъ кругахъ нашей партіи (маргиломановъ) на-днях говорилъ о томъ, что положеніе не въ состояніи отступить. Однако, двинутся впередъ онъ не можетъ—момента еще не наступило, стоять на мѣстѣ не дають ему русскіе—и вотъ тебѣ пуганаишки.

Въ руководящихъ кругахъ нашей партіи (маргиломановъ) на-днях говорилъ о томъ, что положеніе не въ состояніи отступить. Однако, двинутся впередъ онъ не можетъ—момента еще не наступило, стоять на мѣстѣ не дають ему русскіе—и вотъ тебѣ пуганаишки. Въ руководящихъ кругахъ нашей партіи (маргиломановъ) на-днях говорилъ о томъ, что положеніе не въ состояніи отступить. Однако, двинутся впередъ онъ не можетъ—момента еще не наступило, стоять на мѣстѣ не дають ему русскіе—и вотъ тебѣ пуганаишки.

Братцы настоять передъ Россіей, хотя и не письменно, что подолгителю ея

4 БЕССАРАБСКАЯ ЖИЗНЬ Понедѣльникъ 15 августа 1916 г 206

разрѣшеніе, разѣзжать въ наемныхъ трамваи. На этой почвѣ между кондукторами и нѣкоторыми нижними чинами происходятъ недоразумѣнія.

СЛУХИ.

Въ городѣ, среди полиціи всѣхъ чиновъ, упорно говорятъ, что бывшій приставъ, подполковникъ (нынѣ курскій) С. А. Петровскій будетъ назначенъ на такую же должность въ Одессу.

ПРОИЗВОДСТВА.

Производятся по 53 Волынскому полку—изъ поручиковъ въ штабсъ-капитаны Добродеръ, изъ подпоручиковъ въ поручики Денисовъ, по 54 Минскому полку изъ поручиковъ въ штабсъ-капитаны Александръ Жилкало, изъ прапорщиковъ въ подпоручики Николай Хилчукъ и Николай Брановицкій, по 3 Волковысскому полку изъ прапорщиковъ въ поручики Семенъ Тихоново.

НАГРАЖДЕНІЯ.

За отличія въ дѣлахъ противъ непріятеля награждены орденомъ св. Анны 3 степени съ мечами корнетъ 8 Драгунскаго полка, прикомандированный къ 2 стрѣлковому полку Всеволодъ Сорсинъ.

Учебная хроника

ВЪ УЧИЛИЩѢ ОБЩЕСТВА ПРИКАЗЧИКОВЪ.

Вчера, 14 августа, началось встрѣтительное экзамены въ различные классы мужского училища общества приказчиковъ, преобразованнаго съ нынѣшняго учебнаго года въ высшее начальное училище съ правами для учащихся. Сегодня, 15 августа, состоятся встрѣтительные экзамены въ высшее женское начальное училищѣ функціонирующее при училищѣ, общества приказчиковъ. При женскомъ училищѣ открывается въ этомъ году параллельный классъ.

Сегодня, 15 августа, вечеромъ, въ помѣщеніи 1 мужской гимназіи состоится засѣданіе комиссіи попечителей учебныхъ заведеній съ участіемъ представителей отъ родительскихъ комитетовъ для разсмотрѣнія нѣкоторыхъ вопросовъ о средней школѣ.

— Въ виду отказа учредителями вечернихъ курсовъ многихъ христіанъ въ зачисленіи ихъ на курсы, группа христіанъ обратилась къ епископу Одесскаго учебнаго округа съ просьбой разрѣшить учредителямъ принимать на свои курсы и христіанъ. Судя по количеству прошеній-христіанъ, обращающихся съ просьбами о зачисленіи ихъ на курсы, нужно думать, что для христіанъ вечернихъ курсовъ того типа, которые создаются у насъ въ Кишиневѣ, пользовались бы большимъ успѣхомъ.

— Вступительные экзамены въ различные классы женской гимназіи С. О. Скопиморской начнутся 21 августа.

— Занятія въ 8 классѣ женскихъ гимназій начнутся 2 августа.

— Вчера, 14 августа, началось вступительные экзамены въ общественной Талмудъ-Торѣ и ремесленномъ при ней отдѣленіи.

ХРОНИКА.

◆— Начальникъ губерніи разрѣшилъ общественную уборку производится ею ранчества устройство 30 августа въ Бендерахъ ветеринарнаго института.

◆— Вчера почтовый поѣздъ выѣхалъ въ Крымъ, въ 10-дневный отпускъ полиціймейстеръ С. О. Спиридоновъ. Сегодняшнаго дня обязанности полиціймейстера исполнялъ помощникъ полиціймейстера И. П. Долгаль, обязанности помощника—пристава 2 уч. К. Г. Гевбасовой. Въ случаѣ отъѣзда изъ города г. Гембарджи, его замѣнитъ приставъ 1 уч. Б. М. Лазаровъ.

Обязанности пристава 3 уч. будетъ исполнять помощникъ пристава С. Подгаленко.

◆— Новый начальникъ кишин. почтово-телеграфнаго округа д. ст. сов. Г. Г. Жеробковъ вступитъ въ исполненіе своихъ обязанностей завтра.

◆— Сегодня, 15 августа, по случаю праздника Успенія Пресвятыя Богородицы, амбулаторнаго пріема больныхъ въ губ. земской больницѣ не будетъ.

◆— Вчера привлекъ и вступилъ въ исполненіе своихъ обязанностей помощникъ кишин. уѣзднаго исправника г. Калишевскій.

До сего времени г. Кишиневъ исполнялъ обязанности пом. уѣзднаго у. исправника.

◆— Привлекъ начальникъ бессар. губ. жандармскаго управленія полковникъ Романцовъ.

◆— Въ Кишиневѣ прибыли изъ уѣздовъ много представителей мѣстнаго земства, въ связи съ предстоящимъ уѣздными собраніями.

◆— Сегодня, 15 августа, нѣкая торговля въ городѣ производится съ огражденіями, какъ по воскресенью днемъ.

ПРОИСШЕСТВІЯ.

„МАКЕДОНСКІЕ" НРАВЫ.

Третьяго дня, вечеромъ, на углу Алексѣевской и Бендерской улицъ, у македонской пекарни Бисова собрались большая толпа, ожидая продажи хлѣба.

На полкахъ въ пекарнѣ было немало горячаго хлѣба и туда же каждый разъ выносили изъ печного отдѣленія горячій хлѣбъ.

Бисовъ закрылъ двери пекарни на ключъ, запалъ собравшимся, что хлѣба нѣтъ.

Бисовы мальчишки помянутаго тутъ же въ пекарнѣ снѣть, то немедленно, порціями.

Дракки стоявшихъ въ очереди голодныхъ людей.

Онъ Бисовъ вышелъ и куда-то уѣхалъ. Толпа начала волноваться, грозя разгромомъ. Была вызвана полиція которая восстановила порядокъ, предложила продавать немедленно продать весь хлѣбъ оставшійся тотчасъ.

Подчинились настойчивымъ требованіямъ полиціи, Бисовы немедленно открыли двери и продали хлѣбъ публикѣ.

НОВОБАЗАРНЫЙ „ОПЕРАТОРЪ".

На Новый базаръ прибылъ крестьянинъ Евфимій Лунгу для продажи помидоръ.

Желая дать сдачи покупателю, онъ вынулъ изъ кармана платокъ съ 10 р., положилъ его на прилавокъ и стала считать. Въ это время у подводы очутился Сулеръ Ройтманъ, 48 лѣтъ, у котораго, какъ у легкаго фокусника, платокъ съ деньгами оказался въ рукахъ.

Другу помощи крикъ и городской зазвучалъ Ройтмана и доставилъ его въ участокъ. Задержанный въ ночь не сознался, заявивъ, что онъ только поднялъ упавшій на землю платокъ съ деньгами съ галантной цѣлью помочь сидѣвшей на возу женщинѣ.

ВОЛКОДРАЧЫ.

Пристановъ 3 става Бойко получено отъ М. Кицеръ (Новые Бочки) заявленіе, что 11 августа ночью, волокиты увезли изъ сѣрая 2 корова и телка.

Престьянинъ Бойко, по оставленнымъ слѣдамъ, установилъ, что воры привезли коровъ въ подводѣ и увезли въ бендерскій уѣздъ.

О задержаніи воловодцевъ было сообщено во всѣ пункты бендерскаго уѣзда и на пунктъ «Шаласъ», недалеко отъ села Окницы, ихъ задержали.

Кромѣ уведенныхъ коровъ у воровъ задержана повозка и пара увѣдомленныхъ ими лошадей. Воры, коровы и лошади доставлены въ Кишиневъ этапнымъ порядкомъ.

КРАДЕНАЯ КОРОВА.

На Скорой Почтѣ (предмѣстье города) приставомъ 3 става Бойко, въ сараѣ М. Костецкаго, обнаружена краденая корова.

Выяснилось, что корова уведена изъ с. Спицканы, Орг. у., у семенодержца П. Бучкова И. Костецкимъ, при участіи сторожей: А. Шафранія, Д. Плахова и Я. Кондрацкаго. Корова стоитъ свыше 200 руб., а похитрецы продавали ее за 150 руб.

Корова возвращена потерпѣвшему, а воры отправлены въ органѣзную полицію.

ОПЯТЬ БѢШЕНАЯ СОБАКА.

13 августа, городскимъ 3 уч., Варзаринъ, на Пашковской ул., была убита подворотленная по бѣшенству собака, искусавшая проживающую въ домѣ № 1 по Кладищенской ул., Басю Кацеръ.

Убитую собаку отправили на ветеринарный заводъ, гдѣ ветеринарный врачъ Вагеломовскій установитъ, что собака дѣйствительно бѣшеная. Кацеръ предложено выѣхать въ Одессу для прививокъ.

ПРОПАЛЪ СЫНЪ.

Абрамъ Рахмиловичъ (Александровская, № 63) заявилъ 2 полиц. участку, что его 12-дѣтній сынъ Бейлихъ ушелъ третьяго дня изъ дому и болѣе не возвращался.

Письма въ редакцію

М. г., г. редакторъ!

Считаю своимъ долгомъ опубликовать читающую публику о порядкахъ, господствующихъ на нашихъ почтахъ.

На посылкѣ заказному двору я, начиная съ 1 августа, отправлялъ въ г. Сороки, Бес. губ., три заказныхъ письма и ни одно изъ нихъ не было отправлено.

На получки отвѣта и жалоба выслать причину молчанія, и пробовалъ въ передачѣ письма черезъ посредство вышеназваннаго туда знакомаго.

И только тогда выяснилось, что ни одно изъ посланныхъ мною писемъ не достигло указаннаго адреса.

Въ интересахъ публики, желущей переписку, сайдовало бы, чтобы почта занялась, что доставка писемъ не входитъ въ ея функціи. Тогда, по крайней мѣрѣ, мы знали бы, что намъ нужно предъявлять къ самой почтѣ и тому подобныхъ способовъ, существовавшихъ до нынѣшнихъ почтовыхъ порядковъ.

Это заявленіе бы наши сомнѣнія. но, по крайней мѣрѣ, сознало бы увѣренность, что наши письма дойдутъ по назначенію, что наши интересы не будутъ грубо нарушены и, наконецъ, мы знали бы, съ кого взыскать за понесенный трудъ и неустойность.

Примите и проч.

Я. Красновъ.

Нашъ край.

(Отъ нашихъ корреспондентовъ).

С. ШПЕРКОПЫ.

Мѣсяцъ тому назадъ умеръ священникъ Чуранъ, занимавшій церковный причтъ. Онъ оставилъ послѣ себя 4 сына. Старшій изъ нихъ, Іоаннъ, 17 лѣтъ, окончилъ Кишиневскую духовную семинарію, и теперь готовится къ поступленію въ университетъ. Второй сынъ, Василій, 16 лѣтъ, учится въ 7 классѣ Кишиневской гимназіи. Третій сынъ, Николай, 14 лѣтъ, учится въ 4 классѣ Кишиневскаго духовнаго училища. Четвертый сынъ, Георгій, 12 лѣтъ, учится въ 2 классѣ Кишиневскаго духовнаго училища.

Какой-то таинственный преступникъ Чуранъ, занимавшій церковный причтъ. Онъ оставилъ послѣ себя 4 сына. Старшій изъ нихъ, Іоаннъ, 17 лѣтъ, окончилъ Кишиневскую духовную семинарію, и теперь готовится къ поступленію въ университетъ. Второй сынъ, Василій, 16 лѣтъ, учится въ 7 классѣ Кишиневской гимназіи. Третій сынъ, Николай, 14 лѣтъ, учится въ 4 классѣ Кишиневскаго духовнаго училища. Четвертый сынъ, Георгій, 12 лѣтъ, учится въ 2 классѣ Кишиневскаго духовнаго училища.

Какой-то таинственный преступникъ Чуранъ, занимавшій церковный причтъ. Онъ оставилъ послѣ себя 4 сына. Старшій изъ нихъ, Іоаннъ, 17 лѣтъ, окончилъ Кишиневскую духовную семинарію, и теперь готовится къ поступленію въ университетъ. Второй сынъ, Василій, 16 лѣтъ, учится въ 7 классѣ Кишиневской гимназіи. Третій сынъ, Николай, 14 лѣтъ, учится въ 4 классѣ Кишиневскаго духовнаго училища. Четвертый сынъ, Георгій, 12 лѣтъ, учится въ 2 классѣ Кишиневскаго духовнаго училища.

Какой-то таинственный преступникъ Чуранъ, занимавшій церковный причтъ. Онъ оставилъ послѣ себя 4 сына. Старшій изъ нихъ, Іоаннъ, 17 лѣтъ, окончилъ Кишиневскую духовную семинарію, и теперь готовится къ поступленію въ университетъ. Второй сынъ, Василій, 16 лѣтъ, учится въ 7 классѣ Кишиневской гимназіи. Третій сынъ, Николай, 14 лѣтъ, учится въ 4 классѣ Кишиневскаго духовнаго училища. Четвертый сынъ, Георгій, 12 лѣтъ, учится въ 2 классѣ Кишиневскаго духовнаго училища.

Обыватель.

Отъ 3 руб въ мѣсяцъ
УРОКИ ЛУЧШ-ПЕШРЕПИСЧИЦЫ
Скѣдные подготовлю. За 1 годъ мѣсяцъ. Принимаются переѣзжіе
С. И. МОРГУЛМСЪ
Бриллианты высокаго качества, для кольца, ушныя, продаю. Видѣть можно ежедневно послѣ дня кромѣ субботы и воскресенья въ корридорномъ магазинѣ т. Клише Гальперинъ Александровъ, уголъ Бутчетской, спросить артельщика. Телеф. № 171.
Машинистъ ищетъ мѣсто, работаетъ на Дизель-моторахъ и прочихъ двигат. понимаетъ электрич. освѣщеніе. Адресъ оставить
1-2 комнаты
большія, свѣтлыя съ ПАРАД. ХОДОМЪ ОТДАЮТСЯ ВЪ НАЕМЪ
Федоровская, уг. Синадиновской

Новооткрыт. мастерская ДАМСКОЙ ОБУВИ
Ц. Бродской
Михайловская ул. №38, уг. Кіевск.
Принимаются заказы на дамскую обувь изъ матеріи и кожи.
Требуются мастера или мастерицы для рантовой обуви.
Окончившая средне-спец. учебное заведеніе, имѣетъ опытъ, учительница ручет. и готовитъ во всѣ классы гимназ. Петропавловская 90, 9. Гурвальцъ
Утеряны 2 паспорта:
1) на имя Довцова, Ив. Игнатова
2) Вырско Фоминой Трофимовны
Находящимъ просимъ доставить въ гост. „ЖЕНЕВА" Бессарабская, уг. Александр. за вознагражденіе

Императорское Русское Музыкальное Общество
Кишиневское Отдѣленіе.
МУЗЫКАЛЬНОЕ УЧИЛИЩЕ
(ул. Федорова, 58).
ПРІЕМЪ УЧЕНИКОВЪ на 1916-1917 учебный годъ производится ежедневно въ канцелярію училища съ 10 часовъ утра до 2-хъ час. дня.
ПРІЕМНЫЕ ЭКЗАМЕНЫ съ 27-го августа, а ЗАНЯТІЯ 1-го сентября.
ДИРЕКЦІЯ.

Вкиманію бѣжецевъ!
БАНКИРСКАЯ КОНТОРА
„ЗЛЛЕНБОГЕНЪ и К-о" въ ЧИКАГО
(Ко Ellenbogen Bankers Chicago)
безплатно извѣщаетъ всѣхъ русскихъ эмигрантовъ, проживающихъ въ Америкѣ. Лица, имѣющія въ Америкѣ родственниковъ, адреса которыхъ имъ неизвѣстны, благоволятъ обратиться къ указанной фирмѣ съ запросомъ, представивъ по возможности, слѣдующія данныя: имя, отчество и фамилію разыскиваемаго лица, мѣсто рожденія его, когда выѣхало въ Америку и гдѣ, во всѣ предположенію, разыскиваемое лицо проживаетъ.

Новая большая первоклассная гостинница
Палась-Отель
Александровская 96 уг. Купеческой.
устроенная во всемъ согласно новымъ требованіямъ
ГИГІЕНЫ и КОМФОРТА
Гостинница находится въ центрѣ города, вблизи коммерческихъ, общественныхъ и кредитныхъ учрежденій
= Полный комфортъ при дешевой оплатѣ =
Ванны, приспособленіе для бѣлья, подъемная машина, электр. освѣщеніе, центральное отопленіе, органъ электр. трамвая, комнаты со всѣми удобствами.
Просятъ извощиковъ не обращать, будто нѣтъ свободныхъ номеровъ.

АЛЛЕНБЕРИСЪ
АНГЛІЙСКАЯ
молочная пища
для грудныхъ дѣтей со дня рожденія
№ I для возраста до 4 го мѣс.
№ 2 „ „ 7-го „
Новѣйшая система прогрессивнаго искармливанія.
получаются блестящіе результаты
Брошюры высылаются по первому требованію
Англійское Акц. О-во
Аленъ-Генбурисъ (Россія)
Москва Мясницкая 22. Отд. каз. 304
Огневая сушка фруктовъ, овощей и хлѣбнаго зерна по сушилкѣ системы инж. Л. Ле-Даллезъ, въ которой легко управлять температурой загружаемаго имъ духа и быстро удалять насыщенный парами влаги воздухъ. Въ правильномъ образованіи въ Аллюзу. Минская губ. № 4 13643
Акушерка и Фельдшерица
А. Л. КРИММЕРЪ.
(шинжанъ)
ПЕРЕѢХАЛА.
Ул. К. А. Шмидта, д. № 110 Шейнберга.
Даю уроки музыки (рояль).
Адр. въ конторѣ „Нов. Ж.,

ВОЗЗВАНІЕ.
Кишиневскій еврейскій сиротскій домъ испытываетъ необычайную задолженія жизни съ одной стороны, и полную невозможности заработать сборъ—одного изъ главнѣйшихъ источниковъ содержанія всѣхъ сирѣчь благотворительныхъ учрежденій—съ другой, переживаетъ крайне критическое финансовое положеніе. Задолженность достигла такихъ размѣровъ, что сиротамъ грозитъ остаться безъ хлѣба, безъ обуви, безъ всего необходимаго. Самому учрежденію грозитъ опасность быть закрытымъ и обездоленныхъ сиротъ-быть вобросанными на улицу.
Правленіе Общества Попечительства о сиротахъ считаетъ за основаніемъ, что еврейское общество не допуститъ такого постыднаго позора. А для спасенія учрежденія требуется со стороны имущихъ людей очень маленькая доля-часть пусть члены общества сдѣлятъ его своимъ, пусть люди, до сихъ поръ не сознавшіе этого, исправятъ ихъ общество, и сироты будутъ спасены.
ПРАВЛЕНІЕ.
Продается на срубъ лѣсъ,
произрастающій въ лѣсной дачѣ имѣнія Крестьянскаго Поземельнаго Банка при вотч. Дубово, Сороковскаго уѣзда, Бессарабской губерніи площадью 32,78 дес. Соревнованіе на продажу лѣса назначено въ 12 час. дня,12 сентября 1916 года, въ помѣщеніи Сороковскаго уѣзднаго Полицейскаго Управленія (гор. Сороки) и начнется съ суммы 970 р.
Условія по требованію высылаются Бессарабскимъ Отдѣленіемъ Крестьянскаго Поземельнаго Банка и могутъ быть разсматриваемы въ Отдѣленіи (въ г. Кишиневѣ) и у завѣдующаго имѣніемъ Сисгопуло (село Дубово, Сороковскаго уѣзда)
ЛЕЧЕБНИЦА и САНАТОРІЯ
Д-ра ШТЕЙНБЕРГА
въ Кишиневѣ Харьковская (б. Бонновская ул) №37 соб. д.
Постояннымъ консультантомъ сост. профессоръ Н. И. УСКОВЪ
Запись принимается по вторникамъ 14-го августа.
Завѣдующій врачъ: Д-ръ ШТЕЙНБЕРГЪ Пріемъ ежедневно отъ 9 до 12 и отъ 4 до час.
Въ лечебницѣ примѣняются преимущественно физическіе способы леченія и новѣйшіе способы диагностики.
Подробныя условія пріема приходящихъ и стаціонирныхъ (санитарныхъ) больныхъ въ проспектахъ.
При лечебницѣ имѣются отдѣлы
ПОКУПАЮ
всякаго рода обязательства редакторъ-издатель газеты «Бессарабія» священникъ Іеромій Чекань, а также исполнительные листы служащихъ Чекань, которымъ онъ не платилъ заработныхъ денегъ. Предложенія адресовать: типографія «РУГЪ»— Сынадиновская, № 35.

Кефирное заведеніе
С. С. ЛЕМПЕРТЪ
ПЕРЕВЕДЕНО
на Бендерскую ул., № 35
КУПАЙТЕСЬ
Боли—источникъ здоровья
Нарзановскія крипицы
Бани и душевыя
имѣ Добровирова и Очаковъ
Цѣлебныя потекшія лѣчебной воды, солянно щелочной
Получена лиманая соль
Кишиневскій Городской Ломбардъ
открытъ ежедневно по будничнымъ днямъ съ 9 час. утра до 2 час. дня
— Операціи ломбарда: —
1) выдача ссудъ подъ разнаго рода движимо имущество, золото, серебро, монеты, драгоцѣнн. камни, мѣха ковры всѣхъ матеріи вообще всякаго имущества цѣнности безъ выноса, можетъ обслуживать большое количество войсковыхъ частей, чѣмъ бы могли это сдѣлать учрежденія и частныя лица, покупая таковые съ акціономъ. Вотъ съ тѣмъ-то позваніемъ Комитетъ и обращается теперь къ вамъ, Граждане Великой Россіи, убѣдительно проса Васъ удѣлить частицу изъ вашихъ средствъ и тѣмъ помочь нородовать наши славныя войска, и они, обороняя Вашей лаской и вниманіемъ покроютъ новыми побѣдными лаврами наши Русскія знамена. Вѣдь отъ табакокъ, спичками, курительной бумагой и пр., Комитетъ надѣялся войска музыкальными инструментами, подвижными кинематографами и др., необходимыми предметами солдатскаго обихода. По желанію подарки могутъ быть отправлены отъ имени отдѣльныхъ лицъ и учрежденій.

ВОЗЗВАНІЕ.
Московскій Комитетъ по снабженію табакомъ и предметами первой необходимости воиновъ передовыхъ позицій исполняетъ свой священный долгъ передъ доблестными защитниками родины, видѣвши ихъ табакомъ и курительными принадлежностями. Сколько труда, нервовъ и энергіи претерпѣваютъ они, эти сѣрые герои, но все переносятся они безропотно, спокойно, духъ ихъ бодръ, настроеніе великолѣпное. Только объ одномъ они просятъ: Дайте табачку... Пришлите табачку.. И просьба эта изъокопныхъ окоповъ должна этомъ докатиться до глубокаго тыла, во всѣ уголки необъятной Россіи. Дѣйствительно, нужда въ табакѣ велика въ нашихъ войскахъ, онъ прямо имъ необходимъ какъ въ трудныхъ походахъ, въ бояхъ, такъ и въ мирной жизни въ окопахъ, въ госпиталяхъ, лазаретахъ, вездѣ онъ является лучшимъ подаркомъ. Находясь всегда въ нервно-повышенномъ настроеніи, солдаты истребляютъ его въ огромномъ количествѣ, онъ скрашиваетъ имъ тяжелую окопную жизнь, согрѣваетъ въ сырую и холодную погоду, онъ же помогаетъ имъ, раненымъ, переносить муки и страданія. Кто куритъ, знаетъ благодѣтельную и обдумывающую силу затяжки табаку. Командиры полковъ, корусовъ, занимающіе госпитали и лазаретами и послѣднее время все чаще и чаще обращаются въ Комитетъ съ просьбой снабдить вѣренныя имъ части табакомъ, такъ какъ послѣдняго или вовсе у нихъ нѣтъ, или, если гдѣ онъ и есть, то баснословно дорогъ, и солдаты вынуждены курить сушеную траву и пр. суррогаты. Кромѣ того махорку стали раздавать въ войскахъ больнымъ какъ лѣкарство. Комитетъ всей душой [идетъ навстрѣчу этому благому дѣлу, изыскиваетъ для того всевозможныя средства, рассылая воззванія, организуя сборы, гуляньи, базары и пр., но что значатъ эти суммы для многомилліонной арміи и при существующихъ нынѣ высокихъ цѣнахъ?!. Надо чтобы всѣ русскіе люди откликнулись на скромную просьбу нашихъ дорогихъ защитниковъ, своей кровью готовящихъ запечатлѣть и уже запечатлѣвшихъ великое служеніе родинѣ, надо чтобы поверженнымъ широкой волной притокали въ Комитетъ, который, пріобрѣтая табакъ и курительныя принадлежности безъ выноса, можетъ обслуживать большое количество войсковыхъ частей, чѣмъ бы могли это сдѣлать учрежденія и частныя лица, покупая таковые съ акціономъ. Вотъ съ тѣмъ-то позваніемъ Комитетъ и обращается теперь къ вамъ, Граждане Великой Россіи, убѣдительно проса Васъ удѣлить частицу изъ вашихъ средствъ и тѣмъ помочь нородовать наши славныя войска, и они, обороняя Вашей лаской и вниманіемъ покроютъ новыми побѣдными лаврами наши Русскія знамена. Вѣдь отъ табакокъ, спичками, курительной бумагой и пр., Комитетъ надѣялся войска музыкальными инструментами, подвижными кинематографами и др., необходимыми предметами солдатскаго обихода. По желанію подарки могутъ быть отправлены отъ имени отдѣльныхъ лицъ и учрежденій.

Дозволено военной цензурой Кишиневъ, 14 августа 1916 года
Тип. «БЕССАРАБСКАЯ ЖИЗНЬ» И. И. Волкомича. Издатель И. И. Волкомичъ Редакторъ И. Г. Кариникъ.

12. Ziarul *Бессарабская Жизнь*, nr. 206, 15 august 1916, pag. 4.

13. Frontispiciul ziarului *Знамя*, nr. 271, 28 noiembrie 1912.

hârtia îngălbenită. Perioada de apariţie a ziarului *Бессарабская жизнь* cuprinde anii 1904-1919. Editori ai ziarului au fost: F.E. Zaharov, B.O. Lempert, I.I. Volkomici şi alţii. Din cauza interzicerii, ziarul apărea cu întreruperi, sub diferite denumiri: *Бессарабский Край* (1911), *Бессарабиа* (1911-1913), *Бессарабский Вестник* (1911-1912), *Сегодняшняя Бессарабская Жизнь* (1912-1916) (Presa 2002, 74).

Sunt în colecţie şi opt numere ale ziarului *Бессарабский Южный Край*, editat la Bender de E.I. Natenzon în anii 1914-1917: nr. 1491, 1545, 1549, 1552, 1553, 1554, 1555, 1558 din lunile mai şi august 1917[12]. Cotidianul cu denumirea *Южный Край* şi-a anunţat apariţia la Bender în anul 1913. Din 1914 îşi schimbă denumirea în *Бессарабский Южный Край*. Aceste numere au fost achiziţionate de muzeu la licitaţia din 18 martie 1990, organizată de librăria „Bukinist” din Chişinău. Spre deosebire de cotidienele din capitală, acest ziar este de un format mai mic: 30,5×42,5 cm şi nu conţine multe reclame mari. În spaţiul editorial al ziarului se inserau anunţuri ce ţineau mai mult de mica publicitate.

Acestea sunt toate titlurile de cotidiene basarabene editate la sf. sec. XIX - înc. sec. XX pe care le-am depistat la momentul actual în patrimoniul MNIM. Sunt puţine la număr, dar importante prin valoarea lor istorică şi muzeografică. Ele oferă date importante despre dezvoltarea societăţii în ansamblu, şi a publicităţii în particular. Or, din evoluţia publicităţii putem deduce şi evoluţia societăţii.

Ziarele cotidiene au avut un rol important în dezvoltarea publicităţii. Avantajele utilizării publicităţii prin intermediul lor asigura transmiterea mesajului către un număr mare de consumatori şi o flexibilitate foarte mare în ceea ce priveşte dimensiunile materialului publicitar.

[12] MNIM, FB-17498 (5-12).

Bibliografie

Presa 2002: Presa basarabeană de la începuturi până în anul 1957. Catalog (ed. L. Kulikovski) (Chişinău 2002).
БЖ 1905a: Бессарабская жизнь, №201, 5 августа, 1905.
БЖ 1905b: Бессарабская жизнь, №214, 20 августа, 1905.
БЖ 1907: Бессарабская жизнь, №182, 11 августа, 1907.
Брокгауз 1899: Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон, Энциклопедический словарь, том 26а (Санкт-Петербург 1899).
ГК 1916: Голос Кишинева, №142, 22 июня 1916.
Устав 1890: Устав о цензуре и печати. В: Свод законов Российской империи, т. 14 (Санкт Петербург 1890).

Bessarabian daily newspapers as a means of advertising. From the collection of periodicals of NMHM (end of 19th - early 20th centuries)

Abstract

Newspapers began to be used as a means of advertising since the end of the 19th century and remained the primary means of advertising until the advent of television. Due to short period of time between the submitting advertising material for publication and its appearance in the newspaper, advertising in daily newspapers was very effective for transmitting the latest information to the consumer. Daily newspapers usually came out in large cities and capitals. The first daily newspaper in Bessarabia was *Bessarabsky Vestnik ("Bessarabian Messenger")* published in 1889 in Chişinău by E. Sokolova. Other major daily newspapers published for a long time in Chişinău were *Bessarabets ("Bessarabian"), Bessarabskaya zhizn ("Bessarabian Life"), Drug ("Friend"), Golos Kishinyova ("Voice of Chişinău"),* and some others. During 1912-1914, the daily newspapers appear in Bălţi, Bender, Soroca, Tiraspol, and Akkerman.

The museum's collection of periodicals contains a small amount of daily newspapers published in Bessarabia at the end of 19th - early 20th centuries. The museum has only one issue of the newspaper *Bessarabsky Vestnik* (no. 1177 of November 2, 1894), two issues of the newspaper *Bessarabets* (no. 248 of December 19, 1897 and no. 135 of December 1, 1905), an issue of the newspaper *Drug* (no. 143 of June 6, 1909), 33 issues of the newspaper *Bessarabskaya zhizn* for 1916-1917, and 12 issues of the newspaper *Znamya ("Banner")* for 1911-1912. *Znamya*, published by M. Radchenko and V. Yakubovich in Chişinău during 1911-1914, is actually a continuation of the newspaper *Drug*, which changed the name because of the persecution of the tsarist censorship. The collection also contains 8 issues of the newspaper *Bessarabsky Yuzhnyi Kray ("Bessarabian Southern Region")* published in Bender by D. Natenzon during 1914-1917.

The review of this collection makes a significant contribution to the study of the history of advertising in Bessarabia under the tsarist autocracy.

List of illustrations:

1. Newspaper *Drug* no. 143 of June 6, 1909, p. 1.
2. Newspaper *Drug* no. 143 of June 6, 1909, p. 4.
3. Newspaper *Bessarabets* no. 248 of December 19, 1897, p. 1.
4. Newspaper *Bessarabets* no. 248 of December 19, 1897, p. 4.
5. Newspaper *Bessarabsky Yuzhnyi Kray* no. 1552 of August 10, 1917, p. 1.
6. Newspaper *Bessarabsky Yuzhnyi Kray* no. 1552 of August 10, 1917, p. 4.
7. Newspaper *Bessarabsky Vestnik* no. 1177 of November 2, 1894, p. 1.
8. Newspaper *Bessarabsky Vestnik* no. 1177 of November 2, 1894, p. 4.
9. Newspaper *Bessarabskaya zhizn* no. 208 of August 17, 1916, p. 1.
10. Newspaper *Bessarabskaya zhizn* no. 208 of August 17, 1916, p.4.
11. Newspaper *Bessarabskaya zhizn* no. 206 of August 15, 1916, p.1.
12. Newspaper *Bessarabskaya zhizn* no. 206 of August 15, 1916, p. 4.
13. Front page of the newspaper *Znamya* no. 271 of November 28, 1912.

Бессарабские ежедневные газеты как средство рекламы. Из коллекции периодических изданий НМИМ (конец XIX - начало XX вв.)

Резюме

Для публикации рекламных объявлений газеты стали использоваться с конца XIX века, оставаясь основным средством рекламы вплоть до появления телевидения. Благодаря краткости промежутка времени между подачей рекламного материала и выходом его в газете, а также ежедневному выходу газет, такая реклама была очень эффективна, так как обеспечивала быструю доставку последней информации потребителю. Обычно ежедневные газеты выходили в больших городах и столицах. Первой ежедневной газетой в Бессарабии был *Бессарабскій Вестникъ*, издававшийся в 1889 году в Кишиневе Е. Соколовой. Другими крупными ежедневными газетами, долгое время издававшимися в Кишиневе, были *Бессарабецъ*, *Бессарабская жизнь*, *Другъ*, *Голосъ Кишинева* и пр. В 1912-1914 годах ежедневные газеты начинают выходить в Бельцах, Бендерах, Сороках, Тирасполе и Аккермане.

В коллекции периодических изданий НМИМ содержится небольшое количество ежедневных газет, издававшихся в Бессарабии в конце XIX - начале XX веков. Музей располагает лишь одним экземпляром газеты *Бессарабский Вестник* – № 1177 от 2 ноября 1894 года, двумя экземплярами газеты *Бессарабецъ* – № 248 от 19 декабря 1897 года и № 135 от 1 декабря 1905 года, одним экземпляром газеты *Другъ* № 143 от 6 июня 1909 года, 33 номерами газеты *Бессарабская жизнь* за 1916-1917 года и 12 экземплярами газеты *Знамя* за 1911-1912 года. Ежедневная газета *Знамя*, издававшаяся М. Радченко и В. Якубовичем в Кишиневе в 1911-1914 годах, фактически является продолжением прежде издававшейся газеты *Другъ*, которая изменила название из-за преследований царской цензуры. В коллекции имеется также 8 номеров газеты *Бессарабскій Южный Край*, издававшейся в Бендерах Д. Натензоном в 1914-1917 годах.

Исследование этой коллекции вносит значительный вклад в изучение истории рекламы в Бессарабии при царизме.

Список иллюстраций:

1. Газета *Другъ №* 143, 6 июня 1909 г., стр. 1.
2. Газета *Другъ №* 143, 6 июня 1909 г., стр. 4.
3. Газета *Бессарабецъ №* 248, 19 декабря 1897 г., стр. 1.
4. Газета *Бессарабецъ №* 248, 19 декабря 1897 г., стр. 4.
5. Газета *Бессарабскій Южный Край, №* 1552, 10 августа 1917 г., стр. 1.
6. Газета *Бессарабскій Южный Край, №* 1552, 10 августа 1917 г., стр. 4.
7. Газета *Бессарабскій Вестникъ, №* 1177, 2 ноября 1894 г., стр. 1.
8. Газета *Бессарабскій Вестникъ, №* 1177, 2 ноября 1894 г., стр. 4.
9. Газета *Бессарабская Жизнь, №* 208, 17 августа 1916 г., стр. 1.
10. Газета *Бессарабская Жизнь, №* 208, 17 августа 1916 г., стр.4.
11. Газета *Бессарабская Жизнь, №* 206, 15 августа 1916 г., стр.1.
12. Газета *Бессарабская Жизнь, №* 206, 15 августа 1916 г., стр. 4.
13. Первая полоса газеты *Знамя, №* 271, 28 ноября 1912 г.

15.04.2015

Vera Serjant, Muzeul Naţional Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

PRIMUL RĂZBOI MONDIAL (1914-1918). CONTRIBUȚII CARTOFILICE

Ana Grițco

În etapa actuală a evoluţiei ştiinţei istorice, un rol aparte îl ocupă izvoarele documentare anterior „mai puţin solicitate”, printre acestea fiind şi cartea poştală ilustrată.

Articolul de faţă este rezultatul cercetării şi valorificării colecţiei de carte poştală de patrimoniu cu tematica Primului Război Mondial şi se înscrie în comemorarea centenarului de la izbucnirea Marelui Război. La începutul secolului al XX-lea cartea poştală cunoaşte apogeul evoluţiei sale. Fiind foarte populară, mobilă şi accesibilă, în timpul războiului aceasta îndeplinea mai multe funcţii. Pe lângă rolul de efect poştal (corespondenţă), ea devine o formă accesibilă de propagandă, dar şi o sursă de completare a bugetului militar, utilizată în scopuri caritabile, or veniturile în urma comercializării erau direcţionate spre susţinerea industriei de război. În acest context se înscriu şi cărţile poştale cu tematica Primului Război Mondial, declanşat la sfârşitul lunii iulie 1914.

Conflagraţia militară din anii 1914 şi 1918 este calificată ca primul război de masă din istorie care a schimbat chipul secolului XX, unde numai în Europa a produs nu mai puţin de opt milioane de morţi, şase milioane de invalizi, patru milioane de văduve, opt milioane de orfani (Enciu 2015, 9). A fost un eveniment istoric fără precedent prin numărul de ţări implicate, prin efortul militar, dar şi prin amploarea sacrificiului. Iniţial considerat drept un „război hilar”, în scurt timp capătă amploarea unui război mondial, antrenând în vâltoarea sa zeci de ţări din întreaga lume, pe o durată de patru ani, trei luni şi zece zile (iniţial sfârşitul războiului era preconizat până la Crăciunul lui 1914). Primul Război Mondial (catalogat astfel după cel de-al Doilea Război), numit pe vremea sa *Marele Război* sau *Războiul Naţiunilor*, a intrat în istorie ca războiul care a schimbat nu numai lumea, dar şi ca un „nou tip de război”. Pentru prima dată ţările beligerante au recurs la mobilizarea totală a bărbaţilor, iar femeile au participat pe câmpul de luptă în calitate de surori de caritate. Progresul industriei militare a permis tehnologii distrugătoare moderne, acestea manifestându-se prin luptele în tranşee, în aer, pe apă; apar primele tancuri, nave cuirasat, tunuri grele, arma chimică. Marele Război a schimbat fizionomia multora din puterile beligerante, state monarhice vor deveni republici, se va consuma experienţa bolşevică, imperii multinaţionale vor dispare de pe harta Europei. Marele Război rămâne în istoriografie ca un eveniment nerezolvat în substanţa sa, care, din cauza contradicţiilor ce le va lăsa moştenire Europei, va determina izbucnirea unui al doilea conflict de talie mondială, mai îngrozitor – cel de-al Doilea Război Mondial (Istoria 2005, 11).

Fiind în componenţa Imperiului Rus, Basarabia, practic, adăpostea linia permanentă a frontului. Conform Planului „19”, aprobat la 9 iulie 1910, teritoriul dintre Prut şi Nistru era inclus în zona de acţiune a armatei a VII-a, care urma să alcătuiască în caz de război şase divizii de infanterie (96 mii militari) şi 1½ divizii de cavalerie (5100 de militari), în baza recrutărilor efectuate în guberniile Basarabia, Herson, Ekaterinoslav şi Taurida. În caz de mobilizare, principalele forţe urmau a fi concentrate astfel: cavaleria în zona Chişinăului, iar infanteria în zona Benderului. Scopul armatei era de a acoperi flancul român al Armatei a III-a, inclusiv prin susţinere cu trupe (Emilciuc 2015, 23). Printr-un decret imperial s-a dispus ca toate unităţile de transport să fie predate la punctele de colectare. La 5 august 1914 erau deja stabilite listele tuturor proprietarilor de mijloace de transport din Basarabia. La 20 noiembrie 1914 a început mobilizarea rezerviştilor din grupa I, incluşi în listele de mobilizare din anii 1907-1913. Recrutului i se acorda trei zile de pregătiri, ca mai apoi să se prezinte la punctul de recrutare.

Deopotrivă cu recrutarea şi mobilizarea mijloacelor tehnice şi a animalelor, se desfăşura şi campania de colectare a pâinii pentru necesităţile ar-

matei. Nerespectarea acestor cerinţe se solda cu amenzi, ani de puşcărie sau deportări în regiunile nordice ale imperiului[1].

Basarabenii au perceput grozăviile Primului Război Mondial ca pe o adevărată tragedie. Numărul celor care au luptat, au căzut şi au dispărut fără urmă nu este cunoscut nici până astăzi. Istoricul I. Nistor scria: „...În august 1914 începu războiul mondial şi românii din Basarabia, în număr de aproape 300 mii de oameni, luptară sub steagul rusesc" (Carp et al. 2013, 83). Ca şi în orice război, numărul concret al celor ce au luptat nu se cunoaşte. La începutul sec. XXI, un grup de profesori de la Academia Militară „Ştefan cel Mare" din Chişinău, în urma investigaţiilor întreprinse în fondurile Arhivei Naţionale din Republica Moldova, au reuşit să scoată din anonimat numele a 7000 de conaţionali căzuţi în lupte, răniţi sau dispăruţi fără urmă (Carp et al. 2013, 86).

În urma cercetării şi valorificării fondului foto-documentar cu tematica Primului Război Mondial, în patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei au fost identificaţi aproximativ douăzeci de ostaşi, ale căror nume vor completa lista basarabenilor participanţi în prima conflagraţie mondială.

Materialul iconografic, în speţă cartea poştală ilustrată cu tematica Primului Război Mondial, este o contribuţie incontestabilă la reconstituirea evenimentului istoric, de aceea se încearcă identificarea calităţilor documentare şi muzeografice ale acestei categorii muzeale.

La începutul sec. al XX-lea cartea poştală cunoştea „perioada de aur" a evoluţiei sale, unde, pe lângă rolul principal de efect poştal (corespondenţă), cartea poştală a avut şi un rol secundar, uneori mai important decât cel primar. Fiind o componentă a artei vizuale, în timpul războiului cartea poştală era şi o formă artistică de propagandă, aceasta fiind cea mai mobilă şi accesibilă. De exemplu, între anii 1914 şi 1917 în Rusia activau 96 de edituri şi editori de carte poştală ilustrată, inclusiv caricatură. O altă funcţie era cea legată de actele de binefacere. De exemplu, pe faţa verso a cărţilor poştale editate de Societatea Nikolsk de pe lângă Crucea Roşie din Rusia este imprimat text: *Fiecare 2-3 cărţi poştale vândute contribuie la confecţionarea unei măşti anti-gaz* (fig. 2). Autorităţile apelau astfel la cărţile poştale pentru a putea obţine de la populaţie, într-o formă absolut subtilă şi elegantă, resursele financiare necesare în perioada când se aflau în dificultate.

În urma cercetării şi valorificării materialului foto-documentar, s-a depistat că ilustratele tematice de patrimoniu sunt clasificate în trei categorii: imagini fotografice, cărţi poştale cu mesaj social (împrumut de război) şi cărţi poştale-caricaturi.

Cele dintâi reprezintă imagini reale de pe câmpul de luptă şi din spatele frontului, sunt un liant ce „transmit gânduri, aspecte, scene din această perioadă".

Cartea poştală *Rugăciune înainte de a pleca pe front* – este unica imagine color, editată de Societatea Nikolsk de pe lângă Crucea Roşie din Rusia (fig. 1). Este o carte poştală filantropică, moment menţionat pe faţa verso a imaginii; circulată în anul 1916 cu prilejul Anului Nou prin curier sau expediată în plic, or ştampilele poştale uzuale sunt lipsă (fig. 2).

Cărţile poştale, editate în anul 1916 de Comitetul Skobelev din Petrograd, aflat sub auspiciile Imperatorului Rus, reprezintă imagini din spatele frontului – participarea populaţiei la fabricarea armamentului. Imaginile alb-negru, uşor atinse de timp, par a fi modeste comparativ cu faţa verso, care este „bogată" în informaţii, semne (fig. 21). Sigla Comitetului Skobelev, amplasată în colţul stâng, superior, oferă credibilitate mesajului şi conferă o mai mare amploare entuziasmului populaţiei „pentru susţinerea armatei, gloriei şi bunăstarea Rusiei".

Urmează trei cărţi poştale, editate de G.V. Gruzinţev din or. Luga (Rusia), în anul 1915 la Fototipia Şerer, Nabholz şi Co din Moscova (fig. 3-5). Sunt imagini alb-negru, necirculate, faţa verso separată cu o linie verticală (pentru corespondenţă şi adresă). Cărţile poştale sunt numerotate pe faţa recto (54, 116, 127), moment ce ne permite să deducem că acestea fac parte dintr-un set de imagini cu tematica Primului Război Mondial. Reprezintă tehnica militară pe linia frontului şi un episod din orele de răgaz ale ostaşilor (un militar, în faţa unui bordei, tunde un camarad de arme).

Completează colecţia alte două cărţi poştale, editate de Oleg Adamovici, preot în Regimentul de infanterie 64 din oraşul Kazan. Imaginile reprezintă *Transportarea răniţilor la spital* şi *Un grup*

[1] htpp://ciuciuleaistorie.wordpress.com

Fig. 1. Carte poştală ilustrată. *Rugăciune înainte de luptă* (color). Editată de Societatea Nikolsk pe lângă Crucea Roşie din Rusia, 1914 (MNIM, FB-21336-10).

de locuitori din Galiţia refugiaţi într-un adăpost antiaerian (fig.6, 7). Din inscripţiile de pe faţa verso, constatăm, că Oleg Adamovici avea o editură în or. Minsk, dar cărţile poştale le tipărea în or. Moscova, la Fototipia Şerer, Nabholz şi Co. Separate la mijloc pe faţa verso, una din imagini este numerotată – nr. 24 (fig. 6), şi are imprimată inscripţia ce interzice reproducerea imaginilor şi aprobarea de către cenzură. Circulată în plic, cartea poştală este semnată de o persoană cu numele Pavel, care-şi felicită părinţii cu ocazia sosirii Anului Nou 1916 şi-i asigură că „e viu şi sănătos".

Completează iconografia Primului Război Mondial imaginile cu scene de luptă, cu militari răniţi pe front, lupta din spatele frontului etc. Imaginea fotografică alb-negru, ce reprezintă un balon cu aer din arsenalul Armatei Române din timpul Primului Război Mondial (fig. 12), face parte din categoria raritătţilor şi este o completare iconografică tematică interesantă.

O categorie aparte sunt cărţile poştale cu mesaj social, editate în timpul Primului Război Mondial (fig. 13, 15-19), editate în anul 1916 de către Direcţia pentru împrumuturi mici (Управление по делам мелкого кредита) din Petrograd. Din lipsă de alte mijloace de informare în masă, acestea, pe lângă rolul de efect poştal, aveau şi un mesaj social: de a ridica moralul ostaşului pe front şi a dezvolta sentimentul de patriotism atât pe câmpul de luptă, cât şi în spatele frontului. Imaginile reprezintă un apel de a se abona la împrumutul militar, or începând cu 1914 economia Imperiului Rus era dominată de starea de război, unde aproape întreaga activitate era direcţionată spre satisfacerea nevoilor financiare ale statului. Împrumutul militar era un titlu de creanţă, emis de guvern pentru a finanţa operaţiunile militare în timp de război, acumulând fonduri de la toate categoriile sociale, inclusiv ţărănime. În perioa-

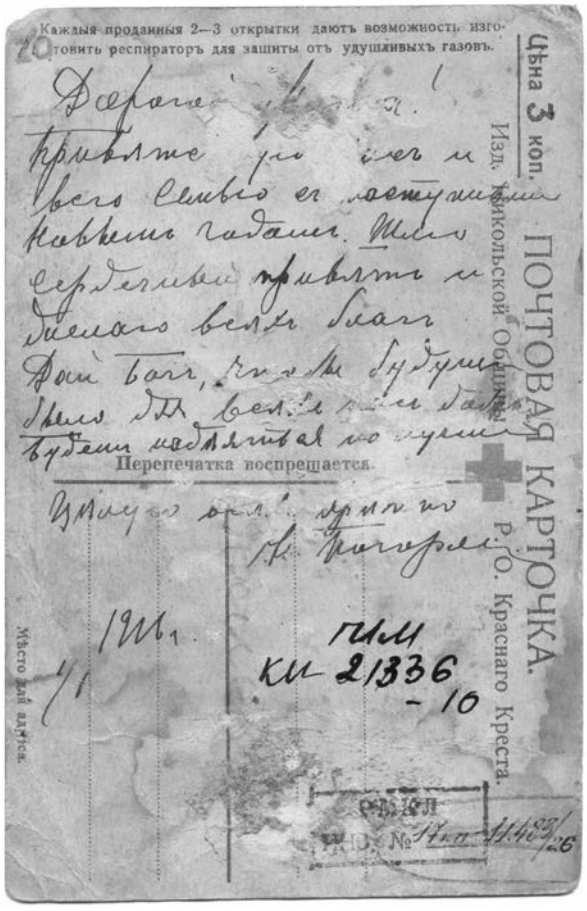

Fig. 2. Faţa verso a cărţii poştale editată de Societatea Nikolsk pe lângă Crucea Roşie din Rusia. În partea stângă, vertical, text: *Fiecare 2-3 cărţi poştale vândute contribuie la confecţionarea unei măşti anti-gaz* (rus) (MNIM, FB-21336-10).

Fig. 3. Carte poştală ilustrată. *Nr. 116. Armament pregătit de luptă.* Editor G. Gruzinţev, or. Luga (Rusia); Fototipia Şerer, Nabholz şi Co, Moscova, 1915 (MNIM, FB-21336-8).

Fig. 4. Carte poştală ilustrată. *Nr. 54. Tunuri gata de atac.* Editor G. Gruzinţev, or. Luga (Rusia); Fototipia Şerer, Nabholz şi Co, Moscova, 1915 (MNIM, FB-21336-7).

Fig. 5. Carte poştală ilustrată. *Nr. 127. Ostaşi în orele de răgaz.* Editor G. Gruzinţev, or. Luga (Rusia); Fototipia Şerer, Nabholz şi Co, Moscova, 1915 (MNIM, FB-21336-9).

Fig. 6. Carte poştală ilustrată. *Nr. 24. Transportarea răniţilor la spital.* Editor O. Adamovici, Minsk; Fototipia Şerer, Nabholz şi Co, Moscova, 1915 (MNIM, FB-20579).

Fig. 7. Carte poştală ilustrată. *Galiţia. Populaţia adăpostită în locuri speciale.* Editor O. Adamovici, preot în Regimentul 64 Infanterie din or. Kazan; Fototipia Şerer, Nabholz şi Co, Moscova, 1915 (MNIM, FB-20578).

Fig. 8. Carte poştală/imagine fotografică. *Bandajarea răniţilor pe câmpul de luptă*, Rusia, 1915 (MNIM, FB-20577).

Fig. 9. Carte poştală ilustrată. *În spatele frontului.* Editor Comitetul Skobelev pentru ajutorarea răniţilor, Petrograd, 1916 (MNIM, FB-7788-30).

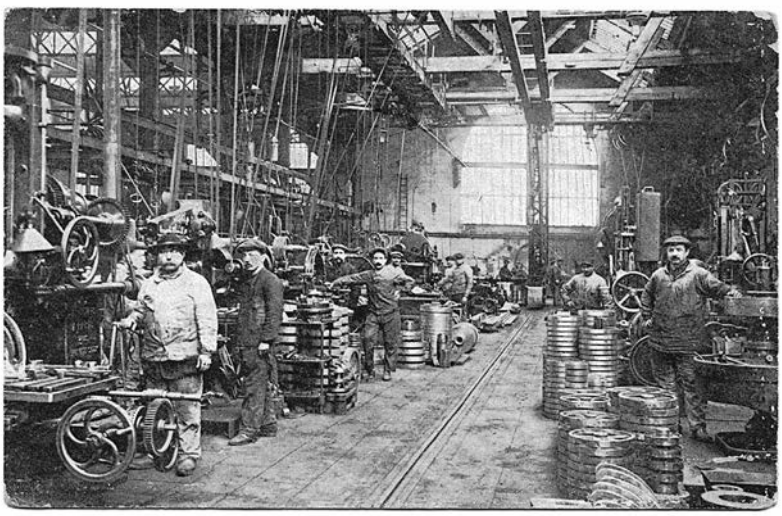

Fig. 10. Carte poştală ilustrată. *În spatele frontului.* Editor Comitetul Skobelev pentru ajutorarea răniţilor, Petrograd, 1916 (MNIM, FB-7788-31).

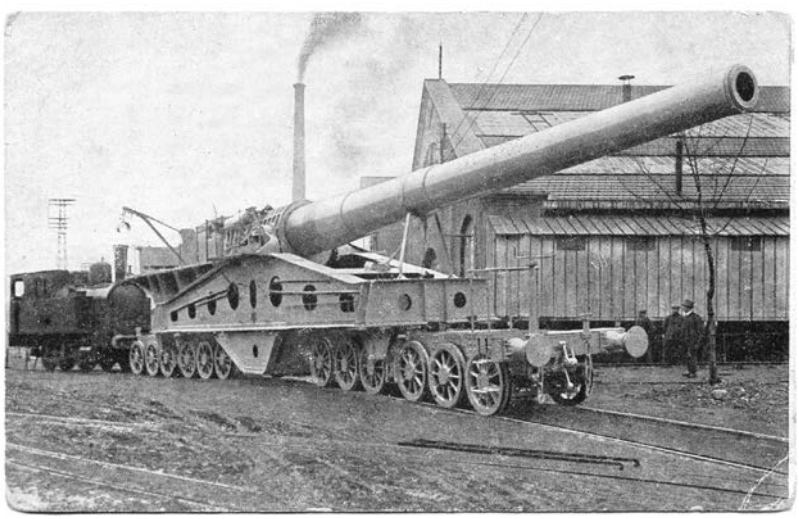

Fig. 11. Carte poştală ilustrată. *În spatele frontului*. Editor Comitetul Skobelev pentru ajutorarea răniţilor, Petrograd, 1916 (MNIM, FB-7788-32).

Fig. 12. Carte poştală/imagine fotografică. *Balon cu aer din Armata Română în timpul Primului Război Mondial*, 1916 (MNIM, FB-7788-33).

Fig. 13. Carte poştală ilustrată cu mesaj social de susţinere a ostaşilor pe front (color), Rusia, 1914 (MNIM, FB-7788-25).

Fig. 15. Carte poştală ilustrată. *Împrumut militar*. Editor Direcţia pentru împrumuturi mici, Petrograd, 1916 (MNIM, FB-7788 - 19).

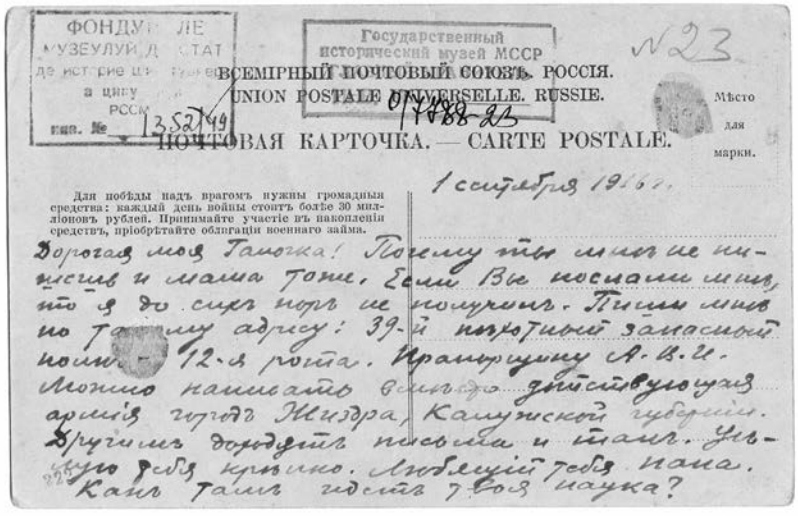

Fig. 14. Faţa verso a cărţilor poştale cu mesaj social (de obicei tipărit în parte stângă, sus), Rusia, 1916 (MNIM, FB-7788-23).

Fig. 16. Carte poştală ilustrată. *Împrumut militar*. Editor Direcţia pentru împrumuturi mici, Petrograd, 1916 (MNIM, FB-7788-22).

Fig. 17. Carte poştală ilustrată. *Împrumut militar*. Editor Direcţia pentru împrumuturi mici, Petrograd, 1916 (MNIM, FB-7788-21).

Fig. 18. Carte poştală ilustrată. *Împrumut militar*. Editor Direcţia pentru împrumuturi mici, Petrograd, 1916 (MNIM, FB-7788-23).

Fig. 19. Carte poştală ilustrată. *Împrumut militar*. Editor Direcţia pentru împrumuturi mici, Petrograd, 1916 (MNIM, FB-7788-20).

da 1914-1916 au fost efectuate mai multe împrumuturi, dintre care ultimele trei erau militare. În anul 1916 au fost emise două împrumuturi militare (unul în februarie, celălalt în octombrie). Oficial, abonarea la împrumutul militar a început la 15 martie 1916 şi trebuia să se încheie la 22 aprilie 1916. Cel de-al doilea împrumut a avut loc la 1 octombrie cu o durată de două luni, dar s-a prelungit până în februarie 1917 (Страхов 2003, 35). După Revoluţia din februarie, împrumuturile militare au fost denumite „Împrumutul Libertăţii", unde simbolistica revoluţionară pătrunde în imaginile cartofilice. Contribuţia împrumutului militar în timpul Primului Război Mondial a avut un rol incontestabil, or între anii 1914 şi 1916 bugetul militar a fost completat cu opt miliarde de ruble, echivalentul a 30% din cheltuielile militare anuale (Страхов 2003, 42). Cărţile poştale sociale, care îndemnau populaţia de a susţine armata prin abonarea la împrumutul militar, a fost una din formele accesibile de propagandă pe timp de război. Imaginile color, cu o ţinută tipografică acceptabilă, aveau tipărite text pe ambele părţi, care determinau schimbări semnificative în orientarea socială atât a guvernanţilor, cât şi a populaţiei faţă de împrumutul militar. *Abonează-te la împrumutul militar! Este cea mai accesibilă formă de a-ţi îndeplini datoria faţă de Patrie*; *Fără biruinţă nu poate fi pace! Datoria noastră este apropierea biruinţei. Mai mulţi bani – mai multe muniţii! Grăbiţi-vă să vă abonaţi la împrumutul militar*; *Totul pentru război, totul pentru biruinţă. Fiecare are datoria de a participa la apărarea Patriei* – sunt o parte din apelurile tipărite pe faţa recto a imaginilor. Mesajul sub formă de îndemn/apel este prezent şi pe faţa verso la unele cărţi poştale: *Pentru a nimici duşmanul este nevoie de mijloace enorme: fiecare zi de război costă mai mult de 30 milioane ruble. Participă şi tu la completarea mijloacelor băneşti, abonându-te la împrumutul militar* (fig. 14).

Completează colecţia de cărţi poştale imaginile-caricaturi editate în timpul Primului Război Mondial. Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei este deţinătorul unei mini-colecţii de cărţi poştale-caricaturi cu tematica Primului Război Mondial (fig. 22-33). Sunt imagini alb-negru şi color, editate între anii 1914 şi 1916 în Rusia. Printre editori şi edituri se numără Fototipia A. Ţenter din Petrograd, Editura de pe lângă Tipo-Litografia lui A. Postnov din or. Moscova, Editura lui P. Hmelevski, Editorul şi autorul de imagini L. Zolotnikov din Petrograd, Editura revistei *Новое Кривое Зеркало* din Moscova, Editura *Новь* din or. Kiev. Din toate imaginile doar una a circulat între 2.10.1914 şi 5.11.1914 din or. Sevastopol în localitatea Răduleni (staţia Mărculeşti, Basarabia), destinatar fiind Parascovia Sutulov (fig. 34).

Caricatura reprezintă „sintetic şi hilar" anumite evenimente şi are funcţia de a destinde, de a amuza, de a atrage atenţia, dar şi esenţializează într-o singură formă vizuală ceea ce nu poate fi rostit. Este o reprezentare intenţionat amplificată sau deformată, de obicei grotescă, prin exagerarea unor trăsături caracteristice.

Tipologic evidenţiem caricatura socială, politică, religioasă, militară etc. Cunoscută din antichitate, caricatura ca instrument de propagandă devine din sec. al XVI-lea. Primul care a apreciat caricatura ca o armă de luptă a fost Martin Luter, care propaga ura faţă de papă şi de călugări. Înţelegând care este puterea unui desen satiric, curtea papală a acceptat editarea desenelor satirice, de data aceasta împotriva lui Luter şi a susţinătorilor lui. Din acele timpuri, în conflictele interne şi externe, caricatura era utilizată în calitate de instrument de luptă împotriva oponenţilor.

La izbucnirea Marelui Război presa umoristică era bine dezvoltată şi foarte activă în toate ţările beligerante, precum şi în cele neutre. Cartea poştală, în cazul nostru caricatura, fiind un mijloc de propagandă ieftin şi cu impact asupra publicului larg, chiar şi cel mai neînsemnat eveniment putea fi reprezentat sub această formă. În preajma Primului Război Mondial numai în Germania, care era lider la editarea cărţilor poştale, au fost editate peste un miliard de cărţi poştale, inclusiv caricaturi. Spre deosebire de Rusia, în Franţa şi în Germania cenzura a fost stabilită în momentul lansării ordinului mobilizării generale şi privea, în egală măsură, distribuirea imaginilor, deşi în primele luni ale războiului atât în Germania cât şi în Franţa nici o autoritate civilă sau militară nu s-au ocupat de controlul cărţilor poştale (Ionescu 2010, 85).

Propaganda militară prin intermediul caricaturii are două faţete. Una ar fi cea care reflectă partea pozitivă la „ai noştri", unde sunt utilizate simbolurile naţionale, precum drapelul, stema, imnul, imaginea şefului statului, a comandamentului

Fig. 20. Faţa verso a cărţilor poştale – îndemn la împrumutul militar, editate de către Direcţia pentru împrumuturi mici. Se disting prin ţinuta tipografică şi informaţiile utile: acvila bicefală, locul pentru marca poştală, editorul, aprobarea de către cenzură, anul, Petrograd, 1916 (MNIM, FB-7788-20).

Fig. 21. Faţa verso a cărţilor poştale editate de către Comitetul Skobelev pentru ajutorarea răniţilor. Se evidenţiază ţinuta tipografică, care se impune prin sigla editorului, Petrograd, 1916 (MNIM, FB-7788-30).

Fig. 22. Carte poştală ilustrată (color). *Caricatură. Primul Război Mondial.* Editura «Новое Кривое Зеркало», Moscova, 1914 (MNIM, FB-5935-11).

Fig. 23. Carte poştală ilustrată (color). *Caricatură. Primul Război Mondial.* Pictor L. Zolotnikov. Petrograd, 1914 (MNIM, FB-5935-3).

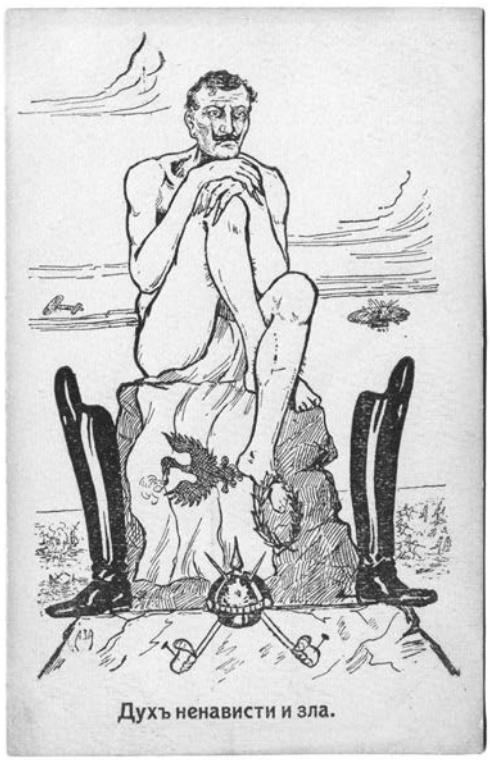

Fig. 24. Carte poştală ilustrată. *Caricatură. Primul Război Mondial.* Autor A. Ţenter, Petrograd, 1914 (MNIM, FB-5935-6).

Fig. 25. Carte poştală ilustrată. *Caricatură. Primul Război Mondial.* Rusia, 1914 (MNIM, FB – 5935 – 12).

Fig. 26. Carte poştală ilustrată (color). *Caricatură, Primul Război Mondial.* Editor P. Hmeliovski, Rusia, 1916 (MNIM, FB-3935-2).

Fig. 27. Carte poştală ilustrată. *Caricatură. Primul Război Mondial.* Editura «Новое Кривое Зеркало», Moscova, 1916 (MNIM, FB-3935-4).

Fig. 28. Carte poştală ilustrată (color). *Caricatură. Primul Război Mondial.* Editor P. Hmeliovski, Rusia, 1916 (MNIM, FB-3935-8).

Fig. 29. Carte poştală ilustrată. *Caricatură. Primul Război Mondial.* Editura «Новое Кривое Зеркало», Moscova, 1916 (MNIM, FB-3935-7).

militar, a eroilor naţionali, surori de caritate – elemente ce trezesc patriotismul, solidaritatea şi jertfirea de sine. Cea de-a doua faţetă este cea legată de „luarea în derâdere” a duşmanului, oponentului, care este prezentat în cele mai sumbre culori şi ipostaze, atribuindu-i şi cele mai josnice calificative, or imaginea negativă a duşmanului contribuia la „solidaritate în grup/spirit de echipă” printre „ai noştri” (Хлебникова, 2014, 20).

În perioada Marelui Război caricatura ocupa locul trei ca armă, anticipată de presiunea economică şi cea militară, de aceea în această perioadă ea cunoaşte o evoluţie însemnată, or, cu cât evenimentul este mai de amploare cu atât mai agresive sunt caricaturile, de exemplu, cele legate de conflagraţii militare (Цыкалов 2012, 85).

Dacă în Antichitate şi în Evul Mediu caricatura era o modalitate de a lua în derâdere anumite stări, obiceiuri, vicii ale societăţii, caricatura modernă are mai mult un rol propagandistic, or rolul lor nu este de a critica, ci mai degrabă de a mobiliza la anumite acţiuni.

În timpul războiului caricatura a fost „mobilizată” în slujba intereselor de securitate statală, de

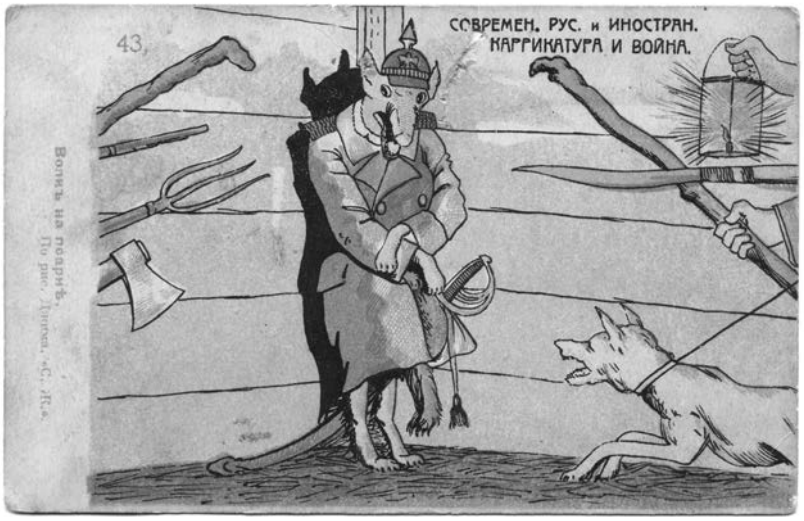

Fig. 30. Carte poştală ilustrată (color). *Caricatură. Primul Război Mondial*. Autor: S. J. Djima, Editura «Новь», Kiev, 1914 (MNIM, FB-3935-10).

Fig. 31. Carte poştală ilustrată. *Caricatură. Primul Război Mondial*. Autor A. Ţenter, Petrograd, 1914 (MNIM, FB-3935-8).

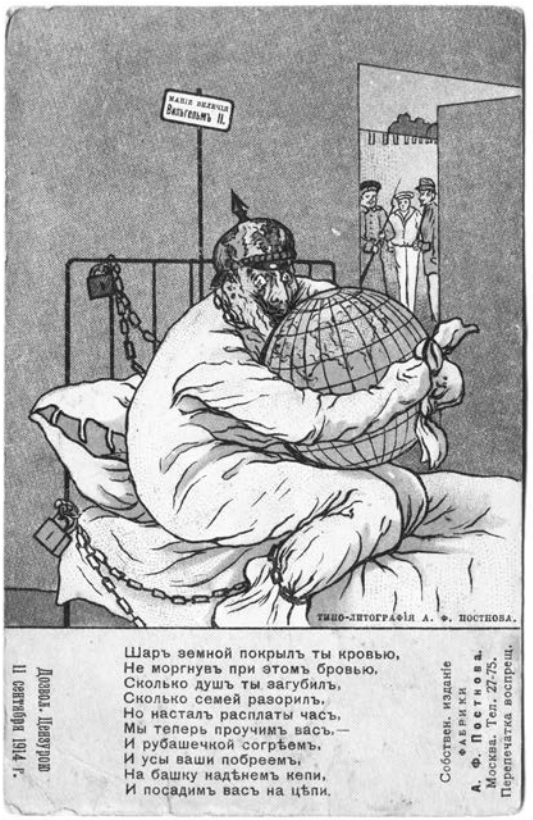

Fig. 32. Carte poştală ilustrată (color). *Caricatură. Primul Război Mondial*. Editor A. Postnov, Moscova, 1914 (MNIM, FB-3935-5).

aceea a fost introdusă cenzura militară, inclusiv asupra cărţilor poştale. În circulara cu nr. 184 din 3 aprilie 1915, Direcţia Poştelor şi Telegrafului, din cadrul Ministerului Afacerilor Interne, atenţionează şefii oficiilor poştale din judeţul Chişinău „despre cărţile poştale, expediate de militarii ruşi, aflaţi în prizonierat, ale căror imagini reprezintă, într-o atmosferă paşnică, scene din viaţa cotidiană a prizonierilor". La „sugestia" autorităţilor asemenea imagini, „care nu promovează atmosfera de război" urmau să fie confiscate[2]. Au fost create

[2] ANRM, F. 2120, inv. 1, d. 3, f. 32.

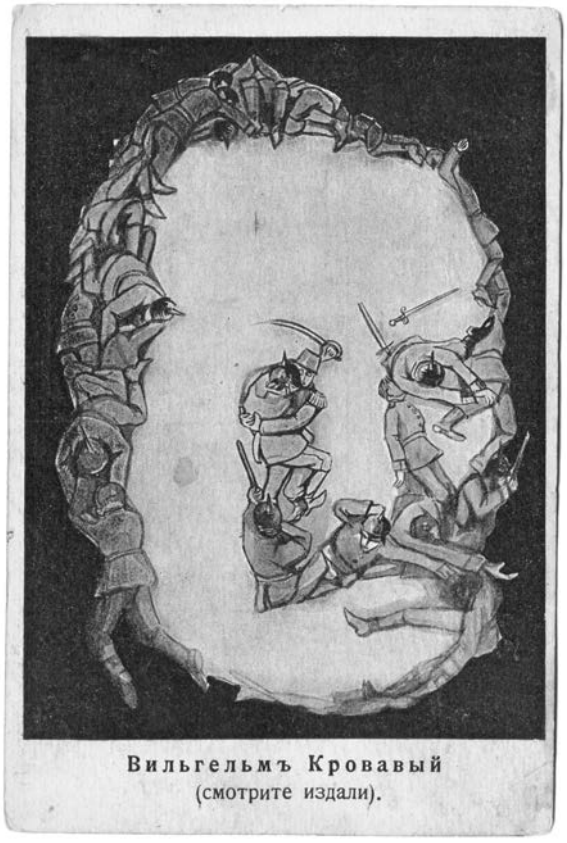

Fig. 33. Carte poştală ilustrată. *Caricatură. Primul Război Mondial.* Rusia, 1914 (MNIM, FB-3935-1).

agenţii speciale, unde statul nu numai finanţa autorii de imagini dar le şi sugera subiecte. A fost introdusă cenzura militară (august, 1914), drept urmare a crescut numărul de reviste şi ziare de profil în care caricaturile ocupau un loc aparte, acestea fiind tipărite şi pe foi volante, afişe, care erau răspândite cu ajutorul aeroplanelor şi al baloanelor cu aer chiar pe câmpul de luptă.

De la simbolurile naţionale se trece la caractere prin şarjarea trăsăturilor persoanelor implicate direct în conflict: Kaiserul, feldmareşalul Hindenburg, amiralul Tirpitz, arhiducele Ferdinand, ţarul Nicolae al II-lea etc. Obiectivul principal pentru caricaturiştii ruşi şi englezi era Germania, care era considerată principalul vinovat de începerea acestui război, reprezentată prin Wilhelm al II-lea, precum şi soldatul german. Wilhelm al II-lea era reprezentat patetic, ridicol, suferind de grandomanie, el visa să cucerească lumea asemenea lui Napoleon (în unele caricaturi el apare ca „Napoleon cel rău” sau „ultimul reprezentant al lui Napoleon pe insula Elba”).

Din august 1914 până la sfârşitul anului 1915 numeroasele cărţi poştale satirice stigmatizau sau ridiculizau inamicul. Fiind publicate în Franţa, Germania, Rusia ş.a. ţări, ele au contribuit la formarea caracterelor şi la emergenţa aşa-numitei „culturi de război”. Cercetând cărţile poştale, observi că nici un sentiment al exagerării al autorului nu l-a oprit să ilustreze ura faţă de personalitatea lui Wilhelm al II-lea şi soldatul german. Cel din urmă este prezentat ca „barbarul civilizat”, „fiara elevată”, care jefuieşte tot ce-i iese în cale, inclusiv muzeele (fig. 23, 31) (Цыкалов 2012, 88).

Creionul ilustratorilor devine o adevărată armă de război pentru toate ţările implicate, or, prin intermediul caricaturii avea loc manipularea informaţiilor, reprezentate prin simboluri, ce cuprind imagini abuzive sau încifrate, complementare evenimentului produs acum o sută de ani.

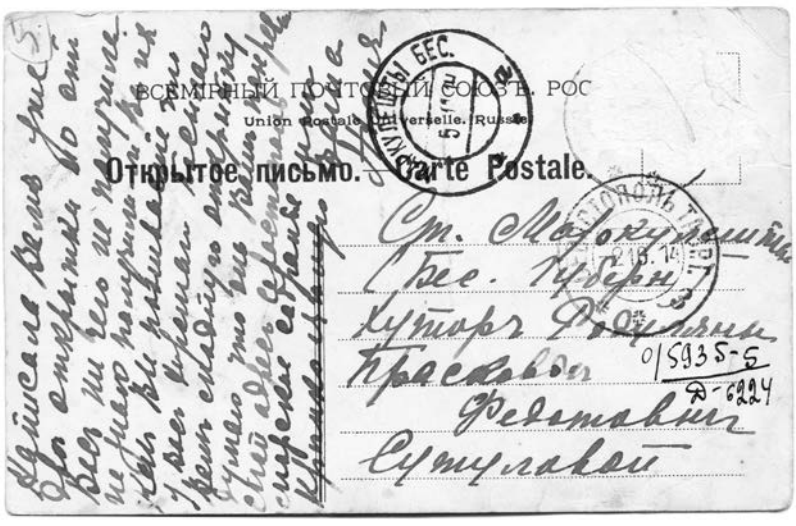

Fig. 34. Faţa verso a unei cărţi poştale, circulată între 2.10.1914 şi 5.11.1914 din or. Sevastopol în localitatea Răduleni (azi raionul Soroca). Destinatar Parascovia Fedotovna Sutulov (MNIM, FB-5935-5).

Comemorarea unui secol de la izbucnirea Marelui Război, a permis scoaterea din anonimat vaste colecţii de fotografii, corespondenţă de război, hărţi, cărţi poştale. Cele din urmă, care au constituit obiectul comunicării, valorificate istoric, social sau economic, completează iconografia istoriei Primului Război Mondial. Cele expuse mai sus s-au dorit a fi o pledoarie în favoarea cercetării istorice şi cu ajutorul cartofiliei, care, pe lângă celelalte rigori, întotdeauna a interesat şi ca imagine.

Bibliografie

Carp et al. 2013: S. Carp, Gh. Chiriţa, T. Carp, E. Gârbu, Tradiţii militare (Trecut, prezent, viitor) (Chişinău 2013).

Emilciuc 2015: A. Emilciuc, Mobilizarea generală în anii Primului Război Mondial în Basarabia. Planuri şi realizări. In: Primul Război Mondial şi Basarabia (1914-1918). Culegere de studii şi articole (Chişinău 2015), 22-74.

Enciu 2015: N. Enciu, Pentru o istorie integrală şi integrată românească a participării Basarabiei şi României în Primul Război Mondial. In: Primul Război Mondial şi Basarabia (1914-1918). Culegere de studii şi articole (Chişinău 2015), 8-21.

Hobsbawm 1999: E. Hobsbawm, O istorie a secolului XX. Era extremelor. 1914-1991 (Chişinău 1999).

Ionescu 2010: A.-S. Ionescu, Războiul cel Mare în caricaturi. In: Magazin istoric, anul XLIX - serie nouă, nr. 11 (524) (Bucureşti 2010), 84-86.

Istoria 2005: Istoria ilustrată a Primului Război Mondial (Bucureşti: Editura RAO 2005).

Сидоров 1960: А. Сидоров, Финансовое положение России в годы первой мировой войны (1914-1918 гг.) (Москва 1960).

Страхов 2003: В. Страхов, Внутренние займы в России в первую мировую войну. Вопросы истории 9, 2003, 28-43.

Хлебникова 2014: С. Хлебникова, „Не по Сеньке шапка". В: Мир музея, №8 (Москва 2014), 20-22.

Цыкалов 2012: Д. Цыкалов, Карикатура как орудие пропаганды в период Первой Мировой Войны. В: Вестник Волгоградского Университета, №1 (Волгоград 2012), 85-90.

The First World War (1914-1918) in deltiology

Abstract

This article is the result of research of the museum's collection of postcards on the theme of the First World War, which was carried out in connection with the centenary since the war began.

At the present stage of the evolution of historical science a special role belongs to the documentary sources that had previously been "less required", including illustrated postcards. At the beginning of the 20th century postcards know peak of their evolution. Being very popular, mobile and accessible, during the war they fulfilled several functions. In addition to performing the functions of postal items, they become an accessible form of propaganda and a source of supplementing military budget.

The collection of picture postcards relating to the First World War comprises three categories of documents. The first one includes black-and-white postcards with representations of weapons and ammunition, scenes of the battlefield, soldiers' lives in their leisure hours, the work of the military medical service, life behind the front.

The second category includes illustrated postcards calling on the public to support the army. These are color postcards of high quality, with a lot of printed text on the back side, containing, in addition to the publisher's data, the call to the public to support the army in the fight against the enemy.

The third category contains postcards with caricatures, which occupied a special place during the First World War, as they were used as an effective weapon against the enemy, the propaganda support both on the battlefield and in the rear.

Chronologically, these postcards were printed and circulated between 1914 and 1916. There are cards with black-and-white and color images that were printed in Russia by printing houses and private publishers, Red Cross societies, as well as the Moscow satirical magazine "Novoe Krivoe Zerkalo" ("New Distorting Mirror").

The article contributes to the study of the history of World War II in terms of the illustrative material, as well as provides information about the authors and publishers of postcards.

List of illustrations:

Fig. 1. Postcard *Prayer before the battle.* Released by the St. Nicholas Community of the Russian Red Cross Society (NMHM, FB-21336-10).

Fig. 2. Postcard (reverse side). *Every 2-3 sold cards provide an opportunity to make a respirator to protect against poison gases*. Released by the St. Nicholas Community of the Russian Red Cross Society (NMHM, FB-21336-10).

Fig. 3. Postcard. *116. Cannon on a position*. Released by G.V. Gruzintsev, the town of Luga, 1915; Phototype Scherer, Nabholz & Co., Moscow (NMHM, FB-21336-8).

Fig. 4. Postcard. *54. Battery on a position*. Released by G.V. Gruzintsev, the town of Luga, 1915; Phototype Scherer, Nabholz & Co., Moscow (NMHM, FB-21336-7).

Fig. 5. Postcard. *127. Hair cutting near the dugout*. Released by G.V. Gruzintsev, the town of Luga, 1915; Phototype Scherer, Nabholz & Co., Moscow (NMHM, FB-21336-9).

Fig. 6. Postcard. *24. In the war. Sending wounded men from the regimental dressing station to the hospital*. Released by O. Adamovich, Minsk; Phototype Scherer, Nabholz & Co. (NMHM, FB-20579).

Fig. 7. Postcard. *In Galicia. In the safe shelter during the shelling*. Released by O. Adamovich, priest of the 64 Kazan Infantry Regiment; Phototype Scherer, Nabholz & Co. (NMHM, FB-20578).

Fig. 8. Postcard. *Bandaging of the wounded during the battle*. Russia, 1915 (NMHM, FB-20577).

Fig. 9. Postcard. *Shells for the army - the glory and prosperity of Russia*. Released by the Skobelev Committee of the Assistance to the Wounded Soldiers. Petrograd, 1915 (NMHM, FB-7788-30).

Fig. 10. Postcard. *When the motherland needed guns, the factories are working day and night*. Released by the Skobelev Committee of the Assistance to the Wounded Soldiers. Petrograd, 1915 (NMHM, FB-7788-31).

Fig. 11. Postcard. *French long-range gun*. Released by the Skobelev Committee of the Assistance to the Wounded Soldiers. Petrograd, 1915 (NMHM, FB-7788-32).

Fig. 12. Postcard. *Romanian troops in the First World War. Balloon*, 1916 (NMHM, FB-7788-33).

Fig. 13. Postcard. *On the strengthening of funds of the Northern Railway Committee to assist soldiers*. Russia, 1914 (NMHM, FB-7788-5).

Fig. 14. Postcard (reverse side). *Take part in the accumulation of funds, buy war bonds*. Russia, 1916 (NMHM, FB-7788-23).

Fig. 15. Postcard. *Help the Army in its great work and sign up for the military 5½ loan*. Released by the Office for Small Loans. Petrograd, 1916 (NMHM, FB-7788-19).

Fig. 16. Postcard. *Anyone who signs up for military 5½ loan will help our heroes to destroy the enemies*. Released by the Office for Small Loans. Petrograd, 1916 (NMHM, FB-7788-22).

Fig. 17. Postcard. *Sign up for the military 5½ loan*. Released by the Office for Small Loans. Petrograd, 1916 (NMHM, FB-7788-21).

Fig. 18. Postcard. *Military 5½ loan. The more money, the more weapons and ammunition, the closer to victory*. Released by the Office for Small Loans. Petrograd (NMHM, FB-7788-23).

Fig. 19. Postcard. *Military loan. Forward for the Motherland!* Released by the Office for Small Loans. Petrograd, 1916 (NMHM, FB-7788-20).

Fig. 20. The reverse side of the postcards released by the Office for Small Loans. Petrograd, 1916 (NMHM, FB-7788-20).

Fig. 21. The reverse side of the postcards released by the Skobelev Committee of the Assistance to the Wounded Soldiers. Petrograd, 1916 (NMHM, FB-7788-30).

Fig. 22. Postcard. Caricature (color). *Russian hen, Slavic chickens and German thieves*. Released by "Novoe Krivoe Zerkalo". Moscow, 1914 (NMHM, FB-5935-11).

Fig. 23. Postcard. Caricature (color). *The prudent son*. By L. Zolotarev. Petrograd, 1914 (NMHM, FB-5935- 3).

Fig. 24. Postcard. Caricature. *The spirit of hatred and evil*. By A. Tzenter. Petrograd, 1914 (NMHM, FB-5935- 6).

Fig. 25. Postcard. Caricature (color). *Homeward*. Russia, 1914 . (NMHM, FB-5935- 12).

Fig. 26. Postcard. Caricature (color). *Finally, I am in Russia*. Released by P. Khmelevsky. Russia, 1914 (NMHM, FB-5935-2).

Fig. 27. Postcard. Caricature. "*The Italian fig sign*". Released by "Novoe Krivoe Zerkalo". Moscow, 1916 (NMHM, FB-5935-4).

Fig. 28. Postcard. Caricature (color). *On the way to Paris by 11 August*. Russia, 1916 (NMHM, FB – 5935- 8).

Fig. 29. Postcard. Caricature. *What a pity that the world consists of only two hemispheres*. Released by "Novoe Krivoe Zerkalo". Moscow, 1916 (NMHM, FB-5935-7).

Fig. 30. Postcard. Caricature (color). *Wolf in the kennel*. Released by "Nov'", Kiev, 1914. (NMHM, FB-5935-10).

Fig. 31. Postcard. Caricature. *After the defeat of museums... "nah Fatherland"*. By A. Tzenter. Petrograd, 1914 (NMHM, FB-5935-8).

Fig. 32. Postcard. Caricature (color). *Delusion of grandeur. Wilhelm II.* Released by A.F. Postnov's Factory. Moscow, 1914 (NMHM, FB-5935- 5).

Fig. 33. Postcard. Caricature. *Wilhelm the Bloody (see from a distance)*. Russia, 1914 (NMHM, FB-5935-1).

Fig. 34. The reverse side of the postcard sent from Sevastopol (October 2, 1914) to the village of Răduleni (Guberniya of Bessarabia). Addressee: P.F. Sutulova (NMHM, FB-5935-5).

Первая мировая война (1914-1918 гг.) в филокартии

Резюме

Данная статья является результатом исследования музейной коллекции почтовых открыток на тему Первой мировой войны, проведенным в связи со столетием с ее начала.

На современном этапе эволюции исторической науки особая роль принадлежит тем документальным источникам, которые ранее были «менее востребованными», в том числе иллюстрированным почтовым карточкам. Апогей эволюции почтовой карточки приходится на начало XX века. Будучи очень популярной, мобильной и доступной, во время войны она выполняла несколько функций. Кроме выполнения функции почтового отправления, она стала доступной формой пропаганды и источником пополнения военного бюджета.

Коллекция почтовых открыток с тематикой Первой мировой войны подразделяется на три категории документов. К первой относятся черно-белые открытки с изображением оружия и боеприпасов, со сценами сражений, солдатской жизни в часы затишья, работы военно-медицинской службы, жизни в тылу.

Вторая категория включает в себя иллюстрированные почтовые карточки с призывом к населению оказать поддержку армии, подписаться на военный заем. Это качественно выполненные цветные открытки с большим количеством печатного текста на обратной стороне, содержащим, помимо издательских данных, призыв к общественности поддержать армию в борьбе с врагом.

Третья категория содержит почтовые карточки с карикатурами, которые занимали особое место в годы Первой мировой войны, так как использовались в качестве эффективного оружия против врага, средства пропагандистской поддержки, как на поле боя, так и в тылу.

С хронологической точки зрения эти иллюстрированные почтовые карточки из коллекции музея издавались и распространялись с 1914 по 1916 год. Среди них имеются открытки с черно-белым и с цветным изображением, выпущенные в России типографиями, частными издателями, обществами Красного Креста, а также московским сатирико-юмористическим журналом «Новое Кривое Зеркало».

Статья вносит вклад в изучение истории Первой мировой войны в плане иллюстративных материалов, а также предоставляет сведения о художниках, издателях и издательствах открыток.

Список иллюстраций:

Рис. 1. Почтовая открытка *Молитва перед боем*. Издание Никольской Общины Р.О. Красного Креста (НМИМ, FB-21336-10).

Рис. 2. Почтовая открытка (оборотная сторона). *Каждые проданные 2-3 открытки дают возможность изготовить респиратор для защиты от удушливых газов*. Издание Никольской Общины Р О. Красного Креста (НМИМ, FB-21336-10).

Рис. 3. Почтовая открытка. *116. Орудие на позиции*. Издание Г.В. Грузинцева, г. Луга, 1915 г.; Фототипия Шерер, Набгольц и К˚, Москва (НМИМ, FB-21336-8).

Рис. 4. Почтовая открытка. *54. Батарея на позиции.* Издание Г.В. Грузинцева, г. Луга, 1915 г.; Фототипия Шерер, Набгольц и К˚, Москва (НМИМ, FB-21336-7).

Рис. 5. Почтовая открытка. *127. За стрижкой у землянки.* Издание Г.В. Грузинцева, г. Луга, 1915 г.; Фототипия Шерер, Набгольц и К˚, Москва (НМИМ, FB-21336-9).

Рис. 6. Почтовая открытка. *24. На войне. Отправка раненых на обывательской подводе из полкового перевязочного пункта в госпиталь*. Издание О. Адамовича, г. Минск; Фототипия Шерер, Набгольц и К˚ (НМИМ, FB-20579).

Рис. 7. Почтовая открытка. *В Галиции. В безопасном убежище во время обстрела местности снарядами.* Издание О. Адамовича, священника 64 Казанского пехотного полка; Фототипия Шерер, Набгольц и К˚ (НМИМ, FB-20578).

Рис. 8. Почтовая открытка. *Перевязка раненых во время боя.* Россия, 1915 г. (НМИМ, FB-20577).

Рис. 9. Почтовая открытка. *Снаряды для армии – слава и благополучие России.* Издание Скобелевского Комитета о раненых. Петроград, 1915 г. (НМИМ, FB-7788-30).

Рис. 10. Почтовая открытка. *Когда Родине нужны пушки, то заводы работают днем и ночью.* Издание Скобелевского Комитета о раненых. Петроград, 1915 г. (НМИМ, FB-7788-31).

Рис. 11. Почтовая открытка. *Французское дальнобойное орудие.* Издание Скобелевского Комитета о раненых. Петроград, 1915 г. (НМИМ, FB-7788-32).

Рис. 12. Почтовая открытка. *Румынские войска в Первую империалистическую войну. Воздушный шар*, 1916 г. (НМИМ, FB-7788-33).

Рис. 13. Почтовая открытка. *На усиление средств Комитета сев. ж. д. по оказанию помощи воинам.* Россия, 1914 г. (НМИМ, FB-7788-5).

Рис. 14. Почтовая открытка (оборотная сторона). *Принимайте участие в накоплении средств, приобретайте облигации военного займа*. Россия, 1916 г. (НМИМ, FB-7788-23).

Рис. 15. Почтовая открытка. *Помогайте армии в ее великом деле и подписывайтесь на военный 5½ заем*. Издание Управления по делам мелкого кредита. Петроград, 1916 г. (НМИМ, FB-7788-19).

Рис. 16. Почтовая открытка. *Кто подпишется на военный 5½ заем, тот поможет нашим героям уничтожить врагов.* Издание Управления по делам мелкого кредита. Петроград, 1916 г. (НМИМ, FB-7788-22).

Рис. 17. Почтовая открытка. *Подписывайтесь на военный 5½ заем.* Издание Управления по делам мелкого кредита. Петроград, 1916 г. (НМИМ, FB-7788-21).

Рис. 18. Почтовая открытка. *Военный 5½ заем. Чем больше денег, тем больше оружия и снарядов, тем ближе к победе.* Издание Управления по делам мелкого кредита, Петроград. (НМИМ, FB-7788-23).

Рис. 19. Почтовая открытка. *Военный заем. Вперед, за Родину!* Издание Управления по делам мелкого кредита. Петроград, 1916 г. (НМИМ, FB-7788-20).

Рис. 20. Оборотная сторона почтовых открыток, изданных Управлением по делам мелкого кредита. Петроград, 1916 г. (НМИМ, FB-7788-20).

Рис. 21. Оборотная сторона почтовых открыток, изданных Скобелевским Комитетом о раненых. Петроград, 1916 г. (НМИМ, FB-7788-30).

Рис. 22. Почтовая открытка. Карикатура (цветная). *Русская курица, славянские цыплята и немецкие воришки*. Издание «Новое Кривое Зеркало». Москва, 1914 г. (НМИМ, FB-5935-11).

Рис. 23. Почтовая открытка. Карикатура (цветная). *Предусмотрительный сын.* Художник: Л. Золотарев. Петроград, 1914 г. (НМИМ, FB-5935- 3).

Рис. 24. Почтовая открытка. Карикатура. *Дух ненависти и зла*. Автор А. Центер. Петроград, 1914 г. (НМИМ, FB-5935- 6).

Рис. 25. Почтовая открытка. Карикатура (цветная). *Домой.* Россия, 1914 г. (НМИМ, FB-5935- 12).

Рис. 26. Почтовая открытка. Карикатура (цветная). *Наконец-то я в России.* Издание П. Хмелевского. Россия, 1914 г. (НМИМ, FB-5935-2).

Рис. 27. Почтовая открытка. Карикатура. «*Кукиш по-итальянски*». Издание журнала «Новое Кривое Зеркало». Москва, 1916 г. (НМИМ, FB-5935-4).

Рис. 28. Почтовая открытка. Карикатура (цветная). *По пути в Париж к 11 августа.* Россия, 1916 г. (НМИМ, FB-5935-8).

Рис. 29. Почтовая открытка. Карикатура. *Как жаль, что мир состоит только из двух полушарий.* Издание журнала «Новое Кривое Зеркало». Москва, 1916 г. (НМИМ, FB-5935-7).

Рис. 30. Почтовая открытка. Карикатура (цветная). *Волк на псарне.* По рисунку Джима. «С.Ж.». Издание «Новь», Киев, 1914 г. (НМИМ, FB-5935-10).

Рис. 31. Почтовая открытка. Карикатура. *После разгрома музеев … «нах фатерланд»*. Автор А. Центер. Петроград, 1914 г. (НМИМ, FB-5935-8).

Рис. 32. Почтовая открытка. Карикатура (цветная). *Мания величия. Вильгельм II*. Собственное издание фабрики А.Ф. Постнова. Москва, 1914 г. (НМИМ, FB-5935- 5).

Рис. 33. Почтовая открытка. Карикатура. *Вильгельм Кровавый (смотри издали)*. Россия, 1914 г. (НМИМ, FB-5935-1).

Рис. 34. Оборотная сторона почтовой открытки, отправленной из Севастополя (2.10.1914 г.) в хутор Рэдулень (Бессарабская губ.). Получатель П.Ф. Сутулова (НМИМ, FB-5935-5).

19.03.2015

Ana Grițco, Muzeul Național de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chișinău, Republica Moldova, e-mail: anagritco87@gmail.com

MEDALIA „PENTRU MUNCA DE REALIZARE EXCELENTĂ A MOBILIZĂRII GENERALE DIN ANUL 1914” DIN COLECȚIILE MUZEULUI NAȚIONAL DE ISTORIE A MOLDOVEI

Andrei Emilciuc

În colecţiile MNIM se păstrează o distincţie militară de o valoare simbolică deosebită în contextul marcării în anul 2014 a centenarului de la declanşarea Primului Război Mondial – medalia „Pentru munca de realizare excelentă a mobilizării generale din anul 1914”.

Această medalie, considerată a fi ultima medalie a Imperiul Rus, a fost instituită prin decretul dat la 12 februarie 1915 de către împăratul Nicolae al II-lea, la propunerea Consiliului de Miniştri. Medalia este confecţionată din bronz, având diametrul de 28 mm. Pe avers conţine portretul lui Nicolae al II-lea în profil, fără inscripţii şi insigne. Pe revers are ştanţată inscripţia orizontală în cinci rânduri: *ЗА ТРУДЫ / ПО ОТЛИЧНОМУ / ВЫПОЛНЕНІЮ ВСЕОБЩЕЙ / МОБИЛИЗАЦІИ / 1914 ГОДА*. Se purta pe panglica albastru-închisă a ordinului „Vulturul Alb”, fiind unica medalie din Imperiul Rus ce s-a purtat pe această panglică (Лозовский, Майоров 2003, 18).

Potrivit prevederilor decretului din 12 februarie 1915, medalia urma să se acorde tuturor persoanelor care, în virtutea funcţiilor pe care le deţineau, au luat parte la elaborarea planurilor de mobilizare, de recrutare în serviciul militar, de asigurare a necesităţilor armatei cu mijloace de transport şi de organizare a prestaţiilor extraordinare, precum şi acelora care au participat direct la executarea muncilor în cauză în cadrul mobilizării din anul 1914. La 8 decembrie 1915 aceste prevederi au fost completate, astfel că medalia putea fi acordată şi persoanelor responsabile de pregătirea premilitară a tinerilor care urmau a fi supuşi serviciului militar (Лозовский, Майоров 2003, 18). Confecţionarea medaliei în 50 000 de exemplare a fost comandată Monetăriei din Petrograd. Dreptul de port al medaliei era confirmat printr-un brevet, eliberat cu semnătura persoanei responsabile care a făcut desemnarea[1].

Până a ne opri la exemplarul ce se păstrează în colecţiile MNIM, vom stărui puţin asupra istoricului acestei medalii, în special cu referinţă la acordarea ei în cuprinsul Basarabiei. Astfel, la 24 februarie 1915 Administraţia pentru Serviciul Militar de pe lângă Ministerul de Interne adresa guvernatorilor (inclusiv celui din Basarabia) şi primarilor de oraşe informaţia privitoare la dispoziţia împăratului din 12 februarie 1915 cu referire la decorarea persoanelor care s-au remarcat la mobilizarea din anul 1914 cu medalia *Vulturul Alb*, după cum era numită în corespondenţa oficială. Se solicita prezentarea în mod urgent a listelor cu persoane care meritau a fi decorate[2].

Totuşi, deja la 18 martie 1915, şeful Administraţiei respective, Nikolai Maklakov, îi scria guvernatorului Basarabiei, M.E. Ghilhen, că au început să parvină listele, în care pentru unele gubernii figurau mii de persoane, chiar dacă au fost confecţionate pentru întreg imperiul doar 50 de mii de astfel de medalii. Drept urmare, N. Maklakov solicita ca medalia să fie acordată doar persoanelor care s-au remarcat, precum era indicat în circulara sa din 24 februarie 1915[3]. Drept răspuns guvernatorul Basarabiei, solicita Administraţiei pentru Serviciul Militar de pe lângă Ministerul de Interne, de a-i fi remise 800 de medalii[4]. Numărul acesta a fost confirmat şi în adresa din 8 iulie 1915, ce viza problema perfectării brevetelor. La 16 iulie 1915 Administraţia pentru Serviciul Militar îi adresa guvernatorului Basarabiei drept răspuns asigurarea că va expedia cele 800 de medalii solicitate de acesta şi că îşi va asuma perfectarea brevetelor[5].

În virtutea condiţiilor impuse, listele au trebuit să fie revizuite şi reduse. Mareşalul gubernial al nobilimii din Basarabia îl informa la 6 aprilie 1915 pe M.E. Ghilhen că, în conformitate cu in-

[1] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9455, f. 3-3 verso.

[2] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9455, f. 1-1 verso.
[3] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9455, f. 3-3 verso.
[4] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9455, f. 35.
[5] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9455, f. 33

formaţiile primite referitor la numărului redus de medalii, a fost luată decizia de a nu include în liste o serie întreagă de persoane care meritau medalia şi anume: membrii Administraţiilor comunale, ale sectoarelor de cai militari şi ale comisiilor de recrutare[6]. Drept rezultat, lista pe care a expediat-o acesta guvernatorului la 22 aprilie 1915[7] conţinea doar 71 de nume[8]. În această ordine de idei, considerăm întemeiat că numărul persoanelor implicate în mobilizarea din 1914 în Basarabia era cu mult mai mare de 800, întrucât doar cei mai „vrednici" au fost înaintaţi spre decorare.

Listele cu persoanele desemnate pentru decorare au continuat să parvină de la diferite instituţii până la sfârşitul anului 1915, dar şi al celui următor. Astfel, ispravnicul jud. Ismail a prezentat lista la 16 mai 1915[9], mareşalul nobilimi din jud. Akkerman – la 4 iunie 1915[10], mareşalul nobilimii judeţului Orhei – la 15 aprilie 1915[11], Administraţia Gubernială pentru Serviciul Militar din Basarabia – la 13 august 1915[12], mareşalul nobilimii din jud. Hotin – la 18 august 1915[13], mareşalul nobilimii din jud. Bender – la 27 octombrie 1915[14], Uprava de Zemstvă a jud. Orhei – la 16 ianuarie 1916[15] etc. Unele instituţii au venit în câteva rânduri cu completări la lista expediată iniţial. Spre exemplu, mareşalul nobilimii jud. Bălţi transmitea la 3 noiembrie 1915 în Cancelaria guvernatorului Basarabiei o lista suplimentară, care, după cum menţiona el însuşi, venea să completeze listele expediate la 17 şi 27 aprilie 1915[16].

Listele parvenite în cancelaria guvernatorului erau analizate şi verificate de către guvernator, sau de funcţionari din cadrul Cancelariei guvernatorului, care în anumite cazuri interveneau ştergând numele anumitor persoane din listă, care nu se încadrau în prevederile regulamentului de decorare. În cele mai dese cazuri era vorba de funcţionari din organele de poliţie. De altfel, atunci când şeful poliţiei or. Chişinău prezenta la 8 aprilie 1915 lista funcţionarilor Poliţiei oraşului Chişinău destoinici de a fi decoraţi cu medalia *Vulturul Alb* pentru mobilizarea din anul 1914[17], iar ispravnicul jud. Chişinău a susţinut acordarea medaliei şi funcţionarilor Poliţiei prin raportul din 19 aprilie 1915 adresat guvernatorului, răspunsul acestuia din urmă, din 20 aprilie 1915, stipula foarte ferm că dispoziţia din 12 februarie 1915 nu prevede ca şefii de poliţie să poată înainta persoane spre decorare[18].

În lipsa guvernatorului responsabilitatea de avizare a persoanelor decorate era asumată de viceguvernator, care, se pare, era mai puţin exigent în această privinţă. La 12 octombrie 1915 Inspectorul gubernial al penitenciarelor din Basarabia informa Cancelaria gubernatorului Basarabiei că persoanele înaintate spre decorare de către dânsul au fost deja confirmate prin semnătura viceguvernatorului[19].

Pornind de la corespondenţa care se păstrează în dosarul de arhivă în cauză, problema elaborării brevetelor, chiar dacă Administraţia pentru Serviciul Militar din Petrograd aparent îşi asumase perfectarea acestora[20], nu s-a consumat. Astfel, la 9 octombrie 1915 Cancelaria guvernatorului solicita Cancelariei mareşalului nobilimii din Basarabia[21], precum şi ispravnicului jud. Ismail să-şi asume lucrările de perfectare a certificatelor[22]. Probabil astfel de solicitări au fost expediate şi altor instituţiil care au făcut propuneri de decorare. De altfel, în numerele brevetelor de decorare a persoanelor din Basarabia nu se observă o consecutivitate, existând în schimb serii din câteva sau câteva zeci de brevete cu numerotare consecutivă cu cifre de ordinul 1235, 1602, 2191, 19946, 25995, 33871, 35648, 37122, 38740 sau 40178. Presupunem că Administraţia pentru Serviciul Militar din Petrograd acorda numerele centralizat, în funcţie de data parvenirii listelor.

Propunerile de decorare parveneau din partea mareşalilor nobilimii şi a Administraţiilor pentru prestaţia militară din Basarabia, dar şi a altor funcţionari de rang înalt. Aceste liste sunt edificatoare în a ne crea o imagine concludentă nu doar în privinţa celor care au participat în persoană la organizarea mobilizării, ci şi referitor la modalitatea de desfăşurare a acesteia. O bună parte a

[6] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9455, f. 10.
[7] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9455, f. 11.
[8] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9455, f. 15.
[9] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9455, f. 26.
[10] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9455, f. 62 verso
[11] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9455, f. 22
[12] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9455, f. 46.
[13] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9455, f. 55-56.
[14] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9455, f. 50.
[15] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9455, f. 89
[16] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9455, f. 74.
[17] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9455, f. 81.
[18] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9455, f. 21.
[19] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9455, f. 49.
[20] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9455, f. 33
[21] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9455, f. 13.
[22] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9455, f. 30.

acestor liste nominale au fost publicate de autor într-un studiu recent referitor la mobilizarea generală din anii Primului Război Mondial în Basarabia (Emilciuc 2015, 44-73). Analizând listele respective putem conchide că un rol important în realizarea mobilizării l-au jucat organele de autogestiune ale nobilimii, urmate de cele ale administraţiei guberniale şi locale (de judeţ, oraş, voloste şi săteşti), instituţiile şi organele coercitive, medicale şi sanitar-veterinare, Zemstva. Pe lângă funcţionari militari, au fost decoraţi în special conţopişti şi şefi ai comisiilor de recrutare (în cele mai dese cazuri din rândul nobilimii), dar şi medici (inclusiv veterinari).

În lungul şir al numelor persoanelor decorate găsim de altfel şi nume ale unor personalităţi de vază ale istoriei noastre naţionale. Astfel, la 27 octombrie Cancelaria Mareşalului nobilimii jud. Orhei înainta solicitarea nominală de decorare a candidatului la funcţia de mareşal al nobilimii P.G. Gore[23]. Numele său apare şi într-o altă listă, datată cu 13 august 1915, cea a Administraţiei guberniale pentru serviciul militar, al cărei membru era. În dreptul numelui acestuia este indicat şi numărul brevetului de decorare – 35391[24]. Astfel, intuim că Cancelaria guvernatorului urma să realizeze şi o muncă de confruntare a listelor, pentru evitarea decorării multiple a unei şi aceeaşi persoane. Astfel de cazuri nu puteau să lipsească, întrucât începutul procesului de mobilizare le putea găsi pe unele persoane într-o funcţie, iar pe parcurs acestea puteau fi transferate în alte funcţii, sau puteau cumula mai multe funcţii concomitent.

Un caz elocvent în acest sens este cel al decorării nobilului N.M. Krupenski, mareşalul nobilimii jud. Hotin, fiul lui M.N. Krupenski[25]. La 22 aprilie 1915 Societatea rusă a Crucii Roşii de pe lângă Armatele Frontului de Sud-Vest îi adresa guvernatorului Basarabiei solicitarea de a-l decora cu medalia în cauză pe delegatul pentru jud. Hotin al societăţii, nobilul N.M. Krupenski, pentru că s-a aflat de la începutul războiul în serviciul Societăţii ruse a Crucii Roşii, contribuind la deschiderea punctelor de alimentare şi a instituţiilor medicale pentru militarii bolnavi şi răniţi[26]. Ulterior, la 18 august 1915, N.M. Krupenski, în calitatea sa de mareşal al nobilimii din jud. Hotin, expedia guvernatorului lista persoanelor din jud. Hotin care urmau a fi decoraţi cu medalia *Vulturul Alb*, listă care de altfel începea chiar cu numele semnatarului[27]. La 3 noiembrie 1915 guvernatorul îi expedia lui N.M. Krupenski, certificatul nr. 35402 pentru medalia cu care a fost decorat în calitate de delegat al Societăţii Crucii Roşii. Vădit nemulţumit, la 15 noiembrie 1915, acesta adresa Cancelariei guvernatorului rugămintea corectării în certificat a specificării *„pentru efortului depus de acesta la mobilizarea din anul 1914 în calitate de”* din *„delegat al Societăţii ruse a Crucii Roşii pentru jud. Hotin”* în *„preşedinte al Administraţiei pentru Serviciul Militar din jud. Hotin”*[28].

În contextul continuării şi în anul 1915 a procesului de mobilizare generală, la 16 ianuarie 1916 guvernatorul adresa Ministrului Afacerilor de Interne o interpelare în privinţa faptului că mobilizarea continua, iar regulamentul de decorare al medaliei preciza că se acorda doar pentru mobilizarea din anul 1914, astfel că el nu avea posibilitatea să decoreze persoane care nu participaseră la mobilizarea din anul 1914, dar au contribuit substanţial la mobilizarea din anul 1915[29]. Dosarul de arhivă nu conţine şi răspunsul ministrului, dar nici nu sunt cunoscute dispoziţii legale suplimentare în acest sens, astfel că intuim că problema nici nu s-a pus.

Revenind la exemplarul ce se păstrează la MNIM, vom menţiona că acesta a intrat în colecţie prin succesiune instituţională de la Muzeul Gloriei Militare, fiind donat în anul 1977 de către locuitorul oraşului Chişinău Vladimir Şirevschi. Donaţia mai conţinea încă alte patru decoraţii şi fotografia purtătorului – Şirevschi Onufrie Filipovici, tatăl donatorului, participant la Primul Război Mondial.

Din chestionarul de serviciu din 18 martie 1916 aflăm că acesta era originar din satul Năduşita, jud. Soroca, fiind născut la 12 iunie 1890. Se mai arata că făcea parte din categoria socială a ţăranilor, era de confesiune ortodoxă, necăsătorit şi ştiutor de carte. A fost încorporat în serviciul militar la 1 ianuarie 1911 în Regimentul 11 de puşcaşi Turkestan[30]. A fost decorat cu Crucea Sf. Gheorghe de

[23] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9455, f. 23
[24] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9455, f. 46.
[25] N.M. Krupenski – mareşalul nobilimii din Basarabia între 1897 şi 1905.
[26] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9455, f. 53
[27] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9455, f. 55-56.
[28] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9455, f. 80-80 verso.
[29] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9455, f. 88-88 verso.
[30] Regimentul 11 Turkestan făcea parte din Corpul de armate I Turkestan, care fusese format la 20 februarie 1910 din doua batalioane: primul în baza batalionului al 19-lea de puşcaşi Turkestan, iar al doilea în baza batalionului al 20-lea de puşcaşi Turkestan. Era dislocat în oraşul Kerki (actualmente Atamurat).

gradul 4, 3 şi 2 şi medalia Sf. Gheorghe de gradul 4, Medalia „300 de ani ai Casei Romanov”. La 3 martie 1914, a ales să-şi prelungească serviciul militar peste termenul prevăzut. La 9 octombrie 1914 a fost dislocat împreună cu regimentul său pe fronturile Primului Război Mondial, iar la 14 mai 1915, pentru curajul manifestat pe câmpul de luptă a fost ridicat la rangul de subofiţer[31].

Fig. 1. Şirevschi Onufrie Filipovici. Pe piept pot fi observate cele trei cruci Sf. Gheorghe de gradul 2, 3, 4, Medalia Sf. Gheorghe de gradul 4 şi Medalia „300 de ani ai Casei Romanov”[32]. Pe clapa buzunarului stâng insigna Regimentului 11 de puşcaşi Turkestan[33].

Este cunoscut că iniţial, Corpul de armate I Turkestan, din care făcea parte Regimentul 11 de puşcaşi Turkestan, a fost inclus în componenţa Armatei a II-a, condusă de generalul de infanterie V.V. Smirnov, şi a participat la acţiunile militare de pe fronturile de Nord-Vest, Vest şi Sud-Vest, inclusiv în operaţiunea Varşovia-Ivangorod (28 septembrie - 8 noiembrie 1914) (Варшавско-Ивангородская 1938, 214). Ulterior regimentul a fost redislocat, el participând la acţiunile militare pe frontul din Asia Centrală. În cadrul Campaniei Erzurum, la 1 februarie 1916, Regimentul de puşcaşi 11 Turkestan condus de colonelul Andrievski a cucerit fortăreaţa Karagyubek (Керсновский 1994, 261).

Din păcate, nici chestionarul de serviciu, nici fotografiile în uniformă militară nu confirmă că a fost titularul medaliei „Pentru munca de realizare excelentă a mobilizării generale din anul 1914”. Nu s-a păstrat nici certificatul cu numărul de înregistrare al medaliei, după care s-ar fi putut identifica cui, unde şi pentru care activitate a fost eliberată medalia. Este sigur un lucru, în listele din Basarabia a celor decoraţi numele acestuia lipseşte, lucru de altfel logic, deoarece dacă ar fi fost decorat cu medalia chiar el, atunci doar pentru acţiunile de mobilizare din Turkestan. De fapt, o examinare atentă a medaliei confirmă tangenţial această ipoteză. Se poate observa clar că exemplarul din colecţiile muzeului în anumite detalii diferă de cel de referinţă bătut la Monetăria din Petrograd:

1) are urechiuşa diferită;
2) în profilul lui Nicolae al II-lea de pe avers sunt vizibile câteva deosebiri minore la trăsăturile feţei;
3) înscrierea de pe revers diferă după caracterul literelor;
4) nuanţa metalului denotă folosirea unui aliaj diferit la confecţionarea medaliei.

Fig. 2. Medalia „Pentru munca de realizare excelentă a mobilizării generale din anul 1914” din colecţiile Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei.

[31] MNIM, FB-3503. Опросный лист. Ширевский Онуфрий Филиппович.
[32] Judecând după trăsăturile panglicii şi înscrierile din chestionarul de serviciu.
[33] Insigna a fost identificată după Андоленко 1966, 159.

Fig. 3. Medalia „Pentru munca de realizare excelentă a mobilizării generale din anul 1914” bătută la Monetăria din Petrograd (Лозовский, Майоров 2003, 18).

Aceste particularităţi ne justifică pe deplin să credem că a fost produsă altundeva decât la Monetăria din Petrograd. Este de altfel cunoscut că din cauza numărului mare de solicitări, care au fost respinse pe motiv de epuizare a stocului produs la Petrograd, în anumite gubernii, cu avizul guvernului, au fost confecţionate prin diferite ateliere locale replici ale medaliei (Раков 2013). Acestea au fost conferite celor destoinici de către autorităţile locale din cont propriu, existând chiar exemplare aurite. Este necesar să evidenţiem faptul că în dosarul de arhivă ce priveşte decorarea cu medalia „Pentru munca de realizare excelentă a mobilizării generale din anul 1914” în Basarabia, nu există nicio menţiune despre o astfel de iniţiativă. Acest lucru întăreşte presupunerile noastre privitoare la confecţionarea exemplarului din colecţiile MNIM într-un atelier privat, poate din Kerki, oraş în care era dislocat la începutului *Marelui Război* Regimentul 11 de puşcaşi Turkestan, dar mai degrabă din Taşkent, centrul administrativ al regiunii Turkestan.

Bibliografie

Emilciuc 2015: A. Emilciuc, Mobilizarea generală din anii Primului Război Mondial în Basarabia. Planuri şi realizări. In: Primul Război Mondial şi Basarabia (1914-1918). Culegere de studii şi articole (Chişinău 2015), 22-74.

Андоленко 1966: С.П. Андоленко, Нагрудные знаки Русской армии (Париж 1966).

Варшавско-Ивангородская 1938: Варшавско-Ивангородская операция. Сборник документов мировой империалистической войны на русском фронте (1914-1917 гг.) (Москва 1938).

Керсновский 1994: А.А. Керсновский, История Русской армии, т. 4. 1915-1917 гг. (Москва 1994).

Лозовский 2003: Е. Лозовский, В. Майоров, Последняя медаль Российской империи. Петербургский коллекционер 1 (22), 2003, 18-19.

Раков 2013: В. Раков, Последняя медаль Российской Империи. В: «Курская правда», №40, от 11.04.2013 г. http://www.kpravda.ru/article/society/023613/.

The Medal “For Works on Excellent Performance of General Mobilization in 1914” from the collections of the National Museum of History of Moldova

Abstract

In the collections of NMHM there are a military award, which has a particular symbolic value in view of the centenary of the First World War, which was celebrated in 2014 – the medal “For Works on Excellent Performance of General Mobilization in 1914”.

The medal was established by the decree of 12 February 1915 and was awarded to persons who had participated actively in the work associated with drawing up plans for mobilization, recruitment in military service, the supply of troops in dressings, providing military vehicles, as well as the transport of troops and military cargo. In addition, it was awarded to persons directly involved in the execution of works during the mobilization of 1914. Later the provisions were completed, so that the medal could be awarded to persons responsible for pre-military training of young people. The main issue (50000 copies) was made at the Petrograd Mint, and 800 medals were sent to Bessarabia, according to the request of its governor M.E. Gilhen.

Regarding the piece that is kept at NMHM, we shall mention that it entered the museum’s collections from the disbanded Museum of Military Glory. It was donated to this museum in 1977 by a resident of Chişinău Vladimir Şirevschi. The donation included, in addition to this, other four military medals of the time and a photo of their former owner – Onufrie Filipovici Şirevschi, the donor’s father, who fought on the battlefields of the First World War.

The close analysis of the medal suggests that it was not made at the Petrograd Mint; most likely it was minted in a private workshop, located either at Kerki, the town in Turkestan, where the regiment of O.F. Şirevschi was

stationed at the beginning of the First World War, or in Tashkent, the administrative center of Turkestan Region. It is known that, due to the large number of requests and the exhaustion of the original stock, private workshops in some gubernias, with the permission of the authorities, produced replicas of this medal. These replicas were awarded to those who, in local authorities' opinion, was worthy of this medal. In the archive file on awarding the medal "For Works on Excellent Performance of General Mobilization in 1914" in Bessarabia there is no mention of such initiatives of the local governor. This fact strengthens our assumptions, although in the questionnaire of O.F. Shirevsky, filled on March 18, 1916, there is no mention about the awarding this medal.

List of illustrations:

Fig. 1. Şirevschi Onufrie Filipovici. On his chest one can see three crosses of the Order of St. George of the 2nd, 3rd and 4th classes, the 4th class St. George Medal, and the medal "In Memory of the 300th Anniversary of Romanov Dynasty". On the left pocket flap there is a badge of the 11th Rifle Regiment of Turkestan.

Fig. 2. The medal "For Works on Excellent Performance of General Mobilization in 1914" from the collection of the National Museum of History of Moldova.

Fig. 3. The medal "For Works on Excellent Performance of General Mobilization in 1914" made at the Petrograd Mint.

Медаль «За труды по отличному выполнению всеобщей мобилизации 1914 года» из коллекции Национального музея истории Молдовы

Резюме

В коллекциях НМИМ хранится военная награда, имеющая особое символическое значение ввиду столетия со дня начала Первой мировой войны, отмечавшегося в 2014 г., – медаль «За труды по отличному выполнению всеобщей мобилизации 1914 года».

Медаль была учреждена указом от 12 февраля 1915 года, согласно которому ее удостаивались лица, принимавшие участие в работах, связанных с составлением планов мобилизации, призывом чинов запаса и ополчения на военную службу, поставкой в войска перевязочных средств, с военно-конской, повозочной, автомобильной и судовой повинностями, а также с перевозкой войск и военных грузов. Кроме того, ею награждали лиц, непосредственно участвовавших в выполнении этого рода работ при мобилизации 1914 года. Позднее право на награждение этой медалью получили лица, имевшие заслуги в деле спортивной подготовки допризывной молодежи согласно «Положению о мобилизации спорта». Изготовление медалей, в количестве 50 000 экземпляров, было поручено Петроградскому монетному двору. Из общего количества отчеканенных медалей 800 были отправлены в Бессарабию, в соответствии с запросом губернатора М.Е. Гилхена.

Об экземпляре, имеющемся в фондах НМИМ, известно, что он поступил сюда из Музея Воинской Славы, куда был передан в 1977 году жителем Кишинева Владимиром Ширевским. Акт приема-сдачи включает, помимо этой, еще четыре военных медали того времени и фотографию их бывшего владельца – Онуфрия Филипповича Ширевского, отца дарителя, участника Первой мировой войны.

Тщательный анализ медали позволяет утверждать, что она была отчеканена не на Петроградском монетном дворе, а в какой-то частной мастерской, находившейся либо в туркестанском городе Керки, где в начале Первой мировой войны дислоцировался полк О.Ф. Ширевского, либо в Ташкенте, административном центре Туркестанского края. Известно, что по причине большого количества запросов и исчерпания основного тиража в некоторых губерниях, по согласованию с правительством, копии медали чеканились в частных мастерских. Ими награждались те, кто, по мнению местных властей, был достоин такой медали. В архивном деле о награждении медалью «За труды по отличному выполнению всеобщей мобилизации 1914 года» в Бессарабии нет никаких упоминаниях о подобных инициативах местного губернатора. Этот факт укрепляет наши предположения, хотя в опросном листе О.Ф. Ширевского, заполненном 18 марта 1916 г., не упоминается о награждении этой медалью.

Список иллюстраций:

Рис. 1. Ширевский Онуфрий Филиппович. На груди – три ордена Святого Георгия 2-й, 3-й и 4-й степеней, Георгиевская медаль 4-й степени и медаль «300 лет дому Романовых». На клапане левого кармана – нагрудный знак 11-го Туркестанского стрелкового полка.

Рис. 2. Медаль «*За труды по отличному выполнению всеобщей мобилизации 1914 года*» из коллекции Национального музея истории Молдовы.

Рис. 3. Медаль «*За труды по отличному выполнению всеобщей мобилизации 1914 года*» чеканки Петроградского монетного двора.

11.02.2015

Dr. Andrei Emilciuc, Institutul de Istorie al AŞM, str. 31 August 1989, 82, MD-2012, Chişinău, Republica Moldova

SCHEME ICONOGRAFICE CONSACRATE ADORMIRII MAICII DOMNULUI DIN COLECȚIA MUZEULUI NAȚIONAL DE ISTORIE A MOLDOVEI

Adelaida Chiroşca

Valorificarea de mai mulţi ani a colecţiei de icoane mariale din patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei ne-a oferit diverse teme de cercetare care au constituit subiectul mai multor articole, privind chipuri mariale celebre (Chiroşca 2012, 285-293; Chiroşca 2013, 387-403), sau relicve mariale, evocate în compoziţiile iconografice muzeale (Chiroşca 2014a, 339-348).

De această dată prezentăm icoanele dedicate Adormirii Maicii Domnului, din colecţia muzeului, concentrându-ne în cercetarea noastră asupra schemelor iconografice care se disting între ele, totodată şi asupra limbajului simbolic sau a conţinutului teologic interpretat. Ne vom referi, de asemenea, la tangenţele dintre icoanele muzeale şi modelele consacrate, stăruind şi asupra respectării izvoadelor sau a alegerii propriilor expresii.

Adormirea Maicii Domnului este considerată o mare sărbătoare creştină, când Fecioara, primindu-şi lumescul sfârşit, intră în slava cerurilor. Constituită odată cu evoluţia cultului Fecioarei, această sărbătoare se înscrie printre cele mai timpurii, originea sărbătorii, după cum menţionează mai multe surse, provine din Ierusalim, probabil din secolul al IV-lea (Слава 1907, 569; Кондаков 1914, 143). Va deveni populară în Apus în secolele V-VI (Vătăşianu 1987, 108-109; Бельтинг 2003, 53), printre primii apuseni participanţi la oficierea Adormirii Maicii Domnului menţionându-se Grigorie din Tours († cca 594) (Uspensky, Lossky 2011, 226). Instituirea acestei sărbători a consolidat cinstirea Maicii Domnului, la fel şi a Adormirii ei, condamnând, totodată, unele excese, privind cultul Fecioarei, în special legate de iluziile ereticilor coliridieni, care negau natura umană a Preacuratei Fecioare, inclusiv a lumescului ei sfârşit (Шиманский 2002).

Celebrată iniţial la 18 ianuarie, sărbătoarea Adormirii Maicii Domnului, începând din anul 582 (Снессорева 2010, 380), se va marca în ziua de 15 august[1], sărbătoare considerată „un al doilea Paşte tainic" (Uspensky, Lossky 2011, 226). Împăratul Flavius Mauriciu (cca 539-602) a stabilit ca ziua de 15 august, să fie sărbătorită pretutindeni, astfel omagierea Maicii Domnului a atins în acea perioadă primul său apogeu (Бельтинг 2003, 83). Adormirea Maicii Domnului a fost cinstită la cel mai înalt nivel şi în perioadele care au urmat, festivităţile din luna august umbrind în scurt timp toate celelalte sărbători mariale (Бельтинг 2003, 92). Astfel maternitatea feciorelnică, ca şi moartea prin înălţarea la cer, au cunoscut o glorie nemaivăzută (Бельтинг 2003, 48).

Cercetările recente plasează, totuşi, constituirea acestei sărbători mariale, în secolul al VII-lea, la fel ca Naşterea Maicii Domnului şi Buna Vestire a Maicii Domnului (Этингоф 2000, 15).

Sfintele Evanghelii trec sub tăcere acest eveniment, datele despre împrejurările Adormirii şi petrecerea Născătoarei de Dumnezeu fiind păstrate de tradiţia populară (Sendler 2008, 51-52) sau relatate în scrierile apocrife, aparţinând Sf. Ioan Teologul, Sf. Meliton, Sf. Iosif din Arimateea (Vătăşianu 1987, 108-111), precum şi în lucrările lui Dionisie Areopaghitul, ale lui Ignatie Teoforul, iar mai târziu în omiliile Sf. Gherman al Constantinopolului, ale Sf. Ioan Damaschinul, ale lui Cosma Imnograful Episcopul din Maiuma ş.a. (Настольная 1979, 711-724).

Din Omiliile la Adormirea Maicii Domnului, scrise de Ioan Damaschinul aflăm că, după Învierea Fiului său ea „şi-a petrecut restul vieţii în Ierusalim şi în ultimele ei zile a fost înconjurată de cetele îngerilor, de Sfinţii Apostoli, de prooroci şi de mulţimi de credincioşi veniţi de pretutindeni. La

[1] Din alte surse aflăm că ziua de pomenire a Născătoarei de Dumnezeu s-ar fi oficiat pentru prima dată la Ierusalim încă la mijlocul secolului al V-lea, numită şi „Ziua Mariei", iar în Bizanţ, până la mijlocul secolului al VI-lea, amintirea Maicii Domnului sau ziua Bunei Vestiri se sărbătorea la 26 decembrie, asociindu-se cu Naşterea lui Hristos (Этингоф 2000, 23; Sendler 2008, 54).

despărţirea de trup, sufletul ei a fost luat de Însuşi Mântuitorul, iar glasurile îngerilor au răsunat de cântări şi stihiile au început să frământe... Trupul ei, înfăşurat în giulgiu şi purtat de Sfinţii Apostoli, a fost înmormântat în Ghetsimani, iar după trei zile s-a înălţat şi a fost ridicată de către Fiul ei la cer, unde stă alături de El, fiind mai presus de toate cetele îngerilor" (apud Dinu 2009, 197-198).

Sfântul Andrei Criteanul în cele cinci Omilii dedicate Adormirii Maicii Domnului mai zice că, la moartea Fecioarei „nimic aducător de întinăciune nu s-a întâmplat: ea s-a asemănat întru toate Fiului ei". El mai zice că „Moartea ...a înnobilat-o pe ea... aceasta a venit peste ea într-un chip deosebit, pentru ca noi toţi să ne minunăm de înălţimea ei duhovnicească" (apud Dinu 2009, 209-210).

Unele surse menţionează că printre apostolii şi mulţimea de credincioşi participanţi la acest eveniment au fost şi episcopii Atenei Sfinţii Dionisie Areopaghitul, Ieroteu şi Timotei (Слава 1907, 567), la fel şi primul episcop al Ierusalimului – Sfântul Iacob (Uspensky, Lossky 2011, 228). Din alte surse mai aflăm că Născătoarea de Dumnezeu a fost înmormântată, la rugămintea ei, în cripta unde îşi duceau somnul de veci Sf. Părinţi Ioachim şi Ana, precum şi logodnicul ei – Sf. Iosif (Mănditǎ 1994, 557). Fecioara a fost petrecută pe ultimul drum într-o procesiune solemnă pe străzile Ierusalimului, condusă de apostolii veniţi de pretutindeni, de discipolii lor, precum şi de mulţi creştini, care au cinstit-o şi înainte de Adormire. În timp ce pe străzile oraşului trecea cortegiul funerar, mai mulţi dintre cei ce unelteau împotriva creştinilor au încercat prin fel şi chip să zădărnicească procesiunea. Un preot iudeu, pe nume Atonias, a încercat să răstoarne corpul neînsufleţit al Fecioarei, dar un înger apărut prin minune i-a retezat imediat mâinile[2]. Căindu-se pentru cele săvârşite şi crezând „în Fiul lui Dumnezeu, pe care L-a născut Fecioara, s-a vindecat şi a însoţit apoi întreaga procesiune" (Bacoianis 2012, 84). Se cunoaşte, de asemenea, că la petrecere n-a reuşit să participe Apostolul Toma, care a ajuns la Ierusalim doar în a treia zi după înmormântare. Întristat, îi roagă pe apostoli să-i permită să-şi ia rămas bun de la Fecioara Maria. Mare a fost mirarea lor când au deschis mormântul şi n-au găsit trupul, ci doar giulgiul[3] în care fusese învelită şi care emana o aromă plăcută. Seara, la masă, le apăru Fecioara înconjurată de îngeri salutându-i: „Bucuraţi-vă! Eu sunt cu voi în toate zilele" (Слава 1907, 568).

Scrise, în marea lor majoritate, în perioada secolelor IV-IX, aceste lucrări au format acel substrat liturgic care a stat la baza constituirii iconografiei sărbătorii Adormirea Maicii Domnului. Aceste scrieri au inspirat zugravii să reprezinte în icoane, încă de timpuriu, momentul săvârşirii din viaţă a Maicii Domnului. Printre cele mai timpurii imagini, se consideră o scenă de pe sarcofagul descoperit în subteranele Bisericii Sf. Engracia din Saragosa (secolul al IV-lea) (Vătăşianu 1987, 106-107), precum şi un basorelief, din aceeaşi perioadă, din Basilica Bolnissi-Kapanakci, din Georgia (Uspensky, Lossky 2011, 227). S-au păstrat, de asemenea, imagini dedicate acestei teme, în care apostolii erau reprezentaţi fie ducând pe umeri sicriul cu trupul Maicii Domnului spre locul înhumării[4], fie apostolii lângă cavoul ei[5]. Compoziţia canonică a acestui subiect mariologic se va stabili abia după biruinţa iconoclasmului, când vor fi biruite ereziile şi Biserica va consfinţi principiile teologice generale. În acest context poate fi menţionată o plachetă din fildeş de la sfârşitul secolului al X-lea, care a împodobit ferecătura Evangheliei, ce i-a aparţinut împăratului roman Otton al III-lea (980-1002), păstrată astăzi în colecţia Bibliotecii Bavareze de Stat din München (Этингоф 2000, 213).

Sursele diverse despre împrejurările Adormirii Maicii Domnului relatau nu numai momentele principale ale acestui subiect, dar ofereau, totodată, circumstanţe şi detalii noi. Acest aspect a im-

[2] Acest subiect, relatat în scrierile apocrife, sugerează ideea că Adormirea Maicii Domnului este un mister care poate fi înţeles numai în „lumina lăuntrică a Tradiţiei" (Uspensky, Lossky 2011, 228).

[3] Se zice că apostolii, pentru a aşeza în mormânt preacuratul trup al Fecioarei, nu îndrăzneau să-l atingă cu mâinile şi au apucat de pânza în care ea era înveşmântată, pânza care rămăsese după ridicarea Fecioarei spre ceruri (Bacoianis 2012, 85-87).

[4] Printre imaginile mariale de pe uşile catedralei Naşterea Maicii Domnului din oraşul Suzdal se remarcă scena „Ducerea patului mortuar", pe care sunt reprezentaţi apostolii ducând pe mâini corpul neînsufleţit al Fecioarei. Amplasată între scenele „Punerea în raclă a Acoperământului" şi „Punerea în raclă a Brâului", scena centrală lega locurile unde se păstrau aceste relicve mariale, asociindu-se totodată cu procesiunea săptămânală de la Constantinopol, ducerea icoanei Maicii Domnului „Hodighitria" din biserica Vlacherne spre biserica Kalkoprateya (Манукян 2013, 13).

[5] În stânga compoziţiei Adormirea Maicii Domnului (mijlocul sec. al XVIII-lea) de la Bolniţa Episcopiei Râmnicului este zugrăvită scena în care apostolii stau în picioare, lângă cavoul Maicii Domnului.

pus şi un mod diferit de tratare a temei, schemele iconografice, dedicate Adormirii Maicii Domnului, evoluând de la o perioadă la alta.

Compoziţiile iniţiale, consacrate acestui eveniment, erau laconice, cu puţine personaje. Tradiţional „în mijlocul unei case, întinsă pe pat, zace fără suflare cu mâinile strânse la piept Preasfânta Fecioară. De o parte şi de alta a patului se află sfeşnice cu făcliile aprinse. La picioarele ei este zugrăvit Sf. Apostol Petru tămâind cu candeliţa, iar la creştet Apostolul Pavel şi Ioan Teologul o sărută. În jurul ei sunt adunaţi ceilalţi apostoli, cu excepţia Apostolului Toma, care a întârziat la procesiune. Mai sus, în stânga patului, Hristos în haine albe, cu nimb sau clipeus radiant, ţine în braţele Sale un prunc înfăşat prin care este simbolizat sufletul Fecioarei" (Dionisie 2000, 139). În acest context pot fi indicate plachetele din fildeş din secolele X-XI, păstrate în colecţiile Muzeului Ermitaj din Sankt Petersburg (fig. 1) şi ale Muzeului Metropolitan de Artă din New York (fig. 2) (Нефёдова 2012).

Tot din secolele X-XI au fost atestate şi scene complexe (fig. 3), în care încep să fie zugrăvite chipurile ierarhilor Dionisie Areopaghitul, Ierotei din Atena şi Timotei din Edesa, cu Evangheliile în mâini. Se înregistrează noi detalii, atribute, elemente arhitecturale, în orificiile firidelor, spre exemplu, apar chipuri de fecioare şi femei, mai jos – sfeşnice cu făcliile aprinse care încadrează patul Fecioarei. În perioada care va urma, în registrul inferior este înfăţişat evreul Atonias cu mâinile tăiate şi prinse de pat, iar înaintea lui un înger cu sabia scoasă din teacă. Schemele iconografice încep să crească pe verticală, în registrul superior fiind reprezentaţi apostolii pe nori, venind din toate colţurile lumii, doi îngeri ridicând în slava cerurilor sufletul Fecioarei[6] sau pe Fecioară tronând[7]. În alte icoane apar scenele în care Fecioara dusă de îngeri în ceruri îi transmite Apostolului Toma cinstitul său brâu[8]. Dintre compoziţiile ample se remarcă frescele din biseri-

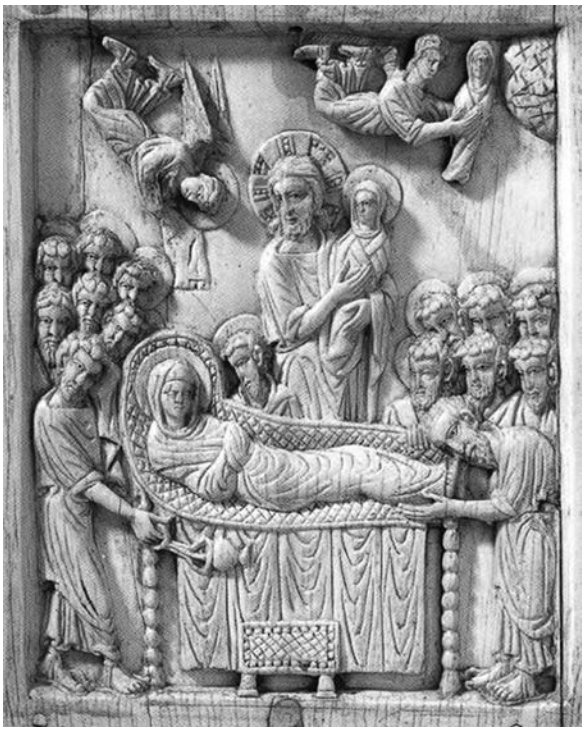

Fig. 1. Adormirea Maicii Domnului. Placă din fildeş, sf. sec. al X-lea - înc. sec. al XI-lea, Ermitaj, Sankt Petersburg (http://www.nsad.ru/pic/3_1346080545.jpg).

Fig. 2. Adormirea Maicii Domnului. Plachetă din fildeş, sf. sec. al X-lea, Muzeul Metropolitan, New York (http://www.nsad.ru/pic/1_1346080351.jpg).

[6] Această scenă poate fi văzută pe o icoana de la începutul secolului al XIII-lea, din biserica *Naşterea Maicii Domnului*, din mănăstirea Desjatinnyi din Novgorod, păstrată astăzi în Galeriile Tretiakov.

[7] În biserica Sf. Nicolae de la Curtea de Argeş mai poate fi văzut un model asemănător al Adormirii Maicii Domnului, datat din secolul al XIV-lea.

[8] Este vorba de o icoană, din secolul al XVII-lea, pictată de Pârvu Mutu, de la mănăstirea Sinaia din judeţul Prahova (România 2003, 27).

Fig. 3. Adormirea Maicii Domnului. Sculptură. Rostovul cel Mare. Muzeul antichităţilor bisericeşti (http://mariamagdalina.ru/?p=8057).

ca Ateni Sioni din Georgia (secolul al XI-lea), mozaicul bisericii Martorano din Palermo (mijlocul secolului al XII-lea) (Этингоф 2000, 206-220), mozaicul din biserica *Santa Maria Maggiore* din Roma (secolul al XIII-lea) (fig. 4), imaginile din biserica *Maica Domnului Peribleptos* din Ohrida, Macedonia (secolul al XIII-lea), cea din biserica Mântuitorului din mănăstirea Kariye Camii (secolul al XIV-lea), la fel şi cea din biserica *Sfântul Gheorghe* din Staro Nogoricane, Macedonia (secolul al XIV-lea).

După cum se poate vedea, scenele care au interpretat subiectul Adormirii Maicii Domnului, au fost configurate atât pe linie **orizontală** cât şi pe linie **verticală**, în primele – personajele sunt adunate fie la stânga şi la dreapta patului Fecioarei, fie în semicerc (fig. 5), în celelalte – personajele, în număr mare, sunt dispuse în spatele patului Fecioarei sau (şi) încadrându-L pe Isus Hristos, registrul superior fiind încărcat de multiple reprezentări şi atribute (fig. 6).

Unul din modelele reprezentat pe linie orizontală este scena Adormirii Maicii Domnului din paraclisul mănăstirii Cozia, datat din secolul al XVI-lea, în care Iisus în mandorlă ovală ţine prunca pe mâna stângă, cu dreapta binecuvântează, doi îngeri cu mâinile întinse spre ea. Înaintea patului – Atonias în genunchi întoarce capul spre îngerul

Fig. 4. Adormirea Maicii Domnului. Biserica Santa Maria Maggiore, Roma, sec. al XIII-lea (http://www.pravoslavie.ru/sas/image/100728/72899.b.jpg).

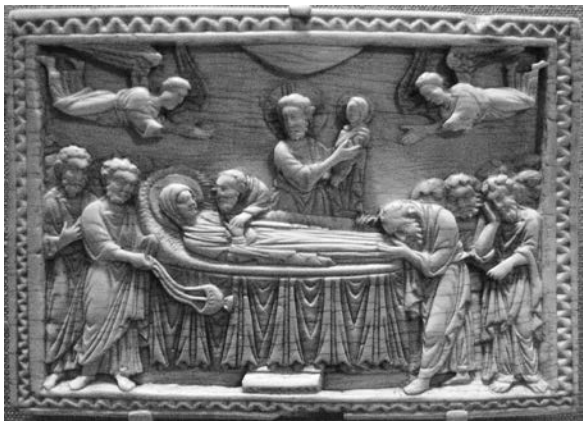

Fig. 5. Adormirea Maicii Domnului. Sculptură în os, Constantinopol, sec. al X-lea, Worcester (Massachusetts) Muzeul de Artă (http://www.ikonostas.in.ua/wp-content/uploads/2013/12/00009.jpg).

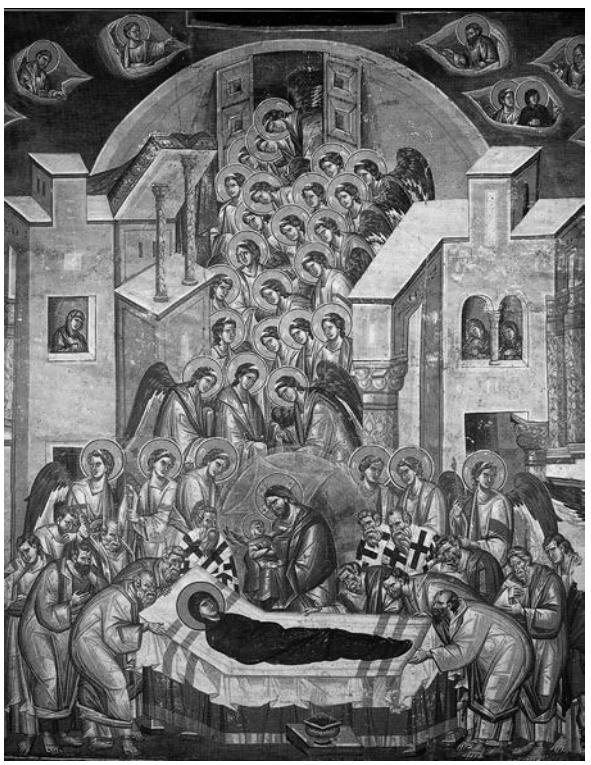

Fig. 6. Adormirea Maicii Domnului. Frescă, Serbia, Sopocani, sec. al XIII-lea (http://www.pravmir.ru/wp-content/uploads/2013/08/0108.jpg).

cu sabia ridicată în mâna dreaptă, tot aici – două făclii arzând (Anania 1998, 331). Din secolul al XVIII-lea (Ciobanu 1997, 78) provine încă o scenă de acest fel, zugrăvită pe peretele vestic al naosului bisericii din Căuşeni, în care, în spatele patului este zugrăvit Iisus Hristos în mandorlă ovală, fiind încadrat de doi arhierei. Întoarce capul spre Maica Sa, cu mâna dreaptă, la nivelul pieptului, binecuvântează cu gestul ce îi redă numele, iar pe mâna stângă, acoperită, ţine sufletul Fecioarei. Sf. Apostol Petru, aplecat la picioarele ei, ţine candela, în mâna dreaptă, întinsă spre ea, ceilalţi apostoli s-au aranjat pe linie dreaptă, câte cinci la dreapta şi la stânga patului, printre cei din urmă şi chipul unei tinere femei, în faţă – Atonias, cu mâinile tăiate, se apleacă în faţa îngerului (Ciobanu 1997, 90).

Dintre compoziţiile Adormirii Maicii Domnului, conturate pe linie verticală, poate fi amintită o icoană excepţională, care a făcut parte din iconostasul bisericii *Adormirea Maicii Domnului* din Cotroceni, datat din anul 1682. În compoziţia amplă se disting cinci scene: Fecioara întinsă pe pat cu apostolii care îl încadrează în două rânduri, Mântuitorul cu prunca în braţe, flancat de patru îngeri cu sfeşnicele în mâini, înconjuraţi de patru arhierei, mai mulţi îngeri şi femei plângând. În registrul superior, în centru – Fecioara ridicată de doi îngeri în slava cerurilor, lateral – cei doisprezece apostoli pe nori, conduşi de doisprezece îngeri. În registrul inferior – episodul cu Atonias (Bizantijnse 1994, 63).

Cercetătorii menţionează, de asemenea, că schemele bogate în reprezentări, închinate Adormirii Maicii Domnului, au necesitat şi suprafeţe care ar permite zugrăvirea subiectului, pentru aceasta servind, întâi de toate, zonele ample ale lăcaşelor de cult. După cum se menţionează, aceste imagini sunt amplasate în spaţiul naosului, de cele mai dese ori în pereche cu scena Naşterii Domnului sau cu alte subiecte evanghelice, ceea ce au confirmat mai multe monumente iconografice. Din secolele XI-XII provin reprezentările din lăcaşele Kılıçlar Kuşluk kilise şi Sakli kilise din Göreme (Capadocia) (fig. 7), sau cea din biserica *Naşterea Maicii Domnului* din mănăstirea *Sf. Antonie* din Marele Novgorod, din Catedrala *Schimbarea la faţă a Mântuitorului* din mănăstirea Mirojsk din Pskov (fig. 8), din biserica *Sf. Chiril* din Kiev. La fel şi în secolele XIII-XIV, se înregistrează zugrăvirea acestor scene în pereche sau în apropiere directă. Aceste compoziţii iconografice, privite împreună sau aparte, reprezentând în imagini textele imnografice, omiletice, liturgice constituiau, în fond, programul iconografic al lăcaşelor de unde proveneau, care puteau fi argumentate şi prin rolul de necropolă pe care îl aveau odată bisericile şi mănăstirile (Этингоф 2000, 206-207).

Fig. 7. Adormirea Maicii Domnului. Biserica rupestră din Göreme, Turcia, sec. al XI-lea (http://www.taday.ru/data/2011/08/28/1233394130/01_Gioreme_Kappadokija_11v.jpg).

Fig. 8. Adormirea Maicii Domnului. Catedrala Schimbarea la Faţă a Mântuitorului, mănăstirea Mirojsk din Pskov, mijl. sec. al XII-lea (http://interestingeventsclub.uol.ua/text/3730919/).

Imagini monumentale ce evocă Adormirea Maicii Domnului au împodobit de timpuriu lăcaşele sfinte din România, ele fiind plasate pe peretele vestic al naosului, pe aceeaşi axă cu Fecioara Orantă, la est de sanctuar (Anania 1998, 330). Impresionează prin complexitatea compoziţională fresca din Biserica Domnească de la Curtea de Argeş, zugrăvită în secolul al XIV-lea (fig. 10), la fel şi cea de la Biserica Bolniţei, Mănăstirea Hurezi, datată din secolul al XVII-lea, plasată în pridvorul bisericii (fig. 11). Semnificativă este şi scena Adormirii Maicii Domnului din Bolniţa Episcopiei Râmnicului de la mijlocul secolului al XVIII-lea, de pe timpanul vestic al naosului, care, împreună cu Răstignirea de pe timpanul estic şi Scara îngerilor zugrăvită deasupra acestor scene, formau „vizual o punte care unea Crucea şi Intrarea Fecioarei în Sionul ceresc", ceea ce semnifică, de fapt, „împlinirea legământului de mântuire al lui Dumnezeu cu omul, prin Întrupare" (Negrău 2012, 214-215).

Pictura ecleziastică românească a păstrat mai multe scene complexe consacrate Adormirii Fecioarei şi pe icoane din lemn, dintre acestea remarcându-se una din Episcopia Râmnicului, alta – din biserica mănăstirii Govora, ambele respectând regulile iconografice fixate în erminiile bizantine. Aceasta din urmă păstrează în câmpul său şi numele autorului – zugravul Hranite, care, împreună cu grupul lui Constantinos, a decorat biserica mare din Hurezi, (Anania 1998, 330-341).

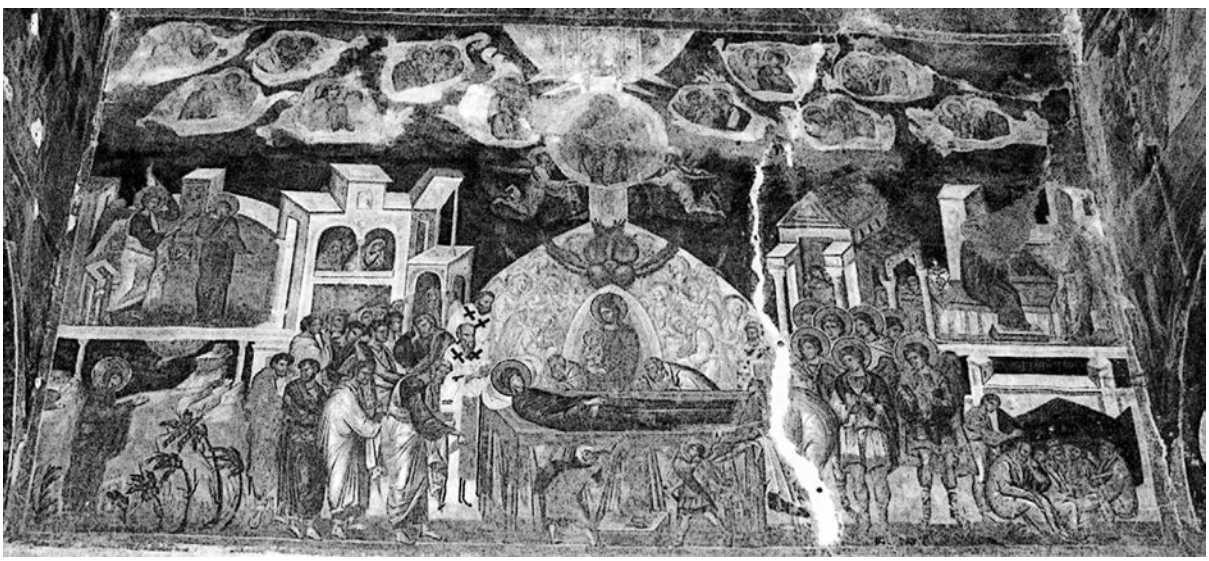

Fig. 9. Adormirea Maicii Domnului. Frescă, Biserica Sf. Nicolae, Curtea de Argeş, sec. al XIV-lea (https://madalinfocsa.files.wordpress.com/2010/05/fresca.jpg).

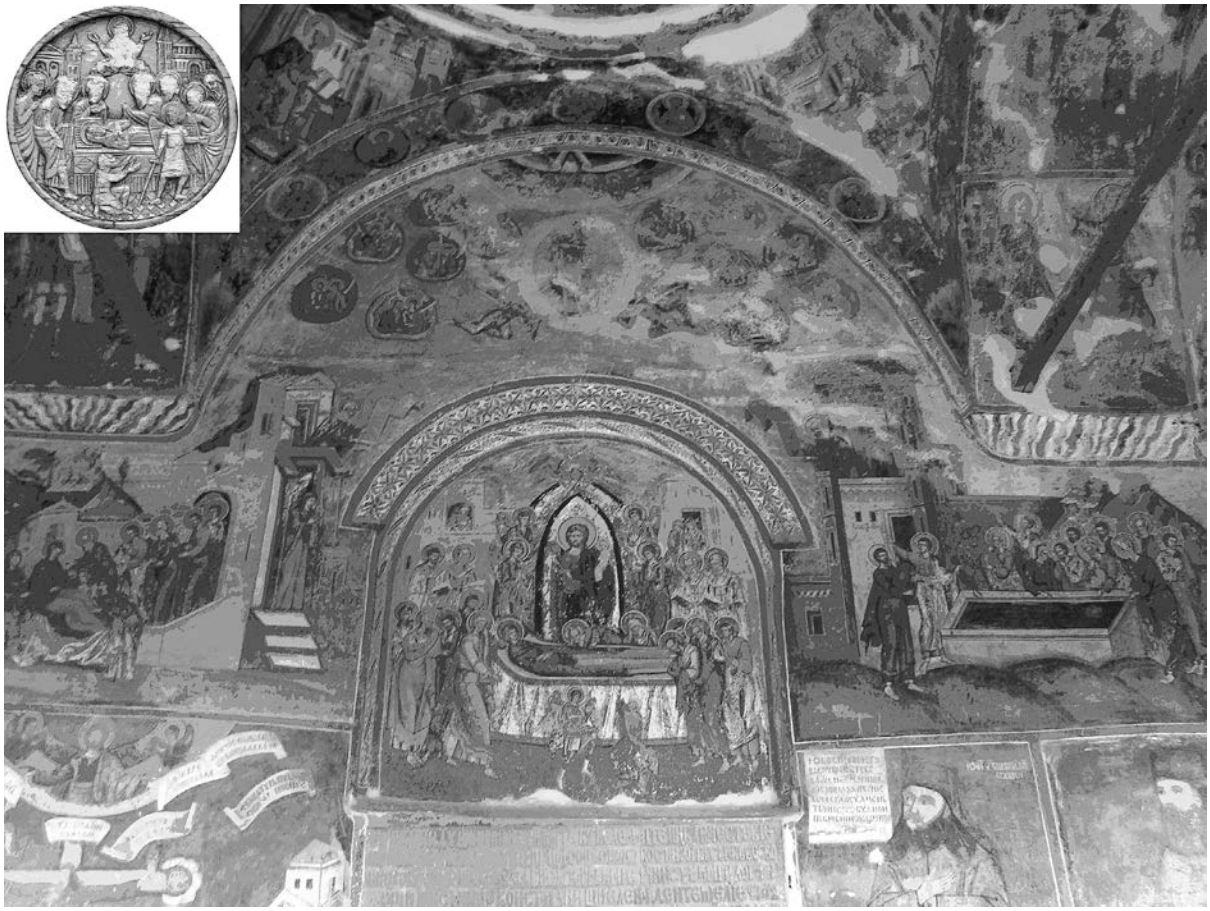

Fig. 10. Adormirea Maicii Domnului. Mănăstirea Hurezi, Biserica Bolniţei, sec. al XVII-lea (http://ro.wikipedia.org/wiki/Biserica_Bolni%C8%9Bei_M%C4%83n%C4%83stirii_Hurezi#/media/File:RO_VL_Romanii_de_Jos_Hurezi_monastery_5.jpg).

Dezvoltând sau diminuând subiectul, pictorii şi meşterii zugravi nu s-au îndepărtat, însă, de normele iconografice. Trebuie de menţionat, totodată, că, asemănătoare la prima vedere, schemele Adormirii Maicii Domnului, se disting nu doar prin numărul de personaje şi detalii complementare, dar şi prin acele expresii proprii în realizarea lor, prin atitudinea şi gesturile specifice, prin cromatică variată şi prin impresia în ansamblu.

Sensul teologic al acestui subiect iconografic are mai multe aspecte, în primul rând fiind reflectată relaţia între moarte şi viaţă, între sfârşit şi început, între mărginit şi infinit. În schemele icoanelor aceste ipostaze sunt simbolizate prin linie orizontală şi linie verticală, personificate prin corpul culcat al Fecioarei, şi prin chipul Mântuitorului cu prunca în braţe. Maica Domnului „a binevoit să se smerească, supunându-se legii firii, ca cei necredincioşi să nu creadă închipuirii lor" (Bacoianis 2012, 91), astfel subliniindu-se umanitatea ei deplină. Totodată însă, „asemănându-te Făcătorului şi Fiului tău, te-ai supus mai presus de fire legilor firii", „preasfântul tău suflet mutându-se între cele cereşti, ... s-a mutat la viaţă, Maică a vieţii fiind" (Bacoianis 2012, 92-93). Prin prezenţa lui Hristos în aceste compoziţii se subînţelege că „a coborât El însuşi, Fiul şi Dumnezeul ei, pentru a lua sufletul ei în propriile Sale mâini, lucru ce i-a minunat şi pe îngeri" şi „a urcat în cer cu sufletul Maicii Sale, iar îngerii, heruvimii şi serafimii, văzând această unică întâmplare, strigau unul către altul: „Deschideţi larg porţile Raiului şi pregătiţi cu slavă loc Maicii Domnului!" (Bacoianis 2012, 81-82). Prezenţa Apostolilor, a Îngerilor, Arhanghelilor, mulţimii de creştini arată cât de iubită şi cinstită a fost Fecioara între Cer şi Pământ. Compoziţiile iconografice, în marea lor majoritate, se concentrează, totuşi, pe momentul Adormirii Fecioarei, scena înălţării ei la cer, având expresii mai timide, reflectările pompoase fiind, totuşi, sporadice, slujbele bisericeşti cu

Fig. 11. Adormirea Maicii Domnului. Rusia, sf. sec. al XVIII-lea - înc. sec. al XIX-lea (MNIM, FB-22918-42).

ocazia Adormirii Fecioarei argumentând următoarele – „... mai presus de înţelegere şi cu totul minunat s-au petrecut tainele tale, Născătoare de Dumnezeu" (Bacoianis 2012, 90).

Icoanele Adormirea Maicii Domnului **din colecţia muzeului**, datând din secolul al XVIII-lea - începutul secolului al XX-lea, provin din Rusia, de pe teritoriul actual al Ucrainei şi din Basarabia. Ele reprezintă scheme tradiţionale, realizate atât pe axă orizontală, cât şi pe axă verticală şi se remarcă printr-un limbaj iconografic laconic. Cu toate acestea, trebuie să menţionăm că icoanele din colecţia muzeului au conservat în câmpul lor mai multe elemente din modelele celebre atestate de timpuriu. Două dintre icoanele din colecţie provin din bisericile închise din Republica Moldova, alte două au fost transmise MNIM de Serviciul Vamal Leuşeni în anul 1996, o icoană a fost achiziţionată în anul 1983, în oraşul Odesa, acestea din urmă aparţinând, probabil, unor colecţii private. Icoanele sunt pictate pe lemn în temperă şi ulei, cercetarea lor atestând respectarea procesului de elaborare a unei icoane, cum ar fi – pregătirea panoului din lemn, acoperirea panoului cu fond de preparaţie, zugrăvirea propriu-zisă, vernisarea picturii sau acoperirea ei cu un strat de final numit vernis, menirea lui fiind de a proteja icoana de oscilaţiile de temperatură, de umezeală sau de deshidratare. Gama cromatică, aleasă pentru icoanele din colecţia muzeului, este preponderent sobră, dar gradarea cu nuanţe roşii, verzi, brune albe şi negre, îi oferă un rafinament deosebit. În compoziţiile muzeale se remarcă chipul fin al Fecioarei „faţa ei strălucind ca un crin, încât îi uimea pe toţi, chiar şi pe apostolii ce stăteau în juru-i" (Bacoianis 2012, 83). Două dintre aceste icoane au păstrat pe partea verso inscripţii, care indică numele persoanelor ce au avut un rol în istoria icoanei, mai mult ca atât, numesc şi locul unde au fost executate ele sau unde s-au păstrat o perioadă. Aceste caracteristici formează doar o parte din întregul conţinut orientativ pe care îl posedă icoanele din colecţia muzeului, popularizarea lor ar putea să-i tenteze pe cei interesaţi să le dea o interpretare mai aprofundată.

Cea mai timpurie icoană (fig. 12) datată de la sfârşitul secolului al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea, aminteşte de o icoana din secolul al XIV-lea, din catedrala *Sfânta Treime* din Pskov, precum şi de o frescă ce aparţine renumitului pictor Manuel Panselinos, păstrată în catedrala *Adormirea Maicii Domnului* din mănăstirea Protatos, din muntele Athos. În icoana din colecţia muzeului subiectul tradiţional este interpretat diferit de schemele atestate. În prim-plan, un pat masiv şi Maica Domnului, întinsă pe el, „a adormit cu un somnu dulce, liniştit şi plăcut" (Mănditţă 1994, 572), la cap şi la picioare o deplâng unsprezece apostoli. Spaţiul mic n-a permis zugravului să trateze scena detaliat, aici fiind zugrăviţi integral doar trei apostoli – Petru cu cadelniţa, Pavel şi Filip, care-şi şterg lacrimile, precum şi Aposto-

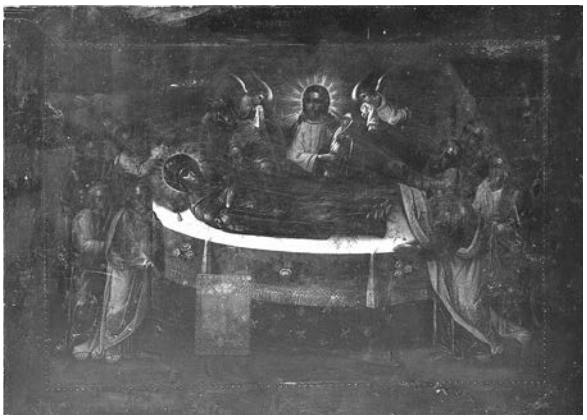

Fig. 12. Adormirea Maicii Domnului din Lavra Peşterilor din Kiev, înc. sec. al XIX-lea (MNIM, FB-23384-109).

lul Ioan, reprezentat parţial. Prezenţa celorlalţi apostoli, participanţi la procesiune, rezultă din cele şapte nimburi zugrăvite compact, câte trei într-o parte şi patru în alta. În această compoziţie, Apostolul Ioan n-o mai deplânge pe Fecioară aplecându-se deasupra ei, ca în alte icoane, ci stă în picioare la capul ei. La fel şi chipul Mântuitorului este redat deosebit: el fiind zugrăvit cu capul aplecat, privind spre Maica Sa, cu mâna dreaptă acoperită de haine, o binecuvântează cu două degete, unind degetul mare cu inelarul, acest gest amintindu-ne despre rugămintea Fecioarei adresată Fiului Său „Acoperă-mă cu dreapta Ta şi Binecuvântează-mă" (Толстая 1990, 81). Prunca, care, de obicei, este redată în braţele lui Hristos, acum este zugrăvită pe umărul stâng al Mântuitorului. Din compoziţie lipsesc, de asemenea, chipurile arhiereilor, prezenţi la Adormirea Fecioarei, la fel şi cele ale îngerilor care, de obicei, se îndreaptă spre Hristos. Scenele în care doi îngeri zboară spre Mântuitor ca să primească sufletul Maicii Domnului, sunt atribuite secolului al XI-lea şi pot fi urmărite în icoanele de pe muntele Sinai. În aceste reprezentări, Prunca este zugrăvită, de obicei, nu în braţele Mântuitorului, dar stând pe mâna Lui acoperită (Антонова, Мнева 1963, 73-75)[9]. Trebuie să remarcăm, totodată, că zugravul a introdus în scenă şi personaje noi, cum ar fi, spre exemplu, chipul Sfintei Muceniţe Anastasia Romana, martirizată în secolul al IV-lea, pentru credinţa în Hristos. În compoziţia icoanei se remarcă decorul asemănător din veşmintele personajelor centrale, de pe perna, pe care stă culcată Fecioara, precum şi de pe lăicerul de pe pat.

Două icoane din colecţia muzeului amintesc despre celebra icoană din biserica *Adormirea Maicii Domnului*, din Lavra Peşterilor din Kiev, adusă aici în anul 1073[10], probabil, din biserica Vlacherne, din Constantinopol. Una dintre ele (fig. 13) are aproape aceleaşi dimensiuni – 28,5×39,5×2,2 cm ca şi icoana care se mai păstra în muzeul Lavrei din Kiev în anii '20 ai secolului al XIX-lea. Icoana provenea din biserica *Adormirea Maicii Domnului* din Lavra Peşterilor din Kiev şi era amplasată în cadrul iconostasului, de asupra uşilor împărăteşti. Era prinsă cu şnur gros de mătase pentru a putea fi coborâtă sau ridicată. În anul 1943, odată cu retragerea trupelor germane din Kiev şi cu devastarea tezaurul Lavrei se pierd şi urmele acestei icoane (Смирнова 2003, 415-419). Modelul icoanei pare a fi o reconstituire inspirată din miniaturile cărţilor bisericeşti (fig. 14), reeditate

Fig. 13. Adormirea Maicii Domnului din Lavra Peşterilor din Kiev, 1885. Copie litografică de pe originalul din sec. al XI-lea (http://fakty.ua/138804-kogda-s-vysoty-cerkovnyh-svodov-opuskalas-ikona-uspeniya-prihozhanam-kazalos-chto-yavlyaetsya-sama-bogorodica).

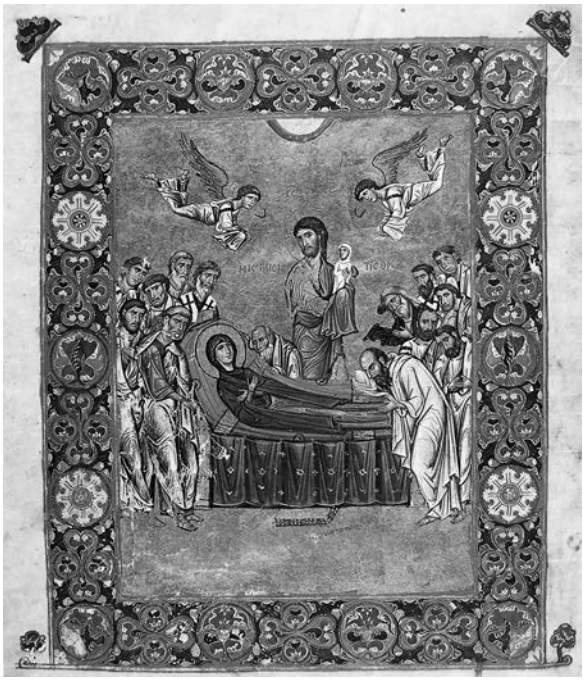

Fig. 14. Adormirea Maicii Domnului. Miniatură din Evanghelia împăratului Nichifor al II-lea Foca, sec. al XI-lea (http://www.pravmir.ru/wp-content/uploads/2012/08/0081.jpg).

[9] După cum se poate vedea din imagini, aceste elemente sunt reflectate şi pe patru icoane din colecţia muzeului, dar nu simultan, ci în mod separat.

[10] Icoana Adormirea Maicii Domnului din Lavra Peşterilor din Kiev este sărbătorită de două ori pe an: la 15 august – zi în care se oficiază Adormirea Maicii Domnului, şi la 3 mai – zi de pomenire a Cuviosului Teodosie (1008-1074), unul dintre fondatorii Lavrei din Kiev (Смирнова 2003, 416). Acest din urmă argument poate fi o aluzie la proveniența timpurie a modelului original.

Fig. 15. Adormirea Maicii Domnului din Lavra Peşterilor din Kiev, sec. al XIX-lea (MNIM, FB-23384-33).

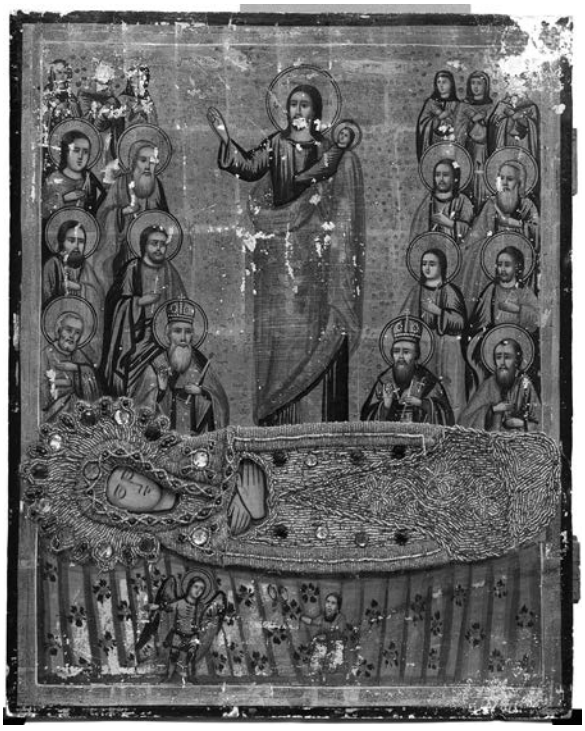

Fig. 16. Adormirea Maicii Domnului - Giulgiul Maicii Domnului din Ghetsimani, Rusia, sec. al XIX-lea, Biserica *Sf. Atanasie*, satul Etulia (Vulcăneşti) (MNIM, FB-22918-73).

în acea perioadă în tipografia Lavrei (Смирнова 2003, 422-423). Încă din secolul al XI-lea parvine o miniatură din Evanghelia Împăratului Nichifor al II-lea Foca (fig. 15), care are o compoziţie asemănătoare cu icoana din Lavra Kievului.

În timpul inventarierii tezaurului mănăstiresc, din anul 1825, icoana a fost descrisă de mitropolitul Kievului Evgheni Bolhovitinov, care menţiona lemnul din chiparos, maniera de picură cretană, compoziţia dispusă pe axă orizontală, dimensiunile 29×40 cm, ferecătură din aur garnisită cu pietre scumpe. De o parte şi de alta a patului Preacuratei Fecioare se reprezintă apostolii în grupuri mici şi compacte. În spatele patului – chipul lui Hristos cu prunca înfăşată, spre El îndreptându-se doi îngeri, cu mâinile întinse spre sufletul Fecioarei (Смирнова 2003, 416). Icoana poate fi o copie de pe un model din a doua jumătate a secolului al XVII-lea[11], perioadă în care se înregistrează o restabilire a cinstirii acestei icoane. Este cunoscut faptul că pe aceste modele, care probabil reproduceau schema icoanei originale, în stânga patului se monta sau se picta o uşiţă din argint[12] (Смирнова 2003, 416), care, decorată fiind cu o cruce pe centru, putea fi confundată cu o Evanghelie închisă. Imaginea acestui element decorativ de pe copiile târzii ar putea sugera ideea că modelul adus la Kiev în secolul al XI-lea făcea parte din aşa-numitele icoane-relicvarii, în care se montau tainiţe speciale pentru păstrarea fragmentelor din moaştele sfinţilor sau din veşmintele lor, acoperite cu uşi de argint[13]. Pe cealaltă icoană (fig. 16), având dimensiunile mai mici: cu ferecătură 18,0×22,3×2,8 cm; fără ferecătură: 17,7×22,1×2,5 cm, este reflectată aceeaşi compoziţie, având însuşiri noi în decor şi reprezentări. Icoana este prevăzută cu o splendidă ferecătură de argint, pe care s-a imprimat anul gravării „1885" şi siglele meşterului gravor „BC". Pe partea verso a icoanei s-a păstrat o inscripţie în limba rusă, de mână „Жертвую Михаила Архангельской церкви въ пос. Курсавском 25 декабря 1922 г. от Ф. Распопова" / „Jertfesc (icoana) bisericii (Sf.) *Arhanghel Mihail* din satul Kursavskoe 25 decembrie, anul 1922, de la F. Raspopov", care ar putea indica unul din lăcaşurile în care s-a păstrat cândva icoana şi numele donatorului.

[11] În anul 1909 N. Kondakov, menţionând proveniența timpurie (secolul al XII-lea) a icoanei şi faptul că este „adorată, în mod special", subliniază, totodată că, deşi nu se permite examinarea ei, icoană „a fost cu siguranţă repictată" (Kondakov 2009, 77).

[12] În alte compoziţii iconografice, în acest registru se reproduce scena îngerului cu sabia scoasă din teacă retezând mâinile evreului Atonias, fie pantofii Maicii Domnului, fie o candelă aprinsă.

[13] Pe unele icoane din secolele XVII-XVIII, s-au păstrat inscripţii care anunţă numele Sfinţilor Mucenici Artemie, Polieuct, Leontie, Acachie, Arefa, Iacob şi Teodor, părticele din moaştele cărora au fost date, conform legendei, de însăşi Maica Domnului zugravilor greci, pentru a le pune la temelia lăcaşului, pe care aceştia urmau să-l înalţe la Kiev (Смирнова 2003, 434).

Compoziţia altei icoane (fig. 17) din colecţia muzeului, datată de la sfârşitul secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea, este constituită, de această dată, pe verticală cu o interpretare schematică originală. În registrul superior este zugrăvit chipul Mântuitorului ţinând prunca înfăşată în partea stânga, cu mâna dreapta binecuvântând cu mâna deschisă, ridicată în sus. Poartă veşminte scăldate de lumina divină, care trece şi peste chipul pruncii, ambii zugrăviţi cu nimburi aurite. De o parte şi de alta a Mântuitorului sunt reprezentaţi doi arhiereii, zece apostoli în grupuri câte doi, toţi cu lumânări aprinse, iar cele şase femei din rândul de sus au mâinile încrucişate la piept. Mai jos se reprezintă imaginea Fecioarei culcată pe pat, dar nu pictată ca de obicei, ci doar faţa şi mâinile ei, iar nimbul, la fel şi veşmintele sunt confecţionate din mărgele de sticlă unite între ele cu fir de argint şi decorate cu pietre preţioase, acestea fiind lipite pe lemn. Această reprezentare a Fecioarei face trimitere, de fapt, la Giulgiul Maicii Domnului din biserica *Mica Ghetsimani,* din preajma bisericii *Învierea Domnului* din Ierusalim. Păstrat în partea dreaptă a altarului, în faţa icoanei Maica Domnului Milostiva, anual, în ajunul sărbătorii Adormirea Maicii Domnului, acest giulgiu este scos din biserică şi purtat pe străzile Ierusalimului, repetând întocmai procesiunea de altădată (Гнутова 2007). Odată cu amplificarea cinstirii Maicii Domnului şi a interesului pentru relicvele legate de numele ei, de pe acest Giulgiu se vor face multiple copii, pe versoul cărora se scria: „Cripta Maicii Domnului. Ghetsimani" sau „Binecuvântare din Sfântul oraş Ierusalim" (fig. 18). Numite Adormirea Maicii Domnului - Giulgiul din Ghetsimani, aceste odoare devin foarte populare în Rusia în secolul al XIX-lea, fiind aduse de pelerinii ruşi din locurile sfinte. Una din cele mai fidele copii de acest fel se păstrează în colecţia Muzeului de Stat de Istorie din Sankt Petersburg (fig. 19), iar în registrul inferior al icoanei s-a păstrat inscripţia ce indică locul şi anul executării – „Sfântul oraş Ierusalim, 1868".

Este cazul să menţionăm, că astfel de Giulgiuri erau cunoscute în Rusia încă din secolul al XVII-lea, unul dintre acestea fiind o relicvă de familie a cnejilor Koreţky. În anul 1622, acest Giulgiu al Maicii Domnului, va fi mutat de unul din ascendenţii cnejilor, de confesiune catolică, din altarul familiei în biserica mănăstirii ortodoxe a cnejilor, renumita mănăstire *Învierea Domnului* din Koreţk, fiind plasată aici în partea dreaptă a icoanei

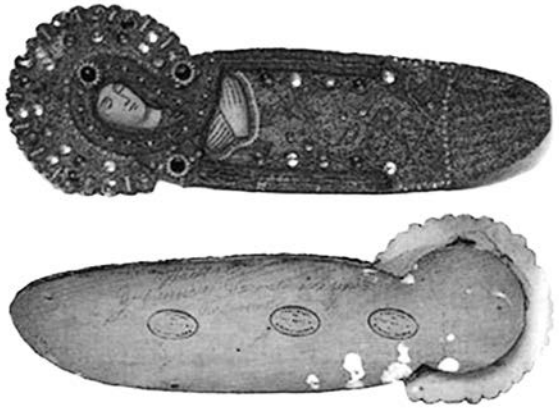

Fig. 17. Giulgiul Maicii Domnului din Ghetsimani, Ierusalim, sec. al XIX-lea (http://alchevskpravoslavniy.ru/wp-content/uploads/2012/10/16.jpg).

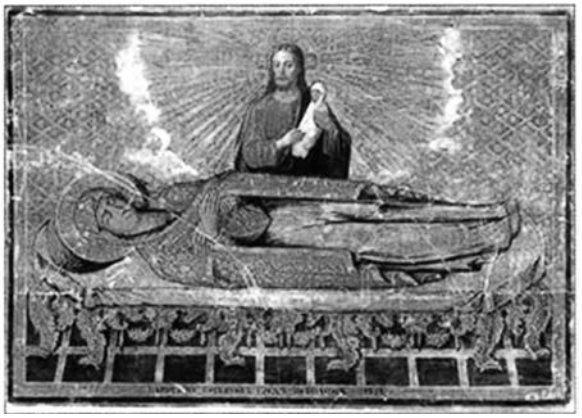

Fig. 18. Adormirea Maicii Domnului. Ierusalim, 1868 (http://ippo.ru/img/palom/pl_9.jpg).

nostasului (Юрьева 2013, 49). Acest subiect al Adormirii Maicii Domnului în formă de giulgiu, a fost elaborat în Palestina şi mai târziu preluat de zugravii ruşi, care îl împodobeau cu o ferecătură garnisită cu mărgele de sticlă şi perle (Юрьева 2013, 53). În anul 1863 una din icoanele de acest fel ajunge în Rusia şi un preot din biserica *Sfinţii Cozma şi Damian,* din împrejurimile Moscovei, la îndemnul mitropolitului Filaret (Drozdov), va montă acest giulgiu pe un panou de lemn, pe care pictase anterior chipul Mântuitorului şi patul de care va prinde, de fapt, acest „giulgiu" din lemn. Astfel, apare o icoană a cărei suprafaţă nu mai era plană dar proeminentă în zona patului, pe care Fecioara nu mai era reprezentată ca de obicei, dar împodobită în acest giulgiu, Mântuitorul primind în mâinile sale sufletul Preacuratei. Pe icoană, însă, nu apăreau chipurile apostolilor şi arhiereilor. Această icoană a fost dăruită mai târziu paraclisului *Adormirea Maicii Domnului* din catedrala *Sfânta Treime* din localitatea Anosin,

Fig. 19. Adormirea Maicii Domnului. Basarabia, sec. al XIX-lea, Biserica *Adormirea Maicii Domnului*, satul Copceac (Comrat) (MNIM, FB-22918-203).

Fig. 20. Adormirea Maicii Domnului. Medalion din fildeş. Grecia, sec. al XV-lea. Londra, Muzeul "Victoria şi Albert" (http://mariamagdalina.ru/?p=8057).

din regiunea Moscova. Inspiraţi de această nouă interpretare a subiectului cunoscut, zugravii vor realiza multiple icoane, pictând chipul Fecioarei decorându-l cu giulgiuri de acest fel. Una dintre ele va ajunge şi în colecţia MNIM, pe partea verso a acestei icoane păstrându-se inscripţia – „Благословение/Отъ св. града Иерусалима"/ „Binecuvântare din sfântul oraş Ierusalim", pe una din penele de consolidare fiind scris de mână – „Ніколай Шолак"/„Nicolai Şolac", care ar putea fi numele parohului bisericii unde se păstra icoana (icoana provine din biserica *Sf. Atanasie* din satul Etulia, raionul Vulcăneşti), sau al pelerinului care a adus icoana pe meleagurile noastre. Este singura icoană din colecţia muzeului în care se reprezintă miracolul ce i s-a întâmplat lui Atonias, în timpul procesiunii de pe străzile Ierusalimului. Devenită tradiţională din a doua jumătate a secolului al XV-lea, această scenă apare pentru prima dată pe pereţii bisericii *Panaghia Mavriotissa* din Kastoria, datată de la sfârşitul secolului al XII-lea - începutul secolului al XIII-lea, mai târziu în mănăstirea Snetogorsk din Rusia, biserica *Adormirea Maicii Domnului* şi *Sf. Teodor Stratilat* din câmpia Volotovo, Novgorod (Толстая 1990, 75-76).

Una din icoanele muzeale (fig. 20) reflectă subiectul Adormirii Maicii Domnului diferit de toate celelalte, în ea lipsind chipul Mântuitorului, un element obligatoriu în aceste compoziţii[14]. În icoană nu apare nici prunca, care simbolizează sufletul Fecioarei, nici îngerii cu năframele pe mâini, gata să-l primească, iar în locul decorului arhitectural, tradiţional acestei iconografii, apare imaginea draperiilor care, fiind ridicate, ne descoperă în cer deschis chipul Celui vechi de zile, cu nimb triunghiular, binecuvântând cu mâna deschisă şi cu glob cruciger în mâna stângă. Chipul Celui vechi de zile binecuvântând cu ambele mâini apare şi pe un medalion din fildeş (secolul al XV), din colecţia Muzeului „Victoria şi Albert" din Londra (fig. 21). Prezenţa preotului în această compoziţie, care citeşte din carte, ar putea sugera ideea că scena tratată în icoană anticipă momentul sosirii Mântuitorului, sau poate evoca eveni-

[14] Imagini, consacrate Adormirii Maicii Domnului, în care chipul Mântuitorului cu prunca în braţe nu se reprezintă în plan central, mai puteau fi văzute şi în alte lăcaşe de cult, spre exemplu, în mănăstirea *Sf. Gheorghe Hozevitul* din Pustiul Iudeii, sau biserica *Învierea Domnului de pe Kadaşi* (Moscova). În prima icoană, Mântuitorul cu prunca în braţe, este redat în registrul superior, ridicându-se în ceruri, pe a doua – El este arătat, la fel, în cer, dar fără prunca în braţe.

mentele după plecarea înaltei solii[15]. Personajele, amplasate în semicerc în jurul patului, denotă o tratare a compoziţiei pe axă orizontală, cu toate că scena în ansamblul ei, graţie reprezentărilor din registrul superior, tinde, totuşi, spre o executare pe verticală. Icoana datată de la sfârşitul secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea, provine din biserica închisă din satul Copceac (Comrat), cu hramul *Adormirea Maicii Domnului*.

Icoanele Adormirea Maicii Domnului din colecţia muzeului sunt de dimensiuni medii, doar o singură icoană este de dimensiuni mari, care a reprezentat icoana hramului bisericii din care a făcut parte. Păstrând în compoziţiile lor însuşirile caracteristice reprezentărilor timpurii – apostolii încadrând patul pe care stă culcată Fecioara, chipul Mântuitorului cu sufletul Maicii Sale şi îngerii care îl asistă, zugravii au introdus, totodată, elemente iconografice apărute mai târziu sau unele detalii improprii acestui model iconografic. Icoanele consacrate Adormirii Maicii Domnului din colecţia muzeului, semnalate recent în catalogul **Icoane mariale din secolele XVII-XX** (Chiroşca 2014b), propun nu numai interpretări originale de imagine şi decor, dar oferă celor interesaţi posibilitatea de a cunoaşte un fond mariologic încă puţin cercetat, care poate completa sursele existente la acest capitol, la fel şi datele despre lăcaşele de unde provin sau despre persoanele care au avut un rol în istoria lor.

Bibliografie

Anania 1998: V. Anania, Les cieux de l' Olt (Bucureşti 1998).

Bacoianis 2012: V. Bacoianis, Viaţa Maicii Domnului (Bucureşti 2012).

Bizantijnse 1994: Bizantijnse Kunst uit Roemenië. De Bizantijnse Erfenis in de Roemeense Kunst uit het Nationaal Museum van Schone Kunsten van Roemenië (Utrecht 1994).

Chiroşca 2012: A. Chiroşca, Călugărul iconar Irineu Protcenco şi celebra sa icoană Tânguirea Maicii Domnului. Tyragetia s.n. VI/2, 2012, 285-293.

Chiroşca 2013: A. Chiroşca, Chipul Maicii Domnului de la Hârbovăţ în colecţia de icoane din patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei. Tyragetia s.n. VIII/2, 2013, 387-403.

Chiroşca 2014a: A. Chiroşca, Icoanele Acoperământul Maicii Domnului din colecţia Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei. Tyragetia s.n. IX/2, 2014, 339-349.

Chiroşca 2014b: A. Chiroşca, Icoane mariale din patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie (secolele XVII-XX). Catalog (Chişinău 2014).

Ciobanu 1997: C. Ciobanu, Biserica Adormirea Maicii Domnului din Căuşeni (Chişinău 1997).

Colecţia 2012: Colecţia Icoane Basarabene. Muzeul Naţional de Artă al Moldovei (Chişinău 2012).

Dionisie 2000: Dionisie din Furna, Erminia picturii bizantine (Bucureşti 2000).

Kondakov 2009: N. Kondakov, Icoane (Chişinău 2009).

Mănditţă 1994: N. Mănditţă, Viaţa Maicii Domnului (Bucureşti 1994).

Negrău 2012: E. Negrău, Programul iconografic al picturilor murale din bolniţa Episcopiei Râmnicului. In: Revista Arhiepiscopiei Craiovei, Arhiepiscopiei Râmnicului, Episcopiei Severinului şi Strehaei, Episcopiei Slatinei şi Romanaţilor, şi a Facultăţii de Teologie - Craiova, anul LXIV (761-764), nr. 5-8 (Craiova 2012), 209-222.

Vătăşianu 1987: V. Vătăşianu, Cercetări iconografice: Dormitio Virginis. In: Studii de artă veche românească şi universală (Bucureşti 1987), 106-119.

Uspensky, Lossky 2011: L. Uspensky, V. Lossky, Călăuziri în lumea icoanei (Bucureşti 2011), 225-228.

Антонова, Мнева 1963: В. Антонова, Н. Мнева, Каталог древнерусской живописи, т. I, II (Москва 1963).

Бельтинг 2003: Х. Бельтинг, Образ и культ (Москва 2003).

Гнутова 2007: С. Гнутова, Гефсиманская плащаница Божией Матери и связанные с ней паломнические реликвии. «Православный паломник» 1 (32), 2007, 66-77.

Кондаков 1914: Н. Кондаков, Иконография Богоматери, т. I (Санкт-Петербург 1914).

Манукян 2013: А. Манукян, Западные и южные врата собора Рождества Богородицы в Суздале как памятник русской художественной культуры конца XII - первой трети XIII века. Автореферат (Москва 2013). http://www.hist.msu.ru/Science/Disser/Manukyan.pdf

[15] În colecţia Muzeului Naţional de Artă al Moldovei se păstrează o icoană Adormirea Maicii Domnului, din secolul al XIX-lea, care are similitudini compoziţionale cu icoana din colecţia noastră, dar aici, lângă patul Fecioarei, sunt prezente mai multe personaje, în locul draperiilor sunt zugrăvite două geamuri albe, iar registrul superior este aproape în întregime consacrat scenei cu apariţia în cer deschis a Celui vechi de zile, înfăţişat cu braţele deschise. Este o icoană de dimensiuni mai mici (31×40 cm), reprezentând, probabil, o parte dintr-un iconostas, din registrul praznicelor, sau o icoană de analog (Colecţia 2012, 105, 125).

Настольная 1979: Настольная книга священнослужителя, т. 3 (Москва 1979).

Нефёдова 2012: Н. Нефёдова, Иконография Успения: от первых изображений до возникновения традиции, 2012. http://www.taday.ru/person/308298/

Слава 1907: Слава Богоматери. Свѣдѣнія о чудотворных и мѣстно чтимыхъ иконахъ Божіей Матери (Москва 1907).

Смирнова 2003: Э. Смирнова, «Киево-Печёрское успение». Икона-реликварий XI века в свете письменных и изобразительных источников. В сб.: Восточно-христианские реликвии (Москва 2003), 415-437.

Снессорева 2010: О. Снессорева, Земная жизнь Пресвятой Богородицы и описание святых чудотворных Её икон (Москва 2010).

Стерлигова 2003: И. Стерлигова, Святыни Успения Богоматери в произведениях древнерусского искусстваXII-XIV веков. В сб.: (ред.-сост. А.М. Лидов) Восточнохристианские реликвии (Москва 2003), 553-569

Толстая 1990: Т. Толстая, Храмовая икона Успенского собора Московского Кремля (к проблеме иконографического типа). В сб.: Материалы и исследования. Государственные Музеи Московского Кремля, вып. VII (Москва 1990), 67-86.

Шиманский 2002: Г. Шиманский, Литургика. Учебное пособие для духовных семинарий (Москва 2002). http://azbyka.ru/otechnik/Germogen_Shimanskij/liturgika/6

Этингоф 2000: О. Этингоф, Образ Богоматери. Очерки византийской иконографии XI-XIII веков (Москва 2000).

Юрьева 2013: М. Юрьева, История одного образа: чудотворная плащаница Богоматери, принадлежащая роду Корецких. В: Вестник ПСТГУ, Серия V. Вопросы истории и теории христианского искусства, вып. 1 (10), 2013, 44-60.

Iconographic patterns of the Dormition of the Mother of God in the collection of the National Museum of History of Moldova

Abstract

The theme of the Dormition is reflected in the five icons from the collection of the National Museum of History of Moldova. Feast of the Dormition of the Mother of God, falling on August 15, is celebrated for a long time; according to some sources, it was officially established in 582. The canonical composition of the icons of the Theotokos was formed after the restoration of the veneration of icons, when the Church overcome heresy and consolidated the basic theological provisions. Initially the scenes were laconic, with a small number of characters; thereafter these iconographic compositions develop into complex patterns with a variety of characters and attributes. Icons of the Dormition from the museum's collection belong to the 18th - early 20th centuries, and most of them represent the traditional iconographic patterns arranged both horizontally and vertically.

Retaining in their compositions the characteristic features of the earlier representations – the Mother of God on Her deathbed surrounded by the Apostles, the image of the Savior with the soul of His Blessed Mother in His arms, surrounded by angels, – painters at the same time introduced elements of more recent origin, or some details less characteristic of this iconographic model. Two such compositions reminiscent of the famous icon from the Dormition Church of the Kiev Pechersk Lavra and reproduce the pattern of so-called icons-reliquaries, takes us back to the early icons with special recesses for storage Marian relics, to the churches of Blachernae and Kalkoprateya in Constantinople, where such objects were kept. Other compositions include the scene with Jewish high priest Athonias and an angel with a drawn sword, shoes of the Mother of God, or a burning candle.

The collection has an icon reminiscent of the Gethsemane Shroud of the Mother of God, which was popular in Russia in the 19th century. The composition of another museum's icon does not include the image of the Savior holding a baby – the distinctive elements of this iconographic type. Icons of the Dormition from the museum's collection are of medium size, only one is large – this is the icon, which decorated a temple dedicated to the feast of Dormition. The museum's icons of Dormition included in the recently published catalog of the Marian icons of the 17th-20th centuries, not only demonstrate the original interpretation of the images and decorations but also provide researchers the opportunity to familiarize themselves with a little studied collection of Marian icons that can complement existing sources in the area, as well as data about the temples, from which these icons came, or personalities related to their history.

List of illustrations:

Fig. 1. Dormition of the Mother of God. Ivory plaque, late 10th - early 11th c. The State Hermitage Museum, Saint Petersburg (http://www.nsad.ru/pic/3_1346080545.jpg).

Fig. 2. Dormition of the Mother of God. Ivory plaque, late 10th c. The Metropolitan Museum, New York (http://www.nsad.ru/pic/1_1346080351.jpg).

Fig. 3. Dormition of the Mother of God (carved ivory). Rostov Veliky. Museum of Church Antiquities (http://mariamagdalina.ru/?p=8057).

Fig. 4. Dormition of the Mother of God. Rome, 13th c. The Basilica di Santa Maria Maggiore (http://www.pravoslavie.ru/sas/image/100728/72899.b.jpg).

Fig. 5. Dormition of the Mother of God (carved ivory). Constantinople, 10th c. The Worcester Art Museum (Massachusetts) (http://www.ikonostas.in.ua/wp-content/uploads/2013/12/00009.jpg)

Fig. 6. Fresco "Dormition of the Mother of God". Serbia, Sopoćani, 13th c. (http://www.pravmir.ru/wp-content/uploads/2013/08/0108.jpg).

Fig. 7. Dormition of the Mother of God. A cave church of Göreme, Turkey, 11th c. (http://www.taday.ru/data/2011/08/28/1233394130/01_Gioreme_Kappadokija_11v.jpg).

Fig. 8. Dormition of the Mother of God. The Transfiguration Cathedral of the Mirozhsky Monastery in Pskov, mid-12th c. (http://interestingeventsclub.uol.ua/text/3730919/).

Fig. 9. Fresco "Dormition of the Mother of God". St. Nicholas Church, Curtea de Argeş, 14th c. (https://madalinfocsa.files.wordpress.com/2010/05/fresca.jpg).

Fig. 10. Dormition of the Mother of God. The Hospital Church of the Hurezi Monastery, 17th c. (http://ro.wikipedia.org/wiki/Biserica_Bolni%C8%9Bei_M%C4%83n%C4%83stirii_Hurezi#/media/File:RO_VL_Romanii_de_Jos_Hurezi_monastery_5.jpg).

Fig. 11. Dormition of the Mother of God. Russia, late 18th – early 19th c. (NMHM, FB-22918-42).

Fig. 12. Icon "Dormition of the Mother of God" from the Kiev Pechersk Lavra, early 19th c. (NMHM, FB-23384-109).

Fig. 13. Icon "Dormition of the Mother of God" from the Kiev Pechersk Lavra, 1885 r. Lithograph from the original of the 11th c. (http://fakty.ua/138804-kogda-s-vysoty-cerkovnyh-svodov-opuskalas-ikona-uspeniya-prihozhanam-kazalos-chto-yavlyaetsya-sama-bogorodica).

Fig. 14. Dormition of the Mother of God. Miniature from the Gospel of the Emperor Nicephorus II Phocas, 11th c. (http://www.pravmir.ru/wp-content/uploads/2012/08/0081.jpg).

Fig. 15. Icon "Dormition of the Mother of God" from the Kiev Pechersk Lavra, 19th c. (NMHM, FB-23384-33).

Fig. 16. Dormition of the Mother of God – the Shroud of Gethsemane, Russia, 19th c., St. Athanasius Church, Etulia (Vulcăneşti) (NMHM, FB-22918-73).

Fig. 17. The Gethsemane Shroud of the Mother of God. Jerusalem, 19th c. (http://alchevskpravoslavniy.ru/wp-content/uploads/2012/10/16.jpg).

Fig. 18. Dormition of the Mother of God. Jerusalem, 1868 r. (http://ippo.ru/img/palom/pl_9.jpg).

Fig. 19. Dormition of the Mother of God. Bessarabia, 19th c., the Dormition Church, Copceac (Comrat) (NMHM, FB-22918-203).

Fig. 20. Dormition of the Mother of God. Ivory medallion, Greece, 15th c. Victoria and Albert Museum, London (http://mariamagdalina.ru/?p=8057).

Иконографические схемы Успения Богородицы в коллекции Национального музея истории Молдовы

Резюме

Тема Успения Богородицы отражена на пяти иконах из коллекции Национального музея истории Молдовы. Праздник Успения Божией Матери, приходящийся на 15 августа, отмечается с давних времен; по некоторым источникам он был официально установлен в 582 году. Каноническая композиция богородичных икон сформировалась после восстановления иконопочитания, когда были преодолены ереси и Церковь закрепила основные богословские положения. Первоначально сцены были лаконичными, с небольшим количеством персонажей, в последующий период иконографические композиции, посвященные этой теме, разовьются в сложные схемы с множеством персонажей и атрибутов. Иконы Успения Богородицы из коллекции музея относятся к XVIII - началу XX веков, и по большей части на них представлены традиционные иконографические схемы, расположенные как горизонтально, так и вертикально. Сохраняя в своих композициях характерные черты ранних изображений – Богородица на смертном одре в окружении апостолов, образ Спасителя с душой Своей Пречистой Матери на руках, окруженный ангелами, – иконописцы в то же время вносили в них элементы более позднего происхождения или некоторые детали, менее свойственные этой иконографической модели. Две такие композиции напоминают знаменитую икону из Успенской церкви Киево-Печерской Лавры и воспроизводят схему так называемых икон-реликвариев, отсылающих нас к ранним иконам со специальными выемками для хранения богородичных реликвий, к Влахернской и Халкопратийской церквям Константинополя, где хранились эти предметы. В других композициях присутствует либо сцена с иудеем Авфонией и ангелом с обнаженным мечом, либо туфли Богородицы, либо

горящая свеча. В коллекции имеется икона, напоминающая о Гефсиманской Плащанице Пресвятой Богородицы, популярной в России в XIX веке. В композиции еще одной музейной иконы отсутствует образ Спасителя с младенцем на руках – отличительные элементы этого иконографического типа. Иконы Успения Богородицы из коллекции музея имеют средние размеры, лишь одна из них – храмовая – является большой. Музейные иконы Успения, вошедшие в недавно опубликованный каталог богородичных икон XVII-XX веков, не только демонстрируют оригинальные интерпретации образов и декора, но и предоставляют исследователям возможность ознакомиться с еще малоизученным фондом богородичных икон, который может дополнить существующие источники в этой области, а также данные о храмах, откуда происходят эти иконы, или о личностях, имеющих отношение к их истории.

Список иллюстраций:

Рис. 1. Успение Богородицы. Плакетка из слоновой кости, конец X - начало XI вв. Государственный Эрмитаж, Санкт-Петербург (http://www.nsad.ru/pic/3_1346080545.jpg).

Рис. 2. Успение Богородицы. Плакетка из слоновой кости, конец X в. Музей Метрополитен, Нью-Йорк (http://www.nsad.ru/pic/1_1346080351.jpg).

Рис. 3. Успение Богородицы (резьба по слоновой кости). Ростов Великий. Музей церковных древностей (http://mariamagdalina.ru/?p=8057).

Рис. 4. Успение Богородицы. Рим, XIII в. Церковь Санта-Мария-Маджоре (http://www.pravoslavie.ru/sas/image/100728/72899.b.jpg).

Рис. 5. Успение Богородицы (резьба по кости). Константинополь, X в. Вустерский музей искусств (Массачусетс) (http://www.ikonostas.in.ua/wp-content/uploads/2013/12/00009.jpg)

Рис. 6. Фреска «Успение Богородицы». Сербия, Сопочаны, XIII в. (http://www.pravmir.ru/wp-content/uploads/2013/08/0108.jpg).

Рис. 7. Успение Богородицы. Скальная церковь Гёреме, Турция, XI в. (http://www.taday.ru/data/2011/08/28/1233394130/01_Gioreme_Kappadokija_11v.jpg).

Рис. 8. Успение Богородицы. Спасо-Преображенский собор Мирожского монастыря во Пскове, середина XII в. (http://interestingeventsclub.uol.ua/text/3730919/).

Рис. 9. Фреска «Успение Богородицы». Церковь Святого Николая, Куртя-де-Арджеш, XIV в. (https://madalinfocsa.files.wordpress.com/2010/05/fresca.jpg).

Рис. 10. Успение Богородицы. Монастырь Хурезь, Больничная церковь, XVII в. (http://ro.wikipedia.org/wiki/Biserica_Bolni%C8%9Bei_M%C4%83n%C4%83stirii_Hurezi#/media/File:RO_VL_Romanii_de_Jos_Hurezi_monastery_5.jpg).

Рис. 11. Успение Богородицы. Россия, конец XVIII - начало XIX в. (MNIM, FB-22918-42).

Рис. 12. Икона «Успение Богородицы» из Киево-Печерской Лавры. Начало XIX в. (MNIM, FB-23384-109).

Рис. 13. Икона «Успение Богородицы» из Киево-Печерской Лавры. 1885 г. Литография с оригинала XI в. (http://fakty.ua/138804-kogda-s-vysoty-cerkovnyh-svodov-opuskalas-ikona-uspeniya-prihozhanam-kazalos-chto-yavlyaetsya-sama-bogorodica).

Рис. 14. Успение Богородицы. Миниатюра из Евангелия императора Никифора II Фоки. XI в. (http://www.pravmir.ru/wp-content/uploads/2012/08/0081.jpg).

Рис. 15. Икона «Успение Богородицы» из Киево-Печерской Лавры. XIX в. (MNIM, FB-23384-33).

Рис. 16. Успение Богородицы – Гефсиманская Плащаница. Россия, XIX в., церковь Святого Афанасия, с. Этулия (Вулканештский район) (MNIM, FB-22918-73).

Рис. 17. Гефсиманская Плащаница Пресвятой Богородицы. Иерусалим, XIX в. (http://alchevskpravoslavniy.ru/wp-content/uploads/2012/10/16.jpg).

Рис. 18. Успение Богородицы. Иерусалим, 1868 г. (http://ippo.ru/img/palom/pl_9.jpg).

Рис. 19. Успение Богородицы. Бессарабия, XIX в., Свято-Успенская церковь с. Копчак (Комратский район) (MNIM, FB-22918-203).

Рис. 20. Успение Богородицы. Медальон из слоновой кости. Греция, XV в. Музей Виктории и Альберта в Лондоне (http://mariamagdalina.ru/?p=8057).

31.03.2015

Adelaida Chiroşca, Muzeul Naţional Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: adelaidachirosca@gmail.com

O COLECȚIE DE DESENE ȘI LITOGRAFII ANTIRELIGIOASE DIN PATRIMONIUL MUZEULUI NAȚIONAL DE ISTORIE A MOLDOVEI

Vera Stăvilă

Muzeul Național de Istorie a Moldovei deține o colecție de litografii și desene antireligioase în număr de 50 de unități. Dintre acestea, 24 de litografii fac parte din seria intitulată *Porunci și simboluri*. La seria *Dumnezeu pe pământ* se referă 11 desene, iar alte 15 reprezentări grafice abordează diverse teme antireligioase. Lucrările sunt datate cu anii 1961-1964, când în RSSM propaganda ateistă lua amploare. Această colecție a fost deținută de Muzeul Național de Arte Plastice până în anul 1981, când a fost transmisă în patrimoniul MNIM.

Prigonirea bisericilor a început în 1940, odată cu intrarea trupelor sovietice în Basarabia, când sute de preoți au fost deportați în Siberia, de unde nu s-au mai întors niciodată. Preoții care au scăpat de arestare au fost permanent persecutați, intimidați și forțați să renunțe la credință și păstorie, iar bisericile au fost închise. În 1940-1941 regimul bolșevic de ocupație a pus bazele realizării programului ateist de destrămare a valorilor morale și spirituale ale populației din Basarabia.

În perioada sovietică au existat numeroase campanii împotriva religiei, însoțite de mai multe măsuri de îndoctrinare ateistă a populației. Pentru a limita activitatea Bisericii și a minimaliza influența ei asupra credincioșilor, autoritățile sovietice centrale, dar și cele locale, au adoptat numeroase hotărâri antibisericești. Una din ele a fost hotărârea „Cu privire la intensificarea propagandei antireligioase și a ateismului științific", adoptată în 1954 de Colegiul Ministerului Culturii al URSS. La 12 noiembrie 1954 Ministerul Culturii din RSSM ia o decizie analogică cu cea emisă de instanța respectivă de la Moscova. Pentru aceasta au fost folosite secțiile de cultură, căminele culturale, bibliotecile, muzeele, în ale căror sedii erau ținute diverse lecții, conferințe, seminare cu caracter ateist (Tihonov 2004, 85). Anul 1954 a fost un an de cotitură în propaganda ateismului, anume atunci religiei i s-a declarat un adevărat război ideologic. Astfel, ca la începutul anilor '60 ai sec. XX propaganda antireligioasă se atingă apogeul.

Trebuie de menționat că, în pofida acestor hotărâri, la mijlocul anilor '50 ai sec XX se constată o înviorare a vieții bisericești. Acest lucru se menționează într-un raport al lui P.N. Romenski – împuternicitul Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse în RSS Moldovenească, pentru a doua jumătate a anului 1956 (Пассат 2010, 407). Conform acestui raport, observăm o activizare a clericilor și enoriașilor în scopul redeschiderii locașurilor de cult. În anul 1956 se atestă un număr mare de cereri venite de la preoți și grupuri de enoriași, practic din majoritatea raioanelor, care solicită redeschiderea locașurilor de cult. Dacă în 1955 numărul solicitărilor era de 151 de cereri, în anul 1956 numărul lor s-a dublat și constituia 322. Cererile conțineau un număr mare de semnături, unele depășeau cifra de o mie de semnături. Dacă în anii precedenți demersurile erau expediate către Consiliul pentru problemele Bisericii Ortodoxe din RSSM, în 1956 acestea erau trimise la Comitetele raionale, republicane și chiar la cele centrale de la Moscova, responsabile de problema bisericilor (Пассат 2010, 418).

Creșterea numărului de demersuri în care se cerea redeschiderea locașurilor de cult i-a pus în gardă pe demnitarii sovietici care au intervenit cu noi directive restrictive. Astfel, în martie 1961, Consiliul de Miniștri al URSS adoptă o decizie conform căreia organele locale de stat erau obligate să intensifice urmărirea activității ecleziastice (Tihonov 2004, 51). În scopul închiderii bisericilor, autorităților li s-a pus sarcina identificării, cu orice preț, a lacunelor din activitatea clerului. Pentru realizarea acestor obiective au fost instruiți mii de activiști de partid și de stat. Numai în 1961 au fost închise 70 de biserici. În plus, într-o notă informativă din anul 1962 se menționa că urmau să fie demolate suplimentar încă 190 de biserici. S-au utilizat mai multe pretexte: „că sunt foarte vechi"

(109 biserici), „necesităţi de reconstrucţie a oraşelor şi satelor” (12 biserici); „deteriorate” (69 de biserici). În afară de aceasta, mai multe lăcaşuri de cult au fost distruse în urma excluderii din categoria monumentelor de arhitectură (Tihonov 2004, 52).

Autorităţile comuniste continuau politica antireligioasă prin metode experimentate deja. Bisericile se închideau la comandă de stat. Sovietul Suprem al RSSM adoptă hotărârea despre responsabilitatea administrativă şi penală cu privire la încălcarea legislaţiei despre culte. Astfel, credinţa în Dumnezeu era calificată de autorităţile comuniste drept cea mai mare crimă, fiind pedepsită crunt. Insistenţa comunistă antireligioasă întrecuse orice imaginaţie. Enoriaşii erau speriaţi, dar şi înrăiţi, astfel comuniştii sunt nevoiţi să facă o pauză în procesul de închidere a locaşurilor de cult. Ei îşi modifică tactica. Accentul este pus pe propagandă şi educaţie.

În acest scop, autorităţile sovietice au creat o reţea întreagă de propagandă antireligioasă. Din aceasta făceau parte presa scrisă, în care periodic apăreau articole cu conţinut ateist, cinematograful, radioul, secţiile de cultură, căminele culturale, bibliotecile, muzeele. În sediile acestor instituţii se organizau frecvent conferinţe, seminare, serate tematice, expoziţii de cărţi pe teme ateiste, festivaluri cinematografice de filme artistice şi ştiinţifice, expoziţii de pancarte, fotografii ş.a.

Autorităţile sovietice calificau Biserica drept un inamic al societăţii şi un aprig luptător împotriva comunismului. Din aceste motive, propaganda sovietică tindea să compromită clerul şi Biserica din RSSM. Pe de altă parte, ei îşi propuneau să distrugă credinţa în Dumnezeu.

Cele mai vehemente atacuri au fost îndreptate împotriva Bisericii Ortodoxe, fiind cea mai numeroasă şi reprezentată prin comunităţi de enoriaşi bine închegate şi cu o istorie milenară. Prin folosirea forţei imaginilor, în paralel cu duritatea legilor, comuniştii sperau să poată convinge masele că religiile nu sunt altceva decât „expresia capitalismului decadent” şi a „gândirii retrograde”, „contra-revoluţionare”, o crimă de neiertat în URSS.

Activităţile antireligioase desfăşurate de autorităţile sovietice în acea perioadă sunt reflectate şi în litografiile şi desenele ateiste din colecţia

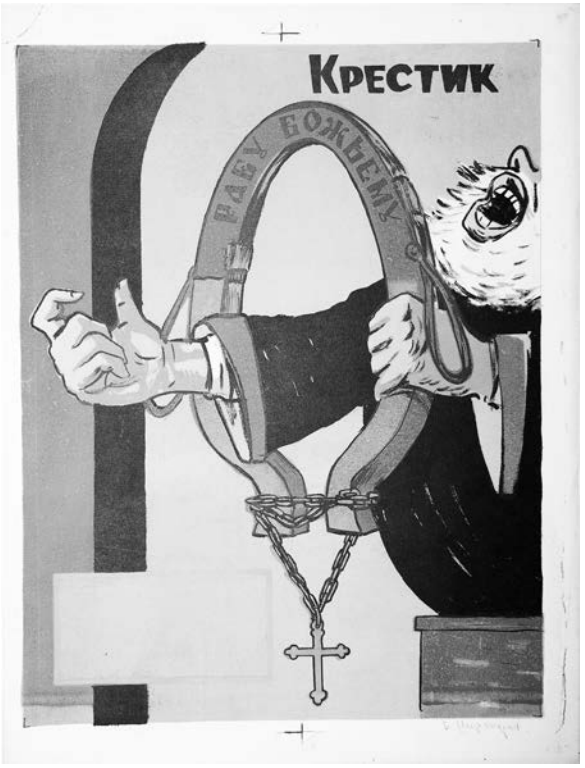

1. Cruce. Autolitografie, 1961, autor B. Şirokorad.

Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, autori B. Şirokorad şi A. Grabco. Colecţia, care este parte a campaniei antireligioase, reprezintă compoziţii brutale ca idee şi concepţie, în culori intense, cu sloganuri simple şi uşor de reţinut, care denigrează şi ridiculizează tot ceea ce reprezenta credinţa religioasă din acele vremuri.

În primul rând au fost ponegrite simbolurile religiei creştine, expresii şi reprezentări ale comuniunii sfinte. Crucea era asociată, pe nedrept, cu un jug, Biblia – era redată drept cartea tuturor relelor, lumânarea – reprezentată printr-un bătrân gârbovit – o fiinţă fantastică, care îşi trăieşte chipurile ultimele zile, iar clopotul şi dangătul său erau considerate, în mod fals, drept un impediment, care perturba liniştea comunităţii[1].

O altă temă abordată este cea a sărbătorilor religioase. În litografia „Троица” („Sfânta Treime”)[2], autorul redă un peisaj cu copaci defrişaţi. Se cunoaşte că, potrivit tradiţiei, credincioşii duc la biserică ramuri verzi de nuc sau de tei, despre care se crede că alungă spiritele rele. Autorul are drept ţintă ritualul acestei sărbători bisericeşti, care ar fi însoţit de devastarea naturii. Litografia

[1] MNIM, FB-23518-37, 38, 40, 50.
[2] MNIM, FB-23518-36.

2. Cartea Genezei (Facerea). Autolitografie, 1961, autor B. Şirokorad.

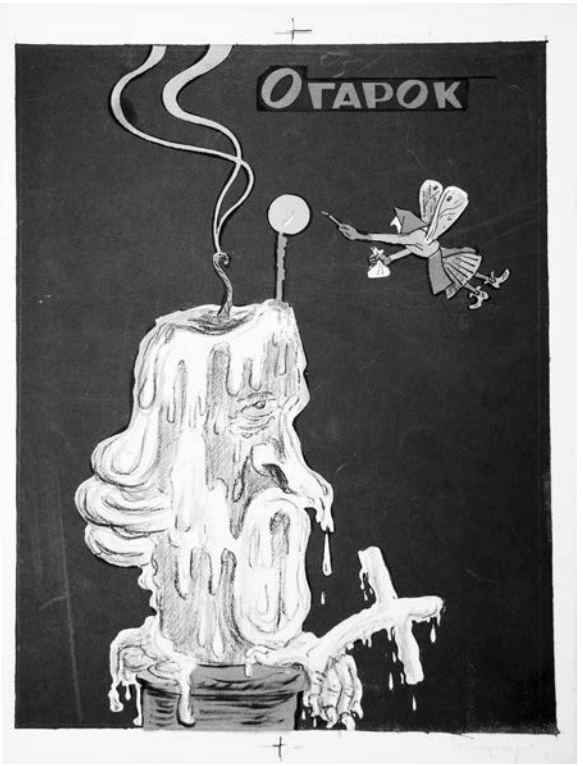

3. Muc de lumânare. Autolitografie, 1963, autor B. Şirokorad.

intitulată „Церковные праздники” („Sărbători religioase”)[3] reprezintă un rând de sticle aranjate solemn, în loc de capace – cupola bisericii. Pe fiecare sticlă – o filă de calendar, care indică sărbătorile creştine ale anului. Autorul ia în derâdere sărbătorile creştinilor. În opinia propagandiştilor acestea erau considerate „o cauză serioasă” ce contribuia la menţinerea credinţei religioase. Autorul ridiculizează atât slujitorii Bisericii cât şi enoriaşii. Aceste litografii sunt foarte agresive, în culori vii, cu dimensiunile 51×37 cm.

Din colecţie fac parte şi lucrări care denigrează şi alte confesiuni religioase cum ar fi, de exemplu, cea a Martorilor lui Iehova. Litografia „Посланец неба” („Mesager al cerului”)[4], reprezintă un diversionist în uniformă de desant coborât cu paraşuta dintr-un avion american, chipurile, reprezentantul acestei confesiuni sub acoperire se ocupă de spionaj şi propagandă antisovietică. Iar în litografia intitulată „Армагедон” („Armaghedonul”)[5] martorii lui Iehova sunt plasaţi în vârful tuturor relelor, şi că uneltesc războiul al treilea mondial.

4. Clopot de seară. Autolitografie, 1961, autor B. Şirokorad.

[3] MNIM, FB-23518-44.
[4] MNIM, FB-23518-49.
[5] MNIM, FB-23518-58.

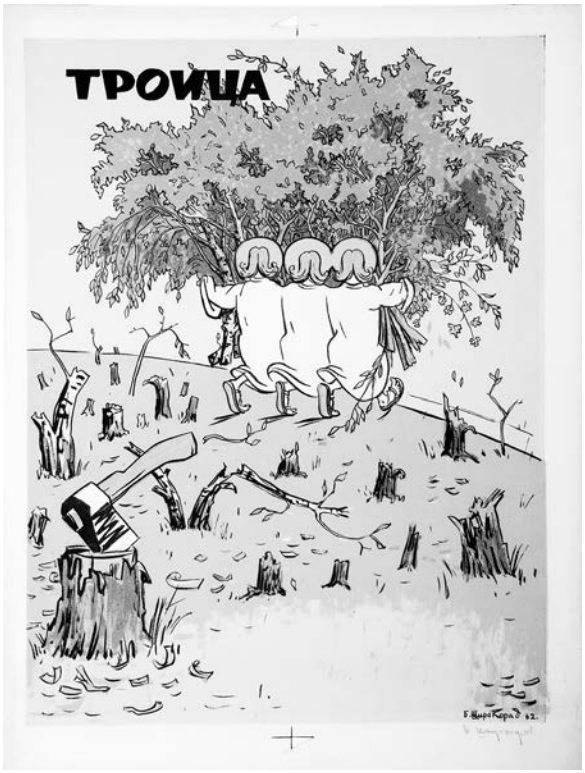

5. Sfânta Treime. Autolitografie, 1963, autor B. Şirokorad.

6. Sărbătorile religioase. Autolitografie, 1963, autor B. Şirokorad.

7. Mesager al cerului. Autolitografie, 1964, autor B. Şirokorad.

8. Armaghedonul. Autolitografie, 1964?, autor B. Şirokorad.

Această comunitate religioasă, în opinia bolşevicilor avea un caracter duşmănos, antisovietic şi ilegal, fiind considerată drept agentură a imperialismului american. Litografia (dimensiuni 52×37 cm) este redată în culori sumbre, cu un mesaj scurt.

În litografia „Не убей" („Să nu ucizi")[6], este denigrată Biserica şi religia catolică. Caricatura reprezintă un preot catolic în sutană, cu crucea în mâna dreaptă şi Biblia în mâna stângă. Autorul ia în derâdere Vaticanul care, chipurile, ar binecuvânta cursa înarmărilor. Desenul este redat în culori întunecate, dimensiuни 51,7×40,3 cm.

În opinia propagandiştilor toate religiile sunt la fel, iar reprezentanţii lor sunt leneşi, lacomi şi plini de vicii. În litografia intitulată „На одно лицо" („Aceeaşi faţă")[7], sunt ridiculizaţi toţi reprezentanţii confesiunilor religioase, redaţi cu gura căscată, exteriorizând lăcomia etc.

Altă serie de desene din această colecţie încearcă să compromită bisericile şi preoţii. Biserica este reprezentată într-o stare jalnică, care stă să cadă (să se dărâme), preotul ridiculizat, reprezentat cărând cruci din cimitir pentru a sprijini biserica[8], sau făcând diferite lucrări: vopsind, reparând ş.a.[9]. Desenele sunt făcute pe hârtie, tuş, guaş, alb-negru şi color (dimensiuni 54×69 cm). Autorii însă nu scot în evidenţă adevăratele motive ale stării deplorabile în care se afla Biserica. Şi anume că prin activitatea antireligioasă promovată de partidul comunist, credincioşii erau constrânşi prin diverse metode să se lase de credinţă. Enoriaşilor le era interzisă colectarea mijloacelor pentru reparaţia locaşurilor sfinte, Biserica era impusă la impozite faţă de stat, iar statul nu aloca mijloace pentru întreţinerea bisericilor. Astfel de situaţii erau create intenţionat pentru ca locaşurile sfinte să ajungă într-o стare deplorabilă, motiv pentru care să fie demolate.

În alte foi satirice, preotul este ridiculizat într-un mod agresiv, reprezentat în diferite ipostaze. Îndeosebi în timpul oficierii slujbelor religioase[10], caracterizat drept agramat şi plin de vicii. Dar se cunoaşte care era politica de cadre, după 1944, când a început şi procesul de lichidare a Bisericii

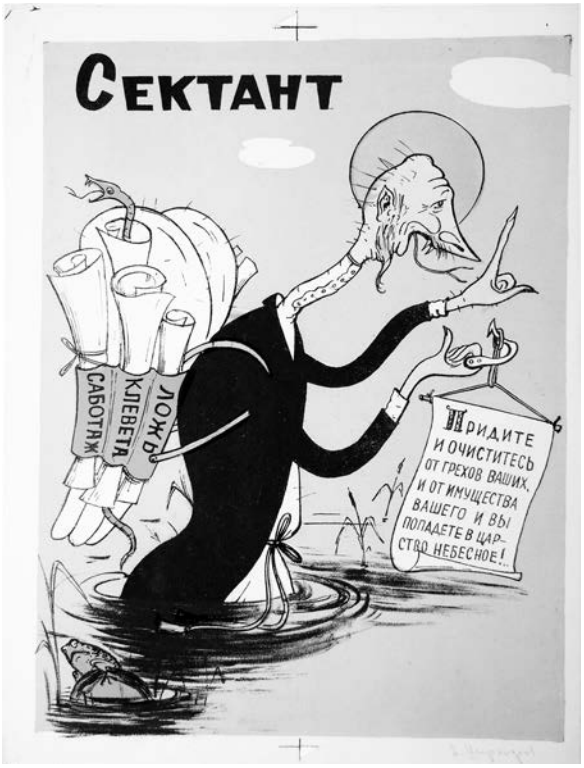

9. Sectantul. Autolitografie, 1964, autor B. Şirokorad.

10. Să nu ucizi. Autolitografie, 1963, autor B. Şirokorad.

[6] MNIM, FB-23518-39.
[7] MNIM, FB-23518-41.
[8] MNIM, FB-23518-29.
[9] MNIM, FB-23518-23.
[10] MNIM, FB-23518-33.

11. Aceeaşi faţă. Autolitografie, 1963, autor B. Şirokorad.

12. Desen (din seria *Foi satirice* pe teme antireligioase), 1962, autor A. Grabco.

13. Desen. Stâlp al bisericii. 1962, autor A. Grabco.

şi caselor de rugăciuni şi înlocuirea acestora cu ateismul în scopul compromiterii credinţei. Preoţii care n-au fost omorâţi sau trimişi în Siberia, au fost alungaţi, huliţi, forţaţi să renunţe la credinţă şi la păstorie. În locul lor în multe locaşuri au fost numiţi oameni aduşi de pe aiurea, care în multe cazuri erau nişte depravaţi, beţivi, lacomi şi numai buni de a compromite instituţia spirituală în faţa credincioşilor. Autorităţile fabricau fel de fel de minciuni, lansau zvonuri şi învinuiau pe nedrept. Intimidarea era cea mai sigură armă a ateilor ca feţele bisericeşti să renunţe la păstorie.

Între altele, ne atrage atenţia un desen care redă preotul paznic la muzeu[11]. Desenul reprezintă o biserică cu inscripţia „Muzeu" (în planul doi), iar în prim-plan preotul ridiculizat cu arma – drept paznic la muzeu. Se cunoaşte însă că pentru ai lipsi pe enoriaşi de dreptul de a restabili locaşurile sfinte luate cu forţa, acestora li se găsea o altă menire decât cea firească. Bisericile închise au fost transformate în depozite, cluburi, săli de sport, muzee ş.a.

O parte din desene atacă cu înverşunare oficierea tainelor religioase (botezurile, cununiile etc.)[12]. Aici ţinem să menţionăm că, deşi comunităţile parohiale făceau tot posibilul ca să nu deranjeze autorităţile, acestea organizau în mod intenţionat diverse incidente pentru a destabiliza liniştea vieţii bisericeşti. Foloseau metode de administrare birocratică şi nu permiteau credincioşilor să-şi manifeste liber credinţa. Mai mult, autorităţile publice locale interziceau procesiunile religioase cu cruci, steaguri şi icoane, interziceau pomenirile de obşte ale morţilor în cimitire, interziceau sfinţirea fântânilor, izvoarelor, se interziceau cununiile, botezurile. În aceste condiţii, enoriaşii erau nevoiţi să facă aceste ritualuri pe ascuns, noaptea.

14. Desen. Slujbă nouă. 1962, autor A. Grabco.

Colecţia de litografii şi desene antireligioase la care ne-am referit dezvăluie doar unele metode din bogatul arsenal utilizat de către autorităţile sovietice în lupta contra Bisericii Ortodoxe din Moldova.

Bibliografie

Tihonov 2004: L. Tihonov, Politica statului sovietic faţă de cultele din RSS Moldovenească (1944-1965) (Chişinău 2004).

Пассат 2010: В. Пассат, Православие в Молдавии: власть, церковь, верующие. 1953-1960, том 2 (Москва 2010).

Collection of anti-religious drawings and lithographs from the National Museum of History of Moldova

Abstract

National Museum of History of Moldova possesses a collection of anti-religious drawings and lithographs in an amount of 52 units. Of these, 24 lithographs relate to the series "Commandments and Symbols" (by B. Shirokorad), 11 drawings – to the series "God on Earth", another 15 drawings touch different anti-religious topics (author A. Grabco). Graphic works of this collection, which is part of the anti-religious campaign, are characterized by mordant sense, bright colors, simple and catchy slogans denigrating and deriding everything that expressed religious beliefs.

[11] MNIM, FB-23518-25.
[12] MNIM, FB-23518-18.

Using expressive art images along with the severity of the laws, the Communists hoped to convince the masses that religion is nothing more than "a manifestation of the decadence of capitalism", a consequence of the retrograde, the counter-revolutionary thinking – an unforgivable crime in the Soviet Union. These works reflect only some of the methods from the rich arsenal used by the Soviet authorities in the fight against the Moldavian Orthodox Church.

List of illustrations:

1. Cross. Autolithograph by B. Shirokorad, 1961.
2. The Book of Genesis. Autolithograph by B. Shirokorad, 1961.
3. Candle-end. Autolithograph by B. Shirokorad, 1963.
4. Vesper chimes. Autolithograph by B. Shirokorad, 1961.
5. Trinity. Autolithograph by B. Shirokorad, 1963.
6. Church feasts. Autolithograph by B. Shirokorad, 1963.
7. The messenger of heaven. Autolithograph by B. Shirokorad, 1964.
8. Armageddon. Autolithograph by B. Shirokorad, 1964.
9. Sectarian. Autolithograph by B. Shirokorad, 1964.
10. Thou shalt not murder. Autolithograph by B. Shirokorad, 1963.
11. They all look the same. Autolithograph by B. Shirokorad, 1963.
12. Drawing (from the series "Satirical sheets on anti-religious themes") by A. Grabco, 1962.
13. The support of the church. Drawing by A. Grabco, 1962.
14. Settled. Drawing by A. Grabco, 1962.

Коллекция рисунков и литографий антирелигиозной тематики из фондов Национального музея истории Молдовы

Резюме

Национальный музей истории Молдовы располагает коллекцией антирелигиозных рисунков и литографий в количестве 52 единиц. 24 литографии относятся к серии «Заповеди и символы» (автор Б. Широкорад), 11 рисунков – к серии «Бог на земле», еще 15 рисунков затрагивают разные антирелигиозные темы (автор А. Грабко). Графические произведения этой коллекции, которая является частью антирелигиозной кампании, отличаются сатирической едкостью замысла, цветовой насыщенностью, простыми и запоминающимися лозунгами, очерняющими и высмеивающими все, в чем выражались в то время религиозные верования. Используя выразительность художественных образов наряду с суровостью законов, коммунисты надеялись убедить широкие массы, что религия есть не что иное, как «проявление упадка капитализма», следствие ретроградного, контрреволюционного мышления – непростительного преступления в СССР. Эти работы отражают лишь некоторые методы из богатого арсенала, использовавшегося советской властью в борьбе против Молдавской Православной Церкви.

Список иллюстраций:

1. Крестик. Автолитография. 1961 г. Автор Б. Широкорад.
2. Книга Бытия. Автолитография. 1961 г. Автор Б. Широкорад.
3. Огарок. Автолитография. 1963 г. Автор Б. Широкорад.
4. Вечерний звон. Автолитография. 1961 г. Автор Б. Широкорад.
5. Троица. Автолитография. 1963 г. Автор Б. Широкорад.
6. Церковные празднички. Автолитография. 1963 г. Автор Б. Широкорад.
7. Посланец неба. Автолитография. 1964 г. Автор Б. Широкорад.
8. Армагеддон. Автолитография. 1964 г. Автор Б. Широкорад.
9. Сектант. Автолитография. 1964 г. Автор Б. Широкорад.
10. Не убей. Автолитография. 1963 г. Автор Б. Широкорад.
11. На одно лицо. Автолитография. 1963 г. Автор Б. Широкорад.
12. Рисунок (из серии «Сатирические листы на антирелигиозные темы»). 1962 г. Автор А. Грабко.
13. Опора церкви. Рисунок. 1962 г. Автор А. Грабко.
14. Устроился. Рисунок. 1962 г. Автор А. Грабко.

04.03.2015

Vera Stăvilă, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

MARELE RĂZBOI. MĂRTURII FOTO-DOCUMENTARE (Expoziţie consacrată centenarului de la declanşarea Primului Război Mondial)

Ana Grițco

Conflagraţia militară din anii 1914-1918 este catalogată ca primul război de masă din istorie care a schimbat chipul secolului XX. Primul Război Mondial (calificat astfel după cel de-al Doilea Război), numit pe vremea sa *Marele Război sau Războiul Naţiunilor*, a intrat în istorie ca războiul care a schimbat nu numai lumea, dar şi ca un „nou tip de război". Pentru prima dată ţările beligerante au recurs la mobilizarea totală a bărbaţilor, iar femeile au participat pe câmpul de luptă în calitate de surori de caritate. Progresul industriei militare a permis tehnologii distrugătoare moderne, acestea manifestându-se prin luptele în tranşee, în aer, pe apă; apar primele tancuri, nave cuirasat, tunuri grele şi arma chimică.

În legătură cu evenimentul produs acum o sută de ani, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei a organizat expoziţia temporară ***Marele Război. Mărturii foto-documentare***, expusă între 31 iulie 2014 şi 22 septembrie 2014 în holul de la etaj şi face parte din comemorarea internaţională a centenarului de la izbucnirea Primului Război Mondial. Expoziţia reuneşte peste o sută de piese de muzeu, partea consistentă constituind-o fotografia de epocă, complimentată de documente, cărţi poştale, hărţi şi ziare depistate în urma cercetării şi valorificării patrimoniului foto-documentar al MNIM. Mesajul expoziţional are un caracter informativ-documentar, unde imaginile fotografice au documentat viaţa de pe front de la nivelul combatantului de rând până la eşalonul superior. Selecţia de fotografii originale din albume de război, ziare, hărţi, cărţi poştale prezintă scene de război, arme şi muniţii, viaţa ostaşilor în orele de răgaz, personalul medical pe câmpul de luptă şi în spatele frontului, precum şi ororile din urma conflagraţiei militare. Expoziţia a fost canalizată în două direcţii, prima reprezentând aspecte din luptele de pe diverse fronturi: Frontul de Vest (armatele germane acţionau împotriva trupelor franceze, engleze şi belgiene), de pe Frontul de Est (armata germană, împreună cu armata austro-ungară luptau împotriva armatei ruse) şi de pe frontul din Balcani, unde o parte din armata austro-ungară lupta împotriva sârbilor. Imaginile de epocă ne transferă în timp, ne ajută să reconstituim atmosfera de război de parcă am asista alături de ostaşii de pe front, de sora de caritate, care „transcrie ultimele doleanţe ale unui ostaş rănit grav", de o mamă care-şi caută fiul prin tranşee, de un cal care şi-a pierdut stăpânul etc.

Scena luptelor de război este completată de imagini ce ţin de antrenarea României în Primul Război Mondial din 1916, care a scris o pagină aparte în istoria războiului prin luptele de la Mărăşti,

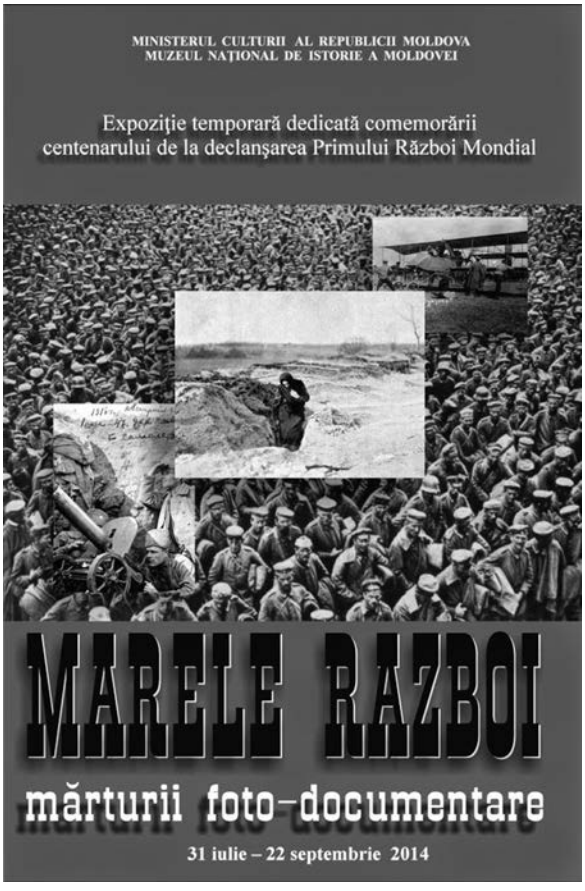
MINISTERUL CULTURII AL REPUBLICII MOLDOVA
MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A MOLDOVEI
Expoziție temporară dedicată comemorării
centenarului de la declanșarea Primului Război Mondial
MARELE RAZBOI
mărturii foto-documentare
31 iulie – 22 septembrie 2014

Mărăşeşti şi Oituz (1917). Publicul vizitator are posibilitatea să admire fotografiile ce reprezintă M.S. Regele Ferdinand I al României şi M.S. Regina Maria a României decorând pe front soldaţii care s-au distins în luptele de la Mărăşeşti (28 august 1917), M.S. Regele Ferdinand al României în tranşee în valea Oituzului (15 iunie 1917), generalul C. Prezan, şeful Marelui Cartier General al Armatei Române, salutând ofiţerii voluntari din Ardeal la gara Iaşi (iunie, 1917) etc.

Cel de-al doilea compartiment a fost consacrat Basarabiei şi basarabenilor participanţi în Primul Război Mondial. Încorporată în cadrul Imperiului Rus, Basarabia a avut o contribuţie aparte, aceasta manifestându-se sub aspect economic şi social, cea mai valoroasă fiind cea umană. Printre participanţii la Marele Război au fost o bună parte din viitorii membri ai Sfatului Ţării şi alte personalităţi notorii, or în cadrul expoziţiei noastre şi-a ocupat locul binemeritat ostaşul simplu chemat la datorie. Cercetarea şi valorificarea patrimoniului foto-documentar ne-a permis descoperirea unui şir de ostaşi basarabeni, participanţi în acel măcel diabolic, ei completând lista ostaşilor basarabeni, participanţi în Primul Război Mondial. Printre aceştia sunt şi Simion Murafa din s. Cotiujenii Mari, Soroca, care a condus o echipă sanitară pe Frontul Român, Onufrie Şerevschi, ostaş în Regimentul I puşcaşi Turkestan, originar din s. Sofia, Drochia, Petru Cebotari, marinar în armata ţaristă, originar din s. Moşeni, Râşcani, Ion Tcaciuc din s. Ivancea, Orhei, Gheorghe Beschieru din s. Samaşcani, Orhei, Vasile Arabadji, ostaş în Regimentul 42 Iakutzk (Frontul de Vest), aviatorul Ion Spătărel din oraşul Chişinău ş.a.

Emoţii aparte provoacă scrisoarea de pe front, scrisă cu un creion, în limba română (caractere chirilice), de basarabeanul Gheorghe Ghindă, înrolat în armata ţaristă chiar în primele zile ale războiului. Este un răvaş emoţionant, unde pe lângă mesajele cu caracter personal, autorul face o descriere minuţioasă a evenimentelor de la momentul înrolării până la stabilirea în unitatea militară de pe linia frontului. Imaginile fotografice au fost completate şi cu alte documente, legate de Primul Război Mondial: liste ale preţurilor la provizii şi furaje care erau preconizate pentru întreţinerea armatei, certificate, adeverinţe şi ordine, emise de organele abilitate.

Una din cele mai relevante consecinţe ale Primului Război Mondial a fost cea legată de prăbuşirea celor patru dinastii imperiale: Germania, Rusia, Austro-Ungaria şi Turcia, precum şi Revoluţia Rusă din 1917. Pe ruinele acestor imperii şi a evenimentelor revoluţionare din Rusia, precum şi consecinţele participării masivă a basarabenilor în anii Primului Război Mondial, în special în zona Frontului Românesc, ce au contribuit în mare măsură la redeşteptarea conştiinţei naţionale, toate acestea au grăbit revenirea Basarabiei în spaţiul românesc (27 martie 1918).

O pagină aparte în istoria Primul Război Mondial a înscris-o Crucea Roşie şi serviciile sanitare, care erau chemate să facă faţă stării de urgenţă, or războiul întotdeauna a fost piatra de încercare pentru serviciile sanitare, ce include asistarea răniţilor pe front şi în spatele frontului, precum şi a prizonierilor. Şi în aceste împrejurări menţionăm contribuţia femeilor în calitate de surori de caritate. Ele ofereau primul ajutor medical răniţilor de pe front, îngrijeau de bolnavi, confecţionau haine pentru soldaţi, aveau grijă de starea morală a soldaţilor; uneori sora de caritate era persoana care devenea liantul dintre soldatul de pe front şi cei rămaşi acasă.

Îndată după începerea războiului, în Rusia a fost creată Uniunea oraşelor din întreaga Rusie, care aveau în subordinea lor şi spitalele ce urmau să fie întreţinute din bugetul orăşenesc. La Chişinău, pe lângă spitalul de zemstvă, între anii 1914 şi 1916 a funcţionat o şcoală de pregătire a surorilor de caritate, absolventele cărora au luat parte activă în timpul Primului Război Mondial.

În patrimoniul muzeal deţinem imagini fotografice, documente, obiecte personale, distincţii ale basarabencelor, care au participat în Primul Război Mondial în calitate de soră de caritate. De pe imaginile îngălbenite de timp, distingem chipul nobil şi luminos al Iuliei Dicescu (una din fiicele lui P. Dicescu) şi al Sofiei Cantacuzino. În calitate de soră de caritate, alături de soţul Ion Spătărel, a activat şi Elena Ivanov-Spătărel. Câmpul de luptă a fost locul unde s-au întâlnit Simion Murafa şi viitoarea sa soţie, Polina Murafa, soră de caritate. Din aceeaşi cohortă fac parte şi Eugenia Colodiev (născută în anul 1886 în localitatea Bâcoveţ, jud. Lăpuşna) şi Zinovia Radu-Maiorova, născută în anul 1890 în or. Reni, jud. Ismail.

Zinovia Radu-Maiorova a fost membră a detaşamentului de chirurgi, creat pe lângă spitalul de zemstvă, care activa aproape de linia frontului. Detaşamentul era condus de A. Schmidt, iar medic-şef era V. Pavlov-Silvanski, medici inferiori A. Tumarchin şi P. Ulinici, surorile de caritate V. Irimenko, A. Nikov, M. Babii, E. Mihailovski, T. Schmidt, N. Karvovski, M. Osipova, F. Rojko (Roşca), H. Galaţan. Între 12 noiembrie 1916 şi 13 martie 1918 Z. Radu-Maiorova a activat în calitate de felcer pe frontul de sud-vest (austro-ungar) din 12. 11.1916 - 13.03.1918.

Imaginea războiului este reconstituită şi cu aspecte din spatele frontului, unde fabrici şi uzine produceau armament, se construiau poduri, se aprovizionau cu echipament şi hrană ostaşii de pe front, furaje pentru cai etc. Drept argument este şi fotografia îngălbenită şi modestă ca dimensiuni, ce reprezintă construcţia drumului strategic Hotin-Malinţi între 01.01.1916 şi 15.09.1916. Este o imagine ce face parte din categoria rarităţi, or viaţa din spatele frontului, în special în Basarabia, nu prea s-a bucurat de obiectivul aparatului de fotografiat.

Completează mesajul expoziţional ziarul „Iskrî" (supliment al ziarului „Russkoe slovo") din anul 1915, bogat în reportaje de pe câmpul de luptă şi din spatele frontului, încărcate cu imagini care atrag publicul vizitator.

Alături de fotografii, documente şi ziare a fost expusă o mini-colecţie de carte poştală tematică. Imaginile cartofilice completează tabloul iconografic al măcelului de la începutul sec. XX cu vederi de pe front, dar şi din spatele frontului. Vizitatorii fac cunoştinţă cu o nouă categorie da carte poştală, care a funcţionat doar în anii Primului Război Mondial – cartea poştală socială, care îndemna populaţia de a susţine armata prin abonarea la împrumutul militar, fiind şi una din formele accesibile de propagandă pe timp de război. O altă categorie de carte poştală este cea cu imagini-caricatură, care atrage vizitatorul atât prin imagine, cât şi prin text. Materialul iconografic, în speţă cartea poştală ilustrată cu tematica Primului Război Mondial este o contribuţie incontestabilă la reconstituirea evenimentului istoric, de aceea s-a încercat identificarea calităţilor documentare şi muzeografice ale acestei categorii muzeale.

Expoziţia a fost realizată de muzeografii din Sectorul Istorie Modernă şi Contemporană, care şi-au propus să surprindă aspecte ale războiului, sentimentele şi trăirile celor care au luptat, aduse în actualitate printr-o serie de fotografii, documente, cărţi poştale, ziare şi hărţi.

Secvenţe de la vernisarea expoziţiei

The Great War. Photographic documents (The exhibition dedicated to the centenary of the First World War)

Abstract

The National Museum of History of Moldova has organized the temporary exhibition "The Great War. Photographic documents", which had been presented on the 1st floor hall between July 31, 2014 and September 22, 2014. The exhibition was part of the international commemoration of the centenary of the outbreak of the First World War. It brought together over a hundred exhibits, mostly photographs of the time, supplemented by documents, postcards, maps and newspapers discovered in the course of research of the museum collection of documents and photographs. The photographic images have captured ordinary soldiers and officers during wartime everyday life. The selection of original photos from the military albums, newspapers, maps and postcards represented war scenes, weapons and ammunition, soldiers' lives in their leisure hours, medical personnel on the battlefield and in the rear, and the horrors of military conflagration. A special compartment of the exhibition was dedicated to Bessarabia and Bessarabians in World War I, whose contribution to the events of the First World War was expressed in the socio-economic and, more importantly, in the humanistic aspect. Among the participants of the war there were many future members of the Country's Council "Sfatul Ţării" and other famous personalities, but our exhibition also showed simple soldiers doing their duty. The research of documents and photographs from the museum collection has allowed us to identify a number of Bessarabian soldiers who participated in the terrible massacre.

Великая война. Фотодокументальные свидетельства (Выставка, посвященная столетию с начала Первой мировой войны)

Резюме

Национальный музей истории Молдовы организовал временную выставку «Великая война. Фотодокументальные свидетельства», которая была представлена с 31 июля по 22 сентября 2014 года в холле на втором этаже здания музея. Выставка явилась частью мероприятий, проводимых в мире по поводу столетия с начала Первой мировой войны. Она объединила более сотни экспонатов, главным образом фотографий тех времен, дополненных документами, почтовыми открытками, картами и газетами, обнаруженными в результате исследовательской работы с фотодокументальными коллекциями НМИМ. Выставка носит информативно-документальный характер, на фотоизображениях запечатлены фронтовые будни военных, от рядовых бойцов до верхнего эшелона. В подборке подлинных фотографий из военных альбомов, газет, карт и открыток представлены военные сцены, оружие и боеприпасы, солдатская жизнь в часы досуга, медицинский персонал на поле боя и в тылу, а также мрачные последствия сражений. Особый отдел выставки посвящен Бессарабии и бессарабцам, чей вклад в события Первой мировой войны выразился как в социально-экономическом, так и, что более важно, в гуманистическом аспекте. Среди участников этой войны было много будущих членов Сфатул Цэрий и других известных деятелей, но в нашей выставке занял свое заслуженное место и простой солдат, выполнявший свой долг. Исследование фотодокументальных материалов из фондов музея позволило нам выявить целый ряд бессарабских бойцов, участвовавших в той страшной бойне.

06.04.2015

Ana Griţco, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: anagritco87@gmail.com

STEJARUL DE LA CARACUI.
Expoziţie dedicată centenarului de la naşterea academicianului Nicolae Corlăteanu

Elena Postică

La 14 mai 2015 s-au împlinit o sută de ani de la naşterea academicianului Nicolae Corlăteanu. Cu prilejul acestui eveniment la Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, în prezenţa unui număr impresionant de personalităţi ale vieţii ştiinţifice şi culturale, a fost inaugurată expoziţia comemorativă „Stejarul de la Caracui".

Expoziţia a fost concepută ca un omagiu adus academicianului N. Corlăteanu şi constituie o primă încercare de a-i valorifica expoziţional moştenirea ştiinţifică şi culturală pe care ne-a lăsat-o.

Circa 200 de fotografii, lucrări ştiinţifice, distincţii, obiecte personale şi documente ce reflectă cele mai importante momente şi evenimente din viaţa şi creaţia renumitului savant, pedagog şi om de cultură au fost reunite în cadrul acestei expoziţii neordinare.

Piesele au fost etalate după principiul cronologic-tematic, deşi organizatorii nu şi-au propus să prezinte o cronologie strictă a evenimentelor sau multiplelor activităţi în care a fost implicat Nicolae Corlăteanu graţie calităţilor sale deosebite de cercetător, pedagog şi organizator al ştiinţei academice, precum şi a funcţiilor înalte pe care le-a deţinut pe parcursul vieţii.

Trăind sub un regim totalitar şi constrâns de împrejurări să utilizeze glotonimul „limba moldovenească", în realitate, savantul şi profesorul Nicolae Corlăteanu a promovat consecvent limba literară română, a apărat întotdeauna cu credinţă nestrămutată frumuseţea şi armonia verbului matern, fapt pentru care a fost onorat şi venerat de discipolii, colegii şi prietenii săi din toate timpurile. Nu în zadar ex-ministrul Educaţiei, Nicolae Mătcaş, l-a numit „patriarh al lingvisticii româneşti" şi „domn al limbii române din Basarabia", iar acad. Anatol Ciobanu spunea despre Nicolae Corlăteanu că a fost „cel mai onorat şi iubit profesor al studenţilor filologi" (Cotelnic 2006, 27).

Diverse compartimente ale expoziţiei relatează vizitatorului despre familia şi baştina lui Nicolae Corlăteanu, satul Caracui de prin părţile Lăpuşnei, reconstituind mai apoi anii de copilărie şi studenţie, activitatea ştiinţifică şi cea didactică, participarea la diverse reuniuni ştiinţifice naţionale şi internaţionale, viaţa de familie etc.

Născut la 14 mai 1915 în satul Caracui, Lăpuşna, în familia lui Grigore şi Ana Corlăteanu, el a moştenit cele mai nobile calităţi ale ţăranului basarabean: hărnicia, onestitatea, curăţenia sufletească, dragostea de neam şi ţară.

Îşi face studiile la şcoala primară din satul natal şi la şcoala complementară din satul Cărpineni, apoi la prestigiosul Liceu „Al. Donici" din Chişinău pe care l-a absolvit în 1934. Urmează facultăţile de

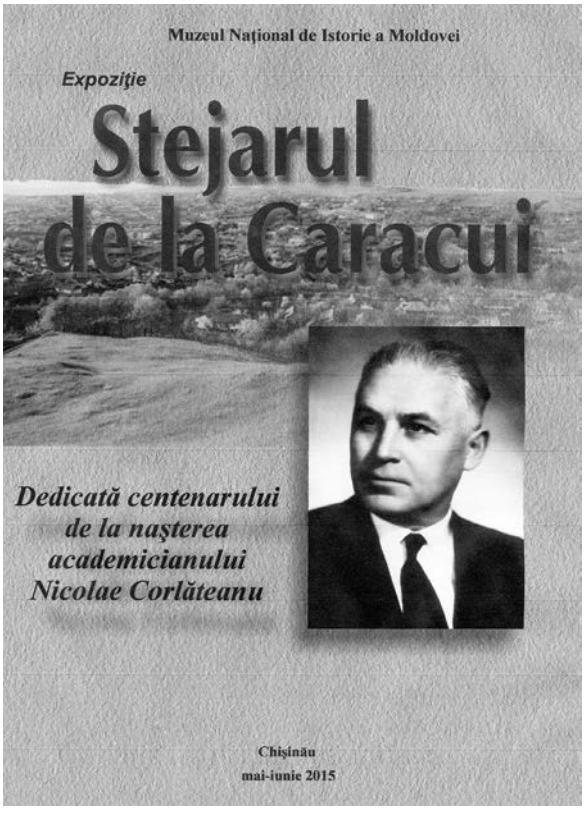

Litere şi Filozofie şi cea de Drept ale Universităţii din Cernăuţi. Între 1940-1941 a fost învăţător într-o şcoală medie din orăşelul Ocniţa. În timpul războiului munceşte într-un colhoz, apoi la o uzină militară din Ural, iar din 1943 este angajat la Institutul Moldovenesc de Cercetări Ştiinţifice, evacuat la Buguruslan, regiunea Orenburg (Ciobanu 2010, 243).

După război revine la Chişinău. Susţine, în 1949, la Kiev, teza de doctor în ştiinţe filologice, devine şef de secţie, apoi director (1961-1969) la Institutul de Limbă şi Literatură al Filialei Moldoveneşti a AŞ din URSS (din 1961 – al AŞM). În 1965 susţine la Moscova teza de doctor habilitat în ştiinţe filologice.

Din 1961 este membru corespondent, iar din 1965 membru titular al AŞM.

Acad. N. Corlăteanu face parte din acea cohortă de oameni de ştiinţă care reuşeau să cumuleze, în mod fericit, activitatea de cercetare cu cea didactică. Din 1946 – anul fondării Universităţii de Stat din Moldova – şi până în anul 1988 N. Corlătenu a muncit la catedră, urcând încet, dar sigur, toate treptele ierarhiei universitare: lector, lector superior, docent, profesor. A fost primul şef al Catedrei de limbă şi literatură la USM.

A ţinut două dintre cele mai prestigioase cursuri: Limba moldovenească contemporană şi Limba latină populară.

Savantul care şi-a consacrat plenar viaţa ştiinţei şi profesiei de pedagog, făurind opere de pionierat şi de valoare ştiinţifică incontestabilă, nu şi-a imaginat niciodată viaţa făcând cercetări *in vitro*, izolat de semeni. Începând cu anii ’50, în jurul prof. N. Corlăteanu s-au adunat mulţi tineri, pe care maestrul i-a îndrumat şi i-a călăuzit în cercetare. Sub conducerea lui şi-au scris şi şi-au susţinut tezele de doctorat Anatol Ciobanu, Maria Cosniceanu, Vasile Melnic, Anatol Eremia, Maria Bârcă, Gheorghe Colţun, Elena Pânzaru-Belinschi, Irina Condrea, Maria Graur ş.a. (Ciobanu 2010, 248).

Pe parcursul carierei sale ştiinţifice şi pedagogice (de mai mult de 60 de ani), acad. N. Corlăteanu a publicat circa 800 de titluri (monografii, studii, manuale, programe, crestomaţii, articole, recenzii, tablete, rezumate, note etc.) (Ciobanu 2010, 243).

Aproape că nu e domeniu sau direcţie de cercetare în lingvistică care să fi rămas în afara preocupărilor academicianului. Diapazonul tematicii abordate este deosebit de cuprinzător: istoria limbii şi gramatica istorică, lexicologia şi lexicografia, fonetica şi fonologia, morfologia şi sintaxa, romanistica şi limbile neoromanice, derivatologia, sociolingvistica, cultivarea limbii, istoria filologiei etc. A semnat şi lucrări în domeniul ştiinţei literare şi folcloristicii, precum şi eseuri publicistice şi de bibliografie ştiinţifică (Eremia 2010, 84).

Prin manualele şi materialele didactice pentru învăţământul preuniversitar, prin dicţionarele, cursurile universitare de lexicologie, fonetică, istoria limbii literare, aşa cum menţionează unul dintre discipolii săi dr. prof. Nicolae Mătcaş, „N. Corlăteanu s-a aflat totdeauna la catedra creşterii spirituale a neamului românesc oropsit, pe care l-a vrut dezrobit întâi de toate prin lumina cărţii” (Mătcaş 1995, 76).

Printre lucrările de referinţă ale acad. N. Corlăteanu menţionăm:

Dicţionar român-rus (Moscova, 1954; ed. a II-a, 1967, în colaborare cu E. Russev); *Studii asupra sistemei lexicale moldoveneşti din anii 1870-1890* (1964); *Исследование народной латыни и ее отношение с романскими языками* (Moscova, 1974); *Fonetica limbii moldoveneşti literare contemporane* (1978); *Cuvântul în vâltoarea vieţii* (1980); *Scriitorul în faţa limbii literare* (1985); *Lexicologia* (în colaborare cu I. Melniciuc, 1982); *Fonetica* (în colaborare cu V. Zagaevschi, 1993); *Răspântii* (1995); *Nandrişii* (1998); *Aşa am trecut până acum prin viaţă* (2000); *Neologismul în opera eminesciană* (2004) etc.

O grijă şi o preocupare aparte a avut marele savant pentru cultura şi cultivarea limbii materne, menţionând că „limba se cere îngrijită, ea trebuie cultivată ca şi o livadă” (Dumbrăveanu 2010, 74).

La începutul anilor ‘60 ai secolului trecut, când poluarea limbii atinge cote dramatice, practic, funcţiile ei sociale se reduseseră la minimum, N. Corlăteanu iniţiază seria de broşuri *Cultivarea limbii* (Ciobanu 2010, 245). Articolele publicate elucidau probleme de lingvistică şi de cultură generală, de scriere şi rostire literară, de utilizare corectă a cuvintelor şi expresiilor, îndemnau vorbitorii de rând să însuşească normele limbii, participând astfel la salvarea şi propăşirea graiului matern. Aceleaşi probleme erau discutate şi propagate în cadrul emisiunilor de radio şi televiziune (*Grai matern*, *În lumea cuvintelor* ş.a.), în rubricile din

reviste şi ziare, fondate şi susţinute permanent de Nicolae Corlăteanu (Eremia 2010, 85).

În memoria celor care l-au cunoscut – colegi de breaslă, discipoli, prieteni – Nicolae Corlăteanu a fost şi a rămas un „savant cu renume", „pedagog de vocaţie", „patriarh al lingvisticii româneşti", „domn al graiului matern", „patriot credincios al neamului", „cărturar de talie enciclopedică", „intelectual de aleasă cultură", „om de rară punctualitate şi acurateţe", „bărbat frumos la chip şi la suflet", „om al dreptăţii", „stejar al neamului", „om blajin şi tihnit, înzestrat cu darul făcătorului de bine şi al iertătorului faţă de cei greşiţi".

Pentru a întregi profilul acestui renumit om de ştiinţă şi de cultură vom reproduce în continuare câteva extrase din cugetările unor personalităţi din domeniul filologiei referitor la viaţa şi activitatea lui N. Corlăteanu:

Anatol Eremia, dr. hab, profesor universitar. „Nicolae Corlăteanu a venit pe lume să caute şi să întroneze dreptatea, adevărul ştiinţific şi istoric despre limba română, despre neamul nostru, şi dacă le-a găsit, le-a împărtăşit semenilor săi, le-a dăruit generaţiilor de filologi prin lumina cărţii. Şi aceasta i-a reuşit cu prisosinţă" (Eremia 2010, 86).

Silviu Berejan, academician. „Intelectual cu orizont larg, academicianul-profesor Nicolae Corlăteanu a apărat întotdeauna cu credinţă nestrămutată frumuseţea şi armonia verbului matern, străduindu-se ca ideea unităţii glotice moldo-române să fie mereu prezentă în scrierile sale" (apud Cosniceanu 2010, 60).

Nicolae Mătcaş, dr., profesor universitar. „Nicolae Corlăteanu este patriarh al lingvisticii româneşti din această margine de Ţară nu numai în sensul venerabilei vârste pe care o rotunjeşte zilele acestea, ci şi în acela de domn, unanim şi meritoriu recunoscut, al limbii române din Basarabia. Cu tot orgoliul, cu toată rânza, cu toată invidia şi ranchiuna ce ne caracterizează, nu putem să nu recunoaştem că Nicolae Corlăteanu este, la ora actuală, în Basarabia, cel mai mare lingvist, *unus et leo*" (Biobibliografie 2006, 28).

Vasile Coroban, istoric şi critic literar. „Munca de filolog a lui Nicolae Corlăteanu este valoroasă prin rezultatele ei bogate. Savantul nu şi-a precupeţit puterile pentru a îmbogăţi cu noi lucrări ştiinţifice patrimoniul filologiei moldoveneşti contemporane, iar unele din ele, după cum s-a văzut, rămân lucrări fundamentale prin originalitatea tratării temelor şi prin varietatea şi bogăţia materialului" (Biobibliografie 2006, 25).

Vasile Melnic, dr., profesor universitar. „Domnul profesor ne-a învăţat şi pe noi, miile de elevi şi discipoli, să păstrăm acea sfântă legătură intimă ce există între limbă şi Ţară, căci cine nu are Ţara în inimă, zadarnic o caută pe hartă. Nicolae Corlăteanu a avut şi are în inima sa şi Ţara, şi limba, şi istoria neamului românesc" (apud Cosniceanu 2010, 60).

Ion Melniciuc, dr. hab, profesor universitar. „*Lexicologia* este opera de vârf a savantului notoriu Nicolae Corlăteanu, întors totalmente cu faţa spre adevărul ştiinţific, care asemenea unui arbore viguros e gata să înfrunte cele mai năprasnice furtuni întru a perpetua cu demnitate prin viaţă. Pentru asta îl şi venerăm. Pentru tot ce a făcut în vederea prosperării ştiinţei şi culturii noastre româneşti îi aducem laurii recunoştinţei noastre omeneşti" (apud Cosniceanu 2010, 62).

Onufrie Vinţeler, dr., profesor universitar, Cluj-Napoca. „Atât în munca de cercetare, cât şi în cea de predare, N. Corlăteanu a dat dovadă de o vastă erudiţie, demnă de laudă, de meticulozitate, acurateţe şi acribie nemţească, calităţi care l-au ridicat pe piedestalul ştiinţei şi, pe lângă sutele de articole şi studii, zecile de cărţi, recenzii, note etc., lasă în urma sa un număr însemnat de discipoli, învăţăcei care au plecat pe urmele lui, devenind ei la rândul lor mari personalităţi în domeniul filologiei" (apud Cosniceanu 2010, 61).

Mihail Gh. Cibotaru, scriitor. „E Omul care şi-a iubit şi-şi iubeşte Limba nu mai puţin decât propria-i viaţă, rămânând de-a lungul anilor Mesagerul şi Promotorul ei consecvent... E Omul care s-a zidit în Credinţă şi-n Aspiraţia Neamului, chiar şi-n cele mai nesigure şi mai periculoase timpuri, cu rodul trudei sale de o viaţă, dar pe care trudă n-a încetat măcar o dată s-o afişeze... Acesta-i Marele nostru Savant, Marele nostru Cetăţean, Marele nostru Om de Cultură şi de Omenie, Măria Sa domnul academician Nicolae Corlăteanu" (Cibotaru 2005, 56).

Victor Banaru, dr., profesor universitar. „... Numele lui Nicolae Corlăteanu îl găsim nu numai

pe coperta lucrărilor sale, ci şi în nenumăratele dicţionare şi enciclopedii, în fişierele marilor biblioteci din Bucureşti, Moscova, Kiev, Varşovia, Paris, Londra, Berlin, Washington etc. Numele lui e în gândul miilor de discipoli ce au sorbit din cărturăria şi din dăruirea de sine a Domniei sale, în sufletul colegilor săi de breaslă şi de cuget" (Biobibliografie 2006, 29).

Anatol Ciobanu, academician. „Prelegerile lui captivau pe studenţi prin profunzimea gândurilor expuse, prin varietatea materialului faptic, prin logica demonstrărilor şi spiritul inovator al interpretărilor, prin atitudinea personală, deseori cu totul originală faţă de multe probleme dificile şi, desigur, prin expresivitatea formei de expunere" (apud Cosniceanu 2010, 60).

Haralambie Corbu, academician. „Trei sunt pilonii principali pe care se sprijină cercetările profesorului: erudiţia, poziţia etică şi nedezminţitul simţ estetic. Filologul N. Corlăteanu a rămas pe parcursul întregii sale cariere fidel principiului filozofic-culturalist şi istoricist în abordarea şi interpretarea fenomenului lingvistic propriu-zis, străduindu-se permanent să-l integreze în contextul larg al culturii, să-l pună în relaţiile şi coraporturile sale firești – interdisciplinare, de interdependenţă şi condiţionare reciprocă – cu istoria, filozofia, literatura şi folclorul" (apud Cosniceanu 2010, 60).

Despre contribuţia inestimabilă a savantului şi profesorului N. Corlăteanu la dezvoltarea ştiinţei şi culturii naţionale, dar mai ales la pregătirea cadrelor naţionale au vorbit şi cei prezenţi la inaugurarea expoziţiei comemorative „Stejarul de la Caracui", organizată de Sectorul Istorie Modernă şi Contemporană a MNIM: acad. Haralambie Corbu; Nicolae Bileţchi, membru corespondent al AŞM; Maria Cosniceanu, doctor în filologie, conferenţiar universitar; Anatol Eremia, dr. hab., profesor universitar; Ion Ungureanu, ex-ministrul Culturii; Alexandru Corlăteanu, fiul academicianului N. Corlăteanu; scenaristul Dumitru Olărescu, doctor în studiul artelor; dr. hab. Eugen Sava, directorul general al MNIM şi dr. Elena Postică, director adjunct al MNIM, curatorul expoziţiei.

Majoritatea pieselor etalate în cadrul expoziţiei provin din arhiva familiei Corlăteanu.

Printre cele mai spectaculoase piese sunt imaginile fotografice care au imortalizat chipul lui N. Corlăteanu, locurile pe unde l-a purtat destinul, oamenii care i-au fost în preajmă. Imaginile l-au surprins printre colegii şi prietenii de studenţie, în aulele universitare alături de discipoli şi colegii de serviciu, printre participanţii diferitelor reuniuni ştiinţifice naţionale şi internaţionale, în anturajul unor personalităţi ale vieţii ştiinţifice şi culturale, cum ar fi: acad. Haralambie Corbu, Silviu Berejan, Vasile Coroban, Eugen Russev, Alexandru Dârul, Nicolae Mătcaş, Ion Ungureanu, Mihai Dolgan, Ion Hadârcă, Anatol Ciobanu ş. a.; în discuţii amicale cu omologi de specialitate din Bulgaria, România, Rusia, Kazahstan, Georgia ş.a. ţări.

Un compartiment aparte al expoziţiei a reunit câteva lucrări ştiinţifice elaborate de N. Corlăteanu, printre care: *Abecedar pentru vârstnici* (1945), *Abecedar pentru adulţi* (în colaborare cu E. Russev, 1958), *Dicţionar rus-român* (în colaborare cu E. Russev, 1967), *Исследование народной латыни и ее отношение с романскими языками* (Moscova, 1974), *Cuvântul în vâltoarea vieţii*, *Lexicologia* (în colaborare cu I. Melniciuc, 1982), *Fonetica* (în colaborare cu V. Zagaevschi, 1993), *Răspântii* (1995), Nandrişii (1998), *Aşa am trecut până acum prin viaţă* (2000), *Încadrarea lingvistică în realităţile europene* (2001), *Neologismul în opera eminesciană* (2004), *Latina vulgară* (în colaborare cu L. Colesnic-Codreanca) ş.a.

Printre cele mai valoroase documente etalate în cadrul expoziţiei se numără:

Certificatul de decernare a premiului „Menţiunea onorabilă" (1931) şi Diploma de bacalaureat a lui N. Corlăteanu, absolvent al Liceului „Al. Donici" (1934); Caietele de cursuri ale studentului Universităţii „Regele Carol" din Cernăuţi (1934-1935); atestatele de doctor habilitat în ştiinţe filologice (1965) şi profesor universitar (1966); legitimaţia de membru titular al AŞM (1992); legitimaţia de membru al Uniunii Scriitorilor din Moldova; un certificat şi diploma Comitetului Internaţional Olimpic cu semnătura lui J.A. Samaranch decernată lui N. Corlăteanu pentru activitate sportivă îndelungată ş.a. A atras privirile vizitatorilor şi portretul academicianului Nicolae Corlăteanu pictat în ulei pe pânză de către renumitul artist plastic moldovean Mihail Petric.

Un loc aparte în expoziţie a revenit distincţiilor de care s-a învrednicit acad. Nicolae Corlăteanu pe parcursul vieţii: *Ordinul Republicii* (1995), Medalia *Dimitrie Cantemir* (2000), Medalia *Mihai Eminescu, Om emerit în ştiinţă* (1975), *Laureat al Premiului de Stat din RSSM* (1979), Medaliile *D. Cantemir* şi *B.P. Hasdeu* (1967) ş.a.

Expoziţia „Stejarul de la Caracui" a fost întregită de o impresionantă colecţie de obiecte ce au aparţinut acad. Nicolae Corlăteanu: toga de Doctor Honoris Causa, stilou, lupă, maşină de scris „AZTEC 600", aparat de radio „VEF 201", telefon, ceas de masă, pixuri în toc din piele, portmoneu, o pereche de mănuşi, o pălărie transilvăneană oferită cadou maestrului de către discipolii săi Ana şi Alexandru Bantoş ş.a.

Nu au lipsit din expoziţie nici materialele ce reflectă viaţa privată a acad. Nicolae Corlăteanu. O colecţie impresionantă de fotografii inedite ni-l prezintă în anturajul celor dragi şi apropiaţi – alături de soţia Ana şi cei doi copii – Ludmila şi Alexandru, alături de rude şi prieteni.

Nicolae Corlăteanu a lăsat urmaşilor o bogată moştenire lingvistică şi cultural-artistică. Prin organizarea expoziţiei „Stejarul de la Caracui" Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei a făcut o primă încercare de a valorifica expoziţional această moştenire. Urmează ca tinerii cercetători şi generaţiile viitoare de filologi să însuşească şi să dezvolte mai departe acel tezaur al culturii, pe care ni l-a lăsat ca moştenire academicianul Nicolae Corlăteanu.

Bibliografie

Berejan 2005: Silviu Berejan, Un promotor constant al limbii române. În: Limba Română, nr. 4, 2005, 10-13.

Biobibliografie 2006: Biobibliografie. Academicianul Nicolae Corlăteanu 1915-2005 (alcătuitori: I. Şpac, A. Grabazei) (Chişinău: Ştiinţa 2006).

Cibotaru 2005: Mihail Gh. Cibotaru, Omul care nu ştie să se frăsuie. Limba Română 4, 2005, 56.

Ciobanu 2010: An. Ciobanu, Vir doctissimus et magister illustrissimus. In: Nicolae Corlăteanu, Testament. Cred în izbânda limbii române. Studii. Comunicări. Memorii (Chişinău 2010), 243-252.

Corlăteanu 2010: N. Corlăteanu, Testament. Cred în izbânda limbii române. Studii. Comunicări. Memorii. (Chişinău 2010).

Cosniceanu 2010: M. Cosniceanu, Academicianul Nicolae Corlăteanu în aprecierea contemporanilor săi. In: Buletin de lingvistică, nr. 11 (Chişinău 2010), 59-63.

Cotelnic 2006: T. Cotelnic, Din viaţa şi activitatea acad. N. Corlăteanu. In: Biobibliografie. Academicianul Nicolae Corlăteanu 1915-2005 (Chişinău: Ştiinţa 2006), 12-23

Dumbrăveanu 2010: A. Dumbrăveanu, Note privind corectitudinea unor denumiri şi nume proprii. In: Buletin de lingvistică, nr. 11 (Chişinău 2010), 74.

Eremia 2010: An. Eremia, Acad. Nicolae Corlăteanu: Moştenirea sa lingvistică şi cultural-spirituală. In: Buletin de lingvistică, nr. 11 (Chişinău 2010), 84-86.

Mătcaş 1995: N. Mătcaş, Suflet din sufletul neamului. Limba Română 3, 1995, 76-79.

Oak from Caracui (Exhibition dedicated to the 100th anniversary of Academician Nicolae Corlăteanu)

Abstract

On 14 May 2015 at the National Museum of History of Moldova in the presence of an impressive number of scientists and people of culture there was opened the commemorative exhibition "Oak from Caracui" dedicated to the centenary of the birth of Academician Nicolae Corlăteanu, the founder of the Romanian linguistics in the Republic of Moldova and the renowned teacher, State Prize winner, Honored Scientist, holder of the Order of the Republic, author of more than 55 scientific papers and memories.

Most of the exhibits come from the Corlăteanu family archive. It is about 200 photographs, scientific papers, documents, awards, personal belongings, etc.

The exhibition is a chronicle of the life and works of the famous scientist, educator and cultural activist. It was conceived as homage to Academician N. Corlăteanu and is the first attempt to present his scientific and cultural heritage in an exhibition.

Корифей науки из села Каракуй (выставка, посвященная 100-летию со дня рождения академика Николае Корлэтяну)

Резюме

14 мая 2015 года в Национальном музее истории Молдовы в присутствии многих деятелей науки и культуры состоялось открытие мемориальной выставки «Корифей науки из села Каракуй», посвященной столетию со дня рождения академика Николае Корлэтяну, основателя румынской лингвистики в Республике Молдова и прославленного педагога, лауреата Государственной премии, заслуженного деятеля науки, кавалера Ордена Республики, автора более 55 научных трудов и воспоминаний.

Большинство экспонатов выставки происходят из семейного архива Корлэтяну. Это около 200 фотографий, научных работ, документов, наград, личных вещей и т.д.

Выставка представляет хронику жизни и трудов известного ученого, педагога и культурного деятеля. Она создавалась как дань уважения академику Н. Корлэтяну и является первым опытом экспозиционного освоения его научного и культурного наследия.

04.06.2015

Dr. Elena Postică, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: epostica@yahoo.com

BILETUL DE INTRARE ŞI MARKETINGUL MUZEAL

Elena Ploşniţa

Instituţia muzeală este recunoscută astăzi ca una dintre cele mai mari resurse educaţionale şi de cultură, ca o instituţie aflată în serviciul societăţii şi deschisă publicului. Muzeul contemporan are un impact enorm asupra societăţii. El „poate lansa şi susţine diverse sentimente, atitudini, concepte culturale sau politice. El poate educa şi/sau manipula" (Zbuchea 2008, 82). Muzeul apelează „la experienţe directe, prin obiecte şi contextele sugerate ori chiar prezentate de acestea, vizualizându-se idei, el aparţine instituţiilor cărora li se acordă o mare credibilitate" (Opriş 2004, 46). Privind muzeul acestui început de secol XXI ca unul foarte divers cu scopul principal de a servi publicul, vom fi de acord cu acceptarea muzeului nu numai ca spaţiu educaţional, de dezbatere şi orientare, dar şi ca un spaţiu de relaxare. Ba mai mult, muzeul a început să fie perceput ca marfă pe piaţa culturală. Iar performanţele instituţiei muzeale contemporane sunt tot mai mult măsurate după criterii economice – rentabilitate, eficienţă, număr de vizitatori, costul unei vizite, satisfacerea cererii, produs cultural etc. Şi aceasta se întâmplă nu numai în America sau în Europa de Apus, dar peste tot în lume, inclusiv în Republica Moldova. Şi toate acestea au loc în condiţiile când finanţarea muzeelor se face în cea mai mare parte din fonduri publice, insuficiente, câteodată aceste fonduri de abia ajung pentru salarii. În condiţiile economiei de piaţă situaţia muzeelor nu este în general confortabilă, elegant vorbind. Pentru a supravieţui, muzeele se orientează spre marketing, văd tot mai mult marketingul ca un instrument foarte util pentru realizarea cu succes a sarcinilor lor spre beneficiul societăţii. Scopul activităţii de marketing este de a crea şi păstra clienţii, vizitatorii, găsind cele mai potrivite căi de a satisface nevoile şi doleanţele lor. Important este ca vizitatorul să rămână mulţumit, ceea ce înseamnă revenirea lui sau a prietenilor lui la muzeu. Dar vizitarea muzeului presupune o anumită plată, adică majoritatea muzeelor lumii percep de la vizitatori o anumită taxa de intrare. Ideal ar fi ca intrarea şi oferta culturală a muzeului să fie gratuite pentru toţi cei interesaţi, dar acest lucru, în condiţiile economiei de piaţă este practic imposibil. Nivelul taxei de intrare în diverse muzee este diferit, dar este important ca oferta culturală propusă publicului muzeal să justifice preţul solicitat. Menţionăm că în Republica Moldova, ca şi în alte ţări, preţurile practicate de către muzee pentru expoziţia permanentă, de bază, reprezintă una dintre cele mai importante surse de venit. Nu ne interesează argumentele pro sau contra practicării unei taxe de intrare şi nici efectele pe care aceasta poate să le provoace. Interesul nostru se îndreaptă spre examinarea funcţiilor de marketing ale biletului de intrare, care poate fi considerat şi produs muzeal, dacă este purtător de cultură. Am ales acest subiect din motivul că pentru multe muzee biletul de intrare este din ce în ce mai mult abordat ca un instrument interesant de marketing. Este o temă dificilă, pentru că aproape nu există lucrări consacrate funcţiilor de marketing ale biletului de intrare în muzeu. Oricum, întrebarea cum este posibil de folosit biletul în activitatea de marketing a muzeului necesită cel puţin o examinare succintă. Noi vom încerca să analizăm şi să prezentăm cum poate fi folosit biletul în activitatea de marketing a muzeului. Pentru această analiză vom folosi biletele de intrare în muzeele naţionale ale Republicii Moldova şi din câteva muzee din străinătate.

Subliniem că pentru o bună parte din vizitatori cunoştinţa cu instituţia muzeală începe în reţelele sociale, cu pagina web şi mai apoi cu biletul de intrare. De fapt „biletul de intrare este cartea de vizită a muzeului şi din acest motiv designului biletului trebuie să i se acorde nu mai puţină atenţie decât designului expoziţiei sau site-ului muzeului" (Гринько 2014, 41). Să nu uităm şi de faptul că publicul muzeal este o masă extrem de diversificată ca formaţie profesională, vârstă, cerinţe,

Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei
BILET DE INTRARE
Nr. 12001
Data ora
Gratuit
Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei
str. 31 august 1989 nr. 121 A, Chişinău
BILET DE INTRARE
Nr. 12001
Data
Ora
Gratuit
Biletul este valabil întreaga zi
BILET DE INTRARE
Nr. 12001
Data
Ora
Gratuit
DACĂ REVII, VEI DESCOPERI CU MULT MAI MULT
Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei
Program de vară – zilnic, orele 10-18
Program de iarnă – zilnic, orele 10-17
Vineri – Închis
Accesul în muzeu este oprit cu 20 de minute înaintea închiderii programului
Informaţii suplimentare: secţia Relaţii cu publicul,
tel.: (022) 24 04 26; http://www.nationalmuseum.md

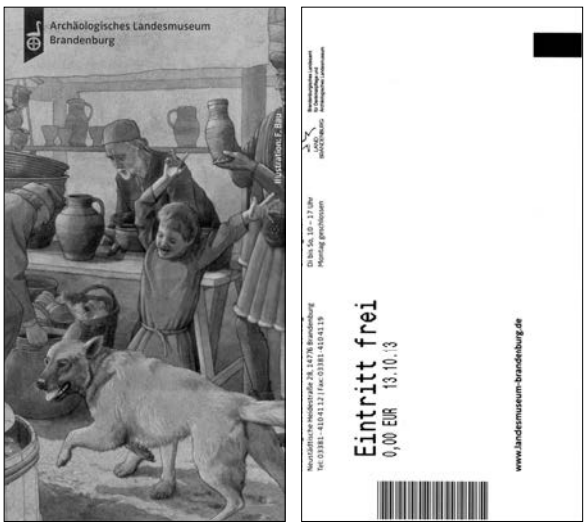

gusturi, nevoi şi doleanţe, iar muzeul trebuie să se străduie să satisfacă doleanţele acestei mase. Cel puţin spre un asemenea obiectiv trebuie să ne orientăm eforturile.

Scopul biletului de muzeu este acelaşi peste tot în lume – informarea minimală a vizitatorilor, dezvoltarea imaginii muzeului, promovarea instituţiei muzeale, informarea vizitatorilor privind oferta culturală etc. Pentru ca biletul să-şi atingă obiectivele şi funcţiile în mod optim, el trebuie proiectat cu grijă. Crearea biletului este un proces complex, care trebuie controlat şi evaluat pas cu pas, pentru ca rezultatele să aducă beneficii scontate. În primul rând, biletul trebuie să aibă o ţinută grafică deosebită. Biletul trebuie să se evidenţieze din punctul de vedere al calităţii şi al conţinutului. Muzeul nu trebuie să economisească pe calitatea hârtiei - biletul trebuie executat din hârtie de calitate superioară şi la nivel poligrafic înalt, în caz contrar, biletul îndată va fi aruncat în coşul de gunoi cu toate şmecheriile noastre de marketing. În al doilea rând, trebuie să apelăm la serviciile designerului sau altfel spus biletul trebuie proiectat de profesionişti pentru că o caracteristică importantă a biletului care influenţează hotărâtor decizia de revenire în muzeu este calitatea şi designul acestuia. Biletul, designul lui poate contribui la crearea şi dezvoltarea unei imagini puternice şi adecvate. De fapt, crearea unei imagini corespunzătoare, imaginea muzeului în ansamblu – este un concept cheie în designul biletului. Există muzee care în proiectarea designului biletului de intrare apelează la specialiştii din domeniu. Ba mai mult, organizează concursuri deschise. Spre exemplu, o instituţie muzeală din Belarus – Muzeul Naţional de Artă, pentru elaborarea designului biletului de intrare a organizat în 2013 un concurs deschis şi a obţinut zeci de variante de bilete, unele chiar foarte reuşite. Este adevărat, organizarea concursului necesită timp, efort şi bani. Dar oferă şi rezultate.

Biletul de intrare este un document de evidenţă. Aici menţionăm şi faptul că în orice ţară există anumite reguli de elaborare a formularelor, documentelor de strictă evidenţă. Sigur, ca şi orice document de evidenţă biletul de muzeu are anumite atribute care sunt obligatorii, care uneori pot să complice lucrul designerului, dar nu până la atâta ca să se renunţe la designul acestuia. Din atributele obligatorii pot fi – denumirea documentului, adică trebuie să indicăm bilet de intrare, număr şi serie, denumirea instituţiei (lucru important, mai ales pentru grupurile de turişti care uneori nu ştiu unde merg sau ce muzeu au vizitat), genul serviciului, costul serviciului în expresie bănească etc. Există, sunt cunoscute şi acceptate câteva atribute obligatorii în proiectarea biletului de intrare:

Denumirea instituţiei

Este clar că funcţia principală a biletului de intrare este cea comunicativă. Şi în acest caz există o regulă elementară care urmează a fi respectată când este elaborat designul biletului – denumirea, titulatura instituţiei muzeale trebuie scrisă cu litere mai mari decât toată cealaltă informaţie şi amplasată la loc vizibil.

Sigla muzeului

Un element important al biletului din punct de vedere al poziţionării muzeului este logo-ul care este un semn distinctiv ce reprezintă organizaţia – are sarcina să ducă la recunoaşterea rapidă şi la creşterea încrederii în produsul oferit de muzeu. Ca şi denumirea muzeului, sigla este necesar să fie aşezată în aşa fel ca cel puţin să se vadă. Deci, poziţionarea este un obiectiv specific în designul biletului în sensul necesităţii definirii unui loc anume pe care trebuie să îl ocupe sigla muzeului. Pentru muzeele din Republica Moldova şi nu numai, problema siglei pe biletele de intrare este una actuală, pentru că este un element de recunoaştere a instituţiei, de promovare a muzeului.

Limba utilizată

În afară de denumirea muzeului, informaţia pe biletele de intrare în muzeele Republicii Moldova este prezentată doar în limba română, deşi în Europa în multe ţări informaţia este dublată cel puţin în limba engleză. Considerăm că în muzeele aşezate în regiuni turistice, informaţia trebuie dublată în mai multe limbi, ţinând cont de publicul potenţial.

Informaţia de contact

În ceea ce priveşte informaţia de contact, de cele mai multe ori ea nu se corelează cu cerinţele, necesităţile vizitatorilor. În majoritatea cazurilor vizitatorului pe bilet i se indică adresa instituţiei, care nu este însoţită de un plan de transport, telefonul de contact este îmbinat cu cel de fax. Unele muzee indică şi adresa site-ului muzeal.

Respectând aceste elemente poate fi elaborat un bilet cu un design modest, cum este spre exemplu, biletul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei sau biletul Muzeului Astra din Sibiu – cu un design foarte simplu, pe avers – logo-ul muzeului, denumirea muzeului, adresa electronică, telefon, adresa site-ului muzeului, sau biletul Muzeului Naţional de Istorie a Ucrainei – cu un design modest, cu denumirea muzeului, adresa, telefon. Cam aşa arată un bilet de intrare în muzeu cu un design destul de modest, a cărui elaborare nu necesită mari resurse financiare. Biletul Muzeului Arheologic Brandenburg este unul modest, pe avers este prezentată imaginea unei scene de viaţă din epocile vechi, pe fundalul imaginii este prezentată logo-ul şi denumirea muzeului, iar pe revers, care este alb-negru, este indicată adresa

15 TL
ANTALYA MÜZESİ
ANTALYA MUSEUM
Bu bilet yalnızca Antalya Müzesi için geçerlidir.
This ticket is valid only at Antalya Museum.
Satılan biletler geri alınmaz.
Tickets are non-refundable.
Biletinizi gezi süresince saklayınız.
Please keep your ticket during the visit.
Bu bilet yalnızca bir kişi ve bir giriş için geçerlidir.
This ticket is valid only for one person and only for a single entry.
K.D.V. ve kurum payları dahildir. V.U.K. hükümlerine tabi değildir.
VAT included.
444 MÜZE (6893) www.muze.gov.tr
www.nuzekart.com

SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM MUSEUM OF FINE ARTS
A belépőjegy egyszeri belépésre jogosít.
This ticket is valid for a one-time entry.
Nyitva tartás:
Állandó gyűjtemény: 10.00 – 17.30
Időszaki tárlatok: 10.00 – 18.00
Csütörtökönként 22 óráig a Múzeum+ program keretében.
Hétfőn zárva.
Opening hours:
Permanent collection: 10 a.m. – 5.30 p.m.
Temporary exhibitions: 10 a.m. – 6 p.m.
Thursdays until 10 p.m. with special Museum+ programmes.
Mondays closed.
1146 Budapest, Dózsa György út 41.
Tel: 00 36 1 469 7100 Fax: 00 36 1 469 7171
Adószám: 15321202242
www.szepmuveszeti.hu
www.mfab.hu

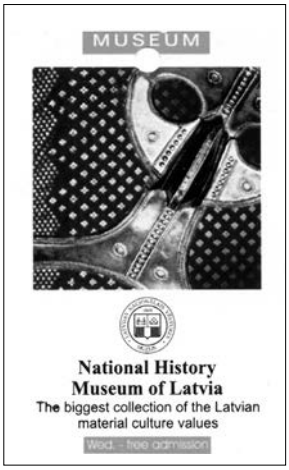

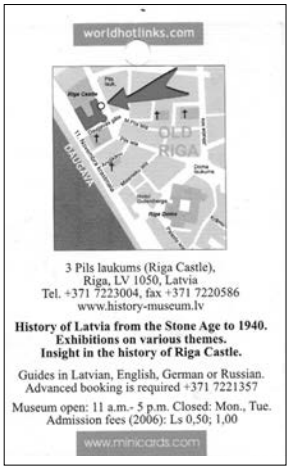
worldhotlinks.com
OLD
RIGA
3 Pils laukums (Riga Castle),
Riga, LV 1050, Latvia
Tel. +371 7223004, fax +371 7220586
www.history-museum.lv
History of Latvia from the Stone Age to 1940.
Exhibitions on various themes.
Insight in the history of Riga Castle.
Guides in Latvian, English, German or Russian.
Advanced booking is required +371 7221357
Museum open: 11 a.m.- 5 p.m. Closed: Mon., Tue.
Admission fees (2006): Ls 0,50; 1,00
www.minicards.com

Historical Dubai
Department of Tourism and Commerce Marketing
DUBAI MUSEUM OPENING TIMINGS
Saturdays through Thursdays - 0830 - 2030 daily
Fridays - 1500 - 2100
Telephone : 3531862
For further information, please contact :
Dubai Tourism Information Centre
Visitor Information Bureaus - Airport
Timings : 24 Hours
WE HOPE YOU ENJOY YOUR VISIT
تمنى لكم زيارة ممتعة
تاريخ دبي العريق

site-ului şi telefonul de contact. Biletul Muzeului din Antalya are un design simplu, dar atrăgător, pe avers imaginea unei piese, sigla, colorat, titulatura muzeului, text în turcă şi engleză, important de menţionat, costul biletului se evidenţiază prin dimensiuni şi loc vizibil, pe revers sunt date informaţii utile pentru vizitatori – biletul este valabil numai pentru Muzeul din Antalya, biletul nu este rambursabil, biletul se păstrează pe parcursul întregii vizite, biletul este valabil pentru o persoană şi numai pentru o intrare, TVA este inclus în preţul biletului.

Biletul de intrare poate să îndeplinească şi anumite funcţii importante din punctul de vedere al marketingului, cum ar fi:

Publicitate

Cea mai utilizată tehnică de promovare este publicitatea. Biletul trebuie să îndeplinească nu numai funcţia de informare minimală ci şi pe cea de promovare a imaginii muzeului şi a ofertei culturale. Biletul, designul lui poate contribui la crearea şi dezvoltarea unei imagini puternice şi atractive. Publicitatea poate fi nu numai comercială, dar şi una de salvare, de ajutor, de susţinere. Spre exemplu, Muzeul de Istorie a Medicinii din Ingolstadt din Germania a amplasat pe bilet sloganul – *Donează sânge - salvează viaţa*. Concomitent pe bilet a fost indicat numărul de telefon, adresa la care vizitatorul poate afla mai multă informaţie despre modalităţile, condiţiile de donare a sângelui. Dacă muzeul este unul mic pe bilet poate fi amplasată informaţia despre magazinul muzeal. Publicitatea partenerilor sau a filialelor, a expoziţiilor, a programelor educaţionale este necesară şi este posibilă. Un exemplu concret – pe biletele mai multor muzee din Rusia întâlnim publicitatea filialelor. Spre exemplu, biletul Muzeului de Stat de Istorie a Rusiei este unul color, pe avers este prezentată imaginea clădirii muzeului, pe partea dreaptă sunt aşezate imaginile clădirilor muzeelor filiale, pe revers adresa, telefon, fax. Aceasta este o tradiţie în muzeografia rusă. Considerăm că eficienţa unui asemenea bilet este discutabilă. Aplicarea pe bilet a hărţii cu indicarea fiecărei filiale ar ridica radical funcţionalitatea biletului. În acelaşi stil este elaborat biletul Muzeului de Artă din Budapesta. Informaţia este dată în maghiară şi engleză. Vizitatorul este atenţionat că biletul este valabil doar pentru o intrare, orele de funcţionare a expoziţiilor permanente şi temporare,

adresa site-ului şi imaginea clădirii muzeului în stânga, dar pe revers sunt prezentate muzeele filiale sau muzeele satelit, cu imaginea unor piese de muzeu şi adresa. Pentru publicitate pot fi folosite zeci de subiecte – alegerea este mare, este necesar un pic de intuiţie. Putem face publicitate patrimoniului, aşa cum au procedat cei din Ţările Baltice – biletul de intrare în Muzeul Războiului, Riga, Letonia, este unul color, pe avers observăm imaginea unei piese de muzeu, logo-ul muzeului în centru, o scurtă informaţie în engleză – muzeul este consacrat istoriei militare a Letoniei din timpurile medievale şi până în zilele noastre. Pe revers este plasată o mică hartă cu localizarea muzeului, programul, adresa, telefon, adresa site-ului muzeului şi informaţia că ghidajul se face în limbile letonă, engleză, germană şi rusă. Biletul Muzeului Naţional de Istorie a Letoniei este unul color, imaginea unei piese de muzeu, sub ea sigla muzeului, în letonă este dată denumirea muzeului şi informaţia că în muzeu se păstrează cele mai mari şi valoroase colecţii ale culturii materiale a Letoniei. Pe revers, este prezentată o hartă pe care uşor poate fi găsit muzeul, adresa poştală, electronică, telefon, adresa site-ului şi că ghidajul se face în letonă, engleză, germană şi rusă. Observăm că biletele muzeelor din Letonia au unul şi acelaşi format şi design, de fapt, textele sunt date în letonă şi engleză. Biletul Muzeului din Dubai promovează nu numai patrimoniul muzeal, dar şi monumentele istorice. Biletul muzeului dat este color, pe avers găsim imaginea unor monumente istorice, inclusiv a clădirii muzeului Dubai, seria şi numărul biletului, textul în arabă şi engleză, iar pe revers sunt amplasate imaginile câtorva piese de muzeu, programul pentru vizitatori cu indicarea telefoanelor pentru informaţii suplimentare şi cu o urare de bun venit în muzeu, cu speranţa că vizita va fi una plăcută pentru vizitator.

Tawny lion
الأسد الافريقي
حديقة حيوان العين
AL AIN ZOO
By visiting Al Ain Zoo you are supporting our work to save endangered species.

هذه التذكرة صالحة فقط وفق التاريخ المطبوع عليها.
This ticket is only valid on the date(s) printed below.
GA ADULT
15.00 AED QTY-1
26/02/2012
01001011040030001023
1021 104 78668 26/02/2012 15:2
إن قبول هذه التذكرة يعني موافقتك على اتباع أنظمة وقواعد الحديقة.
By accepting this ticket you agree to abide by park rules and regulations.

Funcţia de comunicare

Pentru că biletul este sau înseamnă, de fapt, un permis care îţi îngăduie intrarea în comunicare cu vizitatorul, muzeul trebuie să folosească această sursă. Poate că comunicarea nu este întotdeauna funcţională, dar deosebit de plăcută pentru vizitatori. De pildă, un muzeu poate să scrie pe bilet mulţumiri vizitatorilor, pentru că ei au contribuit la restaurarea clădirii care poate fi dată în mai multe limbi, aşa cum a procedat Muzeul monument – Catedrala Domus din Riga. Analizând biletul Grădinii Zoologice Al Ain din Emiratele Arabe Unite observăm pe avers imaginea Leului roşcat, în dreapta sigla instituţiei şi cu inscripţia în engleză şi arabă care transmite vizitatorului următorul mesaj – prin vizitarea Grădinii noastre tu ne susţii în munca de salvare a speciilor rare. Aversul biletului este color, reversul alb-negru cu indicaţia că biletul este valabil numai pentru data indicată, pe bilet este indicat şi preţul biletului. Prin intermediul biletului, muzeul poate să comunice vizitatorului o informaţie diversă.

De exemplu, publicul trebuie să fie informat şi să conştientizeze faptul că o parte din fondurile obţinute din vânzarea biletelor este folosită în beneficiul muzeului, culturii şi al societăţii în general. Mesajul transmis trebuie să fie clar, concis şi convingător.

Comunicarea postvizită

O atenţie deosebită trebuie de acordat astăzi şi comunicării cu vizitatorul după vizita la muzeu. Multe muzee din Europa nu se stingheresc ca pe bilete să indice şi să aducă aminte vizitatorilor despre existenţa muzeului în reţelele sociale. Unele muzee nu se limitează la reţelele sociale, prezintă informaţie concretă – cum poţi deveni membru al Clubului prietenilor muzeului, sau sunt propuse anumite cursuri, ateliere cu plată pentru vizitatori. Sau, muzeul poate prin intermediul biletului comunica vizitatorului informaţii utile despre organizarea unor conferinţe, lecţii publice, concursuri la care vizitatorul să fie invitat să participe. Pot fi folosite zeci de subiecte pentru susţinerea unei comunicări postvizită – biletul ca mini-chestionar pentru a analiza publicul ţintă, biletul ca tombolă, ca loterie, se poate de lăsat loc pe cotor pentru informaţia de contact a vizitatorului pentru a ţine legătura cu el, biletul poate fi făcut ca un cupon pentru reduceri pentru următoarea vizită – alegerea este mare, este necesară o muncă creatoare. Important este că biletul de intrare trebuie să se constituie într-un prilej de transmitere a mesajului şi în afara muzeului sau după încheierea vizitei. Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei invită pe vizitatori să revină în muzeu prin sloganul *Dacă revii, vei descoperi cu mult mai mult.*

Biletul suvenir

Biletul poate îndeplini şi funcţia de suvenir, poate fi transformat în suvenir interesant şi util. Este un element important din punctul de vedere al marketingului. Pentru că vizitatorul poate folosi biletul în calitate de semn de carte, biletul poate fi executat ca semn de carte. El poate deveni suvenir, dacă pe bilet va fi amplasată imaginea clădirii muzeului sau a unui exponat valoros – este o variantă reuşită care este utilizată de multe muzee. Spre exemplu, pe aversul biletului Muzeului de Istorie a Budapestei sunt amplasate imaginile unor piese semnificative ale filialelor muzeului, iar biletul Muzeului *Reşedinţa de vară a regelui Stanislav August*, Polonia, are pe avers imaginea clădirii reşedinţă. Aceste exponate pot fi diverse, mereu schimbate, transformând procurarea biletului într-un act de completare a propriei colecţii. Un exemplu de urmat demonstrează Muzeul Naţional de Artă din Rio de Janeiro, care schimbă imaginea pieselor la fiecare trei luni. Transformarea biletului în suvenir în adevăratul sens al cuvântului este o direcţie optimală din punctul de vedere al marketingului. Să nu uităm că „vizitatorii au exigenţe din ce în ce mai ridicate. Ei doresc să aibă parte de experienţe din cele mai variate şi inedite. În plus ei doresc să păstreze amintiri despre vizită şi după încheierea sa, sau vor să împărtăşească experienţele avute cu familia şi prietenii” (Zbuchea 2008, 184). Pentru aceasta şi biletul de intrare poate juca un rol decisiv. În cazul multora biletul poate să fie o surpriză plăcută pentru vizitator şi, în consecinţă, să contribuie la creşterea satisfacţiei şi la crearea dorinţei de revenire.

Biletul ca sprijin financiar

Prin bilet se poate atrage sprijin pentru diverse activităţi educaţionale, pentru conservarea şi restaurarea unor piese deosebit de semnificative, plasând informaţia corespunzătoare pe bilet, uneori şi imaginea unor piese care necesită restaurare urgentă.

Observăm că un bilet de muzeu poate oferi vizitatorului informaţii utile, date esenţiale despre patrimoniu, care stimulează dorinţa de vizitare a instituţiilor muzeale. Biletul poate menţine interesul publicului pentru muzeu. Vrem să credem că muzeele Republicii Moldova vor începe activ să folosească biletele nu numai pentru crearea primei impresii despre muzeu dar şi în scop de marketing, pentru lucrul cu vizitatorii muzeului pentru că „marketingul muzeal are menirea de a produce venituri, de a orienta calificat publicul, de a promova autenticul, eficienţa, bunul gust şi valoarea culturală" (Opriş 2008, 65). Marketingul impune taxa de intrare prin bilet, iar specialiştii, muzeografii urmează să utilizeze eficient toate elementele marketingului muzeal, inclusiv biletul de intrare.

Bibliografie

Opriş 2004: I. Opriş, Teme permanente ale muzeografiei contemporane. In: Studii de muzeologie şi muzeografie (Chişinău 2004), 45-54.

Opriş 2008: I. Opriş, Managementul muzeal (Târgovişte: Editura Cetatea de Scaun 2008).

Zbuchea 2008: Al. Zbuchea, Marketingul în slujba patrimoniului cultural (Bucureşti: Editura Universitară 2008).

Гринько 2014: И. Гринько, «Визитка на наждачке». Входной билет как инструмент музейного маркетинга. Мир музея 2, 2014, 41-43.

Entrance ticket and museum marketing

Abstract

Today the museum as an institution serving society is recognized as one of the largest educational and cultural resources, open to the public and having a huge impact on people. But nowadays the museum is also perceived as the market of cultural values. The activities of the modern museums are increasingly measured by economic criteria: profitability, efficiency, number of visitors, the cost of a visit, demand, cultural product, etc. And this happens not only in USA or Western Europe, but throughout the world, including the Republic of Moldova. In order to survive in the society of market economy, museums use marketing strategy, and marketing is increasingly seen as a very useful tool for the successful execution of their duties in the public interest. The purpose of marketing is to attract visitors by finding the best ways to meet their needs and desires. Since the entrance to most museums is paid, the author of this article examines the marketing function of a museum ticket as a museum product. For analysis several tickets of the museums of the Republic of Moldova, as well as from a number of European countries were taken. The objectives of the museum ticket are the same everywhere: little information for visitors, promotion of the museum, the museum advertising, and so on. Its development is a complex process that must be monitored and evaluated step by step. In fact, the ticket is a document of strict accountability, containing several mandatory attributes such as name, logo of the museum, contact information, and so on. As a result of the analysis, the author concludes that the ticket can do a lot of marketing functions: to promote the museum, to inform visitors, to promote public relations, act as a souvenir. One of the main functions of an entrance ticket is communication.

The author hopes that in the museums of Moldova tickets will begin to be actively used not only as a financial instrument and in order to create a first impression, but also for marketing purposes, in the work with museum visitors. Because the museum marketing aimed not only at generating income, but also at qualified orientation of visitors, promoting the authenticity of cultural heritage, instilling in a visitor a thirst for cultural values and good taste. In a market economy, museum specialists must use in their work different elements of the museum marketing, including entrance ticket.

Входной билет и музейный маркетинг

Резюме

Сегодня музей как институт служения обществу признан одним из крупнейших образовательных и культурных ресурсов, открытым для общественности и имеющим на нее огромное влияние. Но в наше время

музей воспринимается также и как рынок культурных ценностей. Деятельность современных музейных учреждений все чаще измеряется экономическими критериями: прибыльность, эффективность, количество посетителей, стоимость посещения, спрос, культурный продукт и т.д. И это происходит не только в Америке или в Западной Европе, но и во всем мире, в том числе в Республике Молдова. Для того чтобы выжить в обществе рыночной экономики, музеи используют маркетинговую политику, и маркетинг все чаще рассматривается как очень полезный инструмент для успешного выполнения своих обязанностей в интересах общества. Цель маркетинга заключается в привлечении посетителей путем нахождения наиболее оптимальных путей для удовлетворения их потребностей и желаний. Так как вход в большинство музейных учреждений платный, автор данной статьи рассматривает маркетинговые функции музейного билета как музейного продукта. Для анализа были взяты несколько билетов из музеев республики, а также ряда европейских стран. Цели музейного билета везде одинаковы – минимальное информирование посетителей, продвижение имиджа музея, реклама музея и др. Его разработка является сложным процессом, который должен контролироваться и оцениваться шаг за шагом. По сути, билет является документом строгой отчетности, содержащим несколько обязательных атрибутов, таких как название, логотип музея, контактная информация и пр. В результате анализа автор приходит к выводу, что входной билет может выполнять множество маркетинговых функций: рекламировать музей, информировать посетителей, способствовать поддержанию связей с общественностью, выступать в качестве сувенира. Одна из основных функций входного билета – коммуникационная.

Автор статьи выражает надежду, что и в музеях Молдовы билеты начнут активно использовать не только в качестве финансового документа и для того, чтобы создать первое впечатление, но и в маркетинговых целях, для работы с посетителями музея. Ведь музейный маркетинг направлен не только на получение дохода, но и на квалифицированное ориентирование посетителя, пропаганду аутентичности культурного наследия, прививание посетителю тяги к культурным ценностям и хорошего вкуса. В условиях рыночной экономики музейные работники должны использовать в своей деятельности с посетителями разные элементы музейного маркетинга, в том числе и входной билет.

04.03.2015

Dr. hab. Elena Ploşniţa, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: rackayskaine@yahoo.com

КАТАЛОГ АРХИВНОГО ФОНДА РУССКОГО СВЯТО-ПАНТЕЛЕИМОНОВА МОНАСТЫРЯ НА АФОНЕ

Том седьмой, часть 4. Составитель Ермолай (Чежия), Святая Гора Афон/ Издаельство «Голос Пресс», Москва, 2015 г. 445 стр. ISBN 978-5-7117-0734-9

Multe dintre comorile spirituale tezaurizate în colecţiile mănăstirilor de la Sfântul Munte Athos – în virtutea statutului specific al accesibilităţii acestora – sunt puţin sau de fel cunoscute. În anii din urmă au fost întreprinse mai multe eforturi în scopul valorificării colecţiilor prin catalogarea colecţiilor. În contextul amintit se cuvine să consemnăm că primul catalog de carte românească de la Sfântul Munte a fost îngrijit de Florin Marinescu, Vlad Mischevca, *Cărţile româneşti din biblioteca mănăstirii athonite „Sfântul Pavel"* (Atena, 2010, 285 p.).

Din această perspectivă – de valorificare a colecţiilor – a fost iniţiat un proiect grandios de cercetare, care va cuprinde în final 25 de volume cu genericul *„Athosul Rus în secolele XIX-XX/ Русский Афон XIX-XX веков"*, dedicat aniversării milenare a cuvioşilor călugări athoniţi de la Sfântul Munte. Proiectul este realizat datorită implicării directe în munca de cercetare a călugărilor de la mănăstirea *Sfântul Pantelimon*, cunoscută şi sub denumirea de „Russikon" (aflată mai sus, pe munte, în dreptul noii mănăstiri) şi întemeiată în primele decenii ale secolului al XI-lea. În istoria mănăstirii *Sfântul Pantelimon* apar figurile lui Vlad Ţepeş, Sfântul Ştefan cel Mare, Radu cel Mare, sau Neagoe Basarab. Cea mai mare ctitorie este atribuită domnului Moldovei Scarlat Callimachi (1812-1819), care zideşte din temelie biserica centrală, între anii 1812-1821, clopotniţa şi o parte din corpul chiliilor, trapeza mare, în care pot lua masa odată aproape o mie de monahi.

Munca de catalogare a diverselor colecţii de manuscrise, carte veche, documente, icoane, cruciixe, monede etc., va fi de durată. Cu binecuvântarea arhimandritului Ieremia, stareţul mănăstirii, în 2007, a fost creat grupul de lucru în frunte cu epitropul Macarie (Makienko) şi s-a purces la realizarea catalogului de documente din colecţia mănăstirii *Sfântul Pantelimon*. Cea mai gravă problemă cu care s-au confruntat autorii catalogului ţine de faptul că o bună parte din fondul documentar a fost risipit de-a lungul veacurilor prin chiliile călugărilor de la Sfântul Munte, din cauza unor ***calamităţi naturale, incendii, dar şi a vicisitudinilor*** vremurilor, ceea ce a condus la o pierdere însemnată a integrităţii acestora. Coordonatorul volumului, ieromonahul Ermolai, în cadrul evenimentului de lansare a cărţii (Congresul internaţional „Athosul şi lumea slavă", ediţia a III-a; Lavra Pecerska, Kiev, 21-23 mai 2015) a mărturisit, că materialul adunat iniţial, avea asemănarea unui munte imens de hârtie în care trebuia să cauţi la fel „ca şi acul în stogul de fân".

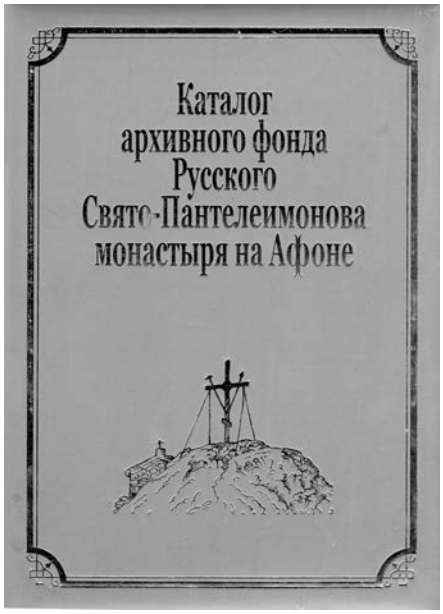

După cum putem judeca din cuprinsul catalogului, cea mai însemnată colecţie de documente cuprinde ultimele trei veacuri de viaţă athonită. Ca o minune s-au păstrat şi unele mărturii documentare cu valoare de unicat, care datează în jurul anilor 1030. Catalogul fondului de documente al mănăstirii *Sfântul Pantelimon* a fost îngrijit de ieromonahul Ermolai (Cejya), seful bibliotecii şi arhivei, şi cuprinde a 4-a parte/carte a volumului al 7-lea (Catalogul de manuscrise, cărţi tipărite şi documente de arhivă din colecţia mănăstirii *Sfântul Pantelimon*).

Volumul este alcătuit din: *Cuvânt înainte* (5-14); Catalogul ce cuprinde descrierea inventarelor (p. 15-462); Indice de abrevieri, de inventare (alcătuit de călugărul Ermolai) şi Indice de nume (alcătuit de J.L. Levşina), p. 465-494. În catalogul propriu-zis sunt cuprinse descrieri a 60 de unităţi de păstrare/inventare depozitate în arhiva mănăstirii *Sfântul Pantelimon*.

Vom observa că autorii catalogului au renunţat la principiul clasic de structurare a materialului – cel cronologic. Motive sunt mai multe, acestea fiind dictate de specificul vieţii monahale, de schimbarea numelui vieţuitorilor de la Sf. Munte, ce face aproape imposibil de identificat numărul exact al acestora (spre exemplu, monahii pustnici, printre care au fost identificaţi aproximativ 7500) şi datele biografice. Toate acestea au condus la alcătuirea unui volum separat numit „Monahologhion" (vol. II al catalogului) cu 9 inventare pe anii 1821- 2012. Acest fond al obştii monahale a mănăstirii athonite *Sfântul Pantelimon* a fost structurat în inventare tematice: registrele pe anii 1836-1957 (13 dosare), registre de evidenţă a obştii monahale (1885-2012) – 12 dosare; registrele celor decedaţi între anii 1821-1958; formularele călugărilor tunşi în monahism (1875-1954); documente de evidenţă a actelor personale (paşapoarte) ale călugărilor din diferite chelii (1813-1930) – 13 dosare; registre de ascultare pe anii 1892-1940 (13 dosare); actele obştii pustnicilor şi ale obştii monahale pe anii 1883-1946 (16 dosare); registrele nominale şi statistice ale obştii monahale pe anii 1821-1863 (13 dosare); o parte a fondului schitului *Sfântul Andrei* pe anii 1849-1925 (9 dosare). De reţinut că, până la anul 1875, nu s-a făcut o evidenţă strictă a vieţuitorilor obştii monahale de la *Sfântul Pantelimon*, sau, probabil, documentele vremii nu s-au păstrat. Evidenţa acestora a fost reflectată oficial odată cu numirea arhimandritului Macarie (Suşkin).

Cel mai bogat şi preţios lot de documente este cuprins în inventarul nr. 10. Acest inventar cu 278 de dosare reflectă „Istoria mănăstirii ruseşti *Sfântul Pantelimon*" din Athos (1795-2005). Anume această perioadă este cea mai bogată în evenimente şi fapte şi cuprinde numele călugărilor care au vieţuit la mănăstire între anii 1801 şi 2013 (în total 4612 dosare), dar şi ale monahilor ruşi, care au vieţuit în alte locaşuri de la Sfântul Munte – 3000 de persoane. În baza de date lipsesc doar vieţuitorii greci, care au părăsit mănăstirea rusească *Sfântul Pantelimon*, în urma închiderii procesului disputat între greci şi ruşi, în 1875. Investigarea acestui fond – pe viitor – va permite o reflectare corectă a relaţiilor dintre călugării greci şi ruşi pe segmentul 1874-1875, a disputelor aprinse dintre aceştia şi alte mănăstiri athonite.

Informaţii preţioase conţin inventarele ce reflectă însemnările de jurnal ale monahului Flegont (Lebedev) pe anii 1902-1955, cât şi albumul cu imagini alcătuit de acesta (1902-1942), care a permis identificarea multor altor monahi vieţuitori ai Sfântului Munte (inv. 11-14). Alte mărturii – note de jurnal ale călugărilor, dar şi alcătuiri manuscrise ale acestora au fost inventariate separat (inv. 15). Cele mai vechi acte privitoare la istoria mănăstirii, începând cu secolul al XI-lea (1030) şi până la anul 1917 inclusiv, sunt cuprinse în patru inventare (inv. 16-19). De reţinut că, în secolul al XIX-lea, părintele Azarie, bibliotecarul mănăstirii, a cercetat colecţia de acte vechi, alcătuind şi un volum special (89 dosare), apărut la 1873. La acestea s-au mai adăugat încă 9 dosare în catalogul actual. Documentele în limba greacă sunt cuprinse în cel de-al 17-lea inventar. Diploma Patriarhului de Constantinopol emisă la 1875 şi semnată de toţi monahii, greci şi ruşi, este considerată drept cel mai important document din această colecţie. În baza acesteia a fost aşezată pe o temelie statornică viaţa mănăstirii athonite Rusikon (*Sfântul Pantelimon*). Se conţin şi acte turceşti (inv. 18), care au fost traduse în rusă (cu ajutorul colaboratorilor de la Institutul Athonit Rusesc/Институт Русского Афона, Moscova). De asemenea, au fost inventariate separat actele scrise în limba slavă bisericească, deşi ele sunt foarte puţine – doar trei dosare (inv. 19). Un fond separat alcătuiesc sursele ce reflectă evenimente deosebite din viaţa athonită, întâmplări curioase, minuni şi multe alte istorii de acest gen (inv. 20). Alte inventare cuprind fondurile personale ale unor renumiţi călugări – ieromonahi, episcopi şi arhiepiscopi (inv. 21-25). Mai multe inventare cuprind o impresionantă corespondenţă pe un palier cronologic de două secole (inv. 26-46). Actele de binefacere din partea unor oraşe ruseşti, la fel pot fi urmărite pe o perioadă de 200 de ani (inv. 47). Criteriul tematic, fiind unul prioritar în sistematizarea documentelor catalogate, a permis autorilor să evidenţieze colecţiile ce reflectă fonduri personale ale unor vieţuitori la Sfântul Munte (1841-1993), inv. 48; viaţa din chilii

şi mitocuri pe anii 1870-1960 (inv. 49); arhiva bibliotecii (1840-1980), inv. 51; colecţia de desene, sinodicul obştii (1855-1993), inv. 52; arhiva iconografică (1870-1993), inv. 53; registre de evidenţă ale donaţiilor (1868-1970), inv. 54; registre de evidenţă ale pelerinilor (1951-1994), înv. 55; registrul hârtiilor de valoare (1871-1963), inv. 56; colecţia de acte greceşti (1803-1970), inv. 57; acte turceşti (1803-1914), inv. 58; arhiva actelor din epoca contemporană (1980-2014), inv. 59; colecţia de hărţi de moşii, proiecte de construcţii, de arhitectură (1875-1914), inv. 60.

Colecţia arhivei mănăstirii *Sfântul Pantelimon* cuprinde surse inedite cu valoare de unicat, care atestă o viaţă duhovnicească distinctă ce întruchipează cele mai alese tradiţii ale comunităţii monahale ruseşti, marcate de moştenirea greacă şi slavă. De-a lungul mai multor secole această moştenire a jucat un rol decisiv în formarea culturii duhovniceşti ortodoxe a rușilor. Prin publicarea acestui catalog a fost valorificată integral colecţia de documente din arhiva mănăstirii athonite *Sfântul Pantelimon*. S-a urmărit, de asemenea, prin editarea acestui catalog, o atenţie sporită a cercetătorilor ştiinţifici, care, de azi înainte, au la îndemâna un instrument de lucru util pentru cercetarea vieţii şi activităţii obştii de monahi de la Sfântul Munte.

03.06. 2015

Dr. Maria Danilov, Institutul de Istorie, AŞM, str. 31 August, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: danilovmaria@yahoo.com

Ion Gumenâi,
COMUNITĂŢILE ROMANO-CATOLICE, PROTESTANTE ŞI LIPOVENEŞTI DIN BASARABIA ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

Chişinău: Editura Institutul de Studii Enciclopedice, 2013, 284 p.
ISBN 978-9975-4239-2-2

Autorul lucrării, cunoscut istoric şi decan al Facultăţii de Istorie şi Filozofie a Universităţii de Stat din Moldova, propune cititorului o istorie a comunităţilor non-ortodoxe din Basarabia în secolul al XIX-lea. Istoria confesională, mai ales cea etno-confesională începe să câştige tot mai mult teren în ultimele decenii în istoriografia occidentală, parte din cauza instrumentarului oferit de abordările pluridisciplinare, care aduc din ce în ce mai multe rezultate palpabile, parte din cauza impactului pe care-l au religiile în lumea contemporană. În ceea ce priveşte istoriografia din Republica Moldova, cu excepţia a câteva contribuţii disparate, în mare parte venite din interiorul comunităţilor vizate, aceasta, din varii motive, nu s-a arătat prea interesată de studierea comunităţilor non-ortodoxe din spaţiul pruto-nistrean. Iată de ce autorul îşi propune să acopere acest „lapsus existent în ştiinţa istorică din Republica Moldova" şi să ofere o sinteză dedicată comunităţilor etno-confesionale din Basarabia.

Evident, în cuprinsul unei singure monografii este practic imposibil să tratezi istoria tuturor confesiunilor minoritare din acest spaţiu, de aceea autorul reduce aria de investigare, focusându-şi atenţia asupra evoluţiei comunităţii romano-catolice, celei protestante şi lipoveneşti (p. 7).

Obiective principale ale lucrării sunt: localizarea principalelor centre ale comunităţilor enunţate şi „determinarea amplasării lor geografice", ceea ce este, în fond, acelaşi lucru; determinarea modului de organizare a acestora după 1812 şi a eventualelor diferenţe faţă de structura organizatorică precedentă; stabilirea spectrului confesional şi etno-confesional al Basarabiei în secolul al XIX-lea; mediul social generat de structurile etno-confesionale vizate; stabilirea coordonatelor evoluţiei comunităţii romano-catolice şi a celei protestante şi raporturilor acestora cu Puterea; politicile Statului faţă de comunitatea lipoveană; analiza politicii „duplicitare" a administraţiei ţariste faţă de minorităţile religioase (p. 7).

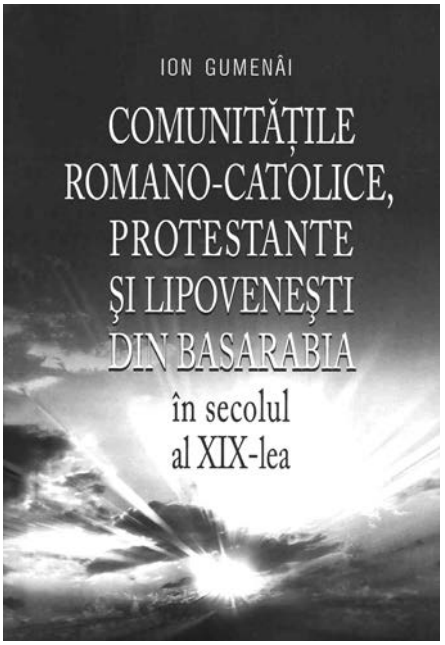

Cercetarea este bazată pe un solid material documentar păstrat cu precădere în fondurile Arhivei Naţionale din Republica Moldova, în mare parte inedit şi care, cu această ocazie este pus în circuit ştiinţific, fapt ce constituie elementul forte al lucrării. Un interes special pentru specialişti îl va prezenta, fără îndoială, consistentul studiu asupra stadiului cercetării (p. 8-35).

Primul capitol este dedicat minorităţilor religioase din Basarabia în perioada „autonomiei" provinciei (1812-1828), fiind scoase în evidenţă ponderea numerică şi organizarea acestora (p. 36-80). Dacă studiile de demografie istorică cu mare aproximaţie au stabilit numărul total al populaţiei regiunii la momentul anexării (cca 300.000 de oameni), şi mai dificil pare a fi de determinat ponderea şi structura confesională a Basarabiei la 1812. Cu toate acestea, autorul încearcă pe baza unor izvoare disparate, să stabilească cuantumul aderenţilor denominaţiilor romano-catolice, protestante, lipoveneşti, precum şi al comunităţilor armeneşti şi mozaice, întregind astfel un tablou etno-confesional al regiunii cât de cât complex.

Cel de-al doilea capitol este dedicat evoluţiei demografice a minorităţilor religioase din Basarabia din 1828 până la Marile Reforme din anii 1870 (p. 81-121). Perioada dată este în multe privinţe decisivă pentru articularea politicilor imperiale faţă de cultele religioase minoritare, lucru pe care-l putem vedea şi în cazul Basarabiei. Ele variau în funcţie de conjunctura istorică de la un tratament preferenţial, în cazul protestanţilor sau romano-catolicilor, până la discriminare (molocanii) sau chiar persecuţii, cum era cazul „subotnicilor" (жидовствующие). După estimările autorului, ponderea grupurilor confesionale minoritare s-a ridicat în această perioadă până la 15% din numărul total al populaţiei ţinutului (p. 120).

Al treilea capitol al lucrării este focusat pe politicile imperiale faţă de comunităţile romano-catolice şi protestantă (p. 122-178). Problema majoră cu care se confruntă autorul la acest capitol este confuzia generalizată între conceptul de „confesiune" şi cel de „etnie". Linia de demarcaţie între acestea, care pare destul de clară pentru cercetători, era foarte şubredă şi discretă pentru contemporani, inclusiv (sau chiar mai ales) în documentele oficiale ale vremii, ceea ce ne sugerează, în cel mai bun caz, o lipsă de coerenţă a politicilor ţarismului în acest sens. Acest lucru este valabil atât pentru cultul mozaic, cât şi pentru denominaţiile creştine (cultul armeano-gregorian, protestant şi romano-catolic). Pe de altă parte, politica Centrului faţă de cultul romano-catolic (în speţă faţă de polonezi), destul de restrictivă în regiunile de nord-vest ale Imperiului, a fost mai permisivă în Basarabia, deoarece se considera că numărul acestora era destul de mic pentru a crea probleme (p. 150). Autorul constată că nu au existat sincope vizibile nici faţă de cultul protestant din provincie.

Ultimul capitol este atribuit sinuoaselor raporturi dintre autorităţi şi cultul lipovenesc în Basarabia secolului al XIX-lea (p. 179-234). Şi aici, diferenţele dintre aspectul confesional şi cel etnic se află la originea problemei. Făcând parte din punct de vedere etnic din marea naţiune „veliko-rusă", lipovenii nu recunoşteau supremaţia Patriarhiei moscovite şi, prin extensie, a Sf. Sinod, negând caracterul naţional al acestora, de aceea erau consideraţi indezirabili, fiindcă scindau unitatea Ortodoxiei şi a Imperiului. Dacă pentru alte comunităţi heterodoxe era prevăzut un anumit „prag al toleranţei", atunci măsurile represive faţă de „staroveri" erau o constantă a politicilor imperiale pe parcursul perioadei studiate. Cu toate acestea, la începuturile stăpânirii ruseşti în Basarabia Guvernul central avea nevoie să atragă cât mai multă populaţie din Balcani, deoarece noua provincie era preconizată ca o vitrină a Imperiului, de aceea, la 1816 a fost emis un rescript în care se acordau anumite libertăţi de ordin religios comunităţilor de lipoveni, fapt care a condus la sporirea numărului acestora în Basarabia pe parcursul secolului al XIX-lea.

O lucrare de o asemenea deschidere, care se ambiţionează să cuprindă arii tematice până acum inaccesibile demersului istoric, într-un mod aproape că firesc conţin unele scăpări şi inadvertenţe. Dar, cu toate acestea (la care am mai adăuga anumite asperităţi stilistice) noua carte a lui Ion Gumenâi rămâne una bine documentată şi echilibrată, iar prin abordările sale novatoare este şi o deschizătoare de drumuri într-un domeniu care, iată, rămâne mereu actual.

05.06.2015

Dr. Virgil Pâslariuc, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici, 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: paslariuc@gmail.com

Lista abrevierilor

AARMSI	Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice. Academia Română, Bucureşti
ActaMM	Acta Moldavie Meridionalis. Anuarul Muzeului Judeţean Vaslui, Vaslui
ActaMN	Acta Musei Napocensis. Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca
AIIAX	Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol”, Iaşi
AIMSR	Arhiva Istorico-militară de Stat din Rusia, Sankt Petersburg
AISR	Arhiva Istorică de Stat din Rusia
AISRL	Arhiva Istorică de Stat a regiunii Leningrad
AMC	Arhiva Ministerului Culturii
ANRM	Arhiva Naţională a Republicii Moldova
AO	Arhivele Olteniei, Craiova
Apulum	Apulum. Buletinul Muzeului Regional Alba-Iulia, Alba-Iulia
ArhMold	Arheologia Moldovei. Institutul de Arheologie, Iaşi
ASRO	Arhiva de Stat din regiunea Odesa
AUB	Analele Universităţii Bucureşti, Bucureşti
Basarabia	Basarabia, Chişinău
BOR	Biserica Ortodoxă Română, nr. 8, 1903
BNRM	Biblioteca Naţională a Republicii Moldova
BBR	Buletinul Bibliotecii Române, Freiburg
BDA	Buletinul de Documentare Arhivistică, Bucureşti
BRM	Bibliografia Românească Modernă
Byzantinobulgarica	Byzantinobulgarica, Sofia
CA	Cercetări arheologice, Bucureşti
Candela Moldovei	Candela Moldovei. Institutul cultural-misionar „Trinitas”, Iaşi
Carpica	Carpica. Muzeul de Istorie şi Artă, Bacău
CI	Cercetări Istorice, Iaşi
Cugetul	Cugetul. Revistă de istorie şi cultură, Chişinău
Cumidava	Cumidava. Muzeul judeţean Braşov, Braşov
Datini	Datini. Revistă de cultură, Bucureşti
Destin Românesc	Destin Românesc. Revistă de istorie şi cultură, Chişinău-Bucureşti
Destin Românesc s.n.	Destin Românesc. Serie Nouă. Revistă de istorie şi cultură, Chişinău
FIASRO	Filiala din Ismail a Arhivei de Stat din regiunea Odesa
Magazin bibliologic	Magazin bibliologic, Biblioteca Naţională a Republicii Moldova, Chişinău
Marisia	Marisia. Studii şi materiale, Târgu Mureş
Mitropolia Olteniei	Mitropolia Olteniei, Craiova
MNAIM	Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei
MNIM	Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei
Ortodoxia	Ortodoxia. Revista Patriarhiei Române, Bucureşti
Peuce	Peuce. Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea
Pyretus	Pyretus, Ungheni
Revista arheologică	Revista arheologică. Institutul de Arheologie şi Istorie Veche, Chişinău

Revista arheologică S.N.	Revista arheologică S.N. Institutul Patrimoniului Cultural, Chişinău
Revista Arhivelor	Revista Arhivelor. Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti
Revista Bistriţei	Revista Bistriţei. Muzeul Judetean Bistriţa-Năsăud
Revista de etnologie	Revista de etnologie, Chişinău
Revista de filosofie	Revista de filosofie, Bucureşti
Revista de istorie	Revista de Istorie, Bucureşti
Revista de istorie a Moldovei	Revista de istorie a Moldovei, Chişinău
Revista Muzeelor	Revista Muzeelor, Bucureşti
RRH	Revue Roumaine d'Histoire, Bucarest
SCIV(A)	Studii şi cercetări de istorie veche (şi arheologie), Bucureşti
Tibiscus	Tibiscus. Muzeul Banatului, Timişoara
Tyragetia	Tyragetia. Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, Chişinău
Viaţa Basarabiei	Viaţa Basarabiei, Chişinău
Ziridava	Ziridava. Muzeul judeţean Arad, Arad
Богословские Труды	Богословские Труды. Московская патриархия, Москва
ВИ	Вопросы истории, Москва
ЕАИВЕ	Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы
Етнография на България	Етнография на България, София
ЖМВД	Журнал Министерства Внутренних Дел (СПб.)
КЕВ	Кишиневские Епархиальные Ведомости, Кишинев
Киевская старина	Киевская старина, Киев
КСИЭ	Краткие сообщения Института Этнографии АН СССР, Москва
ПСЗРИ	Полное Собрание Законов Российской Империи
РА	Российская Археология, Москва
Русский Вестник	Русский Вестник, Москва
СЭ	Советская этнография, Москва
Труды ГИКМ	Труды Государственного Историко-Краеведческого Музея, Кишинев
УЗКГУ	Ученые Записки Кишиневского Государственного Университета (Кишинев)
Ученые записки	Ученые записки Института истории, языка и литературы Молдавского филиала АН СССР
ЗООИД	Записки Одесского Общества Истории и Древностей

Condiţiile de publicare în revista „Tyragetia”

Stimaţi colegi,

Revista prevede publicarea studiilor arheologice, istorice, muzeografice, rezultatele cercetărilor ştiinţelor interdisciplinare în domeniul arheologico-istoric, ocrotirea patrimoniului.

Articolele şi alte tipuri de lucrări ştiinţifico-muzeografice vor reflecta din punct de vedere geografic spaţiul balcanico-carpato-pontic şi teritoriile limitrofe.

Articolele pot fi prezentate în limbile română, rusă, engleză, germană, franceză.

Toate materialele prezentate spre publicare urmează a fi recenzate de membrii Colegiului de redacţie, precum şi de alţi specialişti în domeniu.

În cazul unui aviz negativ, Colegiul de redacţie nu este obligat să comenteze decizia sa.

Volumul manuscriselor nu va depăşi 100 mii caractere (aproximativ 2,5 c.a.), inclusiv bibliografia, rezumatele şi ilustraţiile. Textul lucrărilor trebuie prezentat în formă de manuscris şi în format electronic: *Microsoft Word*; *Times New Roman; Font size 12; Space 1,5.*

Articolele trebuie să fie însoţite de un rezumat în trei limbi: română; rusă; engleză (germană sau franceză).

Planşele (ilustraţiile), în format A4, se vor prezenta în formă grafică clară, cu numerotarea poziţiei fiecărui obiect. Materialul ilustrativ trebuie să fie însoţit de o lista a planşelor cu o legendă exhaustivă (tradusă şi în limbile rezumatului). Planşele (TIF, JPG – nu mai puţin de 300 dpi) şi lista lor (*Microsoft Word*) se vor prezenta şi în format electronic.

Notele bibliografice se prezintă în original în textul manuscrisului: (Teodor 2005, 172, fig. 7/4-6; Müller 1953, 123, Abb. 15/4-6; Петров 1999, 15, рис. 3/4-6).

Explicaţiile, comentariile, precum şi referinţele la fonduri de arhivă, muzee etc. se vor face la subsolul paginii.

Bibliografia se prezintă în ordine alfabetică, la sfârşitul textului.

Modul de citare a monografiilor:

Boardman 1988: J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu (Bucureşti 1988).
Козуб 1974: Ю.І. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. (Київ 1974).

Modul de citare a articolelor publicate în culegeri de lucrări ştiinţifice:

Behren 2005: Claudia von Behren, Sklaven und Freigelassene auf bosporanischen Grabreliefs. In: (Ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 167-194.
Ванчугов 1981: В.П. Ванчугов, Поселение позднего бронзового века Ялпуг-IV в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 91-102.

Modul de citare a lucrărilor publicate în ediţii periodice (reviste, anuare etc):

Postică 2005: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 371-387.
Рехо 1973: М. Рехо, Атическа рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете, открити в България. Археология 31, 2, 1973, 11-19.

Modul de citare a materialelor publicate în volumele simpozioanelor şi conferinţelor ştiinţifice:

Trohani 2004: G. Trohani, Aspects concernant des rituels de fondation chez les geto-daces. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 332-337.
Бибикова 1972: В.И. Бибикова, О доместикации лошади на Юго-Востоке Европы. Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСС (Київ, 1968), Київ 1972, 106-110.

În cazul utilizării unor prescurtări în text, precum şi în bibliografie, se anexează o listă de abrevieri.

La sfârşitul textului se anexează date despre autor: numele, prenumele; gradul ştiinţifico-didactic; funcţia; instituţia; adresa; telefon, fax, e-mail.

Anual, termenul de prezentare a materialelor este 1 decembrie

The following conditions for publishing in the „Tyragetia" journal will apply

Dear Colleagues,

The journal provides publications on various aspects of archaeology, history, museology, results of scientific researches in interdisciplinary sciences in the field of archeology and history, protection of cultural heritage.

Contributions and other types of scientific-museological works should reflect the Balkan-Carpathian-Pontic regions and the neighboring territories from the geographic point of view.

Contributions should be submitted in Romanian, Russian, English, German and French.

All material presented for publication will follow review by the Editorial Board members and other specialists.

The Board is not obliged to comment negative reviews.

The volume of the manuscripts shouldn't exceed 100,000 signs, (approximately 2,5 ens), including bibliography, summaries and illustrations. The texts of the contributions should be submitted in the form of manuscripts and in electronic format: *Microsoft Word*; *Times New Roman; Font size 12; Space 1,5.*

Articles should be accompanied by a summary in three languages: Romanian, Russian, English (German or French).

Illustrations should be provided in A-4 format with all the objects supplied by numbers. The tables themselves should be numbered; a complete list of the tables should be offered and accompanied by relevant information (translated in the language of the summary).Tables (TIF, JPG - not less than 300 dpi) and lists (*Microsoft Word)* of illustrations should be provided in electronic format.

Bibliographical notes in the text of the manuscript should be presented in the original: (Teodor 2005, 172, fig. 7/4-6; Müller 1953, 123, Abb. 15/4-6; Петров 1999, 15, рис. 3/4-6).

Bibliography should be provided at the end of a contribution in the alphabetical order.

Monographs:

Boardman 1988: J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu (Bucureşti 1988).

Козуб 1974: Ю.І. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. (Київ 1974).

Samples of articles published in scientific collections:

Behren 2005: Claudia von Behren, Sklaven und Freigelassene auf bosporanischen Grabreliefs. In: (Ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 167-194.

Ванчугов 1981: В.П. Ванчугов, Поселение позднего бронзового века Ялпуг-IV в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 91-102.

Articles published in journals:

Postică 2005: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 371-387.

Рехо 1973: М. Рехо, Атическа рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете, открити в България. Археология 31, 2, 1973, 11-19.

Contributions to conference proceedings:

Trohani 2004: G. Trohani, Aspects concernant des rituels de fondation chez les geto-daces. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 332-337.

Бибикова 1972: В.И. Бибикова, О доместикации лошади на Юго-Востоке Европы. Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСС (Київ, 1968), Київ 1972, 106-110.

If abbreviations are used, a list of them should be provided.

Personal data about the author should be provided at the end of the text: name, surname; academic degree; function; institution; address; phone and fax numbers and e-mail.

The deadline for contributions to be published: 1 December

Условия для публикации в журнале «Tyragetia»

Уважаемые коллеги,

В журнале будут опубликованы научные статьи по археологии, истории, музеологии, результаты междисциплинарных научных исследований в этих областях, а также работы по охране культурного наследия.

Статьи и другие типы научно-музееведческих работ должны отражать территорию балкано-карпато-понтийского региона и соседние территории.

Статьи могут быть представлены на румынском, русском, английском, немецком и французском языках.

Материалы представленные к публикации, рецензируются членами редакционной коллегии, а также другими специалистами.

Коллегия не обязана комментировать негативные рецензии.

Объем рукописи не должен превышать 100.000 знаков (примерно 2,5 авторских листа), включительно библиография, резюме и иллюстрации. Тексты статей должны быть представлены в виде рукописи и в электронном формате: *Microsoft Word*; *Times New Roman; Font size 12; Space 1,5.*

Статьи должны сопровождаться резюме на трех языках: румынском, русском, английском (немецком или французском).

Иллюстрации (таблицы) в формате A4 должны быть представлены в четкой графической форме с указанием номера каждого предмета. Иллюстрации должны сопровождаться списком таблиц с полной информацией (переведенным на языках резюме).

Таблицы (TIF, JPG- не менее 300 dpi) и списки (*Microsoft Word*) иллюстраций должны быть представлены в электроном формате.

Библиографические сноски представляются в тексте рукописи в оригинале согласно следующим критериям: (Teodor 2005, 172, fig. 7/4-6; Müller 1953, 123, Abb. 15/4-6; Петров 1999, 15, рис. 3/4-6).

Библиография должна быть дана в конце текста статьи, в алфавитном порядке.

Примеры для монографий:

Boardman 1988: J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu (Bucureşti 1988).

Козуб 1974: Ю.І. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. (Київ 1974).

Примеры для работ, опубликованных в сборниках:

Behren 2005: Claudia von Behren, Sklaven und Freigelassene auf bosporanischen Grabreliefs. In: (Ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 167-194.

Ванчугов 1981: В.П. Ванчугов, Поселение позднего бронзового века Ялпуг-IV в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 91-102.

Примеры для работ, опубликованных в периодических изданиях:

Postică 2005: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 371-387.

Рехо 1973: М. Рехо, Атическа рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете, открити в България. Археология 31, 2, 1973, 11-19.

Примеры для работ, опубликованных в материалах конференций и семинаров:

Trohani 2004: G. Trohani, Aspects concernant des rituels de fondation chez les geto-daces. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2o04, 332-337.

Бибикова 1972: В.И. Бибикова, О доместикации лошади на Юго-Востоке Европы. Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСС (Київ, 1968), Київ 1972, 106-110.

Если в статьи использованы сокращения, тогда список сокращений прилагается.

В конце текста статьи прилагается также краткая информация об авторе: фамилия, имя, ученая степень, должность и место работы, адрес, телефон, факс, e-mail.

Ежегодно последний срок представления рукописей 1 декабря

BONS OFFICES
Casa Editorial Poligrafică

Casa editorial-poligrafică „Bons Offices”
mun. Chişinău, str. Feredeului 4/6, MD-2005
tel/fax.: 500-894; tel.: 500-895, 500-578
e-mail: ion@bons.md